

ಶ್ರೀಮದನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ಓಂ ॥ ಶ್ರಿಯಃ ಪತ್ಯೇ ನಿತ್ಯಾಗಣಿತಗುಣಮಾಣಿಕೃವಿಶದ
 ಪ್ರಭಾಜಾಲೋಲ್ಲಾಸೋಪಹತ ಸಕಲಾನದ್ಯತಮಸೇ |
 ಜಗಜ್ಜನ್ಮಸ್ಥೇಮಪ್ರಲಯರಚನಾಶೀಲವಪ್ರೇಷೇ
 ನಮೋಽಶೇಷಾಮ್ನಾಯ ಸ್ಮೃತಿಹೃದಯದೀಪ್ತಾಯ ಹರಯೇ || ೧ ||
 ಯೇನ ಪ್ರಾದುರಭಾವಿ ಭೂಮಿವಲಯೇ ವ್ಯಸಾರಿ ಗೋಸಂತತಿಃ
 ಪ್ರಾಬೋಧಿ ಶ್ರುತಿಪಂಕಜಂ ಕರುಣಯಾ ಪ್ರಾಕಾಶಿ ತತ್ಸಂ ಪರಂ |
 ಧ್ವಾಂತಂ ಧ್ವಂಸಮನಾಯಿ ಸಾಧುನಿಕರಶ್ಚಾಕಾರಿ ಸನ್ಮಾರ್ಗಗ
 ಸ್ತೇನ ವ್ಯಾಸದಿವಾಕರೇಣ ಸತತಂ ಮಾತೃಜಿ ಮೇ ಮಾನಸಂ || ೨ ||
 ಪೃಷ್ಠಿಯಸ್ಯ ನಿಜೇ ನಿಜೇನ ಮಹಸಾ ಪಪ್ಲೇ ಸಪಪ್ಲೇ ಸ್ಥಿತಿಃ
 ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಶ್ಚ ವಿಪಕ್ಷತೋಽಥ ವಿಷಯೇ ಸಕ್ತಿನೃವೈ ಬಾಧಿತೇ |
 ನೈವಾಸ್ತಿ ಪ್ರತಿಸಕ್ಷಯುಕ್ತಿರತುಲಂ ಶುದ್ಧಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸ ಮೇ
 ಭೂಯಾತ್ಪ್ರವಿರ್ಣಿಯಾಯ ಭಗವಾನಾನಂದತೀರ್ಥೋ ಮುನಿಃ || ೩ ||
 ಭವತಿ ಯದನುಭಾವಾದೇಡಮೂಕೋಽಪಿ ವಾಗ್ಮೀ
 ಜಡಮತಿರಪಿ ಜಂತುರ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಜ್ಞವರಾಲಿಃ |
 ಸಕಲವಚನಚೇತೋದೇವತಾ ಭಾರತೀ ಸಾ
 ಮನು ವಚಸಿ ನಿಧತ್ತಾಂ ಸನ್ನಿಧಿಂ ಮಾನಸೇ ಚ || ೪ ||
 ರಮಾನಿವಾಸೋಚಿತವಾಸಭೂಮಿಃ
 ಸನ್ನಾಹಯರತ್ನಾವಲಿಜನ್ಮಭೂಮಿಃ |
 ವೈರಾಗ್ಯಭಾಗ್ಯೋ ಮನು ಪದ್ಮನಾಭ
 ತೀರ್ಥಾಮೃತಾಬ್ಧಿರ್ಭವತಾದ್ವಿಭೂತ್ಯೈ || ೫ ||
 ಪದವಾಕ್ಯಪ್ರಮಾಣಚ್ಛಾನ್ ಪ್ರತಿವಾದಿಮದಚ್ಛಿದಃ |
 ಶ್ರೀಮದಕ್ಷೋಭ್ಯತೀರ್ಥಾಖ್ಯಾನುಪತಿಷ್ಠೇ ಗುರೂನ್ಮನು || ೬ ||
 ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾರ್ಯಸನ್ಮನಃಸರಸೀಭುವಿ |
 ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನನಲಿನೇ ಚಂಚರೀಕತಿ ಮೇ ಮನಃ || ೭ ||

* ಈ ೭ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಟೀಕೆಯಾದ ಜಯತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಮಚ್ಚರಣರು ಮಾಡಿರುವ 'ನ್ಯಾಯಸುಧಾ' ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥದ ಮಂಗಲಾಚರಣೆಗಳು. ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ, ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ನ್ಯಾಯಸುಧೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಇದನ್ನೇ ಮಂಗಲಾಚರಣವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ. ಇವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

“ಗ್ರಂಥೋಪಾಯಮಪಿ ಬಹುರ್ಭೋ ಭಾಷ್ಯಂ ಚಾತ್ಯರ್ಥವಿಸ್ತರಂ | ಬಹುಜ್ಞಾನವನ ಜಾನಂತಿ ವಿಶೇಷೇಣಾರ್ಥಮೇತಯೋಃ ||” “ಈ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೂ, ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಅತಿವಿಸ್ತೃತಗಳಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥ

ಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದವರೇ ವಿಶೇಷತಃ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ, ಎನ್ನುವ ಅಚಾರ್ಯರ ವಚನದಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಯತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಮಚ್ಚರಣರು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾ ಸಮಾಪ್ತಿ ನೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನ ಸ್ತೋತ್ರ ಪ್ರಣಾಮರೂಪಗಳಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ನಿತ್ಯಗಳೂ ಎಣಿಕೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯಗಳೂ ಆದ ಸರ್ವಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸರ್ವಜ್ಞಾನ ಸರ್ವಶಕ್ತಿ ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯ ವೊದಲಾದ ಗುಣಗಳೆಂಬ ಮಾಣಿಕೈರತ್ನಗಳ ಸ್ವಚ್ಛಪ್ರಭೆಗಳ ಸಮೂಹಗಳ ಅಧಿತ್ಯಾದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳೆಂಬ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ದೂರನಾದವನು. ಅಂದರೆ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ದೋಷಲೇಶರಹಿತನೂ ಆಗಿರುವವನು, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಸ್ಥಿತಿಯು, ನಾಶವೂ ಇವುಗಳನ್ನು (ನಿಯಮನಾಡಿಗಳನ್ನೂ) ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವೇ ತರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು (ಅಂದರೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸೃಷ್ಟಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವು ಸ್ವಭಾವವು) ವೇದ ವೇದಾನುಸಾರಿಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪಾರುಷೇಯ ಅಪಾರುಷೇಯಾಗಮಗಳೂ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಇವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ, (ಅಂದರೆ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು) ಸರ್ವ ದುಃಖಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಡುವವನೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ದೇವತೆಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣದೇವರಿಗೋಸ್ಕರ ನಮಸ್ಕಾರವು || ೧ ||

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಿಷ್ಟವಾದ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ಸೂರ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೇಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಕಿರಣಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾ ಕಮಲಗಳನ್ನು ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಯಾವ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ (ಯಮುನಾದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ) ಅವತರಿಸಿ ಭಾರತ, ಪುರಾಣ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ವೊದಲಾವ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸಿ ದೇವಿಯಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿರುವರೋ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವವರೆಗೆ ಮಾಡಿರುವರೋ ಅಂತಹ ವೇದವ್ಯಾಸರಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವದಾ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಆಸಕ್ತವಾಗಿರಲಿ. || ೨ ||

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಶ್ರೀಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಅನುಮಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ತತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಆಗಮ ಎಂದು ೩ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯಸಂಶಯವಿಷಯವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿರಬೇಕು. ಸಾಧ್ಯನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇತುವಿರಬೇಕು. ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಎಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿರಬಾರದು. ಬಾಧವೂ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನವೂ ಇರಬಾರದು. ಅಂತಹ ಅನುಮಾನರೂಪಪ್ರಮಾಣವು ತತ್ವನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸಾಧಕವಾಗುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆನ್ನುವುದು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೋ ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವಿರುವ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆನ್ನುವುದೇ ತತ್ವಜ್ಞಾನವು ಎಂದು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಕ್ತರು ಪಕ್ಷವು, ಅವರು ತನ್ನ (ಆಚಾರ್ಯರ) ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದವರಾದುದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಶೇಷವಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಯಾವ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರೂ ವ್ಯಾಸಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೋ, ತತ್ವನಿಶ್ಚಯವಿರುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಪಕ್ಷನು ಅವನಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ, ತತ್ವನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದೆ ವಿಪರೀತ ನಿಶ್ಚಯವಿರುವ ಆಯೋಗ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾರರೋ ಮತ್ತು ಭ್ರಾಂತಿರಹಿತರೂ ಪ್ರತಿಭಟಿಹಿತರೂ, ಆಗಿರುತ್ತಾರೋ, ಅಂತಹ ಪೂಜ್ಯರಾದ ಅನಂದತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಮಚ್ಚರಣರು ನನಗೆ ತತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಸದೃಶವೂ, ನಿರ್ದೋಷವೂ ಆದ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಿ ಅಂದರೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರೂ ಎಲ್ಲರ ಬುದ್ಧಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಅನುಮಿತಾದಿರೂಪಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವರಾಗಲಿ. ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣಗಳಾದ ಮನಸ್ಸು ನೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಮಾಣರೆನ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೩ ||

ಗ್ರಂಥಕರಣವು ವಚನ, ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್-ಮನಸುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಯಾದ ಭಾರತೀದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರೀಶಸಾದಾಂಬುಜಾಸಕ್ತಃ ಕರುಣಾಪೂರಶೀತಲಃ |
ಮಧ್ಯಾಖ್ಯೋ ಮರುದಂಶೋ ಮೇ ಸಂತಾಪಾನ್ ಹಂತು ಸಂತತಂ ||
ಆನಂದತೀರ್ಥೋಪದಿಷ್ಟೋ ನಿಧಿನಾರಾಯಣಾಹ್ವಯಃ |
ಪ್ರದರ್ಶಿತೋ ಯೇನ ಸಮ್ಯಕ್ ಜಯತೀರ್ಥಂ ತಮಾಶ್ರಯೇ ||
ಶ್ರೀಪತಿಂ ವ್ಯಾಸದೇವಂ ಚ ನತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ |
ಸುಧಾರಸಮನೋಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾಪ್ಯಾನಾರ್ಥಂ ಬ್ರವೀಮ್ಯಹಂ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾನುಮದ್ವೀಮಮಧ್ಯಾಂತರ್ಗತರಾಮಕೃಷ್ಣನೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಮೂ || * ನಾರಾಯಣಂ ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ
ನಿದೋಷಮೂಷ್ಯತಮಮುಷ್ಯಖಿಲೈಃ ಸುವಾಕ್ಯೈಃ |
ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಮಶೇಷವಿಶೇಷತೋಽಪಿ
ವಂದ್ಯಂ ಸದಾ ಪ್ರಿಯತಮಂ ಮಮ ಸನ್ನಮಾಮಿ || ೧ ||

ಅ || ಅಹಂ = ನಾನು, ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ ನಿಖಿಲ = ನಿಶ್ಚೇಷಗಳಾದ,
ಪೂರ್ಣ = ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಅವಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ, ಗುಣೈಕ = ಆನಂದಾದಿಗುಣಗಳೇ, ನೇಹಂ =
ಶರೀರವಾಗಿವುಳ್ಳವನು, ನಿದೋಷಂ = ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಲೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವವನು,

ದೇಳಲಿಕ್ಕೂ ಲೇಳಲಿಕ್ಕೂ ಅಶಕ್ತನಾದಾಗ್ಯೂ ಯಾವ ಭಾರತಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಾಗ್ಮಿಯು
(ನಾತನಾದುವುದಂಥ ಅತಿಪಟುವು) ಆಗ ತಾನೋ, ಮೂಢಬುದ್ಧಿಯೂ ಕೂಡ ಪಂಡಿತಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗುತ್ತಾನೋ,
ಅಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ದೇವತೆಯಾದ ಭಾರತೀದೇವಿಯು ನನ್ನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿ
ನಲ್ಲಿಯೂ ಸನ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಲಿ || ೪ ||

ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಸನ್ನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಳಿ ಎನ್ನುವ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ತನ್ನ ಪರಮ ಗುರುಗಳಾದ
ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಮಚ್ಚರಣರನ್ನು ಕ್ರೀರಸಮುದ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಜ್ಞಾನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯ
ಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಆವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಿಶೇಷವಾದ ಸನ್ನಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದವರು,
ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಟೀಕೆಯಾದ ಸನ್ನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಳಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರು, ವಿರಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಹಾಭಾಗ್ಯ
ವುಳ್ಳವರು ಇಂತಹ ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥರನ್ನು ಅಮೃತಸಮುದ್ರವು ನನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇರಲಿ. ಅಂದರೆ
ಪ್ರಾಚೀನ ಟೀಕಾಕಾರರು ತನಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಲಿ. ಇದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮಧನೆ
ಮಾಡುವಾಗ ಅಮೃತವು ಲಭಿಸಿದುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸನ್ನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಳಿ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥರನ್ನು
ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಅಮೃತದಂತಿರುವ ನ್ಯಾಯಸುಧಾ ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥವು ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ತೋರಿಸದಂತೆಯಾಯಿತು || ೫ ||

ಗುರುಗಳ ಅನುಗ್ರಹವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಗುರುಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣ ವಿಮಾಂಸಾ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರು, ಪ್ರತಿನಾದಿಗಳ ಮದವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ
ದವರು, ಇಂತಹ ಅಕ್ಷೋಭ್ಯತೀರ್ಥರನ್ನು ನನ್ನ ಗುರುಗಳನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಸ್ಮರಿಸುವೆನು || ೬ ||

ಹೇಗೆ ಭ್ರಮರವು ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಕಮಲ ಪುಷ್ಪದ ಸಂಪೂರ್ಣ ರಸವನ್ನು ಕೂಡಿಯಲಿಕ್ಕೂ
ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಹೋಗಲಿಕ್ಕೂ ಅಸಮರ್ಥವಾದುದಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಗೆ ತಿರುಗುತ್ತಾ ಇರು
ತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿರುವ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವ ಈ ಅನುವ್ಯಾ
ಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದ್ದೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಮರ್ಥವಾದುದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಅಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಿರುಗಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತದೆ.
ಅಂದರೆ ಅನೇಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ || ೭ ||

* ಲೋಕವನ್ನದ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವತರಿಸಿರುವ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪರಿತಾಪಾರ್ಥರ

ಅಸ್ಯ = ಈ, (ಕಾಣುವ ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವ್ಯಯುಕ್ತ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ, ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ) ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಅಶೇಷ ವಿಶೇಷತೋಽಪಿ = ಎಲ್ಲಾ ಆವಾಂತರಭೇದಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ, ಉದ್ಭವಾದಿದಂ = ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ-ಸ್ಥಿತಿ-ಸಂಹಾರ-ನಿಯಮನ-ಜ್ಞಾನ-ಅಜ್ಞಾನ-ಬಂಧ-ಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಅಶೇಷವಿಶೇಷತೋಽಪಿ ವಂದ್ಯಂ = ಎಲ್ಲಾ ಆಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮನು, ಅಂದರೆ ನಮಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ನಿಮಿತ್ತಭೂತಗಳಾದ ಸರ್ವ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಹೇತುಗಳೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು ಅಥವಾ ಅಶೇಷ = ನಮಸ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ರಮಾ-ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ, ವಿಶೇಷ ತೋಽಪಿ = ಅತಿಶಯ (ಬಹೂತ್ತಮತ್ವ) ಎದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ವಂದ್ಯಂ = ನಮಸ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವವನು, ಅಖಿಲೈಃ ಸುವಾಕ್ಯೈರಪಿ = ಆಪಾರುಷೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆಪಾರುಷೇಯ ಮೂಲಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೋಷಾದಿಗಳ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಂಗಳಗಳಾದ ವೇದಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಆಪ್ಯತಮಂ = ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಮಮ = ನನಗೆ, ಪ್ರಿಯತಮಂ = ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಿಯನಾದವನು, ಇಂತಹ, ನಾರಾಯಣಂ = ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣ ನನ್ನು, ಸನ್ನಮಾಮಿ = ಭಕ್ತ್ಯಾದ್ಯತಿಶಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತಾ || ಸನ್ಮಾನ್ಯಯರತ್ನಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಶ- (1) 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ನಾರಾಯಣನೇ ನಮ್ಮನೆಂಬುವುದನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. (2) ಗುಣಗಳಿದ್ದರೂ ಚೇತನನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ದೋಷಗಳಿರಬಹುದೆಂದರೆ 'ನಿದೋಷಂ' ಎಂದರು.

ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಲಾಲಿಸಿ, ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥರತ್ನವನ್ನು ವಿರಚಿಸಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ 4 ಶಿಷ್ಯರ ಕೈಯಿಂದ 4 ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿದರೆಂದು ಶ್ರೀ ಸುಮಧ್ವನಿಜಯಾದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸರ್ಗ ೧೫. ಶ್ಲೋ. 84-85-86-87 "ಅಪರೋಪೀಷ್ಯತೇ ಸ್ವಾಭಿಗ್ರಂಥೇಷ್ಟೇತೇಷು ಸತ್ತ್ವಪಿ | ಸತ್ತ್ವಪೀಂದ್ರಾದಿಷು ಪುರಾ ತಾರಕಾರಿವಾಮುರೈಃ || ಗ್ರಂಥೇಭ್ಯ ಏಭ್ಯೋಽಗಾಧೇಭ್ಯೋ ಯುಕ್ತಯೋ ನೋ ದುರುದ್ಧರಾಃ | ಮನೋಮಾಂದ್ಯಾತ್ತತೋ ಗ್ರಂಥಂ ವ್ಯಕ್ತತರ್ಕತತಿಂ ಕುರು || ಇತ್ಯರ್ಥತೋ ವ್ಯಧಾನ್ಮದ್ಭ್ಯಃ ಸೋಽನುವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಸತಾಂ ಸುಧಾಂ | ದುರ್ವಾದಿ ಗರ್ವಾದ್ರಿಪವಿಂ ಮಾಯಿಧ್ವಾಂತ ರವಿದ್ಭೂತಿಂ || ಯುಗಪದ್ವಚಯೋನ್ನೇನಾಂ ಕದಾಚಿತ್ ನಿರಂತರಂ | ಚತುರತ್ನತುರಃ ಶಿಷ್ಯಾಽಲ್ಲಿಲಯಾ ಲೇಖಯತ್ಪಲು" || ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿದ್ದರೂ ದೇವತೆಗಳು ಪಣ್ಣುಖನನ್ನು ಹೇಗೆ ಇಚ್ಛಿಸಿರುವರೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳಿದ್ದರೂ ತಾವು ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಾವು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಮೂಢಬುದ್ಧಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಗಂಭೀರಗಳಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಾಡು. ಹೀಗೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾಗಿಯೂ ದುರ್ವಾದಿಗಳ ಗರ್ವವೆನ್ನುವ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆಯೂ ಮ್ಮಾಯವಾದಿಗಳೆಂಬ ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶದಂತೆಯೂ ಇರುವ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಬರೆಯಿಸುವವರಾದರು.

ಈ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಮತ್ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥರು ಸನ್ಮಾನ್ಯಯರತ್ನಾವಳಿ ಎನ್ನುವ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ, ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ನೆಯಚಂದ್ರಿಕಾ ಎನ್ನುವ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ, ಜಯತೀರ್ಥಶ್ರೀಮಚ್ಚರಣರು ನ್ಯಾಯಸುಧಾ ಎನ್ನುವ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ರಚಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ನ್ಯಾಯಸುಧಾ' ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವೆನು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ 'ಸನ್ಮಾನ್ಯಯರತ್ನಾವಳಿ' 'ನೆಯಚಂದ್ರಿಕಾ' ಇವುಗಳ ವಿಶೇಷಾಂಶವನ್ನೂ ಬರೆಯುತ್ತೇನೆ.

ಅಂದರೆ ದೋಷಲೇಶರಹಿತನು. (3) ಆದುದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಸುವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನ ದ್ವಾರಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೊಂದಲರ್ಹನು. (4) ಸರ್ವ ಪೂರ್ಣ ಗುಣಗಳಿವೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಅದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ವಂದ್ಯನು. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದಲೂ ವಂದ್ಯನು. ಯಾರು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳಿರುವವನೋ, ಆತನೇ ವಂದ್ಯನಾಗುವನು. ಹೀಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಿಯನಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಿಯನು ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಿಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನು. (5) ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರರಿಗೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಅಂತಹ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಮನು' ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವರು. (6) ಶ್ರದ್ಧಾ ಭಕ್ತ್ಯತಿಶಯವೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸಮ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (7) ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದಲೇ ೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಅರ್ಥಾತ್ ಸೂಚಿಸಿದರು. (೧) 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣ ಗುಣೈಕದೇಹಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ೧ನೇ ಸಮಸ್ತಯಾದ್ಯಾದ್ಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ 'ನಿದೋಷಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ೨ನೇ ಅವಿರೋಧಾದ್ಯಾದ್ಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ 'ಅಖಿಲೈಃ ಸುವಾಕ್ಯೈರಾಪ್ಯತಮಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ೩ನೇ ಸಾಧನಾದ್ಯಾದ್ಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ೪ನೇ ಫಲಾದ್ಯಾದ್ಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದರು. (8) ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕಗಳಾದ ಅಧಿಕಾರಿ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದರು. 'ಸನ್ನಮಾಮಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನೂ 'ನಾರಾಯಣಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿಷಯವನ್ನೂ 'ಆಪ್ಯತಮಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ 'ಉದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಗೆ ದಾತ್ಯ (ಕೊಡುವವನು) ದೇಯ (ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು) ಭಾವರೂಪಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದರು. (9) 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರು.

ನಯಚಂದ್ರಿಕಾ ವಿಶೇಷಾಂಶ- (1) 'ನಾರಾಯಣಂ ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ' ಎನ್ನುವ ಪದ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಇಷ್ಟದೇವತೆಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾ ಅಧಿಕಾರಿ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದರು. ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೊಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಆದಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವೂ, ವಿನಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದುಃಖಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸುಖ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದುಕ್ತವಾಯಿತು. (2) 'ಸನ್ನಮಾಮಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಉರಸಾ ಶಿರಸಾ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಮನಸಾ ವಚಸಾ ತಥಾ | ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಕರಾಭ್ಯಾಂ ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣಾಮೋಷ್ಠಾಂಗ ಈರಿತಃ' || ಎನ್ನುವ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಣಾಮವೇ ವಿನಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಅಧ್ಯಯನ ಶಮದಮಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿ ಸುದೃಢಭಕ್ತಿಯಿರುವವನೇ ಅಧಿಕಾರಿಯು. (3) ಸಮಸ್ತಪೂರ್ಣಗುಣಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು, ಅಂದರೆ ಗುಣರೂಪವಾದ ಶರೀರವಿರುವವನು. ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ತಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದುಪಪಾದಿಸುವರು. ೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ದೋಷಲೇಶರಹಿತನೆಂದುಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು 'ನಿದೋಷಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು. ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ

ಪುರುಷರು ಸುವಾಕ್ಯರು. ಅವರಿಂದ ಆವೃತಮನು (ಮುಖ್ಯಜ್ಞೇಯನು) ಇದರಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನ ಸಾಧನವಾದ ವೈರಾಗ್ಯ ಭಕ್ತಿರೂಪ ಉಪಾಯವೂ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಇದೇ ೩ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅರ್ಥವು. ೪ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅರ್ಥವು ಮೋಕ್ಷವು 'ಅಶೇಷವಿಶೇಷತೋಽಪ್ಯಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಸರ್ವವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಉತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಾದಿವಿಶೇಷಗಳೂ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣವಿಶೇಷಗಳೂ ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತಾದಿ ಯೋಗ್ಯತಾವಿಶೇಷಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. (4) ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನನಗೆ ಸದಾ ವಂದ್ಯನು. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಿಯನು. ಇದರಿಂದ ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸಾಸನಾ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಭಕ್ತ್ಯಾದ್ಯತಿಶಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಮ ಸ್ಕಾರವೇ ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಂಗವು. 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ಆ ಸ್ತುತಿಸದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು (ನಾರಾಯಣನನ್ನು) ಪ್ರಶಂಸಾಮಾಡುವುದೇ (ಹೊಗಳುವುದೇ) ಪ್ರಯೋಜನವು (2) ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು? ಮತ್ತು ಬಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿರುವಾಗ ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ ನಮಸ್ಕರಿಸಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ- 'ಅಶೇಷವಿಶೇಷತೋಽಪಿ ವಂದ್ಯಂ' ಆತನೇ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನೂ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆಗಿರುವನು. ಇವೆರಡೂ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಹೇಗೆಂದರೆ- 'ನಿಖಿಲೇತ್ಯಾದಿ' ಅಂದರೆ, ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು (ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದು) ಅಧಿಕೃತವಾದದ್ದು, (ಪ್ರಕೃತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು.) ಇಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಕಾರಣಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿವೆಯೋ ಅಂತಹ ದೇವತೆಯು ನಮಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದುದು. ನಿಘ್ನಪರಿಹಾರ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳ ನ್ನವೇಕ್ಷಿಸಿ ದೇವತೆಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು. ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕೂಡಲಿಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ (ಸರ್ವೋತ್ತಮ) ವಾದ ದೇವತೆಯೇ ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕೃತವಾದ ದೇವತೆಯು ತನ್ನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗ್ರಂಥದ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ವಂದನೆಯು ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದರೇನೇ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಆ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಅಧಿಕೃತತ್ವ ಇಷ್ಟತ್ವ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ (ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ) ವನ್ನುಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ' 'ನಿದೋಷಂ' 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎಂಬುವ ೩ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ಅಧಿಕೃತತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಆವೃತಮನುಷ್ಯಖಿಲ್ವೇಃ ಸುವಾಕ್ಯೇಃ' ಎಂಬುವ ವಿಶೇಷಣವು. (3) (ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಷ್ಟವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿವಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೂ ಅದರಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವಂದ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಧರ್ಮಾದಿಗಳೂ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳೂ ವಂದ್ಯರಾಗಬೇಕಾಗುವರು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ, ಅವುಗಳು ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾಗಿ ವೇದಾದಿಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು. ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸಕಲವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಪರಮ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವನಾದ ಕಾರಣ ಇಂತಹ ಅಧಿಕೃತತ್ವವು

ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಆತನೇ ವಂದ್ಯನು. 'ಸದಾ ಪ್ರಿಯತಮಂ ಮಮ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. (4) ಅಥವಾ ಯಾರಿಗಾದರೂ ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಆತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸ್ವರೂಪನಿರ್ಧಾರಣೆಯು ಲಕ್ಷಣಹೇಳದೆ ಆಗಲಾರದು, ಅಂದರೆ ಐಶ್ವರ್ಯಜ್ಞಾಪನೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ನಿಖಿಲ' ಎನ್ನುವ ನಿಶೇಷಣದಿಂದ ನಿಖಿಲಗುಣತ್ವವೂ ಪೂರ್ಣಗುಣತ್ವವೂ ಸ್ವತಃ ಕೇವಲ ಗುಣಸ್ವರೂಪವಾದ ಶರೀರತ್ವವೂ ಹೀಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವು. (5) 'ನಿರ್ದೋಷಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (6) 'ಆಪ್ಯತಮಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವೇದಾದಿಗಳ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವೂ ಸರ್ವವೇದಾದ್ಯರ್ಥತ್ವವೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ, 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಎಂಟು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ, 'ಅಶೇಷ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವಂದ್ಯತ್ವವೂ, 'ಸದಾ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪರಮನೈಮಯೋಗ್ಯತ್ವವೂ ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಪರಮಪ್ರೇಮ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನೆನ್ನುವುದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡಲಾರದೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ 'ಸದಾ ಮಮ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ ಬೇರೆಯವರಿಗೂ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಇದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ನನಗೆ ಅಂದರೆ (ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ) ಯಾವಾಗಲೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವು. (7) ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣನು 'ನಿಖಿಲ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನೆಂದು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದರೆ 'ಸುಸಾಕ್ಷೈರಾಪ್ಯತಮಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು (ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರ್ವವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು.) ಅಂತೂ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು 'ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (8) ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಶರೀರವಿದ್ದರೆ ದುಃಖಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು. ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಎರಡುಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು (ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ-ಸ್ಥಿತಿ-ಸಂಹಾರ-ನಿಯಮನ-ಜ್ಞಾನ-ಅಜ್ಞಾನ-ಬಂಧ - ಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೆನ್ನುವುದು) ಕೂಡಲಾರದೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ' 'ನಿರ್ದೋಷಂ' ಎಂದು. ಶರೀರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳೂ ಕೂಡುವವು. ಆ ಶರೀರವು ಸರ್ವಪೂರ್ಣಗುಣಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಆತನು ದುಃಖಾದಿದೋಷಲೇಶರಹಿತನೂ ಆಗಿರುವನು. (9) ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದವು ಡಿತ್ವಾದಿ ಸಂಕೇತ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಕೇತಿಕವೂ ಆಲ್ಲ. ಘಟಾದಿಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಕೇವಲ ರೂಢಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದೂ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಿಶಿಷ್ಟಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ-(೧)ಅರವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ ಗುಣಾಃ ನಾರಾಃ=ದೋಷಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಗಳು ನಾರಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ. ನಾರಾಣಾಂ ಅಯನಂ=ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. (೨) ಅಥವಾ ಅರಾಣಾಂ ಅಯನಂ ನ ಭವತಿ=ದೋಷಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗದಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಾರಾಯಣನು.

(೩) ನರಾಣಾಂ ಇಮೇ ನಾರಾಃ = ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವೊದಲಾದವುಗಳು ನಾರಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯನಾಗಿ ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. (೪) ನರಾಣಾಂ ಇದಂ ನಾರಂ = ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. (೫) ನರಸಮೂಹೋ ನಾರಂ = ಮನುಷ್ಯರ ಸಮೂಹವು ನಾರವು, ಮನುಷ್ಯರ ಸಮೂಹದಿಂದ ವಂದ್ಯನಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. (೬) ನರಾಣಾಂ ಅಧಿಪತಿಃ ನಾರಃ | ತಸ್ಯ ಅಯನಂ ನಾರಾಯಣಃ = ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನ ಅತ್ಯಂತವೇ ಮಕ್ಕಳು ಆಸ್ಪದನಾಗಿ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ, ನಿರ್ದೋಷತ್ವ, ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವ, ಸಕಲಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವ, ಸರ್ವವಂದ್ಯತ್ವ, ಮುಖ್ಯವಾಯುವರಮವೇ ಮಾಸ್ಪದತ್ವ ಈ ಆರು ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಗಳೆಂದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಸಿದರು. (10) ಅಥವಾ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ) ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಈ ಪದ್ಯದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದರು. ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ತಿಳಿದವರು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಸದಾ ವಂದ್ಯಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (11) ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಎನ್ನುವುದು ವಂದನವಿಶೇಷವೇ. ಆ ಹರಿಗೆ ಜೀವಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರ ಅರ್ಥವು 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ' ಎಂದು. ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ೨ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದನ್ನೇ 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿವರಿಸಿದರು. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ೩ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಿ ಮಿಕ್ಕ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿದರು. ಅದನ್ನೇ 'ಆಪ್ಯತಮಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು, ೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಶಂಕಿಸಲು ಅವುಗಳನ್ನು ೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಅದನ್ನು 'ನಿರ್ದೋಷಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು.

ಹೀಗೆ ೨ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು ನಿಶ್ಚಿತವಾದಮೇಲೆ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೈರಾಗ್ಯಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಗಳ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ೩ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಅದನ್ನೇ 'ಅಶೇಷವಿಶೇಷತೋಽಪಿ ಪ್ರಿಯತಮಂ ಆಪ್ಯತಮಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿದರು. ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂತಹ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದರೆ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ೪ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುವರು. ಅದನ್ನು 'ಆಪ್ಯತಮಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು || ೧ ||

ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣದೇವರ ಪ್ರಣಾಮದಂತೆ ಗುರುಗಳ ಪ್ರಣಾಮವೂ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಂಗವಾಗಿಯದೆ. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ವೇದವ್ಯಾಸರೇ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕರಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಅವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವರಾದಾಗ್ಯೂ ಗ್ರಂಥಾರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯೆತ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ತಾನು ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಇಂತಹ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡುವರು.

ಮೂ || ತಮೇವ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಭವಂ ಪ್ರಣಮ್ಯ
ಜಗದ್ಗುರೂಣಾಂ ಗುರುವಂಜಸ್ಯೈವ |
ವಿಶೇಷತೋ ಮೇ ಪರಮಾಖ್ಯವಿದ್ಯಾ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಕರೋಮ್ಯನ್ವಪಿ ಚಾಹಮೇವ || ೨ ||

ಅ || ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಭವಂ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನು, ವೇದಾದಿಗಳ ಪ್ರಥಮೋಪಲಬ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನು (ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟವನು), ಜಗದ್ಗುರೂಣಾಂ=ಜಗತ್ತಿಗೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನುವದೇಶಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ, ಅಂಜಸಾ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಗುರುಂ=ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದವನು, ವಿಶೇಷತಃ ಮೇ ಗುರುಂ=ನನಗೆ ಸಾಕ್ಷಾದುಪದೇಶಕನೂ ಆದ, ತಮೇವ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ, (ಅಂದರೆ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರೂಪಿಯನ್ನೇ) ಅನ್ವಪಿ=ಮತ್ತು, ಪ್ರಣಮ್ಯ=ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಪರಮಾಖ್ಯವಿದ್ಯಾವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು, ಕರೋಮಿ=ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂಬುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣನಿಗೆನೇ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವಕ್ತೃತ್ವ (ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನುವದೇಶಿಸುವಿಕೆ) ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಣಾಮವು ಆತನ ಆತಿಶಯಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ. (2) ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಹಮೇವ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (3) 'ಅಂಜಸ್ಯೈವ ಜಗದ್ಗುರೂಣಾಂ ಗುರುಂ' ಇದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ಗುರುತ್ವವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಯಿತು. ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಯೋಗ್ಯಗುರುಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ ಮುಖ್ಯ ಗುರುವು. (4) 'ವಿಶೇಷತೋ ಮೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ತನಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವೇದವ್ಯಾಸರೇ ಗುರುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದರು.

ನ. ಚ. ವಿ.— (1) 'ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಭಾವಯತೀತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಭವಃ' ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರು. (2) 'ಅಂಜಸ್ಯೈವ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸರ್ವರಿಗೂ ಮುಖ್ಯಗುರುವೆಂದು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. (3) 'ಅನ್ವಪಿ ಚಾಹಮೇವ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಪ್ರಣಾಮವು ಏತಕ್ಕೆ? ಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಮಾಡುವುದು ವಿಘ್ನವಂಹಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆಂಬುವುದು ಇಲ್ಲ. ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ 'ಬಹುಶಃ ಸನ್ನಮಾಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಗುರುಗಳಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ್ದು. (2) ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಗುರುತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಭವಂ' ಶಾಸ್ತ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ವೇದಾದಿಗಳೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಭವತಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮತಃ=ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ (ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ), ಯಸ್ಮಾತ್ಯಃ=ಯಾರಿಂದಲೋ ಅವನು ಪ್ರಭವನು, ಬ್ರಹ್ಮನಿಾಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನು, ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು

ನೊದಲು ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟವನು. (3) ಯಾರು ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೋ, ಅವರಿಗೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಗುರುಗಳೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ. ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರಕೃತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ತಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ಗುರುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ, 'ಜಗದ್ಗುರೂಣಾಂ' ಎಂದು. (4) 'ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಭವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗೂ ಗುರುವಿಗೂ ಭೇದವದೆ ಎಂಬಾಶಂಕೆಯು ಬರಬಹುದು. ಅದನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ತಮೇವ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ದೇವತ್ವ ಗುರುತ್ವರೂಪ ನಿಮಿತ್ತಗಳೆರಡು ಇದ್ದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಣಾಮವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. (5) ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಗುರುನಮಸ್ಕಾರವು ಅವಶ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಗುರುನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯರಂತೆ ಗುರುವೂ ದೇವತೆಯೂ ಒಬ್ಬರೇ ಅಲ್ಲ. ಗುರುದೇವತೆಗಳು ಭಿನ್ನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ಜಗದ್ಗುರೂಣಾಂ ವಿಶೇಷತೋ ಮೇ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. (6) 'ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತಾದಿಗಳ ಪ್ರಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೆಷ್ಟೆ! ಇದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದೇ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವ ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವು. ಯಾವನೂ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಕ ಖ ಗ ಘ ಇದುವೊದಲಾದ ವರ್ಣಗಳ ಮಾಲೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಯಾವನಾದರೂ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ನೇಕ್ಷಾವಂತರು (ಹೆಚ್ಚು ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವರು) ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೆನ್ನುವುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿದ್ದರೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಉಪಾದೇಯ (ಗ್ರಾಹ್ಯ) ವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ವಂಚಕಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯ (ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ) ವಿದ್ದರೇನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಗಮಕವಿಲ್ಲ. ಯಥಾರ್ಥವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಅಂತಹ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನ ಹೇಳಬೇಕು, ಎಂಬುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪರಮಾಖ್ಯವಿದ್ಯಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ "ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ನೇದಿತಮೇ ಪರಾ ಚೈವಾಪರಾ ಚ ||..... ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ" ಎಂದು ಅರ್ಥವರ್ಣೋಪನಿವೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ (ಖ. ಗ. ಮ. ಜ. ಪು. ೨೪೬-೨೫೨.) ಪರವಿದ್ಯೇ ಅಪರವಿದ್ಯೇ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ್ಯೆಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಋಗ್ವೇದಾದಿಗಳು ಅಪರವಿದ್ಯೆಗಳು. ಯಾವ ವಿಧ್ಯೆಯಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಅದು ಪರವಿದ್ಯೆಯೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೂ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸಾಧನವೂ 'ವಿದ್ಯಾ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. 'ವಿದ್ಯಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಪರಮ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಆಗಮದಿಂದಲೇ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅತಿಗಹನಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು

ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇತರರೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ 'ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಇದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ(ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ)ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. ಇದರಿಂದ ವರರು ಮಾಡಿದ್ದು ಅಸವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು. (7) ಆದಾಗ್ಯೂ ತಾನು ಮಾಡಿದ ಭಾಷ್ಯದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ 'ಅನ್ವಪಿ ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ, ಅದನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವರು. (8) ಪ್ರಯೋಜನವಿದ್ದರೆ ಶಿಷ್ಯರೇ ಭಾಷ್ಯದ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವರೆಂದರೆ 'ಅಹಮೇವ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು || ೨ ||

ಸ ರ. ವಿ.— 'ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಭವಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ವಿವರಣಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ನ. ಚ. ವಿ.— ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಪ್ತಿಮೂಲತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ —

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದು. ನಾರಾಯಣನೇ ವ್ಯಾಸನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಾರಾಯಣನು ಹುಟ್ಟಲಾರನು. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಹುಟ್ಟಿರುವರು. ಮತ್ತು ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆತನು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡಲಾರದು. (2) ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಪರವಿದ್ಯಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಪರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಪರವಿದ್ಯಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಲಾರದು. (3) ಮತ್ತು ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಗಮಕವಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೋ ಹರಿರ್ವ್ಯಾಸೋ ವಿರಿಂಚಿ(ಚ) ಭವಪೂರ್ವಕೈಃ |

ಅರ್ಥಿತಃ ಪರವಿದ್ಯಾಖ್ಯಂ ಚಕ್ರೇ ಶಾಸ್ತ್ರಮನುತ್ತಮಂ || ೩ ||

ಅ || ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು (ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದಾಗ್ಯೂ), ವಿರಿಂಚಿ(ಚ)ಭವಪೂರ್ವಕೈಃ=(ತನಗೆ ದಯಾಪಾತ್ರರಾದ) ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಅರ್ಥಿತಃ=ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ವ್ಯಾಸಃ=ವ್ಯಾಸನಾಮಕನಾಗಿ, ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ=ಅವತರಿಸಿದವನಾಗಿ, ಪರವಿದ್ಯಾಖ್ಯಂ=ಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಅನುತ್ತಮಂ=(ನಾಸ್ತಿ ಉತ್ತಮಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಆಸ್ಮಾತ್ ಇತ್ಯನುತ್ತಮಂ) ಇದರಿಂದ ಬೇರೊಂದು ಉತ್ತಮಶಾಸ್ತ್ರವಿಲ್ಲದಿರುವ (ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ) ಶಾಸ್ತ್ರಂ=(ಶಿಷ್ಯತೇ ಯಥಾಸ್ಥಿತಂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ ತತ್ತ್ವಂ ಅನೇನೇತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಂ=ಇದರಿಂದ ತತ್ತ್ವವು ಇದ್ದಹಾಗೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಚಕ್ರೇ=ಮಾಡಿದರು.

ತಾ || ನ. ಚ. ವಿ.— (1) ವೇದವ್ಯಾಸರು ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಗುರುಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ವಚನದಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ವಚನವು

ಪ್ರತಿಕ್ಷಾಲವಾಗಿದ್ದರೆ ತನ್ನ ಗುರುಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದೇ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. (2) ಭಾರತಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಇವರೇ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭಾರತಾದಿಗಳ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಸ್ತಿಮೂಲಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಾಸನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನುವಪತ್ತಿಯು ಪರಿಹೃತವಾಯಿತು ಕೇವಲ ದಯಾಪರವಶರಾಗಿಯೇ ಪರೋಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವವರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾರಷ್ಟೆ! ಹೀಗೆ ಇರಲು ಅವರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿ ಪರೋಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವರೆನ್ನುವುದು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಪರಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ತನಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದೆಂದು ಭಗವಂತನು ತಿಳಿದು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಚಕ್ರೇ' ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ವದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ನಾರಾಯಣಾ ದ್ವಿನಿಷ್ಪನ್ನಂ' ಇದುವೊದಲಾದ ಆಗಮವು ಪ್ರಮಾಣವು. (2) 'ಪರವಿದ್ಯಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪರವಿದ್ಯಾಖ್ಯಂ' ಎಂದನುವಾದಮಾಡಿ ಅನುತ್ತಮಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರು ಅಂದರೆ "ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತವ್ಯೇ |... ಪರಾ ಚೈವಾಪರಾ ಚ" || ಎಂದು ೨ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ 'ತತ್ರಾಪರಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಋಗಾದಿಸರ್ವವೇದಗಳನ್ನೂ ಶಿಕ್ಷಾದ್ಯಂಗಗಳನ್ನೂ ಅವರವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಿ 'ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ' ಎಂದು ಪರವಿದ್ಯೆಯು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಪರವಿದ್ಯೆಯು ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ವರಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕರಣವಾದದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಆಗಿರಬೇಕು. 'ಪರವಿದ್ಯಾ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಒಮ್ಮೆ ಹೇಳಿದ ವಿದ್ಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಶಾಸ್ತ್ರ (ಯಥಾವಸ್ಥಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು)ವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪರತ್ವವೆಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೇ. ಆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ವಿದ್ಯಾವದದ ಸನ್ನಿಧಾನಬಲದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಋಗಾದಿ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅವರವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಪರವಿದ್ಯೆಯಾಗಬೇಕು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದುಯುಕ್ತವು. (3) 'ಋಗಾದ್ಯಾ ಅಪರಾ ವಿದ್ಯಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ನವಾಚಕಾಃ | ತಾವಿವ ಪರಮಾ ವಿದ್ಯಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ವಾಚಕಾಃ ' || ಎಂದು ಅಥರ್ವಣ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (ಪು. ೨೪೭.) ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಶೇಷಾಂಶವನ್ನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ತಥಾಚ ವೇದಾದಿಗಳ ಇತಿ ಕರ್ತವ್ಯತಾ (ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಡುವ) ರೂಪವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಾಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವು ವೇದಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವು || ೩ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ-ಹೀಗೆ ಆಗಮದಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಧಿಸಿ ಈಗ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಸಾಧಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವವರಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣ್ಯ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಗುರುಗುರೂಣಾಂ ಪ್ರಭವಃ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಬಾದರಾಯಣಃ |
ಯತಸ್ತದುದಿತಂ ಮಾನಮಜಾದಿಭ್ಯಸ್ತದರ್ಥತಃ || ೪ ||

ಅ || ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಬಾದರಾಯಣಃ=ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಗುರುಣಾಂ=ಜಗತ್ತಿಗೆ ತತ್ವೋಪದೇಶಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ, ಗುರುಃ=ಉಪದೇಶಕರೋ, ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವರೋ, ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಂ=ಮಹಾಭಾರತಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ, ಸ್ತಭವಃ=ಉತ್ಪಾದಕರೋ, ಅಥವಾ ಗುರುಣಾಂ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಂ=ಅಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸವಿಸ್ತರಗಳಾದ ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ, ಗುರುಃ ಪ್ರಭವಃ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಕರೋ, (ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದವರಲ್ಲ.) ಮತ್ತು ಅಜಾದಿಭ್ಯಃ=ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ತದರ್ಥತಃ=ಅವರಿಗೆ ವೋಕ್ತೃರಾವಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ, ತದುದಿತಂ = ಆ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ, (ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ.) ಇದಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ=ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಮಾನಂ=ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲರ್ಹವಾಗಿದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಗುರುಗುರೂಣಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದ ವಕ್ತಾನುಕೂಲ್ಯ, ಶ್ರೋತ್ರಾನುಕೂಲ್ಯ, ವ್ರಸಂಗಾನುಕೂಲ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. 'ಮಾನಂ' ಎನ್ನುವುದು ಮುಖ್ಯ ಸಾಧ್ಯನಿದೇಶವು. (2) ಹೇಳಲಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಟುತ್ವವು, ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಇವು ಮೂರು ವಕ್ತಾನುಕೂಲ್ಯವು. (3) ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯು, ಹೇಳುವವನ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿರುವಿಕೆಯು ಇವೆರಡು ಶ್ರೋತೃವಿನ ಅನುಕೂಲ್ಯವು. (4) ಕೇಳುವವನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶವು ವ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ್ಯವು. (5) 'ಗುರುಣಾಂ ಗುರುಃ' ಎನ್ನುವುದು ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವ ವಿಷಯದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎಂದು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾಗುವುದು. ಯಾರು ಯಾರಿಗೆ ತತ್ತ್ವವನ್ನುಪದೇಶಿಸುವನೋ ಆತನು ಅವನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಕಂಡಿರುವನು. ಇವರಾದರೂ ಸರ್ವಜ್ಞಕಲ್ಪರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ತತ್ವೋಪದೇಶಕರೆನ್ನುವುದು 'ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವೇಷು' ಎಂಬುವ ಆಗಮದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸರ್ವಜ್ಞರೇ ಸಂ. (6) 'ಗುರುಣಾಂ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಗುರುಃ ಪ್ರಭವಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಟುತ್ವವೂ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಎಷ್ಟು ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಆಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿದವರೋ, ಅವರು ಅಷ್ಟು ಅರ್ಥವನ್ನು, ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದವರು. ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಆಗಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರೆಂದು 'ಅನುಕ್ತಂ ಪಂಚಭಿರ್ವೇದೈಃ, ಉತ್ಸನ್ನಾನ್ ಭಗವಾನ್ವೇದಾನ್' ಇದುವೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇವರು ಸರ್ವಜ್ಞರೇ ಆಗಿರಬೇಕು. (7) ಯಾವನು ಅನೇಕಾಗಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನೋ, ಆತನು ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಟುಕರಣನಾಗಿಯೇ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರಾದರೂ ಅವರಿಮಿತಗಳಾದ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದವರು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಪಾಟವವುಳ್ಳವರೇ ಆಗಿರಬೇಕು.

(8) 'ತದುದಿತಂ' ಎಂದು ವಚನರೂಪಕಾರ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (9) 'ಗುರುಣಾಂ' ಎನ್ನುವುದು ಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೆ ತತ್ವಜ್ಞಾನಾರ್ಹತೆಯುಂಟೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ತಾನು ತತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯನಾಗಿ ಪರರಿಗೆ ತತ್ವೋಪದೇಶಕನಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡಲಾರನು. (10) ವಕ್ತೃಗಳ (ಹೇಳುವವರ) ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿರುವರೆಂದುಪಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ 'ಅಜಾದಿಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾಗಿರುವವರೆಂದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (11) 'ತದರ್ಥತಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಂಗಾನುಕೂಲ್ಯವನ್ನುಪಪಾದಿಸಿದರು. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಗುರುಗುರುತ್ವಾದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ವಕ್ತ್ರಾನುಕೂಲ್ಯ, ಶ್ರೋತ್ರಾನುಕೂಲ್ಯ, ಪ್ರಸಂಗಾನುಕೂಲ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಅನುಕೂಲವಕ್ತ್ರಾದಿಮತ್ಪದಿಂದ ಭಾರತದಂತೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು || ೪ ||

ಸ. ರ. ವಿ. - ಪಾರುಷೇಯವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಪ್ತನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಆಪ್ತನು ಹೇಳಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ -

ನ. ಚ. ವಿ. - ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಹೇಳಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಿಮೂಲತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ -

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ - ಹಾಗಾದರೆ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನವು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು. 'ಏತಚ್ಚಾಸ್ತಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅನುಕೂಲವಕ್ತ್ರಾದಿಮತ್ಪಾತ್ ಭಾರತಾದಿವತ್' ಭಾರತಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅನುಕೂಲ ವಕ್ತ್ರಾದಿಗಳು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವು. ವಕ್ತ್ರಾದ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯವು 'ಗುರುಗುರೂಣಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು. ಇದು ಆಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ - ಆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವು ಉಪಾಧಿಯಾಗಿದೆ. ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಸಾಧನಾವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧರ್ಮವು ಉಪಾಧಿಯು.

* ವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಲ್ಲಿದೆಯೋ, ಅಲ್ಲಿ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವಿದೆ, ಭಾರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕತ್ವವು. ಅನುಕೂಲ ವಕ್ತ್ರಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಾಧನಾವ್ಯಾಪಕತ್ವವು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಅಪಾರುಷೇಯವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದು ಉಪಾಧಿಯಾದ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವು ಉಪಾಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲನೆಂದರೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವನ್ನೇ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಒಪ್ಪಿದರೂ ಪಾರುಷೇಯವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವು. ಹೀಗೆ ಪಕ್ಷಧರ್ಮಾವಚ್ಛಿನ್ನ ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾದ ಉಪಾಧಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಉಪಾಧಿತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ನಿಮಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. (ನಾವು ವಕ್ತ್ರಾದ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೊರಟವರಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ನೀವು ಹೇಳಿದ ಉಪಾಧಿಯೂ ಕೂಡಬಹುದಿತ್ತು. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ - ಅನುಕೂಲವಕ್ತ್ರಾದಿಮತ್ಪಕ್ಕೆ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವದಿಂದ

* ಉದಾ = ಪರ್ವತಃ ಧೂಮವಾನ್ ವಹ್ನೀಃ | ಪರ್ವತವು ಹೊಗೆಯುಳ್ಳದ್ದು. ಬೆಂಕಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆದ್ರೇಂಧನ ಸಂಯೋಗವು ಉಪಾಧಿಯು. ಧೂಮವಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ ಆದ್ರೇಂಧನ ಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವು. ಬೆಂಕಿಯಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣ ಗೋಲದಲ್ಲಿ ಆದ್ರೇಂಧನ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸಾಧನಾವ್ಯಾಪಕವಾಯಿತು.

ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನುಕೂಲವಕ್ತಾದಿಮತ್ವದಿಂದ ಅಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಆ ಅಪ್ತ ವಾಕ್ಯತ್ವದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ -

ಮೂ || ವಕ್ತೃಶ್ರೋತೃಪ್ರಸಕ್ತೀನಾಂ ಯದಾಪ್ತಿರನುಕೂಲತಾ |

ಅಪ್ತವಾಕ್ಯತಯಾ ತೇನ ಶ್ರುತಿಮೂಲತಯಾ ತಥಾ || ೫ ||

ಯುಕ್ತಿಮೂಲತಯಾ ಚೈವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಮಹತ್ |

ದೃಶ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಣಾಮೇಕಧಾನ್ಯತ್ರ ಸರ್ವಶಃ || ೬ ||

ಅ || ಯತ್ = ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ವಕ್ತೃಶ್ರೋತೃಪ್ರಸಕ್ತೀನಾಂ ಅನುಕೂಲತಾ = ವಕ್ತೃಶ್ರೋತೃ ಪ್ರಸಂಗಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲತೆಯಿದೆಯೋ, (ತತ್ರ = ಅಲ್ಲಿ) ಆಪ್ತಿಃ = ಆಪ್ತಿಯು, ಅಂದರೆ ಯಾವುದು ವಕ್ತಾದ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯದಿಂದೋಡಗೂಡಿಯದೋ, ಅದು ಅಪ್ತವಾಕ್ಯವು (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆಯೋ ಯಾವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ವಕ್ತಾದಿಗಳಿವೆಯೋ,) ತೇನ = ಅದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ, ಅಪ್ತವಾಕ್ಯತಯಾ = ಅಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ, ಮಾನಂ = ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವು. (ಹೀಗೆ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು) ಶ್ರುತಿಮೂಲ ತಯಾ ತಥಾ = (ಹೀಗೆ ಅಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವದಿಂದಲೋ) ಹಾಗೆ ಶ್ರುತಿಮೂಲತ್ವದಿಂದಲೂ, ಯುಕ್ತಿ ಮೂಲತಯಾ = ಯುಕ್ತಿಮೂಲತ್ವದಿಂದಲೂ, (ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವು.) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಣಾ ಮೇವ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೇನೆ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ = ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ತ್ರಿವಿಧಂ = ಮೂರು ಪ್ರಕಾರ ವಾಗಿ, ದೃಶ್ಯತೇ = ಅಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವ ನೊದಲಾದ ಮೂರು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು) ಮಹತ್ = ಸರ್ವೋತ್ತಮವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಅನ್ಯತ್ರ ಸರ್ವಶಃ = ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಏಕಧಾ = ಏಕಪ್ರಕಾರವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. — (1) ವಕ್ತೃಶ್ರೋತೃ ಪ್ರಸಕ್ತಿಗಳ ಅನುಕೂಲ್ಯವೇ ಆಪ್ತೋಕ್ತತ್ವವು. (2) ವೇದವ್ಯಾಸರೇ ವಕ್ತೃಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಕ್ತಾನುಕೂಲ್ಯವಿದೆ. (3) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೇ ಶ್ರೋತೃಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರಾನುಕೂಲ್ಯವಿದೆ. (4) ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಂಗಾನುಕೂಲ್ಯವೂ ಇದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅನುಕೂಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅನಾಪ್ತತ್ವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಜೈನವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಕ್ತಾನು ಕೂಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಬುದ್ಧವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರಾನುಕೂಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ ಆಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ನರ್ಮಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗಾನುಕೂಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವು ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. “ನ ನರ್ಮಯುಕ್ತಮನ್ಯತಂ ಹಿನಸ್ತಿ ನ ಸ್ತ್ರೀಷು ರಾಜನ್ನ ವಿನಾಹಕಾಲೇ | ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಯೇ ಸರ್ವಧನಾಪಹಾರೇ ಪಂಚಾನೃತಾನ್ಯಾಹುರಪಾತ ಕಾನಿ” || ಎಂದು. (5) ಅಪ್ತನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಮೂಲಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತಿಮೂಲಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸ ಬೇಕು. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದೆ. ಜೈಮಿ ನ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದರೂ ಇಂತಹ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸದೃಶ ವಾದದ್ದು, ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಥಕಾರಣ ಮುಖ್ಯಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲರ್ಹವಾಗಿದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) 'ವಕ್ತೃಶ್ರೋತೃಪ್ರಸಕ್ತೀನಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಈ ಅನುಮಾನವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (೧) 'ವಿಮತಂ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯಂ ಅನುಕೂಲೇನ ವಕ್ತ್ರಾ ಅನುಕೂಲಾನಃ ಶ್ರೋತೃಣಾಂ ಪ್ರತಿ ತದೀಯಹಿತಸಾಧನಬೋಧಾಯೋಪದಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್' = ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು, ಆಪ್ತವಾಕ್ಯವು, ಅನುಕೂಲನಾದ ವಕ್ತೃವಿನಿಂದ ಅನುಕೂಲರಾದ ಶ್ರೋತೃಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅವರಿಗೆ ಹಿತಸಾಧನವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಸಮ್ಮತವಾದ ಭಾರತದಂತೆ. (೨) ವಿಮತಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ = ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಪ್ರಮಾಣವು, ಆಪ್ತನ ವಾಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಮ್ಮತವಾದ ಭಾರತದಂತೆ. (2) ಹೇಳುವವನ ಅನುಕೂಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜೈನಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯವು ಅನಾಪ್ತವಾಕ್ಯವು. ಶ್ರೋತ್ರಾನುಕೂಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬೌದ್ಧಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯವು ಅನಾಪ್ತವಾಕ್ಯವು. ಪ್ರಸಂಗಾನುಕೂಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನರ್ವಾದಿ (ಚಾಟು) ವಾಕ್ಯವು ಅನಾಪ್ತವಾಕ್ಯವು. (3) (೧) ಆಪ್ತನೆಂದರೆ ಯಾವನು? ಕಂಡಹಾಗೆ ಹೇಳುವವನೆಂದರೆ— ಚಿಪ್ಪನ್ನು ನೋಡಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೇಳುವವನೂ ಆಪ್ತನಾಗಬೇಕಾಗುವನು. (೨) ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವನೆಂದರೆ— ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟವನ್ನೇ ಪ್ರಮಾದಾದಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವವನೂ ಆಪ್ತನಾಗಬೇಕಾಗುವನು. (೩) ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಕಂಡಹಾಗೆ ಹೇಳುವವನೆಂದರೆ— ಏಕದೇಶವನ್ನು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ಬೇರೆ ಅಂಶವನ್ನು ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳುವವನೂ ಆಪ್ತನಾಗಬೇಕಾಗುವನು. (೪) ಎನ್ನು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅವನ್ನು ಹೇಳುವವನೆಂದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಾಗೆ ಹೇಳುವವರು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಒರುವುದು. (೫) ನಿರ್ದೋಷನು ಆಪ್ತನೆಂದರೆ ಆಪ್ತರೆಂದಭಿಮತರಾದ ವಸಿಷ್ಠಾದಿಗಳಿಗೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ರಾಗಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರೂ ಅನಾಪ್ತರಾಗಬೇಕಾಗುವರು. (೬) ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೋಷನೋ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತನೆಂದರೆ ಯತ್ ತತ್ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವುದೆಂದರೆ— ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನವು, ಅವಿಪ್ರಲಿಪ್ತೆ (ವಂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು) ವಿವಕ್ಷೆ (ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ)ಯು, ಕರಣಪಾಟವ (ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಟುತ್ವವು) ಈ ನಾಲ್ಕು ಆಸ್ತಿಯನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಆಸ್ತಿಯಿರುವವನೇ ಆಪ್ತನು. ಇಂತಹ ಆಸ್ತಿಮೂಲಕ ವಾಕ್ಯವೇ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯವೆಂದಭಿಮತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಆಸ್ತಿಮೂಲಕ ವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪವೇ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯವೆಂದಭಿಮತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಆಸ್ತಿಮೂಲಕ ವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಬರಲಿ ಎಂಬುವ ಅಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (4) ಅಬೋಧಕವು ಅಥವಾ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಟವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಹೇಳುವವನಿಗೆ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿದ್ದರೆ ವಿಪರೀತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಹೇಳುವವರಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪವಾದ ಆಸ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಅಂತಹವರ ವಾಕ್ಯವು ಅಬೋಧಕವೂ ವಿಪರೀತ ಬೋಧಕವೂ ಆಗದೆ ಯಥಾವಸ್ಥಿತಾರ್ಥ ಬೋಧಕವೇ ಆಗುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಸ್ತಿಪೂರ್ವಕ ವಾಕ್ಯತ್ವಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ನಿಶ್ಚಿತವೇ ಆಗಿದೆ. (5) ಅನುಕೂಲವಕ್ತ್ರಾದಿಮತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಮಧ್ಯೇ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಸಾಧಿಸಿದ್ದು, ಎಂದರೆ ವಕ್ತ್ರಾದ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವವರೂ ಕೂಡ ಕೊನೆಗೆ ವಕ್ತೃವಿಗೆ ಆಸ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ

ಆ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ವಕ್ತ್ರಾದ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯವಿರಲಿ, ವಕ್ತ್ರವಿಗೆ ವಂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನ ವಾಕ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗಲಿ ಎಂಬುವ ಶಂಕೆಗೆ ಪರಿಹಾರವೇ ಆಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಕ್ತ್ರಾದ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ ಅಪ್ರವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. (6) ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು * ಸ್ವತಃ ಏವ ಅಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಯಾವುದರಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೋ, ಅದರಿಂದಲೇ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೆಂಬ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಕೂಡ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ, ಎಂಬುವ ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಅಪ್ರವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಅಪ್ರವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಶಂಕಾನಿರಾಸಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಪ್ರವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿರೋಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (7) ಹೀಗೆ ವಿಜಾತೀಯ ಸಂವಾದದಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸಪಾದಿಸಿ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಜಾತೀಯ ಎರಡು ಸಂವಾದಗಳನ್ನು 'ಶ್ರುತಿಮೂಲತಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿರುವರು (8) ಯದ್ಯಪಿ 'ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಮೂಲ' ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರುತಿ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ನಿರ್ಮಿಸಿದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವುಗಳು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಸ್ವತಃ ಸರ್ವಜ್ಞರಾದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದಾದಕಾರಣ ಶ್ರುತಿ ಯುಕ್ತಿ ಸಂವಾದಿಯಾದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವುಗಳೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (9) ತಥಾಚ ಯಾವುದು ಶ್ರುತಿಸಂವಾದವುಳ್ಳದೋ ಅದು ಪ್ರಮಾಣವು, ಮನ್ನಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯದಂತೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವಿಚಾರವರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಂವಾದವುಳ್ಳದ್ದು. ಈ ವಿಸಯವು "ಪುನಸ್ತಸ್ಯಾರ್ಥವಿತ್ತಯೇ | ಚಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಣಿ" ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (10) ಯಾವುದು ಯುಕ್ತಿ ಸಂವಾದವುಳ್ಳದೋ, ಅದು ಪ್ರಮಾಣವು. ಉದಾ=ಧೂಮವುಳ್ಳ ಪರ್ವತವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ 'ಈ ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳದ್ದು' ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯವು. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಯುಕ್ತ್ಯನುಸಂಧಾನಾತ್ಮಕ ವಿಮಾನಾಂಸಾಜನಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯುಕ್ತಿ ಸಂವಾದವುಳ್ಳದ್ದು. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಮಾಣವು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (11) ಬ್ರಹ್ಮ=ವೇದವು, ಮತ್ತು ವೇದಾರ್ಥಭೂತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅದರ ಸೂತ್ರಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳು. ಅಂದರೆ ಸರ್ವ ವೇದಗಳ ಅರ್ಥಭೂತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವವುಗಳು.) "ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರಮಸಂದಿಗ್ಧಂ ಸಾರವದ್ವಿಶ್ವತೋಮುಖಂ | ಅಸ್ತೋಭಮನನದ್ಯಂ ಚ ಸೂತ್ರಂ ಸೂತ್ರವಿದೋ ವಿದುಃ" || ಎಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲವೋ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೇಳದೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತವಾಗದಿರುವುದು, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು, ಸರ್ವ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು, ವ್ಯರ್ಥಾಕ್ಷರಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು,

* 'ನ ಏಲಕ್ಷಣತ್ವಾದ್ಯ ತಥಾಶ್ಚಂ ಚ ತಬ್ಧಾತ್' (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾ. ೨ ಪಾ. ೧ ಸೂ. ೪) ಎಂದು ವೇದವ್ಯಾಸರು ಹೇಳಿರುವರು. ಜೈಮಿನಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರೂ ಕೂಡ 'ಔಪ್ಪತ್ತಿಕಸ್ತು ಶ್ವಸ್ಯಾರ್ಥೇನ ಸಂಬಂಧಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಮುಪದೇಶೋಽನ್ಯತೀಕಶ್ಚಾರ್ಥೇಽನ.ಏಲಬ್ಧೇ ತತ್ರಮಾಣಂ ಬಾದರಾಯಣಸ್ಯಾನಪೇಕ್ಷತ್ವಾತ್' ಜೈ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾ. ೧. ಪಾ. ೧. ಸೂ. ೫.)

ಇಂತಹದನ್ನು ಸೂತ್ರವೆಂದು ಸೂತ್ರಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬ ಆಗಮದಿಂದ ಸೂತ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (12) ಇದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ಶಾರೀರಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿರುವ ಗ್ರಂಥವು' ಎಂಬುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ತ್ವಂ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಜೀವನಿಗೆ 'ತತ್' ಪದವಾಚ್ಯಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವ ವಿಚಾರವು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಇಂತಹ ಅರ್ಥವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದು. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ, ಜನ್ಮಾದಿಸೂತ್ರಗಳು ಅಭೇದಪ್ರತಿಸಾಧಕಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವವುಗಳು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಾರೀರಕನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ. "ಶಾರೀರೌ ತಾವುಭೌ ಜ್ಞೇಯೌ ಜೀವಶ್ಚೇತ್ಸರಸಂಜ್ಞಿತಃ" ಎಂದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಕಲಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಚಾರವೇ 'ಶಾರೀರಕ ವಾಮಾಂಸಾ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು 'ಸರ್ವದೋಷವಿಹೀನತ್ವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (13) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತ್ವವೊದಲಾದ ಮೂರು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವು. (14) ಇಂತಹ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆನೇ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಣಾಮೇವ=ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. (೧) ಕೆಲವು ಕಡೆ ಒಂದು ವಿಧದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಲೌಕಿಕವಿಷಯವಾದ ಪಿತೃವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತಿಮೂಲಕತ್ವದಿಂದ. (೨) ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿರುವ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಯು ಹೇಳಿದ ವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಸಂವಾದದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (೩) ಪ್ರತಿಸಾಧಿಯು ಹೇಳಿದ 'ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದು' ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಸಂವಾದದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (15) ಕೆಲವುಕಡೆ ಎರಡು ವಿಧದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (೧) ಮನ್ವಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ತಿಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (೨) 'ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದು' ಇದುವೊದಲಾದ ಪಿತೃವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (೩) ಪ್ರತಿಸಾಧಿಯು ಹೇಳಿದ 'ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವಜ್ಞನು' ಎಂಬುವ ವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (16) ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧದಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಇದೆ, ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಅಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ನಿರವಧಿಕ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ಮೂಲಕವಾಗಿದೆ. || ೫ || ೬ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರುತ್ಯನುಮಾನಗಳಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ ಪ್ರಮಾಣವು. ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇಂತಹ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅತೋ ನೈತಾದೃಶಂ ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರಮಾಣತಮಮಿಷ್ಯತೇ ||

ಅ || ಅತಃ=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಏತಾದೃಶಂ=ಇಂತಹದು, ಕಿಂಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದು, ಪ್ರಮಾಣತಮಂ = ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ ಪ್ರಮಾಣವಾದುದು, (ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರಿಂದ) ನೇಷ್ಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ-(1) ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವು. (2) "ಭಾರತಂ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೇಷು ಭಾರತೇ ಗೀತಿಕಾ ವರಾ | ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಹಸ್ರನಾಮಾಪಿ ಜ್ಞೇಯಂ ಪಾಠ್ಯಂ ಚ

ತದ್ವ್ಯಯಂ” || ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೇನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೇನೇ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದೆಂದರೆ— ವಿಚಾರ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ (ಪ್ರಮೇಯಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ) ಭಾರತವು ಶ್ರೇಷ್ಠವು. ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ (ನಿರ್ಣಾಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ಶ್ರೇಷ್ಠವು. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ- ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಆರಂಭಣೀಯತ್ವವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಮರ್ಥನಪರಗಳಾದ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಥಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೆ? ಪ್ರಥಮ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಆರಂಭಣೀಯತ್ವವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ, ಎಂಬುವ ಸಂಶಯದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದವನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವುದೆಂದರೆ, ಈ ಸಮಾಧಾನವು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟೇ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಣೀಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದು. ವಿಷಯಾದಿ ಸಮರ್ಥನೆಯಿಂದಲೇ ಆರಂಭಣೀಯತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಮರ್ಥನೆಯೂ ಅವಶ್ಯಕವು. ಅದಕಾರಣ ಸೂತ್ರಾಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಶಿಷ್ಯರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಕೂಡದು, ಎಂದರೆ ಪ್ರಯೋಜನಾಂತರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವಯಂ ಕೃತಾಽಸಿ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಕ್ರಿಯತೇ ಸ್ಪಷ್ಟತಾರ್ಥತಃ || ೭ ||

ಅ || ಯದ್ಯಪಿ, ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾ=ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು, ಸ್ವಯಂ=ತನ್ನಿಂದಲೇ, ಕೃತಾ=ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ, ಸ್ಪಷ್ಟತಾರ್ಥತಃ=ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವರೂಪವ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ, ಕ್ರಿಯತೇ=ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ- (1)ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗದಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು. ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣವು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾದುದು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಕೆಲವುಕಡೆ ಅತಿಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು, ಕೆಲವುಕಡೆ ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆರೂಢವಾಗದಿರುವುದನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳುವುದು, ಕೆಲವುಕಡೆ ವಿಸ್ತೃತವನ್ನು (ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು) ಏಕೀಕರಿಸುವುದು, (ಒಂದೇ ಕಡೆ ಹೇಳುವುದು) ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು, ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ದೃಢೀಕರಿಸುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದೆಲ್ಲವನ್ನು ಒಂದೇ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಗ್ರಂಥಭೇದದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿ ಮತ್ತೆ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೇನೇ ಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೆ ಸುಖದಿಂದ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವೂ ಒಳ್ಳೇ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗುವುದು. “ಸಂಕ್ಷೇಪ ವಿಸ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ತು ಕಥಯಂತಿ ಮನೀಷಿಣಃ | ಬಹುವಾರಸ್ಮೃತೇಸ್ತಸ್ಯ ಫಲಬಾಹುಲ್ಯಕಾರಣಾತ್” || ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಸ್ಮರಿಸಿದರೆ ಫಲವು ಹೆಚ್ಚು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿ ಪುನಃ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಭಾಷ್ಯದ ೧ನೇ ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥವು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (3) ‘ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈರುದೀರ್ಣಂ’ ಸರ್ವ

ಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣನು ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಗುಣ ಗುಣಿಗೆ ಭೇದವದೆಂಬ ಶಂಕೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು (ಆ ಸಂಶಯವನ್ನು) 'ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. (4) ಜ್ಞೇಯತ್ವ ಗಮ್ಯತ್ವಗಳು ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಜ್ಞೇಯಂ ಗಮ್ಯಂ' ಎನ್ನುವುದು ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ ವಿಶೇಷಣವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು 'ಅಪ್ಯತಮಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಿದರು. 'ಗುರೂಂಶ್ವಾಪಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ಅಪಿ' ಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. ಅದನ್ನು 'ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿದಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿವರಿಸಿದರು (5) 'ತಮೇವ ಶಾಸ್ತ್ರವ್ರಭವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನೇಕಪ್ರಕಾರ ಗುರುತ್ವವನ್ನುಪಪಾದಿಸಿದರು. ಅದರಿಂದ 'ಗುರೂಂಶ್ವ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾಂತ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರು. (6) ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಗುರುವೂ ದೇವತೆಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ಭೇದವಿವಯದಲ್ಲಿ ಅರುಚಿಯನ್ನು 'ಗುರೂಂಶ್ವಾಪಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಅಪಿ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಅದನ್ನು 'ತಮೇವ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿವರಿಸಿದರು. (7) 'ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಉಚ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿರುವಪದವಾದ ಸೂತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದನ್ನು 'ಪರಮಾಖ್ಯವಿದ್ಯಾ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪಪಾದಿಸಿದರು. (8) 'ದ್ವಾವರೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಗತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವು ತೋರಲಾರದು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಅಸ್ತಿಮೂಲತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ದ್ವಾವರೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯವು, ಎಂದು 'ಗುರುಗುರೂಣಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. (9) ಆದಾಗ್ಯೂ ಮಂಗಲಾಚರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಕೊಡದು. ಮಂಗಲಾಚರಣವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಗಳು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತಗಳೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅದಕಾರಣ ಮಂಗಲಕ್ಕೂ ಸಮಾಪ್ತಿ ಪ್ರಜಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಅಂತಹ ಮಂಗಲವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಯರೂಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂಬ ಶಂಕೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕಾರ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಲಾಚರಣವನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಸೂತ್ರಕಾರರೂ ಮಂಗಲಾಚರಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಗ್ರಂಥಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಓಂಕಾರ ಅಥಶಬ್ದಗಳು ಮಾಂಗಲಿಕಗಳಾಗಿವೆ. "ಓಂಕಾರಶ್ಚಾಥಶಬ್ದಶ್ಚ ದ್ವಾವೇತೌ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪುರಾ | ಕಂಠಂ ಭಿತ್ವಾ ವಿನಿರ್ಯಾತೌ ತಸ್ಮಾನ್ಮಾಂಗಲಿಕಾವುಭೌ" || ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರ ಅಥಶಬ್ದಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಕಂಠವನ್ನು ನಿರ್ಭೇದಿಸಿ ಹೊರಟಿವೆ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇವುಗಳು ಮಾಂಗಲಿಕಗಳು. ಅಂತೂ ಸೂತ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರ ಅಥ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಂಗಲಾಚರಣವಿದೆ|| ೭ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ- (1) ಸೂತ್ರದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಓಂಕಾರ ಅಥ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾಂಗಲಿಕಗಳಾಗಿರುವುದಾದರೆ ವಿಘ್ನವಿಘಾತಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಅಂಗವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದ ಅವಯವವು ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ

ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರವು ನ್ಯೂನವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾ ವಶ್ಯಕವೇ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಧಿಕಾರಿ ವಿಷಯ ಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಕೂಡ ದೆಂಬ ಆಕ್ಷೇಪವು ನಿರಾಕೃತವಾಗದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ತತ್ರ ತಾರಾಥಮೂಲತ್ವಂ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಚೇಷ್ಯತೇ ||

ಅ || ತಾರಾಥಮೂಲತ್ವಂ = (ತರಂತಿ ಅನೇನ ಅನಿಷ್ಟನಿಜಯಂ = ಇದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾರೆ, ಇತಿ ತಾರಃ = ಓಂಕಾರವು.) ಓಂಕಾರ ಅಥ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಅದಿತ್ತವು (ಅಂದರೆ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾದ ಓಂಕಾರ ಅಥ ಶಬ್ದಗಳು) ತತ್ರ = ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಯವವಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಚ = ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಂಗ ವಾಗಿಯೂ, ಇಷ್ಯತೇ = (ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ) ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ- (1) ಆದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಓಂಕಾರ ಅಥ ಶಬ್ದಗಳು ಶಂಖ, ವೀಣೆ, ನೇಣು ಇವುಗಳ ಧ್ವನಿ ಯಂತೆ ಶ್ರವಣಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮಂಗಲವನ್ನು ಕೂಡತಕ್ಕವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ತರಲ್ಪಟ್ಟ ಪೂರ್ಣಕಲಶವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಹೇಗೆ ಮಂಗಲವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ. ಇದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಆನಂತರ್ಯ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಥ ಶಬ್ದವು ಶ್ರವಣಮಾತ್ರದಿಂದ ಮಂಗಲ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ) 'ಅಥ ಶಬ್ದೋ ಮಂಗಲಾರ್ಥಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. (2) ಮಂಗಲವೆನ್ನುವುದು ಅಥ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಂಗಲವೇ ಅಥ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅರ್ಥವೆಂದು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದ ದೂಷಣಗಳು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ನಾವು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು) 'ಅಥ' ಶಬ್ದವು ಆನಂತರ್ಯವೆಂದರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು. ಶ್ರವಣಮಾತ್ರದಿಂದ ಮಂಗಲ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳದ್ದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ- (1) (ಹಾಗಾದರೆ ಸೂತ್ರದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಓಂಕಾರ ಅಥ ಶಬ್ದಗಳು ಮೂಲಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ?) (2) ಯದ್ಯಪಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಶಿಷ್ಯರು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಓಂಕಾರವು ಸೂತ್ರದ ಅವಯವವಲ್ಲ. 'ಈದೂದೇದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ' 'ವಿವೃತಾವವಿಸರ್ಗಃ ಸ್ಯಾತ್' 'ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥೇ ಚ ವಿಶಿಷ್ಟಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣ (ಸೂತ್ರ) ವಿಶೇಷಗಳು ಇಲ್ಲದಿರಲು ಸಂಹಿತಾ ವಾಚಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿ (ವರ್ಣಗಳ ಅತಿಶಯ ಸಾನಿಾಪ್ಯ) ಇಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನುಪ-ಕ್ರಮ ಮಾಡುವಾಗ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವವರು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಓಂಕಾರದಂತೆ. (ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಅಥ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಸಂಧಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು.) (3) ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವಿಲ್ಲ. ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಉಪಕ್ರಮ, ಸಮಾಪ್ತಿ, ಇದರ ವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಅವಾನ ಸ್ಥಾನ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವರೂ ಪಠನಮಾಡುವ ಓಂಕಾರವು ವೇದವಾಕ್ಯದ ಅವಯವವಲ್ಲವೆಂದು ಅತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ವಿಮತಃ ಓಂಕಾರಃ ನ ವೇದ ವಾಕ್ಯಾನಯವಃ ಅನ್ಯಾನ್ಯಸ್ಥಾನೇ ಪಠ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಸಾಮ್ನಿ ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರವತ್ ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ವೇದಗತ ಪದವತ್' ವಿವಾದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಓಂಕಾರವು ವೇದವಾಕ್ಯಗಳ ಅವಯವವಲ್ಲ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ

ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, ಸಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತೋಭ (ವೃಥಾ) ಅಕ್ಷರದಂತೆ, ವ್ಯತಿರೇಕದಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಪದದಂತೆ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' 'ಓಮಿತೀದಂ ಸರ್ವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ನಿಯತಸ್ಥಾನಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಪಾಠವಿರಬೇಕಿತ್ತು. (4) 'ಅಯಮೋಂಕಾರಃ ಸೂತ್ರವೇದಯೋರವಯವೋ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ತದಾದಾವಧ್ಯೇತ್ಯಭಿನಿಯಮೇನ ಪಠ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಅಥಾವಿ ಪದವತ್' (ಅಥ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಂತೆಯೇ ಈ ಓಂಕಾರವು ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ವೇದ ಇವುಗಳ ಅವಯವವು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ, ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರು ನಿಯಮವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ಹೀಗೆ ಅವಯವ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ ಎಂದು ವಕ್ಷ್ಯಸಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಾರಣವಾದರೂ "ಪ್ರಾಗ್ಗೋದಗ್ವಾಗ್ರಾಮಾನ್ನಿಷ್ಟ್ರಮ್ಯಾಸ ಅಪ್ಲುತ್ಯ ಶುಚೌ ದೇಶೇ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ್ಯಾಚಮ್ಯ—ಪ್ರಾಜ್ಞಮುಖ ಉಪವಿಶ್ಯ ಅಧೀಯಾತ" ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ "ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞೇನ ಯಕ್ಷ್ಯಮಾಣಃ" ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ (ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಶುಚಿದೇಶದಲ್ಲಿರುವಿಕೆ, ಶುಚಿತ್ವ ನೊದಲಾದುದು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಓಂಕಾರವೂ ಆಗಲಿ. ಸೂತ್ರಾವಯವವು ಅಲ್ಲ. ತಥಾ ಚ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಮಂಗಲರೂಪವು ಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಿಬಂಧಿಸಿರುವರು ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಸರ್ವತ್ರಾನುಗತತ್ವೇನ ಪೃಥಗೋಂಕ್ರಿಯತೇ ಽಖಿಲೈಃ || ೮ ||

ಅ || ಅಖಿಲೈಃ=ಸೂತ್ರಪಾಠಕರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ, (ಯಾವುದು) ಪೃಥಕ್=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಂದರೆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅತಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಲ್ಲದೆ, ಓಂಕ್ರಿಯತೇ = ಓಂ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ಅದು) ಸರ್ವತ್ರ=ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅನುಗತತ್ವೇನ=ಅನುಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದರಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ-(1) ಪ್ರತಿ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನೇಕ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳ ವಿಚಾರಪರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಾಂತರ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗಳೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.(2) "ಸ್ರವತ್ಯನೋಂಕೃತಂ ಬ್ರಹ್ಮಪರಸ್ತಾಚ್ಚ ವಿಶೀರ್ಯತೇ" ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ಸುಕೃತವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸದಿದ್ದರೆ ಫಲವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಿಂದಾರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವಾದದ ಬಲದಿಂದ ಸ್ರವಣ ವಿಶರಣಗಳು ಆಗಬಾರದೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು "ಆದ್ಯಂತಯೋರೋಂಕುರ್ಯಾತ್" ಎಂಬ ಕಲ್ಪಿತವಿಧಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿ, ಅಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವನ್ನಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಾಹರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ವಾಕ್ಯಬೋಧ್ಯವಾದ ಅನ್ವಯ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸಮರ್ಪಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಮಂತ್ರದ ಅವಯವವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರಗಳ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಬೇಕೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಆದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವು ಅಸಂಖ್ಯವಾಗಿ (ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ) ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಸಂಖ್ಯವಾಗಿ ಅಂದರೆ 'ಓಮುಧಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಚಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎಂದು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರೆ

ಈ ಓಂಕಾರವು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದ ಅವಯವವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅದೃಷ್ಟೋಪಕಾರಕವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಅಸಂಖ್ಯವಾಗಿ (ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ) ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದು. (3) ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುವರ್ತಿಸಬೇಕೆನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಸಂಧಿ ಇಲ್ಲದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದನ್ನಕೂಡದು. ಅಂತರಂಗ (ಅಸಂಹಿತೆಯಾಗಿ ಪಾಠವು) ಜ್ಞಾಪಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೇನೇ ಬಹಿರಂಗ (ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ)ವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕು. (4) ಆದವ್ರಯುಕ್ತ 'ಸರ್ವತ್ರ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಿಂದ ಅಸಂಹಿತೆಯಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುವವರು ಹೇತುವಿಗೆ ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು (5) ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವಾದದ ಬಲದಿಂದ ಅದ್ವೈತಗಳಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಅವಯವವಾಗಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದಾಗಲೀ ಪ್ರಾಚ್ಯಮತವಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಬಹಿರ್ಭೂತವಾದುದನ್ನೇ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದಾಗಲೀ ವಿಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂದೇಹ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ — ಹೇಗೆ ಸಂದೇಹವಿದ್ದರೂ ಆ ರೀತಿಯಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಧಿಗ್ಧವಾದ ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಅಭಾಸತ್ವವೇ ಇದೆ. (6) 'ಓತತ್ವವಾಚೀಹ್ಯಾಂಕಾರಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಓಂಕಾರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅವಯವತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾದಮೇಲೆ ಅನವಯವತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. (7) ಅಥವಾ 'ಸರ್ವತ್ರಾನುಗತತ್ವೇನ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದೋಷವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — ವೇದಪಾಠಕರೆಲ್ಲರೂ ಸ್ಥಾನಗತ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಓಂ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುವರೋ, ಅದು ಹಿಂದಿನ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯವಾದ ಸರ್ವತ್ರ ಅನುಗತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಯುಕ್ತವಾಗುವವ್ರಯುಕ್ತ 'ವೇದೋಪಕ್ರಮೇ ಪಠ್ಯಮಾನ ಓಂಕಾರರೂಪ ದೃಷ್ಟಾಂತ'ದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವು ವೇದಗಳ ಅವಯವವಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವ 'ಅನ್ಯಾನ್ಯಸ್ಥಾನೇ ಪಠ್ಯಮಾನತ್ವರೂಪವಾದ' ಹೇತುವಿಗೆ ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂತೂ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಅನವಯವತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಧ್ಯಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಓಂಕಾರವು ಸೂತ್ರದ ಅವಯವವಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ಅನುಮಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದಮೇಲೆ ನಿಷ್ಕಂಟಕವಾಗಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಓಂಕಾರವು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದ ಅವಯವವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸಿದುದರಿಂದ 'ತಾರಾಧಮೂಲತ್ವಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು || ೮ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ- (1) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಮಂಗಲಾಚರಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಪಂಡಿತರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಷಯವಾದುದೇ ಆರಂಭಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ ವಿಷಯ ಸಂಬಂಧವಿರತಕ್ಕ ದರಲ್ಲಿಯೇ ಪಂಡಿತರು ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆರಂಭಣೀಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಾವಂತರನ್ನು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು 'ಓತತ್ವವಾಚೀ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (2) ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆನ್ನುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಎಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವೇ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಾದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು

ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳು ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಾಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ— ಒಂದನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು? ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತಃ' ಇದುವೊಂದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದನೇ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವು, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು. (4) ಪ್ರಯೋಜನನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ಒಂದನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಪುರುಷನ ಚಿತ್ತವ್ಯಾಸಾರವು ೧ ಅನುಭವ ೨ ಇಚ್ಛೆ, ೩ ಪ್ರಯತ್ನ ಎಂದು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವು. ಸಾಧನವಿಷಯಕ, ಫಲವಿಷಯಕ ಎಂಬುವ ಭೇದದಿಂದ ಇಚ್ಛೆಯೂ ೨ ಪ್ರಕಾರವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧನ ವಿಷಯಕಗಳಾದ ಇಚ್ಛೆ, ಪ್ರಯತ್ನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅನುಭವ ಫಲವಿಷಯಕ ಇಚ್ಛೆ ಇವುಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನಿನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನದ ನಿಶ್ಚಯವೇಕೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ ರೂಪವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲೀ, ಶ್ರವಣಾದ್ಯನುಕೂಲ ಪ್ರಯತ್ನರೂಪವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲೀ ಸ್ವರಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ ಎಂಬುವ ಜ್ಞಾನವೂ, ಫಲೇಚ್ಛೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಹಸಿವೆಯ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಭೋಜನ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಭೋಜನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾರನು. ಆದುದರಿಂದ ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡಿಸುವರೋ, ಅವರು ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡಿಸಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. (5) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳಿದರೂ ಶ್ರೋತೃವಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಹೇಗೆ, ನಂಬಿಕೆ ಇಲ್ಲದಿರುವವನು ಹೇಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವನು? ಎಂಬುವ ಶಂಕೆಯು ಪುನಃ ಅವಶಿಸ್ಯವಾಗುವುದು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.— (೧) ಸೂತ್ರಕಾರರು ಆಪ್ತರೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಅವರ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ (ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ) ವಿಶ್ವಾಸಪಡುವನು. ಯದ್ಯಪಿ ಆಪ್ತನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾದರೆ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಆಪ್ತನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೇಯೆ. ಆದರೂ ಈ ಸಾಮಾನ್ಯನಿಶ್ಚಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ— ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಏನಾದರೂ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳಿವೆ ಎಂದೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಾರನು. ಮತ್ತೆ ನಮಗಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವನು. ಆ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿವಿಶೇಷವು ಹೇಳಿದರೇನೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಯಿತು. (೨) ಅಥವಾ ಕೃಷ್ಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯತವಾಗಿ ಫಲವು ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯ

ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಫಲವು ಆಗಬಹುದೆಂಬ ಸಂಶಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಹೇಗೆಗೋ ಹೀಗೆಯೇ ಸೂತ್ರ ಕಾರರಲ್ಲಿ ಆಪ್ತತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಫಲಸಂದೇಹದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡ ಬಹುದು. (೩) ಪ್ರಯೋಜನ ಸಂದೇಹದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಬಹುದೆಂಬ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಯಾವನು ಯಾರ ಮಾತಿನಿಂದ ಸಂದೇಹಪಟ್ಟು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವನೋ, ಅವನು ಆ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಕೋಟಿ ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಅವನ ವಚನದಿಂದಲೇ ಹೊಂದುವನಲ್ಲದೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ತ್ವೇಕ್ಷಿಸಲಾರನು. ಆದಕಾರಣ ಸಂದೇಹದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವವನಿಗೂ ಸಂದೇಹಕಾರಣವಾದ ಕೋಟಿ ಸ್ಮೃತಿಗಾಗಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ರೀತಿ ಯಾಗಿಯೂ (ಸೂತ್ರಕಾರರಲ್ಲಿ ಆಪ್ತತ್ವನಿಶ್ಚಯವಿದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು. (೪) ಈ ಎರಡು ಸಮಾಧಾನವೂ ಆಯುಕ್ತವು. (೫) ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಆಪ್ತ ವಾಕ್ಯಗಳಾಗಿ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ಅಗಮವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ನ್ಯಾಯಸೂತ್ರ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹಾನಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಯಾವ * ವೇದಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಆಪ್ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೋ, ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋ ಜನಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧವೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗ ಬೇಕಾಗುವುದು. (೬) ಆಪ್ತತ್ವನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥಸಂಶಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯಾಗುವುದೆನ್ನುವುದು ಅತಿ ಸ್ಥೂಲ ಸಮಾಧಾನವು. ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳ ಸಂಶಯವಿರುವಾಗ ಮಹಾಯಾಸ ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಾರನು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರವು ಆಪ್ತಭಾವದಿಂದ ಉಪದೇಶರೂಪ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ “ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ” “ಯಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್” ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ ವಾದ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ನ್ಯಾಯದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷವು ತತ್ಸಾಧನವಾದ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸಾದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಸಾಧ್ಯವೆಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಮತ್ತು ವಿಷಯಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವಾಭಿನ್ನನೆಂಬುವ ಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಇತ್ಯಾದಿರೀತಿಯಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷತ್ವತ್ವಾದಿರೂಪನ್ಯಾಯದಿಂದ) ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದೇ ಪರಿಹಾರವು. ನ್ಯಾಯವ್ಯುತ್ಪಾದಕವಾದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಸೂತ್ರವು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಕೊಡುವ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬಹಿರ್ಭೂತವಲ್ಲ. “ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೋಽಧ್ಯೇ ತವ್ಯಃ” ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯವು ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಾಗಿ ತನಗೂ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಪರಂತೆಯೇ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಆರಂಭಣೀಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾದಿದೋಷವಿಲ್ಲವು. (೭) ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಾದಿ ಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ—(೧) ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬುದ್ಧಿ ಸನ್ನಿಹಿತ ವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿಷಯವು. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕೋ, ಬೇಡವೋ ಎಂದು

* ‘ಪಾರಾಶರ್ಯಶ್ಚ ಕಪಿಲೋ ಮೈಕುಂಠೋ ಋಷಭಸ್ತಥಾ | ಯಜ್ಞೋ ಧನ್ವಂತರಿಶ್ಚೈವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಸ್ತಪಸೋ ಮನುಃ || ನಾರಾಯಣೋ ಹರಿಃ ಕೃಷ್ಣಃ ಉಪೇಂದ್ರಃ ಸರ್ವವಿವ ಚ | ಏವಮಾದ್ಯಾಃ ಹರೇಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರದುರ್ಭಾವಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ || ಇತಿ ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಃ || ‘ನಾರಾಯಣಾ ದ್ವಿನಿಷ್ಪನ್ನಂ’ ಇತಿ ಚ ಸ್ತೂತಿಃ || ‘ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷೇ ದೇವದೇವಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ’ ‘ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ’ ಇದುಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳು.

ಸಂಶಯವು. ಆರಂಭಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಗಳು, ಅನರ್ಹಗಳೂ ಆದ ಎರಡುವಿಧ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಉಪಲಬ್ಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೂ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆರಂಭಿಸಬೇಕೆನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ವಿಶೇಷವಾಗಲೀ ಆರಂಭಿಸಕೂಡದೆನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ವಿಶೇಷವಾಗಲೀ ತಿಳಿದುಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಕ್ಷವೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. (8) ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಸಂಶಯವು ಯಾರಿಗೆ? ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೂ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವಾದರೆ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಗ್ರಂಥನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವ ವರ್ಯಂತವೂ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವರರಿಗೆ ಸಂಶಯವೆಂದನ್ನಕೂಡದು. ಉಪಲಬ್ಧವಾಗದಿದ್ದರೆ ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮದರ್ಶನಾದಿಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯವೇ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವರರಿಗೆ ಉಪಲಬ್ಧವಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಶಯಕಾರಣವು ಕೂಡುವಾಗ ನಾವು ಇದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಫಲೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷ ಸ್ಮರಣೆಯಿರುವವರಿಗೆ ಹೀಗೆ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟಬಹುದೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ವರರಿಗೆ ಸಂಭಾವಿತವಾಗುವ ಸಂಶಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. (9) ಹಾಗಾದರೆ ಯುಕ್ತ್ಯನುಸಂಧಾನಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಚಾರ (ವಿಮಾನಾಂಸಾ)(ಮನನ) ನಾಮಕವಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದ ನ್ಯಾಯನಿಬಂಧನಾತ್ಮಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕ್ಕೆ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಆರಂಭಣೀಯವಾಗುವುದು. ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು, ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವಾದ ನ್ಯಾಯನಿಬಂಧನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಕೂಡದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧನವಿಲ್ಲದೆ ವಿಚಾರವೇ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ವಿಚಾರವೇ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಆರಂಭಣೀಯವಾಗಲಾರದಾದಕಾರಣ ವಿಚಾರರೂಪವಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾವನ್ನೇ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗುವ ನ್ಯಾಯಗಳೇ ಕರಣಗಳಾಗಿರುವ ಜಿಜ್ಞಾಸಾದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ (ಕರ್ತವ್ಯಾಕರ್ತವ್ಯ)ವ್ಯಾಪಾರವು ಕಾಣುವುದರಿಂದಲೂ, ಪಿಶೇಷತೋರದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡಬೇಕೋ ಬೇಡವೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟುವುದು. ತಥಾಚ ಯುಕ್ತಿವ್ರತಿಸಾದಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಆರಂಭಣೀಯವೋ. ಅನಾರಂಭಣೀಯವೋ ಎಂಬುವ ಸಂಶಯವೂ ಬರುವುದು. (10) ಹಾಗಾದರೆ 'ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ' ಎಂದು ವಿಚಾರವು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಾದಿರೂಪವಾದ ನ್ಯಾಯಾನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವು ಈಗಲೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವು ಮಾಡಕೂಡದೆಂದು ಪೂರ್ವವಕ್ಷವು. ಏಕೆಂದರೆ— ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಸಂಬಂಧ, ಅಧಿಕಾರ ಎಂಬುವ 4 ಅನುಬಂಧಗಳಿಲ್ಲವು. ವಿಷಯಾದಿಗಳಿದ್ದದ್ದೇ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗುವುದು. ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ವಿಷಯಾದಿಗಳಿರುವುದೇ ಅವಶ್ಯಕವು. (೧) ಸಂದಿಗ್ಧವಾದುದೇ ವಿಷಯವಾಗುವುದು. ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದು ವಿಷಯವಾಗಲಾರದು. ವಿಷಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಚಲೋ ಬೇಕೆನಲ್ಲಿರುವ ಘಟವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಬೇರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಬಂಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕಾಗೆಗಳ ಹಲ್ಲು ಸಂಧಿಗ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. (೩) ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಾಧುವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿಷಯಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಿಸುವವನು ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಾರನು. (೪) ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವೋಷ್ಣವನ್ನು ಬಯಸುವವನಿಗೆ ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗ

ಲಾರದು. ಜಿಜ್ಞಾಸಾದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾದಿಗಳ ರಾಹಿತ್ಯವು ಹೇಗೆಂದರೆ — ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕ್ಕೆ ತೃಣ ಮೊದಲಾದ ಜಡವದಾರ್ಥಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷಯವೆಂದನ್ನು ಕೂಡದು. ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ನ್ಯಾಯವಿಷಯವಾಗುವುದು. ಈ ತ್ವಣಾದಿಯು ವಿಚಾರಿತವಾಗಿ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೂ ಸಮರ್ಥವಾಗಲಾರದು. ಇಂತಹದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಸುತರಾಂ ಇಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ — ಅರ್ಥಿಯು (ಫಲಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿಚ್ಛೆಯಿರುವವನು) ಸಮರ್ಥನು (ಇಂದ್ರಿಯ ಪಾಟವವಿರುವವನು), ವಿದ್ವಾಂಸನು (ಕರ್ತವ್ಯೋಪಯುಕ್ತಜ್ಞಾನವಿರುವವನು) ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗುವನು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಅರ್ಥಿತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. (11) ಧರ್ಮಾದಿಗಳಾದರೂ ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳೂ ಜಿಜ್ಞಾಸಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗಲಾರವು (12) ಜೀವನು ವಿಷಯನೆಂದರೆ — ಶರೀರ, ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳ ಸಮೂಹ ಇವುಗಳಿಂದ ಹೊರತಾದ ಜೀವನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಶರೀರಾದಿಗಳಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಶರೀರಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾದ ಆತ್ಮನು 'ಅಹಂ' ಎಂದು ಸಂಶಯ ವಿಷಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ — ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಜಿಜ್ಞಾಸಾರ್ಹನಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಅನಾದಿಯಿಂದ ಅವನ ತತ್ವಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಅನಿಷ್ಟವರಿಹಾರಗಳು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನು ಜಿಜ್ಞಾಸಿತನಾಗಿ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೂ ಸಮರ್ಥನಾಗಲಾರನು. (13) ಈಶ್ವರನು ವಿಷಯನೆಂದರೆ — ಈಶ್ವರನು ಪ್ರಮಿತನೋ ಅಲ್ಲವೋ, ಪ್ರಮಿತನಾಗದಿದ್ದರೆ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರಮಿತನಾದರೆ ನಿಶ್ಚಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕೂಡಲಾರದು. (14) ಮತ್ತು ಈಶ್ವರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಆಸಾತತಃ ಈಶ್ವರನಿಲ್ಲವೆಂದೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು. (15) ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಹೇತುವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವೂ ಆಗಲಾರದು. (16) ಆಗಮವು ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧನಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆಗಮವಾದರೂ ಆಗುವುದಾದರೆ ವೇದವೇ ಆಗಬೇಕು. ಬೇರೆ ಯಾವುದನ್ನೂ ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ವೇದಮೂಲಕವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರಾದಿಯು ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದ ಅಧೀನವಾಗಿದೆ. ವೇದವು ಪಾರುಷೇಯವೆಂದರೂ, ಅಪಾರುಷೇಯವೆಂದರೂ ಅಪೋಕ್ತತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವೇದವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಬೌದ್ಧಾದಿ ವಚನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. (17) ಮತ್ತು ಅರ್ಥಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಇಲ್ಲ. ಶಬ್ದವಿಶೇಷವಾದ ವೇದಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸುತರಾಂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (18) ಈಶ್ವರ. ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು ಅಭ್ಯುದಯವಾಗಲೀ, ಮೋಕ್ಷವಾಗಲೀ ಆಗಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯುದಯವು ಧರ್ಮಾದಿ ಲಘೂಪಾಯಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅನ್ನುಕೂಡದು. ಮುಕ್ತಿಯೂ “ಅಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಮೃತಾ ಅಭೂನು” ಎಂದು ಸೋಮಪಾನವು ಮುಕ್ತಿ ಕಾರಣವೆಂದು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಲಘೂಪಾಯಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಅವಗತವಾಗಿದೆ. ಒಂದೇ ಕರ್ಮವು ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕೂ, ಮುಕ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವೆಂದನ್ನುಕೂಡದು. ಫಲೇಚ್ಛೆಯಿದ್ದರೆ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕೂ, ಫಲೇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮುಕ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವೆಂದು ವಿಶೇಷವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (19) ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಎನ್ನುವುದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿರೇ

ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವೋ, ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವೋ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಎಂದನ್ನು ಕೂಡದು.” ದೃಷ್ಟವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಎಂದೂ ಅನ್ನಕೂಡದು. ‘ಕರ್ಮಣಾ ಜ್ಞಾನಮಾತನೋತಿ’ ಕರ್ಮದಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವ ಆಗಮದಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಲಭ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನವೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಒಡಂಬಟ್ಟರೆ ಅದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಜ್ಞಾನವೂ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಸಾದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. (20) “ತತ್ಕರ್ಮ ಹರಿತೋಷಂ ಯತ್” ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದವು ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಅಲ್ಪ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪತ್ತವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಆತ್ಮನ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಂಧವು ಆ ಆತ್ಮನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರಪ್ರಸಾದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ ಈಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನವೂ ಆತನ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೂ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಸುತರಾಂ ಸಿದ್ಧವು. ಈ ಸಂಸಾರ ಬಂಧವು ವಾರನಾರ್ಥಿಕವಾದರೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಲಾರದು. ಸತ್ಯವೂ, ಅನಾದಿಯೂ ಆದ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಬಂಧವು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದಂತೆಯೇ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ನಿವೃತ್ತವಾಗಲಾರದು.

(21) ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಶರೀರ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಸಯಾದಿಗಳ ಸಂಸರ್ಗವಿದ್ದರೆ ಮುಕ್ತತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ದುಃಖಾದಿಗಳೂ ಇರಬೇಕಾಗುವವು ಶರೀರಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಶರೀರ ಸಾಧ್ಯಸುಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಸುಖ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಬಿಡಲಿಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹವಡಲಾರನು. ಅದಕಾರಣ ವಿಸಯಾದ್ಯನುಬಂಧಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ(ವಿಚಾರ)ವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು (22) ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ವಿಚಾರವರವಾದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಆರಂಭಿಸಕೂಡದು. ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಬರಲು ಬಾದರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು —

“ ಓಂ ಓಂ ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಓಂ ”

ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

(ಅಥ=ಅಧ್ಯಯನ ಶಮ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು) ದಮಾ (ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವು) ದಿ ರೂಪವಾದ ಅಧಿಕಾರವು ಲಭಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅತಃ=ಅ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ (ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ) ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮೋಕ್ಷರೂಪವಾದ ಫಲವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅಥವಾ ಬಂಧವು ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಆಗಮವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ, ಓಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾ=ವಿಚಾರವು, ಕರ್ತವ್ಯ=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಂದರೆ - ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸಮಸ್ತವೇದವಿಷಯಕವಾದ ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಸನರೂಪವಾದ “ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ) ವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು) || ೧ ||

(23) ವಿಷಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ)ವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಜಡಜೀವರು ವಿಷಯರಾಗದಿದ್ದರೂ ಈಶ್ವರನು ವಿಷಯನಾಗಬಹುದು. ಜೀವನಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಈಶ್ವರನೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಓಂಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಅದರಿಂದ “ಓಮಿತೈ ತದಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸೀತ” | “ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಆ ಓಂಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯ ವಸ್ತುವು ಸಮಸ್ತ ಜೀವಜಡಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಅನಗತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರು. ಅದು ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಓಮಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರವಾದ ಅರ್ಥ)ದಲ್ಲಿ ಸಂಗತಿಯು (ವಾಚ್ಯವಾಚಕ ಭಾವರೂಪ ಸಂಬಂಧವು) ತಿಳಿಯಬೃಡಲಿಲ್ಲ. ವದವು ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಪ್ರತೀತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಪದಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಅಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರೆವು. ಪದಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗಾಪೂರ್ವ ದೇವತಾದಿಗಳ ಅರ್ಥವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸನ್ನಿಹಿತಗಳಾದ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಓತತ್ಪ್ರವಾಚೀ ಹ್ಯೋಂಕಾರೋ ವಕ್ತ್ಯಸೌ ತದ್ಗುಣೋತತಾಂ |
 ಸ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥೋ ನಾರಾಯಣಪದೋದಿತಃ || ೯ ||
 ಸ ಏವ ಭರ್ಗಶಬ್ದಾರ್ಥೋ ವ್ಯಾಹೃತೀನಾಂ ಚ ಭೂಮತಃ |
 ಭಾವನಾಚ್ಛೇವ ಸುತ್ವಾಚ್ಛೇ ಸೋಽಯಂ ಪುರುಷ ಇತ್ಯಪಿ ||
 ಸ ಏವ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥೋ ಜಿಜ್ಞಾಸೋಽಯಂ ವಿಧೀಯತೇ || ೧೦ ||

ಅ || ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಓಂಕಾರಃ=ಓಂಕಾರವು, ಓತತ್ಪ್ರವಾಚೀ=ಗತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೋ, ಅಸೌ=ಈ ಓಂಕಾರವು, ತದ್ಗುಣೋತತಾಂ ತತ್=ಆ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಿಗೆ, ಗುಣ=ಆನಂದಾದ್ಯನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ, ಅಥವಾ ಗುಣಗಳನ್ನು, ಓತತಾಂ=ಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವವನ್ನು, ವಕ್ತಿ=ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಆನಂತಾನವದ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ಓಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು) ಸ ಏವ=ಅದೇನೇ, (ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವೇ) ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥಃ=ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವು. ನಾರಾಯಣಪದೋದಿತಃ=‘ನಾರಾಯಣ’ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವೂ, ಸ ಏವ = ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವೇ. ಭೂಮತಃ=ಪೂರ್ಣತ್ವದಿಂದಲೂ, ಭಾವನಾಚ್ಛೇವ = ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಸುತ್ವಾಚ್ಛೇ=ಸುಖರೂಪತ್ವದಿಂದಲೂ, ಸ ಏವ=ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ, ವ್ಯಾಹೃತೀನಾಂ=ಭೂರಾದಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ಅರ್ಥವು. ಸ ಏವ=ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ, ಭರ್ಗಶಬ್ದಾರ್ಥಃ=ಭರಣ ಗಮನಗಳ ಯೋಗದಿಂದ, ಭರ್ಗಶಬ್ದಾರ್ಥನು. ಸೋಽಯಂ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಪುರುಷ ಇತ್ಯಪಿ=ಪೂರ್ಣತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಪುರುಷನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ ಸ ಏವ=ಆತನೇ, ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಃ=ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥಭೂತನು. ಅಯಂ=ಈತನು, (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಜೀವಜಡಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಲಕ್ಷಣನೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತನಾಗಿ ವಿಷಯಭೂತನಾದವನೂ)ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳ ಅರ್ಥಭೂತನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಃ=ವಿಚಾರ್ಯನಾಗಿ, ವಿಧೀಯತೇ=ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಸ. ರ.ವಿ— ಓಂಕಾರಾರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥನು. ಆತನೇ ಗುಣಾಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು. ಅವನೇ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿ ಭರಣ ಗಮನಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಭರ್ಗಶಬ್ದಾರ್ಥನು. ಪೂರ್ಣತೆಯಿಂದಲೂ ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವದಿಂದಲೂ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಭೂರಾದಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳಿಗೆ ಅವನೇ ಅರ್ಥನು. ಆತನೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿ ಪಡ್ಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಆತನೇ ಓಂಕಾರಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಾದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಭೂತನು. ಇಂತಹ ನಾರಾಯಣನು ಸರ್ವವೇದಗಳ ಅರ್ಥಭೂತನಾದಾಗ್ಯೂ ಕುಬುದ್ಧಿಗಳು ಬೇರೇರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ನ. ಚ. ವಿ— (1) ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ನಾರಾಯಣಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ, ಆತನೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥನು. ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಗುಣಪೂರ್ತಿಯನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದಾದುದರಿಂದ ಪರ್ಯಾಯಗಳು. ಈ ಓಂಕಾರವೂ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆತನೇ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿ (ಪಾಪಸ್ಯ ಭರ್ಜನಾತ್ ಭರ್ಗಃ) ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭರ್ಗನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆತನೇ ವ್ಯಾಹೃತ್ಯರ್ಥನು. ಆ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಹಸ್ರ ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಷಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ” ಎಂಬುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಪ್ರಾಣನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುರುಷನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (2) ಹೀಗೆ ಓಂಕಾರಾದ್ಯಶೇಷವೇದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥಭೂತನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಅನಂತ ಅನವಧ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ಓಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಯೌಗಿಕಗಳಾದ ಓಂಕಾರಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳೂ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಿಗೆ “ಅಥ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಬೃಹಂತೋ ಹ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಗುಣಾಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಅನಂತಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುವುಗಳಾಗಿ ಆ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವು ಜೀವ ಜಡಗಳಿಗೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಜಡಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವೇ ಆದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ) ವಿಷಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (2) ಅದ್ವೈತಿಗಳು, ‘ಓಮ್’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಕಾರವಾಚ್ಯವಾದ ತತ್ ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಉಕಾರವಾಚ್ಯವಾದ ತ್ವಂ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಭೇದವು ಮುಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪತ್ವರೂಪವಾದ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವೂ ಇದೆ. (3) “ಗುಣೋತತಾಂ” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬಂದು “ಗುಣೋತತಾಂ” ಎಂದಾಗಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಎಂದರೆ “ಓಮಾಚಿೋಶ್ಚ” ಓಮ್ ಅಜ್ಞ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪರರೂಪವು ಬರುವುದು. ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರರೂಪ ಬರುತ್ತದೆಂದು ವಿಧಿಸಿರುವರು. ಅಥವಾ ಊಜ್ ಧಾತುನಿಂದ ರೂಪವು. ಆದಕಾರಣ “ಗುಣೋತತಾಂ” ಎನ್ನುವ ರೂಪವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (4) ತಥಾಚ ಓಂಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಜೀವ ಜಡಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನು ಸಿದ್ಧಿಸಲಿ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈಶ್ವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ ಅವನೇ ನಾರಾಯಣನೆನ್ನಿಸುವನು. ನಾಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಹೆಸರು ಯಾವುದಾದರೂ ಚಿಂತಿಲ್ಲ. (5) ಅಥವಾ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿದ ಓಂಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳು ಉಪಲಕ್ಷಣವು. (ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡದೇನೇ ಬೇರೆ

ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವುಗಳು) 'ನಾರಾಯಣಂ ಮಹಾಚ್ಛೇದಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನೂ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾಗಿ ಶ್ರುತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾರಾಯಣಪದದಿಂದ ಸಿಗತಕ್ಕ ಅರ್ಥವು ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವೇ. ಆದಕಾರಣ ನಾರಾಯಣಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಜೀವಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವನು ಎಂದು ಇದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (6) ನಾರಾಯಣಶಬ್ದವೂ ಉಪಲಕ್ಷ್ಯವು ಆತ್ಮ ಅನಂತ ಈಶ್ವರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸೀತ ಸ ಏಷ ಪರೋವರೀಯಾನುದ್ಗೀಢಃ ಸ ಏಷೋಽನಂತಃ" ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಗುಣವರಿಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. (7) 'ಈಶ್ವರನು ಪ್ರಮಿತನೋ (ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವನೋ) ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದರೆ ಪ್ರಮಿತನೆಂದೇ ಹೇಳುವೆವು. ತಥಾಚ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಸಂಬಂಧವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (8) ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವನೆಂದರೆ- ನೇದದಿಂದ ಎಂದೇ ಹೇಳುವೆವು. ನೇದವು ಈಶ್ವರ ವಿಷಯಕವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಓಂಕಾರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಈ ಓಂಕಾರದಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದರೆ "ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ" ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಓಂಕಾರವು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಆತನೇ ಭೂರಾದಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಣವಾರ್ಥಾ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ ವ್ಯಾಹೃತ್ಯರ್ಥಾ ಋಗಾದಯಃ" ಎಂಬುವ ಆಗಮದಿಂದ "ಭೂಃ ಭುವಃ ಸುವಃ" ಎನ್ನುವ ಮೂರು ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಅ, ಉ, ಮ್, ಎನ್ನುವ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಪ್ರಣವದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವ್ಯಾಹೃತಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು. ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಆದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು ಹೀಗೆ ಸರ್ವವೇದಗಳು ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಓಂಕಾರಾರ್ಥನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥನೆಂದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವನು. (9) ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಸ ಏವ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ಏವ' ಶಬ್ದವು. ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳು ಅಧಿದೇವತೆ (ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ) ಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (10) (ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳಿಗೆ ಅದೇ ಅರ್ಥವೆಂದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಭೂಃ' ಎಂದೂ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ 'ಭುವಃ' ಎಂದೂ ಸುಖರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಸುವಃ' ಎಂದೂ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಪೂರ್ಣೋ ಭೂತಿವರೋಽನಂತ ಸುಖೋ ಯದ್ವ್ಯಾಹೃತಿರಿತಃ" ಎಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಈ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥನು. ಭೂರಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥನೆಂದಲ್ಲ. ಆ ಲೋಕತ್ರಯಸ್ವರೂಪನೆಂಬುವ ಅರ್ಥವು "ಪುರುಷೇಣೇದಂ ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ" "ಮಯಾ ತತಮಿದಂ ವಿಶ್ವಂ" "ಇದಂ ಹಿ ವಿಶ್ವಂ ಭಗವಾನಿವೇತರಃ" ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. "ಭೂರಿತಿ ವಾ ಅಯಂ ಲೋಕಃ" ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಲೋಕತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು 'ಏವ' ಶಬ್ದಾರ್ಥವು (11) (ಈಶ್ವರನು ವ್ಯಾಹೃತ್ಯರ್ಥನಾದಾಗ್ಯೂ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳೇ ವೇದವಲ್ಲ, ಆದಕಾರಣ ಪೃಕೃತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ, ವ್ಯಾಹೃತ್ಯರ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಗಾಯತ್ರೀಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದವಗತವಾಗುತ್ತದೆ, ಮೂರು ಪಾದವುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿ ಯು

ಮೂರು ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (12) ಹಾಗಾದರೆ ಯಾವ ಭರ್ಗನು ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಸೂರ್ಯದೇವರ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವೆವು ” ಎಂದು ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಭರ್ಗನೆನಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಭರಣ ಗಮನಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಭರ್ಗನೆನಿಸುವನು. ಆತನೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಸವಿತಾ’ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. “ ಧೈಯಃ ಸದಾ ಸವಿತ್ಯಮಂಡಲಮಧ್ಯವರ್ತೀ ನಾರಾಯಣಃ ” ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ಸರ್ವಥಾ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. (13) ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಆತನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ‘ತದ್ವೇದಃ ಪೌರುಷಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೇದಾಃ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಗಾಃ’ ಎಂಬ ಆಗಮದಿಂದ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. (14) ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾಖ್ಯ ಪಶುವನ್ನು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನನ್ನಾಗಲೀ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ‘ಸ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಪುನಾನಾನು’ ಎಂದು ಋಗ್ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ಣತ್ವಾದಿಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತನೇ ಪುರುಷನೆನ್ನಿಸುವನು. “ ಸ ವಾ ಅಯಂ ಪುರುಷಃ ಸರ್ವಾಸು ಪೂರ್ಷು ಪುರಿಶಯೋ ನೈನೇನ ಕಿಂಚನಾನಾವೃತಂ ನೈನೇನ ಕಿಂಚನಾಸಂವೃತಂ ” ಎಂದು ಕಾಣ್ಯ ಶ್ರುತಿಯು. (15) ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ “ ವೇದಾಃ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಗಾಃ ” ಎಂಬ ಆಗಮದಿಂದ ವೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಆತನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. “ ಸ ಏನ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಃ ” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ‘ಏವ’ ಶಬ್ದವು ವೇದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. (16) ಭಗವಂತನು ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥನೆಂದು “ ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾನಂತಿ ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರದ್ದು ಓಂಕಾರೋಚ್ಚಾರಣರೂಪವಾದ ಈ ಪ್ರಯತ್ನವು (೧) ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಃ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಪುರುಷಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವಾತ್ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಮಸ್ತ ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ವೇದವ್ಯಾಖ್ಯೇಯವಾದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ. (೨) ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಾರ್ಥಃ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಗಾಯತ್ರಾರ್ಥತ್ವಾತ್ = ಭಗವಂತನು ಪುರುಷಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ಪುರುಷಸೂಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯೇಯವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅರ್ಥನಾದುದರಿಂದ. (೩) ಭಗವಾನ್ ಗಾಯತ್ರಾರ್ಥಃ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯವ್ಯಾಹೃತ್ಯರ್ಥತ್ವಾತ್ = ಭಗವಂತನು ಗಾಯತ್ರೀಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು, ವ್ಯಾಹೃತಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದುದರಿಂದ. (೪) ಭಗವಾನ್ ವ್ಯಾಹೃತ್ಯರ್ಥಃ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಪ್ರಣವಾರ್ಥತ್ವಾತ್ = ಭಗವಂತನು ವ್ಯಾಹೃತಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ವ್ಯಾಹೃತಿವ್ಯಾಖ್ಯೇಯವಾದ ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದುದರಿಂದ. ಎಂದು ಅನುಮಾನವು. (17) (೧) ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಃ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯೋಂಕಾರಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಯೋಯದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಾರ್ಥಃ ಸಃ ತದರ್ಥಃ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ವೇದವ್ಯಾಖ್ಯೇಯವಾದ ಓಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಯಾವ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯದ ಅರ್ಥವೋ ಅದು ಅದರ ಅರ್ಥವು, ಸಮ್ಮತವಾದುದರಂತೆ. (೨) ಸರ್ವೋ ವೇದಃ ಈಶ್ವರಪರಃ ತತ್ಪರೋಂಕಾರವ್ಯಾಖ್ಯಾನತ್ವಾತ್ =

ಸಮಸ್ತವೇದವು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದುದರಿಂದ ಎಂದಾಗಲೀ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಎತ್ತಕ್ಕೆ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ? “ತದ್ಯಥಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಸರ್ವಾನಿ ಶಂಕುನಾ ಸಂತ್ಯಜ್ಞಾ ನೈವಮೋಂಕಾರೇಣೈವ ಸರ್ವಾ ವಾಕ್ ಸಂತ್ಯಜ್ಞಾ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಹೇತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಪರಂಪರಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ “ಪ್ರಣ ವಾರ್ಥಾ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ” ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯಾಂತರದ ಬಲದಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾಕ್ಯವೂ ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಅಲ್ಲ. ಪರಂಪರೆಯಾಗಿಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. (18) ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕೇಳಿದವನಿಗೆ ಓಂಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಸರ್ವವೇದವೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ನೇದಾನುಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಪದವು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಯೌಗಿಕ ಪದವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಿಯದೆ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಮೀಮಾಂಸಾ ನುಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದು. ಓಂಕಾರಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಹಾಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತವೇದವೇ. (19) ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥನಾದರೆ ಪ್ರಕೃತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ, ವಿಷಯಸಂಬಂಧವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು, ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಆರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ವಾಕ್ಯಾಭಾಸವು ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಆಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಅಧ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ಸೂತ್ರ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. “ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯೋಽಯಂ ವಿಧೀಯತೇ” ಎಂದು. (20) ಹಾಗಾದರೆ ವೇದಗಳು ಈಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನ ವಿಷಯಕಗಳಾಗಲಿ. ಶಾಸ್ತ್ರವಾದರೂ ವೇದಗಳು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನನುಸರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಉಪಾಯಭೂತವಾದ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು, ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು? ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಈಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಭೂತವಾದುದು, ಮೀಮಾಂಸಾ. ಉಪಕಾರಕವಾದುದರಿಂದ ಮೀಮಾಂಸಾ ಎನ್ನುವುದು ವೇದವಿಷಯಕವಾಗುವುದು. ತದ್ವಾರಾ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮೀಮಾಂಸಾ ಎತ್ತಕ್ಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಯುಕ್ತ್ಯಾಭಾಸ, ವಾಕ್ಯಾಭಾಸಗಳಿಂದುಂಟಾಗುವ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕದಿಂದ ವೇದಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಯವಾಗದೆ ಇರಲು ಆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಮಾಂಸಾ ಅವಶ್ಯಕವೇ. ಆ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಾವುದೆಂದರೆ— ವೇದಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದವರು ಕೆಲವರು (ಬಾದ್ಧಾದಿಗಳು) ಈಶ್ವರನೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವರು. ಇತರರು (ಮೀಮಾಂಸಕರು) ವೇದಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ತದ್ವಾಚಕ ಪದಗಳು ಜೀವಾದಿಪರಗಳೆಂದು ಹೇಳುವವರಾಗಿ ಈಶ್ವರನೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು) ಈಶ್ವರನು ಇರುತ್ತಾನೆ, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ಗುಣನೇ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ಕೆಲವರು (ಸೇಶ್ವರಸಾಂಖ್ಯರು) ಸಗುಣನಾದಾಗ್ಯೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಲ್ಲ, ಉದಾಸೀನನೇ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು (ಪರಿಣಾಮ ವಾದಿಗಳು) ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು (ತಾರ್ಕಿಕರು) ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾದಾಗ್ಯೂ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, ಗುಣಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇತರರು (ಭಾಸ್ಕರರು) ಭಿನ್ನಭಿನ್ನನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇವುಮೊದಲಾದ

ಅನೇಕ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗಳು ಇರುವಾಗ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ವೇದದಿಂದಲೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಿದಿರಲು ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುವ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ)ವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು (21) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಎಂದು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಸ್ತೀಸಮಾಸವು. ಅದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಜಿಜ್ಞಾಸಾಸ್ಯ ವಿಧೀಯತೇ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಎನ್ನುವುದು ಕರ್ಮವನ್ನವೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕರ್ಮನಾದುದರಿಂದ ಅವಿಧಾನನನ್ನುವ ಸಂಶಯವನ್ನು ನಿವಾರಣೆಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಃ' ಎಂದು ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರು. ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಧಾನವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವಿಧಾನ್ಯವು ಬರುವುದು. ಆತನ ಜ್ಞಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೇ ಲಭ್ಯವಾಗುವುದು. (22) 'ವಿಧೀಯತೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಕರ್ತವ್ಯಾ' ಎನ್ನುವ ಪದದ ಅಭ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರು. ವಾಚಸ್ಪತಿಯು ಶಂಕಿಸುವನು. "ಅಸ್ತಿ ಭವಂತೀ ಪರಃ ಅಪ್ರಯುಜ್ಯಮನೋಽಪ್ಯಸ್ತಿ" ಎಂಬುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ 'ಅಸ್ತಿ' 'ಭವತಿ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸದಿದ್ದರೂ ಸ್ವತಃ ಏನು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನುವಾದವೆಂದು ಆಗ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು. — ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. "ಅಥಾತೋ ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ" ಎಂದು ಸಮಸ್ತ ವೇದವಿಚಾರವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಜೋದನಾರೂಪವಾಗಿ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕೆಲವರು ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇತರರು (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು) ಕಾರ್ಯನಿಷ್ಠವಾದ ವೇದಭಾಗವೇ ವಿಚಾರ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಾಂತವೂ, ವಿಚಾರಿತವೂ ಆಗಿದೆ. ವಸ್ತುತತ್ತ್ವನಿಷ್ಠವಲ್ಲ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ವಸ್ತುತತ್ತ್ವನಿಷ್ಠವಾದ ವೇದಭಾಗವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನಾರಂಭಿಸುವುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಗತಾರ್ಥವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಯೂ, ಅದರ ಸಮಾಧಾನವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳೂ ಈಶ್ವರನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ (ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ) ವಿಚಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದರೂ ವೇದೈಕದೇಶದ ಅನುಖ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ "ಸ ಏವ ಭರ್ಗಶಬ್ದಾರ್ಥಃ" ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. 'ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಗತಾರ್ಥವೆನ್ನುವ ಶಂಕಾನಿರಾಸವೂ 'ಸ ಏವ' ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ಒಂದನೇ ಸಮಾಧಾನವೂ ('ಉಪಾಸೀತ'. ಇತ್ಯಾದಿ ಲಿಚ್ಛಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಶೇಷನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಸಮಾಧಾನವೂ) ಎರಡನೇ ಸಮಾಧಾನವೂ (ಕಾರ್ಯನಿಷ್ಠವೇ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೂ) ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. (23) ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥನೆನ್ನುವುದನ್ನುಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಓತತ್ತ್ವವಾಚೀ' ಅಥವಾ 'ಸ ಏವ ಭರ್ಗಶಬ್ದಾರ್ಥಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯವು. (24) 'ಸ ಏವ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಮಾಡಿದ ಗತಾರ್ಥನೆನ್ನುವ ಶಂಕಾ ಸಮಾಧಾನ ನಿರಾಸಕ್ಕೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ವಿಧಿರೂಪವಾದ ಫಲವು 'ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯೋಯಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (25) (ತಥಾ ಚ "ಸುಂಗಲಾಸ್ತವಣೇ ಯುಕ್ತಿ

ವಿಶೇಷದ್ಯೋತನಂ ತಥಾ | ಮೀಮಾಂಸಾನುಗ್ರಾಹ್ಯಮಾನಕೀರ್ತನಂ ಪೂರ್ವತಂತ್ರತಃ |
ಅಗತಾರ್ಥತಾ ಸೂಚನಂ ಚೇತ್ಯೇವಂ ಪಂಚಪ್ರಯೋಜನಃ | ಸೌತ್ರಸ್ತ್ರಾಫಮಿಕೋಂ
ಕಾರಃ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧೋಪಧಾರಿತಃ ” || ೧ ಮಂಗಲ ೨ ಅಸ್ತವಣಿ (ಸುರಿದುಹೋಗದಿರು
ವುದು, ನಿಷ್ಕಲವಾಗದಿರುವುದು) ೩ ಯುಕ್ತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು, ೪ ಮೀಮಾಂಸಾನು
ಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ೫ ಪೂರ್ವ ಮೀಮಾಂಸಾದಿಂದ ಗತಾರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು
ಸೂಚಿಸುವುದು ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಥಮೋಂಕಾರಕ್ಕೆ ಐದು ಪ್ರಯೋಜನಗಳಿವೆ ಎಂದು
ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. || ೯ || ೧೦ ||

ಸ. ರ. ವಿ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಬಯಸುವ
ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಪ್ರಯೋಜನವು ಮಹತ್ತರದ ಆಯಾಸದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದರೇನೇ
ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಮಾಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ —

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ - ಹೀಗೆ 'ಓಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಪದಗಳಿಂದಲೂ, ಜೀವಜಡಗಳಿಂದಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣ
ವಾದ ವಿಷಯವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದೂ, ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಮಾಣವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ
ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಗತಾರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಉಪಪಾದಿಸಿ 'ಅಥ' ಎನ್ನುವ
ಪದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಕ್ಷೇಪ ವಿವರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ
ವಿಶೇಷಾಂಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಉಪಾಸನಾ ಪಾದದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕೃತ 'ಅತಃ' ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವರು.

(ಅತಃ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದ—ದವ್ವರಾ ಮುಕ್ತಿರೂಪ ಫಲವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬಂಧವು
ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವೇದವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ, ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯ
ವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ವೇದವು ಯೋಗ್ಯೇತರಾಸ್ಥಿತಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ ಹೀಗೆ
ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರು “ಜ್ಞಾನೀ ಪ್ರಿಯತಮೋಽತೋ ಮೇ” ಎನ್ನುವುದನ್ನಾರಂಭಿಸಿ
“ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ ವಿಷ್ಣುಃ” ಎನ್ನುವ ತನಕ 'ಅತಃ' ಶಬ್ದವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವರು.
ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಚಾರವು ನಿವೃತ್ತಿಯೋಜನವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅತಃ' ಶಬ್ದವನ್ನು
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಜ್ಞಾನೀ ಪ್ರಿಯತಮೋಽತೋ ಮೇ ತಂ ವಿದ್ವಾನೇವ ಚಾಮೃತಃ |

ವೃಣುತೇ ಯಂ ತೇನ ಲಭ್ಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಿಬಲೇನ ಹಿ ||

ಜಿಜ್ಞಾಸೋಕ್ತ ಜ್ಞಾನಜಾತತ್ವಸಾದಾದೇವ ಮುಚ್ಯತೇ || ೧೧ || ೧೨ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನೀ=ಜ್ಞಾನಿಯು, ಪ್ರಿಯತಮಃ=ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಿಯನು, ಅತಃ=ಅದುದರಿಂದ,
ಮೇ=ನನ್ನ, (ಜ್ಞಾನೇನ=ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅಸೌ=ಇವನು, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಬಿಭರ್ತಿ=ಧಂ
ಸುತ್ತಾನೆ.) ತಂ=ಆ ಹರಿಯನ್ನು, ವಿದ್ವಾನೇವ ಜ=ತಿಳಿದವನೇ, ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.
(ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಯಂ=ಯಾರನ್ನು, ವೃಣುತೇ=ಭಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ವರಿಸುವನೋ, ತೇನ=ಅತ
ನಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯಃ=ಹೊಂದಲರ್ಹನು. ಇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಿಬಲೇನಹಿ=“ಅತ್ಮಾ ವಾ ಅರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ
ಶ್ರೋತವೋ ಮಂತವ್ಯಃ” ಇದುವೊಂದಲಾದ ವಚನಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ, ಜಿಜ್ಞಾಸೋಕ್ತ

ಜ್ಞಾನಜಾತ್ = ವಿಚಾರದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನ, ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ, ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದೇವ = ಆ ನಾರಾಯಣನ ಪರಮಾನುಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ, ಮುಚ್ಯತೇ = ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ- “ಜ್ಞಾನೀ ಪ್ರಿಯತನೋಽತೋ ಮೇ” ಎನ್ನುವ ಭಗವದ್ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ “ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ” ಇದುವೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ)ದಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಸಾದವು, ಅದರಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುವುದು.

ನ. ಚ. ವಿ- (1) “ಜ್ಞಾನೀ ಪ್ರಿಯತನೋಽತೋ ಮೇ ಜ್ಞಾನೇನಾಸೌ ಬಿಭರ್ತಿ ಮಾಂ” ಎಂಬುವ ಭಾಗವತ ವಾಕ್ಯವು, ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಸಾದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. (2) “ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ” ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಸಾದದ್ವಾರಾ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. (3) “ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಃ” ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಾದವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. (4) ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ “ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ” ಎನ್ನುವುದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. (5) ಇಂತಹ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) “ಜ್ಞಾನೀ ಪ್ರಿಯತನೋಽತೋ ಮೇ” ಎನ್ನುವುದರಿಂದ “ಜ್ಞಾನೀ ಪ್ರಿಯತನೋಽತೋ ಮೇ ಜ್ಞಾನೇನಾಸೌ ಬಿಭರ್ತಿ ಮಾಂ” ಎಂಬುವ ಭಾಗವತ ವಾಕ್ಯವೂ “ತಂ ವಿದ್ವಾನ್” ಎನ್ನುವುದರಿಂದ “ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ” ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವೂ ‘ಎವ’ ಶಬ್ದದಿಂದ “ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ಅಯನಾಯ ವಿದ್ಯತೇ” ಎಂಬ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯವೂ, “ವೃಣುತೇ ಯಂ ತೇನ ಲಭ್ಯಃ” ಎನ್ನುವುದರಿಂದ “ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಆದಿಪದದಿಂದ “ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (2) ಯದ್ಯಪಿ “ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದವು ಶ್ರುತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ “ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (3) “ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜ್ಞಾನಜನ್ಯಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಮುಮುಕ್ಷುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವೇ ಮುಕ್ತಿಸಾಧನವು. ಕರ್ಮವಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಸಾದವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. (4) ‘ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಾದವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ವರಣವೆಂದರೆ ಪ್ರಸಾದವೇ. ಪ್ರಸಾದವೆಂದರೆ ಇಚ್ಛಾವಿಶೇಷವು ಅಥವಾ ಗುಣಾಂತರವು. (5) “ಅಪಾಮು ಸೋಮಮಮೃತಾ ಅಭೂಮು ಅಗನ್ತ ಜ್ಯೋತಿ ರವಿದಾಮು ದೇವಾನ್” ಸೋಮವನ್ನು ಕುಡಿದವು ಆದಕಾರಣ ಮುಕ್ತರಾದವು, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ‘ಆಪಾತತಃ’ ಪ್ರತೀತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದವೋ, ಸೋಮಪಾನಾಪಿರೂಪಕರ್ಮದಿಂದ ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧಿಯಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಾರತಮ್ಯ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವೋ, ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿದವು, ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮುಕ್ತರಾದವು. (6) ಈಶ್ವರ ಪ್ರಸಾದವು ಈಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು “ಜ್ಞಾನೀ ಪ್ರಿಯತಮಃ” “ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್”

ಎಂಬುವ ವಚನ ಬಲದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಆತನ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ) ದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಆಗಲಾರದು, ಎಂದು “ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕ ವಚನಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಗಳು ಅಂತಃಕರಣಕ್ಕೆ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಆ ವಾಕ್ಯವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು. (7) ಯದ್ಯಪಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ರೂಪವಾದ ಅಭ್ಯುದಯವು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಮೋಕ್ಷವು ಪ್ರಯೋಜನ ವಾಗುವುದು. ಅದು ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸಿಗಲಾರದು. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವು “ ಬಂಧಕೋ ಭವಸಾಶೇನ ಭವಸಾಶಾಚ್ಚ ಮೋಚಕಃ ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಭಗವಂತನೇ. (8) “ಯಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪರಮಾರ್ಥಿರೂಪಾದಸ್ಮಾತ್ಸಂ- ಸಾರಾನ್ಮುಚ್ಯತೇ ನಾಪರೇಣ” ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ದುಃಖಸ್ವರೂಪ ವಾದ ಈ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾಗು ವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. (9) ಮೋಚಕವಾದ ಈಶ್ವರ ಪ್ರಸಾದವು ಈಶ್ವರನ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವು. “ಭಕ್ತ್ಯೇವ ತುಷ್ಟಿಮುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುರ್ನಾನ್ಯೇನ ಕೇನ ಚಿತ್” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಲಾರನು. ಹೀಗೆ ಸಾರುತ್ತಿದೆ. (10) ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಸಾದ ಮಾತ್ರ ಕರ್ಮಾದಿ ಸಾಧ್ಯವು “ಕರ್ಮಣಾ ತ್ವಧಮಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪ್ರಸಾದಃ ಶ್ರವಣಾದಿಭಿಃ | ಮಧ್ಯಮೋ ಜ್ಞಾನಸಂಪತ್ಯಾ ಪ್ರಸಾದಸ್ತುತಮೋ ಮತಃ ||” ಕರ್ಮದಿಂದ ಅಧಮ ಪ್ರಸಾದವೂ, ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ಮಧ್ಯಮಪ್ರಸಾದವೂ, ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಸಾದವೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳು. (11) ಪರಮೇಶ್ವರನ ಭಕ್ತಿಯೆಂದರೆ— “ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಜ್ಞಾನ ಪೂರ್ವಸ್ತು ಸುದೃಢಃ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಃ | ಸ್ನೇಹೋ ಭಕ್ತಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತ- ಸ್ತಯಾ ಮುಕ್ತಿನಿ ಚಾನ್ಯಥಾ ||” ಎಂದು ಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯ ಅಧ್ಯಾಯ ೧ ಶ್ಲೋಕ ೮೬. “ನಿರವಧಿಕಾನಂತಾನವದ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣತ್ವಜ್ಞಾನ ಪೂರ್ವಕಃ ಸ್ವಾತ್ಮಾ- ತ್ವೀಯ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಭ್ಯೋಽನೇಕ ಗುಣಾಧಿಕೋಽಂತರಾಯ ಸಹಸ್ರೇಣಾಪ್ಯಪ್ರತಿ ಬದ್ಧೋ ನಿರಂತರ ಪ್ರೇಮ ಪ್ರವಾಹಃ ||” ಅವಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳು ದೋಷಲೇಶರಹಿತ ಗಳೂ ಆದ ಅನಂತಾನಂತ ಶುಭಗುಣಗಳಿವೆ ಎಂಬುವ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತನ್ನಿಂದಲೂ ತನ್ನದಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಸಾವಿರಾರು ವಿಘ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿರಂತರ ಪ್ರೇಮ ಪ್ರವಾಹವು. ಇಂತಹ ಪ್ರೇಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ “ಯತ್ರ ನಾನ್ಯತ್ಪಶ್ಯತಿ ನಾನ್ಯ ಚ್ಛುಣೋತಿ ನಾನ್ಯದ್ವಿಜಾನಾತಿ ಸ ಭೂಮಾ” “ಯಾ ನಿಶಾ ಸರ್ವ ಭೂತಾನಾಂ ತಸ್ಯಾಂ ಜಾಗರ್ತಿ ಸಂಯಮಿಾ | ಯಸ್ಯಾಂ ಜಾಗ್ರತಿ ಭೂತಾನಿ ಸಾ ನಿಶಾ ಪಶ್ಯತೋ ಮುನೇಃ ||” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (12) ಮುಕ್ತಿ ಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಸಾದವು ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ಏತಕ್ಕಂದರೆ— ಇಂತಹ ಭಕ್ತಿಯು ಆತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಅವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವಭಾವನಾದ ಭಗವಂತನು ಸಾವಿರಾರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಂಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯನಾಗಲಾರನು. ಪ್ರಸನ್ನ

ನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅನಂತ ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಭಗವಂತನ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಗುಣವುಳ್ಳ, ನಿರ್ದೋಷವಾದ ಬಿಂಬರೂಪವನ್ನು ಎಡೆಬಿಡದೆ ಆದರದಿಂದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತಿ ಆತನ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಹುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಧ್ಯಾನಿಸದೆ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಅನುಗ್ರಹವು ಸಿಗಲಾರದು. ನಿರಿದ್ಧ್ಯಾಸನವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗ್ರಹಣ ರೂಪವಾದ ಶ್ರವಣಮಾಡಿದರೂ ಮನನರೂಪವಾದ ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ—ವಿಷಯಗಳು ಸುಸ್ಥಗಳೇ ಆಗಿವೆ ಅವುಗಳಿದ್ದರೆ ಅದರ ನೈರಂತರ್ಯಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ನಿರಿದ್ಧ್ಯಾಸನ, ಪರಮೇಶ್ವರಾನುಗ್ರಹ, ಆತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ, ಪರಮ ಭಕ್ತಿ, ಪರಮಾನುಗ್ರಹವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (13) ಧ್ಯಾನವೇ ಅತಿಪಟುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ರಾಮಾನುಜೀಯರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಅರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ' 'ದೃಷ್ಟವ್ಯವ ತಂ ಮುಚ್ಯತೇ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಔಪಚಾರಿಕಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವವು. || ೧೧ || ೧೨ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಸಂಸಾರಬಂಧವು ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. “ಜ್ಞಾನಾಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಕರ್ಮಾಣಿ ಭಸ್ಮಸಾತ್ಕುರುತೇ ತಥಾ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಸಾದವು ಏಕೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಮುಕ್ತಿಯು ಆತನ ಪರಮ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಲಭಿಸುವದೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ —

ನ. ಚ. ವಿ— ‘ಜ್ಞಾನಾದೇವಾಪವರ್ಗಃ’ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಾದವು ಎತಕ್ಕಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಿಂದಿನ ಅತಃ ಶಬ್ದವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಅಶಂಕಿಸುವರು. ಅತಃ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೇತುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವನ್ನು ಏಕೆ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅತಃ ಶಬ್ದವು ಹೊರಟಿದೆ. (2) ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದು ಅಕ್ಷಾಂಕ್ಷಾಬಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಅಥ ಶಬ್ದವು ಹೊರಟಿದೆ. ಅಥ ಅಂದರೆ ಅಧಿಕಾರಸಂಪತ್ತಾದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಥವು. ಅಧಿಕಾರಿಯು ಮುಮುಕ್ಷುವಾಗಿರಬೇಕು. ಮುಮುಕ್ಷುವೆಂದರೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಚ್ಛಾಪುಳ್ಳವನು. ಇದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮೋಕ್ಷವು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳುವ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ, ಇಚ್ಛಾಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಲಕ್ಷಣಯಾ. (ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ) ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ವಿಚಾರವು ಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಜಿಜ್ಞಾಸಾ’ ಎಂದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. “ಜಿಜ್ಞಾಸಾಶಬ್ದತೋ ಹೀಚ್ಛಾನುಜ್ಞಾತ್ಮೈವ ವಿಜಾನತೇ | ವಿಚಾರಂ ಲೌಕಿಕಾಸ್ತೇನ ತತ್ರಾಯಂ ರೂಢ ಇಷ್ಯತೇ” || ಎಂದು ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಶಬ್ದವು ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಬ್ದದಂತೆ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೇ ರೂಢವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ವಿಚಾರವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (3) ಅಂತೂ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಚಾರವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೋ, ಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೋ, ಅದಕಾರಣ ವಿಚಾರ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು (4) ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾಗಿ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದವು ಅವಶ್ಯಕವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನವು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಲ್ಲ

ವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವಾಗದಿರುವುದಾದರೆ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಬಹುದಿತ್ತು. ಆತ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಡ ಭೂತಗಳಾದ ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ದೇಹಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದುದರಲ್ಲಿ ರಾಗವೂ ವ್ರತಕೂಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪರೂಪ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. 'ಆದರಿಂದ ಸುರ (ದೇವತೆಗಳು) ನರ (ಮನುಷ್ಯ) ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಯೋನಿಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಆದರಿಂದ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅನಾದಿಯಾದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಪ್ರವಾಹವು ಸಂಸಾರವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. (5) ಆತ್ಮನ ತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವಿಪರ್ಯಯಗಳು ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಹೊರಟುಹೋದಮೇಲೆ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳು ಹುಟ್ಟಲಾರವು. ಅವುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಾರ್ಜಿತಕರ್ಮಗಳು ಭೋಗದಿಂದಲೇ ನಷ್ಟಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಜನ್ಮಾಂತರವೇ ಇಲ್ಲ. ಜನ್ಮವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ದುಃಖವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು, ಎಂದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯೆನ್ನಿಸುವುದು. ತಥಾಚ ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯು ಲಭಿಸುವಾಗ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದವು ಏತಕ್ಕೆ? "ದುಃಖಜನ್ಮಪ್ರವೃತ್ತಿದೋಷಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾನಾಮುಕ್ತರೋತ್ತರಾಪಾಯೇ ತದನಂತರಾಪಾಯಾದಪವರ್ಗಃ' ಎಂದು ನ್ಯಾಯಸೂತ್ರವು. (6) ಮುಕ್ತಿಯು ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ 'ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮೋಕ್ಷದಶ್ಚ ಸಃ' ಎನ್ನುವ ಸಚನವು ಮುಕ್ತಿಕಾರಣಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಈಶ್ವರನು ಕಾರಣನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಆ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ವಾಕ್ಯವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆತನ ಉಪಾಸನಾದಿಗಳು. (7) ಹೀಗೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗುವಾಗ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಇದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತಃ' ಶಬ್ದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಯುಕ್ತವೆಂದರೆ—

ಮೂ || ದ್ರವ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಚ ಕಾಲಶ್ಚ ಸ್ವಭಾವೋ ಜೀವ ಏವ ಚ |

ಯದನುಗ್ರಹತಃ ಸಂತಿ ನ ಸಂತಿ ಯದುಪೇಕ್ಷಯಾ || ೧೩ ||

ನರ್ತೇ ತ್ವತ್ತ್ರಿಯತೇ ಕಿಂಚಿದಿತ್ಯಾದೇರ್ನ ಹರಿಂ ವಿನಾ |

ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವತೋಽಪಿ ಸ್ಯಾನ್ಮುಕ್ತಿಃ ಕಸ್ಯಾಪಿ ಹಿ ಕ್ವಚಿತ್ || ೧೪ ||

ಅ || ದ್ರವ್ಯಂ=ಪ್ರಕೃತಿಮೊದಲಾದ ತತ್ವಗಳು, ಕರ್ಮ ಚ=ಧರ್ಮ ಅಧರ್ಮಗಳು, ಕಾಲಶ್ಚ=ಕಾಲವೂ, ಸ್ವಭಾವಃ = ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳ ಪಂಚಾಮಾದಿಗಳು, ಜೀವ ಏವ ಚ=ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ತತ್ವಗಳ ಮತ್ತು ಅದರ ಪಂಚಾಮಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯು ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜೇತನಗೂ, ಇವೆಲ್ಲವೂ, ಯದನುಗ್ರಹತಃ ಏವ = ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಸಂತಿ = ಇರುತ್ತವೋ, ಯದುಪೇಕ್ಷಯಾ=ಯಾರ ಉಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ, ನ ಸಂತಿ = ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, (ಇದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳ ಉಪಾದಾನ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಕೂಡ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) 'ತ್ವತ್ ಋತೇ=ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಕಿಂಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದೂ, ನ

ಕ್ರಿಯತೇ = ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದೇಃ = 'ನ ಋತೇ ತ್ವತ್ಕ್ರಿಯತೇ ಕಿಂಚನ' ಎಂಬುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ, (ಅನಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಇದುವೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಿಂದ, ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವತೋಽಪಿ = ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ, ಮುಕ್ತಿಃ = ಮೋಕ್ಷವು, ಕಸ್ಯಾಪಿ = ಯಾರಿಗೂ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಹರಿಂ ವಿನಾ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊರತು, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ) ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದೋ, ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮೋಕ್ಷವು ಪ್ರಸಾದಸಾಧ್ಯವೆನ್ನುವ ಪೂರ್ವವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯುಕ್ತವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸರ್ವಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವೆನ್ನುವುದು “ನ ಋತೇ ತ್ವತ್ಕ್ರಿಯತೇ” ಇದುವೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. (2) ಜೀವನ ಸಂಸಾರ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನಮಾತ್ರ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಕಾರಣವೆಂದು “ತ್ವಂ ಮುಕ್ತಿದೋ ಬಂಧದೋಽತೋ ಮತೋ ನಃ” ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿ, “ಸುಖಂ ದುಃಖಂ ಭವೋ ಭಾವೋ ಭಯಂಚಾಭಯಮೇವ ಚ” ಇದುವೊದಲಾದ ಸ್ತುತಿ ಇತಿಹಾಸ, “ತದಿಚ್ಛಯಾ ಯತೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಬಂಧನೋಕ್ಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೌ” ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣ ಇವುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. (3) ಅನಾದಿಯಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮವಿಭಾಗವು ಅವಿದ್ಯಾಧೀನವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ, ತಾರ್ಕಿಕಾದಿಗಳು ಅನಾದಿಯಾದ ದ್ರವ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಗುಣವತ್ತಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅನಾದಿಯಾದ ಬಂಧವೂ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವೆಂದನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. (4) ಯದ್ಯಪಿ ಜೀವರು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸ್ವರೂಪರು. ಆದರೂ ಆ ಆನಂದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಕವು (ಮುಚ್ಚು) ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ ಅವರಕವು ಕಾಮಕರ್ಮಾದಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಲು ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಯಾ, ಅವಿದ್ಯೆ, ಪ್ರಕೃತಿ ಇದುವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಅನಾದಿಯಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ “ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ಸುಪ್ತಃ” ಇದುವೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಸತ್ಯ-ರಜ-ಸ್ತಮೋಗುಣಸ್ವರೂಪವಾದ, ವಿದ್ಯಾವಿರೋಧಿಯಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೂ, ಸ್ವಾಧೀನವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದಲೂ ಅಚಿಂತ್ಯವೂ, ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವೂ ಆದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದಾಗ್ಯೂ ಆಚ್ಛಾದಿಸು (ಮುಚ್ಚು) ತಾನೆ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವು. (5) ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ತನ್ನ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಿಂದ ಪಂಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಹತ್ತತ್ವ ಅಹಂಕಾರತತ್ವವೊದಲಾದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಂಶಗಳಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರಕರ್ತನು, ಭೋಗಿಸುವವನು, ಸರ್ವಕಾರಕಗಳಿಗೂ ಫಲಗಳಿಗೂ ತಾನೇ ಸ್ವಾಮಿಯು ಇದುವೊದಲಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವವುಗಳನ್ನೇ ಜೀವನಿಗೆ ತೋರಿಸಿ ರಾಗ (ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಚ್ಛೆ) ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ದುಃಖಾನುಭವವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆ ಬಂಧವು ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನೇ ಮೋಚಕನೆಂದೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲ. ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿಯೇ ತನ್ನ ಮಾಯೆಯನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸು (ತೆಗೆಯು) ವವನಾದುದರಿಂದ ಆತನ ಪ್ರಸಾದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇವೆಲ್ಲಾ ಸಾಧನಸಂದರ್ಭಗಳು.) (6) ಹಿಂದಿನ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನತ್ವವು ಸ್ವಭಾವವಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (7) ಆಗಲಿ, ಮೋಕ್ಷವು ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವ

ದಿಂದ ಆಗುವುದಾದರೂ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಕಗಳೂ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಸಾದ (ಅನುಗ್ರಹ)ದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದೇ ಅಂಗೀಕಾರವಾದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸುವವರೂ ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಒಡಂಬಡಬೇಕು. ಈಶ್ವರನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಇದ್ದಹಾಗೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವವು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನು ಈಶ್ವರನೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು || ೧೩ || ೧೪ ||

ಸ. ರ. ವಿ — ಹೀಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ದೃಢವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರರು ಮಾಡಿದ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ. ಚ. ವಿ — ಬಂಧವು ಸತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಗಾಗಿ ಮಿಥ್ಯೆಯಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಸಂಸಾರ ಬಂಧವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂದಂಗೀ ಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸತ್ಯವಾದುದು ಬಾಧ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಾನವೇ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಅತಿಂಕ್ತ ವಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.)

ಮೂ || ಅಜ್ಞಾನಾಂ ಜ್ಞಾನದೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮೋಕ್ಷದಶ್ಚ ಸಃ |

ಆನಂದದಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ ಏವೈಕೋ ಜನಾರ್ದನಃ || ೧೫ ||

ಇತ್ಯುಕ್ತೇರ್ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ನೈವ ಮುಕ್ತಿರಪೇಕ್ಷತೇ |

ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಮಪಿ ಬಂಧಸ್ಯ ನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧತಃ |

ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ಯದಿ ದುಃಖಾದೇಸ್ತದ್ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಗ್ರತೋ ಭವೇತ್ || ೧೬ ||

ಅ || ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಅಜ್ಞಾನಾಂ=ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ, ಜ್ಞಾನದಃ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಸಃ=ಆ (ಪ್ರಸನ್ನನಾದ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಜ್ಞಾನಿನಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ, ಮೋಕ್ಷದಶ್ಚ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಸ ಏವ ಏಕಃ ಜನಾರ್ದನಃ=ಆ ಜನಾರ್ದನನೊಬ್ಬನೇ, ಮುಕ್ತಾನಾಂ = ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಿಗೆ, ಆನಂದದಶ್ಚ=ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಇತಿ ಉಕ್ತೇಃ=ಹೀಗೆ ಮುಕ್ತಿಯು ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, (ಮೋಕ್ಷವು ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು.) ಮುಕ್ತಿಃ=ಮೋಕ್ಷವು, ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ=ಸಂಸಾರಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು, ನೈವ ಅಪೇಕ್ಷತೇ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧತಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ, ಬಂಧಸ್ಯ=ಸಂಸಾರಬಂಧಕ್ಕೆ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಮಪಿ = ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೂ ಕೂಡ, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ದುಃಖಾದೇಃ=ದುಃಖ ಮೊದಲಾದ ಬಂಧಕ್ಕೆ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ಯದಿ=ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದೆ ಎಂದು

ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ತತ್=ಹಾಗಾದರೆ, ತದ್ವಾಕ್ಯಸ್ಯ=ಆತ್ಮಾತಿರಿಕ್ತಗಳಾದ ದುಃಖಾದಿ ಬಂಧಗಳಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ನೀವು ಹೇಳುವ 'ನೇಹನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ, ಅಗ್ರತಃ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ, (ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು) ಭವೇತ್=ಬರುವುದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಮುಕ್ತಿಯು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಸಿಗತಕ್ಕದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜಾದಿಗಳ ಪ್ರಸಾದವು ಸತ್ಯಭೂತವಾದ ಶೃಂಖಲಾದಿ ಬಂಧವನ್ನು (ಜೈಲು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು) ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ! ಬಂಧವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ. (2) ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ವಿಷವು ಗರುಡನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವಂತೆಯೇ ಸತ್ಯವಾದ ಬಂಧವೂ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾನು ದುಃಖಪುಳ್ಳವನು, ಇದುಮೊದಲಾದ ಅನುಭವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಬಂಧವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆನ್ನುವುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. (3) ದುಃಖಾದಿ ರೂಪವಾದ ಬಂಧವು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ತಥಾಜಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದುಃಖಾದಿ ಬಂಧವು ಸತ್ಯವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ನ. ಚ. ವಿ— (1) ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆಯೂ ಸಂಸಾರಬಂಧದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯು ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಂಧವು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ. (2) 'ಬಂಧಃ ಮಿಥ್ಯಾ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಬರುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(ಶಂಕರಭಾಷ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪೋದ್ಘಾತರೂಪವಾಗಿ ಬರೆದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಆ ಉಪೋದ್ಘಾತದ ಮೇಲೆ ಹೊರಟಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಲು ಆಚಾರ್ಯರು “ ಇತ್ಯುಕ್ತೇರ್ಬಂಧ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ನೈವ ಮುಕ್ತಿರಪೇಕ್ಷತೇ ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಾರಾಂಶ.— ಜೀವನು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಆದರೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂಸಾರವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ನಾನು ಕರ್ತನು, ನಾನು ಭೋಕ್ತನು, ನಾನು ತಿಳಿಯುವವನು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನುಭವವೇ ಸಂಸಾರವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತಗಳಾದುವು. ಅಂಥರೆ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತಗಳು. 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಮೊದಲಾದ ವೇದಾಂತ ವಾಕ್ಯವಿಚಾರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯವು (ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು) ಯಾವಾಗ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೋ ಆಗ ಭ್ರಾಂತಿ (ಅಜ್ಞಾನ) ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಸಂಸಾರವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು ಅಜ್ಞಾನವು. ಅದನ್ನು ಜ್ಞಾನವು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಅಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲದೆ ಹೋದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವನ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟ 'ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಅರ್ಥಿಕಾರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಗೋಚರಯೋಃ' ಎನ್ನುವ ಉಪೋದ್ಘಾತವೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.)

(1) ಅನಾದಿಯಾದ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಕೂಡಬಹುದು ಅಂದರೆ 'ಬಂಧೋನ ನಿವರ್ತತೇ ಅನಾದಿತ್ವಾತ್' ಅನಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ನೈಯಾಯಿಕರು ತಿಳಿಸಿದರೆ—

ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣಾಕಾರರು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. (೧) ವಿನಾಶಕ ಸಾದಿತ್ವವು ಅವಿನಾಶಕ್ಕೆ ಅನಾದಿತ್ವವೂ ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ನಿವರ್ತಕವಿರುವುದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ಇದೇ ನಿಮಿತ್ತವು ಇದರಿಂದ 'ಅನಾದಿತ್ವಾತ್' ಎಂಬ ಹೇತುವು ಅಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು. (೨) ಮತ್ತು 'ಅನಾದಿತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವೂ ಆದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅನಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾಗಭಾವವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. (೩) ಬೌದ್ಧರು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಪ್ರಕರ್ಷದಿಂದ ಅನಾದಿಯಾದ ವಾಸನಾ ಸಂತಾನಗಳಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. (೪) ನೈಯಾಯಿಕರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಯಾದ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ ಪೃಥಿವೀ ಪರಮಾಣುಗಳ ಶ್ಯಾಮತ್ವಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. (೫) ಸಾಂಖ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷರ ಏವೇಕದಿಂದ ಅವೇಕವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ವೀಮಾಂಸಕರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಯಾದ ಧರ್ಮತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರಾಗಭಾವವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅನಾದಿಯಾದುದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದೆನ್ನುವುದು ವಿಶೇಷವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶೇಷವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ, 'ಅಜ್ಞಾನರೂಪಬಂಧಃ ಜ್ಞಾನೇನ ನಿವರ್ತತೇ ಅಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಬಲವು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಪ್ರಬಲಾನುಮಾನ ವಿರೋಧವು ನಿನ್ನ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರ ನೈಯಾಯಿಕರ ಮೇಲೆ ವಿವರಣಾಕಾರರು ಶ್ರುತಿಸ್ತೃತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಆದರಿಸದೆ ಕೇವಲ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ದೂಷಣೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ವಿವರಣಾಕಾರರನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೨) ಹೇಗೆಂದರೆ — ಸಾದಿತ್ವ-ಅನಾದಿತ್ವಗಳು ವಿನಾಶ-ಅವಿನಾಶಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ವಿನಾಶವಿರುವುದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಪ್ರಯೋಜಕವು, ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನೈಯಾಯಿಕರ 'ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ನಿವರ್ತಕಾಭಾವರೂಪ ಉಪಾಧಿಯಾಗಲೀ ನಿವರ್ತಕವತ್ವರೂಪ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನವಾಗಲೀ ಬರುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಣಾಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — 'ಅಜ್ಞಾನಂ ನ ನಿವರ್ತತೇ ಅನಾದಿತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮವತ್' ಎನ್ನುವ ನೈಯಾಯಿಕರ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿವರ್ತಕಾಭಾವವು ಉಪಾಧಿಯಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ — ಇದು ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವೇ ಆಗುವುದು. 'ಅಜ್ಞಾನಂ ನಿವರ್ತತೇ ನಿವರ್ತಕವತ್ವಾತ್' ನಿವರ್ತಕವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಆಸಿಧಿಯು ಬರುವುದು. (೩) ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ಆಸಿಧಿಯೂ ಹೇಗೆಂದರೆ — (೧) ಯಾರು ಅಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಹೇಳುವರೋ, ಅಂತಹರು ಅದಕ್ಕೆ ನಿವರ್ತಕವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಒಪ್ಪಲಾರರು. ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನಾದಿತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿವರ್ತಕಾಭಾವವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವರು. (೨) 'ಭಾವತ್ವೇ ಸತಿ ಅನಾದಿತ್ವಾತ್' ಎಂದು ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಗಭಾವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ. (೩) ವಾಸನಾ (ಸಂಸ್ಕಾರ)ಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನು ಬೌದ್ಧರು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (೪) ನೈಯಾಯಿಕಾದಿಗಳೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲಾರರು. ಪರಮಾಣುಶ್ಯಾಮತೆಯೂ ಸಾದಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿಯೂ, ಪರಮಾಣು ಶ್ಯಾಮತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಣಾಕಾರರು ವ್ಯಭಿಚಾರ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಇದುಮೊದಲಾದಪ್ರಕಾರ, ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ವಿವರಣಾಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಅನಾದಿಯಾದ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯುಹೇಗೆ? ಎನ್ನುವ ನೈಯಾಯಿಕ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು

(4) ಅವಿದ್ಯೆಯು ಅನಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು, (೧) ಪ್ರಸಂಗವೋ? ಅಂದರೆ 'ಯದಿ ಅವಿದ್ಯಾ ಅನಾದಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ತರ್ಹಿ ನ ನಿವರ್ತೇತ' ಅವಿದ್ಯೆಯು ಅನಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾರದು ಎಂದು ತರ್ಕವೋ? (೨) ಸ್ವತಂತ್ರವು ಮಾನವೋ? 'ಅವಿದ್ಯಾ ನ ನಿವರ್ತತೇ ಅನಾದಿತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮವತ್' ಎಂದು ಸಾಧನಾನು ಮಾನವೋ? (5) (೧) ಪ್ರಸಂಗವೆಂದನ್ನಕೂಡದು. ಅವಿದ್ಯೆಯು ಅನಾದಿಯು ಎನ್ನುವುದು "ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ಸುಪ್ತಃ" ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, ಜೀವಾನಾದಿತ್ವರೂಪಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿಯೆಂದಾದರೆ ನಿವೃತ್ತವಾಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನಾದಿಯಲ್ಲವೆಂದು ವಿಪರ್ಯಯಪರ್ಯವ ಸಾಸನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಸ್ವತಂತ್ರವು ಮಾನವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಆ ಅನುಮಾನವು "ತಸ್ಯಾಭಿಧ್ಯಾನಾದ್ಯೋಜನಾತ್ತ್ವಭಾವಾದ್ಭೂತಾಂತೇ ವಿಶ್ವಮಾಯಾ ನಿವೃತ್ತಿಃ" ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು, "ಮಾಮೇವ ಯೇ ಪ್ರಪದ್ಯಂತೇ ಮಾಯಾ ಮೇತಾಂ ತರಂತಿ ತೇ" ಎಂದು ಗೀತೆಯು, "ತರಂತ್ಯವಿದ್ಯಾಂ ವಿತತಾಂ ಹೃದಿ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿನೇಶಿತಃ" ಎಂದು ಎಷ್ಟುಪುರಾಣ, ಇವುಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. (6) ಅನಾದಿಯಾದುದಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರಯೋಜಕವು. ಆತ್ಮನಿಗೂ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೇ ಬಾಧಕವು ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನಿಗೂ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕೆನ್ನುವ ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಾದಿಯಾದುದಕ್ಕೆ ಎಂತಹ ವಿನಾಶವೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಧ್ವಂಸವೇ. (7) ಅವಿದ್ಯೆಯು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದಾದರೆ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಸರ್ವಂಗೂ ಮುಕ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಎನ್ನುವ ಬಾಧಕವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಪ್ರತಿಜೀವಂಗೂ ಅವಿದ್ಯೆಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇವೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. (8) ಜೀವಾವರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶೇಷವು "ಸ್ವಗುಣಾಚ್ಛಾದಿಕಾ ತ್ವೇಕಾ ಪರಮಾಚ್ಛಾದಿಕಾ ಪರಾ | ಸ್ವಗುಣಾಚ್ಛಾದಿಕಾಂ ಹತ್ವಾ ಪರಮಾಚ್ಛಾದಿಕಾಂ ಪರಃ || ವ್ಯಾಘುಟೈ ನೋಕ್ಷಪದಪೀಂ ದದಾತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ" || ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗೀತಾ ತಾತ್ಪರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಆಗಮದಿಂದ ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. (9) ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೂ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮೋಕ್ಷದಃ' ಇದುಮೊದಲಾದ, ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿವರ್ತಿಸುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕ ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಿದ್ದವರಿಗೂ ಸಂಸಾರವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಕೂಡಲೇ ಶರೀರಾದಿಗಳು ಹೋಗುವುದಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮಾಡತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶಗಳು ವಿಶ್ವಸಾನರ್ಥಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನೀವು ಹಿಂದಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅನಾದಿಯಾದ ಸಂಸಾರಬಂಧವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವೆವು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಅನಾದಿಯಾದ ಬಂಧಕ್ಕೆ ನಿವರ್ತಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮೋಕ್ಷದಶ್ಚ ಸಃ' 'ಆನಂದದಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. (10) ಹಾಗಾದರೆ ಆನಂದವು ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಆ ಆನಂದವು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿದ್ದದ್ದು ಅವಿದ್ಯೆಯು ನಿವೃತ್ತವಾದಕೂಡಲೇ ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವೇ. ಅನುಭವವೂ ಹೀಗೆಯೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಆನಂದಾದಿಗಳನ್ನು

ಕೊಡುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದು. ಎಂದರೆ— (11) ಪರಮೇಶ್ವರನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜೀವಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಆವರಣವು. ಆವಿದ್ಯೆಯು ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆವಿದ್ಯೆಯು ಹೊರಟುಹೋದಾಗ್ಯೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಆನಂದಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಪರ್ಯಂತ ಈಶ್ವರನು ತನ್ನ ಬಂಧಕಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅದರಿಂದ ತೆಗೆಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಷ್ಟರವರೆಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾರೂಪವಾದ ಆವರಣವನ್ನು ಜೀವಸ್ವರೂಪದಿಂದ ತೆಗೆಸಿ ಆನಂದಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ‘ಆನಂದದತ್ತ ಮುಕ್ತಾನಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು. (12) ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತರೀತಿಯಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಅದು ದೃಢವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರರ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ‘ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾ ತ್ವಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ದೂರಿಸುತ್ತಾರೆ —

(ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಕರ್ತೃತ್ವ-ಭೋಕ್ತೃತ್ವ-ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿ ದೋಷಸಂಸರ್ಗಾದಿರೂಪ ವಾದ ಬಂಧವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದ ಅದಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಅದಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಬಂಧವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಭಾಷ್ಯವು ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. (13) “ಸೂತ್ರಾ ಧೋರೇ ವರ್ಣ್ಯತೇ ಯತ್ರ ವಾಕ್ಯೈಃ ಸೂತ್ರಾನುಕಾರಿಭಿಃ | ಸ್ವಪದಾನಿ ಚ ವರ್ಣ್ಯಂತೇ ಭಾಷ್ಯಂ ಭಾಷ್ಯ ವಿದೋ ವಿದುಃ” || ಸೂತ್ರವನ್ನನುಸರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ತನ್ನ (ಭಾಷ್ಯಮಾಡುವವರ) ಪದಗಳೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೋ, ಅಂತಹದನ್ನು ಭಾಷ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಹೀಗೆ ಭಾಷ್ಯಲಕ್ಷಣವು. (14) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (೧) ವಿಷಯೋಪಪಾದಕತ್ವ— (೨) ಪ್ರಯೋಜನೋಪಪಾದಕತ್ವ— (೩) ಉಪೋದ್ಘಾತರೂಪತ್ವ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಧ್ಯಾಸಭಾಷ್ಯವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಮಾಯಾ ವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರುತಿ (ಪದಗಳಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಅರ್ಥ) ೨ ಅರ್ಥ (ಶ್ರುತಾರ್ಥದಿಂದ ತೋರಿ ಬರತಕ್ಕ ಅರ್ಥವು) ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಎರಡು ವಿಧವು. “ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದತ್ವವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ‘ಕರ್ತವ್ಯಾ’ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಬೇಕು. ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಪದವು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವು. ಹೀಗೆ ಇರಲು ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ವಸ್ತುವಿನೇಕ ವಿಷಯವೈರಾಗ್ಯ ಶಮದಮಾದಿ ಮುಮುಕ್ಷುರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ಸಾಧನಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಾಂತವಾಕ್ಯವಿಚಾರವು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಶ್ರುತವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅರ್ಥಾತ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಭೂತವಾದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿ ಅರ್ಥ ಇವುಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ— ಶ್ರುತಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನ ವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಾಂತವಾಕ್ಯವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಏನಂಚ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಾ ವಂತರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಅರ್ಥಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿತಗಳಾದ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಪಾದಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೇ.

ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನೋಪಪಾದಕತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಅನರ್ಥ ಕಾರಣವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನರ್ಥವು ಕರ್ತೃತ್ವ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಾದಿರೂಪ ಬಂಧವು. ಅದು ಸತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜ್ಞಾನವು ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ನಿನರ್ತಕವು. ಆ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿರೂಪಬಂಧವು ಅಜ್ಞಾನ ಕಾರ್ಯವಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಅನರ್ಥಕಾರಣವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದು. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಅನರ್ಥಕಾರಣವನ್ನು ನಾಶ ಗೊಳಿಸುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಮಾಡಿರುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದಲೇ ಕರ್ತೃತ್ವ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಾದಿರೂಪ ಬಂಧವು ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಕಾರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ ವಿಷಯೋಪಪಾದಕತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಚಾರವಿಷಯ ನೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಜೀವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಆ ಜೀವನಿಗೆ ನಾನು ಕರ್ತನು, ಭೋಕ್ತನು ಎಂದು ತೋರುವ ರೂಪವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾಗ ದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಚಾರವಿಷಯತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆ ಜೀವನಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ರೂಪ ಬಂಧವು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಆರೋಪಿತವು. ನಿಷ್ಕಲತ್ವ-ನಿಷ್ಕ್ರಿಯತ್ವಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವೇ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು ಎಂದಾದರೆ ಈ ರೂಪದಿಂದ ಅವನು ನಿಶ್ಚಿತನಾಗದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂದಿಗ್ಧ ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ವಿಷಯತ್ವವು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದು. ಆದಕಾರಣ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವು ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಮಾಡಿದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದಲೇ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. (15) ಶ್ರೌತ ಅರ್ಥಿಕ ಎಂದು ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸೂತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆನ್ನುವ ದೋಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದು ಅಲಂಕಾರವೇ. ಏಕೆಂದರೆ— “ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರಮಸಂದಿಗ್ಧಂ ಸಾರವದ್ವಿಶ್ವತೋಮುಖಂ | ಅಸ್ತೋಭನುನ ವದ್ಯಂ ಚ ಸೂತ್ರಂ ಸೂತ್ರವಿದೋ ವಿದುಃ” || ಎಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲವೋ, ಅಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕು. ಸಂಶಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬಾರದು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿ ಪಾದಿಸಬೇಕು. ಅನೇಕ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸತಕ್ಕದಾಗಿರಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಅನೇಕಾರ್ಥ ಗಳಿರಬೇಕು. ವ್ಯರ್ಥಾಕ್ಷರಗಳಿರಬಾರದು. ಅಪಶಬ್ದಗಳಿರಬಾರದು. ಇಂತಹದನ್ನು ಸೂತ್ರ ವೆಂದು ಸೂತ್ರಜ್ಞರು ಹೇಳುವರು. ‘ಲಘೂನಿ ಸೂಚಿತಾರ್ಥಾನಿ ಸ್ವಲ್ಪಾಕ್ಷರ ಪದಾನಿ ಚ | ಸರ್ವತಃ ಸಾರಭೂತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣ್ಯಾಹುರ್ಮನೀಷಿಣಃ’ || ಎಷ್ಟು ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗು ತ್ತದೋ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಧಿಯಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಅಧಿಕಾರ, ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಈ ಅನುಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತಗಳಾದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಷಯ ಗಳನ್ನುಪಪಾದಿಸುವ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ‘ಯುಷ್ಮದಸ್ಮತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗೋಚ ರಯೋಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯವೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಸಂಗತವೇ ಸರಿ.

ಹೀಗೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ವಿಷಯೋಪಪಾದಕತ್ವ ಪ್ರಯೋಜನೋಪಪಾದಕತ್ವ ರೂಪಗಳಾದ ಎರಡು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಆಧ್ಯಾಸ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಳಿ ಈಗ ಉಪೋದ್ಭೂತರೂಪವಾದ ಸಂಗತಿ ಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವರು—

(16) ಪ್ರಥಮತಃ ಜ್ಞಾತವಾದ ಶ್ರೌತಾರ್ಥವನ್ನುಲ್ಲಂಘಿಸಿ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುವ ಅರ್ಥಿಕಾ ರ್ಥವನ್ನೇ ಉಪಪಾದಿಸುವ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಕುಶಲರೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ—

‘ಯುಷ್ಮದಸ್ಮತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯವು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಉಪಪಾದಿಸುವುದಾದರೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಗೆ ಅಕೌಶಲ್ಯವು ಬರಬಹುದಿತ್ತು. ಹಾಗಲ್ಲ. ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಉಪೋದ್ಭೂತವೂ ಈ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು. ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞತನ್ಮದಿಂದ ಐಕ್ಯವೇ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸ್ವರೂಪವು. ಹೀಗೆ ವೇದಾಂತಿಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವು. ಅದು ನಾನು ಕರ್ತನು, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಿಷ್ಕಲತ್ಯ (೧೬ ಕಲೆಗಳಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ನಿಷ್ಕ್ರಿಯತ್ವ (ಸರ್ವ ಕ್ರಿಯಾರಾಹಿತ) ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವಿಪರೀತವಾದ ಕರ್ತ್ರತ್ವ ಭೋಕ್ತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವು ಜೀವನಿಗೆ ಅವಿದ್ಯಾಕಾರ್ಯವೆಂದು ಎಷ್ಟರತನಕ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಷ್ಟರತನಕ * ಜರದ್ಗವಾದಿ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನರ್ಥಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತ ಸ್ವರೂಪವು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ತೋರಿದ್ವಿಂದು ಮೊದಲೇ ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯವಂತರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕು. ಅದೇ ಈ ಆದಿ ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(17) ಹೀಗೆ ಆದಿಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಸಂಗತಿಗಳೂ (ಅಂದರೆ ಪ.ಯೋಜನವನ್ನುಪಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಷಯವನ್ನುಪಪಾದಿಸುತ್ತದೆ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಉಪೋದ್ಭೂತ ರೂಪವು ಹೀಗೆ ೩ ಪ್ರಕಾರವೂ) ಅಸಂಗತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—(ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ಯವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಯೋಜನದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಂದರೆ, (ಬಂಧವು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಫಲವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಯಾವುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ತಾನು ಕೂಡದಿರುವುದಾಗಿ ತನ್ನ ಉಪವತ್ತಿಗಾಗಿ ಯಾವುದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೋ, ಅದು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ.) ಉದಾ-ಜೀವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ದೇವದತ್ತನು ಮನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೊರಗೆ ಇದ್ದಾನೆನ್ನುವುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಮನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೊರಗೆ ಇದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಕೂಡುವುದಾಗಿ ಅದನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮುಕ್ತಿಯು ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಾದರೆ (ಅದನ್ನು ಹೊರತು ಕೂಡದಿರುವುದಾದರೆ) ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸೀತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. (೧) ‘ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ನೈವ ಮುಕ್ತಿರಪೇಕ್ಷತೇ’ ಮುಕ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನವು ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಲ್ಲದೇನೇ ಯುಕ್ತವು. ಬಂಧವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದಾದರೆ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯು ಕಥಂಚಿತ್ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಹಾಗಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಆಗುವದೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದ ಕಾರಣ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (೨) ಸತ್ಯಭೂತವಾದ ಬಂಧಕ್ಕೆ ನಾಶವಾಗುವುದಾದರೆ ಸತ್ಯನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೂ ನಾಶಬರಲಿ ಎಂದು ಆಪಾದಿಸ(ಹೇಳ) ಕೂಡದು. ಹೀಗೆ ಆಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುವ ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಾದಿಯಾದ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಾಶಹೇಳಿದರೆ ಅನಾದಿಯಾದ

* ‘ಜರದ್ಗವಃ ಕಂಬಲಪಾದುಕಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವಾರಿಸ್ಥಿತೋ. ಗಾಯತಿ ಭದ್ರಕಾಣಿ’ ಮುಾದಿಯಾದ ಎತ್ತು ಬಾಗಲಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಕಂಬಲಪಾದುಕಗಳಿಂದ ಮಂಗಲಗಳನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನಿಗೂ ನಾಶಬರಲಿ ಎಂಬುವ ಅನಿಷ್ಟವು ನಿಮಗೂ ಬರಬಹುದು. ಅಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿ ಯಾದಾಗ್ಯೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದಕಾರಣ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನು ಸತ್ಯನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತನಿಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಯಾವುದು ಸತ್ಯವೋ ಅದೇ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ವಿಷವೂ ಗರುಡನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಬಂಧವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಮುಕ್ತಿಯು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಧ್ಯಾನವು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷವು, ಜ್ಞಾನರೂಪವಲ್ಲ, ಎಂದೆನ್ನ ಕೂಡದು. ಶ್ರವಣ ದರ್ಶನಾದಿಗಳಿಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ಮಾನಸವಾಸನಾಮಯವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನೋಡುವುದು ಧ್ಯಾನವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು (ಸೇತು (ಸಮುದ್ರ) ದರ್ಶನಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಯಗಳಾದ ವಾಸಾದಿಗಳು ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದು “ ಸೇತುಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಮುದ್ರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಂ ವ್ಯಪೋಹತಿ” ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (೩) ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಯು ಬಂಧವಿಧ್ವಂಸರೂಪ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಧ್ವಂಸವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ! (೪) ಬಂಧಾತ್ಯಂತಾಭಾವವೇ ಮುಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ‘ತರತಿ ಶೋಕಮಾತ್ಮವಿತಃ’ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಶೋಕರೂಪವಾದ ಬಂಧವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪರೀತವಾಗಿಯೇ ಅಂದರೆ ಬಂಧಧ್ವಂಸವೇ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವು ಜೀವಗತವಾದ ಬಂಧವನ್ನು ನಿವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಯೋಜನೋಕ್ತಿಯು ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವಜ್ಞಾನವು ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ಬಂಧವನ್ನು ನಿವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಜನೋಕ್ತಿಯು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಕಥಂಚಿತ್ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿಲ್ಲ (೫) ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ‘ತ್ವಂ’ ಪದಾರ್ಥನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ‘ತತ್’ ಪದಾರ್ಥನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಏಕ್ಯಾನುಭವವೇ, ಎನ್ನುವ ಮಾತನ್ನು ತಮ್ಮವರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬಹುದು, ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲರ್ಹವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಯೋಜನದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (೬) ಅಥವಾ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ವಿಷಯೋಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇದರಿಂದಲೇ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ವಿವಂ ಉಕ್ತಿಃ=ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷಯನೆನ್ನುವ ವಚನವು, ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಜೀವಾತ್ಮನು ವಿಷಯನೆನ್ನುವ ವಚನವು ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ವಚನವು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಂದಿಗ್ಧತ್ವವು ಸಿಕ್ಕಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಕಥಂಚಿತ್ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಷಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಸಂಶಯ ವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ವಿಚಾರ ವಿಷಯತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೆ! ಜೀವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವ ದುರಾಶೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. (೭) ಅಥವಾ ‘ಯುಷ್ಮದಸ್ಮತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಸಕಲತಂತ್ರಾರ್ಥಗಳ ಉಪೋದ್ಘಾತವು ಪ್ರಯೋಜನವು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇದರಿಂದಲೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ವಿವಂ=ಹೀಗೆ (ಅಂದರೆ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚದ ಉತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೂ ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಜಡಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದ

ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ಈ ಪ್ರಕಾರ) ಉಕ್ತಿಃ=‘ತತ್ತ್ವ ಸಮನ್ವಯಾತ್’ ಇದುವೊದಲಾದ ವಚನವು, ಜೀವಗತವಾದ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಈ ವಚನವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾಸದಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಜೀವೈಕ್ಯಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಜೀವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವೇದಾಂತಗಳಿಗೂ ಪರ್ಯವಸಾನವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ವಿರೋಧಗಳ ಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವದ ಅನೇಕ್ಷೆಯು ಇರಬಹುದಿತ್ತು ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವು. ಏವಂಚ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿಯು ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯು ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನಾಕ್ಷಿಪ್ತವಾದದ್ದು ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ— ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳಿರುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. (8) ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಗೆ ಬೇರೆ ದೋಷವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತಿಯು ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ ಮತ್ತೆ, ಬಂಧಸ್ಯ=ಬಂಧಕ್ಕೆ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ=ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು, ನಾಸಿ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (9) ಏವಂಚ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ‘ಅಹಂ ಕರ್ತಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು ಎಕೆಂದರೆ— ಇದು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯ ಸಾಮಗ್ರಿಯು. ಆಕ್ಷೇಪಕವು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವೂ, ಅನುಪಪದ್ಯಮಾನವೂ ಆಗಬೇಕು. ಆಕ್ಷೇಪವು ಉಪಪಾದಕವೂ, ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಅವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಬೇಕು. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಪ್ರಮಿತವಾಗದಿರುವುದೂ, ಅನುಪಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿರಲು ಉಪಪತ್ತಿಯು. ಅನ್ಯಥೈವ ಉಪಪತ್ತಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧಾರ್ಥತ್ವವೂ ಇವುಗಳು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಗೆ ದೂಷಣಗಳು. ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ನಾವೂ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ‘ನಾನು ಕರ್ತನು, ಭೋಕ್ತನು, ಸುಖಿಯು, ದುಃಖಿಯು’ ಇದುವೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಲ್ಲ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ‘ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿರೋಧತಃ’ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧದಿಂದಲೂ, ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಗಳಿಂದಲೂ ವಿರೋಧವದೆ. (10) ಚೇಷ್ಟಾದಿ (ಹಿತಪ್ರಾಪ್ತಿ ಅಹಿತ ಪರಿಹಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಪರಿಸ್ಥಂದ ವಿಶೇಷವು) ಲಿಂಗಗಳಿಂದಲೂ “ಅಹಮಿತ್ಯೇವ ಯೋ ವೇದ್ಯಃ ಸ ಜೀವ ಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ | ಸ ದುಃಖೀ ಸ ಸುಖೀ ಚೈವ ಸ ಪಾತ್ರಂ ಬಂಧನೋಕ್ಷಯೋಃ ||” ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಆತ್ಮನು ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನೆಂದೇ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧನು. (11) ಅಥವಾ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯು ಆಭಾಸವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸತಕ್ಕ ಪರರ ಭಾಷ್ಯವು ಅನುಪಯುಕ್ತವು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆ, ಎಂದೂ ‘ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧತಃ’ ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಸ. ರ. ವಿ. (1) ರಾಜಾದಿಗಳ ಪ್ರಸಾದವು ಸತ್ಯಶೃಂಖಲೆ (ಸತ್ಯವಾದ ಬೇಡಿ) ವೊದಲಾದ ಬಂಧವನ್ನು ನಿವರ್ತಿಸುವುದು. ಬಂಧವು ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಹೇಗೆ ಗರುಡನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಸತ್ಯವಿಷವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಸತ್ಯವಾದುದೂ (ಬಂಧವು) ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಬಹುದು. (2) ‘ನಾನು ದುಃಖಿಯು’ ಇದುವೊದಲಾದ ಅನುಭವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಬಂಧವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆನ್ನುವುದು: ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ದುಃಖ ವೊದಲಾದ ಬಂಧವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದಾದರೆ

ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವಾಕ್ಯವೇ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಆಗ ಬಾಧಕವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಂಧವು ಸತ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಪುನಃ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಆಶಂಕಿಸುವರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 'ಅಹಂ ಕರ್ತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದ್ದರೆ ತದ್ವಿರೋಧವು ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದಿತ್ತು. (ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಲಿಂಗಬಲದಿಂದ ನಿರ್ಧರ್ಮಕಾತ್ಮಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಶ್ಚಿತ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಶ್ರುತಿಸ್ತುತಿ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳು ಕರ್ತೃತ್ವ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮ ವಿರಹಿತವೂ, ಅದ್ವಿತೀಯವೂ ಆದ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ 'ನಾನು ಕರ್ತನು, ಭೋಕ್ತನು, ಸುಖಿಯು, ದುಃಖಿಯು' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿರೋಧದಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದು ಅತಿಯುಕ್ತವು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಹಿಂದಿನ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ಯದಿ ದುಃಖಾದೇಶ್ವದ್ವಾಕ್ಯಸ್ಯಾಗ್ರತೋ ಭವೇತ್ ||

ಅ || ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ದುಃಖಾದೇಶ್ವ=ದುಃಖಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ=ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು, (ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಗುವುದಾದರೆ) ತತ್=ಹಾಗಾದರೆ, ತದ್ವಾಕ್ಯಸ್ಯ=ಆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಅಗ್ರತಃ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ (ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು) ಭವೇತ್=ಬರುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯ ಸುಧಾ— (1) 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯ ವಿರೋಧದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ಅಭಾಸವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವರ್ಣನವು ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಅತ್ಯಜ್ಞರಿಗೇನೇ ಮನೋಹರವು. ಆ ವಾಕ್ಯವು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— (೧) ಆಪಾತತಃ ತೋರುವುದೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೋ (೨) ಅಥವಾ "ಉಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರಾವಭ್ಯಾಸೋಽಪೂರ್ವತಾ ಫಲಂ | ಅರ್ಥವಾದೋಪಪತ್ತೀ ಚ ಲಿಂಗಂ ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯೇ" ಇದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಅವಿರುದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದದ್ದೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೋ? (೧)ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಆಪಾತತಃ ತೋರುವುದೇ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವಾದರೆ, ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ, ನ್ಯಾಯವಿಚಾರರೂಪವಾದ ಮೀಮಾಂಸಾರಂಭವೇ ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. (೨) ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದಾದರೆ ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ಉಪಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಸರ್ವಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುವುದು? (2) ಉಪಪತ್ತಿವಿರೋಧವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆತ್ಮಹೊರತಾದ ದುಃಖಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಬಲದಿಂದ ಆಗುವುದಾದರೆ ಆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಕ್ಕೇನೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಬರಬೇಕು. ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವೂ ಆತ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಭಗ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾರದು. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದಾದರೆ ದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾರದು. ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ವಂಧ್ಯಾಸುತನ ಮಾತು ಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ದುಃಖನೊದಲಾದ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(3) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತತ್ವಜ್ಞರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.— ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನಗಳಾದ ಕರ್ತೃತ್ವ, ಭೋಕ್ತೃತ್ವಾದಿಗಳು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳು ಪರಾಧೀನಗಳಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಅವಿದ್ಯಾನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯು. ಅವಿದ್ಯಾದಿಗಳು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಆತ್ಮಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿಯೇ ಇರತಕ್ಕವುಗಳು. ಹೀಗೆಯೇ ಬುದ್ಧಿ, ಇಂದ್ರಿಯ, ಶರೀರ ವಿನಯಗಳೂ ಸತ್ಯಗಳಾಗಿಯೇ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವಿದ್ಯಾವಶದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಧೀನವೇ ಎಂದು ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ತಮ್ಮಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಭಿನ್ನಗಳೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೆ ಶರೀರಾದಿಗಳೆಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸತ್ಯಗಳಾದ ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ತನ್ನ ಅಧೀನವೇ ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತಾ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳೂ ನೀಚೋಚ್ಛ ರೂಪಗಳೂ, ಸತ್ಯಗಳೂ ಆದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ರಾಗ ದ್ವೇಷಗಳಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತನಾಗಿ ಅವುಗಳ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಯೋನಿಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸದೆ ಯಾವಾಗಲೂ, ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು ಎನ್ನುವರು.

(4) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಾದರೂ ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದುಃಖಾದಿಬಂಧಕ್ಕೆ ಪರಾಧೀನತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅಂಶವು ಸುಳ್ಳಾದರೂ ದುಃಖಾದಿಗಳು ಸ್ವರೂಪತಃ ಸತ್ಯಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ದುಃಖಾದಿ ಒಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸರ್ವಾಂತಃಸಾತಿಯಾದ ಶ್ರುತಿಗೇನೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕವಲ್ಲವೆಂದು ಆಗುವಾಗ ದುಃಖಾದಿ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅತತ್ವಾವೇದಕವಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. (5) “ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ” ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಆತ್ಮ ಹೊರತಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಒಂದೇ ಬುದ್ಧಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ‘ಅಗ್ರತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಒಂದಾವರ್ತಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಕಲ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಷಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಕರ ಬುದ್ಧಿಗಳೇ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಭಾಗಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕ್ರಮದಿಂದ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದೋಷವಿಲ್ಲ. || ೧೫ || ೧೬ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಸಾಧಕಗಳಾಗಬಹುದು. ನಾವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತಗಳೇ ಸಾಧಕಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ.) ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಮಿಥ್ಯಾಯಾಃ ಸಾಧಕತ್ವಂ ಚ ನ ಸಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ || ೧೭ ||

ತಚ್ಚ ಮಿಥ್ಯಾಪ್ರಮಾಣೇನ ಸತಾ ವಾ ಸಾಧ್ಯತೇ ತ್ವಯಾ |

ಸತಾ ಚೇದ್ವೈತಸಿದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾನ್ನ ಸಿದ್ಧಂ ಚಾನ್ಯಸಾಧನಂ || ೧೮ ||

ಸಾಧಕತ್ವಂ ಸತಸ್ತೇನ ಸಾಕ್ಷೀಣಾ ಸಿದ್ಧಿಮಿಚ್ಛತಾ |

ಸ್ವೀಕೃತಂ ಹ್ಯಶೇಷಸ್ಯ ಸಾಧ್ಯಾ ಸಾಧಕತಾ ಪುನಃ |

ತಚ್ಛಾ ವಿಶೇಷಮಾನೇನ ಸಾಧ್ಯಮಿತ್ಯನವಸ್ಥಿತಃ || ೧೯ ||

ಅ || ಯಾಃ=ಯಾವ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳು, ಮಿಥ್ಯಾ = ಮಿಥ್ಯಾಭೂತಗಳೋ, (ಅವುಗಳಿಗೆ) ಸಾಧಕತ್ವಂ ಚ=ಸಾಧಕತ್ವವಾದರೂ, ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ=ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ, ನ ಸಿದ್ಧಂ=ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ತಚ್ಛ=ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೇನೇ ಸಾಧಕತ್ವವು, ತ್ವಯಾ = ನಿನ್ನಿಂದ, ಮಿಥ್ಯಾಪ್ರಮಾಣೇನ=ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಸಾಧ್ಯತೇ=ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ಸತಾ ನಾ=ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ಸತಾ ಜೇತ=ಆತ್ಮಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್=ಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. (ಸತ್ಯವಾದ ಎರಡನೇ ಪದಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು) ಅನ್ಯಸಾಧನಂ = ಸತ್ತಿನಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ, ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ಸಾಧನವಾದರೂ, ನ ಸಿದ್ಧಂ ಚ=ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಮಿಥ್ಯೆಯು ಸಾಧಕವೆನ್ನುವುದನ್ನು ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.) ಸಾಕ್ಷೀಣಾ=ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ, ಸಿದ್ಧಂ=ಭಾವರೂಪಾ ಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು, ಇಚ್ಛತಾ=ಇಚ್ಛಿಸುವ, ತೇನ = ಮಾಯಾವಾದಿಯಿಂದ, ಸತಃ=ಸತ್ಯದಾರ್ಥಕ್ಕೆ, ಸಾಧಕತ್ವಂ=ಸಾಧಕತ್ವವು, ಸ್ವೀಕೃತಂ ಹಿ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದಷ್ಟೆ! ಅವಿಶೇಷಸ್ಯ=ನಿರ್ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ, ಸಾಧಕತಾ ತು=ಸಾಧಕತ್ವವಾದರೂ, ಪುನಃ=ಮತ್ತೂ, ಸಾಧ್ಯಾ = (ನಿನ್ನಿಂದ ಪರರನ್ನು ಕುರಿತು) ಸಾಧಿಸತಕ್ಕದೇ. (ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ.) ತಚ್ಛ=ನಿರ್ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವಾದರೂ, ಅವಿಶೇಷಮಾನೇನ=ನಿರ್ವಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಸಾಧ್ಯಂ=ಸಾಧಿಸತಕ್ಕದು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಅನವಸ್ಥಿತಃ=ಅನವಸ್ಥೆಯು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸಾಧನವೇ ಸಾಧಕವಾಗುವುದು. ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ಸಾಧನವು ಸಾಧಕವೆಂದು ಉಭಯಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ರಜ್ಜುಸರ್ಪಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ ಸತ್ತಾಗಿರಲೇ ಭಯಕಂಪಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ರಜ್ಜುಸರ್ಪವೂ ಕಚ್ಚಬೇಕಾದೀತು ಆದಕಾರಣ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ, ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದು ಸಾಧಕವೆಂದು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವಿರಿ? ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೋ, ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೋ? ಆತ್ಮಹೊರತಾದ ಸತ್ತ್ವವಾದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ದ್ವೈತವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನವಾಗಿದೆ. (2) ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ನಾನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ಸತ್ತಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಜಡವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವಿರಿ. (3) ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ? ಸವಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೋ, ನಿರ್ವಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೋ? ನಿರ್ವಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಎಂದನ್ನುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಸಾಧಕತ್ವವು ನಿರ್ವಿಶೇಷಾಂತರದಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಸವಿಶೇಷದಿಂದ ಎಂದನ್ನುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕತ್ವವು ಉಭಯಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ನಮ್ಮ (ದ್ವೈತಗಳ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸಾಕ್ಷಿಯೂ ಸವಿಶೇಷವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧಕತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅದ್ವೈತ ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳ ಪುರುಷನು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವೈರ್ಥವಾಗುವುದು. ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿರುವವನು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದರೆ— ಆತನು ಸತ್ಯವಾದುದೇ ಸಾಧಕವು

ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾದರೆ ಸರ್ವಾಂತಃಪಾತಿಯಾದುದರಿಂದ ತಾನೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು (2) ಈ ವಾಕ್ಯವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದಾದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಾಧಕವಾಗಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಕಾಣುವವನು ಕೇವಲ ನಿನ್ನ ಅಂಗೀಕಾರದಿಂದ ತನ್ನ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧತ್ವ (ಆಪಾದ್ಯಾಭಾವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ)ವನ್ನು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುವನು?

(2) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಪುನಃ ಆಶಂಕಿಸುವರು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳು ಸಾಧಕಗಳೆನ್ನುವುದು ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾನುಭವ ಸಿದ್ಧವು. ಅವುಗಳು ಮಿಥ್ಯೆಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಗಳೆಂದುಂಟಾದ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾನುಭವರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವೇ ಸಾಧಕವೆಂಬುವ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಎವಂಚ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೇನೇ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವಾಗ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಸಾಧಕವಾಗಲಾರದು ಎಂಬುವ ತರ್ಕವು ವಿರುದ್ಧವೇ ಆಯಿತು, ಎನ್ನುವುದನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ತಜ್ಞ ಮಿಥ್ಯಾ' ಎಂದು. ಆತ್ಮ ಹೊರತಾದ್ದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವದಂತೆ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತಕ್ಕೇನೇ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸತ್ತ ಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅಸತ್ತಿನಿಂದಲೋ? ಅಂದರೆ, ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೇನೇ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀವು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡುವಿರೋ ಆ ಪ್ರಮಾಣವು ಮಿಥ್ಯೆಯೋ? ಸತ್ಯವೋ? ಸತ್ಯವೆಂಬ ಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಸತಾ ಚೇತ್' ಎಂದು, ಯದ್ಯಪಿ ಪರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಹವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಮದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಮಿಥ್ಯಾಸತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವು ಅರ್ಥತಃ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಆ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ದೂಷಿಸಿರುವರು. (3) (ಸತಾ ಚೇತ್=ಆತ್ಮ ರೂಪವಾದ ಸತ್ಯದಿಂದಲೋ? ಆತ್ಮ ಹೊರತಾದ ಸತ್ಯದಿಂದಲೋ? ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆತ್ಮ ರೂಪವಾದ ಸತ್ಯದಿಂದ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ 'ಅವಿಶೇಷಸ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಆತ್ಮ ಹೊರತಾದ ಸತ್ಯದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ದ್ವೈತವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆತ್ಮನು ಹೊರತು ಬೇರೊಂದು ಸತ್ಯ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅಂತೂ ಅದ್ವೈತಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶ್ರುತಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿವಿರೋಧವು.) (4) ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ನ ಸಿದ್ಧಂ ಚಾನ್ಯಸಾಧನಂ' ಎಂದು. ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದು ಸಾಧಕವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ— ಯಾವುದು ಮಿಥ್ಯೆಯೋ ಅದು ಸಾಧಕವಲ್ಲ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಯಾರು ಶ್ರುತಿಯು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಸಾಧಕವಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ಅವರು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೇನೇ ಸಾಧಕತ್ವವು ಇರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿದ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಪಾದನೆಮಾಡುವರೇ ಸರಿ. ತಥಾಚ ಈ ಪ್ರಮಾಣವು ಸಾಧಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೇನೇ ಸಾಧಕತ್ವವು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಯಾವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಲಾರದೆಂಬ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧ ಹೇತ್ವಾಭಾಸತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಮಾಣವು ಸಾಧಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (5) ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರುತಿಯು ತಾನು ಹೊರತಾದ ದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೆ

ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪಪತ್ತಿವಿರುದ್ಧವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು ಎಂದರೆ—
ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸಂಕೋಚಮಾಡುವುದು? ಸಾಧಕತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣಬಲದಿಂದ ಎಂದರೆ, ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ
ವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆತಾನೆ ದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು? ಅವು
ಗಳೂಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. (6) ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು
ಆಭಾಸೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದ್ದು. ಅದರಿಂದಲೇ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳಿ
ದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬಾರದಿರುವುದು ಹೇಗೆ? ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ
ದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾ
ಮಾಣ್ಯವು, ಎಂದು ಆದ್ವೈತಿಗಳು ದ್ವೈತಿಗಳೊಡನೆ ಹೇಳಿದರೆ ದ್ವೈತಿಗಳು ಹೀಗೆ ಅನ್ನುವರು.
ಆದ್ವೈತಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ
ವಿದ್ದರೆ ಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಅಂತೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವ
ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆದಕಾರಣ ವರಮಾಸ್ತಿಕರೂ, ತತ್ತ್ವ
ಜ್ಞಾನಿಶ್ರೇಷ್ಠರೂ ಆದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ
ಭೇದವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೇ 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಎಂಬುವ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.
(7) (ಮಿಥ್ಯಾಭೂತಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ನೀವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವಾದರೆ—
ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ನಾವು (ಆದ್ವೈತಿಗಳು) ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, 'ಸಾಧಕತ್ವಂ
ಸತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಂದರೆ,— ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವಾಗ
'ಅಹಮಜ್ಞಃ ಮಾಮನ್ಯಂ ಚ ನ ಜಾನಾಮೀತ್ಯಾದಿನಾ' ನಾನು ಅಜ್ಞಾನ. ನನ್ನನ್ನೂ, ಮತ್ತೊಬ್ಬ
ನನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲಾರೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯ
ಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಅಂತೂ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕೆಂದು
ಇಚ್ಛಿಸುವ ಆದ್ವೈತಿಗಳು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಕ್ಷಿಚೈತನ್ಯವೂ
ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಾನು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು
ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದುಃಖಾದಿಬಂಧವು ಸತ್ಯವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವೂ ಸಾಕ್ಷಿ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನೇ ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿರುತ್ತೇವೆ. (8) ಹೀಗೆ ಉಭಯವಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ
ಪ್ರಮಾಣವು ತಮ್ಮ (ದ್ವೈತಿಗಳ) ಮತದಲ್ಲಿಯೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸತ್ಯವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯು
ಅಜ್ಞಾನಸಾಧಕವೆಂದು ಪರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದನ್ನುಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. ಈಗ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕ
ತ್ವವನ್ನು ಪರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. 'ಅವಿಶೇಷಸ್ಯ' ಎಂದು
ಅಂದರೆ— ಭಾವರೂಪ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಯಾರು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅವರನ್ನು ಕುಂತು
ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿರು
ವರು. ಅದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರು
ವರು. ನಿರ್ವಿಶೇಷವೂ ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಪರರನ್ನು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳನ್ನು) ನೀವು
ಸಾಧಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ಇಷ್ಟರವರೆಗೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಸಾಧಕವಾದದ್ದು ಕರಣವೋ,
ಜನ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪಫಲವೋ, ಈಶ್ವರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಜಾತ್ಯಾದಿ
ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದು. ಯಾವುದು ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದ ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಯೋ ಅದು ಸಾಧಕವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ
ದ್ವೈತಿಗಳು ನಿಯಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. (9) ಪ್ರಮಾಣವು ವಸ್ತುಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಉಪ
ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸವಿಶೇಷವಾಗಬೇಕೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ— ನಿರ್ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾ-

ಣ್ಯವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ವಿಶೇಷವನ್ನನುಸರಿಸುವುದು. (10) ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಸಾಧಿಸುವೆವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ ಹೀಗೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಸವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವುದೋ, ನಿರ್ವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣದಿಂದಲೋ? ಸವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣದಿಂದೆನ್ನಕೂಡದು. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅದು ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ನಿರ್ವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣದಿಂದ ಎಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. 'ತಚ್ಚಾವಿಶೇಷಮಾನೇನ' ಎಂದು. ಅಂದರೆ— ಅವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನಾದರೂ ನಿರ್ವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟವೇನೆಂದರೆ— ಆ ನಿರ್ವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣವು ಸಾಕ್ಷಿಯೋ ಬೇರೆಯೋ? ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು. ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ನಿರ್ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ನಿರ್ವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯೆಂದೂ ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಅದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (11) ಬೇರೊಂದು ನಿರ್ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆ ನಿರ್ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಸಾಧಕತ್ವವು ನಿರ್ವಿಶೇಷವ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೂ ಅವಿಶೇಷ ವ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ||೧೭|| ೧೮ || ೧೯||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— 'ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ಯದಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಪ ಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಘೋ || ಅನಂಗೀಕುರ್ವತಾಂ ವಿಶ್ವಸತ್ಯತಾಂ ತನ್ನ ವಾದಿತಾ || ೨೦ ||

ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯವಹೃತಿಃ ಸರ್ವಾ ಸತ್ಯೇತ್ಯೇವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾ |

ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೇತಸ್ಮತ್ಸತ್ಯಮಿತ್ಯೇವ ಚಾಗತಂ || ೨೧ ||

ಅ || ತತ್ = (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವಿಲ್ಲವೋ) ಆದಕಾರಣ, ವಿಶ್ವಸತ್ಯತಾಂ = ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು, ಅನಂಗೀಕುರ್ವತಾಂ = ಅಂಗೀಕರಿಸ ದಿರುವ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮಹೊರತಾದವುಗಳಿಗೆಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ 'ನೇಹ ನಾನಾ' ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, (ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ) ವಾದಿತಾ = ಸಾಧಕ ತ್ವವು, ನ = ಆಗಲಾರದು. ('ತದ್ವಾಕ್ಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಏಕವಚನವು ಸಮೂಹವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವು. ಅಥವಾ ಇದರಿಂದ ಬೇರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಚೈತನ್ಯ ಹೊರತಾದದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಸರ್ವಾಂತಃಪಾತಿಯಾದ ಕಥಾವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತಗಳಾದ ಪ್ರಮಾಣಾದಿ ಗಳೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅಂತೂ) ವಿಶ್ವಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೂ ಚಾರ್ವಾಕ ಬೌದ್ಧರಿಗೂ ಕಥಕತ್ವವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದು ಸಾಧ ನಾಂಗವೂ ಬಾಧನಾಂಗವೂ ಆಗಲಾರದು. (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಂಗತ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಕಂ ಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಪರ್ಯಯ ಪರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಮಾತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಪರರಿಗೆ ವಾದಿತ್ವಾಭಿಮಾನವು ಇದೆಯೋ ಅದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಾ ವ್ಯವಹೃತಿಃ = ಕಥಾಂಗ ಭೂತಗಳಾದ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಸತ್ಯೇತ್ಯೇವ = ಸತ್ಯವೆಂತೆಂದೇ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾ = ನಿಶ್ಚಿತವಾ ಯಿತು. (ಕಥಾಂಗಭೂತವಾದ ಪ್ರಮಾಣಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವಿರಲಿ. ದುಃಖಾದಿ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ) ಏತಸ್ಮಾತ್ = ಪ್ರಮಾಣಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ,

ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಂ = ವ್ಯವಹಾರ ವಿಷಯವಾದ ದುಃಖಾದಿಯು, ಸತ್ಯಮಿತ್ಯೇವ ಚ = ಸತ್ಯವೆಂತೆಂದೇ,
ಆಗತಂ = ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದವರಿಗೆ ಸಾಧನಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಾದಿತ್ವವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬೇರೆ ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ನಿರಾಕರಣವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಾನಉಪಾದಾನ ನೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಸತ್ಯವೇ ಆಗುವುದು. ಆ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಘಟಾದಿಗಳೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಸತ್ಯಗಳೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು. ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ || ೨೦ || ೨೧ ||

ಸ. ರ. ವಿ — ಅಸತ್ತು ಸಾಧಕವಾಗದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ತಾದುದು ಸಾಧಕವಾಗಿ ಬಹುದಷ್ಟೇ! ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ದೂಷಿಸತಕ್ಕದ್ದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನಾಯಸುಧಾ — (1) “ ನೇಹನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ ” ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯಬಲದಿಂದ ಆತ್ಮ ಹೊರತಾದದ್ದೆಲ್ಲದ್ದಕ್ಕೂ ಅಸತ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ತಥಾ ಚ ಸರ್ವಾಂತಃ ಪ್ರಾತಿಯಾದ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಸತ್ತಾದ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಸಂಗವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲನೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ವ್ಯವಹಾರಸತಶ್ಚಾಪಿ ಸಾಧಕತ್ವಂ ತು ಪೂರ್ವವತ್ |

ಸತ್ತೈವಿಧ್ಯಂ ಚ ಮಾನೇನ ಸಿದ್ಧ್ಯೇತ್ಯೇನೇತಿ ಪೃಚ್ಛತೇ || ೨೨ ||

ತಸ್ಯಾಪ್ಯುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ನೈವ ಸಿದ್ಧಿಃ ಕಥಂ ಚನ |

ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ ಸದಸತೋರಪ್ಯೇತೇನ ನಿಷಿದ್ಧತೇ || ೨೩ ||

ಅ || ಚ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ವ್ಯವಹಾರಸತೋಽಪಿ = ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಧಕತ್ವಂ ತು = ಸಾಧಕತ್ವವಾದರೂ, ಪೂರ್ವವತ್ = ಅಸತ್ತಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತಿನಾದಿಗೆ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. (ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದಿನ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಸಂಗವು ಪರಿಹೃತವಾಗಲಿಲ್ಲ.) ಸತ್ತೈವಿಧ್ಯಂ ಚ = ಸತ್ಯದಾರ್ಥಗಳ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವು, ಕೇನ ಮಾನೇನ = ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, (ಅಂದರೆ ವರಮಾರ್ಥ ಸತ್ಯದಿಂದಲೋ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಸತ್ಯದಿಂದಲೋ, ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕಸತ್ಯದಿಂದಲೋ) ಸಿದ್ಧ್ಯೇತ್ = ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಪೃಚ್ಛತೇ = (ನಮ್ಮಿಂದ) ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯಾಪಿ = (ಅಸತ್ಯದ ಸಾಧಕತ್ವದಂತೆಯೇ) ಸತ್ತೈವಿಧ್ಯಕ್ಕೂ, ಕಥಂಚನ = ವಿಕಲ್ಪಿತಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣೈವ = ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೇ, ನೈವ ಸಿದ್ಧಿಃ = ಸಿದ್ಧಿಯೇ ಆಗಲಾರದು. ಸದಸತೋಃ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಮಪಿ = ಪ್ರಸಂಚಕ್ಕೆ ಸದಸತ್ತಿಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೂ, ಏತೇನ = ಪ್ರಮಾಣ ವಿಕಲ್ಪಗಳ ನಿರಾಸದಿಂದ, ನಿಷಿದ್ಧತೇ = ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) ಪ್ರಾತೀತಿಕವು, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವು, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು ಎಂದು ಸತ್ಯದಾರ್ಥವು ಮೂರು ವಿಧವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇನೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತೀತಿಕ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಗಳು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರವು. ದ್ವೈತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೂ ಆಗಲಾರದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ‘ಸತ್ತೈವಿಧ್ಯಂ

ಜ' ಎಂದು, ಅಂದರೆ ಈ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ೧ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆನ್ನುವ ವಸ್ತುವೆಂತಲವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದು ಅಸತ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸದಸತ್ತಾದ ಬ್ರಹ್ಮಗಗನಕುಸುಮಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ, ಸತ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಸತ್ತಾದ ಆಕಾಶಪುಷ್ಪ ಇವುಗಳಿಂದ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಭೇದವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇದು ಅನಿಷ್ಟವಲ್ಲ. ೨ ಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಸತ್ತಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ ಭೇದವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದನ್ನಕೂಡದು. ಸತ್ವದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಬಹುತ್ವವು ಬರುವುದು. ೩ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸತ್ವದಾರ್ಥದಿಂದ ಭೇದವೆಂದೂ ಹೇಳಕೂಡದು. ಸದ್ರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ೪ ಮತ್ತು ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಉಂಟೋ, ಇಲ್ಲವೋ? ಇದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಹೀಗೆ ಅನುಪಸ್ಥಿತಿಯು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸತ್ಯವೋ, ಅಸತ್ಯವೋ? ಸತ್ಯವೆಂದು ಅನ್ನಕೂಡದು. ದ್ವೈತವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಕೂಡದು. ಪ್ರಪಂಚವು ನಿಮ್ಮ (ಅದ್ವೈತಿಗಳ) ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ೫ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸತ್ತೂ, ಅಸತ್ತೂ ಆಗದೆ ಎಂದರೆ ವಿರೋಧವೂ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೂ ಬರುವುದು. ೬ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರೆ— ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಅಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶರೂಪವಾದ ಬಾಧವಿಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ವಾಸ್ತವ ರೂಪಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ ಇದ್ದಹಾಗೆಯೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯು ಬಾಧವು. ಅಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿ ಪಿಪಸಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುವುದು? ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ೭ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಅಸತ್ತೆಂದು ಜ್ಞಾನವಿದೆ. ಸತ್ಯವೆಂದು ಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ? ಎಂದರೆ— ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದರ ಆಕಾರವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಉಂಟೆಂದು ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವೇ. ಆ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆನ್ನಕೂಡದು. ಭ್ರಮೆಯಿರುವಾಗ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೇ ತೋರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ತೋರದೆ ಹೋದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿಯೂ ಭ್ರಮಿಸಿದವನಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾನರ್ಹವಾದುದರಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅನುಪಯುಕ್ತವೂ, ಅಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ತೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ವ್ಯಾಹತವು. ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಪದವೂ ವ್ಯರ್ಥವು. ಮತ್ತೂ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಸತ್ಯವು ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಅಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುವ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಸಂಗವು ಪರಿಹೃತವಾಗದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸೋಣದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? (2) ಮುಖ್ಯ, ಅಮುಖ್ಯ ಎಂದು ಸತ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಮುಖ್ಯ ಸತ್, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಸತ್ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಸತ್ಯವೋ, ಅದು ಅಮುಖ್ಯ ಸತ್ಯವು. (3) ಅಮುಖ್ಯ ಸತ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧವು. ಮಾಯೋಪಾಧಿಕವು

*ಪರರಿಗೆ ವ್ಯಾನೋಪಾಧಿಕವಾದುದು ಮಾಯೆಯು. ಈಶನನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು. ಸ್ವಾಶ್ರಯ ವಾ ನೋಪಾಧಿಕವು ಅವಿದ್ಯೆಯು. ಜೀವಾಶ್ರಿತವು.

ವಿದ್ಯೋಪಾಧಿಕವು ಎಂದು. ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದುದು ಮಾಯೋಪಾಧಿಕವು. ಅದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನೇತರದಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡದೆ ಹಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೇ ಲಾಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತಿ, ರಜತ ಮೊದಲಾದುದು ಅವಿ ನ್ಯೋಪಾಧಿಕವು. ಅದು ಪ್ರತೀತಿಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಹಾನೋಪಾದಾನಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಪ್ರಾತೀತಿಕವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. (4) ಅದಕಾರಣ ಹೀಗೆ ಸತ್ಯವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವ ನ್ರಯುಕ್ತ ಆಕಾಶಾದಿ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವಾದಾಗ್ಯೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ ಎರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ತಾದುದ ರಿಂದಲೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳು ಕಥೆಗೆ ಅಂಗವಾಗುತ್ತವೆ. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಪ್ರಾತೀತಿಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಪದವೂ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆಂದರ—

ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ಯವೇ ಸತ್ ಅಸತ್ತಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಅದ ರಿಂದ ಭೇದಿಯಾದುದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಹೀಗೆ ಬಾಧಕಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸತ್ತಿಗೆ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವೋ, ಅಧವಾ ಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ, ವ್ಯಾವಹಾ ರಿಕ, ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ ಎಂಬುವ) ಅವಾಂತರ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧವೋ, ಒಂದೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ದೋಷಗಳು ತಪ್ಪಲಾರವು. ಇದು ಸತ್ ಎಂಬುವ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರದಿಂದ ಅಸತ್ತಾದುದು ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಲಾರದಷ್ಟೆ. ಅಂತಹ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳೂ ಕಥೆಗೆ ಅಂಗವಾಗು ವುದು ಹೇಗೆ? ಹಾಗೆಯೇ ಆಗುವುದಾದರೆ ವಿಸವನ್ನೂ ಅಮೃತವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅಮೃತದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಸತ್ತ್ವವಿಧ್ಯಂ ಚ' ಎಂದು. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮ ಹೊರತಾದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ಯವೋ ಆತ್ಮರೂಪವಾದುದೋ, ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (5) (ಸತ್ತು ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಲೀ ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಆತ್ಮ ಹೊರತಾದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದೆನ್ನಕೂಡದು. ಭೇದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆತ್ಮ ರೂಪವಾದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ಯವು ಎಂದರೆ ಆತನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕನಾಗಲಾರನು. ವ್ಯಾವ ಹಾರಿಕ ಪ್ರಾತೀತಿಕಗಳದ್ದಾದರೂ ಸ್ವರೂಪವೇ ಇಷ್ಟರವರೆಗೂ ಸಿದ್ಧಿಸಲಿಲ್ಲ. (6) 'ಅಮುಖ್ಯ ಸತ್ ಅಸತ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಸತ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು. ಅಂದರೆ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು. ಅದು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ ಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ವ್ರಸಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಭೇದವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. ಅಸತ್ಯದಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವೂ ಯುಕ್ತವು. ಹೀಗೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ 'ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸದ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲಾದರೂ ಕೂಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗ ಬಹುದಿತ್ತು. ಅದೇ ಸರ್ವಧಾ ಕೂಡಲಾರದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. 'ನೇಲಕ್ಷಣ್ಯಂ' ಎಂದು. (7) ಮತ್ತು ಜಗತ್ತು ಸದ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸತ್ತ್ವಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವಿರೋ? ಅಸತ್ತ್ವಮಾಣದಿಂದಲೋ? ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೋ? ವಾದಿಯು ಒಡಂಬಡದಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪ್ರತೀತವಾಗಿ ಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇದ್ದೂ ಮೂರನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು) || ೨೨ || ೨೩ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸತ್ತ್ವಾದಿ ವಿಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿರಲಿ, ಪ್ರಪಂಚವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ನೇಹ ನಾನಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಜಗತ್ತು 'ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (2) "ವಿನಾದವದಂ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಂ ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವಾತ್ ಯದೇವಂ ತದೇವಂ ಯಥಾ ಶುಕ್ತಿ ರಜತಂ" ವಿನಾದ ವಿನಯವಾದ ಜಗತ್ತು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆಯೇ ಎಂಬ ಅನುಮಾನವು ಜಗತ್ತು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. ಆ ಅನುಮಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಶ್ರುತಿಗೂ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಮಾನವು ಅಭಾಸವಾಗಿದೆ, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪ್ರಥಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ ಸತಶ್ಚಾಸಿ ಸ್ವಯಂ ಸದ್ವೇದ ವಾದಿನಃ |

ಅಸತಶ್ಚಾಸಿ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ತೇನಾನಿಷ್ಠಂ ಕಥಂ ಭವೇತ್ || ೨೪ ||

ಯದ್ವ್ಯಚ್ಯತೇಽಸಿ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಿತಿ ಸದ್ವೇದ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಸನ್ಮಾತ್ರತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಸಿ ತಸ್ಮಾತ್ತದಸಿ ನೋ ಭವೇತ್ || ೨೫ ||

ಅ || (1) (ಸದಸಚ್ಛಬ್ದಗಳು ಭಾವಾಭಾವ ವಾಚಕಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಸತಃ=ಭಾವಸ್ವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಅಸತಃ=ಅಭಾವದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಮುಪಿ=ಭೇದವೂ ಕೂಡ, ಭೇದವಾದಿನಃ=ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಮ್ಮ (ಮತದಲ್ಲಿ), ಸ್ವಯಂ ಸತ್ ಚ=ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಅಸತಃ=ಅಭಾವರೂಪವಾದ, ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಸತಃ=ಭಾವದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, (ಭೇದವೂಕೂಡ ಭೇದವಾದಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೇ ಆದಕಾರಣ), ತೇನ=ಹಾಗೆ ಸಾಧಿಸಿದುದರಿಂದ, ಅನಿಷ್ಠಂ=(ನನಗೆ) ಅನಿಷ್ಟವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. (ಮತ್ತೆ ಸದಸತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ವರರಿಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು.) (2) (ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಇಷ್ಟವೆಂದರೆ) ಸತೋಽಸಿ ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಸತಃ=ಭಾವದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಮುಪಿ=ಭೇದವೂಕೂಡ, ಭೇದವಾದಿನಃ=ಭಾವಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಮ್ಮ (ಮತದಲ್ಲಿ), ಸ್ವಯಂ ಸದೇವ=ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೇ (ಘಟಕ್ಕೆ ಪಟದಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಷ್ಟೇ.) ಅಸತೋಽಸಿ=ಅಭಾವದಿಂದಲೂ, ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ=ಭೇದವು, ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವತಃ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಭಾವದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೂ ಅಭಾವಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಭಾವದಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸುತರಾಂ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಆದ ಕಾರಣ ಅನಿಷ್ಟವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (3) ಭಾವಾಭಾವ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆಂದರೆ— ಭಾವತ್ವಾ ಭಾವತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದರೆ— ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಭಾವದಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಅಂದರೆ ಅಭಾವತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗದಿರುವಿಕೆಯೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಅಭಾವ ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭಾವದಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೂ ಅಂದರೆ ಭಾವತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗ-

ದಿರುವಿಕೆಯೂ ನಮ್ಮ (ದ್ವೈತಿಗಳ) ಮತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಾವತ್ವವನ್ನೂ, ಅಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವ ವಾದವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುವುದು? ಹೀಗೆ ಸಾಧಿಸಿದುದರಿಂದ ನನಗೆ ಅನಿಷ್ಟವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (4) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಭಾವಾಭಾವತ್ವಗಳಿಗೆ ಅನಧಿಕರಣತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದರೆ— ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ನಮಗೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಇಂತಹ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ. (ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವವರೂ ಒಂದೊಂದರ್ಥವು ಉಭಯಸ್ವರೂಪವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಭಾವದಲ್ಲಿ ಭಾವತ್ವವೇ. ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಅಭಾವತ್ವವೇ. ಇದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು.) (5) ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಭಾವತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲ. ಅಭಾವತ್ವಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ— ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಅಭಾವತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೇ. ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಭಾವತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೇ ಇದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಾಗುವುದು? ಇನ್ನು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುಧಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (6) ತಥಾಚ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಾಭಾವ ವಿಭಾಗವನ್ನೂ ಪರಮ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಮಗೆ ಯಾವ ಅನಿಷ್ಟವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಹಾಗೆ ಸಾಧಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (7) ಸದಸಚ್ಚಬ್ದಗಳು ವಿದ್ಯಮಾನ, ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳೆಂದರೂ ಇದೇ ಉತ್ತರವು ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಸತಃ=ಸತ್ಯದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಮಪಿ = ಭೇದವೂಕೂಡ, ನನಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸಮ್ಮತವೇ. ಅವಿದ್ಯಮಾನವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಭೇದವು ಸಮ್ಮತವೇ. ಆದಕಾರಣ ಹಾಗೆ ಸಾಧಿಸಿದುದರಿಂದ ನನಗೆ ಅನಿಷ್ಟವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (8) ಹಾಗಾದರೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಸತ್ತಾದ ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸಮ್ಮತವಾದಾಗ್ಯೂ ಸತ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಇರತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನನಗೆ ಹೇಗೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸಮ್ಮತವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸತ್ತಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸತ್ತಿನಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸತ್ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಮಗೆ ಸಮ್ಮತವೇ. (9) (ಅನೇಕ ಸತ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲದಿರುವುದು ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಸರ್ವಸ್ಮಾದಪಿ=ಅನೇಕ ಸತ್ಪದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ, ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ=ಭೇದವು, ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ=ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಅಂದರೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅನೇಕ ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಸದ್ಭೇದ ಸಂಸ್ಥಿತಃ=ಸತ್ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. (10) ಜಗತ್ತು ಅನೇಕ ಸತ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡುವವನು ಅನೇಕ ಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ 'ಅನೇಕ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು. ಅನೇಕ ಸತ್ಯಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. (11) ('ಅವಿಶೇಷಿತ ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವಂ' ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ) ಸನ್ಮಾತ್ರತ್ವಂ=ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವಿಶೇಷವುಳ್ಳ ಸತ್ಯವು. ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ (ಇದೆಯೋ), ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ. ತಸ್ಮಾತ್=ಸತ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ತತ್=ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು, ತದಪಿ=ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಜಗತ್ತಿಗೆ, ನಃ=ನಮಗೆ, ಭವೇತ್=ಸಮ್ಮತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು.) (12) ('ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ

ಸತ್ಯವೆಂದರೆ — ಸಾಮಾನ್ಯ ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಯದ್ಯುಚ್ಯತೇಪಿ' ಸರ್ವ ಸ್ಮಾರ್ತ=ಸರ್ವಾರ್ಥಾನುಗತವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ, ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ=ಅನುಶ್ರಯತ್ವವು, ಯದಿ ಉಚ್ಯತೇ=ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೂ, ಆಗ ಸದ್ಭೇದಸಂಸ್ಥಿತಃ=ಸತ್ವದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (13) ಸ್ವರೂಪ ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸನ್ಮಾತ್ರತ್ವಂ= ಸತ್ತಾನಪೇಕ್ಷವಾದ ಸತ್ಯವು, ಸ್ವರೂಪಸತ್ಯವು, ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ, (ಯಾವಕಾರಣ ದಿಂದ ಇದೆಯೋ) ತಸ್ಮಾರ್ತ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ತಸ್ಮಾರ್ತ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ತತ್=ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು, (ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವವೂಕೂಡ,) ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಜಗತ್ತಿಗೆ, ನಃ=ನಮಗೆ, ಭವೇತ್=ಸಮ್ಮತವಾಗುವುದು || ೨೪ || ೨೫ ||

ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಹೇತುವನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವಮಪಿ ತು ನ ಸಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ |

ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯಾನ್ಯಥಾ ಸಮ್ಯಗ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ಹ್ಯೇವ ತನ್ಮತಂ || ೨೬ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವಮಪಿ = (ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಮಾತ್ರ ದುಷ್ಪವಲ್ಲ) ಹೇತುಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ=ಪ್ರತಿವಾದಿಯಾದ ನನಗೆ, ನ ಸಿದ್ಧಂ=ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ತು=ಶಬ್ದವು, ಇದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಭೇದವದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. (1) (ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವು, ವ್ಯಾಪ್ತಿರಹಿತವೂ ಆಗಿದೆ. ನಿಮಗೆ ಅಭಿ ಮತವಾದ ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇತುವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ (ದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ) ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ನಮಗೆ ಅಭಿಮತವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವು. ಹೇಗೆಂದರೆ-) ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯ=ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ, ಸಮ್ಯಕ್ ವಿಜ್ಞಾನಮೇವ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ (ಇದ್ದದ್ದನ್ನು ಇದ್ದಹಾಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ) (ಬಾಧವು, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದೇ ಬಾಧ್ಯವು), ತತ್= ಅಂತಹ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು, ಮತಂ=ನಮಗೆ ಸಮ್ಮತವು. (ಅದಾದರೂ ವಿಪಕ್ಷನಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ವಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವು.) (2) (ಆತ್ಮನು ಸತ್ಯನಾದಾಗ್ಯೂ ದೇಹಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ವೇದಾಂತದಿಂದಂಟಾದ ಯಥಾರ್ಥ ವಿಜ್ಞಾನವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಷಯನೆಂದು ಪರರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅನಿದ್ಯೆಯೇ ನಿವೃತ್ತವಾಗದೆ ಹೋಗುವುದು.) (3) (ಅಥವಾ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವಮಪಿ=ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ ರೂಪವಾದ (ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ) ಸಾಧ್ಯವೂ ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ= ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಾದ ನಮಗೆ, ನ ಸಿದ್ಧಂ=ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಶುಕ್ತಿ ರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ನಾವು ಆಸತ್ತೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವೆಂದು ಪರರಿಗೆ ಅಭಿಮತವು. ಅದು ಅಸತ್ತಿಗೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಅದು ನಿತ್ಯನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ಸಾಧ್ಯ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತಾಭಾಸವು. (4) ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಬಾಧ್ಯನೆಂಬುವ ಸರ್ವಜನರ ಅನುಭವದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು, ಎಂದೆನ್ನಕೂಡದು. ನಿಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದದ್ದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬೇರೆ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಅಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದು ಯಾವುದೆಂದರೆ — ರಜತತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರೋವರ್ತಿಯಾದುದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ತಿತ್ವಾದಿ

ಸೂಪದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ. ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯ ಸಮ್ಯಕ್ ವಿಜ್ಞಾನವು. ಹೀಗೆಯೇ ಆಸ ತ್ತಾದ ರಜತವು ಸತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಅಸತ್ತೆಂದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತಕ್ಕೆ ಸಮ್ಯಗ್ವಿಜ್ಞಾನವು ಆಗುವುದು. (5) ಪರರು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಹೀಗೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಕ್ಕೆ ಎರಡೂ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನೇದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ ಸತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅರ್ಥವು. (6) ಎರಡನೇ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ.

ತಾ|| (1) ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಜ್ಞಾನನಿವ ತ್ಯತ್ವ (ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತನಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ನಷ್ಟವಾದ ಕೂಡಲೆ ನಾಶವಾಗುವಿಕೆ)ವೆಂದರೆ, ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಸತ್ಯಗಳು ಆಗಿವೆ. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಅಸತ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಇವುಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಲ್ಲ. ಆಂತೂ ಲಕ್ಷಣವು ಅಸಂಭವಿಯಾಯಿತು. (2) ಜ್ಞಾನವಿನ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ, ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದವ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸತ್ಯವಿದ್ದವ್ರಯುಕ್ತವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ನೀವು ಯಾವ ಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವಿರೋ ಅದೇವೇ ನಮಗೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಲಕ್ಷಣವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ- 'ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ. ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಯಕ್ ವಿಜ್ಞಾನರೂಪ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಸಮ್ಮತವು. ಆ ಲಕ್ಷಣವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುವೆನು. ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾನವೇ ಭ್ರಾಂತಿಯು. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ 'ಎವ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಬೇರೆ ಮತಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿರಾಕೃತಗಳಾದವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಹಿ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಬಹು ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು.

ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿವಾದವು.

ಈ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿವಾದವು ಬಹು ಕಠಿನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಬರೆದು ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆಯುವೆನು. ಪ್ರಾಭಾಕರ ಮೊದಲಾದ ಐದು ವಾದಿಗಳು "ಖ್ಯಾತಿ" (ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನ) ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಒಪ್ಪುವ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಅಖ್ಯಾತಿ ವಾದಿಗಳು. ಪ್ರಾಭಾಕರ ಮೊದಲಾದ ಐದು ವಾದಿಗಳ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳ ಸಾರಾಂಶವು.

(1) ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲವೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ, ಭ್ರಮಾತ್ಮಕವಾದ ಖ್ಯಾತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವ ಅಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳು. (೧) ಮುತ್ತಿನಚಿಪ್ಪನ್ನು ನೋಡಿ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎಂದು ಅಸತ್ತಾದ ರಜತವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕವಾದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ವಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳುವ ಬಾಧಕಗಳು. ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಆಕಾರವು ಎದುರಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿದ್ದದ್ದಾದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮೆಯೇ ಆಗಲಾರದು. ಆ ಆಕಾರವು ಬೇರೆಕಡೆ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಆಕಾರವು ಜ್ಞಾನಾಕಾರವೆಂದೇ ಹೇಳಿದರೆ ಸಾಕಾರ

ವಿಜ್ಞಾನವಾದಿಗಳಾದ ಬೌದ್ಧರ ಮತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತಾಕಾರವು ಅತ್ಯಂತಾಸಕ್ತಾದರೆ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (೩) ರಜತಾಕಾರವನ್ನು ಲೇಖಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಉಲ್ಲೇಖ್ಯತ್ವ ಬಿಟ್ಟು ವಿಸಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಭವವಿರುದ್ಧವು. (೪) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನ ಸಾಧನಗಳು ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳಾದಕಾರಣ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವು ಕೂಡಲಾರದು. (೫) ಮತ್ತು ಒಂದು ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮರೂಪವಾಗಿ ಅವಿಶ್ವಸನೀಯವಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಂಕೆಯಿಂದ ವಿಶ್ವಾಸವೇ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಅಂತೂ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿವೃತ್ಯಾದಿ ಯಾವ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನಗಳು ಗ್ರಹಣ ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು, ಯಥಾರ್ಥಗಳೇ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು. "ಸಾಕಾರವಾದಾದಸತೋ ನ ಭಾವಾತ್ಸಂವಿದ್ವಿರೋಧಾದಥ ಹೇತ್ವಭಾವಾತ್ | ಧಿಮಾ ನುನಾಶ್ವಾಸಭಯಾಚ್ಚ ನೇಷ್ಟಾ ಯತೋಽನ್ಯಭಾವಾಖ್ಯಾತಿರತೋಽಪ್ಯಯಥಾರ್ಥಾ || ಅಹೋ ಬತ ಮಹಾನೇಷಃ ಪ್ರವಾದೋ ಧೀಮತಾನುಪಿ | ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವ್ಯಭಿಚಾರಿತ್ವೇ ವಿಶ್ವಾಸಃ ಕಿಂ ನಿಬಂಧನಃ" || (2) ರಾಮಾನುಜೀಯರು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಅಂಶವೂ ಇದೆ, ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ರಜತಾಂಶವು ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವೇ, ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. (3) ತಾರ್ಕಿಕೈಕದೇಶಿಗಳು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸದಿರುವ ಸವಿಕಲ್ಪಕವಾದ ಒಂದಾದದ್ದೇ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮವು. ಅಂತೂ ಅಸದ್ಭೂತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲ. ಭೇದಾಗ್ರಹ ದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಆಗುವವು. (4) ಪ್ರಾಚೀನ ತಾರ್ಕಿಕರು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತವು ಬೇರೆಕಡೆ (ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ) ಇದೆ. ಅಸತ್ತಲ್ಲ. ರಜತಕ್ಕೂ ಶುಕ್ತಿಗೂ ತೋರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ (ಆಭೇದ) ಮಾತ್ರ ಅಸತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (5) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತವು ಸತ್ತು ಅಲ್ಲ. ಅಸತ್ತಲ್ಲ. ಸದಸತ್ತೂ ಅಲ್ಲ. ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಅನಿರ್ವಚನೀಯಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳು.

ಸಿದ್ಧಾಂತಸಾರಾಂಶವು:—ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನಿರಾಕರಣವು.

(1) (೧) ಯಾರು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಆಕಾರವು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ಅವರಿಗೆ ಸಾಕಾರವಿಜ್ಞಾನವಾದ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಬಂದರೂ ನಮಗೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳಿಗೆ) ಈ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತಾದ್ಯಾಕಾರವು ಅತ್ಯಂತಾ ಸತ್ತೆಂದೇ ಒಪ್ಪುವೆವು. ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಿಗೂ ದೋಷ ವಶದಿಂದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡಬಹುದು. ಮತ್ತು 'ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವಬಲದಿಂದಲೂ ರಜತವು ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (೩) "ತಜ್ಞಾನ್ಯಾ ಸಾಧಾರಣಕಾರಣ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕ ತಜ್ಞಾನ್ಯಾಸಾಧಾರಣಕಾರಣಸನ್ನಿರ್ವಾನುಯೋಗಿತ್ಯಂ

ತಜ್ಞಾ ನವಿಷಯತ್ವಂ” = ಯಾವ ಜನ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಅಸಾಧಾರಣಕಾರಣವೋ ಅದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು, ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖ್ಯತ್ವಾತಿರಿಕ್ತ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖ್ಯತ್ವವೇ ವಿಷಯತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಆದುದರಿಂದ ರಜತವು ಉಲ್ಲೇಖ್ಯವಾದರೂ ಶುಕ್ತಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅನುಭವವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. (೪) ಇಂದ್ರಿಯ ಮೊದಲಾದ ಕರಣಗಳಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಜ ಶಕ್ತಿಯಿದರೂ ಅವುಗಳು ದೋಷದಿಂದ ವಿಪರೀತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೋಷಸಹಕೃತಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳೇ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು. (೫) ನಿಯಮವಾಗಿ ಯಥಾರ್ಥವೇ ಆದ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, ಆ ಜ್ಞಾನವು ವಿಶ್ವಸನೀಯವೂ ಪ್ರವರ್ತಕವೂ ಆಗುವುದು. ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಒಡಗೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, ಆ ಜ್ಞಾನವು ಅವಿಶ್ವಸನೀಯವು. ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಾಸ ಅವಿಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಸಾಕ್ಷಿರೂಪ ಉಪಾಯವಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವುದು ಗ್ರಹಣ ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತ-ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಒಂದೇ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವು. ಉತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ನೇದಂ ರಜತಂ’ ಎಂದು ಬಾಧಕಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಯಥಾರ್ಥವು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. (2) ಪೃಥಿವೀ ಜಲ ತೇಜಸ್ಸು ಎನ್ನುವ ಕಾರಣಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮಿಶ್ರಿತಗಳಾಗಿವೆ, ಎಂದು ಶ್ರುತಿಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಶುಕ್ತ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಜತಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಪುರಾಣಾದಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ, ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಭ್ರಮಾತ್ಮಕಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ರಾಮಾನುಜೇಯರು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. (3) ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಿಗೂ ವ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡಬಹುದು. ಭೇದಾಗ್ರಹ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ತಾರ್ಕಿಕೈಕದೇಶಿಗಳು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. (4) ‘ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಅನುಭವ ಬಲದಿಂದ ರಜತವು ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತವೇ ಬೇರೆಕಡೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಾಚೀನ ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. (5) ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ವಸ್ತುವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ರಜತವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದರೆ ‘ಅನಿರ್ವಚನೀಯಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಭ್ರಮೆಯು, ‘ನಾನಿರ್ವಚನೀಯಂ’ ಎನ್ನುವ ಬಾಧಜ್ಞಾನವೂ ಒರಬೇಕಾಗುವುದು. ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಭ್ರಮೆಯು ‘ನೇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಬಾಧಜ್ಞಾನವೂ ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಸಾರಾಂಶವು.

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ವಿವರಣವು.

ಅಖ್ಯಾತಿ ವಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. (1) ಪ್ರಾಭಾಕರರು ‘ವಿಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲವೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ, ಅಯಥಾರ್ಥವಾದುದಿಲ್ಲವೆಂದು’ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರರು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಯೆಂದರೆ—

- (೧) ಅನ್ಯಥಾ ಪರಿಣತವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಯೋ,
- (೨) ಅನ್ಯ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಬೇರೆ ರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರತೀತಿಯೋ,
- (೩) ಅಸಂಬಂಧ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರತೀತಿಯೋ,
- (೪) ಅನ್ಯಥಾಕಾರವಾದ ಜ್ಞಾನವೋ,
- (೫) ಅನ್ಯಾಕಾರವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಇತರ ವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವೋ,

(1) ಈ ಐದರಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯಥಾ ಪರಿಣತೇ ವಸ್ತುನಿ ಖ್ಯಾತಿಃ = ಶುಕ್ತಿ (ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪು) ನೊಡಲಾದುದು ರಜತ (ಬೆಳ್ಳಿ) ನೊಡಲಾದುವುಗಳ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾದಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಬರುವ ಜ್ಞಾನವು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯೆಂದರೆ ಮಣ್ಣು ಘಟರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಘಟಪಟಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯಾದುದರಿಂದ ವಿಭ್ರಮಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿನಚಿಪ್ಪು ರಜತಾಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವಾಗುವುದಕ್ಕೆ (೧) ಕಾರಣವಿದೆಯೋ, (೨) ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೋ, ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಾರಣವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (೧) ಇಂದ್ರಿಯ ನೊಡಲಾದ ಕರಣಗಳ ದೋಷವಾಗಲೀ, (೨) ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧವಾಗಲೀ, (೩) ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದಂಟಾದ ವಿಜ್ಞಾನವಾಗಲೀ ಕಾರಣವೆಂದೆನ್ನಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಕರಣದೋಷವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕರಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದೋಷವು, ಶುಕ್ತಿಯು ರಜತರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಕೂಡುವುದಾದರೆ ಅವಾಗಲೇ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ರಜತರೂಪವಾಗಿ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಂಸರ್ಗವು ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಾಲುನೊಡಲಾದುದು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಷೀರತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೊಸರುರೂಪವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಶುಕ್ತಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಶುಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ರಜತರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೋ. ಅಥವಾ ಸುವರ್ಣ (ಚಿನ್ನ)ವು ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಸುವರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಬಿಡದೇನೇ ಕಂಕಣಾದ್ಯಾಭರಣರೂಪವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಶುಕ್ತಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಶುಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬಿಡದೇನೇ ರಜತರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೋ, ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ಹೋಗಿ ಪರಿಣಾಮವಾಗುವುದಾದರೆ ಬೇರೆ ಪುರುಷಂಗೂ ಶುಕ್ತಿಯೆಂದು ತೋರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ಹೋಗದೆ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಭ್ರಾಂತನಿಗೂ ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ಪ್ರತೀತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ಹೋಗುವುದಾದರೆ ಬಾಧಜ್ಞಾನ (ಇದು ರಜತವಲ್ಲ, ಶುಕ್ತಿಯು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನ) ದಲ್ಲಿಯೂ ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ತೋರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕರಣದೋಷರೂಪವಾದ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ರಜತವು ಶುಕ್ತ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಮತ್ತು ಹಾಗೆ ರಜತವು ಶುಕ್ತಿರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುವುದಾದರೆ ಬಾಧಜ್ಞಾನವೂ (ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪೇ) ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನ ಪರಿಣಾಮರೂಪವಾದ ಘಟವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಘಟವೆಂದೇ ಹೇಗೆ ತೋರುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ರಜತವು ಶುಕ್ತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪನ್ನು ನೋಡಿ ಬೆಳ್ಳಿಯೆಂದೇ ಜ್ಞಾನವು ಏಕೆ ಬರಲಾರದು? ಯಾರ ಕರಣದಿಂದ ಪರಿಣತವಾಗಿಯದೋ ಅವನಿಂದಲೇ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಘಟ ನೊಡಲಾದುವುಗಳು ಕುಲಾಲ (ಕುಂಬಾರ) ನೊಡಲಾದವರಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಅವರವರ ಮನಸ್ಸಿ

ನಿಂದ ಪರಿಣತಗಳಾದ ಸುಖಾದಿಗಳು ಸರ್ವರಿಗೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅವರವರಿಗೇನೇ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅವರವರ ಕರಣದಿಂದಂಟಾದ ಶುಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳ ರಜತರೂಪ ಪರಿಣಾಮವೂ ಕೂಡ ಅವರವರಿಗೇನೇ ತೋರುತ್ತದೆ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೋರಲಾರದು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಬಾಹ್ಯ ಅಂತರವೆಂದು ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಸುಖಾದಿಗಳು ಅಂತರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹಾಗೆ ಇರಬಹುದು. ಶುಕ್ತ್ಯಾದಿ ಪರಿಣಾಮವು ಬಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಬಾಹ್ಯಪರಿಣಾಮವಿದ್ದದ್ದು ಆಯಾಯ ಜನರಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದೆಂದರೆ ಘಟಾದಿಗಳೂ ಕುಲಾಲಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುವು. ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿಯು ದೋಷದಿಂದ ರಜತಾಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುವುದಾದರೆ ದೋಷವು ಹೋದಮೇಲೆಯೂ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಏತಕ್ಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ? ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವು ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯನಾಶವು ತೋರಿಬರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ಹೋದರೆ ಅದು ವಿಕಾಸದ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವಿಕಾಸವೆಂದರೆ ದಲವಿಭಾಗವು. ಅದು ಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ಇರುವಾಗಲೇ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಂಯೋಗಪ್ರಧ್ವಂಸಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಪುನಃ ಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ಮುಕುಲೀಭಾವವಾದರೂ ಶೀತಾದಿನೋದನ (ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರುವ ಸಂಯೋಗ)ಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು. ವಿಭಾಗವು ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಯೋಗನಾಶಕ್ಕೆ ಬೇರೆಯೇ ಕಾರಣಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದು ದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾಶದಿಂದ ಕಾರ್ಯನಾಶದಲ್ಲಿ ಇದು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಲಾರದು. ಮತ್ತು ರಜತವು ಹುಟ್ಟಿ ವಿನಾಶವಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಹಾಗೆಯೇ (ಅಂದರೆ ಹುಟ್ಟಿತು ನಷ್ಟವಾಯಿತೆಂದೇ) ಪ್ರತೀತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪುನಃ ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಬಾಧ ಬುದ್ಧಿಯು ಬರಬಾರದು. (೩) ದುಷ್ಟವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ರಜತವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಅಸಂಗತವು. ಹಾಗೆ ರಜತವು ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಘಟಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ದಂಡಚಕ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ದೋಷವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕರಣದೋಷವು ರಜತಾಕಾರ ಪರಿಣಾಮದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ದೋಷವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವೇ ಕೊಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು (೧) ದುಷ್ಟವಾದ ಕರಣದಿಂದಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ರಜತವು ಹುಟ್ಟುವುದು ಎಂಬುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಆ ರಜತವು ವಿಸಯವೋ, ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ರಜತವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದಲೋ ಅದರಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ರಜತವು ಹುಟ್ಟಿದರೇನೇ ಅದನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸಿರುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀತಿಯು ಹುಟ್ಟಿದರೇನೇ ರಜತವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೆನ್ನುವ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ವಿಸಯವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ (ಬೇರೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ) ಆ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯು ವಿಸಯವೋ, ಬೇರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ವಿಸಯವೋ, ಈ ಎರಡೂ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವು ವಿಸಯವೋ, ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕೂಡಲಾರದು. ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೆಯೂ ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಬಂದಮೇಲೆ ರಜತವು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವುದು. ಶುಕ್ತಿರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಶುಕ್ತಿಯೆನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಬೇಕೆನ್ನುವ ನಿಯಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯದಿಂದಂಟಾದ ಶುಕ್ತಿಯ ಸಾಧಾರಣಾಕಾರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ರಜತವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸಾಧಾರಣಾಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಿದಮೇಲೆ

ರಜತಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಕಾರಣವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆಂದರೆ ರಜತವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ರಜತವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆನ್ನುವುದೇ ಇನ್ನೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ರಜತವು ಹುಟ್ಟದಿದ್ದರೆ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಗ್ರಹಣ ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವೆವು. ೨ ಬೇರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಮೊದಲಿನ ರಜತಕ್ಕೂ ಅದೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ರಜತಜ್ಞಾನದ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೇನೇ ವಿಜ್ಞೇದವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎನ್ನುವ ೩ನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ — ಘಟವನ್ನು ನೋಡಿ ಪಟಜ್ಞಾನವೂ ಬರುವುದು. ಆದ ವ್ರಯುಕ್ತ ಹೀಗೆ ಭ್ರಾಂತಿಬಾಧಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯು ರಜತರೂಪದಿಂದ ವರಿಣತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ಪರಿಣಾಮ ಪಕ್ಷವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (2) 'ವಸ್ತುನಃ ವಸ್ತುಂತರಾ ತ್ವನಾವಭಾಸಃ ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಃ' = ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಯು ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಸತ್ಯವೋ ಅಸತ್ಯವೋ? ಸತ್ಯವೆಂದಾದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲ. ಬಾಧಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕುರ್ಚಿಯು ಮೇಜಿಯಾಗಿಯೂ ಮೇಜಿಯು ಕುರ್ಚಿಯಾಗಿಯೂ ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪವಾಗಿ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. (3) ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪ್ರತೀತಿಯು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಸದ್ಭೂತವಾದ ವಿಶೇಷಣಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. (4) ಅನ್ಯಾಕಾರಂ ಜ್ಞಾನಂ = ವಸ್ತುವಿಗೆ ಯಾವ ಆಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನವು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯು ಎನ್ನುವುದೂ ಅಸಂಗತವು. ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಅಂತರ ಬಾಹ್ಯತ್ವವಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಆಕಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದೂ ಭ್ರಮೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (5) ಅನ್ಯಾಕಾರೋಲ್ಲೇಖಿಜ್ಞಾನಂ ಅನ್ಯಾಲಂಬನಂ = ಬೇರೆ ಆಕಾರವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿ (ವಿಷಯೀಕರಿ) ಸುವುದು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು, ಜ್ಞಾನವು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯು ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವವಿರುದ್ಧವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಉಲ್ಲೇಖ್ಯತ್ವ ಹೊರತು ಬೇರೊಂದು ವಿಷಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿ ಸುವುದೋ ಅಂದರೆ, ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ತೋರುತ್ತದೋ ಅದೇ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತೋರುವುದು, ಬೇರೊಂದು ವಿಷಯವು ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವವಿರುದ್ಧವು. (6) ವಿಷಯತ್ವವೆಂದರೆ - ವಸ್ತುವಿಗೆ ಇರುವಿಕೆಯೋ? ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯೋ? ಕಾರಣತ್ವವೆನ್ನುವುದೋ? ವಿಷಯವಾಗಿ ಕಾರಣತ್ವವೆನ್ನುವುದೋ? ಇವುಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಒಂದನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಇರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದು ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ ಇರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದೇ ವಿಷಯತ್ವವಾದರೆ ಇರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸರ್ವರೂ ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಬೇಕಾಗುವರು. ಅತೀತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅತೀತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಇರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗ ಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ಅತೀತಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದರಿಂದ 'ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದೇ ವಿಷಯತ್ವವು

ಎನ್ನುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು. (೩) ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದೇ ವಿಷಯತ್ವವು ಎನ್ನುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ರೂಪಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುದು ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣುಮೊದಲಾದುದು ವಿಷಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಭೂತ ಸವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು ಈಗ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣತ್ವವು ಕೂಡ ರಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಭೂತಸವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಿಷಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (೪) ವಿಷಯವಾಗಿ ಕಾರಣವಾದುದೇ ವಿಷಯತ್ವವು ಎನ್ನುವ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಷಯತ್ವದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಷಯತ್ವವು ಸೇರಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಆ ವಕ್ಷವೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತು ವಿಷಯತ್ವವೆಂದೇ ಸಾಕು. ವಿಷಯವಾಗಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಎಂದೇಕೆ? (೫) ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯತ್ವವೆಂದರೆ— ಎಂತಹುದು? (೬) ಯೇನಯಸ್ಯಾತಿಶಯ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ವಿಷಯಃ = ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು. ಎಂದರೆ— ಅತಿಶಯವೆಂದರೆ— ಜ್ಞಾತತಾ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದನ್ನು ಒಡಂಬಡಲಿಲ್ಲ. ಒಡಂಬಟ್ಟರೂ ಭೂತಸವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಿಷಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅತೀತ ಅನಾಗತ ವಸ್ತುಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜ್ಞಾತತಾ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಶಯವೆಂದರೆ ವ್ಯವಹಾರವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದನ್ನೇಕೆಂದರೆ ಇರುವವನಿಗೆ ವ್ಯವಹಾರವು ಹುಟ್ಟದಿದ್ದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಿಷಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಹುಲಿಯು, ಇವನು ಕಳ್ಳನು ಇದು ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದಮೇಲೆ ದಂಡ (ಕೋಲು) ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಆ ದಂಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನರೂಪ ವ್ಯವಹಾರವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದಂಡಾದಿಗಳು ಹುಲಿ ಎಂಬುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಬೇಕಾಗುವವು. (೭) ಯದ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯದಾಕಾರಂ ತತ್ತದಾಲಂಬನಂ = ಯಾವ ವಿಜ್ಞಾನವು ಯಾವ ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೋ, ಅದು ಅದನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ವಿಷಯತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧ್ಯರು ಜ್ಞಾನವು ಅರ್ಥಾಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯದಾಕಾರಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧ್ಯಮತ ಪ್ರವೇಶವು ಬರುವುದು. (೮) ಯತ್ನ ಸ್ವೀಕೃತ್ವಕರಣೇನ ಯಜ್ಞಾನಂ ಜಾಯತೇ ತತ್ತದ್ವಿಷಯಂ = ಯಾವುದರಲ್ಲಿ (ಬಿಳೀರೂಪದಲ್ಲಿ) ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಯಾವ ಜ್ಞಾನವು (ಬಿಳೀರೂಪವು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು) ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅದು ವಿಷಯವು ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ರೂಪಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಕಣ್ಣು ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೂಪಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳೂ ವಿಷಯವಾಗಬೇಕಾಗುವವು. (೯) ಸಂಸ್ಕಾರ ಸಂಪ್ರಯೋಗಾಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಂ ಜ್ಞಾನಂ = ಸಂಸ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಸನ್ನಿರ್ವಹ ಇವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಯು. ಉದಾ = ಸೋಮಂ ದೇವದತ್ತಃ = ನಿನ್ನ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವನನ್ನು ನೋಡಿರುವೆನೋ ಆ ದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದವನೇ ಈ ದೇವದತ್ತನು. ಆ ದೇಶಕಾಲಗಳು ಈಗ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಃ = ಆ ದೇಶಕಾಲಗಳ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವನು ಎನ್ನುವ ತತ್ವಾಂಶದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗದಿರುವ ಇಂದ್ರಿಯ (ಕಣ್ಣು) ದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಯು ಹುಟ್ಟಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಗೆ 'ಸಃ' ಎನ್ನುವ ಅಂಶವು ವಿಷಯವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವಾಕ್ಯವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕಾಶಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯದಿಂದ

ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾದಿಗಳೂ ವಿಷಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುವು. ಆತ್ಮನಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾದ ಲಿಂಗಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಲಿಂಗಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನು ವಿಷಯವಾಗಬೇಕಾಗುವನು. ಆದಕಾರಣ 'ಯಜ್ಞಾನ್ಯಂ ಯತ್ಪ್ರತಿಭಾಸಂ ತದೇವ ತಸ್ಯಾಲಂಬನಂ=ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ತೋರುತ್ತದೋ (ಉಲ್ಲೇಖ್ಯವೋ) ಅದೇ ಆದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು, ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತದೋ? ಇಲ್ಲವೋ? ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವವನು ಅಪಹಾಸಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗುವನು. ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನವಿಟ್ಟು ಶುಕ್ತಿಯು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯು ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ? ಮತ್ತು ರಜತವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತಿಯು ವಿಷಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು. ಅಂದರೆ, ಘಟಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಘಟವು ತೋರುತ್ತದೆ, ಪಟವು ವಿಷಯವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (11) ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ 'ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಿನಚಿಪ್ಪು ವಿಷಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ಬೆಳ್ಳಿಯೇ ವಿಷಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಬೆಳ್ಳಿಯು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಪ್ರಾಭಾಕರರಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಇಷ್ಟವೇ. ಏಕೆಂದರೆ— ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವಾದ ರಜತವನ್ನೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಷಯವಾದುದು ಸತ್ಯವಾಗಬೇಕು, ಸಮ್ಮತವಾದ ರಜತವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ರಜತಜ್ಞಾನ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ರಜತವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಇದೆ. ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಪ್ರತೀತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ರಜತಾಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹಾಗಾದರೆ ರಜತಜ್ಞಾನವೂ, ರಜತಾಭಾವಜ್ಞಾನವೂ ಬರುವುದಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ರಜತವು ಇದೆ ಎಂದು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಅನುಭವರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇದಂ ಎನ್ನುವುದು ಗ್ರಹಣ (ಅನುಭವ) ರೂಪವಾದುದು. 'ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಜತವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಸ್ಮರಣರೂಪವು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು. 'ನಾಸ್ತ್ಯತ್ರ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಬಾಧಜ್ಞಾನವು ಎದುರಿನಲ್ಲಿಯೇ ರಜತಾಭಾವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಅನುಭವವು. (12) ಮತ್ತು ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು (ಭ್ರಾಂತಿಜ್ಞಾನವನ್ನು) ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲವು. ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುದು ಕಾರಣವೆಂದರೆ— ಅದು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆ ಮುಪ್ಪು ಸಾಯುವಿಕೆಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವ್ಯತವು ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಪ್ಪು ಸಾಯುವಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವೂ ಆಗಲಾರದಷ್ಟೆ? ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳು ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಾರವು. ದೋಷ ಸಹಕೃತವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೇ ಭ್ರಮೆಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ದೋಷಗಳಾದರೂ ಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತವೆ. ವಿಸರೀತ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವ ಹಾಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಗಿರಿಮಲ್ಲಿಕೆಯ ಬೀಜವು (ಕಾಜವಾರಿಯು) ದುಷ್ಟವಾದರೂ ಗೋಳಿಮರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ? ಮತ್ತೆ ಕಾಜವಾರಿಗಿಡವನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಕಾಡುಕಿಚ್ಚಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟುಹೋದ ಬಿದುರಿನ ಬೀಜಗಳಿಗೆ ಬಾಳೇ ಗಿಡವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕಂಡದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ದೋಷರೂಪಸಹಕಾರಿಗಳು ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಸರೀತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಡಬಹುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕಾಡುಕಿಚ್ಚಿ ರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ಸಂಯೋಗವೆನ್ನುವ

ಪಾಕದಿಂದ ಬಿದುರಿನ ಬೀಜವು ಪರಮಾಣುಪರ್ಯಂತರ ಸಂಪೂರ್ಣನಾಶವಾಗಿ ಬಾಳಿಗಿಡದ ಬೀಜವೆನ್ನುವ ಬೇರೊಂದು ದ್ರವ್ಯವನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಬಿದುರಿನ ಬೀಜಗಳು ಬಾಳಿಗಿಡಕ್ಕೆ ಬೀಜಗಳಲ್ಲ. (13) ಹೀಗೆ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ “ಸಾಕಾರ ವಾದಾದಸತೋ ನ ಭಾನಾತ್ಸಂವಿದ್ವಿರೋಧಾದಥ ಹೇತ್ವಭಾವಾತ್” ಎನ್ನುವ ಹೇತುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಜ್ಞಾನವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಭಿಚಾರಶಂಕೆಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥಪಲಾಪವನ್ನು ಹೇಗೆ ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು ಅಂದರೆ, ಬೌದ್ಧರು ಅಂತರ ಜ್ಞಾನವೇ ಘಟಪಟಾದಿ ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥರೂಪವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ ವಸ್ತುತಃ ಬಾಹ್ಯಭೂತವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥಪಲಾಪವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಶಂಕೆಯು ಇರುವುದಾದರೆ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಶಕ್ತವಾಗುವುದು? ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನವೇ ವಸ್ತುವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಪಡಿಸುವುದು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಬರುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಭಿಚಾರಶಂಕೆಯು ಬರಬಹುದು. ವಿಜ್ಞಾನ ಹೊರತು ಈ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಆಶೆಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. (14) ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿದೆಯೋ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೋ ಅದು ವಿಶ್ವಸನೀಯವು. ಹೀಗೆ ಬಾಧಕವಿರುವುದು, ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷದಿಂದ ವಿಶ್ವಸನೀಯ, ಅವಿಶ್ವಸನೀಯ ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬಾಧಕಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಶಂಕಾಬಾರದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ನಿಯಾಮಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಅದೂ ಶಂಕಾಸ್ಪದವೇ. (15) ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಾದರೆ ಯಾವ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧಜ್ಞಾನವೇ ಉಂಟಾಗಿಲ್ಲವೋ, ಅದೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (16) ಮತ್ತು ಸಂವಾದವಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿದೆ. ಸಂವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಂವಾದವಿರುವುದು, ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಮಾಣ, ಅಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಂವಾದವೂ ಜ್ಞಾನರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಸಂಶಯ ವಿಷಯವೇ ಆಗುವುದು. ಆ ಸಂವಾದಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು. (17) ಮತ್ತು ಸಂವಾದದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಧಾರಾವಾಹಿಕ (ಮತ್ತೂ ಮತ್ತು ಭ್ರಮೆಯು ಬಂದಿರುವ) ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂವಾದವಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. (18) ಮತ್ತು ಈ ತೋರತಕ್ಕ ರಜತಾಕಾರವು ಎಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದು? ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮುತ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದು ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ರಜತವು ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮುತ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಾದರೆ ‘ನಾತ್ರ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಬಾಧಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು. ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಾಕಾರ ವಿಜ್ಞಾನವಾದಿಗಳಾದ ಬೌದ್ಧರ ಮತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. (19) ಹಾಗಾದರೆ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಇದುವೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಗಳು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತವೆಂದು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತವಾದಿಗಳು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ೧ ಇದಂ ೨ ರಜತಂ ಎನ್ನುವುದು ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ಇದಂ’ ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವರೂಪವು. ‘ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಮೃತಿರೂಪವು. ಅದರಲ್ಲಿ ‘ಇದಂ’ ಎನ್ನುವುದು ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನುಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ದೋಷದಿಂದ

ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ತಿತ್ವವನ್ನುವ ಜಾತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಶುಕ್ತಿಯು ಗ್ರಹಿತವಾದುದೂ ಮುಕ್ತಿನಚಿಪ್ಪಿನ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಬೆಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ರಜತದ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಉದ್ಘೋಷಮಾಡಿ ರಜತದ ಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಸ್ತೃತಿಯು ಅನುಭೂತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾದಾಗ್ಯೂ ದೋಷದಿಂದ 'ಸಃ' ಅದೇಶಕಾಲಗಳ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದು ಎನ್ನುವ ತತ್ತಾಂಶವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸದೆ ಅನುಭವಸದೃಶವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ— ಅನುಭವವು ಹೇಗೆ ತತ್ತಾಂಶವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ರಜತಸ್ತೃತಿಯೂ ಕೂಡ ತತ್ತಾಂಶವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ರಜತಸ್ಮರಣಿಗೂ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವಿನ ಅನುಭವಕ್ಕೂ, ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ, ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಭೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮೀಚೀನವಾದ ರಜತಜ್ಞಾನದ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವ ಸ್ತೃತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಗಿರುವವುಗಳೇ ಅಭೇದವ್ಯವಹಾರವನ್ನೂ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವ್ಯವ ದೇಶವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. (20) ಪರಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವ ಸ್ತೃತಿರೂಪಗಳಾದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, (೧) 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನಿಕರ್ಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಜ್ಞಾನವು ಅನುಭವವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿವಾದವಿಲ್ಲ. (೨) 'ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಿರುವುದು. ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಸರ್ವರೂ ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಬೇಕಾಗುವರು. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಜತದಿಂದ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪಿನಿಂದ ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಣ್ಣೇ ಬೆಳ್ಳಿ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ, ಅಂದರೆ— ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಣ್ಣು ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ಕುರ್ಚಿಯಿಂದ ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಣ್ಣು ಆನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕಾಗುವುದು. ದೋಷವಿದ್ದರೆ ಇಂದ್ರಿಯವು ಬೆಳ್ಳಿ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ದೋಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆಂದು ಅಲ್ಲ. ದೋಷಗಳು ವಿಪರೀತಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾರವು. ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬೆಂಕಿಯು ಭಸ್ಮಕವೆನ್ನುವ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ದೂಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಹೆಚ್ಚು ಆಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ದೋಷಗಳು ವಿಪರೀತಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅದು ವಿವಾದಗ್ರಸ್ತವಾಗಿದೆ. ದೋಷವೇ ತಿಂದ ಆಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ದೋಷವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲ. ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬೆಂಕಿಯು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ದೋಷವು ಹೇಗೆ ಮಾಡುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ. ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಪರಿಣತಗಳಾದ ರಸಗಳು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಭಸ್ಮಕದೋಷದಿಂದ ಪರಿಣತಗಳಾದ ರಸಗಳು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲ. (21) ಲಿಂಗಾದಿಗಳನ್ನನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದವರಿಗೂ ಹುಟ್ಟುವಂತಾದ್ದು ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪೂರ್ವಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವ ಇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಸನ್ನಿಕರ್ಷನೊದಲಾದ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಹುಟ್ಟಿರುವ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸ್ಮರಣರೂಪವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. (22) ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮರಣರೂಪವು ಎನ್ನುವ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. 'ಇದಂ ಸ್ಮರಣಂ ಅನಾಕಲಿತರಜತಸ್ಯಾನುತ್ಪದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಸ್ಮರಣ

ವತ್ = ಈ ರಜತವೆನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮರಣರೂಪವು, ರಜತವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದವನಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಮತವಾದ ಸ್ಮರಣದಂತೆ. ಹಾಗಾದರೆ— “ಇದಂ ಅಸ್ಮರಣಂ ತತ್ತಾಂಶವಿಕಲತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್” = ಈ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮರಣರೂಪವಲ್ಲ; ತದ್ದೇಶಕಾಲಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ತತ್ತಾಂಶಕ್ಕೆ ‘ತತ್’ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಘಟವು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಂತೆ, ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಿಗೆ ಘಟಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯೂ ಮತ್ತು ಹರಿ-ಹರ ನೊದಲಾದವರ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಬರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮರಣತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಹೇತುವದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (23) ಮತ್ತು ಯಾವುದರ ಅನುಭವವು ಬಂದಿರುತ್ತದೋ ಅದೇನೂ ಸ್ಮೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ತಾಂಶವು ‘ಸಃ’ ಅಂದರೆ ಅತೀತದೇಶಕಾಲಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿನ ಧರ್ಮವು. ಅಂತೂ ‘ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವುದು ಕೇವಲ ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸತಕ್ಕ ಸ್ಮೃತಿಯೇ ಆಗಲಿ. ದೋಷವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅತೀತದೇಶಕಾಲಗಳ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ತತ್ತಾಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸತಕ್ಕದೆ ಇರತಕ್ಕದೂ ಆಗಲಿ, ತಥಾಜ ತತ್ತಾಂಶವಿಕಲತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿದೆ. ಅಸ್ಮರಣತ್ವವೆನ್ನುವ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ಸಾಧ್ಯಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (24) ‘ಇಯಂ ಸ್ಮೃತರ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯತ್ವಾತ್’ = ಈ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲ, ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವಪ್ರಯುಕ್ತ, ಈ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರವಿದ್ದರೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರೋದ್ಭೋದವು ಕಾರಣವು. ಅದಕ್ಕೆ ಇದಂತ್ಯ ನೊದಲಾದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಾಧಾರಣಾಕಾರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಿಕೆಯು ಕಾರಣವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಇಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರಾನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕವು ಉಪಕ್ಷೇಪವಾಗುವುದು. ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ಸಾಧಕವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. (25) ಹೀಗಾದರೆ ತಿಕ್ತರಸ(ಖಹಿಸದಾರ್ಥ)ವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸದಿರುವ ಬಾಲಕನಿಗೆ ತಿಕ್ತಸ್ಮೃತಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಡವು (ಬೆಲ್ಲ) ತಿಕ್ತವು (ಖಹಿ)ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾದರೆ ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳದ್ದೂ ಸ್ಮೃತಿಯು ಬರಬೇಕೆಂದರೆ— ಅದೃಷ್ಟವಶದಿಂದ ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳದ್ದೇ ಸ್ಮರಣೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. (26) ಅಥವಾ ಗ್ರಹಣ(ಅನುಭವ)ಸ್ಮರಣೆಗಳೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಭೇದವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಗಳೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಭೇದವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಅಭೇದ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ=ಪೀತಃ ಶಂಖಃ= ಶಂಖವು ಪೀತ(ಅರಸಿನ) ವಾಗಿದೆಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಪಿತ್ತದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಪೀತತ್ವವು ದ್ರವ್ಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ಗ್ರಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಂಖವು ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಕ್ಲ್ಯ (ಬಿಳಿಪು) ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶಂಖತ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅನುಭವಗಳು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಅಸಂಸರ್ಗವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ‘ಪೀತಃ ಶಂಖಃ’ ಎನ್ನುವ ಅಭೇದ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಿತ್ತದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೀತತ್ವವು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿ ‘ಪೀತಃ ಶಂಖಃ’ ಎಂದು ಅನುಭವವು ಬರುವುದಾದರೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಾಡಿಗೆಯ ನೈಲ್ಯವೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ‘ನೀಲಃ ಶಂಖಃ’ ಎಂದೂ ಅನುಭವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆಂದರೆ— ಕಜ್ಜಲ (ಕಾಡಿಗೆ)ವು ವಕ್ರವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ಣು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ನೈಲ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಹೊರಡುವಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಡಿಗೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣಿನ ಸಮೀಪ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಮತ್ತು ಕಾಡಿಗೆಯು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯವಾಗಿರುವವನು ಕಣ್ಣಿನ ರಶ್ಮಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿದೆ. ಪಿತ್ತದ್ರವ್ಯವು ಕನ್ನಡಿಯಂತೆ ಸ್ಪೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದವನು ಕಣ್ಣಿನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಲ್ಲ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ 'ತಿಕ್ತೋ ಗುಡಃ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಸನೇಂದ್ರಿಯವು (ನಾಲಗೆಯು) ತಿಕ್ತದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತಿಕ್ತತ್ವವನ್ನು ದೋಷದಿಂದ ದ್ರವ್ಯವಿರಹಿತವನ್ನಾಗಿಯೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲವನ್ನು ದೋಷದಿಂದ ಮಾಧುರ್ಯ ರಸವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೇನೇ ನಾಲಗೆಯು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅವೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಗುಣ (ತಿಕ್ತ) ಗುಣಿ(ಗುಡ) ಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ 'ತಿಕ್ತಂ ನಿಂಬಫಲಂ' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವದ ಸಾದೃಶ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ತಿಕ್ತೋ ಗುಡಃ' ಎನ್ನುವ ಅಭೇದವ್ಯವಹಾರ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಭೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದಿರುವ ಎರಡು ಅನುಭವಗಳೇ ಮಾಡುತ್ತವೆ. (27) ಕೆಲವುಕಡೆ ಗ್ರಹಿಸದಿರುವ ಭೇದವುಳ್ಳ ಎರಡು ಸ್ಮರಣಗಳೇ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ= 'ಸ ಘಟ ಸ್ತತ್ರಾಸೀತ್' ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸ ಘಟಃ' ಎನ್ನುವುದೊಂದು ಸ್ಮರಣವು. 'ತತ್ರಾಸೀತ್' ಎನ್ನುವುದು ಬೇರೊಂದು ಸ್ಮರಣವು. ತಥಾಚ ಈ ಸ್ಮರಣಗಳೇ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೂ ಅದರ ವಿಷಯಗಳಾದ ಘಟ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಗ್ರಹಿಸದಿರುವ ಭೇದವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ 'ಸ ಘಟ ಸ್ತತ್ರಾಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಲಾತ (ದೀವಿಗೆ ಅಥವಾ ವಂಜು) ವನ್ನು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿಸಿದರೆ ಅದರ ಜ್ವಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಚಕ್ರವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಾಹಮಾಡಬೇಕು. (28) ಮತ್ತು ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವರೂ ವಿವೇಕಾಗ್ರಹವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಿಷಯಿ ಭೂತವಾದ 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ರಜತಕ್ಕೂ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯೇ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ವಿವೇಕಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯ ನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದವರಿಗೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವ ಭೇದಾಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಕೂಡುವಾಗ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಏಕೆ? (29) ಮತ್ತು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿ (ಭ್ರಾಂತಿ)ಯಿದೆ, ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ನೇದಂ ರಜತಂ' ಎಂಬುವ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವಿರುವುದರಿಂದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಬಾಧ್ಯವಾದ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ— ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪುವಿಗೂ ಬೆಳ್ಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಬಂದಿರುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎನ್ನುವ ಅಭೇದವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿಯೇ 'ನೇದಂ ರಜತಂ' ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಿವೇಕಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವೆನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಕೂಡಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ನೇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. (30) ತಥಾಚ 'ವಿಗೀತಪ್ರತ್ಯಯಃ ಯಥಾರ್ಥಃ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್' = ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿದೆ, ಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಇದು ಘಟವು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಂತೆ. ಅಹುದು. ಆದರೆ ವಿಗೀತಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರೆ (೧) ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನವೋ (ಇದಂ ಎನ್ನುವ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನವೋ)? (೨) ಸದೃಶವಾದುದನ್ನು ನೋಡೋಣದರಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ರಜತದ ಸ್ಮರಣವೋ (ಭ್ರಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವೋ)? (೩) ಅಥವಾ ಎರಡೋ ಅಂದರೆ

ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷ್ಯಜ್ಞಾನ ವಿಶೇಷಣಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ರಜತಸ್ಮರಣ ಎನ್ನುವುದೋ? (೪) ಅಥವಾ ರಜತ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನವೋ? (೫) ಅಥವಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಭೇದವುಳ್ಳ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೋ? ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ೩ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವು. ೪ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಾದಿಗೆ (ಅನುಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವವನಿಗೆ) ಆಶ್ರಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಂದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವವನು ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಮತ್ತು ವಿರೋಧವು. (ಪ್ರಮಾಣಬಾಧವು.) ಅಂದರೆ ರಜತ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತು ಇವುಗಳ ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವು ಬಾಧಿತವು. ೫ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು (ಅಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತವಾದಿಗಳು) 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದು ಆಗೃಹೀತಭೇದವುಳ್ಳ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಯಿತು, ಎಂದರೆ — ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನವಿದೆ. ರಜತಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡೋಣದರಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕೆ ರಜತದ ಸ್ಮರಣೆಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಸವಿಕಲ್ಪಕವಾದ 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭೇದವೋ ಅಭೇದವೋ ಎಂದು ವಿವಾದವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನಗಳಾದ ಭೇದಾಭೇದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವೇ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇದುವೊದಲಾದ ಅಭೇದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು ಪಕ್ಷವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಧರ್ಮದಿಂದಲೇ ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲ. (31) ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸುವುದು. ಭ್ರಾಂತಿರೂಪ ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎನ್ನುವ ವಿವಾದಸಮಯದಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ವಿಮತಗಳಾಗಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಗಳು ಗ್ರಹಣ ಸ್ಮರಣರೂಪಗಳಾಗಿ ಅವುಗಳು ಭಿನ್ನಗಳಾದರೆ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು (ಮುತ್ತಿನಚಿಪ್ಪನ್ನು) ಮಾತ್ರ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ರಜತವಾರ್ತೆಯನ್ನೇ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ರಜತಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ರಜತವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಾಗಿ 'ಇದಂ' ಎಂದು ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೇನೇ ರಜತತ್ವವನ್ನು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ವಿಧಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ರಜತಂ' ಎಂದೇ ಯಾವುದೋ ಒಂದಕ್ಕೆ ರಜತತ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಎರಡೂ ಜ್ಞಾನಗಳು ಭಿನ್ನಗಳಾದರೆ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತವಾದಿಗಳು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಖ್ಯಾತವಾದಿಗಳು ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯುಂಟೇ ಉಂಟು. ಆದಕಾರಣ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಭೇದ ಅಭೇದರೂಪ ಆಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಭ್ರಮೆಯುಂಟೆಂದು ಹೇಳುವವನು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವುದು ವಿಷಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡುವವನು ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧತ್ವವೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಮುಕ್ತನಾದಾನು? (32) ಹಾಗಾದರೆ ರಜತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗ

ಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ನಾನು (ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಯು) ಪಕ್ಷೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಬೇಡ. ಬೇರೆಯವರೂ ಹೇಳಿಯಾರು. ಅಂದರೆ, ನಾನೂ ಅಂತಹುದನ್ನೇ ಪಕ್ಷೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. (33) ಪುನಃ ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿದರೆ ಈಶ್ವರ ಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಜತವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಈಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಈಶ್ವರ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವು ಬರಬಹುದೆಂದು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿವಾದಿಯು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಅಖ್ಯಾತಿವಾದಿಯು ನಿನಗೆ ಅಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ರಜತವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವನು. (34) ಪುನಃ ಪ್ರಕೃತಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಅನೀಶ್ವರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದು ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಯು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಅಖ್ಯಾತಿವಾದಿಯು ನಾನೂ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳುವನು. ನೀನು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅನೀಶ್ವರನನ್ನು ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದರೆ ನಿನಗೂ ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ವ್ಯರ್ಥವೇ. (35) ಪ್ರಕೃತಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅನೀಶ್ವರ ಜ್ಞಾನವು ಪಕ್ಷವಾದಾಗ್ಯೂ ಇದು ಇಷ್ಟಸಾಧನವು, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ರಜತತ್ವವು ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವ್ಯಾಪ್ಯವು ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನವು ನಮಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧ ಸಾಧನತ್ವವು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗೆ ಬಾಧವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (36) ಪುನಃ ಅಖ್ಯಾತಿವಾದಿಯು 'ವಿವಾದಾಧ್ಯಾಸಿತಂ ರಜತಜ್ಞಾನಂ ರಜತವಿಷಯಂ ರಜತಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್ ಸಮ್ಮತವತ್ = ವಿವಾದ ವಿಷಯವಾದ ರಜತಜ್ಞಾನವು ರಜತವಿಷಯಕವಾಗಿದೆ, ರಜತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ರಜತಜ್ಞಾನದಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ— ಈ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ರಜತಜ್ಞಾನತ್ವವೆಂದರೆ (೧) ರಜತಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಂ = ರಜತದ ಜ್ಞಾನವು ರಜತಜ್ಞಾನವು ಎಂದೋ? ೨ ರಜತಂ ಚ ತತ್ ಜ್ಞಾನಂ ಚ = ರಜತಾಕಾರವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದೋ, ೩ ರಜತಶಬ್ದೋಲ್ಲೇಖಿಜ್ಞಾನಂ = ರಜತ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿರುವ ಜ್ಞಾನವೆಂದೋ ಅಥವಾ ರಜತ ಶಬ್ದದ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದೋ? ೪ ರಜತಾರ್ಥಿನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತು ಜ್ಞಾನಂ ವಾ = ರಜತವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದೋ? ೫ ರಜತಮಿತಿ ಜ್ಞಾನಂ ವಾ = ರಜತವೆಂದು ಜ್ಞಾನವು ಎಂದೋ? ಈ ಐದು ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ರಜತದ ಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ರಜತ ವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವಿಗೂ ಸಾಧ್ಯಕ್ಕೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ರಜತಾಕಾರವಾದ ಜ್ಞಾನವೆನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ರಜತಾಕಾರತ್ವವನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ರಜತಾಕಾರತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. (೩)ನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ರಜತಶಬ್ದ ವಿಷಯಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ರಜತಶಬ್ದದ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಜತಾದಿಪದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸುವರ್ಣಾದಿಪದವಿದ್ದರೆ ಮೊದಲು ಇರುವ ಸುವರ್ಣಾದಿ ಪದದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ರಜತಾದಿ ಪದದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲಿನ ಪದದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ರಜತಪದದ

ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನತ್ವವಿದೆ. ರಜತವಿಷಯಕತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (೪) ನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಭೇದಾಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವವನು 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ರಜತಾರ್ಥ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೇತುತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರಜತ ವಿಷಯಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (೫) ಹಿಂದಿನ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಹೋಗುವುದರಿಂದ 'ರಜತವೆಂದು ಜ್ಞಾನವು' ಎನ್ನುವ ಐದನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡಲಾರದು. (37) ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿವಾದಿಯು (೧) ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿವಿಷಯಕ ವಾದುದು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೋ? ಅಥವಾ (೨) ರಜತಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿವಿಷಯಕ ವಾದುದು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೋ? ೧ನೇದ್ದು ಯಥಾರ್ಥಾಖ್ಯಾತಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದು ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವೇ. ೨ನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಜತಜ್ಞಾನಶಬ್ದದಿಂದ ಪರರು ಯಾವ ಅರ್ಥ ವನ್ನು ಹೇಳಲು ಇಚ್ಛಿಸುವರೋ, ಅದೇ ನಮಗೆ ಹೇತುವಾಗುವುದು. (38) (೧) ಬಾಧವು ಬರುವುದರಿಂದ ರಜತದ ಜ್ಞಾನವು ಎನ್ನುವ ಒಂದನೇ ಕಲ್ಪವನ್ನು ಪರರಿಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ರಜತವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿವಿಷಯಕವಾಗಲಾರದು. ಅಲ್ಲದೆ ಶುಕ್ತಿ ರಜತಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ಜ್ಞಾನವು ರಜತಾಕಾರವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. (೩) ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ರಜತಶಬ್ದೋಲ್ಲೇಖಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವು ಅಂದರೆ, ರಜತಶಬ್ದದ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಕಾರಣ ವಾದುದು, ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ರಜತ ಶಬ್ದವು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಕೇತಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನವು ರಜತಶಬ್ದದ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನವೂ ಶುಕ್ತಿವಿಷಯಕವಾದುದೂ ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೪) ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯದೆಯೋ ಅದರ ಕೆಳಗೆ ರಜತವಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದವನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ರಜತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ವವನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೫) ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಹಿಂದಿನ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳೇ ಒರುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ರಜತಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದ ರೊಂದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷವನ್ನಾಗಲೀ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಬೇರೆ ಒಂದು ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತಹ ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರುವ ರಜತಜ್ಞಾನತ್ವವನ್ನೇ ನಾನು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನನ್ನ ಹೇತುವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ದೋಷಾಧಾರಕವಲ್ಲ. (39) ಅಖ್ಯಾತಿವಾದ್ಯೇಕದೇಶಿಗಳು ರಜತವಿಷಯಕಜ್ಞಾನತ್ವ ವೆಂದೇ ಹೇತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ರಜತೇತರಾವಿಷಯಕತ್ವಂ = ರಜತಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದೆಂಬುವುದೇ ಸಾಧ್ಯವು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಹೇತುಸಾಧ್ಯಗಳು ಒಂದೇ ಆಯಿತೆ ನ್ನುವ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದು ತಪ್ಪು. ರಜತಘಟಗಳು ಎನ್ನುವ ಸಮೂಹಾ ಲಂಬನ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ರಜತವಿಷಯಕತ್ವ ವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿದೆ. ರಜತಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಘಟವಿಷಯಕತ್ವವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ರಜತೇ ತರಾವಿಷಯಕತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (40) ಮತ್ತು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿಸನ್ನಿಕ್ಯವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವವ್ರಯುಕ್ತ ಶುಕ್ತಿವಿಷಯಕವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ವಿಷಯತ್ವವು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ರಜತದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ತಥಾಚ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಿಹಾರವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (41) ಮತ್ತು

(೧) “ಜ್ಞಾನತ್ವಂ ಯಥಾರ್ಥಮಾತ್ರವೃತ್ತಿ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್ ಪ್ರಮಾತ್ಮವತ್” = ಜ್ಞಾನತ್ವವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರತಕ್ಕದ್ದು, ಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಮಾತ್ಮದಂತೆ. (೨) “ಶುಕ್ತಿಕಾ ನ ರಜತತ್ವೇನಾನಭಾಸತೇ ತದ್ರೂಪೇಣಾಸತ್ವಾತ್ ಯತ್ ಯದ್ರೂಪೇಣಾಸತ್ ತತ್ ತದ್ರೂಪೇಣ ನಾನಭಾಸತೇ ಯಥಾ ಮೇರುಃ ಸರ್ವಪತ್ಯೇನ” = ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪು ರಜತರೂಪವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ, ರಜತರೂಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವ ಮೇರುಪರ್ವತವು ಸರ್ವಪರೂಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೋ ಆ ಮೇರು ಪರ್ವತವು ಸರ್ವಪರೂಪವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. (೩) “ಇದಂ ರಜತತಾದಾತ್ಮ್ಯಂ ನ ಪ್ರತ್ಯೇತುಂ ಶಕ್ಯಂ ಅಸತ್ವಾತ್ ಕೂರ್ಮರೋಮವತ್” = ಈ ರಜತದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾದುದಲ್ಲ, ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೂರ್ಮ (ಆನೆ) ರೋಮದಂತೆ. ಆದಕಾರಣ ಅಖ್ಯಾತಿಸ್ವನೇ ಶೇಷ ವೆಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪಕ್ಷವು.

ಸಿದ್ಧಾಂತವಿವರಣೆ.

(42) ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ .ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮೆಯನ್ನುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲವೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ. ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು. ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಒಪ್ಪಿರುವ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ದೂರಿಸಿದರು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿದ್ದ ದೋಷವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಂಪೂರ್ಣ ದೂರಿಸಿ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿ(ಭ್ರಮೆ)ಯಿದೆ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಭಾಕರರು “ಅನ್ಯಥಾ ವರಿಣತೇ ವಸ್ತುನಿ ಖ್ಯಾತಿಃ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಃ” ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನ್ನಾರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು “ಅನ್ಯಾಕಾರೋಲ್ಲೇಖಿ ಅನ್ಯಾಲಂಬನಂ” ಎನ್ನುವ ವರ್ಯಂತ ಅಂದರೆ, ಈ ಕಲ್ಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದ್ದು ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವೇ. ಅಂತಹ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಿಷ್ಣುತತ್ವನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ “ಅಸತಃ ಸತ್ಯಪ್ರತೀತಿಃ ಸತಃ ಅಸತ್ಯಪ್ರತೀತಿಃ ಇತ್ಯನ್ಯಥಾ ಪ್ರತೀತೀರೇವ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವಾತ್” ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವುದೂ, ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಅಯಥಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಹೀಗೆ ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತೀತಿಗೇನೇ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೇರೇರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನವು ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. (೧) ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಯಥಾರ್ಥ (ಸತ್ಯ)ವೋ? ಅಯಥಾರ್ಥ (ಅಸತ್ಯ)ವೋ? ಅಯಥಾರ್ಥವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅಸತ್ತಿಗೂ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ ಎಂದುಪವಾದಿಸುತ್ತೇವೆ. (೨) ಆತ್ಮಂತಾ ಸತ್ತಿಗೂ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಾದರೆ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತಕ್ಕೆ ಅನ್ಯತ್ರ (ಅಂಗಡಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ) ಸತ್ಯವನ್ನು ಎಕೆ ಒಪ್ಪಿರುವುದು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ತಾರ್ಕಿಕರು ರಜತವು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿಯೇ ಆತ್ಮಂತಾಸತ್ತಾದ ರಜತರೂಪವಾಗಿ ದೋಷದಿಂದ ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಅಭಿನವಾನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು. (42) ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವ ರಜತಾಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನು ‘ಖಂಡಃ ಗಾಃ’ (ಖಂಡತ್ವ ಜಾತಿಯೂ ಖಂಡರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಒಂದೇ, ಗೋತ್ವಜಾತಿಯೂ ಗೋರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ

ಒಂದೇ,) 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' = ವಸ್ತ್ರವು ಬಿಳಿಪು ಇದು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸವಿಕಲ್ಪಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ವಿಭ್ರಮಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿಷಯಕವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಖಂಡತ್ವ ಖಂಡ, ಗೋತ್ವ ಗೋವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ದೂಷಿಸಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಗತವೇ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ ಚಲತಿ = ವಸ್ತ್ರವು ಬಿಳಿಪು, ಹಂದಾಡುತ್ತದೆ, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ? ೧ ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾ ಜಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯದಿಂದಲೋ? ೨ ಅಥವಾ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೋ? ೩ ಅಥವಾ ಗುಣಾಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯದಿಂದಲೋ? ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾಶ್ರಯದಿಂದಲೋ? ಎಂದರೆ— ೧ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ 'ಶೌಕ್ಲ್ಯಂ ಪಟಃ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಲಾಂಕಿಕರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲವಷ್ಟೆ. 'ಚಲತಿ ಪಟಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಚಲನವೇ ಪಟವು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವೂ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. 'ಖಂಡಃ ಗೌಃ' ಎನ್ನುವುದು, ಖಂಡತ್ವವು ಪಿಂಡವೇ (ಖಂಡರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ) ಗೋತ್ವವೂ ಪಿಂಡವೇ (ಗೋರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ) ಎನ್ನುವುದೂ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ— 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' ಇವು ಮೊದಲಾದ ಸವಿಕಲ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಶೌಕ್ಲ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪಟಕ್ಕೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ 'ದಂಡೀ ದೇವದತ್ತಃ' ದೇವದತ್ತನು ದಂಡವುಳ್ಳವನು ಎನ್ನುವ ಅನುಭವವೂ ಕೂಡ ದೇವದತ್ತನಿಗೂ ದಂಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ (ಅಭೇದ)ವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. 'ದಂಡೀ' ಎನ್ನುವ ಶಾಬ್ದವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ದಂಡವು ಇವನಿಗೆ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದಂಡೀ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಭೇದರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ 'ಇನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂತಹುದನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಂದರೆ ದಂಡಕ್ಕೂ ದೇವದತ್ತನಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿರುವ ಜ್ಞಾನವೇ ಅದಾಗಿದೆ. ದಂಡಕ್ಕೂ ದೇವದತ್ತನಿಗೂ ಅಭೇದವಿಷಯಕವಾದುದು ಅಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ. 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಭೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಅಭೇದ ವಿಷಯಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರುವುದು, ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ಅಂದರೆ, 'ಶುಕ್ಲಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ' = ಶುಕ್ಲಗುಣವು ಇದಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶುಕ್ಲ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ, ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋಽಚ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೇದಾರ್ಥಕವಾದ ಅಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುತ್ತದೆ. 'ಪಟಃ ಚಲತಿ' ಪಟವು ಹಂದಾಡುತ್ತದೆ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದಾರ್ಥಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಗೌಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಭೇದವು ಹೇಗೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ 'ಗೌಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಗೋತ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. 'ಗೌಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಗೋತ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ ಗೋತ್ವವನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಗೋಭಾವಃ' ಗೋವಿನ ಧರ್ಮವು ಗೋತ್ವವು ಎನ್ನುವ ಭೇದಾರ್ಥಕವಾದ 'ತ್ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಭೇದಾರ್ಥಕವಾದ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಅಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಅಭಿಜ್ಞರು 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಶೌಕ್ಲ್ಯಂ ಪಟಸ್ಯ' ಪಟದ ಬಿಳಿಪು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವರು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು. 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸವಿಕಲ್ಪಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ ಚಲತಿ'

ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಶೌಕ್ಲ್ಯವು, ಪಟತ್ಯವು, ಚಲನವು, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಅಭಿಜ್ಞರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ 'ದಂಡೀ ಕುಂಡಲೀ ದೇವದತ್ತಃ' ದೇವದತ್ತನು ದಂಡವುಳ್ಳವನು, ಕುಂಡಲವುಳ್ಳವನು. ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ದಂಡ, ಕುಂಡಲ, ದೇವದತ್ತತ್ವ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಅಭೇದವೇ ವಿಷಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೩ನೇ ಪಕ್ಷವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಭೇದವೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದವೂ, ಆಶ್ರಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೇ? ತನಗೆ ತಾನೇ ಅಧಿಕರಣನಾಗಲಾರನಷ್ಟೇ. 'ಸಮಾನಂ ಅಧಿಕರಣಂ ಯೇಷಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬಹುತ್ವವು ಭೇದವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೆ. ಆಶ್ರಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದರೆ ಆ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ ತಥಾಚ ಗುಣಾಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯದಿಂದ ಅಭೇದವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಗುಣಾಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯದಿಂದ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು ತಥಾಚ ಗುಣಾಶ್ರಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (44) ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ, ಕ್ರಿಯಾವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ— ನಾವು ಗುಣಾಶ್ರಯದಿಂದ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು. ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ಕ್ರಿಯಾವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವೇ. ಹಾಗಾದರೆ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದೇ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದೇ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ಗುಣಾಶ್ರಯ, ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೇನೇ ಅಭೇದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಗುಣಾಶ್ರಯತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಗುಣಾದ್ಯಾಶ್ರಯದಿಂದ ಆಶ್ರಿತವಾದ ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವು. ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವಾದ ಬೇರೊಂದು ಪದಾರ್ಥವೇ. ಏವಂಚ ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಗುಣಾದ್ಯಾಶ್ರಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೇ. ಏವಂಚ ಎಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅಭೇದವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಅಭೇದದಿಂದ ತೋರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಾನು ಹೇಳಿದ ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನೀನು ಹೇಳಿದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (45) ಅಹುದು. ಆದರೆ ಯಾವದ್ರವ್ಯಭಾವಿಗಳಾದ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಜೀವ ಚೈತನ್ಯದಿಂದಲೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಅಭೇದವೆಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ವೇದವ್ಯಾಸರದ್ಧೂ, ಭಾಷ್ಯ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರದ್ಧೂ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಯಾವದ್ರವ್ಯಭಾವಿಯಲ್ಲದ ಘಟರೂಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳೆಂದೂ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಾದರೂ ಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ, ಭೇದಾಭೇದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' ಇದುವೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಭ್ರಮಗಳು ಆಗಬೇಕಾಗುವವು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅತ್ಯಂತಾಭೇದಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಅಭೇದವಿಷಯಕವೇ. ಭೇದವಿಷಯಕವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದರೂ ವಿಶೇಷವು ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಯುಕ್ತ

ವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳೋ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಯು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿಪರೀತವನ್ನಾಕರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಇದ್ದದ್ದೇ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. (46) ಪುನಃ 'ಅನ್ಯಕಾರೋಲ್ಲೇಖಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ನಮಗಿಷ್ಟವಾದ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಗೆ ಅನುಭವ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಪವಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಯತ್ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟಕರಣೇನ' ಎನ್ನುವ ತನಕ ಆಲಂಬನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಪವಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಯತ್ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟಕರಣೇನ' ಎನ್ನುವ ತನಕ ಆಲಂಬನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದು ನಮಗಿಷ್ಟವೇ. "ಯದ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯತ್ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟಕರಣೇನ ಜನ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ವಿಷಯಃ" ಯಾವ ವಿಜ್ಞಾನವು ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. (47) ಹಾಗಾದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎನ್ನಕೂಡದು. ಸನ್ನಿ ಕರ್ಷವೂ ಕಾರಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ರೂಪಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನ ವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾಗಲಾರದು. ಲಿಂಗಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನಿಂದ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಲಿಂಗಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಆ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಗಳು ಅವರ್ಜನೀಯ ಸನ್ನಿಧಿಗಳು. (48) ಧೂಮಾದಿ ರೂಪಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ವಹ್ನಿಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅತೀತಾದಿ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಮಿತಿಯು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ ಶ್ರೋತ್ರ ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕುರಿತು ಶ್ರೋತ್ರವು ವಿಷಯ ವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ದೂಷಣವು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿ ಹರಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ವಾಕ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀ ಕರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ 'ಸಃ' ಎನ್ನುವ ತತ್ತಾಂಶ ದಿಂದಲೂ ಲಿಂಗಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಿಯಿಂದಲೂ ವಾಕ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ಸನ್ನಿಕರ್ಷ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಬರುವುದು. (49) ತತ್ತಾನುಭವ (= ಅತೀತ ದೇಶಕಾಲಗಳ ಸಂಬಂಧ ಜ್ಞಾನ) ದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ, ಕೂಡಿರುವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಲಿಂಗಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಲಿಂಗವಿಷಯಕವಾದ ಲಿಂಗಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಿಂಗಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸಂಸ ಗರ್ವೇ ಧರ್ಮವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಸಮುದಾಯರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ವಿಲ್ಲವೆಂದುಹೇಳಿದರೆ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು. ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳೇ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ರೂಪಪ್ರತೀತಿಗೆ ಆತ್ಮನು ವಿಷಯನಾಗ ಬೇಕಾಗುವನು. ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಕರ್ಷವೂ ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜ್ಞಾನಾಸಾಧಾರಣಕಾರಣದಿಂದ ಸನ್ನಿ ಕೃಷ್ಟವಾದುದೇ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ರೂಪಪ್ರತೀತಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಸಾಧಾರಣ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಅಸಾಧಾರಣ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾದ

ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ವಿಷಯವೆಂದು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸನ್ನಿಹರ್ಷವೂ ಅಸಾಧಾರಣ ಕಾರಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ, ಅಂದರೆ, ಆ ಜ್ಞಾನಾಸಾಧಾರಣಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಾಸಾಧಾರಣಕಾರಣವಾದ ಸನ್ನಿಹರ್ಷವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ರೂಪಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಅಸಾಧಾರಣ ಕಾರಣವೇ ಅಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಹರ್ಷವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನು ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುರಂದ್ರಿಯವು ಅಸಾಧಾರಣಕಾರಣವಾದರೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸನ್ನಿಹರ್ಷವು ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಾರಣಕಾರಣವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನಿಹರ್ಷವು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಆ ಚಕ್ಷುರ್ಮನಸ್ಸನ್ನಿಹರ್ಷವು ಸೃಧಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಸಾಧಾರಣಕಾರಣವೇ. (50) ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಬೇರೆ ಕ್ಷುದ್ರೋಪದ್ರವಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ— ಲಿಂಗಜ್ಞಾನ ವಾಕ್ಯಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವು ವಿಷಯತ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಷಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ವಿಷಯತ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಿಷಯತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಲಿಂಗಸಂಬಂಧಿಯಿಂದಲೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪರವಾದ ವಾಕ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶವು. ಆದಕಾರಣ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವಿಷಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿತ್ಯ ಜ್ಞಾನವಿಷಯವೇ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಲಕ್ಷ್ಯವೇ ಅಲ್ಲ. ಯೋಗಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಯೋಗಜಘನುಮೇ ಸಂಬಂಧರೂಪವು. ಆದಕಾರಣ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಜನ್ಯಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ 'ಯತ್ಸನ್ನಿಹರ್ಷಕರಣೇನ ಯಜ್ಞ್ಜ್ಞಾನಂ ಜಾಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ವಿಷಯಃ' ಎಂದು ವಿಷಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀನು ಹೇಳಿದ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಯತ್ಸನ್ನಿಹರ್ಷಕರಣೇನ' ಎನ್ನುವ ವಿಷಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೂಷಿಸಿ 'ಯಜ್ಞ್ಜ್ಞಾನಂ ಯತ್ಪ್ರತಿಭಾಸಂ ತದೇವ ತಸ್ಯಾಲಂಬನಂ' ಎಂದು ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಆಯುಕ್ತವು. (51) ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತದೋ ಇಲ್ಲವೋ ಇದುವೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯು ವಿಷಯವೆನ್ನುವುದು ಅನುಭವವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ; ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಅನುಭವವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ರಜತಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿಸನ್ನಿಹರ್ಷವಾದ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯು ವಿಷಯವಾಗಬಹುದು. ರಜತವು ತೋರುತ್ತದೆ, ಶುಕ್ತಿಯು ಅಲಂಬನವು ಎಂದಾದರೆ ಘಟಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಘಟವು ತೋರುತ್ತದೆ, ಪಟವು ವಿಷಯವಾಗಲಿ ಎನ್ನುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಬರುವುದೆಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತೋರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷಯವು ಎನ್ನುವುದು ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಜ್ಞಾನಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (52) ರಜತಾನವಭಾಸಸ್ಯ = ರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ರಜತವೇ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದರೆ ರಜತವು ಇರಬೇಕು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ— "ಆ ರಜತವು ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿದೆ, ಆ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮೃತಿ ರೂಪವು, 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವರೂಪವು, 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದು ಅಗೃಹೀತ ಭೇದವುಳ್ಳ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು" ಎಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿದ ಸಮಾಧಾನವು 'ಶುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ರಜತವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಸರ್ವಾನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯುಕ್ತವು.' (53) 'ಯದ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯತ್ಪ್ರತಿಭಾಸಂ ತತ್ ತದ್ವಿಷಯಂ' = ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ತೋರುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅದು ವಿಷಯವು ಎಂದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಯಾಗಲಿ, ಅದಾಗ್ಯೂ ಅನುಭವವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅನುಭವವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳುವಿರೋ? ಅಥವಾ ಇದಂತವ್ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ರಜತಜ್ಞಾನವು ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅನುಭವವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ? ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನೇದ್ದು ಇಷ್ಟವೇ. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿತ್ವಜ್ಞಾನವು ರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿತ್ವಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ರಜತಜ್ಞಾನವೇ ಬರಲಾರದು. ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದಂತವ್ಯಾಕಾರಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ರಜತಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿರೋಧವಿದ್ದರೆ ಸತ್ಯರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದಂತವ್ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ರಜತಜ್ಞಾನ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದವರಿಗೇನೇ ಪ್ರತೀತಿವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ರಜತಕ್ಕೂ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟವೇ. 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಂತೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. (54) ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿ (ಭ್ರಮೆ)ಯು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು. ಇಂದ್ರಿಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಒಳ್ಳೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ದೋಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ದೋಷಗಳು ಕರಣಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಳುಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿಪರೀತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಯಥಾರ್ಥವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆಯುಧಾರ್ಥ ವ್ಯವಹಾರವು ಹುಟ್ಟದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (55) ಮತ್ತು ೧. ಎಲ್ಲಾ ಸಹಕಾರಿ ಕಾರಣಗಳೂ ವಿಪರೀತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ? ೨. ಅಥವಾ ದೋಷಗಳೇ ವಿಪರೀತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ? ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪಶುಹಿಂಸೆಗೆ ಧರ್ಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೋ? ಅಧರ್ಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, ಧರ್ಮವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಾದರೆ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಗವಲ್ಲದಿರುವ (ಅಂದರೆ ಕಟುಕರು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ) ಪಶುಹಿಂಸೆಯೂ ಧರ್ಮವನ್ನು ಏಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು? ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, ಅಧರ್ಮವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಾದರೆ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದ ಪಶುಹಿಂಸೆಯಿಂದಲೂ ಹೇಗೆ ಧರ್ಮವು ಉಂಟಾಗುವುದು? ಅಧರ್ಮವೇ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮಂತ್ರನೊಡಲಾದ ಸಹಕಾರಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪಶುಹಿಂಸೆಯು ಧರ್ಮವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ ಸಹಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ ವಿಪರೀತಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಹಾಗೆಯೇ ಆಯಿತು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, ದೋಷಗಳೇ ವಿಪರೀತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ. (56) ಮತ್ತು ಕಾಚಕಾಮಲಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ವಿಪರೀತ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಗಳೆಂದೇ ಅಂಗೀಕೃತಗಳಾಗಿವೆ. ಇಷ್ಟವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ದೋಷವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ವಿರಕ್ತಪುರುಷನಿಗೆ ವಸ್ತುತಃ ದೋಷರೂಪವಾಗಿರುವ ಕಾಮಿನೀವಿಲಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಮುಕನಿಗೆ ಗುಣ (ಸಹಕಾರಿ) ವೆನ್ನುವ ಅಭಿಮಾನವಿದೆ. ಹೀಗಾದರೆ ಹುರಿದ ಗಿರಿಮಲ್ಲಿಕೆಯ ಬೀಜವು ವಟ (ಗೋಳೀಮರ)ದ ಅಂಕುರವನ್ನು ಏಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು ವಿಚಿತ್ರ

ವಾಗಿದೆ. ಭರ್ಜನೆ (ಹುರಿಯುವುದು) ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸಹಕಾರಿಗಳು ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿ ವಿಪರೀತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ=ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳು ವತ್ಸನಾಭಿ ಎನ್ನುವ ವಿಸ್ಕಕ್ಕೆ ಕೊಲ್ಲುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿ ರಸಾಸಧಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಾಗ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ತಂದುಕೊಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಅವುಗಳು ಗುಣಗಳೇ, (ಸಹಕಾರಿಗಳೇ) ದೋಷಗಳಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಕಾಚಾದಿಗಳೂ ಗುಣ (ಸಹಕಾರಿ)ಗಳೇ ದೋಷಗಳಲ್ಲ. (57) ಹಾಗಾದರೆ ಜನಕವೇ (ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದ್ದೇ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದು. ಅಸತ್ತಾದ ರಜತವಾಗಲೀ ಇದಂ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಾದ ರಜತತಾದಾತ್ಮ್ಯವಾಗಲೀ ಜನಕವಾಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ರಜತವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಾದರೆ ಹುಟ್ಟಿದಿರುವ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಘಟಾದಿಗಳು ವಿಷಯವಾಗದೆ ಹೋಗಿ ಬೇಕಾಗುವವು. ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ತತ್ತಾಂಶವು (ಅತೀತ ದೇಶಕಾಲಗಳ ಸಂಬಂಧವು) ವಿಷಯವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ನಿರೂಪ ಕತ್ವ (ವ್ಯಾವರ್ತಕತ್ವ) ದಿಂದ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ರಜತಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಜ್ಞಾನ ನಿರೂಪಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷಯವಾಗಬಹುದು. ಅಸತ್ತಾದುದು ನಿರೂಪಕ (ವ್ಯಾವರ್ತಕ) ವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ— 'ಗುರುಣಾಂ ಟೀಕಾ' = ಗುರುಗಳ ಟೀಕೆಯು, 'ಕುರುಣಾಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ' = ಕುರುಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರವು, ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ತಟಸ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡಬಹುದು ಅತೀತಾದಿ ಪ್ರಮೇಯಗಳು ಅತೀತಾದಿ ವಿಷಯಕವಾದ ಅನುಮಿತಿ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತಿಸದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವರ್ತಕವು (ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಬುದ್ಧಿಕಾರಣವು) ಕೆಲವುನೇಳೆ ಇದೆ, ರಜತಮೊದಲಾದುದು ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲ, ಹೀಗೆ ವೈಷಮ್ಯವು ಇರುವುದೆಂದರೆ— ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಇದ್ದದ್ದು ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ, ಪೂರ್ವಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಇದ್ದದ್ದು ಕಾರಣವೋ, ಒಂದನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ನಷ್ಟವಾದ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಕ್ಷಣದಲ್ಲಿದ್ದದ್ದು ಕಾರಣವಾಗುವುದಾದರೆ ಕದಾಚಿತ್ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ತಥಾಚ ಅತೀತಾದಿ ವಿಷಯಕವಾದ ಅನುಮಿತಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅತೀತವಿಷಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಅನುಮಿತಿಗೆ ಅದು ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅತೀತಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಂದರೆ (ವಿಷಯಸನ್ನಿ ಕೃಷ್ಣವಾದ ಕರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ) ಅನುಮಿತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತಿಸು ವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದರಿಂದ ಅದು ಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು, ಮತ್ತೆ ಅತೀತಾದಿ ವಿಷಯಕವಾದ ಅನುಮಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಲಿಂಗಾದಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವ್ಯಾವೃತ್ತಿ (ಸಂಬಂಧ) (ಅರ್ಥನಿರೂಪಿತ)ವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ— ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ, ಅಂದರೆ— ಇಲ್ಲಿಯೂ ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯರೂಪ ಜ್ಞಾನಕಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ರಜತಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (58) ಮತ್ತು ಸತ್ಯರೂಪ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿಕರ್ಷವೇ ಕಾರಣವು. ಆ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಎಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಿನಿಂದಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥದ ಸತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥವು ಕಾರಣವು. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. (59) ಹಾಗಾದರೆ ಅಸತ್ತಾದ ರಜತಾದಿಗಳಿಂದ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವೇ ಕೂಡ

ದಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದು ಹೇಗೆ? ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಕೂಡದು. ಶುಕ್ತಿಸನ್ನಿಕ್ರಮವಾದ ದುಷ್ಟವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವು ಮುಕ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪನ್ನೇ ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಾದ ರಜತರೂಪವಾಗಿ ವಿಷಯಾಕರಿಸತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದರೆ ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿವಾದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲ. ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದೆಲ್ಲವೂ ಅಸತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿವಾದವು ನಮಗೆ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲವು ಅಂದರೆ, ನಾವು ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಕಾಶಕಲವನ್ನು ಸತ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆವು. ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಅಸತ್ತಾಗಿದೆ. (60) ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಬರುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಶಂಕೆಯು ಬರುವುದು. ಅಂತೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಾಸವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಔತ್ಸರ್ಗಿಕವು. (ಸಾವವಾದ ನಿಯತವು) ಅಪವಾದವಿದ್ದರೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು, ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರೇ ಸಂಹರಿಸುವರು. “ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಚ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ವತಃ ಏವಾಗಮಸ್ಯ ಹಿ | ಅನವಸ್ಥಾನ್ಯಥಾ ಹಿ ಸ್ಯಾದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ತಥಾನ್ಯತಃ” “ತತ್ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಯಥಾ ಸಾಕ್ಷೀ ಸ್ಥಾಪಯತೈವನೇನ ಹಿ | ಸರ್ವ ಕಾಲೇಷ್ಟಹಿ ಸ್ಥೈರ್ಯಾದ್ವ್ಯಭಿಚಾರಮಪೋದ್ಯ ಚ” || “ಉತ್ಸರ್ಗತೋಽಪಿ ಯತ್ಪ್ರಾಪ್ತಮಪವಾದ ವಿವರ್ಜಿತಂ || ವ್ಯಭಿಚಾರ್ಯಪವಾದೇನ ಮಾನನೇನ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||” ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸಾಕ್ಷಿಯಾದರೂ ಚೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪವಾದುದು, ನಿಯಮೇನ ಯಥಾರ್ಥವಾದುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತವಾಗದಿರುವುದಾಗಿ ಅಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿಗಳ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಾನೇ ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಸಂವಾದ ರೂಪವಾದ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದರೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (61) ಸಾಕ್ಷಿಯು ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾಶ್ವಾಸವನ್ನು ನಿರಸನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಭೂತವಾದ ವಿಶೇಷವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಸಂಶಯದಿಂದ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಸಯವ್ಯಭಿಚಾರವಿದ್ದರೆ ಘಟಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ವ್ಯವಹಾರಾಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ವ್ಯವಹಾರಾಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಚೈತ್ರ ಜಲಮಾಹರ’ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಜಕ ವೃದ್ಧನು ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ವೃದ್ಧನ ಜಲಾಹರಣ ವಿಷಯಕವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಅನ್ವಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (62) ಕೆಲವು ಕಡೆ (ಇದಂ ರಜತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಗ್ರಹಣ ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು. ಭ್ರಮರೂಪವಾದ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ, ವಿಷಯದಿಂದಲೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿನೇಕಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ‘ಅಯಂ ಘಟಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವೆಂಬುವ ವಿಶ್ವಾಸವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಿ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವಿನೇಕಾಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಆಗಲಿ ಹೀಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಬೇರೆ ಕಡೆ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವೆಂದು ವಿಶ್ವಾಸವು. ಇದಂ ರಜತಂ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿದ್ದವ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಸಮಾಧಾನವು

ಪರರು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವೇ ಅಂದರೆ ಬಾಧಕವೂ ಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಂಕಾಕ್ಕೆ ವಿನಯ ವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬಾಧಕಕ್ಕೆ ಯಾವುದೋಂದು ಕೇಡೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಪರರು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. (63) ಮತ್ತು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕ ಬಾಧಕಾಭಾವವು ನಿಶ್ಯಂಕಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸಂಶಯ ಎಲ್ಲದೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು, ಹಾಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಮೇಲೆ ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು, ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು. ತ್ರಿಪುಟೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಇದಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ' ನಾನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆಂದು ಜ್ಞಾನಾಕಾರವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾಂಶ-ಸ್ವಾತ್ಮಾಂಶ-ವೇದವ್ಯಾಂಶಗಳ ಪ್ರತೀತಿ ಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ವಿಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ನಿಶ್ಚಯವು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಬಾಧ ಕಾಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ವಿಜ್ಞಾನ ವಾದವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಉತ್ಸರ್ಗತಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಅಪವಾದದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯು. ತಥಾಚ ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಯಂಕವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇ, ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾ ಣ್ಯವು ಔತ್ಸರ್ಗಿಕವು. ಅಪವಾದವಿದ್ದರೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯ ವೈಭಿಷಾರವಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ವ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (64) ಮತ್ತು ತೋರಿತಕ್ಕೂ ಈ ರಜತಾಕಾರವು ಎಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೆಂದು ಅನ್ಯಧಾಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಲ್ಲ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೂ ಅಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕುದು. ತಥಾಚ ಅನ್ಯಧಾ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳ ವಕ್ತೃದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೂ ಸಾಕಾರವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವ ಸರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೇನೇ ಸ್ಫೂರ್ತಿ (ಪ್ರತೀತಿ) ಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತವು. ಜ್ಞಾನವು ಸಾಕಾರವಾದರೆ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಈ ರಜತಾ ಕಾರವು ಎಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಎದುರಿಸಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೂ ಅಲ್ಲ. ಅಂತಹು ದಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೂಡಲಾರದು. ತಥಾಚ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಸಾಕಾರವಾಗಿರಬೇಕಾಯಿತು. (65) ಮತ್ತು 'ರಜತಮಿದಂ' ಎನ್ನುವುದು ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು ಸ್ಫೂತಿ ಅನುಭವರೂಪಗಳು, ಎಂದು ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿ ರುವ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು, 'ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ಫೂತಿರೂಪವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತವು. ಭ್ರಮರೂಪ ವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ "ಸಾಕಾರವಾದಾದಸತೋ ನಭಾನಾ ತ್ಸಂವಿದ್ವಿರೋಧಾದಥ ಹೇತ್ವಭಾವಾತ್ | ಧಿಯಾನುನಾಶ್ವಾಸಭಯಾಚ್ಚ" ಎಂದು ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬಾಧಕಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನ ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಇದಂ ಸ್ಮರಣಂ ಅನಾಕಲಿತ ರಜತಸ್ಯಾನುತ್ಪದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್' ಇದುವೊಂದಲಾದ ಅನುಮಾನಗಳೇ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ಫೂತಿ ರೂಪವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದರೆ ಅನುಮಾನಗಳು ದುಷ್ಟಗಳಾಗಿವೆ. (66) ಮತ್ತು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವುದು ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನಿರ್ವಹದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಜ್ಞಾನವು ಅನುಭವವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿವಾದವಿಲ್ಲ. ರಜತಜ್ಞಾನವು ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ,

ಲಿಂಗಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವವರಿಗೂ ಹುಟ್ಟುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನ (ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟದಿರುವುದು, ಆವಾಗಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು) ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷಾತ್ ಸ್ಮರಣವೆಂದೇ ಆಗಬೇಕು. ಹೀಗೆ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮೃತಿರೂಪವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಿಶೇಷವೇ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನ (ಅನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಷಣದಲ್ಲಿರುವ) ಕಾರಣಗಳಾದ ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಉಪಸಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣವೇ ಕೂಡದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸರ್ವಥಾ ಅಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತು 'ಅನಾಕಲಿತ ರಜತಸ್ಯಾಸುತ್ಪದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಸರ್ವಥಾ ಹುಟ್ಟದೇನೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿರುವುದು.) ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾತ್ರ ಸಹಕೃತವಾದ ಮನೋಜನ್ಯತ್ವರೂಪ ಉಪಾಧಿಯೂ ಇದೆ. (ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಸಾಧನಾ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧರ್ಮವು ಉಪಾಧಿಯು.)

(67) ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿಯೂ ಅನುಮಾನವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿದ ಸ್ಮರಣತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ಸಾಧ್ಯವಾದ ಸ್ಮರಣತ್ವವು ೧. ಜಾತಿಯೋ, ೨. ಅನನುಭವತ್ವವೋ, ೩. ಅನುಭವತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವವೋ, ೪. ಜ್ಞಾನಜನ್ಯಸಂಸ್ಕಾರಮಾತ್ರದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವೋ? ೫. ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗದಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವೋ? ೬. ಅನುಭೂತವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವೋ? ೭. ತತ್ತಾಂಶವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವೋ? ೮. ನನ್ನಿಂದ ಇದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವೋ? ಈ ಎಂಟು ವಿಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಗಣೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಜಾತಿಯು ಆಕೃತವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಗುಣಗಳು ನಿರಾಕಾರಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ೨ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮರಣವು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಭವಾನ್ಯತ್ಯ (ಅನುಭವದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ) ರೂಪವಾದ ಅನನುಭವತ್ವವೆಂದಾದರೆ ಆಗ ವಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವ 'ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಘಟಾದ್ಯನುಭವಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧ್ಯತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಅನುಭವಾನ್ಯತ್ಯವೇ ಸ್ಮರಣತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಯಜ್ಞದತ್ತನನುಭವದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವದತ್ತನನುಭವದಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವವು (ಬೇರೆಯೆನ್ನುವುದು) ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಘಟಾನುಭವದಲ್ಲಿಯೂ ಘಟಾನುಭವಾನ್ಯತ್ಯವು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ಮರಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೩ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಅನುಭವತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನುಭವತ್ವವೆಂದರೆ ಸ್ಮೃತ್ಯನ್ಯತ್ವವು (ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಯಜ್ಞದತ್ತನ ಸ್ಮೃತಿಗೂ ದೇವದತ್ತನ ಸ್ಮೃತಿಗಿಂತ ಅನ್ಯತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಅನುಭವತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅನುಭವತ್ವಜ್ಞಾನವಾದರೆ ಅನುಭವತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ಮೃತಿತ್ವ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ಮೃತಿತ್ವ ಜ್ಞಾನವಾದರೆ ಸ್ಮೃತ್ಯನ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಅನುಭವತ್ವಜ್ಞಾನವು ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೂ ಬರುವುದು. ೪ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. (ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾತ್ರದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವು ಸ್ಮೃತಿತ್ವವು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು.) ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಯು ಮಾನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕೇವಲ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಭವತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ಮೃತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ನಮಗೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಶೇಷಣತ್ವವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರತಿಷನ್ನ ಸ್ಮರಣರೂಪವಾದ

ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜನ್ಯತ್ವವಿದೆ. ಸಂಸ್ಕಾರಮಾತ್ರಪ್ರಭವತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು 'ರಜತಜ್ಞಾನಂ ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯಂ ತದನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾನುವಿಧಾಯಿತ್ವಾತ್' ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನಿಕರ್ಷವಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ, ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಕಾರ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. (ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವು.) ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, 'ರಜತಮಿತಿಜ್ಞಾನಂ ಇಂದ್ರಿಯಕಾರ್ಯಂ ತದನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಾನುವಿಧಾಯಿತ್ವಾತ್=ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಹೇತುವಿಗೇನೇ ಅಸಿದ್ಧಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಬಾಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಇದು ಸ್ತೂತಿಯು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕರಣಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕವು ಕ್ಷೇಣಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೀರೋ? ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿಯೇ ಕಲ್ಪಿಸುವುದೋ? ರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ತೂತಿತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. 'ಅನಾಕಲಿತರಜತನ್ಯಾನುತ್ಪದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೇ ಸ್ತೂತಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸ್ತೂತಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಾನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಹಾಗೆ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಬಾಧವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ದೋಷವಾದ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸ್ತೂತಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, ಹೀಗೆ ಅನೈಯೋ ನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬರುವುದು. ೨ನೇದ್ದೂ (ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿಯೇ ಎನ್ನುವುದೂ) ಕೂಡಲಾರದು. ರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಹಾಗೆ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯಾನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಭೂತವಾದ ಭೂತಲವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟದೆ ಇದ್ದದ್ದೆಂದು ಆಗ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಶಂಕಾಮಾತ್ರವಾಡಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಇಂದ್ರಿಯಾನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿದುದರಿಂದ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಇಂದ್ರಿಯ ಕಾರ್ಯವೋ ಎನ್ನುವ ಸಂಶಯದಿಂದ ಸ್ಮರಣತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವೂ ಸಂದಿಗ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಂದಿಗ್ಧಬಾಧವೆನ್ನುವ ದೋಷವು ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ೩ನೇದ್ದೂ ಅಂದರೆ, ಅಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನ (ಸಂಸ್ಕಾರರೂಪಕಾರಣ ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಸ್ತೂತಿಯು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ) ವಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವು ಸ್ತೂತಿತ್ವವು ಎನ್ನುವುದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಬಾಧವು ಬರುವುದರಿಂದ ಆಯುಕ್ತವು, ಅಂದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯಾನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾನುವಿಧಾಯಿತ್ವದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. ಸಂಸ್ಕಾರ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಸ್ತೂತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವೂ ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ, ಅಂತಹ ಸ್ತೂತಿಯಲ್ಲಿ ಅನಾಕಲಿತರಜತನ್ಯಾನುತ್ಪದ್ಯಮಾನತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿದ್ದರೂ ಸಂಸ್ಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಕಾರಣಪ್ರಭವತ್ವವೇ (ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದೇ) ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಕಾರಣಪ್ರಭವತ್ವರೂಪ ಸ್ತೂತಿತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ೬ನೇದ್ದೂ (ಅನುಭೂತವಿಷಯತ್ವವು ಸ್ತೂತಿತ್ವವು ಎನ್ನುವುದೂ) ಕೂಡಲಾರದು. 'ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಸಾಮಾನ್ಯವು ಪಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾದಿ (೨ನೇದ್ದೂ ೩ನೇದ್ದೂ) ಭ್ರಮಗಳೂ

ಪಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಿಷಯತ್ವವೇ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧ ಸಾಧನತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಅನುಭೂತವಿಷಯತ್ವವು ಸ್ತೃತಿತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವು ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿಯಾದ್ದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅನಾಕಲಿತರಜತಸ್ಯಾನುತ್ಪದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವೂ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಯಿತು. ೭ನೇದ್ದು (ತತ್ತಾಂಶೋಲ್ಲೇಖಿತ್ವಂ ಸ್ತೃತಿತ್ವಂ = ಅತೀತದೇಶ ಹೇತುವೂ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಯಿತು. ೭ನೇದ್ದು (ತತ್ತಾಂಶೋಲ್ಲೇಖಿತ್ವಂ ಸ್ತೃತಿತ್ವಂ = ಅತೀತದೇಶ ಕಾಲ ಸಂಬಂಧವನ್ನುಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವು ಸ್ತೃತಿತ್ವವು) ಕೂಡಲಾರದು. 'ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತತ್ತಾಂಶವು ತೋರಿದಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ತಾಂಶೋಲ್ಲೇಖಿತ್ವರೂಪ ಸ್ತೃತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಅನುಭವಬಾಧವು. ೮ನೇದ್ದು (ಜ್ಞಾನಸಂಭಿನ್ನಾರ್ಥಗೋಚರತ್ವಂ ಸ್ತೃತಿತ್ವಂ =) ಅನುಭವ ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತವು. ಇದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿವಕ್ಷ್ಯ ಸ್ತೃತಿತ್ವಂ =) ಅನುಭವ ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತವು. ಇದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿವಕ್ಷ್ಯ ಭೂತಗಳಾದ ಎರಡು ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ('ಇದನು ಸ್ಮರಣಂ ತತ್ತಾಂಶವಿಕಲತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿ ಪನ್ನವತ್ ಇಯಂ ಸ್ತೃತಿರ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯತ್ವಾತ್' ಹೀಗೆ ಯಾವುದು ಎರಡು ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಗಳು ಸ್ತೃತಿತ್ವ ಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಶಂಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ) ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಇದಂ ಸ್ತೃತಿರಿತಿ ನ ವ್ಯವಹರ್ತವ್ಯಂ ತತ್ತೋಲ್ಲೇಖಾದಿ ಸ್ತೃತಿಚಿಹ್ನವಿಕಲತ್ವಾತ್' ಈ ರಜತಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸ್ತೃತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು, ತತ್ತೋಲ್ಲೇಖಾದಿರೂಪವಾದ (ಅತೀತದೇಶಕಾಲಸಂಬಂಧೋಲ್ಲೇಖ ನೋಡಲಾದ) ಸ್ತೃತಿಯ ಚಿಹ್ನೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಒಂದನೇ ಅನುಮಾನವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಅದಾದರಿಂದಲೇ 'ಗುಡವು, ತಿಕ್ಕವು, ಶಂಖವು, ಪೀತವು ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಯಿತು ತಥಾ ಚ ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಾದ ತಿಕ್ಕತ್ವವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಗುಡದಲ್ಲಿ ಆರೋಪವು, ಹೀಗೆ ಸ್ಮರ್ಯಮಾಣಾರೋಪವಾಗಲೀ ನಾಲಗೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು ಪಿತ್ತದ್ರವ್ಯವು ಅದರಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕ ತಿಕ್ಕತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಗುಡದಲ್ಲಿ ಆರೋಪವು ಎಂದು ಗೃಹ್ಯಮಾಣಾರೋಪವಾಗಲೀ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(68) ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವರೂ ವಿವೇಕಾಗ್ರಹವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ವಿವೇಕಾಗ್ರಹವಿದ್ದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕೂಡುವಾಗ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಏಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿವೇಕಾಗ್ರಹ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಆಗುವುದಾದರೆ ಹಾಗಾಗಬಹುದು, ವಿವೇಕಾಗ್ರಹ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವೆಂದು ಹೇಳುವೆವು.

(69) ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇನೆಂದರೆ— ಅನುಭವವೆಂದೇ ಹೇಳುವೆವು. ಹೇಗೆ ಸತ್ಯರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದು ರಜತವೆಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಕವಾದ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಕವಾದುದು ಒಂದೇ ವಿಜ್ಞಾನವು, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪದಿಂದಲಾಗಲೀ ಮಾನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲಾಗಲೀ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲಾಗಲೀ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭ್ರಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೇಶವೂ ಕೂಡ ವಿಶೇಷವು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷ ತಿಳಿದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಗಲಾರದು. ಸತ್ಯರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭ್ರಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ

ತೋರದೆ ಬೋದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವು, ಈ ಜ್ಞಾನವು ಅಯಥಾರ್ಥವು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ— ಹೇಗೆ ತೋರುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷಯವಿದ್ದವುಯುಕ್ತ ಅದು ಯಥಾರ್ಥವು, ಹಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಯಥಾರ್ಥವು. ಭ್ರಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಕವಾಗದಿದ್ದರೂ ಅನೇಕವಾದರೂ ಅದನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಷಯಕವೆಂದೂ ಒಂದೇ ಎಂದೂ ಅನುಭವವು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸತ್ಯರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಕವು ಒಂದೇ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅಂತಹ ಅನುಭವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. (70) ಭ್ರಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಕತ್ವವನ್ನೂ ಏಕತ್ವವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿದ ಹಾಗೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಕ ವಾದ ಒಂದು ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ. ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದ ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅವಲಾಪನಮಾಡಿದರೆ ನಿಮಗೆ ಅಭಿಸುತವಾದ ಸ್ತೃತಿ ಅನುಭವ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವಲಾಪನಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. (71) ಮತ್ತು ರಜತವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವ ನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಕೂಡದೆ ಇದ್ದದ್ದಾಗಿ) ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನ (ಭ್ರಮೆ)ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ. (72) ರಜತಾರ್ಥಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ವಿಷಯ ದಿಂದಲೂ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಭೇದವುಳ್ಳ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದಲೇ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— ಯಾವ ಭೇದದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಭೇದವೆಂದರೆ ಯಾವುದು? ೧. ಜ್ಞಾನಗಳದ್ದೂ ಜ್ಞೇಯಗಳದ್ದೂ ಸ್ವರೂಪವೋ? ೨. ಪೃಥಕ್ತ್ವವೋ? ೩. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವೋ? ೪. ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮವತ್ವವೋ? ಈ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾದ ಜ್ಞಾನವೂ ಜ್ಞೇಯವೂ ತೋರುವಾಗ ಸ್ವರೂಪ ಭೇದವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಇರಲಾರದು. ಎಲ್ಲಾಕಡೆ ಗುಣಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ವಿಷಯದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪೃಥಕ್ತ್ವದ ಜ್ಞಾನವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದ ರೂಪವನ್ನು ಅರ್ಥಿಸುವವನಿಗೆ ರಸದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಒರಬೇಕಾಗುವುದು. ೩ನೇ ಕಲ್ಪ ದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ವ್ಯಕ್ತಿ (ಇದಂ ರಜತತ್ವ)ಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಜಾತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾ ಭಾವವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಅಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಆಗುವಾಗ ಭೇದವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪರರಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವೆಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ವರೂಪವೇ. ಅದು ತೋರಿಕೊಂಡಿರುವಾಗ ತೋರುವು ದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಜಾತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ ಸ್ವರೂಪವು ತೋರಿಕೊಂಡಿರುವಾಗ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಇದಂರಜತಗಳಿಗೆ ಅಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೇನೇ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು

ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕೂಡಲಾರದು. ರಜತದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ದಿರುವ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇದಂತೆವೂ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ದಿರುವ ರಜತದಲ್ಲಿರುವ ರಜತತ್ವವೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ವೈಭವ್ಯವು ಗೃಹೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೈಭವ್ಯವು ಗ್ರಹಣೀಯವಾದ ಭೇದಾಗ್ರಹವೂ ಕೂಡಲಾರದು.

(73) ವಿಷಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವರೂ ಕೂಡ ಭೇದಾಗ್ರಹವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ವೇದಾಂತಿಗಳು ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಿಯು ಗೃಹೀತವಾಗಿಕೊಂಡಿರುವಾಗ ಅದರ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಭೇದದ ಅಗ್ರಹವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿದರೆ ಭೇದವು ಕೇವಲ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಭೇದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದ ಇದಂ ಪದಾರ್ಥದ ಜ್ಞಾನವಾಗುವಾಗ ರಜತಭೇದದ ಜ್ಞಾನವಾಗದಿರುವುದು ನಮ್ಮ ಮತ ಪ್ರಕಾರ ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

(74) ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ತಿತ್ವವೊದಲಾದ ಧರ್ಮವು ರಜತವ್ಯವರ್ತಕವು. ಅಂದರೆ ರಜತಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ರಜತದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯವಹಿತ ದೇಶತ್ವ (ದೂರದಲ್ಲಿರುವಿಕೆ) ವೊದಲಾದ ಧರ್ಮವು ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣವು, ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡದಿರಲಿ. ರಜತದಲ್ಲಿರುವ ಆಸನ್ನಿಹಿತತ್ವ (ದೂರದಲ್ಲಿರುವಿಕೆ) ವೊದಲಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ರಜತಾರ್ಥಿಯು ವ್ಯವಹಿತರಜತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡದಿರಲಿ. ರಜತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? (75) ಮತ್ತು ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನ್ನು (ರಜತವನ್ನು) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ (ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ) ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವವರನ್ನು ಕುರಿತು ೧. ರಜತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಬೇರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೂ ಅಂದರೆ ಸತ್ಯರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎಂದು ಜ್ಞಾನ ಬಂದ ಮೇಲೆ ರಜತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ರಜತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪ ವ್ಯವಹಾರವಾದರೂ ಅಭೇದಜ್ಞಾನದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳುವಿರೋ? ೨ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ? ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

(76) ಹಾಗಾದರೆ ಎಲ್ಲಾಕಡೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭೇದಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರವರ್ತಕವು. ಅಭೇದಗ್ರಹದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವು ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಅಂದರೆ ಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದಾಗ್ರಹವೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಸತ್ಯರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟ ಸಾಧನವಾದ ರಜತವೂ ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವೂ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿರುವ ಜ್ಞಾನಾಂಶಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ, ವಿಷಯದಿಂದಲೂ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಭೇದಾಗ್ರಹವು. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯವರ್ತಕವಾದ (ಭೇದಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದಿರುವ) ಇದಂತ್ವರೂಪ

ಧರ್ಮವು ತೋರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾದ ಶುಕ್ತಿತ್ವ ವೊದಲಾದುದು ಧರ್ಮವು ವೇದ್ಯಗಳಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಒಂದಾಗಿರುವ ಸತ್ಯರಜತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ, ವಿಷಯದಿಂದಲೂ ಅಗೃಹೀತ ಭೇದವಿರುವ ತನವೆಂಬುವ ಸಾದೃಶ್ಯವುಳ್ಳ ಗ್ರಹಣ-ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ೧. ಇದಂ, ೨. ರಜತಂ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಒಂದೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. (77) ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ (ಭ್ರಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಅಗೃಹೀತ ಭೇದವುಳ್ಳ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೇ) ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೀರೋ? ಅಥವಾ ಯಾವುದು ಯಾವುದರಿಂದ ಸದೃಶವೋ ಅದು ಅದರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಸರ್ವತ್ರ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ? ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ, ಅಂದರೆ, ಪ್ರವರ್ತಕ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆನ್ನುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದಿದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಆಗುವುದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆನ್ನುವುದು ಸರ್ವಾನುಭವಸಿದ್ಧವಾದ ಭ್ರಮೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಬೆಂಕಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಗುಲುಗುಂಜಿ ರಾಶಿಯಿಂದ ಹಿಮವು (ಚಳಿಯು) ಹೋಗಲಾರದಷ್ಟೆ. (78) ಹಾಗಾದರೆ ಇದು ರಜತವೆಂದು 'ರಜತರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ವಿಷಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ರಜತಾಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಜತಸಾಧ್ಯವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ರಜತಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಶುಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿಮ್ಮ (ವೇದಾಂತಿಗಳ) ಮತದಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ (ಅಂದರೆ ರಜತ ಸದೃಶವಾದ ಶುಕ್ತಿಯು ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ರಜತಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ) ಸತ್ಯರಜತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭೇದಾಗ್ರಹದಿಂದ ಸದೃಶಗಳಾದ, ಗ್ರಹಣ-ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಇದಂ ರಜತಂ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು? ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ರಜತಜ್ಞಾನವು ರಜತಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಅರ್ಥವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾದರೆ ಕಾಚಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಸಾದೃಶ್ಯವು ದೋಷರೂಪವಾಗಿ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ತಥಾ ಚ ಇದಂ ರಜತಂ ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯು ರಜತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಶುಕ್ತಿಯಿಂದ ಬರುತ್ತದೆಂದು ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. (79) ಮತ್ತು ಈ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು ಪ್ರವರ್ತಕ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭೇದಾಗ್ರಹರೂಪ ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೆ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಏಕೆ ಮಾಡಲಾರವು? ಆ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಿವರ್ತಕವಾದ (ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವ) ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಭೇದ ಗ್ರಹದಿಂದ ಅಭೇದಾಗ್ರಹಣ ರೂಪವಾದ ಸಾದೃಶ್ಯವಿದೆ. ತಥಾ ಚ ಭೇದಾಗ್ರಹವೆನ್ನುವ ಪ್ರವರ್ತಕ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಇದಂ ರಜತಂ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೆ ನಿವರ್ತಕವಾದ ಭೇದಾಗ್ರಹದ ಅಭೇದಾಗ್ರಹಣ ರೂಪಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. (80) ಹಾಗಾದರೆ ಶುಕ್ತಿಗೂ ರಜತಕ್ಕೂ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನು (ಭ್ರಮರೂಪ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವನ್ನು) ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ

ನಾವು ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬಹುದು. ಅಂದರೆ, ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸ ತಕ್ಕ ಭೇದಾಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡುವಾಗ ಪ್ರವೃತ್ತಿಜನಕವಾಗಿ ಅಭೇದಗ್ರಹರೂಪ ವಾದ ಭ್ರಾಂತಿ ಎನ್ನುವ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವನ್ನು ಏಕೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು? ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಂದರೆ, ಭೇದಾಗ್ರಹವು ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸ ಲಾರದು. ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳೇ ಸ್ವತಂತ್ರಗಳು. ಪುರುಷನಲ್ಲ. ಆ ಕಾರಣ ಗಳು ದೋಷಯುಕ್ತಗಳಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದಾದರೆ ಕೆಟ್ಟ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸು ತ್ತವೆ. ಪುರುಷರ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಪುರುಷನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗದಿರುವ ಬಿಡ ಲರ್ಹವೂ, ಉದಾಸೀನವೂ ಆದ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಲ್ಲಾದರೂ ಪುರುಷರೇ ಸ್ವತಂತ್ರರು, ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ಪುರುಷನಾದರೂ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಇಷ್ಟ ವಾದ (ಉಪಾದೇಯವಾದ) ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಿತೆಂದೇ ಉದಾಸೀನ ಮತ್ತು ಹೇಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಾರದು. ತಥಾ ಚ ಭೇದಾಗ್ರಹವೆನ್ನುವ ದೋಷದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಯದೃಪಿ ಭೇದಾಗ್ರಹವು ಅಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. (81) ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನವು (೧) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಅಂದರೆ ಇಚ್ಛಾಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಹುಟ್ಟಿಸು ತ್ತದೋ, ಅಥವಾ (೨) ಜಾನಾತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ, ಇಚ್ಛತಿ=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರಯತತೇ= ಪ್ರಯತ್ನಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕ್ರಮವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಚ್ಛಾಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಹುಟ್ಟಿಸು ತ್ತದೋ, ಒಂದನೇದು ಕೂಡಲಾರದು. ಬಿಡಲರ್ಹಗಳೂ, ಉದಾಸೀನಗಳೂ ಆದ ವಸ್ತು ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಭೇದ ವುಳ್ಳ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವು ಪ್ರಯತ್ನವು. ಅದಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛೆಯು ಕಾರಣವು. ಇಚ್ಛೆಗೆ ಇಷ್ಟ ಸಾಧನತಾನುಮಾನವು ಕಾರಣವು. ಅದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಇದಂ ಇಷ್ಟಸಾಧನಂ ರಜತತ್ವಾತ್ ಇದು ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಧನವು, ರಜತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವ ವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಬೇಕು. ಅದು ಕೂಡಲಾರದು. ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳು ಎನ್ನುವ ನಿಮ್ಮ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಜತತ್ವವು ಪಕ್ಷೀಭೂತವಾದ ಎದುರಿರುವ ಇದಂ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು. (82) ಹಾಗಾದರೆ ರಜತ ದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿರುವ ರಜತತ್ವದಿಂದ ರಜತದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇಷ್ಟ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವ ರಜತದಿಂದ ಭೇದವು ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿ ನಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯು ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದಗ್ರಹ ಸಾದೃಶ್ಯರೂಪ ವಾದ ಅಭೇದಾಗ್ರಹವು ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉನ್ನೇಕ್ಷೆಯು ಸಹಾ ಬರ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಇಷ್ಟಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವ ರಜತದಿಂದ ಭೇದವು ತಿಳಿಯದಿರು ವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗುವುದಾದರೆ ಅಂತಹ ರಜತದಿಂದ ಅಭೇದವು ತಿಳಿಯ ದಿರುವುದರಿಂದ ಉನ್ನೇಕ್ಷೆಯು ಸಹಾ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

(83) ಹಾಗಾದರೆ 'ಸರ್ವೋಪಿ ಭೇದಾಗ್ರಹಾತ್' ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರವೂ, ಭೇದಾಗ್ರಹ ದಿಂದ ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ವಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಏಕೆಂದರೆ— ಸತ್ಯರಜತದಲ್ಲಿ ರಜತಜ್ಞಾನವೂ, (ವಿಶೇಷ್ಯ ಜ್ಞಾನವೂ) ರಜತತ್ವ ಜಾತಿಜ್ಞಾನವೂ (ವಿಶೇಷಣಜ್ಞಾನವೂ) ಇದೆ. ರಜತತ್ವಜಾತಿ ಸಂಸರ್ಗವು ರಜತವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಇಲ್ಲ. ವಿಶೇಷ್ಯಜ್ಞಾನ, ವಿಶೇಷಣಜ್ಞಾನ, ಈ ಎರಡರ

ಅಸಂಸರ್ಗಾಗ್ರಹ ಎನ್ನುವ ಮೂರು ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೇ ರಜತವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಿಗೆ ರಜತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತಿ-ರಜತಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಜಾತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ. ರಜತದಲ್ಲಿ ರಜತತ್ವಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜಾತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಮವಾಯವು ಸಂಸರ್ಗವು. ಆ ಸಮವಾಯ ಸಂಬಂಧವು ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಹರ್ಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲಾರದು. ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ನೀಲೋ ಘಟಃ ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಭವಃ ಸಂಬಂಧಿಭಿನ್ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯ ಸಂಬಂಧ ವಿಷಯಃ ಪಶಿಷ್ಟ ಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್ ದಂಡೀ ಪುರುಷಃ ಇತಿ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವತ್ = ದಂಡವುಳ್ಳವನು ಪುರುಷನು ಎನ್ನುವ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಬಂಧಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಸಂಯೋಗರೂಪಸಂಬಂಧ ವಿಷಯಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ; ಹಾಗೆಯೇ ನೀಲರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಘಟವು ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಬಂಧಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷ್ಯಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಮವಾಯ ಸಂಬಂಧ ವಿಷಯಕತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ಸಮವಾಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ಅನುಮಾನವು. ಅಲ್ಲಿ ಹೇತುಭೂತವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನತ್ವವೆಂದರೆ ಅವಿಸಂವಾದಿಯಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಧರ್ಮಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿರುವಿಕೆಯು. ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಅವಿಸಂವಾದಿತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಅಂತೂ ಈ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಮವಾಯ ಸಂಬಂಧದ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಆ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವು ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು. ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಅಂದರೆ (ಇದಂ ಪದಾರ್ಥರೂಪ ವಿಶೇಷ್ಯಜ್ಞಾನವೂ ರಜತತ್ವಜಾತಿಜ್ಞಾನವೂ ಈ ಎರಡರ ಅಸಂಸರ್ಗಾಗ್ರಹವೂ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ) ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿಯೂ (ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದಾಗ್ರಹವಿಲ್ಲದಿರುವ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ) ಇದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಭ್ರಮೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ? ಇದಂ ರಜತಗಳಿಗೆ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದಾಗಲೀ ಸತ್ಯರಜತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಇಂತಹ ಭೇದಾಗ್ರಹವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ, ಭೇದಾಗ್ರಹವಿಲ್ಲದಿರುವ ಗ್ರಹಣ-ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ರಜತತ್ವವು ತೋರದೆಹೋದರೆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಇದಂ ಇಷ್ಟಸಾಧನಂ ರಜತತ್ವೇನ ಸಹ ಅಗ್ರಹೀತಾಸಂಸರ್ಗವತ್ವಾತ್, ರಜತಾದಗ್ರಹೀತ ಭೇದವತ್ವಾತ್ = ಇದು ಇಷ್ಟಸಾಧನವು ರಜತತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅಸಂಸರ್ಗವು ಇದರಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ರಜತದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಭೇದವು ಇದರಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಭೇದವೆಂದರೆ ಯಾವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದಾಗ್ರಹವೂ ಅಸಂಸರ್ಗವೆಂದರೆ ಸಂಸರ್ಗಭಾವವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸಂಸರ್ಗಾಗ್ರಹವೂ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(84) ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಸವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಸರ್ಗವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸಂಸರ್ಗಾಗ್ರಹವಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಕೇವಲ ವಸ್ತುವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಅಸಂಸರ್ಗಾಗ್ರಹವೂ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸವಿಕಲ್ಪಕ

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ರೂಪರೂಪಿಭಾವವು (ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಭಾವವು) ಸವಿಕಲ್ಪಕದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಕ್ಕೂ ಸವಿಕಲ್ಪಕಕ್ಕೂ ಭೇದವದೆ ಎಂದರೆ ರೂಪರೂಪಿ ಭಾವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವ ಹಾಗೆ ನಿರ್ವಹಿಸ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಧರ್ಮಧರ್ಮಿ ಭಾವವು ಆ ಧರ್ಮಧರ್ಮಿರೂಪ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿದ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ ದಲ್ಲಿ ತೋರದೆ ಇದ್ದರೂ ಸವಿಕಲ್ಪಕದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆಂದರೆ ಅದು ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ ದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಸವಿಕಲ್ಪಕವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ ಸವಿಕಲ್ಪಕವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾ ಗುವುದು. (86) ಮತ್ತು ಅಸಂಸರ್ಗ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಮಧ್ಯಮವೃದ್ಧನ (ಉಪದೇಶ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು ವವನ) ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಅಸಂಸರ್ಗಗ್ರಹ (ಸಂಸರ್ಗವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಹುಡುಗನಿಗೆ, ಅನೇಯಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನ ಪೂರ್ವಿಕಾ = ಇವನ ಈ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮಧ್ಯಮ ವೃದ್ಧನ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನಯನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಗವಾದಿರೂಪ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತತ್ತಿಯು (ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕ- ಭಾವಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವು) ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ತಬ್ಬರೂಪ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೇನೇ ಹಾನಿಯು ಬರ ಬೇಕಾಗುವುದು. (87) ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವು (ಅನ್ಯಯ ಜ್ಞಾನವು) ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಇದ್ದರೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಆ ಅನ್ಯಯಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ನಿಯತ ವಾಗಿ ಮೊದಲು ಇರುವುದಾದರೆ ಅದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಜನಕವಾಗಲಿ, ಆಗದೇನೇ ಇರಲಿ, ಹೇಗಾದರೂ ರಜತಾರ್ಥಿಗೆ ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ರಜತತ್ವದ ಸಂಸರ್ಗವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಆ ಅನ್ಯಯಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ನಿಯತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಬ್ಬಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೇನೇ ಹಾನಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಪರಿಹರಿಸಿದಹಾಗೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. (88) ಮತ್ತು ನಿಯತವಾಗಿ ಮೊದಲು ಇರುವುದು, ಕಾರಣವಲ್ಲ, ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡ ಲಾರದು. ತೋರುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರಲು ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವು ಅವರ್ಜನೀಯ ಸನ್ನಿಧಿಯು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವಿರಲು ಅಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ ದಿರುವುದು ಅವರ್ಜನೀಯ ಸನ್ನಿಧಿಯು ಎಂದೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸರ್ಗ ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು, ಅಸಂಸರ್ಗಗ್ರಹವು (ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನ ವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು) ಅವರ್ಜನೀಯ ಸನ್ನಿಧಿಯು ಎನ್ನುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಡಂಬಡಬೇಕು. ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ವ್ಯವಹರ್ತವ್ಯ (ರಜತತ್ವಸಂಸರ್ಗ) ಜ್ಞಾನಸಾಧ್ಯವು, ಅಸಂಸರ್ಗಗ್ರಹ ಮೂಲಕ ವಲ್ಲ. ಘಟವ್ಯವಹಾರವು ಘಟಜ್ಞಾನಸಾಧ್ಯವು. ಘಟಾಭಾವ ಜ್ಞಾನಾಭಾವ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ.

(89) (೧) 'ವಿಮತಃ ವ್ಯವಹಾರಃ ವ್ಯವಹರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನಪುರಸ್ಕರಃ ವ್ಯವಹಾರತತ್ಪತ್ ಘಟವ್ಯವಹಾರವತ್' = ವಿವಾದ ವಿಸಯವಾದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು

ವ್ಯವಹಾರವ್ಯಜ್ಞಾನಸಾಧ್ಯವು ವ್ಯವಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಘಟವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರದಂತೆ. (೨) 'ವಿವಾದಪದಂ ಜ್ಞಾನಂ ಪುರೋವರ್ತಿವಿಷಯಂ ತದ್ವಿಷಯವ್ಯವಹಾರಜನಕತ್ವಾತ್ ಸಮ್ಯಕ್ತ ವತ್' = ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಎದುರಿರುವ ಶುಕ್ತಿವಿಷಯಕವಾಗಿದೆ, ಶುಕ್ತಿ ವಿಷಯಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಯಕ್ತವಾದ ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನದಂತೆ. (೩) 'ಪುರೋ ವರ್ತೀ ವಾ ರಜತಜ್ಞಾನಗೋಚರಃ ರಜತಾನುಪಾಯತ್ಯೇ ಸತಿ ತದರ್ಥಪ್ರವೃತ್ತಿವಿಷಯತ್ವಾತ್ ಸಮ್ಯಕ್ ರಜತವತ್' = ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವು ರಜತಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದದ್ದು, ರಜತಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗದಿದ್ದು ರಜತವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯ ರಜತದಂತೆ. (೪) ವಿವಾದಪದಂ ರಜತಜ್ಞಾನಂ ಇದಂ ಜ್ಞಾನಾತ್ ನ ಭಿದ್ಯತೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಾ ತ್ತತಃ ಅಪ್ರಕಾಶಮಾನಭೇದತ್ಯೇ ಸತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನತತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿವನ್ನರಜತಜ್ಞಾನವತ್' = ಸತ್ಯ ರಜತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ವಿವಾದ ವಿಷಯವಾದ ರಜತಜ್ಞಾನವು 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭೇದೆಯಲ್ಲ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಇದಂ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭೇದವು ತೋರದೆ ಇದ್ದು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗುವುದರಿಂದ. (೫) 'ವಿವಾದಪದಂ ಇದಂ ಜ್ಞಾನಂ ರಜತ ಜ್ಞಾನಾತ್ ನ ಭಿದ್ಯತೇ'. (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವು) ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಮಾನ ಗಳು ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತವೆ. (೧೦) 'ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ವಿಷಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.) ವಿಷಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ನೇದಂ ರಜತಂ' ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದಾಗಿ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಬಾಧ್ಯವಾದ ವಿಷಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕತ್ವವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಧ್ಯವಾದ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪ ದಿದ್ದರೂ ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಘಟಪಟಾದಿ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೂ ಘಟಾದಿಗಳ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದ ರಿಂದ ಬಾಧಕತ್ವಗಳು ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಚ್ಛೇದಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ) ಬಾಧಕತ್ವವೆನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ರಜತವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸದಿದ್ದವರಿಗೆ ವ್ಯವಹಾರವೇ ಹುಟ್ಟದಿರಲು ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧಕತ್ವವಿಲ್ಲದೇನೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹುಲಿಯಿದೆ, ಕಳ್ಳನಿದ್ದಾನೆ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನವೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಿಚ್ಛೇದಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾದುದರಿಂದ ಅದೂ ಬಾಧಕ ವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯವಹಾರವಿಷಯತ್ವ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕವೆನ್ನುವುದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಿ ಯಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಅಂದರೆ— ಪ್ರಥಮತಃ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎನ್ನುವ ಭ್ರಮೆಯು ಹುಟ್ಟಿತು, ಆ ಮೇಲೆ 'ಇದು ರಜತವಲ್ಲ' ಎನ್ನುವ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನದಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೋಗ್ಯತೆಯು ವಿನಾಶವಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಆ ಶುಕ್ತಿ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎಂದು ಭ್ರಮೆಯು ಬಂದರೆ ವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ, ಅದು ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಬಾಧಕಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿವಿಷಯತ್ವಯೋಗ್ಯತೆಯೇ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ) ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡು ವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭೇದಾಗ್ರಹವು ನಿವೃತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಭೇದಾಗ್ರಹ ರೂಪವಾದ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡದು. ಅಂದರೆ, ಸಂಪೂರ್ಣ ಕಾರಣವಿರಲು ಯಾವುದೂ ಇರು ನಾಗ ಯಾವುದು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವು. ಪ್ರಕೃತ ಕಾರಣವೇ

ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. ವ್ಯಾಘ್ರಚೋರಾದಿ ಜ್ಞಾನವೂ ಪ್ರಸ್ತುತಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಬಾಧಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ಕೂಡ ದಿರುವುದಾಗಿ ಬಾಧ್ಯವಾದ ವಿಷಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. (91) ವಿಷಯವು ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. (೧) ವಿಮತಂ ಅಯಥಾರ್ಥಂ ಬಾಧ್ಯತ್ವಾತ್ ವ್ಯವಹಾರವತ್ = ವಿವಾದಗ್ರಸ್ತವಾದ ಇದು ರಜತವು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವಲ್ಲ, ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರದಂತೆ. (92) ವಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸಿರುವ ಭ್ರಮ ರೂಪವಾದ ಒಂದು ಜ್ಞಾನವೆಂದೇ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಭ್ರಮೆಯು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(93) ಭ್ರಾಂತಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಇದೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ— (೧) 'ವಿಗೀತ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಯಥಾರ್ಥಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್' = ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ದುಷ್ಪಕರಣ ಜನ್ಯತ್ವಾಭಾವ ರೂಪ ಉಪಾಧಿಯೂ ಇದೆ. (೨) ಬಾಧಾಖ್ಯ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿವಾದಾಧ್ಯಾಸಿತಂ ರಜತಜ್ಞಾನಂ ರಜತವಿಷಯಂ ರಜತಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವೂ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಅಂದರೆ, ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯು ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧಿತ ವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ವಿಮತಃ ವ್ಯವಹಾರಃ ಯಥಾರ್ಥಃ ವ್ಯವಹಾರತ್ವಾತ್' = 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಯಥಾರ್ಥವು ವ್ಯವಹಾರ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ನೀನು ಅಯಥಾರ್ಥನೆಂದು ಅಂಗೀ ಕರಿಸಿರುವ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೩) 'ಜ್ಞಾನತ್ವಂ ಯಥಾರ್ಥ ಮಾತ್ರವೃತ್ತಿ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್ ಪ್ರಮಾತ್ಯವತ್' = ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜ್ಞಾನತ್ವವೆಂದರೆ ಜಾತಿರೂಪವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಅವಾಂತರಜಾತಿ (ಜ್ಞಾನತ್ವಾದಿರೂಪವಾದದ್ದು) ಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ನಾವು ಅನುಗತ ಜಾತಿಯನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಆಶ್ರಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಜ್ಞಾನತ್ವವು ಪ್ರಾತಿಸ್ವಿಕರೂಪವು (ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇರುವುದು) ಇಂತಹುದು ಪಕ್ಷವು ಹೀಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಆಗ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವು, ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನತ್ವವು ಪಕ್ಷವೆಂದು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ ಸಾಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾತ್ರ ಎನ್ನುವ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬಾಧವು ಇತ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರುವವು. (೪) 'ಶುಕ್ತಿಕಾ ರಜತತ್ವೇನ ನಾವಭಾಸತೇ ತದ್ರೂಪೇಣಾ ಸತ್ವಾತ್ ಯತ್ ಯದ್ರೂಪೇಣ ಅಸತ್ ತತ್ ತದ್ರೂಪೇಣ ನಾವಭಾಸತೇ ಯಥಾ ಮೇರುಃ ಸರ್ವಪತ್ನೇನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಮೇರುಃ ಸರ್ವಪಃ' ಮೇರುಪರ್ವ ತವು ಸಾಸಿವೆಯು ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮೇರುಪರ್ವತವೂ ಸಾಸಿವೆ ಎಂದು ತೋರು ವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮೇರುಪರ್ವತವು ಸಾಸಿವೆಯು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಂತಹ ವಾಕ್ಯಾಭಾಸವನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಮೇರು ಪರ್ವತವು ಸಾಸಿವೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ನಿಷೇಧವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗು ವುದು. 'ನ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದಕ್ಕೇನೇ ನಿಷೇಧವು. ಅಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಕೂಡಲಾರದು. (೫) 'ಇದಂ ರಜತತಾದಾತ್ಮ್ಯಂ ನ ಪ್ರತ್ಯೇತುಂ ಶಕ್ಯಂ ಅಸತ್ತ್ವಾತ್ ಕೂರ್ಮರೋಮವತ್'

ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅತ್ಯಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ರಜತತಾದಾತ್ಮ್ಯರೂಪವಕ್ಷ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಶ್ರಯವೇ ಅಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಪ್ರತೀತವಾಗಿದ್ದರೆ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ವ್ಯಾಹತಿಯು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕೃತವಾದ ಕೂರ್ಮರೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರತೀಯಮಾನತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಧ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು. ಆದ ಕಾರಣ ಅಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಭ್ರಮೆಯು ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಾಧಕಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಬಾಧಕಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಭ್ರಾಂತಿರೂಪ ಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳೂ ಯಥಾರ್ಥಗಳೇ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಅತ್ಯಂತಾಯುಕ್ತವು.

ಅಖ್ಯಾತಿನಾದ್ಯೇಕದೇಶಿಗಳಾದ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಮತವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ —

(1) ಈ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಅಂಶಗಳೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಲ್ಲಾ ವಿಜ್ಞಾನಗಳೂ ಯಥಾರ್ಥಗಳೇ. ಭ್ರಾಂತಿರೂಪ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳೂ ಇವೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿ ಪುರಾಣ ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ. ಯಾವುದೆಂದರೆ— (೧) “ತಾಸಾಂ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಕೈಕಾನುಕರೋತ್ | ಯದಗ್ನೇರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ತೇಜಸಸ್ತದ್ರೂಪಂ ಯಚ್ಛುಕ್ಲಂ ತದಪಾಂ ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂ ತದನ್ನಸ್ಯ” ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಒಂದೊಂದು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಪೃಥಿವೀ, ಜಲ, ತೇಜಸ್ಸು ಎನ್ನುವ ವಸ್ತುಗಳ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಬೆಂಕಿದ್ದು ಯಾವುದು ಕೆಂಪುರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದು ತೇಜಸ್ಸಿನದ್ದು ರೂಪವು. ಯಾವುದು ಬಿಳೀರೂಪವೋ ಅದು ನೀರಿನದ್ದು. ಯಾವುದು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವೋ ಅದು ಭೂಮಿಯದ್ದು, ಎಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು. (ಅಧ್ಯಾಯ. ೬. ಖಂ. ೩. ೪.) (೨) “ನಾನಾವೀರ್ಯಾಃ ಪೃಥಕ್ ಭೂತಾಃ ತತಸ್ತೇ ಸಂಹತಿಂ ವಿನಾ | ನಾಶಕ್ನುವನ್ ಪ್ರಜಾಃ ಸ್ರಷ್ಟ್ವಾಮಸಮಾಗಮ್ಯ ಕೃತ್ಸ್ನಶಃ || ಸಮೇತ್ಯಾನೋನ್ಯಸಂಯೋಗಂ ಪರಸ್ಪರಸಮಾಶ್ರಯಾಃ | ಮಹದಾದ್ಯಾಃ ವಿಶೇಷಾಂತಾ ಹ್ಯಂಡಮುತ್ಪಾದಯಂತಿ ತೇ” || ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ವಿಶೇಷಪರ್ಯಂತಗಳಾದವುಗಳು, ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳು, ಪ್ರತ್ಯೇಕಗಳಾದವುಗಳು, ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥಗಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನುಹೊಂದಿ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡವುಗಳಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನುಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಪುರಾಣವಾಕ್ಯವು. (೩) ತ್ರ್ಯಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ ಭೂಯಸ್ತ್ವಾತ್. (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೩. ಪಾ. ೧. ಅಧಿ. ೨.) ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪೃಥಿವೀ ಜಲ ತೇಜೋರೂಪಗಳಾಗಿವೆ, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು. ಈ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸರ್ವಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ತೋರುತ್ತವೆ. (2) ಮತ್ತು ‘ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋನೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ’ ಎಂದು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ವಿಹಿತವಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋನು ಯಾಗದಲ್ಲಿ “ಸೋಮೇನ ಯಜೇತ” ಎಂದು ಸೋಮಲತಾರೂಪದ್ರವ್ಯವೂ, ದರ್ಶ ಪೂರ್ಣಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ “ವ್ರೀಹಿಭಿಯಂಜೇತ” ಎಂದು ವ್ರೀಹಿ (ಬತ್ತ)ರೂಪದ್ರವ್ಯವೂ ಸಾಧನವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮವು (ಲತಾವಿಶೇಷ) ಸಿಗದಿದ್ದರೆ ಸೋಮಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಪೂತಿಕ (ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ) ರೂಪದ್ರವ್ಯವೂ ವ್ರೀಹಿ (ಬತ್ತ)

ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೀವಾರ (ಯವ) ವೂ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದು ಅನ್ಯಥಾನುಪಪನ್ನವಾದುದಾಗಿ (ಅಂದರೆ, ಪೂತಿಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮದ ಅವಯವಗಳೂ ನೀವಾರದಲ್ಲಿ ವ್ರೀಹ್ಯವಯವಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯಮಾಡೋಣವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ) ಪೂತಿಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮದ ಅವಯವವೂ, ನೀವಾರದಲ್ಲಿ ವ್ರೀಹ್ಯವಯವವೂ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ, ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೋಮಾದಿಗಳ ಅವಯವಗಳು ಸಿಗದಿದ್ದರೆ ಕೆಲವು ಅವಯವಗಳಾದರೂ ಸಿಗಬೇಕೆಂದು ಪೂತಿಕಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡದ್ದು. (3) ಮತ್ತು ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಆ ದ್ರವ್ಯಾವಯವಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದುದು ಅಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಶುಕ್ತಿನೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ರಜತಾದಿಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವೇ. ಹಾಗಾದರೆ ಶುಕ್ತಿ ರಜತ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ರಜತದ ಅಂಶವಿದ್ದರೆ 'ಇದಂ' ಎಂದು ಶುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ರಜತವನ್ನೂ ಏಕೆ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಬಾರದು, ರಜತದಲ್ಲಿಯೂ ಶುಕ್ತಿಯ ಅಂಶಗಳು ಇದ್ದರೆ ರಜತದಲ್ಲಿಯೇ ರಜತವೆನ್ನುವ ಅಭಿಜ್ಞರ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ರಜತದ ಅವಯವಗಳಿದ್ದರೆ ರಜತದಂತೆಯೇ ಶುಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಬೆಳ್ಳಿಯಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಕೆಲಸಗಳು ಆಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅಂತಹುದು ಸರ್ವಥಾ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶುಕ್ತಿ (ಮುತ್ತಿನಚಿಪ್ಪು)ಯಿಂದ ಶುಕ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕೆಲಸಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರ್ದೇಶವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾ ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಶುಕ್ತಿಯ ಅವಯವಗಳು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರ್ದೇಶವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯ ಅವಯವಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು ಇರುತ್ತವೆ. ರಜತಾಂಶವು ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದರ ಅವಯವಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇರುತ್ತವೋ, ಅದಕ್ಕೇನೆ ಆ ವ್ಯವಹಾರವು ಬರುವುದು. ಯಾವುದರ ಅವಯವಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇರುತ್ತವೋ, ಅದರದ್ದೇ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತದ ಅವಯವಗಳು ಕಡಿಮೆ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ರಜತದ ಕಾರ್ಯವು ಶುಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಜತವೆನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (4) ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಶುಕ್ತ್ಯವಯವವು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಲ್ಪವಾದ ರಜತಾಂಶವನ್ನು ದೋಷದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸುವಪ್ರಯುಕ್ತ ರಜತವನ್ನು ಅರ್ಥಿಸುವವನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ದೋಷವು ಹೋದಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಅವಯವಗಳೇ ತೋರಿದಾಗ ಇದು ರಜತವು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ರಜತಾರ್ಥಿಯು ನಿವೃತ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೆಚ್ಚು ಅವಯವಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಲ್ಪಾವಯವಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಹೊರಟುಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಕಡಿಮೆ ಹೆಚ್ಚು ಅವಯವಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯವು ದೋಷಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಅಲ್ಪಾಂಶವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಸಂವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಮೊದಲಿನ ಜ್ಞಾನವು ಬಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ದೋಷವು ಹೊರಟುಹೋದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಉತ್ತರ ಜ್ಞಾನವು ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. (5) 'ಶಂಖವು ಪೀತವು' ಇದುವೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಿತ್ತದಿಂದ ಸಂಬಂಧಗಳಾದ ಕಣ್ಣಿನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಶಂಖವೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆ ಮೇಲೆ ಪಿತ್ತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವೈತ್ಯದಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ಶಂಖದಲ್ಲಿರುವ ಶೌಕ್ಲ್ಯವು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಬಂಗಾರ ಕಟ್ಟಿದ ಶಂಖದಂತೆ ಶಂಖವು ಪೀತವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ಪರಂಪರಾಸಂಬಂಧ

ದಿಂದ ಶಂಖದಲ್ಲಿ ಸೀತರೂಪವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವು. (6) ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವೇ. ಏಕೆಂದರೆ— ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಭಗವಂತನೇ ಆಯಾಯ ಜನರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವುಗಳೂ, ಆ ದೇಶ ಆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವುಗಳೂ, ಆಯಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕವುಗಳೂ ಆದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳು ಸತ್ಯಗಳು ಎನ್ನುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯು. “ನ ತತ್ರ ರಥಾಃ ನ ರಥಯೋಗಾಃ ನ ಪಂಥಾನೋ ಭವಂತಿ ಅಥ ರಥಾನ್ ರಥಯೋಗಾನ್ ಪಥಃ ಸೃಜತೇ” (ಬೃ. ೬. ೩ ೧೦) ಅಲ್ಲಿ ರಥಗಳೂ ಕುದುರೆಗಳೂ ಮಾರ್ಗಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ; ಆ ಮೇಲೆ ರಥಗಳನ್ನೂ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನಾದ ಅತ್ಯಾಪ್ತರ್ಯ ಶಕ್ತಿಯು ಇರತಕ್ಕ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅಂತಹ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಅಸಂಭಾವಿತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಏಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಕಾರರೂ “ಸಂಧ್ಯೇ ಸೃಷ್ಟಿರಾಹ ಹಿ” “ನಿರ್ಮಾತಾರಂ ಚೈಕೇ ವುತ್ರಾದಯತ್ವ” (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೩. ಪಾ. ೨. ಸೂ. ೧. ೨.) ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ವಾಪ್ನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಜೀವನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ “ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ತು ಕಾತ್ಸೇರ್ಯನಾಭಿವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್” (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೩. ಪಾ. ೨. ಸೂ. ೩.) ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು ಎಂದು ಪರಿಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (7) ಸ್ಫಟಿಕ ಲಾಹಿತೃವೂ ಸ್ಫಟಿಕಮಣಿಗೆ ಜವಾಕುಸುಮದ (ಕೆಂಪು ದಾಸನಹೂವು) ಸಂಬಂಧವಾಗುವುದರಿಂದ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುದು ಕೆಂಪು ದಾಸನಹೂವಿನಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಲಾಹಿತೃವು (ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವು) ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅದು ಯಥಾರ್ಥವೇ. (8) ಮರೀಚಿಕಾಜಲ (ಬಿಸಿಲು ಕುದುರೆ) ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವೃಥಾವಿ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಣ್ಣಿನ ದೋಷದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸು, ವೃಥಾವಿ, ಇವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೆ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ನೀರನ್ನೇ ವಿಸಯೀಕರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದು ಯಥಾರ್ಥವೇ. (9) ಅಲಾತಚಕ್ರದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಲಾತವು (ದೀವಿಗೆ ಅಥವಾ ಪಂಜು) ಅತಿಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸರ್ವದೇಶಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಯಾಯ ಪ್ರದೇಶವಿಶೇಷಗಳ ಅಲಾತ ಸಂಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯವಾದ ಚಕ್ರಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೆ ಆಯಾಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ. (10) ದರ್ಪಣ (ಕನ್ನಡಿ) ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮುಖಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ. ಕಣ್ಣಿನ ರಶ್ಮಿಗಳು ದರ್ಪಣಾದಿಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ದರ್ಪಣಾದಿ ದೇಶಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತನ್ನ ಮುಖಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. (11) ದಿಕ್ಕಿನ ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಂದರೆ, ಒಂದು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ದಿಕ್ಕಿನ ಅವಯವವು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಪ್ರಾಚೀಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೃಷ್ಟವಶದಿಂದ ಆಯಾಯ ದಿಗಂತರದ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯ ಪ್ರತೀತಿಯು ದಿಗಂತರದ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ. (12) ಇಬ್ಬರು ಚಂದ್ರರು ಇದುವೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ಬೆರಳನ್ನು ಚುಚ್ಚೋಣದಿಂದ ಕಣ್ಣಿನ ತೇಜಸ್ಸು ಅಭಿಭೂತವಾಗಿ ಸಾಮಗ್ರಿಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿರುವವುಗಳಾಗಿ ಇಬ್ಬರು ಚಂದ್ರರು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಮಗ್ರಿಯು ತನ್ನ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರನನ್ನು

ವಿಷಯಾಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಮಗ್ರಿಯು ವಕ್ರಗತಿಯಾಗಿ ಚಂದ್ರನ ಸಮೀಪ ದೇಶ ವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ತನ್ನ ದೇಶದಿಂದ ವಿಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎರಡು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಚಂದ್ರನ ಜ್ಞಾನಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಇದೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ. ಎರಡು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು. ಎರಡು ದೇಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಇಬ್ಬರು ಚಂದ್ರರು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವೂ ವರಸ್ವರವಾಗಿ ಭೇದವು ಗೃಹೀತ ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು. ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಒಬ್ಬ ಚಂದ್ರನಿಗೇನೇ ಗ್ರಾಹ್ಯ ಕಾರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಯಥಾರ್ಥವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳೂ ಯಥಾರ್ಥಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು.

(13) ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೆಲ್ಲವೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಶುಕ್ತಿನೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ರಜತನೊದಲಾದುದು ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವುವು ಶ್ರುತಿ ಪುರಾಣ ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಆ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ತೇಜಸ್ಸು, ಜಲ, ಪೃಥಿವೀ, ಇವುಗಳು ಮಿಶ್ರಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ರಜತಾದಿಗಳು ಶುಕ್ತಿನೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣವು ಮಿಶ್ರವಾಗಿದ್ದರೆ ಕಾರ್ಯವು ಮಿಶ್ರವಾಗಬೇಕೆನ್ನುವುದು ನಿಯತವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಬಂದಹಾಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿನದ್ದೂ ಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಅದೃಷ್ಟಾದಿಗಳಿಂದ ಹೀಗೆ ಪ್ರತೀತಿ ಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದೃಷ್ಟ ದೋಷ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಕೇವಲ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೇ ಊಹಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವು ಈಗಲೂ ನಿರ್ಧಾರಿತ ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದೃಷ್ಟಾದಿರೂಪ ಕಲ್ಪಕವು ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವವೂ ತೋರ ಬೇಕಾಗುವದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಉಂಟೇ ಉಂಟು. (14) ‘ಸೋಮಾ ಭಾವೇ ಪೂತಿಕಂ ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್’ ಸೋಮವು ಸಿಗದಿದ್ದರೆ ಪೂತಿಕವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳ ಬೇಕು ಎಂದು ಶ್ರುತವಾದ ಅರ್ಥಪತ್ತಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, (೧) ಪೂತಿಕ ದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾವಯವಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಪೂತಿಕವು ಸೋಮವೇ ಆಯಿತು. ಅನುಕಲ್ಪವು (ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು) ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (ಯಾವುದಾದರೂ ಮುಖ್ಯ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಅಮುಖ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅನುಕಲ್ಪವೆನ್ನಿಸುವುದು). ಸೋಮವೂ ಕೂಡ ಸೋಮಾಂಶಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಸೋಮವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಬರೇ ಸೋಮ ವಲ್ಲ. (೨) ಪೂತಿಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾವಯವಗಳೂ ಪೂತಿಕದ ಅವಯವಗಳೂ ಸಮಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಎರಡೂ ಒಂದರಲ್ಲಿ ತೋರಬೇಕಾಗುವವು. (೩) ಪೂತಿಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾವಯವಗಳು ಕಡಿಮೆ ಇರುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪೂತಿಕವು ಸೋಮದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ? ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಶುಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ ರಜತದಿಂದ ಆಗುವ ಅರ್ಧಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಏಕೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ? (ಅಂದರೆ ಸೋಮಾಂಶಗಳು ಅಲ್ಪಗಳಾ ದಾಗ್ಯೂ ಪೂತಿಕವು ಸೋಮದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತಾಂಶಗಳು ಅಲ್ಪಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ರಜತದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು.) ಸೋಮಾಭಾವೇ ಪೂತಿಕಂ ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವ ದರಿಂದ ಪೂತಿಕವು ಸೋಮದಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಕ್ತಿಯಾದರೂ ರಜತದಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಕಾಲುಂಗುರ ನೊದಲಾದುದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ ಪೂತಿಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಏಕೆ? ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಅವಯವ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸೋಮ ಪೂತಿಕ ನೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೇನೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. (15) ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸದೃಶಗಳಾದ ಘೃತ (ತುಪ್ಪ) ತೈಲ (ಎಣ್ಣೆ)ಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಅವಯವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳು ಆಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅಂದರೆ, ತುಪ್ಪದಿಂದ ಆಗುವ ದೇಹಪುಷ್ಟಿ ನೊದಲಾದವುಗಳು ಎಣ್ಣೆಯಿಂದಲೂ, ಎಣ್ಣೆಯಿಂದಲೇ ಆಗತಕ್ಕ ದೇಹ ಕಾರ್ಯನೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ತುಪ್ಪದಿಂದಲೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವವು. ವಿಸದೃಶರಾದ ಎತ್ತು, ಮನುಷ್ಯ ನೊದಲಾದವರಿಗೆ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಇದು ನೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅಂದರೆ, ಎತ್ತು ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಹೊರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಪುರುಷನಿಂದಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (16) ಮತ್ತು ತಾಯಿಯ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವು ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಚಂಡಾಲನ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವು ತಂದೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮದ್ಯದ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವು ಕ್ಷೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ಭಾರ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿದರೆ ಮಾತೃ ಸಂಗಮಾಡಿದ ದೋಷವೂ, ತಂದೆಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದರೆ ಚಂಡಾಲಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದ ಪಾಪವೂ, ಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿದರೆ ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಿದ ಪಾಪವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಹೆಂಡತಿ ನೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಮಾತೃಪ್ರಾಪ್ತವಯವಗಳು ಅತ್ಯಲ್ಪಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸಿದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯವಾಯವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಹಾಗಾದರೆ ನೀವಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮದ ಅವಯವಗಳು ಅತ್ಯಲ್ಪಗಳೇ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ನೀವಾರಗಳು ವ್ರೀಹಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ? (17) ಮತ್ತೊಂದರ ಅವಯವ ಸಂಯೋಗವೇ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವು, ಪರಸ್ಪರ ಅವಯವ ಸಂಯೋಗವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಕಕಾರ ಖಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರ (ಕಕಾರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಮಕಾರವರ್ಯಂತ)ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವಿದೆ. ಅಕ್ಷರಗಳು ನಿರವಯವಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಪರಾವಯವಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (18) ರಜತವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನಿಗೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು. (೧) ಹೆಚ್ಚು ಶುಕ್ತ್ಯವಯವಗಳು ಕಾಣದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸುಪ್ತನಿಗೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಗಾಢನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಗೈದವನಿಗೆ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳ ದರ್ಶನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಶುಕ್ತ್ಯವಯವಗಳು ಕಾಣದಿರುವುದು ಎನ್ನುವುದೂ ಇದೆ. (೨) ಅಲ್ಪ ರಜತಾವಯವಗಳು ಅಲ್ಪವೆನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದರೆ (ಅಲ್ಪವೆಂದೇ ಕಂಡರೆ) ಅಲ್ಪ ರಜತಾವಯವವುಳ್ಳದ್ದು ರಜತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ರಜತವಲ್ಲವೆಂದೇ ತಿಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. (೩) ಅಲ್ಪ ರಜತಾವಯವಗಳನ್ನು ಬಹಳವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದರೆ, ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. (೪) ಅಲ್ಪ ರಜತಾವಯವಗಳನ್ನು ಅಲ್ಪಗಳೆಂದೂ ಬಹಳಗಳೆಂದೂ ವಿಸಯಾಕರಿಸದಿರುವ ರಜತಾವಯವ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ರಜತಕ್ಕೆ ಸದೃಶಗಳಾದ ಸೀಸ ನೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. (೫) ಹೆಚ್ಚು ಶುಕ್ತ್ಯವಯವಗಳನ್ನು ಕಾಣದಿರುವುದೂ ಅಲ್ಪ ರಜತಾವಯವಗಳನ್ನು

ಕಾಣುವುದೂ ಎನ್ನುವುದು ಎರಡೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಇದೆ, ಇದು ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಅದರ್ಶನವೂ, ಅಲ್ಪವಯವಗಳಿಗೆ ದರ್ಶನವೂ ಇದೆ. (19) ಮತ್ತು ಇದು ರಜತವು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಾಂತಿಯು (ಬಾಧ್ಯವು) ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಯ ಅಲ್ಪವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವರಿಚ್ಛೆನ್ನು ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನವೂ ಅಲ್ಪವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಾಭ್ರಾಂತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (20) ಶಂಖವು ಪಿತ್ತದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೀತರೂಪದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗುವುದಾದರೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಬಂಗಾರ ಕಟ್ಟಿದ ಶಂಖದಂತೆ ಪೀತವಾಗಿ ಏಕೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ? ಪೀತತ್ವವು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕಾಣಲಿಕ್ಕೆ ಆಯೋಗ್ಯತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಭ್ರಾಂತನಿಗೂ ಕಾಣದೆ ಹೋಗುವುದು. ಬೇರೆಯಾದರೆ ಅಂದರೆ, ತ್ರೈಣುಕಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅತೀಂದ್ರಿಯಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಸಮವೇತತ್ವವು (ಸಮವಾಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇರುವಿಕೆಯು) ಅಥವಾ ಅಲ್ಪತರಾವಯವತ್ವವು ಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವವು ಹೇಳಲಿಷ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ತ್ರೈಣುಕಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೂ ಕಾಣಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವವು ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಪಿತ್ತದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾದವನಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗಾದರೂ ಕಾಣತಕ್ಕ ಪುರುಷನ ಶರೀರ ಸಾಮಾನ್ಯದಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅವನಿಂದ ಪೀತತ್ವವು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಸಾಮಾನ್ಯವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ, ಅದು, ಕಾಣುವವನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದವನು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವೇ. ಶರೀರ ಸಾಮಾನ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಅನುವಯುಕ್ತವು. ದ್ರಷ್ಟೃಪುರುಷನ ಶರೀರಸಾಮಾನ್ಯವೇ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದದ್ದು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಶರೀರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದಂಡಕುಂಡಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ತೋರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವವು. (21) ಮತ್ತು 'ಪೀತಃ ಶಂಖಃ' ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪೀತರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ, ಎಂದಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪೀತರೂಪವು ಶಂಖದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪೀತರೂಪವದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಭ್ರಮರೂಪವಾದ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ಪೀತರೂಪವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾದದ್ದು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನುಭವ ವಿರೋಧವು. ಅಂದರೆ, ಈ ಶಂಖವು ಪೀತರೂಪವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿದೆ. (ಸಂಯುಕ್ತ ಸಮವಾಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪೀತರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು) ಎಂದು ಯಾರಿಗೂ ಅನುಭವವಿಲ್ಲ. (22) ಹೀಗೆಯೇ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನಗಳಾದ ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ವಪ್ನ, ಸ್ಫಟಿಕಲೌಹಿತ್ಯ, ದರ್ಪಣಮುಖ, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾರ್ಥಗಳೇ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅನಾದಿಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭಗವಂತನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ವಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳು ಸತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಗಳು ಯಥಾರ್ಥಗಳೆಂದು ನಮಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ. (23) ಸ್ಫಟಿಕಲೌಹಿತ್ಯ, ದರ್ಪಣಮುಖ, ಪ್ರತ್ಯಯ

ಗಳು ಸತ್ಯಭೂತವಾದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಥಾರ್ಥಗಳೇ. (24) ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನಗಳಾದ ಮರೀಚಿಕಾಜಲ, ಅಲಾತಚಕ್ರ ದಿಗಂತರ, ಇಬ್ಬರು ಚಂದ್ರರು ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಯಾವ ದೋಷ ಅದೃಷ್ಟವಿಶೇಷಾಧೀನವಾದ ಗ್ರಹಣಾದಿಗಳಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಾದಿಸಿರುವರೋ ಅದನ್ನು 'ಈ ಕಲ್ಪನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾರ್ಯ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕವುಗಳು ಎನ್ನುವ ದೋಷದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು.' (25) ಮರೀಚಿಕಾಜಲ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸು, ಪೃಥಿವಿ, ಇವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೆ ಜಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅತಿಮಂದವು. ಅಧಿಷ್ಠಾನರೂಪದಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ತೇಜಸ್ಸು, ಪೃಥಿವಿ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿಯಮವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣಾಕಾರ ವಾಗಿ ಅದರ ಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಜಲಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭೇದ ವಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಭೇದವಿದ್ದರೆ ಒಂದು ಜ್ಞಾನ ವೆನ್ನುವ ಅನುಭವ ವಿರೋಧವು. (26) ಅಲಾತಚಕ್ರಪ್ರತೀತಿಯು ಪೂರ್ವೋತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಆಯಾಯ ದೇಶವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅಲಾತಸಂಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾತ್ರಮಾಡದೇನೇ ಆಗು ವುದಾದರೆ ಆಯಾಯ ದೇಶ, ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಲಾತಚಕ್ರತ್ವಪ್ರತೀತಿಯು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು? (27) ಒಂದು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ದಿಕ್ಕು ಇದೆ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ದಿಕ್ಕುಗಳು ವ್ಯಾಪ್ತ ಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಭಾಗಗಳು ವ್ಯಾವೃತಗಳಲ್ಲ ಪಂಚೀಕರಣವಾದರೂ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. (28) ಇಬ್ಬರು ಚಂದ್ರರು ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವದೇಶವಿಯುಕ್ತನಾದ ಚಂದ್ರನಿಗೂ ಸಮಾಪದೇಶಕ್ಕೂ ಅಸಂಸರ್ಗವು ಗೃಹೀತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಆ ಜ್ಞಾನ ಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಗೃಹೀತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರವಾದರೆ ಚಂದ್ರ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವು ಗೃಹೀತವಾಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವ ಹಾರವೂ ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು? ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರ ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು.

ತಾರ್ಕಿಕೈಕದೇಶಿಗಳ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ

ಅನುನಾದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ —

(1) ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಇದಂ (ಶುಕ್ತಿ) ರಜತಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದಿರುವ ಸವಿಕ ಲ್ಪಕವಾದ ಒಂದೇ ವಿಜ್ಞಾನವು ವಿಭ್ರಮವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ರಜತಸಂಸ್ಕಾರ ದೋಷ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರಿಯವು ಶುಕ್ತಿಯಿಂದ ಸನ್ನಿಕ್ಯವಾಗಿ ರಜತ ಶುಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಇದಮಂಶಗಳನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸತಕ್ಕ ರಜತಕ್ಕೂ, ಶುಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಇದಮಂಶಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸದಿರುವ ಒಂದೇ ಸವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ, ಒಂದೇ ವಿಜ್ಞಾನ ದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಶುಕ್ತಿರಜತಗಳಿಗೆ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ಅಯಥಾ ರ್ಥವ್ಯವಹಾರವು. ಭೇದಾಗ್ರಹವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ವಿನೇಕಜ್ಞಾನವು ಬಾಧಕವೆನ್ನಿಸು ತ್ತದೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ರಜತ ಶುಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಇದಮಂಶಗಳನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ, ಅಭೇದವ ನ್ನಾಗಲೀ ವಿಸಯೀಕರಿಸದಿರುವ, ಒಂದೇ ಆದ ಸವಿಕಲ್ಪಕವಾದ ಜ್ಞಾನವೇ ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ರಜತತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನ ವನ್ನು ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಭೇದಾಗ್ರಹವೇ ಕಾರಣವು. (2) ಹಾಗಾದರೆ

ಪ್ರಾಭಾಕರಮತದಿಂದ ಈ ಮತಕ್ಕೆ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೇನೆಂದರೆ— ಈ ಮತದಲ್ಲಿ ಎದುರು ತೋರುವ ರಜತವು ಇದಂ ಪದಾರ್ಥ (ಶುಕ್ತಿ) ದಂತೆ ಸತ್ಯವೇ. ಶುಕ್ತಿ ರಜತಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಜ್ಞಾನವೂ ಒಂದೇ. ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಗಳಿಗೆ ಭೇದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಥಾರ್ಥವಾದ ವ್ಯವಹಾರವೂ, ಆಯಥಾರ್ಥಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳಾದ ಇದಂ (ಶುಕ್ತಿ) ರಜತಗಳಿಗೆ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಆಯಥಾರ್ಥ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಿಂದಲೇ 'ನೇದಂ ರಜತಂ' ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಿವೇಕಜ್ಞಾನವು ಬಾಧಕವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬಾಧಕವೆನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಗಳಿಗೆ ವಿವೇಕಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಆ ಎರಡನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ಲೋಕಪ್ರವಾದವು ಅಂತೂ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದು ಗ್ರಹಣ ಸ್ಮರಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳು. ತಾರ್ಕಿಕೈಕದೇಶಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದು ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವು; ಹೀಗೆ ಭೇದವು. ಅದರಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ವ್ಯವಹಾರವು ಯಥಾರ್ಥವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಈ ಒಂದು ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮರೂಪವು ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುತಸ್ತು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಭ್ರಾಂತಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹಿಂದಿನ ಮತಕ್ಕೂ ಈ ಮತಕ್ಕೂ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದೂ ಒಂದು ಜ್ಞಾನವೆಂದೂ ವಿಶೇಷವು

(3) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ (೧) ವಿವೇಕಾಗ್ರಹವು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೋ (೨) ಅಥವಾ ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರಣವೋ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳೂ (ಅಂದರೆ ಸವಿಕಲ್ಪಕ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು (ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದೆ ಇದ್ದದ್ದನ್ನು) ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದು ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು) ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. (4) ಮತ್ತೂ ವೇದಪ್ರಮಾಣ್ಯದ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಆಗ್ರಹವಿಶೇಷವು ಪ್ರಾಭಾಕರರಿಗೆ ಇದೆ. (ಅಂದರೆ, "ಅಹೋ ಬತ ಮಹಾನೇಷಃ ಪ್ರಮಾದೋ ಧೀಮತಾಮುಹಿ | ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವ್ಯಭಿಚಾರಿತ್ವೇ ವಿಶ್ವಾಸಃ ಕಿಂನಿಬಂಧನಃ ||" ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮಾತಿನಿಂದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಪ್ರಮಾಣವಾದರೆ ಅದರಂತೆಯೇ ವೇದದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾನವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲವೂ ಯಥಾರ್ಥವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಅವರು ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ.) ಕಣಾದ ಅಕ್ಷಪಾದರಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತವುಳ್ಳ ನೀನಾದರೂ "ಅತಸ್ತಿಸ್ತು ತದಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ ವಿಪರ್ಯಯಃ" ಅದು ಅಲ್ಲದಿರುವಲ್ಲಿ ಅದು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಂದರೆ, ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನವು ವಿಪರ್ಯಯವು, ಎನ್ನುವ ನಿಮ್ಮ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರ ವಚನವನ್ನು ಆದರಿಸದೆ ಅಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು (ಆಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು) ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮತವನ್ನು ಕದ್ದುಕೊಂಡದ್ದು ಏಕೆ? (5) ರಜತವು ಅಸತ್ತೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಸತ್ತಿಗೂ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದಾದರೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಯತ್ ಅಸತ್ ತತ್ ನ ಪ್ರತೀಯತೇ = ಯಾವುದು ಅಸತ್ಯವೋ ಅದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ. ಆದುದರಿಂದ ರಜತವು ಸತ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು, ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಾಗಾದರೆ

(ಅಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ) ಅಯಥಾರ್ಥ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೂ ಬಿಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಸತ್ತನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಲ್ಲವೋ? ಅಂದರೆ, ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ರಜತರೂಪವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದೆನು. ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಾದ ರಜತವೇ ತೋರಿತು ಎಂದು ಉತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕ ಅನುಭವದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಾದ ರಜತರೂಪವಾಗಿ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಭ್ರಮರೂಪವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. (6) ಹಾಗಾದರೆ, ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು? ವೇದದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನುವ ಸಂಶಯವು ಬರಬಹುದು. ಜ್ಞಾನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಥಾರ್ಥಗಳೇ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಈ ಶಂಕಾಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಾದರೆ, ವಿವೇಕಾಗ್ರಹವನ್ನೂ (ಭೇದಾಗ್ರಹವನ್ನೂ) ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ವೇದವಾಕ್ಯವು ಪದಾರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪದಾರ್ಥಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ವೇದವಾಕ್ಯವು ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಸರ್ಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಸಂಸರ್ಗಾಗ್ರಹದಿಂದಲೇ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ವೇದದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಶಂಕೆಯು ಬರಬಹುದು. ಅಂದರೆ, ವೇದದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಭ್ರಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆಗುವಂತೆ ಅಸಂಸರ್ಗಾಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಆಗಲಿ, ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನದಿಂದಲ್ಲ. ಅಂತೂ ವೇದದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾನವು ಸಂಸರ್ಗವಿಷಯಕವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಯು ಬರಬಹುದು. ಆ ಶಂಕೆಯನ್ನು ವೇದವು ಅಪಾರುಷೇಯವಾಗಿದೆ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸುವೆನೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ಸರ್ವರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಆ ಶಂಕಾವನ್ನೂ(ಅಂದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೇದದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವಿಜ್ಞಾನವೂ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಯನ್ನೂ) ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದಲೇ ನಿರಾಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯು ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಾದ ರಜತರೂಪವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ತಾರ್ಕಿಕರ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ

ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ —

(1) ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ರಜತವು ಸತ್ಯವೆಂದೇ ಪ್ರಾಚೀನ ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಯಾವುದು ಹೇಗೆ ತೋರುತ್ತದೋ ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ನ್ಯಾಯವು. ಪ್ರಬಲವಾದ ಬಾಧಕವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಅಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಬಿಡುವುದು, ತಥಾಚ ಇದಂ (ಶುಕ್ತಿ)ಎನ್ನುವುದು, ರಜತವು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು, ಹೀಗೆ ಮೂರು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇದಂ ಎನ್ನುವುದು, ರಜತತ್ವವು, ಅವುಗಳ ಸಂಬಂಧವು, ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಜತ ರಜತತ್ವಗಳಿಗೂ ಇದಂತವ್ಯಸ್ಥದವಾದುದಕ್ಕೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಂವಾದವೂ ಇದೆ. ಅವುಗಳ

ತಾದಾತ್ಮ್ಯಕ್ಕಾಗಲೀ ಸಂಸರ್ಗಕ್ಕಾಗಲೀ 'ನೇದಂ ರಜತಂ' 'ನಾಪ್ಸ್ಯತ್ರ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ವಿಸಂವಾದದಿಂದಲೂ ಅಸತ್ಯವು ಇರಲಿ. "ಅಸಂಭವಿ ಚ ಯಾವತ್ತು ತಾವತ್ಸಂಪರಿಹೀಯತಾಂ" ಯಾವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಿರಿ, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (2) ಇದು ರಜತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವು ರಜತಕ್ಕೂ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದು ಅಸತ್ತಾದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಷಯಾಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಕೂಡುವಾಗ ರಜತಕ್ಕೂ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಗೌರವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. "ಏಕದೇಶಾಪವಾದೇನ ಕಲ್ಪ್ಯಮಾನೇ ಚ ಬಾಧಕೇ | ನ ಸರ್ವಬಾಧನಂ ಯುಕ್ತಮಿತಿ ನ್ಯಾಯವಿದಃ ಸ್ಥಿತಾಃ" || ತಾದಾತ್ಮ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುತ್ತಿರಲು ಆ ಬಾಧಕ ಬಲದಿಂದ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಎಂದು ನ್ಯಾಯಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (3) ಮತ್ತು ರೂಪಾಂತರವಾದರೆ ತೋರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸತ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವು ಬರುವಾಗ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಅನ್ನುತ್ತೇವೆ. ದೋಷವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಣ್ಣು ಶುಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದಾಗ್ಯೂ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಜತವನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ದೋಷವೇನು?

(4) ಇದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ರಜತವು ಸತ್ತಾದರೆ 'ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್' ಅಸತ್ತಾದ ರಜತವನ್ನೇ ತಿಳಿದೆನು, ಎನ್ನುವ ಅನುಭವದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಅಂತೂ ಸತ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನ ಅರ್ಥಾವತ್ತಿಗಳ ವಿಷಯವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. (5) ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬೇರೆ ಕಡೆ ರಜತವು ಇದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿದ್ದೇ ಬೇರೆಕಡೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಅಸತ್ಯವು ತೀತಿಗೆ ಸಂಕೋಚವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (೧) ಭ್ರಾಂತ್ಯನುಭವವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಭ್ರಾಂತ್ಯನುಭವವು ಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವು. ಇದು ರಜತವು ಎನ್ನುವ ಭ್ರಾಂತ್ಯನುಭವದಿಂದ ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ರಜತವು ಸತ್ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಕಡೆ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಭ್ರಾಂತ್ಯನುಭವವು, ರಜತವು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಬಾಧಾನುಭವವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಇಲ್ಲಿ ರಜತವಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ವೇಧಮಾಡತಕ್ಕ ಬಾಧಾನುಭವವು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದೆ, ಇಲ್ಲ, ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಸೀನವಾಗಿದೆ. (೩) ಭ್ರಾಂತ್ಯನುಪಪತ್ತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಭ್ರಾಂತಿಯು, ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವು ಇಂದ್ರಿಯ ದೋಷ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವು ಇಂದ್ರಿಯ ದೋಷ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ರಜತವು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ರಜತವು ಅಸತ್ತಾದರೆ ಅದನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಭ್ರಮರೂಪವಾದ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅದು ಅನ್ಯಥಾನುಪಪನ್ನವಾಗಿ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದರೆ, ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದ್ದರೂ ಏನು ಉಪಯೋಗವು? ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದ್ದದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಸನ್ನಿಹರ್ಷವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇರಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು. ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನ ಸನ್ನಿಹರ್ಷ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಭ್ರಮೆಯು

ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ರಜತದಿಂದ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕಾರ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬೇರಿಕಡೆ ಇದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸಂಸ್ಕಾರವು ರಜತಾನುಭವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅನುಭವವು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ರಜತವು ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ರಜತವೇ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು? ಮತ್ತು ಒಂದು ಘಟವು ವಿನಷ್ಟವಾದ ಅಥವಾ ಹುಟ್ಟುವ ಮತ್ತೊಂದು ಘಟವಾಗಿ ಯಾವಾಗ ತೋರುತ್ತದೋ ಆಗ ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ, ಜೈತ್ರನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಘಟವನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದನು, ಅದನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು ಎಂದು ಮೈತ್ರನ ಹತ್ತಿರ ಹೇಳಿದಾಗ ಮೈತ್ರನು ನಾಳೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವೆನು ಎಂದನು. ಆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಘಟವು ನಷ್ಟವಾಯಿತು. ಅದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನು ಬೇರೊಂದು ಘಟವನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದನು. ಮೈತ್ರನು ಮರುದಿನ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅದೇ ಘಟವನ್ನು ಜೈತ್ರನು ಹೇಳಿದ ಘಟವೆಂದು ಭ್ರಾಂತಿ ಪಟ್ಟರೆ ಆಗ ಹೇಗೆ? ವಿನಷ್ಟವಾದ ಘಟವಾಗಲೀ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಘಟವಾಗಲೀ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದರೆ, ಅದು ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವಾಗಲಾರದು. ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದಷ್ಟೆ ಅದರ ಉಪಯೋಗವು. ಅದು ಬೇರೆ ರಜತದ ಅನುಭವದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ರಜತವು ಬೇರಿಕಡೆ ಇದೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೇ. ಮತ್ತು ಆಸತ್ತು ತೋರದೆ ಇರುವುದಾದರೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವೂ ತೋರದೆ ಹೋಗುವುದು. ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಸತ್ತಾದರೂ ತೋರಿಬಹುದು. ರಜತವು ಧರ್ಮಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತೋರಲಾರದು ಎಂದರೆ, ಈ ಧರ್ಮ ಧರ್ಮಿಭಾವರೂಪವಾದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಅನುಪಯುಕ್ತವು. ಅಂತೂ ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತವೇ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಆಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವದಿಂದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ಆರೋಪ್ಯವಾಣವಾದ ರಜತವು ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತೆಂದೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ಇಂತಹ ಧರ್ಮತ್ವವೂ ಧರ್ಮಿತ್ವವೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಉಪಪಾದಕವಾಗಲಾರದು. (೪) ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತವೇ ಬೇರಿಕಡೆಯಲ್ಲಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬಾಧಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಅಂದರೆ, ಬಾಧೆ ಕೊಡದಿರುವುದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ರಜತಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಸತ್ತಾ ಇಲ್ಲದೆ ಬಾಧಕ್ಕೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(5) ಹಾಗಾದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತೇ ಆಗಿದೆಯೋ, ಎಂದರೆ— ಎಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಇದೆಯೋ, ಉದಾ:—ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಚೂತ (ಮಾವಿನ ಮರ)ಪನಸ (ಹಲಸಿನ ಮರ)ಗಳು ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ದೂರಸ್ಥತ್ವ ದೋಷದಿಂದ ಪನಸ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚೂತದ ಅಭೇದವು ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದೊಂದೇ ಚೂತವೃಕ್ಷವೆಂದು. ಅಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದೇ ಚೂತವೃಕ್ಷವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಚೂತ-ಪನಸಗಳು ಎನ್ನುವ ಬಾಧಜ್ಞಾನ ಬಂದಮೇಲೆಯೂ ಪನಸ-ಚೂತಗಳೆನ್ನುವ ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಮಾತ್ರ ಆಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದದ್ದು ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ 'ನೇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ಬಾಧಜ್ಞಾನವು ಬಂದಮೇಲೆ ಎರಡರ ಸ್ವರೂಪವು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ರಜತವು ಅಭೇದವೂ ಎರಡೂ ಆಸತ್ತು. ಆದಕಾರಣ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ರಜತವು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಮಾತ್ರ ಗೃಹ್ಯಮಾಣಾರೋಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತರ್ಯಮಾಣಾರೋಪದಲ್ಲಿಯೂ ಆಸತ್ತಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ನೈಯಾಯಿಕರು ಹೇಳತಕ್ಕ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾನವಾದವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮತತ್ವವಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನು
ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ —

(1) ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮತತ್ವವಾದಿಗಳು ರಜತವು ಸತ್ಯವೇ. ಆದರೆ, ಒಳಗೇನೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- ರಜತವು ಅಸತ್ತೇ ಅಲ್ಲ. ಅಸತ್ತಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಎದುರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಅಲ್ಲ. ಭ್ರಾಂತಿಯು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಬಾಧದಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು. ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾಗಿದೆ ಎಂದೂ ಅಲ್ಲ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪಂಶೇಷಾತ್ ಜ್ಞಾನಾಕಾರವೇ. (2) ಮತ್ತು “ಇದಂ ಜ್ಞಾನರೂಪಂ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಪ್ರಯೋಗೇ ಅಸತಿ ಅಪರೋಕ್ಷತ್ವಾತ್” (ಪ್ರತೀಯಮಾನ ರಜತಸ್ಯ ಇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿಹರ್ಷಾಜನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯತ್ವಾತ್) ಜ್ಞಾನವತ್ = ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತವು, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವು, ತೋರುವ ರಜತವು ಇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಹರ್ಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಜ್ಞಾನದಂತೆಯೇ. ಸತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಕೂಡಲಾರದೆಂದಲ್ಲ ‘ಆಂತರಸ್ಯೈವ ಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ಬಾಹ್ಯತಯಾ ಅವಭಾಸಃ ಭ್ರಮಃ = ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಳಗೆ ಇರುವ ಪದಾರ್ಥವೇ ಹೊರಗೆ ಇದೆ ಎಂದು ತೋರುವುದು ಭ್ರಾಂತಿಯು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ‘ನೇದಂ ರಜತಂ’ = ಇದು ರಜತ ವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನದಿಂದ ರಜತಕ್ಕೆ ಬಾಹ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಎನ್ನುವರು.

(3) ಇದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಜ್ಞಾನಾಕಾರವಾದ ರಜತವು ಒಳಗೆ ಇದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ‘ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್’ ಎಂದು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಅಸತ್ತೆಂದೇ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪಂಶೇಷಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. (4) ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡದಿದ್ದರೆ ನೀನು ಆಂತರ ರಜತದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅಸತ್ತಾದ ಬಹಿಸ್ಪತ್ಯಕ್ಕೂ (ಅಂದರೆ ರಜತವು ಹೊರಗೆ ಇದೆ) ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೊರಗೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸತ್ತಾದರೆ (ಇರುವುದಾದರೆ) ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (5) ‘ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೊರಗೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ರಜತವು, ಜ್ಞಾನರೂಪವು ಆಂತರವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ‘ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಪ್ರಯೋಗೇ ಅಸತಿ ಅಪರೋಕ್ಷತ್ವಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ಬಾಹ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವು. ಹೇತುವಿದೆ.) ಶುಕ್ತಿಸನ್ನಿಹೃಷ್ಟವಾದ ಮಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯ ದಿಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವೇ ಇದ್ದವುಯುಕ್ತ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. (ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿಲ್ಲ.) ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಹರ್ಷದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವಾದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿಯದೆ. (6) ಮತ್ತು ಗುಲುಗುಂಜಿರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾದ ಬೆಂಕಿಯು ಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗಿ ದೇಹದ ಒಳಗೆ ಇರುವುದಾದರೆ ಶರೀರವು ಸುಟ್ಟುಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಒಳಗೂ ಅಸತ್ತಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಎದುರಿನಲ್ಲಿಯೂ ದೇಶಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತೆಂದೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಆತ್ಮವ್ಯಾತಿ ಪಕ್ಷವು (ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ರಜತವೇ ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವು) ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ —

(1) ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳು 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅಸದ್ವಿಷಯಕವೇ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ತೋರತಕ್ಕ ರಜತವು ಸತ್ತೇ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಬಾಧಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವೂ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. (2) ಸದಸತ್ತೂ ಅಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಆವಾಗಲೇ ಯಾವ ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವಿದೆಯೋ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಆವಾಗಲೇ ಆ ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದದ್ದಕ್ಕೆ ನೇ ಅಸತ್ಯತ್ವವು ಎನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (3) ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಸತ್ಯವು. ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ಅಸತ್ಯವು, ಹೀಗೆ ದೇಶಕಾಲಪ್ರಕಾರ ಭೇದವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಸದಸತ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ — ರಜತವೂ ಘಟಪಟಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವುದು ಭ್ರಾಂತಿಯು. 'ಅಯಂ ಘಟಃ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವು ಎನ್ನುವುದು ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. (4) ಮತ್ತು ಹೀಗಾದರೆ 'ಸದಿದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಸತ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಆಗದೇನೇ ಹೋಗುವುದು. ಸದಸದ್ರೂಪವಾದವನ್ನು ಸತ್ ಎಂದು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ ಏಕದೇಶವನ್ನು ನೋಡುವುದೇ ಭ್ರಾಂತಿಯೋ, ಹಾಗಾದರೆ ಏಕದೇಶವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದು ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದಹಾಗಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಸದಸದ್ರೂಪವಾದ ರಜತವನ್ನು ಕೇವಲ ಸತ್ ಎಂದು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದು ಭ್ರಮಾವಾದರೆ, 'ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್' ಎಂದು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುವುದೂ ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಏಕದೇಶವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದು ಭ್ರಮವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (5) ಸದಸದ್ರೂಪವಾದ ರಜತವನ್ನು ಸದೇವ = ಸತ್ತೇ ಎಂದು ಅಸತ್ತ್ವಭಾವವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವು ಎಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ಸದಸದ್ರೂಪವಾದ ರಜತವನ್ನು ಅಸದೇವ = ಅಸತ್ತೇ ಎಂದು ಸತ್ತ್ವಭಾವವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಬಾಧಜ್ಞಾನವೂ ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಭ್ರಾಂತಿಯ ವಿಸಯವು ಅಸತ್ತೇ ಆಗಿದೆ. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ. ವಿವೇಕಾಗ್ರಹವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿಯಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಅವರ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಕೇವಲ ಸತ್ತನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ತಿಗೂ ಪ್ರತೀತಿಯು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳೂ ಅಸತ್ತೇ ಆದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಾಗಲೀ ಸಂಸರ್ಗವಾಗಲೀ ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ವಿಜ್ಞಾನ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳೂ ಅಸತ್ಯವೇ ಆದ ಬಹಿಸ್ತತ್ವವು (ಹೊರಗೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವುದು) ತೋರುತ್ತದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. 'ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದ್ದದ್ದೇ ಇಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ' ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಿಯೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಧವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕದ್ದು ಅಸತ್ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

(6) ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಾರಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಿದೆ. ಈ ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿಯೆಂದರೆ ಏನು? ಸತ್ತೇ ಆದ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ರಜತವೆಂದು

ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವೇ. (ಇಂತಹ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಅವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅವರ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) “ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯದನ್ಯಥಾ ಸಂತಮನ್ಯಥಾ ಪ್ರತಿಸದ್ಯತೇ | ತನ್ನಿರಾಲಂಬನಂ ಜ್ಞಾನಮಸದಾಲಂಬನಂ ಚ ತತ್ || ಅಂದರೆ, ಯಾವುದು ತೋರುವ ರಜತಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ಶುಕ್ತಿಯಾಗಿ ಇರುವುದನ್ನು ರಜತವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆ ಜ್ಞಾನವು ವಿಷಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಅಸದ್ವಿಷಯಕವೂ ಆಗಿದೆ. (7) ಅಥವಾ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದೆಲ್ಲವೂ (ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಕೂಡ) ಅಸತ್ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ರಜತವು ಮಾತ್ರ ಅಸತ್ತಾದರೂ ಇದಂತಪ್ಪಾದವಾದ ಶುಕ್ತಿಯು ಮೊದಲೂ ಮೇಲಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ ಶುಕ್ತಿ ಶಕಲವು ಇದಂತಪ್ಪಾದವಾಗದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಭ್ರಾಂತಿಬಾಧಗಳ ದಶೆಯಲ್ಲಿ ಬೆರಳಿನ ತುದಿಯಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಲಾರನು. ಭ್ರಾಂತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾರನು ಬಾಧವು ಬಂದಮೇಲೆ ಬಿಡಲಾರನು. (8) ಮತ್ತು ಅಸತ್ತನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಈ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಕಾರಣವು ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸನ್ನಿ ಕರ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೇನೇ ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅತಿ ಪ್ರಸಂಗಬರುವುದು. ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಕೊಡಲಾರದು. ಶುಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವಿದೆ. (ಅಂದರೆ, ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ‘ಇದಂ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು. ಅದು ಅಸತ್ತೇ. ಶುಕ್ತಿಶಕಲವಾದರೂ ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತವಾದ ಇದಂ ಕಾರಾಪ್ಪದಿಂದ ಬೇರೆಯು. ಮೊದಲೂ ಮೇಲೆಯೂ ಇರತಕ್ಕುದು ಸತ್ಯವೇ. ಅಂತೂ ಅದರಿಂದ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಇದೆ) ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಾದರೆ ಶುಕ್ತಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. ಏವಂಚ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯೂ ವಿಷಯವಾಯಿತು. ಅಸತ್ತು ಮಾತ್ರ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಚನವು ಅಸಂಗತವಾಯಿತು. ಅಥವಾ ಇದಂಕಾರವಿಷಯದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಶುಕ್ತಿಯು ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಇಯಂ ಶುಕ್ತಿಃ’ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಬಿಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಕೊಡಲಾರದು. (9) ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ರಜತಾದಿಗಳು ತೋರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಶುಕ್ತಿಗೂ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಎಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ಕುರುಡನಿಗೂ ಅಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಶುಕ್ತಿಶಕಲದಲ್ಲಿ ರಜತಾದಿಗಳು ಏಕೆ ತೋರಲಾರವು? ಅಂದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವನ್ನು ಕಾರಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಕುರುಡನಿಗೂ ಕಣ್ಣು ಇದ್ದವನಿಗೂ ಇದ್ದವನಿಗೂ ಇದ್ದವನಿಗೂ, ಅನರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಅಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ, ಕಾಚ ಕಾಮಲಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಶುಕ್ತಿಗೂ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವೂ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಕಾರಣವು. (ಕುರುಡನಿಗೆ ಸನ್ನಿಹಿತ ಶುಕ್ತಿಸನ್ನಿಕರ್ಷವು, ಚಕ್ಷುಷ್ಮಂತನಿಗೆ ಅಸನ್ನಿಹಿತ ಶುಕ್ತಿಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಇಲ್ಲ.) ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಾದರೆ, ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ಭೂತಲವು ಭೂತಲವೆಂದೇ ಹೇಗೆ ತೋರುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎಂದು ಜ್ಞಾನವು ಬರುವಾಗ ಶುಕ್ತಿಯೂ ಶುಕ್ತಿಯೆಂದೇ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು. (10) ದೋಷದಿಂದ ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ತೋರದಿರುವುದೂ ರಜತವು ತೋರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶುಕ್ತಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಭೂತಲ ಶುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ತೋರದಿರುವುದು ಭ್ರಾಂತಿಕಾರಣವೋ, ಭೂತಲತ್ವವು ತೋರದಿರುವುದು ಭ್ರಾಂತಿಕಾರಣವೋ ಎಂದು ವಿವೇಕ

ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (11) ಮತ್ತು ಅಸತ್ತೇ ಅದ ರಜತವು ತೋರುವಂಥಾದ್ದು ಅಸತ್ತೆಂದೇ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದಿರುವಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಸತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದಾದರೆ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶುಕ್ತಿಯೇ ರಜತವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು? ಅಂದರೆ, ಅಸತ್ತು ಸತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸತ್ತೂ ಅಸತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಬಹುದಷ್ಟೆ! ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿಯೇ ರಜತವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೇನೇ ಬೆರಳಿನ ತುದಿಯಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವುದು, ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು, ಬಿಡುವುದು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನುಕೂಲಗಳಾಗುವವು. ಹಾಗಾದರೆ, ಕೇಶೋಂಧ್ರಕಾದಿ ಭ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೂ ಆಲೋಕಮಂಡಲ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯವೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು. ಆದ ಕಾರಣ ಸತ್ತಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸದಿರುವ ಅಸತ್‌ಖ್ಯಾತಿಸತ್ವವೂ ಸರ್ವಧಾ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ಮಾಯಾನಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ

ಅನುಮಾದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ —

(1) ಶುಕ್ತಿಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತಮೊದಲಾದುದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ ಎಂದು ಮಾಯಾನಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸರ್ವಧಾ ಆಯುಕ್ತವು. (2) 'ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಕಂ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯಂ ದೋಷಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಾನತ್ವಾತ್ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧತಾದಾತ್ಮ್ಯವತ್' = ಶುಕ್ತಿ ರಜತ ಮೊದಲಾದುದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ದೋಷನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅಭೇದದಂತೆ, ಈ ಅನುಮಾನವು ಶುಕ್ತಿ ರಜತವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ಎನ್ನುತ್ತೇನೆ. ಯಾವುದು ಸತ್ತಲ್ಲವೋ, ಅಸತ್ತು ಅಲ್ಲವೋ, ಸದಸತ್ತೂ ಅಲ್ಲವೋ, ಅದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು. ಅದರ ಧರ್ಮವೇ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶುಕ್ತಿರಜತಮೊದಲಾದುದು ಸತ್ ಎಂದೂ, ಸದಸತ್ ಎಂದೂ ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ತಲ್ಲ, ಸದಸತ್ತಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ, ಅಸತ್ತಲ್ಲ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸುವುದಾದರೆ ಅದಾಗ್ಯೂ 'ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವದಿಂದ ವಿರೋಧವು. (3) ಮತ್ತು ಹೇತುಭೂತವಾದ ದೋಷಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಾನತ್ವವೆಂದರೆ, (೧) ದೋಷಜನ್ಯಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವಂ = ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗಿರುವಿಕೆಯು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಸತ್ತಿಗೂ ಸತ್ತಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವೆನ್ನುವ ಇಷ್ಟೇ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ದೋಷ(ವ್ಯಭಿಚಾರ)ವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷಜನ್ಯ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಮಾಯಾನಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಇದಂ ಎನ್ನುವ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕರಣ ಪರಿಣಾಮರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ (ಅಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ) ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದೇ ಅಲ್ಲ. ರಜತಾಂಶದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾದಿ ರೂಪದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದಾದರೂ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಅಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರಿಣಾಮ ರೂಪವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಅರ್ಥಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ

ಜ್ಞಾನತ್ವವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷಿರೂಪ (ಅವಿದ್ಯಾವೃತ್ತ್ಯಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಶುಕ್ಲ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನಜೈತನ್ಯಜ್ಞಾನರೂಪ)ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಜ್ಞಾನತ್ವವು ಕೂಡಿದರೂ ಜನ್ಯತ್ವವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸುತರಾಂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಹೇತುವಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯು. ಇದಮಂಶದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕರಣಪರಿಣಾಮರೂಪ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವವಿದ್ದರೂ ದೋಷಜನ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ರಜತಾಂಶದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾಪರಿಣಾಮರೂಪವಾದರೆ ಜ್ಞಾನವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಜನ್ಯವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ದೋಷಜನ್ಯ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯು. ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಸತ್ತಲ್ಲ, ಸದಸತ್ತು ಅಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಸಾಧ್ಯಾಂಶವು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ 'ಸತ್ತಲ್ಲ' ಎನ್ನುವ ಸಾಧ್ಯಾಂಶವು ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (೨) ದೋಷಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಾನತ್ವವೆಂದರೆ— ದೋಷಜನ್ಯಪ್ರಾಕಟ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವಂ=ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾತತಾಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವಿಕೆಯು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾತತೆಯು ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. (ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿಲ್ಲವು.) ಇದು ಹೊರತು ಬೇರೆ ದೋಷಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಾನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಅಸತ್ತೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವು. (4) ಹಾಗಾದರೆ, 'ವಿವಾದಪದಂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಂ' 'ಭ್ರಮವಿಷಯತ್ವಾತ್ ಯತ್ ನೈವಂ ತತ್ ನೈವಂ ಯಥಾ ಆತ್ಮಾ'=ವಿವಾದ ವಿಷಯವಾದುದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದು ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಹೇಗೆಂದರೆ ಆತ್ಮನಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು, ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು, ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು ಈ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವೇ ಸಿದ್ಧಸಾಧನ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಒಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಿಶಿಷ್ಟವು ನಿಮಗೆ (ದೈವಿತಿಗಳಿಗೆ) ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧ್ಯತ್ವ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಸಾಧ್ಯವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಮತ್ತು ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವ ಶುಕ್ಲ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಯಿಗಳ ಮತದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿ ಭ್ರಾಂತಿವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣತ್ವಾದಿ ಭ್ರಾಂತಿವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೇತುವು ವಿರುದ್ಧ (ಸಾಧ್ಯಾಭಾವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತ)ವಾಯಿತು. (5) ಹಾಗಾದರೆ 'ವಿಮತಂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಂ ಬಾಧ್ಯತ್ವಾತ್ ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಆತ್ಮವತ್' = 'ವಿವಾದವಿಷಯವಾದುದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ಬಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಬಾಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ ಆತ್ಮನಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವ ಬಾಧ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣತ್ವಗಳು ಒಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ. (6) ಅಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಸದಸತ್ಯೇ ಏಕಧರ್ಮನಿಷ್ಕಾಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿನೀ ಧರ್ಮತ್ವಾತ್ ರೂಪರಸವತ್' = ಸತ್ವಾಸತ್ಯಗಳು ಒಂದು ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವುಗಳು ಯಾವ

ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಗಳೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳು ಅಂದರೆ, ದ್ವಿತ್ವ (ಎರಡು) ದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅಭಾವಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳು, ಧರ್ಮತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ರೂಪರಸಗಳಂತೆಯೇ, ಎಂದು ಅನಿರ್ಧಾರಿತವಾದ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು 'ವಿಮುತಂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಂ ಬಾಧ್ಯತ್ವಾತ್ ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಆತ್ಮವತ್' ಎನ್ನುವ ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕ ಅನುಮಾನದಿಂದ ರಜತರೂಪ ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಶೇಷಣತ್ವವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ— ಹಾಗೆ, ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸತ್ತ್ವಸತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗೆ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕತ್ವ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಘಟ, ಶಶಶೃಂಗ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ತ್ವಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಯಾವುದು ಎಲ್ಲಾ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೋ ಅದು ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ — ಶಶಶೃಂಗಮೊದಲಾದುದು, ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವವು (ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವ = ಇರುವಿಕೆಯು) ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ಅಸತ್ತ್ವವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ತ್ವಸತ್ತ್ವಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಲಿ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಸಂಗವು ಅನಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ತ್ವಸತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. (7) ಹಾಗಾದರೆ, ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ತ್ವಸತ್ತ್ವಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕಗಳಾಗಿ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಂದ ಬಾಧವು ಬರುವುದು ಹೇಗೆ? ಮತ್ತೆ ಅತ್ಯಂತ ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಅಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಿದರೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. (8) ಹಾಗಾದರೆ— ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಧವು ಹೇಗೆ? ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಹೇಗೆ? ಮತ್ತೆ ಒಂದು ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವ-ಅಸತ್ತ್ವಗಳು ಇಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಎರಡರ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ, ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಸತ್ತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ಸತ್ತಾಸಾಮಾನ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆಶ್ರಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ನಾವೂ ಕೂಡ ಅನುಗತ ಸತ್ತಾವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಗತ ಸತ್ತಾವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವರಿಗೂ ಕೂಡ ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ, ಸಮವಾಯ, ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವ-ಅಸತ್ತ್ವಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. (9) ಸತ್ತ್ವವೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಸತ್ತ್ವವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸ್ವರೂಪಸತ್ತ್ವವು ಪಕ್ಷವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಘಟಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಟಾದಿ ಸ್ವರೂಪಸತ್ತ್ವವು, ನಿಃಸ್ವರೂಪತ್ವರೂಪವಾದ ಅಸತ್ತ್ವವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. (10) “ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ವರೂಪ ಸತ್ತ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಅಸತ್ತ್ವಾನಿ ಏಕಧರ್ಮನಿಷ್ಠಾತ್ಯಂತಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗೀನಿ” ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೂ ಸ್ವರೂಪಸತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು. (11) ಧರ್ಮತ್ವವೆಂದರೆ ವಿಶೇಷಣತ್ವವು. ಅದಾದರೂ (ವಸ್ತುವಂತರವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ) ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಇದೆ ಎಂದರೆ — ಹಾಗಾದರೆ ವಸ್ತುತ್ವಮಾತ್ರವು ಹೇತುವು ಎಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು. ಅದಾದರೂ

ಅಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವವೂ ನಿರ್ಧರ್ಮ ಕತ್ವವೂ ಇದೆ. ಅದಕಾರಣ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಮತ್ತು ಧರ್ಮತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಗೆ ಪ್ರಮೇಯ ಕತ್ವವೂ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಮತ್ತು ಧರ್ಮತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಗೆ ಪ್ರಮೇಯ ತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (12) ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಯಾವ ಧರ್ಮಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಧರ್ಮನಿಷ್ಠಾತ್ಯಂತಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವು ಆ ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ — ಹಾಗಾದರೆ, ಆ ಸರ್ವಧರ್ಮ ರಹಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಸತ್ಯ ಅಸತ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಧರ್ಮ ನಿಷ್ಠಾತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತಾರ್ಥವು ಪರ್ಯವಾಸವಾಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. (13) ಏಕಶಬ್ದದಿಂದ ಏಕತ್ವಗುಣವುಳ್ಳವನು ವಿವಕ್ಷಿತನು, ಅಂದರೆ, “ಏಕತ್ವಗುಣಯುಕ್ತ ಧರ್ಮನಿಷ್ಠಾತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿನೀ” ಎಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಗುಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ — ಹಾಗಾದರೆ, ಏಕತ್ವವೆನ್ನುವ ಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಯಾವ ಅಧಿಕರಣಗಳೋ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಗಳಿವೆಯೋ (ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಸಂಸರ್ಗವಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯಸಂಸರ್ಗವಿಲ್ಲ, ಇಂತಹುಗಳು) ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳು. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಸತ್ವಾಭಾವ ಅಸತ್ವಾಭಾವಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿಯೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತನಾದ ಅರ್ಥವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಏಕತ್ವಗುಣವುಳ್ಳ ಸದ್ಗ್ರಹವಾದ ಧರ್ಮಯಲ್ಲಿರುವ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಅಸತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕತ್ವಗುಣವುಳ್ಳ ಅಸದ್ಗ್ರಹವಾದ ಧರ್ಮಯಲ್ಲಿರುವ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಸತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. (14) ‘ಸತ್ಯಂ ಅಸತ್ವಾನಧಿಕರಣಾ ನಾತ್ಮನಿಷ್ಠ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿ’ ಸತ್ಯವು, ಅಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಧಿಕರಣವಾದ ಅನಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕೆ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು, ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ — ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದು. ಪ್ರಮೇಯತ್ವವು ಕೇವಲಾನ್ವಯಿಯಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಹೇತುವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (15) ಹಾಗಾದರೆ ‘ಅಸತ್ಯಂ ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣಾನಾತ್ಮನಿಷ್ಠ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿ, ಅನಾತ್ಮನಿಷ್ಠ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಧರ್ಮತ್ವಾತ್, ರೂಪವತ್’ ಅಸತ್ಯವು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಧಿಕರಣವಾದ ಅನಾತ್ಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು, ಅನಾತ್ಮಗಳಾದ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕೆ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾದ ಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೂಪದಂತೆಯೇ, (ಅನಾತ್ಮಭೂತಗಳಾದ ಗುಣಕರ್ಮ ವಾಯುಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿದೆ. ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಧಿಕರಣವಾದ ಅನಾತ್ಮಭೂತಗಳಾದ ಶಬ್ದವಿಷಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರೂಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಅನಾತ್ಮಗಳಾದ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವದೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಎಂದು ಅನುಮೇಯಿಸುತ್ತೇವೆ. ಎಂದರೆ — ಅಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? (೧) ಅಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಮಾತ್ರ ಎಂದರೆ, ಅದು ಆತ್ಮಹೊರತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟೆಂದು ಪರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಪಕ್ಷೇಭೂತವಾದ ಅಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಾತ್ಮನಿಷ್ಠವಾದ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವ

ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿಲ್ಲ. ಅಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಅನಾತ್ಮಗಳಾದ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. (೨) ಅಸತ್ಯವೆಂದರೆ, ಆತ್ಯಂತಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವೆಂದರೆ — ಆವಾಗಲೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಹೇತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾತ್ಮಪದದಿಂದ ಆತ್ಮ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನಾತ್ಮಗಳಾದ, ನಿರ್ಧರ್ಮಗಳಾದ ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ-ಅಸತ್ಯ ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಭೂತವಾದ ಆತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣವಾಗದಿರುವ ಆತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಯಾವುದು ಶಶವಿಷಾಣ ಮೊದಲಾದುದು ಇದೆಯೋ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಇದೆ. ಆತ್ಯಂತಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯವು ನಿರ್ಧರ್ಮಗಳಾದ ಶಶವಿಷಾಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸತ್ವಾಸತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವವು ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು, ರಜತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರತಾ ದೋಷವು. (೩) ಅನಾತ್ಮಪದದಿಂದ ಆತ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು. ಅಂದರೆ, ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಭಿನ್ನ ಗುಣಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವಿದ್ದರೂ ರೂಪಾದಿಗಳೇ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣವಾದ ಆತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಗುಣಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣಾನಾತ್ಮನಿಷ್ಠ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಗುಣಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಸತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣವಲ್ಲ ಅಂತೂ ರೂಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ವಾನಧಿಕರಣಾನಾತ್ಮನಿಷ್ಠ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

(16) ಹಾಗಾದರೆ, ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು ಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ವಿಮತಂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಂ ಬಾಧ್ಯತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಶೇಷಣತ್ವವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ — ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ, ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ವಿಶಿಷ್ಟವು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಬಾರದಿರುವುದಾದರೆ ಭೂಮಿಯು ಶಶಶೃಂಗ (ಮೊಲದ ಕೋಡು) ದಿಂದ ಕೀರಲ್ಪಟ್ಟದೆ ಇದುವೊದಲಾದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವುಳ್ಳ ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಅಂಶಕ್ಕೆ (ಮೊಲ, ಕೋಡು, ಕೀರಿದ್ದು, ಎಂಬುವ ಅಂಶಗಳಿಗೆ) ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವೆನ್ನುವ ದೋಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

(17) ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವನ್ನೂ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ, ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು. (18) ಹಾಗಾದರೆ, ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣರಾದ ಜಗದ್ಭ್ರೂರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನೇತರ ನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಸಪಕ್ಷವ್ಯಾವೃತ್ತತ್ವ ರೂಪವಾದ ಅಸಾಧಾರಣವೆನ್ನುವ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ. (19) ಹಾಗಾದರೆ, ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬಾಧ್ಯತ್ವಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅಸಾಧಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರತೀತತ್ವ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ — ಪ್ರತೀತತ್ವವು ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ (ಅಂದರೆ, ಅಸತ್ತೂ

ತೋರುವಪ್ರಯುಕ್ತ) ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (20) ಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಗೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ದೂಷಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜ ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(21) ಅಸತ್ತಾದರೆ ತೋರಲಾರದು. ಸತ್ತಾದರೆ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡಲಾರದು. ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯ ವಾದರೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಉಭಯಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಅಂದರೆ, ಆ ಎರಡು ಖ್ಯಾತಿಬಾಧಗಳು ಅನ್ಯಥಾ ಅನುಪಪನ್ನವಾದುದಾಗಿ ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿಗಳು ಸದಸದ್ವಿ ಲಕ್ಷಣವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದರೆ— ಅದು, ಅಸತ್ತು ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮತ್ತು ಸತ್ತಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ “ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯಾನ್ಯಥಾ ಸಮ್ಯಗ್ವಿಜ್ಞಾನಂ” ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವಿದ್ದವು ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ‘ಕಶ್ಚಾಯಂ ಬಾಧ ಉದ್ವಿಷ್ಟಃ’ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವಪ್ರಕಾರ ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಬಾಧವು ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ತ್ರೈಕಾಲಿಕ ನಿಷೇಧಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಸತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ, ಇದು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(22) ಮತ್ತು ರಜತವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದರೆ ತೋರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ‘ಸತ್’ ಎಂದೂ, ಮೇಲಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ಅಸತ್’ ಎಂದೂ ತೋರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ವೆಂದೇ ಏಕೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ? ಪ್ರತೀತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ ಎಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ರಜತ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸತ್ವವು ಸತ್ಯವಲ್ಲ, ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ— ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಇದಂತಾಸಂಸರ್ಗವು ಹೇಗೆ ರಜತದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕೆ ಸತ್ತಾ ಸಂಸರ್ಗವೂ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿಯೇ ‘ಸದಿದಂ ರಜತಂ’ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕತ್ವವು ರಜತದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಸತ್ ಎಂದು ತೋರಲಿಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ, “ತಸ್ಯಾನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವೇ ಸ್ಯಾದೇವ ಹ್ಯನವಸ್ಥಿತಿಃ” ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. (23) ಅಸತ್ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪವಾದ ಸತ್ಯವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪ ಡುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮಂತಾಸತ್ವವು ವಿಷಯಾಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನಿಮಗೆ ಭ್ರಾಂತಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸಕ್ತ ವಾಗಿದ್ದರೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅರ್ಹವಲ್ಲದಿದ್ದ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ ರಜತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ರಜತದ ಧರ್ಮಭೂತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ತೋರಿದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಯು ಬರಬೇಕಾ ಗುವುದು. (24) ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಈ ರಜತವು ನಿತ್ಯವಾದರೆ ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೂ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅನಿತ್ಯವಾದರೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅವಿದ್ಯೆಯು ಕಾರಣ ವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು “ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ ಸ್ವಯಂಭಾತೇ ಕಿಮುಜ್ಜಾನಾವೃತಂ ಭವೇತ್” ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವೆವು. (25) ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯೆಯು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಿದ್ಯೆಯ ಪರಿಣಾಮಭೂತ ವಾದ ರಜತವೂ ಒಳಗೇನೇ ತೋರಬೇಕು. ಶುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಹೊರಗೆ ತೋರಬಾರದು. (26) ಹಾಗಾದರೆ ಆತ್ಮನು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಶುಕ್ತ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯೆಯ ಪರಿಣಾಮಭೂತವಾದ ರಜತವು ಶುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಾಗಾದರೆ, ಶುಕ್ತಿಯಂತೆ ರಜತವೂ ಕೂಡ ಹೊರಗೇನೇ,

ಇರತಕ್ಕುದಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜನರಿಗೂ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು. (27) ಮತ್ತು (೧) ಈ ರಜತವು ಘಟಪಟಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಕಣ್ಣು ನೋಡಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸನ್ನಿಹಿತದಿಂದ ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ತೋರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಜತವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ದುಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಶುಕ್ತ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ (ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಜ್ಞಾನವು ರಜತರೂಪವಾಗಿಯೂ ರಜತಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗಿಯೂ ಪರಿಣಾಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ನೀವು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೀರಿ. (೨) ರಜತವು ಅತೀತಘಟಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ತೋರುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನೋಡಲು ಅನುಭೂತವಾಗಲಿಲ್ಲ. (೩) ರಜತವು ಸುಖಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ತೋರುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನಿಹಿತವಾದರೆ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗದಿದ್ದರೆ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಾನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ, ಅಧಿಕರಣ ಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಇಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರಾನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂಠಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ರಜತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ರಜತಜ್ಞಾನಬರಲಿಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣಜ್ಞಾನವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಅಧಿಕರಣಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರದ ಶಕ್ತಿಯು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (28) ಹಾಗಾದರೆ, ಸಾಕ್ಷಿಯು ರಜತವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವಾಗ ಶುಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಪಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಅಂದರೆ, ಹೇಗೆ ಸರೋವರದ ನೀರು ರಂಧ್ರ (ತೂತು) ದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿ, ಕುಲ್ಯ (ತೋಡು) ರೂಪದಿಂದ ಗದ್ದೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅದರಂತೆ ಚತುಷ್ಕೋಣಾಕಾರವು ಳ್ಳದ್ದು ಆಗುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತ್ರೈಜಸವಾದ ಅಂತಃಕರಣವು ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳ ದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗಿ, ಶುಕ್ತಿಮೊದಲಾದ ವಿಸಯಸರ್ವಂತ ದೀರ್ಘವಾದ ನ್ರಭೆಯ ಆಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ, ಶುಕ್ತಿಮೊದಲಾದ ವಿಸಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವಿಸಯಾಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತೂ ಶುಕ್ತಿಗ್ರಹಣರೂಪವಾದ ವೃತ್ತ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಶುಕ್ತ್ಯಧಿಷ್ಠಾನ ಜೈತನ್ಯವು ಅಂತಃಕರಣವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಜೀವಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಒಂದೇ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಜೈತನ್ಯದಿಂದಲೂ ಜೀವಜೈತನ್ಯದಿಂದಲೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಶುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ರೂಪವು (ಬೆಳ್ಳಿಯು) ತೋರುತ್ತದೆ. ರಜತವಾದರೂ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಶುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ರಜತದ ಜ್ಞಾನವು ಬರಲಿಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ನಾವು (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು) ಹೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕವಾದ ರಜತವು ಆಂತರ (ಒಳಗೆ ಇರತಕ್ಕ) ಪದಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಶುಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆನ್ನುವ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣ ಜ್ಞಾನದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ರಜತಜ್ಞಾನಬರಲಿಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

(29) ಹಾಗಾದರೆ ಆತ್ಮನು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶುಕ್ತ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನ ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳ

ಕೂಡದು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಶುಕ್ತಿಯಂತೆ ರಜತವು ಬಹಿಷ್ಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜನರಿಗೂ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಶುಕ್ತ್ಯಾಕಾರವಾದ ಅಂತಃಕರಣ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಫಲಿತವಾದ ಶುಕ್ತ್ಯಧಿಷ್ಠಾನ ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತ್ಯಧಿಷ್ಠಾನ ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯೆಯ ಪರಿಣಾಮರೂಪವಾದ ರಜತಾಕಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಫಲಿತವಾದ ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ರಜತವು ತೋರುತ್ತದೆ, ಎಂದು ನಿಮ್ಮ (ಅದ್ವೈತಿಗಳ) ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ.

(30) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಇದಮಂಶವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಅಧಿಕರಣದ (ಶುಕ್ತಿಯ)ಜ್ಞಾನವು, ಅವಿದ್ಯಾವೃತ್ತ್ಯಪಹಿತವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಜೈತನ್ಯರೂಪವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ರಜತಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ರಜತತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಎದುರಿರುವ ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಎರಡು ಜ್ಞಾನವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳೇ ಕೂಡಲಾರವು. (31) ರಜತಕ್ಕೆ ಶುಕ್ತಿಯ ಅಭೇದವನ್ನೂ ಕೂಡ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವು ಒಂದೇ ಎಂದು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಅನುಭವ ವಿರೋಧವು ಪರಿಹೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (32) ಸಾದೃಶ್ಯವೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯವಾದ ಇದಮಂಶಾಕಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಪರಿಣತವಾಗಿ ಅವಿದ್ಯಾವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಫಲಿತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಜೈತನ್ಯವೇ ಫಲವು. ಅದು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಐಕ್ಯಾನುಭವವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ರಜತಾಕಾರವಾದ ಅವಿದ್ಯಾವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಫಲಿತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಜೈತನ್ಯವೇ ಇದಮಾಕಾರವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಫಲಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಫಲವು. ಅದೇ ಜ್ಞಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವು. ಅಂತೂ ಅವಿದ್ಯಾವೃತ್ತಿಗೂ ಅಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿಗೂ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತಗಳಾದ ಜೈತನ್ಯಗಳು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ, ಫಲವು ಒಂದೇ ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ವಿಷಯಾಕರಿಸತಕ್ಕ ಅನುಭವ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು “ಯತ್ಕೃಚಿದ್ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಸ್ಯಾದ್ವರ್ತನಂ ಮಾನಸಂ ಹಿ ತತ್” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಕರಣಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು. ಮನಸ್ಸಿನ ಪರಿಣಾಮರೂಪವು, ಇದು ಮೊದಲಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರೇ ನಿರಾಕರಿಸುವರು.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಒಪ್ಪುವ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಅಖ್ಯಾತಿನಾದಿಗಳಾದ ೧ ಸ್ವಾಭಾಕರರು, ೨ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು, ೩ ತಾರ್ಕಿಕೈಕದೇಶಿಗಳು, ೪ ಸ್ರಾಚೀನ ತಾರ್ಕಿಕರು, ೫ ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮತತ್ವನಾದಿಗಳು, ೬ ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ಅಸತ್ಖ್ಯಾತಿನಾದಿಗಳು, ೭ ಮಾಯಾನಾದಿಗಳು. ಈ ಏಳು ನಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷಗಳು, ಅಂದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಹೇಳುವ ಅಭಿನವಾನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಪಕ್ಷ ವಿರುದ್ಧಪಕ್ಷಗಳು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು.

ಈ ಎಳು ವಾವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾರ್ಕಿಕರಲ್ಲಿಯೂ ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿಯೂ ಅವಾಂತರಭೇದ ವಿವಕ್ಷಾನಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಐದು ವಾದಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ.

ತಾರ್ಕಿಕರಲ್ಲಿ ತಾರ್ಕಿಕೈಕದೇಶಿಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಾಚೀನ ತಾರ್ಕಿಕರೆಂದೂ, ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮತತ್ವವಾದಿಗಳೆಂದೂ ಅಸತ್ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳೆಂದೂ ಅವಾಂತರಭೇದ ವಿವಕ್ಷಾನಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಎಳು ವಾದಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರಭೇದವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬೌದ್ಧರದ್ದು ಹೊರತು ಐದು ವಾದಿಗಳದ್ದು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಸಾರಾಂಶವು ಹಿಂದೆ 62-63-64ನೆಯ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮತತ್ವವಾದಿಗಳ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಾರಾಂಶವು:— ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ರಜತ ಮೊದಲಾದುದು ಸತ್ತೇ. (ಇದ್ದದ್ದೇ.) ಅದು ಅಸತ್ತೆಂದರೆ, ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎದುರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದದ್ದೆಂದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪರಿಶೇಷಾತ್ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದುದು. ಒಳಗೇನೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಸತ್ತೇ (ಇದ್ದದ್ದೇ) ಆದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭ್ರಮುತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆಂತರಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವರು.

ಸಿದ್ಧಾಂತಸಾರಾಂಶವು:— ಸತ್ತಾದರೆ 'ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವದಿಂದ ವಿರೋಧವು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡದಿದ್ದರೆ ಆಂತರವಾದ ರಜತದಲ್ಲಿ ಆಸತ್ತಾದ ಬಹಿಷ್ಕೃತ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಬಹಿಷ್ಕೃತ್ವವು ಸತ್ತಾದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತು ರಜತವು ಒಳಗೆ ಇದೆ, ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನರೂಪವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಾರಾಂಶವು:— ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿ ತೋರುವುದು ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಾನುಭವದಿಂದ ವಿರೋಧವು. ಸದಸತ್ ಎನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವು. ಆದಕಾರಣ ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿ ತೋರುವುದೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಸಿದ್ಧಾಂತಸಾರಾಂಶವು:— ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಇದಂಪದಾರ್ಥರೂಪ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು (ಶುಕ್ತಿಯು) ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ಮೊದಲೂ ಮೇಲೆಯೂ ಉಂಟೆಂದೇ ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಅಸತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತಾಯುಕ್ತವು. ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವುದು ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಆಸತ್ತಾದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿಹರ್ಷವೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಂತಹ ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿಪಕ್ಷವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು.

ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ (೧) ಆಯುಧಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲ. ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಭೇದಾಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಆಯುಧಾರ್ಥವ್ಯವಹಾರ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಆಸತ್ತಾದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದೇ ಆದ ಭ್ರಮರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮತವನ್ನೂ, (೨) ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಅಂಶವೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಇದುವೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಶಿಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವೂ ಯುಧಾರ್ಥವೇ ಎನ್ನುವ ರಾನಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಮತವನ್ನೂ, (೩) ಸವಿಕಲ್ಪಕವಾದ

ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಭೇದಾಗ್ರಹಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಅಯಥಾರ್ಥವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ತಾರ್ಕಿಕೈಕದೇಶಿಗಳ ಮತವನ್ನೂ, (೪) ಭ್ರಮಾತ್ಮಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿ ಆರೋಪ್ಯವಾದ ರಜತವು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸದೇವ=ಸತ್ತೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾಚೀನ ನೈಯಾಯಿಕರ ಮತವನ್ನೂ, (೫) ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ದೆಲ್ಲವೂ ಅಸತ್ತೆಂದು ಆರೋಪ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಬಾಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ಅಸತ್ ಖ್ಯಾತಿವಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನೂ, (೬) ಆರೋಪ್ಯಮಾಣ ರಜತಾದಿಗಳು ಸತ್ತೇ ವಿಜ್ಞಾನರೂಪವು ಒಳಗೇನೇ ಇರುವುದು ಅಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕ ಬಾಹ್ಯತ್ವವು ಅಸತ್ ಎಂದು ಆರೋಪ್ಯವು. ಸದಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬಾಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮ ತತ್ವವಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನೂ (೭) ಆರೋಪ್ಯವು ಸತ್ತಲ್ಲ, ಅಸತ್ತಲ್ಲ, ಸದಸತ್ತಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು.

ಆದಕಾರಣ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವೇ ಭ್ರಾಂತಿಯು. ಭ್ರಾಂತಿಪ್ರಸಂಜಿತವಾದ ಅನ್ಯಥಾಕಾರ ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಜ್ಞಾನವು ಬಾಧವು, ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಪಡಿಸಿರುವ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಮತಗಳನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸುವಪ್ರಯುಕ್ತ 'ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯಾನ್ಯಥಾ ಸಮ್ಯಗ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ಹ್ಯೇವ ತನ್ಮತಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅತಿಪ್ರಶಸ್ತವು.

|| ಪಂಚಾಖ್ಯಾತಿನಾದಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿಪ್ರಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವೂ ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲವು. ಇದಾದರೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಜ್ಞಪ್ರೈ ಜ್ಞಾತವ್ಯಮಸದೇವ ಹಿ |

ತಸ್ಮಾದಸತ್ಪ್ರತೀತಿಶ್ಚ ಕಥಂ ತೇನ ನಿವಾರ್ಯತೇ || ೨೭ ||

ಅ || ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಜ್ಞಪ್ರೈ=ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವದ ಜ್ಞಾನ ಕ್ಕಾಗಿ, ಅಸತ್=ಅಸತ್ತು, ಜ್ಞಾತವ್ಯಮೇವ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ಅಸತ್ಪ್ರತೀತಿಶ್ಚ=ಅಸತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ತೇನ=ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವವನಿಂದ, ನಿವಾರ್ಯತೇ=ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಚ=ಆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದ ರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸತ್ವವು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ?

ತಾ || (1) ಯಾವುದು ಅಸತ್ತೋ ಅದು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಪ್ರತೀತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅನುಮೇಯಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಪರಂಗೇನೇ ಅಸತ್ತಿನ ಪ್ರತೀತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಭಗ್ನವಾಗುವುದು. 'ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನಃ ಅಸತ್ಪ್ರತೀತಿಮಾನ್ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಮಿತಿ ಪ್ರತೀತಿಮತ್ವಾತ್ ಯೋ ಯದ್ವಿಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರತ್ಯೇತಿ ಸಃ ತತ್ಪ್ರತೀತಿಮಾನ್ ಯಥಾ ಘಟವಿಲಕ್ಷಣಃ ಪಟಃ ಇತಿ ಪ್ರತೀತಿಮಾನ್ ದೇವದತ್ತಃ ಘಟಪ್ರತೀತಿಮಾನ್' ವಿವಾದಗ್ರಸ್ತನು ಅಸತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನವಿರುವವನು,

ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಯಾವನು ಯಾವುದರಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಅದರ ಜ್ಞಾನವಿರುವವನು, ಪಟವು ಘಟಕ್ಕಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯುಳ್ಳ ದೇವದತ್ತನು ಘಟದ ಜ್ಞಾನವಿರುವವನು, ಎಂದನುಮಾನವು. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ರಜತವು ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಜ್ಞಾನವು ಆಗಲಿ, ಅಸತ್ ಜ್ಞಾನವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಲಿ, ಬಾಧಕವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವು ಕಾರಣವು. ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೇನೇ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವು ಕದಾಚಿತ್ತೇ (ಕೆಲವು ವೇಳೆಯೇ) ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವು ಕಾರಣವೆನ್ನುವುದು ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ 'ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ಜ್ಞಪ್ತೈಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಚತುರ್ಥೀ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಸದ್ವ್ಯಾಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವು ಅಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಈ ವಿವಕ್ಷಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ಜ್ಞೇನ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. (3) ಅಲ್ಲದೆ ಅಸತ್ತೇ ಪ್ರತೀತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಅಸತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಗೆ ನಿವಾರಿಸುವುದು? ಯಾವನು ಯಾವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆತನು ಅದರ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ನಿಷೇಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ವಿಮತಃ ಅಸತ್ತಪ್ರತೀತಮಾನ್ ತತ್ಸಂಬಂಧಿ ಧರ್ಮನಿಷೇಧಕತ್ವಾತ್ ಯೋ ಯತ್ಸಂಬಂಧಿತಯಾ ಕಿಂಚಿನ್ನಿಷೇಧತಿ ಸಃ ತತ್ತಪ್ರತೀತಮಾನ್ ಯಥಾ ಘಟಸ್ಯ ನಾಸ್ತಿ ಶೌಕ್ಲ್ಯಮಿತಿ ನಿಷೇಧಕೋ ಘಟಪ್ರತೀತಮಾನ್' ವಿನಾದವಿಷಯ ನಾದವನು, ಅಸತ್ತಿನ ಪ್ರತೀತಿಯಿರುವವನು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ, ಅಸತ್ತಿನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರತೀತಿವಿಷಯತ್ವರೂಪಧರ್ಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದರಿಂದ) ಯಾವನು ಯಾವುದರ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಅದರ ಪ್ರತೀತಿಯಿರುವವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಘಟಕ್ಕೆ ಶೌಕ್ಲ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧಿಸುವವನು ಘಟದ ಜ್ಞಾನವಿರುವವನು. (4) ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅಸತ್ತಪ್ರತೀತಿಶ್ಚ ಕಥಂ ತೇನ ನಿವಾರ್ಯತೇ' ಎಂದು ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದು. (5) ತಥಾಚ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಅಸತ್ತಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಆಯುಕ್ತವು. (6) ಹಾಗಾದರೆ ಅಸತ್ತಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಯಿತೆಂದರೆ — ಹಾಗಾದರೆ, ಮೂಕೋಹಂ = ನಾನು ಮೂಕನು ಎಂದು ವಚನವನ್ನು ನಿಷೇಧಮಾಡಿದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆತನಿಗೆ ವಚನವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ನಿರ್ಧಾರಣವಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಚನಪ್ರತೀತಿಯೂ ಬಾಧಿತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೇ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧವೇ ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ತಿನ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದೇ ಕೂಡಲಾರದು. (7) ಮತ್ತು 'ನರಶಿರಸಿ ವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' = ಮನುಷ್ಯನ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಡು ಇದೆ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು (೧) ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ — ಆ ಜ್ಞಾನವು ಸದ್ವಿಷಯಕವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬಾಧಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಸದ್ವಿಷಯಕವೇ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತು. ಹಾಗಾದರೆ, ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? 'ನರಶಿರಸಿ ವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾರ್ಥವಿಷಯಕವು. ಎಂದರೆ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ವಸ್ತುವೇ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ನಿರಾಕೃತವಾಗಿದೆ,

(8) ಮತ್ತು ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ. ಆಸತ್ತು ಅಲ್ಲವೆಂದರೆ — ಹಾಗಾದರೆ, ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಾವುದರಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಿರಿ? ನಿರುಪಾಖ್ಯದ್ವೈತಿಯಿಂದ (ಅಂದರೆ, ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಯಾವುದು ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆದರಿಂದ) ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ — ಸೋಪಾಖ್ಯತ್ವ (ಪ್ರತೀತಿವಿಷಯತ್ವ) ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಪ್ರತೀತಿವಿಷಯವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬನಿಗೂ ವಿವಾದವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ನಿರುಪಾಖ್ಯ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರರ ಪ್ರಯಾಸವು ನಿರರ್ಥಕವೇ ಆಯಿತು. (9) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು. 'ನರಶಿರಸಿ ವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದ್ವೈತಿಯಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷಾಣ (ಕೋಡು) ವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಿಕಲ್ಪವು ಮಾತ್ರ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. "ಶಬ್ದಜ್ಞಾನಾನುಪಾತೀ ವಸ್ತುಶೂನ್ಯೋ ವಿಕಲ್ಪಃ" ಶಬ್ದದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದುದು ವಸ್ತುವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ವಿಕಲ್ಪವು. ಎಂದರೆ — ಈ ವಿಕಲ್ಪವು ಜ್ಞಾನವೇ ಆದರೆ 'ವಸ್ತುಶೂನ್ಯಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಏನು ಅರ್ಥವು? (೧) ಯಾವುದನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸದಿರುವುದು ಎಂದರೆ, ಅನುಭವವಿರೋಧವು. 'ನರಶಿರಸಿ ವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವಿಕಲ್ಪವು ಘಟಪಟಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ವಿಷಯದಿಂದ ಆಸಂಬದ್ಧವಾಗಿ ಅನುಭೂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಯಾವನು ಮೊಲಕ್ಕೆ ಕೋಡು ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲವೋ, ಆತನಿಗೆ 'ಶಶವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. ಆತನು ಆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ 'ಗೋವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಏನೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ವಸ್ತುಶೂನ್ಯಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆಸತ್ತನ್ನೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾದರೆ ಆಸತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನವದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (10) 'ನರಶಿರಸಿ ವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಬೋಧಕವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ — ಅನುಭವದಿಂದ ವಿರೋಧವು. ಮತ್ತು 'ವಿಮತಾನಿ ಪದಾನಿ ಸ್ವಾರ್ಥಾನ್ವಯಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಜನಕಾನಿ ಆಕಾಂಕ್ಷಾಸನ್ನಿಧಿಮತ್ಪದತ್ವಾತ್ ಗಾಮಾನಯ ಇತ್ಯಾದಿಪದವತ್' 'ನರಶಿರಸಿ ವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಸ್ವಭೋಧ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಾನ್ವಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಆಕಾಂಕ್ಷಾಸನ್ನಿಧಿಯುಳ್ಳ ಪದಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಮಾನಯ = ಗೋವನ್ನು ತಾ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಂತೆಯೇ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವಿರೋಧವೂ ಬರುತ್ತದೆ. (11) 'ನರಶಿರಸಿ ವಿಷಾಣಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವು ಮಾತ್ರ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಆ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆಯಾದದ್ದು ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯವು ಬೋಧಕ ಹಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಆಗ ಅನುಭವವಿರೋಧವೂ ಅನುಮಾನವಿರೋಧವೂ ತಪ್ಪಲಾರದು. (12) ಹಾಗಾದರೆ, ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ವಿರಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಸತ್ತಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವಾಗಲೀ ಕರ್ಮತ್ವವಾಗಲೀ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಹೇಗೆ ಭಾವಧರ್ಮಗಳು ಸತ್ಪದಾರ್ಥಗಳೇ ಧರ್ಮಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅಭಾವರೂಪ ಧರ್ಮವೂ ಸತ್ಪದಾರ್ಥವೇ ಧರ್ಮಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಆಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯ ರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಅಭಾವಧರ್ಮವೂ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? (13) ಹಾಗಾದರೆ, ಆಸತ್ತಿಗೆ ಸಕಲಸಾಮರ್ಥ್ಯರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಅಭಾವಾಶ್ರಯತ್ವವು ಇದೆ ಎಂದು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಲ್ಲ. ಭಾವಧರ್ಮವಾದಾಗ್ಯೂ ಸದ್ಧರ್ಮಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವವಾದ ಅಭಾವಾಶ್ರಯತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಗಳೂ ಆಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇವೆ ಎಂದು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸ

ಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ವಾಸ್ತವಗಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲವಾದರೆ, ಹುಟ್ಟುವ ಮುಂಚೆ ಘಟನು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಜಾಯತೇ' ಎಂದು ಜನಿಕರ್ತೃತ್ವ ವ್ಯವಹಾರವು ಸರ್ವಜನರಿಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದುದು ಬಾರದೆ ಹೋಗ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅದು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಷಯಾಕೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ೭ ಮಾಧಾನ್ಯ ವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದು ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇ. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಈಗ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಉಪಕಾಂಯಾಗಲಾರದು. ಆಗ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಎರಡುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇ. ಆದಕಾರಣ ಅಸತ್ತಿಗೂ ಪ್ರತೀತಿಯು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿ ರಜತ ಮೊದಲಾದುದು ಅಸತ್ತಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. || ೨೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ನಾವು ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅಪರೋಕ್ಷ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ) ವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. 'ನ ಹಿ ನರಿಶೃಂಗಂ ಭಾತಿ ಗವೀವ' ಗೋವಿನಲ್ಲಿ ಕೋಡು ತೋರುವಂತೆಯೇ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀ ನರು ಹೇಳುವರು. ಶುಕ್ತಿರಜತಮೊದಲಾದುದಾದರೂ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ತೋರು ತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಹೇಗೆ ಅಸತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯಥಾತ್ವಮಸತ್ತಸ್ಯಾದ್ಭ್ರಾಂತಾನೇನ ಪ್ರತೀಯತೇ |

ಸತ್ತಸ್ಯಾಸತ ಏವಂ ಹಿ ಸ್ವೀಕಾರ್ಯೇನ ಪ್ರತೀತತಾ || ೨೮ ||

ಅ || ಅನ್ಯಥಾತ್ವಂ=ಶುಕ್ತಿರೂಪವಾದ 'ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಅಂಶಕ್ಕೆ ರಜತತ್ವ ಸಂಸರ್ಗ ವಾಗಲೀ ರಜತಕ್ಕೆ ಇದಂತಾ ಸಂಸರ್ಗವಾಗಲೀ ಅದು, ಅಸತ್=ಅಸತ್ತೇ ಆಗಿದೆ. (ಅಪರೋ ಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷವಭಾಸವು ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸತ್ತೆಂದು ತೋರದೆ ಹೋದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ತಥಾಚ, ಅಸತ್ತಾದುದು ಅಪ ರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನ್ಯಥಾತ್ವ ದಲ್ಲಿಯೇ ಭಗ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಅಸತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) (ಅನ್ಯಥಾತ್ವವು ಅಸತ್ತೆಂದಾದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗಬಹುದು. ಅದೇ ಹೇಗೆಂದರೆ— ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಸಂಸರ್ಗರೂಪವಾದ ಅನ್ಯಥಾತ್ವಕ್ಕೆ ಅಸತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದವನ ಚಿಚ್ಛ್ರಾಯವು ಯಾವುದು? ಅನ್ಯಥಾತ್ವವು ೧ ಸತ್ ಎಂದೋ? ೨ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದೋ? ಒಂದನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಮಾತ್=ಅಸತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, (ಅದು) ಭ್ರಾಂತಾ ನೇವ=ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ಪ್ರತೀಯತೇ=ತೋರುತ್ತದೆ. (ಸತ್ತೆಂದಾದರೆ ಶುಕ್ತಿಕಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ತಲ್ಲ. ಋಗ್ರಕಾರಣಗಳಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.)

("ಅಸತ್ತು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ" ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಣಾನಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ಏವಂ=ಹೇಗೆ, ಅಸತಃ=ಅನ್ಯಥಾತ್ವಕ್ಕೆ, ಪ್ರತೀತತಾ=(ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು)ಪ್ರತೀ ಯು, ಸ್ವೀಕಾರ್ಯಾ=ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕದೋ, ಏವಂ=ಹೀಗೆಯೇ, ಅಸತಃ=ಅಸತ್ತಾದ, ಸತ್ವ ವ್ಯಾಪಿ=ಸತ್ತಿಗೂ ಕೂಡ, ಪ್ರತೀತತಾ=ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರತೀತಿಯು, ಸ್ವೀಕಾರ್ಯೇವ=ಸ್ವೀಕರಿಸ ಲ್ಪಡಿದೆ. (ತಥಾಚ, ಯಾವುದು ಅಸತ್ತೋ ಅದು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ತೋರು ವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸತ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು.)

ತಾ || (1) ರಜತಪೊದಲಾದುದನ್ನು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವವರೂ ಇದಂ ರಜತಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. “ ಅಧ್ಯಾಸೋ ನಾಮಾತಸ್ತಿನಿ ತದಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ” ಅದಲ್ಲದಿರುವಲ್ಲಿ ಅದು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಧ್ಯಾಸವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗಾದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತೆ ಆಯಿತೆಂದಲ್ಲ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು (ಶುಕ್ತಿಯು) ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟರೂಪದಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಧ್ಯಸ್ತವು (ರಜತವು) ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟರೂಪದಿಂದಲೂ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ‘ಸತ್ಯಾನೃತೇ ಮಿಥುನೀಕೃತ್ಯ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಃ’ ಸತ್ಯ ಮಿಥ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಅಧ್ಯಸ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅನ್ಯಥಾ ಖ್ಯಾತಿನಾದಿಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಆರೋಪ್ಯ ಎರಡಕ್ಕೂ (ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯವೇ. ಬೇರೆಕಡೆ ಇದ್ದದ್ದಕ್ಕೇನೇ ಬೇರೆಕಡೆ ಆರೋಪವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆರೋಪ್ಯವೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪತಃ ಸತ್ಯವೇ.) ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಅಸತ್ಯತ್ವವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲಾದರೂ ಸತ್ಯವೇ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಇದಂ (ಶುಕ್ತಿ) ರಜತಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ (ಅಭೇದ)ವೇ ತೋರದಿದ್ದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವವು. ಪ್ರತೀಯಮಾನ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾತ್ವವಾದರೂ ಅಸತ್ತೇ ಸರಿ. (2) ರಜತವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವವರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಅದು (೧) ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೋ? (೨) ಅಸತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೋ? (೩) ಸತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೋ? ೧ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದಾಗಲೀ, ೨ ಅಸತ್ತೆಂದಾಗಲೀ ತೋರುತ್ತದೆಂದೆನ್ನಕೂಡದು. ಹಾಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲವು. ಹಾಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿದ್ದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಅಸತ್ತಾಗಲೀ, ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕವಾಗಲೀ, ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಾಗಿ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಕಂಡಿದ್ದರೆ ಅಸತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ತೆಂದೇ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಈ ರಜತವು ಸತ್ತೆಂದೇ ಅನುಭವವು. ಹೀಗಾದರೆ ‘ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (3) ರಜತಜ್ಞಾನಮಾತ್ರದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ‘ಸದಿದಂ ರಜತಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅನುಭವ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಧಿನಿಷೇಧಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ತಥಾಜ್ಞ, ಆ ಸತ್ಯವು ಸತ್ತೋ, ಅಸತ್ತೋ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೋ? ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವದಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಸತ್ಯವು ಸತ್ತೆಂದೆನ್ನ ಕೂಡದು. ಯಾವುದರ ಸತ್ಯವು ಸತ್ತೋ ಅದು ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವು, ಎಂದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸತ್ಯವು ಅಸತ್ತೆಂದೆನ್ನ ಬಹುದು. ಹೇಗೆ ಅಸತ್ತಾದ ಅನ್ಯಥಾತ್ವಕ್ಕೆ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅಸತ್ತಾದ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಂತೂ ‘ಅಸತ್ತಾದುದು ಸತ್ತೆಂದು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸತ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದರಿಂದ ರಜತವು ಸತ್ತೆಂದು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ತಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೨೮ ||

(1) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಶಂಕಿಸುವರು? ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಸತ್ತಾಗಿಯೂ ಪ್ರತೀತತ್ವವು (ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು) ಅಸತ್ತಾದ ಶುಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಇದಮಂಶಕ್ಕೆ ಯಾವ ರಜತತ್ವಸಂಸರ್ಗವೋ, ರಜತದಲ್ಲಿ ಇದಂತಾಸಂಸರ್ಗವೋ ಆ ಉಭಯರೂಪವಾದ, ಅನ್ಯಥಾತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಿಯದೋ ಅದು ಆಯುಕ್ತವು. ಆ ಅನ್ಯಥಾ

ತ್ವಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇದಂತ್ವವು ಸತ್ಯವೇ. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತವು ಹೇಗೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇದಂತಾಸಂಸರ್ಗವೂ ರಜತದಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ ಆರೋಪಿತವು. ಹೀಗೆಯೇ ರಜತದಲ್ಲಿ ರಜತತ್ವವೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು. ಇಂದಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಜತತ್ವಸಂಸರ್ಗವೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ ಆರೋಪಿತವಾಗಿದೆ. (2) ಮತ್ತು ರಜತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವು ಅಸತ್ತೇ ಅವರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ಯವೇ ರಜತದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೊರತು ಬೇರೊಂದು ಸತ್ಯವು ರಜತದಲ್ಲಿಲ್ಲ. (3) ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಸತ್ಯವು ಸತ್ತೂ ಅಲ್ಲ. ಅಸತ್ತೂ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇದಂತಾಸಂಸರ್ಗವು ರಜತದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ ತೋರುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅವುಗಳ ಸತ್ತಾಸಂಸರ್ಗವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದುದೇ ತೋರುವುದು, ಎಂಬುವ ಮಾಯಾ ವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ತಸ್ಯಾನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವೇ ಸ್ಯಾದೇವ ಹ್ಯನವಸ್ಥಿತಿಃ || ೨೯ ||

ಅ || ತಸ್ಯ=ಇದಂತಾ ರಜತತ್ವಗಳ ಇತರೇತರ ಸಂಸರ್ಗಕ್ಕೆ (ಅಂದರೆ ಇದಂತಾಸಂಸರ್ಗವು ರಜತದಲ್ಲಿಯೂ, ರಜತತ್ವಸಂಸರ್ಗವು ಇದಮಾಸ್ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಸರ್ಗವು.) ಹಾಗೆಯೇ ರಜತದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಕಾಸತ್ಯ ಸಂಸರ್ಗಕ್ಕೆ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವೇ=ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅನವಸ್ಥಿತಿಃ=ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಅಂದರೆ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಸತ್ಯವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದೇ ತೋರಿದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತ್ವವು ಸತ್ ಅಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಹಿಂದಿನ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ತೋರಿದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ವ್ಯಕ್ತಿ ಪರಂಪರೆಯು ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಅನಂತ ಸಜಾತೀಯ ಪದಾರ್ಥ ಕಲ್ಪನಾ ವಿಶ್ರಾಂತ್ಯಭಾವರೂಪವಾದ ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಸ್ಯಾತ್= ಬರುವುದೋ, (ಆದಕಾರಣ ಎರಡನ್ನೂ) ಅಸದೇವ=ಅಸತ್ತೆಂದೇ, (ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.) (ಬೇರೆ ದೂಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ,) ತಸ್ಯ= ಆ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವೇ= ಪ್ರಾತೀತಿಕತ್ವವು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದಾದರೂ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕತ್ವ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತ್ವಗಳು ತೋರದೆ ರಜತ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರ ತೋರುವುದಾದರೂ, ಅನವಸ್ಥಿತಿಃ=ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯು, ಸ್ಯಾದೇವ= ಆಗಲೇ ಬಹುದು. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತ್ವವ್ಯಾಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತೀತವಾದರೆ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರಲೇ ಬಹುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಕಾಶಾದಿ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದೇ ಸತ್ಯವು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅನ್ನುವರು. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೋಪಾಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ ಸತ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅನ್ನುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶಿಗಳು ಶಂಕಿಸುವರು. 'ಸದಿದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ತೋರತಕ್ಕ ಸತ್ಯವು ಅಸತ್ತಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಸಜ್ಜೇನ್ನ ಪ್ರತೀಯೇತ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಭಂಗವಿಲ್ಲ.

ಮತ್ತೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ತ್ವವಿದ್ದಂತೆಯೂ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಯೋಪಾಧಿಕವಾದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ತ್ವವಿದ್ದಂತೆಯೂ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವಿದ್ಯೋಪಾಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಸಿಕ ಸತ್ತ್ವವಿದ್ದೇ ಇದೆ, ಎಂದರೆ, ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಸತ್ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮೊದಲೇ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. || ೨೯ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಹೀಗೆ ಬಂಧವು ಆರೋಪಿತವೆನ್ನುವುದನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ಈಗ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬಂಧವು ಆರೋಪಿತವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತಾನುಪಯುಕ್ತವು ಅಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಯಾಯಿತು. ಈಗಲಾದರೂ ಪರರು ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಅಯುಕ್ತವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ ಸ್ವಯಂಭಾತೇ ಕಿಮಜ್ಞಾನಾವೃತಂ ಭವೇತ್ |

ಮಿಥ್ಯಾವಿಶೇಷೋಽಪ್ಯಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಮೇವ ಹ್ಯಪೇಕ್ಷತೇ || ೩೦ ||

ಅ || ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ ಸ್ವಯಂಭಾತೇ=ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಜ್ಞಾನಾವೃತಂ=ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆವರಣವಾಗಿ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತವಾದುದು, ಕಿಂ = ಯಾವುದು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಮಿಥ್ಯಾವಿಶೇಷೋಽಪಿ=ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ವಿಶೇಷವೂ ಕೂಡ, ಅಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಮೇವ=ಅಜ್ಞಾನದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೇ, ಅಪೇಕ್ಷತೇ=ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಆತ್ಮನು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಆವರಣವಾಗಲಾರದು. ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮನಿಶೇಷವಾದ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಆವರಣವಾಗಲಾರದು. ಆರೋಪಿತವಾದ ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಆರೋಪಿತವಿಶೇಷವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಇಂತಹ ಆವರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಜಡಕ್ಕೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಅದು ಅಪ್ರಕಾಶ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆವರಣವು ವೃಥವು. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಹೇಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾರಂಭವು ವೃಥವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಪರರು ಯಾವುದೊಂದು ಭಾವರೂಪ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ, ಆ ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. ಜಡವು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಅನೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ ಜಡಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. (2) ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದರೆ-ಬ್ರಹ್ಮಾಶ್ರಿತವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಶ್ರಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆವರಣವಾದ ಪಟಲ (ವರೆ) ಮೊದಲಾದವುಗಳಾದರೂ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿ ಯಾವುದಾದರೂ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆವರಣ ಭೂತವಾದ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರುವ (೧) ಯಾವುದಾದರೂ ಧರ್ಮವಾಗಲೀ,

(೨) ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಲೀ, (೩) ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ಆಗಲೀ ಅವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದೆನ್ನಬೇಕು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು 'ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವರಕವಾಗಿ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾವುದೂ ಆವೃತವಾಗಲಾರದು. (೧) ಪರರು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮವು ಆವೃತವಾಗಲಾರದು. (೨) ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶರೂಪವೆಂದು ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಆವೃತವಾಗಲಾರದು. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೂ ಆವೃತವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. (೩) ಬ್ರಹ್ಮವರಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸ್ವರೂಪವು ಆವೃತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮಗಳಾದ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವಾದಿಗಳು ಆವೃತವಾಗುವವು. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆವು. ಎಂದರೆ — 'ಮಿಥ್ಯಾವಿಶೇಷೋಽಸಿ' ಅಂದರೆ — ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತವಾಗುವವು. ಸ್ವರೂಪತಃ ಅಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪವು ಅವರಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಧರ್ಮತ್ವದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಾವರಣ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬರುವುದು. ಅಜ್ಞಾನ ಹೊರತು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾಧರ್ಮವು ಅಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ನಿರ್ವಿಷಯವಾದ ಅವರಣವೇ ಕೂಡಲಾರದು. (೪) ಬ್ರಹ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮವರಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತವೆನ್ನುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಅದೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು. (೫) ಜೀವನೂ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಜೀವನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು. || ೩೦ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಹಾಗಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಾಗಲೀ ಜೀವನಿಗೆ ಆಗಲೀ ಅಜ್ಞಾನವು ಅವರಣವಾಗುವುದು ಬೇಡ. ಜಡಕ್ಕೆ ಅವರಣವಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನ ಚಾವರಣಮಜ್ಞಾನಮಸತ್ಯೇ ತೇನ ಚೇಷ್ಯತೇ |

ಅಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವಾಜ್ಞಾನಂ ನ ಮನ್ಯತೇ ||

ಅಜ್ಞಾನಾಭಾವತಶ್ಚಾಸ್ತ್ರಂ ಸರ್ವಂ ವ್ಯರ್ಥಿಭವಿಷ್ಯತಿ || ೩೧ ||

ಅ || ಜಡೇ=ಜಡವು, ಅಸತ್ಯೇ=ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ, ಅಜ್ಞಾನಂ=ಅಜ್ಞಾನವು, ಅವರಣಂ=ಅವರಣರೂಪವಾಗಿ, ತೇನ ಚ=ಅದ್ವೈತಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ನ ಚೇಷ್ಯತೇ = ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ = ಅಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ, ಜಡೇ=ಜಡದಲ್ಲಿ, ಅಜ್ಞಾನಂ=ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು, ನ ಮನ್ಯತೇ=(ಮಾಯಾವಾದಿಯು) ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನಾಭಾವತಃ = ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಸರ್ವಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ=ವೇದವೇದವಿಚಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಲ್ಲವೂ, ವ್ಯರ್ಥಿಭವಿಷ್ಯತಿ = ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಆಗುವುದು.

ತಾ || (೧) ಜಡಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಅವರಣರೂಪವಾದುದು ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬರುವುದು, ಮಾಯಾವಾದಿಯೂ ಜಡಕ್ಕೆ ಅವರಣರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ.

(2) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಜಡಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ — ಕಾರಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟದಿದ್ದರೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಅವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಜಡವು ಅಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸದಿರಲು ಅವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರರು (ಅದ್ವೈತಿಗಳು) ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. “ಪ್ರಮಾಣವೈಕಲ್ಯಾದೇವ ತದಗ್ರಹಣಸಿದ್ಧೇಃ” ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ತನ್ನನ್ನು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವರು. (3) ಅಥವಾ ಅಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಜಡವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರತೀತಿಯಾದರೂ ೧ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅವಿದ್ಯೆಯು ಅಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪವಾಗಿದೆ. ೨ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ಜಡಪದಾರ್ಥವೂ ಅಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುವರು. (4) ಜಡಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಅದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ — ಅವರಣಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಾದಿಗಳು ಅವಶ್ಯಕಗಳು. ಅಜ್ಞಾನಾವರಣಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯ ಮೊದಲಾದ ವಿಕಲ್ಪಗಳು ಅವಶ್ಯಕಗಳೇ. ವ್ಯಾಪಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಪ್ಯವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವೇ. ತಥಾಚ ಹಿಂದಿನ ವಿಕಲ್ಪಗಳು ಕೂಡದಿರಲು ಆಶ್ರಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಮೇಲೆ ಅಜ್ಞಾನಾವರಣವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಯಿತು. ಅಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಬಂಧವು ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಅಂತೂ ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುವು. ಅಂದರೆ, ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಗುವುವು. ಅಂದರೆ, ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳ ಬಂಧಾರೋಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡದಿದ್ದಮೇಲೆ ಅಜ್ಞಾನೋಪಾದಾನಕವಾದ ಬಂಧಾರೋಪವೂ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಅಧೀನವಾದ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರವು. (5) ಬಂಧಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿರಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಸತ್ಯವಾದರೆ ಬಂಧವೂ ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವಾದುದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವರ್ತ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ನೈಯರ್ಥ್ಯವುಂಟೇ ಉಂಟು. || ೩೧ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಹಾಗಾದರೆ ಅದರಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೆಂದರೆ — ಅಜ್ಞಾನವು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಅದೂ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಆರೋಪಿತವೆಂದಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಜ್ಞಾನಾರೋಪವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೋ? ಕಾರಣಸಹಿತವಾಗಿದೋ? (೧) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಥಾ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಾದರೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ಸಕಾರಣಕವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನಾರೋಪಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ನಿಮಿತ್ತವೋ? ಅಜ್ಞಾನವೋ? ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಕಾರಣವೆಂದೆನ್ನಕೂಡದು. ಅದ್ವಿತೀಯ ಉದಾಸೀನವಾದ ಜೈತನ್ಯವು ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಅಜ್ಞಾನಾರೋಪಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವು ನಿಮಿತ್ತವೆಂದರೆ —

ಮೂ || ಅಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಚ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಮಜ್ಞಾನಾದಿತಿ ಕಲ್ಪನೇ |

ಅನವಸ್ಥಿತಿ ಸ್ತಥಾ ಚ ಸ್ಯಾದನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತಾಃ ಫವಾ || ೩೨ ||

ಅ || ಅಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಚ = ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕಾದರೂ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ = ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು, ಆರೋಪಿತ ತ್ವವೂಕೂಡ, ಅಜ್ಞಾನಾತ್ = ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಕಲ್ಪನೇ = ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ, ಅನವ ಸ್ಥಿತಿಃ = ಅನವಸ್ಥೆಯು. (ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಅಜ್ಞಾನಾಂತರವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು. ಹೀಗೆ ಅಜ್ಞಾನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನವ ಸ್ಥೆಯು ಬರಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವು ಎಂದರೆ) ತಥಾಚ = ಅಂತೂ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತಾ = ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡೇ ಅಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ವರಸ್ಪರ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವೂ ಬರುವುದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದರೂ ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಅಜ್ಞಾನವು ತನಗೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ) ಅಧವಾ = ಅಲ್ಲವಾದರೆ, ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತಾ = ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವು. (ತನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕಾದೀತು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾ ವಾದಿಗಳು ಆಶಂಕಿಸುವರು. (1) 'ಅನಾದಿತ್ಯೇ ಸತಿ ಭಾವರೂಪತ್ಯೇ ಸತಿ ವಿಜ್ಞಾನವಿಲಾಪ್ಯತ್ವಂ ಅಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಂ' ಅಂದರೆ — ಅನಾದಿಯಾದುದೂ ಭಾವರೂಪವಾದುದೂ ವಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿನಾಶ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಅಜ್ಞಾನವು. (ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿವಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅನಾದಿ ಎಂದೂ, ಪ್ರಾಗಭಾವದಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿವಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಭಾವರೂಪವೆಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿವಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ವಿಜ್ಞಾನವಿಲಾಪ್ಯವೆಂದೂ ವಿಶೇಷಣಗಳು.) ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇಂತಹ ಭಾವ ರೂಪಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. (2) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ-ಆಗಮ-ಆರ್ಥ ಪತ್ತಿರೂಪ-ಇವು ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳೂ ಜ್ಞಾತಗಳಾಗಿ ಆಗಲೀ ಅಜ್ಞಾತಗಳಾಗಿ ಆಗಲೀ ಸಾಕ್ಷಿಜೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೇ ಸರಿ. ಅಂತೂ ವೃತ್ತಿರೂಪಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಜ್ಞೇದಕವಾದ ವಿಷಯವೂ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಜ್ಞಾನಾವಜ್ಞೇದಕವಾದ ವಿಷಯವು ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ, ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಆಗಲೀ ಅಂದರೆ — ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿಯೂ, ಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗದಿರುವಾಗ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಕ್ಷಿತ್ತಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉಪವತ್ತಿಸಹಿತವಾದ 'ಅಹಮಜ್ಞಃ' 'ಮಾಮನ್ಯಂ ಚ ನ ಜಾನಾಮಿ' ನಾನು ಅಜ್ಞಾ ವಿಯು, ನನ್ನನ್ನೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲಾರೆ, ಇದುವೊದಲಾದ ಅಜ್ಞಾನಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (3) 'ನ ಕಿಂಚಿದವೇದಿಸಂ' ಯಾವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುವ ಪರಾಮರ್ಶ (ಸ್ಮೃತಿ) ಸಿದ್ಧವಾದ ಸುಮುಕ್ತಿ ಕಾಲೀನವಾದ ಅನುಭವವೂ ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. ಈ ಅನುಭವವು ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಿಷಯಕವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಭಾವಪ್ರತೀತಿಯು ಧರ್ಮ

ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನಾಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಾಭಾವ ಜ್ಞಾನವೇ ಬರಲಾರದು. 'ನ ಕಿಂಚಿದವೇದಿಸಂ' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವವು ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನಾನುಭವದಿಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸ್ಮರಣವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅನುಭೂತವಾಗದಿರುವುದರ ಸ್ಮರಣವೇ ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅನ್ಯಥಾನುಪಪನ್ನವಾಗಿ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನಾನುಭವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸುಷುಪ್ತಿಯಿಂದ ಎಚ್ಚತ್ತನಿಗೆ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲೀನವಾದ ಜ್ಞಾನಾಭಾವಾನುವಾನವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಂತೂ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನಾನುಭವವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಲಿಂಗವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. (4) ಹಾಗಾದರೆ — 'ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲೀನಃ ಅಹಂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಾನ್ ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರೀ ಶೂನ್ಯತ್ವಾತ್' ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನಾನು ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವವನು, ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಹೀಗೆ ಸಾಮಗ್ರ್ಯಭಾವವು ಲಿಂಗವೆನ್ನಕೊಡದು. ಅದೂ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ — ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರ್ಯಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಂತೂ ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರ್ಯಭಾವರೂಪಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದೆನ್ನಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಾಭಾವದಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರ್ಯಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದು. ಅದರಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯಃ ಬರುವುದು. (5) ಹಾಗಾದರೆ— ಜ್ಞಾನಾಭಾವದಿಂದ ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರ್ಯಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿದರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನು ಜ್ಞಾನಸಾಮಗ್ರ್ಯಭಾವದಿಂದ ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದಕಾರಣ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲ.) ಮತ್ತೆ ಸ್ಮರಣಾಭಾವರೂಪ ಲಿಂಗದಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಪದಾರ್ಥಃ ಸುಷುಪ್ತೌ ನಾನುಭೂತಃ ಇದಾನೀಮಸ್ಮರ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ ಯತ್ ನ ಸ್ಮರ್ಯತೇ ತತ್ ನಾನುಭೂತಂ' ಪದಾರ್ಥವು ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಈಗ ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅನುಭೂತವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಎನ್ನುವುದು ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ನಿನ್ನೆ ಅನುಭೂತಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪೇಕ್ಷಣೀಯಗಳಾದ ಕೆಲವು ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ಮರಣವು ಈಗ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆ ವಸ್ತುಗಳು ಅನುಭೂತಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅಂತೂ ಅಸ್ಮರ್ಯಮಾಣತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು.

ಈಗ ಅನುಮಾನಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. (6) 'ವಿವಾದಗೋಚರಾಪನ್ನಂ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನಂ ಸ್ವಪ್ರಾಂಭಾವವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಸ್ವವಿಷಯಾವರಣ ಸ್ವನಿವರ್ತ್ಯ ಸ್ವದೇಶಗತ ವಸ್ತುವಂತರ ಪೂರ್ವಕಂ ಅವ್ರಕಾಶಿತಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶಕತ್ವಾತ್ ಅಂಧಕಾರೇ ಪ್ರಥಮೋತ್ಪನ್ನಪ್ರದೀಪಪ್ರಭಾವತ್' ದೀಪಪ್ರಭೆಯು ಮೊದಲು ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಅಂಧಕಾರವೆಂಬುವ ವಸ್ತುವಂತರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವಿವಾದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವೃತ್ತಿರೂಪಜ್ಞಾನವೂ ಅಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗಿರು

ವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಾಂಭಾವದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ತನ್ನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅವರಕವಾದ ಅಂದರೆ, ತಾನು ಇರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೇನೇ ಇರುವ, ತನ್ನಿಂದ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವ ತನಗೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ, ತಾನು ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬುವ ವಸ್ತುವಂತರಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಮಾನ (ಒಂದೇ ಆದ) ಆಶ್ರಯವೂ ವಿಷಯವೂ ಉಳ್ಳ ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (7) 'ನತಾವತ್ ಅಜ್ಞಾನಂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವಃ ಅಭಾವಮಾನಾಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್' ಹೇಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಘಟನೊದಲಾದುದು ಅಭಾವಪ್ರಮಾಣದಿಂದ (ಅನುಪಲಬ್ಧಿರೂಪವಾದ ಆರನೇ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ) ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಭಾವ ಎಲ್ಲವೋ? ಹಾಗೆಯೇ ಅಜ್ಞಾನವೂ ಅಭಾವಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಉಪಲಬ್ಧಿಭಾವದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಭಾವರೂಪವಲ್ಲ. ಅಭಾವವಾದರೂ ಅನುಪಲಬ್ಧಿರೂಪಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಾಗಲೀ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕಾಗಲೀ ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಪರರು ಹೇಳಿರುವರು. (8) 'ಅಜ್ಞಾನಂ ಚ ನ ಮಾನಗಮ್ಯಂ ಮಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ ಯತ್ ಯೇನ ನಿವರ್ತ್ಯಂ ನ ತತ್ ತೇನ ಗಮ್ಯಂ ಯಥಾ ಪ್ರಭಾನಿವರ್ತ್ಯಾಂಧಕಾರೋ ನ ಪ್ರಭಾಗಮ್ಯಃ' ಅಜ್ಞಾನವು ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಲ್ಲ. (ಮತ್ತೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವು.) ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ನಾಶ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಯಾವುದರಿಂದ ನಾಶ್ಯವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಅದರಿಂದ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಲ್ಲ. ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ನಾಶ್ಯವಾದ ಅಂಧಕಾರವು ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಲ್ಲ. "ಅವಿದ್ಯಾಯಾ ಅವಿದ್ಯಾತ್ವಮಿದಮೇವ ಹಿ ಲಕ್ಷಣಂ | ಮಾನಾಘಾತಾಸಹಿಷ್ಣುತ್ವಮಸಾಧಾರಣಮಿಷ್ಟತೇ" || ಎಂದು ಸುರೇಶ್ವರನು ಹೇಳಿದಕ್ಷಕಾರ ಮಾನಗಮ್ಯವಲ್ಲ. (9) 'ವಿಗೀತಂ ದೇವದತ್ತನಿಷ್ಠಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನಂ ದೇವದತ್ತನಿಷ್ಠಪ್ರಮಾಪ್ರಾಂಭಾವಾತಿಕೃತಾನಾದೇರ್ನಿವರ್ತಕಂ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್ ಯಜ್ಞದತ್ತಗತಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನವತ್' ವಿನಾದವಿಷಯವಾದ ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನವು, ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿರುವುದು ಪ್ರಮಾಪ್ರಾಂಭಾವವು ಅದರಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಅನಾದಿಯಾದುದನ್ನು (ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು) ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಯಜ್ಞದತ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನದಂತೆ. ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಯಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಾಧ್ಯಪರ್ಯವಸಾನವು. ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಯಜ್ಞದತ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮಾಪ್ರಾಂಭಾವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಾಧ್ಯಪರ್ಯವಸಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಅನಾದಿಭಾವರೂಪವಾದುದು ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯವಾದುದು, ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದುವೊದಲಾದ ಅನುಮಾನಗಳೂ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿವೆ. (10) 'ತಮಃ ಆಸೀತ್' ಅಜ್ಞಾನವು ಇತ್ತು. 'ಮಾಯಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತಿಂ ವಿದ್ಯಾತ್' ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, ಇದುವೊದಲಾದ ಆಗಮವೂ ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. (11) 'ತ್ವದುಕ್ತಮರ್ಥಂ ನ ಜಾನಾಮಿ' ನೀನು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರಾಸ್ಯಧಾನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. (12) ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಂಧನಿವೃತ್ಯಸ್ಯಧಾನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಉಸಾದಾನಕಾರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. ಆದಕಾರಣ ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಧಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಜಡದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ

ಪರಿಶೇಷತಃ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ 'ಅಜ್ಞಾನಾಭಾವತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ? ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಶಂಕಿಸಿದರೆ —

(13) ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಸ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಿಷಯಯುಕ್ತವು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ದೋಷವೇನು? ಅಭಾವವು ಅನುಪಲಬ್ಧಿರೂಪವಾದ ಆರಣ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಲಾರದು. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಕಣ್ಣನ್ನು ತೆರದವನಿಗೆ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಾವ ಬುದ್ಧಿಯು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವೇನು? ಹಾಗಾದರೆ— ಧರ್ಮ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನವೇ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಜ್ಞಾನಸಾಮಾನ್ಯಾಭಾವ ಜ್ಞಾನವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಹಾಗಿದ್ದರೆ ನಮಗೆ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವು ಸರ್ವಥಾ ತೋರದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವು ಸರ್ವಥಾ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ತ್ವದುಕ್ತಮರ್ಥಂ ನ ಜಾನಾಮಿ' ನೀನು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಜ್ಞಾನಾಭಾವ ವಿಷಯಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾನಾಭಾವ ವಿಷಯಕತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಯಾಸವೇ ಜ್ಞಾನಾಭಾವರೂಪಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (14) ಹಾಗಾದರೆ— ನನಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ, ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಯಾವ ಜ್ಞಾನಾಭಾವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಇದೇನೆ, ಅದಾಗಲಿ, ಅಂದರೆ— ಯಾವ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನಪ್ರತೀತಿಯು ಮೊದಲು ನಿನ್ನಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದೇವೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಆಗಲಿ, (ಅಂತೂ 'ನ ಜಾನಾಮಿ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಬುದ್ಧಿಯೇ ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಿಷಯಕಬುದ್ಧಿಯಾಗಲಿ,) (15) ಸೌಷ್ಠಿಕ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿದರೂ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಯಾವುದಿದೆ? ಸುಪ್ತಿಕಾಲವನ್ನು ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಬೇಕು. ಸುಪ್ತಿಕಾಲವು ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸುಷುಪ್ತಿಯಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಕಾಲವು ಉದಯಕಾಲವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಆ ಮೇಲಿನ ಕಾಲವು ಅಸ್ತಮಯಕಾಲವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ, ಉದಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲಾ ಆಂತರಾಲಿಕಕಾಲೋಪೇತೌ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಸೂರ್ಯೋದಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲವತ್=ಉದಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲಗಳು ಆಂತರಾಲಿಕ ಕಾಲದಿಂದೊಡಗೂಡಿದವುಗಳು, ಉದಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಸೂರ್ಯೋದಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲದಂತೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ ಆಂತರಾಲಿಕಕಾಲವನ್ನು ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲವನ್ನಾಗಿ ಅನುಮೇಯಿಸಿ 'ಸ ಕಾಲಃ ಆತ್ಮನಾನ್ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಕಾಲತ್ವಾತ್ ಇತರ ಕಾಲವತ್=ಆ ಕಾಲವು ಆತ್ಮನುಳ್ಳದ್ದು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿದೆ, ಕಾಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಕಾಲದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲವನ್ನು ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲೀನನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲೀನ ಆತ್ಮರೂಪವಾದ ಪಕ್ಷಜ್ಞಾನಬಂದರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷವತ್ಯವೇ ಲಿಂಗವು. ಅಂದರೆ— 'ತತ್ಕಾಲೀನಃ ಅಹಂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಾನ್ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷವತ್ಪಾತ್ ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಜಾಗ್ರದಹಂ' ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನಾನು ಜ್ಞಾನಾಭಾವವುಳ್ಳವನು,

ಅನಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ವ್ಯತಿರೇಕದಿಂದ (ಸಾಧ್ಯಾಭಾವಹೇತ್ಯುಭಾವದಿಂದ ಯುಕ್ತ ನಾದ) ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ನಾನು ಜ್ಞಾನಾಭಾವಹೊರತು ಬೇರೆ ಅನಸ್ಥಾವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿ ಪರ ಮಾತ್ಮನ ಅಲಿಂಗನವಾಗಲೀ, ಈಗ ಇರತಕ್ಕ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಅನುಮಿತವಾದ ಇಂದ್ರಿಯೋಪರಮರೂಪವಾಗಲೀ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ (16) ಅಪ್ರಕಾಶತಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವಾದರೂ ಕೊಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವವು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರದೀಪ ಪ್ರಭೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದದ್ದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಾ ದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ— ಪಕ್ಷೀಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಪ್ರಕಾಶಕತ್ವವೆಂದರೆ— ಅರ್ಥಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ ಬುದ್ಧಿತ್ವವೇ, ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಪ್ರದೀಪ ಪ್ರಭೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಪ್ರಕಾಶಕತ್ವ ವೆಂದರೆ— ಅರ್ಥಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೇ. ಇಂತಹುದನ್ನು ವಿವಕ್ಷ್ಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ಅರ್ಥಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ ಬುದ್ಧಿತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿದರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನಸೈಕಲ್ಯವು. ಪ್ರಯೋಜಕತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ— ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಕೇವಲಶಬ್ದಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅನುಮಾನ ಹೇಳಿದರೆ— ‘ವಾಕ್ ಶೃಂಗವತೀ ಗೋತ್ವಾತ್’ ಗೋತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ವಚನಾದಿಗಳಿಗೂ ಶೃಂಗವೊದಲಾದುದು ಇರಬೇಕೆನ್ನುವ ಅನಿಷ್ಟವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಮೋ ವಿರೋಧಿತ್ವವೆನ್ನುವುದೊಂದೇ ಪಕ್ಷ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದರೆ—ಹಾಗೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ತನುಸ್ಸು ಎಂದರೆ, ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವಿಲ್ಲವು. ಅಂಧಕಾರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ— ಅಸಿದ್ಧಿಯು. (17) ಅಭಾವಮಾನಾಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ (೨ನೇ) ಅನುಮಾನವೂ ಅಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. (18) ‘ಅಜ್ಞಾನಂ ನ ಮಾನಗಮ್ಯಂ ಮಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವಾತ್’ ಅಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಗಮ್ಯವಲ್ಲ, ಪ್ರಮಾಣ ದಿಂದ ನಿವರ್ತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ಆ ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣೋಪನ್ಯಾಸವೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಭಾವವ್ಯಾವರ್ತನಂ ಭಾವಸಾಧನಂ ಎನ್ನುವುದು ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. (19) ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ನಾಲ್ಕನೇ ಅನುಮಾನವಾದರೂ ‘ದೇವದತ್ತಘಟಃ ದೇವದತ್ತ ಘಟಾಭಾವಾತಿರಿಕ್ತನಾದೇರ್ನಿ ವರ್ತಕಃ ಘಟತ್ವಾತ್ ಯಜ್ಞದತ್ತಘಟವತ್’ ದೇವದತ್ತ ಘಟವು ದೇವದತ್ತನ ಘಟಾಭಾವದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಅನಾದಿಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ, ಘಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದತ್ತನ ಘಟ ದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಘಟಾಭಾವದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಅನಾದಿಭಾವರೂಪವಾದುದೂ, ಘಟದಿಂದ ನಿವರ್ತ್ಯವಾದುದೂ ಸಿದ್ಧಿ ಸಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ.

(20) ‘ತಮಃ ಆಸೀತ್’ ಇದುವೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯು ನಿಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಅನಿರ್ವಚ ನೀಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. (21) ‘ತ್ವದುಕ್ತಮರ್ಥಂ ನ ಜಾನಾಮಿ’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವಾದರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಿಷಯಕವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅನುವಪತ್ತಿಗೆ ನೀನೂ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ— ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವ್ಯವಹಾರವೇ ಕೊಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (22) ಅಧ್ಯಾಸರೂಪಕಾರ್ಯವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ರಜತಾಧ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಂತಃಕರಣವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ತಥಾಜ್ಞ, ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವೇ ಆದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕೆಂದು

ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸತ್ಯಭೂತವಾದುದೇ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಧ್ಯಾಸ ರೂಪ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆನ್ನುವುದು ಇಷ್ಟವೇ. ರಜತದಂತೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಬಾಧವಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ರಜತಜ್ಞಾನವಿತ್ತು. ಭ್ರಾಂತಿಯು ಇತ್ತು ಎನ್ನುವ ಅನುಭವ ದಿಂದ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವೇ ಇತ್ತು. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವು ಆರೋಪಿತವಾಗದಿರುವುದ ರಿಂದ ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ— ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸ್ವರೂಪಸತ್ತಿಗೂ ವಿಷಯವು ಅಸತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾರ್ಥಾರ್ಥ್ಯವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪ ಸತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಸತ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ ಸಾಕ್ಷಿ ಜೈತನ್ಯವು ಸತ್ಯ ವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಾಕ್ಷಿವಿಷಯಗಳಾದ ದುಃಖಾದಿಗಳು ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಿವೆ. ರಜತಾದಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಅಸತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಣವನ್ನೇ ಅವೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಂಧನವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಸಿದ್ಧವೇ. ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾ ಗತಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಜ್ಞಾನಾಭಾವತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ. (23) ಮತ್ತು ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಅಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯ ವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವರರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ || ೩೨ ||

ಹಾಗಾದರೆ ನೀವೂ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ನಿಮಗೂ (ದ್ವೈತಿಗಳಿಗೂ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನೈಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬರುವುದೆಂದರೆ —

ಮೂ || ಸ್ವಭಾವಾಜ್ಞಾನವಾದಸ್ಯ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾನ್ನ ತದ್ಭವೇತ್ || ೩೩ ||

ಅ || ಸ್ವಭಾವಾಜ್ಞಾನವಾದಸ್ಯ = (ಸ್ವಶ್ಚಸೌ ಭಾವಶ್ಚ ಸ್ವಭಾವಃ = ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಜೀವನು) ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವಾಶ್ರಿತವೂ ಜೀವನಿಗೆ ಆವರಣವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ, ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾತ್ = ಅಜ್ಞಾನವು-ಜಡಾಶ್ರಿತವು-ಬ್ರಹ್ಮಾಶ್ರಿತವು ಎನ್ನುವ ವಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ತತ್ = ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು, ನ ಭವೇತ್ = (ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ) ಬರಲಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ, (ಸ್ವಯಮೇವ ಭವತೀತಿ ಸ್ವಭಾವಃ) ಅಜ್ಞಾನವು ಅಜ್ಞಾನಪರಿಕಲ್ಪಿತ ವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ, ಅನೈಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವು. ಅಥವಾ (ಸ್ವಶ್ಚಸೌ ಭಾವಶ್ಚ = ಸ್ವಭಾವಃ) ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಾಗಲೀ (ಸ್ವಸ್ಯ ಭಾವಃ = ಸ್ವಭಾವಃ) ಜೀವನ ಧರ್ಮವಾದ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದಿಗಳಾಗಲೀ ಸ್ವಭಾವವು, ತದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವನಿಗೆ ಎನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಲ್ಲಿ ಸ್ವವಿಷಯವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವು. ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನವು ಸ್ವಭಾವಭೂತವೇ ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವನಿಗೆ ಎನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಧರ್ಮವಿಷಯಕವಾದದ್ದು ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವ ನಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ದೋಷ ವಿಲ್ಲ, ಆದಕಾರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವಾಶ್ರಿತವೂ

ಜೀವನಿಗೆ ಅವರಣವೂ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಜೀವನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನು, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾದಾಗ್ಯೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದಿ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (2) ಯದ್ಯಪಿ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಜೀವಧರ್ಮಗಳು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಜೀವಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (3) ಅಜ್ಞಾನವೂ ಸತ್ಯವೇ. ಅಜ್ಞಾನ ಪರಿಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲ. ಅಂಥಾದ್ದಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಬಹುದು. (4) ಯದ್ಯಪಿ ಜೀವಜೈತನ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮ-ಸ್ವಧರ್ಮ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಜಿಂತ್ಯವಾದ ಅದ್ಭುತ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅವಿದ್ಯೆಯ ವಶದಿಂದ ಸಂಸಾರದಶೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ಸ್ವಧರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ || ೩೩ ||

ಅವಿದ್ಯೆಯು ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಅದು ದುರ್ಘಟಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು. “ದುರ್ಘಟೆ ತ್ವಮವಿದ್ಯಾಯಾ ಭೂಷಣಂ ನ ತು ದೂಷಣಂ | ಕಥಂಚಿದ್ಭೂತಮಾನತ್ವೇನಿದ್ಯಾತ್ವಂ ದುರ್ಘಟೆಂ ಭವೇತ್” || ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ದುರ್ಘಟತ್ವವು (ವಿಚಾರಾಸಹಿಷ್ಣುತ್ವವು) ಭೂಷಣವು. (ಅದರ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅವಿರೋಧಿಯು.) ದೂಷಣವು (ಅದರ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಉಪನುರ್ದೇಶವು) ಅಲ್ಲ. ಹೇಗಾದರೂ ಕೂಡುವುದಾದರೆ ಅವಿದ್ಯಾತ್ವವೇ ದುರ್ಘಟವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಅಂದರೆ “ಅವಿದ್ಯಾಯಾ ಅವಿದ್ಯಾತ್ವಮಿದಮೇವ ಹಿ ಲಕ್ಷಣಂ | ಯದ್ವಿಚಾರಾಸಹಿಷ್ಣುತ್ವಂ” ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.) ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ದುರ್ಘಟತ್ವವು ಭೂಷಣವೇ. ದೂಷಣವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆಶ್ರಯ ವಿಷಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂಬುವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು, ಅವಿದ್ಯೆಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಾಗಲಾರದು, ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ ಹೀಗೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಅವಿದ್ಯೆಯು ದುರ್ಘಟ-ಸುಘಟ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೋ? ಅಥವಾ ದುರ್ಘಟವೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದೋ? ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸುಘಟವಾದ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅವಿದ್ಯಾದುರ್ಘಟತ್ವಂ ಚೇತ್ಸ್ಯಾದಾತ್ಮಾಪಿ ಹಿ ತಾದೃಶಃ |

ಅತೋಽಧಿಕಾರಿವಿಷಯಫಲಯೋಗಾದಿವರ್ಜಿತಂ ||

ಅನಂತದೋಷದೃಷ್ಟಂ ಚ ಹೇಯಂ ಮಾಯಾಮತಂ ಶುಭೈಃ || ೩೪ ||

ಅ || ಅವಿದ್ಯಾದುರ್ಘಟತ್ವಂ ಚೇತ್=ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ದುರ್ಘಟತ್ವವು ಸ್ವಭಾವವೆಂದಾದರೆ ಹಿ=ಅದುದರಿಂದ, ಆತ್ಮಾಪಿ = ಆತ್ಮನೂಕೂಡ, ತಾದೃಶಃ = ಅವಿದ್ಯಾಸದೃಶನು, ಅಂದರೆ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತನು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವನು, ಅತಃ=ಪರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ‘ಅಧಿಕಾರಿಫಲಯೋಗಾದಿವರ್ಜಿತಂ’ ಅಧಿಕಾರಿ=ಅಧಿಕಾರಿಯು, ವಿಷಯ=ಸಂದಿಗ್ಧವಾದದ್ದು ವಿಷಯಸ್ತವಾದುದು, ಫಲ=ಫಲವು, ಯೋಗ=ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೂ ಸಂಬಂಧವೂ, ಇವುಗಳೇ, ಆದಿ= ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಪಕ್ಷ ಸಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಗಳಿಂದ, ವರ್ಜಿತಂ=ರಹಿತವಾದ, ಅನಂತದೋಷದೃಷ್ಟಂ ಚ=ಅನಂತಾನಂತ ದೋಷಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ, ಮಾಯಾಮತಂ=ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ಮತವು, ಶುಭೈಃ= ಸಜ್ಜನರಿಂದ, ಹೇಯಂ=ಬಿಡಲರ್ಹವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಅವಿದ್ಯೆಯು ಕೇವಲ ದುರ್ಘಟಪ್ರಧಾನವೆ, ಅದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನೂ ಒಡಂಬಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ಸುಘಟವೇ ಆಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಾತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಅವಿದ್ಯಾಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿಯೂ ಅವಿದ್ಯಾಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿಯೂ ಆತ್ಮಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಒಡಂಬಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶೂನ್ಯವಾದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (2) 'ಆತೋಧಿಕಾರಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, 'ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನುವಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದರು. (3) ಅಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ಅಜ್ಞಾನಿಯು, ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನನು, ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾಗಲೀ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗುವನು. ಅಜ್ಞಾತವಾದುದು ವಿಷಯವಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯು ಪ್ರಯೋಜನವು. ವಿಷಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ಮತವು ಸರ್ವಥಾ ಅನಾದರಣೀಯವೂ ಆತ್ಮಂತ ಹೇಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. (4) ಆದಿಯಲ್ಲಿ "ಅಜ್ಞಾನಂ" ಎಂದು ಹೇಳಿ "ಮಾಯಾ" ಎನ್ನುವ ಉಪಸಂಹಾರವು ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ಅವಸ್ಥಾಭೇದದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವಿಕ್ಷೇಪ ಆಚ್ಛಾದನಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದದಿಂದಲಾಗಲೀ ಇಚ್ಛಾಧೀನತ್ವ ಇಚ್ಛಾನಧೀನತ್ವಗಳಿಗೆ ಭೇದದಿಂದಲಾಗಲೀ) ಮಾಯಾ ಅವಿದ್ಯಾ ಎಂದು ಎರಡು ಹೆಸರು. ("ವಿಕಸ್ಮಿನ್ನಪಿ ವಸ್ತುನಿ ವಿಕ್ಷೇಪಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ಮಾಯಾ ಆಚ್ಛಾದನಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನಾವಿದ್ಯೇತಿ ವ್ಯವಹಾರಭೇದಃ ಇಚ್ಛಾಧೀನತ್ವ ತದ್ವೈಪರೀತ್ಯೇನ ವ್ಯವಹಾರಭೇದಃ") ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಷೇಪಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಮಾಯಾ ಎಂದೂ ಆಚ್ಛಾದನಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಾ ಎಂದೂ ವ್ಯವಹಾರಭೇದವು, ಎಂದು ವಿವರಣೆಕಾರನು ಹೇಳಿರುವನು.) ವಸ್ತುಗಳು ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ಪರರ ಮತವನ್ನು ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಹೇಯಂ ಮಾಯಾ ಮತಂ ಶುಭೈಃ' ಎಂದು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು || ೩೪ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಮಂತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಉಪನಿಷದ್ರೂಪಗಳಾದ ವೇದಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಆಯಥಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೂ ಅಜ್ಞಾನಿಯೇ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದುಗಳೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಅದ್ವೈತವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಾವಾಕ್ಯಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ತತ್ಪದಾರ್ಥಭೂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಐಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳು. 'ಆಥ ಯೇ ವೇದಂ ಜಿಘ್ರಾಣಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ 'ತ್ವಂ' ಪದಾರ್ಥಭೂತವಾದ ಜೀವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಐಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿಷ್ಪಪಂಚತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಣಾದ್ಯವಾಸನಾ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅಂತಃಕರಣಕ್ಕೆ ಬಾಹ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರೋಧಿಸುತ್ತಾ ಅದ್ವೈತಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯುಕ್ತಗಳು. ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಾಂತ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವೇ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಕರಣಭೂತವಾದ ಮಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವೇ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವು, ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ—

'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಐಕ್ಯಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಮನ್ವಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಕೂಡಬಹುದಿತ್ತು. ಆ 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದಗಳಿಗೆನೇ ಐಕ್ಯವು ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—

‘ತತ್ತ್ವಮಸಿ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ‘ತ್ವಂ’ ಪದಾರ್ಥನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ‘ತತ್’ ಪದಾರ್ಥವಾದ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆಗಲೀ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವರೂಪ ವಿರೋಧಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದಾಗಲೀ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದು. ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸತ್ಯತ್ವಾಶ್ಚೇನ ದುಃಖಾದೇಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣ ವಿರೋಧತಃ |

ನ ಬ್ರಹ್ಮತಾಂ ನದೇದ್ವೇದೋ ಜೀವಸ್ಯ ಹಿ ಕಥಂಚನ || ೩೫ ||

ಅ || ನೇದಃ = ‘ತತ್ತ್ವಮಸಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ನೇದವು, ಕಥಂಚನ = ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದಲೂ, ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಅಲ್ಪಜ್ಞಾವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ. ಜೀವಸ್ಯ = ತ್ವಂ ಪದಾರ್ಥನಾದ ಜೀವನಿಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮತಾಂ = ತತ್ಪದಾರ್ಥ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು, ನ ನದೇತ್ = ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೇ, (ಆದಕಾರಣ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಆ ಐಕ್ಯವು ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ವಿರೋಧತಃ = ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಹೇಗೆಂದರೆ) ತೇನ = ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ, ದುಃಖಾದೇಃ = ದುಃಖವೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ, ಸತ್ಯತ್ವಾತ್ = ಸತ್ಯತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ.

ತಾ || (1) ‘ತತ್ತ್ವಮಸಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಕ್ಕವು ‘ತ್ವಂ’ ಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ತತ್ಪದಮುಖ್ಯಾರ್ಥನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ, ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. (2) ದುಃಖಾದಿಗಳೆಂಬೊಡಗೂಡಿದ ಜೀವನು ತ್ವಂ ಪದವಾಚ್ಯನು. ಅಂತಹ ಜೀವನಿಗೆ ದುಃಖಾದಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವ ತತ್ಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವೂ ಸ್ವವಚನವಿರೋಧವೂ ತಪ್ಪಲಾರದು ಮತ್ತು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವರೂಪ ವಿರೋಧಿ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಲಕ್ಷಣಯಾ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆ ವಿರೋಧಿ ಆಕಾರಗಳು ಪತ್ರಕ್ಕಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ || ೩೫ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರತೀತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೋಷಲೇಶರಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ‘ನಾನು ದುಃಖಿಯು’ ಇದುವೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವು. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಯಜಮಾನಪ್ರಸ್ತರತ್ವಂ ಯಥಾ ನಾರ್ಥಃ ಶ್ರುತೇರ್ಭವೇತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಮಪಿ ಜೀವಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ಯಾವಿಶೇಷತಃ || ೩೬ ||

ಅ || ಯಜಮಾನಪ್ರಸ್ತರತ್ವಂ = ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದರ್ಭಮುಷ್ಟಿವಿಶೇಷತ್ವವು, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಶ್ರುತೇಃ = ‘ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ, ಅರ್ಥಃ = ಅರ್ಥವು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) ಜೀವಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಮಪಿ = ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಭಾವವೂ, ಶ್ರುತೇಃ = ‘ತತ್ತ್ವಮಸಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ, ಅರ್ಥಃ = ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ಯ = ನಾವು ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಅವಿಶೇಷತಃ = ಯಜಮಾನಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅನುಮಾನಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವು. (೧) 'ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಣೋರೇಕತ್ವಂ ನ ವಿಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ವಿಷಯಃ ತದುಪಕರ್ತವ್ಯ ವೇದಾವಿಷಯತ್ವಾತ್ ಯದ್ಯದುಪಕರ್ತವ್ಯಪ್ರಮಾಣಸ್ಯಾವಿಷಯಃ ನ ತತ್ತದಿತಿ ಕರ್ತವ್ಯತಾವಿಷಯಃ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿ ಪನ್ನಂ' ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವು, ವಿಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಲ್ಲ; ವಿಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದುಪಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ (ನಿರ್ಣೇಯವಾದ) ವೇದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಯಾವುದರಿಂದುಪಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಲ್ಲವೋ ಅದು ಅದರ ಇತಿಕರ್ತವ್ಯತಾಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಲ್ಲ, ಸಂನುತದೃಷ್ಟಾಂತದಂತೆ. (2) 'ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಂ ನ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರಃ ಇತಿ ವಾಕ್ಯವತ್' 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇದುವೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯವು 'ಆಪಾತತಃ' ಪ್ರತೀತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ ತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಂತೆ. ಇದರಿಂದ 'ಪರತ್ವಾತ್ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಹೇತುಗಳಿಗೆ 'ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. (3) 'ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧಮಾತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಯಜಮಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧದಿಂದಲೇ, ಉಪಜೀವ್ಯ-ಉಪಜೀವಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಜೀವ್ಯವು ಪ್ರಬಲವೆಂದು ನಿಯಮವು, ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಜೀವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಉಪಜೀವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧದಿಂದಲೇ, ಆಪಾತತಃ ಪ್ರತೀತವಾದ ಐಕ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಬೇಕೆಂದು 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ಯಾವಿಶೇಷತಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು. ಅಂದರೆ 'ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಅದ್ವೈತಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ನಾವು ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಇದೂ ಉಪಜೀವ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದ ಜೀವನನ್ನು 'ತ್ವಂ' ಎಂದು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ 'ತದಸಿ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು || ೩೬ ||

ಹೀಗೆ ಜೀವನನ್ನನುವಾದಮಾಡಿ ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಐಕ್ಯಪರಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜೀವೈಕ್ಯವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡತಕ್ಕ 'ತದ್ಯೋಹಂ ಸೋಽಸೌ ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಐಕ್ಯಪರಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸಾರ್ವಜ್ಞಾ (ಜ್ಞಾ) ದಿಗುಣಂ ಜೀವಾಧ್ವಿನ್ನಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ ಶ್ರುತಿಃ |

ಈಶಂ ತಾಮುಪಜೀವ್ಯೈವ ವರ್ತತೇ ಹೈಕೈವಾದಿನೀ ||

ಉಪಜೀವ್ಯ ವಿರೋಧೇನ ನಾಸ್ಯಾಸ್ತನ್ನಾನತಾ ಭವೇತ್ || ೩೭ ||

ಅ || (ಯಾ) ಶ್ರುತಿಃ = (ಯಾವ) ಶ್ರುತಿಯು, ಈಶಂ = ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ಸಾರ್ವಜ್ಞಾ (ಜ್ಞಾ) ದಿಗುಣಂ = ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಜೀವಾತ್ ಭಿನ್ನಂ =

ಜೀವನಿಂದ ಭಿನ್ನನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಜ್ಞಾಪಯತಿ=ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, ತಾಂ=ಆ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು, ಉಪಜೀವೈವ=ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡೇ, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಐಕ್ಯವಾದಿನೀ=ಐಕ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯು, ವರ್ತತೇ=ಇದೆಯೋ, ತತ್=ಆ ಕಾರಣ, ಅಸ್ಯಾಃ='ತದ್ವ್ಯೋಹಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ, ಉಪಜೀವ್ಯವಿರೋಧೇನ=ಉಪಜೀವ್ಯ ಪ್ರಮಾಣದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ತನ್ಮಾನತಾ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜೀವನಿಂದ ಐಕ್ಯರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ನ ಭವೇತ್=ಕೂಡಲಾರದು.

ತಾ || (1) ಈಶ್ವರನನ್ನನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜೀವಾಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯು ಸರ್ವಥಾ ಈಶ್ವರನ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀತವಾಗಿದ್ದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವು ಕೂಡಲಾರದು. ಶ್ರುತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಈಶ್ವರನು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರನು. ಅದಕಾರಣ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಶ್ರುತಿಯು ಅಲ್ಪಜ್ಞನಾದ ಜೀವನಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ 'ತದ್ವ್ಯೋಹಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. (2) ಇದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನನುವಾದ ಮಾಡಿ ಕೇವಲ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ 'ಪರೇವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಆಗಮಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಉಕ್ತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (3) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಅದ್ವೈತ ಶ್ರುತಿಗಳೂ 'ದ್ವಾ ಸುಸರ್ಣಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭೇದಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರವು. || ೩೭ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಬಲದ ವಿರೋಧದಿಂದ ದುರ್ಬಲವು ಅಸ್ರವಾಣವು ಆಗುವುದು. ಭೇದಶ್ರುತಿಗಳು ಅದ್ವೈತಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಬಲಗಳಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಪ್ರಬಲಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅದ್ವೈತಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಭೇದಶ್ರುತಿಗಳು ಬಾಧಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದಿತ್ತು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇ ಚ ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವೇ ಸ್ಥಾನಮತ್ಯೈಕ್ಯಯೋರಪಿ ||

ಸಾದೃಶ್ಯೇ ಚೈಕ್ಯವಾಕ್ಸಮ್ಯಕ್ಸಾಂಕಾಶಾ ಯಥೇಷ್ಟತಃ || ೩೮ ||

ಅನಕಾಶೋಜ್ಜಿತಾ ಭೇದಶ್ರುತಿನಾರ್ತತಿಬಲಾ ಕಥಂ ||

ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವಾದೇವ ಮಿಥ್ಯಾಭೇದೋ ನಿರಾಕೃತಃ || ೩೯ ||

ಅ || ಐಕ್ಯವಾಕ್=ಅದ್ವೈತವಾಕ್ಯವು, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇ ಚ=ಸ್ವತಂತ್ರವು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವೇ=ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ (ಉತ್ತಮತ್ವ) ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, 'ಸ್ಥಾನಮತ್ಯೈಕ್ಯಯೋರಪಿ=ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯ ಮತ್ಯೈಕ್ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, ಸಾದೃಶ್ಯೇಚ=ಸಾದೃಶ್ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, ಸಮ್ಯಕ್=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಯಥೇಷ್ಟತಃ=ಸಂಭವಾನುಸಾರವಾಗಿ, (ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ) ಸಾಂಕಾಶಾ=ಅನಕಾಶಸಹಿತವಾಗಿದೆ. ('ಸಮ್ಯಕ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಐಕ್ಯವ್ಯವಹಾರವದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಯಾವ ಅದ್ವೈತಶ್ರುತಿಯು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದು ಎಂದರೆ) 'ಯಥೇಷ್ಟತಃ' ಸಂಭವಾನುಸಾರವಾಗಿ ಎಂದು. ಅನಕಾಶೋಜ್ಜಿತಾ=ನಿರವಕಾಶವಾದ, ಭೇದಶ್ರುತಿ=ಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯು, ಕಥಂ= ಹೇಗೆ, ಅತಿಬಲಾ ನ= ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದದ್ದು ಆಗಲಾರದು.

ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವಾದೇವ = ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಮಿಥ್ಯಾಭೇದಃ = ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವು, ನಿರಾಕೃತಃ = ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || (1) ಸಾವಕಾಶ-ನಿರವಕಾಶಗಳಲ್ಲಿ ನಿರವಕಾಶವು ಪ್ರಬಲವು ಅದ್ವೈತಶ್ರುತಿಯು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಕೂಡಿಸಬಹುದು. (2) ಭೇದಶ್ರುತಿಯಾದರೂ ನಿರವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಜೀವೇಶಭೇದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ತೋರಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರವಕಾಶವಾದುದರಿಂದ, ಪ್ರಬಲವಾದ ಭೇದಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದುರ್ಬಲವಾದ ಅದ್ವೈತ ಶ್ರುತಿಗೆ ಬಾಧವು ಯುಕ್ತವು. (3) ಹಾಗಾದರೆ— ಭೇದಶ್ರುತಿಯೂ ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವೆಂದರೆ ಅಸತ್ತೆಂದನ್ನಕೂಡದು. ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. (4) ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ— ಅಜ್ಞಾನಾಂತರಿಕ್ತವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವೆಂದು ಪರರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವು. ಪರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಆದಕಾರಣ ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದಶ್ರುತಿಯು ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು || ೩೯ ||

(1) ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಒಂದನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಅರ್ಥತಃ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೂ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಸೂತ್ರಾಕ್ಷಿಪ್ತ (ಜ್ಞಾಪಿತ)ವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪರರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಂತಹ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು 'ಇತ್ಯುಕ್ತೇರ್ಬಂಧ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ನೈವ ಮುಕ್ತಿರಪೇಕ್ಷತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ನಿರಾಕರಿಸಿರುವರು. ಅದನ್ನು ಈಗ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (2) ಆದರೆ, ಅಧ್ಯಾಸಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಸಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು ಅಸಂಗತವೆಂದು 'ಬಂಧಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ನೈವ ಮುಕ್ತಿರಪೇಕ್ಷತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂತಹ ದೋಷವು ಆಚಾರ್ಯರಿಗೂ ಬರಬಹುದು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಪರಮತ ನಿರಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರಷ್ಟೆ! ಅಂತೂ 'ಪರದೋಷಂ ಪಶ್ಯಸಿ ತ್ವಮಾತ್ಮದೋಷಂ ನ ಪಶ್ಯಸಿ' ನೀನು ಪರರ ದೋಷವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಿ ನಿನ್ನ ದೋಷವನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ಗಾಢಾ ವಿಷಯತ್ವವು ಆಚಾರ್ಯರಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ-ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪಕ್ರಮಿಸಿ ಪರರ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ ಅಸಂಗತಿಯನ್ನು ಆಲೋಚಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಅತೋ ಯಥಾರ್ಥಬಂಧಸ್ಯ ವಿನಾ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದತಃ |

ಅನಿವೃತ್ತೇಸ್ತದರ್ಥಂ ಹಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾತ್ರ ವಿಧೀಯತೇ || ೪೦ ||

ಯಥಾ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಪ್ರಸನ್ನಃ ಸನ್ರಾಜಾ ಬಂಧಾಪನೋದಕೃತ್ |

ಏವಂ ದೃಷ್ಟಃ ಸ ಭಗವಾನ್ಕುರ್ಯಾದ್ಬಂಧವಿಭೇದನಂ || ೪೧ ||

ಅ || ಅತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಯಥಾರ್ಥಬಂಧಸ್ಯ = ಸಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಬಂಧಕ್ಕೆ, ವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದತಃ ವಿನಾ = ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದವಿಲ್ಲದೆ, ಅನಿವೃತ್ತೇಃ = ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ತದರ್ಥಂ = ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಾನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ, ಅತ್ರ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾ =

ವಿಚಾರವು, ನಿಧೀಯತೇ = ನಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಸನ್ = ಉತ್ತಮನಾದ ಕೃಪಾಪುತ್ರನಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ರಾಜಾ = ಅರಸನು, ದೃಷ್ಟಾ = ಪ್ರೇಮಾತಿಶಯ ಯುಕ್ತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಪ್ರಸನ್ನಃ ಸನ್ = ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ, ಬಂಧಾಪನೋದಕೃತ್ = ನಿಗಡ ಬಂಧಕ್ಕೆ ನಾಶವನ್ನು ಮಾಡುವವನೋ, ಏವಂ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ದೃಷ್ಟಃ = ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಃ = ಅಂತಹ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ಭಗವಾನ್ = ಅಘಟತಘಟಕ ಅನಂತಾನಂತ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗುಣ ಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಬಂಧವಿಭೇದನಂ = ಸಂಸಾರ ಬಂಧದ ವಿನಾಶವನ್ನು, ಕುರ್ಯಾತ್ = ಮಾಡುವನು.

ತಾ || (1) ಪರರು ಮಾಡಿದ್ದು ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವತನಕ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಶಿಷ್ಯರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ನಿರಾಕರಣವೂ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಸ್ಥಿರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಗತವೇ ಆಗುವುದು. (2) ಅಥವಾ 'ಅಜ್ಞಾನಾಂ ಜ್ಞಾನದೋ ವಿಷ್ಣುಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದೂ ಬಂಧವು ಸತ್ಯವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅತಃ' ಶಬ್ದಕ್ಕೇನೇ ಅರ್ಥಾಂತರವು. ಆದಕಾರಣ ಅಸಂಗತವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಅತೋ ಯಥಾ' ಎಂದು. (3) 'ಮುಕ್ತಿಯು ಕೇವಲ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಮುಕ್ಷುವು ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು' 'ಅತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎಂಬುವ ಸೂತ್ರಖಂಡದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಮೋಕ್ಷವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಒಂಧನಿವೃತ್ತಿಯು. ಅಭ್ಯುದಯಪ್ರಾಪ್ತಿ ಯಲ್ಲ. ಬಂಧವೂ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವೇ. 'ತರತಿ ಶೋಕಮಾತ್ರವಿತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಜ್ಞಾನ ನಿವರ್ತ್ಯತ್ವವೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಸತ್ಯವಾದುದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗು ವುದಿಲ್ಲ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಯಾರ ಪ್ರಸಾದವೂ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದಕ್ಕಾಗಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾದಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನುಪಪಾದಿಸುವ ಬಂಧಸತ್ಯತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ 'ಅತಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು || ೪೦ || ೪೧ ||

ಕಾರ್ಯತಾ ಪ್ರಕರಣವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹೀಗೆ ಮೀಮಾಂಸಾ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ 'ಅತಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವನ್ನು (೧) ಜಿಜ್ಞಾಸಾಜನ್ಯಜ್ಞಾನಸಾಧ್ಯ ಪ್ರಸಾದಸಾಧ್ಯ ಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯ ಫಲವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, (ವಿಚಾರದಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನವು ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರಸಾದವು, ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯು ಎಂದೂ), (೨) ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಹೀಗೆ ಎರಡುವ್ರಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಈಗ ವಿಷಯಸುಮಾರ್ಥನೇಗೆ ಹೇತುಭೂತವಾದ ಯುಕ್ತಿ (ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದ ಕರ್ತೃರೂಪವಾದುದು) ಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೆಂದು 'ಕಾರ್ಯತಾ ಚ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(2) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೀಮಾಂಸಕರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.— 'ವಿಧಿ ಅರ್ಥವಾದ ಮಂತ್ರ ರೂಪಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಥಾತೋ ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎನ್ನುವುದನ್ನಾರಂಭಿಸಿ 'ಅನ್ಯಹಾರ್ಯೇ ಚ ದರ್ಶನಾತ್'

ಎಂಬುವ ಪರ್ಯಂತ ೧೨ ಅಧ್ಯಾಯಾತ್ಮಕವಾದ ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವವೇದವೂ ವಿಚಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ಣಯವಾದ ವೇದಭಾಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಾರಂಭವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? (3) ಅನೇಕಪದರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳೇ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದರೆ— ಶಕ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯೋಭೂತವಾದುದು ಕಾರ್ಯರೂಪಾರ್ಥವೇ. ಅಂದರೆ— ಅನೇಕಪದಾತ್ಮಕವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು ತೋರಿದರೂ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವೇ ಕೊಡಲಾರದು. 'ಯತ್ಪರಃ ಶಬ್ದಃ ಸ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ' ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿದೋ ಅದೇ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು, ಎಂದು ಶಬ್ದಮರ್ಯಾದಾಭಿಜ್ಞರು ಹೇಳುವರು. ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೋ, ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡದ್ದೋ, ವಾಕ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯೋಭೂತವಾದುದೂ ಅದೇ ಸರಿ. ಅಂತಹುದು ಕಾರ್ಯ (ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಸ್ತು) ರೂಪವೇ. 'ಗೌರತ್ವಃ ಪುರುಷೋ ಹಸ್ತೀ' ಗೋವು, ಕುದುರೆಯು, ಪುರುಷನು, ಆನೆಯು ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚಕವಾದ ಪದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ 'ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ' ದೇವದತ್ತನು ಅಡಿಗೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವೂ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಪದವಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯತಾವಾಚಕಪದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ದೇವದತ್ತ ಗಾಮಾನಯ' ಎಲೋ ದೇವದತ್ತನೇ ಗೋವನ್ನು ತಾ, ಇದುಮೊದಲಾದುದು ಕಾರ್ಯನಿಷ್ಠವಾದ ವಾಕ್ಯವೇ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗಿ ಅನುಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಕಾರ್ಯವೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಕ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷಯೋಭೂತಾರ್ಥವು ಅಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವಾರ್ಥವೇ ಕಾರ್ಯವು, ವೇದದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ಧಾತ್ವಾರ್ಥಗಳಿಂದುಂಟಾದ ಅಪೂರ್ವವೇ ಕಾರ್ಯವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಲಿಜ್, ಲೋಟ್, ತನ್ಯ, ಲೇಟ್, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಪದಗಳಾದರೂ ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಗೋವನ್ನು ತರಬೇಕು ಎಂಬುವ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾದ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ 'ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ' ಇದುಮೊದಲಾದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಜಾದಿ(ಈತ ಮೊದಲಾದ)ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಯತ್ನರೂಪವಾದ ಶಾಬ್ದೀಭಾವನೆಯನ್ನು (ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ) ಪ್ರಕೃತಿಯು (ಯಜ್ ಎನ್ನುವ ಧಾತುವು) ಲಿಜ್ ವಾಚ್ಯವಾದ ಪ್ರಯತ್ನವಿಷಯವಾದ ಯಾಗವನ್ನೂ 'ಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬುವ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಕರಣತ್ವವನ್ನೂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣೀಭೂತವಾದ ನಾಮಧೇಯವನ್ನೂ 'ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ' ಎನ್ನುವುದು ನಿಯೋಜ್ಯನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುವವುಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ ಪ್ರಧಾನ ವಾಕ್ಯಗಳು ಕಾರ್ಯಪರಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧಗಳಾದುವು. (4) ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಧಾನದ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಕಾರ್ಯಾಂತರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅಂದರೆ, 'ಪ್ರೀಹೀನವಹಂತಿ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸನ್ನಿವಶೋಪಕಾರಕಾಂಗವಾಕ್ಯಗಳೂ, 'ಇಡೋ ಯಜತಿ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಫಲೋಪಕಾರಕಾಂಗವಾಕ್ಯಗಳೂ, (ಆಧಾದುಪಕಾರಕಗಳು) ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಏಕವಾಕ್ಯತೆ

ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಧಾನಕಾರ್ಯಪರಗಳು. ಅಂದರೆ, ಬತ್ತಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಹೊಟ್ಟು ಹೋಗಿ ಯಾಗಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅವಹನನಾದಿಗಳು ಉಪಕಾರಕಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಸನ್ನಿವಶೋಪ ಕಾರಕಗಳು ದೃಷ್ಟಪ್ರಯೋಜನದವ್ಯರಾ ಸಾಕ್ಷಾದುಪಕಾರಕಗಳು. 'ಇಡೋ ಯಜತಿ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ೫ ಪ್ರಯಾಜವಾಕ್ಯಗಳು. (ಆರಾದುಪಕಾರಕಗಳು) ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ, ಯಾಗಫಲದಲ್ಲಿ ಉಪಕಾರಕಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೃಷ್ಟದವ್ಯರಾ ಉಪಕಾರಕಗಳು. ಇದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ (ಅರ್ಥವಾದ ಮಂತ್ರ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು) ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ 'ವಾಯುರ್ವೈ ಕ್ಷೇಪಿಷ್ಠಾದೇ ಪತಾ' ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾದಗಳೂ ನಿಧಿಬೋಧ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿಯೂ 'ಸ್ಯೋನಂ ತೇ ಸದನಂ ಕೃಣೋಮಿ ಘೃತಸ್ಯ ಧಾರಯಾ ಸುಶೇವಂ ಕಲ್ಪಯಾಮಿ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನುಷ್ಠೇಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾಗಿಯೂ 'ವಿಜ್ಞಾನಘನ ಏವೈತೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇ ಭೈಸ್ಸಮುತ್ಥಾಯ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಕರ್ತೃಭೂತವಾದ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯತಾಬೋಧದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (5) ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯ (ಅರ್ಥ) ವಾಚಕ (ಶಬ್ದ) ಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡೇ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೇನೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುವ ಈ ನಿಯಮವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದುದೇ. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದರೂ ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನವು ಕಾರಣವು. ಅಂದರೆ, ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡಿ ಬಾಲಕನು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರವು ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನದವ್ಯರಾ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದವು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಚೈತ್ರನೇ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ, ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರಯೋಜಕವೃದ್ಧನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನು ಇತರ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಜಲಾಹರಣರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ, ನೀರನ್ನು ತರಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದನ್ನು ನೋಡಿಸುವದಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾಲಕನು ಹೀಗೆ ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಸ್ವೇಚ್ಛಾಧೀನವಾದ ಇವನ ಆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ನನ್ನಂತೆಯೇ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯದೆ.' ಎಂದು. (6) ಪುನಃ ಆತನಿಗೆ ಈ ವಿಚಾರವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಯೋ, ಆ ಬುದ್ಧಿಯು ನನ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಯಾವುದು ವಿಷಯವೋ ಅದೇ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಅಂತೂ ಎರಡು ಅನುಮಾನಗಳು. (೧) 'ವೃದ್ಧಸ್ಯ ಸ್ವತಂತ್ರಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಿಕಾ ಸ್ವತಂತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್ ಮದೀಯಸ್ವತಂತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿವತ್' ನೀರನ್ನು ತರುವ ಈ ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯದೆ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ನನ್ನ ಈ ಸ್ತನಪಾನಾದಿಗಳ ಸ್ವತಂತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿಯಂತೆ, (೨) 'ವೃದ್ಧಸ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುಭೂತಾ ಬುದ್ಧಿಃ, ಯದ್ವಿಷಯೈವ ಬುದ್ಧಿಃ ಮನು ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುಭೂತಾ ತದ್ವಿಷಯೈವ, ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುಭೂತಬುದ್ಧಿತ್ವಾತ್, ಮದೀಯಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುಭೂತ ಬುದ್ಧಿವತ್' ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನ (ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನ) ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಯಾವುದನ್ನು

ವಿಷಯಾಕರಿಸಿಕೊಂಡೇ ಬುದ್ಧಿಯು ನನ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿಯದೋ, ಅದೇ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು, ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಾದುದರಿಂದ, ನನ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಂತೆ. (7) ಪುನಃ ಆತನಿಗೆ ಈ ವಿಚಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯದ್ವಿಷಯಾ ಸಾ ಬುದ್ಧಿಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುಭೂತಾ ತದ್ವಸ್ತು ಅಸ್ಯ ಅನೇನ ಶಬ್ದೇನ ಬೋಧ್ಯತೇ ತದ್ಭಾವೇ ಭಾವಾತ್' 'ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಬುದ್ಧಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೋ, ಅಂತಹ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನಿಗೆ 'ಜೈತ್ರ ಜಲ ಮಾಹರಸ್ವ' ಜೈತ್ರನೇ ನೀರನ್ನು ತಾ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ವಸ್ತು ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ, ಅಂತೂ ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಶಬ್ದ ರೂಪಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದರೆ, ನನಗಾದರೂ ಸ್ತನಪಾನಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನವು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅನುಭವದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ) ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತನ ಪಾನಾದಿಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಇಷ್ಟೇ ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೂ ನನ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೂ ವಿಶೇಷವು. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವುದನ್ನು ತಿಳಿದು ನನಗೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೋ ಅಂತಹ ವಸ್ತುವು ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನಿಗೆ ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಶಬ್ದವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾನೆ. (8) ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಅರ್ಥವು ಯಾವುದು? ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಸ್ತನಪಾನಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೋಜನಾದಿರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನಾಗಲೀ ಕೇವಲ ತೃಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನಾಗಲೀ ಕೇವಲ ಕ್ರಿಯಾ ಫಲ ಸಂಬಂಧವನ್ನಾಗಲೀ ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಜನ್ಯ ಜನಕಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧ ವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿದು ನಾನು ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನೇ, ಅಂದರೆ ಇದು ನನ್ನಿಂದ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೇ, ಎಂದು ಭೋಜನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದೇ ನಾನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಸ್ತನಪಾನಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. (9) ಭೋಜ ನಾದಿ ರೂಪಗಳಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರಲಿ ಸ್ತನಪಾನಮೊದಲಾದುದೂ ಕೂಡ ನನ್ನಿಂದ ಇದು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವತನಕ ನಾನು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ತನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರ್ಯತಾಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡಿದ ಜೈತ್ರನನ್ನು ನೋಡಿ 'ಜೈತ್ರನೂಕೂಡ ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು' ಅನುಮೇಯಿಸು ತ್ತಾನೆ. (೧) ಜೈತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕಾರ್ಯಬೋಧಪೂರ್ವಿಕಾ, ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಪ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್, ಮದೀಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿವತ್=ಜೈತ್ರನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು, ಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ, ನಾನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ತನಪಾನಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಂತೆ ಎಂದು ಅನುಮೇಯಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಕಾರ್ಯಪರಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. (10) ಹೀಗೆಯೇ ಲಿಜಾ ಲೋಟ್ ಲೇಟ್ ತವ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವು ಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ, ಹೀಗೆ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಪರ ಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಲಿಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೆ 'ನಾನು ಇದನ್ನು ಮಾಡ ಬೇಕು' ಎಂದು ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಲಿಜಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಬಿಟ್ಟರೆ

ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಲಿಬಾಧಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಕಾರ್ಯತಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಪದಗಳಾದರೂ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅನ್ವಯಿಸಿದ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ನೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಪ್ರತ್ಯೇಪ ನಿಷ್ಪಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (11) ಲಿಬಾಧಿ ಶಬ್ದಗಳಾಗಲೀ ಭಾವನೆಯಾಗಲೀ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಅಥವಾ * ಶಬ್ದವಾಗಲೀ † ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವಾಗಲೀ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಭಟ್ಟರ ಮತವು ಇದರಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಬಾಲಕನು ತನ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಕಾರಣಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಲ್ಲ ತನ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದನ್ನೇ ಬೇರೆಯವರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೆಂದು ಬಾಲಕನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

(12) ಮತ್ತು ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದಾದರೆ ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಹಾಗಾದರೆ ಶಂಖನೊದಲಾದವುಗಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ತೋರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ— ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ಆಯಂ ಯುದ್ಧಕರ್ತವ್ಯತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯವಾನ್ ತತ್ಸೂಚಕ ಶಬ್ದಕರ್ತೃತ್ವಾತ್' ಇವನು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವನು, ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು. (13) ಯದ್ಯಪಿ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳು ಪ್ರವರ್ತಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. “ಪ್ರವರ್ತನಾಲಕ್ಷಣಾಃ ದೋಷಾಃ” ರಾಗ ದ್ವೇಷ ಮೋಹಗಳು ಪ್ರವರ್ತಕತ್ವವೇ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದು ನೈಯಾಯಿಕರು ಹೇಳುವರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳು ಇದ್ದವುಗಳಾಗಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಕಗಳು. ಜ್ಞಾತಗಳಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳನ್ನು ಬೋಧ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅದೇನೇ ವೇದಾರ್ಥವು. (14) ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಂದಾದರೆ ಉದಾಸೀನವಾದ ತೃಣಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ, ಅಹುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಯಥಾವಸ್ಥಿತವಾದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗವು ಪರೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರರ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದೇ ಅರ್ಥವು ವಾಕ್ಯಬೋಧ್ಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಕಾರ್ಯವೇ (ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದುದೇ) ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವು. ತಥಾಚ್ಛ, ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರಾದಿ

* ವಿಧಿನಿಷೇಧಾತ್ಮಕವಾದ ಶಬ್ದವೇ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಶಾಬ್ದೀಭಾವನಾ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಲಿಬಾಧಿಗಳಿಂದಲೂ ನೌಸಮಭಿವ್ಯಾಹೃತ ಲಿಬಾಧಿಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

† ಪ್ರವರ್ತನಾನಿವರ್ತನಾತ್ಮಕವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೇ ಶಾಬ್ದೀಭಾವನಾ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಪುರುಷನ ವ್ಯಾಪಾರವು 'ಗಾಮಾನಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಸೌರುಷೇಯ ವೇದದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವಕ್ತೃ ಪುರುಷನ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದದ್ದೇ ಆ ವ್ಯಾಪಾರವು ಎಂಬುವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯ (ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕೃತ್ಯದ್ವೇಷ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು) ದಲ್ಲಿಯೇ ಶಕ್ತಿಯು ಗೃಹೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೂ ಪರ್ಯವಸಾನವಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರಾರಂಭವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿನಾಶಾಂಸಕರು ಹೇಳಿದರೆ—

(15) ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ವೇದವು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿನಾಶಾಂಸಾರಂಭವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದ್ದು ಕೊಡಬಹುದಿತ್ತು. ಸರ್ವಥಾ ಹಾಗಲ್ಲ. ವೇದವೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ‘ಓತತ್ವವಾಚೀ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. (16) ಹಾಗಾದರೆ ಸಿದ್ಧರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಿದರೆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕಾಂಕ್ಷಾನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಪರ್ಯವಸಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಪರತ್ವವನ್ನೇ ವೇದಗಳಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆ ವಾಕ್ಯಪರ್ಯವಸಾನೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯತೆಯು ಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಕ್ಕೇನೇ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಬ್ರಹ್ಮಪರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪರೋಕ್ಷವಾದ ಕಾರ್ಯತಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಕಾರ್ಯತಾವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಕಾರ್ಯತಾ ಚ ನ ಕಾಚಿತ್ಸ್ಯಾದಿಷ್ಟಸಾಧನತಾಂ ವಿನಾ || ೪೨ ||

ಕಾರ್ಯಂ ನ ಹಿ ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ತಂ ನಿಷಿದ್ಧಸ್ಯ ಸಮತ್ವತಃ |

ನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕ್ರಿಯಾ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ತುತ್ವ್ಯತೀತ ಇತಿ ಹ್ಯಪಿ || ೪೩ ||

ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾನ್ಮೈವ ಚಾಕರ್ತುಮಶಕ್ಯಂ ಕಾರ್ಯಮಿಷ್ಟತೇ |

ಸಾಮ್ಯಾದೇವ ನಿಷಿದ್ಧಸ್ಯ ತದಿಷ್ಟಂ ಸಾಧನಂ ತಥಾ || ೪೪ ||

ಕಾರ್ಯಂ [ಸಾಧನಮಿಷ್ಟಸ್ಯ ಭಗವಾನಿಷ್ಟದೇವತಾ] |

ಅ || ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಂ ವಿನಾ = ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವನ್ನು ಹೊರತು, ಕಾಚಿತ್ ಕಾರ್ಯತಾ ಚ = ಯಾವುದೊಂದು ಕಾರ್ಯತೆಯೂ, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು. ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ತಂ = ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಂದಲರ್ಹವಾದುದು, ಕಾರ್ಯಂ = ಕಾರ್ಯವು, ನ ಹಿ = ಕೊಡಲಾರದು. ನಿಷಿದ್ಧಸ್ಯ ಸಮತ್ವತಃ = ಶಾಸ್ತ್ರನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಹನನಾದಿಗಳಿಗೂ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಇಷ್ಟತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಭವಿಷ್ಯತ್ಕ್ರಿಯಾ = ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯೆಯು, ಕಾರ್ಯಂ = ಕಾರ್ಯವು, ನ = ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ತಥಾ ಸತಿ = ಭವಿಷ್ಯತ್ಕ್ರಿಯೆಯು ಕಾರ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ) ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಈಶಃ = ಶ್ರೀಹರಿಯು, ವಿಶ್ವಂ = ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು, ಸ್ತುತ್ವ್ಯತಿ = ಸ್ತುಷ್ಟಿಮಾಡುವನು, ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಜ್ಞಾತವಾದ ಭವಿಷ್ಯತ್ಸರ್ಜನಾದಿಗಳೂ, ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ = ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅದಕಾರಣ ಅದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕರ್ತುಂ ಅಶಕ್ಯಂ ಕಾರ್ಯಂ = ಮಾಡದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು, ನೈವ ಚ ಇಷ್ಟತೇ = ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ನಿಷಿದ್ಧಸ್ಯ ಸಾಮ್ಯಾದೇವ = ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಪರನಾಂಗಮನಾದಿಗಳಿಗೂ ಮಾಡದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯತ್ವವು

ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ತತ್=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಇಷ್ಟಂ=ಇಷ್ಟವಾದುದು, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಸಾಧನಂ=ಇಷ್ಟಸಾಧನವಾದುದು, ಕಾರ್ಯಂ=ಕಾರ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಗವಾನಯನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯತೆಯು ವಾಕ್ಯ ಪರ್ಯವಸಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೋ ಅದು ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದು ಇಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಕಾರ್ಯತೆಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಬೇರೆ ಏತಕ್ಕೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಂದಲರ್ಹವಾದದ್ದು ಕಾರ್ಯವು. ಅಂದರೆ, ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಅದರ ಧರ್ಮವು ಕಾರ್ಯತೆಯು ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯತೆಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಷಿದ್ಧಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಹನನಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳೂ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯತಾಜ್ಞಾನವೇ ವ್ರತಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಹನನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯತಾಬುದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕಾದೀತು. (3) ದೇವದತ್ತನೇ ನೀನು ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಿಯೋ, ಮಾಡುತ್ತಿಯೋ, ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿಕೊಂಡವನು ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಕೊಡುತ್ತಾನೆ. “ನಾನು ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ, ಈಗ ಮಾಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಮಾಡಬೇಕು.” ಅದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕಾರ್ಯವು. ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಧರ್ಮವೇ ಕಾರ್ಯತೆಯು, ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಅದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಭವಿಷ್ಯತ್ಕ್ರಿಯೆಯು ಕಾರ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು, ದೇವದತ್ತನು ಗೋವನ್ನು ಇನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ತರುವನು ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಮೇಲೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ಪಷ್ಟಾದಿಗಳೂ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಲಿಜಟ್ ಲೋಟ್ ತವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದದ್ದೇ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಪರರು ಒಪ್ಪಿರುವರು. (4) ಮಾಡದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದೇ ಕಾರ್ಯವು. ಅದರ ಧರ್ಮವು ಕಾರ್ಯತೆಯು. ಇಂತಾದ್ದು ಕಾರ್ಯತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಪರನಾರೀಗಮನಾದಿಗಳೂ ಅತಿ ಕಾಮಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಮಾಡದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಆಸ್ತಿಕ ಕಾಮುಕನೂ ಕೂಡ ಇದು ಅಕಾರ್ಯವೇ ಅದರೂ ಇದನ್ನು ಮಾಡದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯತೆಯೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟತ್ವವಾಗಲೀ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವಾಗಲೀ ಕಾರ್ಯತೆಯು ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು.

(5) ಹಾಗಾದರೆ “ಕೃತಿಸಾಧ್ಯಂ ಪ್ರಧಾನಂ ಯತ್ತತ್ಕಾರ್ಯಮಭಿಧೀಯತೇ” ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಕೃತಿಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಯಾವುದೋ ಅದು ಕಾರ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಪರರು ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಏಕೆ ಶಂಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಕಲ್ಪಗಳಿಂದಲೇ ಚರಿತಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಾದುದು (ಸ್ವವಿಷಯಕ ಚಿಕೀರ್ಷಾರ್ಥಿನ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವರೂಪವಾದುದು ಕಾರ್ಯತ್ವವು) ಕಾರ್ಯವು, ಕೃತಿಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕಲಂಜಭಕ್ಷಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವು (ಸ್ವವಿಷಯಕವಾದ, ಚಿಕೀರ್ಷಾ (ಮಾಡಲಿಚ್ಛೆ) ಧೀನ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವು) ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳೂ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅಂತೂ ‘ನಿಸಿದ್ಧಸ್ಯ ಸಮತ್ಯತಃ’ ಎನ್ನುವ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಗಿದೆ. (6) ಕೃತಿಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕೃತಿಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ (೧) ‘ಮುಖ್ಯಪ್ರಯತ್ನೋದ್ದೇಶ್ಯತ್ವಂ’ ಎಂದು

ಅರ್ಥವಾದರೆ ಯಾವುದರ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನವೋ ಅದೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು ಮುಖ್ಯ (ಅನನ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು) ವಾದುದು ಸುಖಾದಿರೂಪವಾದ ಇಷ್ಟವೇ ಆಯಿತು. (೨) ಅಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನೋದ್ದೇಶ್ಯತ್ವಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ-ಅನಾ ರ್ಥವಾಗಿ (ಬೇರೆ ಸ್ತಯೋ ಜನಕ್ಕಾಗಿ) ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಅಮುಖ್ಯವು, ಅದು ಇಷ್ಟಸಾಧನವೇ ಆಯಿತು. (7) ಕೃತಿಸಾಧ್ಯ ವಾದುದೂ ಕೃತಿಪ್ರಧಾನವಾದುದೂ ಯಾವುದೋ ಅದು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. (8) ಫಲಸಾಧನತಾ ನಾಮ ಯಾ ಸಾ ನೈವ ಹಿ ಕಾರ್ಯತಾ | ಕಾರ್ಯತಾ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವಂ ಫಲಸಾಧನತಾ ಪುನಃ | ಕಾರಣತ್ವಂ ಫಲೋತ್ಪಾದೇ ತೇ ಭಿದ್ವೇತೇ ಪರಸ್ಪರಂ || ಯಾವುದು ಫಲಸಾಧ ನತ್ಯವೋ ಅದು ಕಾರ್ಯತ್ವವಲ್ಲವೇಅಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವು, ಫಲಸಾಧನತ್ವ ವೆಂದರೆ ಫಲವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣತ್ವವು. ಇವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಗಳು. ಅಂದರೆ — ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಗಾದಿರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವು ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವೂ ಫಲಸಾಧನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕೃತಿಜನ್ಯತ್ವ-ಫಲಸಾಧನತ್ವರೂಪಗಳಾದ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವ, ಫಲಸಾಧನತ್ವ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವೇ ಎಂದು ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದೂ ಕೂಡ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯತಾರೂಪತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯತಾರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಫಲಸಾಧನತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತಾನುಪಯುಕ್ತವು. (9) ಇಷ್ಟ ಸಾಧನತ್ವವು ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಚಂದ್ರಮಂಡಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವ ವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಕಾರ್ಯತಾಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ — ಕಾರ್ಯತಾಬುದ್ಧಿಯೆಂದರೆ ಯಾವುದು? (೧) ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಬುದ್ಧಿಯೆಂದರೆ — ಚಂದ್ರಮಂಡಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯತಾಬುದ್ಧಿಯು ಏಕೆ ಇಲ್ಲ? (೨) ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಕಾರ್ಯತಾಬುದ್ಧಿಯು ಎನ್ನು ಕೂಡದು. ಇಂತಹುದೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿರೂಪಿಸಲಿಲ್ಲ. (10) ಹಾಗಾದರೆ ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವರ್ತಕವು, ಇಷ್ಟಸಾಧನಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವರ್ತಕವಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ಕಾರ್ಯತ್ವ ವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ — ಇಷ್ಟಸಾಧನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರವರ್ತಕತ್ವ ವಿದ್ದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯತಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರವರ್ತಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. (11) ಹಾಗಾದರೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ತಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳಿಗೆ ಈಗ ಇಷ್ಟ ಸಾಧನತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳು ವವರಿಗೂ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿರೂಪ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಸಂಗವು ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಈಗ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ (ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ) ವೆಂದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಅದು ನಮಗೂ ಸಮಾನವೇ. (12) ಮತ್ತು ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವು, ಕೃತ್ಯದ್ದೇಶ್ಯತ್ವವು, ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ಇವು ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮೂರು ಧರ್ಮಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕೃತ್ಯದ್ದೇಶ್ಯತ್ವವು ಕಾರ್ಯತ್ವವು. ಅದರ ಜ್ಞಾನವು ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಮತವು. “ಕಿಂತು ಸ್ವಯಂ ಕ್ಲೇಶರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಯತ್ಕಾರ್ಯತಾಂ ವ್ರಜೇತ್ | ಫಲಸಾಧನತಾ ತತ್ರ ಕಾರಣಂ ತೇನ ಕಾರ್ಯತಾ ||” ಆದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕ್ಲೇಶರೂಪ ವಾದ ಕರ್ಮವೇ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತಾಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಫಲಸಾಧನತ್ವವು

ಕಾರಣವು. (ಜ್ಞಾಪಕವು.) ಆದರಿಂದ ಕಾರ್ಯತೆಯು ಅನುಮೇಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಎಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂತೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವರ್ತಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆನ್ನುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವದಿಂದ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. (13) ಹಾಗಾದರೆ ಕೇವಲ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು. ಆದರಿಂದ ಅನುಮೇಯವಾದ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಕೃತ್ಯದ್ವೇಶ್ಯತ್ವಮಾತ್ರವೇ, ಎಂದರೆ-ಆದಾಗ್ಯೂ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಅಲ್ಲವಾದರೆ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳು ಕೃತಿಯಿಂದ ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟಿತು? (14) ಆದಾಗ್ಯೂ ಈಗ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳು ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದರೆ — ಈಗ ಇಷ್ಟಸಾಧನವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅವಶ್ಯಕವಾದ 'ಇದಾನೀಂ' (ಈಗ) ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣದಿಂದಲೇ ಅತೀತಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವೇ. ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ದರೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೇ ಕಾರ್ಯತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಚಂದ ಮಂಡಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರವರ್ತಕವೇ ಇಲ್ಲ. ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕೃತ್ಯದ್ವೇಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಪ್ರವರ್ತಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ ಅದು ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಲಿಜ್ಜಾವಾಚ್ಯವಾದ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಪ್ರವರ್ತಕ ಕಾರ್ಯದ್ವೇಶಿಯಿಂದ ಬೇರೆ. ಪ್ರವರ್ತಕ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಆ ಕಾರ್ಯತ್ವದಿಂದ ಬೇರೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. (15) ಹಾಗಾದರೆ ಗಮ್ಯ (ಕಾರ್ಯತ್ವವು) ಗಮಕ (ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವ)ಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಗಮ್ಯ-ಗಮಕಭಾವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (16) ಹಾಗಾದರೆ ಲೋಕವಿರೋಧವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಜನರು 'ಇದನ್ನು ನನಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ, ಏಕೆ ಎಂದು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಕೇಳಿದರೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವನ್ನು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ-ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕಾರ್ಯವು ಇಷ್ಟವು, ಇಷ್ಟಸಾಧನವು, ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವುದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾರ್ಯದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. ಅಂದರೆ, ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕುತಃ = ಎಂತಹ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯತ್ವವೆಂದು ಉತ್ತರವು. (17) ಮತ್ತು ಮೊದಲು ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಜ್ಞಾನವು, ಆ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛೆಯು, ಆಮೇಲೆ ಪ್ರಯತ್ನವು, ಆಮೇಲೆ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷವು, ಹೀಗೆ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಏಕಾರ್ಥವಿಷಯಕಗಳಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡಬಹುದಾದ ಕಾರ್ಯತಾರೂಪವಾದ ಅತಿಶಯವು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಲಿಜ್ಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಯಾಗಾದಿಗಳು ಇಷ್ಟಸಾಧನಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು 'ಯಾಗಾದಿಃ ಮುಕ್ತೃತಿಸಾಧ್ಯಃ ಮುಕ್ತೃತಿಂ ವಿನಾ ಅಸತ್ವಾತ್' ಯಾಗಮೊದಲಾದುದು ನನ್ನ ಕೃತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವು, ನನ್ನ ಕೃತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಜ್ಞಾನ

ಬಂದಮೇಲೆ, ಕೃತಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಫಲವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವೆನೆಂದು ಲೇಚ್ಛೆಯೂ ಇರುವಾಗ ಯಾಗಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅನುಭವದಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸಿಗದಿರುವ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೇ ವಿಧಿಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವಾದರೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಗಮ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರವರ್ತಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಫಲೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವಿಶೇಷವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಪ್ರಶಸ್ತವೇ. || ೪೨ || ೪೩ || ೪೪ ||

ಆಗಲಿ. ವಾಕ್ಯಪರ್ಯವಸಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಇಷ್ಟವಾದುದ್ದಾಗಲೀ ಇವ ಸಾಧನವಾದದ್ದಾಗಲೀ ಆಗಲಿ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ—

ಮೂ || [ಕಾರ್ಯಂ] ಸಾಧನಮಿಷ್ಟಸ್ಯ ಭಗವಾನಿಷ್ಟದೇವತಾ |

ಮುಖ್ಯೇಷ್ಟಂ ವಾ ಸುಮನಸಾಂ ಪ್ರೇಯಸ್ತದಿತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ || ೪೫ ||

ಅ || ಇಷ್ಟಸ್ಯ ಸಾಧನಂ=ಇಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನೀಭೂತನು, ಇಷ್ಟದೇವತಾ=ವಿಚಾರವಿಷಯನಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟದೇವತೆಯಾದ, ಭಗವಾನ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಸುಮನಸಾಂ=ಬೇರೆ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕದಡಿಹೋಗದಿದ್ದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ, ಮುಖ್ಯೇಷ್ಟಂ ವಾ=ನಿರುಪಾಧಿಕ ಇಷ್ಟವೂ, ಭಗವಾನ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ. ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಪ್ರೇಯಃ=ಅತಿಶಯವಾಗಿ, (ನಿರುಪಾಧಿಕವಾಗಿ) ಪ್ರಿಯನು. ಇತಿ ಚ=ಹೀಗೆ, ಶ್ರುತಿಃ='ತದೇ ತತ್ಪ್ರೇಯಃ ಪುತ್ರಾತ್ಪ್ರೇಯೋ ವಿತ್ತಾತ್ಪ್ರೇಯೋಽನ್ಯಸ್ಮಾಚ್ಚ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಂತರತರಂ ಯದಯ ಮಾತ್ಮಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು (ಬೃ. ಉಪ. ೩. ೫ ೨.) ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಕ್ಕಳಿಂದಲೂ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರಮಪ್ರಿಯನೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ || ೪೫ ||

ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತೃತಗಳಾದ ಪುರಾಣಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನೇ ಮುಖ್ಯೇಷ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದನ್ನುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಪ್ರಾಣಬುದ್ಧಿಮನಃಖಾತ್ಮ ದೇಹಾಪತ್ಯಧನಾದಯಃ |

ಯತ್ಸಂಪರ್ಕಾಪ್ರಿಯಾ ಆಸಂಸ್ತತಃ ಕೋನ್ವಹರಃ ಪ್ರಿಯಃ || ೪೬ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯೈರಾಕಾಂಕ್ಷಾ ಸನ್ನಿಧಿಯೋಗ್ಯತಾ ಯತಃ |

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಸಮಸ್ತಸ್ಯೇತೀಷ್ಟೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಿಷ್ಟತೇ || ೪೭ ||

ಆತ್ಮಪೂಪಾಂಸ್ತವ ಭ್ರಾತೇತ್ಯಾದಾವಾವಾಪತೋಽಪಿ ಚ |

ಉದ್ವಾಸಾದ್ವರ್ತಮಾನತ್ವಾದಾಕಾಂಕ್ಷಾದಿ ಬಲಾದಪಿ || ೪೮ ||

ಬಾಲೋ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಪ್ಯೇತಿ || [ನಾನಯೇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯತಃ] ||

ಅ || ಪ್ರಾಣಬುದ್ಧಿಮನಃಖಾತ್ಮದೇಹಾಪತ್ಯಧನಾದಯಃ ಪ್ರಾಣ=ಶಾರೀರವಾಯುವು, ಬುದ್ಧಿ=ಜ್ಞಾನವು, ಮನಃ=ಅಂತಃಕರಣವು, ಖ = ಬೇರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಆತ್ಮ=ಜೀವನು, ದೇಹ=ಶರೀರವು, ಅಪತ್ಯ=ಮಕ್ಕಳು, ಧನ=ದ್ರವ್ಯವೂ ಇವುಗಳೇ, ಆದಯಃ=ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಯತ್ಸಂಪರ್ಕಾತ್=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ, ಪ್ರಿಯಾಃ=ಪ್ರೀತಿವಿಷಯಗಳಾಗಿ, ಆಸನ್=ಆದವೋ, ತತಃ=ಅವನಕ್ಕಿಂತ, ಅವರಃ=ಮತ್ತೊಬ್ಬ, ಪ್ರಿಯಃ=ಪ್ರಿಯನು, ಕೋ ನು=ಯಾವನಿದ್ದಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯೈಃ=ಇವುಮೊದಲಾದ ಭಾಗವತವಾಕ್ಯೈಃ.

ಗಳಿಂದಲೂ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪರಮೇಶ್ವತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಪರಮೇಶ್ವರನು ಇಷ್ಟನೂ ಇಷ್ಟ ಸಾಧನನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಮಸ್ತಸ್ಯ=ವೇದಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ, ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ=ಆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ, ಆಕಾಂಕ್ಷಾ=ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು, ಸನ್ನಿಧಿ=(ಸರ್ವಗತತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ) ಸಾಮಾನ್ಯವು, ಯೋಗ್ಯತಾ=(ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಯೋಗ್ಯತೆಯು (ಅರ್ಥದಿಂದ ಬಾಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದು) ಅಸ್ತಿ=ಇದೆಯೋ, ಇತಿ=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥನು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು.) (ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಎವ' ಶಬ್ದವು.)

ಸ. ರ. ವಿ— (1) ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿವಶದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದರೂ ವೃದ್ಧವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಗೋವನ್ನು ತಾ, ಗೋವನ್ನು ಕಟ್ಟು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟೇ=(ಕೇವಲ ಸಿದ್ಧಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಸಿದ್ಧವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ=ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು, ಇಷ್ಟತಃ=ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸಿದ) ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ. ಅಥವಾ ಇಷ್ಟದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಒಡಂಬಡಬೇಕು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ- ತವ=ನಿನ್ನ, ಭ್ರಾತಾ=ಅಣ್ಣನು, ಅಪೂಪಾನ್=ಅಪ್ಪಗಳನ್ನು, ಅತ್ತಿ=ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ=ಇದುವೇನೂದಲಾದ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಆವಾಪತೋಽಪಿ=ಶಬ್ದಪ್ರಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೂ, ಉದಾಹರಣಾಂ=ಶಬ್ದಪರಿತ್ಯಾಗದಿಂದಲೂ, ವರ್ತಮಾನತ್ವಾತ್=ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅವಾಗ ಇರೋಣದಿಂದಲೂ, ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿ ಬಲಾದಪಿ=ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಯೋಗ್ಯತಾ ಸನ್ನಿಧಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ, ಅಂಗುಲ್ಯಾದಿಗಳ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದಲೂ, ಬಾಲೋಽಪಿ=ಬಾಲಕನೂ ಕೂಡ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ=ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು, ನಿತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯಾವುದು ಯಾರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸಿತವಾಗುತ್ತದೋ, ಯಾವುದು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೋ, ಯಾವುದು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಅನ್ವಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೋ ಅದು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಜಿಜ್ಞಾಸಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪಾನೇಜೈಯಿಲ್ಲದಿರುವವನಿಗೆ ಜಲಾಶಯವು (ಕೆರೆನೊದಲಾದುದು) ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಇದ್ದರೂ ತೃಪ್ತಿನಾದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯನಿಗೆ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಗೀರಥಿಯಲ್ಲಿ ತಣ್ಣಗಾದ ನೀರು ಇದೆ ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಸನ್ನಿಧಿಗಳು ಇದ್ದರೂ ಪಾನಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಪಾನವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಇಷ್ಟನೂ, ಇಷ್ಟಸಾಧನನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಆ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಇದೆ. ಸರ್ವಗತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸನ್ನಿಧಿಯು ಇದೆ. ಬಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಯೋಗ್ಯತೆಯೂ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥನು ಆಗಲರ್ಹನು. (2) ಆದಾಗ್ಯೂ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವು. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. * ಲೋಕಾವಗತಸಾಮರ್ಥ್ಯಃ ಶಬ್ದೋ ವೇದೇಽಪಿ ಬೋಧಕಃ * ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವೇ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಬೋಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, 'ಯಃ ಏವ ಲೌಕಿಕಾಃ ಪದಪದಾರ್ಥಾಃ ತಃ ಏವ ವೈದಿಕಾಃ' ಯಾವುವು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪದಪದಾರ್ಥಗಳೋ ಅವುಗಳೇ ವೇದದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವುಗಳು. * ಹೇಗೆಂದರೆ—

ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯಗಳೇ. ಹೇಳುವ ಪುರುಷರು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದಾಗ್ಯೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೇ ಅನೇಕಾ ವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೂ 'ತ ಏವಾಮಿ ವರ್ಣಾಃ' ಈ ಕಕಾರ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣಗಳು ಹಿಂದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಕಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳೇ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯಿಂದ ಹೇಗೆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಏಕೈಕವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗಾಃ ಅಗ್ನಿಃ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ಪದಗಳೋ ಅವುಗಳೇ ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕವುಗಳು ಎನ್ನುವ ಅಬಾಧಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೌಕಿಕ ಪದಗಳಿಗೂ ವೈದಿಕ ಪದಗಳಿಗೂ ಏಕೈಕವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು (3) ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅವಾಧಾನ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ 'ಸ ಏವ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಅವಧಾರಣವು ಕೂಡಲಾರದು. (4) ಯದ್ಯಪಿ ಇಷ್ಟತ್ವವೂ, ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೂ, ಕಾರ್ಯತ್ವವೂ. ಅದಾದರೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಇದೆ ಎಂದು ಉಪಸಾದಿಸಿರುವೆವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಷ್ಟದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ಕೇವಲ ವೃದ್ಧಜೇಷ್ಠರೂಪವಾದ ಲಿಂಗದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ವೃದ್ಧಜೇಷ್ಠೆಯು ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಯತವಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟಸಾಧನವಾದಾಗ್ಯೂ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದಿರುವ ಚಂದ್ರಮಂಡಲಾಹರಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೇಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಯಾರು, ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಕೇವಲ ಸಿದ್ಧಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಸಿದ್ಧವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ. (5) ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಕವಾದನ (ಚಟುಕ ಹಾಕುವುದು) ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಅಭಿಮುಖೀಕರಿಸಿ ಅಪ್ಪವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ ಅವನ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಬೆರಳಿನಿಂದ ತೋರಿಸಿ ದೇವದತ್ತನೇ 'ತವ ಭ್ರಾತೃತ್ವಂ ಅಪೂಪಾನ್ ಅತ್ತಿ' ಇವನು ನಿನ್ನ ಅಣ್ಣನು, ಅಪ್ಪಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ಅಪೂಪಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅವಾಗ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಾಗಿವೆ. ಇಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಪದಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ಪುನಃ 'ತವ ಭ್ರಾತೃತ್ವಂ ಪಿಯಾ ಪಿಬತಿ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗಾಂತರದಲ್ಲಿ 'ಅಪೂಪಾನ್ ಅತ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಪಿಯಾ ಪಿಬತಿ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಅವಾಪೋದವುಗಳಿಂದ 'ಅಪೂಪ' ಎಂಬುವ ಶಬ್ದವು ಅಪ್ಪವನ್ನೂ 'ಪಿಯಾ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ಹಾಲನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ, ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಿಂದ 'ಅಯಂ ತವ ಪಿತಾ' 'ಇಯಂ ತವ ಮಾತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. (6) ಮತ್ತು 'ದೇವದತ್ತ ಪುತ್ರಸ್ತೇ ಜಾತಃ' ದೇವದತ್ತನೇ ನಿನಗೆ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಮುಗುಳುನಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖವುಳ್ಳ ದೇವದತ್ತನನ್ನು ನೋಡಿ, ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾಲಕನು ಆ ಲಿಂಗದಿಂದ ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಅನುಮೇಯಿಸಿ, ಆ ಸಂತೋಷಕ್ಕೆ ತನಗೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವು ಹೇತುವೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವೇ ಹೇತುವೆಂದು ತಿಳಿದು, ಆ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವು ಶಬ್ದಶ್ರವಣವಾದಾಗಲೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು, ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಾನು ಕಂಡ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಬೇರೆ ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಶಬ್ದಪ್ರಕ್ಷೇಪ ನಿಷ್ಕಾಸನಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (7) ಅತೀತ

ಭವಿಷ್ಯತ್ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಪ್ರಿಯವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪ ವಿಶೇಷಾವಧಾರಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ತಾನು ಕಂಡ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಿಯವಸ್ತುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. (8) ಯದ್ಯಪಿ ಹರ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೆಂಡತಿಯು ಸುಖದಿಂದ ಹಡದಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಹೇತುತ್ವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯೇ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಯಾವಾಗ 'ತವ ಪ್ರಿಯಾ ಸುಖೇನ ಪ್ರಸೂತಾ' ನಿನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯು ಸುಖದಿಂದ ಹಡದಳು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯಾದಿಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವೋ, ಪುತ್ರಾದಿಪದಗಳಿಗೆ ಸಂತ್ಯಾಗವೋ ಅವಾಗಲೇ ಪ್ರಿಯಾಸುಖಪ್ರಸವಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೇತುತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ 'ಪುತ್ರಸ್ತೇ ಜಾತಃ' ನಿನಗೆ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಹರ್ಷಕ್ಕೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯೇ ನಿಮಿತ್ತವು ಎಂದು ವಿಶೇಷಾವಧಾರಣವು ಯುಕ್ತವೇ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಗಾಮಾನಯ' ಗೋವನ್ನು ತಾ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಜಕವೃದ್ಧನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ದಂಡನೊದಲಾದುದನ್ನೂ ಕೂಡ ತರತಕ್ಕವನು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನಿನಗೂ ಅನಯನಾದಿರೂಪ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ಅವಧಾರಣವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಅಂತೂ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಗಮಾನಯನವನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಾವಧಾರಣವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದು ನನಗೂ ಸಮವೇ. (9) ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವರವಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎಷ್ಟು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಥಮಭಾವಿಯಾದ ಕಾರ್ಯವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕದ್ದಾದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಬಾಲೋಽಪಿ=ಬಾಲಕನೂಕೂಡ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ— ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವರವಾದ ವಾಕ್ಯದೊಡನೆಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕವು. (10) 'ಪ್ರಭಿನ್ನಕಮಲೋದರೇ ಮಧೂನಿ ಮಧುಕರಃ ಪಿಬತಿ' ಅರಳಿದ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮರವು ಮಕರಂದವನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಧುಕರಶಬ್ದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನೂ, ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ, ಮಧುಕರ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವನೂ ಅಂದರೆ, ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಮಧುಕರ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವನು ಯಾವುದನ್ನು ಮಕರಂದವನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದನ್ನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೋ ಅದನ್ನು ಮಧುಕರ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (11) ಹಾಗೆಯೇ ಕೋಕಿಲ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪಿಕ ಎನ್ನುವುದು ಅರ್ಥವು ಎನ್ನುವುದನ್ನು 'ಕೋಕಿಲಃ ಪಿಕಃ' ಎನ್ನುವ ಉಪದೇಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಸಾಸ್ನಾದಿಮಾನ್ ಗಾಃ' ಸಾಸ್ನಾ ಶೃಂಗಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಗೋವು ಎನ್ನುವ ಏಕಾದಿಂದ ಯಾವುದು ಯಾವುದು ಸಾಸ್ನಾ ಶೃಂಗಗಳುಳ್ಳದ್ದೋ ಅದು ಅದು ಗೋವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಸ್ನಾ ಶೃಂಗಗಳುಳ್ಳ ಪಿಂಡವು ಗೋಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅನುಮೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದುವೊದಲಾದುದು ಕಾರ್ಯವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ಆಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಅತ್ಯಪೂರ್ವಂ ಸ್ತವ ಭ್ರಾತಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಬಾಲಕನಿಗೂ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ (ಚುಟುಕಹಾಕುವುದು ಇತ್ಯಾದಿರೀತಿಯಾಗಿಯೂ) ಕೂಡುತ್ತದೆ. (12) ಮತ್ತು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕದ್ದಾದರೂ ಕಾರ್ಯವ್ಯುತ್ಪತ್ತ್ಯಧೀನವೆಂದು ಯಾವುದ

ರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ? ಕಮಲಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಯೋಗ್ಯಾನ್ವಿತ ಸ್ವಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ || ೪೬ || ೪೭ || ೪೮ ||

ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿ ಈಗ ಪರರು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಬಾಲೋ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಪ್ಯೇತಿ] ನಾನಯೇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯತಃ |

ಆನೀಯಮಾನದೃಷ್ಟೈವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇಃ ಸಂಭವೇ ಸತಿ ||

ಏಷ್ಯದಾನಯನಾಯಾಂ ಕುತ ಏವ ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ || ೪೯ ||

ಅ || ಆನಯೇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯತಃ='ದೇವದತ್ತ ಗಾಮಾನಯ' ಇದುವೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ, ಬಾಲಃ=ಬಾಲಕನು, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಂ = ವಾಚ್ಯವಾಚಕ ಭಾವಸಂಬಂಧವನ್ನು, ಏತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು, ನಾಪಿ=ಯುಕ್ತವೇ ಅಲ್ಲ. ಆನೀಯಮಾನದೃಷ್ಟೈವ=ತರುವುದನ್ನು ನೋಡಿಯೇ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇಃ ಸಂಭವೇ ಸತಿ=ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಆಯಂ=ಈ ಬಾಲಕನು, ಏಷ್ಯದಾನಯನಾಯಾಂ=ಮೇಲೆ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಕುತ ಏವ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ=ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ದೇವದತ್ತನೇ ದನವನ್ನು ತಾ, ಇದುವೊದಲಾದ ಉತ್ತಮವೃದ್ಧನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದ ಮಧ್ಯಮವೃದ್ಧನನ್ನು ಕಂಡು ಬಾಲಕನು ಅವನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿ, ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯತಾವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ, ಆ ಮೇಲೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಶಬ್ದಾನಂತರ ಭಾವಿಯಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಜನ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದು, ಪುನಃ ಅವಾಪೋದ್ವಾಪಗಳಿಂದ ಲಿಜಾದಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳು ಅದರಿಂದ ಅನ್ವಯವುಳ್ಳ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಂದು ಯಾವುದುಕ್ತವಾಯಿತೋ, ಅದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ— ಕಲ್ಪಕವಾದುದಿಲ್ಲವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಾಧಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಿಗೂ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವಾದ ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಬಾಲನು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು (೧) ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದೋ? (೨) ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಿದರೂ ಅದನ್ನು ಆದರಿಸದೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಬಾಲಕನೇ ಈ ಗುರು ಭೂತವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾನೋ? ೧ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇದ್ದನ್ನು 'ಆನೀಯಮಾನದೃಷ್ಟೈವ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ, ತರುವುದನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಇನ್ನುಂಟು ತರುವ ಪರ್ಯಂತ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (2) ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ, ಪ್ರಯೋಜನದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಬಂಧವು. ಉಪಾಯವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಆದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಪಾಯಗಳಿದ್ದರೆ ಗುರು (ಪ್ರಯಾಸ ಸಾಧ್ಯ) ವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಲಘುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಲಘು (ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಾದುದು) ವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗುರುವಾದುದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸತಕ್ಕ ಬಾಲಕನಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ದೇವದತ್ತೋ ಗಾಮಾನಯತಿ' 'ತವ ಭ್ರಾತೃಪೂಪಾನತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ

ಪದಗಳಿಗೆ ತರಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಗೋವು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಅತಿಲಘುವಾದುದು. ಆನಯನಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟರತನಕ ಶಬ್ದವನ್ನನುಸಂಧಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. 'ದೇವದತ್ತ ಗಾಮಾನಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಮೇಲಿನ ತರುವಿಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಅತಿಗುರುವು. ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಅಷ್ಟರವರೆಗೆ ಅದನ್ನನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಮೇಲಿನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಬಹುಪ್ರಯಾಸ ಸಾಧ್ಯವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಅತಿಲಘುವಾದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಆದರಮಾಡದೆ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಆಗುವ ಆನಯನವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವುದು ಇದುಮೊದಲಾದ ಅತಿಗುರುವಾದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವವನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ನಿರ್ಮೂಲವೇಸರಿ || ೪೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಯಾಸಾಧಿಕೃತಿವಿರುವುದರಿಂದ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಿತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ, ಆ ಶಬ್ದವ್ಯವಹಾರವೂ ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ —

ಮೂ || ವ್ಯುತ್ಪನ್ನೋ ವರ್ತಮಾನೇಷು ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದೇ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ಪುನರ್ದೃಷ್ಟ್ಯೈವ ಶಬ್ದಶ್ರುತ್ವಶ್ಚಾದ್ವೈತ್ಯತೇನೇಷ್ಯತಿ || ೫೦ ||

ಅ || ವರ್ತಮಾನೇಷು ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದೇ = ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ 'ಆನಯತಿ = ತರುತ್ತಾನೆ,' ಇವುಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಃ = ಅರ್ಥಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಭವಿಷ್ಯತಿ = ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥಕವಾದ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದದಲ್ಲಿ, ಶಬ್ದಶ್ರುತ್ = ದೇವದತ್ತನೇ ಗೋವನ್ನು ತಾ ಇದುಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದವನು, ಪುನಃ = ಮತ್ತು, ದೃಷ್ಟ್ಯೈವ = ಗಮನಯನವನ್ನು ನೋಡೋಣದರಿಂದಲೇ, ಪಶ್ಯತ್ = ಆ ಮೇಲೆ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಂ = ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು, ಏಷ್ಯತಿ = ಹೊಂದುವನು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ವರ್ತಮಾನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಿತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಗಾಮಾನಯತಿ' ಗೋವನ್ನು ತರುತ್ತಾನೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಆದರೂ ಆ ಮೇಲೆ 'ಆನಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ, ನಿನ್ನ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಸರ್ವಥಾ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಯಾವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ || ೫೦ ||

ಹೀಗೆ ಲಿಂಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಗ್ರಹಣವಾದಮೇಲೆ ಎಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು. ಪರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ವರ್ತಮಾನಮತೀತಂ ಚ ಭವಿಷ್ಯದಿತಿ ಚ ಕ್ರಮಾತ್ |
ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಯುತಂ ಯಸ್ಮಾದ್ವಿಧೇವ್ಯುತ್ಪಾದನಂ ಕುತಃ || ೫೧ ||

ಅ || ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಕ್ರಮಾತ್=ವರ್ತಮಾನಾದಿಗಳ ಕ್ರಮದಿಂದ, ವರ್ತಮಾನಂ ಅತೀತಂ ಚ ಭವಿಷ್ಯದಿತಿ ಚ=ಕಾಲತ್ರಯಸಂಬಂಧಿಯೇ ಆದ ವಸ್ತುವು, ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಯುತಂ=ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಸನ್ನಿಧಿ ಯೋಗ್ಯತೆ ಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದೂ ಆಗುತ್ತದೋ, (ಅಂದರೆ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದರಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು. ಅಜಿಜ್ಞಾಸಿತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರೂ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯವಾದರೂ ಕಾಲತ್ರಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲವೆಂದು ಪರರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) [ಅಂದರೆ, ಅಭೂತ್=ಆಯಿತು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ, ಭವಿಷ್ಯತಿ = ಆಗುವದು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಕಾರ್ಯಪರಗಳಾದ ಲಿಜಾದಿಗಳು ವರ್ತಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲವಿಶೇಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.] ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ಅಂದರೆ, ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಧೇಃ=ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ವ್ಯುತ್ಪಾದನಂ=ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು, ಅಂದರೆ ಲಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು, ಕೃತಃ=ಯಾವುದರಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿಧೇಃ=ಲಿಜಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ವ್ಯುತ್ಪಾದನಂ=ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು, ಕೃತಃ=ಯಾವುದರಿಂದ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) 'ಕಾಲತ್ರಯಾನವಮೃತ್ಯೋ ವಿಧಿಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಲಿಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅರ್ಥಭೂತವಾದ ಯಾವುದು ಕಾರ್ಯನಾಮಕವಿಧಿಯೋ ಅದು ಕಾಲತ್ರಯಗಳಿಂದ ಅಸಂಬಂಧವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅದು ಇರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಅಸಂಭಾವಿತವಾಗಿದೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲಿಜಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಸುತರಾಂ ಕೂಡಲಾರದು. (2) ಲಿಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ವಿಧಿಯು. ಅದು 'ವಚತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ವರ್ತಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತಮ ಕಾಲದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ವಚತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ 'ಘಟಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಕಾಲವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ವದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಘಟಶಬ್ದವು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಲಿಜಾದಿಶಬ್ದಗಳು. ಹೀಗೆ ಲಿಜಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಘಟಾದಿಶಬ್ದಗಳ ಸಾಮ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಘಟಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರವರ್ತಕತ್ವವು ಇಲ್ಲದೆಹೋಗುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ 'ಕಾಲತ್ರಯಾನವಮೃತ್ಯೋ ವಿಧಿಃ' ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವು. (3) ದೇವದತ್ತನೇ ನಿನ್ನಿಂದ ಘಟವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಈಗ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿಕೊಂಡವನು ನನ್ನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು, ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕದು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುಭವವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ || ೫೧ ||

ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥಕವಾದ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಾದರೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುವಾಗ ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಜ್ಞಾತಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ಸ್ಯಾದಾಕಾಂಕ್ಷಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ ಪ್ರಥಮಾ ತಸ್ಮಾದ್ವರ್ತಮಾನೇ ಗತೇ ತತಃ || ೫೨ ||

ಅ || (ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಪ್ರತೀಕ್ಷೆಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) ವರ್ತಮಾನೇ ದೃಷ್ಟಾ = ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಕ್ಕಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ, ಆಕಾಂಕ್ಷಾ = ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು, (ಕೂಡುತ್ತದೆ, ಮತ್ತೆ ಆಗತಕ್ಕದ್ದನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷೆಮಾಡತಕ್ಕ ಆಯಾಸವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ), ವರ್ತಮಾನೇ = ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಕ್ಕೆ 'ಆನಯತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮಾ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ = ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು, ತತಃ = ಅಮೇಲೆ, ಜ್ಞಾತವದಾರ್ಥಸ್ಯ = ಯಾರಿಂದ ಪದದ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅಂತಹ ನಿಗೆ ಅಂದರೆ ವರ್ತಮಾನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅದರಿಂದ ಅನ್ವಿತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಿಗೆ. ತತಃ = ಅಮೇಲೆ, ಅಗತೇ = ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಗತೇ = ಅತೀತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಆಕಾಂಕ್ಷಾ = ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು, ನ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ದೇವದತ್ತನು ಗೋವನ್ನು ತರುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ವರ್ತಮಾನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅದರಿಂದ ಅನ್ವಿತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆ ದೇವದತ್ತನೇ ಗೋವನ್ನು ತಾ, ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಗವಾದಿ ಪದಗಳದ್ದೂ, 'ಆನಯತಿ' ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯಾಪದದ್ದೂ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಅವಶಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೂ ಪ್ರತೀಕ್ಷೆಯೂ ಬರುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೌರ್ವಾಯವು ಕೂಡುತ್ತದೆ || ೫೨ ||

ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ನಿವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶಾಸನಮಾಡುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯ ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ನಿವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಪರತ್ವವೇ ಯುಕ್ತವು, ಎಂದರೆ— ೧ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳೇ ವೇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಯೋಜನವೋ? ೨ ಅಥವಾ ಅವಾಂತರಪ್ರಯೋಜನವೋ? ೧ನೇದ್ದು ಅಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಇಷ್ಟಮಾಕಾಂಕ್ಷತೇ ಸರ್ವೋ ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಪೇಕ್ಷತೇ |

ಅಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷಂ ವಾ ಜ್ಞಾನಮಿಷ್ಟಸ್ಯ ಸಾಧನಂ || ೫೩ ||

ಕ್ವಾಪಿ ಚೇಷ್ಟಾ ತದರ್ಥಾ ಸ್ಯಾದತ್ತಿಹಿ ರಸವಿತ್ತಯೇ |

ನಾಕಾರ್ಥಜ್ಞಾನಮಾಶ್ರೇಣ ಕ್ವಚಿದಿಷ್ಟಂ ಭವೇದಪಿ || ೫೪ ||

ಅ || ಸರ್ವಃ = ಎಲ್ಲರೂ, ಇಷ್ಟಂ = ಅಭಿಲಷಿತವಾದುದನ್ನೇ, ಆಕಾಂಕ್ಷತೇ = ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರವೃತ್ತಿಂ = ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು, ನ ಅಪೇಕ್ಷತೇ = ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷಂ ವಾ ಜ್ಞಾನಂ = ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಲಿ ವರೋಕ್ಷವಾಗಲಿ ಜ್ಞಾನವು, ಇಷ್ಟಸ್ಯ = ಇಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ, ಸಾಧನಂ = ಸಾಧನವಾದದ್ದು, ಕ್ವಾಪಿ = ಕೆಲವು ಕಡೆ, ಚೇಷ್ಟಾ = ಚೇಷ್ಟೆಯು, ತದರ್ಥಾ ಸ್ಯಾತ್ = ಇಷ್ಟಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಆಗುವುದು. ಅತ್ತಿಹಿ = ಭಕ್ಷಣಾದಿರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು, ರಸವಿತ್ತಯೇ = ರಸಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಚಿತ್ = 'ನಿನಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಸವವಾಯಿತು,' 'ನಿನ್ನ ತಂದೆಯು ರಾಜನಾಗಿದ್ದಾನೆ,' ಇತ್ಯಾದಿ

ಗಳಲ್ಲಿ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ = ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಇಷ್ಟಮುಪಿ = ಇಷ್ಟವೂ ಕೂಡ, ಭವೇತ್ = ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಬೇರೆ ಯಾವುದನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಪುರುಷರಿಂದ ಅವೇಕ್ಷಿತವಾದುದು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದು. ಪುರುಷನಾದರೂ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅನಿಷ್ಟನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಲೇಶರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ನಿವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಅವುಗಳು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಗಳಲ್ಲ. (2) ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಅನಿಷ್ಟ ಪರಿಹಾರಗಳು ಪ್ರಯೋಜನಗಳಾಗಲಿ, ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ನಿವೃತ್ತಿಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧನಗಳಾಗಿರುವುದು ಆವಾಂತರಪ್ರಯೋಜನಗಳಾಗಲಿ ಎಂದರೆ — ಜ್ಞಾನವೇ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು. ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲ. (3) ಅಭಿಮತವಾದ ರಸಾದಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ಇಷ್ಟಸಾಧನವು. ಅದಕಾರಣ ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಇಷ್ಟಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ — ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಅಂದರೆ, ನಿನಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು, ನಿನ್ನ ತಂದೆಯು ರಾಜನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿಷಯಕ ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಇಷ್ಟವಾಗುವುದು. (4) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಪರತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಸಿದ್ಧಸ್ವರೂಪವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ — ಸಾತ್ವಿಕ ಯಾವ ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಲೋಕಪ್ರವಾದದಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯತ್ವವೊಂದಲಾದ ಲಿಂಗಗಳನ್ನನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಶರೀರ, ಮನೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತನನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ, ಸ್ನೇಹಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಆತುರಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಅದರ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾವುದನ್ನೂ ಗಣನೆಮಾಡದೇನೇ ಇರುತ್ತಾನೋ, ಆತನನ್ನು ಆಪ್ತನಾದ ಬಂಧುವಿನಂತೆ ಸಮಸ್ತವೇದವೂ ಪ್ರಧಾನವೇ ಆದ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಮೇಲೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪರಮಾನಂದಭರಿತನಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆತನಿಗಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಯು ವಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಉಪಾಸನೆಯು ಅಂತಃಕರಣಮಲವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡವನಿಗೇನೇ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಥವಾ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಯಾವ ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಯು ಅನೇಕ ದುಃಖಗಳನ್ನು ಬಿಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾ, ಅತ್ಯಾನಂದವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾ ಅದರ ಸಾಧನವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆತನನ್ನು ಕುರಿತು ವೇದವು ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಪ್ರಸನ್ನನಾದವನು ಪರಮೇಷ್ಟಸಾಧನನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಮೇಲೆ ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಹೇಗೆ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಅವನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಧಾನವೇ ಆದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ವೇದಾರ್ಥನು || ೫೩ || ೫೪ ||

ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯಶೇಷನಾಗದೆ ಸ್ವಪ್ರಧಾನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ವೇದವು ಕಾರ್ಯಪರವಾಗಲಿ, ಅದಾಗ್ಯೂ 'ಆತ್ಮಾನಮುಪಾಸೀತ' ಎಂಬ ಉಪಾಸನಾರೂಪ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕಾರಕನಾಗಿ ಪ್ರತೀತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವು ಯುಕ್ತವು ಎಂಬುವ ಪಕ್ಷಾಂತರವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ವಿಧಿಪರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ವಸ್ತುತತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರರಿಗೆ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನ ಚ ಸ್ತುಕ್ಸು ವ ವಹ್ಯಾದಾನತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಶ್ರುತೇರ್ಭವೇತ್ || ೫೫ ||
ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಕರಣಸ್ಯಾಪಿ ಯಜ್ಞತೈವಾನೃಥಾ ಭವೇತ್ |
ತಸ್ಮಾದುಪಾಸನಾರ್ಥಂ ಚ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವದ್ಭವೇತ್ || ೫೬ ||

ಅ || ಸ್ತುಕ್ಸುವ ವಹ್ಯಾದಾ=(ಸಮಸ್ತ ವೇದವೂ ಕಾರ್ಯಪರವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ) ಸ್ತುಕ್ಸುವ ವಹ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ, ಶ್ರುತೇಃ=ಶ್ರುತಿಗೆ, ಅತಾತ್ಪರ್ಯಂ=ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ನ ಚ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದು. (ಎಕೆಂದರೆ) ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನೃಥಾ=ಯೂಪಆಹವನೀಯ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಯೂಪಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಕರಣಸ್ಯಾಪಿ=ಭಸ್ಮಹೋಮಾದಿರೂಪವಾದ, ಆಹವನೀಯಾದಿ ವರ್ಜಿತವಾದ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಪರ್ಮಕ್ಕೂ, ಯಜ್ಞತೈವ=ಯಾಗತನವೇ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು (ಹೀಗಾದರೆ ಇದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ ಸ್ತುಕ್ಸುವ ವಹ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂದರೆ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೂಪಾದಿರೂಪ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯೂಪಆಹವನೀಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆಯೋ,) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸಮಾನ ನ್ಯಾಯದಿಂದ, ಉಪಾಸನಾರ್ಥಂ ಚ=ಉಪಾಸನಾಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದವಾಕ್ಯವು, ಸ್ವಾರ್ಥೇ=ಸಕಲ ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ತಾತ್ಪರ್ಯವತ್=ತಾತ್ಪರ್ಯ ಯುಕ್ತವಾದುದು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಸ್ತುಕ್ ಸ್ತುವ ವಹ್ಯಾದಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆದಿಪದವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಯೂಪಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸರ್ವವೇದಗಳೂ ಕಾರ್ಯಪರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವವರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಯೂಪ ಆಹವನೀಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾದರೂ ಬರಲಾರದು. ಮತ್ತೆ 'ಯೂಪೇ ಪಶುಂ ಬಧ್ನಾತಿ' ಯೂಪ (ಯಜ್ಞಸ್ತಂಭ)ದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಿ ಯೂಪವು ವಿನಿಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಅದು ಅಲೌಕಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಯೂಪವೆಂದರೆ ಯಾವುದು? ಎಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಾಗ 'ಖಾದಿರೋ ಯೂಪೋ ಭವತಿ' ಖದಿರ ವೃಕ್ಷದ್ದು ಯಜ್ಞಸ್ತಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಯೂಪಂ ತಕ್ಷತಿ=ಯಜ್ಞಸ್ತಂಭವನ್ನು ಕೆತ್ತುತ್ತಾನೆ, ಯೂಪಮಷ್ಟಾ ಶ್ರೀಕರೋತಿ=ಯೂಪವನ್ನು ಎಂಟು ಧಾರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ತಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ, ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ದಾರುವೇ ಯೂಪವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (2) ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಚತುರ್ಜುಹ್ವಾಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ' 'ಸ್ತುವೇಣಾಭಿಘ್ನಾರಯತಿ' 'ಯದಾಹವನೀಯೇ ಜುಹೋತಿ' ಇವು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಆವರ್ತಿ ಗ್ರಹಣಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಜುಹೂ ಮೊದಲಾದುದು ವಿನಿಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಆ ಜುಹ್ವಾದಿಗಳು ಎಂತಹುದು ಎಂದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಬರುತ್ತಿರಲು 'ಪರ್ಣಮಯಾ ಜುಹೂರ್ಭವತಿ' 'ಖಾದಿರಃ ಸ್ತುತೋ ಭವತಿ' 'ಅರ್ಥೋದಿತೇ ಪ್ರಾತರಾದಧಾತಿ' ಪರ್ಣಮಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ, ಸ್ತುಕ್ಸುವಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (3) ಯೂಪಆಹವನೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತವಾಗಿ ತನ್ನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದರ ಸಮಾನ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಉಪಾಸನಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ

ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅನ್ವೇಷಿಸಿ
ವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು || ೫೫ || ೫೬ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಶ್ರುತಿಯೇ ಆತ್ಮಾದಿ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿ
ಕೊಡುತ್ತದೆ. 'ಆತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇತಿಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಇತಿ
ಶಬ್ದವು ವೈಪರೀತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಶಬ್ದಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥವ್ಯವ
ಸ್ಥಾಪಕವು. ಅರ್ಥ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ವೈಪರೀತ್ಯವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಉಪಾಸನಾ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಸ್ಮೃತಿಮಾತ್ರದಿಂದ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ ವೇದದಿಂದ ಆತ್ಮಸಿದ್ಧಿಯು ಹೇಗೆಂದರೆ—
'ಆತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರವಾಚಕವು. ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸ
ದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಇತಿಶಬ್ದೋನ್ನಯೇಗ್ನಾವಿತ್ಯಪ್ಯುನ್ನೀತೇ ಸ್ಮೃತಿರ್ಭವೇತ್ |

ಇತಿಶಬ್ದವ್ಯವೇತಾನಿ ಹ್ಯಸಿ ಸಂತಿ ವಚಾಂಸ್ಯಲಂ |

ಆತ್ಮಾನಮೇವೇತ್ಯಾದೀನಿ ಯೋಗೇಽಗ್ನಾವಸಿ ತತ್ಸಮಂ || ೫೭ ||

ಅ || ಇತಿಶಬ್ದೋನ್ನಯೇ=ಆತ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವೈಪರೀತ್ಯವಾಚಕವಾದ ಇತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಸಂಬಂಧವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಅಗ್ನಿ ಇತ್ಯಪ್ಯುನ್ನೀತೇ='ಅಗ್ನಿ ಜುಹೋತಿ'
ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವೈಪರೀತ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, (ಅಗ್ನಿಗೂ
ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಹೋಮಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಕೇವಲ) ಸ್ಮೃತಿಃ=
ಸ್ಮೃತಿಯು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಸ್ಮೃತಿಮಾತ್ರದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗುವುದು.
(ಅಗ್ನಿ ಜುಹೋತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದು ವಿಪರೀತಾರ್ಥಕವೆನ್ನುವುದು
ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಾದರೆ ಇತಿಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಉಪಾಸನಾ
ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಕೊಡುತ್ತದೆ
ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಇತಿಶಬ್ದವ್ಯವೇತಾನಿ=ಇತಿಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಆತ್ಮಾನಮೇವೇತ್ಯಾದೀನಿ=
ಆತ್ಮನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಇದುಮೊದಲಾದ ಅಲಂ ವಚಾಂಸಿ=ಅನೇಕ ವಚನ
ಗಳು, ಸಂತಿ ಹಿ=ಇವೆ ಆಪ್ಪೆ. ಯೋಗೇ=ಇತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿ ಕೂಡಿಸುವುದಾದರೆ,
ಅಗ್ನಾವಸಿ='ಅಗ್ನಿ ಜುಹೋತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ, ತತ್=ಆ ಅಧ್ಯಾಹೃತ ಇತಿಶಬ್ದ
ಯೋಜನವು, ಸಮಂ=ಸಮಾನವು. (ಅಂದರೆ ಆತ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ರುತವಾದ
ಇತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅಗ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕೆ ಅಧ್ಯಾ
ಹಾರಮಾಡಬಾರದು.) || ೫೭ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಕಾರ್ಯಪರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧರೂಪನಾದ
ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಮೀಮಾಂಸಾರಂಭವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುವ
ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಏಕದೇಶಿಗಳು ಹೀಗೆ ಪಂಹಾರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವೇದವು ಕಾರ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕವೇ.
ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳು ಕಾರ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಲ್ಲ. ವೇದಾಂತಗಳಾದರೂ ಸಿದ್ಧರೂಪ
ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. 'ಅಥಾತೋ ಭರ್ತುಂ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾ
ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ವೇದಭಾಗವನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೂ ಸಿದ್ಧವರ
ವೇದಾಂತವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಾರೀರಕ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾರಂಭವು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಈ ಪರಿಹಾರವು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ವೇದಾಂತಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳು. ಬೇರೆ ವೇದಭಾಗವು ಕಾರ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕವು ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಭೇದವನ್ನು (೧) ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೀರೋ, ಅಥವಾ (೨) ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಕೂಡಿದರೂ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೀರೋ? ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವಯೋಗೇ ತು ವೇದಸ್ಯಾಪಿ ಹ್ಯಶೇಷತಃ |

ವಾಕ್ಯಭೇದೋ ನ ಯುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾದ್ಯೋಗಶ್ಚ ಸ್ಯಾನ್ಮಹಾಫಲೇ || ೫೮ ||

ಅ || ಅಶೇಷತೋಽಪಿ ವೇದಸ್ಯ=ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ, ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವಯೋಗೇ ತು=ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಕೂಡಿದರೆ, ವಾಕ್ಯಭೇದಃ=ವಾಕ್ಯಭೇದವು, ಯುಕ್ತಃ ನ ಸ್ಯಾತ್=ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. (ಒಂದನೇದ್ದನ್ನು ದೂರಿಸುತ್ತಾರೆ—) ಮಹಾಫಲೇ=ಶ್ರೇಷ್ಠಫಲವಾದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಯೋಗಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್=(ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವದ) ಘಟನೆಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ, ಮಹಾಫಲೇ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮುಕ್ತಿರೂಪ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ, ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವು ಕೊಡುತ್ತದೆಯೇ? ಪುನಃ ಅಲ್ಪ ಫಲವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. (ಅಥವಾ 'ಯೋಗೇ ಆಗ್ನಾವಪಿ ತತ್ಸಮಂ' ಎಂದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಉಪಾಸನಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾದುದರಿಂದ ಇತಿ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಉಪಾಸನಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತಿ ಶಬ್ದದ ಅಧ್ಯಾಹಾರವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲ. ಅದಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ? ಉಪಾಸನಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಇತಿ ಶಬ್ದವನ್ನಧ್ಯಾಹಾರ ಏತಕ್ಕೆ ಮಾಡಕೂಡದೆಂದರೆ, ವೇದಾಂತಗಳೂ ಕರ್ಮಕಾಂಡವೂ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ವಾಕ್ಯಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಗೂ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಭೇದವು ಕೊಡಲಾರದು.) || ೫೮ ||

ಕರ್ಮಕಾಂಡ-ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡಗಳಿಗೆ ವಾಕ್ಯಭೇದವಿರಲಿ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಗ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮೇಲೆ ಇತಿ ಶಬ್ದದ ಅಧ್ಯಾಹಾರವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ವಚೋ ಗತಮಗ್ನೌ ಸಮಾಪಗಂ || ೫೯ ||

ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಂ ಚೇತ್ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಥಕ್ತಾತ್ಪರ್ಯಕಲ್ಪನೇ (ಸಂಭವೇ) |

ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾದೇವ ಪದಾರ್ಥಾ ನ ಸ್ಯುಗೇವ ಹಿ || ೬೦ ||

ಅ || ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ವಚಃ=ನ ಗಿರಾ ಗಿರೇತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಎನ್ನುವ ವಚನವು, ಅಗ್ನೌ=ಅಗ್ನೌ ಎನ್ನುವುದರ, ಸಮಾಪಗಂ=ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದಾಗಿ, ಗತಂ=ಅವಗತವಾಗಿದೆ. (ಆದಾಗ್ಯೂ ಉಪಾಸನಾಕರ್ಮನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಉಪಾಸನಾ ಕಾರ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಡಂಬಡಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ) ಚೇತ್ ಪೃಥಕ್ ತಾತ್ಪರ್ಯಕಲ್ಪನೇ (ಸಂಭವೇ)=ಹೀಗಾದರೆ ಯೂಪಾಹವನೀಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಪಶುಬಂಧಾದಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಒಡಂಬಡಬೇಕು.

ಯೂಪಾದಿ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ವೃಥಾ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ, ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಂ ಸ್ಯಾತ್=ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಬರುವುದು. ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾದೇವ = ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವಿದ್ದು ರಿಂದಲೇ, ಪದಾರ್ಥಾಃ=ಪದಾರ್ಥಗಳು, ನ ಸ್ಯುರೇವ ಹಿ=ಸಿದ್ಧಿಸಲಿಕ್ಕೇನೇ ಇಲ್ಲವು. (ಅಂತೂ ವೇದಗಳಿಂದ ಅವುಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸದಿರಲು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯೂಪನೊಡಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುವು || ೫೯ || ೬೦ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಯೂಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವುದಲ್ಲ. ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ, ಅದು ಅದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು. ಯೂಪಾದಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯೂಪಾದಿಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಂಶಯವಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಆಕಾರವಿರುವುದು. ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿವರ್ಯಯವಲ್ಲ. ಅವ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುವಾದವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಹೇಗೆ? ಮತ್ತು ಯೂಪನೊಡಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಹೇಗೆ? ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಪ್ರಮಾಣಾನಗತತ್ವಂ ಚೇತ್ತಾತ್ಪರ್ಯಾಣಾಂ ತಥೈವ ಹಿ |

ತಸ್ಮಾತ್ಪದಾರ್ಥೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಮುಭಯತ್ರ ಚೆ || ೬೧ ||

ಅ || ತಾತ್ಪರ್ಯಾಣಾಂ=ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಮಾಣಾನಗತತ್ವಂ ಚೇತ್=ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವಿಕೆಯು ಇದ್ದರೆ, ತಥೈವ ಹಿ=(ಹಾಗಾದರೆ) ಹಾಗೆಯೇ (ಬ್ರಹ್ಮವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವಿಲ್ಲ.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ,) ಪದಾರ್ಥೇ=ಪದಾರ್ಥನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥೇ=ಉಪಾಸನನೊಡಲಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಭಯತ್ರ ಚೆ=ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ತಾತ್ಪರ್ಯಂ=ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು || ೬೧ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೇಗೆ? ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿದರೆ ಜ್ಞಾನತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಜ್ಞಾನತ್ವವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಅನುವಾದ್ಯತ್ವ ವಿಧೇಯತ್ವಾದಿಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಪೃಥಗೇವ ಚ ವಾಕ್ಯತ್ವಂ ಪೃಥಗನ್ವಯತೋ ಭವೇತ್ |

ಅನಾಂತರತ್ವಾದ್ವಾಕ್ಯಾನಾಂ ವಾಕ್ಯಭೇದೋ ನ ದೂಷಣಂ || ೬೨ ||

ಅಂಗೀಕೃತತ್ವಾದಪಿ ತೈಃ ಪದಾನಾಂ ತು ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ಶ್ರಿಯಾಪದೇನಾನ್ವಯಸ್ಯ ವಾಕ್ಯಭೇದೋ ಹಿ ದೂಷಣಂ || ೬೩ ||

ಅ || ಪೃಥಕ್ ಅನ್ವಯತಃ=ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನು, ಬ್ರಹ್ಮನು, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು ಬ್ರಹ್ಮನು, ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅನ್ವಯವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಪೃಥಗೇವ ಚ ವಾಕ್ಯತ್ವಂ=ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಕ್ಯತ್ವವೇ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. ವಾಕ್ಯಾನಾಂ=ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ, ಅನಾಂತರತ್ವಾತ್=ಅನಾಂತರತ್ವವಿದ್ದು ರಿಂದ, ವಾಕ್ಯಭೇದಃ=ವಾಕ್ಯಭೇದವು, ನ ದೂಷಣಂ=ದೂಷಣವಲ್ಲ. (ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಕೂಡುವಾಗ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಕ್ಯಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೇ ದೋಷವು. ಅನಾಂತರ ವಾಕ್ಯಭೇದವು ದೋಷವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾವಾಕ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು

ಪರರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ತೈರಸಿ=ವಿಮಾನಾಂಸಕರಿಂದಲೂ ('ಅರುಣಯಾ ಪಿಂಗಾಕ್ಷ್ಯಾ ಏಕಹಾಯನ್ಯಾ ಗವಾ ಸೋಮಂ ಕ್ರೀಣಾತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಪದಾನಾಂತು=ಅರುಣಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗಾದರೂ, ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್=ಪ್ರತ್ಯೇಕಪ್ರತ್ಯೇಕ, ಕ್ರಿಯಾಪದೇನ=ಕ್ರೀಣಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿಂದ, ಅನ್ವಯಸ್ಯ=ಅನ್ವಯಕ್ಕೆ, ಅಂಗೀಕೃತತ್ವಾದಸಿ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ಅವುಗಳಿಗೂ) ವಾಕ್ಯಭೇದಃ=ವಾಕ್ಯ ಭೇದವು, ದೂಷಣಂ ಹಿ=ದೂಷಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಅನುವಾದವಿಧಾನಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧದ ಭೀತಿಯಿಂದ ಅರುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಗವಾದಿಗಳಿಂದ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹಿಂದುಹಿಂದುಕಡೆ ಅನ್ವಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅಂತೂ ಅನರಿಗೂ ವಾಕ್ಯಭೇದವು ದೂಷಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಮಹಾವಾಕ್ಯಭೇದವೇ ದೋಷವು. ಅವಾಂತರ ವಾಕ್ಯಭೇದವು ದೋಷವಲ್ಲವೆಂದೇ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬೇಕು.) || ೬೨ || ೬೩ ||

ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ವೇದಾಂತ ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ - 'ವಿಜ್ಞಾನಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನನುವಾದಮಾಡಿ ಆನಂದಾದಿತ್ವವನ್ನು, ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಸಿದ್ಧನಾದ ಜೀವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಜೀವನಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವ ಆನಂದತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳು ಸಹಿಸಲಾರವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಇದಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತ ಧರ್ಮವನ್ನೇ ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರೋಧೇ ತು ಗೌಣಾರ್ಥಸ್ಯಾಪಿ ಸಂಭವಾತ್ |

ಅತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಪದಾರ್ಥೇಽಪಿ ನ ಕಲ್ಪ್ಯಮವಿರೋಧತಃ || ೬೪ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರೋಧೇ ತು=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದರೆ, ಗೌಣಾರ್ಥಸ್ಯಾಪಿ=ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ, ಸಂಭವಾತ್=ಕೂಡುವುದರಿಂದ, ಅವಿರೋಧತಃ=ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಪದಾರ್ಥೇಽಪಿ=ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಅತಾತ್ಪರ್ಯಂ=ತಾತ್ಪರ್ಯಾಭಾವವು, ನ ಕಲ್ಪ್ಯಂ=ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡಕೂಡದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಜೀವಭಿನ್ನನಾದ ಈಶ್ವರವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದರೂ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡಕೂಡದು. ಪ್ರತೀತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ 'ಅಗ್ನಿನಾರ್ಥವಹಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರೂ ಒಡಂಬಡಲಿಲ್ಲ. ಗೌಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. || ೬೪ ||

'ಯೋಗಶ್ಚ ಸ್ಯಾನ್ಮಹಾಫಲೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇದ್ದದ್ದು ಎನ್ನುವ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅತಃ' ಶಬ್ದಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅತೋ ಜ್ಞಾನಫಲಾನ್ಯೇವ ಕರ್ಮಾಣಿ ಜ್ಞಾನಮೇವ ಹಿ |

ಮುಖ್ಯಪ್ರಸಾದದಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಜಿಜ್ಞಾಸಾಯಾಶ್ಚ ತದ್ಭವೇತ್ |

ಕರ್ತವ್ಯಾ ತೇನ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಯೋಗತಃ || ೬೫ ||

ಅ || ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, (ಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ, ಜ್ಞಾನಸಾಧನತ್ವವು ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ?) ಅತಃ = ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಕರ್ಮಾಣಿ = ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು, ಜ್ಞಾನಫಲಾನ್ಯೇವ = ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ಉಪಯುಕ್ತಗಳು. ('ವಿವಿಧವಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾನಾಶಕೇನ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ) ಜ್ಞಾನಮೇವ = ಜ್ಞಾನವೇ, ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀಹರಿಯ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಸಾದದಂ = ಮುಕ್ತಿಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ತಚ್ಚ = ಆ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾಯಾಶ್ಚ = ವಿಚಾರದಿಂದಲೇ, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ವಿಷಯಾದಿಗಳ ಸಿದ್ಧಿಮಾತ್ರದಿಂದ ಆಗಲಾರದು.) ತೇನ = ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಯೋಗತಃ = ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾ = ವಿಚಾರವು, ಕರ್ತವ್ಯಾ = ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (ಅಂದರೆ, ಕರಣಭೂತವಾದ ನೇದಕ್ಕೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾರೂಪವಾದ ಇತಿ ಕರ್ತವ್ಯತಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವವೇ ಕೊಡಲಾರದು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವುದು 'ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣ ಭೂತವಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.)

ಕಾರ್ಯತಾವಾದದ ಸಾರಾಂಶವು:—

(1) ವಿಧಿ ಅರ್ಥವಾದ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದುದೇ ಅರ್ಥವು. ಸಿದ್ಧರೂಪವಾದುದು ಅಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾಂಸಾರಂಭವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸತಕ್ಕ ವಿಮಾಂಸಕರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

(2) ಇಷ್ಟ ಇಷ್ಟಸಾಧನವನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವುದೊಂದು ಕಾರ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ.

(3) ಕೃತಿವಿಷಯಿಭೂತವಾದುದು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ನಿಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಹನನಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (4) ಮುಂದೆ ಆಗತಕ್ಕ ಕರ್ಮವು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮುಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತೀತವಾದ ಭವಿಷ್ಯತ್ಸರ್ಜನಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಮಾಂಸಕರು ಇದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೂ ಇಲ್ಲ. ಅವರು ಲಿಜಾದಿಪದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದುದನ್ನೇ ಕಾರ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಅದನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (5) ಮಾಡದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕಾದಶೀ ಭೋಜನಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (6) ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (7) ಯಾವುದನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ಕೃತಿಯು (ಪ್ರಯತ್ನವು) ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಫಲಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (8) ಮತ್ತು ವಿಧ್ಯುಪದೇಶವು ೧. ಇಷ್ಟಸಾಧನವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಾ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಇಷ್ಟಸಾಧನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೊಡಬಹುದು. ಕರ್ತವ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨. ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವನ್ನು

ತಿಳಿಸದೇನೇ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ವಿಷಂ ಭುಂಕ್ಷ್ಯೇ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿಷಭೋಜನಕ್ಕೂ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (9) ಇಷ್ಟ ಸಾಧನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅತೀತವಾದ ಇಷ್ಟಸಾಧನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅತೀತ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗಬಹುದು. (10) ಅತೀತಕಾರ್ಯವು ಈಗ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಾಗೆಯೇ ಇಷ್ಟ ಸಾಧನವೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಾರ್ಯತ್ವಜ್ಞಾನವು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವವರಿಗೂ ಅತೀತ ಇಷ್ಟಸಾಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಉಂಟೇ ಉಂಟು. (11) ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕಂಡಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಷ್ಟಸಾಧನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸಂಯಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅನಿಷ್ಟವು ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರವೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನವೇ ಆಗಿದೆ. (12) ಮಧ್ಯಸಾನಾದಿಗಳೂ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಇಷ್ಟಸಾಧನಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಮಹತ್ತಾದ ಅನಿಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಇಷ್ಟವೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನವೂ ಕಾರ್ಯವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದರೆ ಇಷ್ಟದೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯೇಷ್ಟಸಾಧನನು. (13) ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಸರ್ವವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯೇಷ್ಟನಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (14) 'ತದೇತತ್ತ್ವೇಯಃ ಪುತ್ರಾತ್ತ್ವೇಯೋ ವಿತ್ತಾತ್ತ್ವೇಯೋಽನ್ಯಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಞ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಂತರತರಂ ಯದಯಾಮಾತ್ಮಾ' (ಬೃಹ. ೩. ೨. ೫.) ಇದುವೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ "ನನ್ನದ್ಧಾನುಯಿ ಕುರ್ವಂತಿ ಕುಶಲಾಃ ಸ್ವಾತ್ಮದರ್ಶನಾಃ ; ಅಹೈತುಕ್ಯವ್ಯವಹಿತಾಂ ಭಕ್ತಿನಾತ್ಮಪ್ರಿಯೇ ಯಥಾ || ಪ್ರಾಣಬುದ್ಧಿಮನಃಖಾತ್ಮ ದೇಹಾಪತ್ಯಧನಾದಯಃ | ಯತ್ಸಂಪರ್ಕಾತ್ಪ್ರಿಯಾ ಆಸನ್ ತತಃ ಕೋ ನ್ವಪರಃ ಪ್ರಿಯಃ" || ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಗವತವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಇಷ್ಟನೆಂದು ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಯೋಗ್ಯತಾ ಸನ್ನಿಧಿ ಇವುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇಷ್ಟನು, ವೇದಾರ್ಥನು. (15) ಹಾಗಾದರೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿವಶದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದರೂ ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ವಾಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೂಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (16) 'ಅತ್ಯಪೂಷಾನ್ ತವ ಭ್ರತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ಅವಾಪೋದ್ವಾಪಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ವರ್ತಮಾನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಂಗುಲ್ಯಾದಿಗಳ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದಲೂ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಬಾಹ್ಯಕನಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. 'ಗಾಮಾನಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಲಿಜಾದಿಯುಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ಗಾಮಾನಯತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದೆ ಗೋವನ್ನು ತರುವಪರ್ಯಂತ ನಿರೀಕ್ಷಣಮಾಡಬೇಕಾದ ಆಯಾಸವು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಕ ಆಖ್ಯಾತವದದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಗೌಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದ 'ಆನಯ' ಇದುವೊದಲಾದ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವುಳ್ಳ ಆಖ್ಯಾತವದಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ 'ಗಾಮಾನಯ' ಇದುವೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದವನಾಗಿ, ಉತ್ತಮವೃದ್ಧನ ಹೇಳಿಕೆಪ್ರಕಾರ ಮಧ್ಯಮವೃದ್ಧನು ತರತಕ್ಕ ಗವಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಆ ಮೇಲೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಹೀಗಯೇ 'ಗಾಮಾನಯ' ಗೋವನ್ನು ತಾ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ

ಪ್ರವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವೂ, ಪುತ್ರಸ್ತೇ ಜಾತಃ=ನಿನಗೆ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರ್ಷ ಜ್ಞಾನವೂ, ಪುತ್ರಸ್ತೇ ಮೃತಃ=ನಿನ್ನ ಮಗನು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಕವೂ, ಸರ್ಪೋಽಸ್ಮಿ=ಹಾವು ಇದೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಯಜ್ಞಾನವೂ, ತೃಣಮಸ್ಮಿ=ಹುಲ್ಲು ಇದೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂತೂ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (17) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳ ವಶದಿಂದ ಸುಖಂತ ತಿಂಜಂತ ಪದಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗಿ, ಅತೀತಕಾಲ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗಿ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ತರತಕ್ಕ ಗವಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಅದರಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾದ 'ಆನಯ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಿಗೆ ಆ ಮೇಲೆ ಆಕಾಂಕ್ಷಾವಶದಿಂದ 'ಆನಯಿಷ್ಯತಿ'ತರುವನು ಇದುವೊದಲಾದ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೋ, ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು. ಆ ಮೇಲೆ ಅತೀತಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ಆ ಮೇಲೆ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವುಳ್ಳ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು. ಅದುದರಿಂದ ಕಾಲತ್ರಯವ ಜ್ಞಿನ್ನವೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. (18) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇಷ್ಟವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಸಾಧನವನ್ನೂ ಇಚ್ಛಿಸುವರು. ಕೇವಲ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿದರೆ ಅನಾಕಾಂಕ್ಷಿತವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. (19) ಇಷ್ಟಸಾಧನವು ಅವರೋಕ್ಷವಾಗಲೀ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಲೀ ಜ್ಞಾನವೇ. ಕರ್ಮವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪಾರವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಉದಾ- ಚರ್ವಣ ನಿಗರಣ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು ರಸಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ರಸಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ - 'ಪುತ್ರಸ್ತೇ ಜಾತಃ' ನಿನಗೆ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಸುಖವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. 'ನಿನಗೆ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು' ಎಂದು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ತಂದೆಯ ಮುಖವಿಕಾಸಾದಿಗಳಿಂದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವು ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾನೆ. (20) ಹೀಗೆಯೇ ಆವಾಪೋದ್ವಾಪಗಳಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುತ್ರಾದಿ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. 'ಪಿಕಃ ಕೋಕಿಲಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪದದ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪಿಕ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲದೇನೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪದದ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪದದ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕಾರಣ, ಸರ್ವವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಬಲದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಪರತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (21) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಕೇವಲ ಕಾರ್ಯಪರತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೆ ಸ್ತುಕ್ಸ್ತುವ ವಹ್ಯಾದಿ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭಸ್ಮಹೋಮಾದಿರೂಪವಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕರ್ಮವೂ ಯಜ್ಞವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ತುಕ್ಸ್ತುವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಉಪಾಸನಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪಾಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಸತ್ಯಕಾನುತ್ಪನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಆತನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಒಡಂಬಡಲೇಬೇಕು. (22) ಮತ್ತು ವಿಧಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅಂಗೀ

ಕರಿಸಬೇಕು. ವೇದಾಂತ ವಾಕ್ಯಗಳು ಉಪಾಸನಾಖ್ಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತವಾದ ವಿಶೇಷಣ ಭೂತಫಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯೋಪಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾವೋತಿ ಪರಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನಾಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಫಲವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸುವವನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯ ಬೇಕೆಂದು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ತೋರುವ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಅವನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣ ವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಕಾರ್ಯೋಪಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ, ಸಂಹರ್ತೃತ್ವ ನೊದಲಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದುದೇ. (23) ಹೀಗಾದರೆ ಮಂತ್ರ ಅರ್ಥವಾದ ಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೂ ವಿಧಿಶೇಷಗಳೆಂದೇ ಸಿದ್ಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವಾದ ಭಾಗವು ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಾದ ಸಾವಿರಾರು ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಯಾಗಾದಿರೂಪ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಬುದ್ಧಿಯೇ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಬುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಗುಣಗಳು ಇವೆ ಎಂದೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇಬೇ ಕ್ರಮದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರ ಅರ್ಥವಾದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಗಳು ಸಿದ್ಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (24) ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ 'ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನ ಹಂತವ್ಯಃ' ಇದುವೊಂದಲಾದ ನಿಷೇಧವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ನಿಷೇಧವು ಅಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ನ ಹಂತವ್ಯಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ನನಗಾಗಿ * ಪರ್ಯುದಾಸವೇ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅಂತೂ ನಿಷೇಧಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಇಲ್ಲ ವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (25) ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಹೇಳಿದರೆ ಕಾರಕ ಪದಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು. ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಹೇಳಿದರೆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ದಿಂದ ಅನ್ವಯವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಪದಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಡಂಬಟ್ಟರೆ ಸಿದ್ಧವದಾರ್ಥಗಳಿಗೇನೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಕಾರ್ಯಾನುಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಸರ್ವ ವೇದಗಳ ಪದವೂ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಕರ್ಮ ಕಾಂಡವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಶ್ರೀ ಹರಿ ಯಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಒಡಂಬಟ್ಟರೆ ವಾಕ್ಯ ಭೇದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, (26) ಮತ್ತು ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದ ಅನಂತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಮಹಾಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾದ

* ಪರ್ಯುದಾಸಃ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಯತ್ರೋತ್ತರಪದೇನ ನೌತ್ | ಪ್ರತಿಷೇಧಸ್ತ ವಿಜ್ಞೇಯಃ ಕ್ರಿಯಯಾ ಸಹ ಯತ್ರ ನೌತ್ || (೧) ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೌತ್ ಕ್ರಿಯೆ (ಅಖ್ಯಾತಾರ್ಥ)ಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದುದನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದದಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ ಪರ್ಯುದಾಸವು. (೨) ಎಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನೌತ್ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧವು. ಉದಾ=(೧) 'ನೇಕ್ಷೇತೋದ್ಯಂತಮಾದಿತ್ಯಂ' ಉದಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬರತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡಲಾರೆನೆಂದು ಅನೀಕ್ಷಣ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಪಾಪಕ್ಷಯವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಂತೂ ಪಾಪಕ್ಷಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (೨) ನ ಸುರಾಂ ಪಿಬೇತ್ =ಮದ್ಯವನ್ನು ಕುಡಿಯಬಾರದು. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕರ್ಮಕಾಂಡಕ್ಕೆ ಪರಮ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಅಲ್ಪಫಲಸಾಧನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (27) ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಾಕ್ಯೈಕವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. 'ವ್ರೀಹಿಭಿರ್ಯಜೇತ' ಇದುವೊಂದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಗಳಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳು 'ತಮೇತಂ ವೇದಾನು ವಚನೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವಿವಿದಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತವಸಾ ನಾಶಕೇನ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. (28) 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪದದಿಂದ ಸತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ತಾನ್ವಯವೂ, ವ್ಯಸ್ತಾನ್ವಯವೂ ಸಿದ್ಧಿ ಸುತ್ತದೆ. ಅವಾಂತರ ವಾಕ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದರೂ ಮಹಾವಾಕ್ಯವು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಭೇದದೋಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವು ಬರಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವದೋಷಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (29) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೋ, ಕರ್ಮವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೋ ಆದಕಾರಣ 'ವಿವಿದಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಜ್ಞಾನೋಪಯುಕ್ತಗಳೇ. ಜ್ಞಾನವೇ ಆತನ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಸಾದವು ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರ) ದಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕರಣಭೂತವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾರೂಪವಾದ ಇತಿಕರ್ತವ್ಯತ್ವ (ಸಹಕಾರಿ) ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವವು (ಹುಟ್ಟಿಸುವಿಕೆಯು) ಕೂಡ ಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ' ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೇ. ಹೀಗೆ ಅತಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಪರತ್ವರೂಪವಾದ ೩ ನೇ ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥಿತವಾಯಿತು.

ಕಾರ್ಯತಾನಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪ್ರಮಾಣ್ಯನಾದವು.

ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಬೌದ್ಧರ ಮತವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ-

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಮಾಣರಣವೇ ಪ್ರಮಾಣವು. ಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಯಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (ಅಂತೂ ಶಬ್ದಃ ನ ಪ್ರಮಾಣಮಿತಿ ವ್ಯವಹರ್ತವ್ಯಃ ಪ್ರಮಿತ್ಯಜನಕತ್ವಾತ್=ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸ ಕೂಡದು, ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಸೂಚಿತ ವಾಯಿತು.) ವಿಷಯವಿರತಕ್ಕದೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ವಿಷಯವು ೧ ಪರೋಕ್ಷ, ೨ ಅಪರೋಕ್ಷ ಎಂತ ಎರಡು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೨ ಅಪರೋಕ್ಷವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು. ೧ ಪರೋಕ್ಷವು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯುಕ್ತವಾದ ವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (2) ಮತ್ತು ಯಾವುದು ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವೋ ಅದು ಪ್ರಮಾಣವು ಧೂಮಜ್ಞಾನದಂತೆ. ಶಬ್ದವು ವಿಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (3) 'ಯತ ಪ್ರಮಾಣಂ ತತ್ ಬಾಹ್ಯಕರಣಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ನ ಭವತಿ ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾನಂ' ಯಾವುದು ಪ್ರಮಾಣವೋ

ಅದು ಬಹಿರಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ವಿಜ್ಞಾನದಂತೆ. ಶಬ್ದವಾದರೂ ಶ್ರೋತ್ರ ರೂಪವಾದ ಬಹಿರಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹಿರಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದ ಘಟದಂತೆಯೇ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (ಅಪ್ರಮಾಣವು.) (4) ಮತ್ತು ಶಬ್ದವು ಆಕಾಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕದಾದವ್ರೆಯುಕ್ತ ಆತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮ ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದಿರುವ ಘಟದಂತೆಯೇ ಅಪ್ರಮಾಣವು. ಮತ್ತು ಶಬ್ದವು ಆಕಾಶಗುಣವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ, ಆಕಾಶಗುಣವಾದ ಆಕಾಶಸರಿಮಾಣದಂತೆಯೇ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (ಅಪ್ರಮಾಣವು.) (5) ಮತ್ತು ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೋ, ಅಸಂಬಂಧ ವಾಗಿಯೋ? ಒಂದನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ೧ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ (ಅಭೇದ) ವೋ, ೨ ಸಂಯೋಗವೋ, ೩ ಸಮವಾಯವೋ, (೧) ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಹೇಳಿದರೆ ಬೆಂಕಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಮುಖವು ಸುಟ್ಟುಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವರ್ತಮಾನ (ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತೀತವಾದ (ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ಅರ್ಥದಿಂದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅರ್ಥವೂ ವರ್ತಮಾನವಾಗಬೇಕಾದೀತು. ಅಥವಾ ಶಬ್ದವು ಅತೀತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ ದ್ದು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ಸಂಯೋಗವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶಬ್ದವು ಗುಣವಾಗಿರುವ ದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯವಲ್ಲ. ದ್ರವ್ಯ-ದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೇನೇ ಸಂಯೋಗವು ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯ ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅದು ಮೂರ್ತ (ಪೃಥಿವೀ-ಜಲ-ತೇಜಸ್ಸು-ವಾಯು-ಮನಸ್ಸು) ವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಅರ್ಥದ ಸಂಯೋಗ ಹೇಳಿದರೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ವಿಸಯಾಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಸರ್ವಗತವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಸಂಯೋಗವಿದ್ದು ದ ರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಸರ್ವಥಾ ಅತೀತ ಮೇಲೆ ಆಗುವ ವಸ್ತು ಇವುಗಳಿಂದ ಸಂಯೋಗವು ಕೂಡದಿರುವವ್ರೆಯುಕ್ತ ಅದನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸದೆ ಇರಬೇಕಾಯಿತು. (೩) ಸಮವಾಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆಕಾಶದ ಗುಣವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಟವೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಸಮವಾಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾಶದಿಂದ ಸಮವಾಯಸಂಬಂಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಕಾಶವೇ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗು ವುದು. ಅಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಆಕಾಶಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾಗುವವು. ಶಬ್ದವು ದ್ರವ್ಯವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅದು ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ, ಅಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯ ವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಟಾದಿಗಳಿಂದ ಸಮವಾಯವು ಕೂಡಲಾರದು. (6) ಮತ್ತು ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥದಿಂದ ಅಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಅಂದರೆ, ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಬೋಧಿಸುವುದಾದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸಬೇಕೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಬೋಧಿಸಬೇಕಾಗುವವು. (7) ಮತ್ತು ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಐದು ಫಲ ಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಪ್ತನೂ ಅನಾಪ್ತನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು. ಅವರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ರುವ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ 'ವಿಶೇಷವುಂಟೋ' ಇಲ್ಲವೋ, (೧) ವಿಶೇಷವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಶೇಷವು ತೋರಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವದೆ ಎಂದರೆ—ಆತನಿಗೆ ವಾಕ್ಯೋಚ್ಚಾರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಆತನ ವಾಕ್ಯದಿಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಪುರುಷನಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. (೨) ವಿಶೇಷವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಬ್ಬನು ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ವಿಸಂವಾದವೂ, (ಅಂದರೆ ಅನಾಪ್ತನ ಮಾತನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಫಲ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದು) ಒಬ್ಬನ ಮಾತಿಗೆ ಸಂವಾದವೂ (ಅಂದರೆ ಆಪ್ತನ ಮಾತನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೋಗು ವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಐದು ಫಲಗಳಿರುವುದು) ಹೇಗೆ ಕೂಡುವುದು? ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ (ಅನಿಯತಸಂವಾದ

ಎರುವಪ್ರಯುಕ್ತ) ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಭಾವನಾ (ಉತ್ಕೃಷ್ಟೈಕತರಕೋಟಿಕಸಂಶಯ) ಮಾತ್ರದಿಂದ ಕೃಷ್ಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಂತೆಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು. ಅಂತೂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಭಾವನೆಯೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಅದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶಬ್ದವು ಸಂಶಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (ಅಪ್ರಮಾಣವೇ) ಅದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯಿಂದ ಶಬ್ದವೇ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದು? ಸಿದ್ಧರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಪುನಃ ಹೇಗೆತಾನೆ ಕೂಡಬಹುದು? ಅದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರಾರಂಭವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಬೌದ್ಧರು ಶಂಕಿಸಿದರೆ-

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ವತಃ ಏವಾಗಮಸ್ಯ ಹಿ || ೬೬ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆಯೇ, ಆಗಮಸ್ಯ = ಶ್ರುತಿಗೆ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ=ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವು, ಸ್ವತಃ ಏವ=ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಇರುವುದು. ಪರಾಪೇಕ್ಷಾರಹಿತವಾದುದೇ. ಸಂವಾದಾಧೀನವಾದುದಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯಾವ ನೈಯಾಯಿಕರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸ್ವತಃ ಏವ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎಂದು, ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನುಪಪಾದಿಸಿದ್ದು. ಯಾರು ಪ್ರಮಾಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸ್ವತಸ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳಂತೆಯೇ, ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು. (2) ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಜ್ಞಾನವು (೧) ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ, (೨) ಇಲ್ಲವೋ, (೨) ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ತನ್ನ ಅನುಭವವನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡಿದಂತೆ ಆಗುವುದು. ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೂ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾನು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. (೧) ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಸಂಶಯವೋ, ವಿಪರ್ಯಯವೋ (ಭ್ರಾಂತಿಯೋ,) ಒಂದು ಧರ್ಮವೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬಾಧಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಪರ್ಯಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧವನ್ನು ಒಡಂಬಟ್ಟರೆ ತಾನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾಧವಿದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾಹತಿಯು ತಪ್ಪಲಾರದು. ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಂಶಯ ವಿಪರ್ಯಯಾಜನಕತ್ವೇ ಸತಿ ಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿನತ್' ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವು ಸಂಶಯ ವಿಪರ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇದ್ದು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಂತೆಯೇ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ಬೇರೆ ನಿಯಾಮಕವು ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ? (3) ಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಆಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಕಣ್ಣು ಇದ್ದರೂ ರೂಪಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಹೊಗೆ ಇದ್ದರೂ ಬೆಂಕಿಯ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ,

ಅನುಮಾನವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ— ಆಗ ಕಣ್ಣುಮಾತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅಂತಃಕರಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದು ವಿಷಯಸಂಬಂಧ ವಾದರೇನೇ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆನಿಸುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಹೊಗೆಯು ಮಾತ್ರ ಅನುಮಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಪಕ್ಷಧರ್ಮತೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿದದ್ದೇ ಅನುಮಾನವೆನಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳು ಇರುವಾಗ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಯೇಸರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವಿರಿ. ಆಗ ನಾವೂ ಹೇಳುವೆವು. ಕೇವಲ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶ್ರುತವಾಗಿಯೂ ಶಕ್ತಿ, ಸ್ಮರಣೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಇದ್ದದ್ದೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದವಿರುವಾಗ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಕೇವಲ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು. ವಿಶಿಷ್ಟಶಬ್ದವು (ಶ್ರುತವಾದದ್ದು ಶಕ್ತಿ, ಸ್ಮರಣದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದು) ವಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. (ಅಂದರೆ 'ಜ್ಞಾನಾಜನಕತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು.) ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಒಡಂಬಡಬೇಕು. (4) ವಿಷಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಎಕೆಂದರೆ— ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅದಕ್ಕೂ ಪರೋಕ್ಷವು ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷವು ವಿಷಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದು ಕಿವಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗಬಹುದು. ಆಗ ನೀವು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಇದು ಬಿಳಿಬಟ್ಟೆ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತೂ ಬಿಳಿಪು ಎನ್ನುವ ವಿಷಯವು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣು ಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವು. (5) ಮತ್ತು ನ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ನಿರಾಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಕಂಡ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅವಲಾಪಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರಿಂದ ಎನಾದರೂ ನ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇದು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರೋಕ್ಷವೇ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವ ಕೆಲವು ವಿಷಯವು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (6) ಆದಾಗ್ಯೂ ಕಣ್ಣುಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷ ವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವರೂಪ ಒಂದೇ ಧರ್ಮವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಶಬ್ದ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ಪರೋಕ್ಷವಿಷಯತ್ವ ಹೇಳಿದರೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಧರ್ಮವು ಇರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ— ಅದು ೧ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧವೋ ಅಥವಾ ೨ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ೩ ಅನುಮಾನತ್ವರೂಪಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೋ. (೧) ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಧರ್ಮದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವು ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವೇ. (೩) ಅನುಮಾನತ್ವರೂಪ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುಮಾನದಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವೆವು. (7) ಮತ್ತು ಹೀಗೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಏನು ಉತ್ತರಕೊಡುವಿರಿ?

ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗದಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಜನರ ವ್ಯವಹಾರವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪರೋಕ್ಷವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಪರಾಭಿಪ್ರಾಯಾದಿರೂಪವಾದ ಅಸಂಕೀರ್ಣವಿಷಯವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ಆಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು, ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಉತ್ತರವು ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ಚ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದರು. ಅನುಮಾನದಂತೆಯೇ ಶಬ್ದವೂ ಪ್ರಮಾಣವೇ. (8) ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯವಾಗಲೀ ಇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಲೀ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾಗದಿದ್ದರೂ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದವೂ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾಗದಿದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೇ. (9) ಮತ್ತು 'ಪರ್ವತೋ ವಹ್ನಿನಾನ್ ಧೂಮಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾಗದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹಾಗೆಯೇ ಏತಕ್ಕೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ? ಹಾಗಾದರೆ, ಧೂಮಾದಿಗಳೇ ಅನುಮಾನವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನವೇ, ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ, ಅದರ ಜ್ಞಾನವೇ, ಎಂದು ಹೇಳುವೆವು. ಅಂತೂ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಆಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎಂದು. (10) ಬಾಹ್ಯವಾದ ಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ, ಎನ್ನುವುದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಬಾಹ್ಯಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಬಾಹ್ಯಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಧೂಮದಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡಬಹುದು. (11) ಆತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಅಂತಹದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆಯೂ, ಅನುಮಾನದಂತೆಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡಬಹುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಧೂಮವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಧೂಮಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅದು ಆತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ, ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬರೇ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಶಬ್ದಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣವು, ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅದು ಆತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇದ್ದುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮನ್ಯನಾಶ್ರಿತತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ಆಸಿದ್ಧಿಯೇ. (12) ಶಬ್ದವು ಆಕಾಶಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಆಕಾಶಗುಣವನ್ನುವುದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ವರ್ಣರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣವು. ವರ್ಣವು ತತ್ತ್ವಜ್ಞರ ಮತದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಗುಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ದ್ರವ್ಯವು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತಿರೇಕ ದೃಷ್ಟಾಂತವು. ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಆಕಾಶದ ಗುಣವಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದವೂ ಆಕಾಶದ ಗುಣವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆಯೇ ಪ್ರಮಾಣವೇ. ಮತ್ತು ಈ ಹೇತುಗಳು ಇರಲಿ. ಸಾಧ್ಯವು ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾಗದಿರುವವ್ರಯುಕ್ತ ಅಪ್ರಯೋಜಕಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. (13) ಮತ್ತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ಉಂಟೋ ಇಲ್ಲವೋ? ಎಂದು ಯಾವುದು ಶಂಕಿತವಾಗಿಯದೋ, ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟೆಂದೇ ಹೇಳುವೆವು. ಅದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವೊದಲಾದ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡದಿದ್ದರೂ ಬೇರೆ ಸಂಬಂಧವು ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಘಟ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡದಿದ್ದರೂ ಸಂಯೋಗವೆಂದು ಹೇಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುವಿರೋ, ಶ್ರೋತ್ರಕ್ಕೆ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮವಾಯವೆಂದು ಹೇಳು

ವಿರೋಧ, ಧೂಮಾದಿರೂಪ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವ್ಯಾಪಕಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೀರೋ, ಇನ್ನೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವೂ ಅಸಂಬಂಧವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ, ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಬರುವುದರಿಂದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದಿ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಬೇರೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಕಾರ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವಾಗ ಅದನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎಂದು.

(14) ಅಂತಹ ಸಂಬಂಧವು (೧) ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸಂಕೇತವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. (೨) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವಾಚ್ಯವಾಚಕ ಭಾವರೂಪ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ಇತರರು ಹೇಳುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರೆ 'ಸ್ವತಃ' ಸ್ವಾಭಾವಿಕಸಂಬಂಧ ದಿಂದಲೇ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರೂ 'ಔತ್ಪತ್ತಿಕಸ್ತು ಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥೇನ ಸಂಬಂಧಸ್ತಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಮುಪದೇಶೋಽವ್ಯತಿರೇಕಶ್ಚಾರ್ಥೇನುಪಲಬ್ಧೇತತ್ಪ್ರಮಾಣಂ ಬಾದರಾಯಣ ಸ್ಯಾನವೇಕ್ಷತ್ವಾತ್'—(ಜೈ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೧. ಪಾ. ೧. ಅಧಿ. ೫.) ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥದಿಂದ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವು (ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವ ಸಂಬಂಧವು) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ. ವೇದವು ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವಕವು. ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಂಶಯವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. (ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸ ತಕ್ಕದೂ ಸಂಶಯವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದಿರುವುದೂ ಆಗಿದೆ.) ಅದಕಾರಣ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೇ. ಅಂತೂ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣವೇ, ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರೂ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೇಳುವರು. 'ನಿತ್ಯಯೋಗೋಽಪಿ ಶಬ್ದಾನುಮಾರ್ಥೈರ್ನೈವ ನಿಷಿದ್ಧತೇ' ಎಂದು. ಅಂತೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥದಿಂದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಾಗಲೀ, ಸಂಯೋಗವಾಗಲೀ ಸಮವಾಯ ವಾಗಲೀ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವರೂಪ ವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. (15) ಹಾಗಾದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವಾಚ್ಯ ವಾದ ಅರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಾದರೆ, ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಂತೆ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಿಗೂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಬರಲಿ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ, ಹೇಗೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಿಗೆ ರೂಪಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಆಗಂತುಕವಾದ ಸನ್ನಿಹಿತಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ರೂಪಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ, ಮತ್ತು ಹೇಗೆ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯಸಂಬಂಧವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಲಿಂಗವನ್ನನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡವನಿಗೇನೇ ಅದು ಸಾಧ್ಯಜ್ಞಾನ ವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥದಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಆ ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವಿದ್ದವನಿಗೇನೇ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಿಯಮ ವಿದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎಂದು. (16) ಆದಾಗ್ಯೂ ಆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವೂ (೧) ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಿಂದಲೋ, ಅಥವಾ (೨) ಯಾವುದಾದ ರೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅರ್ಥದಿಂದಲೋ. ೧ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಅರ್ಥವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಋಷಿ-ಆರ್ಯ-ಮೈಂಚ್ಛರಿಗೆ ಆ ನಿಯಮವು ಆಗದೆ ಹೋಗು ವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಆರ್ಯರು ಯಾವವೆಂದರೆ ದೀರ್ಘಶೂಕ(ಉದ್ದಚೂಂಗು ಇದ್ದದ್ದು ಗೋಧಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಧಾನ್ಯವಿಶೇಷವು) ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮೈಂಚ್ಛರು ಪ್ರಿಯಂಗು (ಸೂಕ್ಷ್ಮಧಾನ್ಯವಿಶೇ ಷವು. ನವಣೆ) ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆರ್ಯರು ತ್ರಿವೃತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಲತಾವಿಶೇಷವೆಂದರ್ಥವೆನ್ನು

ತತ್ತಾರೆ. ಋಷಿಗಳು 'ತ್ರಿವೃದಗ್ನಿಷು' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸ್ತೋತ್ರಸಾಧನೀಭೂತಗಳಾದ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದುಮೊದಲಾಗಿ ಅನಿಯಮವು ಇದೆ. ಅವರವರ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ದೀಪಕ್ಕೆ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವದರಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ರಸವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾರದಷ್ಟೆ. ಸಾಂಕೇತಿಕವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನಿಯಮವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಪುರುಷರ ಇಚ್ಛೆಯು ಕಾರಣವು, ಇಚ್ಛೆಯೂ ನಿಯತವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಯನಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಭಾಷಣ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಚತುರರಾದವರು ಭೂಚೇಷ್ಟೆ (ಹುಬ್ಬನ್ನು ಹಂದಾಡಿಸುವುದು) ಕಣ್ಣನ್ನು ಹಾರಿಸುವುದು, ಹಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೋ, ಅಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪುರುಷರು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ ಆ ಸಂಕೇತವೂ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ನಿಯತವಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೂಕೂಡ 'ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು' ಎನ್ನುವ ಇಚ್ಛಾರೂಪ ಸಂಕೇತವೇ ಅನಿಯತವು, ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ — ನಾವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವೆವು. ಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಕೇತದಿಂದ ಬೋಧಕವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅದೆ. ಅಂತೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸಂಕೇತದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನಿಯಮವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (17) ಹಾಗಾದರೆ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸಂಕೇತದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಅದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳು ಕೂಡುವಾಗ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದುದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು ಎಂದರೆ—ಹಾಗಾದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವೆವು. ಅವರವರ (ಆರ್ಯ-ಮ್ಲೇಂಚ್ಛಾದಿಗಳ) ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಕಣ್ಣು ಮುತ್ತಿನಚಿಪ್ಪಿನಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾದರೆ ಕೆಲವರು ಚಿವ್ವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಬೆಳ್ಳಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇಷ್ಟರಿಂದ ಕಣ್ಣು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವಷ್ಟೇ. ದೋಷರೂಪ ಸಹಕಾರಿಯಿದ್ದರೆ ಚಿಪ್ಪನ್ನು ಬೆಳ್ಳಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ದೋಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಚಿಪ್ಪುವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆ ಕೃತಕತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಕೆಲವರು ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಕೆಲವರು ನಿತ್ಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ಕೃತಕತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವು 'ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯವು' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇರುವುದಾದರೆ 'ವಿರುದ್ಧ' ಎನ್ನುವ ಹೇತ್ವಾಭಾಸವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕೃತಕತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವು ಅಶಕ್ಯವಾದ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎಂದಿಷ್ಟರಿಂದ ಅದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲ. ಶಕ್ಯ, ಅಶಕ್ಯ ಉಭಯಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಾಯಕತ್ವರೂಪವಾದ (ಶಕ್ಯ ಅಶಕ್ಯ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ) ಅನಿಯಮವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿ ದೋಷವಿರುವುದು, ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು, ಅನುಸರಿಸದಿರುವುದು ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿ ವಶದಿಂದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಜ್ಞ' ಎಂದು. ಆದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಇಷ್ಟು ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಶಬ್ದವು ಸಂಕೇತದಿಂದಲೂ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣುಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ದೋಷವಿದ್ದರೆ ಯಥಾರ್ಥ

ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರವು. ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ (ಇಂದ್ರಿಯ) ಕ್ಕೆ ವಿಸಂವಾದವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ.

(18) (ಸಂಕೇತವಾದಿಯು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವನು.) ಹಾಗಾದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವಿದೆ ಎಂದು ಯಾರು ಹೇಳುವರೋ ಅವರಿಗೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೇನೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವಿರೋಣವಾತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಸಂಬಂಧವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿಯೇ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಅಂದರೆ, ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಹಾಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ 'ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ' ಎನ್ನುವುದಾಗಲೀ, 'ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎನ್ನುವುದಾಗಲೀ ಸಂಕೇತವೇ ಉಪಾಯವು. ಅಂದರೆ, ಪರಮೇಶ್ವರನ ಇಚ್ಛಾಧೀನವಾದುದು ಯಾವುದು ಸಂಕೇತವೋ ಅದರ ಜ್ಞಾನವೇ ಉಪಾಯವು. ದೇವದತ್ತ ಚೈತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಗೆ ಸಾಂಕೇತಿಕಗಳೋ ಹಾಗೆಯೇ ವೃದ್ಧರು ಮಾಡತಕ್ಕ 'ಗಾಃ ಪುಷ್ಪಂ' ಇದುವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಸಾಂಕೇತಿಕವೇ. ಆದಕಾರಣ ಹೀಗೆ ಆಯಾಸಪಟ್ಟು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಂಕೇತವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಕೇತವೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಪ್ರಶಸ್ತವು. ಅದರಿಂದಲೇ ಪಯೋಗವೂ, ಜ್ಞಾನವೂ, ವ್ಯವಹಾರವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (19) (ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಯಾರು ಹೇಳುವರೋ ಅವರಿಗೂ ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಕೇತವೇ ಉಪಾಯವು, ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಕ್ತಿವಾದಿಯು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯು) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಸ ಅರ್ಥಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಸಂಕೇತವೇ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿಯಷ್ಟೆ ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶವೇ ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಸಂಕೇತನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದಾದರೆ, ಸಂಕೇತವನ್ನೇ ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿಯಾರು? ಆದಕಾರಣ ಸಂಕೇತಮಾಡೋಣವೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವರು. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಧರ್ಮ ಜ್ಞಾನ-ವೈರಾಗ್ಯ-ಐಶ್ವರ್ಯ-ಸಂಪನ್ನರೂ ಅದ ಮಹರ್ಷಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸುಕರವೇ ಆಗಿದೆ. ಆ ಮಹಾಮಹರ್ಷಾದಿಗಳು ಪ್ರಯೋಜ್ಯವೃದ್ಧನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡತಕ್ಕ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ನಮಗೂ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಸುಲಭದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಉತ್ತಮ ವೃದ್ಧನ (ಗುರುವಿನ) ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿರುವ ಮಧ್ಯಮವೃದ್ಧ (ಶಿಷ್ಯ)ನಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲೀ, ಹರ್ಷ ಶೋಕ ಭಯಾದಿಗಳಾಗಲೀ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾಲಕನು 'ಬೇರೆ ಅನೇಕಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಉಂಟಾಗದೆ ಇದ್ದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಶ್ರವಣವೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಬದಲಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಾಕಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ವಿಧಗಳಾದ ಪ್ರವೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ವಾಕ್ಯವು ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಆಯಾಯ ಪದಗಳು ಆಯಾಯ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು

ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಪದಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವರೂ ಕೂಡ ಇಂತಹ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ ಇರೋಣ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಶಾಬ್ದಬೋಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಸಂಕೇತವಾದಿಗಳು ಶಕ್ತಿವಾದಿಯು ಶಂಕಿಸಿದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. (20) (ಪುನಃ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯು ಶಂಕಿಸುವನು.) ಇದಾಗ ಬಹುದಿತ್ತು. ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಸಂಬಂಧವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವಾದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧುವು, ಈ ಶಬ್ದವು ಅಸಾಧುವು ಎಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡತಕ್ಕ ವ್ಯಾಕರಣವು ವ್ಯರ್ಥವು. ಯಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಚಕತ್ವವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಶಬ್ದವು ಸಾಧುವು, ಬೇರೆಯಾದುದು ಅಸಾಧುವು. ಸಾಂಕೇತಿಕವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಾಧುಗಳೆಂದಾಗಲೀ, ಅಸಾಧುಗಳೆಂದಾಗಲೀ ಆಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅಂತೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧುವು. ಇದು ಅಸಾಧುವು ಎಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡತಕ್ಕ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪರಮೇಶ್ವರನು ಮಾಡಿದ ಸಂಕೇತವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವು. ಅಂತೂ ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಂಕೇತ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪದಗಳು ಆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧುಗಳು. ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧುಗಳಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವಿಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗಿದೆ. ಎಂದು ಸಂಕೇತವಾದಿಗಳು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಮಾಡಿದರೆ —

(21) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು) ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು. ಪರರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ (೧) ಈಶ್ವರ ಸಂಕೇತವೇ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೋ, (೨) ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತರಾದ ಮಹರ್ಷಾದಿಗಳ ಸಂಕೇತವೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಸಂಕೇತಕ್ಕೆ ಸರ್ವರನ್ನು ಕುಂತು ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಋಷಿ, ಆರ್ಯ, ಮೈಂಥ ಇವರ ಪ್ರಯೋಗ ಜ್ಞಾನ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಅವರವರ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಲು ಕಾರಣವೇನು? ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಸಂಕೇತವೂ ನಮ್ಮಿಂದ ಗೃಹೀತವಾದರೇನೇ ಶಾಬ್ದಬೋಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಸ್ವರೂಪತಃ ಇದ್ದದ್ದು (ಗೃಹೀತವಾಗದೇನೇ ಇದ್ದದ್ದು) ಅರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗಲಾರದು. ಅಗೃಹೀತವಾಗಿಯೇ ಈಶ್ವರನ ಸಂಕೇತವು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುವುದಾದರೆ ಈಶ್ವರಸಂಕೇತವು ಸ್ವರೂಪಸತ್ತಾಗಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಂತೆಯೇ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ನಿಗೂ, ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದರ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ, ನೀನು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಋಷಿವೊಂದಲಾದವರ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳಿಂದಲೇ. ಅಂತೂ ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತರಾದ ಋಷಾದಿಗಳ ಉಪದೇಶವೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾನಕವಾಗಲಿ. ಅದೃಷ್ಟವಾದ ಈಶ್ವರಸಂಕೇತವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಹೀಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವು ಉಕ್ತವಾಗಿಯಾದೋ ಆ ದೋಷವು ಪರಮೇಶ್ವರ ಕೃತ ಸಂಕೇತವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. (22) ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತ ಮಹರ್ಷಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಈಶ್ವರಕೃತವಾದ ಸಂಕೇತವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಮಾಡುವುದಲ್ಲ. ಎಂದು ಸಂಕೇತವಾದಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧನು ಅಂದರೆ ವೃದ್ಧಮದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳಿಂದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನಲ್ಲದೆ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಮಾನವೇ. (23) ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಈಶ್ವರ ಸಂಕೇತಮಾತ್ರವೇ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತರಾದ ಋಷಾದಿಗಳ ಸಂಕೇತವೂ,

ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗವು. ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದರೂ) ವ್ಯಾಕರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವೈಯುಧ್ಯವು. 'ಸಾಧುಭಿರ್ಭಾಷಿತವ್ಯಂ' ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ ಸಾಧುಶಬ್ದ ವ್ಯವಹಾರಮಾತ್ರವು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು. ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನಭೂತವಾದ ವ್ಯವಹಾರಮಾತ್ರವಾದರೂ ಈಶ್ವರ ಸಂಕೇತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಈಶ್ವರೇತರರಾದ ಋಷ್ಯಾದಿಗಳ ಸಂಕೇತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. (ಅಂದರೆ ಈಶ್ವರಕೃತಸಂಕೇತ ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತಕೃತಸಂಕೇತ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹಾರಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತರಾದ ಋಷ್ಯಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಸಂಕೇತ ಪರಿಪಾಲನಾರ್ಥತ್ವವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಯಾವ ಪದಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಸಂಕೇತವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದರಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಸಾಧುಗಳು, ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಾಧುಗಳು ಎಂದು ವಿಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿದ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಪರಿಪಾಲನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವು ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ ಅದು ಅಯುಕ್ತವು.) (24) ಪರಮೇಶ್ವರ ಸಂಕೇತಕರಣವು ಅದೃಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣ-ನಿಗಮ-ನಿಘಂಟು ಮೊದಲಾದುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕಶಕ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಲಾರದು, ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (25) 'ಏಕಃ ಶಬ್ದಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾತಃ ಸುಷ್ಪ್ರಪ್ರಯುಕ್ತಃ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಕಾಮಧು-ಗೈವತಿ' ಎನ್ನುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ, 'ನ ಮ್ಲೇಂಛಿತಮೈ ನಾಪಭಾಷಿತಮೈ ಮ್ಲೇಂಛೋಹ ವಾ ಏಷ ಯದಪಶಬ್ದಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯೂ, 'ಯಸ್ತು ಪ್ರಯುಂಕ್ತೇ ಕುಶಲೋ ವಿಶೇಷೈಃ ಶಬ್ದಾನೈವಾನ್ವಯವಹಾರಕಾಲೇ | ಸೋಽನಂತಮಾಪ್ನೋತಿ ಜಯಂ ಪರತ್ರ ವಾಗ್ಯೋಗವಿದ್ವಿಷ್ಯತಿ ಚಾಪಶಬ್ದೈಃ' || ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಸಂಕೇತ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅವುಗಳೂ ಸಂಕೇತ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕಶಕ್ತಿ- ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನಗಳಾಗಿವೆ. ಅಂದರೆ, ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದನ್ನೂ ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸಾಧುಶಬ್ದಗಳ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಅಸಾಧುಶಬ್ದಗಳ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮಹಾನರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. (26) ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಚೈತ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಸಂಕೇತವೂರ್ವಕವೇ. ಆದಕಾರಣ ಸಂಕೇತವೇ ಸಾಕು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವು ಬೇಡ ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಂತ್ಯವಾದ ಉಪದೇಶಾದಿರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು. ಅಂದರೆ, ಅಂತ್ಯತಂತುಸಂಯೋಗಾದಿಗಳೇ ಪಟಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆಂದು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವಾಗ ತಂತುಮೊದಲಾದವುಗಳು ಪಟಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದೂ ಕಲ್ಪಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವವು. ಮಣ್ಣು ನೀರು ಮೊದಲಾದ ಸಹಕಾರಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬೀಜಕ್ಕೆ ಅಂಕುರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಥವಾ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉಪದೇಶಾದಿಗಳನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಬಹುದು. (27) ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಏನು ಪ್ರಮಾಣವು? ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು, ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪ ಸಹಕಾರಿಭೂತಗಳಾದ ಸಂಕೇತಗಳಿಂದಲೇ ಕೂಡಬಹುದು ಎಂದು ಸಂಕೇತವಾದಿಗಳು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು. ಸ್ವರೂಪಸಹಕಾರಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯು (೧) ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ, (ಅಂದರೆ, ವಹ್ಯಾದಿಸ್ವರೂಪ, ಕರತಲಾನಲ

ಸಂಯೋಗರೂಪ ಸಹಕಾರಿ ಇವುಗಳಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ವಹ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಾಹಾನುಕೂಲವಾದ ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಧರ್ಮರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.) ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆಂದು ಲಿಂಗಪಾದದಲ್ಲಿ 'ಇತಿ ಹೈಂಗಿಶ್ಚುತಿಸ್ರಾಹ ಶಕ್ತಿಸದ್ಭಾವ ಏವ ತು' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. (೨) ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಆ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಈಗಿನವರು ಸಂಕೇತಮಾಡತಕ್ಕವರಲ್ಲವೆಂದು ನಿಮಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ. ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣನು ಸಂಕೇತಮಾಡತಕ್ಕವನೊಬ್ಬನಿದ್ದಾನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (28) ಹಾಗಾದರೆ 'ಗವಾದಿಶಬ್ದಾಃ ಸಾಂಕೇತಿಕಾಃ ಶಬ್ದತ್ವಾತ್ ದೇವದತ್ತಾದಿಶಬ್ದವತ್' ಗೋವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಕೇತಸಿದ್ಧಿಗಳು, ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವದತ್ತನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ— ಇಲ್ಲಿ (೧) ಸಾಂಕೇತಿಕತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು. ಗುಪ್ತಭಾಷಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ಗೋ ಶಬ್ದವನ್ನು ಘಟದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಕೇತಮಾಡಿರುವೆನು. (೨) ಸಾಸ್ವಾದಿಮತ್ತಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಂಕೇತಿಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಾದರೆ ಘಟಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಾಸ್ವಾದಿಮತ್ತಾದ ಪಿಂಡದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (29) ಗೋಶಬ್ದಃ ಸಾಸ್ವಾದಿಮತಿ ಅರ್ಥೇ ಸಂಕೇತಿಕತಃ ತತ್ರ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಶಬ್ದತ್ವಾತ್ ಗಾವ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವತ್ = ಗೋಶಬ್ದವು ಸಾಸ್ವಾದಿಮತ್ತಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾವ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಸಾಧುಶಬ್ದತ್ವವು ಉಪಾಧಿಯು. (ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾದುದು ಸಾಧನಾವ್ಯಾಪಕವಾದುದು.) ಅದಕಾರಣ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಸಂಬಂಧವು ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲವು. (30) ಅಪ್ತನೂ ಅನಾಪ್ತನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ವಿಶೇಷವು ಉಂಟೋ ಇಲ್ಲವೋ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯಾವುದು ದೋಷವು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ, ಅದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಕೆಲವುಕಡೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತವೇ ಆಗಿದೆ. ದೋಷವಿರುವುದು, ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದವೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನಾಪ್ತನಾದ ವಕ್ತೃಪುರುಷನು ಇರುವುದು, ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಭೇದವಿರುವುದು. ವಕ್ತೃಪುರುಷನು ವಾಕ್ಯೋಚ್ಚಾರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯುಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಹೇಳುವವನು ಅದೇ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ, ಹರಿತವಾದ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವವನಂತೆಯೇ ದುಷ್ಟವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅನುಮಾನವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕೃತಕತ್ವವೆನ್ನುವ ಹೇತುವು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧುವು. ಬೆಂಕಿಯು ಬಿಸಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧುವು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ವ್ಯಾಪ್ತಿವಕ್ಷ್ಯಧರ್ಮತೆಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧುವು. ಅವುಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬೆಂಕಿಯು ತಣ್ಣಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧುವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದು ಬಾಧವೆನ್ನುವುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವೇ ದೋಷವದೆ ಎಂದೇ ಹೇಳುವೆವು. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಯೋಗ್ಯವಿಷಯ ವೃತ್ತಿತ್ವ ತವಭಾವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ.

ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. (31) ಆಪ್ತ-ಅನಾಪ್ತಪ್ರಣೀತ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ವಿಶೇಷವು ಉಂಟೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ದೋಷಭಯದಿಂದ ಕೆಲವರು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವೆನ್ನುವರು. ಅಂದರೆ, 'ಏತಾನಿ ಪದಾನಿ ಸ್ವಸ್ತಾರಿತಾರ್ಥ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಾಣಿ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಮತ್ಪದಕದಂಬಕತ್ವಾತ್ ಗಾಮಾನಯ ದಂಡೇನ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಕದಂಬಕವತ್' ಈ ಪದಗಳು ತನ್ನಿಂದ ಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಗಳು ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಪದಗಳ ಸಮೂಹವುಳ್ಳದ್ದಾದವ್ರಯುಕ್ತ ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದು ಗೋವನ್ನು ತಾ ಇದುವೊದಲಾದ ಪದಗಳ ಸಮೂಹದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ವಕ್ತೃಪುರುಷನ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸಂಸರ್ಗವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನದ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಶಬ್ದದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. (32) ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ವೇದವು ಅಪಾರುಷೇಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಹೇಳುವವನೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಹಿಂದಿನ ಅನುಮಾನದಿಂದ ವಕ್ತೃಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸಂಸರ್ಗವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದತ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪಾರುಷೇಯಗಳಿಗಾದರೂ ಅನುಮಾನರೂಪದಿಂದ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆವೆರಡೂ ಇದರಿಂದಲೇ ಆಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆಯೂ, ಅನುಮಾನದಂತೆಯೂ ವೈದಿಕ-ಲೌಕಿಕ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಶಬ್ದತ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಅನುಮಾನತ್ವರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಯೋಗತಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಸ್ವತಃ ಏವಾಗಮಸ್ಯ ಹಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಆಗಮಸ್ಯ' ಎಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ—

(33) ಆದಾಗ್ಯೂ ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ ಅನೃತ ವ್ಯಾಹತಿ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಂಚಕನ ಮಾತಿನಂತೆ ಅನೃತವು ಅವ್ರಮಾಣವು. ವೇದವೂ ಅನೃತವೇ. ಅಂದರೆ, ಇಲ್ಲದೆಇದ್ದದ್ದನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪುತ್ರೇಷ್ಟ್ಯಾ ಯಜೇತ ಪುತ್ರಕಾಮಃ= ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸುವವನು ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಕಾರೀರ್ಯಾ ಯಜೇತ ವೃಷ್ಟಿಕಾಮಃ= ಮಳೆಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಕಾರೀರೀ ಯಾಗ ಮಾಡಬೇಕು, ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದರೂ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರೀರೀ ಯಾಗ ಮಾಡಿದರೂ ಮಳೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಉನ್ಮತ್ತನ ವಾಕ್ಯದಂತೆಯೇ ವ್ಯಾಹತವೂ ಅವ್ರಮಾಣವೇ. ವೇದವೂ ವ್ಯಾಹತವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಅತಿರಾತ್ರೇ ಷೋಳಶಿನಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ' 'ನಾತಿರಾತ್ರೇ ಷೋಳಶಿನಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ' 'ಉದಿತೇ ಜುಹೋತಿ' 'ಅನುದಿತೇ ಜುಹೋತಿ' ಜ್ಯೋತಿಃ ಷೋಮ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷೋಮ ಅತ್ಯಗ್ನಿಷೋಮ ಉಕ್ಥ್ಯ ಷೋಡಶೀ ಅತಿರಾತ್ರ ಆಪೋರ್ಯಾಮ ವಾಜಪೇಯ ಎನ್ನುವ ಭೇದದಿಂದ ೭ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿರಾತ್ರ ಎನ್ನುವ ಜ್ಯೋತಿಃಷೋಮ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಷೋಡಶಿನಾಮಕವಾದ ಸೋಮಪಾತ್ರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯವು. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ವಾಕ್ಯವು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಹೋರಾತ್ರವ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಖೆಯವರು ಸೂರ್ಯೋದಯ ಷಾಗುವಾಗ ಹೋಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆಯವರು ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗದಿರುವಾಗ ಹೋಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು. ಇವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಗಳು. (೩) ಪುನರುಕ್ತವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವೇ. ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪುನರುಕ್ತಿ (ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಮತ್ತೂ ಹೇಳೋಣ) ಇದೆ. ತ್ರಿಪ್ರಥಮಾನುವ್ಯಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ ತಾಃ ಪಂಚದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ=ದರ್ಶಪೂರ್ಣ ಮಾಸಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ೧೫ ಸಾಮಿಧೇನಿಗಳನ್ನು (ಅಗ್ನಿದೀಪ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ವಿಧಿಸಿ, ೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠನಮಾಡಿ, ಪ್ರಥಮಪಠಿತ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಅಂತ್ಯಋಕ್ಕನ್ನೂ ಮೂರುಮೂರಾವರ್ತಿ ಅನುವಾದಮಾಡಬೇಕು. ಅವುಗಳು ೧೫ ಆಗುತ್ತವೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಅಂತ್ಯಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವೇದವು ತಾನೇ ವಿಧಿಸಿಯದೆ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪಾನರುಕ್ತವು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ—

(34) (೧)ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿ ಈ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕಾಗಲೀ ಅನುಮಾನಕ್ಕಾಗಲೀ ಅನೃತತ್ವಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೂ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೂ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವೇದಕ್ಕೂ ಅನೃತಾದಿಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡಬಹುದು. (೨) ವೇದಗಳ ಏಕದೇಶವನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಾದರೆ ಅಂತಹ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ವೇದಭಾಗವು ಇರಲಿ. ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ವೇದಭಾಗದ ವಿಚಾರವು ಹೇಗೆ ಅಯುಕ್ತವು? (35) ವೇದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವೇದಭಾಗಕ್ಕೂ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (36) ಮತ್ತು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಾದಿರೂಪಫಲವು ತೋರುವುದರಿಂದ, ಎಲ್ಲಿ ಆ ಯಾಗಮಾಡಿದರೂ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಮಳೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವೈಗುಣ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನೃತತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ. (37) 'ನ ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದಮೇಲೆ ಷೋಡಶಿಗ್ರಹಣ-ಅಗ್ರಹಣಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಉದಿತ ಅನುದಿತ ಹೋಮಗಳು ಅಧಿಕಾರಿಭೇದದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಸರ್ವಥಾ ವ್ಯಾಹತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು (38) ಪುನರುಕ್ತಿ ಬಂದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಅನುಮಾನವೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದರೆ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಘಟವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಪುನಃ ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಪಟವಾಗಲಾರದಷ್ಟೆ. ಮತ್ತು ಕೃತಕತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಶಬ್ದವು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಅನುಮಿತವಾಗಿ ಪುನಃ ತೀವ್ರತ್ವ-ಮಂದ್ರತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅಸಮೇಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ನಿತ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನಾದರೂ ಕಥಂಚಿತ್ ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಅದಾದರೂ ಅಭ್ಯಾಸ (ಪುನಃ ಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಯು) ಅನುವಾದ (ಅನುಸರಿಸಿ ಹೇಳುವಿಕೆ) ಮೊದಲಾದ ರೂಪವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ ವೃದ್ಧರಿಂದಲೇ (ವೇದಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ 'ಪ್ರಮಾಣಸಂಪ್ಲವಜ್ಞ ದೃಢ್ಯಹೇತುರೇವ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಆಚಾರ್ಯರಿಂದಲೂ) ಪರಿಹೃತವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ— ಅಭ್ಯಾಸವು ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಾಯಕವಾದುದು. ಅನುವಾದವು ಅಧಿಕವನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕದು. ಅಂತೂ 'ತ್ರಿ ಪ್ರಥಮಾನುವ್ಯಾಹ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವೂ ಮಧ್ಯಮ

ಉತ್ತಮ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. (39) ತಥಾಚ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವುಕಡೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸಂಕೇತದಿಂದಲೂ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವಾದ ವೇದಕ್ಕೂ ಸರ್ವಥಾ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ.

(40) ಹಾಗಾದರೆ ಹೀಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಪರಿಹೃತವಾದರೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಯಾವುದರಿಂದ? ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ತಿರಸ್ಕಾರವೇ (ಅಂದರೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಭಾವವೇ) ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಏಕೆಂದರೆ — ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಭಾವವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕರಣವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದದ್ದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಸ್ವತಃ ಏನು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆನ್ನುತ್ತೇನೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಆಗಮಸ್ಯ' ಎಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಆಗಮ್ಯತೇ = ಅವಗಮ್ಯತೇ ಅನೇನ = ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಆಗಮವು.) (41) ಯಾವ ನ್ಯಾಯಾಭಿಜ್ಞರು ಧರ್ಮ್ಯಂಶಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೂ ಅನುಮಿತಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸ್ವತಃ ಏನು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಚ' ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಹಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಮಾಣತ್ವರೂಪ ಹೇತುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. (43) ಯಾರು ಪ್ರಮಾಣಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನರಾಗಿರುವರೋ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವಸಾಧನದ ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗಳಿಗೂ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಚ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲ. ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

(43) ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು, ಎಂದರೆ — ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳೂ ಅವುಗಳಿಂದಂಟಾದ ಜ್ಞಾನವೂ ಪ್ರಮಾಣವು. (೧) ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವೆಂದರೆ — ಜ್ಞಾನಜನಕ ಮಾತ್ರಾಧೀನ ಜನ್ಮತ್ವಂ = ಜ್ಞಾನವು ಯಾವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅದರಿಂದಲೇ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಸ್ವಾಶ್ರಯಜ್ಞಾನಸಾಮಾನ್ಯಸಾಮಗ್ರೀಮಾತ್ರಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವಂ = ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದದ್ದು ಜ್ಞಾನವು, ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಸಾಮಾನ್ಯಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದಲೇ ಆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (೨) ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವೆಂದರೆ — ಜ್ಞಾನಜನನಶಕ್ತ್ಯೈವ ತದ್ಯಾಧಾರ್ಥ್ಯಜನಕತ್ವಂ = ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅದರ ಯಾಧಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಅಂದರೆ, ಸ್ವಾಶ್ರಯನಿಷ್ಠ ಜ್ಞಾನಜನನಶಕ್ತ್ಯಭಿನ್ನತ್ವಂ = ಯಾಧಾರ್ಥ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ, ಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಶಕ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಭೇದವು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಂತೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕತ್ವವು. (೩) ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವೆಂದರೆ — ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕಮಾತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಂ = ಜ್ಞಾನವು ಯಾವುದರಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೋ ಅದರಿಂದಲೇ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಾಧಾರ್ಥ್ಯವೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರೋಧ್ಯವಸ್ಥಾಪಕಸಾಮಗ್ರ್ಯಸಮವಹಿತಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಶ್ರಯತತ್ವಜ್ಞಾನವಿವಯಕಸಾಕ್ಷಿಜ್ಞಾನವಿವಯತ್ಯನೈಯತ್ವಂ = ಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ, ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವ್ಯಾಪ್ಯ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಭಾವ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ

ಭಾವವ್ಯಾಪ್ಯ ಈ ನಾಲ್ಕನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಾಮಗ್ರೀರೂಪವಾದ ದೋಷಶಂಕಾದಿರೂಪ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ದಿಂದ ಕೂಡದಿರುವ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸುವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ, ಘಟಾದಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಸಾಕ್ಷಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಷಯವಾಗುವಿಕೆ. ಅಥವಾ ಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಶ್ರಯತತ್ವ ಜ್ಞಾನವಿಷಯಕ ಸಾಕ್ಷಿ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವಯೋಗ್ಯತ್ವಂ = ಯಾವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಆಯಾ ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಸಾಕ್ಷಿ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವಯೋಗ್ಯತ್ವವು. ಇಂತಹ ಸಾಕ್ಷಿ ವಿಷಯತ್ವ ಯೋಗ್ಯತಾರೂಪವಾದ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ, ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವ ಸಾಮಗ್ರೀರೂಪಗಳಾದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳು ಇರುವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣಯೋಗ್ಯತ್ವವು ಇದೆ. ಅಂತೂ ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಉತ್ಪರ್ಗವೇ. (ಸಾಪವಾದ ನಿಯತವು) ಆದುದರಿಂದಲೇ ಟೀಕಾಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. “ಸಾಕ್ಷೇವ ಜ್ಞಾನಂ ತತ್ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಚ ವಿಷಯೀಕರ್ತುಂ ಹ್ಯನುಃ ; ಕಿಂತು ಪ್ರತಿಬದ್ಧೋ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ತತ್ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣಸ್ಯ ನೇಷ್ಟೇ.” || ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯವೇ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಮಾನಸಾಪರಾಧದಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಿ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (೪) ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕರಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಅವುಗಳ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅತೀಂದ್ರಿಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವುಗಳು. ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿರೂಪಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವುಗಳು. ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅನುಮಾನದಿಂದ (ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ) ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. (44) ಹಾಗಾದರೆ, ಜ್ಞಾನಕರಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿರಸ್ತವಾದ ಮೇಲೆ ಸ್ವತಃ ಏನು ಎಂದು ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಯುಕ್ತ ಹಿಂದಿನ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿರೋಧವೆಂದರೆ— ಅಥವಾ ತೇಷಾಮುಪಿ ಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವಂ ಯೇನ ಗ್ರಾಹ್ಯತೇ ತತಃ ಏನ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವಸ್ಯ ತದೀಯಸ್ಯ ಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಂ ಸ್ವತಸ್ತ್ವಂ = ಕರಣಗಳಿಗೂ ಯಾವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವವು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೋ ಅದರಿಂದಲೇ ಕರಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವವು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹುದೇ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವು ತಥಾಚ, ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಂತೆ ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಶ್ರಯ ಗ್ರಾಹಕಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ್ದು. ಸರ್ವಥಾ ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾಶ್ರಯನಿಷ್ಠ ಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವಗ್ರಾಹಕಮಾತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪವಾದುದು ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ಆದವುಯುಕ್ತ ಹಿಂದಿನ ಗ್ರಂಥ ವಿರೋಧವೂ ಪ್ರಮಾಣಪದ್ಧತಿವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಶ್ರಯಗ್ರಾಹಕ ಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. (45) ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಕಾರಣಾತಿರಿಕ್ತ ಕಾರಣಾನಪೇಕ್ಷಂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯೇತರ ಜ್ಞಾನಧರ್ಮತ್ವಾತ್ ಜ್ಞಾನತ್ವವತ್ = ಜನ್ಯಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಯಥಾವಸ್ಥಿತಜ್ಞೇಯ ವಿಷಯ

ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು, ಜ್ಞಾನಸಾಮಾನ್ಯ ಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದು ಯಾವುದೋ ಅದರಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದು ಜ್ಞಾನಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನತ್ವದಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ. ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಅನುಮಾನವು 'ಪ್ರಮಾ ಜ್ಞಾನಹೇತ್ವತಿರಿಕ್ತ ಹೇತ್ವಧೀನಾ ಕಾರ್ಯತ್ವೇಷತಿ ತದ್ವಿಶೇಷತ್ವಾತ್' ಅನುಮಾನವತ್=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಕಾರಣವೋ ಅದರಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು, ಕಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಜ್ಞಾನವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸತ್ತ್ವತಿಪಕ್ಷಿತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಮೇಯಲ್ಲಿ ಬಾಧವು (ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವು.) ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಮೇಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯತ್ವರೂಪವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಹೇತುವು ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಶ್ವರ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. (ಹೇತುವಿಲ್ಲ) ಈ ದೋಷಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈಶ್ವರ ಪ್ರಮಾತರಿಕ್ತಪ್ರಮಾ=ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಮೇಯದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಪ್ರಮೇಯದಿಂದರೆ - ಪ್ರಮಾತ್ಮರೂಪಧರ್ಮದ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನವು. ಇದರಲ್ಲಿ ೧ ಜ್ಞಾನರೂಪ ವಿಶೇಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಸರ್ವವಾಸನವೋ? ೨ ಪ್ರಮಾತ್ಮರೂಪ ವಿಶೇಷಣದಲ್ಲಿಯೋ? ೩ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷ್ಯ, ವಿಶೇಷಣಗಳ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿಯೋ? ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೂಕೂಡ ಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಹೇತುಜನ್ಯತ್ವವೇ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜ್ಞಾನಹೇತ್ವತಿರಿಕ್ತಹೇತು ಜನ್ಯತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಹತಿಯು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾತ್ಮವೆಂದರೆ - ಜಾತಿಯೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಜಾತಿಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜನ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಬಾಧವು. ಪ್ರಮಾತ್ಮವೆಂದರೆ, ಜಾತಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಭಾವಪದಾರ್ಥವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ * ಜಾತ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಭಾವಧರ್ಮವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾತ್ಮವೆಂದರೆ, ಜಾತಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಅಭಾವಪದಾರ್ಥವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರಧ್ವಂಸದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಅಭಾವವು ಜನ್ಯವಲ್ಲ. ಪ್ರಧ್ವಂಸರೂಪವಾದ ಅಭಾವವು ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. ೩ನೇದ್ದು (ಅವುಗಳ ಸಂಬಂಧವು) ಕೂಡಲಾರದು. ಸಂಯೋಗವು ಗುಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಸಮವಾಯವು ಕಾರ್ಯವೇ ಅಲ್ಲ. (46) 'ಪ್ರಮಾತ್ಮಂ ಜ್ಞಾನಹೇತ್ವತಿರಿಕ್ತಹೇತ್ವಧೀನಂ ಜ್ಞಾನತ್ವವ್ಯಾಪ್ಯಧರ್ಮತ್ವಾತ್ ಅನುಮಾನವತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವೂ ಪ್ರಮಾತ್ಮವು ಜಾತಿಯೋ ಬೇರೆಯೋ ಎನ್ನುವ ವಿಕಲ್ಪದೂಷಣದಿಂದಲೇ ನಿರಾಕೃತವಾಯಿತು. (47) ಹಾಗಾದರೆ ಹೇತ್ವಧೀನತ್ವವೆಂದರೆ - ಹೇತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವಿಕೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಹೇತುಜನ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿವೃತ್ತಿತ್ವಂ=ಹೇತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆಯೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಮಾತ್ಮವು ಜಾತಿಯಾದರೂ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ - ಆದಾಗ್ಯೂ ಜ್ಞಾನಕಾರಣದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಜನ್ಯವೇ ಆದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಪ್ರಮಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಆಧಾರವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಗುಣದೋಷಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಮೇಯೂ ಅಲ್ಲ. ಭ್ರಮವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬಾಧವಿಲ್ಲ.

* ಗುಣತ್ವಾದಿ ಜಾತಿಸಮುದಾಯವು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಮವಾಯಸಂಬಂಧರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾತ್ಮವು ಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮವಾಯದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ಸಮವಾಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಅದೂ ಜಾತಿಯಂತೆ ಅಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ದ್ರವ್ಯದ ಧರ್ಮಗಳಾದ ದ್ರವ್ಯ ಗುಣ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಗಳು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರವು. ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದಿಗಳು ಗುಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿದರೂ ಪರಂಪರಾ ಸಂಬಂಧಪ್ರಮಾತ್ಮರೂಪ ಜಾತಿರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಲ್ಲ.

ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ (೧) ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನವೋ, (೨) ಅಥವಾ ಸಾತಿಶಯವಾದುದೋ (ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನವೇ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಮಾತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಮಾರೂಪ ಜ್ಞಾನವೋ)೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಜ್ಞಾನವು ಜ್ಞಾನಕಾರಣದಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಜನ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು. ೨ನೇದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಈ ಅತಿಶಯವೂ ಜಾತಿರೂಪವಲ್ಲ. ಜಾತಿಯೇ ಪಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜಾತಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಪಡದೆ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವದೋಷವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಅತಿಶಯವೂ ಭಾವವೋ ಅಭಾವವೋ ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. (48) ಮತ್ತು ಅತಿರಿಕ್ತ ಕಾರಣವೂ ಗುಣವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗುಣವು ಆಪೋಕ್ಷತ್ಯವೇ. ಅಂದರೆ, ಶಬ್ದವ್ರಮೆಯಲ್ಲಿ ಆಪ್ತಿಯೇ ಗುಣವು. ಆ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೂ, ಆಪೋಕ್ಷತ್ಯಗುಣಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದವು ಅಪಾರುಷೇಯವೆಂದು 'ಅಪಿ ವೇದಾನಾಮಂಗೀಕಾರ್ಯಾ ಹಿ ನಿತ್ಯತಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳುವೆವು. ಅಲ್ಲಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೂ ಆಪೋಕ್ಷತ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ (49) ಪ್ರಮಾಣ್ಯಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ 'ಪ್ರಮಾಣ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕಮಾತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯಂ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯೇತರ ಜ್ಞಾನಸಮವೇತಧರ್ಮತ್ವತ್ ಜ್ಞಾನತ್ವವತ್' = ಪ್ರಮಾತ್ಯವು ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕಮಾತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯವು ಅಂದರೆ, ಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಮಾಣ್ಯಾಶ್ರಯತತ್ವಜ್ಞಾನವಿಷಯಕ ನಾಕ್ಷೀಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವಯೋಗ್ಯವು, ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಮವೇತಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನತ್ವದಂತೆ (50) ಹಾಗಾದರೆ 'ಪ್ರಮಾಣ್ಯಂ ಪರತೋ ಜ್ಞಾಯತೇ ಅನಾಭ್ಯಾಸದಶಾಯಾಂ ಸಾಂಶಯಿಕ ತ್ವಾತ್ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವತ್' = ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕಾತಿರಿಕ್ತದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅನಾಭ್ಯಾಸದಶಯಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯದಂತೆ. ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪರತಸ್ತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅನಾಭ್ಯಾಸದಶಾಯಾಂ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಸಿದ್ಧಿಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಸಿದ್ಧಿವಾರಕವಾದ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. 'ವಿಕಾಮಸಿದ್ಧಿಂ ಪರಿಹರತೋ ದ್ವಿತೀಯಾವನ್ನಾ' ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವವನಿಗೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಾಪ್ತಿಸಿದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದು ಉದಯನಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ವಿಮತಂ ವಿಕರ್ತೃಕಂ ಶರೀರಾಜನ್ಯತ್ವತ್' = ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಕ್ಷಿತಿಮೊದಲಾದುದು ಕರ್ತೃವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಶರೀರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದಿರುವುದರಿಂದ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಶರೀರ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವು ಅಸಿದ್ಧಿವಾರಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವರು, ಅದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ, 'ಅನಾಭ್ಯಾಸದಶಾಯಾಂ' ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರತಿಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಉದಯನಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಇದಂತುವೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿವುಳ್ಳ ಇದಂ ವಿಶೇಷಕ ಇದಂತುವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿಷಯಕವಾದ ಧರ್ಮಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನ ಉಪಮಾನ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯಸಂಶಯದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸಂಶಯಾದಿಗಳು ತೋರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ತಥಾಚ ಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೂ ಕರಣ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನೂ, ಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು. ಕರಣಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯದಂತೆ ಮುಖ್ಯ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಪರತಸ್ತ್ವವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದು. ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೬೬ ||

ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಒಡಂಬಡದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನವಸ್ಥಾಽನ್ಯಥಾ ಹಿ ಸ್ಯಾದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ತಥಾಽನ್ಯತಃ |

ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಪ್ತಿಪ್ರಲಂಭಾದೇಶೇನ ವೇದವಿರೋಧಿ ಯತ್ ||

ನ ಮಾನಮಾಪಿ ವೇದಾನಾಮಂಗೀಕಾರ್ಯಾ ಹಿ ನಿತ್ಯತಾ || ೬೭ ||

ಅ || ಅನ್ಯಥಾ=ಸ್ವತಸ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ, ಅನವಸ್ಥಾ=ಅನವಸ್ಥಿತಿಯು, ಸ್ಯಾತ್=ಬರುವುದು. ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ=ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ಅನ್ಯತಃ=ಇತರದಿಂದಲೇ, ಅಂದರೆ ದೋಷಾದಿರೂಪವಾದ ಅಸವಾದದಿಂದಲೇ ಬರುವುದು. ತೇನ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪರತಸ್ತ್ವವಿರುವುದೋ) ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಪ್ತಿಪ್ರಲಂಭಾದೇಶಃ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ವಿಪ್ರಲಂಭ ಅವಟುಕರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಅವವಾದದಿಂದ, ವೇದವಿರೋಧಿ=ವೇದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ. ಯತ್=ಯಾವ ಜ್ಞಾನವೋ, (ಅದು ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.) ನ ಮಾನಂ=ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (ಬಾಧಕಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅವವಾದದಿಂದ ಅವಪ್ರಮಾಣವಾಗಿಯೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ವೇದಾನಾಂ=ವೇದಗಳಿಗೆ, ನಿತ್ಯತಾಪಿ=ನಿತ್ಯತ್ವ (ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವ)ವೂ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಕೂಡ, ಅಂಗೀಕಾರ್ಯಾ=ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೇ. 'ಹಿ ವಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವ್ರಸಿದ್ಧವು ಅಥವಾ ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೋ, ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಂವಾದಾಧೀನವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಅದರ ಸಂವಾದಕ ವಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ, ಬೇರೆ ಸಂವಾದಾಧೀನವು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ, ಹೀಗೆ ಮೂಲಕ್ಕೇನೇ ನಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಜ್ಞಾನದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸ್ವತಃ ಬರುವುದಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಸಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಾರನು. ಆದಕಾರಣ ಕರಣದೋಷ ಬಾಧಕಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳ ಅಧೀನತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಪರತಃ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪರತಸ್ತ್ವವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವೇದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಬಹುವಿತ್ತವ್ಯಯ ಬಹ್ವಯಾಸ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಯಂಕಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವೇದ್ಯತ್ವವಿರಲೇ ಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ— ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥನಿಶ್ಚಯವೇ ಕಾರಣವು, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯನಿಶ್ಚಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಪೀತಃ ಶಂಖಃ' ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಿದ್ದರೂ, ಪೀತಾರ್ಥಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯನಿಶ್ಚಯವೇ ಕಾರಣವು (2) ಆದಾಗ್ಯೂ ಜ್ಞಾನವು ಬುಭುಕ್ಷಿತ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬುಭುಕ್ಷಾ (ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು) ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ, ಇರಬೇಕೆನ್ನುವ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅವಶ್ಯವೇದ್ಯವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಅಬುಭುಕ್ಷಿತ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದು. ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನವು ಬುಭುಕ್ಷಿತ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅವಶ್ಯವೇದ್ಯವಲ್ಲವೆಂದಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ

ಜ್ಞಾನವು ಸುಖಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಯೋಗ್ಯ ಆತ್ಮ ವಿಶೇಷಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಬುಭುಕ್ಷಿತ ಗ್ರಾಹ್ಯವೇ. (3) ಜ್ಞಾನವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡೋಣ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಎರಡೂ ತೋರದಿರುವಾಗ ಸಂಶಯವು ಹೇಗೆ ಬಾರದಿರುವುದು? ಕೋಟಿಸ್ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜ್ಞಾನತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಬಹುವಿತ್ವ ವ್ಯಯ ಆತ್ಮಯಾಸ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಂಪಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾದ ಕೋಟಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆಯಿರುವಾಗ ಸ್ಮರಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡ ಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಸಂಶಯವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಂಶಯವು ಇರುವಾಗ ಆರ್ಥಸಂಶಯವೂ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದುಹೇಗೆ? ಅಂತೂ ನಿಶ್ಚಂಕವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಮಿತಿಯು ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಧರ್ಮಿಲಿಂಗ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಅವು ಗಳ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಮತ್ತೊಂದು ಅನುಮಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ಗಳ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತೂ ಫಲಮುಖಾನವಸ್ಥೆ ಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಕಾರಣಮುಖಾನವಸ್ಥೆಯು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. (4) ಮತ್ತೂ ಅನುಮಿತಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಯಾವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿಷಯಾಕರ ಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಮತ್ತೊಂದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಮಿತಿಯು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅನುಮಿತಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಅನುಮಿತಿಯು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷಯಾಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ. (5) ಹಾಗಾದರೆ, ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಂಬುವ ನಿಮ್ಮ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನವಸ್ಥೆ ಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ— ಸಾಕ್ಷಿಯು ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯೇ ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ; ಹೀಗೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಸಾಕ್ಷಿಯು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (6) ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಜ್ಞಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವತಃ ಇರುವುದಾದರೆ ಬಾಧ್ಯಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯದಿಂದಂಟಾದ ಜ್ಞಾನವೂ, ಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನ ಕಾರಣವಿದೆ. ಮತ್ತು ಆಜ್ಞಾನವೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕವಿದೆ. (7) ಹಾಗಾದರೆ— ಅದೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ— ಅದು ವೇದ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದೆ. ವೇದವಿರೋಧಿಯಾದುದೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಾದರೆ, ವೇದವು ಪ್ರಮಾಣ ವಾಗದೇನೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವೇದಗಳಿಗೂ, ವೇದವಿರೋಧಿಗಳಿಗೂ, ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರಲಿ ಎಂದರೆ— ಈಶ್ವರ ಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯ-ಅಸತ್ವಾದಿರೂಪ ವಾದ, ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮದ್ವಯಾಲಿಂಗತ್ವರೂಪವಾದ ಎರಡು ರೂಪವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಸರ್ವಥಾ ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಅಂದರೆ, ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನುಗಾಹ್ಯಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲವಿ ರುವುದರಿಂದ ಮಿಾಮಾಂಸಾರಂಭವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ‘ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ತಥಾನ್ಯತಃ’ ಎಂದು. ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಕರಣವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವಾಗಲೀ ಲಿಂಗವಾಗಲೀ, ಶಬ್ದ ವಾಗಲೀ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯು. ದೋಷರೂಪವಾದ,

ಅಪವಾದದಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ದೋಷಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ ವಿವರೀತಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. (8) ಹಾಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸ ತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆನ್ನವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಿಸಂವಾದ ರೂಪವಾದ ಅಪವಾದವಿದ್ದರೆ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವು ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿಯತವು. (9) ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ— ಅಪ್ರಮಾ ಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪರತಸ್ತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ನಂಜನೆ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಟುತ್ವ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅಪವಾದದಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದೆಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವಾ ಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಬಾಧಕಪ್ರತ್ಯಯರೂಪವಾದ ಅಪವಾದದಿಂದ ಅಪ್ರ ಮಾಣವೆಂದೇ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲವು. (10) ಹಾಗಾದರೆ, ಬೌದ್ಧಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದಿ ಮೂಲಕಗಳೆಂದು ಏಕೆ ಕಲ್ಪಿಸಬೇ ಕೆಂದರೆ, ಅವುಗಳು ವೇದ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ದ್ವೈರೂಪ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಪೌರು ಷೇಯಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದಿ ಮೂಲಕತ್ವರೂಪ ದೋಷಗಳು ಸಂಭವಿಸಬಹುದು. ಹಾಗಾ ದರೆ ವೇದಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದಿ ಮೂಲಕತ್ವವನ್ನು ಏಕೆ ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದೆಂದರೆ, ವೇದವು ಅಪಾ ರುಷೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವುರುಷದೋಷಮೂಲಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸಲಾರದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. 'ಅಪಿ ವೇದಾನಾಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ, ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ನಿತ್ಯತ್ವ (ಅಪೌರು ಷೇಯತ್ವ) ವನ್ನೂ ಕೂಡ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೇ. (11) 'ಅನಾದಿ ಕಾಲತೋ ವೃತ್ತಾಃ ಸಮಯಾ ಹಿ ಪ್ರವಾಹತಃ | ನ ಚೋಚ್ಛೇದಸ್ತು ಕಸ್ಯಾಪಿ ಸಮಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಬೌದ್ಧಾಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ, ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವು 'ವಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (12) ಅಥವಾ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಅಂಗೀ ಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೋ ಆ ಕಾರಣ ಹೇಳಿದದೋಷವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸರ್ವಧಾ ವೇದವು ಅಪ್ರಮಾಣ ವಲ್ಲ. ವೇದವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾದದ ಸಾರಾಂಶವು.

(1) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆಯೇ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸ್ವತಃ. ಸಂವಾದಾಧೀನವಲ್ಲ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಂವಾದಾಧೀನವೆಂದಾದರೆ ಆ ಸಂವಾದಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಇತರ ಸಂವಾದಾ ಧೀನವಾದುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ, ಹೀಗೆ ಮೂಲಕ್ಷಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಜ್ಞಾನದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಲವು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಯಾವ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೆ ಹೋಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಜ್ಞಾನವು ಕರಣದೋಷ ಬಾಧಕಜ್ಞಾನಾಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪರತಸ್ತ್ವವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ವಿಪ್ರ ಲಂಭ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದ ಬಾಧಕಸಾಶುಪತಾದ್ಯಾಗ ಮವು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೬೭ ||

ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಮರ್ಥನವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

|| ಶ್ರೀ ||

ವೇದಾಪಾರುಷೇಯತ್ವವಾದವು.

(1) ಹಾಗಾದರೆ ವೇದವೆಂದರೆ ಯಾವುದು? ಮತ್ತು ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ಎಂದರೆ—‘ಕ್ರಮವಿಶೇಷವಿಶಿಷ್ಟಾಃ ವರ್ಣಾಃ ವೇದಃ ! ತಸ್ಯನಿಯತೈಕಪ್ರಕಾರತ್ವಂ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವಂ’=ಅಂದರೆ, ಕ್ರಮವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವರ್ಣಗಳು ವೇದವು. ಆ ವೇದಕ್ಕೆ ನಿಯಮವಾಗಿ ಒಂದೇವ್ರ ಕಾರವಿರುವಿಕೆಯು ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವು. ಅಂದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪುರುಷಪೂರ್ವಕತ್ವಾಭಾವಃ=ಅಂದರೆ, ಸ್ವತಂತ್ರಪುರುಷಪೂರ್ವಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಅಂದರೆ, ‘ಸಜಾತೀಯೋಚ್ಚಾರಣಮನಪೇಕ್ಷ್ವೀಚ್ಚಾರಯಿತಾ ಪುರುಷಃ ಸ್ವತಂತ್ರಃ’=ಸಜಾತೀಯವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸದೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಸ್ವತಂತ್ರನು. ತತ್ಪೂರ್ವಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಈಶ್ವರನೂ ಪೂರ್ವಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಅದರ ಸಾರಾಂಶವಾದಿಂದಲೇ ಈ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯನು. ಅಪಾರುಷೇಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪ ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಹಿ ಧರ್ಮಾದಿಸಿದ್ಧಿಸ್ಸಾನ್ನಿತ್ಯವಾಕ್ಯಂ ವಿನಾ ಕ್ವಚಿತ್ || ೬೮ ||

ಅ || ನಿತ್ಯವಾಕ್ಯಂ ವಿನಾ=ನಿತ್ಯವಾದ (ಅಪಾರುಷೇಯವಾದ) ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೊರತು, ಕ್ವಚಿತ್=ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ, ಧರ್ಮಾದಿಸಿದ್ಧಿಃ=ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯು (ನಿರ್ಣಯವು) ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಾರದು, ಹಿ=ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ, ಸ್ವರ್ಗ, ನರಕ ಮೊದಲಾದುವು ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ ಆಗಿವೆ. ಯಾವ ಚಾರ್ವಾಕನು ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನೂ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವೆವು. (2) ‘ಧರ್ಮಾದಿಕಂ ಪ್ರಮಾಣೋವೇತಂ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್’=ಧರ್ಮಮೊದಲಾದುದು ಪ್ರಮಾಣಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ, ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆಯೇ. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವು ಆಗಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ೧ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದಾಗಲೀ, ೨ ಅನುಮಾನವೆಂದಾಗಲೀ, ೩ ಪಾರುಷೇಯಾಗಮವೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ೧ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅದು ಬಾಹ್ಯವೋ ಮಾನಸವೋ ಬಾಹ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬಾಹ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ರೂಪಾದಿಗಳುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮವೇತಗಳಾದ ಗುಣ ಕರ್ಮ ಸಾಮಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಲಾರದು. ಮಾನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸುಖಾದಿಗಳಂತೆ ಧರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವಾನುಷ್ಠಾನಸಾಯವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುವಂತೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅನುಭವವಿರಬೇಕಾಗುವುದು. (3) ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳಾದರೂ ಅತಿದೂರಸ್ಥಗಳಾದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅವುಗಳು ವಿಷಯವಾಗಲಾರವು. ಯೋಗಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ನಮ್ಮ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗದಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿ

ಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅದರಿಂದ ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಕಥಂಚಿತ್ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ನಮಗೆ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಲಾರದು. ಒಬ್ಬನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಲೀ ಅನುಷ್ಠಾನವಾಗಲೀ ಕೂಡಲಾರದು. (4) ೨ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಲಿಂಗ ವಿರುವುದಿಲ್ಲ 'ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಾದಿಕಂ ಧರ್ಮಾದಿಸಾಧನಂ ತದುದ್ದೇಶೇನ ಪ್ರೇಕ್ಷಾವದ್ಭಿಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾತ್ ಯತ್ ಯದುದ್ದೇಶೇನ ಪ್ರೇಕ್ಷಾವದ್ಭಿಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ ತತ್ಸಾಧನಂ ಯಥಾ ಕೃಷ್ಯಾದಿಕಂ ಧಾನ್ಯಾದಿಸಾಧನಂ' = ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮ ಮೊದಲಾದುದು ಧರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧನವು, ಅದನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಾವಂತರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ಯಾವುದನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಾವಂತರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಕೃಷಿಮೊದಲಾದುದು ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧನವು, ಎನ್ನುವ ಸಾಮಾನ್ಯತೋ ದೃಷ್ಟಾನುಮಾನ ದಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು ಎಂದರೆ—ಅದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿ ಯಾದರೂ ಸಾಧನ ಫಲ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅದರ ವಿಶೇಷ ವನ್ನು ಅನುಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಬರಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಇಂತಹ ಯಜ್ಞದಾನಾದಿ ಗಳಿಂದುಂಟಾದ ಧರ್ಮವು ಇಂತಹ ಫಲವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಇದುವೊದಲಾದ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಗಳಾದ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳೂ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳನ್ನು ಅನುಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ (5) ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪಾರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವೂ ಪ್ರಮಾಣ ವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನ ಸಂಶಯಮೊದಲಾದ ದೋಷ ಗಳೇ ತೋರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನುಪದೇಶಮಾಡುವವನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಪಾರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒಡಂಬಡದೆ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವು ಆಗದಿರು ವುದರಿಂದ 'ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಾದಿಕಂ ಪ್ರಸಾಣೋಪೇತಂ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್' ಎನ್ನುವ ಸಾಮಾನ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ, 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ, ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಅಪಾರುಷೇಯವಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಾಕ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. || ೬೮ ||

ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪುರುಷರ ಮಾತಿನಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಪರಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಪಾರುಷೇಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಬುದ್ಧ ಋಷಭ ಜಿನ ಕಪಿಲ ಪಶುಪತಿಮೊದಲಾದವರು ಮಾಡಿದ ಪಾರುಷೇಯಾಗಮದಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಅವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅವರು ಪರಮಾಪ್ತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಪ್ರಲಂಭಮೊದಲಾದ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ವಿಸಯರಾಗಲಾರ ರೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಅವಿಪ್ರಲಂಭಸ್ತಜ್ಞಾನಂ ತತ್ತ್ವತತ್ವಾದಯೋಽಸಿ ಚ |

ಕಲ್ಪ್ಯಾ ಗೌರವದೋಷೇಣ ಪುಂವಾಕ್ಯಂ ಜ್ಞಾಪಕಂ ನ ತತ್ || ೬೯ ||

ಅ || ಅವಿಪ್ರಲಂಭಃ=ವಿಪ್ರಲಂಭಾಭಾವವು, ತಜ್ಞಾನಂ=ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಪ್ರಮಿತಿಯು, ತತ್ತ್ವತತ್ವಾದಯೋಽಸಿ=ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಧರ್ಮೋಪದೇಶವಾಕ್ಯವು ಬುದ್ಧಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆ ನ್ನುವುದು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಟವು, ಕೃಪಾಲುತ್ಸವು, ಐಶ್ವರ್ಯವು,

ಧರ್ಮ, ವೈರಾಗ್ಯ, ಇದುವೊಂದಲಾದವುಗಳು, ಚ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಿ=ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೋ, ತತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಗೌರವದೋಷೇಣ=ಕಲ್ಪನಾಗೌರವದೋಷದಿಂದ, ಪುನಾಃ=ಪುನಃ ಪುನಃ ವಾಕ್ಯವು, ಜ್ಞಾಪಕಂ=ಧರ್ಮಾದಿನಿಶ್ಚಯಕವು, ನ=ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಬುದ್ಧಾದಿಗಳು ಆಪ್ತರೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅವರ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿನಿಶ್ಚಯವಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (2) ಆಪ್ತತ್ವವೆಂದರೆ— ಹೇಳಲರ್ಹವಾದ ಅರ್ಥವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು. ವಂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು, ಇಂದ್ರಿಯಪಾಟವವು, ಈ ನಾಲ್ಕು ಆಪ್ತತ್ವವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಇರುವ ಇವುಗಳು ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲಾರವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಅವುಗಳನ್ನು ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದೆಂದರೆ— ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಾನಾದಿ ಶಂಕೆಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನಾದರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಿಪ್ರಲಂಭಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಏನೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಕಲ್ಪಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಆಪ್ತತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಲ್ಪಿಸೋಣದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅವನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅವನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದೂ ಕಲ್ಪಿಸಲೇಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷರ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿನಿಶ್ಚಯವಾಗಲಾರದು. (2) ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಆಪ್ತನೆಂದು ವರಿಕಲ್ಪಿಸಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅವನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಅರ್ಥನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರೇಕ್ಷಾವಂತರು ತೋರಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಯೇ ಅರ್ಥನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. (3) ಯದ್ಯಪಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಲ್ಪಯಾಸಸಾಧ್ಯವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಮಹಾಯಾಸ ಸಮಸ್ತದ್ರವ್ಯವ್ಯಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ಆಗಲಿ, ಕೇವಲ ಕಲ್ಪನಾಮಾತ್ರದಿಂದಲಾಗಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲಾರದು || ೬೯ ||

(1) 'ಧರ್ಮಾದಿಕಂ ಕಸ್ಯಚಿತ್ತತ್ಯಕ್ಷಂ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್' = ಘಟದಂತೆ ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮವೊಂದಲಾದುದು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಈ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಿದ್ಧರಾದ ಧರ್ಮಾದಿರ್ದರ್ಶಿಗಳು (ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿದವರು) ನಾನೇ ನೊಂದಲಾದವರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡರು. ಏಕೆಂದರೆ— ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರವ್ಯತ್ವವು ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ. (2) ಜನಾದಿಗಳು ಧರ್ಮಾದಿರ್ದರ್ಶಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡರು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜನಾದಿಗಳ ವಚನಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಅವರು ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಪರಿಶೇಷಾತ್ ಬುದ್ಧನೇ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು. (3) ರಾಗ ದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಆಜ್ಞಾನಮೂಲಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡ ಬುದ್ಧನಿಗೆ ಅವುಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ವಿಪ್ರಲಂಬವು (ವಂಚನೆಯು) ರಾಗಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ರಾಗಾದಿದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವ ಬುದ್ಧನಿಗೆ ವಿಪ್ರಲಂಭವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿಯೇ ಯಾರೊಬ್ಬನೂ,

ಯಾರನ್ನಾದರೂ ವಂಚಿಸಲಾರನು. ಇಂತಹ ಪುರುಷನು ತಮ್ಮ ಹಿತಪ್ರಾಪ್ತಿಗೂ ಅಹಿತಪರಿಹಾರಕ್ಕೂ ಸಾಧನವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರುವ ಅನೇಕವಿಧ ವೈಸನ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಉಪದೇಶಿಸದೆ ಇರಲಾರನು. ಇಂತಹ ಮಹಾನುಭಾವನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಟುತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಂಭಾವನೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ಬುದ್ಧನು ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಧರ್ಮಾದ್ಯುಪದೇಶಕವಾಕ್ಯವು ಬೌದ್ಧಾಗಮವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಬೌದ್ಧಾಗಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರವೇ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವಾಗ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವಿಲ್ಲ. ವಿನಕ್ಷಿತಾರ್ಥ ತತ್ವಜ್ಞಾನವೊದಲಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಬೌದ್ಧನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಬೌದ್ಧರು ಹೇಳುವರು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆರ್ಹತಾದಿಗಳೂ (ಜೈನಾದಿಗಳೂ) ತಂತಮ್ಮ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಪೌರುಷೇಯ ವಚನದಿಂದಲೇ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವಾಗ 'ನ ಹಿ ಧರ್ಮಾದಿಸಿದ್ಧಿಸ್ಸ್ಯಾತ್ ನಿತ್ಯವಾಕ್ಯಂ ವಿನಾ ಕೃಚಿತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪರಿಶೇಷವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ ಕಸ್ಯಚಿದ್ಧರ್ಮೋ ವಸ್ತುತ್ವಾದಿತಿ ಚೋದಿತೇ |

ನ ಬುದ್ಧೋ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಸ್ಸ್ಯಾತ್ಪುಂಸ್ತ್ವಾದಿತ್ಯನುಮಾಹತಿಃ || ೭೦ ||

ಅ || ಧರ್ಮಃ=ಧರ್ಮವು, ಕಸ್ಯಚಿತ್=ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನಿಗೆ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುತ್ವಾತ್=ಪದಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, (ಘಟವತ್=ಮಡಿಕೆಯಂತೆ) ಇತಿ ಚ=ಹೀಗೆ, ಉದಿತೇ ಸತಿ=ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, (ಯಾರು ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವುಳ್ಳವನೋ ಆತನು ಈಶ್ವರನೆಂದು ಕೆಲವರು, ಬುದ್ಧಾದಿಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು, ಹೀಗೆ ಆಯಾಯ ನಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಿರಲು) ಬುದ್ಧಃ=ಬುದ್ಧನು, ಧರ್ಮದರ್ಶಿ ನ ಸ್ಯಾತ್=ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿದವನು ಆಗಲಾರನು, ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್=ಪುರುಷತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ದೇವದತ್ತ ವತ್=ದೇವದತ್ತನಂತೆ,) ಇತಿ ಹೀಗೆ, (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ) ಅನುಮಾಹತಿಃ=ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವಂ ಬುದ್ಧನಿಷ್ಠಂ ಅನ್ಯತ್ರವತ್ತಾ ಬಾಧಕೋಪಪನ್ನತ್ವೇ ಸತಿ ಕೃಚಿತ್ ವೃತ್ತಿಮತ್ಪಾತ್ = ಧರ್ಮಾದಿದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವು ಬುದ್ಧನಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಿದ್ದು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೊಂದುಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎನ್ನುವ ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಈ ಪುಂಸ್ತ್ವಾನುಮಾನದಿಂದ ಬಾಧವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— ಅತ್ಯಂತ ಆತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಅಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ಆ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವೇದವನ್ನು ಅಪೌರುಷೇಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಧರ್ಮಾದಿಃ ಕಸ್ಯಚಿತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್'=ಧರ್ಮವೊದಲಾದುದು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದೆ, ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎನ್ನುವ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನದಿಂದಲೇ ಬುದ್ಧನು ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿದವನೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಮತ್ತೆ ಪರಿಶೇಷದಿಂದ. ಪರಿಶೇಷವು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅದಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವೇ ಕೂಡದಿದ್ದಮೇಲೆ ಧರ್ಮಾದಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನೇ ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಅವಿಲಂಬವೊದಲಾದ ಸಾಧನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವವು ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನವು ದುಷ್ಟವಾದರೂ 'ಧರ್ಮಾದಿಃ ಕಸ್ಯಚಿತ್ತ್ವತ್ಯಕ್ಷಃ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನವು ನಿರ್ದುಷ್ಟವೇ. ಆ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನವು ಬುದ್ಧನಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದರೆ ಆಗ (೧) ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವಿರೋ, ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತೀರೋ, ಒಂದನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು 'ಬುದ್ಧಃ ಧರ್ಮದರ್ಶಿನ ಭವತಿ ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಅಂದರೆ, ಪುಂಸ್ತ್ವಹೇತುವು ಧರ್ಮದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವಿದ್ದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. (೨) ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಾಮಾನ್ಯಸಿದ್ಧಿಗೆ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೂ ಏಕೆ ಪರ್ಯವಸಾನ ಮಾಡಬಾರದು? ಅಂದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನದಿಂದ ನಾವೇ ಧರ್ಮದ್ರಷ್ಟೃಗಳೆಂದು ಏಕೆ ಆಗಬಾರದು? ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವು ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬುದ್ಧನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೆ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆ? ಅಂದರೆ, ಬುದ್ಧನಿಗೂ ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಬಾಧಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವಾದರೂ ಬುದ್ಧ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧನಿಂದ ಬೇರೆಯವರು, ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದದ್ದು. ಬುದ್ಧನಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡದಿದ್ದಮೇಲೆ ಸಾಮಾನ್ಯಸಿದ್ಧಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. (3) ಇದರಿಂದಲೇ 'ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವಂ ಬುದ್ಧನಿಷ್ಠಂ ಅನ್ಯತ್ರವೃತ್ತೌ ಬಾಧಕೋಪಪನ್ನತ್ವೇ ಸತಿ ಕ್ವಚಿತ್ ವೃತ್ತಿ ಮತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ, ವಿಶೇಷ್ಯಾಸಿದ್ಧಿಗಳು ಸೂಚಿತಗಳಾದುವು. ಅಂದರೆ, ಬುದ್ಧ ಬುದ್ಧನಿಂದ ಇತರರು ಇವರಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪಕವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೊಂದುಕಡೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷ್ಯಾಸಿದ್ಧಿಯು, ತಾನೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವರೂಪವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. (4) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಧರ್ಮಾದಿಕಂ ಕಸ್ಯಚಿತ್ತ್ವತ್ಯಕ್ಷಂ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸಾಮಾನ್ಯಸಿದ್ಧಿಯ ಒಲದಿಂದ ಪುಂಸ್ತ್ವ ಹೇತುವೇ ಆಭಾಸವೋ ಅಥವಾ ಪುಂಸ್ತ್ವ ಹೇತುವಿನ ಬಲದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಸಿದ್ಧಿಯೇ ಬಾಧಿತವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹಬರುವುದು. ಎಂದರೆ— ಸಂದೇಹವಿರಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನಾದಿಗಳು ನಿಶ್ಚಯಕಗಳಲ್ಲನೆಂದೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. (5) 'ಧರ್ಮಾದಿಃ ಕಸ್ಯಚಿತ್ತ್ವತ್ಯಕ್ಷಃ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ದೂಷಿಸುವ, ಬುದ್ಧನಿಗೆ ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಪುಂಸ್ತ್ವ ಹೇತುವು ಆಗಮದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬುದ್ಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಆಗಮವು ಪಾರುಷೇಯವೆಂದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಪಾರುಷೇಯವಾದ ಆಗಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. (6) ಬುದ್ಧರನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿ ಪುಂಸ್ತ್ವಹೇತುವಿನಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳ ಆಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತಾರ್ಕಿಕರನ್ನು ಕುರಿತು

‘ಈಶ್ವರಃ ನ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್’ ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕಪ್ರಮಾಣ ಬಾಧಗಳು ಬಂದೇಬರುತ್ತವೆ ಹೇಗೆಂದರೆ— ಈಶ್ವರನಾದರೂ ಶರೀರ, ಮನೆ ಮೊದಲಾದವು ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಕಾರ್ಯತ್ವಾನುಮಾನ ದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸತಕ್ಕವನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವನು. ಆದುದರಿಂದ ‘ಈಶ್ವರಃ ನ ಧರ್ಮ ದರ್ಶೀ ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗು ತ್ತದೆ. ಈ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಸಿದ್ಧಿಸದೇನೇ ಇದ್ದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ- ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿ ಅಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೂ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾ ಹಕಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರೇ ‘ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್’ (ಅಧಿ. ೩) ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ “ವನಕೃತ್ವಾದಿರೂಪೇಣ ಪಕ್ಷುಭೂತಸ್ಯ ಚೇಶಿತುಃ | ಕಿಂಚಿಜ್ಜ್ಞಾತ್ವಂ ಹಿ ಪುಂಸ್ತ್ವೇನ ಶಕ್ಯಂ ಸಾಧಯಿತುಂ ಸುಖಂ” || ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯೂ ಧರ್ಮಿ ಗ್ರಾಹಕಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. (7) ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಧರ್ಮಾಸಿದ್ಧಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಾಗಲೀ, ಅನುಮಾನದಿಂದಾಗಲೀ, ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯದಿಂದಾಗಲೀ ಕೂಡದೇನೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಯಾವುದಾದ ರೊಂದು ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧ ವಾಯಿತು. ಅಂತಹ ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯವು ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವೇ ಆಗಬೇಕು. ವೇದದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೇ ಆಗಿರುವನು. ಅವುಗಳು ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳಲ್ಲ. ವೇದವಾದರೂ ಕರ್ತೃಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ ದಿರುವುದು. ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡತಕ್ಕದೂ ಆಗಿದೆ. (8) ಹಾಗಾದರೆ, ವೇದ ದಿಂದಲೇ ಸರ್ವಂಗೂ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದಾದರೆ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವೂ ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ— ಅಹುದು. ಆದರೆ, ವೇದದಿಂದಲೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧರ್ಮಾ ದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ‘ಕೇಶೋಲ್ಲಂಠನ’ ೭ ಗಳಿಗೆಯಿಂದ ಮೊದಲು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು— ಇದುಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ತಂತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಬೋಧದಿಂದ ವಾದಿಗಳ ವಿವಾದಗಳು ಕೂಡಬಹುದು. (9) ಹಾಗಾದರೆ ವೇದವೂ ಸಕರ್ತೃಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಆಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— (೧) ‘ವೇದವಾಕ್ಯಾನಿ ಪೌರುಷೇಯಾಣಿ ವಾಕ್ಯತ್ವಾತ್ ಕಾಲಿದಾಸವಾಕ್ಯವತ್’ = ವೇದವಾಕ್ಯಗಳು ಪುರುಷರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು, ವಾಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನ ವಾಕ್ಯದಂತೆ. (೨) ‘ಅಯಂ ಕಾಲಃ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇದಾನೀಂತನತ್ವರಹಿತ ಪೌರುಷೇಯವಾನ್ ಕಾಲತ್ವಾತ್ ಅನ್ಯಕಾಲವತ್’ = ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ಅನ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದಾನೀಂತನತ್ವರೂಪವಿಶೇಷ್ಯ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ, ಇದಾನೀಂತನತ್ವರಹಿತವಾದ ಪೌರುಷೇಯವೆಂದರೆ— ಘಟವು. ಅದು ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಾಧ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಷುಭೂತವಾದ ವರ್ತ ಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದಾನೀಂತನತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷ್ಯವಿದ್ದರೂ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೇದರೂಪವಾದ ಪೌರುಷೇಯವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಾಧ್ಯ ಪರ್ಯವಸಾನ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವು ಪೌರುಷೇಯವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (೩) ‘ಆಕಾಶಃ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾಕಾಶನಿಷ್ಠತ್ವರಹಿತಪೌರುಷೇಯವಾನ್ ದ್ರವ್ಯತ್ವಾತ್ ತಂತುವತ್’ = ಆಕಾಶವು ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಯಾವುದು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದರ ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದ ಪೌರುಷೇಯವುಳ್ಳದ್ದು, ದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ತಂತುವಿನಂತೆ, ಅಂತೂ

ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವೇದರೂಪವಾದ ಪೌರುಷೇಯ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶನಿಷ್ಠ ತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷ್ಯ ವಿದ್ವರೂ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವೂ ಇಲ್ಲ. ದೃಷ್ಟಾಂತ ದಲ್ಲಿ ತಂತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪಟರೂಪವಾದ ಪೌರುಷೇಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಭಾವಗರ್ಭಿತವಾದ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. (೪) 'ಶ್ರೋತ್ರಂ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಶ್ರೋತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪ ಪೌರುಷೇಯಗ್ರಾಹಕಂ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವಾತ್ ಚಕ್ಷುರ್ವತ್' = ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ವೇದಹೊರತಾದ ಯಾವುದು ಶ್ರೋತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯವೋ ಅದರ ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದ ಪೌರುಷೇಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸ ತಕ್ಕುದು, ಇಂದ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಂತೆ. ಅಂತೂ ಶ್ರೋತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ವೇದರೂಪವಾದ ಪೌರುಷೇಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪ ವಿಶೇಷ್ಯವಿದ್ವರೂ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತತ್ವ ರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪವಿಲ್ಲದೆ. ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಅದರೂ ಚಕ್ಷು ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ರೂಪಾದಿರೂಪವಾದ ಪೌರುಷೇಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಾಭಾವ ಗರ್ಭಿತವಾದ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಅಂತೂ ಈ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ವೇದಗಳು ಪೌರುಷೇಯಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧಗಳಾದುವು. (10)(೧)*ಪ್ರಜಾಪತಿನಾ ಇದಮೇಕವಿನಾಗ್ರಾ ಆಸೀತ್ ನಾಹರಾಸೀತ್ ನ ರಾತ್ರೀರಾಸೀತ್ ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ತಪಸ್ತೇಪಾನಾತ್ ಚತ್ವಾರೋ ವೇದಾ ಅಜಾಯಂತ" ಪರಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಆಲೋಚಿಸಿದನು. ಆಲೋಚಿಸತಕ್ಕ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ದವು. (೨) "ಋಚಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೆ, ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ" ಆ ಪುರುಷನಿಂದ ಋಗ್ವೇದವೂ, ಸಾಮವೇದವೂ, ಯಜುರ್ವೇದವೂ ಹುಟ್ಟಿದವು. ಇದುವೊಂದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ವೇದಕ್ಕೆ ಪೌರುಷೇಯತ್ವವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ವಂಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು? ಎಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಶಂಕಿಸಿದರೆ—

(11) ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹೇತುಗಳಿರಲಿ, ಸಾಧ್ಯವು ಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ (ಅನುಕೂಲತರ್ಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕಗಳು. (12) ಮತ್ತು ವೇದವು ಪೌರುಷೇಯವೆಂದಾದರೆ ಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಆಸ್ತಿನಿಶ್ಚಯ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪೌರುಷೇಯಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವಾಗದೇನೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (13) ಮತ್ತು 'ಈಶ್ವರಃ ಪ್ರಮಾವಾನ್ ಪುರುಷತ್ವಾತ್ ಅಹಮಿವ' = ಈಶ್ವರನು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಪುರುಷನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ನನ್ನಂತೆಯೇ, ಇದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥತತ್ವಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. (14) 'ಈಶ್ವರಃ ನ ವಿವ್ರಲಿವ್ವಾವಾನ್ ಈಶ್ವರ ತ್ವಾತ್ ನ ಯದೇವಂ ನ ತದೇವಂ ಯಥಾಹಂ' = ಈಶ್ವರನು ವಂಚನೇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವವನು ಈಶ್ವರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ವಂಚನೇಚ್ಛೆಯಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರತ್ವವಿಲ್ಲ, ನನ್ನಂತೆಯೇ, (15) ಈ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಆಪ್ತತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪುರುಷತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿವಂಚನೇಚ್ಛೆಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸುಲಭ ವಾಗುವುದು. (16) ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರನು ಸಿದ್ಧನಾಗದಿದ್ದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು. ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೆ ಧರ್ಮಗ್ರಾಹಕಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಬಾಧವು, ಎಂದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು 'ವನಕೃತ್ವಾ ದಿರೂಪೇಣ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಿಹರಿಸುವೆವು. (17) ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾವತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು. ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಆಪ್ತತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಾಪ್ತನು ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಪ್ರಮಾವತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ದರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ, ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಭಾಂತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ

ಭ್ರಾಂತಿರಾಹಿತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು. ಹೇತುವಿಗೆ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಪ್ರಲಂಬಕ ನಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (18) ವಿಪ್ರಲಿಪ್ಸಾಭಾವಸಾಧಕವಾದ ಈಶ್ವರತ್ವವು ಎನ್ನುವ ಹೇತು ವಾದರೂ ಸಪಕ್ಷಗಳಾದ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣವು. (ಎಲ್ಲಾ ಸಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿನಾತ್ರ ಇರುವ ಹೇತುವು ಅಸಾಧಾ ರಣಾನೈಕಾಂತಿಕವು) ಸಿದ್ಧಸಾಧನದೋಷವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ವಿಪ್ರಲಿಪ್ಸಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು. ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಆಪ್ತವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಾಪ್ತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವಿಪ್ರಲಿಪ್ಸಾವುಳ್ಳವನು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಕದಾಚಿತ್ ಅವಿಪ್ರಲಿಪ್ಸಾವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಈಶ್ವರನು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಪತ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೋ? ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಪ್ರಲಿಪ್ಸಾಭಾವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿ ಸಿದರೆ, ಹೇತುವು ಸಿದ್ಧಸಾಧಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಥಾರ್ಥವನ್ನೇ ನಿಯಮವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುವ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ, ಬುದ್ಧ-ಋಷಭ ಮೊದಲಾದ ಈಶ್ವರಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಂಚನೇಚ್ಛೆಯು ತೋರುವುದರಿಂದ ಬಾಧವು. (19) ಮತ್ತು ಅಶರೀರತ್ವವು ಎನ್ನುವ ಹೇತು ವಿನಿಂದ ಪ್ರಮಾಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರೇ 'ಅಂತವತ್ಸ ಮಸರ್ವಜ್ಞತಾ ವಾ' (ಅಧ್ಯಾಯ. ೨. ಪಾ. ೨. ಅಧಿ ೧೧) ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶರೀರವಿದ್ದರೆ ನಾಶವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದು ಹೇಳುವರು. (20) ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಆಪ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ವೇದಗಳು ಈಶ್ವರಪ್ರಣೀತ ಗಳು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ 'ವೇದಃ ಈಶ್ವರಪ್ರಣೀತಃ ವೇದತ್ವಾತ್ ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಗಗನವತ್' = ವೇದವು ಈಶ್ವರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ವೇದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯತಿರೇಕದಿಂದ (ಸಾಧ್ಯಾಭಾವಹೇತ್ಯುಭಾವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ) ಆಕಾಶದಂತೆಯೇ, ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಇದೇ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಅನೀಶ್ವರಪ್ರಣೀತತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. (21) ಮತ್ತು ವೇದತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವು ಸಪಕ್ಷಗಳಾದ (ಈಶ್ವರಪ್ರಣೀತಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತ ಗಳಾದ) ಸ್ಮೃತಿ-ಇತಿಹಾಸ-ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಆ ಸ್ಮೃತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಲ್ಲಿ ವೇದತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿಲ್ಲದಿರು ವುದರಿಂದ ಭಾಗಾಸಿದ್ಧಿಯು. (22) 'ವೇದಾದಿತ್ವಾತ್' ಎಂದು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ವೇದ ಸ್ಮೃತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವೇದಾದಿತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (23) ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅತೀಂದ್ರಿಯ ವಿಸಯವಾಕ್ಯತ್ವವು ಹೇತುವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಜನಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹೇತುವಿದೆ. ಈಶ್ವರಪ್ರಣೀತತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (24) ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರನು, ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಕರ್ತನಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಜನಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈಶ್ವರಪ್ರಣೀತತ್ವವು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳೂ ಪಕ್ಷ ತುಲ್ಯಗಳಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ಅತೀಂದ್ರಿಯ ವಿಸಯವನ್ನುವ ವಿಶೇಷ ಣವು ವ್ಯರ್ಥವು. (25) ವಾಕ್ಯತ್ವಮಾತ್ರವೇ ಹೇತುವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. 'ಈಶ್ವರಪ್ರಣೀತಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಆಪ್ತಿಪೂರ್ವಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ, ಬೌದ್ಧಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (ಹೇತುವಿದೆ. ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ) ವೇದವು ಈಶ್ವರನೇ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಿದರೆ, ವಿಪ್ರಲಂಬಕವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣತ್ವ ವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಂತಹ ಈಶ್ವರನಿಮಿತ್ತಕತ್ವಮಾತ್ರದಿಂದವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು.

(26) ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ವೇದವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿ ಒಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನೋ, (೧) ಅದೇ ವೇದವನ್ನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ಉಪದೇಶಕೊಡುತ್ತಾನೋ ಅಥವಾ (೨) ಬೇರೆ ವೇದವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿ ಉಪದೇಶಕೊಡುತ್ತಾನೋ, (೧) ಅದೇ ವೇದವನ್ನು ಎಂದರೆ, ನಿಮಗೆ ಇದು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ನಿರ್ಣಯವಾಯಿತು? ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಮರೆತುಬಿಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಬೇರೆ ವೇದವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ ಪೂರ್ವಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವೇದವನ್ನು ಈಶ್ವರನು ಮರೆತಿರುವನೋ ಏನು? ಈ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ರಚಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಏಕೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು? ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಪೂರ್ವತಮಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದದ್ದನ್ನೇ ಉಪದೇಶಿಸಿದರೆಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ಅನಾದಿತ್ಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (27) ಹೀಗಾದರೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವು ಬರಬಹುದಷ್ಟೆ! ಎಂದರೆ— ಅವುಗಳೂ ಸಕರ್ತೃಕಗಳು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಪೌರುಷೇಯಗಳೇ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಅಂದರೆ, “ಪುರಾಣಾನಿ ತದರ್ಥಾನಿ ಸರ್ಗೇ ಸರ್ಗೇಽನ್ಯಥೈವ ತು | ಕ್ರಿಯಂತೇಽತಸ್ತ್ವನಿತ್ಯಾನಿ ತದರ್ಥಾಃ ಪೂರ್ವಸರ್ಗವತ್” || ಇದುವೊಂದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆಗ ನೀವು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಸಕರ್ತೃಕತ್ವಸಾಧಕಗಳಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇರುವಾಗ ಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಬರಬಹುದು? (28) ಹಾಗಾದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದ ಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ಈಶ್ವರನು ಮರೆತುಬಿಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಈ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದರೆ, (೧) ತನಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವು ಯಾವುದೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತೀರೋ, (೨) ವರರ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೋ, ೧ನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಈಶ್ವರನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ತನಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ‘ನ ಪ್ರಯೋಜನವತ್ಪಾತ್’ (ಅಧ್ಯಾ. ೨ ಪಾ. ೧. ಅಧಿ. ೯) ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಅಂದರೆ, ಈಶ್ವರನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ‘ಆಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ ಕಾ ಸ್ಪೃಹಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾದದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಇದೆ. ತನಗೇನಾದರೂ ಫಲಸಿಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಾದ ಪರಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನಾದರೂ ಉತ್ತೇಜಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸ್ಥೂಲಬುದ್ಧಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಉದ್ದೇಶವಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿಯುವುದೆಂದರೆ ನಮಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೇ ಸರಿ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಮಿತವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆಯೆಂದು ಮಾತ್ರ ಊಹಿಸುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದದ್ದನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ ಕಂಟಕದ (ಜಾಲಿಗಿಡದ ಮುಳ್ಳಿನ) ಶೌಕ್ಲ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅಪಲಾಪಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. (29) ‘ಅಯಂ ಕಾಲಃ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇದಾನೀಂ ತನತ್ಪರಹಿತ ಪೌರುಷೇಯವಾನ್ ಕಾಲತ್ಪಾತ್ ಅನ್ಯಕಾಲವತ್’ ಇದುವೊಂದಲಾದ ಮೂರು ಅನುಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪೌರುಷೇಯ ಎನ್ನುವ ಪದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಪೌರುಷೇಯ ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ (ಅಂದರೆ— ‘ಅಯಂ ಕಾಲಃ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇದಾನೀಂತನತ್ಪರಹಿತಾಪೌರುಷೇಯವಾನ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಿಂದ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ) ಸತ್ತ್ವತಪಕ್ಷಗಳಾಗುವವು. (30) ‘ಅಯಂ ಕಾಲಃ’ ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಾಲಪದದಿಂದ ೧ ಅಖಂಡಕಾಲವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ‘ಅಯಂ’ ಎಂದೂ ‘ಅನ್ಯಕಾಲವತ್’ ಎಂದೂ ಅಯುಕ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಅಖಂಡಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ಅಯಂ’ ವರ್ತಮಾನಕಾಲವೆಂದೂ ‘ಅನ್ಯ’ ಅತೀತಕಾಲವೆಂದೂ ವಿಭಾಗವು ಕೂಡಲಾರದು.

೨ ಕಾಲವದದಿಂದ ತರಣಿಪರಿಪ್ಪಂದರೂಪಗಳಾದ ಉಪಾಧಿಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕಾಲೋಪಾಧಿಯಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. (31) 'ಆಕಾಶಃ' ಎನ್ನುವ ಇನ್ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶನಿಷ್ಠತ್ವವೆಂದರೆ (೧) ಆಕಾಶಸಮವೇ ತತ್ವವು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ವೇದದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಮವೇತಗಳಾಗದಿರುವ ತಂತು ಮೊದಲಾದ ಪೌರುಷೇಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಯೋಗಸಂಬಂಧದಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು, ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವೇದಪೌರುಷೇಯತ್ವಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಸಾಧ್ಯವರ್ಯವ ಸಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತ್ವವು. (೨) ಆಕಾಶನಿಷ್ಠತ್ವವೆಂದರೆ, ಆಕಾಶ ಸಂಯುಕ್ತತ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥವು, ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಆಕಾಶಸಮವೇತಗಳಾದ ವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಆಕಾಶಸಂಯುಕ್ತತ್ವದಿಂದ ರಹಿತವಾದ ಸಂಯೋಗ-ವಿಭಾಗ ದ್ವಿತ್ವದಿ ಪೌರುಷೇಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಾಧ್ಯವರ್ಯವಸಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತ್ವವು. (32) ಆಕಾಶನಿಷ್ಠತ್ವವೂ ಆಕಾಶವತ್ವವೂ ಸಮವಾಯವೇ. ಅಂತೂ ಆಕಾಶಸಮವೇತವಾದ ಸಂಯೋಗಾದಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆಪೌರುಷೇಯವೇದವ್ಯತಿರಿಕ್ತತ್ವ, ಆಕಾಶ ಸಮವೇತತ್ವವೆನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯ ಎರಡೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶಿಷ್ಟಾಭಾವವೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅರ್ಥಾಂತರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಾವು ಸಮವಾಯವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ತಂತುಪಟಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕೃತವಾದ ತಂತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಮವಾಯಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಟರೂಪವಾದ ಪೌರುಷೇಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವು ಆದಕಾರಣ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು. (33) ಮತ್ತು ವೇದಶಬ್ದದಿಂದ ವರ್ಣಗಳು ವಿವಕ್ಷಿತಗಳೆಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವುಗಳು ನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇತಗಳಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನುಪೂರ್ವೀರೂಪವಾದ ಕ್ರಮವಿಶೇಷವು ವೇದಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದೂ ಹೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಕ್ರಮವಾದರೂ ವರ್ಣಗಳ ಧರ್ಮವು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವೇದಶಬ್ದದಿಂದ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಕ್ರಮಸಮವಾಯವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. (34) 'ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಾದರೂ 'ವಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಕವಾಗಲಾರದು. (35) ಮತ್ತು 'ಋಗ್ವೇದ ಏವಾಗ್ನೇರಜಾಯತ' ಎಂದು ಈಶ್ವರ ಭಿನ್ನಪುರುಷರಚಿತತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ 'ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂದು ವೇದಕ್ಕೂ ಕೇವಲ ಈಶ್ವರ (ಪ್ರೀ ನಾರಾಯಣ) ಪ್ರಣೀತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಈ ಶ್ರುತಿಗೆ ವಿರೋಧವು ಬಾರದಿರುವುದು ಹೇಗೆ? (36) ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳು ಸಂಪ್ರದಾಯಪ್ರವರ್ತಕರು ಮಾಡಿದವರಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ಈಶ್ವರನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು, ಅನೀಶ್ವರರಾದ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರೇತಗಳಾದ 'ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ' 'ಋಗ್ವೇದ ಏವ' ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳೂ 'ನ ಹಿ ಧರ್ಮಾದಿಸಿದ್ಧಿಸ್ಸ್ಯಾನಿತ್ಯವಾಕ್ಯಂ ವಿನಾ ಕ್ವಚಿತ್' ಎಂದು ಕ್ತವಾದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ 'ವಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ನಿತ್ಯತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶ್ರುತ್ಯನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಪ್ರವರ್ತಕಪರಗಳಾಗಿ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೆಂದೇ ಏಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಬಾರದು? (37) ಹಾಗಾದರೆ ವರ್ಣಗಳೇ ಅನಿತ್ಯಗಳು, ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದು? (ಅಂದರೆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಕಾರನಾಶ

ದಿಂದ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ನಾಶವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕ್ರಮವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ಕೂಟಸ್ಥನಿತ್ಯತ್ವವು ಇಲ್ಲ.) ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಾವು ವೇದವನ್ನು ಕೂಟಸ್ಥನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ನಿಯತೈಕಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು ಅಂದರೆ, ನಿಯತವಾದ ಅನುಪೂರ್ವೀವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. (38) ಹಾಗಾದರೆ, ವರ್ಣಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳಾದರೂ ವರ್ಣಾತ್ಮಕವು ನಿಯತವಾದ ಒಂದೇಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವೇನು? (39) ವರ್ಣನಿತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ವೇದಾಪೌರುಷೇಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಕೂಟಸ್ಥನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ವಸ್ತುತಃ ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯಗಳೋ, ಅನಿತ್ಯಗಳೋ ಎಂದು ವಸ್ತುತತ್ವವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೆ ವರ್ಣಗಳು ಕೂಟಸ್ಥನಿತ್ಯಗಳೆಂದು (ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರೇ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು.

(40) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಹೇಳಿರುವನು. ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ (ಸಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಅಥವಾ ಸಂಪ್ರದಾಯಪ್ರಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ) ವೇದವು ಬೋಧಕವಾಗುವುದಾದರೆ— ಸಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವವರಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾಸಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿಸಮರ್ಥನವು ಗಜಸ್ನಾನದಂತೆ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥನ ಮಾಡಿದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತವೋ, ಅಸಂಸ್ಕೃತವೋ ಎನ್ನುವ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅರ್ಥಬೋಧಕತ್ವವು (ಅಂದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೇ) ಕೂಡದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೇ. (೨) ಅಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿ ಬೋಧಕವಾಗುವುದಾದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಬೋಧಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಸಂಸ್ಕಾರಕರೆಂದರೆ ವೇದವನ್ನು ಸಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವವರೂ, ಸಂಪ್ರದಾಯಪ್ರಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವವರೂ, ಆಗುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಅವಿಗೀತಸಂವಾದವು ತೋರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಸವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರದಾಯಪ್ರಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಯೋಗರೂಢಿರೂಪವಾದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಲೌಕಿಕಗಳಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಭೂತಗಳಾದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಆಗುವುದು? ಅದಕಾರಣ ಸರ್ವಥಾ ಆಯುಕ್ತವು || ೭೦ ||

ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾರು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರೋ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಅಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದು ಆಗಬಹುದು. ಯಾವ ಚಾರ್ವಾಕನು ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಚಾರ್ವಾಕನನ್ನು ಕುರಿತು ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ, ಅವನು ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನೇ ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಧರ್ಮಾದಿಕಂ ಪ್ರಮಾಣೋಪೇತಂ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯಸಿದ್ಧಿ ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನಗಳಿಂದ ಅಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ಚಾರ್ವಾಕನಿಂದಲೂ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿಸಿ ಅಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಧರ್ಮವಾದಿನೋ ವಾಕ್ಯಮಶ್ರಯೋಜನಮೇವ ಹಿ |

ಧರ್ಮಾಭಾವೋಽಪಿ ನೋ ತೇನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಗತೋ ಭವೇತ್ ||

ಅತಃ ಸಂಶಯಸಂಪತ್ತೌ ವಾಕ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವತ್ಪ್ರಮಾ || ೭೧ ||

ಅ || ಅಧರ್ಮವಾದಿನಃ=ಧರ್ಮ ನೊದಲಾದ ಅತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರತಕ್ಕ ಚಾರ್ವಾಕನ, ವಾಕ್ಯಂ=ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅಪ್ರಯೋಜನಂ=ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದೋ, ನಿರ್ವಿಷಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೋ (ಆದಕಾರಣ ಅವನೂ ತನ್ನ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಅವನ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ; ಮತ್ತು ವಿಷಯವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಚಾರ್ವಾಕಮತ ನಿರಾಕರಿಸುವಾಗ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತೇವೆ.) (ಮತ್ತು ಚಾರ್ವಾಕನು ಧರ್ಮಾದ್ಯಭಾವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಧರ್ಮಾದ್ಯಭಾವ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ ಆತನು ಅಪಾರುಷೇಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ತೇನ=ಆ ಚಾರ್ವಾಕನಿಂದ, ಧರ್ಮಾಭಾವೋಽಪಿ=ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಅಭಾವವೂ ಕೂಡ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಗತಃ=ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ನೋ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದು. ಅತಃ=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸಂಶಯಸಂಪತ್ತೌ=ಸಂಶಯಬರುವಾಗ, (ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ವಾಕ್ಯಂ=ಅಪಾರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವೂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವತ್ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಂತೆ, ಪ್ರಮಾ=ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ, (ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಅನುಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಚಾರ್ವಾಕನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಅದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದ್ಯಭಾವವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಕೇವಲಾನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಧರ್ಮಾದ್ಯಭಾವವನ್ನು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತೆಯೇ ಧರ್ಮಾದ್ಯಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಕ್ಯರೂಪಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಅದಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಅಪಾರುಷೇಯವೆಂದರೆ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಘಟಪಟಾದಿಗಳ ಅಭಾವವನ್ನೆಂಬಂತೆ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಅಭಾವವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ (ಇಂದ್ರಿಯವೇ) ಏಕೆ ತಿಳಿಸಲಾರದೆಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ರಸವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಆಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಣ್ಣು ಹೇಗೆ ರಸವಿದ್ದರೂ ರಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಆಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯದೇನೇ ಇರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಧರ್ಮವು ಇದ್ದರೂ ಆಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದರೂ ಘಟಾಭಾವದಂತೆ ಧರ್ಮಾಭಾವದ ನಿರ್ಣಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ (ಇಂದ್ರಿಯ)ದಿಂದ ಆಗಲಾರದು. (3) ಯೋಗ್ಯತಾವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಯಾವುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಂತೆ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ— ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಾದಿಗಳು ವಿವಾದಗ್ರಸ್ತರಾಗದಿದ್ದರೆ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ರಸನೊದಲಾದುದು ಆಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು, ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೆ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಡಬಹುದಿತ್ತು. ವಾದಿ

ವಿಸ್ತೃತಿವತ್ತಿಗಳಿರುವಾಗ ಇದ್ದದ್ದೂ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವುಕಡೆ ತೋರದೇನೇ ಇರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಇರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಕಾಣದೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲವೋ? ಅಥವಾ ಇತರ ವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವಪ್ರಕಾರ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ರಸವು ತಿಳಿಯದೆ ಹೋದರೂ ರಸನೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯ ಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಹೋದರೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಉಂಟೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗು ತ್ತದೋ? ಎಂದು. (4) ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ರಸವು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುವ ನ್ಯಾಯ ವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಕಾಣದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ತನ್ನ (ಚಾರ್ವಾಕನ) ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾತ್ರದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಶಯವು ನಿವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಂತೂ ಸಂಶಯಕೋಟಿಪ್ರಾಪಕಗಳಾದ ನ್ಯಾಯಗಳು ಪ್ರಬಲಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶನ್ಮೂಲಕವಾದ ಸಂಶಯವು ತನ್ನ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾತ್ರ ದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಲಾರದು. (5) ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾಣುವಾ ಪುರುಷೋ.ವಾ' = ಸ್ಥಾಣುವೋ ಪುರುಷನೋ ಎನ್ನುವ ಸಂಶಯನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಪುರುಷತ್ವ ವ್ಯಾಪ್ಯಕರಾದಿಶರಣರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅವಶ್ಯಕವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಂತಹ ಸಂಶಯದ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದ 'ಸಂಶಯಸಂಪತ್ತೌ ಸತ್ಯಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (6) ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವೇದವು ಅಪೌರುಷೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃದೋಷಮೂಲಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವತಃವಿವ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು

ವೇದಾಪೌರುಷೇಯತ್ವವಾದದ ಸಾರಾಂಶವು:—

(1) ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಃ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಕ್ತೃಪುರುಷನಲ್ಲಿ ದೋಷವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಬ್ದ ದಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ದೋಷಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವೇದವನ್ನು ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ವೇದವನ್ನು ಇಂತಹನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಕರ್ತನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವು ಪೌರುಷೇಯವಲ್ಲ. ಅಪೌರುಷೇಯವೇ. (2) ಮತ್ತು ವೇದವನ್ನು ಈಶ್ವರನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದಾದರೆ ಅಂತಹ ವೇದದಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯೇ ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿಪ್ರಲಂಭ ಮೊದಲಾದ ವಕ್ತೃದೋಷಗಳೂ ಸಂಭವಿಸಬೇಕಾ ಗುವವು. (3) ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಪ್ರಲಂಭ (ವಂಚನೇಚ್ಛೆ)ವಿಲ್ಲದಿರು ವವನು, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ರಾಗರಹಿತನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನು ವೇದವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವು ದಾದರೆ ಕಲ್ಪನಾಗಾರವವು ಬರುವುದು. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅವನ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತ ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬರುವುದು. (5) ಈಶ್ವರನ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಧರ್ಮಾದಿಃ ಕಸ್ಯಚಿತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್' = ಧರ್ಮಮೊದಲಾದುದು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದೆ, ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆಯೇ. ಎಂದರೆ— ಆ ಧರ್ಮಾದಿ

ಗಳು ಯಾರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೋ ಅವನು ಈಶ್ವರನೆಂದಾಗಲೀ ಬುದ್ಧನೆಂದಾಗಲೀ ಆಯಾಯ ವಾದಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ 'ವಿಮತಃ ನ ಧರ್ಮದರ್ಶೀ ಪುರುಷತ್ವಾತ್ ದೇವದತ್ತವತ್' = ವಿವಾದಗ್ರಸ್ತನು ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿದನಲ್ಲ, ಪುರುಷನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವದತ್ತನಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷರ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಪ್ತವನ್ನು ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಧರ್ಮಾದಿ ಸಿದ್ಧಿಯು ಸ್ವತ್ಯಕ್ಷ-ಅನುಮಾನ-ಪಾರುಷೇಯವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ವೇದವು ಅಪಾರುಷೇಯವೆಂದೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. (6) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೊಂದೇ ಪ್ರಮಾಣವು ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಯಾವ ಚಾರ್ವಾಕನು ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಧರ್ಮಮೊದಲಾದುದು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೋ, ಅವನ ವಾಕ್ಯವು ನಿಷ್ಫಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಯವೇ. ಅದರಿಂದ ಲೋಕೋಪಕಾರವು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಧರ್ಮ-ಅಧರ್ಮಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾನಬಂದರೆ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹಿಂಸಾದಿಗಳಿಂದ ಅಪಕಾರವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ, ಅದೃಷ್ಟವನ್ನೇ ಒಪ್ಪದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಲೋಕೋಪಕಾರದಿಂದ ಚಾರ್ವಾಕನಿಗೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿರಲಾರದು. (7) ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾಭಾವವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಲಾರದು. ಅನುಮಾನದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. (ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು) (8) ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಹೊರತು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಧೂಮವನ್ನು ನೋಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು (9) ಆದಕಾರಣ ಹೇಗೆ ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವನ್ನು ನೋಡಿದರಿಂದ ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ದರ್ಶನವು ನಿಶ್ಚಯಕವಾಗುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಧರ್ಮ-ಬ್ರಹ್ಮ-ಮೊದಲಾದುದು ಇದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು, ಇಲ್ಲವೆಂದು ಇತರರು, ಹೀಗೆ ವಾದಿಗಳ ವಿವಾದದಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ಧರ್ಮ-ಬ್ರಹ್ಮ-ಮೊದಲಾದುದು ಇದೆ, ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಕವಾದುದು, ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅಪಾರುಷೇಯವೂ ಆಗಿರುವ ವೇದವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು || ೭೧ ||

ವೇದಾಪಾರುಷೇಯತ್ವ ಸಮರ್ಥನವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು. || ೫೬ ||

ಶ ಕ್ತಿ ನಾ ದ ವು.

(1) ವೇದವು ಅಪಾರುಷೇಯವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಆ ವೇದವಾದರೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಾದರೆ, (೧) ಪದಾರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೋ (ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ) (೨) ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೋ? ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವು-೧. ಪದಾರ್ಥ ವಿಷಯಕ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಪದಾರ್ಥಗಳು ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಮೊದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಅಂತೂ ಅನಧಿಗತಾರ್ಥಗಂತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಕೂಡಲಾರದು. ಪದಾರ್ಥಗಳು ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಮೊದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ವೃತ್ತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ- ವೃತ್ತಿಯು

ವಾಚ್ಯವಾಚಕಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸಂಬಂಧಿ ಜ್ಞಾನವು ಆವಶ್ಯಕವು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಂತೆ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಿಗೂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವೇ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು. ಅಗ್ರಹೀತಗ್ರಾಹಕತ್ವವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಯಥಾವಸ್ಥಿತಾರ್ಥ ಬೋಧಕತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ವೇದಕ್ಕೆ ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪರಾರ್ಥಾನುಮಾನದಂತೆ ಶಬ್ದವೂ ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾತಜ್ಞಾಪಕತ್ವವು ನ್ಯಾಯವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೊದಲು ಜ್ಞಾತವಾಗಿರುವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ವೇದವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಜ್ಞಾತಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ವೇದವು ಯಾಂಗೂ ಉಪಾದೇಯವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. (3) ಹಾಗಾದರೆ ತಿಳಿದಿದ್ದನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದು ಪುರುಷರ ದೋಷವು. ವೇದವಾದರೂ ಅಪಾರುಷೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಿಳಿದಿದ್ದನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ದೋಷವೇನಿದೆ? ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅನುಪಾದೇಯವು (ಸ್ವಿಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು) ಆಗ ಬೇಕಾಗುವುದು. ವೇದವು ಅನುಪಾದೇಯವಾದರೆ ವೇದಗಳ ವಿಚಾರವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. (4) ವೇದವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿಷಯಕ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಪದವಿಷಯಕಗಳಾದ ಅನುಭವಗಳೂ ಪದಾರ್ಥವಿಷಯಕ ಸ್ತೂತಿಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ (ಒಂದೊಂದು) ಹೇತುವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬೇರೆ ಇದ್ದವುಗಳು ವ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುವವು. ಕ್ರಮಿಕ (ಕ್ರಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಮತ್ತು ಅತಿಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ವಿನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ) ವರ್ಣಪದವಿಷಯಕ ಅನುಭವಗಳಿಗೂ, ವದಾರ್ಥವಿಷಯಕ ಸ್ತೂತಿಗಳಿಗೂ ಸಮುದಾಯವು ಕೂಡಲಾರದು.) (5) ಹಾಗಾದರೆ, ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದಾಗಲೀ, ಕಾರಕಪದದಿಂದಾಗಲೀ ಸಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಯಾವುದೋ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾದ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೋ, ಅದೇವೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ವ ಪದಗಳಿಂದ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹೃತವಾದ ಸಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಪದಾಂತರವೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಎಂದರೆ— ಸಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಪದಾಂತರದಿಂದ ಅನ್ವಯವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ? ಕರಣವು ಅಸನ್ನಿಕ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು. (ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾಗುವುದು.) ಅಂದರೆ, ಪದಗಳು ಕ್ರಿಯಾತ್ವದಿಂದಾಗಲೀ ಕಾರಕತ್ವದಿಂದಾಗಲೀ ಯುಕ್ತವಾದ (ಸ್ವಶಕ್ಯವಾದ) ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿ. ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಂತೆ ಕ್ರಿಯಾಕಾರಕ ಸಂಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಕಾರಕ ಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಆನಯ' ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗಲೀ 'ಗಾಂ' ಎನ್ನುವ ಕಾರಕಪದವಾಗಲೀ ಸಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಯಾವುದು ನಿನ್ನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು 'ಋತ್ಯವೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು. ವಸ್ತುತಃ ಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಈ ಎರಡರ ಅರ್ಥಸಂಸರ್ಗರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅರ್ಥಸಂಸರ್ಗವನ್ನು

ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (6) ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಸನ್ನಿಧಿ ಯೋಗ್ಯತಾ—ಇವುಗಳುಳ್ಳ ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಅಂದರೆ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹೃತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಇದರಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಂತೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಭೂತಗಳಾದ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಸ್ವಾರ್ಥಸಂಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಶಕ್ತಿರೂಪವಾದ ನಿಯತಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಸಂಶಯರೂಪವೇ ಆಗಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ಮೇಘಸಂದೇಶಾದಿ ಕಾವ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾ ಮೂಲಕವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ವೇದವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿಷಯಕ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಜನಕತ್ವವೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವು ಅವಿವರಣವೇ. ಆದಕಾರಣ ವೇದವಿಚಾರವು ಕೂಡಲಾರದೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಶಕ್ತಿಶ್ಚೈವಾನ್ವಿತೇ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಶಬ್ದಾನಾಮನುಭೂಯತೇ |

ಅತೋಽನ್ವಿತಾಭಿಧಾಯಿತ್ವಂ [ಗೌರವಂ ಕಲ್ಪನೇಽನ್ಯಥಾ] || ೭೨ ||

ಅ || ‘ಜ’ ಶಬ್ದವು ‘ಆತಃ’ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಿತಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ‘ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಂತರಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. ಅಥವಾ ಜ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನ್ವಿತೇ ಎವ ಸ್ವಾರ್ಥೇ=ಅರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಅನ್ವಯವಿರುವ, ಅಂದರೆ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಇತರದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಶಬ್ದಾನಾಂ=ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಶಕ್ತಿಃ=ಶಕ್ತಿಯು, ಅನುಭೂಯತೇ=ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಆತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾಯಿತ್ವಂ=ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯತೆ ರಾನ್ವಿತ ಸ್ವಾರ್ಥಾಭಿಧಾಯಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ವೃದ್ಧರ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಮತ್ತೆ ಪದಾರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದುದರಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ, ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಇತರದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (2) ಯದ್ಯಪಿ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಗೋವನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಗೋವಿಗೆ ಆನಯನಾನ್ವಯವೂ, ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಬಂಧನಾನ್ವಯವೂ, ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಗೋವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ದರ್ಶನಾನ್ವಯವೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಗೋವಿಗೆ ಪದಾರ್ಥಾಂತರದಿಂದಲೂ ಪದಾರ್ಥಾಂತರಾನ್ವಯದಿಂದಲೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಾನ್ವಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಇತರದಿಂದ ಅನ್ವಯವುಳ್ಳ ತನ್ನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಗ್ರಹಣವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಗೋವನ್ನು ತರಬೇಕು, ಅಥವಾ ಗೋವನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕು ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ದೋಷಬರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ, ಆನಯನ (ತರುವಿಕೆ) ಮೊದಲಾದವು ಗಳಲ್ಲಿಯಾವುದಾದರೊಂದು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇತರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಶಬ್ದಗಳ ಶಕ್ತಿಯು ಅನುಭೂತವಾಗುವುದರಿಂದ

ಶಬ್ದಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಸ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಅಭಿಧಾನವು ಶಕ್ತಿಗ್ರಹಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಯಾವಾಗ ಪದಗಳೇ ಅಸ್ತಿತ್ವಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತವೋ, ಆಗ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ—ಗುಣ (ಅಪ್ರಧಾನ) ಪ್ರಧಾನ ಭಾವದಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಾಗಲೀ, ಅವುಗಳ ಅನ್ವಯವಾಗಲೀ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. (3) ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಪದಾನಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ 'ಶಬ್ದಾನಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ, ಅಸ್ತಿತ್ವಾಭಿಧಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. (4) ಕೆಲವರು ಅನೇಕ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದವು ಅಸ್ತಿತ್ವಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಪದಗಳು ಅದರ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಸ್ತಿತ್ವ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂಥಾದ್ದು ಒಂದನೇ ಪದವು. ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಪದವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಶಬ್ದಾನಾಂ' ಎಂದು ಬಹು ವಚನವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಯಾವುದು ಒಂದು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕವೋ, ಅಂದರೆ ಗಾಮಾನಯ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಗೋಪದವು. ಅದೇನೇ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಆನಯ ಗಾಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕವಾಗಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮ್ಯನಿಯಮವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ 'ಪ್ರಥಮಂ ಪದಂ' ಎಂದು ಹೇಳುವವರು ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಯೋಗ್ಯೇತರಾನ್ವಿತ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. (5) ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹದು? (೧) ಬೇರೆ ಪದಗಳು ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳೋ ಅದು ಪ್ರಧಾನವೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ವಾಕ್ಯ ಭೇದದಿಂದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ ಯೋಗ್ಯೇತರಾನ್ವಿತ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ಆಖ್ಯಾತ ಪದವು (ಕ್ರಿಯಾಪದವು) ಪ್ರಧಾನವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಹೋಮವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ 'ದಧ್ನಾ ಜುಹೋತಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ದಧಿರೂಪವಾದ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ದಧಿರೂಪವಾದ ಕಾರಕವಿಧಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಖ್ಯಾತ ಪದವು 'ದಧ್ನಾ ಜುಹೋತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲ. ಇದೇವ್ರಕಾರ 'ಊರ್ಧ್ವಮಾಘಾರಯತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಊರ್ಧ್ವತ್ವಾದಿ ಗುಣವು ವಿಹಿತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಆಘಾರಯತಿ' ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಅನುವಾದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವೆಂದೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (6) ಮತ್ತು ಆಖ್ಯಾತಪದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪರಿಣತಿ ಸುರಸಂ ಪನಸಫಲಂ' ಹಲಸಿನ ಫಲವು ಒಳ್ಳೇ ಪಕ್ವವಾದರೆ ರಸಭರಿತವು ಇತ್ಯಾದಿ ಆಖ್ಯಾತಪದವಿಲ್ಲದಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅನುಭವ ವಿರೋಧವು. (7) 'ಪರಿಣತಿ ಸುರಸಂ ಪನಸಫಲಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿ ಎಂದೆ: ಆಖ್ಯಾತ ಪದಾರ್ಥ ಹಾರವೆನ್ನಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ೧. ಲೋಕಪ್ರತೀತ್ಯನುಸಾರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದೋ? ಅಥವಾ ಆಖ್ಯಾತಪದವೇ ಅನ್ವಯಬೋಧಕವೆನ್ನುವ ನಿನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೊಡಲಾರದು. ಲೋಕಪ್ರತೀತಿಯು ಆಖ್ಯಾತಪದಾರ್ಥಹಾರವಿಲ್ಲದೇನೇ ವರ್ಯಪಸಿತವಾಗಿದೆ. ೨ನೇದ್ದು ಕೊಡಲಾರದು. ನಿನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ನಿರ್ಮೂಲವಾಗಿದೆ. ಇತರರ ಸಿದ್ಧಾಂತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಶಬ್ದವನ್ನು

ಬಡಲಿಕ್ಕನ್ನಿ ಬರಬಹುದು. (8) ಪದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಾನ್ವಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ಯಾರು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಅವರ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅನ್ವಿತೇ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು 'ಉಭಯವ್ಯಪದೇಶಾತ್ಪ್ರಹಿಕುಂಡಲವತ್' (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೨ ಪಾ. ೨. ಅಧಿ. ೧೫) ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ "ಕರ್ತೃ ಶಬ್ದೇ ಹ್ಯಭಿಹಿತೇ ಧರ್ಮ ಸಾಮಾನ್ಯವೇದನಾತ್ | ವಿಶೇಷಧರ್ಮಮನ್ವಿಚ್ಛೇನ್ ಕಸಿಂತೇವ ಹಿ ಪೃಚ್ಛತಿ || ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿ ಧರ್ಮಾಣಾಂ ವಿಶೇಷ ಕಥಿತೇ ಪುನಃ | ನಿರಾಕಾಂಕ್ಷೋ ಭವೇದ್ಯ- ಸ್ಮಾಚ್ಛಬ್ದಾ ಅನ್ವಿತವಾಚಕಾಃ || " ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು.

(9) ಹಾಗಾದರೆ 'ಗಾಮಾನಯ' ಇದುವೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಗಾಂ' ಎನ್ನುವ ಪದ ದಿಂದಲೇ ಆನಯನ (ತರುವಿಕೆ) ದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ 'ಆನಯ' ಎನ್ನುವುದರ ಅರ್ಥವು ಗೋಪದದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆನಯ ಎನ್ನುವ ಪದವು ನಿರರ್ಥಕವಾಗುವುದು. 'ಆನಯ' ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ತರಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರೇನೇ, ತರೋಣ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವು ಗೋ ವದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಆನಯ ಎನ್ನುವ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—ಹಾಗಾದರೆ, 'ಆನಯ' ಎನ್ನುವ ಪದವು ಪದಾರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳತಕ್ಕದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾಯಿಯಲ್ಲವೆಂದೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು ಹೇಗೆ ಈ ಪದವು ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾಯಿಯಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬೇರೆ ಪದವೂ ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾನವಾದವನ್ನೇ ಸಂಪೂರ್ಣ ಬಿಟ್ಟಂತೆ ಆಗುವುದು. (10) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಆನಯ' ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದಲೂ ಗೋ ವದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಪೂರ್ವಪದವು (ಗೋ ವದವು) 'ಆನಯನದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವತನಕ ಉತ್ತರಪದವು (ಆನಯ ಎನ್ನುವ ಪದವು) ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಗೋವಿನಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರಪದವು ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವತನಕ ಪೂರ್ವಪದವು ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥ ದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಗೋ ಪದವು ಆನಯನದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಆನಯ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಗೋವಿನಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆನಯ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಗೋವಿನಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಗೋಪದವು ಆನಯನ ದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾ ಶ್ರಯವು. (11) ಹಾಗಾದರೆ ಪರಸ್ಪರ ನಿರವೇಕ್ಷೆಗಳಾದ ಪದಗಳು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಇತರಾನ್ವಿತ ಗಳಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಮೇಲೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಿತಗಳೇ ಆದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಒಂದು ಪದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರವು (ನಿಂತು-ನಿಂತು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು) ಚೇತನಧರ್ಮ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಚೇತನಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧಾ ಕೂಡಲಾರದು. (12) ಮತ್ತು ವದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಿತ ಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು ಅನುಭೂತವಾಗುವುದಾದರೆ, ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಿತಾರ್ಥ ಗಳನ್ನೇ ಪದಗಳು ಹೇಳಿಯಾವು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಮೇಲೆಯೂ

ಕೂಡ ಹೇಗೆ ಹೇಳಿಯಾವು? ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಸಿದರೆ— (13) ವಿಶೇಷಾನ್ವಿತಾಭಿಧಾನ ವಾದಿಗಳು ಹಿಂದಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಪದಗಳು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವವಾಚ್ಯ ಏಕದೇಶತ್ವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರದಿಂದ ಅನನ್ವಿತಗಳಾದ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಸ್ಮರಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ. (ಅಂದರೆ ಸ್ವವಾಚ್ಯಕದೇಶತ್ವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವು. ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯಾಗ ಲಿಲ್ಲ) ಮತ್ತೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸ್ಮಾರಿತವಾದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾದ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವು. (14) ಬೇರೆ ಪದಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳದೇನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವರು. ಇದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಪದಗಳು ಇತರದಿಂದ ಅನ್ವಿತವೇ ಆಗಿರುವ ಸ್ವಾರ್ಥ ದಿಂದ ಸಾಹಚರ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳು. ಕೇವಲ (ಪದಾರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾಗದಿರುವ) ಸ್ವಾರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಆ ಪದಗಳು ಇತರಾನ್ವಿತವಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನುಮಾತ್ರ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ? ಅನ್ವಿತವೇ ಆಗಿರುವ ಸ್ವಾರ್ಥದಿಂದ ಸ್ವಸ್ವವಾಚ್ಯ ಪದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವು ಗೃಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಸ್ಮರಣೆಯು ಹುಟ್ಟಬೇಕು. ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯಪರಿಹಾರಾನ್ಯೋನ್ಯಾ ಶ್ರಯ ಪರಿಹಾರರೂಪವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸ್ಮರಣೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು. ಆ ವ್ಯವಹಾರವು ಅನ್ವಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅನ್ವಿತಗಳೆಂದೇ ಅನುಭೂತಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳದ್ದು ಸ್ಮರಣವು ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಆಗುವುದು. ತಥಾಚ 'ಗಾಂ ಪಶ್ಯ' ಗೋವನ್ನು ನೋಡು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಗೋಪದದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಾದ ಆನಯನದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಪಶ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಪದವು ಅನಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಅಸಂಗತವೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಪ್ರಾಸಾದಂ ಪಶ್ಯ' ಉಪರಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಪಶ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಪದವು ಪ್ರಾಸಾದದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪಶ್ಯ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ಗೋಪದವು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಎಲ್ಲಿಯೂ (ಮೊದಲು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಗತಿ ಯುಳ್ಳ ಪದದಿಂದ ಅನ್ವಿತಗಳಾದ ಮೊದಲುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರತಕ್ಕದಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು. (15) ಹಾಗಾದರೆ, ಗೋಪದವು ಪದಾರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಅನನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆನಯನ ಬಂಧನಾದಿರೂಪಗಳಾದ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಪಟುಪ್ರತ್ಯಯವು (ಒಂದಾವರ್ತಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ರುವ ಮಿಂಚುಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು) ಅಭ್ಯಾಸಪ್ರತ್ಯಯವು (ಕಂಡಿಕಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು) ಆದರ ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಅದ್ಭುತಪ್ರತ್ಯಯವು) ಇವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ, ಉದ್ಭದ್ಭವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಆ ಪ್ರಬೋಧವು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾದ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇಡುವಿಕೆ, ಸಾಹಚರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದೂ ವಿಶೇಷ ವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ. ಅವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾದ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ಅಂತೂ ವ್ಯಭಿಚಾರಿತಾರ್ಥ ಸ್ಮರಣವೂ ಆಗುವುದು. ಸ್ಮರಣವು ಅನುಮಾನದಂತೆ ನಿಯತ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ. ಧೂಮ ನೋಡಿದರೆ ನಿಯತ

ಸಾಹಚರ್ಯವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಜ್ಞಾನ ಸ್ಮರಣದಂತೆ ನಿಯತ ಸಾಹಚರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಮಹಾನಸ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದ್ದೂ ಸ್ಮರಣವು ಬರಬಹುದು. (16) ಹೇಗೆ ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಾತಿಶಯವಿದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅವುಗಳು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳಾಗಿವೆ. ಅಂತೂ ಕೇವಲ ಸ್ಮರಣಪದಿಂದಲೇ ಪದಗಳಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿ ಗಳುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಪದಗಳಿಂದ ಅನ್ವಿತಗಳಾಗಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾ ಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಪದಗಳದ್ದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಎನ್ನುವುದೂ ಇದರಿಂದ ನಿರಾಕೃತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಸ್ಮರಣವು ಅನುಭವಾವೃತ್ತಿ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಧೂಮವನ್ನು ನೋಡಿ ಮಹಾನಸಾದಿಗಳ ಸ್ಮರಣೆಯು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಧೂಮಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಾತಿಶಯವಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಮಹಾನಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ 'ಗಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದಲೂ, ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದಲೂ, ಕೇವಲ ಅರ್ಥಸ್ಮಾರಕತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಆನಯನದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥಸ್ಮಾರಕತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಗಾಂ ವಶ್ಯ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ನಿಶ್ಚಯವು ಕೂಡದಿರುವುದ ರಿಂದ ಪದಗಳು ಅನ್ವಿತಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವೂ, ಪದಾಂತರಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೂ ವಿಶೇಷಾನ್ವಿತಾಭಿಧಾನ ವಾದಿಗಳಿಗೆ ತಪ್ಪಿದಲ್ಲ.

(17) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವೆವು. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು, ಪದಾಂತರ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಈ ಎರಡು ದೂಷಣಗಳು ವಿಶೇಷಾನ್ವಿತತ್ವಾಭಿಧಾನವಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಆಗುವುದು. ನಾವು ಹೇಳತಕ್ಕ ಯೋಗ್ಯೇತರಾನ್ವಿತಸ್ವಾರ್ಥರೂಪವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಿತಾಭಿಧಾನದಲ್ಲಿಯಾ ದರೂ, ಈ ದೋಷವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಗಳೂ, ಆಕಾಂಕ್ಷಿತ ವಾದ, ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಇತರದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಪದವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಆದ ಕಾರಣ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪದಾಂತರವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (18) ಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಿತಾಭಿಧಾನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವು ಬರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಇದರಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ ರೂಪವಾದ ಸಾಮಗ್ರೀ ವಿಶೇಷದಿಂದ ವಿಶೇಷಾನ್ವಯಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದು. (19) ಯಾರು ವಿಶೇಷಾನ್ವಿತಾಭಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಅವರೂ ಕೂಡ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಅನ್ವಯಗಳೂ ಅನಂತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಪುರುಷರ ಆಯುಷ್ಯವು ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವ ಭಯದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಯೋಗ್ಯೇತರಾನ್ವಿತ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. (20) ಹಾಗಾದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಿತವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಅಂಗೀ ಕರಿಸಬೇಕು? ಮತ್ತೆ ಪದಗಳು ಕೇವಲ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳು. ಬೇರೆ ಪದಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಿತವೇಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬಹುದಷ್ಟೆ. ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಶಕ್ತಿಗ್ರಹಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಿತಾಭಿಧಾನ ಶಕ್ತಿಯೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ (ಸಂಬಂಧ)ವು ಸಾಮಾನ್ಯಶಕ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿರುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. (21) ಹಾಗಾದರೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಾಭಿಧಾನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷವು ಬರುವುದು, ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅನ್ವಯವು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆನಯ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಗೋಪದವು ಆನಯನಾಸ್ತಿತ ಗೋವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಗೋ ಪದದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಆನಯ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಗವಾಸ್ತಿತ ಆನಯನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಈ ಅನ್ವಯಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಭೇದವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಥಿಕವಾದ ಪುನರುಕ್ತಿಯು ದೂಷಣವಲ್ಲ. 'ಯಶ್ಚಾರ್ಥಾದರ್ಥೋ ನ ಸ ಚೋದನಾರ್ಥಃ' = ಯಾವುದು ಆರ್ಥಿಕಾರ್ಥವೋ ಅದು ವಿಧಿವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವು ಬೇರೆ ಪದವು ವಿಶೇಷಾನ್ವಯಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ.

ಶಕ್ತಿವಾದದ ಸಾರಾಂಶವು.

(1) ವೇದವಾದರೂ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾಂಕ್ಷಿತವಾಗಿಯೂ, ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿಯೂ, ಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅಸ್ತಿತ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಚಕತ್ವ ಶಕ್ತಿಯು ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವವುಗಳು. (2) ಅಭಿಹಿತಾನ್ವಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ; ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪದಗಳಾದರೂ ಮೊದಲು ಅನಸ್ತಿತಗಳಾಗಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆ ಮೇಲೆ ಅಭಿಹಿತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳ ವಶದಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆಂದು ಅದೃಷ್ಟವಾದುದನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಪದಗಳೇ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದೃಶನುಸಾರವಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಪ್ರಶಸ್ತವು. ಪದಗಳಿಗೆ ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಜನಕತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಬೊಧಿಸುವುದಾದರೆ 'ಘಟೋಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಪಟವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕಾಗುವುದು. (3) ಪದಗಳೇ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಪದಗಳಿಗೇನೇ ಎರಡು ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಚೇತನವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಅಸ್ತಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದ ವಿಶೇಷಾಸ್ತಿತಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. || ೭೨ ||

ಶಕ್ತಿವಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು:—

ಹೀಗೆ ತಮ್ಮ ಮತಪ್ರಕಾರ ಪಂಹಾರಹೇಳಿ ಈಗ * ನರ್ಣಪದಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದಿರುವ (ಅಂದರೆ ಅಖಂಡವಾದ) ಪದಸಮೂಹರೂಪವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಸ್ಫೋಟವೆನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ವೈಯಾಕರಣರ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ —

* ನರ್ಣಪದಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗವು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಫೋಟವಾಕ್ಯವಾದ ವಿಭುದ್ರವ್ಯವು ಪದಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದದ್ದು.

ಮೂ || [ಅತೋನ್ವಿತಾಭಿಧಾಯಿತ್ವಂ] ಗೌರವಂ ಕಲ್ಪನೇನೈವಾ |

ನ ಚಾಶಕ್ಯಾ(ಕ್ತ್ಯಾ)ಭಿಧಾಯಿತ್ವಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಶ್ಚ ದ್ವಿಧಾನೈವಾ || ೭೩ ||

ಅ|| ಅನ್ಯಥಾ ಕಲ್ಪನೇ=ನಿರವಯವವಾದ ವಾಕ್ಯವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ, ಗೌರವಂ=ಗೌರವದೋಷವು ಅಶಕ್ಯಾ(ಕ್ತ್ಯಾ)ಭಿಧಾಯಿತ್ವಂ=ಶಕ್ತಿಗೆ ಅವಿವಯವವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆನ್ನುವುದು, ನ ಚ=ಕೂಡಲಾರದು, ಅನ್ಯಥಾ=ಮೊದಲು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ದ್ವಿಧಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಶ್ಚ, ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವು (ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯಾವ ವೈಯಾಕರಣರು ಅಖಂಡವಾದ ವಾಕ್ಯ ಸ್ಪೋಟವೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಬೋಧಕವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ನಿರವಯವವಾದ ಸ್ಪೋಟಾಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೇನೇ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತಹ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಗೌರವಾಖ್ಯ ದೋಷವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ.

(2) ವೈಯಾಕರಣರು ಶಂಕಿಸುವರು. ಸ್ಪೋಟವೆಂದರೆ 'ಸ್ಪುಟ್ಯತೇ ಅರ್ಥಃ ಅನೇನ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವು. ಅಂತಹ ಸ್ಪೋಟವು ೧ ಜಾತಿವರ್ಣಸ್ಪೋಟ, ೨ ವ್ಯಕ್ತಿವರ್ಣಸ್ಪೋಟ, ೩ ಜಾತಿವದಸ್ಪೋಟ, ೪ ವ್ಯಕ್ತಿಪದಸ್ಪೋಟ, ೫ ಜಾತಿವಾಕ್ಯಸ್ಪೋಟ, ೬ ವ್ಯಕ್ತಿವಾಕ್ಯಸ್ಪೋಟ, ೭ ಅಖಂಡಪದಸ್ಪೋಟ, ೮ ಅಖಂಡವಾಕ್ಯ ಸ್ಪೋಟ, ಹೀಗೆ ಎಂಟು ವಿಧವು. ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ವರ್ಣ ಸ್ಪೋಟವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಸ್ಪೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಅಖಂಡಪದಸ್ಪೋಟವೂ ಅಖಂಡ ವಾಕ್ಯಸ್ಪೋಟವೂ ಮುಖ್ಯವು. ಆದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು; ಅದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥ ಭೇದವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನಗಳು ಸ್ಪೋಟವನ್ನು ಒಡಂಬಡದಿದ್ದರೆ ಕೂಡದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪದಾರ್ಥ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನಾನುಪಪತ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಪ್ರಮಿತವಾಗದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ಪೋಟವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಪದಹೊರತು ವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ, ವರ್ಣಹೊರತು ಪದವಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವೇ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅನುಭವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಣವು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ವರ್ಣಗಳು ವ್ಯರ್ಥಗಳೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವವು. ಆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಮುದಾಯವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದುವರ್ಣವಿರುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (3) ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರತೀತಿಗಳು ಕ್ಷಣಿಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವರ್ಣಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಮೇಲನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಗಳು ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗದೇನೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳದ್ದೂ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗದೇನೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕಾದೀತು ಎನ್ನುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ಬರುವುದರಿಂದ, ಕದಾಚಿತ್ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಅವುಗಳ ಪ್ರತೀತ್ಯನುವೃತ್ತಿಯು ಶಾಬ್ದಬೋಧಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದು

ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದರೆ, - ಮೊದಲು ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಷಯನಾಗಿ, ಅಮೇಲೆ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗದಿದ್ದವುಗಳಿಗೂ, ಸರ್ವಧಾ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗದಿದ್ದವುಗಳಿಗೂ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಂತೂ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಉಂಟೇವುಂಟು. (5) ಮೊದಲು ಅನುಭೂತಗಳಾದ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ತೃತಿಗಳಾಗಿ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸ್ತೃತಿಗಳೂ ಅನುಭವಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತವುಗಳು. ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಗಳೂ ಆತ್ಮವಿಶೇಷಗುಣಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಜ್ಞಾನಗಳೂ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಆತ್ಮವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಂದ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕವುಗಳಾದವುಯುಕ್ತ ಕ್ಷಣಿಕಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಕಾರಣ ಯಾಗಪದ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. (6) ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವರ್ಣಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಉತ್ತರೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ ಅನುಭವಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಸಮಸ್ತ ವರ್ಣವಿಷಯಕವಾದ ಒಂದೇ ಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದರೆ ಆಗ ಕ್ರಮವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪಾರ್ವಾಪರ್ಯರೂಪವಾದ ಕ್ರಮವು ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯಗಳಾದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಕ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಸರ್ವಗತಗಳಾದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ದೈಶಿಕಕ್ರಮವನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬುದ್ಧಿಕ್ರಮವೆಂದೇ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಬುದ್ಧಿಕ್ರಮವಾದರೂ ಒಂದು ಸ್ತೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳಾದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (7) ಪಾರ್ವಾಪರ್ಯರೂಪ ಕ್ರಮವು ಅಂಗವಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಸರಃ=ಸರೋವರವು, ರಸಃ=ರಸವು' 'ನವಂ=ನೂತನವು, ವನಂ=ಅರಣ್ಯವು' 'ರಾಜಾ=ಅರಸನು, ಜಾರಾ=ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿಯು', 'ನದೀ=ನದಿಯು, ದೀನಾ=ನಿರ್ಧನಳು', ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವರ್ಣಗಳ ದೇಶಿಯಿಂದ ಬಾರದಿರುವ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು ವರ್ಣಾದಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಸ್ಫೋಟವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆ ಸ್ಫೋಟವಾದರೂ ಸ್ವರೂಪಗ್ರಾಹಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ (ಅಂದರೆ, ಸ್ಫೋಟಹೊರತು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಿಕೆಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸ್ಫೋಟವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಅಖಂಡವಾಗಿಯೇ (ವರ್ಣ ಪದವೆನ್ನುವ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದದ್ದಾಗಿಯೇ) ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾಖ್ಯೆ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

(8) ಇದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ — ಈ ಸ್ಫೋಟವು (೧) ತಾನು ಪ್ರತೀತವಾಗಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೂ ಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, (೨) ಅಥವಾ ಸ್ಫೋಟವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಂದರೆ ಅಪ್ರತೀತವಾಗಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ? (೧) ತಾನು ಪ್ರತೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಒಂದನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸ್ಫೋಟಜ್ಞಾನವೋ, ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸ್ಫೋಟಜ್ಞಾನವೋ? ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸ್ಫೋಟಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಸ್ಫೋಟಜ್ಞಾನ ಬಂದರೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ ಬಂದರೆ ಅನ್ಯಧಾನುಪಪತ್ತಿಯಿಂದ (ಸ್ಫೋಟ ಹೊರತು ಮತ್ತೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ) ಸ್ಫೋಟಜ್ಞಾನವು ಹೀಗೆ ಅನೈಕನ್ಯಾಶ್ರಯ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸ್ಫೋಟಜ್ಞಾನವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಂತಹ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (9) ಹಾಗಾದರೆ — ಅನೇಕವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪದವೆಂದೂ, ಅನೇಕ ಪದಗಳಲ್ಲಿ

ಇದೊಂದು ವಾಕ್ಯವೆಂದೂ, ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆಂದೂ, ಪ್ರತೀತವರ್ಣಾತಿರಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಪದಾತಿರಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತೀತಿಯು ಇದೆ ಎಂದರೆ—ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ಗರ್ವಣಪದವೆನ್ನುವ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದಿರುವ ಒಂದಾದ ಸ್ಫೋಟಾಖ್ಯ ಶಬ್ದತತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೋ, ಅಥವಾ ೨ ವರ್ಣಾದಿಗಳ ಭೇದವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೋ? ೧ ನೇ ಕಲ್ಪವನ್ನು ಇಷ್ಟು ವರ್ಣಸಮೂಹರೂಪವಾದದ್ದು ಇದೊಂದು ಪದವು, ಇಷ್ಟು ಪದಗಳ ಸಮೂಹರೂಪವಾದದ್ದು ಇದೊಂದು ವಾಕ್ಯವು ಹೀಗೆ ವರ್ಣ ಪದ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಾಗವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತಿಗೇನೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವವನು ಸ್ಫೋಟವು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು. ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ವರ್ಣಾದಿಗಳ ಭೇದವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾದಿಗಳು ಸ್ಫೋಟವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕವುಗಳೋ, ಸ್ಫೋಟಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳೋ? ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕವುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸ್ಫೋಟವು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ವರ್ಣಾದಿಗಳು ಸ್ಫೋಟಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಸ್ಪಷ್ಟದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಸ್ಫೋಟಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳೋ, ಮಿಲಿತಗಳಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕಗಳೋ? ಈ ಎರಡು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವೇ ಬರುತ್ತದೆ. (10) ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವರ್ಣಾದಿಗಳ ಅನುಭವದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಸಹಕೃತವಾದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣವು ಅನುಭೂತವಾಗುವಾಗ ಅದರಿಂದ ಸ್ಫೋಟವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನೀವು ಹೇಳಿದ ದೋಷಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯವರ್ಣರೂಪವಾದ ಯಾವ ಪ್ರತೀಕಾರವೋ ಆದು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ಕಾರಣವಾಗಲಿ. (11) ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸ್ಫೋಟಾಖ್ಯ ಶಬ್ದತತ್ವವು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ವಿಶದವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಖಂಡವಾದ ಸ್ಫೋಟರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಶದ್ಯಾವೈಶದ್ಯಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಸ್ಫೋಟಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವೈಶದ್ಯಾವೈಶದ್ಯಗಳು ಅನುಭೂತಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (12) ಹಾಗಾದರೆ ವರ್ಣಾದಿಗಳು ಅವಿದ್ಯಮಾನಗಳಾಗಿಯೇ ಸ್ಫೋಟಾಖ್ಯ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆದೋಷಿತಗಳಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಪ್ರತೀತವಾದ ಶಶವಿಷಾಣವು ತತ್ವವು, ಗೋವು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಕೋಡುಗಳು ಶಶವಿಷಾಣದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿತಗಳಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತವೆಂದೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವವು. (13) ಇದೊಂದು ಪದವು, ಇದೊಂದು ವಾಕ್ಯವು ಎಂದು ಪದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಬಲದಿಂದ ಅಂದರೆ ಪದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳು ಅನೇಕಗಳಿವೆ, ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದಗಳು ಅನೇಕವಿರುತ್ತವೆ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಐಕ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ಫೋಟಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಫೋಟರೂಪವಾದ ಒಂದು ತತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುತ್ವವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ವನವು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೇಗೆ ಏಕಸ್ಥಾನ ಸ್ಥಿತತ್ವರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತಕವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಐಕ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೇನೇ ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯಕತ್ವರೂಪವಾದ ಔಪಾಧಿಕತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (14) ಹಾಗಾದರೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡೋಣದರಿಂದ ಏಕತ್ವಪ್ರತ್ಯಯವು. ಏಕತ್ವಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಂದರೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಿಕೆಯು ಪದಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ವೃದ್ಧವ್ಯವಹಾರಾದಿರೂಪ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (15) ಶಬ್ದಾದರ್ಥಂ ಪತ್ಯೇಮಿ=ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು

ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಫೋಟವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಸ್ಫೋಟವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಏಕಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದೇ ಕೊಡಲಾರದೆಂದರೆ— ಪದವು ಸ್ಫೋಟವನ್ನು ಒಡಂಬಡದೇನೇ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಒಂದೇ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳಾದವುಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಾಯಕತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ (16) ಅನುಭವಗಳು ಕ್ರಮದಿಂದ ಬರತಕ್ಕವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಅನುಭವನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕ್ರಮವು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಭೇದಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡಬಹುದು. (17) ಯದ್ಯಪಿ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ದೈಶಿಕವಾದ ಕ್ರಮವಾಗಲೀ ಕಾಲಿಕವಾದ ಕ್ರಮವಾಗಲೀ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಕ್ರಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕ್ರಮವು ಇದೆ. ಕ್ರಮವಾದರೂ ವರ್ಣಧರ್ಮವು. ಕಾಲನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ದೇಶನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮವು ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದೆ ಇದ್ದರೂ ಕೆಲವರಿಂದ ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಬುದ್ಧಿಕ್ರಮನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ವರ್ಣಪದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅನುಪೂರ್ವೀರೂಪವಾದ ಕ್ರಮವು ಶ್ಲೋತ್ರದಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವು. ಕೆಲವರು ಆಯಾಯ ವರ್ಣಾದಿವಿಷಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಕ್ರಮವೇ, ವರ್ಣಪದಾದಿಗಳ ಕ್ರಮವು ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. (18) ಐಕ್ಯವ್ರತೀತ್ಯನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯೂ ಕೂಡ ಅನುಭವಕ್ರಮದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ಕ್ರಮವುಳ್ಳ ಒಂದೇ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳಾದ ವರ್ಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದರಿಂದ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು (19) (೨) ಸ್ಫೋಟವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಅವ್ರತೀತವಾಗಿಯೇ ಪದಾರ್ಥವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಶಾಬ್ದಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವೈಯಾಕರಣಮತರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ಫೋಟವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಗೌರವವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅತಿಯುಕ್ತವೇ.

ವಿಾಮಾಂಸಕೈಕದೇಶಿಗಳ ಮತವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.—

(20) ಸ್ತೂರ್ಯಮಾಣವಾದ ವರ್ಣಗಳ ಪಂಚಾಯೀ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಆ ವರ್ಣಗಳ ಪಂಚಾಯು (೧) ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೋ? (೨) ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೋ? (೩) ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೆ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಿಗೂ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪದಗಳನ್ನೂ, ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ವರ್ಣಮಾಲೆಗೆ ಸಹಾಯಭೂತವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೇ (ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವಸಂಬಂಧರೂಪವೇ) ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಕೇವಲವಾಗಿ ಸ್ತೂರ್ಯಮಾಣವಾದ ವರ್ಣಮಾಲೆಯು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಒಡಂಬಟ್ಟರೆ ಪದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ವಿತವೇ ಪದಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸಹಾಯವುಳ್ಳ ಪದದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೂ ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ತೂರ್ಯಮಾಣವಾದ ವರ್ಣಮಾಲೆಯಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಹೀಗೆ ಗೌರವವೇ? (21) ಮತ್ತು ಕ್ರಮಯುಕ್ತಗಳಾದ ಎರಡು ಮೂರು ವರ್ಣಗಳ ಅಥವಾ ಐದಾರು ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಮರಣವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಮಹಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನೂರಾರು ವರ್ಣಗಳ ಅಥವಾ ಸಾವಿರಾರು

ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಮರಣವು ಬರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. (22) ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದು ಯಾವುದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಬೋಧಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಪದರೂಪವಾದ ಸುಖೋಪಾಯವಿರುವಾಗ (ಅಂದರೆ, ಪದದಿಂದಲೇ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಯವಿರುವಾಗ) ಪ್ರಯಾಸಭೂತವಾದ, ಗುರು ಭೂತವಾದದ್ದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದಲೂ 'ಗೌರವಂ ಕಲ್ಪ ನೇನ್ಯಥಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಜರನ್ನೈಯಾಯಿಕರ ಮತವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. —

(26) ಜರನ್ನೈಯಾಯಿಕರು ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣವೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ೧ ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯಾಂತ್ಯ ವರ್ಣವೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೋ, ೨ ಪೂರ್ವವರ್ಣದ ಶಕ್ತಿ ಸ್ಮರಣ ಇವು ಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಂತ್ಯವರ್ಣವನ್ನು ಕೇಳಿದವರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಅನುಭವಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೋ, ಅಥವಾ ಸ್ಮೃತವಾಗಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದ ಕವೋ? ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೇದ್ದು ಕೊಡಲಾರದು. ವರ್ಣಸ್ಮರಣ, ಪದವೆನ್ನುವ ಅನುಸಂದಾನ, ಅವುಗಳ ಶಕ್ತಿ ಸ್ಮರಣ-ಇವುಗಳಿಂದ ಕೊನೆಯವರ್ಣದ ಅನುಭವವು ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವು ಬರುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಅನುಭವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಭೂಯಮಾನ ವಾದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಲ್ಲ. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವರ್ಣಗಳ ಸಂಬಂಧ ಸ್ಮರಣದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಸ್ಮರಣವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಗೌರವವು. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಅನುಭವ ಕ್ರಮದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಕ್ರಮವುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳು ಪದಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟರೆನೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಗೌರವಂ ಕಲ್ಪನೇನ್ಯಥಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪೂರ್ವವರ್ಣಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರವೇ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಾದರೆ ಪದಾನುಸಂಧಾನವು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿ ಸ್ಮರಣವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

(24) ಯಾವನು ಯಾವ ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಆ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವನು. ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಯಮವು ಪ್ರತೀತವಾಗಲು ಆ ಮೇಲೆ ಪದ ಸಮೂಹಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಹೇಳು ವವನಿಗೆ ಆ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಸರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕೆಂಬುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತಿಳಿಯ ಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಬೇಕು. 'ಏತಾನಿ ವೈದಿ ಕಾನಿ ಪದಾನಿ ಸ್ವಸ್ತೂತಾರ್ಥಸಂಸರ್ಗಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಾಣಿ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಮತ್ಪದಕದಂಬಕತ್ವಾತ್ ಗಾಮಾನಯ ಶುಕ್ಲಾಂ ದಂಡೇನ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದವತ್. ಈ ಅನುಮಾನದಿಂದ ವಕ್ತೃಪುರುಷನ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಸರ್ಗವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಗಳು ಅನುಮಾನದ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಸಂಸರ್ಗವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಶಾಬ್ದವಲ್ಲ ಎಂದು ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಇದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ೧ ಪದಸಮುದಾಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರಿಂದ

ಸಂಸರ್ಗ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳುಳ್ಳ ವದಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರಿಂದ ಸಂಸರ್ಗ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ವದಸಮುದಾಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ 'ಯಾವನು ಯಾವವದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೋ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳುಳ್ಳ ವದಗಳಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೂ ಅವಗತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಹೇತುವಿನ ಜ್ಞಾನಬರುವಾಗಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಜ್ಞೇದಕವಾಗಿ ಪುನಃ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಂಸರ್ಗ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ * ಬಕಬಂಧರೀತಿ ಪ್ರಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಯಾಸವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಗೌರವಂ ಕಲ್ಪನೇನೈವ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಭಟ್ಟ ಮತವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

(25) ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳೇ ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಭಿಹಿತಾನ್ವಯವಾದಿಗಳಾದ ಭಾಟ್ಟರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಆವರೂ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅನ್ವಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆನ್ನುವದನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದಿದ್ದರನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. (26) ಹಾಗಾದರೆ—'ಏಶ್ವತಃ ಶ್ವೇತಮಾರೂಪಂ ಹೇಷಾಶಬ್ದಂ ಚ ಶೃಣ್ವತಃ | ಮುರನಿಷ್ಟೇಷಶಬ್ದಂ ಚ ಶ್ವೇತೋಽಶ್ವೇಧಾವತೀತಿ ಭೀಃ || ಕತ್ತಲೆಯಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಶ್ವೇತರೂಪವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವವನಿಗೆ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯ ಧ್ವನಿಯನ್ನೂ ಮುರನಿಷ್ಟೇಷಧ್ವನಿಯನ್ನೂ ಕೇಳತಕ್ಕವನಿಗೆ ಬಿಳೀಕುದುರೆಯು ಓಡುತ್ತದೆ ನ್ನುನ ಬುದ್ಧಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನವು ಶ್ವೇತಾದಿ ಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶ್ವೇತಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಕಾರಣತ್ವವು ತೋರಿಯದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪದದಿಂದ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಕಾರಣತ್ವವಿರಲಿ, ಪದಗಳಿಗೆ ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅನುಮಾನದಿಂದಾಗಲೀ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಅಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ೧ ಶ್ವೇತರೂಪ ಹೇಷಾಶಬ್ದ ಮುರನಿಷ್ಟೇಷಶಬ್ದರೂಪಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಒಂದೇ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿದ್ದವುಗಳಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು ಅನ್ವಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ, ೨ ಅಥವಾ ಈ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಒಂದು ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವುಗಳಾಗಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ 'ಅಯಂ ಶ್ವೇತಃ ಧಾವಮಾನಾಶ್ವೋ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಹೇಷಾ ಮುರನಿಷ್ಟೇಷಶಬ್ದವತ್ಪಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಧಾವದಶ್ವವತ್' = ಈ ಬಿಳೀ ಪ್ರಾಣಿಯು ಓಡತಕ್ಕ ಕುದುರೆಯು ಆಗಲು ಯೋಗ್ಯ

* ಬಕ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ನಾನು ಹೇಗೆ ಹಿಡಿಯುವುದೆಂದು ಒಬ್ಬನು ಕೇಳಿದಾಗ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಬಕವು ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಇರುವಾಗ ಅದರ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ಇಡಬೇಕು. ಅದು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣದಿಂದ ದ್ರವೀಭೂತವಾಗಿ ಹಕ್ಕಿಯ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವಾದ ಕೂಡಲೆ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಬಕವನ್ನು ಬಂಧಿಸಬಹುದು. ಇದೇ ಬಕಬಂಧರೀತಿಯು. ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಡುವಾಗಲೇ ಕೊಕ್ಕರೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಆಗುವುದರಿಂದ ಅವನು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯು ಹೇಗೆ ಪ್ರಯಾಸವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯಾಸಗೌರವವು.

೦ಗಿದೆ. ಹೇಷಾಶಬ್ದವೂ ಖುರನಿಷ್ಟೇಷಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಯಕ್ತವಾದ ಓಡತಕ್ಕ ಕುದುರೆ ಎಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಪದಾರ್ಥವಾದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯಾದ್ದೋ ಇಲ್ಲವೋ. ನಿಶ್ಚಿತವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕತ್ತೆವೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದು ಕೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಹೇಷಾಶಬ್ದ ಖುರನೇಷಶಬ್ದಾನ್ಯಧಾನುವವತ್ತಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗತಕ್ಕ ಬಿಳಿ ವ್ರಾಣಿಯು ಓಡತಕ್ಕ ಕುದುರೆಯು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಭಾಟ್ಟರಿಗೆ ಬರುವುದು. ನಮಗಾದರೂ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೇರುವುದು. 'ಎತೇ ಶ್ವೇತಾದಯಃ ಪದಾರ್ಥಾಃ ಧಾವದಶ್ವಧರ್ಮಿಕಾಃ ನಿಶ್ಚಿತತದ್ವಿನ್ನಾಶ್ಚ ಯಾಭಾವತ್ಯೇ ಸತ್ಯಾಶ್ಚಿತತ್ವಾತ್ ಯದ್ಯತ್ ಭಿನ್ನಾಶ್ಚ ಯಾಭಾವಕತ್ಯೇನ ನಿಶ್ಚಿತಮಾಶ್ಚಿತಂ ಚ ತತ್ತದಾಶ್ಚಿತಂ' ಓಧಾ ಘಟತ್ವಂ = ಈ ಶ್ವೇತ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಓಡತಕ್ಕ ಕುದುರೆಯು ಧರ್ಮಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆಗಳು, ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದು ಆಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉರುವುದುಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದು ನಿಶ್ಚಿತವೂ ಆಶ್ಚಿತವೂ ಆಗಿದೋ ಅದು ಅದನ್ನು ಶ್ರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಘಟತ್ವದಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದಿದ್ದರೆ 'ಶ್ವೇತೋಶ್ವೇ ಧಾವತಿ' ಎನ್ನುವ ನಿಶ್ಚಯವೇ ಬರಲಾರದು. 27) ಬೇರೆ ವ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಬೋಧಕತ್ವವು ಕಾಣದ್ದರೂ ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಬೋಧಕತ್ವವು ಏತಕ್ಕೆ ಬರಲಾರದೆಂದರೆ, ಹಾಗಾದರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ (೧) ಅನ್ವಯಬೋಧಕತ್ವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲ. ಓತ್ತೆ (೨) ಪದಗಳಿಗೆ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯು, (೩) ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಬೋಧಕತ್ವವನ್ನು ತಂದು ಕೊಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯು ಹೀಗೆ ೩ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 28) ಪದಗಳಿಗೆ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಚರ್ಯಮಾತ್ರದಿಂದ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಪದಗಳಿಗೆ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಬೋಧಕತ್ವಧಾನ ಶಕ್ತಿಯೂ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಬೋಧಕತ್ವಶಕ್ತಿಯೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದಲೂ, 'ಗೌರವಂ ಕಲ್ಪನೇನ್ಯಥಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

(29) ಹಾಗಾದರೆ ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾನವಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ೧ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ೨ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರಿಂದ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂಬವ ಗೌರವವು ಒದ್ದಾಂತಿಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವೇ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಒಂದೇ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ವಿತವ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. (30) ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಿತಾಭಿಧಾನವಾದದಲ್ಲಿ, ೧ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ, ೨ ಪದಾಂತರವನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಆಗಂತುಕವಾದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ, ೩ ಪದಾಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಷಯಶಕ್ತ್ಯಾಧಾನಶಕ್ತಿಯು ಹೀಗೆ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆಕಾಂಕ್ಷಿತವಾಗಿಯೂ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿಯೂ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಇತರಾರ್ಥದಿಂದ ಅನ್ವಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಶಕ್ತಿಗೇನೇ ಪದಾಂತರದ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರಬಲದಿಂದ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. (31) ಹಾಗಾದರೆ ಪದಸಮೂಹವನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ವಿಷಯಾಂತರ ಸಂಚಾರರೂಪವಾದ ಮಾನಸಾಪರಾಧದಿಂದ ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯು ಹುಟ್ಟದಿದ್ದವನಿಗೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ, ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯಿದ್ದವನಿಗೆ/ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ, ಪದಗಳಿಂದ ಸ್ಮೃತ

ಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪದಸಮೂಹವನ್ನು ಕೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಶಕ್ತಿಸ್ವರಣವಾಗೋಣ, ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಹೊರತೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಶಕ್ತಿಸ್ವರಣೆಯಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪದಸಮೂಹಶ್ರವಣ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (32) ಒಂದೊಂದು ಪದವನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆಂದರೆ, ಅಷ್ಟರಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆ ತವೇನಾಯಿತು? ಸಹಕಾರಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಯಾವುದು ಕಾರ್ಯವೋ ಅದೇ ಸಹಕಾರಿಯು ಸಿಕ್ಕಿದಾಗ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಒಂದೊಂದು ಪದ ಕೇಳಿದಲ್ಲಿ ಪದಾಂತರಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರರೂಪ ಸಹಕಾರಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿರೂಪ ಕಾರ್ಯವುಂಟಾದರೂ ಪದಾಂತರಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಾಕ್ಯಘಟಕಪದಗಳಿಂದಲೂ ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿರೂಪ ಕಾರ್ಯವೇ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲ. ಸಹಕಾರಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೋ, ಸಹಕಾರಿಯಿದ್ದರೂ ಅದೇ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಾದರೆ ಇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಹಿತಾದಿರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಕೇವಲ ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೂ ಇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿಹಿತಾದಿರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿಯು ಹೊಂದಿದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾಂತರಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ವಾಕ್ಯವಲ್ಲದಿರುವುದಿದ್ದ ಒಂದೊಂದು ಪದಶ್ರವಣವು ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಪದಾಂತರಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ ರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಪತ್ತಾಗುವಾಗ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಪದಾರ್ಥಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (33) ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಅನುಮೇಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನಂತೆ ಅಶಾಬ್ದವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಶಾಬ್ದಬೋಧರೂಪವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (34) ೧ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ೨ ಅನುಮಾನ, ೩ ಉಪಮಾನ, ೪ ಆಗಮ, ೫ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ, ೬ ಅಭಾವ— ಈ ಆರು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪದಾರ್ಥವೆನ್ನುವ ೭ನೇ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಗೌರವವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ಗೌರವಂ ಕಲ್ಪನೇನ್ಯಥಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

(35) ಹಾಗಾದರೆ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆನ್ನುವ ದೋಷವೂ, ಅಶಾಬ್ದತ್ವರೂಪದೋಷವೂ, ಪದಾರ್ಥವೆನ್ನುವ ಬೇರೆ ೭ನೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದೆನ್ನುವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಆವಾಂತರ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಪದಗಳೇ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆಂದರೆ— ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಂತೆಯೇ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿ ಉಂಟೋ ಇಲ್ಲವೋ? ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ 'ನ ಚಾಶಕ್ಯಾಭಿಧಾಯಿತ್ವಂ' ಎಂದು. ಅಲ್ಲಿ ಶಕ್ತವಲ್ಲದೆ ಅದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಉಕ್ತಿಯಿಂದ ಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಹತಿಯೂ, ಘಟಪದದಿಂದ ಪಟಜ್ಞಾನವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಆತಿಪ್ರಸಂಗವೂ ಬರುವುದು. ಅಂತೂ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಯಿತು. ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ೭ನೇ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. (36)

ಹಾಗಾದರೆ, ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ೧ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ, ಅನ್ವಯವನ್ನೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೋ, ೨ ಕ್ರಮವಾಗಿಯೋ? ೧ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾನವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಪದಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನಕ್ಕೆ ಅವಾಂತರವ್ಯಾಪಾರತ್ವವೂ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ನೇ (ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎನ್ನುವ) ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಧಾವೃತ್ತಿಯು (ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರವು) ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. (37) ಆನೆಗೂ ಆನೆಯ ಮಾವತನಿಗೂ ಸಾಹಚರ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಒಂದನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೆ ಮತ್ತೊಂದರ ಸ್ತೃತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ, ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಪದಗಳು ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದವುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಅಭಿಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾಪಾರರೂಪವಾದ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಪದಗಳಿಗೆ ಕೇವಲ ಅನ್ವಯಸರತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. (38) ಹಾಗಾದರೆ— ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಕೇವಲಾನ್ವಯಾಭಿಧಾಯಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದಾದರೂ ಅನ್ವಯಲಕ್ಷಕತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಕೇವಲ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವು. ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯೇ. ಹೀಗೆ ಪದಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಗುವುದು. ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಕ್ಯಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ನ ಚಾಶಕ್ತ್ಯಾಭಿಧಾಯಿತ್ವಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (39) ಸ್ಮಾರಕತ್ವವೇ ಅಭಿಧಾಯಕತ್ವವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಧೂಮಾದಿ ಪದಗಳು ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ವಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಭಿಧಾಯಕಗಳೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಅನ್ವಿತಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪದಗಳಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ವೇದಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಯುಕ್ತವೇ. ಹೀಗೆ ಅಭಿಹಿತಾನ್ವಯಾದಿಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದರು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವೇದರೂಪವಾದ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚಾರವು ಅವಶ್ಯಕತವ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೭೩ ||

ಅತಃ ಶಬ್ದದ (ಐದುಪ್ರಕಾರ) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

(1) ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಯುಕ್ತಿ (೧ ಮೋಕ್ಷಜನಕಪ್ರಸಾದಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪಾದಕತ್ವ, ೨ ಬಂಧಸತ್ಯತ್ವ, ೩ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಸರತ್ವ, ೪ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ, ೫ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾಯಿತ್ವ) ಗಳನ್ನು ಅತಃ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಗಳೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಹಾಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ಎಂಬುವ 'ಅಥ' ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ, ಅಧಿಕಾರಾರ್ಥದ ಸಂಪತ್ತು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದು ಅತಃ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇತುವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ ವೃತ್ತಿಕಾರಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ನಮಗೆ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷವಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅಥಶಬ್ದವು ಅಧಿಕಾರಾನಂತರ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಶಮದಮಾದಿರೂಪವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುವೆಂದೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾರಣವಾಗದಿರುವುದರ ಆನಂತರ್ಯವು ನಿಷ್ಫಲವು. ಆದ ಕಾರಣ ಕಾರಣಾನಂತರ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಥಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ

ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಹೇತುತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೇನೇ ಹೇತುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತಃ ಶಬ್ದವು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಅಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇತುತ್ವವು ಅಧಿಕಾರಾರ್ಥವು. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಧಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದು. ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷಯಾಭೂತವಾದ ಅರ್ಥವೇ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. (3) ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃಗಳೂ ಕೂಡ ಹೀಗೆಯೇ 'ಅಥಾತೋ ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ=ಅಥ=ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಆವಾಸವಾಡುತ್ತಾ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಅತಃ=ಅಧ್ಯಯನವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತವಾದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟವಾದ ಫಲವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ=ಧರ್ಮವಿಷಯಕವಿಚಾರವು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಧಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅತಃ ಶಬ್ದವು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು; ಎಂದರೆ— ಆದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಏನಾಯಿತು? ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಅಂಗವು ಸ.ಟ್ಟದೆ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಅಂಗವು ಸುಟ್ಟುದರಿಂದ ಆಗುವ ದುಃಖವು ಹೇಗೆ ಹೊರಬಹುದೋಗಲಾರದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದವರು ಅಪದ್ಧವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಅಪದ್ಧವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸರಿಯಾಗಲಾರದಷ್ಟೆ. (4) ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಈ ಪುನರುಕ್ತಿ ದೋಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅಥ ಶಬ್ದವು ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನಧಿಕಾರಿತ್ವಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅತಃ ಶಬ್ದದಿಂದಲಾದರೂ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಂಗಭೂತವಾದ ಐದು ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ತಾನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಅತಃ ಪದಕ್ಕೆ ೧ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಜ್ಞಾನಕಾರಣತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ೨ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ೩ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಪರತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ೪ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ೫ ಅನ್ವಿತಾರ್ಥಾಭಿಧಾಯಕತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ— ಹೀಗೆ ಐದು ಯುಕ್ತಿಪರವಾಗಿ ಅತಃ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಜನಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಂಗವಾದುದು ಅಂತಿಮ ಮೂರು ವಿಷಯಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಂಗವಾದುದು. ಹೀಗೆ ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಂಗಭೂತವಾದ ಅಥ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿರುವ ನ್ಯಾಯಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ತಾನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಪೌನರುಕ್ತ್ಯಿವಿಲ್ಲ. (5) ಪುನರುಕ್ತಿಭಯದಿಂದಲೇ 'ಅಥಾತಃ' ಎನ್ನುವುದೇಂದೇ ವದವೆಂದು ಯಾರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ ಅವರೂ ಕೂಡ ನಾವು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಿನ್ನಪದವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರಸ್ತರಾದರು.

(6) (ರಾಮಾನುಜಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ) ಹಾಗಾದರೆ, ವೇದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅತಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರ (ಅಧ್ಯಾ. ೧೨) ದೇವಮಾನಾಂಸಾಂ(ಅಧ್ಯಾ. ೪) ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾಂ(ಅಧ್ಯಾ. ೪) ಕೂಡಿ ೨೦ ಅಧ್ಯಾಯಾತ್ಮಕವಾದುದು ಒಂದೇ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಉಪಜೀವ್ಯ ಉಪಜೀವಕ ಭಾವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತೆ ನಾವು ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟಿದೆ ಎಂದು

ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೇ ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೊರಟದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯವು “ಶಬ್ದಜಾತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಯತ್ಪ್ರಮಾಣಶ್ಚ ನಿರ್ಣಯಃ” ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಸಮೂಹಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ನಿರ್ಣಯವು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಮೂಲಕವು ಎಂದು ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಸಮೂಹವು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಯಿದೆ. (7) ಹಾಗಾದರೆ—‘ನ ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾದಸ್ಯ ತಥಾತ್ಮಂ ಚ ಶಬ್ದಾತ್’ (ಅಧ್ಯಾಯ.೨. ಪಾ.೧. ಅಧಿ.೨.) ಅಸ್ಯ=ಶ್ರುತಿ ಪಂಚರಾತ್ರಸ್ಮೃತಿರೂಪ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ, ತಥಾತ್ಮಂ=ಪಾಶುಪತಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಸ್ತಮಾಣ್ಯವು, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾತ್=ಶ್ರುತಿಯು ಅಪೌರುಷೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ಮೃತಿಯು ಶ್ರುತ್ಯನುಸಾರಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಾಶುಪತಾದಿಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ. ತಥಾತ್ಮಂ ಚ=ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವೂ, ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಶ್ರುತ್ಯನುಸಾರತ್ವವೂ, ಶಬ್ದಾತ್=ವಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, ‘ಭಾರತಂ ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಚ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಅತಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ, ಎಂದರೆ—ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಅಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳುವರು. (8) ಕೆಲವು ಕಡೆ ವೇದವಚನಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನು ವರಿಹರಿಸಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. ಅದು ಅರ್ಥನಿರ್ಧಾರಣದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವರು. “ಅಥಾಶೇಷಸಮಾನಾನ್ಯಾಯ ವಿರೋಧಾಪಾಕೃತಿಂ ಪ್ರಭುಃ | ಕರಿಷ್ಯನ್ನಧಿದೈವಾಧಿ ಭೂತಜೀವ ಪರಾತ್ಮನಾಂ || ಸ್ವರೂಪನಿರ್ಣಯಾಯೈವ ವಚನಾಸಾಂ ಪರಸ್ಪರಂ | ಸಾದೇನಾನೇನಾವಿರೋಧಂ ದರ್ಶಯತ್ಯಮುತದ್ಯುತಿಃ || (ಅಧ್ಯಾಯ.೨. ಪಾ.೩. ಶ್ಲೋ.೧.೨.) ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಃ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಭ್ಯಾಂ ವಿರುದ್ಧಇವ ದೃಶ್ಯತೇ | ಯತ್ರತನ್ನಿರ್ಣಯಂ ದೇವಃ ಸುವಿಶಿಷ್ಟೋಪಪತ್ತಿಭಿಃ || ಀರೋತಿ” || (ಅಧ್ಯಾಯ.೨. ಪಾ.೪. ಶ್ಲೋ.೧) ಎಂದು. (9) ‘ಆದಾಗ್ಯೂ ಕಾರ್ಯಪರತ್ವನಿರಾಕರಣವು ಅತಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ತತ್ಪ್ರಸಮಸ್ವಯಾತ್ (ಅಧಿ. ೪) ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಅಲ್ಲಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ವರಬ್ರಹ್ಮನೇ. ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. ಕಾರ್ಯವಾದಿಗಳು ಕಾರ್ಯವು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣವಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು’ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದಕಾರಣ ‘ತತ್ಪ್ರಸಮಸ್ವಯಾತ್’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಪರತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (10) ಆದಾಗ್ಯೂ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳು ಅತಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ಅತಃ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಹೇತುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಕೃತವೇ ಆಗಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಮೊದಲಿನ ವಾಕ್ಯವು. ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದುದನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೊರಟದೆ ಎಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯನಿರಾಕರಣವು ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಇವುಗಳು ಅತಃ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಗಳೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದುದನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಭಾಷ್ಯವೇ ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. (11) ಮತ್ತು ಈ ಅರ್ಥಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವವಿಮಾನಾಂಸಾಕಾರರು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ವಿಸ್ತರ

ವಾಗಿಯೇ ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ಹೇಳಬೇಕಾದದ್ದು. ಅತಃ ಎಂದೇ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೇ ಏತಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದರು? ಎಂಬುವ ಎರಡು (೧) ವೇದವ್ರತಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಕೃತವಲ್ಲ. ೨ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಅತಃ ಎಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಆಶಂಕೆಗಳನ್ನು ವಂಹಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಏತತ್ಸರ್ವಂ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ಹಿ ವಿಸ್ತರಾತ್ |

ಉಕ್ತಂ ವಿದ್ಯಾಪೃಥಕ್ತ್ವಾತ್ ಸಂಕ್ಷೇಪೇಣಾತ್ರ ಸೂಚಿತಂ || ೭೪ ||

ಅ || ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಏತತ್ ಸರ್ವಂ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯವು, ಬ್ರಹ್ಮ ತರ್ಕೇ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರೇ=ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ವಿಸ್ತರಾತ್=ವಿಸ್ತರ ವಾಗಿ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ, (ಆದಕಾರಣ) ಆತ್ರ ತು=ಈ ಪ್ರಮೇಯ ವಿನಾಮಾಂಸೋನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ವಿದ್ಯಾ ಪೃಥಕ್ತ್ವಾತ್=ತರ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಈ ವಿನಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ, ವಿದ್ಯಾಂತರತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸಂಕ್ಷೇಪೇಣ = 'ಅತಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ, ಸೂಚಿತಂ=ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅತಃ' ಎಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಶಂಕೆಗಳೂ ಪರಿಹೃತಗಳಾದುವು. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅತಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ವರಾಮರ್ಶವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದದ್ದೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (2) ಗ್ರಂಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಕೃತವು ಹೇಗೆ? ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ವಿನಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವರಾಮರ್ಶವೆಂದು ಏಕೆ ಒಪ್ಪಬಾರದು ಎಂದರೆ 'ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿನಾಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ಹೇಳುವರು. (3) ಬ್ರಹ್ಮ ತರ್ಕದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದದ್ದಿಕ್ಕೆ ಉಪಪಾದಕವು ನಿಯಾಮಕವಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವು. ಪ್ರಸ್ಥಾನಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾನರುಕ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— 'ವಿದ್ಯಾ ಪೃಥ ಕ್ತ್ವಾತ್' ಎಂದು, ಅಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ (ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ) ಕ್ಕೂ ಈ ವಿನಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಭೇದವಿದೆ. 'ವೇದಾಃ ಸರ್ವಾಂಗಾಃ ಸತ್ಯಮಾಯತನಂ' (ತನ. ಉಪ. ಖಂ. ೪. ಪು. ೧೪೪) ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ಪುರಾಣ, ಸ್ಮೃತಿ, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ, ತಿಕ್ಕಾ, ಕಲ್ಪ, ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿರುಕ್ತ, ಛಂದಸ್ಸು, ಜ್ಯೋತಿಷ ಎನ್ನುವ ೬ ಅಂಗಗಳು. ವಿನಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಇವು ೧೪ ವಿದ್ಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳು, ಅಂಗಾಃ ವೇದಾಶ್ಚ ತ್ವಾರೋ ವಿನಾಮಾಂಸಾ ನ್ಯಾಯ ವಿಸ್ತರಃ | ಪುರಾಣಂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಂ ಚ ವಿದ್ಯಾ ಹ್ಯೇತಾಶ್ಚ ತುರ್ದಶ' ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಯು. ಹೀಗೆ ವತ್ಯೇಕ ವೆಂದೇ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅಂತೂ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೇ ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಈ ವಿನಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ತರ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳ ಬೇಕಾದ ವೇದವ್ರತಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ಇದು ಬೇರೆವಿದ್ಯೆಯೆನ್ನುವುದು ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದರೆ ಈ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ತರ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿನಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಗವು. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ

ಇದ್ದರೆ ಅಂಗಾಂಗಭಾವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದೇ ಯೋಗ್ಯವು || ೭೪ ||

(1) ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೇ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.- (2) ಅಥವಾ ತರ್ಕವಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿದ್ಯೆಗಳೇ ಆಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರೆ ದೋಷವೇನೆಂದರೆ ಹೇಳತಕ್ಕ ಪ್ರಮೇಯಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ವಿದ್ಯಾ ಭೇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ|| ಪ್ರಮಾಣನ್ಯಾಯಸಚ್ಛಿಕ್ಷಾ ಕ್ರಿಯತೇ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರತಃ |

ಮಾನನ್ಯಾಯೈಸ್ತು ತತ್ಸಿದ್ಧೈರ್ವಿಾಮಾಂಸಾ ಮೇಯ ಶೋಧನಂ || ೭೫ ||

ಅ || ಪ್ರಮಾಣ ನ್ಯಾಯ ಸಚ್ಛಿಕ್ಷಾ, ಪ್ರಮಾಣ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಮೂರು ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ನ್ಯಾಯ=ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪ್ತ (ವಹ್ಯಭಾವ) ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನಿಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಾಪಕವನ್ನು (ಧೂಮಾಭಾವವನ್ನೂ) ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂಬುವ ವ್ಯಾಪಕ ಪ್ರಸಂಜನಾತ್ಮಕವಾದ ತರ್ಕವು, ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಆಗಮಗಳು, ನ್ಯಾಯ=ಅನುಮಾನವು. ಅಥವಾ, ಪ್ರಮಾಣ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳ, ನ್ಯಾಯ=ಪ್ರಕಾರವಾದ, ಸ್ವರೂಪ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಷಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ, ಸಚ್ಛಿಕ್ಷಾ=ಉದ್ದೇಶ, ಲಕ್ಷಣ, ವಿಭಾಗ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಂದ ನಿರೂಪಣವು, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರತಃ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಿಂದ, ಕ್ರಿಯತೇ=ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿಾಮಾಂಸಾ ತು=ವಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದರೂ, ತತ್ಸಿದ್ಧೈಃ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಗಳಾದ, ಮಾನನ್ಯಾಯೈಃ=ಪ್ರಮಾಣನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ, ಮೇಯ ಶೋಧನಂ=ಆರೋಪಿತವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಪ್ರಮೇಯದ ಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣವು (ವಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ ವಿಭಾಗ-ಲಕ್ಷಣ-ಪರೀಕ್ಷಾರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಆನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕರೂಪವಾದ ನ್ಯಾಯವೂ ಜಿನ್ನಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಆಗಮಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ-ಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವಿಚಾರವೇ ವಿಾಮಾಂಸೆಯು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ವಿಾಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಮೇಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರಮೇಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ಭೇದವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. (2) 'ತತ್ಸಿದ್ಧೈಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿಾಮಾಂಸಾಂಗವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು || ೭೫ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಅಕ್ಷವಾದಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಭಗವಂತನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೇ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹಾಗಾದರೆ, 'ಮಹದ್ವಿಘ್ನವದ್ವಾ ಹ್ರಸ್ವಪರಿಮಂಡಲಾಭ್ಯಾಂ' (ಅಧ್ಯಾಯ. ೨. ಪಾ. ೨. ಅಧಿ. ೬.) ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ

ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಗವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ವಿರುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವು ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೆ! ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಂ ಚ ಭಗವಾನ್ ಸ ಏವ ಕೃತವಾನ್ ಪ್ರಭುಃ |

ಪಂಚಾಶತ್ಕೋಟಿವಿಸ್ತಾರಾನ್ನಾರಾಯಣತನೌ ಕೃತಾತ್ ||

ಉದ್ಭೃತ್ಯ ಪಂಚಸಾಹಸ್ರಂ ಕೃತವಾನ್ ಬಾದರಾಯಣಃ || ೭೬ ||

ಅ || ಭಗವಾನ್=ಷಡ್ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ಪ್ರಭುಃ=ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ, ಸ ಏವ=ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರೋ ಅವರೇ, ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಂ ಚ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವನ್ನೂ, ಕೃತವಾನ್=ಮಾಡಿರುವರು. ನಾರಾಯಣತನೌ=ನಾರಾಯಣನವತಾರದಲ್ಲಿ, ಕೃತಾತ್=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪಂಚಾಶತ್ಕೋಟಿವಿಸ್ತಾರಾತ್=ಐವತ್ತು ಕೋಟಿ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತಾರವದೆಯೋ ಅಂತಹ ಅರ್ಥದಿಂದ, ಅಥವಾ ಐವತ್ತು ಕೋಟಿ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಾಖ್ಯಗ್ರಂಥದಿಂದ, ಉದ್ಭೃತ್ಯ=ಕೆಲವು ಅರ್ಥವನ್ನುದ್ಧರಿಸಿ ಅಂದರೆ, ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ, ಪಂಚಸಾಹಸ್ರಂ=ಐದು ಸಾವಿರ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಾಖ್ಯ ಗ್ರಂಥವನ್ನು, ಬಾದರಾಯಣಃ=ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಕೃತವಾನ್=ಮಾಡಿರು

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಕಣಾದ, ಅಕ್ಷಪಾದ ಮೊದಲಾದವರು ಮಾಡಿದ್ದ ತರ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಂಗವಲ್ಲವೆಂದು 'ಏವ' ಸಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (2) 'ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಸ್ತರ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ವಿಷ್ಣುನಾ ಯತ್ಸಮೀಕಿತಂ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿರುವವನುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಹಾಗಾದರೆ, ವಿಷ್ಣುವು ಮಾಡಿದ್ದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವು ವ್ಯಾಸರು ಮಾಡಿದ್ದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವೆಂದರೆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಮಾಡಿದ್ದು ಅಪ್ರಾಮಾಣವಾದರೆ ಇದೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣವಾಗುವುದು ಪ್ರಾಮಾಣವಾಗಿದ್ದರೆ ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದರೆ— 'ಪಂಚಾಶತ್ ಕೋಟಿವಿಸ್ತಾರಾತ್' ಎಂದು. (3) ಯದ್ಯಪಿ ವಿಷ್ಣುವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದು || ೭೬ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ೨ ಶಂಕೆಗಳ ಪರಿಹಾರವನ್ನುಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅತಸ್ತದರ್ಥಂ ಸಂಕ್ಷೇಪಾದತ ಇತ್ಯಭ್ಯಸೂಚಯತ್ || ೭೭ ||

ಅ || (೧) ಅತಃ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವು ವಿಮಾಂಸಾಂಗವೋ,) ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ತದರ್ಥಂ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದ ಅರ್ಥವನ್ನು, (ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಅತ ಇತಿ='ಅತಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ಅಭ್ಯಸೂಚಯತ್=ಸೂಚಿಸಿದರು. (ಎಂದುವವನ್ನವಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಆದ್ಯಶಂಕೆಯ ಪರಿಹಾರದ ಉಪಸಂಹಾರವು.) (೨) ಅತಃ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ತರ್ಕವಿಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದೆಯೋ, ಅದಾದರೂ ವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯವಾದ ಭೇದದ ಅಧೀನವೋ,) ಆದಕಾರಣ, ತದರ್ಥಂ=ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯವಾದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಅತಃ ಇತಿ=ಅತಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ಅಭ್ಯಸೂಚಯತ್=ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಸಿದರು. (ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ೨ನೇ ಶಂಕೆಯ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಉಪಸಂಹಾರವು.) || ೭೭ ||

(ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ೨ ಶಂಕೆಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ಮೂ || ಯತೋಽನುಭವತಃ ಸರ್ವಂ ಸಿದ್ಧಮೇತದತೋಽಸಿ ಚ || ೭೮ ||

ಅ || (ವಕ್ತ್ಯು (ಹೇಳುವ ಪುರುಷರು), ಶ್ರೋತ್ಯು (ಕೇಳುವ ಪುರುಷರು) ಇವನಗ (ಬುದ್ಧಿ ಮುಖ್ಯರತಕ್ಕುದೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವು. ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗುವುದು.) ಎತಜ್ಞ ಸರ್ವಂ = ಈ ಪ್ರಪಂಚಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಯತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನುಭವತಃ = ಅನುಭವದಿಂದಲೇ, ಸಿದ್ಧಂ = ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯದೋ, ಅತೋಽಸಿ = ಅದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, (ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂದು ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೇತುವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.) ಮತ್ತು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಬಂಧಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವಂಗೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅತಿಸ್ಪುಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಅತಃ' ಎಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೇ ಸೂಚಿಸಿದರು. ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಅಲ್ಲ || ೭೮

ಹೀಗೆ ೨ ಶಂಕೆಗಳನ್ನು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸಿ ೨ನೇ ಶಂಕೆಯನ್ನು ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದಲೂ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ದೇವೈಶ್ಚ ದುರ್ಗಮಾರ್ಥೇಷು ವ್ಯಾಪೃತೋ ನಾತಿವಿಸ್ತೃತಿಂ |

ಚಕಾರೈತಾ ಹ್ಯವಜ್ಜೀಯಾ ಯುಕ್ತಯಃ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಗಾಃ || ೭೯ ||

ಅ || (ಸುಗಮ ಜ್ಞಾನವಾದಮೇಲೆ ದುರ್ಗಮಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸುಕರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಗಮವಾದ ಪ್ರಮಾಣಾದಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿ ಈಗ) ದೇವೈಶ್ಚ = ದೇವತೆಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ, (ಅಂದರೆ, ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ), ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ) ದುರ್ಗಮಾರ್ಥೇಷು = ಸುಖದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ) ವ್ಯಾಪೃತಃ = ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು, (ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಅತಿವಿಸ್ತೃತಿಂ = ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು, ನ ಚಕಾರ = ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. (ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ್ದು. ಪ್ರಮೇಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದವರಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಚಾರವು ಅವಸರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಈಗ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ.) (ವಿಸ್ತರಿಸದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಎತಾಃ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಗಾಃ ಯುಕ್ತಯಃ = ಬಂಧ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದುವನ್ಯಾಸಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯುಕ್ತಿಗಳು, ಅವಜ್ಜೀಯಾಃ = ದುಷ್ಕಗಳಾದುದರಿಂದಲೂ ನಿರ್ದಲ(ವಾಸ್ತವತ್ವಧರ್ಮತಾದಿರೂಪ ಬಲ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದವು) ಗಳಾದುದರಿಂದಲೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳೋ, (ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅತಿಹೇಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸಿರುವರು. ನಾನಾದರೂ ಆ ನಿರ್ದಲತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆವು.) || ೭೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಅವೈದಿಕರಾದ ಬೌದ್ಧಾದಿಗಳು ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಬಹುದು. ವೈದಿಕರು ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ —

ಮೂ || ಹೃತ್ಯಕ್ಷೇಕ್ಷಾಕ್ಷಮಃ ಪಕ್ಷಂ ಕಮೇವಾತ್ರಾಭಿವೀಕ್ಷತೇ |

ತಸ್ಮಾದಕ್ಷಮಪಕ್ಷತ್ವಾನೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರೇಽಭ್ಯುಪೇಕ್ಷಿತಃ || ೮೦ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಕ್ಷಾಕ್ಷಮಃ=ಸ್ವಪ್ರತಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಮರ್ಥನಾದವನು, (ಅಂದರೆ, ದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುವುವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಯಾರು ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹನು, ಅಥವಾ ಸರ್ವಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದನ್ನೂ ಸರ್ವವೂ ಆಯುಧಾರ್ಥವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹನು) ಅತ್ರ=ದುರ್ಗಮಾರ್ಥವಾದ ವೇದದ ವಿಚಾರವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಕಮೇವ ಪಕ್ಷಂ=ಯಾವ ಪಕ್ಷವನ್ನು, ಅಭಿವೀಕ್ಷತೇ=ಪ್ರತಿಕೂಲವನ್ನಾಗಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (ಯಾವುದನ್ನೂ ಇಲ್ಲ.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ಅಕ್ಷಮಪಕ್ಷತ್ಯಾತ್=ಅಸಮರ್ಥವಾದ ವಕ್ಷವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ, ಆಯುಕ್ತಮತವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ, ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರೇ=ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿ, ಆಗ್ರಹದಿಂದ (ಪ್ರವೃತ್ತನಾದಾಗ್ಯೂ) ಅಭ್ಯುಪೇಕ್ಷಿತಃ=(ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ ಉಪೇಕ್ಷಿತನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಯು ಉಪೇಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೇನೇ ಯೋಗ್ಯನು, ಅವನು ಹೇಳಿದವರ ಕಾರ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಕೂಡದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು ಜಿಜ್ಞಾಸಾವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಲೌಕಿಕರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರಿಗೆ ಅಲೌಕಿಕಾರ್ಥವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಔದ್ಧತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದವನು ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತಿಭಟ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ (2) 'ಮೋಕ್ಷ ಶಾಸ್ತ್ರೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ವೇದವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದರು. ವೇದವು ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ. 'ತತ್ಪ್ರೀಣನಾನ್ಮೋಕ್ಷಮಾಪ್ನೋತಿ ಸರ್ವಸ್ತತೋ ವೇದಾಸ್ತತ್ಪರಾಃ ಸರ್ವ ಏವ' ಸರ್ವರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕವುಗಳು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು. ಅದು ಸ್ವರ್ಗರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವವನು ಹೇಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದಾನು? ಇದರಿಂದ 'ಅತಃ ಶಬ್ದೋ ಹೇತ್ವರ್ಥಃ' ಎನ್ನುವ ಭಾಷ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತವಾಯಿತು'. || ಲಂ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹೀಗೆ 'ಅತಃ' ಶಬ್ದವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನುಪಪಾದಿಸಿ 'ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. (2) 'ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯೋಽಯಂ ವಿಧೀಯತೇ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. ಆದಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು-ಜಾತಿ-ಜೀವ-ಕಮಲಾಸನ-ಶಬ್ದರಾಶಿ-ಇಷ್ಟು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ವೃದ್ಧರ ಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವೃದ್ಧರ ಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದದ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವು ಎಂದು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭಗವತ್ಪರವೆನ್ನುವ ನಿರ್ಧಾರಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಕರಣವಿಶೇಷದಿಂದ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವರವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಸೂತ್ರಕಾರರು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ

ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರೆಂದು ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿ
ಸುತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯೇತತ್ಪುರೋದಿತಂ |
ಸ ವಿಷ್ಣುರಾಹ ಹೀತ್ಯಂತೇ ದೇವಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ತೇನ ಹಿ ||
ಆದ್ಯಂತಂ ದೇವಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ ಕೃತಂ || ೪೧ ||
ಮಧ್ಯಂ ತದಾಜ್ಞಯಾ ಶೇಷವೈಲಾಭ್ಯಾಂ-
(ವೈಲಶೇಷಾಭ್ಯಾಂ) ಕೃತಮಂಜಸಾ |
ಅತಸ್ತತ್ತ್ವೇನ ವಿಷ್ಣುತ್ವಸಿದ್ಧೇರ್ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಸೂಚಯತ್ || ೪೨ ||

ಅ || ದೇವಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಅಂತೇ=ದೇವವಿಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ, 'ಸ ವಿಷ್ಣು
ರಾಹ ಹಿ' ಇತಿ=' ಸ ವಿಷ್ಣುರಾಹ ಹಿ' 'ತಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ' ಎಂದು, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು,
ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯೇತತ್=ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಎನ್ನುವುದು, ಪುರಾ=ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು,
ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಭಗವಂತನಿಂದ, ತೇನ=ಯಾರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪ
ಟ್ಟದೋ ಅವರಿಂದಲೇ, ಉದಿತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಿ=ಪುರಾಣಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ದೇವಶಾ
ಸ್ತ್ರಸ್ಯ=ದೇವವಿಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ, ಆದ್ಯಂತಂ='ಅಥಾತೋ ದೈವೀ ವಿಾನಾಂಸಾ' ಎಂಬುವ
ಆದಿ ಸೂತ್ರವು ' ಸ ವಿಷ್ಣುರಾಹ ಹಿ' 'ತಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾ ಚಕ್ಷತೇ' ಎನ್ನುವ ಅಂತಿಮ ಎರಡು ಸೂತ್ರ
ಗಳೂ ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಭಗವಂತರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ, ಕೃತಂ=ಮಾಡಲ್ಪ
ಟ್ಟವೆ. ಮಧ್ಯಂ=ಮಧ್ಯಭಾಗವು, ತದಾಜ್ಞಯಾ=ಆ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಶೇಷ
ವೈಲಾಭ್ಯಾಂ=ಶೇಷವೈಲರಿಂದ (ವೈಲಶೇಷಾಭ್ಯಾಂ = ವೈಲ ಶೇಷರಿಂದ) ಅಂಜಸಾ = ಚೆನ್ನಾಗಿ,
ಕೃತಂ=ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅತಃ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ದೇವವಿಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಂತಿಮ
ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಭಗವಂತನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೋ) ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ, ತತ್ತ್ವೇನ = ಆ
ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ವಿಷ್ಣುತ್ವಸಿದ್ಧೀಃ=ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಪ್ರಕೃತನಾದು
ದರಿಂದ ('ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ) ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ನಾರಾಯಣನೇ ಬ್ರಹ್ಮ
ಶಬ್ದಾರ್ಥನೆಂದು, ಅಸೂಚಯತ್=(ಸೂತ್ರಕಾರರು) ಸೂಚಿಸಿದರೆಂದು, ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ ವಿ — ಯದ್ಯಪಿ ದೇವವಿಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು
ಶೇಷವೈಲರು ಮಾಡಿದ್ದು. ಆದರೂ ಆದ್ಯಂತಭಾಗಗಳನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸರೇ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ
ಅವರೇ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವೇ
ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಪದದಿಂದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಜಿಜ್ಞಾಸಾವನ್ನೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು
ಸೂಚಿಸಿದರು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎಂದೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿಾನಾಂಸಾ
ಶಾಸ್ತ್ರದ ಆದಿಸೂತ್ರವು. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೇವವಿಾನಾಂಸಾ
ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಸ ವಿಷ್ಣುರಾಹ ಹಿ' 'ತಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ' ಎಂಬುವ ಅಂತಿಮ ಎರಡು
ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆಮೇಲೆಯೇ 'ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮ
ಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎಂದು ಸೂತ್ರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಪುರೋದಿತಂ=ಮೊದಲುಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ' ಎಂದು
ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಯಾರು ದೇವವಿಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ

ಆ ಮೇಲೆ ಈ ಸೂತ್ರವಾದಿದ್ದನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ “ ದೇವ
ಮೀಮಾಂಸಕಾದ್ಯಂತಂ ಕೃತ್ವಾ ಸೈಲಮುಥಾದಿಶತ್ | ಶೇಷಂ ಚ ಮಧ್ಯಕರಣೇ” ಇದು
ಮೊದಲಾದ ಪುರಾಣಾದಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ‘ಹಿ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. (3) ಆದಕಾರಣ
‘ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯೋಯಂ ವಿಧೀಯತೇ’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯೋಗ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ||೮೧||೮೨||

ಸ. ರ. ವಿ— ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸು
ವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಪರವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹೀಗೆ ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಂಪ್ರದಾಯಾಭಿಜ್ಞರನ್ನು ಕುರಿತು
ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುಪರವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಅಲ್ಪಜ್ಞರನ್ನು
ಕುರಿತು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ
ಪ್ರತೀತಿರೂಪವಾದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾ ನಾರಾಯಣಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ವಚನ
ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ದೋಷಾರಚ್ಛಿದ್ರಶಬ್ದಾನಾಂ ಪರ್ಯಾಯತ್ವಂ ಯತಸ್ತತಃ |

ಗುಣಾ ನಾರಾ ಇತಿ ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತದ್ವಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ತುತಃ || ೮೩ ||

ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋಽಪಿ ಹಿ ಗುಣಪೂರ್ತಿಮೇವ ವದತ್ಯಯಂ |

ಅತೋ ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈವ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಽತ್ರ ವಿಧೀಯತೇ || ೮೪ ||

ಅ || ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ದೋಷಾರಚ್ಛಿದ್ರಶಬ್ದಾನಾಂ=ದೋಷ ಆರ ಚ್ಛಿದ್ರ
ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಪರ್ಯಾಯತ್ವಂ=ಏಕಾರ್ಥತ್ವವಿದೆಯೋ, “ಪರ್ಯಾಯೇಣೈವ ತೇ ಯಸ್ಮಾ
ದ್ವದಂತ್ಯರ್ಥಾನ್ ಸಂಹತಾಃ | ಪರ್ಯಾಯತ್ವಂ ತತಸ್ಸರ್ವಪರ್ಯಾಯಾಣಾಂ ಪ್ರತಿ
ಷ್ಠಿತಂ” || ಎಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಳಾ ವಿರುದ್ಧವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತದೋ,) ತತಃ=ಆ ಕಾರಣ, ನಾರಾ ಇತಿ=ನಾರ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ದೋಷವಿರುದ್ಧ
ಗಳಾದ, ಗುಣಾಃ=ಗುಣಗಳು, ಜ್ಞೇಯಾಃ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು.
ತದ್ವಾನ್=ದೋಷವಿರುದ್ಧ ಅಸಂಖ್ಯೇಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, ನಾರಾಯಣಃ=ನಾರಾ
ಯಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಭೂತನು (ಹೀಗೆ) ಸ್ತುತಃ=ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆಯಂ
ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋಽಪಿ=ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ, ಗುಣಪೂರ್ತಿಮೇವ=ಸರ್ವ
ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೇ, ವದತಿ=ಹೇಳುತ್ತದೆ ಹಿ=ಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ
ರೂಪಾರ್ಥ ಪರತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಅಥ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಬೃಹಂತೋ ಹ್ಯಸ್ಮಿನ್
ಗುಣಾಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವಾಭೇದವೇ ಅರ್ಥ
ವೆಂದು ಪರರು ಮಾಡಿದ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಏನ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು. (ಯಾವ
ಕಾರಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದ ಸಮಾನ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೋ,) ಅತಃ=ಆದ
ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅತ್ರ=ಇಲ್ಲಿ, (‘ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಕರ್ತವ್ಯಾ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ) ನಾರಾಯಣ
ಸ್ಯೈವ=ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ, (ನಾರಾಯಣನದ್ದೇ) ಜಿಜ್ಞಾಸಾ=ವಿಚಾರವು (ಮಾಡಬೇಕೆಂದು),
ವಿಧೀಯತೇ=ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) || ೮೩ || ೮೪ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುಪರವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಯಾರು ಒಡಂಬಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆತನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುಪರತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೌ ಸ್ಪಷ್ಟತಯಾ ಶ್ರುತೌ |

ಅಂಭಸ್ಯಪಾರ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ನಾರಾಯಣಪದೋದಿತಃ (ತದೇರಿತಃ) |

ಆಪೋ ನಾರಾ ಇತಿ ಹ್ಯಾಹ ಸ ಏವಾಸ್ವಂತರೀರಿತಃ || ೮೫ ||

ಅ || (1) ಶ್ರುತಾ='ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ' ಎಂಬುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಸ್ಯ=ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ವಿಷ್ಣೌ=ಶ್ರೀ ಹಂಯಲ್ಲಿ, ಸ್ಪಷ್ಟತಯಾ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್=ಸಿದ್ಧಿ ಇರೋಣದರಿಂದ, (ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) (2) ('ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವಿದ್ದರೆ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಅದೇವೇ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಅಂಭಸ್ಯಪಾರೇ ಇತಿ='ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಕ್ರಮಭೂತವಾದ 'ಅಂಭಸ್ಯಪಾರೇ ಭುವನಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ನಾರಾಯಣಪದೋದಿತಃ=ನಾರಾಯಣ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನೇ, ಉಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (3) ('ಅಂಭಸ್ಯ ಪಾರೇ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ನಾರಾಯಣ ವದದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—) ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಆಪೋನಾರಾ ಇತಿ='ಆಪೋನಾರಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಆಪೋ ವೈ ನರಸೂನವಃ | ಅಯನಂ ತಸ್ಯ ತಾಃ ಪೂರ್ವಂ ತೇನ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಪೃತಃ' || ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯು, (ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ನಾರಾಯಣಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಿ, ಆಕು=ಹೇಳುತ್ತದೋ, (ಆದಕಾರಣ 'ಅಂಭಸ್ಯ ಪಾರೇ' ಅಪಾರವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಎನ್ನುವ ನಾಕಸ್ಯವು ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ.) (4) ಮತ್ತು (ಬೇರೆ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ 'ಮಮಯೋನಿರಪ್ಸ್ವಂತಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ಸ ಏವ=ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಅಪ್ಸ್ವಂತಃ=ನೀರಿನಲ್ಲಿ ದ್ದನೆಂದು, ಈರಿತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (ಆ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದಲೂ 'ಅಂಭಸ್ಯಪಾರೇ' ಎನ್ನುವ ಉಪಕ್ರಮವಾಕ್ಯವು ವಿಷ್ಣುಪರವೇ ಸರಿ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಮುಖ್ಯ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡದಿದ್ದರೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. 'ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ವಿಷ್ಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಸಾಧಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುಪರವೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (2) 'ಅಂಭಸ್ಯ ಪಾರೇ' ಎಂಬ ಉಪಕ್ರಮವಾಕ್ಯವು ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣ ಪರವೇ. ಅಂತೂ ಪ್ರಕೃತ ಪರಾಮರ್ಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಪ್ರಕೃತಪರಾಮರ್ಶವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತದೇವ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ತತ್ ಪದದಿಂದ 'ಅಂಬಸ್ಯ ಪಾರೇ' ಎನ್ನುವ ಉಪಕ್ರಮವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ ಪರಾಮರ್ಶವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ || ೮೫ ||

‘ಮನು ಯೋನಿರಪ್ಸ್ವಂತಸ್ತಮುದ್ರೇ’ ಎಂದು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಕ್ಯವೂ ವಿಷ್ಣು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ‘ಅಂಭಸ್ಯಪಾರೇ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವೂ ನಾರಾಯಣವರ ವಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದೇನೇ ವಿಷ್ಣುಪರವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಕಾಮತೋ ವಿಧಿರುದ್ರಾದಿ ಪದದಾತ್ರಾ ಸ್ವಯಂ ಶ್ರಿಯಾ || ೮೬ ||
ಯೋನಿಶ್ಚೇನಾತ್ಮನೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಿಷ್ಠಂತೀತ್ಯದಿತಸ್ಯ ಚ |
ಯಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ಅಧೀತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಸಮುದ್ರಂ ಸ್ಥಾನಮೇವ ಚ || ೮೭ ||
ನಾಮ ಚಾಕ್ಷರಮಿತ್ಯೇವ ಋಚ ಇತ್ಯದಿತಂ ತು ಯತ್ |
ಯತಃ ಪ್ರಸೂತೇತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಚ ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮಚಾಬ್ರವೀತ್ || ೮೮ ||

ಅ || (1) ಕಾಮತಃ (‘ಯಂ ಕಾಮಯೇ ತಂತಮುಗ್ರಂ ಕೃಣೋಮಿ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತಮೃಷಿಂ ತಂ ಸುಮೇಧಾಂ’ ಎಂದು) ಸ್ವೇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ, ವಿಧಿರುದ್ರಾದಿಪದದಾತ್ರಾ = ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಸ್ವಯಂ ಶ್ರಿಯಾ = ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ (ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪದಪ್ರದಾಯಕಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ) ಆತ್ಮನಃ ಯೋನಿಶ್ಚೇನ = ‘ಮನು ಯೋನಿ’ ತನಗೂ ಕಾರಣಭೂತನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ‘ಮನುಯೋನಿರಪ್ಸ್ವಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ’ ನನಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತನಾದವನು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೀನಲ್ಲದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರಿ. (2) (ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಅಂಭಣೇ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ‘ಅಂಭಸ್ಯಪಾರೇ’ ಎಂಬುವ ಉಪಕ್ರಮ ವಾಕ್ಯವು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿ ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂಬುವ ಪರಾಮರ್ಶವು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವೇ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಬೇರೆ ಹೇತುಗಳಿಂದಲೂ ಅದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ) ‘ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಿಷ್ಠಂತೀತಿ’ = ‘ಸಪ್ತಾರ್ಧಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ಪ್ರದಿಶಾ ವಿಧರ್ಮಣಿ’ ಎಂಬುವ ಐತರೇಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಉದಿತಸ್ಯ ಚ = ‘ಮಹದಾದಿ ತತ್ತ್ವಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯವು ತನ್ನ ಆಜ್ಞಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ, ಈ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ಅಧೀತಿ = ‘ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸಂಚವಿಚೈಧಿ ಸರ್ವಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ಅಧಿವಿಶ್ವೇ ನಿಷೇದುಃ’ ಯಾರಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾ ಇರುವರೋ ಎಂದು ಸರ್ವ ದೇವಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ಉಕ್ತ್ವಾ = ಹೇಳಿ, (‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.) (3) (ಮತ್ತು ಜ್ಞಾಪಕಾಂತರವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) ಸಮುದ್ರಂ ಸ್ಥಾನಮೇವ ಚ = (‘ಸಮುದ್ರೇಽಂತಃ ಕನಯೋ ವಿಚಕ್ಷತೇ ಮರೀಚೀನಾಂ ಪದಮಿಚ್ಛಂತಿ ವೇಧಸಃ’ ಎಂದು ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ಯಮಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ ಕನಯೋಽವಯಂತಿ’ ಎಂದು) ಸಮುದ್ರಾಖ್ಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ (ಹೇಳಿ), ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ = ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ಸಮುದ್ರಸ್ಥಾನತ್ವರೂಪ ಲಿಂಗದಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ತತ್ ಎನ್ನುವ ಪರಾಮರ್ಶವಿಷಯನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) (4) (ಬೇರೆಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ನಾಮ ಚ ಅಕ್ಷರಮಿತ್ಯೇವ = (‘ಋಚೋಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನಾಮಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ಯದಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ಪ್ರಜಾಃ’ ಎಂದು) ಅಕ್ಷರ ಎನ್ನುವ ನಾಮವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ’

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದಲೂ ತತ್ ವದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.) (5) ('ಅಕ್ಷರ' ಎಂಬುವ ಹೆಸರು ವಿಷ್ಣುವು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಏತಕ್ಕೆ ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ—) 'ಋಚ ಇತಿ ಯತ್ ಉದಿತಂ=ಯ ವ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಋಚೋಕ್ಷರಂ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್' ಎಂದು ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ನಾಮವು ವಾಮನಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯಾದ್ದೋ. (ಆದಕಾರಣ ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಆ ನಾಮವಿಲ್ಲ. 'ತು'=ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಕ್ಷರನಿಗೆ "ಅನಿತ್ಯತ್ವಂ ದೇಹಹಾನಿದುಃಖಪ್ರಾಪ್ತಿಃ ಪೂರ್ಣತಾ | ನಾಶಶ್ಚ ತುರ್ವಿಧಃ ಪ್ರೋಕ್ತಸ್ತದಭಾವೋ ಹರೇಸ್ಸದಾ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಚತುರ್ವಿಧ ವಿನಾಶಾಭಾವರೂಪವಾದ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ವಿಶೇಷವು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ವಿಷ್ಣುವೈತರಿಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ.) (6) (ಜ್ಞಾಪಕಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) 'ಯತಃ ಪ್ರಸೂತೇತಿ ಉಕ್ತ್ವಾ'='ಮಮ ಯೋನಿರಪ್ಸೃಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನಿಗೇನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಯತಃ ಪ್ರಸೂತಾ ಜಗತಃ ಪ್ರಸೂತಿಃ' ಎಂದು ಜಗದುತ್ಪಾದಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ; ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ=ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಚ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಅಬ್ರವೀತ್=ಹೇಳಿರುವರು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. (1) 'ಅಂಬಸ್ಯಪಾರೇ ಭುವನಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್' ಎಂದು ನಾರಾಯಣಾನುವಾಕ್ಯದ ಉವಕ್ರಮನಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾದವನು ಜಲಶಾಯಿತ್ವರೂಪಲಿಂಗದಿಂದ ನಾರಾಯಣನೇ ಆಗಬೇಕು. 'ಆಪೋ ನಾರಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಆಪೋ ವೈ ನರಸೂನಸಃ | ಅಯನಂ ತಸ್ಯ ತಾಃ ಪೂರ್ವಂ ತೇನ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಕೃತಃ' ಎಂದು ವ್ಯಾಸ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (2) 'ಯಂ ಕಾಮಯೇ ತಂತಮುಗ್ರಂ ಕೃಣೋಮಿ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತಸ್ಯಾಸಿಂ ತಂ ಸುಮೇಧಾಂ' ಎಂದು ಇಚ್ಛಾಸುಸಾರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ವದವಿಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಾಕ್ಷಾಲ್ಪಕ್ಷೀದೇವಿಯು ತನಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ 'ಮಮ ಯೋನಿರಪ್ಸೃಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ' ಎಂದು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವಳು. (3) ಮತ್ತು ಐತರೇಯಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸಪ್ತಾರ್ಥ ಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ಪ್ರದಿಶಾವಿಧರ್ಮಣಿ' ಎಂದು ತನ್ನ ಆಜ್ಞಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸಂಚವಿಚೈಧಿ ಸರ್ವಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ಅಧಿವಿಶ್ವೇ ನಿಷೇದುಃ' ಎಂದು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (4) 'ಸಮುದ್ರೇಂತಃ ಕವಯೋ ವಿಚಕ್ಷತೇ ಮರೀಚಿನಾಂ ಪದಮಿಚ್ಛಂತಿ ವೇಧಸಃ | ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ 'ಯಮಂತಸ್ಸಮುದ್ರೇ ಕವಯೋಽವಯಂತಿ' ಎಂದು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (5) 'ಋಚೋ ಅಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್' ಎಂದು ಅಕ್ಷರನಾಮಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಯದಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ಪ್ರಜಾಃ' ಎಂದು ಅಕ್ಷರ ಎನ್ನುವ ನಾಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (6) 'ಮಮ ಯೋನಿ ರಪ್ಸೃಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಯತಃ ಪ್ರಸೂತಾ ಜಗತಃ ಪ್ರಸೂತಿಃ' ಎಂದು ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (7) ಮತ್ತು 'ಯದೋಷಧೀಭಿಃ ಪುರುಷಾನ್ ಪಶೂಂಶ್ಚ ವಿನೇಶ ಭೂತಾನಿ ಚರಾಚರಾಣಿ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿ 'ತದೇವರ್ತಂ ತದು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ ತದೇವ

ಬ್ರಹ್ಮಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ” ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ‘ಅಂಭಸ್ಯಪಾರೇ’ ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸಮುದ್ರಶಾಯಿಯನ್ನೇ ‘ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನಾಮ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನನ್ನೇ ‘ತದೇವರ್ತಂ ತದು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿಕೊಂಡು ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವ ತೃತ್ತೀಯಶ್ರುತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ‘ತಾಶ್ಚೇಂದ್ರ ಧರ್ಮನಾಸತ್ಯಸಂಶ್ರಯಾಚ್ಛ್ರಿಯಂ ಕುರಿತಾಃ’ ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಪರಿಗ್ರಹಿಸ ಕೂಡದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ‘ಸ್ವಯಂ ಶ್ರಿಯಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (2) ಮಮ ಯೋನಿರಪ್ಸವಂತ ಸಮುದ್ರೇ’ ಎನ್ನುವುದು ಅಂಭಣೀ ವಾಕ್ಯವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅಂಭಣೀ ವಾ ವಾಕ್ ಆತ್ಮಾನಂ ತುಷ್ಠಾವ’ ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅಂಭಣೀಯನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಣತ್ವ ತೋರಿದರೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಕಾರಣತ್ವದಿಂದ ಸಮುದ್ರಸ್ಥನು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ‘ಯಂ ಕಾಮಯೇ ತಂತಮುಗ್ರಂ ಕೃಣೋಮಿ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತಮ್ಪ್ಸಿಂ ತಂ ಸುಮೇಧಾಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಾಗಭಿನಾನಿನಿಯಾದ ಈ ಅಂಭಣೀದೇವಿಗೆ ಸ್ನೇಹಾಭಿಮಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪದ ಪದದಾತ್ಮತ್ವವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಪದದಾತ್ಮತ್ವರೂಪ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಹೋರತು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಕೂಡಲಾಗದು ಏಕೆಂದರೆ, ಬೇರೆಯವರೆಲ್ಲರೂ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದವರು. ಆದವರನ್ನು ಈ ವಚನವು ಅಂಭಣೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ತನಗೂ ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಪ್ಸವಂತಃ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಕಾರಣತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಕೂಡಬಹುದು ಎಂಬುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಕಾಮತೋ ವಿಧಿ ರುದ್ರಾದಿ ಪದದಾತ್ಮಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (3) ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾರು ಪರಾಮರ್ಶವಿಷಯನೋ ಆತನೇ ‘ಯಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾಃ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯನೆಂದು ತೋರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸರ್ವದೇವಾಶ್ರಯತ್ವವು ‘ಸಪ್ತಾರ್ಥಗರ್ಭಾ’ ಎಂದು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧರ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ತತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯನು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ. (4) ಸರ್ವಜಗತ್ಕಾರಣೀಭೂತಳಾದ ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ಕಾರಣೀಭೂತನಾದವನು ‘ಮಮ ಯೋನಿರಪ್ಸವಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ’ ‘ತಸ್ಮಾದವ್ಯಕ್ತಮುತ್ಪನ್ನಂ ತ್ರಿಗುಣಂ ದ್ವಿಜ ಸತ್ತಮ’ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಆದಕಾರಣ ಆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ‘ತತ್’ ಎನ್ನುವ ಪರಾಮರ್ಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯನು.

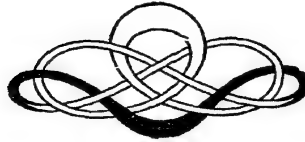
(5) ಈ ಪ್ರಕಾರ ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯವು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ

ಶಬ್ದವೂ ನಾರಾಯಣಪರವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (6) ಅಥ ಶಬ್ದೇನಾಧಿಕಾರವ ತ ಇತ್ಯ ಮುನಾ ಫಲಂ | ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದೇನ ವಿಷಯಂ ಸೂಚಯಾನ ಸೂತ್ರಕೃತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಿ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನ ಸಂಬಂಧ ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಅನುಬಂಧಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾಚ್ಛಾಸ್ತ್ರೇಣ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಮಸ್ಮದೀಯಂ ಗುಣಾರ್ಣವಂ | ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯ ಮದ್ವಂದ್ವಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಲೋತ್ತಮಂ ||” ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ಸಕಲ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನೂ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನ ವಿಚಾರ) ವನ್ನ ಆವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ ನಿರ್ಣಾಯಕ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಆರಂಭಜೀಯ ವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೮೬ || ೮೭ || ೮೮ ||

ನಮೋ ಭಗವತೇ ತಸ್ಮೈ ವ್ಯಾಸರೂಪಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ |
ಯತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪರಂ ಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ವಿಬುದಾದಿಭಿಃ ||
ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಖ್ಯಾನ್ ಗುರುಗುಣಿದ್ಯಾ ದಿವಾಕರಾನ್ |
ವಂದೇ ಕುದೃಷ್ಟಿ ದುರ್ಬೋಧ ವ್ಯಾಸಸಿದ್ಧಾಂತದೀಪಕಾನ್ ||
ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣಾಖ್ಯೇನ ಭಾಷಯಾ ಸುಧಿಯಾಂ ಮುದೇ |
ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಸುಧಾ ಸಾರಃ ಕೀರ್ತಿತಃ ಕೃಪಯಾ ಗುರೋಃ ||
ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಟೀಕಾ ಸನ್ನಾಹಯರತ್ನಾವಳೀ ಶುಭಾ |
ಪುರಾತನೀ ಪರಾ ಸಾಸಿ ಶ್ಲಾಘಿತಾ ನಯಚಂದ್ರಿಕಾ ||
ತಯೋರ್ವಿಶೇಷೋಽಪ್ಯತ್ರೈವ ಸಂಗೃಹೀತಃ ಪ್ರಯತ್ನತಃ |
ಗ್ರಂಥೋಽಯಂ ಭಾತು ಮಣಿವಲ್ಲೋಕೇ ಕೃಷ್ಣೇ ನಿವೇದಿತಃ ||

|| ಜಿಜ್ಞಾಸಾಧಿಕರಣಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ||

|| ಜಿಜ್ಞಾಸಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಶ್ರೀಮದನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ಜನ್ಮಾಧಿಕರಣವು.

ಓಂ || ನಾರಾಯಣಮಸಂಖ್ಯೇಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣವಿಗ್ರಹಂ |
ವಂದೇ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಸದಾ ಧ್ವಸ್ತದೂಷಣಂ ಪರಮಸ್ತಿಯಂ ||
ನಮೋ ನೇದಾಂತರಾದ್ಧಾಂತ ಸೂಕ್ತಿರತ್ನಾಕರಾತ್ಮನೇ |
ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಖ್ಯ ಭಗವದ್ಗುಹ್ಯಸಿಂಧವೇ ||
ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕಾರಣೇಭೂತ ಗುಣಪೂರ್ತಿಪ್ರಸಿದ್ಧಯೇ |
ಜೀವಾದಿಭೇದಕಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಶ್ವಕರ್ತೃತ್ವಮುಚ್ಯತೇ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಧನುಮದ್ಭೀಮ ಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ನೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಮೂ || ಅಂತಸ್ತಮುದ್ರಗಂ ವಿಶ್ವಪ್ರಸೂತೇಃ ಕಾರಣಂ ತು ಯತ್ |
ಸೂಕ್ತೋಪನಿಷದಾದ್ಯುಕ್ತಂ ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ೮೯ ||

ಅ || ಅಂತಃ ಸಮುದ್ರಗಂ = ಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನು, ವಿಶ್ವಪ್ರಸೂತೇಃ =
ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಗೆ, ಕಾರಣಂ ತು = ಕಾರಣನೂ ಆದ, ಯತ್ = ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಸೂಕ್ತೋ
ಪನಿಷದಾದ್ಯುಕ್ತಂ, ಸೂಕ್ತ = ಅಂಭ್ರಣೇಸೂಕ್ತ-ವಾಮನಸೂಕ್ತಗಳು, ಉಪನಿಷತ್ = 'ಅಂಭಸ್ಯ
ಸಾರೇ' ಇದುವೊದಲಾದುದು ಉಪನಿಷತ್ತು, ಆದಿ = ಮೊದಲಾದ 'ಆಪೋ ನಾರಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ
ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ, ಉಕ್ತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ, ತತ್ = ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ =
'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತಃ' ಎಂಬುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಲಕ್ಷ್ಯತೇ = ಸ್ವೇತರ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ
ವ್ಯಾವರ್ತಕ (ಭಿನ್ನನೆಂಬುವ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ) ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ
ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಸನ್ಮಾಯರತ್ನಾ ವಳೀ ವಿಶೇಷಾಂಶ— (1) ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ
ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಆ ಜಿಜ್ಞಾ
ಸೆಯೇ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾಪದದಿಂದ ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರಮಾಣ, ಸಾಧನ, ಫಲ-ಇವು
ಗಳ ವಿಚಾರದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು
ಅಧಿಕಾರಿಯು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವು ಯಾವುದು? ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ
ಪ್ರಮಾಣವು ಯಾವುದು? ಯಾವ ಸಾಧನದಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ? ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು
ಯಾವ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ? ಎಂಬುವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.
(2) ನಿಗಮ, ನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನನಾದವನೀಗೇನೇ ಮೀಮಾಂಸಾ (ವಿಚಾರ)ದಲ್ಲಿ
ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಬ್ರಹ್ಮಪದದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ
ಅಲ್ಲಿ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಲಕ್ಷಣಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವು

ಯಾವುದು ಎನ್ನುವ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ೨ನೇ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಯನ್ನು 'ಅಂತಸ್ಸಮುದ್ರಗಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂಲದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. (4) 'ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ 'ಅಂಭಸ್ಯಸಾರೇ' ಇತ್ಯಾದ್ಯವನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ಆಗಮ ಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ, ಸರ್ವಜಗನ್ಮಾತೆಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೂ ಸಮುದ್ರಶಾಯಿಯೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತಃ' ಎಂಬುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವೇತರ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನು.

“ಓಂ ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ ಓಂ”

ಅಸ್ಯ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಜೇತನಾಜೇತನಾತ್ಮಕ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ. ಯತಃ=ಯಾರಿಂದ, ಜನ್ಮಾದಿ=ಉತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು (ಅಂದರೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಸಂಹಾರ ನಿಯಮನ ಜ್ಞಾನ ಅಜ್ಞಾನ ಬಂಧ ಮೋಕ್ಷಗಳು ಆಗುತ್ತವೋ) ತತ್ = ಅವನು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನು

ನಯಚಂದ್ರಿಕಾವಿಶೇಷಾಂಶ. (1) 'ಉಪನಿಷದಾದ್ಯುಕ್ತಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಆದಿಶಬ್ದ ದಿಂದ 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತೋಽನ್ವಯಾದಿತರತಶ್ಚಾರ್ಥೇಷ್ಟಭಿಜ್ಞಃ ಸ್ವರಾಟ್' ಇತ್ಯಾದಿ (ಭಾ. ಸ್ಕಂ. ೧. ಅಧ್ಯಾ ೧. ಶ್ಲೋ ೧) ಗಳನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (2) 'ಕಾರಣಂ ತು' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ತು ಶಬ್ದದಿಂದ ಯಾವುದು ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದೇ ಈಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ಜನ್ಮಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪ, ಸಾಧನ, ಫಲ-ಇವುಗಳ ವಿಚಾರವು ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವು ಯಾವುದು? ಫಲವು ಯಾವುದು? ಎಂದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಆತನ ಸ್ವರೂಪ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಆ ವಿಚಾರವೇ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯ ಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದ ವಿಚಾರವಾದರೂ ಲಕ್ಷಣ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವೇತರ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನು' ಎಂದು ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಯಾವುದು ಎಂಬುವ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೇ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಈ ಮೂಲದಿಂದ ಹೇಳಿದರು. (2) ಸಮುದ್ರಾಂತರ್ಗತತ್ವ (ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡು ಇರುವಿಕೆ) ವೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ 'ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ' ಎಂದು ಅವನೇ ಮುಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸವಿಶೇಷನೇ. ಅಂದರೆ, ಅವನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಗಳಿವೆ. ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷನಲ್ಲ (3) ಹಾಗಾದರೆ 'ಬೃಹಂತೋ ಹ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಗುಣಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಗುಣವಂಪೂರ್ಣತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಅದಕಾರಣ ಬೇರೆ ಲಕ್ಷಣವು (ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವರೂಪ ಲಕ್ಷಣವು) ಎತಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ—ಅದನ್ನೇ (ಗುಣ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೇ) ಉಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮದಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವು ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನವೆಂದು

ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅದನ್ನು ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜನ್ಮಾಧಿಕಾರಣತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಧಾನಲಕ್ಷಣವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು || ೮೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ, (೧) ಜನ್ಮಾಧಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೋ? (೨) ಜನ್ಮಾಧಿಕಾರಣತ್ವವು ಲಕ್ಷಣವೋ? ಜನ್ಮಾಧಿಗಳು ಜಗತ್ತಿನ ಧರ್ಮಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವಾಗಲಾರವು. ಜನ್ಮಾಧಿಕಾರಣತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಗೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಆತನ ಧರ್ಮರೂಪವಾದ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾಧಿಕಾರಣತ್ವವೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಸೃಷ್ಟಿಃ ಸ್ಥಿತಿಶ್ಚ ಸಂಹಾರೋ ನಿಯತಿಜ್ಞಾನಮಾವೃತಿಃ |

ಬಂಧಮೋಕ್ಷವಸಿ ಹ್ಯಾಸು ಶ್ರುತಿಷೂಕ್ತಾ ಹರೇಸ್ವದಾ || ೯೦ ||

ಅ || (ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾಧಿಕಾರಣತ್ವವೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವು. ಇದೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ) ಸೃಷ್ಟಿಃ=ಸರ್ಜನವು, ಸ್ಥಿತಿಶ್ಚ=ಸ್ಥಿತಿಯೂ, ಸಂಹಾರಃ=ಸಂಹಾರವು, ನಿಯತಿಃ=ನಿಯಮವು, (ಪ್ರೇರಣೆಯು) ಜ್ಞಾನಂ=ಜ್ಞಾನವು, ಆವೃತಿಃ=ಆವರಣವು, (ಅಜ್ಞಾನವು) ಬಂಧಮೋಕ್ಷವಸಿ=ಬಂಧಮೋಕ್ಷಗಳೂ ಕೂಡ, ಹರೇಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ (ಆಗುತ್ತವೆ ಎಂದು) ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಆಸು ಶ್ರುತಿಮು=‘ಯ ಉ ತ್ರಿಧಾತು ವೃಧಿವೀಮುತದ್ವ್ಯಂ’ ಇದುಮೊದಲಾದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಉಕ್ತಾಃ=ಪ್ರತಿಪಾದಿತಗಳಾಗಿವೆಯೋ, (ಆದಕಾರಣ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾಧಿಕಾರಣತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಜನ್ಮಾಧಿ ಪದಕಂಡ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಮೋಕ್ಷ ಪರ್ಯಂತಗಳಾದ ಭಾವ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಸ್ತುವಿಗೇನೇ ಸ್ಥಿತಿ ಮೊದಲಾದುದು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಜನ್ಮವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಜನ್ಮಾಧಿಗಳು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುವವೆಂದು ನಾರಾಯಣಾನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. (2) ‘ಯತಃ ಪ್ರಸೂತಾ ಜಗತಃ ಪ್ರಸೂತಿಃ’ ‘ಸರ್ವೇ ನಿಮೇಷಾ ಜಜ್ಞಿರೇ’ ‘ವಿದ್ಯುತಃ ಪುರುಷಾದಧಿ’ ಎಂದು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಕಾರಣಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ಕಾಲಾದಿಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (3) ‘ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸಂಚ ವಿಚೈಧಿ ಸರ್ವಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ಆಧಿ ವಿಶ್ವೇ ನಿಷೇದಾಃ’ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿರುವರೋ, ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಭಗವದಧೀನವೆಂದುಕ್ತವಾಯಿತು. (4) ‘ವೇನಸ್ತತ್ಪಶ್ಯನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ಯತ್ರ ವಿಶ್ವಂ ಭವತ್ಯೇಕ ನೀಲಂ’ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವ ಜಗತ್ತು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೋ, ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡ ವೇನನಾಮಕ ಋಷಿಯು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನಾದನು. ಇದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವೂ ಸಂಹಾರವೂ ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (5) ‘ವಿವೇಶ ಭೂತಾನಿ ಚರಾಚರಾಣಿ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿಯಮವು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವ ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಚೇತನಾಚೇತನ ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚ

ವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. (6) 'ಯತಸ್ಯ ತಂತುಂ ವಿತತಂ ವಿವೃತ್ಯ ತದಪಶ್ಯತ್ಪದಭವತ್ ಪ್ರಜಾಸು' ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧೀನವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಪಾಶವನ್ನು ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತವಾದುದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ನೇನನಾಮಕ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಕಂಡನು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನ ಬಂಧಗಳು. (7) 'ಯ ವಿತದ್ವಿದುರನ್ಯತಾಶ್ಚೇ ಭವಂತಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವೂ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಜನ್ಮ ಕಾರಣತ್ವ, ಸ್ಥಿತಿಕಾರಣತ್ವ, ಸಂಹಾರಕಾರಣತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವೆಂದೂ, ಅತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾದಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷಣವೆಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕಾಲಭೇದದಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಾದಿಗಳು ಎಂದು ರಾಮಾನುಜಾದಿಗಳು ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ವಥಾ ಅಲ್ಲ. 'ಸೃಷ್ಟೃತ್ವ ದಯೋ ಗುಣಾಃ ಸದೈವ ಸಂತಿ ಹೃ' ಎಂದು ಸೃಷ್ಟೃತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳೂ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಸರ್ವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕಾರಣ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು 'ಸದಾ' ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದರು. (2) ಸರ್ವ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣವೂ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದಷ್ಟೇ! ಅಂದರೆ— ಅದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಬೇರೆ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದೆನ್ನುವ ಅಸಂಭಾವನಾಶಂಕೆಯು ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವಾದರೂ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಜೇತನತ್ವ, ಸರ್ವಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಸರ್ವ ಶಕ್ತಿಮತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಯುಕ್ತ್ಯನುಗೃಹೀತವೂ ಆಗಿದೆ. ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವದಲ್ಲಾ ದರೂ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೇ ಯುಕ್ತಿಯು. ಆದಕಾರಣ ಅದನ್ನೇ ಮೊದಲು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. (3) 'ಯತೋ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ' 'ಯೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ' 'ಯತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತಿ' 'ಯ ಆತ್ಮಾನಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ' 'ತ್ವಂ ಮುಕ್ತಿದೋ ಬಂಧದೋಽತೋ ಮತೋ ನಸ್ತ್ವಂ ಜ್ಞಾನದೋಽಜ್ಞಾನದಶ್ಚಾಸಿ ವಿಜ್ಞೋ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು 'ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಮೊದಲಾದದ್ದು ಎಂಟು ಜನ್ಮಾದಿಪದಾರ್ಥವು ಎಂಟುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸೃಷ್ಟಿಃ ಸ್ಥಿತಿಶ್ಚ' ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದ ಜನ್ಮಾದಿ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಅದಿಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. (4) ಸಮಾಸಮಾಡದೆ 'ಸೃಷ್ಟಿಃ ಸ್ಥಿತಿಶ್ಚ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರಣತ್ವವು, ಸ್ಥಿತಿಕಾರಣತ್ವವು ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಎಂಟು ಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದರು. (5) ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ವೈರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸೃಷ್ಟಿಯು, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸ್ಥಿತಿಯು ಹೀಗೆ ಎಂಟೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎಂಟೂ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಗುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. (6) ಅಥವಾ 'ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ ತದ್ವೈಹ್ರೀತಿ' ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಜೀವನಿಗೆ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯವಸ್ತುವು

ಜೀವಭಿನ್ನವೆಂದು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥ (ಜೀವ)ದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೋ, ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೋ? ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ(ಜೀವ)ದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಪೂರ್ವ ವಕ್ಷವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜೀವನು ಸ್ವರೂಪತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಕೋಶಾದಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (7) ಜಾತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ' ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. (8) ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವು. (9) ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದರೂ ದೇಹಾದಿಗಳಿಂದ ಅತಿ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಜೀವಪರವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ' ಎಂದು ವಿಧಿಸಿರುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಶಂಕಾಪಂಹಾರವು ಹೇಗೆ ಆಯಿತೆಂದರೆ — ಆಸು ಶ್ರುತಿಮು = ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡತಕ್ಕ 'ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ' 'ಯ ಆತ್ಮಾಪಹತಪಾಪಾ ವಿಜರೋ ವಿನ್ಯುತ್ಯರ್ವಿಶೋಕೋಽವಿಜಿ ಘ್ನೋಽಪಿಪಾಸಃ ಸತ್ಯಕಾಮಃ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪಃ ಸೋಽನ್ವೇಷ್ಟವ್ಯಃ ಸ ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಿತವ್ಯಃ' ಇದುವೊಂದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಆತ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ ಎಂದು 'ಯತೋ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (10) ಅಷ್ಟರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನು ಜೀವನಿಂದ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು? ಜೀವನೇ ಏಕೆ ಆಗಬಾರದೆಂದರೆ — ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ 'ಯ ಉ ತ್ರಿಧಾತು ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯೋದಾಹೃತ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಗುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಅವುಗಳು ಜೀವನಿಂದ ಆಗಲಾರವು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ (ಜೀವ) ನನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬಾಧಕವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಆತ್ಮವೊಂದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅಲಾಂಕಿಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಜೀವನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. (11) ಹಾಗಾದರೆ — 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ' 'ಏಕೋ ರುದ್ರೋ ನ ದ್ವಿತೀಯಾಯ ತನ್ಮೇ' 'ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ' 'ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಶಿವಂ ಶಾಂತಿಮುತ್ಕಂಠಮೇತಿ' ಇದುವೊಂದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಗೂ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ತೋರಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದೆಂದರೆ — ಪರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತವೆ, ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. || ೯೦ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಭವಶ್ಚೋದ್ಭವಶ್ಚ ವಿಶ್ವಾಧಿಕೋ ರುದ್ರೋ ನುಹಾಯುಷಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಆಯಾಯ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವ ವೊಂದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಯನ್ನಾಮಾನಿ ವಿಶಂತ್ಯದ್ಧಾ ಯೋ ದೇವಾನಾಮಿತಿ ಹ್ಯಪಿ |

ಶ್ರುತೇರ್ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಯತಸ್ತತಃ ||

ಅತೋ ನ ಮುಖ್ಯತೋ ನಾಮ ತದನ್ಯಸ್ಯ ಹಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ || ೯೧ ||

ಅ || ನಾಮಾನಿ=ಸರ್ವನಾಮಗಳೂ, ಯಂ=ಯಾರನ್ನು, ಅದ್ಧಾ=ಚೆನ್ನಾಗಿ (ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ) ವಿಶಂತಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೋ, (ಇದರಿಂದ 'ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾ ವಿಶಂತಿ ತಂ ನೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮದಾಹರಂತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಗೃಹೀತವಾಯಿತು.) ಯಃ=ಯಾವನು, ದೇವಾನಾಂ=ದೇವತೆಗಳ, (ನಾಮಧಾರಕನೋ) ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತೇರಪಿ= 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಂ ಸಂಪ್ರತ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ=ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ವಿಷ್ಣೋರೇವ=ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ, (ಇರುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯಗಳು. ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ ಕಾರಣ 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡುವಾಗ (ಚತುರ್ಮುಖಮೊದಲಾದ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕಾರಣರಲ್ಲ.) ತತಃ=ಆದಕಾರಣ, (ಆಸು ಶ್ರುತಿಷು='ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುಪರಗಳನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವಿಷ್ಣುಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಪರಗಳನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಭಾಸ್ಕರದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತಗಳಾದ 'ಯ ಉ ತ್ರಿಧಾತು' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಪರಗಳನ್ನಾಗಿ ಏಕೆ ಯೋಜಿಸಬಾರದು ಎಂದರೆ—) ಅತಃ='ನಾಮಾನಿ ವಿಶ್ವಾಽಭಿ ನ ಸಂತಿ ಲೋಕೇ' 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ' ಎಲ್ಲಾನಾಮಗಳೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲ, ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಸರ್ವ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಧಾರಕನೋ, ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ತದನ್ಯಸ್ಯ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ, ಕಸ್ಯಚಿತ್=ಯಾರಿಗೂ, ಮುಖ್ಯತಃ=ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ನಾಮ ಹಿ=ನಾಮವೇ, ನ ಹಿ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣ್ವಾದಿ ನಾಮವು ಸುತರಾಂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ || ೯೧ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಹಾಗಾದರೆ 'ಸೋಮಃ ಪವತೇ ಜನಿತಾ ಮತೀನಾಂ ಜನಿತಾ ದಿವೋ ಜನಿತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಜನಿತಾಽಗ್ನೇರ್ಜನಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಜನಿತೇಂದ್ರಸ್ಯ ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಇತರಿಂದ ಜನ್ಮಾದಿಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ—

ನ. ಚ. ವಿ— 'ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ' 'ನಾಮಾನಿ ವಿಶ್ವಾಽಭಿ ನ ಸಂತಿ ಲೋಕೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣ ಬಲದಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವು ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ

‘ಸೋಽ ರೋದೀತ್ ಯದರೋದೀತ್ಸದ್ರುದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ರೋದನಾದಿದೋಷಗಳೂ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಬರಬೇಕಾಗುವವು ಎಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಆದರೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಜನ್ಮಾದಿ ದೋಷಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಜನ್ಮಾದಿದೋಷಗಳುಳ್ಳವನಿಗೆ ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದ ಕಾರಣ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅಸಂಭವಿಯಾಯಿತೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾ ಇತಿ ವೈ ಸ್ವಾತ್

ನ ದೋಷೋಽರ್ಥಃ ಶ್ರುತೇರ್ಭವೇತ್ || ೯೨ ||

ಅ || ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ ಇತಿ ಅಸ್ವಾತ್=‘ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ ಸುವಿರುದ್ಧಾಶ್ಚ ದೇವೇ ಸಂತ್ಯಶ್ರುತಾ ಅಸಿ ನೈವಾತ್ರ ಶಂಕಾ | ಚಿಂತ್ಯಾ ಅಚಿಂತ್ಯಾಶ್ಚ ತಥೈವ ದೋಷಾಃ ಶ್ರುತಾಶ್ಚ ನಾಚ್ಛೇರ್ಹಿ ತಥಾ ಪ್ರತೀತಾಃ’ || ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯದೊಡೆಯಿಂದ, (ಅಂದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ) ದೋಷಾಃ=(ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ) ಜನ್ಮಾದಿದೋಷವು, ಶ್ರುತೇಃ=‘ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, ಅರ್ಥಃ=ಅರ್ಥವು, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣ ದಿಂದ, ನ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದೋ, (ಆದಕಾರಣ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅಸಂಭವಿಯಲ್ಲ ತಥಾಚ ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ ಎಂಬುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಶ್ರುತಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ.)

ತಾ|| ಸ. ರ. ವಿ.— ಸೋಮಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿಯಾದ, ಮೂಲ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾಭಿದೇಯವಾದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು. ಹೀಗೆ ‘ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅರ್ಥವು. ಬೇರೆಯವರಿಂದ ಯಾರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.

ನ. ಚ. ವಿ.— ‘ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಬಲದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವೂ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರನೆನ್ನುವ ದೋಷಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಗುಣವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವು. “ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತೋ ವಿಶೇಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿರ್ನ ಹಿ ಸಂದೇಹಾದಲಕ್ಷಣಂ” ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರಲ್ಲಿಯೂ “ಯದೀಯಂ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ತದೀಯಮೇವ ಚೇತ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ತದಾ ಸುತರಾಂ ತತೋಽರ್ಥಾವಗತಿಃ” ಯಾರದ್ದು ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಗ್ರಂಥವೋ ಅವರದ್ದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದರೆ ಆಗ ಅದರಿಂದ ಸುತರಾಂ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ‘ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ’ ಎಂಬುವ ಶ್ರುತಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನಂತಾನಂತ ಆಲೌಕಿಕ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷ ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (2) ‘ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿ ಯಾದರೂ ಇಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು, ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು, ಎನ್ನುವ

ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು. (3) ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿಯೇ ಸರ್ವ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ಆ ಶ್ರುತಿ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ದೋಷಪರಗಳೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ 'ವಿಷ್ಣುಃ' ಎನ್ನುವುದು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನಾಮಧೇಯವು. ಅಂತೂ 'ಸೋಮೋ ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸೋಮವು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವು || ೯೨ ||

ಯುಕ್ತಾಂತರದಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಮೋಕ್ಷಪರತ್ವಾಚ್ಚ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ನೈವ ದೂಷಣೇ |

ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ವಾಕ್ಯಾನಾಂ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯಮತ್ರ ಹಿ ||

ತದ್ವಿರೋಧೇ ನ ಮಾನತ್ವಂ ಫಲಂ ಮುಕ್ತಿರ್ಹಿ ವಾಕ್ಯತಃ || ೯೩ ||

ಅ || ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ವಾಕ್ಯಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ಪ್ರೀತ್ಯಾ=ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ, ಮೋಕ್ಷಪರತ್ವಾಚ್ಚ=ಮುಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ, ದೂಷಣೇ=ಪರಮೇಶ್ವರನ ದೂಷಣೆ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ, ತಾತ್ಪರ್ಯಂ=ತಾತ್ಪರ್ಯವು, ನೈವ=ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. (ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ದೋಷ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದರೆ) ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ವಾಕ್ಯಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ಅತ್ರ ಹಿ='ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ' ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಬುದ್ಧಿ ಸನ್ನಿಹಿತಗಳಾದ ಗುಣಗಳ ಉತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ, ಮಹಾ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ=ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಗುಣಜ್ಞಾನವು ಈಶ್ವರನ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು ತದ್ವಿರೋಧೇ=ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಅಂದರೆ, ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳು ದೋಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ), ಮಾನತ್ವಂ=ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ನ=ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಪ್ರೀತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಕ್ಯತಃ=ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿಶ್ಚಯಕವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಫಲಂ=ಫಲವು, ಮುಕ್ತಿರ್ಹಿ=ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಮೋಕ್ಷವೇ. ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯತಃ=ಸರ್ವ ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯ (ಉದ್ದೇಶ್ಯ)ವಾದ, ಫಲಂ=ಫಲವು, ಮುಕ್ತಿರ್ಹಿ=ಜೀವನಿಗೆ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರೀತಿಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಭಗವಂತನ ಅಪ್ರೀತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ದೋಷಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ನರಕಾದ್ಯನರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವೇದವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಿಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಗವಂತನ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ‘ಅದುಃಖಮಿತರತ್ನವಂ ಜೀವಾ ಏನ ತು ದುಃಖಿನಃ | ತೇಷಾಂ ದುಃಖಪ್ರಹಾಣಾಯ ಶ್ರುತಿರೇಷಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ || ಜೀವವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದೆಲ್ಲವೂ (ಜಡವು) ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು. ಜೀವರೇ ದುಃಖವುಳ್ಳವರು. ಅವರ ದುಃಖವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಜೀವರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವಾಗಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವೇದವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. (2) ಮೋಕ್ಷವಾದರೂ ಭಗವತ್ತೀತಿಯಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸಿಗಲಾರದು ಏಕೆಂದರೆ— “ಯಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪರಮಾರ್ಥರೂಪಾದಸ್ಮಾತ್ಸಂಸಾರಾನ್ಮುಚ್ಯತೇ ನಾಪರೇಣ” ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಅತಿಕ್ಲೇಶ ರೂಪವಾದ ಈ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾಗಲಾರನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರುತ್ತಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಭಗವಂತನ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ವೇದವು ‘ಯಾವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯು ಹುಟ್ಟುವುದೋ ಅಂತಹುದನ್ನೇ’ ಜೀವರಿಗೆ ಬೋಧಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ ದೂಷಣಜ್ಞಾನವು ಪ್ರೀತಿಸಾಧನವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವರಮೇಶ್ವರನ ದೂಷಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದು. (3) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳು ಪ್ರಯೋಜನೋದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ವಾಕ್ಯ (ಆಗಮ)ವಾದರೂ ಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೆ ಪುರುಷಾರ್ಥ (ಮೋಕ್ಷ)ವಾಗಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು. ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸದಂಥಾದ್ದು ಹೇಗೆತಾನೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು? ಸರ್ವಥಾ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಉದಾ:— ಸ್ವಗೋದ್ದೇಶದಿಂದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ “ಕೋ ಹಿ ತದ್ವೇದ ಯದ್ಯಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇಽಸ್ಮಿ ನಾ ನ ವೇತಿ” ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯವು ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ವರ್ಗರೂಪ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದೋ, ‘ದಿಕ್ಷ್ವತೀಕಾಶಾನ್ ಕರೋತಿ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವಿಹಿತವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪರವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಭಗವಂತನಿಗೆ ದೋಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾದರೆ ಅಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಸರ್ವ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಫಲವು ಮೋಕ್ಷವೆಂದೇ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದೋಷವ್ರತಿಪಾದನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. || ೯೩ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಹಾಗಾದರೆ ಲಿಂಗಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯತ್ವವೂ (ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೂ) ಹೇಳಿಯದೆ ಎಂದರೆ—

ನ. ಚ. ವಿ— ಲಿಂಗಪುರಾಣಾದಿಗಳೂ ಪಾಶುವತಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹಾಗಾದರೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ‘ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಾದಿಗಳು ಬಾರದೆಯಿದ್ದರೂ ಶೈವಾದಿ ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಬಂದೇಬರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೂ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪುರಾಣಗಳೇ ಸರ್ವಥಾ

ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರವು “ವಿರೋಧೇ ತ್ವನಪೇಕ್ಷ್ಯಂ ಸ್ಯಾದಸತಿ ಹ್ಯನುಮಾನಂ” (ಜೈ ಸೂ. ಆಧ್ಯಾ. ೧ ಪಾ. ೩ ಅಧಿ. ೨) ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದ್ದರೆ ಆ ಸ್ತುತಿಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಅನಾದರಣೀಯವು (ಅಪ್ರಮಾಣವು) ಆಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿವಿರುದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವರು. ತಥಾಚ ಪೌರುಷೇಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದೋಷಶಂಕಾಕಾಲಂಕಿತಗಳಾದ ಶೈವಾದಿ ಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯ ವಿರೋಧವಿರುವಾಗ ಅವ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯತ್ವವೂ ಅನೇಕಾನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನ ಪುರಾಣಾದಿಮಾನತ್ವಂ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥೇ ಶ್ರುತೇರ್ಭವೇತ್ |
ದರ್ಶನಾಂತರಮೂಲತ್ವಾನೋಹಾರ್ಥಂ ಚಾಜ್ಞಯಾ ಹರೇಃ ||೯೪||

ಅ || ಶ್ರುತೇಃ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥೇ=ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ‘ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕಾರಣರು’ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಪುರಾಣಾದಿಮಾನತ್ವಂ=ಶೈವಾದಿಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ನ ಭವೇತ್=ಕೂಡಲಾರದು. (ಶೈವಪುರಾಣಾದಿಗಳೂ ಶ್ರುತಿಮೂಲಕಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣಗಳು ಹೇಗೆ ಆಗುವುವು, ಎಂದರೆ) ದರ್ಶನಾಂತರಮೂಲತ್ವಾತ್=‘ಶೈವಾನ್ ಪಾಶುವತಾತ್ಮಕೈ’ ಪಾಶುವತಾಗಮಾದಿಂದ ಶೈವಾಗಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶೈವಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರವೇ ಮೂಲವಾಗಿವುಳ್ಳವುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಪುರಾಣಾದಿನಾಂ=ಲಿಂಗಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ, ಶ್ರುತಿಮೂಲತ್ವಂ=ಶ್ರುತಿಯು ಮೂಲವೆನ್ನುವುದು, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ.)

(ಅದರೂ ಪಾಶುವತಾದಿಗಳು ಶ್ರುತಿಮೂಲಕಗಳಾದರೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳೂ ಶ್ರುತಿಮೂಲಕಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವುವು, ಎಂದರೆ) ಹರೇಃ=ಶ್ರೀವರಮಾತ್ಮನ, ಅಜ್ಞಯಾ=ಅಪ್ರಣಯಿಂದ, (ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರಗಳು ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ) ಮೋಹಾರ್ಥಂ ಚ=ದುರ್ಜನರನ್ನು ಮೋಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ವಿವ್ರಲಂಭ ವಂಚನಾ ಮೂಲಕಗಳು)

ತಾ || ನ. ಚ. ವಿ.— ತ್ವಂ ಚ ರುದ್ರ ಮಹಾಬಾಹೋ ಮೋಹಶಾಸ್ತ್ರಾಣಿ ಕಾರಯ | ಅತಥ್ಯಾನಿ ನಿತಥ್ಯಾನಿ ದರ್ಶಯತ್ವ ಮಹಾಭುಜ | ಪ್ರಕಾಶಂ ಕುರು ಚಾತ್ಮಾನಮಪ್ರಕಾಶಂ ಚ ಮಾಂ ಕುರು || ಎಲೋ ರುದ್ರನೇ ಮೋಹಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡು. ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊ. ನನ್ನನ್ನು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧನನ್ನು ಮಾಡು. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಜ್ಞೆಯಿಂದ ದುರ್ಜನರನ್ನು ಮೋಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ವಾರಾಹಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶೈವಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಕೂಡದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ರುದ್ರಾದಿಗಳು ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಮೋಹವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮಹಾವ್ರತ್ಯವಾಯವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಪರರನ್ನು ವಂಚಿಸಿದುದರಿಂದ ಯಾವದೊಂದು ಮಹಾಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇರಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಹೀಗೆ ವಂಚಿಸುವುದು ಸರ್ವಥಾ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದರೆ—ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಜ್ಞಾನಸಾರವಾಗಿಯೇ ಇವರು ಗ್ರಂಥ

ವಸ್ತು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯವಾಯವೂ ಇಲ್ಲ. ‘ಹರ್ಯಾಜ್ಞಾಕರಣಾದೇವ ಪುಣ್ಯನೋಭಿರವಾಪ್ಯತೇ’ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇವರಿಂದ ಪುಣ್ಯವು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಮಹಾಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. (2) “ಕುತ್ಸಿತಾನಿ ಚ ಮಿಶ್ರಾಣಿ ರುದ್ರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಚೋದಿತಃ | ಚಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಿ ವಿಭುಃ ಯಶಯಸ್ತತ್ಪ್ರಚೋದಿತಃ | ದಧೀಚ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪುರಾಣಾನಿ ತಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಸಮಯೇ ನ ತು” || ರುದ್ರದೇವರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಕುತ್ಸಿತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ದಧೀಚ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳು ರುದ್ರದೇವರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಅದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಎಂದು ಗೀತಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಪುರಾಣಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. || ೯೪ ||

ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕಾರಣರಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ಎನ್ನುವ ನಾಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳೂ ಇರಬೇಕಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ವಿಷ್ಣ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಣಯವೇ ಆಗಲಾರದು. ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಗಳಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನ ಸರ್ವನಾಮತಾಂ ನೈಷಾಂ ಶ್ರುತಾವುಕ್ತಾ ಹಿ ಕುತ್ರಚಿತ್ || ೯೫ ||

ಅ || ಅನೈಷಾಂ = ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ, ಸರ್ವನಾಮತಾ = ಸರ್ವನಾಮವಿರುವಿಕೆ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು, ಶ್ರುತಾ = ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಕುತ್ರಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನೋಕ್ತಾ = ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಹಿ = ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. — ಯಾವನು ಜಗತ್ಕಾರಣನೋ ಆತನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳುಳ್ಳವನಾಗಬೇಕು. ಸರ್ವನಾಮವು ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ‘ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಯತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಏನಕಾರದಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುತ್ತದೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಯತ್ ಶಬ್ದವೇ ರುದ್ರಾದಿವಿಷಯಕವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ‘ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವಧ್ವೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಯುಃ’ ಎನ್ನುವ ಪದ್ಮನಾಭನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಶೇಷದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಪದ್ಮನಾಭತ್ವವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು || ೯೫ ||

ಸ ರ. ವಿ. — ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನ ವಾರತಂತ್ರವೆಂದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಆ ದೋಷಗಳು ಇರುತ್ತವೆಂದು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕಾರಣರಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷವಿರಹಿತನಾಗಬೇಕು. ದೋಷಿಯಾದರೆ ಆತನಿಗೆ ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇದೋಷಲೇಶರಹಿತನು. ಇತರರು ದೋಷವುಳ್ಳವರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನು, ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅದೋಷ ವಚನಾಚ್ಚೈವ ನಿಯಮೇನ ಹರೇಃ ಶ್ರುತೌ |
 ಅಜ್ಞಾನಂ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಂ ಚ ಪ್ರಲಯೇಽಭಾವ ಏವ ಚ ||
 ಅಶಕ್ತಿಶ್ಚೋದಿತಾಃ ಸ್ವೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ಚ ಶ್ರುತೌ || ೯೬ ||

ಅ || ಹರೇರೇವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ, ನಿಯಮೇನ=ನಿಯಮವಾಗಿ, ಶ್ರುತೌ=ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಅದೋಷವಚನಾಚ್ಚ=ದೋಷಪ್ರತಿಸಾದಕವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ದೋಷಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನು). ಅಜ್ಞಾನಂ=ಅಜ್ಞಾನವು, ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಂ=ಪರಾಧೀನತೆಯೂ, ಪ್ರಲಯೇ=ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಭಾವ ಏವ ಚ=ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೂ, ಅಶಕ್ತಿಶ್ಚ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯಭಾವವೂ, ಅಸ್ವೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ=ಬೇರೆಯವರಿಗಿಲ್ಲದಿರಲೂ, ಶ್ರುತೌ=ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಉದಿತಾ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಪಾದ್ಯಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುನಾಮಗಳು ಶಿವನಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಆದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿರುದ್ಧವಾದ ಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಸರ್ವಥಾ ಅನಾದರಣೀಯಗಳು ಎಂಬುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಶ್ರುತೌ' ಎಂದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು || ೯೬ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಈಗ ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಸ್ವಲಕ್ಷಣ (ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಲಕ್ಷಣ) ವೇ ತಟಸ್ಥ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವ್ಯಕ್ತಿ ಯೊಂದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಅಸಂಭವವನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ ತೇನೈತದ್ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ |
 ಅಸ್ಯೋದ್ಭವಾದಿ ಹೇತುತ್ವಂ ಸಾಕ್ಷಾದೇವ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ || ೯೭ ||

ಅ || ತೇನ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ='ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತಃ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು, ವಿಷ್ಣೋರೇವ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ (ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇತರರಿಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಅಸಂಭವಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಯುಕ್ತವು) ಏತತ್ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಮೇವ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಸ್ವರೂಪಾಂತರ್ಗತಲಕ್ಷಣವೇ. (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರ ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ.) (ಏಕೆಂದರೆ) ಅಸ್ಯ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿನ, ಉದ್ಭವಾದಿಹೇತುತ್ವಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು, ಸ್ವಲಕ್ಷಣಮೇವ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಲಕ್ಷಣವನ್ನಾಗಿಯೇ, ಸಾಕ್ಷಾದೇವ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ (ಸೂತ್ರಕಾರರು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು.)

ತಾ || (1) ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ತಮ್ಮ ಮತರೀತ್ಯಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಅದರ ವಂಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಂದರೆ, ಆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣ ಸೂತ್ರದ ಆರಂಭವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಲಕ್ಷ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಂತರ್ಗತವಾದ

ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅದು ತಟಸ್ಥ (ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕದ್ದು.) ಲಕ್ಷಣವೇ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (೧) ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣ ನೆಂದಾಗಲೀ (ಎರಡು ಹಗ್ಗಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥೂಲಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ೨ ಹಗ್ಗಗಳೂ ಸಮ ವಾಗಿಯೇ ಕಾರಣಗಳೋ, ಅಂದರೆ, ಒಂದು ಪ್ರಧಾನ, ಮತ್ತೊಂದು ಅಪ್ರಧಾನವೆನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಯಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಇಬ್ಬರೂ ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದಲೇ ಕಾರಣರೆಂದಾಗಲೀ) (೨) ಮಾಯಾಖ್ಯ ಸಹಕಾರಿಯುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಅಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಧಾನನು ಮಾಯೆಯು ಅಪ್ರಧಾನವು ಎಂದಾಗಲೀ) (೩) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಾಯೆಯೇ ಕಾರಣವು. ಅಂತಹ ಮಾಯೆಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಸಹಕಾರವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಜಗತ್ಕಾರಣ ತ್ವವು ಬಾಹ್ಯಲಕ್ಷಣವೇ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ್ವರೂಪಾಂತರ್ಗತವಾದ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಸರ್ವಥಾ ಅನುಪಪನ್ನವೆಂಬುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವರೂಪಾಂತರ್ಗತವಾದುದೇ ಲಕ್ಷಣವು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವಪ್ರಕಾರ ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ. (2) ಏಕೆಂದರೆ— “ ಏಕಂ ಪರಂಜ್ಯೋತಿರನನ್ಯಮದ್ವಯಂ ಸ್ವಸಂ ಸ್ಥಯಾ ನಿತ್ಯನಿರಸ್ತಕಲ್ಮಷಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಮಸ್ಯೋದ್ಭವನಾದಿ ಹೇತುಭಿಃ ಸ್ವಲಕ್ಷಣೈ ಲಕ್ಷಿತಭಾವನಿರ್ವೃತ್ತಿಂ ” || (ಭಾ ಸ್ಕಂಧ ೧೦ ಅಧ್ಯಾಯ. ೭೮ ಶ್ಲೋ. ೫.) ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು, ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪಭೇದ ಶೂನ್ಯವಾದುದು, ಸೂರ್ಯಮೊದಲಾದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪಿಲಕ್ಷಣ ವಾದಮ, ಅನ್ಯಾಧೀನಸ್ವಭಾವರಹಿತವಾದುದು, ಅಸದೃಶವಾದುದು, ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷಲೇಶರಹಿತವಾದುದು, ಸ್ವರೂಪಭೂತ ವ್ಯಾವರ್ತಕ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕ ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚದ ಉತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಹೇತು ಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪಭೂತಾನಂದವುಳ್ಳದ್ದು, ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನೇ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದನೆಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ತಥಾಚ ಪರಮ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇನೇ ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು || ೯೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸ್ವಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳಲೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಭಾಗವತವಾಕ್ಯವು ಪರರ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನನುವಾದಮಾಡಿದ್ದು. “ ಬ್ರಾಹ್ಮೇ ಮುಹೂರ್ತ ಉತ್ಥಾಯ ವಾಯುರ್ದ ಪಸ್ಪೃಶ್ಯ ಮಾಧವಃ | ದಧೌ ಪ್ರಸನ್ನಕರಣ ಆತ್ಮಾನಂ ತನುಸಃ ಪರಂ ” || (ಭಾ. ಸ್ಕಂಧ ೧೦ ಅಧ್ಯಾಯ. ೭೮, ಶ್ಲೋ. ೪) ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಬ್ರಾಹ್ಮಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಮುಖಪ್ರಕ್ಷಾಲನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರಸನ್ನವಾದ ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಧ್ಯಾನಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವ ನಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನು ಮಾಡಿದ ಧ್ಯಾನವು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಕೃಷ್ಣಧ್ಯಾನಚ್ಛಲೇನೈವ ಸ್ವಯಂ ಭಾಗವತೇಽಬ್ರವೀತ್ || ೯೮ ||

ಅತೋ ಜೀವೈಕೈಮಪಿ ಸ ನಿರಾಚಕ್ರೇ ಜಗದ್ಗುರುಃ |

ನ ಹಿ ಜನ್ಮಾದಿಹೇತುತ್ವಂ ಜೀವಸ್ಯ ಜಗತೋ ಭವೇತ್ ||

ಹಿತಾಕ್ರಿಯಾದಿದೋಷಂ ಚ ವಕ್ಷ್ಯತೇವ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ || ೯೯ ||

ಅ || ಕೃಷ್ಣಧ್ಯಾನಚ್ಛಲೇನ=ಕೃಷ್ಣನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದ್ದನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿದ್ದೆಂಬ ನೆವನ ದಿಂದ, ಸ್ವಯಮೇವ=ತಾನೇ, (ವೇದವ್ಯಾಸರೇವೇ) ಭಾಗವತೇ=ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ, ಅಬ್ರವೀತ್=

ಹೇಳಿದರು. ಅತಃ = (ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರೋ) ಅದವ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಜೀವೈಕ್ಯವಾಪಿ = ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನೂ, ಜಗದ್ಗುರುಃ = ಜಗತ್ತಿಗೆ ಹಿತೋಪದೇಷ್ಠಗಳಾದ, ಸಃ = ಆ ವೇದವ್ಯಾಸರು, ನಿರಾಚಕ್ರೇ = ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಜಗತಃ ಜನ್ಮಾದಿಹೇತುತ್ವಂ = ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತೃತ್ವವು, ಜೀವಸ್ಯ = ಜೀವನಿಗೆ, ನ ಹಿ ಭವೇತ್ = (ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವಶಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಕೂಡಲಾರದು. ಹಿತಾಕ್ರಿಯಾದಿದೋಷಂ ಚ = (ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತೃತ್ವವಿದ್ದರೆ, “ಇತರ ವ್ಯವದೇಶಾದ್ಧಿತಾಕರಣಾದಿ ದೋಷಪ್ರಸಕ್ತಿಃ” ಎಂದು) ತನ್ನ ಹಿತವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವಿಕೆ, ಅಹಿತವನ್ನು ಮಾಡೋಣ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು ಇದುಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು, ಪ್ರಭುಃ = ಸರ್ವ ಸಮರ್ಥರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಸ್ವಯಮೇವ = ತಾನೇ, ವಕ್ಷ್ಯತಿ = (ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ) ಹೇಳುವರು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನು ಮಾಡಿದ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸರು ಅನುವಾದಮಾಡಿದ್ದು ಎರಡುಪ್ರಕಾರ ಕೂಡಬಹುದು. (೧) ಧ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಲೀ (೨) ಶಿಷ್ಟಾಗ್ರೇಸರನಾದ ಕೃಷ್ಣನು ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇತರರೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕು. (೧) ಮೇಲೆ ನಿರಾಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಭಗವಂತನ ಅವತಾರನಾದ ಕೃಷ್ಣನ ಜ್ಞಾನವೂ ನಿರಾಕರಣಾರ್ಹವಾದರೆ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾಸವು ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟುವುದು? ಅದಕಾರಣ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನೇ ಒಡಂಬಡಬೇಕು. ತಥಾಚ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಾಂತರ್ಗತ ಲಕ್ಷಣವೆಂದೇ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದಾಯಿತು. (2) ಮತ್ತು ವೇದವ್ಯಾಸರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣಪರವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. (3) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಸ್ವಲಕ್ಷಣವೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದಕಾರಣ ಒರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದ ಆರಂಭವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ‘ಅತೋ ಜೀವೈಕ್ಯಂ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು. (4) ಲಕ್ಷ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಜಾತೀಯ, ವಿಜಾತೀಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ತಥಾಚ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಈ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಜಾತೀಯರಾದ ಜೀವರಿಂದಲೂ, ವಿಜಾತೀಯವಾದ ಜಡಪದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೆಂದೇ ತಿಳಿಸಿದರು. ಜೀವೈಕ್ಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವ ಸೂತ್ರದ ಆರಂಭವು ಜೀವೈಕ್ಯವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದು. (5) ಜೀವರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷಣ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಐಕ್ಯವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜಡಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಲಕ್ಷಣಸೂತ್ರವು ಹೊರಟದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಜೀವೈಕ್ಯವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗಲಾರದು ಎಂದರೆ ‘ನ ಹಿ ಜನ್ಮಾದಿ ಹೇತುತ್ವಂ’ ಎಂದು. ಅಂದರೆ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ಆ ಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸುವ ಭೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಲಕ್ಷ್ಯವೇ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಆ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ವ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಸರ್ವಥಾ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಜೀವನಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. (6) ಮತ್ತು ಈ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಜೀವನನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತಿಸದಿದ್ದರೆ ಜೀವನೂ ಲಕ್ಷ್ಯನಾಗಬೇಕಾಗುವನು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ

ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು “ಇತರ ವ್ಯವದೇಶಾದ್ಧಿತಾಕರಣಾದಿದೋಷ ಪ್ರಸಕ್ತಿಃ” ಎಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದು ಅಸಂಗತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಯಾರೂ ಶಂಕಿಸಲಾರರು. ಕಥಂಚಿತ್ ಶಂಕಿಸಿದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲಾರದು || ೮೮ || ೯೯ ||

ಸ. ರ. ವಿ — ಮತ್ತು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಸೂತ್ರವು ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನಿರ್ಗುಣತ್ವಂ ಚ ತೇನೈವ ನಿಷಿದ್ಧಂ ಪ್ರಭುಣಾ ಸ್ವಯಂ || ೧೦೦ ||

ಅ || ತೇನೈವ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಣಾ=ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸ್ವಯಂ ಸರ್ವಸಮರ್ಥರಾದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದಲೇ (ಅರ್ಥಾತ್ ವರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿಗಳೂ ಅಂಗೀಕೃತವ್ರಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ನಿರ್ಗುಣತ್ವಂ ಚ=ಗುಣರಾಹಿತ್ಯವು, ಸ್ವಯಂ ನಿಷಿದ್ಧಂ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಲಕ್ಷಣವಾಕ್ಯವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಅರ್ಥಾತ್ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ (ಭೇದ) ಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಆದಕಾರಣ ಈ ಲಕ್ಷಣವಾಕ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವ ದಿಂದಲೂ ಅದರಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗಳಾದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕು. ಅಂತೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವವು ನಿರಾಕರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರದ ಆರಂಭವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದು. (2) ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ ವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಅನುವಪನ್ನವಾಗ ಬಹುದಿತ್ತು ಹಾಗಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣವು ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವೇ. ಅಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾಶ್ರಿತವಾದ ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಅಂತಹ ತಟಸ್ಥ ಲಕ್ಷಣವು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಿರ್ಗುಣತ್ವಕ್ಕೂ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಸ್ವಲಕ್ಷಣವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ‘ಸ್ವಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಾನಿ’ ತನ್ನ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಅಥವಾ ‘ಸು ಅ (ನ)ಲಕ್ಷಣಾನಿ’ ಚೆನ್ನಾಗಿ (ಸ್ವರೂಪಾಂತರ್ಗತಿಯಿಂದ) ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸ್ವಲಕ್ಷಣವೆನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಕೂಡಬಹುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಯತೋಸ್ಯ ಜನ್ಮಾದಿ ಸಾ ಮಾಯಾ ತದಾಶ್ರಯೋ ಬ್ರಹ್ಮ=ಯಾವುದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜನ್ಮಾದಿಗಳು ಆಗುತ್ತವೋ ಅದು ಮಾಯೆಯು. ಆ ಮಾಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯನು ಬ್ರಹ್ಮನು. ಹೀಗೆ ನಿರ್ದೇಶವಿರಬೇಕಿತ್ತು. ‘ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದು ದ್ವೈತಗಳು ಹೇಳಿದರೆ— ‘ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ’ ಎನ್ನುವಂತೆ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಹೇಗೆ ಗಂಗಾಪದವು ‘ಶಬರರ ಮನೆಯು ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿರಲಾರದಾದುದರಿಂದ’ ಲಕ್ಷಣಯಾ ತೀರರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡು ತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ‘ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ‘ತತಃ’ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಲಕ್ಷಣಯಾ ಮಾಯಾಶ್ರಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೇ.

(4) ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಸತ್ಯವಾದ ಮಾಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸವಿತೇಶನೆಂದಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಹಾಗಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಯಾವನು ಅಧಿಷ್ಠಾನನೋ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನು. ಅಂತೂ ಪ್ರಪಂಚಾರೋಪಾಧಿಷ್ಠಾನತ್ವವೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವಾಗಲೀ ಸತ್ಯಭೂತ ಪ್ರಪಂಚಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಸತ್ಯಭೂತ ಮಾಯಾಶಯತ್ವ ವಾಗಲೀ ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಆವಕಾರಣ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಏಕತ್ವವಾಗಲೀ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವಾಗಲೀ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ — ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. ಮತ್ತು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವರೂಪ ತಟಸ್ಥ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೊಡದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಬಾಧಕವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅದನ್ನು ವಿಷಯಾ ಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವೂ ಕೊಡಲಾರದು. 'ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ' ಇದುವೆಂದಲಾದ ಆಗಮವು ಅಸ್ತಿತ್ವಕಾರಿತ್ವದ್ವಾರ್ಧಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸಾಂಕಾಶಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಕಾರಣತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಾಗಲಾರದು || ೧೦೦ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಹಾಗಾದರೆ 'ಅಯೋ ದಹತಿ' ಕಬ್ಬಿಣವು ಸುಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣವು ವಸ್ತುತಃ ಸುಡದಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಯು ಸುಡತಕ್ಕದಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದಾಹಕತ್ವವು ಕಬ್ಬಿಣದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಸ್ತುತಃ ಕರ್ತೃತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ (ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ) ಮಾಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಔಪಚಾರಿಕವು) ಎಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹಾಗಾದರೆ, ಅರ್ಥಾವತ್ತಿಯಿಂದ ಲಕ್ಷಣವು ತಟಸ್ಥವೆನ್ನುವುದು ನಿಶ್ಚಿತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಡಂಬಡಬೇಕು. ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣ ತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣವೆಂದಾದರೆ ಐಕ್ಯವು ಕೊಡಲಾರದು. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಐಕ್ಯಾನ್ಯ ಥಾನುಪಪತ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಜನ್ಮಾದಿಗಳು ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಯಾರಿಂದ ಆಗುತ್ತವೋ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವುಳ್ಳ ಮಾಯೆಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತ ದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಭೇದೇನೈವ ತು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಭವೇ ಲಕ್ಷಣಾ ಕುತಃ || ೧೦೧ ||

ಅ || ಭೇದೇನೈವ ತು=ಭೇದದಿಂದಲೇ, (ಅಂದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಥಾಶ್ರುತವಾದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದ ಕ್ಕಿಂತ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರತಕ್ಕ ಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದರಿಂದಲೇ) ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಭವೇ=ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣವೇ, ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣ ವಲ್ಲ. ಎನ್ನುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಕೊಡುತ್ತಿರಲು ಲಕ್ಷಣಾ=ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು, ಕುತಃ= ಏಕೆಆಶ್ರಯಿಸ ತಕ್ಕದು.

ತಾ || ಸ.ರ.ವಿ.- (1) ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮಗಳೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಗಳು. ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವ ವೊದಲಾದ ಜೀವಧರ್ಮಗಳೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಗಳೇ. ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಾಕ್ರಾಂತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಅಭೇದವು ವ್ಯಾಹತ ನಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದಕಾರಣ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಔಪಚಾರಿಕವೆಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವುದು ಸರ್ವಥಾ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವ ವೊದಲಾದ ಭಗವದ್ಧರ್ಮಗಳು ಮುಖ್ಯಗಳೆಂದೇ ಕೂಡುವಾಗ ಔಪಚಾರಿಕಗಳೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡ ದಿದ್ವರಷ್ಟೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು! (2) ಹಾಗಾದರೆ 'ಸಾಕ್ಷೀ ಜೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಸತ್ಯ ವೊದಲಾದ ಪ್ರಾಕೃತಗುಣಗಳು ಇಲ್ಲದವನೆಂದೇ 'ನಿರ್ಗುಣಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಯಾವ ಗುಣಗಳೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿರ್ಗುಣ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದಾದರೆ 'ಸಾಕ್ಷೀ ಜೇತಾ' ಇದುವೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಾದ್ವೈತ್ಯವೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೂ ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅದಕಾರಣ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವಾದಿ ಪದಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಲ್ಲ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಾಗಾದರೆ, ಅಭೇದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದೋ? ಭೇದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದೋ? ಎಂದು ಸಂಶಯಬಂದರೆ, ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವೇ ಪ್ರಶಸ್ತವು. (2) 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಯುಕ್ತಿವರಾಹತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶ್ರುತಿಗೆ ಹಾಗೆ ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲ. ಯುಕ್ತಿಬಾಧವು ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ, ತತ್ ಪದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಸರ್ವರಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ, ದೋಷಲೇಶರಹಿತನೂ, ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನು. ತ್ವಂ ಪದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಅವಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಪರಾಧೀನನೂ, ದೋಷಿಯೂ ಆದ ಜೀವನು. ಇಂತಹ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ಅಥವಾ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವವೊದಲಾದ ವಿರುದ್ಧಭಾಗಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚೈತನ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಜರದ್ಗವಾದಿ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಅಭಾಸವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಸಿಂಹೋ ದೇವದತ್ತಃ' ಸಿಂಹ ಸದೃಶನು ದೇವದತ್ತನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಸಾದೃಶ್ಯರೂಪವಾದ ಗುಣಾರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದರಿಂದಲೇ 'ತತ್ ತ್ವಂ' ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಕೂಡುವಾಗ ಜಹದಜಹಲ್ಲಕ್ಷಣೆಯನ್ನು (ಅಂದರೆ ಕರ್ತೃತ್ವ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ವೊದಲಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚೈತನ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಇರುವಿಕೆ) ಏಕೆ ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು? || ೧೦೧ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜೀವರಿಂದ ಭೇದವಿದ್ದರೆ ಆತನಿಗೆ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವಾದಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ಜೀವಭೇದವೇ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವರೂಪ ವಿರೋಧಿ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ವಿರೋಧಿ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದೆಂದರೆ ಏನು? ಅದಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷಾ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಆ ಧರ್ಮಗಳು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಿರೋಧಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿರೋಧಾಕಾರ ಹೋದ ಮೇಲೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದರೆ, ಅದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಕಥಂ ನಿತ್ಯಗುಣಸ್ಯ ಸ್ಯಾದೈಕ್ಯಂ ಗುಣಹಾನತಃ |

ಸದೈವ ಗುಣವತ್ತ್ವೇ ಸ್ಯ ಭಿನ್ನಂ ಸ್ಯಾನ್ನಿಗುಣಂ ಸದಾ || ೧೦೨ ||

ಅ || (ಸ. ರ. ವಿ.) ನಿತ್ಯಗುಣಸ್ಯ=ಶಾಶ್ವತಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ಅಸ್ಯ=ಈಶ್ವರನಿಗೆ, ಗುಣ ಹಾನತಃ=ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವ ದೋಷಗಳುಳ್ಳ ಜೀವನದ್ದೆನೆಯಿಂದ, ಐಕ್ಯಂ=ಅಭೇದವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. (ಸುಧಾ) ನಿತ್ಯಗುಣಸ್ಯ=ನಿತ್ಯಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನಿಗೆ, ಗುಣ ಹಾನತಃ=ಗುಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಂದರೆ ಗುಣಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು. (ಜೀವ ನಿಗೂ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ) ಐಕ್ಯಂ ಕಥಂ= (ಆ ಜೀವನಿಂದ) ಐಕ್ಯಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ?

(‘ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿರಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಂ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಮಪೂರ್ಣತಾ | ಉಪಜೀವಕತ್ವಂ ಜೀವತ್ವವಿಾಶತ್ವಂ ತದ್ವಿಪರ್ಯಯಃ || ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂ ತಯೋರೇತನ್ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ ’ || ಜೀವನಿಗೆ ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಯು, ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನವು, ವರಾಧೀನತೆಯು, ಅಪೂರ್ಣತೆಯು, ಉಪಜೀವಕತ್ವವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೈವರೀತ್ಯವು. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ಣ ಶಕ್ತಿ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಈ ಧರ್ಮಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕಗಳೇ. ಇವುಗಳು ಯಾವ ನೃಕಾರದಿಂದಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಲಾರವು. ಹೀಗೆ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ವಿರೋಧಾಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ವಿರೋಧಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ; ವಿರೋಧಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವದಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ; ಮತ್ತೆ ನಿಗುಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಐಕ್ಯವೆನ್ನುವುದೇ, ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಿಗುಣನನ್ನೇ ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ನಿಗುಣನು ಸಗುಣನಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಅಭಿನ್ನನೋ? ಅಭಿನ್ನನೆಂದರೆ— ನಿಗುಣನಿಗೂ ಸಗುಣತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ನಿಗುಣತ್ವವು ವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು.) ಭಿನ್ನನೆಂದರೆ— ನಿಗುಣಂ ಭಿನ್ನಂ=ನಿಗುಣನು ಸಗುಣನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದಾದರೆ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಸದೈವ ಗುಣವತ್ತ್ವೇ=ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಗುಣತ್ವವಿರಲು (ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ), ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ನಿಗುಣಂ=ನಿಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಭಿನ್ನಂ ಸ್ಯಾತ್=ಭಿನ್ನನಾಗಿಯೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವನು ತಥಾಚ, ಯಾವಾಗಲೂ ಸಗುಣನಿಗೆ ನಿಗುಣಭಾವವು ಬರಲಾರದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— ದೋಷಿಯಾದ ಜೀವನಿಂದ ಶಾಶ್ವತ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಭೇದವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ, ನಿತ್ಯಗುಣಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವುದೇ ವ್ಯಾಹತವಾಗಬೇಕಾಗುವದು. ಈ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿಗುಣೋಬ್ಬನನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಆತನಿಗೆ ಜೀವನಿಂದ ಅಭೇದಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಆಗ ನಿತ್ಯಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಜಗತ್ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ

ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಭಿನ್ನನಾಗಬೇಕಾಗುವನು. ಅದು ನಿರ್ಗುಣವೆಂದರೆ ಅದ್ವೈತಕ್ಕೆ ಭಂಗವು ಬರುವುದು || ೧೦೨ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ವಭಾವತಃ ನಿರ್ಗುಣನೇ ಆರೋಪಿತಗಳಾದ ಮಿಥ್ಯಾಗುಣಗಳಿಂದ ಸಗುಣನೆಂದು ಅಜ್ಞರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಆರೋಪಪ್ರವಾಹವು ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸದಾ ಸಗುಣನೆನ್ನುವುದೂ ಅನಿವ್ವನಲ್ಲ ತಥಾಚ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ನಿರೋಧ್ಯಾಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಐಕ್ಯೋಪದೇಶವೂ, ಅನುವನನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ದ್ವಾಟನ ಮಾಡಿದರೆ

ಮೂ || ನ ಚ ಮಿಥ್ಯಾಗುಣತ್ವಂ ಸ್ಯಾದನಿರ್ವಾಚ್ಯಸ್ಯ ದೂಷಣಾತ್ |

ನಿರ್ಗುಣತ್ವಂ ತದಾ ಚ ಸ್ಯಾದಾಸುರತ್ವಂ ನ ಚಾನೃಥಾ || ೧೦೩ ||

ಅ || ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯಸ್ಯ = ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು, ದೂಷಣಾತ್ = ದೂಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಮಿಥ್ಯಾಗುಣತ್ವಂ = ಮಿಥ್ಯಾಭೂತಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿರುವಿಕೆಯು, ನ ಚ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು. ('ಮಿಥ್ಯಾ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಸತ್ತೆಂದರ್ಥವೋ, ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವೆಂದೋ, ಅಸತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಧಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರಾಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆದಕಾರಣ ಗುಣರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ (ಹೀಗೆ ಧರ್ಮರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೂ ಆಗ್ರಹಮಾತ್ರದಿಂದ ಯಾರು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಹಾಸಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತದಾ ಚ = ನಿರ್ಗುಣನು ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ನಿರ್ಗುಣತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ = ನಿರ್ಗುಣತ್ವವು ಪರರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿ ಕರವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆಸುರತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ = ಗುಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸಕಲಶುಭಗುಣರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಆಸುರತ್ವವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಅನೃಥಾ ನ ಚ = ಬೇರೇನಿಲ್ಲವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. (ಅಂತಹ ನಿರ್ಗುಣನಿಂದ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ನಿ — ಜಗತ್ಪಾರಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆರೋಪಿತಗುಣಗಳಿರುವವನಾದುದರಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅನಿರ್ವಚನೀಯರೂಪವಾದ ಅಧ್ಯಾಸವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನೊದಲೇ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾದರೂ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವೇ ಇನ್ನವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅಂತಹ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವು ಸಕಲಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಶುಭಗುಣರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಸರ್ವದೋಷಾಸ್ಪದವಾದ ಆಸುರತ್ವವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು || ೧೦೪ ||

'ಗುಣಗುಣಿನೋರಸ್ಯತ್ವಾನಸ್ಯತ್ವಾಭ್ಯಾಮನಿರೂಪಣಾತ್' ಗುಣಕ್ಕೆ ಗುಣಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಅಭೇದವನ್ನು ನಿರೂಪಣ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ತಟಸ್ಥತ್ವಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಯೋರ್ಭೇದೋಽಭೇದೋ ವಾ ಯದಿ ಪ್ರೋಭಯಂ |

ಇತಿ ಸೃಷ್ಟೌ ತದೈಕೈಸ್ಯ ಗತಿರೇವ ನ ವಿದ್ಯತೇ | ೧೦೫ ||

ಅ || ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಯೋಃ=ಲಕ್ಷ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಲಕ್ಷಣವೂ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಭೇದಃ=ಭೇದವೋ, ಅಭೇದೋ ವಾ=ಅಭೇದವೋ, ಯದಿ ವಾ ಉಭಯಂ=ಅಥವಾ ಭೇದಾ ಭೇದವೋ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪೃಷ್ಟೇ=ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಮತ್ತು ದೂಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ತದಾ=ಆಗ (ಹೀಗೆ ಕೇಳಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಾದರೆ,) ಐಕ್ಯಸ್ಯ=ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಗತಿರೇವ=ನಿರೂಪಣ ಪ್ರಕಾರವೇ, ನ ವಿದ್ಯತೇ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ (ವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಯಾವುದು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಲಕ್ಷ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ೧ ಭಿನ್ನವೋ, ೨ ಅಭಿನ್ನವೋ, ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೋ? ೧ ಭಿನ್ನವೆಂದರೆ-ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು ೨ ಅಭಿನ್ನವೆಂದರೆ- ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಭಾವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೆಂದರೆ- ವಿರೋಧವು. ಆದಕಾರಣ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಭಿನ್ನತ್ವದಿಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವವ್ರಯುಕ್ತ ಭೇದಕಧರ್ಮವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವೇ ಯುಕ್ತವೆಂದರೆ, ಇದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ನೀನು ಹೇಳಿದ ಐಕ್ಯವೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯಾವುದು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ನೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಗುಣವತ್ವವೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯತಃ ಪ್ರಾಪ್ತವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಆ ಎರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಲಕ್ಷ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ೧ ಭಿನ್ನವೋ, ೨ ಅಭಿನ್ನವೋ, ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೋ? ೧ ಭಿನ್ನವೆಂದರೆ-ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ೨ ಅಭಿನ್ನವೆನ್ನುವುದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಸರ್ವಶಕ್ತಿಮತ್ವವೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅನೇಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ 'ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯಹೇಳಿದರೆ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗಾಗಲೀ ಏಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೆಂದೂ ಹೇಳಕೂಡದು ಏಕೆಂದರೆ- ಭೇದವೂ ಅಭೇದವೂ ಒಂದೇಕಡೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ, ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಾಂತರ್ಗತ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವೇ. ಹೀಗೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಸರ್ವಥಾ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವಾದಿಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ನಿರ್ವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನೂ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಭೇದಾಭೇದವನ್ನೂ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾದ, ವದಾರ್ಥಶಕ್ತಿವಿಶೇಷರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಈ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದಲೇ ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಭಾವಾದಿಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಒಪ್ಪದೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಾದರೆ ನಿಮಗೆ ಅತ್ಯಂತಾಭಿಮತವಾದ ಐಕ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಏಕಲ್ಪದೂಷಣಗಳು ಬಂದೇ ಬರುವುದರಿಂದ ನಿಮಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನೂ ನಿರೂಪಣಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಐಕ್ಯವೂ ಐಕ್ಯವುಳ್ಳ ವಸ್ತು (ಬ್ರಹ್ಮ)ವಿನಿಂದ ೧ ಭಿನ್ನವೋ, ೨ ಅಭಿನ್ನವೋ, ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೋ? ೧ ಭಿನ್ನವೆಂದರೆ- ನೀವು ಭಿನ್ನವಾದುದು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವವ್ರಯುಕ್ತ ಐಕ್ಯವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗ

ಬೇಕಾಗುವುದು. ಐಕ್ಯವು ಮಿದ್ಯೆಯಾದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವು ಪಾರ ಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ ಅಭಿನ್ನವಾದರೆ- ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ ತತ್ತ್ವರೂಪವಾದ ಐಕ್ಯವೂ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿದಿದ್ದನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವವನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು.

ಮತ್ತು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಎರಡುವಿಧ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ತತ್ತ್ವವೇದಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರು ವರು. ೧ 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಮಹಾ ವಾಕ್ಯವು. ೨ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇದುಮೊದಲಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಅವಾಂತರವಾಕ್ಯವು. ಅವೆರಡೂ ಸವಿಕೇಶವಾಚಿವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿಸ ತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ವರರು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ || ೧೦೪ ||

'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಹೇಳಲು ಏಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇದುಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಐಕ್ಯವು 'ತತ್' ತ್ವಂ' ಪದ ಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಿತವಾದ ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ೧ ಅಭಿನ್ನವೋ, ೨ ಭಿನ್ನವೋ, ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೋ? ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕು. ವರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವವನು ಅಭೇದಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಐಕ್ಯಾಭೇದೇ ನ ಶಾಸ್ತ್ರೇಣ ಜ್ಞೇಯಂ ತತ್ತ್ವಪ್ರಕಾಶತಃ |

ಭೇದೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವತೋ ಭೇದಸತ್ಯತ್ವಂ ಸ್ಯಾಭ್ಯಲಾದಸಿ ||

ಭೇದಾಭೇದೌ ಯದಿ ತದಾ ಸ್ಯಾದೇವ ಹ್ಯನವಸ್ಥಿತಿಃ || ೧೦೫ ||

ಅ || ಐಕ್ಯಾಭೇದೇ=ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಭೇದವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡು ತ್ತಿರಲು, ತತ್=ಆ ಐಕ್ಯವು, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತಃ=ಸ್ವರೂಪವು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ, ಶಾಸ್ತ್ರೇಣ='ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ, ಜ್ಞೇಯಂ ನ=ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗ ಲಾರದು. (ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದು ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ತಿಳಿದಿದ್ದನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅವೇದ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಅವರೋಕ್ಷವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವೆಂದು ವರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ತಥಾಚ ಅವೇದ್ಯತ್ವರೂಪ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವುಳ್ಳ ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪವು, ಶಾಸ್ತ್ರವೇದ್ಯವು, ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವು. ಹಾಗಾದರೆ, ಶಾಸ್ತ್ರವು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭೇದಭ್ರಮವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಐಕ್ಯವು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರಲು ಭೇದ ಭ್ರಮಕ್ಕೇನೇ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವು.) (ಭಿನ್ನ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಭೇದೇ= ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಭೇದವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, (೧ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು.) ಮಿಥ್ಯಾತ್ವತಃ = ಜೈತನ್ಯಹೊರತಾದದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಮಿಥ್ಯ ಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವತಃ = ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದರಿಂದಲೇ, ತತ್=ಐಕ್ಯವು, ಶಾಸ್ತ್ರೇಣ=ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ, ಜ್ಞೇಯಂ ನ=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು, (ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುವುದಾದರೆ ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾದಿಶಾಸ್ತ್ರವು ಅತತ್ತ್ವವೇದಕ ವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.) ಮಿಥ್ಯಾತ್ವತಃ = ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ,

ಬಲಾತ್=ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರದ್ಧವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಸತ್ಯವೇ ಆಗಬೇಕು ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ಭೇದಸತ್ಯತ್ವಮಪಿ=ಭೇದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಸ್ಯಾತ್=ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಉದಾ=ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅನೃತತ್ವ ಅಜ್ಞಾನತತ್ವದಿಗಳಿಗೆ ಮಿಥ್ಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಸತ್ಯತ್ವ ಜ್ಞಾನತತ್ವದಿಗಳು ಸತ್ಯವು. (ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವು ಎನ್ನುವ ಮೂರನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಭೇದಾಭೇದಾ ಯದಿ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ತದಾ=ಆಗ (ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ೧ ಅಭಿನ್ನಗಳೋ, ೨ ಭಿನ್ನಗಳೋ, ೩ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನಗಳೋ? ಅಭಿನ್ನಗಳಾದರೆ-ಜೈತನ್ಯಕ್ಕೂ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಲೀ (ಅಂದರೆ ಜೈತನ್ಯವು ಎರಡು ಆಗಬೇಕು), ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವವಾಗಲೀ(ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಒಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ೨, ೩ನೇ ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತದಾ=ಆಗ, ಅನವಸ್ಥಿತಿಃ=ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಸ್ಯಾದೇವ=ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿ=ಸ್ಪಷ್ಟವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಆ ಭೇದವು ಭೇದಿ (ಜೈತನ್ಯರೂಪವಾದ ವಸ್ತು, ಭೇದಾಭೇದಾಖ್ಯ ವಸ್ತು)ಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವೋ, ಅಭಿನ್ನವೋ, ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವೋ, ಭಿನ್ನನೆಂದಾದರೆ-ಆ ಭೇದವೂ ಹಾಗೆಯೇ, ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಅಭಿನ್ನವೆಂದಾದರೆ ಜೈತನ್ಯಶಬ್ದ, ಭೇದಶಬ್ದ, ಅಭೇದಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವದಿಗಳು. ಜೈತನ್ಯದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅವಶಿಷ್ಟವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವವು, ಭೇದಕ್ಕೆ ಅನೇಕತ್ವವು, ಇತ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಭೇದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವು ಎನ್ನುವ ಮೂರನೇ ಪಕ್ಷವು ಐಕ್ಯವು ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅನವಸ್ಥೆಯೇ ಬರುವುದು || ೧೦೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಐಕ್ಯವು ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವ್ರಕಾಶದಿಂದ ಅಪ್ರಕಾಶತತ್ವವನ್ನು ತನಗೆ ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಭೇದಾಭೇದಗಳಿರಲಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದಾಭೇದಾಂತರಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಶೇಷವನ್ನು ಒಡಂಬಡದಿದ್ದರೆ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತಾ ಚೇತ್ಸ್ಯಾದ್ವಾಹ್ಯಂ ವಾ (ಬಾ)ಹಕಮಿತ್ಯಪಿ |

ಪರ್ಯಾಯೋ ಭೇದವಾನ್ವಾ ಸ್ಯಾದನವಸ್ಥೋಭಯತ್ರ ಚ || ೧೦೬ ||

ಅ || ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತಾ ಚೇತ್ ಸ್ಯಾತ್=ಐಕ್ಯಕ್ಕೂ ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೂ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, (ಆಗ ಕೇಳುವೆವು, ಸ್ವಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕಂ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕಂ | ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತಾ | ತಥಾ ಚ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಕರ್ಮತ್ವ ಕರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ನಿರ್ವಾಹ್ಯತ್ವವು, ನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಆ ನಿರ್ವಾಹ್ಯತ್ವವು, ನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಧರ್ಮಿಯಿಂದಲೂ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೂ (೧) ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವೋ ಅಥವಾ (೨) ಭಿನ್ನವೋ? ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನನೆಂದರೆ—) ವಾಹ್ಯಂ=ನಿರ್ವಾಹ್ಯವು, ವಾ(ಬಾ)ಹಕಂ=ನಿರ್ವಾಹಕವು, ಇತ್ಯಪಿ= 'ನಿರ್ವಾಹಣಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ

ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯವು, ಪರ್ಯಾಯಃ ಸ್ಯಾತ್=ವಿಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಅವುಗಳು ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ತಿಳಿಯಲಾರನು.) (ಭಿನ್ನವೆಂದರೆ) ಭೇದವಾನ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್=ನಿರ್ವಾಹ್ಯತ್ವಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವು ವರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಧರ್ಮಿಯಿಂದಲೂ ಭೇದವುಳ್ಳದ್ದಾದರೆ ಆಗ, ಉಭಯತ್ರ ಚ ಅನವಸ್ಥಾ ಸ್ಯಾತ್=ಆ ಎರಡು ಭೇದಗಳು ಭೇದಿಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಭೇದಾಂತರವುಳ್ಳದ್ದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ ವರಸ್ಪರ ಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ, ಧರ್ಮಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುವುದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಹಾಗಾದರೆ, ಐಕ್ಯವು ತಾನೇ ನಿರ್ವಾಹ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಇದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ನಿರ್ವಾಹ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ೧ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವೋ, ೨ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೋ ೧ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪರ್ಯಾಯ (ಸಹಪ್ರಯೋಗಾನರ್ಹ) ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಪ್ರಯೋಗವು ಕೂಡಲಾರದು. ೨ನೇದ್ದು (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿನ್ನುವುದೂ) ಕೂಡಲಾರದು. ವರಸ್ಪರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ನಿರ್ವಾಹ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ವಾಹಕಕ್ಕೆ ಭೇದವೂ, ನಿರ್ವಾಹಕದಿಂದ ನಿರ್ವಾಹ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇದವೂ, ಆ ಭೇದಗಳಿಗೂ ಇತರ ಭೇದಗಳೂ, ಅವುಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಭೇದಗಳೂ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅನವಸ್ಥಾ ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಐಕ್ಯ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಯಿಂದ ಪರಾಹತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಬಂಧನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೦೬ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಈ ಪ್ರಕಾರ ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವೆನ್ನುವುದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಅಖಂಡಾರ್ಥತ್ವ (ಚಿನ್ಮಾತ್ರಪರತ್ವ) ವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಒಡಂಬಡದಿದ್ದರೆ ಮಹಾವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವಾಂತರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿಕೇಽಪ್ಯೇವಂ (ವ) ನ ವ್ಯಾವೃತ್ಯಾ ಪ್ರಯೋಜನಂ |
ವ್ಯಾವೃತ್ತಸ್ಯಾ ವಿಶೇಷತ್ವೇ ತದಖಂಡಂ ಚ ಖಂಡತಂ ||
ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವಮೇತೇನ ಮೂಕೋಽಹಮಿತಿವದ್ಭವೇತ್ || ೧೦೭ ||

ಅ || ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿಕೇಽಪಿ= ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅವಾಂತರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಏವಂ=ಹೀಗೆಯೇ, (ಅಂದರೆ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವೋ, ಭಿನ್ನವೋ, ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೋ? ಎನ್ನುವ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.)

(ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿ ಪದಗಳು ಸತ್ಯತ್ವ, ಜ್ಞಾನತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳದೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಸತ್ಯತ್ವ ಅಜ್ಞಾನತ್ವಾದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ (೧) ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (೨) ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೧ ನೇದರಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ವ್ಯಾವೃತ್ಯಾ ಪ್ರಯೋಜನಂ=

ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವು, ನ=(ಸತ್ಯವಿ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿನ್ನಿಂದ ಹೇಳಲು) ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಕೆಂದರೆ) ವ್ಯಾವೃತ್ತಸ್ಯ=ಭಿನ್ನನಾಗಿ ಪ್ರತೀತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಅವಿಶೇಷತ್ವೇ=ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವವು (ಅಂಗೀಕೃತವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಸತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು.)

(ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು (ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿರೂಪವಾದುದನ್ನು) ಬ್ರಹ್ಮ ನಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆಂದರೆ-ಅಭಾವವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಸತ್ಯತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ಭಾವವಿಶೇಷವನ್ನು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು.) (೨ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ) ವ್ಯಾವೃತ್ತಸ್ಯ= ಭಿನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಅವಿಶೇಷತ್ವೇ=ವ್ಯಾವೃತ್ತೇ=ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿರಲು, ನ ವ್ಯಾವೃತ್ತಾ ಪ್ರಯೋಜನಂ=ಆ ಸ್ವತಂತ್ರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯು (ಮುಮುಕ್ಷುವಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿ ಸ್ವವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಪ್ರಯೋಜನವಲ್ಲ. (ಎಕೆಂದರೆ, ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಒಯಸುವವನು ಬ್ರಹ್ಮ ನನ್ನಾಗಲೀ ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವನು. ಅದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಭಾವರೂಪನೂ ನಿರುಪಾಧಿಕನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರು ತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗಳಾದರೂ ಅಭಾವರೂಪಗಳೂ, ಅನೇಕ ರೂಪಗಳೂ, ಸೋಪಾಧಿಕಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮವೂ ಅಲ್ಲವಾದರೆ ಮುಮುಕ್ಷುವು ಏಕೆ ಜಿಜ್ಞಾಸುವನಾಡು ವನು. ತಿಳಿಯಲಿಷ್ಟವಲ್ಲದಿರುವುದರ ತಿಳಿಯುವಿಕೆಯು ಹೇಗೆತಾನೆ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದು?)

(ಮತ್ತು (೧) ಸತ್ಯಾದಿಪದಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅಸತ್ಯ ತ್ವಾದಿವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವಿರೋ, (೨) ಅಥವಾ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳದೇನೇ ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿವುಳ್ಳವುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವಿರೋ, ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಎಕೆಂದರೆ-ನೀವು ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ವ್ಯಾವೃತ್ತಸ್ಯ=ಭಿನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಅವಿಶೇಷತ್ವೇ=ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ನ ವ್ಯಾವೃತ್ತಾ ಪ್ರಯೋಜನಂ=ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯು ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (೨ ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ—) ವ್ಯಾವೃತ್ತಸ್ಯ ಅವಿಶೇಷತ್ವೇ=ವ್ಯಾವೃತ್ತಿನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣತ್ವವಿಲ್ಲ ದಿರಲು, ಅಂದರೆ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸದಿರಲು, ನ ವ್ಯಾವೃತ್ತಾ ಪ್ರಯೋಜನಂ= ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯು ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಕೆಂದರೆ— ಅಸತ್ಯತ್ವವೆಂದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಸತ್ಯತ್ವವೆಂದಲಾದ ಧರ್ಮ ಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೇನೇ ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವಿರೋಧಿಧರ್ಮಗಳ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗು ವುದು) (ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಮಹಾವಾಕ್ಯ ಅವಾಂತರವಾಕ್ಯರೂಪ ಎರಡು ವಾಕ್ಯವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ತತ್=ಅದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅಖಂಡಂಚ=ನಿರ್ವಿಶೇಷವು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದನ್ನುವ ಮತವು, ಖಂಡಿತಂ=ದೂಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನು(ಅಂದರೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವವನು) ಎನ್ನುವ ವಚನವು 'ನಾನು ಮೂಕನು' ಎನ್ನುವ ಮಾತಿ ನಂತೆ ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.— ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವಂ=ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು, ಏತೇನ=ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಿಬರುವುದರಿಂದ, ಅಹಂ ಮೂಕಃ ಇತಿವತ್=ನಾನು ಮೂಕನು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾದಿ ವದಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ್ಥತ್ವವಿದ್ದರೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೂ ಕೂಡಲಾರದು ವ್ಯರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. (2) ಸತ್ಯಾದಿವದಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಅನ್ಯಾಪೋಹವೇ. ಅಂದರೆ ಘಟವದಕ್ಕೆ ಘಟವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಘಟವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವ ಬೌದ್ಧ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿದಂತೆ ಆಯಿತು. (3) 'ಬ್ರಹ್ಮವಿಗಾಪೋತಿ ಪರಂ' ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಏನು ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಬರಲು ಆಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಉತ್ತರ ಲಕ್ಷಣವಾಕ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಕೇವಲ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರಪರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಲಕ್ಷಣ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (4) 'ನಿರ್ವಿಶೇಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ವಚನವು ವಿಶೇಷರೂಪಿತ್ಯಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಹಂ ಮೂಕಃ' ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ಸ್ವವ್ಯಾಹತವು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದವು ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ಪದವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಕೃತಿವ್ರತ್ಯಯಭೇದದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾದಿವಿಶಿಷ್ಟರೂಪವಾದ ಸವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಸತ್ಯಾದಿ ವದಗಳಿಗೆ ಅಖಂಡಾರ್ಥತ್ವವು (ನಿರ್ವಿಶೇಷಾರ್ಥತ್ವವು) ತಿರಸ್ಕೃತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸತ್ಯಾದಿವದಾರ್ಥನೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಗುಣಗುಣಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಅನವಸ್ಥಾದಿಗಳಿಂದ ದುಷ್ಟವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನುಭವವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷ ಬಲದಿಂದಲೇ ಗುಣಗುಣಿಭಾವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿ ಅವಾಂತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಗೆ ದೂಷಣವು ಹೇಳುವುದೆಂದರೆ— ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ, ೧ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವೋ, ೨ ಭಿನ್ನವೋ, ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೋ? ೧ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವಾದರೆ, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೆ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ವ್ರತಿಸಾದ್ಯತ್ವವು ಬಾರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಮತ್ತು ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿವದಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಸಹಪ್ರಯೋಗವೂ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು ಬರುವುದು. ಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅತತ್ವಾವೇದಕವೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತದ್ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಅಸತ್ಯತ್ವ, ಅಜ್ಞಾನತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೩ ನೇದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಭೇದವೇ. ಅಷ್ಟರಿಂದ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿವದಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವಿಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ— ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪರಾಪಂಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಥವಾ ಸಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುವ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿ ವದಗಳಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ

ಲಕ್ಷಣಯಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದಂಗೀಕರಿಸುವೆವು. ಸತ್ಯಪದದಿಂದ ಲಕ್ಷಿತವಾದುದನ್ನೇ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಚಿತ್ಸ್ಮರೂಪವನ್ನೇ) ಜ್ಞಾನಪದದಿಂದ ತಿಳಿಸುವುದಾದರೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು. ಅಧಿಕಲಕ್ಷಣಾ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ (ಸತ್ಯಪದದಿಂದ ತಿಳಿಸದೆ ಇದ್ದದ್ದನ್ನು ಜ್ಞಾನಪದವು ತಿಳಿಸುವುದಾದರೆ) ಅಖಂಡಾರ್ಥತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆರೋಪಿತ ಅಸತ್ಯತ್ವದಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿರೂಪಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಸತ್ಯನಲ್ಲ, ಅಜ್ಞಾನನಲ್ಲ, ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನಲ್ಲ, ಇದುವೊಂದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವದಾಂತರಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ೧ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅಸತ್ಯತ್ವವಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ೨ ಅಥವಾ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವನ್ನು 'ನ ವ್ಯಾವೃತ್ಯಾ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು. (4) ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನು ಎನ್ನುವ ಮಾತು 'ಮೂಕೋಹಂ' ಎನ್ನುವ ಮಾತಿನಂತೆ, ಸ್ವ ಕ್ರಿಯಾ ವಿರುದ್ಧವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಇದರಿಂದ ವಕ್ರೃತ್ವಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಚನಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಕ್ರೃತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನು ಎನ್ನುವ ವಚನವೂ ಕೂಡ ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರುದ್ಧವು ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. 'ನಿರ್ವಿಶೇಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿಶೇಷಭಾವವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷಭಾವಪ್ರತಿಪಾದನರೂಪ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷಾಭಾವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಶೇಷವೂ ಕೂಡ 'ನಿರ್ವಿಶೇಷಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ 'ನಾನು ಮೂಕನು' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಈ ವಚನಕರ್ತೃತ್ವವು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು || ೧೦೭ ||

ಮೂ || ಅಭಿನ್ನೇಪಿ ವಿಶೇಷೋಽಯಂ ಬಲಾದಾಪತತಿ ಹ್ಯತಃ || ೧೦೮ ||

ಅ || ಅತಃ ಬಲಾತ್=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಕಾರ ಮಹಾವಾಕ್ಯ ಅನಾಂತರವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಬರುವುದರಿಂದ, ಅಭಿನ್ನೇಪಿ=ಭೇದರಹಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಆಯಂ=ಅನುಪಪತ್ತಿಯ ಶಾಂತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ, ವಿಶೇಷಃ=ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷವು, ಆಪತತಿ=ಅಂಗೀಕರಣೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಮಹಾವಾಕ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಐಕ್ಯವೂ ಅನಾಂತರವಾಕ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳಾದ ಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಅಭಿನ್ನಗಳೇ. ಏಕೆಂದರೆ- 'ಏಕಥೈವಾನು ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ' ಇದುವೊಂದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಏಕರಸತ್ವವನ್ನು (ಧರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭೇದವನ್ನೇ) ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಭೇದವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾದ ಒಂದು ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷವು ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಶೇಷವು ಅಭೇದ ಭೇದಕಾರ್ಯಪ್ರೀತಿ ಈ ಉಭಯಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾವತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದೇ ನೀವು ಹೇಳಬೇಕು || ೧೦೮ ||

ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಅನುವವತ್ತಿಯು ವರಿಹೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆ ವಿಶೇಷವೂ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದರೆ ಭೇದಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷವು ಬರುವುದು ಅಭಿನ್ನವಾದರೆ ವಿಶೇಷ, ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದು ಎನ್ನುವುದೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ವಿಶೇಷತದ್ವತೋಜ್ಞೈವ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತಾ ಭವೇತ್ |

ಭೇದಹೀನೇ ತ್ವಸರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಾಂತರನಿಯಾಮಕಃ ||

ವಿಶೇಷೋ ನಾಮ ಕಥಿತಃ ಸೋಽಸ್ಮಿ ವಸ್ತುಸ್ವಶೇಷತಃ || ೧೦೯ ||

ಅ || ವಿಶೇಷತದ್ವತೋಜ್ಞೈವ=ವಿಶೇಷ ವಿಶೇಷಿಗಳಿಗೆ, (ಅಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷ ವಿಶೇಷಿಭಾವವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುವುದು ಎಂದರೆ—) ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತಾ=ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. (ಆದರೆ, ಆ ವಿಶೇಷವೇ ವಿಶೇಷಾಂತರವನ್ನು ಹೊರತೇ ವಿಶೇಷವಿಶೇಷಿ ಭಾವವನ್ನೂ ಕೂಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಒಂದಕ್ಕೇನೇ ನಿರ್ವಾಹ್ಯತ್ವವೂ ನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ, ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಭೇದಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವು ಯಾವಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯದೆ ಎಂದರೆ) ಭೇದಹೀನೇ ತು = ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಲ್ಲಿಯೇ, ಅಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಾಂತರನಿಯಾಮಕಃ= ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಲ್ಲದಿರುವ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಅಂದರೆ, ಸಮಸ್ತಭೇದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ವಾಹಮಾಡುವ, ವಿಶೇಷೋ ನಾಮ=ವಿಶೇಷವೆನ್ನುವುದು, ಕಥಿತಃ= ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಹೀಗೆ ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳಿಗಿರುವ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿಸಿ ಇತರರಿಂದಲೂ ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸಃ=ಅದು, ಆ ವಿಶೇಷವು, (ಆದರೆ, ಮಾಯಾವಾದಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೆಂತಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವಾದಿಗಳಿಂದೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ) ವಿಶೇಷತಃ ವಸ್ತುಸು=ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಆಸ್ಮಿ=ಇದೆ. ಆದರೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾದುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಏಕಧೈವ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರತ್ವವು ತೋರುತ್ತದೆ, ಜೈತನ್ಯವು ಒಂದು. ಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಅನೇಕಗಳು. ಹೀಗೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಇತ್ಯಾದಿ ಭೇದಕಾರ್ಯಗಳೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡರ ಅನ್ಯಥಾನುವವತ್ತಿಯಿಂದ ಭೇದರಹಿತವಾದ ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಅತಿಶಯವದೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ಸ್ವರೂಪಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷವು ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುವುದೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವೂ ಉಕ್ತವಾಯಿತು. 'ಭೇದಹೀನೇಽಸ್ಮಿ ಅನುಪಚರಿತಭೇದವ್ಯವಹಾರ ನಿಮಿತ್ತಂ' ಅಂದರೆ, ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭೇದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು ವಿಶೇಷವು. ಗುಣಗುಣಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನವಸ್ಥಾದಿದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಪಟಶೌಕ್ಲ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಭೇದಕಾರ್ಯಗಳೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದಲೇ ಗುಣಗುಣಿಭಾವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ—ಉತ್ಪಲವು ನೀಲವು, ಪಟದ ಶೌಕ್ಲ್ಯವು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. (2) ಕೇವಲವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ

ಮಾಯಾವಾದಿಯು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಒಡಂಬಡತಕ್ಕವರೆಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಸ್ತುಕ್ಕೂ ವಸ್ತುವ ಬಿಳಿಸಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟು ತೋರಬೆಟ್ಟಗಳಂತೆಯೇ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ. ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಅಯುತಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಅಯುತಸಿದ್ಧತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ಯಾವುದು ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದದ್ದಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತದೋ ಅವುಗಳು ಅಯುತಸಿದ್ಧಗಳು. (ಗುಣಾದಿಗಳು ಗುಣಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇರುವುದಿಲ್ಲ) ಅಂದರೆ, ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಾಶ್ರಯಿಭಾವದಿಂದ ಇರುವುದು, ಎಂದರೆ— ಈ ಅಯುತಸಿದ್ಧತ್ವವು ಭೇದ ತೋರಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವೇ ಆಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಅಯುತಸಿದ್ಧತ್ವವು ಭೇದ ತೋರಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಲ್ಲ. (3) ಆ ಅಯುತಸಿದ್ಧತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಕುಂಡದಂತೆಯೇ ಪಟವು ಅಧಿಕರಣವಾಗಿಯೂ ಬದರದಂತೆಯೇ ಬಿಳಿಪು ಆಭೇದವಾಗಿಯೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಸ್ತುವೇ ಬಿಳಿಪು ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲ. (4) ಬಿಳಿಸಿಗೂ ವಸ್ತುಕ್ಕೂ ಭೇದವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸ ತಕ್ಕ ಬಾಧಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತೀತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. (5) ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಾಧಿಕರಣತ್ವ ರೂಪ ಅನುವಾನವಾಗಲೀ, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಾಗಲೀ, ವೈಶೇಷಿಕಸಮಯರೂಪ ಆಗಮವಾಗಲೀ ಪಟಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದರೆ— ಅವುಗಳು ಅಭೇದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದಿಂದ ದುರ್ಬಲಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಲಾರವು. ಆದಕಾರಣ ಪಟಶಾಸ್ತ್ರ ಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೇದಕಾರ್ಯಗಳೂ ತೋರುತ್ತವೆ. ೧) ಪಟಬುದ್ಧಿಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರಬುದ್ಧಿಗೂ ಅನ್ಯಾನ ಅನಂತಿಕ್ತವಿಷಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು (ಅಂದರೆ ಸಮಾನವಿಷಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಪಟ ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪಟವು, ಹಾಲು ಬಿಳಿಪು ಎನ್ನುವ ಶಾಸ್ತ್ರಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರವು 'ಪಟಃ' ಎನ್ನುವ ಈ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಪಟಶಾಸ್ತ್ರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವರ್ಯಾಯತ್ವ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ, (೩) ಅವರ್ಯಾಯಶಬ್ದ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವೂ, ತೀತನಿವಾರಣವೊದಲಾದ ಅರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾಭೇದವೂ, (೪) ಪಟಮಾನಯ=ವಸ್ತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶುಕ್ಲ (ಬಿಳಿಪು) ವನ್ನು (ಹಾಲುಮೊದಲಾದುದನ್ನು) ತಾರದಿರುವುದೂ, (೫) ಶುಕ್ಲಮಾನಯ=ಬಿಳಿಪನ್ನು ತಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಪಟವನ್ನೇ ನಿಯಮದಿಂದ ತಾರದಿರು ವುದೂ, (೬) 'ಅಪಟಃ ಪಟಃ' ವಸ್ತುವು ವಸ್ತುವಲ್ಲ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದಂತೆ ಅಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ= ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ, (೭) ಕುರುಡನಿಗೂ ಇದು ವಸ್ತುವು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನ ಬಂದಹಾಗೆ ಇದು ಬಿಳಿಪು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬಾರದಿರುವುದೂ, (೮) ಬಿಳಿಪು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನ ಬಾರದೆ ಇದ್ದಹಾಗೆ ಪಟಾವೃತ್ತಿಪತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದೂ, (೯) ಮಹಾರಜನದಿಂದ (ಕಾವಿ ಯಿಂದ) ಬಿಳಿಪು ಮುಚ್ಚಿಹೋದಹಾಗೆ ವಸ್ತುವೂ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗದಿರುವುದೂ, (೧೦) ಪಟದಂತೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಅನಾವೃತತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೂ, ಇದುಮೊದಲಾದ ಭೇದಕಾರ್ಯಗಳು. ಇವುಗಳು ಬಾಧಿತಗಳೆಂದು ಅಭಿಮಾನ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಸಂವಾದ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲ. (6) ಆದಕಾರಣ ಈ ಅಭೇದ ಭೇದ ಕಾರ್ಯಪ್ರತೀತಿಗಳು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪಟದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದರಿಂದ ಈ ಭೇದಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುವವೋ ಅಂತಹ

ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಭೇದವ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಅತಿಶಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಅಂತಹ ಅತಿಶಯವು ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಕಾರ್ಯರೂಪ ವಿಶೇಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಬೇರೆ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸ ತಕ್ಕದ್ದು. (7) ಹಾಗಾದರೆ, ಭೇದಾಭೇದಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನುವಪತ್ತಿಯು ಬಾರದಿರು ವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಏಕೆ ಒಡಂಬಡುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಲಿಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀ ಕರಿಸಲೇಬೇಕು (8) ಪ್ರತೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಪ್ರತೀತಿ ಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಬೇಕಾದರೂ ವಸ್ತುಸ್ವಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಭೇದಾಭೇದಾ ನವಸ್ಥಾಪನಾಹಾರಕ್ಕಾಗಿಯೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು || ೧೦೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವುಂಟೆಂದಾದರೆ ಅದು ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾಗದಿದ್ದರೆ ಘಟಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ, 'ಯಃ ಯದಭಿನ್ನಧರ್ಮಾಭಿನ್ನಃ ಸಃ ತದಭಿನ್ನಃ' ಎನ್ನುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ವಿಶೇಷಾಸ್ತೇಽಪ್ಯನಂತಾಶ್ಚ ಪರಸ್ಪರವಿಶೇಷಿಣಃ |

ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತಾ ಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತಿ ವಸ್ತುಷ್ಟವೇಷತಃ || ೧೧೦ ||

ಅ || ತೇ ವಿಶೇಷಾಃ = ಪ್ರಕೃತ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ವಿಶೇಷಗಳು, ಅಶೇಷತಃ ವಸ್ತುಷು = ಅನಂತ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಅನಂತಾಶ್ಚ = ಅನಂತಗಳಾಗಿಯೇ, ಸಂತಿ = ಇವೆ. (ಒಂದೇ ವಿಶೇಷವು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸರ್ವವದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆನ್ನುವ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. 'ಸೋಽಸ್ಮಿ' ಎನ್ನುವ ಏಕವಚನವಾದರೂ ಸಮುದಾಯ ವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ವ್ರಯುಕ್ತವಾಯಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಒಂದೊಂದು ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಶೇಷವಿರುವುದಾದರೆ ಆಗ 'ಪಟಃ ಮಹಾನ್ ಶುಕ್ಲಃ ಚಲತಿ' = ವಸ್ತುವು ದೊಡ್ಡದು, ಬಿಳಿಪು, ಹಂದಾಡುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ವಿಚಿತ್ರಗಳಾದ ಅನೇಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ವಿಚಿತ್ರಸ್ವಭಾವ ವಿಲ್ಲದಿರುವ ಬೆಂದರಿಂದ ವಿಚಿತ್ರಗಳಾದ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕಾಣಲ್ಪಡಲಾರದು. ಅಂತೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವು, ಎಂದರೆ—) ತೇಽಪಿ ವಿಶೇಷಾಃ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ವಿಶೇಷಗಳು, ಅಶೇಷತೋಽಪಿ ವಸ್ತುಷು = ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅನಂತಾಃ ಸಂತಿ = ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನಂತಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. (ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದಿನ ದೋಷಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಎಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಇರುತ್ತವೋ ಅಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ವಿಶೇಷ ಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) (ಪ್ರತಿದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಗಳು ಅನೇಕಗಳಿದ್ದರೆ ವಿಶೇಷ ಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದವೂ ಅವಶ್ಯಕವು. ಅನೇಕತ್ವವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಅವಶ್ಯಕವಷ್ಟೆ! ತಥಾಚ ಭಿನ್ನಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೂ ಭೇದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ) ಪರಸ್ಪರವಿಶೇಷಿಣಃ = ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಶೇಷವುಳ್ಳವುಗಳು. (ಅಂದರೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವದಿಂದ ತೋರತಕ್ಕವುಗಳು. ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಶೇಷವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅನೇಕತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವು ಭೇದಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.) (ವಿಶೇಷಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಾಂತರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುವುದು) ಎಂದರೆ, ಆ ವಿಶೇಷಗಳು ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವ ದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಅಭೇದವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ಈಗ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಭೇದವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪೂನರುಕ್ತವಿರುವುದಿಲ್ಲ)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ವಿಶೇಷವಿಶೇಷಿಗಳು ಅಭಿನ್ನಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಾಂತರವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೂ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷವಿಶೇಷಿಭಾವವು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಯಃ ಏಕಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಭಿನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಶಬ್ದಾನ್ನಿ ಯಾ ಮಯತಿ ಸ ವಿಶೇಷಃ=ಯಾವುದು ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತದೋ ಅದು ವಿಶೇಷವು. ಉದಾ—ನೀಲಮುತ್ತುಲಂ=ನೀಲವಾದ ಕೋಳಿ ಹೂವು. ಪಟದ ಬಿಳಿಪು ಇದು ಮೊದಲಾದುದು. ಇಂತಹ ವಿಶೇಷಗಳು ಪ್ರತಿದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಂತಗಳಿವೆ. ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವ ಯುಕ್ತಗಳಾಗಿವೆ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವದಿಂದ ತೋರತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ ಇವೆ. ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ'=ಬಿಳಿಪು ಪಟವು, 'ಪಟಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ'=ಪಟದ ಬಿಳಿಪು ಇದುಮೊದಲಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು || ೧೧೦ ||

'ತದೈಕ್ಯಸ್ಯ ಗತಿರೇವ ನ ವಿದತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವವಾದಿಗಳೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಅತೋಽನಂತಗುಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ಭೇದಮಪಿ ಭಣ್ಯತೇ |

ಏವಂ ಧರ್ಮಾನಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಾ ತದಭೇದೋಽಪ್ಯುದೀರ್ಯತೇ || ೧೧೧ ||

ಅ || ಅತಃ=ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದಲೇ, ನಿರ್ಭೇದ ಮಪಿ ಬ್ರಹ್ಮ=ಸ್ವಗತಭೇದವಿರಹಿತನಾದಾಗ್ಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅನಂತಗುಣಂ=ಸತ್ಯಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು, ಭಣ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಭೇದವಿರಹಿತ ನಾದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದಲೇ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅನಂತ್ಯವೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಏಕತ್ವವೂ 'ಅನಂತಾಃ ಗುಣಾಃ ಅಸ್ಯ' ಎಂದು ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಭಾವವೂ, ಬ್ರಹ್ಮನು, ಗುಣಗಳು ಎನ್ನುವ ಅಪುನರುಕ್ತ ಶಬ್ದವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಸ್ವಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) ಏವಂ ಧರ್ಮಾನಿತಿಶ್ರುತ್ಯಾ='ಏವಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್ ತಾನೇವಾನುನಿಧಾವತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ, ತದಭೇದೋಽಪಿ=ಗುಣಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭೇದವೂ ವಿಶೇಷವೂ ಕೂಡ, ಉದೀರ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಆದಕಾರಣ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ಬಲದಿಂದಲೇ ಸ್ವಗತಭೇದವಿರಹಿತನಾದಾಗ್ಯೂ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳು ಳ್ಳವನೆಂದು ಶ್ರುತಿಸಮೂಹಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಾನೆ (2) 'ಏವಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್ ತಾನೇವಾನುನಿಧಾವತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಆತನ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸ್ವಗತಭೇದವಿರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮ ನಿಗೆ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಭಾವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಬಿನ್ನಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವರನ್ನು ನಿಂದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಭೇದವು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 'ಧರ್ಮಾನ್' ಎಂದು ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವದೆ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (2) ಹೀಗೆ ಸ್ವಗತ ಭೇದವಿರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವಾದ ವಿಶೇಷದ ಬಲದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯ,

ಲಕ್ಷಣಭಾವವು ಉಪಪನ್ನವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (3) ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವ, ಅನಂತಗುಣವತ್ವರೂಪಗಳಾದ ಎರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮುಮುಕ್ಷುವಿನಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೧೧೧ ||

ಜನ್ಮಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು || ತ್ರೀಃ ||

|| ತ್ರೀಃ ||

ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

ಸ. ರ. ವಿ.— ಈಗ ಅನುಮಾನದಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಶಂಕಾ ಪರಿಹಾರಕವಾದ 'ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪಾಶುವತಾದ್ಯಾಗಮ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನ ಇವುಗಳ ಬಲದಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿ ಜೇತನರಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಧಾನಾದ್ಯಜೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪವ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಸಂಪ್ರಾಪ್ತ ದೃಷ್ಟಗೇನ ಫಲೇನ ತು || ೧೧೨ ||

ತದ್ವಾಕ್ಯೋಪಮಯಾನ್ಯಚ್ಛೇ ಪ್ರಮಾಣತ್ವೇನುವಿಯಾತೇ |

ಈಶ ವಾಕ್ಯತ್ವತಃ [ಇತಿಚೇತ್ತದ್ಗವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಾ] || ೧೧೩ ||

ಅ || ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಸಂಪ್ರಾಪ್ತ ದೃಷ್ಟಗೇನ ಶೈವ=ರುದ್ರದೇವರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೇ, ಆದಿ=ನೊದಲಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಗಮ=ಬ್ರಾಹ್ಮಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದ, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತ=ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ, ಅಂದರೆ— ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರಿಂದ ಪಾಪವಾದ, ದೃಷ್ಟಗೇನ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾದ, ಫಲೇನ ತು=ಫಲದಿಂದಲಾದರೂ, (ತದ್ವಾಕ್ಯಸ್ಯ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧ ಫಲಸಾಧನವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಪ್ರಮಾಣಂ=ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು, ಅನುಮಾಯ=ಅನುಮೇಯಿಸಿ) ಈಶವಾಕ್ಯತ್ವತಃ = ಈಶವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ, (ಈಶವಾಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ) ಅನ್ಯಚ್ಛೇ=ಬೇರೆಯಾದದ್ದೂ, (ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವ ಪ್ರತಿಸಾಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವೂಕೂಡ,) ತದ್ವಾಕ್ಯೋಪಮಯಾ=ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧ ಫಲ ಪ್ರತಿಸಾಧಕ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಪ್ರಮಾಣತ್ವೇ=ಪ್ರಮಾಣತ್ವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಅನುವಿಯಾತೇ=ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ, ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ರುದ್ರದೇವರು ಮಾಡಿರುವ ಆಗಮವು ಎರಡು ವಿಧವು. (೧) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಸಂಪದಾದಿ ಫಲಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (೨) ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ವರ್ಗ-ಮೋಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಫಲಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ರುದ್ರದೇವರಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವ, ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತ್ವ, ಮೊದಲಾದ ಅಶೇಷಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೂ, ದೋಷಲೇಶರಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೇದ್ದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಫಲವು ತೋರುವುದು. (2) ತಥಾಚ ಈ ಅನುಮಾನವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (೧) ವಿಮತಃ ಆಗಮಃ, ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಫಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಜನಕತ್ವಾತ್ ಜರಕ ಸುಶ್ರುತಾದಿವತ್ = ವಿವಾದ ವಿಷಯವಾದ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮವು, ಪ್ರಮಾಣವು, ಸಫಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಜರಕ ಸುಶ್ರುತ (ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥವಿಶೇಷಗಳು) ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಂತೆಯೇ, (೨) ಯದ್ಯಪ್ರಮಾಣಮಭಿವಿಷ್ಯತ್ ನ ಸಮರ್ಥಾಂ ಪ್ರಸೃತ್ತಿಮಕರಿಷ್ಯತ್ ವಿಪ್ರಲಂಭಕವಾಕ್ಯವತ್ = ಈ ಆಗಮವು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದ್ದರೆ ವಂಚಕನ ಮಾತಿನಂತೆಯೇ, ಸಫಲವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. ಅಂತೂ ಆ ಶೈವಾಗಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ರುದ್ರನು ಪರಮಾವಶನಿಂದ ನಿರ್ಧಾರಿಸಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧ ಫಲಸಾಧನ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾಕ್ಯ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಅವನು ಮಾಡಿರುವ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದ್ಯದೃಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಆಗಮಕ್ಕೂ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (3) (೧) ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನಃ ಆಗಮಃ ಪ್ರಮಾಣಂ ಶಿವವಾಕ್ಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ = ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ (ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ) ಆಗಮವು, ಪ್ರಮಾಣವು, ರುದ್ರನ ವಾಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಮ್ಮತವಾದ ವಾಕ್ಯದಂತೆ. ಇದು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ರುದ್ರನು ಅಪ್ಪನಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವನು. ಆದಕಾರಣ ಹೀಗೆ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿರ್ಧಾರಿತವಾದ ಶೈವಾಗಮದಿಂದ ಶಿವನಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶೈವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೈರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿಗಳೂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಸಾಧಿಸಿ ಆ ಆಗಮಗಳ ಬಲದಿಂದ ತಂತಮಗೆ ಅಭಿಮತರಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.

(4) ಮತ್ತು ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಸಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— (೧) ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಸಕರ್ತೃಕಂ ಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್ = ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಗಳು ಕರ್ತೃಜನ್ಯಗಳಾಗಿವೆ, ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆಯೇ, (೨) ವಿವಾದಾಧ್ಯಾಸಿತಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನಾಧಾರಜಂ ಕರ್ಮತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ = ದ್ವೈಣುಕಕ್ಕೆ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣವಾದ ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಪರಮಾಣುಕರ್ಮವು ಕರ್ಮಾನುಕೂಲಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಚೇತನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು, ಕರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಮತವಾದ ಕರ್ಮದಂತೆ, (೩) ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನೇ ಪೃಥಿವ್ಯ ದಕೇ ಪ್ರಯತ್ನವತಾ ಧೃತೇ ಗುರುತ್ವೇ: ಸತ್ಯಸಾತಿತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ = ವಿವಾದವಿಷಯಗಳಾದ ಭೂಮಿ ಸಮುದ್ರಗಳು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು ಭಾರವಿದ್ದರೂ

ಬೀಳದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಮತವಾದುದರಂತೆ. (೪) ಕ್ಷೇತ್ರಾದಿಕಂ ಪ್ರಯತ್ನವದ್ವಿನಾಶ್ಯಂ ವಿನಾಶ್ಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ = ಭೂಮಿಮೊದಲಾದುದು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ ಚೇತನನಿಂದ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದು, ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದಾದುದರಿಂದ. ಸಮ್ಮತವಾದುದರಂತೆ ಎಂದು. ಇದುವೊದಲಾದ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸೃಷ್ಟಿ-ಸ್ಥಿತಿ-ನಾಶಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಸಿದ್ಧನಾಗಲು ನಮ್ಮಂತಹವರಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ 'ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಕಂ ಶಿವನಿಷ್ಠಂ ಅನ್ಯತ್ರಾನುಪಪತ್ತೌ ಸತ್ಯಾಂ ಕಿಂಚಿನ್ನಿಷ್ಠತಯಾ ಪ್ರಮಿತತ್ವಾತ್ = ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವೊದಲಾದುದು ರುದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು, ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದು ಯಾರಲ್ಲಿಯೋ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎನ್ನುವ ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನದಿಂದ ಶಿವನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತನೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವನು. ಹೇಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಾದವೊದಲಾದ ವಿಚಿತ್ರಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕಂಡರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ವಿಚಿತ್ರಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಒಬ್ಬ ಕರ್ತನಿರಬೇಕೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವೆವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಚಿತ್ರಗಳಾದ ಪ್ರಪಂಚರೂಪ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಕರ್ತನು ಆ ವಿಚಿತ್ರ ಕಾರ್ಯಾನುಗುಣವಾದವನೇ ಸರ್ವವನ್ನು ತೆಳೆದವನೂ ಸರ್ವಶಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(5) ಹೀಗೆಯೇ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನದಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

(6) ಹೀಗೆ ಆಗಮದಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರುತ್ತಿರಲು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಗೊಳಿಸುವರು. ಶೈವಾಗಮದಿಂದಲಾಗಲೀ ಅನುಮಾನದಿಂದಲಾಗಲೀ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಜಗತ್ಕಾರಣರೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ—

“ಓಂ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ ಓಂ”

“ಶಾಸ್ತ್ರಂ = ಋಗ್ವೇದಃ ಸಾಮಾಥರ್ವಾಶ್ಚ ಭಾರತಂ ಪಂಚರಾತ್ರಕಂ | ಮೂಲರಾನಾಯಣಂ ಚೈವ ಶಾಸ್ತ್ರಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಯಚ್ಚಾನುಕೂಲಮೇತಸ್ಯ ತಚ್ಚ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ ||” ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಋಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಯೋನಿಃ = ಜ್ಞಪ್ತಿ ಕಾರಣವು, ಯಸ್ಯ ಯಾರಿಗೋ, ತತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿ ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಂ-ತಸ್ಮಾತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ತಥಾಚ ಇದರಿಂದ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅವುಗಳಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಜಗತ್ಕಾರಣರೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. ಮತ್ತೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಯಾರಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೋ ಅವನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೧೧೨ || ೧೧೩ ||

ಶಾಸ್ತ್ರೈಕಸಮುಧಿಗಮ್ಯತ್ವವು (ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವಿಕೆಯು) ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಹೇತುವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಆ ಹೇತುವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದಲೂ, ಅನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಿಲ್ಲದೆ ತಕ್ಕವಾಗುವುದು,

ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿದ ಹೇತುವಿಗೆ ಆಸಿದ್ಧಿಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಕ್ಕೆ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಮ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಅನುಮಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || [ಈಶವಾಕ್ಯತ್ವತಃ] ಇತಿ ಚೇತ್ಯದ್ಗವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಾ |

ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾನುಮಾ ಚ ಸ್ಯಾನ್ಮ ಪೃಥಕ್ಪಾನುಮೇಶ್ವರೇ || ೧೦೪ ||

ಅ || ಇತಿ ಚೇತ್ = ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ತದ್ಗವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಾ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಫಲವ್ಯಭಿಚಾರವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕರಿಸಿ (ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕಾರಣರು ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಆಗಮಕ್ಕೆ) ಈಶವಾಕ್ಯತ್ವತಃ = ಈಶವಾಕ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಹೇತುಗಳಿಂದ, ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾನುಮಾ ಚ ಸ್ಯಾತ್ = ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾನುಮಿತಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಈಶ್ವರೇ = ಜಗತ್ಕಾರಣನಲ್ಲಿ, ಪೃಥಕ್ ಅನುಮಾ ಚ = ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅನುಮಾನವು, ನ = ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಈಶ್ವರೇ = ರುದ್ರನು ಜಗತ್ಕರ್ತನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ, ಪೃಥಕ್ = ಪ್ರತ್ಯೇಕ, ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, ನ = ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಾಧನವನ್ನು ಅನುಮಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಫಲವು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಶಿವಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿ ಅಂತಹ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕರಿಸಿ ಅದೃಷ್ಟಾರ್ಥಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಶಿವಾದಿ ವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಾದರೆ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಾದ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದ ಸಾಧನವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಫಲವು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ೧ 'ವಿಮತಂ ಅಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸಮರ್ಥ ಪ್ರವೃತ್ತಿಜನಕತ್ವಾತ್ ವಿಪ್ರಲಂಬಕ ವಾಕ್ಯವತ್' = ವಿವಾದ ವಿಷಯವಾದ ದೃಷ್ಟಫಲಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಾಧನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಶಿವವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ, ಸಫಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ವಂಚಕನ ಮಾತಿನಂತೆ, ಹೀಗೆ ಶಿವಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿ ಅಂತಹ ಅಪ್ರಮಾಣವಾದ ಶಿವ, ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕರಿಸಿ, ಶಿವಾದಿ ವಾಕ್ಯತ್ವಾತ್ = ಶಿವಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದಲೇ ಅದೃಷ್ಟಾರ್ಥಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, (ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಿವವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ) ೨ ವಿಮತಾನಿ ಅಪ್ರಮಾಣಾನಿ ಶಿವವಾಕ್ಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ = ವಿವಾದ ವಿಷಯಗಳಾದ ಶಿವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲ. ರುದ್ರನ ವಾಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಮತವಾದ ವಾಕ್ಯದಂತೆ. ಹೀಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾಧನಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದರೂ ಫಲವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಸ್ಸಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂಥಾದ್ದೂ ಎಷ್ಟೋ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ನಿಸ್ಸಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಆ ಲಾಭವೂ ಪ್ರಮಾಣವೇ. ಫಲಕಾಣದಿರುವುದಾದರೂ ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಾದಿ ವೈಗುಣ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಕವು. ಅಂದರೆ, ಕರ್ತೃಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾಚಾರ ಮೊದಲಾದ ಸದ್ಗುಣಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ, ಸಫಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ವಾಕ್ಯವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವೇ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಫಲಕಾಣುವುದಾದರೂ ಕಾಕತಾಲೀಯವೆಂದಾಗಲೀ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ವ್ಯಾಮೋಹಕರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳ 'ಜನಂಗಿ ಅಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಉಪಾಯ ವಿಶೇಷ'

ನೆಂದಾಗಲೀ ಆಗಬಹುದು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಫಲಾನುಪಲಬ್ಧಿಯಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳ ವಾಕ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವೇದವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೇಳಿದ ಫಲಗಳು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು. ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವಾದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ದೃಢನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಫಲಾನುಪಲಬ್ಧಿಗೆ ಕರ್ತೃದಿವೈಗುಣ್ಯವೇ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಕ್ಕೆ ದೃಢವಾಗಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಹೇತುವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಫಲವ್ಯಭಿಚಾರವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೂ ಕರ್ತೃದಿವೈಗುಣ್ಯನಿಮಿತ್ತಕವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬಹಳ ಕಡೆ ಫಲಾನುಪಲಬ್ಧಿಯು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಶೈವಾಗಮವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಾಧಕ ಹೇತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (4) 'ವಿಮತಃ ಆಗಮಃ-ವ್ಯಸಾಣಂ ಸಮರ್ಥಪ್ರವೃತ್ತಿಜನಕತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಫಲವ್ಯಭಿಚಾರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವರಿಗೆ 'ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಫಲವ್ಯಭಿಚಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ನಿಮಿತ್ತವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಫಲಸಂವಾದದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು. (5) ವಿಮತಾನಿ ಅಪ್ರಮಾಣಾನಿ ಶಿವವಾಕ್ಯತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಫಲಸಂವಾದಿಯಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶಿವವಾಕ್ಯತ್ವದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವವನಿಗೂ ಫಲಸಂವಾದವುಳ್ಳ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (6) ಮತ್ತು ಯಾರು ಅದೃಷ್ಟಾಂತವುಳ್ಳ ಶೈವಾಗಮಕ್ಕೂ ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮಾಹ್ವಾಸಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ೧ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೋ, ೨ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ೧ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವರಪುರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಎರಡು ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೊಡಲಾರದು. ೨ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನದ ರೀತಿಯು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿರಲು ನಮ್ಮ ಆಗಮವು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣವು, ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಆಗಮವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವೈಷಮ್ಯವು ಕೊಡಲಾರದು. (7) ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನವು ಅಪ್ರಯೋಜಕವು, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪಹೇತುವಿದ್ದರೂ ಆಗಂತುಕವಾದ ವಂಚನೆಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಆ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೊಡಬಹುದೆಂದರೆ—ಹಾಗಾದರೆ, ಶೈವಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಅನುಮಾನವೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವು, ಶಿವವಾಕ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿದ್ದರೂ ಆಗಂತುಕವಾದ ವಂಚನೆಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಇರಬಹುದು ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವು ನಿಮಗೂ (ಶೈವರಿಗೂ) ಸಮವೇ ಆಯಿತು. (8) ಇದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಚೈತ್ಯವಂದನಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲವಷ್ಟೇ? ಕದಾಚಿತ್ ಸತ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ನೀವು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅವರ ಚೈತ್ಯವಂದನಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಕ್ಯವೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಅಂತೂ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದ ಜಗತ್ಕರ್ತನು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರನು. (9) ಹಾಗಾದರೆ, ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತನು

ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಬೇಡ. ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವನು. ಅದಕಾರಣ ಜಗತ್ಕಾರಣನನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಜಗತ್ಕಾರಣನಲ್ಲಿ ೧ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರಿಯಾದ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಸ್ವತಂತ್ರಾನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರಿಯಾದ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವುದು ನಮಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ. ಅಂತಹ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ೨ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರಿಯಾದ ಸ್ವತಂತ್ರಾನುಮಾನವೂ ಜಗತ್ಕಾರಣನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜಗತ್ಕರ್ತನು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಲಿಕ್ಕೆ ‘ಕ್ಷಿತ್ಯಂಕುರಾದಿಕಂ ಸಕರ್ತೃಕಂ ಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಯಾವ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಆ ಅನುಮಾನವು ೧ ಕಾರಣಾದಿಗಳ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವುಳ್ಳ ಕರ್ತನಿಂದ ಜನ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, ೨ ಕರ್ತೃಜನ್ಯತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಭೂತಗಳಾದ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾದಿಗಳ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವುಳ್ಳ ಕರ್ತೃಜನ್ಯತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಘಟಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕುಲಾಲಾದಿಗಳು ಘಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ? ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ, ಕರ್ತೃಜನ್ಯತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಿದರೆ) ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು. ಜೀವರಿಗೇನೇ ಅದೃಷ್ಟದ್ವಾರಾ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದು. (10) ಹಾಗಾದರೂ ಅದೃಷ್ಟದ್ವಾರಾ ಜೀವರಿಗೇನೇ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸುವವರೂ ಕೂಡ ಕೊನೆಗೆ ಅದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ತಥಾಚ ಅವನೇ ಜಗತ್ಕರ್ತನೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾದವನಿಂದ ಅದೃಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಬೇಕಾದ ಅತಿಶಯಾದಿಗಳು ಏನೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಅದೃಷ್ಟ ನಿಯಾಮಕನಾದವನೊಬ್ಬನು ಇದ್ದಾನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. (11) ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು? ಅಭೂತ್ವಾಭಾವಿತ್ಯದಿಂದ (ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದದ್ದು ಈಗ ಇರುವುದರಿಂದ) ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಭೂತ್ವಾಭಾವಿತ್ಯವೇ ಕಾರ್ಯತ್ವವು. (12) ‘ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವಂ ಕಾರ್ಯತ್ವಂ’ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಥಂಚಿತ್ ಕಾರ್ಯತ್ವದಿಂದ ಅಭೂತ್ವಾಭಾವಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇದ ಹೇಳಿದರೂ ಅಭೂತ್ವಾಭಾವಿತ್ವರೂಪ ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಗಾಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಸರ್ವತ ಸಮುದ್ರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದವುಗಳಾಗಿ ಈಗ ಇರುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. (13) ಹಾಗಾದರೆ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಯವತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಾವಯವತ್ವವೆಂದರೆ ೧ ಸಮವಾಯಿಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕುದು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಸಮವಾಯಿಕಾರಣವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ) ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ೨ ಪರಿಣಾಮಿಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕುದು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ವಾದಿಗಳಿಗೆ (ತಾರ್ಕಿಕರು ಪರಿಣಾಮಿಕಾರಣವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ) ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ಮತ್ತು ಯಾರೂ ಕಾರ್ಯತ್ವಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ (ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ) ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ಅವರು ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆನ್ನುವುದನ್ನೇ ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಯಾರು? ಸಮವಾಯಿಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆನ್ನುವುದನ್ನು ಸುತರಾಂ ಒಪ್ಪಲಾರರು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯತ್ವಾನುಮಾನವು

ದುಷ್ಟವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಜಗತ್ಕರ್ತನೆಂದು ಸಿದ್ಧನಾಗಲಾರನು. (14) ಮತ್ತು 'ವಿವಾದಾಧ್ಯಾಸಿತಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನಾಧಾರಜಂ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಈಶ್ವರನು ಸಿದ್ಧನಾಗಲಾರನು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜೀವರಿಗೇನೇ ಅದೃಷ್ಟ ದ್ವಾರಾ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನಾಧಾರತ್ವವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವು ಬರುವುದು. (15) ಮತ್ತು 'ಪೃಥಿವ್ಯದಕೇ ಪ್ರಯತ್ನವತಾ ಧೃತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನ ದಲ್ಲಿಯೂ ಅದೃಷ್ಟದ್ವಾರಾ ಧಾರಣಾನುಕೂಲಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ ಜೀವರನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಿದ್ಧ ಸಾಧನತ್ವರೂಪದೋಷವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಸಂಯೋಗವು ಫಲಪತನದಲ್ಲಿಯೂ, ವೇಗವು ಶರೀರಾದಿಪತನದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಯತ್ನವು ಆಕಾಶಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಿಶರೀರಾದಿಗಳ ಪತನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪೃಥಿವ್ಯದಕಗಳ ಪತನದಲ್ಲಿ ಕ್ಲೃಪ್ತ ಗಳಾದ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜೀವಾದೃಷ್ಟವೇ ಗುರುತ್ವಕಾರ್ಯಪತನಪ್ರತಿಬಂಧಕ ವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು. ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಲಭ್ಯವಾದುದು. ಅಂತೂ ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನ ಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಸಾಧ್ಯವರ್ಯವಸಾನ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧಿಯು ಈ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಪಾತಿತ್ವ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂದಿಗ್ಧಾಸಿದ್ಧವು. ಪೃಥಿವೀಸಮುದ್ರಗಳು ಆತಿದೊಡ್ಡ ಪದಾರ್ಥ ಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪತನವು ನಮಗೆ ಕಾಣದೆ ಇರಬಹುದು. (16) ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರಯತ್ನವದ್ವಿನಾಶ್ಯಂ ವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವು ಸಂದಿಗ್ಧಾಸಿದ್ಧವು. (17) ಮತ್ತು ಈ ಅನುಮಾನಗಳೆಲ್ಲವೂ (೧) ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಕಂ ವಿಕರ್ತೃಕಂ ಅನುಪಲಭ್ಯಮಾನಕರ್ತೃಕತ್ವಾತ್ ಗಗನವತ್=ಭೂಮಿಮೊದಲಾದುದು ಕರ್ತನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲ, ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಕರ್ತನನ್ನು ನಾವು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ, ಆಕಾಶದಂತೆ. (೨) ವಿವಾದಾಧ್ಯಾಸಿತಂ ಕರ್ಮ ನ ಪ್ರಯತ್ನಾಧಾರಜಂ ಅನುಪಲಭ್ಯಮಾನ ಸ್ವಜನಕ ಪ್ರಯತ್ನಾಧಾರಕತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್=ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಕರ್ಮವು ಪ್ರಯತ್ನಾಧಾರಜನ್ಯವಲ್ಲ, ಕರ್ಮವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನಾಧಾರನು ಕಾಣದಿರು ವುದರಿಂದ. (೩) ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನೇ ಪೃಥಿವ್ಯದಕೇ ನ ಪ್ರಯತ್ನವತಾ ಧೃತೇ ಅನುಪಲಭ್ಯಮಾನ ಸ್ವಜನಕ ಪ್ರಯತ್ನವತ್ಕತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್' = ವಿವಾದವಿಷಯಗಳಾದ ಪೃಥಿವೀ ಜಲಗಳು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಲ್ಲ, ಧಾರಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನ ವುಳ್ಳವನು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ, (೪) ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರಯತ್ನವದ್ವಿನಾಶ್ಯಂ ಅನುಪಲಭ್ಯಮಾನ ಸ್ವವಿನಾಶಕ ಪ್ರಯತ್ನವತ್ಕತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್=ಭೂಮಿಮೊದಲಾದುದು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ ವನಿಂದ ವಿನಾಶ್ಯವಲ್ಲ, ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನು ಕಾಣದಿರುವು ದರಿಂದ, ಹೀಗೆ ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (ಯಾವ ಹೇತುವಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸ ತಕ್ಕ ಮತ್ತೊಂದು ಹೇತುವಿದೆಯೋ, ಅದು ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿತವು.) ಅನುಪಲಭ್ಯಮಾನತ್ವವೆಂದರೆ- ನಮ್ಮ ಉಪಲಬ್ಧಿಗೆ ಆಯೋಗ್ಯವಾದುದು. (18) 'ಕಾರ್ಯಾಯೋಜನ ಧೃತ್ಯಾದೇಃ ಪದಾ ತ್ಪ್ರತ್ಯಯತಃ ಶ್ರುತೇಃ | ನಾಕಾತ್ಮಂಖ್ಯಾ ವಿಶೇಷಾಚ್ಚ ಸಾಧ್ಯೋ ವಿಶ್ವಜಿದವ್ಯಯಃ ' ಎಂದು ಉದಯನಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನಾಂತರಗಳಿಂದ ಜಗತ್ಕರ್ತನು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ನೆಂದರೆ- ಜಗತ್ಕಾರಣನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸುವ ಈ ಸ್ವತಂತ್ರಾನುಮಾನಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವೇ ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು. (19) ಮತ್ತು ಶಿವಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕಾರಣರು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನವೋ ಅದೂ (೧) ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರಿಯಾದುದೋ, (೨) ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವೋ, (ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರಿಯಾದುದೋ) (೧)ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕೇವಲ ಭಗವತ್ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಾನು

ಸಾರಿಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. (೨) ಕೇವಲ ಪಂಶೇಷಾನುಮಾನವು ಈಶ್ವರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಈಶ್ವರನು ಜಗತ್ಕರ್ತನೆನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು || ೧೧೪ ||

ಏಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಪುಂಸ್ತ್ವಹೇತು ಬಲಾದೇವ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇನೈವ ವರ್ತ್ಮನಾ |

ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಮೇತೇನ ಕಾರಣಸ್ಯ ಬಲಾದ್ಭವೇತ್ || ೧೧೫ ||

ಅ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇನೈವ ವರ್ತ್ಮನಾ=ಶೈವಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವ ಮಾರ್ಗದಿಂದಲೇ, (ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷತ್ವದಿಂದಲೇ) ಪುಂಸ್ತ್ವಹೇತು ಬಲಾದೇವ=ಪುಂಸ್ತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ, (ಅಂದರೆ, ಶಿವಃ ನ ಜಗತ್ಕಾರಣಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್ ದೇವದತ್ತವತ್=ಶಿವನು ಜಗತ್ಕಾರಣನಲ್ಲ, ಪುರುಷನಾದುದರಿಂದ ದೇವದತ್ತನಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ), ಏತೇನ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ, ಕಾರಣಸ್ಯ=ಜಗತ್ಕಾರಣನಿಗೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಂ=ಋಗಾದಿಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಭಿವ್ಯಂಜಕ ಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವುದು, ಬಲಾತ್=ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸದಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಶಿವಃ ನ ಜಗತ್ಕಾರಣಂ ಎಂದು ಶಿವನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಸಾಧಿಸುವವರಿಗೆ ಪಕ್ಷನಾದ ಶಿವನೇ ಸಿದ್ಧನಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ— 'ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಂ ಶಿವಸಿಷ್ಟಂ' ಎಂದು ಪಂಶೇಷಾನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಿನಗೂ ಶಿವನು ಸಿದ್ಧನಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ (2) ಪಂಶೇಷಾನುಮಾನಮಾಡುವ ನಮಗೆ ಲೋಕಪ್ರವಾದಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವನೆಂದರೆ ನಮಗೂ ('ಶಿವನು ಜಗತ್ಕಾರಣನಲ್ಲ' ಎಂದು ಸಾಧಿಸುವ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳಿಗೂ) ಲೋಕಪ್ರವಾದಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವವನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. (3) ಹಾಗಾದರೆ 'ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಂ ಶಿವನಿಷ್ಠಂ ಅನ್ಯತ್ರಾನುವಸತ್ತಿ ಸತ್ಯಾಂ ಕಿಂಚಿನ್ನಿಷ್ಠತಯಾ ಪ್ರಮಿತತ್ವಾತ್' ಎಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದ ಪಂಶೇಷಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪಕ್ಷಸಾಧ್ಯಾದಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶಿವೋ ನ ಜಗತ್ಕಾರಣಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರತಿಪಕ್ಷವಾಗಲಾರದು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ನೀವು ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಸಾಧ್ಯಗಳು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ನಮ್ಮ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರತಿಪಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯವೇ ಇರಬೇಕೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ, ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ. (4) ಹಾಗಾದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯಸಿದ್ಧಿಯು ಅನುಪವನ್ನವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಆಗಲಿ, ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವಸಾಧಕ ಅನುಮಾನಗಳು ದೂಷಿತಗಳಾಗಿವೆ. (5) ಹೀಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣನನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಸ್ವತಂತ್ರಾನುಮಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣನಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೈಕಸಮುಧಿಗಮ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾತ್ರ ಹೇತುವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೧೧೫ ||

ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಅನುಮಾನದಿಂದ ವೇದ್ಯನಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನಾನೇದವಿನ್ಮ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿರಿತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯತಃ |

ತರ್ಕೋ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ಶಕ್ತೋ ನೇಶಿತಾರಂ ಕಥಂ ಚೇನ ||

ವನಕೃತ್ವಾದಿರೂಪೇಣ ಪಕ್ಷಭೂತಸ್ಯ ಚೇಶಿತುಃ || ೧೧೬ ||

ಕಿಂಚಿಜ್ಜ್ಞಾತ್ವಂ ಹಿ ಪುಂಸ್ತ್ವೇನ ಶಕ್ಯಂ ಸಾಧಯಿತುಂ ಸುಖಂ |

ವೃಕ್ಷಕೃನ್ನಾಖಿಲಂ ವೃಕ್ಷಂ ವೇತ್ತಿ ಪುಂಸ್ತ್ವಾದ್ಧಿ ಚೈತ್ರವತ್ ||೧೧೧||

ಅ || ನಾವೇದವಿತ್ = 'ನಾವೇದವಿನ್ಮನುತೇದಂ ಬೃಹಂತಂ' ವೇದಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲದವನು ಪೂರ್ಣನಾದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರನು, ನ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿಃ = 'ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿರಾಪನೇಯಾ' ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಆಗಲಾರದು, ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯತಃ = 'ನೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ನಾನುಮಾನಂ ವೇದಾ ಹ್ಯೇವೈನಂ ವೇದಯಂತಿ' ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಿಳಿಸಲಾರವು, ಅನುಮಾನವೂ ತಿಳಿಸಲಾರದು, ವೇದಗಳೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ, ಇದುವೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯ (ಶ್ರುತಿ)ಗಳಿಂದ, (ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯನಲ್ಲನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ತರ್ಕಃ = ಅನುಮಾನವು, ಈಶಿತಾರಂ = ಜಗತ್ಕರ್ತನನ್ನು, ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ = ತಿಳಿಸಿಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ, ಕಥಂಚನ = ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೂ, ವಿಶೇಷವಾಗಿಯೂ, ನ ಶಕ್ತಃ = ಸಮರ್ಥವಾಗಲಾರದು. (ಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ ಇದುವೊದಲಾದ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನದಿಂದ ದುಷ್ಪವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಯುಕ್ತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ವನಕೃತ್ವಾದಿರೂಪೇಣ = 'ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕರ್ತೃರಹಿತಂ ವನಂ ಸಕರ್ತೃಕಂ ಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್' ಪ್ರಸಿದ್ಧಕರ್ತೃವಿರಹಿತವಾದ ಅರಣ್ಯವು ಕರ್ತೃಸಹಿತವಾಗಿದೆ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅರಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಯಾವನು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನೋ ಆ ಆಕಾರದಿಂದ ಮತ್ತು ಪರ್ವತಧಾರಕತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮದಿಂದ, ಪಕ್ಷಭೂತಸ್ಯ ಚ = ಸಾಧ್ಯಪ್ರಕಾರಕ ಸಂದೇಹ ವಿಶೇಷ್ಯನಾದ, ಈಶಿತುಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, (ಜಗತ್ಕಾರಣನಿಗೆ) ಪುಂಸ್ತ್ವೇನ = ಪುರುಷತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ, ಕಿಂಚಿಜ್ಜ್ಞಾತ್ವಂ = ಅಲ್ಪಜ್ಞಾತ್ವವು, ಸುಖಂ = ಸುಖವಾಗಿ, ಸಾಧಯಿತುಂ = ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ಶಕ್ಯಂ ಹಿ = ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಷ್ಟೇ. (ಈಶ್ವರಃ ಕಿಂಚಿಜ್ಜ್ಞಾಃ ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್ ದೇವದತ್ತವತ್ = ಈಶ್ವರನು ಅಲ್ಪಜ್ಞನು ಪುರುಷನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ದೇವದತ್ತನಂತೆ. ಎಂದನುಮಾನವು.) (ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ತಾನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲಾರನೆಂದು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ) ವೃಕ್ಷಕೃತ್ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಕರ್ತನಿಲ್ಲದಿರುವ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್ = ಪುರುಷತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಚೈತ್ರವತ್ = ಚೈತ್ರನಂತೆ, ಅಖಿಲಂ = ಆರಂಭಕ ಅವಯವ ಸಂಖ್ಯಾ ಫಲ ಪರಿಮಾಣವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ವೃಕ್ಷಂ = ಮರವನ್ನು, ನ ವೇತ್ತಿ = ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. 'ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಯಾರು ಯಾವುದನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅವೆಲ್ಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ || ೧೧೧ || ೧೧೨ ||

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತ್ವ-ಅಶರೀರತ್ವ-ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನ - ಇಚ್ಛಾಪ್ರಯತ್ನವತ್ವ ದುಃಖಾದಿ ರಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಯಾ ಸ್ಪರ್ಧಿ ನಾನುಮಾನಂ ಪರೇಶಿತುಃ |

ಶಕ್ತಂ ವಿಜ್ಞಾಪನೇ ಚಾತಿಪ್ರಸಂಗೋನುಮಯೇದೃಶಾ || ೧೧೩ ||

ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ಪ್ರಕಾರಗಃ ಶೃಂಗೀ ಪುಷ್ಪವತ್ ಖಂ ಸುತೈರ್ಯುತಾ |

ಚಿತ್ರಣೀ ಚ ರಸಃ ಪಷ್ಕೋರಸತ್ವಾತ್ ಸೋತ್ತರೋ ಭವೇತ್ ||೧೧೯||

ಅ || ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಯಾ = ಇದುವೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರವಿರುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ, ಸ್ಪರ್ಧಿ = ಸತ್ವತಿಪಕ್ಷಿತವಾದ, ಅನುಮಾನಂ = ಅನುಮಾನವು, ಪರೇಶಿತುಃ = ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ವಿಜ್ಞಾನೇ = ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ನ ಶಕ್ತಂ = ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಈಶ್ವರಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಆಭಾಸಸಮಾನಯೋಗಕ್ಷೇಮವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಈದೃಶಾ = ಇಂತಹ, ಅಂದರೆ, ಆಗಮಾದಿಗಳ ಸಹಾಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅತ್ಯಂತ ಅತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ, ಅನುಮಯಾ = ಅನುಮಾನದಿಂದ, ಅತಿಪ್ರಸಂಗಶ್ಚ = ಅತಿಪ್ರಸಂಗವೂ ಕೂಡ, (ಬರುತ್ತದೆ.) (ಅತಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ) (೧) ತುರಗಃ ಶೃಂಗೀ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ = ಕುದುರೆಯು, ಕೊಂಡುವುಳ್ಳದ್ದು, ಪಶುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, (೨) ಖಂ ಪುಷ್ಪವತ್ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ = ಆಕಾಶವು ಪುಷ್ಪವುಳ್ಳದ್ದು, ಪದಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (೩) ಚಿತ್ರಣೀ ಚ ಸುತೈಃ ಯುತಾ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ = ವಂಧ್ಯೆಯು ಮಕ್ಕಳುಳ್ಳವಳು ಸ್ತ್ರೀಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಂಸ್ಕೃತಳಂತೇ, (೪) ಪಷ್ಕೋರಸಃ ಸ್ಪೋತ್ತರಃ ಭವೇತ್ ರಸತ್ವಾತ್ ಪ್ರಥಮರಸವತ್ = ಆರನೇ ರಸವು ತನ್ನಿಂದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಎಳನೇ ರಸವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುವುದು, ರಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನೇ ರಸದಂತೆ. (ತಥಾಚ) ಆಗಮಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಈಶ್ವರಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ಈ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಕೇವಲಾನುಮಾನವು ಈಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾರದು. || ೧೧೮ || || ೧೧೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ವಿಚಾರಶಾಸ್ತ್ರ (ಅನುಮಾನರೂಪ ವ್ಯಾಯನಿಬಂಧನಶಾಸ್ತ್ರ) ವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು ಜಗತ್ಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದು ವ್ಯಾಹತವೆಂಬುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಉಪಕ್ರಮಾದಿಲಿಂಗೇಭ್ಯೋ ನಾನ್ಯಾ ಸ್ಯಾದನುಮಾ ತತಃ || ೧೨೦ ||

ಅ || ತತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಅಂದರೆ, ಕೇವಲಾನುಮಾನವು ಕಾಮಚಾರಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಪಕ್ರಮಾದಿಲಿಂಗೇಭ್ಯಃ = ಉಪಕ್ರಮ ಉಪಸಂಹಾರ ಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದಲೂ, ಆಗಮಾನುಗ್ರಹಿತಗಳಾದ ಅನುಮಾನಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದಲೂ, ಅನ್ಯಾ = ಬೇರೆಯಾದುದು, ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || (೧) ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಆಗಮಗಳ ಸಾಹಾಯ್ಯವದೆಯೋ ಅವುಗಳೇ ಸದನುಮಾನಗಳು. ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳು ಅಪಾರುಷೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾದಿಗಳು ಶಾಸ್ತ್ರವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧಿತಗಳಾಗಿವೆ. (೨) ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲರ್ಹನಾದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಅನುಮಾನವು ಜಗತ್ಕಾರಣನನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡಲಾರದು.

(ಸಾ ರಾಂ ಶ.)

ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಶೈವಾಗಮಃ ಪ್ರಮಾಣಂ ರುದ್ರ ಪ್ರೋಕ್ತತ್ವಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಫಲಕರ್ಮ ವಿಧಾಯಕ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮವತ್=ರುದ್ರನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮವು ಪ್ರಮಾಣವು ರುದ್ರನು ಹೇಳಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಫಲವುಳ್ಳ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಂತೆ, ಎಂದರೆ, ಇದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ವಿಮತಾಗಮಃ ಅಪ್ರಮಾಣಂ ರುದ್ರ ಪ್ರೋಕ್ತತ್ವಾತ್ ಫಲವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಕರ್ಮವಿಧಾಯಕ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮವತ್=ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾದ ಅಗಮವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ, ರುದ್ರನು ಹೇಳಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಫಲವ್ಯಭಿಚಾರಿ (ಕರ್ಮಮಾಡಿದರೂ ಫಲ ಸಿಗದಿರುವ) ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕ ಶೈವಾದ್ಯಾಗಮಗಳಂತೆಯೇ, ಎಂದೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ವಿವಾದಪದಂ ಸಕರ್ತೃಕಂ ಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ ಯಃ ಕರ್ತಾ ಸ ಚ ರುದ್ರಃ=ವಿವಾದವಿಷಯವಾದುದು ಕರ್ತೃಜನ್ಯವು ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರು ಕರ್ತನೋ ಅವನು ರುದ್ರನು, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನಾಂತರವು ರುದ್ರನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಮತಃ ಜಗತ್ಕಾರಣಂ ನ ಭವತಿ ಚೇತನತ್ವಾತ್ ಚೈತ್ರವತ್=ವಿಮತನು ಜಗತ್ಕಾರಣನಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಚೇತನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚೈತ್ರನಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪರಾಹತವಾಗಿದೆ. (3) ಈ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣನಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (4) 'ನಾನೇದವಿನ್ಮನುತೇ(ದಂ)ತಂ ಬೃಹಂತಂ ಸರ್ವಾ ನುಭೂಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಾಂಪರಾಯೇ' 'ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿರಾಪನೇಯಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ನೈನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹಂಯು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಗಮ್ಯನಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (5) ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯತ್ವಹೇತುವಿನಿಂದ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತೆಯ ಬಲದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದವನೊಬ್ಬನು ಸರ್ವಕರ್ತನೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಲಾಂಕಿಕ ಕರ್ತೃನವೇಕ್ಷೋತ್ಪತ್ತಿಕ ವನಕರ್ತಾ, ಕಿಂಚಿಜ್ಞಃ ಕಿಂಚಿತ್ಕರ್ತಾ ಚ ಪುಂಸ್ತ್ವಾತ್ ಸಮ್ಮತವತ್=ಲಾಂಕಿಕ ಕರ್ತೃನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ವನವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನು ಅಲ್ಪಜ್ಞನು, ಅಲ್ಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು, ಪುರುಷನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸಮ್ಮತನಂತೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕರ್ತೃನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಆ ವೃಕ್ಷವನ್ನೇ ಸಂಪೂರ್ಣ ತಿಳಿದವನಲ್ಲ, ಪುರುಷನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸಮ್ಮತನಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಶ್ರೀ ಹಂಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದುದಲ್ಲ. (6) ಈಶಾನುಮಾನವು ಅನೇಕ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾನುಮಾನದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— (೧) ತುರಗಃ ಶೃಂಗೀ, ೨ ಖಂ ಪುಷ್ಪವತ್, ೩ ವಂಧ್ಯಾ ಪುತ್ರವತೀ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ ಸಂನುತವತ್=ಕುದುರೆಯು ಕೋಡುವುಳ್ಳದ್ದು, ಆಕಾಶವು ಪುಷ್ಪವುಳ್ಳದ್ದು, ಬಂಜೆಯು ಮಕ್ಕಳುಳ್ಳವಳು, ಪದಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದರಂತೆ. ೪ ಪಷ್ಕೋರಸಃ ಸ್ವೋತ್ತರರಸಃ ರಸತ್ವಾತ್ ಪ್ರಥಮರಸವತ್=ಆರನೇ ರಸವು ಮೇಲಿನದ್ದಾದ ಎಳನೇ ರಸವುಳ್ಳದ್ದು, ರಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನೇ ರಸದಂತೆ. ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವು, ಹೇತುವಿದೆ.) ಹೀಗೆ ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಅವುಗಳು ವಕ್ಷತುಲ್ಯಗಳು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬಾಧವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಈಶಾನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬಾಧವು ತುಲ್ಯವೇ. ಶ್ರೀ ಹಂಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯನೆಂದರೆ ಅಶ್ವತ್ಥಂಗಾದಿಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ

ಅಯೋಗ್ಯಗಳು. ಆದಕಾರಣ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ಮೊದಲಾದ ದೂಷಣಗಳಿಂದ ಪರಾಹತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರಾನುವಾನವು ಜಗತ್ಕಾರಣನನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಾರದು.

ಆದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನನಿರಾಕರಣವು.

(1) ಆದ್ವೈತಿಗಳು 'ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಯೋನಿಃ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವರು. ಅದು ಸರ್ವಥಾ ಆಯುಕ್ತವು. ಆ ಆರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತವಾದುದಕ್ಕೆ (ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಕ್ಕೆ) ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕಾರಣತ್ವವು ಹೇತುವಾಗಲಾರದು. ಯಾರು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವನೋ? ಅವನು ಜಗತ್ತನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರಣತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ವೇದವೂ ಕೂಡ ಸಕಲಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅನಂತಾ ನಂತ ಪದಾರ್ಥಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡೋಣದಂದಿಲ್ಲ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಜಗತ್ತಿನ ಏಕದೇಶವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು? (3) ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾಗಿ ಹೇಳಿದ (ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವನ್ನೇ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವದಿಂದ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು (ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿಲ್ಲದಿರುವುದು.) ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವವನು ವೇದಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾರನಷ್ಟೆ. ಆಗಮದಿಂದ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ— ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನೇ ಆಗಮದಿಂದ ಏಕೆ ಸಾಧಿಸಬಾರದು? ಮತ್ತು ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಈಕ್ಷಣರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಜನ್ಮಾದಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪುನರುಕ್ತಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (4) ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ ವೇದವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದಾಶಂಕಾ ಬಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರಣತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಾಗಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೇವಲ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಿಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. (5) ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಆಶಂಕೆಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ವಿಯದಧಿಕರಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಆಶಂಕೆಯೂ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರೆ ಹಾಗಾದರೆ ಅದರಿಂದಲೇ ಇದು ಗತಾರ್ಥವಾಗುವುದು. (6) ಮತ್ತು ವೇದವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಶಂಕೆಯೇ ನಿರ್ಮೂಲವು. ಅದನ್ನು ಮಾಡಿದವನೇ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬುವ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಘಟಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದವನಿಗೂ ಘಟಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (7) ಮತ್ತು ವೇದವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆನ್ನುವ ವೇದಕರ್ತೃತ್ವವು ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಾಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ, ಬಹ್ಮ ವೇದವಿಷಯಾತ್ ಅಧಿಕವಿಷಯಜ್ಞಂ ತತ್ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ = ಬ್ರಹ್ಮನು ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ

ದ್ದಾನೆ ಅದನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, 'ಯಃ ಯಾವದರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಸ್ಯ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾ ಸಃ ತತೋವ್ಯಧಿಕಮರ್ಧಂ ಜಾನಾತೈವ ಯಥಾಪಾಣಿನ್ಯಾದಿಃ' = ಯಾರು ಎಷ್ಟು ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರೋ ಅವರು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ, ವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಪಾಣಿನ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಾದರೂ ಆಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನು, ಆದ ಕಾರಣ ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ — ಈ ವೇದಪ್ರಣೇತೃತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? (೧) ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪದಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂದೋ? (೨) ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಉಚ್ಚಾರಣವೋ? ೧ ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವೇದವು ಪಾರುಷೇಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನಂತೆ ಉಚ್ಚಾರಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೩) ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾವು ಹೇಗೆ ಆರೋಪಿತವಾಗುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ವೇದವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ವೇದಕರ್ತೃತ್ವವೆಂದರೆ ವೇದಾರೋಪಾಧಿಷ್ಠಾನತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ, ಎಂದರೆ — ಹಾಗಾದರೆ ಪಾಣಿನ್ಯಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರವು ಪಾಣಿನಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹೀಗಾದರೆ ವೇದಾರೋಪಾಧಿಷ್ಠಾನತ್ವದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು? ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೋ ಅದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರವೆಂಬುವ ಭ್ರಮಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಆರೋಪಿತತ್ವವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆರೋಪ್ಯವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯಭೂತವಾದ ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಆರೋಪಿತತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರದಂತೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ ವಿಜ್ಞಾನಜನಕತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅವಿದ್ಯೆಯು ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಆವರಣಾದಿಶಕ್ತಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತಾತ್ವಿಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಜೈತನ್ಯವು ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಆವರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದು ಸಂಯುಕ್ತ. (೪) ಆಗಲಿ, ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯು ಆರೋಪ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಆರೋಪ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯು ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿರಲಿ, ಅದಾಗ್ಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವೇದದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಕರಣತ್ವಶಕ್ತಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವ ಶಕ್ತಿಯು ಅಂದರೆ, ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಆರೋಪ್ಯವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆರೋಪ್ಯವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನಕರಣತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಜ್ಞಾನಕರ್ತೃತ್ವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಆರೋಪಿತವು ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ವೇದಾರೋಪಾಧಿಷ್ಠಾನತ್ವದಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿವಿವರ್ತತ್ವವು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಮತ್ತು ಹಾವಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಯ ಜನಕತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆರೋಪ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯೂ, ಆರೋಪಾಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವಿಕವೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕದೋಷಗಳು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು

ಸರಿಯಲ್ಲ. ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. || ೧೨೦ || ೧ || ೧ || ಅಧಿ || ೩ ||

ಸಮನ್ವಯಾಧಿಕರಣವು.

ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೆಂದಾಗಲಿ ಆದಾಗ್ಯೂ (೧) ಏಕ ಏವ ರುದ್ರೋ ನ ದ್ವಿತೀಯೋಽವತಸ್ಥೇ (೨) ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸ್ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ (೩) ಪ್ರಥಾನಾದಿದಮಾವಿರಾಸೀತ್ (೪) ಜೀವಾದ್ಭವಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಹರ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಮೊದಲಾದ ಚೇತನಂಗೂ ಪ್ರಥಾನಾದಿ ಅಚೇತನಗಳಿಗೂ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಹಾಗಾದರೆ, ಏಕ ಏವ ರುದ್ರಃ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ವಿಷ್ಣುಪರವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಭಿಜ್ಞರು ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಶಿವಾದ್ಯರ್ಥಪರವನ್ನಾಗಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಆದಕಾರಣ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ, ಎಂಬುವ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು

“ಓಂ ತತ್ತ ಸಮನ್ವಯಾತ್ ಓಂ”

ಎಂಬುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು.

ಅನ್ವಯಾತ್ = ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ಲಿಂಗಸಮುದಾಯದಿಂದ, ಸಮ್ = ಶಾಸ್ತ್ರವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, (ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ) ಸಮ್ = ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ಅನ್ವಯಾತ್ = ಶಕ್ತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯರೂಪ ಸಂಬಂಧವು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ, ತತ್ತ = ವಿಷ್ಣೋಽಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿಯು (ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಂಟಾಗುವ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನು.) ಅಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರೈಕಸಮಧಿಗಮ್ಯನು. ಶಿವ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಲ್ಲ.

ಅದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ತ ಏವಾನ್ವಯನಾಮಾನಸ್ತೈಸ್ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರವಿಚಾರಿತೇ |

ಮುಖ್ಯಾರ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ನಾಪರಃ || ೧೨೧ ||

ಅ || ತ ಏವ = ಆ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳೇವೆ, ಅನ್ವಯನಾಮಾನಃ = ಅನ್ವೀಯಂತೇ ವಾಕ್ಯಾನಿ ಏತೈಃ = ಇವುಗಳಿಂದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷಯವಾದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಭೂತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ವಯವೆಂಬುವ ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳು. ತೈಃ = ಅವುಗಳಿಂದ, ಸಮ್ಯಕ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಪ್ರವಿಚಾರಿತೇ ಸತಿ = ಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿಚಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ = ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ = ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಃ = ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನು, ಅಪರಃ ನ = ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥರಲ್ಲ. (ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ‘ಉಪಕ್ರಮಾದಿ’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯೌಗಿಕವಾದ ಅನ್ವಯ ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು.

ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಆಪಾತಪ್ರತೀತಿಯಾಗಲೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃಗಳ ವಚನವಾಗಲೀ ಲಿಂಗವಾಗಲಾರದು. ಅವುಗಳು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೆ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳೇ ಅವ್ಯಭಿಚಾರಿತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗವು (೨) ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸನ್ನಿಹಿತ ವಿಪ್ರಕರ್ಷಗಳಿಂದಲೂ ಸಾವಕಾಶ ನಿರವಕಾಶತ್ವಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಬಲಾಬಲ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿರೋಧವು ಬಂದರೆ ಪ್ರಬಲದಿಂದ ದುರ್ಬಲವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿಚಾರವು ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರವಿಚಾರಣವು. ಆದಕಾರಣ ಕೇವಲ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳು ಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರವಿಚಾರರೂಪವಾದ ಆವಾಂತರ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗಗಳು. ಆದಕಾರಣ ಅವಿಚಾರಿತಗಳಾದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕ್ವಚಿತ್ ತಾತ್ಪರ್ಯವ್ಯಭಿಚಾರವು ತೋರಿದರೂ ಇಂತಹ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರವಿಚಾರಿತಗಳಾದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವ್ಯಭಿಚಾರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ 'ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರವಿಚಾರಿತೇ' ಎಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. (೩) ತಥಾಚ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನಾಗಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವರ ವರ್ಣ ವದ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಆದಕಾರಣ ಲಕ್ಷಣವು ಯುಕ್ತವೇ || ೧೨೧ || ೧ || ೧ || ೪ ||

ಈಶ್ವರತ್ಯಾಧಿಕರಣವು.

ಸ. ರ. ವಿ — 'ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ' 'ಯದ್ವಾಚಾಽನಭ್ಯುದಿತಂ' ಏತದಪ್ರಮೇಯಂ ಧ್ರುವಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವ, ವೇದವೇದ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುವ ಆಶಂಕಾ ಪರಿಹಾರರೂಪವಾಗಿ "ಓಂ ಈಶ್ವರೇ ನಾರಾಶಬ್ದಂ ಓಂ" ಎಂಬುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ತ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (೧) ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನಾಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈಶ್ವರತ್ಯಾಧಿಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — 'ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ' ಯಾರದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ವಚನಗಳು ಹೊರಟುಹೋಗಿರುತ್ತವೋ ಅಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, 'ಅಶಬ್ದಮಸ್ಪರ್ಶಂ' ಯಾರಿಗೆ ಶಬ್ದವು ವಾಚಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂದರೆ, ಶಬ್ದದಿಂದ ಅವಾಚ್ಯನು, ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ 'ಶಬ್ದೋ ನ ಯತ್ರ ಪುರುಕಾರಕವಾನ' ಯಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯನೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (೨) ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯು ದ್ರವ್ಯ-ಗುಣ-ಕ್ರಿಯಾ-ಜಾತಿ ಇವುಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. 'ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ' 'ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ೧ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಮ್ಯತ್ವವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (೩) ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾತ್ಸರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಸಂಶಬ್ದದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ'ನೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಉಪಾಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳು ನಿಶ್ಚಯೋಪಾಯಗಳು. ಅವುಗಳಿಂದ ನಾವು ಕಲಿತ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಕಥಂಚಿತ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕತ್ವವು ನಿರ್ಧಾರಿತವಾದರೂ ನಾವು ಕಲಿಯದಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಪರತ್ವ

ನಿರ್ಧಾರಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಅನಂತಾ ವೈ ವೇದಾಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿರವಧಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನಂತಾನಂತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಜ್ಞಾನವು ನಮಗೆ ಆಪರಿಮಿತ ಕಲ್ಪಗಳಿಂದಲೂ ಆಗಲಾರದು. ಶಾಸ್ತ್ರೈಕದೇಶವು ಬ್ರಹ್ಮಪರವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು ನಿಷ್ಫಲವು. ಏಕದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದೂ ಶಂಕೆಯು ಬರಬಹುದು. ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದ ಕಾರಣ ವೇದೈಕದೇಶವಾದ ನಮಗೆ ತಿಳಿದ ವೇದಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಶಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವ ನಿರ್ಣಯವೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಸರ್ವ ಗುಣವರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ (೧) ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಅಲ್ಲ. (೨) ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಅನಂತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಅಶಕ್ಯವು. ಈ ಎರಡು ಆಶಂಕೆಗಳಲ್ಲಿ * ಒಂದನೇ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಪ್ರಕೃತ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ ಓಂ”

ಈಕ್ಷತೇಃ=ಈಕ್ಷಣೀಯನಾದುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ತತ್= ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಶಬ್ದಂ=ನ ವಿದ್ಯತೇ ಶಬ್ದಃ ವಾಚಕಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಅಶಬ್ದಂ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ನ=ಅಲ್ಲ. ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೇ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಚ್ಯ ಏವ ನ ಚಾನೃಥಾ |

ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವಂ ಕ್ವಾಸಿ ದೃಷ್ಟಂ ಹಿ ಕಿಂ ತದಿತ್ಯನವಸ್ಥಿತಿಃ || ೧೨೨ ||

ಅ || ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವತಃ=ಈಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕರ್ಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, (ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ವಿಷ್ಣುಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ವಾಚ್ಯ ಏವ = ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ 'ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಚ್ಯಂ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ' ('ನ ಪುನರವಾಚ್ಯಂ') ಈಕ್ಷಣಕರ್ಮತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್=ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಚ್ಯನಾಗಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ಪುನಃ ಅವಾಚ್ಯನಲ್ಲ) ಈಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕರ್ಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವವಾದರೂ 'ಸ ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜೀವಘನಾತ್ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರಿಶಯಂ ಪುರುಷಮಿಾಕ್ಷತೇ' 'ಅತ್ಮನ್ಯೇವಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯೇತ್' ಜೀವನು ಜೀವೋತ್ತಮನಾದ ವಾಯುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ.' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಮೋಕ್ಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು.)

* ಎರಡನೇ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು 'ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸುವರು. ಆ ಸೂತ್ರವನ್ನು * ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ * ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವರು.

(ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಈಶ್ವರವು ಆಗುವುದು ಬೇಡ. ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಚ್ಯನೂ ಆಗುವುದೂ ಬೇಡ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯ ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನೇ ಆಗುವನು. ತಥಾಚ ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ಅಪ್ರಯೋಜಕವು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನ್ಯಥಾ= ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವಂ=ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವು, ಕ್ವಾಪಿ=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ದೃಷ್ಟಂ=ಕಾಣಲ್ಪಡ ಲಿಲ್ಲವೋ, (ತಸ್ಮತ್=ಆದಕಾರಣ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವೇ ಕೂಡದಿರು ವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಈಶ್ವರನೇ ಆಗುವನು. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳಾದ ತೀರಾದಿಗಳೇ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟವೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ, ವಾಚ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಏತಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರದು? ಅಂತೂ ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಕ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೂಷಣಾನುಮಾನವು ಅಪ್ರಯೋಜಕವು ಎಂದರೆ) ಅನ್ಯಥಾ=ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯನಾದಾಗ್ಯೂ ಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ, ತತ್ ಕಿಂ ಇತಿ=ಲಕ್ಷ್ಯವು ಯಾವುದೆಂದು (ಜಿಜ್ಞಾಸಾಪ್ರವೃತ್ತಿಪರಂಪರೆಯು ಬರುತ್ತಿರಲು) ಅನವಸ್ಥಿತಿ=ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಬರುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾದೊಡನೆ ಅರ್ಥಾಂತರ ದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು ಗೃಹೀತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ತೋರಿಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದು. ಆ ಅರ್ಥಾಂತರವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ, ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. 'ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪ ದಿಂದಲೂ, ಗಂಗಾದಿ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ತೀರಾದಿಗಳೇ ಗಂಗಾಶಬ್ದದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕೂರ್ಮರೋಮಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಲಾರವು. ತಥಾಚ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವೈದಿಕಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವ ಹೇಳ ಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತೀತಿಯು ತೀರಾದಿ ಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೆ. ಆದಕಾರಣ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಯಾವುದು ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಆ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಶಬ್ದ ವನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಆ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಚ್ಯನಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಲಕ್ಷ್ಯನೇ ಎಂದರೆ- ಯಾವುದೆಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ನಿವೃತ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವುನಃ ಶಬ್ದಾಂತರವನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸ ಬೇಕು. ಆ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವುನಃ ವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಲಕ್ಷ್ಯನೇ ಎಂದರೆ ಆ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥವು ಯಾವುದು ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೇ ಬರುವುದು ಹೀಗೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಪರಂಪರಾ ಪರ್ಯವಸಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗದಿದ್ದರೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಲಕ್ಷಣೆಯು ಸಿದ್ಧಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಮೂಲಕ್ಷತಿಯು. (2) ಯಾವುದಾದ ರೊಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಜಿಜ್ಞಾಸಾನಿವೃತ್ತಿ ಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದಾನು. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥಾರೂಪವಾದ ಬಾಧಕವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಯುಕ್ತವೇ || ೧೨೨ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಇಕ್ಕು (ಕಬ್ಬು) ಕ್ಷೀರ (ಹಾಲು) ಗುಡ (ಬೆಲ್ಲ) ಇವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳು ಇವೆ ಎನ್ನುವುದು ಸರ್ವರಿಗೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವು. ಆವುಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಅವುಗಳು ವಾಚ್ಯಗಳಾಗಲಾರವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ವ್ಯವಹಾರಗಳೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. 'ಇಕ್ಕು ಕ್ಷೀರ ಗುಡಾದೀನಾಂ ಮಾಧುರ್ಯಸ್ಯಾಂತರಂ ಮಹತ್' ; ಭೇದಸ್ತಥಾಽಪಿ ನಾಖ್ಯಾತುಂ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಪಿ ಶಕ್ಯತೇ' || ಕಬ್ಬು, ಹಾಲು, ಬೆಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ಮಹಾ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳ ಭೇದವನ್ನು ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದಲೂ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಪರರು ಹೇಳಿರುವರು. ತಥಾಚ ಹೇಗೆ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳು ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತೀತಮಾತ್ರವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವು ಇದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನಾಗದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾಗಿರುವವನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಮಾಧುರ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಾಶ್ಚ ತಚ್ಛಬ್ದೈರುದಿತಾಃ ಸದಾ || ೧೨೩ ||

ಅ || ಮಾಧುರ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಾಶ್ಚ = ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಕೂಡ, ತಚ್ಛಬ್ದೈಃ = ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಉದಿತಾಃ ಸದಾ = ವಾಚ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅಥವಾ ಸೂದ ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ವಿಶದ ಮೊದಲಾದ ವಾಚಕಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಉದಿತಾಃ ಸದಾ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. (ಅಂದರೆ 'ವಿಶದಂ ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಂ ಸ್ಥಿರಮಾಜ್ಯಸ್ಯ ತೀಕ್ಷ್ಣಕಂ | ಗುಡಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ ನಿರ್ಹಾರೀತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ' || ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯವು ವಿಶದವೆಂದೂ, ಆಜ್ಯ ಮಾಧುರ್ಯವು ಸ್ಥಿರವೆಂದೂ, ಗುಡದ ಮಾಧುರ್ಯವು ತೀಕ್ಷ್ಣಕವೆಂದೂ, ಪನಸ (ಹಲಸಿನಕಾಯಿ) ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮಾಧುರ್ಯವು ನಿರ್ಹಾರಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ವಾಚಕಗಳಾದ ಶ್ರುತಿ-ಸ್ವರ-ಜಾತಿ-ರಾಗಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅಲ್ಪಜ್ಞರಿಂದ ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೆ ವಾಚಕಗಳಾದ ವಿಶದ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಆಯಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅಂತೂ 'ಇಕ್ಕು ಕ್ಷೀರ ಗುಡಾದೀನಾಂ' ಎನ್ನುವ ವಚನವು ತಮಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನಿಂದಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯವಾಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪರರು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದಿನ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಯುಕ್ತವೇ || ೧೨೩ ||

ಸ. ರ. ವಿ. 'ನದೀ ತೀರೇ ಪಂಚ ಫಲಾನಿ ಸಂತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನದೀತೀರ ಫಲಸಂಬಂಧವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು. ಇದು ಯಾವುದೊಂದು ಪದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಲಾರದು, ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅವಾಚ್ಯನು, ಎಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—ಹಾಗಾದರೆ 'ನದೀತೀರೇ ಪಂಚ ಫಲಾನಿ ಸಂತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಅವಾಚ್ಯವಾದಾಗ್ಯೂ ನದ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥನೆಂದಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪದಾರ್ಥನಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಲೌಕಿಕವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಂತೆ ಅವಾಚ್ಯನಾದಾಗ್ಯೂ ಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರನು? ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ವಾಕ್ಯಾರ್ಥೋಽಸಿ ಹಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಶಬ್ದೇನೈವೋದಿತೋ ಭವೇತ್ |
ನಾವಾಚ್ಯಂ ತೇನ ಕಿಂಚಿತ್ ಸ್ಯಾತ್
[ಯತ ಇತ್ಯಾದಿಕೈರ್ವದನ್] || ೧೨೪ ||

ಅ || ವಾಕ್ಯಾರ್ಥೋಽಸಿ = ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾದರೂ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಶಬ್ದೇನ = ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ, ಉದಿತ ಏನ = ವಾಚ್ಯವಾದುದೇ, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು ತೇನ = ಅದರಿಂದ, ಅವಾಚ್ಯಂ = ಅವಾಚ್ಯವೆನ್ನುವುದು, ಅಥವಾ ಅವಾಚ್ಯಂ = ವಾಚ್ಯವಾಗದೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದುದು, ಕಿಂಚಿತ್ = ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ಧವಾದುದು, ನ = ಇಲ್ಲ.

ತಾ || (1) ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಶಬ್ದವು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ' ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದುದು ಬೇರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ನಾವು ಲಕ್ಷಕ ಶಬ್ದ ದಿಂದಲೇ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯ ವಾದುದೇ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. (2) ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಸ್ತುತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು ಏಕೆಂದರೆ, ಅವಾಚ್ಯವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ || ೧೨೪ ||

ಹಾಗಾದರೆ, 'ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವ ನುಮಾನವು ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯನು ಎನ್ನುವುದು 'ಯತೋ ವಾಚೋ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಅನುಮಾನವು ಅಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶ್ರುತಿಗೆ ಹಾಗೆ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || [ನಾವಾಚ್ಯಂ ತೇನ ಕಿಂಚಿತ್ ಸ್ಯಾತ್] ಯತ ಇತ್ಯಾದಿಕೈರ್ವದನ್ |
ಅವಾಚ್ಯತ್ವಂ ಕಥಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮೂಕೋಽಹಮಿತಿವತ್ಸಧೀಃ ||
ಯೇನ ಲಕ್ಷ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಲಕ್ಷ್ಯಶಬ್ದೇನ ಸೋಽವದತ್ |
ಏಕಸ್ಯಾಸಿ ಹಿ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಗೌಣಾರ್ಥಸ್ವೀಕೃತೌ ಸತಾಂ |
ಮಹತೇ ಜಾಯತೇ ಲಜ್ಜಾ ಯತ್ರ ತತ್ರಾಖಿಲಾ ರವಾಃ || ೧೨೫ ||
ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಾ ಇತಿ ವದನ್ಯಸ್ತನ್ಮಾರ್ಗಾನುವರ್ತಿನಾಂ |
ಕಥಂ ನ ಜಾಯತೇ ಲಜ್ಜಾ ವಕ್ತುಂ ಶಾಬ್ದತ್ವಮಾತ್ಮನಃ || ೧೨೬ ||

ಅ || ('ಯತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ 'ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. 'ಯತಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಅವಾಚ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾ ಚ) ಯತ ಇತ್ಯಾದಿಕೈಃ = 'ಯತಃ' ಎನ್ನುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ವದನ್ = (ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ) ಹೇಳುತ್ತಾ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆತಾನೇ, ಅವಾಚ್ಯತ್ವಂ = ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾವ ಶಬ್ದ ದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು, ಬ್ರೂಯಾತ್ = ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿಯಾನು ಅಹಂ ಮೂಕಃ ಇತಿವತ್ = ನಾನು ಮೂಕನು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, (ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧವು

ಬರುವುದು.) ಸುಧೀಃ = ಅಂತಹನು ಮಹಾವಂದಿತನು. ಅಂದರೆ, ಏನೂ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಇಲ್ಲದವನೆಂದು ಪರಿಹಾಸವು. ಯೇನ=ಯಾರಿಂದ, ಲಕ್ಷ್ಯಮಿತಿ=ಬ್ರಹ್ಮನು ಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದು, ಪ್ರೋಕ್ತಂ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ, ಸಃ=ಅತನು, ಲಕ್ಷ್ಯಶಬ್ದೇನ='ಲಕ್ಷ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ, ಅವದತ್=ಹೇಳಿದನು. (ಅಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುವವನೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ 'ಲಕ್ಷ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು ಆಗ ಶಬ್ದಾಂತರವು ಏನು ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿಯದೆ? ಹಾಗಾದರೆ, 'ಲಕ್ಷ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಲಕ್ಷಿತನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ, ವಾಚ್ಯನಾಗುವದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ಲಕ್ಷ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಒಂದು ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಾಂತರವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು.) (ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾದ ವೈದಿಕ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್ರ=ಯಾವ ವೇದದಲ್ಲಿ, ಸತಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ, ಏಕಸ್ಥಾಪಿ ಶಬ್ದಸ್ಯ=ಒಂದೇಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಗೌಣಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕೃತೌ=ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕಾರವು (ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ,) ಮಹತೀ ಲಜ್ಜಾ=ಮಹಾಲಜ್ಜೆಯು, ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ, ತತ್ರ=ಆ ವೇದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಅಖಿಲಾ ಅಸಿ ಶಬ್ದಾಃ=ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಾ ಇತಿ ವದನ್=ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಹೇಳುವವನು, ಯಃ=ಯಾವನಿದ್ದಾನೋ, ತಸ್ಯ=ಅತನಿಗೆ, ಆತ್ಮನಃ=ತನಗೆ, ಶಾಬ್ದತ್ವಂ=ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು, ವಕ್ತುಂ=ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ, ತನ್ಮಾರ್ಗಾನುವರ್ತನಾಂ=ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಕಾಶದಿಂದ, ಅಥವಾ ತನ್ಮಾರ್ಗಾನುವರ್ತನಾಂ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕವರ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವರಿಗೂ, ಲಜ್ಜಾ=ನಾಚಿಗೆಯು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ನ ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಾಗಾದರೆ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದೇ ಲಜ್ಜೆಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ 'ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡುವಾಗಲೇ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ದೋಷವು. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಶಕ್ತಿಯು ಗೃಹೀತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅರೂಢವಾಗುವುದು. ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಲಾಕ್ಷಣಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಹೇಗೆತಾನೇ ಅನಾಚಿತ್ಯವು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು? ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿದೆಯೋ, ಅಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬಿಡದಿರುವುದೇ ಲಜ್ಜಾಸ್ಪದವು. 'ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ' 'ಸಿಂಹೋದೇವದತ್ತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಲಜ್ಜಾಹೇತುವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಬಾಧಕ ಶ್ರುತಿಯನ್ನೂ ನಿರ್ಗುಣತ್ವಯುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿಯಾಗಿದೆ || ೧೭೫ || ೧೭೬ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ— ನಿರ್ಗುಣ ಸಗುಣ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮರು ಇಬ್ಬರು. ಅದರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನು, ನಿತ್ಯನು ಶುದ್ಧ (ಜಡಾ ಮಿಶ್ರ)ನು, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಮುಕ್ತ ಸ್ವಭಾವನು, ಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಆ ನಿರ್ಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೂಲಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಸಗುಣನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಾಯೆಯು ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಿಗೆ ಸಗುಣಭಾವವು ತಾತ್ಪ್ರಿಕವಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನೇ 'ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರಿತಯಂ ಪುರುಷಮಿಕ್ಷತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಕ್ಷಣೀಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವವು ಕೂಡದೆ ಇರುವುದಾದರೆ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಾಚ್ಯನಾಗಲಿ. ನಿರ್ಗುಣನು ವಾಚ್ಯನು ಆಗುವುದು ಬೇಡ. ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವವಿವಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (2) 'ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರಿತಯಂ ಪುರುಷಮಿಕ್ಷತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ನಿರ್ಗುಣ ವಿವಯಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜ್ಞಾಪಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಮತ್ತು ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನದಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ 'ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾಮನಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಗಳಾದ ಸರ್ವ ವೇದಗಳು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಗುಣಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು 'ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅರ್ಥವು ಕೂಡಬಹುದು. ಅಂತೂ ಸಗುಣನೇ ಈಕ್ಷಣೀಯನು, ವಾಚ್ಯನು, ನಿರ್ಗುಣನು ಅಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

“ ಓಂ ಗೌಣಶ್ವೇನ್ಮಾತೃಶಬ್ದಾತ್ ಓಂ ” ಸೂ. || ೬ ||

ಗೌಣಶ್ವೇತ್ = 'ಪರಾತ್ಪರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೌಣಾತ್ಮನೇ ಈಕ್ಷಣೀಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಸಗುಣನೇ ವಾಚ್ಯನಾಗಲಿ. ನಿರ್ಗುಣನು ಆಗುವುದು ಬೇಡ. ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. 'ಪರಾತ್ಪರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ನಿರ್ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕವಿಲ್ಲ. ನಿರ್ಗುಣನು ಲಕ್ಷ್ಯನೇ ಸರಿ ಎಂದು, ನ = ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆತ್ಮಶಬ್ದಾತ್ = ಈಕ್ಷಣೀಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರುಷ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರುತಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಪೂರ್ಣಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾಪಕಗಳೇ ಆಗಿವೆ.

ಆತ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ಣಾರ್ಥವಾಚಕವಾಗಲಿ. ಅದಾಗ್ಯೂ ಎಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯವೂ, ವಾಚ್ಯವೂ ಆದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಸಗುಣವಿವಯಕವೇ ಎಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಏನು ದೋಷವು ಎನ್ನುವ ಆ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ತನ್ನಿಷ್ಠಸ್ಯ ಮೋಕ್ಷೋಪದೇಶಾತ್ ಓಂ ” ಸೂ. || ೭ ||

(ದೃಶ್ಯವಾದ, ವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆತ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಗುಣಬಾಧಕಗಳೇ ಎನ್ನುವ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.) ತನ್ನಿಷ್ಠಸ್ಯ = 'ಯಸ್ಯಾನುವಿತ್ತಃ ಪ್ರತಿಬುದ್ಧ ಆತ್ಮಾ' 'ತರತಿ ಶೋಕನಾತ್ಮನಿತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ, ಮೋಕ್ಷೋಪದೇಶಾತ್ = ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಉಪದೇಶವಾದಿರುವುದರಿಂದ ಗೌಣಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಜನಕಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಸಯಾಭೂತನಾದ ಆತ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೇ, (ಸತ್ವಾದಿಗುಣರಹಿತನಾದ

ಮುಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನೇ) ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಅವನಿಗೇನೇ ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವ ಹೇತುವು ಬರುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅಧಿಕವಿಷಯ ವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಆತ್ಮಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಶಬ್ದಾಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪೂರ್ಣಾಭಿಧಾಯಿನಃ |
ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಲಕ್ಷಿತಂ ಚ ಯದಾ ತದಾ || ೧೨೭ ||
ವಂಧ್ಯಾಪುತ್ರೋಪಮಂ ಮಾಯಾಶಬಲಂ ವಾಚ್ಯಮಿತ್ಯಪಿ |
ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾ ವಿನಾ ಮಾನಂ ಲಕ್ಷ್ಯಂ ಶುದ್ಧಂ ವದನ್ವದ್ಯಃ || ೧೨೮ ||
ಆತ್ಮಶಬ್ದೋದಿತಸ್ಯೈವ ಜ್ಞಾನಂ ಮುಕ್ತಾವಸಾಧನಂ |
ಆಹ ಶ್ರುತಪರಿತ್ಯಾಗಃ ಸ್ಯಾಚ್ಚಾಸ್ಯಾಶ್ರುತಕಲ್ಪನಾ ||
ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವತ್ರ ಚ ಯತ್ಪ್ರೇಕಮಾಪಿ ಲೋಕೋ ಜುಗುಪ್ಸತೇ || ೧೨೯ ||

ಅ || (ಯಃ ವಾದೀ=ಯಾವ ವಾದಿಯು,) ಮಾಯಾಶಬಲಂ=ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾದ ಮಾಯಾ ಖ್ಯವಾದ ಅಜ್ಞಾನವಿಶಿಷ್ಟ (ಸಗುಣ) ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾ = ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು, ಪದ್ಯಃ= ವೈದಿಕ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಂದಲೂ, ವಾಚ್ಯಮಿತ್ಯಪಿ ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾ=ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಯೂ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು, ಶುದ್ಧಂ=ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಂದರೆ ಮಾಯಾತೀತನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಪರಿಪೂರ್ಣನು- ಇಂತಹ ನಮಗೆ ಅಭಿಮತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಪದ್ಯಃ=ವೇದ ದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಂದಲೂ. ಲಕ್ಷ್ಯಂ ವದನ್=ಲಕ್ಷ್ಯ (ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧ್ಯ) ನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೋ, ಆಸ್ಯ=ಈ ವಾದಿಗೆ, ಶ್ರುತಪರಿತ್ಯಾಗಃ=ಶ್ರುತಾರ್ಥವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ದೋಷವು, ಸರ್ವತ್ರ ಚ=ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ಯಾತ್=ಬರುವುದು. (ಹೇಗೆಂದರೆ ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರತೀತನಾದ ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಿರುವನಷ್ಟೆ! ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆತ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವೇದದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆಯಷ್ಟೆ.) ಆತ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಶಬ್ದಾಃ=ಆತ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ಯದಾ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪೂರ್ಣಾಭಿಧಾಯಿನಃ=ಶಕ್ತಿ ವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪರಿಪೂರ್ಣರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳೋ, ತದಾ=ಆಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ, ಶ್ರುತಪರಿತ್ಯಾಗಃ=ಶ್ರುತಾರ್ಥಹಾನರೂಪದೋಷವು, ಸ್ಯಾತ್=ಬರುವುದು. (ಶ್ರುತಪರಿತ್ಯಾಗರೂಪದೋಷವು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ಸರ್ವತ್ರ ಚ=ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಆಶ್ರುತ ಕಲ್ಪನಾ ಚ ಸ್ಯಾತ್=ಆಶ್ರುತಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದು. (ಹೇಗೆಂದರೆ) ಮಾಯಾಶಬಲಂ ವಂಧ್ಯಾಪುತ್ರೋಪಮಂ = ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಂಜೆಯ ಮಗನಿಗೆ ಸಮನು. (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ವಿನಾ ಮಾನಂ=ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ. (ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವವೂ ಹೇಗೆಂದರೆ— ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವವನು ಆಶ್ರುತವು ಪೂರ್ಣರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳು. ಅದೈತಿಗಳು ಹೇಳುವ ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳೇ ಅಲ್ಲವು.) (ಹಾಗಾದರೆ ನೀವೇ (ದೈತಿಗಳೇ) ಜನ್ಮಾದಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದಂಗೀ ಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಂಧ್ಯಾಪುತ್ರನಿಗೆ ತುಲ್ಯನು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡು

ತ್ತದೆ? ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು) ಬ್ರಹ್ಮ=ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣಂ ಲಕ್ಷಿತಂ ಚ=ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣನೆಂದು ಲಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೆಂದು (ನಾವು ದ್ವೈತಿಗಳು) ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. (ಇದು ಗೌಣಶ್ಲೋಕ ಎನ್ನುವ ಒಂದನೇ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು) (ಆತ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ಣಾರ್ಥಕ ವಾದಾಗ್ಯಾ ದೃಶ್ಯ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದುದು ಸಗುಣವಿಷಯಕವೇ. ಹೀಗೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಯಾವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೋ ಅವನು) ಆತ್ಮಶಬ್ದೋದಿತಸ್ಯ = ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಜ್ಞಾನಂ = ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಮುಕ್ತಾ = ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಸಾಧನಮೇವ = ಸಾಧನವಲ್ಲವೆಂದೇ, ಆಹ=ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಗಣಿತಜ್ಞಾನವು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾಗಲಾರದು. ತಥಾಚ) ಆಸ್ಯ= ಈ ವಾದಿಗೆ, ಶ್ರುತಸರಿತ್ಯಾಗಃ ಸ್ಯಾತ್ = ಶ್ರುತಾರ್ಥಹಾನಿಯೆಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದು. (ದೃಶ್ಯಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವೆನ್ನುವುದು 'ಯಸ್ಯಾನುವಿತ್ತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಇದು 'ತನ್ನಿಷ್ಟಸ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೀಗೆ ನಾವು ಆಪಾದನೆ ಮಾಡಿದ ಶ್ರುತ ಹಾನಿ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನೆಗಳು ಅಂಗೀಕಾರಾನರ್ಹಗಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್ರ= ಯಾವ ಎರಡರ (ಶ್ರುತಹಾನಿ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನೆಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏಕಮಪಿ=ಒಂದನ್ನೂ ಕೂಡ, ಲೋಕಃ=ಜನರು, ಜುಗುಪ್ಸತೇ=ನಿಂದಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಏಕತ್ರ ಎರಡೂ ಇದ್ದರೆ ನಿಂದಿಸುತ್ತಾ ರೆನ್ನುವುದು ಸುತರಾಂ ಸಿದ್ಧವು.) || ೧೨೭ || ೧೨೮ || ೧೨೯ ||

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಂದಿತವಾದಾಗ್ಯಾ ಶ್ರುತಹಾನಿ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನಾ ಎನ್ನುವುದು ಎರಡೂ ನಮಗೆ (ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ) ದೂಷಣವಲ್ಲವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ—

ಮೂ|| ನಿಯಮೇನೋಭಯಂ ಸ್ಯಾದ್ಧಿ ಯಸ್ಯ ಸ್ವಪರಯೋರ್ಮತೇ || ೧೩೦ ||

ಅಲಂಕೃತಃ ಸದೈವಾಯಂ ದುರ್ಘಟೈರೇವ ಭೂಷಣೈಃ |

ಅಂಧಂತಮೋ ನಿತ್ಯದುಃಖಂ ತಸ್ಯ ಸ್ಯಾದ್ವಸನದ್ವಯಂ || ೧೩೧ ||

ಅನಂದಾ ನಾಮ ತೇ ಲೋಕಾಃ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ ವೃತಾಃ |

ತಾಂ ಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಗಚ್ಛಂತಿ ಯೇಽವಿದ್ವಾಂಸೋ ಬುಧೋ ಜನಾಃ || ೧೩೨ ||

ಅಸುರ್ಯಾ ನಾಮ ತೇ ಲೋಕಾಃ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ ವೃತಾಃ |

ತಾಂ ಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಗಚ್ಛಂತಿ ಯೇ ಕೇ ಚಾತ್ಮಹನೋ ಜನಾಃ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಯೋ ಮಾನಂ ಶತಶೋತ್ರ ಸಮಂತತಃ || ೧೩೩ ||

ಅ || ಸ್ವಪರಯೋರ್ಮತೇ=ತಮ್ಮ ಮತದಿಂದಲೂ, ವರರ ಮತದಿಂದಲೂ, ಯಸ್ಯ= ಯಾರಿಗೆ, ನಿಯಮೇನ=ನಿಯಮದಿಂದ, ಉಭಯಂ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡೂ, ಸ್ಯಾತ್= ಆಗಬಹುದೋ, ಅಯಂ=ಈತನು, ದುರ್ಘಟೈರೇವ ಭೂಷಣೈಃ = ಅಂಗೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹ ಗಳಾದ ಅಭರಣಗಳಿಂದ (ಅಂದರೆ ದೂಷಣಗಳಿಂದ), ಸದೈವ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಅಲಂಕೃತಃ= ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವನು. (ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರುತನಾದಾಗ್ಯಾ ಅವನನ್ನು ಬಿಡುವುದಾದರೆ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಲವೇದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬಿಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟಬ್ರಹ್ಮನು ಅಶ್ರುತನಾದಾಗ್ಯಾ ಅವನನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಜೈತ್ಯವಂದನಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನತ್ವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) (ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಮಾತ್ರ ಬರುವುದಲ್ಲ, ಮಹಾ ಪ್ರತ್ಯ

ವಾಯವ್ಯ ಅದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಯ = ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಿಗೆ, ಅಂಧಂತಮಃ = ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು, ನಿತ್ಯದುಃಖಂ = ನಿರಂತರ ದುಃಖವೂ ಕೂಡ, ವಸನದ್ವಯಂ = ಎರಡು ವಸ್ತ್ರವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು. (“ವಸ್ತ್ರಹೀನಮಲಂಕಾರಂ ಘೃತಹೀನಂ ತು ಭೋಜನಂ | ಭಾವಹೀನಂ ತು ಸಲ್ಲಾಪಂ ನ ಪ್ರಶಂಸಂತಿ ಪಂಡಿತಾಃ ” || ವಸ್ತ್ರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಆಭರಣವನ್ನೂ, ತುಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿರುವ ಭೋಜನವನ್ನೂ, ಭಾವಗರ್ಭಿತವಾಗದಿರುವ ವಚನವನ್ನೂ ಪಂಡಿತರು ಹೊಗಳುವುದಿಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಿಗೆ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಅವಶ್ಯಕಗಳು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇವೆರಡು ವಸ್ತ್ರಗಳು ಆಗುವವು, ಎಂದು ಪರಿಹಾಸವು.) (ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅನಂದಾಃ ನಾಮ = “ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಂದಾಃ ಅನಂದಾಃ ಯೇಷು ತೇ ಅನಂದಾಃ” ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಯಾವ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖವಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳು ಅಂದರೆ ಸುಖಲೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವ, ತೇ ಲೋಕಾಃ = ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಲೋಕಗಳು, ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ ವೃತಾಃ = ಕರ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ತಾನ್ = ಆ ಲೋಕಗಳನ್ನು, ಬುಧಃ ಯೇ ಅವಿದ್ವಾಂಸಃ = ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಭುತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ವೇದದ್ದಿಶೆಯಿಂದಲೂ, ಯಾರು ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವರೋ ಅಂದರೆ ವೇದಗಳಿಂದ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವುದು, ಜನಾಃ = ಜನರೋ, ತೇ = ಅವರು, ಪ್ರೇತ್ಯ = ಮರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅಭಿಗಚ್ಛಂತಿ = ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಸುರ್ಯಾ ನಾಮ = ಚಲೋ ಸುಖಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಸುರರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಸುರ್ಯಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, ತೇ ಲೋಕಾಃ = ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಲೋಕಗಳು, ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ ವೃತಾಃ = ಕರ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ತಾನ್ = ಆ ಲೋಕಗಳನ್ನು, ಯೇ ಕೇ ಚ ಜನಾಃ ಆತ್ಮಹನಃ = ಯಾವ ಜನರು ವೇದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟವರೋ, ತೇ = ಅವರು, ಪ್ರೇತ್ಯ = ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಅಭಿಗಚ್ಛಂತಿ = ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆತ್ರ = ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಸಮಂತತಃ = ಎಲ್ಲಾ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಯಃ ಶತಶಃ = ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ನೂರಾರು ಶ್ರುತಿಗಳು, ಮಾನಂ = ಪ್ರಮಾಣವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) ‘ಆತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯೇತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆತ್ಮನು ಮಾಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟನಲ್ಲ. (2) ಪೂರ್ಣಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆತನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣನೆಂದು ಲಕ್ಷಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆತ ನಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಪ್ರಮಾಣೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳ ಸಂಗತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಂಜೆಯ ಮಗನಿಗೆ ತುಲ್ಯನಾದ ಮಾಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟನು ವಾಚ್ಯನು, ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮನು ಲಕ್ಷ್ಯನು, ಎನ್ನುವ ಈ ವಿಭಾಗವು ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಬಹಿರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. (3) ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಆತ್ಮಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗದಿದ್ದರೆ ಆತನಿಗೆ ಅನಾತ್ಮತ್ವ ಆಬ್ರಹ್ಮತ್ವ ಮೊದಲಾದುದು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (4) ಮತ್ತು ‘ತರತಿ ಶೋಕಮಾತ್ಮವಿತ್’ ಎಂದು ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವವನು ಬಿಟ್ಟಹಾಗೆ ಆಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ಆತನಿಗೆ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ ಸರಿತ್ಯಾಗವೂ, ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನೆಯೂ ಬರುವುದು. ‘ಈ ಎರಡೂ ದೋಷಗಳು ಲೋಕನಿಂದಿತ ಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ತನಗೆ ಭೂಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಇಂತಹ ಅನೇಕ ದುರ್ಘಟಭೂಷಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ವಸ್ತ್ರವಿಲ್ಲದ ಅಲಂಕಾರವು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು

ನಿತ್ಯದುಃಖವು, ಇವುಗಳನ್ನು ಉತ್ತರೀಯವಸ್ತ್ರ ಪ್ರಧಾನ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿಸ್ತೀಕರಿಸಿಯಾನು. ಈ ಎರಡು ವಸ್ತ್ರಗಳೇ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವ ನಿರ್ಗುಣ ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಗುವವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಅನಂದಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. || ೧೩೦ || ೧೩೧ || ೧೩೨ || ೧೩೩ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ದೃಶ್ಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ಗೌಣಪರವೆನ್ನುವ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇತ್ವಂತರದಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಠನಮಾಡಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯ ನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕಾಂಕ್ಷವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ಹೇಯತ್ವಾನಚನಾಚ್ಚ ಓಂ ” ಸೂ. || ೮ ||

‘ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನಮನ್ಯಾ ವಾಚೋ ವಿಮುಂಚಥ’ ಎಂದು ಆತ್ಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತೆ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವೋಕ್ಷಕತ್ವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಅಹೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ, ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಹೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ, ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಸಗುಣನಲ್ಲ. (ಸತ್ವಾದಿಗುಣಬದ್ಧನಲ್ಲ.)

ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಹೇಯತ್ವಾನಚನಾಚ್ಚೈವ ನಾತ್ಮಾಗೌಣಃ ಶ್ರುತೌ ಶ್ರುತಃ |

ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥಾನ್ಯಾ ವಾಚೋ ಮುಂಚಥ ಚೇತಿ ಹ || ೧೩೪ ||

ಉಕ್ತ ಆತ್ಮಾ ಕಥಂ ಗೌಣೋ ಹೇಯಪಕ್ಷೇ ಹ್ಯಸೌ ಶ್ರುತಃ |

ಪರಿವಾರತಯಾ ಗ್ರಾಹ್ಯಾ ಅಸಿ ಹೇಯಾಃ ಪ್ರಧಾನತಃ || ೧೩೫ ||

ಅ || ಹೇಯತ್ವಾನಚನಾಚ್ಚ=ಹೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದಿರುವುದರಿಂದ, ಗೌಣಃ ಆತ್ಮಾ= ಸಗುಣನಾದ ಆತ್ಮನು, ಶ್ರುತೌ=ವೇದದಲ್ಲಿ, ಶ್ರುತಃ=ದೃಶ್ಯನಾಗಿ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು, ನೈವ= ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. (ದೃಶ್ಯನಾದ ಆತ್ಮನು ಗೌಣನೇ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವನು) ತಮೇವ ಏಕಂ ಜಾನಥ=ಆ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ತಿಳಿಯಿರಿ, ಅನ್ಯಾಃ ವಾಚಃ ಮುಂಚಥ ಚ= ಬೇರೆಯವರನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಿರಿ. (‘ಅಮೃತಸ್ಯೈವ ಸೇತುಃ’ ಈ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮುಕ್ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನು,) ಇತಿ ಹ ಉಕ್ತಃ ಆತ್ಮಾ=ಹೀಗೆ ಶ್ರುತನಾದ ಆತ್ಮನೂ ಕೂಡ, (ಗೌಣನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ‘ತಂ ಜಾನಥ’ ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಾಶ್ರಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಕೂಡ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ.) ಕಥಂ ಗೌಣಃ=ಈ ಆತ್ಮನು ಗೌಣನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು? ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಸೌ= ಗೌಣ ಆತ್ಮನು, ಹೇಯಪಕ್ಷೇ=ಮುಮುಕ್ಷುವಿನಿಂದ ಬಿಡಲರ್ಹನೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶ್ರುತಃ= ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಇತರ ವಚನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಿರಿ, ಎಂದು ‘ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ದೃಶ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಹೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ‘ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ’ ಆ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ತಿಳಿಯಿರಿ. ಎಂದು ಉಪಾದೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.) ಹ = ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವು. (ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವೇದತೆಗಳು ಸಗುಣರಾದಾಗ್ಯೂ ಅವರಿಗೆ ಉಪಾ ದೇಯತ್ವವನ್ನು ‘ಅಂಗಾವಬದ್ಧಾಸ್ತು’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳುವರು. ಆದಕಾರಣ

ಗಾಣಾತ್ಮರಿಗೆ ಉಪಾದೇಯತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಪರಿವಾರತಯಾ ಗ್ರಾಹ್ಯಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಿವಾರರಾಗಿ ಉಪಾದೇಯರೇ, ಅಸಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ, ಪ್ರಧಾನತಃ ಹೇಯಾ ಏವ=ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವದಿಂದ ಬಿಡಲರ್ಹರೇ (ತೆಳೆಯಲಿಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹರೇ) ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಉಪಾದೇಯತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— 'ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ಅಹೇಯತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ಸಗುಣನಲ್ಲ. 'ಅನ್ಯಾ ವಾಚೋ ವಿಮುಂಚಥ' ಎಂದು ಸಗುಣನಾದ ಅನುಖ್ಯ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಹೇಯತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಸತ್ವ-ರಜ-ಸ್ತಮೋಗುಣಯುಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪರಿವಾರರೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮರೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಕೂಡದು || ೧೩೪ || ೧೩೫ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹೀಗೆ ಆತ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ಗುಣವಿಷಯತ್ವವನ್ನುಪಪಾದಿಸಿ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರು. ಹೇತ್ಯಂತರದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಉಪಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ಸ್ವಾಪ್ಯಯಾತ್ ಓಂ ” ಸೂ. || ೯ ||

(‘ ಆತ್ಮನೈವಾತ್ಮಾನಂ ವಿಶಾಪಯತಿ’ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಪ್ರಯುಕ್ತ, ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮವು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಾಚ್ಯನೇ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಏಕೆ ನಿರ್ಗುಣನಾಗಬೇಕೆಂದರೆ—) ಸ್ವಾಪ್ಯಯಾತ್=ತನಗೆ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಮಾದಾಯ ಪೂರ್ಣಮೇವಾವಶಿಷ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಸ್ವಸ್ಯೈವ ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ಣೇತಿಪ್ಯಯ ಉದಾಹೃತಃ ||

ಕಥಂ ಮಾಯಾವ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನಃ ಪೂರ್ಣೋ ಮುಖ್ಯತಯಾ ಭವೇತ್ ||
|| ೧೩೬ ||

ಅ || ಪೂರ್ಣಸ್ಯ=ಪೂರ್ಣವಾದ ಮೂಲರೂಪದ ಸಕಾಶದಿಂದ, ಪೂರ್ಣಂ=ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವತಾರ ರೂಪವನ್ನು, ಆದಾಯ=ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಅಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಏಕೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಪೂರ್ಣಮೇವ=ಪೂರ್ಣವಾದ ಮೂಲರೂಪವೇ, ಅವಶಿಷ್ಯತೇ=ಅವಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಸ್ವಸ್ಯೈವ=ಪೂರ್ಣನಾದ ತನಗೇನೇ (ಅವತಾರ ರೂಪಕ್ಕೇನೇ) ಪೂರ್ಣೇ=ಪೂರ್ಣನಲ್ಲಿ, (ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ) ಅಪ್ಯಯಃ=ಲಯವು, ಉದಾಹೃತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅಂದರೆ ‘ಪೂರ್ಣಸ್ಯ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಮಹಾಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವೂ, ಪೂರ್ಣತ್ವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇತರರಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಂದ ಈ ಆತ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ, ಲಯವೂ ಪೂರ್ಣತ್ವವೂ ಸಗುಣನಿಗೆ ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು ಎಂದರೆ, ಸಗುಣನಿಗೆ ಲಯವು ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ‘ನ ಹಿ ಗೌಣ ಆತ್ಮನಿ ನಿರ್ದೋಷಸ್ಯ ಲಯಃ’ ಎನ್ನುವ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಇಲ್ಲಿಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಮಾಯಾವ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನಃ=ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನು, ಮುಖ್ಯತಯಾ ಪೂರ್ಣಃ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪೂರ್ಣನು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಭವೇತ್=ಆಗುವನು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. — “ಪೂರ್ಣಮದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ ಪೂರ್ಣಾತ್ಪೂರ್ಣಮುದಚ್ಯತೇ | ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಮಾದಾಯ ಪೂರ್ಣಮೇವಾವಶಿಷ್ಯತೇ ||” ಎಂದು ಆತ್ಮಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರರೂಪಕ್ಕೂ ಶ್ರೋತೃಮಾಣವಾದ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಮಾಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕೃತವಾಗುವುದು.

ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳೇ ಜಗತ್ಕಾರಣರೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದಷ್ಟೆ! ಎಂದರೆ- ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ ಓಂ” ಸೂ. || ೧೦ ||

ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ = ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವು ಏಕವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, (‘ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯುಕ್ತಯಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ತದೇವ = ವಿಷ್ಣುವೈಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದು, ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿ = ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಆತ್ಮಶಬ್ದವೋಕ್ತವಾದೇಶ ಹೇಯತ್ವಾವೇಶ ಸ್ವಾಪ್ನಯಗಳು ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಸಗುಣಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದಷ್ಟೆ ಎಂದರೆ—ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವು ಏಕವಿಷಯಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ || ೧೩ ||

ಯುಕ್ತ್ಯಂತರದಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನುವವಾದಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಶ್ರುತತ್ವಾಚ್ಛೇ ಓಂ” ಸೂ. || ೧೧ ||

“ಏಕೋ ದೇವಃ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಗೂಢಃ ಸರ್ವವ್ಯಾಪೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂ ತರಾತ್ಮಾ | ಕರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷಃ ಸರ್ವಭೂತಾಧಿವಾಸಃ ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ” || ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣನಾದ (ಸತ್ವಾದಿ ಗುಣರಹಿತನಾದ) ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರುತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಆತನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ಯುಕ್ತವು ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧನಾದಾಗ್ಯೂ ಸಗುಣನು ಏತಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರನು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಪದಂ ಚ ನಿರ್ಗುಣ ಇತಿ ಕಥಂ ಗೌಣಂ ವದಿಸ್ಯತಿ |

ಗುಣಾಭಾವೋಪಲಕ್ಷ್ಯಂ ಚೇತ್ವದಂ ತದಪಿ ವಾಚಕಂ || ೧೩ ||

ಅತೋಽನವಸ್ಥಿತಿಯು ಸರ್ವದೋಷಸಮಾ (ಮಹಾ) ಸ್ವದಂ |

ಕಥಮೇತನ್ಮತಂ ಸದ್ವಿರಾಧಿಯೇತ ವಿಚಕ್ಷಣೈಃ || ೧೪ ||

ಅ || ನಿರ್ಗುಣ ಇತಿ ಪದಂ ಚ = ನಿರ್ಗುಣ ಎನ್ನುವ ಪದವು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಗೌಣಂ = ಸಗುಣನನ್ನು, ವದಿಸ್ಯತಿ = ಹೇಳುವುದು. (ವ್ಯಾಹತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಸಗುಣನು ಶ್ರುತನಾಗಲಿಲ್ಲ.)

(೧) (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣಾದಿ ಪದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದರೆ, ಲಕ್ಷಣಾ (ಅಮುಖ್ಯ)ವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ತಥಾಚ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು? (೨) ಹಾಗಾದರೆ ನಿರ್ಗುಣಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನು ಲಕ್ಷ್ಯನಾದರೆ ನಿರ್ಗುಣಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದುದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸಗುಣನು ನಿರ್ಗುಣಪದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಲಾರನು. ವ್ಯಾಹತಿ ಬರುವುದು. (೩) ಮತ್ತೂ ಸಗುಣನಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಿರ್ಗುಣಪದದಿಂದ ಗುಣಾಭಾವವಿಶಿಷ್ಟವು

ವಾಚ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ನಿರ್ಧರ್ಮಕಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವು ಉಪಲಕ್ಷ್ಯವು. ಒಂದೇ ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದ ಪರಮಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವು ಗುಣಾಭಾವಾದ್ಯವಾಧಿಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥೂಲವಾಗುವುದು. ಗುಣಾದ್ಯವಾಧಿಗಳಿಂದ ಅತಿ ಸ್ಥೂಲವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ನಿರ್ಗುಣಪದದಿಂದ ಗುಣಾಭಾವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಶುದ್ಧಸ್ವರೂಪವು ಉಪಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಿಹಾರವನ್ನೇ ಪುನಃ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಗುಣಾಭಾವೋಪಲಕ್ಷ್ಯಂ ಚೇತ್=ನಿರ್ಗುಣ ಪದದಿಂದ ಗುಣಾಭಾವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಾದರೆ, ಅಪಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ, ತತ್ ಪದಂ=ಆ ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನುವ ಪದವು, ವಾಚಕಂ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಂತೂ ಲಕ್ಷ್ಯಪದದಿಂದಲಾದರೂ ವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು (ಲಕ್ಷ್ಯಪದದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಲಕ್ಷ್ಯನೇ. ವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಎನ್ನಕೂಡದು. ಅನವಸ್ಥಾ ಬರುವುದು.) ಮತ್ತು ನಿರ್ಗುಣಪದ ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನುವ ಪದದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಲಕ್ಷ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವುಗಳೆಂದು ಲೋಕಸಮ್ಮತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕವರು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೇ ಆಗಲಾರರು, ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಅತಃ=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅನವಸ್ಥಿತಮುಖ ಸರ್ವದೋಷಸಮಾ (ಮಹಾ) ಸ್ವದಂ=ಅನವಸ್ಥಿತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಸ್ವದವಾದ, ಏತನ್ಮತಂ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಮತವು, ವಿಚಕ್ಷಣೈಃ ಸದ್ಭಿಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಸಜ್ಜನರಿಂದ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಆದ್ರಿಯೇತ=ಆದರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. (ಅವಾಚ್ಯತ್ವ ಮತವು ಅನಾದರಣೀಯವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— ‘ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣಪದವಾಚ್ಯವಾದವನು ಸತ್ಪರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಅವನು ಹೊರತು ಸಗುಣನು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಾಕತವಾಗಿದೆ. ನಿರ್ಗುಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ಗುಣಾಭಾವದ್ದಾರಾ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಲಕ್ಷಿತನೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಗುಣಾಭಾವೋಪಲಕ್ಷಿತಪದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಬೇಕಾಗುವನು. ಗುಣಾಭಾವೋಪಲಕ್ಷಿತ ಪದದಿಂದಲೂ ಗುಣಾಭಾವವು ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಲಕ್ಷಿತನೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ, ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ಹೇಳುವ ಮತವು ಮಹಾ ಜನರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಹೇಯವಾಗುವುದು. || ೧೩೭ || ೧೩೮ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ‘ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ’ ಎನ್ನುವುದನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ‘ಶ್ರುತತ್ವಾಚ್ಚ’ ಎನ್ನುವ ಪರ್ಯಂತ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಧಾನವು ಕಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಸಾಂಖ್ಯಮತವು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಅದು ಅಯುಕ್ತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹೀಗೆ ‘ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ’ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ‘ಶ್ರುತತ್ವಾಚ್ಚ’ ಎನ್ನುವ ಪರ್ಯಂತ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಮತಪ್ರಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನ ಚ ಸಾಂಖ್ಯನಿರಾಕೃತ್ಯೈಸೂತ್ರಾಣ್ಯೇತಾನ್ಯಚೀಕ್ಷಾಪಠಃ |

ಭಗವಾನ್ನ ಹ್ಯಶಬ್ದತ್ವಂ ಪ್ರಧಾನೇಽಂಗೀಕರೋತ್ಯಸೌ || ೧೩೯ ||

ಸಮನ್ವಯೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತೇ ಶಬ್ದಗೋಚರತ್ವೇನ ಹಿ |

ಪ್ರಥಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರದಭಾವೇ ಕುತೋಽನ್ವಯಃ || ೧೪೦ ||

ಕಥಂ ಚ ಲಕ್ಷಣಾವಾದೀ ಬ್ರೂಯಾದ್ವ್ರಹ್ಮ ಸಮನ್ವಯಂ |

ಯೋಽಸೌ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸ್ತತ್ತ್ವೇನ ಸ್ಯಾತ್ಸಮನ್ವಯಃ || ೧೪೧ ||

ಅ || ಭಗವಾನ್ = ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಸಾಂಖ್ಯನಿರಾಕೃತ್ಯೈ = ಸಾಂಖ್ಯಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಎತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ = 'ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ' ಎನ್ನುವುದನ್ನಾರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು 'ಶ್ರುತತ್ವಾಶ್ಚ' ಎನ್ನುವ ಪರ್ಯಂತ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು, ಅಚೇಕ್ಷತ್ = ನಿರ್ಮಿಸಿದರು, (ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರೋ ಅದು) ನಜ = ಅಲ್ಲವು. (ಎಕೆ ಅಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಅವರು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಾಕ್ಷರಗಳು ಅನನುಗುಣಗಳಾಗಿವೆ.) ಹಿ = ಎಕೆಂದರೆ, ಅಸೌ = ಈ ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಅಶಬ್ದತ್ವಂ = ಶಬ್ದಗೋಚರತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ, ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ, ಆವೈದಿಕತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆಯನ್ನಾಗಲೀ, ಪ್ರಧಾನೇ = ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ, ನಾಂಗೀಕರೋತಿ = ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಸೂತ್ರಯೋಜನೆಯು ಹೇಗೂ ಇರಲಿ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ವಸಂಗತಿಯನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯತ್ವ ಸಮರ್ಥನವೇ ಯುಕ್ತವು, ಸಾಂಖ್ಯಮತನಿರಾಕರಣವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಸಮನ್ವಯೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತೇ = 'ತತ್ತ್ವ ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎಂದು ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತಿರಲು, (ಯದ್ಯಪಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಗೋಚರತ್ವವೂ, ಸಾಂಖ್ಯನಿರಾಕರಣವೂ ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಮನ್ವಯವು ಕೂಡ ಲಾರದು. ಆದಾಗ್ಯೂ) ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಶಬ್ದಗೋಚರತ್ವೇನ = ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೇ, ಪ್ರಥಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್ = ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದೋ, (ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸಾಂಖ್ಯ ನಿರಾಕರಣವಲ್ಲ.) (ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಎಕೆ ಒಡಂಬಡಬೇಕೆಂದರೆ) ತದಭಾವೇ = ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅನ್ವಯಃ = ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧವು, ಕುತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, (ಅಂದರೆ ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವದಿ ವಾಕ್ಯವಿಚಾರವಾದರೂ ಸುತರಾಂ ಕೂಡಲಾರದು.) ಲಕ್ಷಣಾವಾದೀ = ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವವನು, ಬ್ರಹ್ಮಸಮನ್ವಯಂ = ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು, ಕಥಂಚ = ಹೇಗೆ, ಬ್ರೂಯಾತ್ = ಹೇಳಿಯಾನು. (ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಯೋಽಸೌ = ಯಾವದಿದು, ಶಬ್ದಸ್ಯ = ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಃ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೋ, ತತ್ತ್ವೇನ = ಅದರಲ್ಲಿಯೇ, ಸಮನ್ವಯಃ = ಸಮನ್ವಯವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಕೂಡುವುದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಾದರೆ 'ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾ ಪ್ರಧಾನಂ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿರಬೇಕಿತ್ತು. 'ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ' ಎಂದು ಹೇಳದೇನೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಶಬ್ದ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಶಬ್ದರಹಿತತ್ವರೂಪ ಯೋಗಾರ್ಥವೆಂದರೆ ಆಸಿದ್ಧಿಯು. ಸಾಂಖ್ಯರು ಅದನ್ನು ಒಡಂಬಡಲಿಲ್ಲ. ಅಶಬ್ದ ಪದದಿಂದ ಅಶ್ರುತತ್ವವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಅಜಾಮೇಕಾಂ ಲೋಹಿತ ಶುಕ್ಲವರ್ಣಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ರುತತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(3) 'ಯದ್ವಾಚಾನಭ್ಯುದಿತಂ' ಎಂದು 'ಆಪಾತತಃ' ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದಿರುವ ತನಕ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಅಸಂಭಾವಿತಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೇ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕರಣ ಸಂಗತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವ ನಿಷೇಧವಲ್ಲ. ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವದ ನಿಷೇಧವು 'ಈಕ್ಷತಿ ಕರ್ಮವ್ಯವದೇಶಾತ್ನಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. (4) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಎಂದಾದರೆ ಸಮನ್ವಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಅನ್ವಯವು ಆಗಲಾರದು. ಸಮನ್ವಯವನ್ನಾದರೂ ಜಗತ್ಕಾರಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುವರು.

ಸಾಂಖ್ಯಮತ ನಿರಾಸಕವಾದ ಮಾಯಾನಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ-ಸ್ಥಿತಿ-ಸಂಹಾರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನು, ವೇದಾಂತಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲರ್ಹನು ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಂಖ್ಯರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ— 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತಗಳಾಗಿವೆಯೋ, ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ವ-ರಜ-ತಮೋಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನವನ್ನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿದಾತ್ಮನು ಅವಿರೋಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಜ್ಞಾನರೂಪದಿಂದ ವಂಶಾಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿಗುಣವಾದ ಪ್ರಧಾನವು ಪರಿಣಾಮಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯೆಗಳು ಉಪವನ್ನಗಳಾಗಬಹುದು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಂಖ್ಯರು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

(2) "ಓಂ ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂಓಂ" ಸಾಂಖ್ಯರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನವು ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ವೇದಾಂತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರೆ— ಅಶಬ್ದಂ ಹಿತತ್=ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ತದ್ವೈಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ' 'ತತ್ತೇಜೋಽಸೃಜತ' 'ಸ ಏಕ್ಷತ ಲೋಕಾನಸೃಜಾ ಇತಿ' 'ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನಸೃಜತ' 'ಸ ಈಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇ ಸ ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತ' ಎಂದು ಜಗತ್ಕಾರಣವಾದುದಕ್ಕೆ ಈಕ್ಷಿತ್ಯತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಈಕ್ಷಣಕತ್ವತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು.

(3) ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಈಕ್ಷಣವು ಗೌಣವೆಂದು ಹೇಳಲರ್ಹವಾಗಿದೆ. 'ತತ್ತೇಜ ಏಕ್ಷತ' 'ತಾ ಆಪ ಏಕ್ಷಂತ' ಎಂದು ಜಡಗಳಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಜಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗೌಣವಾದ ಈಕ್ಷಣದ ಪ್ರಾಯಃ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖವಾದ ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿಯೂ 'ಏಕ್ಷತ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಬಹುದು. ಎಂದರೆ— 'ಓಂ ಗೌಣಶ್ಚೇನ್ನಾತ್ಮಶಬ್ದಾತ್ ಓಂ' ಜಲತೇಜಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಈಕ್ಷಣವು ಗೌಣವೆನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಅನೇನ ಜೀವೇನಾತ್ಮನಾ' ಎಂದು

ಜೇತನಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ, ಜೇತನನಾದ ಜೀವನು ಅಜೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನದ ಸ್ವರೂಪನು ಆಗಲಾರನು. (4) ಇನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಆತ್ಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸರ್ವಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಅಜೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಸರ್ವಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಭೃತ್ಯನಲ್ಲಿ 'ಮಮ ಆತ್ಮಾ ಭದ್ರಸೇನಃ' ಭದ್ರಸೇನನು ನನ್ನ ಆತ್ಮನು ಎಂದು ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ— "ಓಂ ತನ್ನಿಷ್ಠಸ್ಯ ನೋಕ್ಷೇಪದೇಶಾತ್ ಓಂ" ಆತ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿವಾದ್ಯವಾದುದು ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. 'ಸ ಆತ್ಮಾ ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಶ್ವೇತಕೇತೋ' ಎಂದು ಶ್ವೇತಕೇತುವಿಗೆ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ 'ತಸ್ಯ ತಾವದೇವ ಚಿರಂ' ಎಂದು ನೋಕ್ಷವು ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಜೇತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನೋಕ್ಷವು ಕೂಡಲಾರದು. (5) ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವಾಭಿನ್ನನು ಎಂದು ಶ್ವೇತಕೇತುವಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದಾಲಕರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ವೇತಕೇತುವಿಗೆ ಜೀವಾಭಿನ್ನನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಸ್ಥೂಲವಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಧಾನವನ್ನೇ ಆತ್ಮವೆಂದು ಶ್ವೇತಕೇತುವಿಗೆ ಉದ್ದಾಲಕರು ಉಪದೇಶಿಸುವರು. ಆರುಂಧತೀ ನಕ್ಷತ್ರವು ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲೇ ಅದನ್ನು ತೋರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ಥೂಲವಾದ ನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಇದೇ ಆರುಂಧತೀ ನಕ್ಷತ್ರವೆಂದು ಹೇಗೆ ತೋರಿಸುವರೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಎಂದು ಸಾಂಖ್ಯರು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಅದ್ವೈತಿಗಳು, 'ಹೇಯತ್ವಾವಚನಾಚ್ಚ' ಸಾಂಖ್ಯರು ಹೇಳುವಂತೆ ಆದರೆ ಸ್ಥೂಲವಾದ ನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಇದು ಆರುಂಧತೀ ನಕ್ಷತ್ರವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರಧಾನವು ಆತ್ಮವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗೆ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. (6) ಮತ್ತು 'ಸ್ವಾಪ್ಯಯಾತ್' 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ಸತ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದುದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಮಪೀತೋ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಲಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಜೇತನನಿಗೆ ಅಜೇತನದಲ್ಲಿ ಲಯವು ಕೂಡದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ವಾಚ್ಯವಾಗಲಾರದು. (7) 'ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್' ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅಜೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಕಥಂಚಿತ್ ಈಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವೇದಾಂತಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. (8) 'ಶ್ರುತತ್ವಾಚ್ಚ' 'ಜ್ಞಾತಾರೋ ಗುಣೇ ಸರ್ವವಿದ್ಯಃ ಸ ಕಾರಣಂ ಕಾರಣಾಧಿಪಃ ಧಿಪಃ ನ ತಸ್ಯ ಕಶ್ಚಿಜ್ಜನಿತಾ ನ ಚಾಧಿಪಃ' ಯಾವನು ಸರ್ವಕರ್ತನೋ, ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೋ, ಸರ್ವಜ್ಞನೋ, ಅವನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣನು, ಕಾರಣಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕರಾದ ಜೀವರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು, ಆ ಜಗತ್ಕಾರಣನಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನೂ ನಿಯಾಮಕನೂ ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ಇಲ್ಲ, ಹೀಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಈಶ್ವರನು ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಧಾನವು ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ವೇದಾಂತದಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಪಂಣಾಮಿಯಾಗದಿರುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸರ್ವಪ್ರಕಾಶನಾದಿ ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪಂಣಾಮಿಯಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜ್ಞಾನರೂಪ, ಕ್ರಿಯಾರೂಪ ಧರ್ಮಗಳು ಯುಕ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ

ಸಾಂಖ್ಯಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಈ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರೆಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

ಸಿದ್ಧಾಂತವು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅತ್ಯಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂತ್ರಾಕ್ಷರಗಳು ನೀವು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಗುಣಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸಾಂಖ್ಯರು ಅಜೇತನವಾದ ಪ್ರಧಾನವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಶಬ್ದತ್ವವನ್ನು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇತೂಕರಿಸಿರುವರು. ಆ ಹೇತೂಕ್ಯತವಾದ ಅಶಬ್ದತ್ವವೆಂದರೆ ೧ ಶಬ್ದ ಗೋಚರತ್ವವೋ, (ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆಯೋ) ೨ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೋ, ೩ ಅವೈದಿಕತ್ವವೋ, (ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆಯೋ) ೪ ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆಯೋ, ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅಶಬ್ದತ್ವರೂಪವೇತುವೂ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ನ ಹ್ಯಶಬ್ದತ್ವಂ ಪ್ರಧಾನೇಽಂಗೀಕರೋತ್ಯಸೌ' ಸಾಂಖ್ಯನು ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಅಶಬ್ದತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (9) ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಂಖ್ಯರಿಗೆ ಅಶಬ್ದತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅಶಬ್ದತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಂಖ್ಯಮತ ನಿರಾಕರಣವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಸೂತ್ರಕಾರರು ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಅಶಬ್ದತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ೪ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವವೇದೇತಿಹಾಸೇಷು ಪುರಾಣೇಷು ಚ ಸಂಗ್ರಹಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. (10) ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದಗೋಚರತ್ವಂ' ಎನ್ನುವ ಐದನೇ ಪಕ್ಷವು (೧) ಪ್ರಧಾನಾಸತ್ವರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೋ ಅಥವಾ (೨) ಪ್ರಧಾನವು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೋ? (೧) ಪ್ರಧಾನಾಸತ್ವರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ— ಅಸತ್ಯವನ್ನುಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಈಕ್ಷತೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈಕ್ಷಣದಿಂದ ಈಕ್ಷಣಸಮಭಿವ್ಯಾಹೃತ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವಿಷಯತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಆಸತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ಪ್ರಧಾನವು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವೇದ್ಯವು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಈಕ್ಷತೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಧಾನವು ಈಕ್ಷಣಾಸಮಭಿವ್ಯಾಹೃತ ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದಾದರೂ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದೇತರಪ್ರಮಾಣವೇದ್ಯವು ಎಂದುಪಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಈಕ್ಷತಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವು. ಅಶಬ್ದತ್ವಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೆಂದರ್ಥವು ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪ್ರಧಾನಂ ಜಗತ್ಕಾರಣತಯಾ ವೇದಾಂತವೇದ್ಯತ್ವಾಭಾವವತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದು ವೇದಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ವೇದಾಂತವೇದ್ಯತ್ವಾಭಾವರೂಪಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಅವೈದಿಕತ್ವವು, ಕಾರಣವಾಗಿ ಅವೈದಿಕತ್ವವು ಎನ್ನುವ ಮೂರನೇ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹೇತುಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ವೇದಾಂತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯದಿಂದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಾಧ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟತ್ವವು. (ಹೇತುಸಾಧ್ಯಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು.) (11) ಮತ್ತು ಈಕ್ಷಣದಿಂದಲೇ 'ಪ್ರಧಾನ

ನವು ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ವೇದಾಂತವೇದ್ಯವಲ್ಲ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವಾಗ 'ಅಶಬ್ದಂ ಹಿ ತತ್' ಪ್ರಧಾನವು ಅಶಬ್ದವಷ್ಟೆ ಆದರೆ, ಅಶಬ್ದತ್ವಾತ್ ಎಂದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇತ್ವಂತರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈಕ್ಷತ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ- ಈಕ್ಷಣರೂಪ ಗುಣಸಂಬಂಧವು ಅದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ಹೇಳುವ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಗೌಣವನ್ನಾಗಿಯೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅಂತೂ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಗೌಣಶ್ಚೇನ್ನಾತ್ಮಶಬ್ದಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. (12) ಮತ್ತು 'ಈಕ್ಷತೇರ್ಗೌಣತ್ವಂ ನ ಕಲ್ಪ್ಯಂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥೇ ಬಾಧಕಾ ಭಾವಾತ್' ಈಕ್ಷತಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗೌಣತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸ ಕೂಡದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ, 'ಆತ್ಮಶಬ್ದಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಸಂಗತವು. (13) ಹಾಗಾದರೆ- ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಪ್ರಾಯಸಾಠ ವಿರೋಧವು ಬಾಧಕವೆಂದು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿರುವರು. ಆ ವಿರೋಧ ಬರಬಾರದು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದಾತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ತತ್ತೇಜ ಐಕ್ಷತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅಂದರೆ, ಆತ್ಮಶಬ್ದದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಚೇತನವೆಂದವಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈಕ್ಷತಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವೇ ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಗೌಣಪ್ರಾಯಸಾಠ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು, ಹೀಗೆ ವೈಷಮ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದರೆ- ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ತೇಜೋಬಿನ್ನ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯರೂ ದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಸಾಠ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ತಥಾಚ ಈಕ್ಷಣವು ಗೌಣವೆಂದೇ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು 'ತತ್ತೇಜ ಐಕ್ಷತ್, ತಾ ಆಪ ಐಕ್ಷಂತ' ಎಂದು ಗೌಣನೊಂದಿಗೆ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ ಎನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವೇ. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಾಯಸಾಠ ವಿರೋಧವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಗೌಣಶ್ಚೇನ್ನಾತ್ಮಶಬ್ದಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವೇ. (14) ಮತ್ತು 'ತನ್ನಿಷ್ಠ ಸ್ಯ ಮೋಕ್ಷೋ ಪದೇಶಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ (೧) ಪ್ರಧಾನದಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೋಷವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಜೀವನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು, 'ಯಜಮಾನಪ್ರಸ್ತರತ್ವಂ ಯಥಾ ನಾರ್ಥಃ ಶ್ರುತೇ ಭವೇತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ (ಪು. ೧೩೭) ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. (೨) ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡವ ನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡು ವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಆತ್ಮ, ಅನಾತ್ಮ (ಜಡ) ಗಳಿಂದ ಭೇದಜ್ಞಾನ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ ಅನಾತ್ಮ (ಜಡ) ಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯಕವೇ. ಮತ್ತು ಆತ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಗೌಣತ್ವವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ದರೆ ಬಾಧಕಾಭಾವವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ 'ಮೋಕ್ಷೋಪದೇಶಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವು ಅಯುಕ್ತವೇ ಸಂ. (15) 'ಹೇಯತ್ವವಚನಾಚ್ಚ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅವತಾರಿಕಾ ರೂಪವಾದ ಶಂಕೆಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಸಾಂಖ್ಯನೂ ಪ್ರಧಾನದಿಂದ ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಧಾನ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೆಂದೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಹೇಯತ್ವವಚನಾತ್ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿ ಚಾರರೂಪ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವ ವಿದ್ದರೂ, ಅನ್ನಮಯಾದಿ ನ ಬ್ರಹ್ಮ=ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇತುವಚನವಿರು ವುದಿಲ್ಲ. ಪುಚ್ಛರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೇ ಉಪದೇಶವಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಹೇತು ವಿದ್ದರೂ, ಹಿಂದಿನ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (16) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಸ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' 'ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತ

ರೋತ್ತರ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಚನವು ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕವು, ಅಂದರೆ ಅನ್ನಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಯೇ ಪ್ರಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಚನವು ಜ್ಞಾಪಕವು; ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಾಣಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನೋಮಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದ ವಚನವು ಜ್ಞಾಪಕವು. ಎಂದರೆ— 'ಸದೇವ ಸಾಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಭೂಯ ಏವ ಮಾ ಭವಾನ್ವಿಜಾಪಯತು' 'ತಡ್ವಾಸ್ಯ ವಿಜಜ್ಞಾ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ವಚನವೇ ಹಿಂದಿನದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. (17) 'ಹೇಯತ್ವಾ ವಚನಾಚ್ಚ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಮುಚ್ಚಿತವಾದ ಒಂದರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ವಿರೋಧವಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವ ವಾದದಲ್ಲಿಯೇ; ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನುವ ವಾದದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಧಾನವೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ತಥಾಚ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಕಾರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಲ್ಲ. (18) ಭೋಕ್ತೃವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನಸ್ವರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಸತ್ಯನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಸ್ವರೂಪನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭೋಗ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ ಭೋಕ್ತೃಸ್ವರೂಪನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಡದಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ನೀವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಭೋಕ್ತೃಕೃತ್ವವನ್ನು ನಾವು ನಿರಾಕರಿಸಿಯಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಸಾಂಖ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಭೋಕ್ತೃವರ್ಗವು ಪ್ರಧಾನಸ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಭೋಗ್ಯವರ್ಗವು ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತವೇ ಆಗಿದೆ. ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಅದರೂ ಭೋಕ್ತೃವರ್ಗಕ್ಕಾಗಲೀ, ಭೋಗ್ಯವರ್ಗಕ್ಕಾಗಲೀ ಬ್ರಹ್ಮವಿಕಾರತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕತ್ವವು ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. (19) ಸ್ವಾಪ್ಸ್ಯಯಾತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಸ್ವಾಪ್ಸ್ಯಯವೆಂದರೆ ೧ ಏಕೀಭಾವವೋ, ಕೇವಲಪಂಪ್ಸಂಗ (ಸಂಬಂಧ)ವೋ, ೧ ಏಕೀಭಾವವು ಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ೨ ಪಂಪ್ಸಂಗ ಮಾತ್ರವು ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡಬಹುದು. ಅಂದರೆ, ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೂ ಲಿಂಗದೇಹದ ಪಂಪ್ಸಂಗ (ಸಂಬಂಧ)ವಿದೆಯಷ್ಟೆ. (20) ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯವಾದರೂ ಸಾಂಖ್ಯನಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಈಕ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ 'ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಗತಾರ್ಥವಾಗುವುದು. (21) ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯವು ಸಾಂಖ್ಯನಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ 'ಶ್ರುತತ್ವಾಚ್ಚ' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವೂ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಂದರೆ 'ಸ ಕಾರಣಂ ಕಾರಣಾಧಿಸಾಧಿಸಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನವೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು ಸಾಂಖ್ಯನು ಹೇಳುವನು. ಮತ್ತು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾರಣನೆನ್ನುವುದು 'ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಗತಾರ್ಥವೂ ಆಯಿತು. ಇದುವೊದಲಾದ ಅನೇಕದೋಷಗಳಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಾಂಖ್ಯಮತನಿರಾಸಕವೆನ್ನುವ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅತ್ಯಯುಕ್ತವು.

ಹೀಗೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ನಿರಾಕರಣವು.

(22) ಮತ್ತೂ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ಸೂತ್ರಯೋಜನೆಯು ಹೇಗೂ ಇರಲಿ. "ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್" ಎಂದು ಪೂರ್ವಪ್ರಕೃತವಾದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೂ ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವಸಮರ್ಥನೆಯೇ ಯುಕ್ತವು (ಸಾಂಖ್ಯಮತ ನಿರಾಕರಣವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— "ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್" ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ (೧) ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೂ, (೨) ಸಾಂಖ್ಯಮತ

ನಿರಾಕರಣವೂ ಈ ಎರಡನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿದ ಸಮನ್ವಯವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಸಾಂಖ್ಯಮತನಿರಾಕರಣವಲ್ಲ. ಅದು 'ಈ ಕ್ಷತಿಕರ್ಮವ್ಯಪದೇಶಾತ್ತ್ವೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ ಸಮರ್ಥನವನ್ನೇ ಏಕೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಬ್ದಸಂಬಂಧ ರೂಪವಾದ ಸಮನ್ವಯವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಸಾಂಖ್ಯಮತನಿರಾಕರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸೃಷ್ಟಿವಾಕ್ಯಗಳಿದ್ದು ಮಾತ್ರ ಸಮನ್ವಯವು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿ ಸಮನ್ವಯವು ಸಂಭಾವಿತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಸೃಷ್ಟಿವಾಕ್ಯಗಳ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಅವಸರವಿರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ ವಾಚ್ಯತ್ವಸಮರ್ಥನವನ್ನೇ ಮೊದಲು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಸಾಂಖ್ಯಮತನಿರಾಕರಣವಲ್ಲ. (23) ಹಾಗಾದರೆ, ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಲಕ್ಷಣಾ (ಅಮುಖ್ಯ)ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಮನ್ವಯವು ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಾಚ್ಯತ್ವಾಕ್ಷೇಪವನ್ನು ದುರ್ಬಲವೆಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಮಾಡಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಮೊದಲು ಸಾಂಖ್ಯಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಸಂಗತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— 'ಕಥಂ ಚ ಲಕ್ಷಣಾವಾದೀ' ಎಂದು. ಅಂದರೆ— ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದ್ದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅನ್ವಯಮಾತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ವಯರೂಪವಾದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. 'ತತ್ತ್ವ ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎಂದು ಸಮನ್ವಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (24) ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ಇಷ್ಟವಾಗಿದೆಂದು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆಂದರೆ— 'ಯೋಽಸೌ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸ್ತತ್ತ್ವೈವ ಸ್ಯಾತ್ಸಮನ್ವಯಃ' ಸಮಾಚೀನವಾದ ಅನ್ವಯವು ಸಮನ್ವಯವು. ಆ ಸಮನ್ವಯವಾದರೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ವಯವೇ ಸಮಾಚೀನವಾದ ಅನ್ವಯವು. ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ್ವಾರಾ ಇರುವ ಅನ್ವಯವು ಸಮಾಚೀನವಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಸಮನ್ವಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರಕಾರರು ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಂದರೆ: ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವ ಸಂಬಂಧವಾದರೂ ಅವಾಚ್ಯತ್ವಶಂಕಾನಿರಾಕರಣಮಾಡದೆ ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕು || ೧೩೯ ||

|| ೧೪೦ || ೧೪೧ ||

(1) ಪುನಃ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಶಂಕಿಸುವರು. ಲಕ್ಷಣಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಚೀನ ಅನ್ವಯರೂಪವಾದ ಸಮನ್ವಯವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಸಮಾಚೀನತ್ವವೆಂದರೆ— ತಾತ್ಪರ್ಯವತ್ಯವು. ಇಂತಹ ಸಮಾಚೀನತ್ವವು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಮನ್ವಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಂಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವತ್ಯರೂಪ ಸಮಾಚೀನತ್ವವೆಂಬುವ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಾದರೂ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕೆನ್ನುವ ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕಾರಣವಿದೆ— 'ತತ್ತ್ವ ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ನಿರ್ಗುಣ

ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿರುವರು. ಆ ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ದ್ರವ್ಯಾದಿ ಸಂಬಂಧ ನಿಮಿತ್ತಕವು. ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯಾದಿ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಆದಕಾರಣ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದಮೇಲೆ ಸಮನ್ವಯಾತ್ ಎನ್ನುವುದಿದ್ದ ಸಂಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ- ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗೂ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಲೇ ಇಲ್ಲ ಹೇಗೆಂದರೆ— (೧) ನಿರ್ಗುಣನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತನಾದುದರಿಂದ 'ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತತ್' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? (೨) ಅಥವಾ ಸಗುಣನು ಪ್ರಸ್ತುತನಾದಾಗ್ಯೂ ಸಗುಣನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜಹದಜಹಲ್ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೇದ್ದನ್ನೂ ಎರಡನೇದ್ದನ್ನೂ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣೇ ಸಾಕ್ಷಾದಾಹ ದೇವಃ ಸಮನ್ವಯಃ || ೧೪೨ ||

ಉಕ್ತಂ ತದೇವ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಂ ಕ್ವಾವಕಾಶೋಽತ್ರ ನಿರ್ಗುಣೇ |

ಕಥಂ ಚಾಸಂಭವಸ್ತಸ್ಯ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸ್ಯ ನಿರಾಕೃತೌ || ೧೪೩ ||

ಅ || (೧) ದೇವಃ=ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣೇ=ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣೇಭೂತನಾದ ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೇ, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಸಮನ್ವಯಃ=ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ, ಅಸ=ಹೇಳಿರುವರು. ತದೇವ=ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಂ=ವಿಚಾರ್ಯನೆಂದು, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ—ಅತ್ರ=ಈ 'ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ನಿರ್ಗುಣೇ=ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸಮನ್ವಯಸ್ಯ=ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ, ಅವಕಾಶಃ=ಪ್ರಸಂಗವು, ಕ್ವ=ಎಲ್ಲಿ, (ಎಕೆಂದರೆ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ,) ಅತ್ರ=ಈ ಅತೀತಗಳಾದ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ನಿರ್ಗುಣೇ=ನಿರ್ಗುಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ, (ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ) ಅವಕಾಶಃ=ಪ್ರಸಂಗವು, ಕ್ವ=ಎಲ್ಲಿದೆ.

(೨) ತಸ್ಯ=ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸ್ಯ=ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು, ನಿರಾಕೃತೌ=ನಿರಾಕರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ—ಸಮನ್ವಯವಿಷಯವಾಗಿ ಬಿಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅಸಂಭವಃ=ಅನುಪಪತ್ತಿಯು, ಕಥಂ ಚ=ಹೇಗೆ ಬರುವುದು.

ತಾ|| ನ್ಯಾಯಸಂಧಾ—(೧) 'ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಂಗವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ—ಅತೀತಗಳಾದ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಪ್ರಸಂಗವೇ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯುತಃ' ಎನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನೆಂದು ಲಕ್ಷಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ 'ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಷನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಷನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವರೂಪಗುಣಸಂಬಂಧವು ಇದ್ದವ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲ. (೨) ಹಾಗಾದರೆ ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ತಟಸ್ಥವಾಗಿಯೇ (ಬ್ರಹ್ಮಾಶ್ಚಿತವಾದ ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದಾಗಿಯೇ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ

ಲಕ್ಷಣವೆನ್ನುತ್ತೇನೆ. ಆದಕಾರಣ ಲಕ್ಷಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತನಾದವನು ನಿರ್ಗುಣನೇ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಸ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣವೇ ಎಂದು ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವೆವು. (3) ಹಾಗಾದರೆ— ಲಕ್ಷಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣನು ಪ್ರಕೃತನಾಗುವುದು ಬೇಡ. ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ನಿರ್ಗುಣನೇ. ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ಧರ್ಮವೂ ಶ್ರುತವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜನ್ಮಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣನೆಂದು ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟನಾದಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನೆಂದು ೧ನೇ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಒಬ್ಬನನ್ನು ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ತಥಾಚ್ಛ, ೧ನೇ ಪಕ್ಷವು (ನಿರ್ಗುಣನು ಪ್ರಕೃತನಾದುದರಿಂದ 'ತತ್ತ್ವ ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ತತ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವೆನ್ನುವುದು) ಕೂಡಲಾರದು.

(4) ೨ನೇ ಪಕ್ಷವೂ (ಸಗುಣನು ಪ್ರಕೃತನಾದಾಗ್ಯೂ ಸಗುಣನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವು ಕೂಡ ದಿರುವುದರಿಂದ ಜಹದಜಹಲ್ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವೆನ್ನುವುದು) ಕೂಡ ಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯ ವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣ (ಅಮುಖ್ಯ) ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಕೂ ಡದು. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ 'ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು || ೧೪೨ || ೧೪೩ ||

ಮತ್ತು 'ತತ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವಾದರೆ, ಆ ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾ ವೃತ್ತಿಯೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಸಮನ್ವಯಸೂತ್ರವೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಅಪ್ರಮೇಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಮಾನೇನ ಕೇನ ವಿಜ್ಞೇಯಮವಾಚ್ಯಾಜ್ಞೇಯನಿರ್ಗುಣಂ |

ಅಮೇಯಂ ಚೇನ್ನ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ತತ್ರ ವೃತ್ತಿಃ ಕಥಂ ಚನ || ೧೪೪ ||

ಅ || ಅವಾಚ್ಯಾಜ್ಞೇಯನಿರ್ಗುಣಂ = ಅವಾಚ್ಯವೂ (ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆ) ಅಜ್ಞೇಯವೂ (ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆಯೂ) ನಿರ್ಗುಣವೂ ಆದ ವಸ್ತುವು, ಕೇನ ಮಾನೇನ = ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣ ದಿಂದ, ವಿಜ್ಞೇಯಂ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ಅಮೇಯಂ ಚೇತ್ = (ನಿರ್ಗುಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು) ತಿಳಿಯಲರ್ಹನಲ್ಲವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ತತ್ರ = ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ = ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ, ಕಥಂಚನ ವೃತ್ತಿಃ = ಯಾವ ವೃತ್ತಿಯೂ (ಅಂದರೆ ಶಕೃಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣಾ ವೃತ್ತಿಯೂ) ಕೂಡ, ನ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ನಿರ್ಗುಣವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣ ದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಆ ನಿರ್ಗುಣವಾದ ವಸ್ತುವು ಅಜ್ಞೇಯ

ವಾಗಿದೆ. ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಾದುದೇ ಪ್ರಮೇಯವು. ಶಬ್ದರೂಪಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಸಯವಾಗದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ಹೇತುವು. ವಾಚ್ಯವಾದುದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಸಯವಾಗುವುದು. ಜ್ಞೇಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ನಿರ್ಧರ್ಮಕತ್ವರೂಪವಾದ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. (2) ನಿರ್ಗುಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅಮೇಯನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆತನಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಾದಿವೃತ್ತಿಯೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಸಮನ್ವಯ ಸೂತ್ರವು ವೈರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೇನೇ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ=ಭಾಗೀರಥೀತೀರದಲ್ಲಿ ಮೊಗೆಯರ ಮನೆಯು, ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ತೀರವನ್ನು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಗಂಗಾಸಂಬಂಧಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಗಂಗಾಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಶಬ್ದವೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಿಕ್ಕೆ 'ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಗಂಗಾಶಬ್ದವು ಗಂಗಾಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೀರರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಅಪ್ರಮೇಯವಾದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇತುವೂ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯೂ ಕೂಡಲಾರದು || ೧೪೪ ||

ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಸಗುಣನೇ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ತಸ್ಮಾಚ್ಛ್ರೇಣ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಮಸ್ಮದೀಯಂ ಗುಣಾರ್ಣವಂ |

ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಮದ್ವಂದ್ವಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಖಿಲೋತ್ತಮಂ || ೧೪೫ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಸ್ಮದೀಯಂ=ನಮಗೆ ಸಮ್ಮತನಾದ, ಗುಣಾರ್ಣವಂ=ಗುಣಗಳಿಂದ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವವನೂ (ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ), ಆದ್ವಂದ್ವಂ=ಅಸದೃಶನೂ, (ಸಮಾಧಿಕರಹಿತನೂ) ಅಖಿಲೋತ್ತಮಂ=ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿವೇಶಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮನೂ ಆದ, ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಂ=ವಾಸುದೇವನೇನಿಸಿಕೊಂಡ, ಪರಂಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಶಾಸ್ತ್ರೇಣ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಾಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ, ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಂ=ವಿಚಾರ್ಯನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಮೊದಲು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಈಗ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವೆಂದರೆ, ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಂ=ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಸುದೇವನು. ಆತನೇ ವಿಷ್ಣುವು. (2) ಆದಾಗ್ಯೂ ಮೊದಲು ಗಾಣಶ್ವೇತ್ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಗುಣನಿಗೆ ಹೇಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವೆಂದರೆ— 'ಗುಣಾರ್ಣವಂ' ಅಂದರೆ, ಮೊದಲು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ಅವಿದ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಸಗುಣನು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕನೆಂದೂ, ಪ್ರಾಕೃತ ಸತ್ತ್ವಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನು ಹೇಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈಗಲಾದರೂ ಜ್ಞಾನ ಆನಂದ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಗುಣನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದೇಯನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಗುಣನು ಜೀವನು. ಈಗ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣಪೂರ್ಣನು ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. (3) ಹಾಗಾದರೆ 'ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ

ಗುಣಾರ್ಣವನು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅದ್ವಂದ್ವಂ ಆಖಿಲೋತ್ತಮಂ = ಸಮಾಧಿಕರಹಿತನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಅಂದರೆ, 'ಏಕಂ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದರ್ಥವು. 'ಆದ್ವಿತೀಯಂ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಸದೃಶನೆಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಶ್ರುತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ || ೧೪೫ ||

ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಸಮನ್ವಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅಂತಹ ನಿರ್ಗುಣವಸ್ತುವು ಇರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ವಿಜ್ಞೇಯ ವಾಚ್ಯಲಕ್ಷ್ಯತ್ವ ಪೂರ್ವಾಶೇಷವಿಶೇಷತಃ |

ನಿರ್ಗತಂ ಮನಸೋ ವಾಚೋ ಯದಿ ತತ್ಸ್ಯಾದಗೋಚರಂ |

ಅಸ್ತು ತನ್ಮಾವದೇದ್ವಾದೀ ನ ಚಾಸ್ಮಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಗಂ ತು ತತ್ || ೧೪೬ ||

ಅ || ವಿಜ್ಞೇಯವಾಚ್ಯಲಕ್ಷ್ಯತ್ವಪೂರ್ವಾಶೇಷವಿಶೇಷತಃ = ವಿಜ್ಞೇಯತ್ವ (ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವಿಕೆ), ವಾಚ್ಯತ್ವ (ಹೇಳಲ್ಪಡುವಿಕೆ), ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವ (ಲಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವಿಕೆ) ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ, ನಿರ್ಗತಂ = ಹೊರಟು ಹೋಗಿರುವುದು, ಮನಸಃ = ಮನಸ್ಸಿಗೂ, ವಾಚಃ = ವಚನಕ್ಕೂ, ಅಗೋಚರಂ = ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದು, ಅಂದರೆ, ಶಶವಿಷಾಣದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೂ ಅವಿಷಯವಾದುದು, ಇಂತಹ ತತ್ = ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮವು, ನ ಚ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (ಸರ್ವ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯನಾದಾಗ್ಯೂ ನಿರ್ಗುಣನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವನೆಂದರೆ—) ಯದಿ ತತ್ ಸ್ಯಾತ್ = ಹೀಗಾದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾಗಿ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೆ, ಅಸ್ತು = ಆಗಲಿ. (ಆದರೆ ಸಮನ್ವಯವಿಷಯನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ) ತತ್ = ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಸ್ಮಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಗಂ ತು = ನಮ್ಮ ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷಯನಾದರೂ, ನ ಚ = ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ = ಅಂತಹ ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವಾದೀ = ವಾದಿಯು, ಮಾ ವದೇತ್ = ಹೇಳಬಾರದು.

ತಾ || (1) ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯನು ಹೇಗೆಂದರೆ— ವಿಜ್ಞೇಯನಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೂ ವಿಷಯನಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯತ್ವ, ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವ, ಸದೃಶ ಗುಣಸಂಬಂಧ— ಇವು ಮೂರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಬ್ದ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಲ್ಲ. ರೂಪಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯನೂ ಆಗಲಾರದು. ಲಿಂಗಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮೇಯನೂ ಆಗಲಾರದು. (2) ನಿರ್ಗುಣನು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯನಾದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವನೆಂದರೆ— ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾಗಿ ಸಿದ್ಧನಾದಾಗ್ಯೂ ಸಮನ್ವಯವಿಷಯನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷಯನಲ್ಲ. ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷಯನಾದರೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವನು. ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನೆಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಾಂತರವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೇ ಅಂದರೆ, ಸ್ವಸ್ವರೂಪವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯನು ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ || ೧೪೬ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾದಾಗ್ಯೂ ಆತನು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯನೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ೧ ವಚನದಿಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸ್ಫುರಣಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದದ್ದು. ೨ ವಚನದಿಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸ್ಫುರಣಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವಾದದ್ದು. ೩ ವಚನದಿಂದುಂಟಾಗತಕ್ಕ ವೃತ್ತಿವಿಷಯವಾದದ್ದು— ಹೀಗೆ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರ ವಚನವಿಷಯತ್ವವಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಚನದಿಂದುಂಟಾಗ

ಗತಕ್ಕೆ ಸ್ಫುರಣಾಶ್ರಯತ್ವವಿಂದಾಗಲೀ, ಸ್ಫುರಣಕರ್ಮತ್ವದಿಂದಾಗಲೀ ವಚನವಿಷಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು ಕೂಡಬಹುದು. ವಚನಜನ್ಯವೃತ್ತಿವಿಷಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯತ್ವವೂ ಕೂಡಬಹುದು. ಆದಕಾರಣ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ, ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೂಡಬಹುದು ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಅದಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಸ್ಫುರಣವೆಂದರೆ ೧ ಜ್ಞಾತತೆಯನ್ನಕೂಡದು. ಜ್ಞಾತತಾತ್ಪರೂವವನ್ನೇ ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. ೨ ಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯವಾಗಿ ವಿಷಯತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ ಅಂದರೆ— ವಚನಜನ್ಯ ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಚನವಿಷಯತ್ವಾಭಾವರೂಪವಾದ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ಫುರಣವೆಂದರೆ ಕರ್ಮತ್ವವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಜ್ಞಾನಕರ್ಮತ್ವವೆಂದರೂ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವೆಂದರೂ ಒಂದೇ. ಅಂತೂ ವಚನದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯವಾದದ್ದೆಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು. ೩ ವಚನಜನ್ಯವೃತ್ತಿ ವ್ಯಾಪ್ಯವಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯತ್ವವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ— ಜ್ಞಾನವೋ, ಜ್ಞಾನಾತಿರಿಕ್ತವೋ, ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾತಿರಿಕ್ತವೆನ್ನಕೂಡದು. ಜ್ಞಾನವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಿಷಯತ್ವದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಾಪ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಚನಜನ್ಯಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು ತಥಾಚ, ವಚನಜನ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯವಾಗಿ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು, ವಚನಜನ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಚನವಿಷಯತ್ವವು ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನಾಚ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮಿತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಕಿಮಿತ್ಯುನ್ಮತ್ತವನ್ಮೃಷಾ |

ಅಸ್ಮಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಚಾರ್ಯಾಯ ಯತತೇ ಸ್ವೋಕ್ತಿದೂಷಕಃ || ೧೪೭ ||

ಅ|| ಅನಾಚ್ಯಮಿತಿ ಉಕ್ತ್ವಾ = ವಚನದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯವಾದದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿ ಪುನಃ, ವಾಚ್ಯಂ ಇತಿ = ವಚನಜನ್ಯಜ್ಞಾನವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು, ಉನ್ಮತ್ತವತ್ = ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿದವನಂತೆ, ಸ್ವೋಕ್ತಿದೂಷಕಃ = ತನ್ನ ಮಾತನ್ನೇ ದೂಷಿಸುವವನು. (ವ್ಯಾಹತಭಾಷಿಯು ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ಕಿಮಿತಿ = ಏಕೆಂದರೆ— ಮೃಷಾ = ವೃಥಾವಾಗಿಯೇ, ಅಸ್ಮಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ = ನಮ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಾದ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳನ್ನು, ಚಾರ್ಯಾಯ = ನಿರ್ಗುಣವಿಷಯವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ಯತತೇ = ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಹುಚ್ಚುಹಿಡಿದವನಿಗೂ, ಕಳ್ಳನಿಗೂ ಹೇಗೆ ಯಾವುದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಾಹತಭಾಷಿಗೂ ಯಾವುದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ) || ೧೪೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ, 'ಧರ್ಮೇ ಪ್ರಮಿಯಮಾಣೇ ಹಿ ವೇದೇನ ಕರಣಾತ್ಮನಾ | ಇತಿ ಕರ್ತವ್ಯತಾಭಾಗಂ ಮೀಮಾಂಸಾ ಪೂರಯಿಷ್ಯತಿ' || ಎಂದು ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಏಕಾರ್ಥತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ವೇದಗಳಿಗೆ ಕರಣತ್ವವೂ ಸೂತ್ರ (ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರ) ಗಳಿಗೆ ಇತಿಕರ್ತವ್ಯತಾಭಾವವೂ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳ ವಶದಿಂದ ನಿತ್ಯನೂ, ಶುದ್ಧನೂ, ಜ್ಞಾನರೂಪಿಯೂ, ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆದ ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತಾ ನಿರವಕಾಶಗಳಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ (ಸೂತ್ರವೂ) ಕೂಡ, ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ, ಬೇರೆ ಯಾವ ರೀತಿಯೂ ಕೂಡದಿರುವುದು

ರಿಂದ ಹೇಗಾದರೂ ಶ್ರುತಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣನೇ ವಿಷಯನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ನಿರ್ಗುಣ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣಂ ಯತ್ತತ್ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ || ೧೪೮ ||
ವದಂತಿ ಶ್ರುತಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಂ ಚೈತತ್ತದರ್ಥತಃ ||
ಪ್ರವೃತ್ತಮಸ್ತವಾಚ್ಯಂ ತೇ ಸ್ಯ(ನ್ಯೈ)ವಂ ಬ್ರೂಯಾಃ ಕಥಂ ಚನ ||
|| ೧೪೯ ||

ಅ || ಶ್ರುತಯಃ=ಶ್ರುತಿಗಳು, ಯತ್ = ಯಾವನು, ಸಾಕ್ಷಾತ್ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣಂ=ಉತ್ಪತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೋ, ತತ್=ಆತನನ್ನು, ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ=(ನರಾಣಾಂ ಇದಂ ನಾರಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುದು, ನಾರಸ್ಯ ಆಯನಂ = ಉತ್ಪತ್ತಿಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ) ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವದಂತಿ = ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಏತತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಚ=ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದರೂ, ತದರ್ಥತಃ = ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣನು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ, ಪ್ರವೃತ್ತಂ=ಪ್ರವೃತ್ತವಾದದ್ದು, ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ, ತೇ=ನಿನ್ನದಾದ, ಯತ್ ಅವಾಚ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಯಾವುದು ಅವಾಚ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೋ, ತತ್=ಅದನ್ನು, ಕಥಂಚನ=ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಏವಂ=ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯವಾದುದನ್ನಾಗಲೀ, ನ ಬ್ರೂಯಾಃ=ಹೇಳಲೇ ಬೇಡ. ಅಂದರೆ, ಅವಾಚ್ಯನಾದವನಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯತ್ವವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಅವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳು ಸಗುಣವಿಷಯಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸವಿಷಯತ್ವವು (ವಿಷಯವುಂಟಿನ್ನುವುದು) ಕೂಡಬಹುದು ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ವೈಗುಣ್ಯವಿಲ್ಲವು. ‘ಯತೋ ನಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನೆಂದು ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ಲಿಂಗಬಲದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಸಗುಣನೇ ಪ್ರತೀತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ || ೧೪೮ || ೧೪೯ ||

ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯನಾದಾಗ್ಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಷಯನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವ್ಯಾಘಾತವದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸರ್ವಾನುಭವಸಿದ್ಧವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಸರ್ವಶಬ್ದೈರವಾಚ್ಯಂ ತದುಕ್ತಾ ತದ್ವಿಷಯಂ ಪುನಃ |
ಶಾಸ್ತ್ರಂ ವದಂತಮುನ್ಮತ್ತಂ ಕಥಂ ಲೋಕೋ ನ ನಾರಯೇತ್ ||
ಮಾ ವದೋ ಮಾ ವಿಜಾನೀಹಿತ್ಯಜಾಸ್ಮಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಚೋರತಾಂ ||೧೫೦||

ಅ || ತತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಸರ್ವಶಬ್ದೈಃ=ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಅವಾಚ್ಯಂ=ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವವನನ್ನಾಗಿ, ಉಕ್ತಾ=ಹೇಳಿ, ಪುನಃ=ಮತ್ತೂ, ಶಾಸ್ತ್ರಂ=ಮುಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರ

ವನ್ನು, ತದ್ವಿಷಯಂ=ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವನ್ನಾಗಿ, ವದಂತಂ=ಹೇಳತಕ್ಕ, ಉನ್ಮತ್ತಂ=ವ್ಯಾಹತ ಭಾಷೆಯನ್ನು. ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಲೋಕಃ=ಜನರು, ನ ವಾರಯೇತ್=ತಡಿಯದೆ ಇರುವರು. ಮಾ ಸ್ಮ ವದಃ=ಹೇಳಬೇಡ. ಮಾ ವಿಜಾನೀಹಿ=ತಿಳಿಯಬೇಡ ಅಸ್ಮಚ್ಛಸ್ತ್ರಜೋರತಾಂ=ನಮ್ಮ ಋಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಜಾರ್ಯವನ್ನು, ತ್ಯಜ=ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು.

ತಾ || ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೂ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿರ್ಗುಣವಿಷಯಕವೆನ್ನುವ ಆಗ್ರಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು. ತಥಾಚ, ನಿರ್ಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ವಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಸಮಸ್ವಯವು. ಪ್ರಥಮತಃ ವಾಚ್ಯತ್ವ ಸಮರ್ಥನವೇ ಸಂಗತವು. ಸಾಂಖ್ಯಮತ ನಿರಾಕರಣವಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೧೫೦ ||

ಪುನಃ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಆಶಂಕಿಸುವರು.

ಹಾಗಾದರೆ, ಸಾಂಖ್ಯಮತನಿರಾಕರಣವು ಸೂತ್ರಾವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ನಮಗೆ (ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ) ದೋಷಬಂದಹಾಗೆಯೇ ನಮ್ಮನ್ನು (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳನ್ನು) ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕ ನಿಮಗೂ (ದ್ವೈತಿಗಳಿಗೂ) ದೋಷಬಾರದಿರುವುದು ಹೇಗೆ? ಇದು ಯಾವುದೊಂದೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ವಯಂ ತ್ವಾಂ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಭ್ಯಾಂ ಬಧ್ವಾಃ ಸ್ಮಚ್ಛಸ್ತ್ರಮಂಜಸಾ |
ವಿಚಾರಯಾಮಃ ಶ್ರುತಿಭಿರ್ಯುಕ್ತಿಭಿಶ್ಚೈವ ಸಾದರಂ || ೧೫೧ ||

ಅ || ವಯಂ=ನಾವು, ತ್ವಾಂ=ಅವವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡತಕ್ಕ ನಿನ್ನನ್ನು, ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಭ್ಯಾಂ=ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಬಧ್ವಾಃ=ಕಿಟ್ಟಿ, ಅಂದರೆ ನಿರಾಕರಿಸಿ, ಅಸ್ಮಚ್ಛಸ್ತ್ರಂ=ಋಗಾದಿ ವೇದವನ್ನು, ಶ್ರುತಿಭಿಃ=ಸೂತ್ರಸೂಚಿತಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಯುಕ್ತಿಭಿಶ್ಚ=ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಅಂಜಸಾ=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾದರಂ ಚ=ಆದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ, ವಿಚಾರಯಾಮಃ ಏವ=ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ವಿಚಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುವೆವು.

ತಾ || ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಆಪಾತರಮಣೀಯವೆಂದು ಶಿಷ್ಯರು ತಿಳಿಯುವತನಕ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ನಿಜವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಇದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೋ ಅದೋ ಎನ್ನುವ ಸಂಶಯವಿರುವುದರಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆದರವನ್ನು ಮಾಡಲಾರರು. ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದಮೇಲೆ ನೈರಂತರ್ಯ ಆದರಗಳಿಂದ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿದರೆ ಸಂಶಯವಿರಹಿತರಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು ಬೇಡ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣ, ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನಮಾಡುವಂತೆ ಈ ಪರಮತ ನಿರಾಕರಣವು ಯಾವ ದೋಷವನ್ನೂ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಗುಣಕ್ಕೇನೇ ಕಾರಣವಾಗುವುದು || ೧೫೧ ||

ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಚ್ಯನೆಂದಾಚರೆ, ಅವಾಚ್ಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ಏನು ಅರ್ಥವು, ಎಂದರೆ— ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಿಂದಲೇ ಆ ಶ್ರುತಿಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಮೂ || ಅದ್ಭುತತ್ವಾದವಾಚ್ಯಂ ತದತರ್ಕಾಜ್ಞೇಯಮೇವ ಚ || ೧೫೨ ||

ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾದಿತ್ಯಾದೇ ವೈಂಗಿನಾಂ ಶ್ರುತಿಃ |

ಅವಾಚ್ಯಮಿತಿ ಲೋಕೋಽಪಿ ವಕ್ತೃಶ್ಚರ್ಯತಮಂ ಭುವಿ || ೧೫೩ ||

ಸೂ. ೧೧ || ಅಧಿ. ೫ ||

ಅ || ತತ್=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಅದ್ಭುತತ್ವತ್=ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರನಾದುದರಿಂದ, ಅವಾಚ್ಯಂ=ಸಾಕಲ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವವನು, ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವತ್=ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಆಶ್ಚರ್ಯತಮನು.) ಅತರ್ಕಾಜ್ಞೇಯಮೇವ ಚ=ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯನೂ, ಜ್ಞಾನಾವಿಷಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ವೈಂಗಿನಾಂ ಶ್ರುತಿಃ=ವೈಂಗಿಗಳ ಶ್ರುತಿಯು, ಉದೇ=ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಲೋಕೋಽಪಿ=ಜನರೂಕೂಡ, ಭುವಿ=ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಆಶ್ಚರ್ಯತಮಂ=ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು, ಅವಾಚ್ಯಮಿತಿ=ಅವಾಚ್ಯನೆಂದು, ವಕ್ತಿ=ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಸೂತ್ರಕಾರರು ಜಗತ್ಕಾರಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಡಿರುವರು. ಅವನೇ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನೆಂದೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಡಿರುವರು. ಆದಕಾರಣ 'ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣನಿಗೆ ಅವಕಾಶವು ಕೂಡಲಾರದು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿ (ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ) ನಿರ್ಗುಣನು ವಾಚ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. (2) ನಿರ್ಗುಣನು ವೇದಾಂತಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯನಾಗದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ನಿರ್ಗುಣನೂ, ಅವಾಚ್ಯನೂ, ಅಜ್ಞೇಯನೂ, ನಿರ್ವಿಶೇಷನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವಾಚ್ಯನಾದವನು ಸರ್ವಥಾ ಮೇಯನಾಗಲಾರನು. (3) ಮತ್ತೂ ನಿರ್ಗುಣನು ಅಪ್ರಮೇಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯೂ (ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯೂ) ಕೂಡಲಾರದು. ಅಪ್ರಮೇಯವಾಗಿರುವುದು ಯಾವುದೋಂದೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನೇ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವು.

(4) ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞೇಯತ್ವಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂಗೀಕರಿಸೋಣಾಗಲಿ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. (5) ಶಬ್ದವೇದ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರವೇದ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ತನ್ನಮಾತೇ ತನಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಪಹರಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಪ್ರಯೋಜನವೇನೂ ಇಲ್ಲ. (6) ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಚನಗಳಿಗೆ ಅದ್ಭುತನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಾಚ್ಯನು ಇತ್ಯಾದಿರೂಪನಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವನು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಬ್ರಹ್ಮನು ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರನು. ದುರ್ಲಭವಾದುದು ಅಶ್ಚರ್ಯವಾಗುವುದು. ಅನಂತಗುಣ ಭರಿತವಾದುದನ್ನು ಸುಖದಿಂದ ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (2) ಅಶ್ಚರ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಆಯಾಯ ಆಕಾರದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ವಚನಮನಸ್ಸುಗಳು ವ್ಯಾಕುಲಗಳೂ ಆಗಿವೆ, ಎಂದರೆ- ಅವಾಚ್ಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. (3) ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯನಾದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದಲೂ (ಸರ್ವ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವು ಏಕವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ) ಸಮನ್ವಯಸೂತ್ರವು ಯುಕ್ತವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧ ವಾಯಿತು || ೧೫೨ || ೧೫೩ || ಸೂ. ೧೧ || ಅಧಿ. ೫ ||

ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಾನಂ ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದಲಕ್ಷಣಂ |
 ನೇದಾಂತನೇದಿತೌದಾರ್ಯಂ ಮುಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತನ್ಮಹೇ ||
 ನನೋ ನೇದಾಂತರಾದ್ಧಾಂತ ಸೂಕ್ತಿರತ್ನಾಕರಾತ್ಮನೇ |
 ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಖ್ಯ ಭಗವದ್ಗುಹ್ಯಸಿಂಧವೇ ||

|| ಈಪ್ಸತ್ಯಧಿಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಅಧಿಕರಣ ಪಂಚಕಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಐದು ಅಧಿಕರಣಗಳು ಮುಗಿದವು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್ ಓಂ” ಸೂ. || ೧೨ ||

ಆನಂದಮಯಃ = ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾದ ಆನಂದಮಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಐದು, ತತ್ತು = ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಅಂದರೆ ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯ, ಮನೋಮಯ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ, ಆನಂದಮಯ ಎನ್ನುವ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ = ಪ್ರತಿಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ಯೇಽನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ‘ಅನ್ಯೋಽಂತರ ಅತ್ಮಾ’ ‘ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ’ ‘ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ’ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ, ಆತ್ಮಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ (ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಇರೋಣ) ವಿದ್ವದರಿಂದ, ಅಥವಾ ‘ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್’ ಎಂದು ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೇನೇ ಅಭ್ಯಾಸವಿದ್ವದರಿಂದ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ‘ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ವಿಚಾರವು) ವಿಹಿತವಾಗಿಯದೋ, ಆತನಿಗೆ ‘ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತಃ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ, ‘ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಆ ಲಕ್ಷಣಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. (2) ಪ್ರಮಾಣಗಳು ರುದ್ರಾದಿಗಳ ಪರವಾದರೆ ಸೃಷ್ಟಾದ್ಯಸ್ವಕರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣವೂ ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಸಮನ್ವಯಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಿದರು. (3) ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನಾಗದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಸಂಭಾವಿತವು, ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥನಮಾಡಿ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಲಕ್ಷಣ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ವಸ್ತುವಿಚಾರವು. ಲಕ್ಷಣಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಣಮಾಡೋಣದಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯವಸ್ತುವು ನಿರೂಪಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಅವಶಿಷ್ಟವಾಗದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ‘ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ ಅಧ್ಯಾಯ ಶೇಷಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಏವಂ ಶಾಸ್ತ್ರವಗಮ್ಯತ್ವೇ ವಿಭಾಗೇನ ಸಮನ್ವಯಂ |

ಆನಂದಮಯ ಇತ್ಯಾದಿನಾಽಧ್ಯಾಯೇನ ವದತ್ಯಜಃ || ೧೫ ||

ಅ || ಏವಂ = ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ, (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ) ಶಾಸ್ತ್ರವಗಮ್ಯತ್ವೇ = ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ‘ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಹೇಳಿದ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವು ಸಂಭಾವಿತವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಸಮನ್ವಯಂ = ಸಮನ್ವಯವನ್ನು, ವಿಭಾಗೇನ = ವಿವರಿಸಿದರಿಂದ, ಅಜಃ = ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಆನಂದಮಯ ಇತ್ಯಾದಿನಾ = ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್ ಇದುವೊಂದಾದ, ಅಧ್ಯಾಯೇನ = ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ, ವದತಿ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಅವಶಿಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಪಕ್ರಮಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವರೂಪವಾದ ಯಾವ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅಂತಹ ಸಮನ್ವಯವನ್ನೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (2) 'ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾತ್ರ ಮಾಡಿರುವರು. ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಉದಾಹರಣೆಕೊಟ್ಟ ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದಿರುವಂತನಕ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳದಿದ್ದಪ್ರಾಯವೇ. ವರಮಾತ್ರನಿಗೆ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ವಾಚನತರೂ ರುದ್ರನೇ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿ ಕೃತಾರ್ಥರಾಗಬೇಕಾಗುವರು. (3) ಆದಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವೇ. ಈ ಸಮನ್ವಯಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧ್ಯಾಯಶೇಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಪಂಚಕಭಾವಸಂಗತಿಯೆಂದು ಈ ಮೂಲದಿಂದ ತೋರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. (4) ಹಾಗಾದರೆ 'ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಿದ್ದಿತು. (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ.) ಆದಾಗ್ಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯನು ಇದುವೊಂದಲಾದ ಆಶಂಕೆಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರೇನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಯಾವುದೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಕೊಡದಿದ್ದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಮುಮೂರ್ಸುವಿಗೆ ಚಕ್ಕುಲಿಯನ್ನು ತಿನ್ನತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಊಹಿಸಲಾರನಷ್ಟೆ!

(5) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರಸಂದರ್ಭವನ್ನಾದರೂ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

(6) ಬ್ರಹ್ಮನು ೧ ನಾಮ (ಶಬ್ದಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚ)ರೂಪ, (ಅರ್ಥಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚ) ರೂಪಗಳಾದ ವಿಕಾರೋಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು, ೨ ಆ ವಿಕಾರಗಳಿಲ್ಲದಿರುವವನು ಅಂದರೆ— ಎಲ್ಲಾ ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತನಾದವನು ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ವೇದಾಂತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಯತ್ರ ಹಿ ದ್ವೈತಮಿವ ಭವತಿ ತದಿತಿರ ಇತರಂ ಸತ್ಯತಿ' 'ಸರ್ವಾಣಿ ರೂಪಾಣಿ ವಿಚಿಂತ್ಯ ಧೀರಃ' ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸಾವಿರಾರುಕಡೆ ವೇದಾಂತವಾಕ್ಯಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಿದ್ಯಾವಿಷಯನು (ಭ್ರಮಾವಿಷಯನು) ವಿದ್ಯಾವಿಷಯನು (ಪ್ರಮಾವಿಷಯನು) ಎನ್ನುವ ಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವಿದ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇವನು ಉಪಾಸ್ಯನು, ಈತನು ಉಪಾಸಕನು ಇದುವೊಂದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಸಂಗತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಕೆಲವು ಉಪಾಸನೆಗಳು(ಪ್ರತೀಕೋಪಾಸನಗಳು)ಶ್ರೇಯಃಸಾಧನಗಳು. ಕೆಲವು ಉಪಾಸನೆಗಳು ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗಕ್ರಮದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಕರ್ಮಸಮೃದ್ಧಿಗೆ ಉಪಾಯಕಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಉಪಾಧಿಕೃತ ಭೇದವಿರುವ ಅವೇಕ್ಷಿತ ಫಲಗಳಿಗೆ ಸಾಧನೀಭೂತನಾದ, ನಾನಾಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾಸ್ಯನೆಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಉಪಾಧಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವವನು ಜ್ಞೇಯನೆಂದೂ ಉಪದೇಶಿಸ

ಬ್ರಹ್ಮತಾನನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತರಗ್ರಂಥವು ಆರಬ್ಬವಾಗುವುದು ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. (7) ಇದು ಅಯುಕ್ತವು. ವಿಶಿಷ್ಟಬ್ರಹ್ಮ-ಶುದ್ಧ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎರಡುಗೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಎನ್ನುವುದೇ ಅಸಾಮಾನ್ಯವು. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಎಲ್ಲಾ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳು ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಮುಂಗಲಕರಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿರುವವನೂ ದೋಷ ಲೇಶವಿರಹಿತನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ವೇದವಾಕ್ಯಗಳು ('ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್' ಇದುಮೊದಲಾದವುಗಳು) ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವ, ಸಾಂದರ್ಯ ಔದಾರ್ಯಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇದವಾಕ್ಯಗಳು ('ಅಪಹತಸಾಕ್ಷಾ ವಿರಜೋ ವಿಮ್ಬತ್ಯಃ ನಿರನಿಷ್ಕೋ ನಿರವದ್ಯಃ ಅಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಅಸ್ಥೂಲಮನಣು ಅಹ್ರಸ್ವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಪಾವರಾಹಿತ್ಯ, ನಿರ್ದುಃಖತ್ವ, ಪ್ರಾಕೃತ ಭೌತಿಕ ಶರೀರರಾಹಿತ್ಯ, ಮೊದಲಾದ ದೋಷಾಭಾವವಿಶಿಷ್ಟನೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಬೇರೆ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ('ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೆ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಅತಿ ದೌರ್ಲಭ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಚ್ಯನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರನು, ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ('ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಚತುರ್ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನು (ಅಸದೃಶನು) ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ('ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' 'ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸತ್ತಾ ಪ್ರತೀತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಾತ್ಮಕನು, ಇದುಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಆಮೇಲೆ ವ್ಯಾಕುಲಚಿತ್ತರೂ, ಗುರುಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದವರೂ, (ಗುರುಪೂರ್ವಕ ಅಧ್ಯಯನವಿಲ್ಲದಿದ್ದವರೂ) ವೇದವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವರೂ, ಆದವರು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕರೂಪತ್ವವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದವರು ವೇದವನ್ನೇ ಹಾಳುಮಾಡುವರು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವುದರ ವಿಸ್ತಾರವು ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಈ ಅವಿದ್ಯಾವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದೂ ಈ ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (8) ಪ್ರಸಂಗಸಂಗತಿಯಿಂದ ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸರ್ವವೂ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (9) ಈ ವಿಷಯವನ್ನು 'ನಾನ್ಯಥಾ ತದದೃಷ್ಟೇಃ' ಎನ್ನುವ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಗುಣನಿರ್ಗುಣಭೇದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕ ಆಚಾರ್ಯರು ನಿರಾಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಲಿಲ್ಲ || ೧೫ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಸಮನ್ವಯವನ್ನು ವೃತ್ತವಾದಿಸಿದರು. ಅದನ್ನೇ ಈಗ ಸೂತ್ರಕಾಗರು ಅನಂದಮಯೋಃಭ್ಯಾಸಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಧ್ಯಾಯಶೇಷದಿಂದ ವಿಭಾಗಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಲಾದರೂ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಣೆಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪಾದಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿರೂಪಣೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕಗಳಾದ ಅನಂದಮಯಾದಿ

ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಗುಣವಾಚಕಗಳಾದ ಆನಂದಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹಾಗಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯಪ್ರತಿಪಾದನರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ೧ನೇ ಪಾದ, ೨ನೇ ಪಾದ, ೩ನೇ ಪಾದ, ೪ನೇ ಪಾದ ಎನ್ನುವ ಪಾದಭೇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ಎಂದರೆ- ಅವಾಂತರಾರ್ಥರೂಪ ಉಪಾಧಿಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದಭೇದವು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ತತ್ರಾನ್ಯತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಾಂ ವಿಷ್ಣಾವೇವ ಸಮನ್ವಯಂ |

ಶಬ್ದಾನಾಂ ಪ್ರಥಮೇ ಪಾದೇ ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಿನಾಂ ||

ಗುಣವಾಚಿನಾಂ ಚ ಪ್ರಥಮಮಾಹ ದೇವಃ ಸಮನ್ವಯಂ || ೧೫೫ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಹೇಳಲರ್ಹವಾದ ಸಮನ್ವಯವುಳ್ಳ ಮೂರು ವಿಧಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಾಂ=ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, ಶಬ್ದಾನಾಂ=ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ವಿಷ್ಣಾವೇವ=ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೇ, ಸಮನ್ವಯಂ=ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯರೂಪ ಸಂಬಂಧವನ್ನು, ತತ್ರ=ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮೇ ಪಾದೇ=ಒಂದನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ, ಅಜಃ=ವೇದವ್ಯಾಸರು, ವದತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಲ್ಲ ಹೇಳುವರು) (2) ದೇವಃ=ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಿನಾಂ=ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ (ನ ಚ. ವಿ. ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಗಳಾದ) ಆನಂದಮಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಗುಣವಾಚಿನಾಂ ಚ=ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ನಾಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಆನಂದಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಸಮನ್ವಯಂ=ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು, ಪ್ರಥಮಂ=ಮೊದಲು (ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಆಹ=ಹೇಳಿದರು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ವೇದದಲ್ಲಿರುವ (ಸಂಸ್ಕೃತಗಳಾದ) ಶಬ್ದಗಳು ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳು. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು (೧) ತತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು (ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು.) ಇನ್ನು ಕೆಲವು (೨) ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು (೩) ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. ಬೇರೆ ಕೆಲವು (೪) ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ನಾಮಾತ್ಮಕಗಳು ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳು. ಸಾಕ್ಷಾದ್ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳು ನಾಮಾತ್ಮಕಗಳು. ಧರ್ಮದ್ವಾರಾಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿರುವವುಗಳು ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಗಳು. (2) ಇವುಗಳಿಗೆ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಚಂದ್ರಿಕಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ‘ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾದಿ ಭಿಸ್ತಲ್ಯಾಹ್ಯುಭಯಸ್ಥಿನ್ಮಸಿದ್ಧತಾ | ಶ್ರುತ್ಯಾಂತೋ ಲೋಕತೋ ನಾ ಹೀತರೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧತಾ || ೧ || ಬಲವಚ್ಛ್ರುತಿಲಿಂಗಾದ್ಯೈರನ್ಯೇಷ್ವೇವ ಪ್ರಸಿದ್ಧತಾ || ಅಧವಾ ‘ಯೇಷಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿರನ್ಯತ್ರ ಕೇವಲೈವ ವಿರೋಧಿನೀ | ಸಮನ್ವಯಸ್ಯೋಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಸ್ತೇ ಹಿ ಕೀರ್ತಿತಾಃ || ೧ || ಯೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ ಪಸಿದ್ಧಿಶ್ಚಾನ್ಯವಸ್ತುಷು | ವಿರೋಧಿನ್ಯಾ ಹಿ ತೇಽನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃಕಥಿತಾ ಇಹ || ೨ || ಯೇಷಾ ಮುಕ್ತದ್ವಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪರತ್ವಸ್ಯಾತ್ಮಶಕ್ಯತಾ | ಇತಿ ತಿಸ್ತೋ ವಿರೋಧಿನ್ಯಸ್ತೇಽನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಕಾಃ || ೩ || (೧) ಎರಡುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳು ಸಮಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಉಭಯತ್ರ

ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. ಅಂದರೆ, ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಂತೆಯೇ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವಾಗ ಆ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ಶ್ರುತ್ಯಂತರ ಸಾಧಾರಣ್ಯವಾಗಲೀ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾದಿ ಸಾಧಾರಣ್ಯವಾಗಲೀ ಇದೆಯೋ, ಅವುಗಳು ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. (೨) ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲಾಗಲೀ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಿಂದಾಗಲೀ ಬ್ರಹ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. (೩) ಪ್ರಬಲಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಾದಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ಯತ್ರೇವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. ಅಥವಾ (೧) ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಪಾತತಃ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಿರುವಾಗ ಸಮಾನವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಿದೆಯೋ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೇವಲ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. (೨) ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಯವರ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೂ ಇವುಗಳಿಂದಲೇ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. (೩) ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೂ ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೂ ಶಬ್ದವು ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಶಕ್ಯತ್ವವೂ ಇವುಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಂಧವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಅನ್ಯತ್ರೇವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. (೪) ಯಾನ್ಯಾಪಾತತೋ ರೂಢಾನ್ಯೇವ ತಾನಿ ನಾಮಾನಿ ತದ್ವಿಪರೀತಾನಿ ತು ಲಿಂಗಾನಿ=ಅಂದರೆ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳು ಆಪಾತತಃ ರೂಢಗಳೇ ಆಗಿವೆಯೋ, ಅವುಗಳು ನಾಮಾತ್ಮಕಶಬ್ದಗಳು. ಆಪಾತತಃ ರೂಢಗಳಾಗದಿದ್ದವುಗಳು. ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳು. ಅಥವಾ 'ಯಾನ್ಯಾಪಾತತಃ ರೂಢಾನಿ ತಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಯಾನ್ಯಾಪಾತತಃ ಯೌಗಿಕಾನಿ ತಾನಿ ಲಿಂಗಾನಿ'=ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳು ಆಪಾತತಃ ರೂಢಗಳಾಗಿವೆಯೋ, ಅವುಗಳು ನಾಮಾತ್ಮಕಗಳು. ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳು ಆಪಾತತಃ ಯೌಗಿಕಗಳೋ ಅವುಗಳು ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (೪) ಆ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಅವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವೇ ಇಲ್ಲ. ವಿವಾದವಿದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಚಾರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (೫) ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಮೂರುವಿಧ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನಾಮಾತ್ಮಕಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ೧ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೧ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

(೬) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು, '೧ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ (ವಾಕ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪರವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು) ಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ೨ನೇ ೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವು, ೪ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ೨ನೇ ೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಮತ್ತು ೨ನೇ ಪಾದಕ್ಕೂ ೩ನೇ ಪಾದಕ್ಕೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ, ೨ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನು ೩ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗುಣಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಳಲ್ಪಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ೨ನೇ ೩ನೇ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಎಂದು ಕಲ್ಪಿತರುಕಾರನು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಸಗುಣಾ(ಸವಿಶೇಷಾ) ತಿರಿಕ್ತವಾದ

ನಿರ್ಗುಣ (ನಿರ್ವಿಶೇಷ) ವೇ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವೆಂದು ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪಾದಭೇದವು ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯತ್ವನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು, ಆನಂತರ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಮಧ್ಯೆ ವಿಜ್ಞೇದಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲ. (7) ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಧಿಕರಣಗಳು ಸಮಸ್ವಯವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ವಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಆದಕಾರಣ, ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನಾಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ವಯ ಸಿದ್ಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸಮಸ್ವಯ ಸೂತ್ರವೇ ಸಾಕು. ಈ ಅತ್ಯಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಎಂದರೆ- ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಾರದು. ಒಂದೊಂದು ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಮಾನನ್ಯಾಯವುಳ್ಳ ಅನೇಕ ಶಬ್ದರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ವಯ ನಿರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಕಾಶ ಇತಿ ಹೋವಾಚ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವಿಶೇಷಗ್ರಹಣವು, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಿಶೇಷಗ್ರಹಣವು, ಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಮಾಣ ವಿಶೇಷಗ್ರಹಣವು ಇಷ್ಟಾ ಉದಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೊರತು ಒಂದೇ ಶಬ್ದ ಸಮಸ್ವಯಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವರ್ಯವಸಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಶಾಖಾನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು, ಹಾಗಾದರೆ, ನಿರ್ಣೇತವ್ಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಭಾಜಕೋಪಾಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಈ ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಉದಾಹರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ಉದಾಹರಣಗಳಾದರೆ ಸರ್ವಥಾ ಬೇರೆ ಅಧಿಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸದೇನೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಪ್ರತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ಣೇತವ್ಯಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳ ವಿಭಾಜಕೋಪಾಧಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣೇಯವಾದ ಶಬ್ದೋಪಾಧಿಯನ್ನು 'ಗುಣಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಿನಾಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು (8) ಆನಂದಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಗುಣಿ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಶತಕ್ರತು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೆಂಬಂತೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಗುಣಿವಿಶೇಷಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದ ಇರತವಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. (9) 'ಆನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾತ್' 'ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯಜ್ಞಂ ತನುತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರುತಗಳಾದ ಗುಣ ವಾಚಿಗಳಾದ ಆನಂದಾದಿಶಬ್ದಗಳಾದರೂ ಗುಣಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. (10) ಗುಣಗುಣಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನಾದರೂ ಭಕ್ತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಹಿಕುಂಡಲಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಕ್ಷತ್ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ಅವರ್ಯಾಯತ್ವವು (ಶಬ್ದಸಾಂಕರ್ಯಭಾವವು) ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾದಿಸಾಂಕರ್ಯ ಭಾವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುವರು || ೧೫೫ ||

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ತೈತರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಸವಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ಯ ರಸಮಯಃ' (ಪು.೧೨೪) ಅನ್ನಮಯ ಪ್ರಾಣಮಯ ಮನೋಮಯ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಆನಂದ ಮಯರು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಐದುಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಪರಮಾತ್ಮನೋ, ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾದವನು ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬನೋ? ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಐದರಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಶಯವು. ಆದರೆ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥನು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತನೇ. ಏಕೆಂದರೆ— ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ನನಿಕಾರ

ವಾಚಕಗಳು. ಮಯಂತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ವಿಕಾರವು ಶರೀರಾದಿ ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (2) ಪ್ರಕೃತಿಯು ಸರ್ವವಿಕಾರಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಜೀವರು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು ಹೇಗೆಂದರೆ—ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗೌರವ್ಯ, ಶ್ಯಾಮತ್ವ ನೊದಲಾದವುಗಳು ಇದ್ದರೂ ಹೇಗೆ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಜೀವನು ಗೌರವೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅನ್ನವಿಕಾರ ದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಜೀವನು ಅನ್ನವಿಕಾರ ದೇಹವಾಚಿಯಾದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ವಜ್ರಸಂಪ್ರಮಿಯಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರನು ಹೇಗೆ ವಜ್ರವಾಚಕವಾದ 'ಅಶನಿ' ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ (3) 'ನಿರ್ವಿಕಾರೋಽಕ್ಷರಃ ಶುದ್ಧಃ' ಇದುವೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಕಾರವೂ ಕೂಡಲಾರದು. (4) ಯದ್ಯಪಿ 'ತಾದಾತ್ಮ್ಯಾರ್ಥೇ ವಿಕಾರಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥೇ ಮಯಂತ್ ಪ್ರಿ ಧಾ' ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಯಿದ್ದನಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವೀ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮಯಂತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನ್ನಮಯ ಶಬ್ದವು ವಿಕಾರಾರ್ಥಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. 'ಔಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ ಅನ್ನಾ ತ್ಪುರುಷಃ' ಎಂದು ಔಷಧಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅನ್ನವಿಕಾರವಾದ ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಶರೀರವನ್ನುಪಕ್ರಮಿಸಿ 'ಸ ನಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ' ಎಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ತಸ್ಯೇದಮೇವ ಶಿರಃ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಕಲ್ಪನೆಯೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಾರಾರ್ಥಕವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು. (5) ಮತ್ತು ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳು ಐದು ಇವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಾದರೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಆದಕಾರಣ ಆತನೊಬ್ಬನು ಈ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ? (6) ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಾಣಮಯವೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭಿನ್ನಗಳೆಂದೂ, ಶರೀರಶರೀರಿಭಾವಾಪನ್ನಗಳೆಂದೂ, ಅಂತರವೆಂದೂ 'ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ಪ್ರಾಣಮಯಃ' 'ತಸ್ಯೈಷ ಏವ ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ' ಇದುವೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೀಗೆ ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯನು ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಲಿ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಕಾರಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೂ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆನಂದಮಯನು ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳ ಅಂತರನೆನ್ನುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವಾಂತರನೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (7) ಮತ್ತು 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾ ಪೋತಿ ಪರಂ' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು 'ಬ್ರಹ್ಮಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ಅವಯವನೆಂದು ತೋರುತ್ತಾನೆ. ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಯವವೇ ಅವಯವಿಯು ಆಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಆನಂದಮಯವೊದಲಾದುದು ಐದೂ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಗಳಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತಗಳಾದ ಕೋಶಾದಿಗಳೇ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸಮುದ್ರಶಾಯಿನಂ ಸರ್ವಪ್ರಸೂತಿಪ್ರಭವಂ ಶ್ರುತಿಃ || ೧೫೬ ||
ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮಪರಮಮಿತಿ ಸಾನದ್ಭುತಿರ್ಜಗೌ |
ಯತೋಽತೋ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ ತತ್ತ್ವೇವ ನಿಯತತ್ವತಃ || ೧೫೭ ||

ಯೇಽನ್ಮಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿರೂಪಾದಭ್ಯಾಸಾತ್ಪ್ರತಿರೀಯಕೇ |
 ಅನ್ಯಾಸು ಚೈತದ್ರೂಪಾಸು ಶಾಖಾಸ್ವಪಿ ಸಹಸ್ರಶಃ ||
 ಆನಂದಮಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯೈಃ ಶಬ್ದೈರ್ವಾಚ್ಯೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ ||

|| ೧೫೮ ||

ಅ || ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಮಿತಿ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು, ಸಾವಧೃತಿಃ=ಅವಧಾರಣದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಶ್ರುತಿಃ=ಶ್ರುತಿಯು, ಸಮುದ್ರಶಾಯಿನಂ=ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡಿರುವವನು, ಸರ್ವಪ್ರಸೂತಿ ಪ್ರಭವಂ=ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ, ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ, ಜಗೃ=ಹೇಳಿತೋ, ಆತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ=ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ತತ್ತ್ವೇವ=ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ, ನಿಯತತ್ವತಃ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದ್ದಲ್ಲಿಯುಕ್ತ, ಯೇಽನ್ಮಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಾತ್ ಅಭ್ಯಾಸಾತ್= 'ಯೇಽನ್ಮಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಪಾಸತೇ, ಯೇ ಪ್ರಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಪಾಸತೇ, ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಪಾಸತೇ, ವಿಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಪಾಸತೇ, ಅಕವ್ಯಕ್ತೇತ್ಯಾಪಾಸತೇ, ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಪಾಸತೇ' ಎಂದು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉದಾಹೃತಗಳಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸವಿದ್ದಲ್ಲಿಯುಕ್ತ (ಅಂದರೆ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ), ಪ್ರತಿರೀಯಕೇ=ಪ್ರತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ಯಾಸು ಚ=ಇತರಗಳಾದ, (ಅಂದರೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ) ಎತದ್ರೂಪಾಸು=ಗುಣಿ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳೂ ಮತ್ತು ಗುಣವಾಚಕಗಳೂ ಆದ ಯಾವ ನಾಮಗಳೋ ಅವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾದ, ಸಹಸ್ರಶಃ ಶಾಖಾಸ್ವಪಿ=ಸಾವಿರಾರು ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಆನಂದಮಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯೈಃ ಶಬ್ದೈಃ=ಆನಂದಮಯವೆನ್ನುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನು, ವಾಚ್ಯಃ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪ್ರತಿರೀಯಕೇ ಅನ್ಯಾಸು ಚೈತದ್ರೂಪಾಸು—ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ, ಇಷ್ಟರಿಂದ ಆನಂದಮಯನು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಭಾಗವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. (2) ಪ್ರತಿರೀಯಕೇ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣವಾಕ್ಯಗ್ರಹಣವು (3) ಅನ್ಯಾಸು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಣೇತವ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. (4) ಅನ್ನಮಯಾದಿವಿಷಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಹೇತುವು. || ೧೫೬ || ೧೫೭ || ೧೫೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಆನಂದಮಯಃ' ಎಂದೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುವರು. ಆದ ಕಾರಣ 'ಆನಂದಮಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯೈಃ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವಂ ಶಬ್ದಾನಾಮಾನಂದಮಯಪೂರ್ವಿಕಾಂ || ೧೫೯ ||
 ಸೂತ್ರಸ್ಯಾಲ್ಪಪ್ರಕ್ಷೇಪೇನ ಸರ್ವಶಾಖಾವಿನಿರ್ಣಯೇ ||
 ಪುನಶ್ಚ ಪ್ರಾಪಕಾದ್ಧೇತೋಸ್ತತ್ರಾಧಿಕರಣಾಂತರಂ |
 ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಆಮನಂತಿ ಯತ್ಪದಂತ್ವಿತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ || ೧೬೦ ||

ಅ || ಆನಂದಮಯಪೂರ್ವಿಕಾಂ=ಆನಂದಮಯ ಎನ್ನುವುದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಅಂದರೆ 'ಆನಂದಮಯಃ, ಅಂತರಃ, ದ್ಯುಭ್ಯಾದ್ಯಾಯತನಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರ

ಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಆನಂದಮಯ ಎನ್ನುವುದು ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿವುಳ್ಳ, ಶಬ್ದಾನಾಂ = ಆಯಾಯ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಗೆ, ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವಂ = ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಅನ್ಯಾರ್ಥಸ್ವೀಕಾರವು, (ಅಸ್ತಿ = ಇದೆ ಅವಾವ ನಿರ್ದೇಶಬಲದಿಂದಲೇ ಅವುಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಾಗುವುದು) ಸೂತ್ರಸ್ಯ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ, ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರತ್ವೇನ = ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಸರ್ವಶಾಖಾವಿನಿರ್ಣಯೇ = ಎಲ್ಲಾ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಣಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ, (ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲೇ ಬೇಕು.) (ನ. ಚ. ವಿ. ಹಾಗಾದರೆ ಅವಾವ ಸಮಾಖ್ಯಾಬಲದಿಂದಲೇ ಸರ್ವಶಾಖೆಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾಂತರಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದೆಂದರೆ-) ಪುನಶ್ಚ = ಮತ್ತು, ಪ್ರಾಪಕಾತ್ ಹೇತೋಃ = ಸಮಾಖ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಹೇತುವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಆ ಹೇತುವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಅಥವಾ ಅತಿಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಾಪಕ ಹೇತುವಿನಿಂದ, ಅಧಿಕರಣಾಂತರಂ = ಬೇರೆ ಅಧಿಕರಣವು, (ಆವಶ್ಯಕವು.) (ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—) ಅಥವಾ ಪುನಶ್ಚ ಮತ್ತು, ತತ್ರ = ಪೂರ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪಾದಿತವಾದ ನ್ಯಾಯವಿಷಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಪಕಾತ್ ಹೇತೋಃ = ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯವನ್ನು ಆಚ್ಛಾದನೆ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕ ಆಶಂಕಾರೂಪವಾದ ಪುನಃ ಅಧಿಕರಣಾಂತರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿಕೊಡುವ ಹೇತುವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅಧಿಕರಣಾಂತರಂ = ಬೇರೆ ಅಧಿಕರಣಾರಂಭವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ = ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳು, ಯತ್ಪದಂ ತು = ಯಾರ ಸ್ಮರಣವನ್ನಾದರೂ, ಅಮನಂತಿ = ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೋ, ಇತಿ ಹಿ = ಹೀಗೆಯೇ, ಶ್ರುತಿಃ ಕಠಶ್ರುತಿಯು, (ಅಸ್ತಿ = ಇದೆ.) ಅಂತೂ ಅನಂತಾನಂತ ವೇದವಾಚ್ಯನಾದ ವರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಉಪಲಕ್ಷಣದಿಂದಲೇ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಆನಂದಮಯಶಬ್ದವು ಆನಂದಮಯನನ್ನುಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ನ್ಯಾಖ್ಯಾನ ('ಆನಂದಮಯಇತ್ಯಾದ್ಯೈಃ ಶಬ್ದೈಃ' ಈ ಮೂಲದಿಂದ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.) ನ್ಯಾಖ್ಯೇಯ ('ಆನಂದಮಯೋಭ್ಯಾಸಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಆನಂದಮಯ ಎನ್ನುವುದು) ಗಳಿಗೆ ವಿಸಂವಾದವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲವಷ್ಟೇ. ಮತ್ತೆ ಇಲ್ಲಿ ಆನಂದಮಯ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸ ನ್ಯಾಯಾಪನ್ನಗಳಾದ ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯ, ಮನೋಮಯ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವು. ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಕವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧವಿದ್ದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧವಿದ್ದು ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇದ್ದರೇನೇ ಶಕ್ಯಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣೆಯು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಕೂಡುವಾಗ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಎಂದರೆ— 'ಸೂತ್ರಸ್ಯಾಲ್ಪಾಕ್ಷರತ್ವೇನ' ಎಂದು. ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೇ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯ, ಮನೋಮಯ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ, ಆನಂದಮಯಾಃ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಆಗ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರತ್ವರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು ಶಬ್ದದಿಂದಾಗಲೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಾಗಲೀ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದೇ ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರತ್ವವು. ಈ ಅರ್ಥವಾದರೂ 'ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ ಚಾಭ್ಯಾಸಾತ್ಪಂಚ ರೂಪಾದಿಷು ಸ್ಫುಟಂ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯತಃ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವೆವು.

ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರತ್ವರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನವಿದ್ದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಥಾಶ್ರುತವಾಗಿಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ದೋಷವೇನಿದೆ? ಲಕ್ಷಣಾವೆಂದು ಏಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು, ಎಂದರೆ— ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದಹಾಗೆಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ನೂರು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನೂರು ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮನ್ವಯಮಾತ್ರವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಸರ್ವಶಾಖೆಗಳ ನಿರ್ಣಯವು ಆಗಲಾರದು. ಈ ಸೂತ್ರಗಳಾದರೂ ಸರ್ವಶಾಖೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ ಸರ್ವಶಾಖಾನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವವು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾಶ್ರುತವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಲಕ್ಷಣಾವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೆ ಸರ್ವಶಾಖಾ ನಿರ್ಣಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಯಥಾಶ್ರುತವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವತೋಮುಖತ್ವವು ಕೂಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಬಾಧಕವು ಹೇಗೆ ಇದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೂ ಬಾಧಕವು ಇದ್ದೇಯಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆನಂದಮಯ ಶಬ್ದವು ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಕವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಕವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳಿಗೂ ಆರಂಭವೇ ಕೂಡಲಾರದು, ಎಂದರೆ— ೧ ಸಮಾನ ನ್ಯಾಯವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳನ್ನು (ಅನ್ನ ಮಯಾದಿಗಳನ್ನು) ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಧಿಕರಣಗಳಿಗೆ ಆರಂಭವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಬಾಧಕವೋ? ೨ ಅಥವಾ ನ್ಯಾಯಾಂತರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳೇ (ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೇ) ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ ಅಧಿಕರಣಗಳಿಗೆ ಆರಂಭವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಬಾಧಕವೋ? ಇವುಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಒಂದನೇದ್ದು ಇಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (೨) ಎರಡನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ವೈಷಮ್ಯವಿದೆ. ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಾದರೂ ಸಮಾನನ್ಯಾಯವುಳ್ಳವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಶಕ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶಕ್ಯಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಲಕ್ಷಣಾ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (5) ಹಾಗಾದರೆ ಸಮಾನನ್ಯಾಯ ವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅಧಿಕರಣಾಂತರಾರಂಭವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಉಪಲಕ್ಷಣವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣಾಂತರಾರಂಭವು ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ—‘ಪುನಶ್ಚ ಪ್ರಾಪಕಾತ್’ ಎಂದು. ಅಂದರೆ, ನ್ಯಾಯಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಧಿಕರಣಾಂತರಾರಂಭವು ಬೇರೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡದೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾಶ್ರುತವಾಗಿಯೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಅನ್ಯಥೋಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯವಿಷಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರರು ಶಂಕಿಸಲು ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಪುನಃ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧಿಕರಣಾಂತರಾರಂಭವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾನ ನ್ಯಾಯಾಕ್ರಾಂತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವತೋಮುಖತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ನಿರವಕಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾ ಎಂದು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದೇ ನ್ಯಾಯವು (6) ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಶಾಖಾನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ. ಸರ್ವಶಾಖೆಗಳು ಕಾರ್ಯ (ಕೃತಿಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಕೃತ್ಯದ್ವೇಶ್ಯವಾದುದು) ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವರಗಳೇ ಅಲ್ಲವು. ಬ್ರಹ್ಮವರವಾದ ವೇದಾಂತಭಾಗವಾದರೂ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದುದು. ಲಕ್ಷಣಾವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದೆಯಿದ್ದರೂ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ

ಯಥಾಶ್ರುತಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೆಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ— 'ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ' ಎಂದು. ಅಂದರೆ— ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಪರಗಳೇ ಆಗಿವೆ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರುತ್ತದೆ. || ೧೫೯ || ೧೬೦ ||

ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದಭಿಪ್ರೇತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಅನ್ನಮಯ ಶಬ್ದವು ಮೊದಲು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅನ್ನಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್' ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. 'ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್' ಎಂದು ಆನಂದಮಯಶಬ್ದವನ್ನಾದರೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಅದು ಮಾತ್ರವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಆನಂದಮಯ ರೂಪೇ ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪುಚ್ಛತೋಕ್ತಿತಃ |

ಸಮಸ್ತಬ್ರಹ್ಮತಾ ಪ್ರಾಪ್ತೇರಾನಂದಮಯನಾಮ ಹಿ || ೧೬೧ ||

ಅ || ಆನಂದಮಯರೂಪೇ ತು = 'ಅನ್ಯೇಽಂತರ ಆತ್ಮಾನಂದಮಯಃ' ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಆನಂದಮಯಾಖ್ಯಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪುಚ್ಛತೋಕ್ತಿತಃ = ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ ಎಂದುಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ 'ತಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮೇವ ಶಿರಃ | ಮೋದೋದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಪ್ರಮೋದ ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಆನಂದ ಆತ್ಮಾ | ಬ್ರಹ್ಮ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ||' (ಪು. ೧೭೮) ಎಂದು ಆನಂದಮಯನ ಪುಚ್ಛತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸಮಸ್ತಬ್ರಹ್ಮತಾಪ್ರಾಪ್ತೇಃ = ಸಮಸ್ತ ಅವಯವಿಯಾದ ಆನಂದಮಯನಿಗೆ, ಅಬ್ರಹ್ಮತಾ ಪ್ರಾಪ್ತೇಃ = ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, (ಆನಂದಮಯನು ಬ್ರಹ್ಮನಾದರೆ ಆಗ ಆನಂದಮಯನ ಅವಯವನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ) ಸಮಸ್ತ = ಮುಖ್ಯವಾದ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮತಾ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು, ಅಪ್ರಾಪ್ತೇಃ = ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಆನಂದಮಯ ನಾಮ ಹಿ = ಆನಂದಮಯ ಎನ್ನುವ ನಾಮಧೇಯವು, ಹಿ = ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಂತೂ ಆನಂದಮಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಅಧಿಕಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ಆನಂದಮಯಃ' ಎನ್ನುವ ನಾಮ ನ್ನೇ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವರು.

ತಾ || ನ. ಚ. ವಿ.— (1) ಆನಂದಮಯ ಸ್ವರೂಪದ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಮ್ರಾಪ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆನಂದಮಯನಾಮವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆನಂದಮಯನೇ. ಪುಚ್ಛವಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವಯವಿತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ.— (1) ಪುಚ್ಛಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಶ್ರುತವಾದದ್ದು ಬಾಧಿತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ— ಅನ್ನಮಯನಲ್ಲಿಯೂ 'ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ | ಅನ್ನಾತ್ಪರುಷಃ | ಸ ನಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ | ತಸ್ಯೇದಮೇವ ಶಿರಃ ||' (ತೈ.ಉ.ಪು. ೧೨೪.) ಎಂದು ಪ್ರಾಕೃತಾನ್ನವಿಕಾರದೇಹ ಪರಾಮರ್ಶಾದಿರೂಪವಾದ ಅಧಿಕವಾದ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ, ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪರಾಮರ್ಶ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಿರ್ದೇಶ ಇವುಗಳಿಂದ ಅನ್ನವಿಕಾರಿಯಾದ ಶರೀರವನ್ನೇ ವಿವಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೊಂದರೆ ಅನ್ನಮಯ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಮಯುಷ್ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಾರಾರ್ಥತ್ವವೇ ನ್ಯಾಯವು ಎಂದು ವಿಕಾರರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು

ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಇದೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತದೆ. (3) ಅಥವಾ 'ಅಧಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆನಂದಮಯನ ಪುಚ್ಛತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ, ಅವಯವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಆನಂದಮಯವಿಚಾರವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯನಾಮವನ್ನೇ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ || ೧೬೧ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸರ್ವಶಾಖಾನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದೆಂಬುವ ಅನಿಷ್ಟವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವವಿರಲಿ. ಆನಂದಮಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನಮಯಾದ್ಯುಪಲಕ್ಷಣತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಏಕೆ ಒಡಂಬಡಬೇಕೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ ಚಾಭ್ಯಾಸಾತ್ಪಂಚರೂಪಾದಿಷು ಸ್ಫುಟಂ || ೧೬೨ ||

ಬ್ರಹ್ಮತಾಂವಯವೇಽಪಿ ಸ್ಯಾತ್ಪಂಚರೂಪಾದಿಷು ಸ್ಫುಟಂ ||

ಯಥೈವ ಕೃಷ್ಣಕೇಶಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮತಾಂವಿಲಾ |

ದರ್ಶಿತಾ ಚೈವ ಪಾರ್ಥಾಯ ನಿಸ್ಸೀಮಾಃ ಶಕ್ತಯೋಽಸ್ಯ ಹಿ || ೧೬೩ ||

ಅ || ಪಂಚರೂಪಾದಿಷು = “ಯೇಽನ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ | ಯೇ ಪ್ರಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ | ಅಸ್ತಿ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಚೇದ್ವೇದ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ | ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಯೇಷ್ಠಮುಪಾಸತೇ | ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್” ಎಂದು ೧ ಅನ್ನಮಯ, ೨ ಪ್ರಾಣಮಯ, ೩ ಮನೋಮಯ, ೪ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ, ೫ ಆನಂದಮಯ— ಎನ್ನುವ ಐದು ರೂಪಗಳನ್ನು ವ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ಐದು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ, “ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತಸಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ” || ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ಫುಟಂ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ ಚಾಭ್ಯಾಸಾತ್=ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ('ಬ್ರಹ್ಮಪುಚ್ಛಂ ವ್ರತಿಷಾ' ಎಂದು ಪುಚ್ಛತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ) ಯಥೈವ=ಹೇಗೆ ತಾನೆ, ಕೃಷ್ಣಕೇಶಸ್ಯ = ಮೂಲರೂಪದ ಅವಯವಸ್ವರೂಪವಾದ ಕೃಷ್ಣಕೇಶರೂಪನಾದ, ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ=ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ, ಅಖಿಲಾ = ನಿರುಪಚರಿತವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮತಾ = ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿದೆಯೇ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, (ನ. ಚ. ವಿ.) ಅವಯವನಿಸ್ಪೃತಃ=ಬ್ರಹ್ಮನ ಅವಯವದಲ್ಲಿಯೇ (ಗಳಿಗೆನೇ) ಅವಯವಿಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅವಯವೇಽಪಿ=ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವದಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮತಾ=ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. ಅಥವಾ (ಸುಧಾ) ಅವಯವೇಽಪಿ=ಅವಯವದಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮತಾ=ಯಾವಾಗ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಇರುವುದೋ, ತಥಾ=ಹಾಗಾದರೆ, ಅವಯವಿನಿ=ಅವಯವಿಯಲ್ಲಿ, ಸ್ಪೃತಃ=ಅನಾಯಾಸದಿಂದಲೇ, ಸ್ಯಾತ್=ಬರುವುದು. ಪಾರ್ಥಾಯ=ಅರ್ಜುನನಿಗೋಸ್ಕರ, ಬ್ರಹ್ಮತಾ=ಪೂರ್ಣತ್ವವು, ದರ್ಶಿತಾ ಚೈವ=ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಸ್ಯ=ಈ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ನಿಸ್ಸೀಮಾಃ=ನಿರವಧಿಕಗಳಾದ, ಶಕ್ತಯಃ=ಶಕ್ತಿಗಳು, ಹಿ=ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಸವು ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ತಥಾಚ, ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಸವು ವ್ಯಭಿಚರಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆನಂದಮಯನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವುದು? ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ

ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಪಕ್ಷತ್ವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (2) ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ 'ಜ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಜ ಶಬ್ದವು 'ಅಸ್ತಿಸ್ತಸ್ಯ ಜ ತದ್ಯೋಗಂ ಶಾಸ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತಗಮ್ಯತ್ವ, ಮಾಂತ್ರವರ್ಣಿಗಾನ, ಭೃಗುವಲ್ಲಿಸಮಾಖ್ಯಾ ಮೊದಲಾದ ಹೇತುಗಳಿಗೂ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಸಾಧಾರಣ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. (3) 'ಪಂಚರೂಪಾದಿಷು' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ 'ಆನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆನಂದಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಭ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಸಾಧಕ ಹೇತುವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೇ ಯುಕ್ತವಾದುದು.

(4) ಹಾಗಾದರೆ— 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರಶಿಷ್ಠಾ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆನಂದಮಯನ ಪುಚ್ಛತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಹೇಗೆ? ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳ ವರವೆನ್ನಕೂಡದು. ಹಾಗಾದರೆ— ಆನಂದಮಯನಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (ಬ್ರಹ್ಮತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ಭ್ಯಾಸಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿದೆ.) (5) ಅವನಾದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವೇ ಹೇತುವು. ಬರೀ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪುಚ್ಛಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಅವನಾದವಿಲ್ಲವು. (6) ಬ್ರಹ್ಮಾವಯವತ್ವವೇ ಅವನಾದವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಈಗಲೂ ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ—

(೧) ಅವಯವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅವಯವಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವೋ? (೨) ಅಥವಾ ಅವಯವಿಯಾದ ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದರೆ ಆನಂದಮಯನ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಆವಾದಿಸುವುದೋ? (೩) ಅಥವಾ ಅವಯವ ಅವಯವಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅವಯವಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವೋ? ಈ ಮೂರು ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗ ಅವಯವದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿದೆಯೋ, ಹಾಗಾದರೆ ಅವಯವಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಅನಾಯಾಸದಿಂದಲೇ ಬರುವುದು. ಅವಯವಿಯು ಅವಯವಕಿಂತ ಮಹತ್ತರಿಯೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅವಯವಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ೨ ಅವಯವಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. "ಏನಂ ಸಂಸ್ಕೂಯಮಾನಸ್ತು ಭಗವಾನ್ ಪರಮೇಶ್ವರಃ | ಉದ್ಬಬರ್ಹಾ (ಉಜ್ಜಹಾರಾ)ತ್ಮನಃ ಕೇಶೌ ಸಿತಕೃಷ್ಣೌ ಮಹಾಮುನೇ || ಉವಾಚ ಚ ಸುರಾನೇತೌ ಮತ್ಕೇಶೌ ವಸುಧಾತಲೇ | ಅನತೀರ್ಯ ಭುವೋ ಭಾರ(ರಂ)ಕ್ಷೇಶ ಹಾನಿಂ ಕರಿಷ್ಯತಃ" || ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ, "ಏನಮುಕ್ತ್ವಾ ತತೋ ರಾಜನ್ ಮಹಾಯೋಗೀಶ್ವರೋ ಹರಿಃ | ದರ್ಶಯಾಮಾಸ ಸಾರ್ಥಾಯ ಪರಮಂ ರೂಪಮೈಶ್ವರಂ || ಅನೇಕವಕ್ತ್ರನಯನಮನೇಕಾದ್ಭುತದರ್ಶನಂ" || (ಗೀ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೧೧ ಶ್ಲೋ. ೯, ೧೦) ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನ ಅವಯವರೂಪ ಕೃಷ್ಣ ಕೇಶಾವತಾರಭೂತನಾದ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವಯವಿಗೆ

ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದರೆ, ಅವಯವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. (5) ಅವಯವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ “ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಿದಮಂತರಂ ಹಿ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ತ್ವಯೈಕೇನ ದಿತಶ್ಚ ಸರ್ವಾಃ” || (ಗೀ. ಅಧ್ಯಾ. ೧೧ ಶ್ಲೋ. ೨೦) ಎನ್ನುವ ಗೀತಾರೂಪವಾದ ಅರ್ಜುನನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಅರ್ಜುನನ ವ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ (6) ‘ಚ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪುರಾಣ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (7) ‘ದರ್ಶಿತಾಚೈವ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಏನ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೀಗೆ ಪ್ರಮಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಬಾಯಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದಲ್ಲ, ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (8) ಹಾಗಾದರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅವಯವವೋ ಅದು ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿಯೇ (ಅಲ್ಪದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದದ್ದಾಗಿಯೇ) ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಯವಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅಘಟಿತವಾದುದನ್ನೂ ಕೂಡಿಸುವ ಅಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾದ ಅಚಿಂತ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡದಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಬಹುದು, ಎನ್ನುವ ಆಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ‘ನಿಸ್ಸೀಮಾಃ ಶಕ್ತಯೋಽಸ್ಯ ಹಿ’ ಎಂದರು. (9) (೩) ಅವಯವ ಅವಯವಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅವಯವಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ೩ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಉತ್ತರವು. ಶ್ರೀ ಹಂಗೆ ನಿರವಧಿಕಗಳಾದ ಶಕ್ತಿಗಳಿವೆ. ‘ಶಿರೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪಕ್ಷಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ತಥಾಚ “ಅಂಗಾಂಗಿತ್ವೇನ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಾನಂದಾನುಭವೇಸ್ಥಿತಃ | ಸ ಏವ ವ್ಯೂಹ್ಯ ಚಾತ್ಮಾನಂ ಪೃಥಗ್ಗ್ರಾಹ ಇವ ಸ್ಥಿತಃ” || ಎಂದು ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (ಪು. ೩೪೩) ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ನಾನಾರತ್ನಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಪ್ರತಿಮೆಯಂತೆ ಪುಂಜೇಭೂತವಾದ ದಿವ್ಯಲಕ್ಷಣರೂಪವಿಶೇಷದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹಂಗೆನೇ ಅಂಗತ್ವವೂ, ಅಂಗಿತ್ವವೂ ಕೂಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಯವಕ್ಕೂ ಅವಯವಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮತ್ವವು ಅಯುಕ್ತವಲ್ಲ || ೧೬೨ || ೧೬೩ ||

ಆದಾಗ್ಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ‘ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಂ ಕೃಷ್ಣಸಿಂಗಲಂ | ಊರ್ಧ್ವರೇತಂ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಂ ಶಂಕರಂ ನೀಲಲೋಹಿತಂ’ || ಎನ್ನುವ ತಾಪನೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ರುದ್ರನಲ್ಲಿಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ— ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವು, ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ರುದ್ರವಿಷಯಕವು, ಅಂತೂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಧಗಳು ಭಿನ್ನ ವಿಷಯಕಗಳೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಂ ಕೃಷ್ಣಸಿಂಗಲಂ || ೧೬೪ ||

ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಾನುಕ್ತಮನ್ಯತ್ರ ಹ್ಯೂರ್ಧ್ವರೇತಂ ಚ ತತ್ಪತಿ |

ವಿರೂಪಾಕ್ಷಾಖ್ಯಾನುಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಕ್ತಂ ತದ್ವತೇ ಸ್ಥಿತಂ || ೧೬೫ ||

ಸಮಾನಾಧಿಕೃತತ್ವಂ ಚೇದುತ್ತರಂ ನೀಲಲೋಹಿತಂ |

ಕೃಷ್ಣಸಿಂಗಲರೂಪೇಣ ಪುನರುಕ್ತಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ || ೧೬೬ ||

ಅ || ಋತಂ=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಸತ್ಯಂ=ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು, ಪುರುಷಂ=ಪೂರ್ಣಗಳಾದ ಷಡ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, ಕೃಷ್ಣಸಿಂಗಲಂ=ಕಪ್ಪು-ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣ

ಪುಷ್ಕವನು, ಇಂತ, ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ = ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಪರಂಬ್ರಹ್ಮ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಉಕ್ತಂ = ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಅನ್ಯತ್ರ = ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷಾಖ್ಯಂ = ವಿರೂಪಾಕ್ಷನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಅವರಂ ಬ್ರಹ್ಮ = ಅವರಬ್ರಹ್ಮನು, ತತ್ತ್ವತಿ = ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು, ಉಧ್ವರೇತಂ ಜ = ಉಧ್ವರೇತಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ಅಂದರೆ, ತದ್ವ್ರತೇ ಸ್ಥಿತಂ = ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ನಿಯಮದಲ್ಲಿದ್ದವನೆಂದು, ಉಕ್ತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷಾಖ್ಯರುದ್ರನು ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಉಪಾಸನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಮಾನಾಧಿಕೃತತ್ವಂ ಜೇತ್ = (ಸಮಾನಂ = ಏಕಂ, ಅಧಿಕೃತಂ = ಅಧಿಕರಣಂ ವಿಷಯಃ ಯಯೋಃ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಧಯೋಃ ತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕೃತೇ, ತಯೋರ್ಭಾವಃ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಧಗಳಿಗೆ ಏಕವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದರೆ, ಉತ್ತರಂ = ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ನೀಲಲೋಹಿತಂ = ನೀಲಲೋಹಿತ ಎನ್ನುವ ವದವು, ಕೃಷ್ಣಸಿಂಗಲರೂಪೇಣ = ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕೃಷ್ಣಸಿಂಗಲಶಬ್ದದಿಂದ, ಪುನರುಕ್ತಂ = ಪುನರುಕ್ತವಾದುದು, ಭವಿಸ್ಯತಿ = ಆಗುವುದು.

ತಾ || (1) ಋತಂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದಗಳು. ಉಧ್ವರೇತಂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದಗಳು. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಪ್ರಯೋಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ — ಅವರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಂದರೆ, ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (3) ಏಕ ವಿಷಯವಾಗಿ ತೋರುವ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಧಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಏಕೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದೆಂದರೆ — ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಧಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನೀಲಲೋಹಿತ ಪದದಿಂದ ಪುನರುಕ್ತವು ಬರುವುದು. ಕೃಷ್ಣಸಿಂಗಲ ನೀಲಲೋಹಿತ ಶಬ್ದಗಳು ಏಕಾರ್ಥಗಳಾಗಿವೆ. ಆದನ್ರಯುಕ್ತ ಏಕವಿಷಯಕಗಳೆಂದು ತೋರಿದರೂ ಏಕವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭಿನ್ನವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ನ್ಯಾಯವು || ೧೬೪ || ೧೬೫ || ೧೬೬ ||

ನ. ಚ. ವಿ — ಆದಾಗ್ಯೂ ರುದ್ರನಿಂದ ವ್ಯತಿಂಕ್ರಾದವರಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ರುದ್ರನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿಯದೆ, ಎಂದರೆ —

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಮತ್ತು 'ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿಃ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಧಿಪತಿಃ' ಎನ್ನುವ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿಯೆನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ರುದ್ರನಿಗೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಅಧಿಪತಿಯು ಇದ್ದಾನೋ ಆತನಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು? ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ರುದ್ರವಿಷಯಕವಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿರಿತ್ಯತ್ರ ತಾಪನೀಯ ಶ್ರುತೌ ಪುರಃ |

ಸ್ವರಿತಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾಂತಂ ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವಮೇಷ್ಯತಿ || ೧೬೭ ||

ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಶತ್ರ್ವರ್ಧಸ್ವ ಯದ್ಬಹುವ್ರೀಹಿತಾಮಗಾತ್ |

ತಸ್ಮಾದಸ್ಯೇಂದ್ರ ಏನಾಭೂಚ್ಛತ್ರುರಿತ್ಯುತ್ತರಶ್ರುತೇಃ || ೧೬೮ ||

ಪೂರ್ವಾಂತಸ್ವರಿತೇ ಪುಂಸೋರ್ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವಮೇಷ್ಯತಿ |

ಮಹಾನ್ಯಾಕರಣೇ ಸೂತ್ರಮಿತಿ ಸ್ವರ ವಿನಿರ್ಣಯೇ || ೧೬೯ ||

ಅ || ನ. ಚ. ವಿ.— ಆತ್ರ ತಾವನೀಯ ಶ್ರುತೌ=ಈ ತಾವನೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೇ, ಪುರಃ=ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿರಿತಿ=ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿಯೆಂದು, ಸ್ವರಿತಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾಂತಂ=ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಉಚಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿಯೆನ್ನುವ ವದವು, ಬಹು ಪ್ರೀಹಿತ್ವಂ=('ಬ್ರಹ್ಮ ಅಧಿಪತಿಯು' ಎಂದು) ಬಹುಪ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸತ್ವವನ್ನು, ಎಷ್ಟತಿ=ಹೊಂದುವುದು

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ.— ಆತ್ರ ತಾವನೀಯ ಶ್ರುತೌ=ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಎಲ್ಲಿ ಆದೆಯೋ, ಈ ತಾವನೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೇ, ಪುರಃ='ಋತಂ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿರಿತಿ=ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದು, ರುದ್ರನಿಗೆ ವರಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದನ ಮಾಡತಕ್ಕ ವದವದೆ. (ಹೀಗೆ 'ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುಪ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸತ್ವವಿದ್ದರೆ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಅದೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಅಧಿಪತಿಃ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿಃ ಎಂದು ಪಶ್ವೀ ತತ್ಪುರುಷವಾಗಲೀ ಬ್ರಹ್ಮಚಾಸೌ ಅಧಿಪತಿಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿಃ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸವಾಗಲೀ ಕೂಡುವಾಗ ಬಹುಪ್ರೀಹಿಯೇ ಎಂದು ನಿಯಮಕವಾದುದು ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಸ್ವರಿತಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾಂತಂ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು) ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವುಳ್ಳದ್ದೋ (ಆದಕಾರಣ) ಬಹುಪ್ರೀಹಿತ್ವಂ=ಬಹುಪ್ರೀಹಿಸಮಾಸತ್ವವನ್ನೇ, ಎಷ್ಟತಿ=ಹೊಂದುತ್ತದೆ. (ಪಶ್ವೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ, ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ) (ಪೂರ್ವ ಪದಾಂತಸ್ವರವು ಸ್ವರಿತವಾದಾಗ್ಯೂ ಬಹುಪ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವೇ ಎಕೆ ಆಗಬೇಕೆಂದರೆ) ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರ ಶತ್ಪುರ್ವರ್ಧಸ್ವ= 'ಇಂದ್ರ ಶತ್ಪುರ್ವರ್ಧಸ್ವ ಸ್ವಾಹಾ' ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರಶತ್ಪು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಬಹುಪ್ರೀಹಿತಾಂ=ಬಹುಪ್ರೀಹಿಸಮಾಸತ್ವವನ್ನು, ಅಗಾತ್=ಹೊಂದಿ ಯದೋ, (ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡ ಬಹುಪ್ರೀಹಿಯೇ) (ಇಂದ್ರಶತ್ಪು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೂ ಬಹುಪ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸತ್ವವೆಂದು ಎಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಪಶ್ವೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸತ್ವವೆಂದು ಕೂಡಬಹುದಷ್ಟೆ, ಎಂದರೆ) ತಸ್ಮಾತ್=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರಿತಸ್ವರವೇ ಅಂತವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ,) ಆದಕಾರಣ, ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಸ್ವರರಾಹಿತ್ಯದೋಷದಿಂದ, ಅಸ್ಯ=ಈ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಗೆ, ಇಂದ್ರಃ ಏವ=ದೇವೇಂದ್ರನೇ * ಶತ್ರುಃ=ಸಂಹಾರಕನು, ಅಭಿಗಾತ್=ಆದನು. (ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವೃತ್ತಾಸುರನು ಶತ್ರುವಾಗಲಿಲ್ಲ) ಇತಿ ಉತ್ತರ ಶ್ರುತೇಃ=ಹೀಗೆ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದ

* ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಮಗನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನನ್ನು ದೇವೇಂದ್ರನು ಸಂಹರಿಸಿದನು. ಆ ತ್ವಷ್ಟುವನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲತಕ್ಕ ಮಗನನ್ನು ಹೊರದಿಟ್ಟಿದವನಾಗಿ ಸೋಮಾಯಣಾಖ್ಯ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡಲೇ ಇಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ತಾನಾಗಿಯೇ ಬಂದು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದು ಜಿಟ್ಟನು. ತ್ವಷ್ಟುವನು ಸೋಮವಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಶಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು 'ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸತಕ್ಕ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ 'ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರ ಶತ್ಪುರ್ವರ್ಧಸ್ವ' ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಿಸಿದನು. ಆಗ 'ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸ್ವರವನ್ನು ಉಹವನಾಡಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇದ್ದ ಹಾಗೆಯೇ ಬಹುಪ್ರೀಹಿ ಸ್ವರವನ್ನೇ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು. ಆ ನ್ವರಾಪರಾಧದಿಂದ, ತನಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಗೇನೇ ಸಂಹಾರಕನು ದೇವೇಂದ್ರನಾದನು. ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, 'ಇಂದ್ರ ಶತ್ರುಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವೇ. ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ ವಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.)

(ಪೂರ್ವಪದಾಂತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತತ್ವವಿದ್ದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವೆಂದು ಕೇವಲ ಉದಾಹರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ, ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ತರ ಶ್ರುತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದಲೂ ಮಾತ್ರ ಕಲ್ಪಿಸುವದು ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಶಾಸನವೂ ಇದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ) ಪುಂಸೋಃ=ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಾದ ಸಮಸ್ಯಮಾನಗಳಾದ ಪದಗಳಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಾಂತ ಸ್ವಂತೇ=ಪೂರ್ವಪದಾಂತವು ಸ್ವರಿತವಾದರೆ (ಆಸಮಾಸವ್ರಾತಪದಿಕವು,) ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವಂ= ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸತ್ವವನ್ನು, ಎಸ್ಯತಿ=ಹೊಂದುವುದು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಮಹಾವ್ಯಾಕರಣೇ= ಮಹಾವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ, ಸ್ವರವಿರ್ಣಯೇ=ಸ್ವರವಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ, ಸೂತ್ರಂ=ಸೂತ್ರವು, ಅಂದರೆ, 'ಪೂರ್ವಾಂತಸ್ವರಿತೇ ಪುಂಸೋರ್ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ' ಎಂದು ಸೂತ್ರಿತವಾಗಿದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸಂಧಾ— (1) ಯದ್ಯಪಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವವು ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅದರ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ 'ಎಸ್ಯತಿ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು. (2) ಇಂದ್ರ ಶತ್ರು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾತಪದಿಕವು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೇ, ತತ್ಪುರುಷವಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಶಿಕ್ಷಾಗ್ರಂಥ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರೋ ಹೀನಃ ಸ್ವರತೋ ವರ್ಣತೋ ನಾ ಮಿಥ್ಯಾ ಪ್ರಯುಕ್ತೋ ನ ತಮರ್ಥಮಾಹ | ಸ ವಾಗ್ವಜ್ರೋ ಯಜಮಾನಂ ಹಿನಸ್ತಿ ಯಥೇಂದ್ರ ಶತ್ರುಃ ಸ್ವರತೋಽಪರಾಧಾತ್ " || ಸ್ವರದಿಂದಲಾಗಲೀ ವರ್ಣದಿಂದಲಾಗಲೀ ರಹಿತವಾದ ಅಯಥಾಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರವು ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥವ್ರಾತಪದಿಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆ 'ಇಂದ್ರ ಶತ್ರುಃ' ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವು ಅಭಿಮತವಾದ ಸ್ವರದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಯಜಮಾನ ನಿಗೇನೇ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನಂಟುಮಾಡಿದುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತಿ ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವು ವಾಗ್ವಜ್ರರೂಪವಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೇನೇ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. (3) 'ಅಶ್ವಪತೇ ಗೋಪತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವ ಗೋ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪೂರ್ವಾಂತಸ್ವರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹು ವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ವ್ಯವಚ್ಛೇದಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ' ಪುಂಸೋಃ ' ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ || ೧೬೭ || ೧೬೮ || ೧೬೯ ||

ಈಪ್ರಕಾರ ಪುನರುಕ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದಲೂ 'ಋತಂ ಸತ್ಯಂ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಉತ್ತರಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದ್ಯದ್ವೇಶ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಕಾ |

ವಿಭಕ್ತಿರೂರ್ಧ್ವರೇತಾದಿಃ ಪ್ರಥಮಾ ರುದ್ರಗೋಚರಾ || ೧೭೦ ||

ತಸ್ಮಾದ್ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರತಿರುದ್ರೋ ವ್ರತೇ ಸ್ಥಿತಃ |

ಊರ್ಧ್ವರೇತಾ ಇತಿ ಹ್ಯೇವ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥೋಽವಸಿತೋ ಭವೇತ್ ||

|| ೧೭೧ ||

ಅ || ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ='ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇದುವೊಂದ ಲಾದುದು, ಅಥವಾ ಇದುವೊಂದಲಾಗಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದು ಯಾವುದು ಪದಗಳ

ಸಮುದಾಯವೋ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಉದ್ದೇಶ್ಯದ್ವಿತೀಯಕಾ=ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾವುಳ್ಳ, ವಿಭಕ್ತಿಃ=ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು, (ವಿಷ್ಣುಗೋಚರಾ=ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾದುದು,) ಉರ್ಧ್ವ ರೇತಾದಿಃ='ಉರ್ಧ್ವರೇತಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಪದಾವಯವಭೂತವಾದ, ಪ್ರಥಮಾ=ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು, ರುದ್ರಗೋಚರಾ=ರುದ್ರವಿಷಯಕವು, ತಸ್ಮಾತ್=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ, ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ವಿಷ್ಣುಂ ವ್ರತಿ=ಶ್ರೀನಾರಾಯಣ ನನ್ನು ಕುರಿತು, ರುದ್ರಃ=ರುದ್ರನು, ಉರ್ಧ್ವರೇತಾಃ=ಉರ್ಧ್ವರೇತಸ್ಕನಾಗಿ, ವ್ರತೇ ಸ್ಥಿತಃ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ನಿಯಮದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಇತಿ ಹ್ಯೇವ = ಹೀಗೆಯೇ, ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಃ = ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು, ಅವಸಿತಃ = ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವಂಥಾದ್ದು, ಭವೇತ್= ಆಗುವುದು.

ತಾ || 'ಉರ್ಧ್ವರೇತಾದಿಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ರೇತಶಬ್ದವು ಆಕಾರಾಂತವು. ಅಥವಾ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ 'ಡ'ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು || ೧೭೦ || ೧೭೧ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹೀಗೆ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶ್ರುತ್ಯಂತರ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರತಿವಿಷ್ಣುಂ ಸದಾಶಿವಃ |

ಉರ್ಧ್ವರೇತಾ ಧ್ಯಾಯತಿ ಹ ಶಂಕರೋ ನೀಲಲೋಹಿತಃ || ೧೭೨ ||

ಅತ್ಯರ್ಥಮೇತಮೇವಾಹ ನೀಲಗ್ರೀವಶ್ರುತಿಃ ಪರಾ |

ಆರ್ಥವಣೀ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಮಾದೇಕೋ ಹರಿಃ ಶ್ರುತೌ || ೧೭೩ ||

ಅ || ಋತಂ=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಸತ್ಯಂ=ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು, ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಆದ, ವಿಷ್ಣುಂ ವ್ರತಿ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು, ಉರ್ಧ್ವರೇತಾಃ = ಉರ್ಧ್ವರೇತಸ್ಕನಾದ, ಶಂಕರಃ=ಸುಖಕರನಾದ, ನೀಲಲೋಹಿತಃ=ಕಪ್ಪು-ಕೆಂಪು-ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ, ಸದಾಶಿವಃ=ಸದಾಶಿವನು, (ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ) ಧ್ಯಾಯತಿ=ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹ=ವ್ರಸಿದ್ಧವು. ಇತಿ = ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಎತಮೇವ ಅರ್ಥಂ=ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ, ಆರ್ಥವಣೀ=ಅರ್ಥವಣಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಟ್ಟ, ಪರಾ=ತಾಪನೀಯಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ, ನೀಲಗ್ರೀವಶ್ರುತಿಃ=ನೀಲಗ್ರೀವ ಶ್ರುತಿಯು, ಆಹ=ವ್ರತವಾದಿಸುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾತ್ = ಪೂರ್ವಾರ್ಥವು ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಶ್ರುತೌ = 'ಋತಂ ಸತ್ಯಂ' ಎನ್ನುವ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ರತೀತನಾದ, ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಏಕಃ ಹರಿಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ || ೧೭೨ || ೧೭೩ ||

ಬಾಧಕಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ತದೇವರ್ತಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ ಕಥಮೇವಾನ್ಯಥಾ ಶ್ರುತಿಃ |

ಅನಧಾರಯಂತೀ ತಸ್ಯೈವ ಹ್ಯತತ್ಪಾದಿಕಮಂಜಸಾ || ೧೭೪ ||

ಅ || ಅನ್ಯಥಾ='ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವೂಕೂಡ ರುದ್ರ ವಿಷಯಕವಾದರೆ, ತಸ್ಯೈವ ಅನಧಾರಯಂತೀ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಡುವ, ತದೇವರ್ತಮಿತಿಶ್ರುತಿಃ = 'ತದೇವರ್ತಂ ತದು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ

ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು, ತಸ್ಯ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ, ಋತತ್ವಾದಿಕಂ=ಋತತ್ವ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು, ಕಥಂ ಏವ=ಹೇಗೆತಾನೇ, ಅಂಜಸಾ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, (ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ) ಪ್ರಾಹ=ಹೇಳಿತು. (ಅಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಬಂದರೆ ಆ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.)

ತಾ || (1) 'ಋತಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ರುದ್ರನಿಗೆ ಋತತ್ವ, ಸತ್ಯತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ತದೇವರ್ತಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಹರಿ-ಹರಿಬೃಂದಿಗೂ ಋತಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ? ಎಂದರೆ— ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದೇ ಇದೆ. ವಿರೋಧವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಥಮಶ್ರುತಿಗೇನೇ ಬಾಧನನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವು. (2) ತದೇವ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಬಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯವು ಈ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಅಪಾತಪ್ರತೀತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಭಾಂತಿ ಬಾಧರೂಪವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರಾಪ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಕೊಡಲಾರದು. ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಾಪರಿಜ್ಞಾನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇಳಬೇಕಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಪ್ರಾಪಕವಾದುದು ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ರುದ್ರನು ವಿಷ್ಣುಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಲಿ, ಪೌನರುಕ್ತ್ಯಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಜೀವನು ಆಗುವನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದರೆ— ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ, ರುದ್ರನಿಗೂ ಅಭೇದವಿಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ ರುದ್ರನಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಆದ ಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ || ೧೭೪ ||

ರುದ್ರಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ? ಅವರಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಎನ್ನುವುದೇ ಯಾವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ |

ವಾಸುದೇವೋಽಗ್ರ ಏವಾಸೀನ್ನಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ || ೧೭೫ ||

ನೇಂದ್ರಸೂರ್ಯೋ ನ ಚ ಗುಹೋ ನ ಸೋಮೋ ನ ವಿನಾಯಕಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣೋರುತ್ಪತ್ತಿರವತಾರಗಾ || ೧೭೬ ||

ಅ || ಏಕಃ ನಾರಾಯಣಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ, ಆಸೀತ್=ಇದ್ದನು, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು, ನ=ಇರಲಿಲ್ಲ, ನ ಚ ಶಂಕರಃ=ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. (೨) ಅಗ್ರೇ=ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಾಸುದೇವ ಏವ=ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೇ, ಆಸೀತ್=ಇದ್ದನು. ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ನ ಚ ಶಂಕರಃ=ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯಾ=ದೇವೇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯರೂ, ನ=ಇರಲಿಲ್ಲ. ಗುಹಃ ನ ಚ=ಷಣ್ಮುಖನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸೋಮಃ ನ=ಚಂದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ನ ವಿನಾಯಕಃ=ಗಣವತಿಯೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯ ತಃ=ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, (ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದೂ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ.) (೩) (ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ರಾಮಾಕೃಷ್ಣಾದಿರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ—) ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ

ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ, ಉತ್ಪತ್ತಿಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಸಾದಕ ವಾಕ್ಯವು, ಅವತಾರಗಾ=ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ವಿಸಯಕವೇ, (ಶಂಕರಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ಯಾದಿರೂಪವಾದುದನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—) ಏಕೋನಾರಾಯಣ ಆಸೀತ್—ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯತಃ=ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, (ಮಹಾ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಸ್ಥಿತಿಯು ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೭೫ || || ೧೭೬ ||

೧ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವುದು ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ೨ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಧಿಸತಿಃ ಎನ್ನುವುದೂ ವ್ಯಾಹತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಮುಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಹರಿಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸ್ತಾವಃ ಪರಮಿತ್ಯಪಿ |

ಮುಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮಗ್ರಹೇ ಯುಕ್ತೇ ನಾಮುಖ್ಯಂ ಯುಜ್ಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ ||

ಅಸಂಭವೇ ಹಿ ಮುಖ್ಯಸ್ಯ ಗೌಣಾರ್ಥಾಂಗೀಕೃತಿರ್ಭವೇತ್ || ೧೭೭ ||

ಅ || ಮುಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನು, (ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಹತಿಯಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ 'ಅಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವರು) (ಹಾಗಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಾದರೆ ಅನ್ವಮಯಾದಿಗಳೂ ಅಮುಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮರೆಂದು ಏಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬಾರದು? ಅನ್ವಮಯಾದಿಗಳು ಮುಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮರು ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಕವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಪರಮಿತ್ಯಪಿ='ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ' ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ, ಪ್ರಸ್ತಾವಃ=ಪ್ರಸಂಗವು, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ. ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದುದರಿಂದ, ಮುಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮಗ್ರಹೇ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು, ಯುಕ್ತೇ=ಕೂಡುವಾಗ, ಅಮುಖ್ಯಂ=ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸ್ವೀಕಾರವು, ಕ್ವಚಿತ್=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಯುಜ್ಯತೇ=ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡಿದರೂ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಗ್ರಹಣವು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡದಿದ್ದರೇನೇ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಾಂಗೀಕಾರವು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಮುಖ್ಯಸ್ಯ ಅಸಂಭವೇ ಹಿ=ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡದಿದ್ದರೇನೇ, ಗೌಣಾರ್ಥಾಂಗೀಕೃತಿಃ=ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಾಂಗೀಕಾರವು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು.

ತಾ || ವಸ್ತುತಸ್ತು ಶಕ್ತಿಗ್ರಹಣದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೂಡದೆಂದು 'ಮುಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮಗ್ರಹೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು. (೨) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಬ್ರಹ್ಮವೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಗ್ರಹಣವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ 'ಕ್ವಚಿತ್ ಅಸಂಭವೇ' ಅಂದರೆ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡದಿದ್ದರೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು.

ಸಾ ರಾಂ ಶ .

ಸ. ರ. ವಿ— (೧) ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. "ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದನ್ನರಸಮಯಾತ್ | ಅನ್ಯೋಽಂ

ತರ ಆತ್ಮಾ ಪ್ರಾಣಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಮಯಾತ್ ! ಅನ್ಯೋಽಂತರ
ಆತ್ಮಾ ಮನೋಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾನ್ಮನೋಮಯಾತ್ ! ಅನ್ಯೋಽಂತರ
ಆತ್ಮಾ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್ವಿಜ್ಞಾನಮಯಾತ್ ! ಅನ್ಯೋಽಂತರ
ಆತ್ಮಾ ಆನಂದಮಯಃ ” || (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೨೪, ೧೨೫, ೧೨೬, ೧೨೮) ಇದರಲ್ಲಿ (೧)
ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳಾದವುಗಳು ಐದೂ ಕೋಶಗಳೋ, ಅಥವಾ
(೨) ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು. ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳು ವಿಕಾರರೂಪಗಳಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ ಕೋಶಗಳು. ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ— ‘ಅನ್ನಮಯ ಪ್ರಾಣಮಯ ಮನೋ
ಮಯ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಾನಂದಮಯಾ ಮೇ ಶುದ್ಧಂತಾಂ’ ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಿ
ಪ್ರಾರ್ಥನಾವಿಸಯಗಳಾಗಿ ಪರಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಸಿದರೆ— ಸಮಾಧಾನವನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. (2) “ಯೇಽನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ” (ಪು. ೧೨೫) “ಯೇ ಪ್ರಾಣಂ
ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ” (ಪು. ೧೨೬) “ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್” (ಪು. ೧೨೭)
“ವಿಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮಜೇದ್ವೇದ” (ಪು. ೧೨೮) ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪ್ರತಿತ
ವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಐದೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೇ.
“ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಏವೀನಾಂ” ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವಾದರೂ ಕೇವಲ
ವಿಷ್ಣುವಿಸಯಕವಾಗಿದೆ.

(3) “ಅನ್ನಮಯ ಪ್ರಾಣಮಯ ಮನೋಮಯ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಾನಂದ
ಮಯಾ ಮೇ ಶುದ್ಧಂತಾಂ” ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತ್ಯಂತರ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದ
ಗಳು ಕೋಶಾರ್ಥಕಗಳು ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ, ಅದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಅಲ್ಲಿ
ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲ ‘ತ್ವಕ್ಷುರ್ನ-ಮಾಂಸ-ವೇದೋ-ಮಜ್ಜಾ-ಸ್ನಾಯುರೋಸ್ಥೀನಿ
ಮೇ ಶುದ್ಧಂತಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಹಂ ವಿರಾಜಾ ವಿಪಾಶ್ಮಾ ಭೂಯಾಸಂ ಸ್ವಾಹಾ’ |
ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರತ್ಯಕ್ ಚರ್ಮಾದಿಗಳ ವಿಕಾರೊಂದಿಗೆ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ‘ಶುದ್ಧಂತಾಂ’ ಎಂದು
ಶುದ್ಧಿಪ್ರಾರ್ಥನಲಿಂಗವೂ ಇದೆ. ತಥಾಚ ಯಾವ ಯಾವ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ
ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತಗಳಾಗಿವೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಇದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ
ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರು ‘ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್’
ಎಂದು ಆನಂದಮಯನಿಗೇನೇ ವಿಷ್ಣುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆನಂದ
ಮಯಶಬ್ದವು ಸಮಾನನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಕವು. ಹೀಗೆಯೇ
‘ಆಕಾಶಸ್ತಲ್ಲಿಂಗಾತ್’ ಇದುವೊದಲಾದ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾದಿಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾನ
ನ್ಯಾಯವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಕವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಸೂತ್ರಗಳು ಸರ್ವ
ಶಾಖಾ ನಿರ್ಣಾಯಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸೂಚಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರ
ವಿರತಕ್ಕವುಗಳಾದುದರಿಂದಲೂ, ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪಾಠವಿಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ,
‘ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್’ ಎಂದಿಷ್ಟೆ ಹೇಳಿರುವರು. ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯ ಮೊದ
ಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕಂಠತಃ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. (5) ಹಾಗಾದರೆ, ಆನಂದಮಯ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ
ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಾಖೆಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನೂ ಲಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೇಲಿನ
ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. (6) ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯಿಂದ
ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವರವಲ್ಲವೆಂದಾಕ್ಷೇವಬಂದರೆ ಆ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ವಿಶೇಷ
ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಅಧಿಕರಣಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(7) ಮತ್ತು 'ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾಮನಂತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯ ಶಬ್ದವು ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಕ ವೆನ್ನುವುದೇ ಯುಕ್ತವು.

(8) ಹಾಗಾದರೆ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವವಿದ್ದರೂ ಆನಂದಮಯನಿಗೇನೇ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವ ವನು ಏಕೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ? ಅನ್ನಮಯನಿಗೆ ಏಕೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— 'ಅನ್ಯೋಂ ತರ ಆತ್ಮಾ ಆನಂದಮಯಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮೇವ ಶಿರಃ | ನೋದೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಪ್ರವೋದ ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಆನಂದ ಆತ್ಮಾ | ಬ್ರಹ್ಮಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' | (ತೈ. ಉ ಪು ೧೨೮) ಎಂದು ಆನಂದಮಯನ ಅವಯವವಾದ ಪುಚ್ಛವೇ ಬ್ರಹ್ಮವು ಎಂದು ಹೇಳಿ ರುತ್ತದೆ ಆಗ ಅವಯವಿಯಾದ ಆನಂದಮಯನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆನಂದಮಯನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಸೂತಕಾರರು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಭ್ಯಾಸವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ (9) 'ಏವಂ ಸಂಸ್ತುಯಮಾನಸ್ತು' 'ಏವಮುಕ್ತ್ವಾ ತತೋ ರಾಜನ್' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ, ಭಾರತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅವಯವಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮಪುಚ್ಛಂ' ಎನ್ನುವ ವಚನವು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಕೃಷ್ಣನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದ, ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನ ಕೃಷ್ಣಕೇಶಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಆನಂದಮಯನ ಪುಚ್ಛಕ್ಕೂ ನಿರವಧಿಕ ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಘಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ. (10) ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ನಿಯತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಹಜರಿತಗಳಾದ ಆನಂದಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವರಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ಯತ್ಕಾರಣಮೃತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ರುದ್ರನಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ—ಆ ತಾವನೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ವಾಖ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ವಿರೂಪಾಕ್ಷಾಖ್ಯ ಅಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಇದ್ದಾನೆಂದೇ ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವೂ ರುದ್ರಪರವೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ರುದ್ರನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದಾದರೆ— 'ಕ್ಷೀರೋದಾ ಣವಶಾಯಿನಂ ನೃಕೇಸರಿಣಂ ಯೋಗಿಧೈಯಂ ಪರಮಪದಂ ಜಾನೀಯಾಂ' ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರಶಾಯಿಯಾದ ನರಸಿಂಹರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುವೆನು ಎನ್ನುವ ಉಪಕ್ರಮವಾಕ್ಯವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು. (11) ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ತದೇವರ್ತಂ ತದು ಸತ್ಯ ಮಾಹುಸ್ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ' ಇದುವೊದಲಾದ ಅನೇಕಾನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. (12) ಯಾವುದಾದರೂ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಹೇಳಿದ್ದು ಇದ್ದರೆ ಆ ವಾಕ್ಯವು ಅವತಾರಾಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹೃತವಾದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವೂ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುಪರವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು (13) ಮತ್ತು 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ' ಎಂದು ಮುಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಕ್ರಾಂತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಯೇನಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ' ಇದುವೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಉಪಕ್ರಮ (ಪ್ರಕರಣದ ಆದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಕ್ಯ) ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದವನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲ. ವಿಕಾರವಾಚಕನಾದ ಮಯಟ್ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ನಾದಿ ವಿಕಾರತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೇ? ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು ಬ್ರಹ್ಮವೈತರಿಕ್ತವಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಕೂಡುವು ದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವೈತರಿಕ್ತ ರಾದ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ನಾದವನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ವಿಕಾರಶಬ್ದಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾತ್ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೧೩ ||

ವಿಕಾರಶಬ್ದಾತ್ = ವಿಕಾರಾರ್ಥಕವಾದ ಮಯಟ್ ಶಬ್ದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ. ನ = ಅನ್ನ ಮಯಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ, ಇತಿ ಚೇನ್ನ = ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾತ್ = ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುದಾಯವು ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಕವು.

ಸ. ರ ವಿ.— (1) ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಿಂಚಿತ್ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು ಎನ್ನಕೂಡದು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡುವಾಗ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾದರೆ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ‘ಮೃನ್ಮಯೋ ಘಟಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಾರರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ— ‘ಪ್ರಕಾಶಮಯೋ ರವಿಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮಯಟ್ ಪ್ರಯೋಗವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನ್ನಾದಿಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಕವು, ಅದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಆಕ್ಷೇಪ ಪರಿಹಾರಗಳು ಅನಂದಮಯವಿವರಣೆಗಳೇ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಾಂಶವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಾಶ್ಚ ಮಯಟಃ ಸರ್ವೇಽತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಃ ||

|| ೧೩೮ ||

ಅ || ಅತ್ರ ಸರ್ವೇ ಮಯಟಃ = ಇಲ್ಲಿ ಕೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ಅತ್ರ = ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಾಶ್ಚ = ಪ್ರಾಚುರ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಾ ಗಿಯೇ, ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಃ = ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ತಾ || ನ. ಚ. ವಿ.— ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ‘ಅನ್ನಂ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ | (ಪು. ೧೨೫) ಪ್ರಾಣಂ ದೇವಾಃ ಅನುಪ್ರಾಣಂತಿ | (ಪು. ೧೨೬) ವಿಜ್ಞಾನಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ | ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಯೇಷ್ಠಮುಪಾಸತೇ | (ಪು. ೧೨೮)’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಯೇ ಸ್ಥತ್ವ ಸರ್ವದೇವಾದಿ ಚೇಷ್ಟಕತ್ವ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಚು

ಯವೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಪೂರ್ಣನಿಗೆ ಇಂತಹ ಗುಣಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. 'ವಿಕಾರ ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರಾಚುರ್ಯೇಷು ಮಯುಟ್' ಎಂದು ಅಭಿಯುಕ್ತರ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) 'ತತ್ತ್ವೈತವಚನೇ ಮಯುಟ್' ಎನ್ನುವ ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಯುಟ್ ಶಬ್ದವು ವಿಕಾರರೂಪ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. (2) ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಸಾವಕಾಶವಾದ ಮಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಾಧವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದ ಬಲದಿಂದ ಸಾವಕಾಶವಾದ ಮಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರೂಪ ಅರ್ಥವು ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಬಲದಿಂದ ಅನ್ಯಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು.

(3) ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರು 'ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳು ವಿಕಾರಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿಕಾರಪ್ರವಾಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಸಂದಮಯಶಬ್ದವೂ ಬಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಕಾರಾರ್ಥಕವೇ, ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಕವಲ್ಲ,' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದ ಮಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರೂಪ ಅರ್ಥವೆಂದೇ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದೇವೆ. (4) ಮತ್ತೂ ದೇಹ, ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ ಅನಂದರೂಪಗಳಾದ ಅನಾತ್ಮಗಳೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ನಮಯವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆಂದು ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆಯಾಯ ದೇಹಗಳಿಗೆ ಅನ್ನವಿಕಾರತ್ವವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾದಿ ವಿಕಾರತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಾರಾರ್ಥತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಸ್ವಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನೇ ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲೇ ಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಇರುವಾಗ ಅಸಂದಮಯಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಾಯಃಪಾತವಿರೋಧವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ (5) ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಪಾಧ್ಯವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದು ಕಥಂಚಿತ್ ಪ್ರಾಣಾದಿ ವಿಕಾರವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವ್ರಯಾಸಪಟ್ಟು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಉಪಾಧಿಜ್ಞಾಪ್ಯವಾದ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಕಾರತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಪರಿತ್ಯಾಗವು. ಆದಕಾರಣ ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಯುಕ್ತವು || ೧೭೮ ||

ಸ. ರ. ವಿ.—ಅನ್ನಮಯ ಶಬ್ದವು : ಸ್ವಪರವಾದರೆ 'ಅದ್ಯತೇತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ನಂ ತದುಚ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅದ್ಯತ್ವ (ತನ್ನಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಿಕೆ) ಎನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ವಲಿಂಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಅನ್ನಮಯ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವಿಕಾರವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅನ್ನಪ್ರಾಚುರ್ಯವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ನಪ್ರಾಚುರ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಅನ್ನವನ್ನೇ ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಕೂಡಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅನ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಶ್ರುತಿಯು ತಾನೇ 'ಅದ್ಯತೇತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ನಂ ತದುಚ್ಯತೇ' (ಶ್ರೀ. ಉ. ಪು. ೧೨೫) ಎಂದು ಅನ್ನಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ 'ಅದ' ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಶಬ್ದವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ

ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಭೂತಾತ್ಮತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದವ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಅನ್ನಶಬ್ದವು ಭಾವಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಭೂತಾದ್ಯತ್ವವನ್ನು (ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು) ಭೂತಾತ್ಮತ್ವವನ್ನು (ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು) ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಂತಹ ಅನ್ನಪ್ರಾಚುರ್ಯವು ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂತಾತ್ಮತ್ವಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಭೂತಸಂಹಾರಕ ನೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಕಥಂಚಿತ್ ಕೂಡಿದರೂ ಭೂತಾದ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೂ ಕೂಡಲಾರದು; ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಭೋಗ್ಯತ್ವವತ್ರ ಚಾದ್ಯತ್ವಮುಪಜೀವ್ಯತಯಾ ಹರೇಃ |

ಮಹಾಭೋಕ್ತಾ ಮಹಾಭೋಗ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥೋಽನ್ವಮಯೇ ಭವೇತ್ ||

ಮಹಾಪ್ರಾಣೋ ಮಹಾಬೋಧೋ ಮಹಾವಿಜ್ಞಾನವಾನಪಿ || ೧೭೯ ||

ಅ || ನ. ಚ. ವಿ. ಅತ್ರ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಹರೇಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ಉಪಜೀವ್ಯತಯಾ = (ಯಾರು ಇಲ್ಲದೆ ಯಾರಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲಾರದೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವ್ಯವು) ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವದಿಂದ, ಭೋಗತ್ವಂ ಚ = ಭೋಗ್ಯತ್ವವೇ, ಅದ್ಯತ್ವಂ = ಅದ್ಯತ್ವವು. (ಭಕ್ಷ್ಯತ್ವವಲ್ಲ) ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಅತ್ರ = ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಅದ್ಯತ್ವಂ = ಅದ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ, ಭೋಗ್ಯತ್ವಂ ಚ = ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೇ. ಭೋಗ್ಯತ್ವಂ ಚ = ಭೋಗ್ಯತ್ವವೆನ್ನುವುದಾದರೂ, ಹರೇಃ = ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ. ಉಪಜೀವ್ಯತಯಾ = ಸರ್ವ ಭೂತೋಪಜೀವ್ಯತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ). (ಇದೇಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದ, ಮನಶ್ಶಬ್ದ, ವಿಜ್ಞಾನಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಾಯು. ಅಂತಃಕರಣ, ಬುದ್ಧಿ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಾಣನ (ಜಿನ್ನಾಗಿ ಜೇಷ್ಠಮಾಡುವಿಕೆ), ಅವಬೋಧನ (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ) ವಿಜ್ಞಾನ (ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನ) ರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆ ಪ್ರಾಣನಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವನ್ನು ಅಶರೀರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡಲಾರವು.) ಸ. ರ. ವಿ. ಅನ್ನಮಯಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನನಿವಯಕವಾದರೆ ಭೂತಾತ್ಮತ್ವ (ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಸಂಹರ್ತೃತ್ವ) ವೆನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗವು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾಭೋಕ್ತಾ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನು (ಸರ್ವ ಸಂಹಾರಕನು), ಮಹಾಭೋಗ್ಯಃ = ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಉಪಜೀವ್ಯನು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಅನ್ನಮಯೇ = ಅನ್ನಮಯ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ. (ಅನ್ನಮಯಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟು) ಅರ್ಥಃ = ಅರ್ಥವು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. ಮಹಾಪ್ರಾಣಃ = ಮಹಾವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವನೆಂದು, (ಪ್ರಾಣಮಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮಹಾಬೋಧಃ = ಮಹಾಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವು, (ಮನೋಮಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದು.) ಮಹಾವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ = ಮಹಾವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, (ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ವಿಜ್ಞಾನಮಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದು.) ಅಪಿ = ಅಪಿಶಬ್ದದಿಂದ, (ಮಹಾನಂದ ಎನ್ನುವುದು ಅನಂದಮಯಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಗುವುದು).

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — ಅತ್ಯತ್ವವೆನ್ನುವಾಗುದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವ ರೂಪವಾದ ಅದ್ಯತ್ವಗುಣದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅನ್ನಮಯಶಬ್ದವಾಚ್ಛನು, ಅನ್ನಮಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಚುರಾತ್ತನೆಂದೂ ಪ್ರಚುರೋಪಜೀವ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು

ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಚುರಾತ್ರನೂ-ಪ್ರಚುರೋಪಜೀವ್ಯನೂ ಅದವನು ಜಗತ್ಸಂಹಾರಪೋಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು. ತಥಾಜ ಚೇಷ್ವಾಪ್ರಚುರನು ಪ್ರಾಣಮಯನು, ಬೋಧಪ್ರಚುರನು, ಮನೋಮಯನು, ವಿಜ್ಞಾನಪ್ರಚುರನು, ವಿಜ್ಞಾನಮಯನು || ೧೭೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ (1) ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದರ ಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅನೇಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಗ 'ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. (2) ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಚುರವಾದ ವಿಜ್ಞಾನವು ಇವನಲ್ಲಿದೆ, ಪ್ರಚುರವಾದ ಅನಂದವು ಇವನಲ್ಲಿದೆ, ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಭೇದವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ವಿಜ್ಞಾನಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು (3) ಹಾಗೆಯೇ ಮನಶ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಮನಶ್ಚಬ್ದಕ್ಕೂ ವಿಜ್ಞಾನಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಮನೋಮಯಃ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉಕ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ವಿಶೇಷಸಾಮಾನ್ಯತಯಾ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಮನ ಇತ್ಯಪಿ |

ಏಕಸ್ಯ ಜ್ಞಾನರೂಪಸ್ಯ ಹರೇರುಕ್ತಿರ್ವಿಭಾಗತಃ || ೧೮೦ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನರೂಪಸ್ಯ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ, ಏಕಸ್ಯ ಹರೇಃ = ನಿರ್ಭಿನ್ನನಾದ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ, ವಿಶೇಷಸಾಮಾನ್ಯತಯಾ = ವಿಶೇಷಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯಕತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ವಿಜ್ಞಾನಂ ಮನಃ ಇತ್ಯಪಿ = ವಿಜ್ಞಾನವೆಂದೂ ಮನಃ ಎಂದೂ, ವಿಭಾಗತಃ = ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ಉಕ್ತಿಃ = ವಚನವು, (ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ).

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಇಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಭೇದದಿಂದ ಮೂರುಪ್ರಕಾರ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. (1) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷ (ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷ) ಬಲದಿಂದ ಅನೇಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನ್ವಮಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕತ್ವೋಕ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಆತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಅನಂದವುಳ್ಳವನು ಎನ್ನುವ ವಚನವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (3) ಹೀಗೆಯೇ ಮನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ 'ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ' 'ಮನೋಮಯಃ' ಎಂದೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಚನವು ವಿಶೇಷವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಷಯಕಜ್ಞಾನಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. “ ಸಾಮಾನ್ಯೈರ್ಯೇ ತ್ವವಿಜ್ಞೇಯಾಃ ವಿಶೇಷಾ ಮಮ ಗೋಚರಾಃ | ದೇವಾದೀನಾಂ ತು ತಜ್ಞಾನಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಿತಿ ಕೀರ್ತಿತಂ ” || ಸಾಧಾರಣ ಪುರುಷರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ವಿಶೇಷಗಳಾದರೂ ನನ್ನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ದೇವಾದಿಗಳ ಆ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ವಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಗೀತಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಚನದಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥವು. ಮನಶ್ಚಬ್ದವು ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಶಬ್ದದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೮೦ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— “ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದನ್ವರಸಮಯಾತ್ | ಅನ್ನೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ಪ್ರಾಣಮಯಃ” || (ಪು. ೧೨೫) ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಶಬ್ದವು ಸ್ವಗತಭೇದವಿರಹಿತನಾದ ಎಷ್ಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲ. ‘ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದವು ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳಿಗಾದರೂ ಭೇದವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಅಭೇದೇಽಪಿ (ಅಭಿನ್ನೋಽಪಿ) ವಿಶೇಷೇಣೈವಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಕೋ

ಹರಿಃ || ೧೮೧ ||

ಭೇದಶಬ್ದಾ ವಿಶೇಷಂ ತು ಹರಾವನ್ಯತ್ರ ಭಿನ್ನತಾಂ |

ಬ್ರೂಯು ಹರ್ವೇರ್ಜೀವ ಜಡೈರಪಿ ಭೇದಂ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ || ೧೮೨ ||

ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚೋಽಸ್ಯೇವಮತ ಏಕಃ ಸ ಪಂಚಧಾ |

ಉಕ್ತೋಽನ್ನಮಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಭೃಗೋಶ್ಚೈತದ್ವದಿಷ್ಯತಿ || ೧೮೩ ||

ಅ || ಅಭೇದೇಽಪಿ = ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಹರಿಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, (ಅಭಿನ್ನೋಽಪಿ = ನಿರ್ಭಿನ್ನನಾದಾಗ್ಯೂ) ವಿಶೇಷೇಣೈವ = ಭೇದಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭೇದಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕವಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ, (ಮುಖ್ಯ ಭೇದದಿಂದ ಅಲ್ಲ) ಅನ್ಯ ಇತಿ = ಭಿನ್ನನೆಂದು, ಉದಿತಃ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಕವಾದ ಆಗಮವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಭೇದಶಬ್ದಾಃ = ಭೇದನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ಅನ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಹರೌ ತು = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ವಿಶೇಷಂ = ಭೇದಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ, ಅನ್ಯತ್ರ = ಭಗವದ್ರೂಪ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಭಿನ್ನತಾಂ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನೂ, ಬ್ರೂಯುಃ = ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಹರ್ವೇರ್ಜೀವ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಜೀವಜಡೈರಪಿ = ಜೀವನಾಜೀವನವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ, ಮುಖ್ಯತೋ ಹಿ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ, ಭೇದಂ = ಭೇದವನ್ನೂ, ಬ್ರೂಯುಃ = ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚೋಽಪಿ = (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿನಾತ್ರವಲ್ಲ.) ಎಷ್ಟುವಿನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವಚನವೂಕೂಡ, ಏವಂ = ಹಿಂದೆಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರವೇ, (ತಿಳಿಸಿಕೂಡುತ್ತದೆ.) ಅತಃ = ವಿಶೇಷದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ, ಸಃ = ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಏಕೋಽಪಿ = ನಿರ್ಭಿನ್ನನಾದಾಗ್ಯೂ, ಪಂಚಧಾ = ಐದುಪ್ರಕಾರ, ಅನ್ನಮಯ ಇತ್ಯಾದಿ = ಅನ್ನಮಯ-ಪ್ರಾಣಮಯ ಮೊದಲಾದುದು ಹೇಗೆ ಆದೀತೋ, ಹಾಗೆ, ಉಕ್ತಃ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಭೃಗೋಶ್ಚ = ಭೃಗುಮುನಿಗೋಸ್ಕರ, (ನರುಣನೂಕೂಡ) ಎತಚ್ಚ = ಈ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ರೂಪವನ್ನೂ, ವದಿಷ್ಯತಿ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೇ ಉಪದೇಶಿಸುವನು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಆನಂದ (ಬ್ರಹ್ಮ)ವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಅನ್ನಮಯಾದಿರೂಪವನ್ನೇ ಮೇಲಿನ ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಭೃಗುನಿಗೋಸ್ಕರ ವರುಣನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿರುವನು.

ತಾ || ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರಾನುವಾಕದ ಸಂವಾದದಿಂದಲೂ, ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಂಗೂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಮುಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯ

ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.
|| ೧೮೧ || ೧೮೨ || ೧೮೩ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಮೇಲೆ ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕೇವಲ ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದಮೇಲೆ ಅವುಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಭೇದವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳ ವರ್ಯಾಗಳೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅನ್ನಮಯ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಇದೆ. ಹಾಗಾದರೆ, ಭೀಮಸೇನನು ಭೀಮನು, ಬಲಭದ್ರನು ಭದ್ರನು, ಸತ್ಯಭಾಮೆಯು ಸತ್ಯೆಯು, ಪುನರ್ನವೆಯು ನವೆಯು, (ಔಪಧಿವಿಶೇಷವು, ಕಾಕನಾಚಿಯು ನಾಚಿಯು,) (ಕಾಗೆಯು ಯಾ ಔಪಧಿವಿಶೇಷವು) ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಶಬ್ದ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಒಂದೇ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವೈವಿಧ್ಯವಿದೆ. ಭೀಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಭೀಮಸೇನ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಕೇವಲ ಅನ್ನಶಬ್ದವು ಅನ್ನಮಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾರದು. ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಕವೆಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಅನ್ನಮಯೋ ಯಜ್ಞಃ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಗೆ ಬರೀ ಅನ್ನಶಬ್ದ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ! ಆದಕಾರಣ ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಭೃಗುವಲ್ಲಿ ಸಂವಾದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು? ಮತ್ತೆ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕೋಶಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಪ್ಯಾಪ್ಯತ್ವೇನ ಮಯಟ್ ಪ್ರೋಕ್ಷೇರ್ನ ತತ್ರಾಪ್ಯನ್ಯದುಚ್ಯತೇ |

ಪ್ರಚುರಾನ್ನಾದಿರೇವಾತೋ ಹ್ಯನ್ನಮನ್ನಮಯೇತ್ಯಸಿ ||

ಉಚ್ಯತೇ ಹ್ಯವಿಶೇಷೇಣ ನಾನ್ಯತ್ವಿಂಚಿದಿಹೋಚ್ಯತೇ || ೧೮೪ ||

ಅ|| ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವೇನ='ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಮಯಟ್ ಪ್ರೋಕ್ಷೇಣ = ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ತತ್ರಾಪಿ = ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ಯತ್=ಬ್ರಹ್ಮ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಯಾವುದೂ, ನೋಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಃ=ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗದ ಬಲದಿಂದ, ಅನ್ನಂ ಅನ್ನಮಯ ಇತ್ಯಪಿ=ಅನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅವಿಶೇಷೇಣ=ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯರೂಪಕಾರಣದಿಂದ, (ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ) ಪ್ರಚುರಾನ್ನಾದಿರೇವ=ಪ್ರಚುರಾದ್ಯತ್ವಾದಿಗಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹಿ=ಅನ್ಯವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಅನ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ನ್ಯಾಯಸಿದ್ಧವು (ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಆಂಗೀಕರಿಸಿ) ಇಹ=ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯತ್=ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದು, ಕಿಂಚಿತ್=ಶರೀರಾದಿ ಕೋಶರೂಪವಾದುದು, ನ ಹ್ಯುಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದೈಕ್ಯವಿದ್ದಮೇಲೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೂ, ಅಭಿಧೇಯಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — ಅನ್ನಂ ಪ್ರಾಣಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶ್ರುತವಾಗ ದಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಎಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದನ್ನೇ ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಭೃಗುವಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲ ಎಂದರೆ — ಇದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಅನ್ನಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದನ್ನೇ 'ಏತಮನ್ನಮಯ ಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ' 'ಏತಂ ಪ್ರಾಣಮಯ ಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ಯವನ್ನಾಗಿ ವರುಣನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲವಾದರ ಉಪಕ್ರಮ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ, ಉಪಸಂಹಾರವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಯು ತ್ಪಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಚುರ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಹೇಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ' ಎಂದು ವಸಂತರೂಪಕಾಲವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿ ಶಬ್ದವು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವಿಲ್ಲವು. ಪರ್ಯಾಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ರಾಜಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ರಾಜಪುರುಷಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವು ಒರಬೇಕಾಗುವುದು. ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಸ್ತೋಮಃ = ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣುಗಳ ಸ್ತೋಮವು ಎಂದು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಶಬ್ದದ ವಿಗ್ರಹಾರ್ಥವು. ರಾಜಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ರಾಜಪುರುಷವಾಚಕತ್ವವು ಪ್ರಕೃತವಾಗುವುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಾಚಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕರಣಬಲದಿಂದ ಏಕದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಇಡೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಾವಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೂ, ವಾಚ್ಯ ವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನಪ್ರಾಣಾದಿ ರೂಪವಾದ ಏಕದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನಂಗೀ ಕರಿಸಿ ಅದರ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೂ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಏಕೆಂದರೆ — ಪ್ರಾಪ್ಯ ವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಮತ್ತೊಬ್ಬನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು || ೧೮೪ || ಸೂ. || ೧೩ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅನ್ನಮಯಮೊದಲಾದ ಐದು ಶಬ್ದಗಳು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಚುರ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿ ಸುತ್ತದೆಂದೂ ಉಪಪಾದಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ಈಗ ಆನಂದಮಯಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸು ತ್ತದೆ, ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಕವೇ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಹೇತ್ವಂತರದಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವು.

‘ಓಂ ತದ್ಭೇತುಮ್ಯಸದೇಶಾಚ್ಚ ಓಂ’ ಸೂ. || ೧೪ ||

ಆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಂಶಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದವಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಕೋ ಹ್ಯೇವಾ ನ್ಯಾತ್’ ಎಂದು ಲೋಕಚೇಷ್ಟಕತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದ ಮಯನು ಶ್ರೀ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಮಹಾನಂದತ್ವ ಏನಾಸ್ಯ
 ಹೇತುಃ ಕೋಽನ್ಯಾದಿತಿ ಸ್ಪಟಂ || ೧೮೫ ||
 ಉಕ್ತಃ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಯಸ್ಮಾ
 ತ್ಸುಖಂ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಕರೋತ್ಯಯಂ ||
 ಕರೋತಿ ನಾ ಸುಖೀ ಭೂಮಾ
 ಸುಖಂ ನಾಲ್ಪೇ ಸುಖಂ ಭವೇತ್ || ೧೮೬ ||
 ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಯತ್ರೈವೈಶ್ವ
 ನೃತ್ತಗಾನಾದಿಕಾ ಸುಖಾತ್ ||
 ದುಃಖಾದ್ರೋದಾದಿಕಾ ಚೈವ
 ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವತೋಽಸ್ಯ ಚ || ೧೮೭ ||
 ಸರ್ವಶಕ್ತೇರ್ನ ದುಃಖಂ ಸ್ಯಾ
 ದತಃ ಕೇವಲಲೀಲಯಾ ||
 ಪ್ರವರ್ತಕೋ ನ ಚೇದೇಷ
 ಪ್ರಾಣ್ಯಾದನ್ಯಾಚ್ಛ ಕಃ ಪುಮಾನ್ || ೧೮೮ || ಸೂ. || ೧೪ ||

ಅ || ಕೋಽನ್ಯಾದಿತಿ=(ಆನಂದಮಯಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಕೋ ಹ್ಯೇವಾನ್ಯಾತ್ ಕಃ ಪ್ರಾಣ್ಯಾತ್, ಯದೇಷ ಆಕಾಶ ಆನಂದೋ ನ ಸ್ಯಾತ್' ಈ ಆಕಾಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪೂರ್ಣಾನಂದವುಳ್ಳವನು ಆಗದಿದ್ದರೆ) ಯಾವನೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜೇಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯಾನು, (ಜೇಷ್ಠಕನೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜೇಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯಾನು?) ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಅಸ್ಯ=ಈ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ, ಮಹಾನಂದತ್ವಏವ=ಪೂರ್ಣಾನಂದತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ, ಹೇತುಃ=ಲೋಕಜೇಷ್ಠಕತ್ವರೂಪಹೇತುವು, ಸ್ಪಟಂ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ಉಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ವಿಷ್ಣುವು ಪೂರ್ಣಾನಂದನು ಆಗದಿದ್ದರೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜೇಷ್ಠೆಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗ ಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದಾಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಜಗಜ್ಜೇಷ್ಠಕತ್ವವು ಪೂರ್ಣಾನಂದವಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇತುವೆಂದು ವಿನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳವರು ಅದಕ್ಕೆ ಆನಂದತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಸಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ='ಯದಾ ವೈ ಸುಖಂ ಲಭತೇಽಥ ಕರೋತಿ ನಾಸುಖಂ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಕರೋತಿ ಸುಖಮೇವ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಕರೋತಿ' ಎನ್ನುವ ಛಂದೋಗಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಅಯಂ=ಈ ಶ್ರೀಹಂಯು, ಸುಖಂ=ಸುಖ ವನ್ನು, ಲಬ್ಧ್ವಾ=ಹೊಂದಿ, ಕರೋತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಸುಖೀ=ಸುಖವಿಲ್ಲದಿರುವವನು, ನ ಕರೋತಿ=ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಹೀಗೆ ವರಮೇಶ್ವರನ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಆನಂದದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.) (ಆನಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶಕ್ತಿ ವೃತ್ತಿಯಿರುವುದು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) 'ಯೋ ವೈ ಭೂಮಾ ತತ್ಸುಖಂ ನಾಲ್ಪೇ ಸುಖಮುಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ಛಂದೋಗ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಭೂಮಾ=ಪಂಪೂರ್ಣ ನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಸುಖಂ=ಪೂರ್ಣ ಸುಖರೂಪನು, ಅಲ್ಪೇ=ಅಲ್ಪಗುಣವುಳ್ಳವನಲ್ಲಿ, ಸುಖಂ=ಪೂರ್ಣಸುಖವು, ನ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದು, ಇತಿ ಉಕ್ತಂ=(ಸುಖಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ಸುಖದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸ. ರ. ವಿ—(ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—ಈಶ್ವರಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸಿ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಥನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ) (ಉನ್ಮತ್ತನಿಗೆ) ನೃತ್ತಗಾನಾದಿಕಾ=ನರ್ತನಗಾನಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಪ್ರವೃತ್ತಿಶ್ಚ=ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದರೂ, ಸುಖಾತ್=ಸುಖದಿಂದ, (ಆಗುವುದು.) ದುಃಖಾತ್=ದುಃಖದಿಂದ, ರೋದಾದಿಕಾ ಜೈವ=ರೋದನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು (ಆಗುವುದು), ಅಸ್ಯ ಚ=ಈ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಸರ್ವ ಕರ್ತೃತ್ವತಃ=ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಮಾಡತಕ್ಕವನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸುಖದ ಅಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ) ಸರ್ವಶಕ್ತೇಃ=ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ದುಃಖಂ=ದುಃಖವು, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಾರದು. (ಅಂತೂ (೧) ದುಃಖೋ ದ್ರೇಕವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು, (೨) ಸುಖೇಜ್ಞೆಯೇ ಕಾರಣವಾಗಿಕೊಂಡು ಇದ್ದು ಸುಖ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು, (೩) ದುಃಖದ್ವೇಷವೇ ಕಾರಣವಾಗಿಕೊಂಡು ಇದ್ದು ದುಃಖ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು, ಇಂತಹ ಮೂರು ವಿಧ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾರದು.) ಅತಃ=ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಪ್ರವರ್ತಕಃ=ಈಶ್ವರನು ಪ್ರವರ್ತಕ ನೆನ್ನುವುದು, ಕೇವಲಲೀಲಯಾ=ಆನಂದೋದ್ರೇಕದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. (ಹೀಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಉಪೋದ್ಧಾತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅತಃ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ), ಆದಕಾರಣ, ಪ್ರವರ್ತಕಃ=ಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಕೇವಲಲೀಲಯಾ=ಪೂರ್ಣಾನಂದದಿಂದ ಯುಕ್ತ ನಾಗುವನು. (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಹೇತುವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಏಷಃ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ನ ಚೇತ್=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದನು ಆಗದಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದನ್ನೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಾರನು. ನ ಚೇತ್=ಇವನು ಯಾವುದನ್ನೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸದಿದ್ದರೆ, (ಆಗ,) ಕಃ ಪುಮಾನ್=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಪ್ರಾಣ್ಯಾತ್=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯಾನು? ಅನ್ಯಾಚ್ಚ=ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೂ ಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯಾನು? (ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ವೈದಿಕಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡಲಾರನು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ಎ—(೧) ಲೌಕಿಕವಾದ ಚೇಷ್ಟೆಯು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(೧) ಸುಖೋದ್ರೇಕದಿಂದ ನರ್ತನಗಾನಾದಿರೂಪವಾದುದು, (೨) ದುಃಖೋದ್ರೇಕದಿಂದ ರೋದನ ಉದರತಾಡನಾದಿರೂಪವಾದುದು, (೩) ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಭೋಜನಾದಿರೂಪ ವಾದುದು, (೪) ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಔಷಧಸೇವನಾದಿರೂಪವಾದುದು, ಹೇಗೂ ಮಾಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಮಾಡದಿರಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಸಮರ್ಥನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದುಃಖದಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಚೇಷ್ಟೆಯೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನೇ ಹೊಂದಿ ಕೊಂಡು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಜೀವರ ಚೇಷ್ಟೆಯು ಬೇರೆ ಯಾವರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಚೇಷ್ಟಾವೃತ್ತಿವರ್ತಕನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆನಂದೋದ್ರೇಕದಿಂದಲೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (೨) ಮತ್ತು 'ಏಷ ಏವಾ ನಂದಯತಿ' ಇತರರಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ

ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಆನಂದಮಯತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಾವನು ಇತರರಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಪ್ರಚುರಾನಂದನು ಎಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ವಾಕ್ಯಜೇಷಬಲದಿಂದಲೂ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದವಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಗ ಜ್ಞೇಷ್ಠಕತ್ವರೂಪ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆನಂದಮಯಶಬ್ದಾರ್ಥನು; ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (2) ಆನಂದ ಮಯನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದರೆ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಾರಾರ್ಥಕವಾದರೆ ಆಗ ಶ್ರುತಿಯು ಬೇರೆಯವರಿಗೂ ಆನಂದವಿಕಾರತ್ವವದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿತ್ತು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದವಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಸಂಗತವೇ ಆಗಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ 'ತತ್' ಶಬ್ದವನ್ನು ತಂತ್ರನ್ಯಾಯ (ಒಂದಾವರ್ತಿಯೇ ಹೇಳಿ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದುದು)ದಿಂದ (೧) ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ (೨) ಮಹಾನಂದತ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಪೃತ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ, ಸಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿಯೂ ಸ್ವೀಕರಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಆನಂದತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನನವು (ಸಾಮಾನ್ಯ ಚೇಷ್ಟೆಯು) ಪ್ರಾಣನವು (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಚೇಷ್ಟೆಯೂ) ಯಾರಿಗೂ ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಪೂರ್ಣಾನಂದನು ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹೇತುವೂ ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದರೆ 'ಸ್ಫುಟಂ' ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ- 'ಆಕಾಶಸ್ತಲ್ಲಿಂಗಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವರವೇ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಅಂತೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆನಂದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರವಂಚಕ್ಕೆ ಚೇಷ್ಟೆಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಅಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸರ್ವಜಗಜ್ಜೇಷ್ಠಕತ್ವವೇ ಹೇತುವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (4) ತಾರ್ಕಿಕರು 'ಪ್ರವರ್ತನಾ ಲಕ್ಷಣಾದೋಷಃ' = ರಾಗ ದ್ವೇಷ ಮೋಹಗಳು ಪ್ರವರ್ತನಾರೂಪಗಳು, ಅಂತೂ ಸುಖ, ದುಃಖ, ಸುಖದುಃಖಗಳಸಾಧನ, ಇವುಗಳ ರಾಗದ್ವೇಷ ಗಳೇ ಪ್ರವರ್ತಕಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ರೋದಾದಿಕಾ ಜೈವ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ವಿವ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸುಖದಿಂದಲೇ, ದುಃಖದಿಂದಲೇ ಎಂದು. ಉನ್ಮತ್ತನಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸಂಧಾನವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸುಖ ದಲ್ಲಿ ರಾಗದಿಂದ ಇದು ಸುಖಸಾಧನವೆಂದು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಂಡು ನರ್ತನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿಯಾನು? ಮತ್ತೆ ಉದ್ರಿಕ್ತವಾದ ಸುಖವೇ ನರ್ತನಾದಿಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣವು. ೨ ಮತ್ತು ದುಃಖವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವವನಿಗೂ ನರಕದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೆ ರೋದ ನಾದಿಗಳು ದುಃಖಪರಿಹಾರ ಕಾರಣವೆಂದು ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಮತ್ತು ದುಃಖೋದ್ರೇಕವೇ ಅದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೆಂದು ಸರ್ವಾನುಭವಸಿದ್ಧವು. (5) ಸುಖರಾಗದಿಂದ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ, ದುಃಖದ್ವೇಷದಿಂದ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಕಂಟಕೋದ್ಧರ ಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿಲ್ಲ. (6) ದುಃಖೋದ್ರೇಕನಿಮಿತ್ತದಿಂದಲೂ, ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿಯೂ, ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೂ ಹೀಗೆ ಮೂರುವಿಧ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಆನಂದೋ ದ್ರೇಕದಿಂದಲೇ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ತಥಾಜ 'ಈಶ್ವರಃ ಸುಖೀ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣತ್ರಯರಹಿತತ್ವೇ ಸತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮತ್ಸ್ವಾತ್ ಉನ್ಮತ್ತವತ್ =

ಈಶ್ವರನು ಸುಖಿಯಾಗಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣಗಳು ಮೂರು (ದುಃಖೋದ್ರೇಕ ಸುಖರಾಗ ದುಃಖವೈಷಗಗಳು) ಇಲ್ಲದಿದ್ದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಉನ್ಮತ್ತನಂತೆ. ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಾಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಮಹಾ (ಪೂರ್ಣಾ) ನಂದವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು || ೧೮೫ || ೧೮೬ || ೧೮೭ || ೧೮೮ || ಸೂ. ೧೪ ||

ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳಿಗೂ ಯುಕ್ತಾಂತರದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಮಾಂತ್ರವರ್ಣಿಕಮೇವ ಚ ಗೀಯತೇಃ ಓಂ” ಸೂ. || ೧೫ ||

ಚ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಮಾಂತ್ರವರ್ಣಿಕಮೇವ=‘ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವರ್ಣದಿಂದ ಲಕ್ಷಣವತ್ತಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಗೀಯತೇ=ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದುಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಉತ್ತರಗ್ರಂಥದಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ (ಆದ ಕಾರಣ ಅನ್ನಮಯಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ-ಸತ್ಯ ಜ್ಞಾನ ಅನಂತ ಎನ್ನುವ ಪದಗಳಿಗೂ, ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿದರೆ ಏಕಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ.)

ಮಂತ್ರವರ್ಣವೂ, ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಮಂತ್ರವರ್ಣದ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಅದೇ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಮಂತ್ರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಅನುಖ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಮಂತ್ರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮೇಲಿನ ಗ್ರಂಥವೆನ್ನುವುದೂ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪೋದ್ಘಾತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ವರಮಾಪ್ನೋತೀತಿ ಯತ್ಪ್ರಥಮಸೂಚಿತಂ |

ತದೇವ ಮಂತ್ರವರ್ಣೇನ ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತವತ್ || ೧೮೯ ||

ಲಕ್ಷಿತಂ ತತ್ರ ಸತ್ಯತ್ವಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನ್ನಪ್ರಾಣಯೋರಪಿ |

ಉಕ್ತಂ ಜ್ಞಾನಂ ತು ಮನಸಾ ವಿಜ್ಞಾನೇನಾಪ್ಯುದೀರಿತಂ ||

ಅನಂತತ್ವಂ ತಥಾಽನಂದಮಯವಾಚಾಃಪೃಥಾಹೃತಂ || ೧೯೦ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು, ಪರಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಪ್ನೋತಿ=ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ, ಇತಿ=ಈಪ್ರಕಾರ, ಯತ್=ಯಾವುದು, ಪ್ರಥಮಸೂಚಿತಂ=ಮೊದಲು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ (ಅಂದರೆ ‘ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪ್ನೋತಿ ಪರಂ’ ಎನ್ನುವ ಅನುವಾಕದ ಪ್ರಥಮವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತನಾದ ವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಶಬ್ದವೂ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆಂದು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ.) ತದೇವ=ಅದೇ, ಮಂತ್ರವರ್ಣೇನ=‘ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವ ವೇದಭಾಗದಿಂದ, ಸತ್ಯಂ=ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು, ಜ್ಞಾನಂ = ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನರೂಪನು, ಅನಂತವತ್=ಅಂತವುಳ್ಳವನಲ್ಲ ಎಂದು, ಲಕ್ಷಿತಂ=ಆಸಾಧಾರಣಧರ್ಮದಿಂದ ಯುಕ್ತನೆಂದು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆದಕಾರಣ ಮಂತ್ರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ.)

ತತ್ರ=ಆ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ, ಸತ್ಯತ್ವಂ = ಸತ್ಯತ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣವು, ಸೃಷ್ಟಾನ್ವಯಃ = 'ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದಾತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಎನ್ನುವ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣದಿಂದಲೂ, ಅನ್ನಪ್ರಾಣ ಯೋರಪಿ = 'ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ' ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದನ್ನರಸ ಮಯಾತ್ ಎನ್ನುವ ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯರ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಂದಲೂ, ಉಕ್ತಂ = ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಜ್ಞಾನಂ ತು = ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲಕ್ಷಣವಾದರೂ, ಮನಸಾ = 'ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ವಯಮಯಾತ್' ಇದುಮೊದಲಾದ ಮನೋಮಯಪ್ರಕರಣದಿಂದಲೂ, ವಿಜ್ಞಾನೇ ನಾಪಿ = 'ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ವಯಮಯಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಪ್ರಕರಣ ದಿಂದಲೂ, ಉದೀರಿತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನಂತತ್ವಂ ತಥಾ = ಅನಂತತ್ವರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಲಕ್ಷಣವೂ ಕೂಡ, ಅನಂದಮಯವಾಚ್ಯಾಪಿ = ತತ್ತ್ವಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ವಯಮಯಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನಂದಮಯ ಪ್ರಕರಣದಿಂದಲೂ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ, ಉದಾಹೃತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಮೂರು ಶಂಕೆಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ (೧) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವು ಯಾವುದು? ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳದೆ ವಸ್ತುವು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (೨) ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೇಗೆ? ತನ್ನಲ್ಲಿ ತೋರುವ ದುಃಖಿತ್ವಾದ್ಯಾಕಾರವು ಆರೋಪಿತವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ನಾನಾಗಿದ್ದೇನೆಂದು ಐಕ್ಯರೂಪದಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ರೀತಿ ಯಾಗಿಯೋ ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ, ಸರ್ವಸೃಷ್ಟಿಮಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಾಂತರದಿಂದಲೋ, ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನುವುದರಿಂದ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನತ್ವವು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಪೂರ್ಣ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ನಮಗೆ ಆಗಲಾರದು. (೩) ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಸಂಬಂಧವು ಇರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಸಾಧ್ಯವಾದ ಅವನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಎಂತಹುದು? ಎಂದು ಶಂಕಾ ಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ವರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯು ಮಂತ್ರವರ್ಣವನ್ನಾಹರಿಸಿಯಿದೆ. ತದೇಷಾಽಭ್ಯುಕ್ತಾ = ಈ ಶಂಕಾತ್ರಯಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ೧ನೇ ಶಂಕೆಗೆ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವುದು ಉತ್ತರವು ಇದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷಣವು. ೨ನೇ ಶಂಕೆಗೆ 'ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ' ಎನ್ನುವುದು ಉತ್ತರವು. ವರಿಪೂರ್ಣ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಹಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಪವಿಮಾಣವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಸರ್ವಜೀವಿಗೂ ಅವರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನು ತಿಳಿ ಯಲರ್ಹನು. ೩ನೇ ಶಂಕೆಗೆ 'ಸೋಽಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ' ಎನ್ನುವುದು ಉತ್ತರವು. ಸಂಯೋಗಮಾತ್ರವು ಆತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಲ್ಲ. ಐಕ್ಯಪತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ವ್ಯಕ್ತಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವೈಕುಂಠಾದಿ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನ ನಾಗಿ ಸತ್ಯಕಾಮತ್ವಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರಾಂಶಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಆತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. (2) ಮೇಲಿನ ಆರು ಪ್ರಕರಣಗಳು ಅಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣ ಸೇರಿ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಆರು ಪ್ರಕರಣಗಳು, ಮಂತ್ರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಲಕ್ಷಣವನ್ನೇ ವಿವರಿಸತಕ್ಕವುಗಳಾದುದ ರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು || ೧೮೯ || ೧೯೦ ||

ಸತ್ಯತ್ವವು ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಸದ್ಭಾವಂ ಯಾಪಯೇದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಂ ತತ್ತೇನ ಕಥ್ಯತೇ || ೧೯೧ ||

ಇತಿ ಸೃಷ್ಟಿರಿಹ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಜಗತ್ಸದ್ಭಾವಯಾಪಕಂ |

ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಸ್ಥಾಪನಾಯೈವ ಸತ್ಯಂ ಜೀವನಮೇವ ಚ || ೧೯೨ ||

ವಿಶೇಷತಾ ಚ ಸತ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ಸನ್ನಮಿತಾಹುರೇವ ಯತ್ |

ಅತೋಽದ್ಯತಾಃ ತ್ವತಾಃ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಏವ ಹಿ || ೧೯೩ ||

ಅ || ಯಸ್ಮಾತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, (ತಾನು ಹೊರತಾದುದೆಲ್ಲಾ ದಕ್ಕೂ), ಸದ್ಭಾವಂ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು, ಯಾಪಯೇತ್ = ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೋ, (ಆದಕಾರಣದಿಂದ) ತತ್ = ಬ್ರಹ್ಮನು, ಸತ್ಯಂ = (ಸತ್ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು, ಯಾಪಯತಿ = ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ಎನ್ನುವ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಸತ್ಯನೆಂದು, ತೇನ = 'ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶ ಸಂಭೂತಃ' ಇತಾದಿ ಸೃಷ್ಟಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಕಥ್ಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಇತಿ = ಹೀಗೆ, (ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣತ್ವವೇ ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ಹೃದಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ) ಇಹ = ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ, ಸೃಷ್ಟಿಃ = ಜಗತ್ಸರ್ಜನವು, ಪ್ರೋಕ್ತಾ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಸರ್ವಜಗತ್ಸೃಷ್ಟತ್ವವೇ ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಗಲಿ. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣವು ಅವಯವಾರ್ಥಕಭವಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ) ತೇನ = ಆ ಸತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ, ಜಗತ್ಸದ್ಭಾವ ಯಾಪಕಂ = ಜೀತನಾಜೀತನಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವವನು, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು, (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ಥಾಪನಾಯೈವ = ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ, (ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ. (೨) (ಅನ್ನಮಯ ಪ್ರಕರಣವು ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—) ಜೀವನಂ ಚ = (ಕೇವಲ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ಪ್ರಾಣಧಾರಣವೂ ಕೂಡ ಸತ್ಯಮೇವ = ಸತ್ಶಬ್ದದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವೇ. 'ಅನ್ನಾದ್ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಜಾತಾ ನ್ಯನ್ನೇನ ವರ್ಧಂತೇ | ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ದೇವದತ್ತನು ಇದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಇದೆಯಷ್ಟೆ) ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ವಿಶೇಷಂ = ವಿನಿಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು, ಸನ್ನಮಿತಿ = ('ಅತ್ತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ- ಸನ್ನಂ ತು ವರ್ಧಿತಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಸನ್ನಂ ಶಾಂತಂ ಚ ಸೂರಿಭಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ), ಸನ್ನವೆಂದು, ಆಹುರೇವ = ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ಏನಶಬ್ದದಿಂದ 'ಷಡ್ಭವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು' ಎನ್ನುವ ಪಾರದಿಂದ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಖ್ಯವೇ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ಸತ್ = ಸತ್ಯವನ್ನು, ಅಂದರೆ ಜೀವನವನ್ನಾಗಲಿ ವಿನಾಶವನ್ನಾಗಲಿ, ಯಾಪಯತಿ = ಭೂತಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ಯನೆನ್ನುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು.) ಅತಃ = (ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವನ ವಿನಾಶಗಳ ಕಾರಣತ್ವವು ಸತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ) ಆದಕಾರಣ, ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥಏವ = ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವೇ, ಅನ್ನತ್ವಂ = ಅನ್ನಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅದ್ಯತಾ = ಉತ್ಪತ್ತಿ ವೃದ್ಧಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವವೂ, ಅತ್ಪ್ರತಾ ಚ = ಸಂಹರ್ತ್ವತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಅನ್ನತ್ವಂ = ಅನ್ನಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವೇ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದೂ ಅತ್ಯಗತ್ಯವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಪೃಥಿವೀ ನೊದಲಾದ ಐದು ಮಹಾಭೂತಗಳಿಗೇನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದಾಗ ಆ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಗಳಿಗೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನು, ಮಹಾಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಆಂತರ್ಗತನು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಸತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಗಜ್ಜನಕನು, ಎಂದು 'ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೯೧ || ೧೯೨ || ೧೯೩ ||

ಪ್ರಾಣಮಯ ಪ್ರಕರಣವೂ ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಪ್ರಾಣಂ ದೇವಾ ಅನುಪ್ರಾಣಂತಿ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಶವಶ್ಚ ಯೇ |

ಆಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ಭೂತಾನಾಮಿತಿ ಯದ್ಗತಿ ಜೀವನೇ ||೧೯೪||

ಉಕ್ತೇ ಸದಿತಿ ಧಾತ್ವರ್ಥೋ ಗತಿಶ್ಚಾತೋ ಹಿ ಸತ್ಯತಾ |

ಪ್ರಾಣತ್ವಮವಬೋಧಾರ್ಥೋ ಮನುಧಾತುಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ||೧೯೫||

ಅ || ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳೂ, ಮನುಷ್ಯಾಃ=ಮನುಷ್ಯರೂ, ಪಶವಶ್ಚ ಯೇ=ಯಾವವು ಪಶುಗಳೋ ಅವುಗಳೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಾಣಂ=ಜೀವನಾಗಿ ಸರ್ವಜಗಚ್ಛೇಷ್ಟಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅನು=ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಪ್ರಾಣಂತಿ = ಜೀವಿಸುವುದು. ಪ್ರಾಣಃ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಭೂತಾನಾಂ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ, ಆಯುಃ = ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಆದಕಾರಣ ಇವನು ಪ್ರಾಣನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ=ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರದಿಂದ, ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಭೂತಾನಾಂ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ, ಗತಿಜೀವನೇ=ಗಮನಜೀವನಗಳು, (ಗತಿ ಜೀವನ ಪ್ರದತ್ವವು), ಉಕ್ತೇ = (ಪ್ರಾಣಂತಿ ಪ್ರವರ್ತಂತೇ = ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ ಜೀವಂತಿ ವಾ=ಬದುಕುತ್ತವೆ, ಸರ್ವಭೂತಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಅನೇನ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಗಿ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ, ಅತಶ್ಚ=ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸತ್ ಇತಿ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ=ಸದ್ ಎನ್ನುವ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವು. ಗತಿಶ್ಚ=ಗತಿಯೂ ಜೀವನವೂ ಕೂಡ, (ಅಸ್ಮಿ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವು.) (ತಥಾಚ ಸತ್ = ಗತಿಯನ್ನು ಜೀವನವನ್ನಾಗಲೀ, ಯಾಪಯತಿ=ಭೂತಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ಯಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಗತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವಿಕೆ, ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.) ಅತಃ=ಅದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸತ್ಯತಾ=ಸತ್ಯತ್ವವೇ, ಪ್ರಾಣತ್ವಂ=ಪ್ರಾಣತ್ವವು. (ಸತ್ಯ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಇದರಿಂದ ಅನ್ವಮಯ ಪ್ರಕರಣ ಪ್ರಾಣಮಯಪ್ರಕರಣಗಳು ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಶ್ತರಿಸುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯಶಬ್ದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು.)

(ಜ್ಞಾನಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಮನೋಮಯಪ್ರಕರಣವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ-) ಮನುಧಾತುಃ=ಮನು ಎನ್ನುವ ಧಾತುವು, ಅವಬೋಧಾರ್ಥಃ=ಜ್ಞಾನವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ='ಮನು ಅವಬೋಧನೇ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—ಅವಬೋಧನಾರ್ಥಕವಾದ ಮನು ಧಾತುವಿನದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಹಿತವಾಗುವಾಗ ಮನಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನ ಎನ್ನು

ವುದಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು. (2) ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಪ್ರಕರಣವು ಜ್ಞಾನಶಬ್ದಾರ್ಥವೆನ್ನುವು ಸುಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಲ್ಲ. (3) 'ಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಎಲ್ಲಾ ಜೀತನರಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಲಕ್ಷಣವು ಎಂದು ಆಶಂಕಾಹಿಂದರೆ ಅವಬೋಧಮಾತ್ರವು ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರ ವಿಶೇಷಾಕಾರಗಳನ್ನು, ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಜ್ಞಾನವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿವಾಸ್ತವೀಯವು ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲರತಕ್ಕ ಮನೋಮಯ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವಾಸ್ತವೀಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನತ್ವವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವರು || ೧೯೪ || ೧೯೫ ||

ಆನಂದಮಯ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಅನಂತತ್ವವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಮೂ || ನಾಲ್ಪೇ ಸುಖಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತ್ಯವಾನಂದಮಯತೋಕ್ತಿತಃ |

ಅನಂತತ್ವಂ ಸುನಿರ್ಣೀತಂ ಪೂರ್ಣಾನಂದೋ ಹಿ ನಾಲ್ಪಕೇ || ೧೯೬ ||

ಅತೋ ಹಿ ಮಂತ್ರವರ್ಣೋಕ್ತ ವಿಸ್ತೃತಿಸ್ತು ಸಮಸ್ತಯಾ |

ಕ್ರಿಯತೇ ಸರಯಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ಇತರೋಕ್ತ ನ ಕಥ್ಯತೇ || ೧೯೭ ||

ಅ || (ಆನಂದಮಯಪ್ರಕರಣವು ಅನಂತವನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ ಅನಂತವನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಅನಂತತ್ವ ಎನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅಸಂಭವನಾಶಂಕೆಯು ಬಂದರೆ) ಆನಂದಮಯತೋಕ್ತಿತಃ=ಆನಂದಮಯತ್ವದ ವಚನದಿಂದ, ಅನಂತತ್ವಂ=ಅನಂತತ್ವವು, ಸುನಿರ್ಣೀತಂ=(ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಅನಂತಃ ಪೂರ್ಣಾನಂದತ್ವಾತ್=ಪರಮೇಶ್ವರನು ನಾಶವಿಲ್ಲದವನು ಪೂರ್ಣಾನಂದವುಳ್ಳವನು ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಎಂದು) ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಅನಂತತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವೂ ಪೂರ್ಣಾನಂದತ್ವರೂಪ ಸಾಧನವೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು) ನಾಲ್ಪೇ ಸುಖಮಿತಿ=ಅಲ್ಪನಲ್ಲಿ ಸುಖವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ, ಪ್ರೋಕ್ತ್ಯವ=ಶ್ರುತಿಯ ವಚನದಿಂದಲೇ, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅಲ್ಪಕೇ=ಅಂತವುಳ್ಳವನಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ಣಾನಂದಃ=ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದವು, ಸ=ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (ತಥಾಚ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆ) ಅತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಮಂತ್ರವರ್ಣೋಕ್ತ ವಿಸ್ತೃತಿಸ್ತು='ಸತಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದರ ವಿಸ್ತಾರವೇ, ಸಮಸ್ತಯಾ=ಎಲ್ಲಾ, ಸರಯಾ=ಮಂತ್ರವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನದಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ, ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಕ್ರಿಯತೇ=ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.) ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಸಾರಾಂಶ.

ಸ. ರ. ವಿ—(1) 'ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ 'ಸತ್ ಯಾಸ ಯತೀತಿ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತವಾಯಿತು. (2) ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವಿಕೆ, ಸಂಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅನ್ವತಬ್ದದಿಂದ ಜೀವನ ಸಂಹಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ಯನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತವಾಯಿತು. (3) ಜೀವನವು ಗತಿಯೂ ಕೂಡ ಸತ್ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ

ಎಗಡನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ಯನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತವಾಯಿತು. (4) ಪ್ರಾಣಯತೀತಿ ಪ್ರಾಣಃ ಎಂದು ಜೀವನಗತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (5) 'ಮನು ಅವಬೋಧನೇ' ಎನ್ನುವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬೋಧಪ್ರಾಚುರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮನೋಮಯ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನಶಬ್ದವು ವಿವೃತವಾಯಿತು. (6) ಅನಂದಪ್ರಾಚುರ್ಯವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅನಂದಮಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನಂತತ್ವವು ಉಪಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು || ೧೯೬ || ೧೯೭ || ಸೂ. ೧೫ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಅನಂದನುಯೋಗ್ಯಭ್ಯಾಸಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರು. ಈಗ ಪರಪಕ್ಷವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವು

‘ಓಂ ನೇತರೋಽನುಪಪತ್ತೇಃ ಓಂ’ ಸೂ. || ೧೬ ||

(ಅನಂದನುಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು,) ಇತರಃ=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರರಾದ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳು, ನ=ಆಗಲಾರರು ಅನುಪಪತ್ತೇಃ=ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪ್ರೋತಿ ಪರಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತಿಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಕ್ರಿಯತೇ ಪರಯಾ ಯಸ್ಮಾತ್] ಇತರೋಽತ್ರ ನ ಕಥ್ಯತೇ |

ಪುರುಷಂ ನೇತ್ತಿ ಯೋ ಮುಚ್ಯೇನ್ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ಹಿ ವಿದ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಶ್ರುತೇರನ್ಯವೇದೀ ಕಥಂ ಮುಕ್ತಿಂ ಪ್ರಯಾಸ್ಯತಿ || ೯೮ ||

ಅ || ಇತರಃ=ಜೀವರಾಗಲೀ ಶರೀರಾದಿ ಕೋಶಗಳಾಗಲೀ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಲೀ, ಆತ್ರ=ಈ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ, ನ ಕಥ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅನುಪಪತ್ತೇಃ=“ಸರ್ವಂ ವೈ ತೇನ್ನ ಮಾಪ್ನುಂತಿ | ಯೇನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ | ಸರ್ವಮೇವ ತ ಆಯುರ್ಯಂತಿ | ಯೇ ಪ್ರಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ” || ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಜೀವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಕೂಡಲಾರದು.) (ನಕೆ ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ) ಯಃ = ಯಾವನು, ಪುರುಷಂ=ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ನೇತ್ತಿ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಸಃ=ಆತನು) ಮುಚ್ಯೇತ್=ಮುಕ್ತನಾಗುವನು. ಅನ್ಯಃ=ಪರಮಪುರುಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ, ಪಂಥಾಃ=ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವು, ನ ವಿದ್ಯತೇ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಹಿ=ಶ್ರುತ್ಯಾದಿವ್ರಸಿದ್ಧವು. ಇತಿ=ಈಪ್ರಕಾರವಾದ, ಶ್ರುತೇಃ=ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದವು, ಅನ್ಯವೇದೀ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದವರನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಮುಕ್ತಿಂ = ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಪ್ರಯಾಸ್ಯತಿ=ಹೊಂದುವನು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಈ ಮೂಲದಿಂದ “ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ | ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ಆಯನಾಯ ವಿದ್ಯತೇ” || ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ‘ತಂ’ ಏಂದೇ

ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುಂ ಎಂದು ಶ್ರುತವಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ— 'ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ತಂ ಎಂದು ಪರಾವರ್ತವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪುರುಷಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು || ೧೯೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವಾಗಲಿ. ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಾದರೆ ಆತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಪುರುಷಃ ಪರ ಆತ್ಮಾಜೋ ಬ್ರಹ್ಮನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಮಹಾನಾನಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಟಭರ್ಗಃ ಓಮ ಇತೀರ್ಯತೇ || ೧೯೯ ||

ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ನಾನ್ಯಸ್ಯೈತಾನಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ ||

ತಸ್ಮಾದೋಮಿತ್ಯದಾಹೃತ್ಯ ಯಜ್ಞದಾನಾದಿ ಕುರ್ವತೇ || ೨೦೦ ||

ಸೂಕ್ತೇನ ಪೌರುಷೇಣೈವಂ ಯಜಂತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಕೋವಿದಾಃ |

ಇತಿ ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಶ್ಚೇನ ನಾನ್ಯಜ್ಞಾನಾದ್ವಿಮುಚ್ಯತೇ || ೨೦೧ ||

ಅ || ಪುರುಷಃ=ಪೂರ್ಣಗಳಾದ ಸಡ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, ಪರಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಆತ್ಮಾ=ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು, ಅಜಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯನು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪೂರ್ಣನು, ನಾರಾಯಣಃ=ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಪ್ರಭುಃ=ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯು, ಮಹಾನ್=ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಆನಂದಃ=ಪೂರ್ಣಾನಂದ ರೂಪನು, ಉತ್=ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನು, ವಿಷ್ಣುಃ=ವ್ಯಾಪ್ತನು, ಭರ್ಗಃ=ಭರಣಗಮನ ಕರ್ತನು, ಓಂ=ಗುಣಪೂರ್ಣನು, ಅಃ=ನಿದೋಷನು, ಇತಿ=ಇತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಸ್ವಯಂ = ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ದೇವಃ=ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ನಾರಾಯಣಃ = ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನೇ. ಈರ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿತ್ = ಬೇರೆ ಯಾವನೊಬ್ಬನಿಗೂ, ಎತಾನಿ=ಈ ನಾಮಧೇಯಗಳು, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತಸ್ಮಾತ್=ಓಂಕಾರವು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ (ಯಾರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು) ಯಜ್ಞದಾನಾದಿ=ಯಜ್ಞದಾನ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು, ಕುರ್ವತೇ=ಮಾಡುತ್ತಾರೋ, (ಅವರು) ಓಮಿತಿ = ಓಂ ಎಂದು, ಉದಾಹೃತ್ಯ=ಉದಾಹರಿಸಿಯೇ, (ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) (ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅದು ಕೂಡದೇಹೋಗುವುದು. ಒಬ್ಬನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ವಿಷಯಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಾರೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೆ.) (ಪುರುಷಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) (ಯೇ=ಯಾರು) ಏನಂ=ಈ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ಯಜಂತಿ=ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಕೋವಿದಾಃ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ, (ತೇ=ಅವರು) ಪೌರುಷೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಿಂದ, ಯಜಂತಿ=ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಇದರಿಂದ ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಃ=ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಯು (ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಕೇವಲ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತದೋ ಆ ಕಾರಣದಿಂದ) ತೇನ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನರಾದವರಿಗೆ ಪುರುಷತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದರಿಂದಲೂ, ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಮಾಡಿದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ 'ತಮೇವಂ ವಿದ್ಯಾ

ನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವುದು ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುವರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅನ್ಯಜ್ಞಾನಾತ್= ಬೇರೆಯವರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ನ ವಿಮುಚ್ಯತೇ=ಮುಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ || ೧೯೯ || ೨೦೦ || ೨೦೧ ||

ನ. ಚ. ವಿ.— ಹಾಗಾದರೆ, 'ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಓಷಧಿಕಾರ್ಯವಾದ, ಅನ್ನಮಯವಾದ ಪುರುಷಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಡಿ ಅದನ್ನು ಅನ್ನಮಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರಿಂದ ಕೋಶಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರರಾದವರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಈಶ್ವರನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೂ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದೇಇದೆ. 'ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ | ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ' ಎಂದು ಓಷಧಿಕಾರ್ಯವಾದ, ಅನ್ನವಿಕಾರವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪುರುಷಪದದಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡು 'ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ' ಎಂದು ಆ ಶರೀರವನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅನ್ನರಸಮಯ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅನ್ನರಸಮಯವು ಈಶ್ವರನೆಂದಾದರೆ ಅನುಪಪತ್ತಿ ಇದ್ದೇಇದೆ. ಅನ್ನರಸಮಯತ್ವವು ಅನ್ನವನ್ನೇ ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರಗಳಿಗೇನೇ ಯುಕ್ತವು. ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಮಯಾದಿಗಳು ವಿಕಾರಪ್ರವಾಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವಿಷ್ಟಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಾಣಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಲರ್ಹವಾದ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋದಿತೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮಶಬ್ದಂ ಪ್ರಯುಜ್ಯ ಚ |

ತಸ್ಮಾದಾಕಾಶಸೃಷ್ಟಿಂ ಚ ಪ್ರೋವಾಚಾತ್ರ ಚತುರ್ವಿಧಾಂ || ೨೦೨ ||

ಭೂತಂ ಭೂತಾಭಿಮಾನೀ ಚ ತದ್ಧೇಹೋಽಂತರ್ನಿಯಾಮಕಃ |

ಹರಿಶ್ಚಾಕಾಶಶಬ್ದೋಕ್ತೋ ಮುಖ್ಯತೋ ಹರಿರೇವ ಚ || ೨೦೩ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋದಿತೇ='ಬ್ರಹ್ಮನಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ | ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ತಸ್ಮಿನ್=ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಆತ್ಮಶಬ್ದಂ ಚ ಪ್ರಯುಜ್ಯ='ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಎತಸ್ಮಾದಾತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಎಂದು ಆತ್ಮಶಬ್ದವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ, ತಸ್ಮಾತ್ = 'ಬ್ರಹ್ಮನಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸುವವನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, (ಎತಸ್ಮಾತ್ = 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಲಕ್ಷಿತವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನಿಗೆ ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಕೃತನೂ ಆದ) ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಚತುರ್ವಿಧಾಂ=ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ, ಆಕಾಶಸೃಷ್ಟಿಂ ಚ=ಆಕಾಶಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅತ್ರ=ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ, ಪ್ರೋವಾಚ=ಹೇಳಿದರು. ಭೂತಂ=ಭೂತಾಕಾಶವೂ, (ಆಕಾಶಶಬ್ದೋಕ್ತಂ=ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಭೂತಾಭಿಮಾನೀ ಚ=ಭೂತಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಗಣಪತಿಯೂ ಕೂಡ, ತದ್ಧೇಹಃ = ಭೂತಾಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯ ಶರೀರವೂ, ಅಂತರ್ನಿಯಾಮಕಃ=ಭೂತಾಕಾಶ, ಭೂತಾಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ, ಅಭಿಮಾನಿಯ ಶರೀರ, ಈ ಮೂರರ ಒಳಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ, ಹರಿಶ್ಚ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಕೂಡ, ಆಕಾಶಶಬ್ದೋಕ್ತಃ=ಆಕಾಶವನ್ನು ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯತಃ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಹರಿರೇವ ಚ=ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದನು' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಯಾವನು ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾದಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ ಅವನು ಆತ್ಮನು ಎಂದು ಆತ್ಮತ್ವವೂ ವಿಧೇಯವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ತಥಾಚ ಅಪ್ರಸ್ತುತನಿಗೆ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನುವಾದವು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದು ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. (2) ಭೂತ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ, ಅವನದೇಹ, ಅಂತರ್ನಿಯಾಮಕರೂಪ. ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಆಕಾಶದ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವು. 'ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೋ ಹರೇರ್ಜನಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪತಃ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವೆಲ್ಲ || ೨೦೨ || ೨೦೩ ||

ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡು ತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಆಸಮಂತಾತ್ಮಾಶತೇ ಯದಾಕಾಶೋ ಮುಖ್ಯತೋ ಹರಿಃ |
ಬಲಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ವಾಯುರಗ್ನಿರಗಂ ನಯನ್ || ೨೦೪ ||
ಆಪ್ ಆಸಾಲನಾಚೈವ ಹೃದಿವೀ ಪ್ರಥಿತೋ ಯತಃ |
ಉಷ್ಣಾನಾಮಾಶ್ರಯತ್ವೇನ ಸ ಏವೌ (ವೋ)ಪಥಿನಾಮುಕಃ || ೨೦೫ ||
ಓಷಧೀಷು ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಕ್ಷುದ್ರಿತೈರಾಶ್ರಿತೋ ಭವೇತ್ |
ಪುರಿ ಶೇತೇ ಯತಃ ಸೋಽಥ ಪುರುಷಶ್ಚೇತಿ ಗೀಯತೇ || ೨೦೬ ||

ಅ || ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಹರಿರೇವ = ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಮುಖ್ಯತಃ = ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ಆ = ಅಂದರೆ, ಸಮಂತಾತ್ = ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ, ಕಾಶತೇ = ಪ್ರಕಾಶ ಸುತ್ತಾನೋ, (ಆದಕಾರಣ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ) ಮುಖ್ಯತಃ = ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ಆಕಾಶಃ = ಆಕಾಶನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಮುಖ್ಯ-ಅಮುಖ್ಯಭೇದದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಆಕಾಶ ದ್ದೆಸೆಯಿಂದ 'ಆಕಾಶಾದಿವಾಕ್ಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯುಶಬ್ದದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಹೇಳ ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಬಲಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ = ಬಲಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಹರಿಃ = ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ವಾಯುಃ = ವಾಯುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. (ಅಂದರೆ ವ ಶಬ್ದವು ಬಲವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆಯುಧಾತುವು ಗತಿಯನ್ನುವ ಅರ್ಥವಿರತಕ್ಕುದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವು. ಆದಕಾರಣ ಆಯು ಎಂದುರೆ ಜ್ಞಾನವು. ತಥಾಚ ವಶ್ವಾಸೌ ಆಯುಶ್ಚ ವಾಯುಃ = ಬಲಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, 'ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ, ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.) ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅಗಂ = (ನ ಗಚ್ಛತಿ ಎನ್ನುವ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವತಃ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೆ ಇರತಕ್ಕುದು ಜಗತ್ತು.) ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನಯನ್ = ಒಯ್ಯತಕ್ಕ (ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯೋಗಿಸತಕ್ಕ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಅಗ್ನಿಃ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ('ಅಗ್ನೇರಾಪಃ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ಜಲಗಳಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ 'ಆಪಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.) ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಹರಿರೇವ ಶ್ರೀ ಪರ

ಮಾತ್ಮನೇ, ಆ ಪಾಲನಾಚ್ಛೇ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ, ಆಪಃ='ಆಪಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ, ಆಪ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. (ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು. ಬಹು ರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಪಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನವೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ಆದ್ವ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವೀ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ಜಲಗಳದ್ದೆನೆಯಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—) ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ, ಪ್ರಥಿತಃ = ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ, (ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ) ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. (ತಥಾಚ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಪೃಥಿವಿಯದ್ದೆನೆಯಿಂದ 'ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ಓಷಧಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಪಂಚಭೂತಗಳು ಸಮಾಪ್ತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭೂತಂ' ಎನ್ನುವುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಭೌತಿಕ ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನೂ, 'ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ' ಎನ್ನುವ ಪದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಭೌತಿಕಾಭಿಮಾನಿ ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಓಷಧಿಶಬ್ದದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,) ಉಷ್ಣಾನಾಂ=ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟವರಿಗೆ, ಆಶ್ರಯ ತ್ವೇನ=ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ ಏವ=ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ, ಓಷಧಿನಾಮಕಃ=(ಓಷಾಃ=ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟವರು, ಧೀಯಂತೇ=ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಸ್ಥಿನ್=ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ), ಓಷಧೀರದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. (ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ವನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಕ್ಲೇಶವನ್ನನುಭವಿಸುವವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ,) ಓಷಧೀಷು=ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಃ=ಇರತಕ್ಕ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಕ್ಷುಧಿತೈಃ=ಜಾಹರಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟವರಿಂದ, (ಹಸಿವೆ ಇರುವವರಿಂದ) ಆಶ್ರಿತಃ = ಆಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಭವೇತ್=ಆಗುವನು. ('ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳದ್ದೆನೆಯಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅನ್ನದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. ಆ ಮೇಲೆ 'ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅನ್ನದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಶರೀರ, ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿ, ಆ ಎರಡರ ಅಂತರ್ಗತರೂಪ, ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹರಿಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ, ಸಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪುಂ ಶೇತೇ=ಸರ್ವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೋ, ಅಧಃ=ಅದಕಾರಣ, ಪುರುಷ ಶ್ಚೇತಿ=ಪುರುಷನೆಂದೂ, ಗೀಯತೇ=ಗಾನಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ || ೨೦೪ || ೨೦೫ || ೨೦೬ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಆತ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಕ್ರಿಯಾಪ್ರವರ್ತಕತ್ವೇನ ಪಾದುರ್ಭಾವೋ ಹರೇರ್ಜನಃ |

ಆಕಾಶಾದಿಷು ನಾನಾಸ್ತಿ ಹ್ಯಭಿಮಾನೋಽಭಿಮಾನಿನಃ |

ಅಭಿಮಾನಿ ಶರೀರಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಭೂತಸ್ಯ ಚೋದ್ಯಮಃ || ೨೦೭ ||

ಅ || ಆಕಾಶಾದಿಷು=ಆಕಾಶಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ, ಕ್ರಿಯಾಪ್ರವರ್ತಕತ್ವೇನ=ಆಯಾಯ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ, ಪಾದುರ್ಭಾವಃ=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷವೇ, ಹರೇರ್ಜನಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಅನ್ಯಾ=ಬೇರೆವಿಧವಾದ, ಜನಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಫ=ಇಲ್ಲ. ಹಿ='ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು,

ಅಭಿಮಾನಿನಃ=ಭೂತಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗೆ, ಅಭಿಮಾನಃ=ನನ್ನದು ಇದು ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯೇ, ಜನಿಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು. ಅಭಿಮಾನಿ ಶರೀರಸ್ಯ=ಅಭಿಮಾನಿಯ ಶರೀರಕ್ಕೂ, ಭೂತಸ್ಯ ಚ=ಪಂಚಭೂತಗಳಿಗೂ, ವ್ರೀಹಿವೊದಲಾದ ಭೌತಿಕಗಳಿಗೂ, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಉದ್ಭವಶ್ಚ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ, ಜನಿಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು || ೨೦೭ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಆತ್ಮ-ಆಕಾಶ-ವಾಯು-ಅಗ್ನಿ-ಆಪ್-ಪೃಥಿವಿ-ಓಷಧಿ-ಅನ್ನ-ಪುರುಷ ಪದಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಈ ಪದಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಭೂತಾದಿಗಳು ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆಂದಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಏವಂ ದೇವಾದಿಪರ್ಯಂತನಾಗತಂ ಹರಿಮೇವ ತು || ೨೦೮ ||

ಪರಾಮೃಶತಿ ತಸ್ಯೈವ ಪಂಚರೂಪತ್ವವಿತ್ತಯೇ |

ತ್ಯಕ್ತ್ವಾಭೂತಾದಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಸ ವಾ ಏಷ ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ೨೦೯ ||

ಅ || ಸ ವಾ ಏಷ ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ=ಸವಾ ಏಷ ಪುರುಷಃ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು, ಭೂತಾದಿಕಂ ಸರ್ವಂ=ಪ್ರಕೃತವಾದಾಗ್ಯೂ ಭೂತವೊದಲಾದುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ, ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ=ಬಿಟ್ಟು, ಏವಂ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ, ದೇಹಾದಿಪರ್ಯಂತಂ=ಆತ್ಮವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ದೇಹಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ಆಗತಂ=ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತನಾದ, ಹರಿಮೇವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ಪರಾಮೃಶತಿ=ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯೈವ ತು=ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ, ಪಂಚರೂಪತ್ವವಿತ್ತಯೇ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಮಯವೊದಲಾದ ಪಂಚರೂಪತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷಃ' ಎನ್ನುವ ಪರಾಮರ್ಶವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ಆತ್ಮಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆನೇ ಇದು ಪರಾಮರ್ಶವೆಂದು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿದ್ದೇವೆ. ಆತ್ಮಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲವೆಂದು ಅಲ್ಲ. 'ತಸ್ಮಾದೇತಸ್ಮಾದಾತ್ಮನಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನಿಂದ ತಿಳಿಯಲರ್ಹನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮತ್ತು ಸತ್ಯಜ್ಞಾನ ಅನಂತನೆಂದು ಲಕ್ಷಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದನ್ನೇ 'ಸವಾ ಏಷ ಪುರುಷಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತೇವೆ. (2) ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಪರಾಮರ್ಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದುದನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅನುಚಿತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆತ್ಮಶಬ್ದವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಪುರುಷಪರ್ಯಂತ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಪ್ರಕೃತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಅನುಚಿತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಸಾದಕ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವಿಷಯಕವು. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಕಾರಣತ್ವೇನ ಚಾಕಾಶಾದಿಮು' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಆಕಾಶಾದಿ ಪುರುಷಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವೆವು. (4) ಹಾಗಾದರೆ 'ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದನು, ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪಂಚಭೂತಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಭೂತಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಂದರೆ, ಆಕಾಶಾದಿ

ಶಬ್ದಗಳು ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪಂಚಭೂತಾದಿರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಸಮಾ ಕರ್ಷಾದ್ಯಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡಬಹುದೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸು ವೆವು. (5) ಹೀಗಾದರೆ, ಪಂಚಭೂತಾದಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪ ಅರ್ಥಮಾತ್ರ ಬರ ಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರುತವಾದ 'ಸಂಭೂತಃ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದಾಗ್ಯೂ ಅನ್ನರಸಮಯವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಭೂತಾದ್ಯಾತ್ಮಕವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯಾವುದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಪ್ರಕೃತಗಳಾಗಿವೆಯೋ ಆ ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ಅನ್ನರಸ ಮಯತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಭೂತಾದಿಗಳು ಪ್ರಕೃತಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಪರಾಮರ್ಶವೆಂದಂಗೀ ಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇದು ಅನ್ಯಾಯವಲ್ಲ, ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (6) ಹಾಗಾದರೆ, ಈಶ್ವರ ನನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದೂ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಅನ್ನ ಮಯಾದಿ ಪಂಚರೂಪತ್ವವು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕರಣಾಂತರಾರಂಭವು. ಪ್ರಕ ರಣಾಂತರಾರಂಭವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ತಥಾ ಚ ಅನ್ನಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಯಾವುದೊಂದು ಅನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಮಯದ ವ್ರವಾಹದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿರುವ ಪ್ರಾಣಮಯಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮ ರಲ್ಲನೆಂದು ಸರ್ವಥಾ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೂಡದು || ೨೦೮ || ೨೦೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಹೀಗೆ ಬಹುಪ್ರಯತ್ನವೇತಕ್ಕೆ? ಶರೀರವನ್ನಮಾತ್ರ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಏಕೆ ಆಗಬಾರದು? ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಾಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ 'ಏಷಃ ಪುರುಷಃ' ಇಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಸವಾ ಏಷ ಪುರುಷಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ಷಃ' ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ನಿಮ್ಮ (ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯರ್ಥವೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಸ ಇತ್ಯಾತ್ಮಪದೋದ್ವಿಷ್ಟಃ ಏಷ ಜೀವ ಶರೀರಗಃ |

ಸಾರಾನ್ನಮಯ ಏನಾಮಯಂ ನ ಲೋಕಾನ್ನಮಯಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಇತಿ ತಂ ರಸಶಬ್ದೇನ ವಿಶಿನಷ್ಟಿ ಶರೀರಗಂ || ೨೧೦ ||

ಅ || ಸ ಇತಿ='ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಷಃ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ, ಆತ್ಮಪದೋದ್ವಿಷ್ಟಃ=ಆತ್ಮಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು, (ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.) ಏಷ ಇತಿ=ಏಷಃ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ, ಜೀವಶರೀರಗಃ=ಸರ್ವ ಜೀವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ ನಾಗಿ ನಿಯಾಮಕನಾದವನು, (ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.) ಆಯಂ=ಈ, ಪ್ರಭುಃ=ಸರ್ವ ಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಸಾರಾನ್ನಮಯ ಏವ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆತ್ಮತ್ವದಿ ಲಕ್ಷಣ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವುಳ್ಳವನೇ. ಲೋಕಾನ್ನಮಯಃ=ಲೌಕಿಕವಾದ ಅನ್ನ ಪ್ರಜುರನು, ನ=ಅಲ್ಲ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ=ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ,) ಶರೀರಗಂ=ಶರೀರಾಂತರ್ಗತ ನಾದೆ, ತಂ=ಆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ರಸಶಬ್ದೇನ=ರಸ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ, (ಶ್ರುತಿಃ= ಶ್ರುತಿಯು,) ವಿಶಿನಷ್ಟಿ=ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿಸುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪರಾಮರ್ಶವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಸವಾ ಏವ ಪುರುಷೋನ್ನಮಯಃ' ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ರಸ' ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಅನ್ನಾತ್ಮರಾಸಃ' ಎಂದೇ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ರಸಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವೆನ್ನಕೂಡದು. 'ಅನ್ನಮಯಃ' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಾಕೃತಾನ್ನಮಯತ್ವವೇ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. ಅಂತಹ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಬಾರದೆನ್ನುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗಿದೆ. (2) 'ರಸಃ ಸಾರೋ ವರಶ್ಚೇತಿ ಶಬ್ದಾಃ ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕಾಃ' ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ರಸಶಬ್ದವು ಸಾರವಾಚಕವಾಗಿದೆ || ೨೧೦ ||

(1) ಮತ್ತು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪರಾಮರ್ಶವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ "ತಸ್ಯೇದಮೇವ ಶಿರಃ | ಅಯಂ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಅಯಮುತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಅಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ||" (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೨೪) ಎನ್ನುವುದೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಶರೀರ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪದೇಶವೇ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರನೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. 'ಪ್ರಕಾಶವಚ್ಚಾವೈಯರ್ಥ್ಯಂ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯದಾ ವಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಗ್ಮವರ್ಣಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬರಬಾರದೆನ್ನುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ವಿಗ್ರಹವು ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. (3) ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಈಶ್ವರನ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಇದಂ' ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶವೇ ಕೂಡಲಾರದು, ಎಂದರೆ ಹಾಗೆಹೇಳ ಕೂಡದು. ಲಕ್ಷಣಾ (ಅಮುಖ್ಯ) ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಬಹುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಇದಮಿತ್ಯೇವ ನಿರ್ದೇಶೋ ವಸ್ತ್ರಪ್ರಾವೃತವದ್ವಿಭೋಃ || ೨೧೧ ||

ಶಿರಆದೇರ್ಭವೇಜ್ಜೀವ ಶಿರ ಆದೌ ವ್ಯವಸ್ಥಿತೇಃ |

ತಂ ವಿದ್ವಿತ್ವಾಽಸ್ಯ ಮುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾನ್ನಾನ್ಯ ಜ್ಞಾನಾತ್ಕಥಂ ಚನ || ೨೧೨ ||

ಅ || ಇದಮಿತಿ ನಿರ್ದೇಶಃ='ತಸ್ಯೇದಮೇವ ಶಿರಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ 'ಇದಂ ಎನ್ನುವ ನಿರ್ದೇಶವು, (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದಿರುವುದಾದರೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ) ಭವೇದೇವ=ಕೂಡಬಹುದು. ವಿಭೋಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಶಿರ ಆದೇಃ=ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ, ಜೀವ ಶಿರ ಆದೌ=ಜೀವ=ಜೀವರ, ಶಿರ ಆದೌ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದರಲ್ಲಿ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತೇಃ=ಸ್ಥಿತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಲಕ್ಷಣಾಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು.) ವಸ್ತ್ರಪ್ರಾವೃತವತ್=ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ಜಾನು ಮೊದಲಾದುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದಿರುವುದಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ವಸ್ತ್ರದ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ 'ಇದಂ'=ಇದುವೊಳಕಾಲು ಎನ್ನುವ ನಿರ್ದೇಶವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತಂ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಿದ್ವಿತ್ವಾ=ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, (ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸತಕ್ಕ) ಅಸ್ಯ=ಈ ಜ್ಞಾನಿಗೆ, ಮುಕ್ತಿಃ=ಮೋಕ್ಷವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. ಅನ್ಯ ಜ್ಞಾನಾತ್=ಬೇರೆಯವರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಕಥಂಚನ=ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ, ಮುಕ್ತಿಃ=ಮೋಕ್ಷವು, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. 'ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ

ಪ್ರಯೋಗ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶಬರರ ಮನೆಯು ಭಾಗೀರಥೀತೀರದಲ್ಲಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪವಿತ್ರವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ—ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ರೂಢ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ, ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ವಸ್ತುವ್ರಾನ್ತತವತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (2) ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಏಕೆ ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶರೀರವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ತೋರುವುದು. ಮತ್ತು 'ಸರ್ವಮೇವ ತ ಆಯುರ್ಯಾಂತಿ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣಮಯನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ 'ಸರ್ವಮಾಯುಃ' ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದೆಂದೇ. ಯಾವಾಗಲೂ ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಮೋಕ್ಷಹೊರತು ಬೇರೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಶರೀರವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಮೋಕ್ಷವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ—'ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ' ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ— ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. (3) ಮತ್ತು ಬಹುಶಬ್ದ ಮಂತ್ರವರ್ಣಿಕ ಗಾನಾದಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಾಧಕಗಳು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಶರೀರಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬಾಧಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಸಾರಾಂಶ.

ಸ. ರ. ವಿ— (1) 'ತದೇಷಾಭ್ಯುಕ್ತಾ | ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಆನಂದಮಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವ್ಯತಿಂಕ್ತಗಳಾದ ಕೋಶಾದಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (2) 'ಮನು ಯೋನಿರ್ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ | ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಪರಮೇ ವೋಮನ್ | ಸೋಽಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಸಶ್ಚಿತಾ || (ಪು. ೧೨೩) ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ | ನ ಬಿಭೇತಿ ಕುತಶ್ಚನ || (ಪು. ೧೨೭). ವಿಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮಚೇದ್ಯೇದ | ತಸ್ಮಾಚ್ಚೇನ್ನ ಪ್ರಮಾದ್ಯತಿ | ಶರೀರೇ ಪಾಪ್ಮನೋ ಹಿತ್ವಾ | ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಮಶ್ನುತೇ || (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೭೮.) ಇದು ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಆದೆ. (3) ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ | ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ಅಯನಾಯ ವಿದ್ಯತೇ | ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಆದೆ. ಈ ವಚನವು ಇತರ ವಿಷಯಕವೂ ಆಗಲಾರದು. 'ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ' ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪುರುಷಶಬ್ದವಾದರೂ ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವೇ ಸಂ. (4) ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತಹ ಆತ್ಮನದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ನಾಲ್ಕು ವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು 'ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ || ೨೧೧ || ೨೧೨ || ಸೂ. || ೧೬ ||

ನ. ಚ. ವಿ.— 'ಏತಮಾನಂದಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತವಾಗಿದರು

ವುದರಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಆನಂದ ಮಯತ್ವವು ಬರಲಿ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಆನಂದಮಯಾದಿಗಳು ವಿರಿಂಚಾದಿಗಳೂ ಆಗುವರು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮಗಳು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವರಿಗೂ ಕಥಂಚಿತ್ ಕೂಡಬಹುದು ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ ಓಂ” ಸೂ. || ೧೭ ||

ಆನಂದಮಯನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಆನಂದಮಯನು ವಿಷ್ಣು ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಜೀವಾದಿಗಳು ಆಗಲಾರರು. ‘ಸ ಏಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಆನಂದಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಗಳಿಂದ ವಿರಿಂಚಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಿಮಿತ ಆನಂದವನ್ನು ಹೇಳಿ ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ‘ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣಾನಂದವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಜೀವನು ಆನಂದಮಯಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದ ಅಭಿನ್ನನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಸಯಶ್ಚಾಯಂ ಪುರುಷೇ | ಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾತೃತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೇದವೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಆದಿತ್ಯೇ ಪುರುಷೇ ಚಾಯಮಿತಿ ಭೇದೋಪದೇಶತಃ |

ನಾಸ್ಯಾಭೇದೋಽಸ್ತಿ ಜೀವೇನ[ನಾನುಮಾ ಕಾಮಚಾರಿಣೀ] ||೨೧೩||

ಅ || ಆದಿತ್ಯೇ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ, ಪುರುಷೇಚ=ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೂ, ಆಯಂ=ಈ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಿಯಾಮಕನು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಭೇದೋಪದೇಶತಃ=ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ, ಅಸ್ಯ= ಈ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಜೀವೇನ=ಜೀವನಿಂದ, ಅಭೇದಃ=ಐಕ್ಯವು, ನ=ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಅಭೇದವು ವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ‘ಸಯಶ್ಚಾಯಂ ಪುರುಷೇ | ಯಶ್ಚಾ ಸಾವಾದಿತ್ಯೇ | ಸವಿಕಃ |’ (ಪು. ೧೭೫.) ಎಂದು ಪುರುಷ, ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತರಾದ ಅಪಕೃಷ್ಣರೂ ನಿಕೃಷ್ಣರೂ ಆದ ಸರ್ವಜೀವರೂ ನಿಯಮ್ಯರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣರು; ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಧಿಷ್ಠಾತನು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಭೇದವೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (2) ಹಾಗೆಯೇ ‘ರಸಂ ಹ್ಯೇವಾಯಂ ಲಬ್ಧ್ವಾನಂದೀ ಭವತಿ’ ಎಂದು ಹೊಂದುವವನು ಹೊಂದಲರ್ಹನು, ‘ಯದಾ ಹ್ಯೇವೈಷಃ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನೂ, ಉಪಾಸ್ಯನೂ, ‘ಉಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ’ ಎಂದು ಪ್ರಾಪಿಸುವವನು ಪ್ರಾಪ್ಯನೂ, ‘ಭೀಷಾಸ್ತಾ ದ್ವಾತಃ ಪವತೇ’ ನಿಯಮ್ಯನೂ, ನಿಯಾಮಕನೂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದೋಪದೇಶಗಳೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿರುತ್ತವೆ || ೨೧೩ || ಸೂ. || ೧೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಜೀವನಿಂದ ಅಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು? ಅನುಮಾನ ದಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಅಭೇದವೇ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶ್ರುತಾರ ಜೀವನಿಗೆ

ಅನ್ನಮಯತ್ವಾದಿಗಳು ಏಕೆ ಆಗಲಾರವು? ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ಅನುಮಾನ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೇನೇ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಭೇದಪರತ್ವವು ಕೂಡಬಹುದು ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ ಓಂ ಕಾಮಾಚ್ಛ ನಾನುಮಾನಾನಾಪೇಕ್ಷಾ ಓಂ ” ಸೂ. || ೧೮ ||

ಅನುಮಾನಾಪೇಕ್ಷಾ = ಅದೃಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶುಷ್ಕವಾದ ಅನುಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯು, ನ = ಮಾಡಕೂಡದು. ಕಾಮಾಚ್ಛ = ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಕಾಮಚಾರಿತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ನಾಸ್ಯಾಭೇದೋಽಸ್ತಿ ಜೀವೇನ] ನಾನುಮಾ ಕಾಮಚಾರಿಣೀ |

ವಿಮತಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಮದ್ಭೋಗಾಯತನಾನಿ ಯತ್ |

ಶರೀರಾಣೀತ್ಯಾದಿಕಾ ತು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನೇ ಹ್ಯಪೇಕ್ಷ(ಕ್ಷ)ತೇ || ೨೧೪ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರುದ್ಧತ್ವಾದಕ್ಷಾಗಮಭಯೋಝಿತಾ |

ಅನುಮಾ ಕಾಮವೃತ್ತಾ ಹಿ ಕುತ್ರ ನಾವಸರಂ ವ್ರಜೇತ್ || ೨೧೫ ||

ಜಡ ಆತ್ಮೈವ ವಸ್ತುತ್ವಾ ತ್ವಮೇಯತ್ವಾಜ್ಜಡಂ ಚಿತಿಃ |

ಘನ ಆಕಾಶ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾ ವಾಯುಂತೇ ಕೇನ ಹೇತುನಾ || ೨೧೬ ||

ಅ || ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, ಕಾಮಚಾರಿಣೀ = ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅನುಮೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ, ವಿಮತಾನಿ = ವಿವಾದವಿಷಯಗಳಾದ, ಶರೀರಾಣಿ = ಚೈತ್ರಮೈತ್ರಾದಿಗಳ ಶರೀರಗಳು, ಮದ್ಭೋಗಾಯತನಾನಿ = ನನ್ನ ಭೋಗ (ಸುಖದುಃಖಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ) ಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಗಳೋ, ಶರೀರಾಣಿ = ಶರೀರತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಮಜ್ಞರೀವತ್ = ನನ್ನ ಶರೀರದಂತೆ) ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ತು = ಇದುಮೊದಲಾದುದಾದರೂ, ಅಂದರೆ ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ ‘ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನಾನಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಮಮೈವ ಕರಣಾನಿ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್ = ವಿವಾದವಿಷಯಗಳಾದ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರಾದಿಗಳ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳು ನನಗೇನೇ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವುಗಳು ಇಂದ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ನನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯದಂತೆ. ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.) ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನೇ = ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ, ನಾಪೇಕ್ಷೇತೇ = ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಹಿ = ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರುದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ಸದನುಮಾನವು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ) ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು ಕಾಮಚಾರಿಣೀ = ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರಿಯಾದುದು. ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷಾಗಮಭಯೋಝಿತಾ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಆಗಮ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ವಿರೋಧಬರುತ್ತದೆನ್ನುವ ಭಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕಾಮವೃತ್ತಾ ಏವ = ಪುರುಷರ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೇ ಸಂ. ಹಿ = ಆದಕಾರಣ, ಕುತ್ರ = ಎಲ್ಲಿತಾನೇ, ಅವಸರಂ = ಅವಕಾಶವನ್ನು, ನ ವ್ರಜೇತ್ = ಹೊಂದಲಾರದು. (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೇ ಸಂ.) (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) (೧) ಆತ್ಮಾ = ಜೀವನು, ಜಡಃ = ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾಗದಿರುವವನು, ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ = ಪದಾರ್ಥನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, (ಘಟವತ್ = ಮಡಿಕೆಯಂತೆ.)

(೨) ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶವು, ಘನಃ=ನಿಬಿಡಾವಯವವುಳ್ಳದ್ದು, ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾತ್=ಪ್ರಮೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪಾಷಾಣವತ್=ಕಲ್ಲಿನಂತೆ. (ಈ ಎರಡು ಅನುಮಾನಗಳು ಇತ್ಯಾದ್ಯನು ಮಾನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧವಾಗಿವೆ.) (೩) ಜಡಂ=ಘಟನೊದಲಾದ ಜಡವಸ್ತುವು, ಜಿಹ್ವಾ=ಜೇತನವು, ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾತ್=ಪ್ರಮೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮವತ್=ಜೀವನಂತೆ. (ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅನುಮಾನವಿರುದ್ಧಗಳು. ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯದ ಕಾರ್ಯವು ಸರ್ವಥಾ ತೋರಿಬರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ.) ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ = ಇದುವೊದಲಾದುವುಗಳು, (ಆದ್ಯ ಎನ್ನುವ ವದದಿಂದ (೪) 'ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ಸುರಾ ವೇಯಾ ದ್ರವದ್ರವ್ಯತ್ವಾತ್ ಸ್ವೀರವತ್' = ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಂದ ಮದ್ಯವು ಪಾನಮಾಡಲರ್ಹವು ದ್ರವದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಲಿನಂತೆ, ಇದುವೊದಲಾದ, ಆಗಮವಿರುದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಪಂಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು.) ಕೇನ ಹೇತುನಾ=(ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದುದಕ್ಕೂ ಅನುಮಾನವಿರುವುದಾದರೆ) ಯಾವಹೇತುವಿನಿಂದ, ವಾರ್ಯಂತೇ=ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ತಥಾಚ ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯಾನುಮಾನವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಾದರೆ ಈಗ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಅನುಮಾನಗಳೂ ಏಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರವು?) ಆ ಐಕ್ಯಾನುಮಾನಗಳಿಗೂ, ಜೀವಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಡತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಶರೀರತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಗಳು ಪ್ರತಿ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವನಿಗೆ ಅಭೇದಸಾಧಕಗಳು. ಜೀವನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಭೇದಸಾಧಕಗಳಿಲ್ಲ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ “ವಿಮತಾಃ ಆತ್ಮಾನಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ತತ್ತ್ವತೋ ನ ಭಿದ್ಯಂತೇ ಆತ್ಮತ್ವಾತ್ ಪರಮಾತ್ಮವತ್” ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಶಂಕಿಸಬೇಕು. ಈ ಶರೀರತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನವನ್ನು ಶಂಕಿಸುವುದು ಅಲ್ಲ. ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಉಪಹಿತ (ವಿಶಿಷ್ಟ) ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಜೀವನಿಗೇನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅಭೇದವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವನಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ನಿರುಪಾಧಿಕವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಅಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೇ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ, ಪ್ರಕೃತ ಸಂಗತಿಯಿದ್ದೇ ಇದೆ. (2) “ವಿಮತಾನಿ ಶರೀರಾಣೀತ್ಯಾದಿಕಾನುಮಾ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕಾರಣಂ ನ ಭವತಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ ದಹನಾನುಷ್ಠತಾ ಸಾಧನಾನುಮಾನವತ್” = ವಿಮತಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಇವು ನೊದಲಾದುದು ಅನುಮಾನವೆಂದು ಪರರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದುದು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಬೆಂಕಿಯು ಬಿಸಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನದಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗವು ‘ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನೇ ಹ್ಯವೇಕ್ಷತೇ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಕ್ತವಾಯಿತು || ೨೧೪ || ೨೧೫ || || ೨೧೬ ||

ಹಾಗಾದರೆ ‘ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೇ ಜೀವೇಶಭೇದವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಜನ್ಮಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಪುನಃ ಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಪುನರುಕ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ನ ಜೀವ ಭೇದಸೂತ್ರಾಣಾಂ ಶಂಕ್ಯಾತ್ರ ಪುನರುಕ್ತತಾ |

ನಾಕ್ಯಾಂತರದ್ಯೋತಕತ್ವಾತ್ಪ್ರಥಗಿತೃತ ಪೂರ್ಣತಾ || ೨೧೭ ||

ಅ || ಅತ್ರ=ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಜೀವಭೇದಸೂತ್ರಾಣಾಂ=ಜೀವನಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ, ಪುನರುಕ್ತತಾ=ಪುನರುಕ್ತಿಯು, ನ ಶಂಕ್ಯಾ=ಶಂಕಿಸಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ—

ವಾಕ್ಯಾಂತರದ್ಯೋತಕತ್ವಾತ್=ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಭೇದಸಾಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯಾಂತರವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ, ಪೃಥಗಿತ್ಯತ್=ವೃಥಗುಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ(ಸೂತ್ರಕಾರರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭೇದವಿಷಯಕವಿಚಾರವನ್ನೇ ಮಾಡಿದರಿಂದ ಭೇದಸಾಧನಕ್ಕೆ) ಪೂರ್ಣತಾ=ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಇರುವುದು. ಅಂದರೆ ಪೃಥಗುಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ ಮುಖ್ಯ (ಪ್ರಧಾನ)ವಾಗಿ ಭೇದವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೇದವಾಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಶಂಕಿಸಿಕೊಡದು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಜಿಜ್ಞಾಸಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿದರೆ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಭೇದವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜೀವತ್ವವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿದರೆ, ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಭೇದವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. (2) ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚಾನ್ಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುನರುಕ್ತಿ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಅಭೇದವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಕಂಠತಃ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿರಾಕೃತವೇ ಆಗಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ, ಪೃಥಗುಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅಭೇದವನ್ನು ಸ್ವರೂಪತಃ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭೇದವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುವರು.

ಸಾರಾಂಶ:-

ಸ. ರ. ವಿ—(1) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರಿಗೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅಭೇದವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ 'ಯದಾ ಹ್ಯೇವೇಷ ವಿತಸ್ತಿಸ್ತದ್ವಾ ಶ್ವೇನಾತ್ಮೈನಿರುಕ್ತೈನಿಲಯನೇಭಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ವಿಂದತೇ | (ಪು. ೧೪೦) ಸಯಶ್ಚಾಯಂ ಪುರುಷೇ | ಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ | ' (ಪು. ೧೪೨) ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಧಾರಾರ್ಥೇಯ ಭಾವದಿಂದ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಜೀವರಾಶಿಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ. (2) 'ವಿಮತಾನಿ ಶಂಕರಾಣಿ ಮದ್ಭೋಗಾಯತನಾನಿ ಶಂಕರತ್ವಾತ್ ಮಚ್ಛೇರೀವತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಆತ್ಮೈಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದರೆ—ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—೧ ಚೇತನಂ ಅಚೇತನಂ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್=ಚೇತನವು ಅಚೇತನವು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ, ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮಡಿಕೆಯಂತೆ. ೨ ಅಚೇತನಂ ವಾ ಚೇತನಂ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮವತ್=ಅಚೇತನವು ಚೇತನವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ, ಪ್ರಮೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಂತೆ. ೩ ಆಕಾಶಂ ಮೂರ್ತಂ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಭೂತತ್ವಾತ್ ವೃಥಾವೀವತ್=ಆಕಾಶವು ಮೂರ್ತವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ, ಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೃಥಾವಿಯಂತೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು. ೪ ಹಾಗಾದರೆ 'ನೇತರೋನುಪಪತ್ತೀಃ ' 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ ' 'ಕಾಮಾಚ್ಚ ನಾನುಪಾ ನಾಪೇಕ್ಷಾ ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂತಹ ಭೇದವೇ ಪುನಃ 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚಾನ್ಯಃ ' 'ಅನುಪಪತ್ತೇಸ್ತು ನ ಶಾರೀರಃ ' 'ಶಾರೀರಶ್ಲೋ ಭಯೇಪಿ ಹಿ ಭೇದೇನ್ನೈನಮಧೀಯತೇ ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ

ಕಾರಣ ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮೌನರುಕ್ಮ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಭೇದವನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ, ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಿಂದಲೂ ನ್ಯಾಯಾಂತರದಿಂದಲೂ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು. (3) ಮತ್ತು ಪೃಥಗಃಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಂಕೆಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮನೆಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. || ೨೧೭ || ಸೂ. || ೧೮ ||

ಶರೀರಾದಿ ಕೋಶಗಳೇ ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡ 'ನೇತರೋನುವಪತ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವ ಸಾಧಾರಣ ದೋಷದಿಂದ ದೂಷಿತವೇ ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷ ದೋಷದಿಂದ ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

‘ಓಂ ಅಸ್ಮಿನ್ನಸ್ಯ ಚ ತದ್ಯೋಗಂ ಶಾಸ್ತಿ ಓಂ’ ಸೂ. || ೧೯ ||

ಅಸ್ಮಿನ್ ಈ=ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಯ=ಇತರನಾದ ಜೀವನಿಗೆ, ತದ್ಯೋಗಂ=ಆನಂದಮಯಾದಿರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಂಬಂಧವನ್ನು, (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ‘ಸೋಽಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು.) ಶಾಸ್ತಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಶಾಸನಮಾಡುತ್ತದೋ, (ಆದಕಾರಣ ಏಕೈವ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಜೀವನಲ್ಲ.) ಚ=ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಭೇದಾಕ್ಷೇಪಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಶಾಸನಮಾಡಿದರಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭೇದವು ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಸ ಯ ಏವಂ ವಿತ್’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗೆ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಫಲವೆಂದು ‘ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮಾನಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಶಾಸನಮಾಡುತ್ತದೋ, ಆದಕಾರಣ ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಯೋಗಮನ್ನಮಯಾದ್ಯೈರ್ಯತ್ಫಲತ್ವೇನಾಸ್ಯ ಶಂಸತಿ |

ಸ್ಥಾನದ್ವಯೇಽಸ್ಯತಃಕೋಶಾ ಏತ ಇತ್ಯತಿಸಾಹಸಂ || ೨೧೮ ||

ಅ || ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆನಿಸಿರುವ, ಅಸ್ಯ=‘ಸ ಯ ಏವಂ ವಿತ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗೆ, ಫಲತ್ವೇನ=ಫಲವಾಗಿ, ಅನ್ನಮಯಾದ್ಯೈಃ=ಅನ್ನಮಯವೊದಲಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಂದ, ಯೋಗಂ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು, ಸ್ಥಾನದ್ವಯೇಽಸಿ=ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ (ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮನನುಪಸಂಕ್ರಮತಿ | ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮನನುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ | ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು) ಶಂಸತಿ=ಹೇಳುತ್ತದೋ, ಆತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಏತೇ=ಈ ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು, ಕೋಶಾಃ=ಕೋಶಗಳು, ಇತಿ=ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು, ಅತಿಸಾಹಸಂ=ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾವರಾಮರ್ಶಮೂಲಕವು. (ಶರೀರಾದಿ ಕೋಶಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ ಫಲವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ‘ತರತಿ ಶೋಕ ಮಾತ್ಮವಿತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಶರೀರಾದಿಗಳು ಶೋಕರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. || ೨೧೮ ||

ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಹಾಗಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಇದಲ್ಲ, ಉಪಸಂಕ್ರಮಶಬ್ದವು ಅತಿಕ್ರಮಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ, ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಉಪಸಂಕ್ರಮಣಂ ಚೈವ ದ್ವಿತೀಯೋದ್ದೇಶಿತಂ ಪುತಿ !

ಅತಿಕ್ರಮಂ ವದಂತಂ ತಮುಪಶಬ್ದೋ ನಿವಾರಯೇತ್ || ೨೧೯ ||

ಅ || ದ್ವಿತೀಯೋದ್ದೇಶಿತಂಪ್ರತಿ=ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕರ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ಉಪಸಂಕ್ರಮಣಂ ಚೈವ=ಯಾವುದು ಉಪಸಂಕ್ರಮಣವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದನ್ನು, ಅತಿಕ್ರಮಂ ವದಂತಂತಂ=ಅತಿಕ್ರಮಾರ್ಥಕವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವವನನ್ನು, ಅಂದರೆ ಉಪಸಂಕ್ರಮಣವಾಚಕವಾದ ವದವು ಅತಿಕ್ರಮಾರ್ಥಕವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನನ್ನು, ಉಪಶಬ್ದಃ=ಉಪಶಬ್ದವು, ನಿವಾರಯೇತ್=ನಿವಾರಿಸುವುದು, ಅಂದರೆ ಉಪಶಬ್ದದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಉಪಪೂರ್ವಕವಾದ ಕ್ರಮೋದಾತುವು ಪ್ರಾಪ್ತಾರ್ಥಕವು. || ೨೧೯ ||

ದೋಷಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಶ್ರುತಸ್ಯಾತಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಂ ದದ್ಯಾತ್ಕಥಂ ಪುನಃ |

ಶ್ರುತಾಶ್ರುತಪರಿತ್ಯಾಗಕಲ್ಪನೇ ವಿಗತಹ್ರಿಯಾಂ ||

ಮೃತಾವೇವ ಪರಿತ್ಯಾಗಃ ಕೃತೋ ಹ್ಯನ್ನಮಯಸ್ಯ ಚ || ೨೨೦ ||

ಅ|| ಪುನಃ=ಮತ್ತೆ, ಅಶ್ರುತಸ್ಯ=ಕೇಳಲ್ಪಡದಿರುವ, ಅತಿಶಬ್ದಸ್ಯ=ಅತಿ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಸ್ಥಾನಂ=ಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ದದ್ಯಾತ್=ಕೊಡುವುದು. ಅಂದರೆ ವಿಗತಹ್ರಿಯಾಂ=ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಚಿಗೆಯುಳ್ಳವರಿಗೆ, ಶ್ರುತಾಶ್ರುತಪರಿತ್ಯಾಗಕಲ್ಪನೇ=(ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವವನು ಶ್ರುತವಾದ ಉಪಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆ ಉಪಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ರುತವಾದ ಅತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ತಥಾಚ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವವನಿಗೆ) ಶ್ರುತವಾದುದನ್ನು ಬಿಡುವಿಕೆ, ಅಶ್ರುತವಾದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ಬರಬೇಕಾಗುವವು. (ಆ ಎರಡೂ ಲಜ್ಜೆಗೆ ಕಾರಣಗಳು.) ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅನ್ನಮಯಸ್ಯಚ=ಅನ್ನಮಯಕೋಶದ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾಣಮಯಕೋಶದ, ಪರಿತ್ಯಾಗಃ=ಬಿಡುವಿಕೆಯು, ಮೃತಾವೇವ=ಮರಣದಲ್ಲಿಯೇ, ಕೃತಃ=ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, (ಆಗುತ್ತದೆ.) ಮೃತಿಯು ಶರೀರ ಪರಿತ್ಯಾಗರೂಪವಾಗಿದೆ).

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ನಾವು ಶ್ರುತವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಶ್ರುತವಾದುದನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಹೇಗೆ ದೋಷವಾಗುವುದು? ಮತ್ತೆ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಉಪಶಬ್ದಕ್ಕೇನೇ ಅತಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಎರಡೂ ಕೊಡಲಾರದು. ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿವೆ ಎಂದು ಇಷ್ಟರಿಂದ ಅಂತಃ (ಒಳಗೆ) ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹಿಃ (ಹೊರಗೆ) ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಕೊಡಲಾರದಷ್ಟೆ! ಮತ್ತೆ ಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಎಂದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿ ಇದ್ದರೂ ಅವನು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಮೃತಾವೇವ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪೌನರುಕ್ಯ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಏಕೆಂದರೆ—‘ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ಪ್ರೇತ್ಯ’ ಎಂದು ಮರಣೋಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳ ಅತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆಂದ ಪುನಃ ‘ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪ ಸಂಕ್ರಾಮತಿ’ ಎಂದು ಅನ್ನಮಯನ ಅತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪುನರುಕ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗು

ವುದು. (2) ಮತ್ತು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋಶಿ ಪರಂ' ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದ ಅನುಗುಣ್ಯವೂ ಬರುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಕೋಶಗಳಲ್ಲ, ವಿಷ್ಣುವೇ. ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನಮಾಡಿದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು ಕೋಶಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ || ೨೨೦ ||

ಈಪ್ರಕಾರ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಪರರ (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ) ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಗ್ರಂಥವು.

(1) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಐದೂ ಕೋಶಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಾನು ವ್ರಥಾನನಾಗಿಯೇ (ಆನಂದಮಯನ ಅವಯವನಾಗಿ ಅಲ್ಲ.) ಜ್ಞೇಯನೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯ, ಮನೋಮಯ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ-ಈ ನಾಲ್ಕು ಅನ್ನಾದಿ ವಿಕಾರಗಳಾದ ಕೋಶಗಳೇ, ಅಂತೂ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಾರಾರ್ಥಗಳು, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಆನಂದಮಯ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ವಿಕಾರಾರ್ಥಕವೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಆನಂದಮಯ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷಯಕತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು? 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದರ ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ—ಹಾಗಾದರೆ—ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮರೆಂದು ಆಗಬೇಕಾಗುವವು.

(2) ಹಾಗಾದರೆ, ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವಸಾಧಕವಾದುದು ಅಂತರ ಅನ್ಯ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಪದಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವಸಾಧಕಗಳಾದ ಅಂತರ ಅನ್ಯ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಪದಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎಂದು ಆನಂದಮಯನ ಆಶ್ರಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಐದೂ ಕೋಶಗಳೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಐದೂ ಕೋಶಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಆನಂದಮಯನ ಪುಚ್ಛವೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಹಾಗಾದರೆ, ಆನಂದಮಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ—ವೇದಗಳಿಗೂ, ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧವು ಬಂದರೆ ಅಪ್ರಧಾನಭೂತಗಳಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ 'ಗುಣೇ ತ್ವನ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪನಾ' ಎನ್ನುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ, ಲಕ್ಷಣಾ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆನಂದಮಯನ ಪುಚ್ಛಪರವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕಥಂಚಿತ್ ಯೋಜಿಸಬೇಕು, ಎನ್ನುವ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯೇಽನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದ್ಯುಪಾಸಾಂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯತಃ || ೨೨೧ ||

ಉಕ್ತ್ವಾ ಪಂ ಚ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಂ ಪುನಸ್ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಿನೀ |

ಸ್ಥಾನದ್ವಯಗತಾ ವೇದವಾಣೀ ತದಪಲಾಪಿನಾಂ |

ತಮಸೋಽನ್ಯತ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಂ ಕಥಮೇವ ಸಹೇತ ಸಾ || ೨೨೨ ||

ಅ || ಪಂಚಸ್ವರೂಪಾಣಾಂ=ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳಿಗೆ, ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯತಃ=ವಿಕಾಧಿಕರಣವೃತ್ತಿತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಯೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ='ಯೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ' ಇದುಮೊದಲಾದುದು ಹೇಗೆ ಆದೀತೋ ಹಾಗೆ, ಉಪಾಸಾಂ = ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು, ಉಕ್ತ್ವಾ=ಹೇಳಿ, ಪುನಃ=ಮತ್ತು, ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿವಾದಿನೀ=ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಫಲವಾಗಿ ಅನಮಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ, ಸ್ಥಾನದ್ವಯಗತಾ=ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ, ಸಾ=ಆ, ವೇದವಾಣೀ=ವೇದವಾಕ್ಯವು, ತದಪಲಾಪಿನಾಂ=ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡತಕ್ಕ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ, ತಮಸಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಿಂದ, ಅನ್ಯತ್ರ=ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಸಂಸ್ಥಾನಂ=ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು, ಕಥಮೇವ=ಹೇಗೆ ತಾನೇ, ಸಹೇತ=ಸಹನಮಾಡುವುದು.

ತಾ || (1) ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ 'ಯೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಥಮಾನುವಾಕದಲ್ಲಿಯೂ, 'ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' ಎನ್ನುವ ಉತ್ತರಾನುವಾಕದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದ ವಚನವು ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಪುಷ್ಪವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮರೆಂದು ಹೇಳಿದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮರೆಂದೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು || ೨೨೧ || ೨೨೨ ||

ಈಗ 'ಸ್ಥಾನದ್ವಯಗತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹಿಂದೆ 'ಭೃಗೋಶ್ಚೈತದ್ವದಿಷ್ಟತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾನುವಾಕ (ಭೃಗುವಲ್ಲಿ) ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತೋಽನ್ನಪ್ರಾಣಪೂರ್ವಕಂ || ೨೨೩ ||
ಆಹ ಬ್ರಹ್ಮಕಥಂ ತನ್ನ ದ್ವಾರಂ ತದಿತಿ ವಾದಿನಃ |
ಉಪಸತ್ತಿಂ ಕಥಂ ವಿದ್ಯುರುಪಸನ್ನಾಯ ಹಿ ಶ್ರೀಶಃ || ೨೨೪ ||
ವಕ್ತವ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಗುರುಣಾ ಚತುರ್ವಾರಮಥಾಪಿ ವಾ |
ಸಕೃದ್ವೇತ್ಯಾಗಮಾ ಬ್ರೂಯಾಃ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೋಽಪಿ ಚ || ೨೨೫ ||
ತದ್ಯತ್ಕಿಂ ಚಿತ್ಕಥಂ ಬ್ರೂಯಾದುಪಸನ್ನಾಯ ದಿಕ್ಷತಿ |
ನ ವದೇದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕಥಂ ಮಾಯಾವೀ ನ ಹಿ ವಾರಿರಾಟ್ || ೨೨೬ ||

ಅ || ಭಗವಃ=ಪೂಜ್ಯನಾದ ವರುಣನೇ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಧೀಹಿ=ಕಲಿಸಿಕೊಡು, (ಉಪದೇಶಿಸು) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಉಕ್ತಃ=ಭೃಗುಋಷಿಯಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವರುಣನು, ಅನ್ನಪ್ರಾಣಪೂರ್ವಕಂ=ಅನ್ನಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ, ಆಹ=ಉಪದೇಶಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಆದಕಾರಣ, ತತ್=ಅನ್ನಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದುದು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು, ತತ್=ಆ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು, ದ್ವಾರಮಿತಿ ದ್ವಾರವೆಂತೆಂದು, ವಾದಿನಃ=ಹೇಳುವವರು, ಉಪಸತ್ತಿಂ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಉಪಸತ್ತಿಯ ಉತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಗುರೂಪದೇಶಪ್ರಕಾರವನ್ನು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ ನ ವಿದ್ಯುಃ=ತಿಳಿಯದೆ ಹೋದಾರು? (ಅಂದರೆ ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ

ಮಾಡಿದ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಏಕೆ ತಿಳಿಯಲಾರರು ಎಂದರೆ) ಉಪಸನ್ನಾಯ = ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದವನಿಗೋಸ್ಕರ, ಗುರುಣಾ = ಗುರುಗಳಿಂದ, ತ್ರಿಶಃ = ಮೂರಾವರ್ತಿ, ಬ್ರಹ್ಮಹಿ = ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ವಕ್ತವ್ಯಂ = ಹೇಳಲ್ಪಡಬೇಕು. ಅಧಾಪಿ = ಅಥವಾ, ಚತುರ್ವಾರಂ ವಾ = ನಾಲ್ಕಾವರ್ತಿಯಾಗಲೀ ಸಕೃದ್ವಾ = ಒಂದಾವರ್ತಿಯಾಗಲೀ, ವಕ್ತವ್ಯಂ = ಹೇಳಲ್ಪಡಬೇಕು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಆಗಮಾಃ = ವೇದಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೋಽಪಿ ಚ = ಸ್ವತಃ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣ ಕರ್ತೃಗಳೂ ಕೂಡ, ಬ್ರೂಯುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತತ್ = ಆದಕಾರಣ, ಯತ್ತಿಂಚಿತ್ = ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದ್ವಾರವನ್ನು, ಉಪಸನ್ನಾಯ = ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೋಸ್ಕರ, ದಿವ್ಯತಃ = ವರುಣನು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಬ್ರೂಯಾತ್ = ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿಯಾನು. (ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕೇಳಿದ ಭೃಗುವಿಗೋಸ್ಕರ ವರುಣನು ವ್ಯಾಮೋಹನಕ್ಕಾಗಿ ಅಬ್ರಹ್ಮನೇ ಹೇಳಿದನೆಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ) ಬ್ರಹ್ಮಚ = ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ, ಕಥಂ ನ ವದೇತ್ = ಏಕೆ ಹೇಳದೆ ಇರುವನನು? ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಹೇಳುವನು. ವಾರಿರಾಟ್ = ವರುಣನು, ಮಾಯಾನೀ = ಕಪಟಯಾದವನು, ನ ಹಿ = ಆಗಲಾರನಷ್ಟೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಭೃಗುರ್ವೈ ವಾರುಣಃ | ವರುಣಂ ಪಿತರನುಪಸಾರ | ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತಸ್ಮಾ ಏತತ್ಪ್ರೋವಾಚ | ಅನ್ನಂ ಪ್ರಾಣಂ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋವಾಚಮಿತಿ | (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೬೪.) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಭೃಗುಮುಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ವರುಣನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (2) ಬ್ರಹ್ಮವಿಸಯಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದರಿಂದಮಾತ್ರ ವರುಣನು ಹೇಳಿದ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಾಗಿಯೂ ಅನ್ನಾದಿಗಳ ಉಪದೇಶವು ಕೂಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಚಂದ್ರನು ಯಾರು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರರೂಪವಾಗದಿರುವುದಾದರೂ ಶಾಖೆಯು ಚಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅರುಂಧತೀನಕ್ಷತ್ರವು ಯಾವುದೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಅರುಂಧತೀ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ನಕ್ಷತ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥೂಲವಾದ ನಕ್ಷತ್ರವೇ ಅರುಂಧತೀ ನಕ್ಷತ್ರವೆಂದು ಹೇಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶರೀರಾದಿಗಳು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಾಹ್ಯವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದ್ವಾರಗಳಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಎಂದರೆ—ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ‘ಚಂದ್ರನು ಯಾರು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ’ ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನೋಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನು ಶಾಖಾದಿಗಳು ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನೋಪಾಯವೆಂದೇ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಬಾರದು. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಅನ್ನಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗಬೇಕು. ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವು. “ಅನ್ನಾದಿಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರತ್ವಾತ್ ಯತ್ ಯತ್ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಂ ತತ್ತ್ವದ್ಭವತಿ = ಅನ್ನಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ, ಬ್ರಹ್ಮವಿಸಯಕ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಯಾವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವೋ ಅದು ಆದಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ (೧) ಶಾಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಶಂಕಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (೨) ಆ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ದ್ವಾರವಾಗಿಯೂ ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು, ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧಿಯು ಸಂಭಾವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (೩) ಅಥವಾ ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧಿಯು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, - ಈ ಮೂರುಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ‘ದ್ವಾರಂ ತದಿತಿ ವಾದಿನಃ’

ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರು. (3) ಗುರೂಪಸತ್ತಿವಾಡುವವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಲ್ಲದೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ಹೇಳುವುದಲ್ಲ, ಒಂದಾವರ್ತಿ ಹೇಳುವಾಗ ೩ಳಿಯದೆ ಇದ್ದರೂ ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ಶಬ್ದಾಂತರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ದ್ವಾರ (ಉಪಾಯ) ವನ್ನು ದ್ವಾರವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ದ್ವಾರ(ಉಪಾಯ)ವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಬಾರದು. ಧೂಮವು ಅಗ್ನಿತ್ಯಕವೆಂದು ತೋರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಚಂದ್ರಾದಿವ್ರಶ್ಚೆಗೆ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನೋಪಾಯವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದರಿಂದ ಚಂದ್ರಾದ್ಯದಾಹಗಣವೂ ಅಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. (4) ವರುಣನು ಆಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಮೋಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂದರೆ, ಮೋಸಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹೇಳಲಾರನು ದಿಕ್ಸತಿಯಾದ ವರುಣನಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥ ತತ್ವಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ವರುಣನು ತಂದೆಯು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ವಂಚನೇಚ್ಛೆಯೂ ಇರಲಾರದು. ಭೃಗು ಋಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಉಪಸನ್ನಾಯ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಂಗದೋಷವೂ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ವಾರಿರಾಟ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತನಿಗೆ ಅಪಟುಕರಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಉಪದೇಶಮಾಡಿದರಿಂದಲೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಇದೆಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಶ್ರುತಿಯು 'ವರುಣಂ ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಪ್ತನಾದ ವರುಣನು ಬ್ರಹ್ಮವಿಸಯಕ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಅನ್ನಪ್ರಾಣಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇತುವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. || ೨೨೩ || ೨೨೪ || ೨೨೫ || ೨೨೬ ||

ಹಾಗಾದರೆ ವರುಣನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಅನ್ನಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ನ-ಪ್ರಾಣ-ಮನಸ್ಸುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಲಿ. ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ಕಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚಕ್ಷುಃ, ಶ್ರೋತ್ರ, ವಾಕ್ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಗೆ ಆದಾನು? ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಚಕ್ಷುಃಸೇವೇತಿ ಚಕ್ಷುಃ' = ಇದರಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಚಕ್ಷುಃ = ಕಣ್ಣು - 'ಶೃಣೋತ್ಯೇವೇತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ' = ಇದರಿಂದ ಕೇಳುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಿವಿಯು, 'ವದತ್ಯೇವೇತಿ ವಾಕ್' = ಇದರಿಂದ ಹೇಳುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಾಕ್ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಕರಣಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಕರಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು, ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಚಕ್ಷುಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಬಹುದು, ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಚಕ್ಷು ಇತ್ಯೇವ ತಚ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರವಣಾಚ್ಛ್ರೋತ್ರಮುಚ್ಯತೇ |
ವಚನಾದೇವ ವಾಗ್ಬ್ರಹ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಕಾರಣಂ || ೨೨೭ ||
ತಚ್ಚ ವಾಧೂಲಶಾಖಾಯಾಮಷ್ಟರೂಪಮುದಾಹೃತಂ |
ವಿಜ್ಞಾನಾನಂದಸಹಿತಂ ಪೃಥಕ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣೈಃ || ೨೨೮ ||

ಅ || ತತ್ = ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಚಕ್ಷು ಇತ್ಯೇವ = ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಚಕ್ಷುಃ = ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮವಾಚ್ಯನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಶ್ರವಣಾತ್ = ಕೇಳುವಪ್ರಯುಕ್ತ, ಶ್ರೋತ್ರಂ = ಶ್ರೋತ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ವಚನಾದೇವ = ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೇ, ವಾಕ್ = ವಾಕ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. (ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ) ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಕಾರಣಂ = ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದು, (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ.)

(ಹಾಗಾದಾಗ್ಯೂ ಎರಡು ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಒಂದು ವಸ್ತುವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಖ್ಯೆಗಳೂ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ. ಸಂಜ್ಞೆಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿವೆ. ನೊದಲು ಅನ್ನನುಯಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಐದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ ಚಕ್ಷುಃ-ಶ್ರೋತ್ರ-ವಾಕ್‌ಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆಯಾದರೂ ಅನ್ನಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಆರು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ವಿಜ್ಞಾನಾನಂದಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ—) ಚ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ವಾಧೂಲಶಾಖಾಯಾಂ=ವಾಧೂಲ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ, ವಿಜ್ಞಾನಾನಂದಸಹಿತಂ=ವಿಜ್ಞಾನ. ಆನಂದಗಳಿಂದಕೂಡಿರುವ, ತತ್=ಅನ್ನಮೊದಲಾದುದು ಆರು. ಹೀಗೆ, ಅಷ್ಟರೂಪಂ=ಎಂಟುರೂಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು, ಉದಾಹೃತಂ=(ಬ್ರಹ್ಮನು) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. (ಆದಕಾರಣ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಥಮಾನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರ ವಾಕ್‌ಗಳನ್ನೂ, ಉತ್ತರಾನುವಾಕದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಆನಂದಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಂಖ್ಯಾಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಅಥವಾ ಹೇತ್ಯಂತರ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾದುದು ಚಶಬ್ದವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ವಿಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' 'ಆನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' ಎಂದು ಉತ್ತರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಆನಂದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ವರುಣನು ಉವದೇಶಿಸಿದನು. ಭೃಗುವು ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ತಿಳಿದನೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು.) (ವಾಧೂಲ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಏಕೆ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವೆಂದರೆ) ವೃಥಾ=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕ್ಷಣೈಃ=ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ, (ವಾಧೂಲ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗಬೇಕು ಅನೇಕಶಾಖೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೇನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಧೂಲ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. || ೨೨೭ || || ೨೨೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ 'ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದನ್ನರಸನುಯಾತ್ | ಅನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ನಾಜ್ಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್ವಾಜ್ಮಯಾದನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾಚ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಾದನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಮಯಃ | ತಸ್ಮಾನ್ಮನೋಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ | ತಸ್ಮಾದಾನಂದಮಯಃ' || ಎಂದು ವಾಧೂಲಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟು ರೂಪಗಳೆಂದೇ ಏತಕ್ಕೆ ಹೇಳಬಾರದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ|| ಆನಾಪೋದ್ವಾಪತಃ ಶಾಖಾ ಯತ ಆಹುಃ ಪರಂ ಪದಂ |

ಯತೋ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ ಇತ್ಯಾದ್ಯೈರ್ಲಕ್ಷಣೈಃ ಸ್ವಯಂ || ೨೨೯ ||

ಲಕ್ಷಿತಂ ಗುರುಣಾ ಪಶ್ಚಾತ್ತಪಸ್ಯವಾಪರೋಕ್ಷತಃ |

ದೃಷ್ಟೈಕೈಕಸ್ವರೂಪಂ ತು ಸವಃ ಸ್ತೋಕ್ತಾನುದರ್ಶನಂ || ೨೩೦ ||

ಇಚ್ಛತಾಽಜ್ಞಾಂ ಗುರೋಃ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತಪಸ್ಯವಾಪರೋಕ್ಷಿತಂ |

ಅಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯೇವ ವದತಾಂ ಶ್ರುತಹಾನ್ಯಶ್ರುತಗ್ರಹೌ |

ಸಾಕ್ಷಾಲ್ಲಕ್ಷಣತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಿತಿ ಲಜ್ಜಾ ತದುಕ್ತಿಷಾ || ೨೩೧ ||

ಅ || ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ಆನಾಪೋದ್ವಾಪತಃ=ಪ್ರಕ್ಷೇಪ ಪಂತ್ಯಾಗಗಳದ್ದೆಂಬುದು, ಶಾಖಾಃ=ಮುಗಾದಿಶಾಖೆಗಳು, ಪರಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ, ಪದಂ=

ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಅಹುಃ=ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತವೋ, ಯತಃ=ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೆನೆಯಿಂದ, ಭೂತಾನಿ=ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಇತ್ಯಾದ್ಯೇಃ=ಇದುವೊಂದಲಾದ, ಸ್ವಯಂ ಲಕ್ಷಣೈಃ=ಸ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ. ಗುರುಣಾ=ಗುರುವಾದ ವರುಣನಿಂದ. ಏತಚ್ಚ=ಈ ಅನ್ನಾದಿರೂಪವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಲಕ್ಷಿತಂ=ಲಕ್ಷಿತನಾಗಿ ಉಪದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ ವಶ್ಯಾತ್=ಆಮೇಲೆ, (ಶಿಷ್ಯೇಣ=ಶಿಷ್ಯನಿಂದ) ತಪಸ್ಸೈವ=ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ, ಅಪರೋಕ್ಷತಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ, ಏಕೈಕಸ್ವರೂಪಂತು = ಅನ್ನವೊಂದಲಾದ ಒಂದೊಂದು ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾದರೂ, ದೃಷ್ಟ್ವಾ = ನೋಡಿ, ಸಮಸ್ತೋಕ್ತಾನುದರ್ಶನಂ = ಗುರುಗಳಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಇಚ್ಛತಾ=ಇಚ್ಛಿಸುವ ಭೃಗುವಿನಿಂದ, ಗುರೋಃ=ವರುಣನ, ಆಜ್ಞಾಂ=ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ತ=ಹೊಂದಿ, ತಪಸ್ಸೈವ=ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ, ಅಪರೋಕ್ಷಿತಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರೂಪವನ್ನು, ಅಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ, ಇತ್ಯೇವ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ. ವದತಾಂ=ಹೇಳುವವರಿಗೆ, ಶ್ರುತಹಾನ್ಯಶ್ರುತಗಹಾ=ಶ್ರುತವಾದುದನ್ನು ಬಿಡುವುದು, ಅಶ್ರುತವಾದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಎನ್ನುವುದು ಎರಡು, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಲಕ್ಷಣತಾಂ=ಲಕ್ಷಣತ್ವವನ್ನು, ಸಾಪ್ತಾ=ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ತದುಕ್ತಮು=ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ವಚನಗಳನ್ನು ದೂಷಿಸುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ, (ನಮಗೇನೇ) ಲಜ್ಜಾ=ನಾಚಿಕೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ—(1) ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ವಿಜ್ಞಾನ-ಆನಂದಾದಿಗಳ ದ್ವಾರಾ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರ ವಾಕ್ಗಳಿಂದ ಅನ್ನಾದಿ ಆರುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಉಪದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಜ್ಞಾನ ಆನಂದಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಅನ್ನವೊಂದಲಾದರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಧೂಲ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜ್ಞಾನ ಆನಂದಗಳಿಗೆ ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡದು. ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಶಾಖೆಗಳು ಆವಾಪೋದ್ವಾಪಗಳಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಅನ್ನವೊಂದಲಾದರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಯತೋನಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ! ಯೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ! ಯತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ' | (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೬೪) ಎಂದು ಸೃಷ್ಟ್ವಾಽಽಽ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಿತನಾಗಿ ವರುಣನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶಿಷ್ಯನಾದ ಭೃಗುವಿನಿಂದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರೂಪವು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿದ್ದರೆ 'ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' ಎಂದು ಅನ್ನಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುನಃ 'ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' | (ಪು. ೧೬೫) ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಉಪದಿಷ್ಟಗಳಾದ ಅನ್ನವೊಂದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪುನಃ ಧ್ವಾನಾದಿರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (2) ತದ್ವಿಜ್ಞಾಯ | ಪುನರೇವ ವರುಣಂ ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ | ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತಂಹೋನಾಚ | ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | (ಪು. ೧೬೫) ಎಂದು ಆವೃತ್ತಿಯು. ಪ್ರತಿರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಗುರ್ವನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಮೊದಲು ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುವ ರೂಪಗಳಿಗೆ 'ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವೇ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅಶ್ರುತ

ಕಲ್ಪನಾದೋಷವು ಬರುವುದು. (3) ಮತ್ತು “ಅನ್ನಾದ್ಧೈವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಅನ್ನೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಅನ್ನಂಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂಪಿತಂತಿ” | (ಪು. ೧೬೪) ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗವು ಕಾಣುವುದರಿಂದಲೂ ಅನ್ನಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಅನ್ನಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಶ್ರುತಹಾನಿ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನಾ ದೋಷಗಳು ಬರುವವು. ಅವರ ಮತವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದರೆ ನಮಗೇನೇ ನಾಚಿಗೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಆವಾಪೋದ್ವಾಪಗಳು ಹೇಗೆಂದರೆ— ೧ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಆವಾಪವು(ಪ್ರಕ್ಷೇಪವು)ಅಂದರೆ(ಹೇಳುವಿಕೆ.) ೨ ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ವಾಪವು (ಹೇಳದಿರುವಿಕೆಯು). ೩ ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳ ಉದ್ವಾಪವು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳ ಉದ್ವಾಪವು ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ, ೪ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಾಧೂಲಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳುವಿಕೆ, ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಂತಾದ್ದು ಶಾಖೆಗಳ ಸ್ವಭಾವವು; ಅದಕಾರಣ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. (2) ಅಹುದು ಆದಾಗ್ಯೂ ವರುಣನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ‘ತದ್ವಿಜ್ಞಾಯ’ ‘ಪುನರೇವ ವರುಣಂ ಏತರಮುಪಸಾರ’ ಎಂದು ಉಪದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಭೃಗುವಿಗೂ ಪುನಃ ಉಪಸರಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. (3) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾಗಿದ್ದರೆ ‘ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ’ ಎಂದು ಪುನಃ ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಮೊದಲು ಉಪದಿಷ್ಟವಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಯಾವನಾದ ರೊಬ್ಬನು ಸುವರ್ಣವನ್ನು ಬೇಡಿದವನಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನಾದರೂ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತಾನೇ ಇದು ಸುವರ್ಣವಲ್ಲವೆಂದು ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿ ಮತ್ತು ಮತ್ತೂ ಸುವರ್ಣವನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಡು ಎಂದು ಬೇಡಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಹುಡುಗನು ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಬೇರೆಯೇ ಯಾವುದೋ ಒಂದು; ಸುವರ್ಣವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮತ್ತೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸು ಎಂದು ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರಿಂದ ಮೊದಲು ಉಪದಿಷ್ಟವಾದುದು ಬೇರೆಯೇ, ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪಂಹಂಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಯತೋ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಅಂದರೆ, ಪುನಃ ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯು ಅನ್ಯಥಾನುಪಪನ್ನವಾಗಿ ಮೊದಲು ಉಪದಿಷ್ಟವಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡದು. ಪುನಃ ಪುನಃ ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಕೊಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ವರುಣನು ಉದ್ದೇಶಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಭೃಗುವಿಗೋಸ್ಕರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪದೇಶಕೊಟ್ಟು ಹೇಳಿದನು. ಏನೆಂದರೆ, ಶ್ರವಣಮಾತ್ರದಿಂದ ನೀನು ಕೃತಾರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರವಣಮಾತ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಲಾರದು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವು. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಮನನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಸನರೂಪ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು. ಆ ಭೃಗುವಾದರೂ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ನಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ರೂಪಗಳ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆಕೊಂಡವನಾಗಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮನನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಸನಗಳಿಂದ ಅನ್ನಾಖ್ಯವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಗುರುಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾದ ಅತ್ಯಪೂರ್ವವಾದ ಧನದಂತೆ ಇದ್ದದ್ದನ್ನು ಆತನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯ

ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮನನ ನಿಧಿಧ್ಯಾಸನಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವವನಾಗಿ ಗುರುಗಳ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪುನಃ ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ರೂಪಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (3) ಅನುಜಾನೀಹಿ=ಅನುಜ್ಞೆ ಕೊಡು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬದಲಿಗೆ 'ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. (4) ಹಾಗಾದರೆ, ಪುನಃಪುನಃ ಗುರೂಪಸತ್ಯನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಅನುಜ್ಞಾಸ್ವೀಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಕುಂಠಿತಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಲಿ, (೧) ಆದಾಗ್ಯೂ ಮೊದಲು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃಪುನಃ ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯೋ, (೨) ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯೋ ಎಂದು ಸಂಶಯಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಶಯ ಬಂದರೆ ಅನ್ನಮಯಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಗಳು ಎನ್ನುವ ನಿಶ್ಚಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಯತೋ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೆ' ಇದುಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೂ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿದನು ಎನ್ನುವ ಅಪರೋಕ್ಷತತ್ವ ಲಿಂಗದಿಂದಲೂ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಎನ್ನುವ ನಿಶ್ಚಯವು ಆಗಬಹುದು. ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಶರೀರಾದಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. (5) ಮತ್ತು ಮೊದಲು ಉಪದೇಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಭೃಗುಮುನಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗುರೂಪಸತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತ್ವಾ | ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ನಾನ್ನಾಧ್ಯೇವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. (6) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವಾಗ ಅಶ್ರುತವಾದ ಅಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವರಿಗೆ ಶ್ರುತಹಾನಿಯೂ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನೆಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನಿರ್ದಲವಾದ ಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಮಗೇನೇ ಲಜ್ಜೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದು. (7) ತಾವು ಹೇಳುವ 'ಪುಚ್ಯವೇ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣ್ಯವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಪರರು ತಾನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪರರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅಸ್ವರಸ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಯಾವನು ತಾನೇ ತನ್ನವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸ್ವರಸವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನಿಗೆ ಅದನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸುವುದು ಸತ್ತವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದರಂತೆ ನಿರಾಕರಿಸುವವರಿಗೇನೇ ಲಜ್ಜಾಕರವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅವರ ವಚನಗಳಿಗೆ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ನಮಗೇನೇ ಲಜ್ಜೆಯು ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು || ೨೨೯ || ೨೩೦ || ೨೩೧ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಈ ಪ್ರಕಾರ 'ಅಸ್ತಿತ್ವಸ್ಯ ಚ ತದ್ಯೋಗಂ ಶಾಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಕೋಶಗಳು' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದ ನಿರಾಕರಣ ಪರವಾಗಿ ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಅಭೇದ ನಿರಾಕರಣವೂ, ಸ್ವಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯ ನಿರಾಕರಣಪರವಾಗಿಯೂ, ಆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೆಂದು ಪರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದು ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸಮೀಪೇ ಸಹಭೋಗಸ್ಯ ಮುಕ್ತಿತ್ವೇನೋಕ್ತಿತೋಽಸಕ್ಯತ್ |

ಭೇದೋ ಜೀವೇಶಯೋರ್ಮಿಥ್ಯೇತ್ಯೇವ ಮಿಥ್ಯಾ ಸ್ವಯಂ ಭವೇತ್

|| ೨೩೨ ||

ಅ || ಸಮೀಪೇ=('ಏ : ಮಾನಂದಮಯ ಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ (ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರನ) ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಸಹಭೋಗಸ್ಯ=(ಸೋಽಶ್ನತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ) ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಭೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಮುಕ್ತಿತ್ವೇನ=ಮೋಕ್ಷತ್ವದಿಂದ ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಭೋಗಿಸುವುದೇ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು, ಅಸಕ್ಯತ್=ಅನೇಕಾವರ್ತಿ, ಉಕ್ತಿತಃ=ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಜೀವೇಶಯೋಃ=ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರ, ಭೇದಃ=ಭೇದವು, ಮಿಥ್ಯಾ=ಮಿಥ್ಯೆಯು, ಇತ್ಯೇವ=ಎನ್ನುವುದೇ, ಮಿಥ್ಯಾ=ಮಿಥ್ಯೆಯು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು.

ತಾ || (1) 'ಏತಮಾನಂದಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಾಮೀಪ್ಯವೂ, 'ಸೋಽಶ್ನತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ (ಕೂಡಿರುವಿಕೆಯು) ಕೂಡ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಇರುವ ಭೇದವು ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧ್ವದ್ವಾದ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಅಥವಾ 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಭೇದವು ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವು ಎತಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರದೆ ನ್ನುವ ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ನಿರಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ 'ಅಸ್ಮಿನ್ನಸ್ಯ ಚ ತದ್ಯೋಗಂ ಶಾಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರು. || ೨೩೨ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಐದೂ ಕೋಶಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಕೋಶಗಳು, ಆನಂದಮಯ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೊಬ್ಬನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ಯಾವ ಭಾಸ್ಕರಾದಿಗಳು ಯಥಾ ಶ್ರುತವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಏತೇನ ಮಯಟಿಶ್ಚೈವ ದ್ವೈವಿಧ್ಯೇನಾರ್ಥಕಲ್ಪನಾತ್ || ೨೩೩ ||

ತದನ್ಯೇಷಾಂ ಮತಮಪಿ ಸತ್ಸಂಸತ್ಸ ನ ಭಾಸತೇ ||

ಅತೋ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ನಿಶ್ಶೇಷಗುಣವಾಚಕೈಃ || ೨೩೪ ||

ಗುಣಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನೈರಪಿ ಮುಖ್ಯತಯೋದಿತಃ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗೈಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾದ್ಯೈಸ್ತಥೈವ ಹ್ಯಧಿಭೂತಗೈಃ |

ಅನ್ನಾದಿಶಬ್ದೈರ್ಭಗವಾನೇಕೋ ಮುಖ್ಯತಯೋದಿತಃ || ೨೩೫ ||

ಅ || ಏತೇನೈವ=ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳಿಗೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಮಯಟಿಶ್ಚ = ಮಯಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಾದರೂ, ದ್ವೈವಿಧ್ಯೇನ = ಎರಡು

ಪ್ರಕಾರ, ಅಂದರೆ ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕುರಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಾರರೂಪ ಅರ್ಥವು, ಅನಂದಮಯ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯರೂಪಾರ್ಥವು ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ, ಅರ್ಥಕಲ್ಪನಾತ್=ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದುದರಿಂದ, ತದನ್ಯೇಷಾಂ=ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಐದೂ ಕೋಶಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ದ್ವಿಶಯಿಂದ ಇತರರಾದ, ಅನ್ನಮಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರ ಕೋಶಗಳು ಅನಂದಮಯ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಭಾಸ್ಕರಾದಿಗಳ, ಮತಮಸಿ=ಮತವೂ ಕೂಡ, ಸತ್ಸಂಸತ್ಸು = ವಿದ್ಯತ್ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ, ನ ಭಾಸತೇ = ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಹಾಗಾದರೆ ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನುಪಕ್ರಮಿಸಿ ಅವವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದು ಆಸಂಗತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ತಾನು ಮಾಡಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ದೃಢವಾಗಬೇಕಾದರೆ ವರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ನಿರಾಕರಣವು ಅವಶ್ಯಕವೇ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವನ್ನುಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಅತಃ=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ದೇವಃ=ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ನಾರಾಯಣಃ=ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು, ನಿಶ್ಶೇಷಗುಣವಾಚಕಃ=ಎಲ್ಲಾ ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಚನೈರಪಿ=ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಮುಖ್ಯತಯಾ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಉದಿತಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಧಿಕರಣವು ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮಸ್ತಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ್ಯೂ * ಅಧಿಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನುಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.) ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗೈಶ್ವ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಷಯಗಳಾದ ಅಂದರೆ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ, ಪ್ರಾಣಾದ್ಯೈಃ=ಪ್ರಾಣಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ತಥೈವ=ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಅಧಿಭೂತಗೈಃ=ಭೂತವಿಷಯಗಳಾದ, ಅನ್ನಾದಿ ಶಬ್ದೈಃ=ಅನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಏಕಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮ (ಒಬ್ಬ) ನಾದ, ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀವರಮಾತ್ಮನು, ಮುಖ್ಯತಯಾ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಉದಿತಃ=ಹೇಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಹಿ=ಶ್ರುತ್ವಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ತಥಾಚ-ಅನ್ನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು) || ೨೩೩ || ೨೩೪ || ೨೩೫ ||

ಸ. ರ. ವಿ—ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಷಯಗಳಾದ ಪ್ರಾಣ ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಅಧಿಭೂತವಿಷಯಗಳಾದ ಅನ್ನ ಔಷಧಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆನ್ನುವ ಉಪಸಂಹಾರವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಅನಂದಮಯಶಬ್ದವು ಉಪಲಕ್ಷಣಪರವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೇನೆಂದರೆ

* ಸಿದ್ಧಾಂತವು ೧ ಸ್ವತಂತ್ರಸಿದ್ಧಾಂತ, ೨ ಪ್ರತಿತಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ೩ ಅಧಿಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ೪ ಅಭ್ಯುಪಗಮ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಎನ್ನುವ ಭೇದದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಅನುಷಂಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಅಂದರೆ, ಒಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಅರ್ಥಾಂತರವು ಅಧಿಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವು.

ಅಹುದು— ಆದರೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವು (ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಅನ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕಾರವು) ಪ್ರಕೃತೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೇನೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು— ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಹಂಯೋಬ್ಬನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತೋಪಯುಕ್ತವೂ ಅಲ್ಲ, ಯುಕ್ತವೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ೩ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಸಮನ್ವಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರಣತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆನೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುವರು. ಆದ ಕಾರಣ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಯಾವಯಾವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೋ? ಆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆನೇ ವರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತ ಸಂಗತವು. ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಲ್ಲ. (3) ಮತ್ತು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಎಲ್ಲಿ ಇರುವುದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೋ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿ, ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಭಗವತ್ಪರತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರೂ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಹಂಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. (4) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಶ್ರೀಹಂಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸಮರ್ಥನವು ಕೂಡುವುದೂ ಇಲ್ಲವು. ರೂಢಿಯೋಗಗಳು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಗಳು. ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಯೋಗದ್ವಿಶೇಷಿಯಿಂದ ರೂಢಿಯು ಪ್ರಬಲವು. ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಹಂಯಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯೋಗವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಿದರೂ ಅದು ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ ಆಗಿದೆ. ತಥಾಚ ರೂಢಿಯೋಗಗಳು ಎರಡೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಗಳು. ಕೇವಲ ಯೋಗವು ಕಥಂಚಿತ್ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಕೂಡಿದರೂ ರೂಢಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಹಂಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗತಿಯೂ ಯುಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವವ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ಅವಿವಾಚ್ಯವು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ ಈಗ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಗುಣಸರ್ವಸ್ವಸಿದ್ಧಯೇ || ೨೩೬ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮೂಲಂ ಯತಸ್ತತಃ |

ಅನ್ವಯಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ ಗುಣಸರ್ವಸ್ವವೇದಕಃ || ೨೩೭ ||

ಅ || ('ಆಧಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಶ್ರೀಹಂಯು ಜೀವಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯನು ಸಕಲಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.) ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ=ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಗುಣಸರ್ವಸ್ವಸಿದ್ಧಯೇ=ಸಕಲಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಲಕ್ಷಣಂ=ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವು ಲಕ್ಷಣವೆಂದು, ಪ್ರೋಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಆನಂದ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವು ಸಾಧಕವಾಗಿ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೂ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ.) ಆ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಶಂಕಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು

ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಮೂರನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಧಾನ-
ಅಪ್ರಧಾನ ಆ ಎರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ) ಶಾಸ್ತ್ರಮೂಲಂ = ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳ
ದ್ದೆಂದು, ಯತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ಪ್ರೋಕ್ತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ, ತತಃ = ಅದಪ್ರ-
ಯುಕ್ತ, (ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದಾಗ ತತ್ಪ್ರ-
ಸಮನ್ವಯಾತ್ ಎನ್ನುವ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ.)

(ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ
ಏಕೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ—) ಯತಃ = ಯಾವ
ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ = ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳ, ಅನ್ವಯಃ = ಸಂಬಂಧವೇ, ಗುಣ
ಸರ್ವಸ್ವವೇದಕಃ = ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. (ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳದ್ದು
ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧವು ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ
ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳದ್ದೆಂಬುದು ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳ
ಅನ್ವಯವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಬೇಕು. ಸಮನ್ವಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ
ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿಪ್ರರಿಸಿದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ
ಅಸಂಗತಿಯು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು? ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಮನ್ವಯವೇ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಕ್ಕೆ
ಸಾಧಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಗೂ ಸಂಗತಿಯಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ||೨೩೬||೨೩೭||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪರರು ಹೇಳಿದ ಅಸಂಗತಿಯನ್ನು ವಂಹಿಸಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಸರ್ವ
ಶಬ್ದಗಳ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ; ಯೋಗವಾದರೂ ವರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ
ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡಬಹುದು. ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಬೇರೆ
ಯ-ರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಆಧಿಕ್ಯವೂ ಬಂತು. ಎಂದು ಯೋಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಡೆಗಳ
ಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ, ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿಯೂ ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಪರರು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.
ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತೂನಾಂ ತಸ್ಮಿನ್ಮುಖ್ಯಸಮನ್ವಯಾತ್ |

ಅನ್ಯಾರ್ಥೇಷ್ಟಲ್ಪತಾ ಹೇತೋಸ್ತನ್ನಿಮಿತ್ತತ್ವತಸ್ತಥಾ || ೨೩೮ ||

ತದ್ವಾಚಕತ್ವಂ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗತಃ |

ರೂಢಮಿತ್ಯೇವ ಸಾಧ್ಯಂ ಸ್ಯಾದ್ರೂಢಿಹಿ ದ್ವಿವಿಧಾ ಮತಾ || ೨೩೯ ||

ಅವಿದ್ವದ್ವಿದ್ವದಾಪ್ತೈವ ಮುಖ್ಯಾ ಹಿ ವಿದುಷಾಂ ತು ಸಾ |

ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿವೈದಿಕಾ ಸ್ಯಾತ್ಸಾ ಯೋಗಾದೇವ ಲಭ್ಯತೇ || ೨೪೦ ||

ತಸ್ಮಾನ್ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತಾ ವಿಷ್ಣೋರಿತಿ ಕೃತ್ವಾ ಹೃದಿ ಪ್ರಭುಃ |

ಸಮನ್ವಯಂ ಸಾಧಯತಿ || [ದೇವಾನಾಂ ತತ್ರ ಶಕ್ತತಾಂ] || ೨೪೧ ||

ಸೂ. ೧೯ ಅಧಿ. || ೬ ||

ಅ || ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತೂನಾಂ=ಇಂದ್ರಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀ ಭೂತಗಳಾದ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ, ತಸ್ಮಿನ್ = ಆ ಪರಮೈಶ್ವರನಲ್ಲಿ, ಮುಖ್ಯಸಮನ್ವಯಾತ್ = ಮುಖ್ಯಸಂಬಂಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಶಬ್ದಾನಾಂ = ಇಂದ್ರಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ತದ್ವಾಚಕತ್ವಂ = ಪರಮೈಶ್ವರ ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವೇ. (ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೂ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಇದೆ.) ಅನ್ಯಾರ್ಥೇಷು = ಇತರರಾದ ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಹೇತೋಃ=ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ, ಅಲ್ಪತಾ = ಅಲ್ಪತ್ವವಿದೆ. ಅಂದರೆ ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಐಶ್ವರ್ಯವು ದೇಶದಿಂದಲೂ, ಕಾಲದಿಂದಲೂ, ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಸಾವಧಿಕವಾಗಿದೆ. ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ತನ್ನಿಮಿತ್ತತ್ವತಃ=ಅಲ್ಪವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಭಗವನ್ನಿಮಿತ್ತತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಂದರೆ, ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಅಲ್ಪವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವೂ ಕೂಡ ಭಗವದ್ವತ್ತವೂ ಭಗವದಧೀನವೂ ಆಗಿದೆ (ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗತಃ=ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ, (ಶಬ್ದಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ) ರೂಢಮೇವೇತಿ=ರೂಢವೇ ಎಂತೆಂದು, ಸಾಧ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್=ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಆಗುವುದು. ಅಂತೂ 'ವಿಮತಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಹರೌ ರೂಢಾಃ ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗವತ್ಪ್ರಾಪ್ತೌ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಶಬ್ದವತ್'=ವಿವಾದವಿಷಯಗಳಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ರೂಢಗಳಾಗಿವೆ, ಬಹುಲವಾದ ಪೂಜ್ಯಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಮೈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ) ರೂಢಿರ್ಹಿ=ರೂಢಿಯಾದರೂ ಅಂದರೆ ರೂಢಿಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗವು, ದ್ವಿವಿಧಾ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರ, ಮತಾ=ಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆ. ಅವಿದ್ಯದ್ವಿ-ದ್ವದಾ-ವೈಶ್ಯವ=ಅವಿದ್ವಾಂಸರು ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರು—ಇವರ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ. (ಅಂತೂ ಪರಮೈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿದ್ವತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿದ್ದಂತೆಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯನೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—) ವಿದುಷಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳ, ಸಾ=ಬಹುಲಾತಿಪ್ರಯೋಗಾನುಮಿತವಾದ ರೂಢಿಯು, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಮುಖ್ಯಾ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೆಂದೋ, (ಆದಕಾರಣ ಸಾಮ್ಯವಿಲ್ಲ.) ವೈದಿಕಾ=ವೈದಿಕಬಹುಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅನುಮಿತವಾದುದು, ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಃ ಸ್ಯಾತ್=ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯು ಆಗುವುದು. ಸಾ=ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯು, ಯೋಗಾತ್=ಯೋಗವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಡದೇನೇ, ಲಭ್ಯತೇ=ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಂತೆ ಸಂಕೇತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಅದು ಮುಖ್ಯವು.) ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾಯೋಗವೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ರೂಢಿಯೂ ಇದೆಯೋ, ಇತರರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗಮಾತ್ರವು ಅಮುಖ್ಯವಾದ ರೂಢಿಯೂ ಅದೆಯೋ ಆದಕಾರಣ) ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತಾ = ಸರ್ವಶಬ್ದಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವು, ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, (ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ಈ ಸಂಗತಿಯನ್ನೂ ಈ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೂ) ಹೃದಿ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಕೃತ್ವಾ=ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಪ್ರಭುಃ=ಸೂತ್ರಕಾರರು, (ಆನಂದಮಯೋಃ ಭ್ಯಾಸಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ) ಸಮನ್ವಯಂ=ಸಮನ್ವಯವನ್ನು, ಸಾಧಯತಿ=ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಆದಕಾರಣ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿಯದೆ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ, ಇದಿ ವರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ವರಮೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳೆಂದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಇತರರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಲೇಶನಿಮಿತ್ತಕತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಔಪಚಾರಿಕವು. ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಇಂದ್ರಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಯಾವುದು ಅಲ್ಲವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಮೊದಲಾದುದು ಇದೆಯೋ ಅದೂ ಭಗವದ್ವತ್ವವೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. (2) ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಯೋಗವೃತ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಮುಖ್ಯರೂಢಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, 'ಸ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಹರಿಃ ಸ ಶಿವಃ ಸೇಂದ್ರಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಶ್ರುತ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ವೈದಿಕಪ್ರಯೋಗ ಸಿದ್ಧವಾದುದೇ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (3) ನಿರುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ತಿಳಿಯದೆ ಇರತಕ್ಕವರಿಗೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜ್ವಲನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಅದು ಅವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಗೆ ವೇದಗಳ ಅನುಕೂಲ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯೇ ಪ್ರಬಲವಾದುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯೌಗಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ರೂಢವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನು ಎಂದಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸಾಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. || ೨೩೮ || ೨೩೯ || || ೨೪೦ || ೨೪೧ || ಸೂ. || ೧೯ || || ಅಧಿ || ೬ ||

ಆನಂದನುಯಾದಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಂತಸ್ತತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ತತ್ವ ಲಿಂಗದ್ವಾರಾ ಅಧಿದೈವವಿಷಯಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ಅಂತಸ್ತದ್ಧರ್ಮೋಪದೇಶಾತ್ ಓಂ” ಸೂ. || ೨೦ ||

ಅಂತಃ=‘ಅಂತಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಕರ್ತಾರಮೇತಂ’ ‘ಅಂತಶ್ಚಂದ್ರಮಸಿ’ ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಶ್ರುತನಾದವನು, ತತ್ತ್ವ=ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲ, ತದ ಮೋಪದೇಶಾತ್=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಮುದ್ರಸ್ಥತ್ವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ವೀರ್ಯತ್ವಾದಿರೂಪಗಳಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು, ‘ಅಂತಸ್ಸಮುದ್ರೇ’ ‘ಯಸ್ಯಾಂಡಕೋಶಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದೆಂದ.

“ಓಂ ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚಾನ್ಯಃ ಓಂ” ಸೂ. || ೨೧ ||

ಅಂತಃ=ಅಂತಃ ಶ್ರುತನಾದವನು, ಅನ್ಯಶ್ಚ=ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ, ಭಿನ್ನನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ, ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ=‘ಇಂದ್ರಸ್ಯಾತ್ಮಾ’ ‘ನಾಯೋರಾತ್ಮಾನಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದ್ಯಂತ ಯಾಮಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದಪ್ರಯುಕ್ತ.

‘ಅನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್’ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಅಭಿಮತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರಿಂದಲೇ ಗತಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಅಂತಸ್ತದ್ಧನೋಪದೇಶಾತ್’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಧಿಕರಣಗಳು ಹೊರಡದೇನೇ ಇರಬೇಕಾಗುವವು. ಪದಾರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ರೂಢಿಯೋಗಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತಾ ವಿಸಯಕವಾದ ರೂಢಿಯು ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಭಗವದ್ವಿಸಯಕವಾದ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಿಂದಲೂ, ಯೋಗವಾದರೂ ಅಲ್ಪವಾದ ಭಗವದಧೀನಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಪರಾಧೀನವಲ್ಲದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಮಹಾಯೋಗದಿಂದಲೂ ದುರ್ಬಲವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವೆವು. ಆದ ಕಾರಣ ಅಧಿಕರಣಾಂತರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ, ಸತ್ಯವೇ-ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಧಿಕರಣಾಂತರಾರಂಭವು ಕೂಡಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟು ಅಧಿಕಾಶಂಕಾ ಪ್ರವರ್ತನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಂತಸ್ತದ್ಧನೋಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವ ಅಧಿಕರಣತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || [ಸಮುನ್ಮಯಂ ಸಾಧಯತಿ] ದೇವಾನಾಂ ತತ್ರ ಶಕ್ತತಾಂ |

ಆಶಂಕ್ಯ ತತ್ರ ರೂಢಿಂ ಚ ತಚ್ಛಬ್ದಾನಾಮಪಿ ಸ್ವಯಂ |

ಸಮುದ್ರಾಂತಸ್ಥಿತತ್ವಾದ್ಯೈಸ್ತದ್ಧಮೈರ್ವಿಷ್ಣುರೂಢತಾಂ |

ಸಾಧಯಿತ್ವಾಭಿದಾಂ ತೈಶ್ಚ ಪುನರೇವ ನೃವಾರಯತ್ || ೨೪೨ ||

ಸೂ. || ೨೦ || ೨೧ || ಅಧಿ || ೭ ||

ಅ || ದೇವಾನಾಂ=ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ತತ್ರ=ನಿರವಧಿಕವಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಲ್ಲಿ, ಶಕ್ತತಾಂ=ಶಕ್ತಿಯನ್ನು, ಹಾಗೆಯೇ, ತಚ್ಛಬ್ದಾನಾಂ=ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ತತ್ರ=ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ವಯಮಪಿ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ, ವಿದ್ವತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ರೂಢಿಂ ಚ=ರೂಢಿಯನ್ನೂಕೂಡ, ಆಶಂಕ್ಯ=ಅಭ್ಯಧಿಕವಾದುದನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ, ಸಮುದ್ರಾಂತಸ್ಥಿತತ್ವಾದ್ಯೈಃ=ಸಮುದ್ರದೊಳಗಿರುವಿಕೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೀರ್ಯತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮತಪೋ ಲಭ್ಯತ್ವಮೊದಲಾದ, ತದ್ಧಮೈಃ=ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮಗಳಿಂದ, ವಿಷ್ಣುರೂಢತಾಂ=ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುನಿಷ್ಠತ್ವವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣುನಿಷ್ಠತ್ವವನ್ನೂ, (ಯಾಗಿತ್ವವನ್ನೂ) ಸಾಧಯಿತ್ವಾ=ಸಾಧಯಿಸಿ, ತೈಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, (ಈಶ್ವರನಿಗೆ) ಅಭಿದಾಂ ಚ=ಅಭೇದವನ್ನೂ (ಪುನಃ ಆಶಂಕಿಸಿ) ಪುನರೇವ=ಮತ್ತೂ, ನೃವಾರಯತ್=ನಿವಾರಿಸಿದರು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ-(1) ತೈತ್ತಿರೀಯರು ಹೇಳುವರು. ‘ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಕರ್ತಾರ ಮೇತಂ|ಅಂತಃಚಂದ್ರಮಸಿ ಮನಸಾ ಚರಂತಂ|ಸಹ್ಯವ ಸಂತಂ ನ ವಿಜಾನಂತಿ ದೇವಾಃ’|| (ತೈ. ಆ. ೩. ೧೧. ೨೪) ಎಂದು ಈ ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟನು ಶ್ರೀಹರಿಯೋ? ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೋ? ಎಂದು ಸಂಶಯವು. (2) ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಏಕೆಂದರೆ-‘ಇಂದ್ರೋರಾಜಾಜಗತೋ ಯ ಈಶೇ’ | (ತೈ. ಆ. ೩. ೧೧. ೨೫) ‘ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ರೂಪಾಣಿ ವಿಕುರ್ವಂತಂ ವಿಸತ್ತಿಂ | ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರಮಗ್ನಿಂ ಜಗತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ | ದಿನ ಆತ್ಮಾನಂ ಸವಿತಾರಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ’ || (ತೈ. ಆ. ೩. ೧೧. ೨೧) ಎಂದು ಇಂದ್ರಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. ‘ಸಹ ಯುಂಜಂತಿ ರಥಮೇಕ ಚಕ್ರಂ’ (ತೈ. ಆ. ೩. ೧೧. ೨೭) | ಎಂದು ಅದಿತ್ಯಲಿಂಗವೂ ಇದೆ.

(3) ಇಂದ್ರಾದಿಶ್ರುತಿಯು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯೌಗಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯು ವಿದ್ವತ್ಸಂಖ್ಯಾಧಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯೋಗವು ಪರಮೇಶ್ವರಾಧೀನ ಅಲ್ಪ ನಿಮಿತ್ತವುಳ್ಳದ್ದಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ—ಸತ್ಯವೇ. ಆದರೆ; ಅದು ಅನ್ನ ಔಷಧ್ಯಾದಿಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಬಹುದು. ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಲಾರದು. ಅವರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಪರಮೇಶ್ವರ್ಯಮೊದಲಾದುದು ನಿರವಧಿಕವಾಗಿಯೂ, ಪರಾಧೀನವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಯೋಗವು ಕೂಡುತ್ತದೆ ಅಶಕ್ತರಾದ ಸಾಮಂತ ರಾಜರಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಅಲ್ಪವೂ, ಪರಾಧೀನವೂ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ದೇವತೆಗಳಾದರೂ ಮಹಾ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಲ್ಪ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳವರೂ ಹೇಗೆ ಆದಾರು? ‘ಇಂದ್ರೋ ವೈ ದೇವಾನಾಮೋಜಿಷ್ಠಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯೂ ಇದೆ. (5) ಸ್ವತಂತ್ರವೂ, ನಿರವಧಿಕವೂ ಆದ ಐಶ್ವರ್ಯಮೊದಲಾದುದು ಅನೇಕರಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೇ ಪರಮೇಶ್ವರ ಸ್ವರೂಪರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯವಶದಿಂದ ಹರಿ-ಹರ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಆಯಾಯ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ‘ಅಹಂ ಭವೋ ಭವಂತಶ್ಚ ಸರ್ವಂ ನಾರಾಯಣಾತ್ಮಕಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣವಾಕ್ಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೇ ‘ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಕರ್ತಾರಮೇತಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟರೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾಯೋಗವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ, ರೂಢಿಯನ್ನೂ ಆಶಂಕಿಸಿ ಪ್ರಾವೃತವಾದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ‘ಅಂತಸ್ತದ್ಧರ್ಮೋಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದವನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ. ‘ಸಮುದ್ರೇಂತಃ ಕವಯಃ’ ‘ಯಸ್ಯಾಂಡಕೋಲಂ ಶುಷ್ಮನಾಹುಃ’ ‘ಬ್ರಹ್ಮಾ ತಪಸಾನ್ವವಿಂದತ್’ ಎಂದು ಸಮುದ್ರಾಂತಸ್ಥಿತತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ವೀರ್ಯತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮತಪೋಲಭ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ. ಅವುಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧರ್ಮಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಸಿದ್ಧಿಗಳಾಗಿವೆ. ‘ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿ ಮಾಹುಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯೂ ಆದೆ. ಮಹಾಯೋಗವೆಂತೂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪರಮೇಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಅಲ್ಪಗಳೆಂದೂ ಪರಾಧೀನಗಳೆಂದೂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ (6) ಹಾಗಾದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರಾಂತಸ್ಥಿತತ್ವ ಮೊದಲಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಐಕ್ಯವೂ ಕೂಡಬಹುದೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—‘ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚಾನ್ಯಃ’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಂದ್ರಸ್ಯಾತ್ಮಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷವಿಷಯಕವಾದ ಭೇದವ್ಯಪದೇಶವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಅಭೇದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರನಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನು, ಮತ್ತು ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟನು, ಎಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸಾಧಿಸಿರುವರು.

ಸಾರಾಂಶಃ—

ಸ. ರ. ವಿ—(1) ‘ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರಮಗ್ನಿಂ | ಜಗತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ || ದಿವ ಆತ್ಮಾನಂ ಸವಿತಾರಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ | ಚತುರ್ಹೋತಾರಂ ಪ್ರದಿಶೋನು ಕಪ್ತಂ || ನಾಚೋ ವೀರ್ಯಂ ತಪಸಾನ್ವವಿಂದತ್’ | (ತೈ.ಆ.೩.೧೧.೨೧) ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು. ಅದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಕರೂಢಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಯೋಗವು ಕೂಡುವುದರಿಂದಲೂ.

ಈ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತು ಪುರಂದರಾದಿ ಪರವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಆಶಂಕಾಬಂಧರೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ—ಬ್ರಹ್ಮತಪೋಲಭ್ಯತ್ಯ ಜಗತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗವೂ 'ಅಂತಸ್ಸಮುದ್ರೇ ಮನಸಾ ಚರಂತಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅವ ಗತವಾದ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿ ಶಾಯಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗಗಳೂ ಇವೆ. ಅಂತಹ ಲಿಂಗವು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಲೌಕಿಕವಾದ ರೂಢಿಯು ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡು ತ್ತದೆ. 'ಕಶ್ಯಪೋ ದೇವರಾಡಿಂದ್ರಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಿಷ್ಣುನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಮಹಾಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (2) ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಏಕೈವ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಇಂದ್ರಸ್ಯಾತ್ಮಾ ನಿಹಿತಃ ಪಂಚ ಹೋತಾ | ವಾಯೋರಾತ್ಮಾನಂ ಕವಯೋ ನಿಚಿಕ್ಯುಃ | ಅಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಮನಸಾ ಚರಂತಂ | ದೇವಾನಾಂ ಹೃದಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ವವಿಂದತ್' || (ತೈ. ಆ. ೩. ೧೧. ೨೨. ೨೩. ೨೫) ಇದುಮೊದಲಾದ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೨೪೨ || ಸೂ || ೨೦ || ೨೧ || ಅಧಿ || ೭ ||

ಅಂತಸ್ಥತ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅಧಿದೈವವಿಷಯಕವಾದ ಶಬ್ದಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈಗ ಅಧಿಭೂತ ವಿಷಯಕವಾದ ಶಬ್ದಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಲಿಚ್ಛಿಸುವವರಾಗಿ, ಆಕಾಶವು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುವರು.

“ಓಂ ಆಕಾಶಸ್ತಲ್ಲಿಂಗಾತ್ ಓಂ” ಸೂ. || ೨೨ ||

‘ಆಕಾಶ ಇತಿ ಹೋವಾಚ’ ಎನ್ನುವ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ, ಅಂದರೆ ಮಹಾಯೋಗವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆಕಾಶಶಬ್ದವು ಬ್ರಹ್ಮಪರವೇ. ‘ಸ ಏಷ ಪರೋವರೀಯಾನುದ್ಗೀಢಃ ಸ ಏಷೋಽನಂತಃ’ ಎಂದು ಪರೋವರೀಯಾಸ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲಿಂಗವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ.

ಛಾಂದೋಗರು ಹೇಳುವರು. “ಔಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತ್ಯಾಕಾಶ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯಾಕಾಶಾದೇವ ಸಮುತ್ಪದ್ಯಂತೇ | ಆಕಾಶಂ ಪ್ರತ್ಯಸ್ತಂ ಯಂತಿ | ಆಕಾಶೋ ಹೈವೈಭ್ಯೋ ಜ್ಞಾಯಾನ್ ಆಕಾಶಃ ಪರಾ ಯಣಂ ಸ ಏಷ ಪರೋವರೀಯಾನುದ್ಗೀಢಃ ಸ ಏಷೋಽನಂತಃ ||” (ಛಾ. ಉ. ೧. ೯. ೧) ಅಂದರೆ, ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವು ಯಾವುದು ಎಂದರೆ ಆಕಾಶವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳೂ ಆಕಾಶದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳಿಂದ ಆಕಾಶವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಆಕಾಶವೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವಾದುದು.

ಈ ಆಕಾಶವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದು. ಸರ್ವೋತ್ತಮವೆಂದು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅವಿನಾಶಿಯಾದುದು ಎಂದು. ಈ ಆಕಾಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೋ ಭೂತಾಕಾಶವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು. ಭೂತಾಕಾಶವೇ ಸರಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯವು ಏಕೆಂದರೆ ಯೋಗ ರೂಢಿಗಳಿಂದ ಆಕಾಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದು. ಆಕಾಶನನೆಂದರೆ ಅವಕಾಶತ್ವವು. ಅದು ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆಕಾಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂತಾಕಾಶವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಬಹಳ ದೃಢವಾಗಿವೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಸರ್ವಾಣಿ ಹನಾ' ಇದುವೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣತ್ವರೂಪಲಿಂಗದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆಕಾಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಲಿಂಗದಿಂದ ಶ್ರುತಿಯು ಸ್ವಭಾವತ್ವಪ್ರಬಲವು. ಹಾಗಾದರೆ, ಲಿಂಗಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಬಲಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದರೆ ಹಾಗಾದರೂ ಸಾಮ್ಯವೇ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಣಯವಾಗಲಾರದು. ಮತ್ತು ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಸಾಮ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— 'ದ್ವಿವಿಧಂ ಬಲವತ್ತ್ವಂ ಚ ಬಹುತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ವಭಾವತಃ | ತಯೋಃ ಸ್ವಭಾವೋ ಬಲವಾನುಪಜೀವ್ಯಾದಿಕಶ್ಚ ಸಃ ' || ಎಂದು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಬಹುತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಭಾವಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವೇ ಬಲವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಅವಗತವಾದ ಸ್ವಭಾವತಃ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಕಥಂಚಿತ್ ಯೋಜಿಸಬೇಕು. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಶಂಕೆಯು 'ಅಂತಸ್ತದ್ಧರ್ಮೋಪದೇಶಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಪರಿಹೃತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರ ವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಆಕಾಶಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅನುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ಮಹಾಯೋಗವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರವಾಚಕತ್ವವೇ ನ್ಯಾಯವು. ನಿರವಕಾಶವಾದ ಲಿಂಗದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗ ಈಶ್ವರವಾಚಕತ್ವವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಾವುದೊಂದು ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಧಿಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿಕೊಡದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು ಈಗ ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಚೇಷ್ಟಾ ಹಿ ಚೇತನಾನಾಂ ಯಾ ಸಾ ಭವೇತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ || ೨೪೩ ||

ಅಚೇತನಸ್ವಭಾವಸ್ತು ವಿವರಾದಿಃ ಕಥಂ ತತಃ |

ಇತಿ ಶಂಕಾನಿವೃತ್ಯರ್ಥಮಾಕಾಶ ಇತಿ ನಾಮ ಚ || ೨೪೪ ||

ಪರತೋಽಪಿ ವರೀಯಸ್ತ್ವಪೂರ್ವಾಲ್ಲಿಂಗಾದ್ಧರೇರ್ಭವೇತ್ |

ನಭೋ ದದಾತಿ ಶ್ವಸತಾಂ ಮಾರ್ಗಂ ಯನ್ನಿಯಮಾದದಃ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯೈಃ [ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕತಃ] || ೨೪೫ ||

ಸೂ. || ೨೨ ||

ಅ || ಚೇತನಾನಾಂ=ಜೀವರಿಗೆ, ಯಾ ಚೇಷ್ಟಾ ಹಿ=ಯಾವ ಚೇಷ್ಟೆಯಿದೆಯೋ, ಸಾ=ಅದು, ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. ಅಚೇತನ ಸ್ವಭಾವಸ್ತು=ಅಚೇತನಸ್ವಭಾವಭೂತವಾದ, ವಿವರಾದಿಃ=ವಿವರತ್ವಾದಿಗಳು, ತತಃ=ಪರಮೇಶ್ವರನದ್ದೆನೆಯಿಂದ, ಅಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಇತಿ=ಇಂತಹ, ಶಂಕಾನಿವೃತ್ಯರ್ಥಂ ಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಪರತೋಽಪಿ ವರೀಯಸ್ತ್ವಪೂರ್ವಾತ್ ಲಿಂಗಾತ್ = ನಿರವಕಾಶವಾದ ಪರೋಪರೀಯಸ್ತ್ವವೊದಲಾದ

(ಅನೇಕಾನೇಕ)ಲಿಂಗಗಳದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಆಕಾಶ ಇತಿ ನಾಮ ಚ = ಆಕಾಶ ಎನ್ನುವ ನಾಮಧೇಯವೂ ಕೂಡ, ಹರೇಃ ಭವೇತ್ = ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ವಾಚಕವಾಗುವುದು. ಅದಃ ನಭಃ = ಈ ಆಕಾಶವು, ಯನ್ನಿಯಮಾತ್ = ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ, ಶ್ವಸತಾಂ = ಶ್ವಸಬಿಡುವವರಿಗೂ, ಮಾರ್ಗಂ = ಅವಕಾಶವನ್ನು, ದದಾತಿ = ಕೊಡುತ್ತದೋ, ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯೈಃ = ಇದುಮೊದಲಾದ, 'ಸರ್ವ ಭೂತಗುಣೈರ್ಯುಕ್ತಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ, (ದೇಶಕಾಲಗಳಿಂದ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶದಾತ್ಮತ್ವವೂ ನಿರವಧಿಕವಾದುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವೂ ಅಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವೂ, ನಿರವಧಿಕವೂ ಆದ ಆಕಾಶ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅವಕಾಶ ಪ್ರದತ್ವವೂ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ನಿರವಧಿಕವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವೂ ಕೂಡ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನವೇ ಆಗಿದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿರವಧಿಕ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿ ಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಪೂರ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದು. ಆಕಾಶ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಆಕಾಶಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅವಕಾಶತ್ವವು ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ನಿರವಧಿಕವಾದುದು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳ ಕೂಡದು; ಈಶ್ವರಾಧೀನವೆಂದೂ ಹೇಳಕೂಡದು. ವರ್ಣಣ ಶಾಸನ ಪಾಲನಾದಿರೂಪವಾದ ಜೇತನಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಜೇಷ್ಟಿಯೇ ಐಶ್ವರ್ಯವು. ಆ ಜೇಷ್ಟಿಯು ಆಗಂತುಕವಾದ ಜ್ಞಾನ ಇಚ್ಛಾ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ತಾನು ಆಗಂತುಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಾರಣದ್ವಾರಾ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಸಾದದ ಅಧೀನ ವಾದುದು ಎಂದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ವಿವರತ್ವಾದಿಗಳು ಅಜೇತನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವುದರಿಂದ ಆಗಂತುಕವಾದ ಜ್ಞಾನಾದಿಕಾರಣಗಳ ದ್ವಾರಾ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನವಲ್ಲ. ಅನಾಗಂತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನವಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಅವಕಾಶತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಯೋಗವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಕಾಶಶಬ್ದವು ಭೂತಾಕಾಶ ಪರವೇ ಎನ್ನುವ ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿ ಸಿರುವರು. (2) ಆಕಾಶವೆನ್ನುವ ನಾಮದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ 'ಆಕಾಶ ಇತಿ ಹೋವಾಚ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಆಕಾಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ಭೂತಾಕಾಶವೆಂದು ಪರರು ಆಶಂಕಿಸುವರಷ್ಟೆ! ಅದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ದೇಶಕಾಲಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಭೂತಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಕಾಶಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅವಕಾಶಪ್ರದತ್ವವು ನಿರವಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಮತ್ತು ಅಲ್ಪವಾದ ಅವಕಾಶಪ್ರದತ್ವವೂ ಕೂಡ 'ನಭೋ ದದಾತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವೂ ಆಗಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವೂ ನಿರವಧಿಕವೂ ಆದ ಅವಕಾಶಪ್ರದತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಪರೋವೋಯಸ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಲಿಂಗಗಳೂ ಇರುವುದ ರಿಂದ ಆಕಾಶವೆನ್ನುವ ನಾಮವು ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ ವಾಚಕವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಆಕಾಶೋಪ ಲಕ್ಷಿತ ಸಕಲಾಧಿಭೂತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಸಾ ರಾಂ ಶ—

ಸ. ರ. ವಿ.—‘ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಾಗತಿರಿತ್ಯಾಕಾಶ ಇತಿ ಹೋನಾಚ ಉದ್ಗೀಘಃ ಸ ಏಷೋನಂತಃ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ಭೂತಾಕಾಶವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಥಮತಃ ಪರಿತವಾಗಿದೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಕಾಶಕ್ಕೂ ಭೂತಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳು ಕೂಡಬಹುದು. ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆಕಾಶಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವರನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಗವದ್ವತ್ತವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಪುರಂದರಾದಿ ಜೇತನ ರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಷ್ಣುಪರತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದು. ಜಡಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಾದಿರೂಪವಾದುದು ಭಗವದ್ವತ್ತವಾದುದಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಭೂತಾಕಾಶಪರವೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಗತ್ಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದರೆ—ಪರೋಪರೀಯಸ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಲಿಂಗವು ‘ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂತಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಸರ್ವಭೂತೋತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಕಾರಣತ್ವವು ತನಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ‘ಆಸಮಂತಾತ್ಮಾಶತೇ’ ಎನ್ನುವ ಯೋಗದಿಂದಲೂ, ವಿದ್ಯದ್ರೂಢಿಯಿಂದಲೂ, ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪ್ರತೀತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನತ್ವಾರ್ಥಕವಾದ ಅನಂತ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಲೋಕಸಿದ್ಧವಾದ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಭೂತಾಕಾಶವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ‘ನಭೋ ದದಾತಿ ಶ್ವಸತಾಂ ಮಾರ್ಗಂ ಯನ್ನಿ ಯಮಾದದಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆಕಾಶದ ವಿವರಾದಿ ಭಾವವೂ, ಭಗವಂತನ ಅಧೀನವೆಂದು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

|| ೨೪೩ || ೨೪೪ || ೨೪೫ || ಸೂ. ೨೨ || ಅಧಿ. ೮ ||

ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪ್ರಾಣಾಧಿಕರಣವು

ಈಗ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವವರಾಗಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ಅತ ಏವ ಪ್ರಾಣಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೩ ||

‘ತದ್ವೈ ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣೋಭವಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಣನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನಲ್ಲ. ‘ಶ್ರೀಶ್ವತೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವ ಪತ್ನಾಃ’ ಎಂದು ನಿರವಕಾಶವಾದ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವ ಲಿಂಗವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ.

(1) ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. “ತದ್ವೈ ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣೋ ಅಭವಃ | ಮಹಾನ್ ಭೋಗಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ | ಭುಜಃ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಃ | ಯದ್ಧೇ-ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಯೋ ನವ” || ಎಂದು. (2) ಈ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೋ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೋ, ಎಂದು ಸಂಶಯವು. ಅಜೇತನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೂ

ಅಜೇತನವನ್ನು ಕುರಿತು 'ತದ್ವೈ ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣೋ ಅಭವಃ' ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳಿ ಲಾರರಾದ ಕಾರಣ ಸಂಶಯವಿವಯತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ— ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಾಕಿಕ-ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿದೆ, 'ಪ್ರಾಣಂತಿ ಅನೇನ' = ಇವನಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಇದೂ ಕೂಡ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ಪರಿಹೃತವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಕೈಃ] ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕತಃ |

ಪ್ರಾಣಾದಿ ಹೇತುತಾದ್ಯಷ್ಟೇರತಿದೇಶೋ ಹಿ ತಾದೃಶಃ |

ಲಿಂಗಂ ಬಲವದೇವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರೇರಕೋಽಸ್ಯಾಪಿ ಯದ್ಧ ರಿಃ || ೨೪೬ ||

ಅ || ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ = ಆತ್ಮನನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಭೋಗಾವಭೇದಕವಾಗಿರುವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕತಃ = ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿದ್ದರೆ ಜೀವನಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೂಡಲಾರವು ಎನ್ನುವ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ, ಪ್ರಾಣಾದಿಹೇತುತಾದ್ಯಷ್ಟೇ = (ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ) ಜೀವನ ಜೇಷ್ಠ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಕಾರಣತ್ವವು ತೋರಿಬರುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಾದಿಹೇತುತ್ವವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ, (ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.) ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಸೂತ್ರಕಾರರು) ತಾದೃಶಃ = ಅಂತಹ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಪರಿಹಾರನ್ಯಾಯದ. ಅತಿದೇಶಃ = ಅತಿದೇಶವು, (ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾಗಿ, ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ನಿರ್ಧಾರಿತವಾಗಿಯಾದೋ ಅಂತಹುದು ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾಗಿಯೇ ಇತರಕ್ಕೂ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವ ನಿರ್ಧಾರಣವು.) (ಕೃತಃ = ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಆದಕಾರಣ ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ.) ಕರೀವ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, (ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗುವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ) ಲಿಂಗಂ = ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗವು (ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ) ಬಲವದೇವ ಸ್ಯಾತ್ = 'ಶ್ರೀಶ್ಚತೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ ಪತ್ನೀ' ಎಂದು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವವು ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಅಸ್ಯಾಪಿ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅಧೀನವೆಂದು ಪ್ರತೀತವಾದಾಗ್ಯೂ ಜೀವನಾದಿಗಳಿಗೆ, ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಹರಿಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರೇರಕಃ = ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ, (ಶ್ರುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ) (ಶ್ರೀ ಹರಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಜೀವನಾದಿ ಹೇತುತ್ವವಿರುವಾಗ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗುವುದು, ಹೇಗೆಂದರೆ) ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಅಸ್ಯಾಪಿ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಕೂಡ, ಹರಿಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರೇರಕಃ = ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ, (ಶ್ರುತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ).

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಿಂದಿನ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವಾಡಿದ್ದು ಕೂಡಬಹುದು. ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೇನೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಜೀವನಜೇಷ್ಠಗಳ ಕಾರಣತ್ವವೇ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. ಅದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿದ್ದರೆ.

ಜೀವನಾದಿಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೂಡಲಾರವು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೇನೇ ಜೀವನಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ತೋರುತ್ತದೆ. (2) ಅಥವಾ 'ಯದ್ದೇವಾನ್ ಪ್ರಾಣಯೋ ನವ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಚೇಷ್ಟೆಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿ ಎಂದು ಯಾವುದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪ್ರಾಣನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ಭೋಗಕಾರಣತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಆ ಎರಡೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ, ಯುಕ್ತಿಸಂವಾದದಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವಿಷಯಕವೇ ಆಗಿದೆ. ಎಂದು ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಜೀವನ ಹೇತುತ್ವವೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿಯಾನುಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜೀವನಹೇತುತ್ವವೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮಾಧೀನವೇ ಆಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಿರವಧಿಕವಾದ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ವಾಕ್ಯಶೇಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವ ಲಿಂಗವು ಸರ್ವಥಾ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮಹಾಯೋಗ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ.

ಸಾರಾಂಶಃ—

ಸ. ರ. ವಿ— (1) “ತದ್ವೈ ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣೋ ಅಭವಃ | ಮಹಾನ್ ಭೋಗಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ | ಭುಜಃ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಃ | ಯದ್ದೇವಾನ್ ಪ್ರಾಣಯೋ ನವ” || ಎಂದು. ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ವಾಯುಪರವೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನವದೇವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೃಷೀಕೇಶನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಗಳು ಅನ್ಯಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾಧೀನವೆಂದು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆ ಲಿಂಗವು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— “ಕತರಃ ಸ ಆತ್ಮಾ ಯೇನ ವಾ ಪಶ್ಯತಿ | ಯೇನ ವಾ ತ್ಯಣೋತಿ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳಿಂದಲೂ, ‘ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚವೃತ್ತಿ ಪ್ರಾಣನು ಹೃಷೀಕೇಶನಿಂದ ಪ್ರೇರ್ಯನೆಂದು ಶ್ರುತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರೇರಕತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಣಪದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ. ಮತ್ತು ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವ ಲಿಂಗದಿಂದಲೂ ಯೋಗದಿಂದಲೂ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೨೪೬ ||

|| ಸೂ. ೨೩ || ಅಧಿ. ೯ ||

ಪ್ರಾಣಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೪ ||

‘ಜ್ಯೋತಿರ್ಹೃದಯ ಆಹಿತಂ’ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲ. ‘ವಿಮೇ ಕರ್ಣಾ ಪತಯತಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ

ಕರ್ಣಾದಿ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯ ವಿಮೂರತ್ವ ಲಿಂಗವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅವರಿಚ್ಛೆನ್ನು ವೈಭವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ.

* ಈ ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣದ ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯು ಅಗ್ನಿಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಿಶೇಷಾಂಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಧಿಕರಣವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ || ೨೪ || ಅಧಿ. ೧೦ ||

ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಗಾಯತ್ರೈಧಿಕರಣವು.

ಅಧಿವೇದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾನಾಮಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವಾದ ವೇದಮಾತೆಯಾದ ತ್ರೈವರ್ಣಿ ಕಂಗೆ ದ್ವಿಜತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ನಾಮಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ಛಂದೋಽಭಿಧಾನಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನ ತಥಾಚೇತೋಽರ್ಪಣ
ನಿಗದಾತ್ತಥಾ ಹಿ ದರ್ಶನಂ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೫ ||

‘ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಗಾಯತ್ರಿಯು, ಛಂದಃ=ಛಂದಸ್ಸು ಆಗುವುದು. ಛಂದೋಽಭಿಧಾನಾತ್ = ಗಾಯತ್ರೀಪದದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, (ಗಾಯತ್ರೀ ಶಬ್ದವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ನ ಇತಿ ಚೇತ್ = ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲವೆಂದರೆ— ನ=ಅಲ್ಲ, ತಥಾ ಹಿ ದರ್ಶನಂ=‘ಗಾಯತಿ ಚ ತ್ರಾಯತಿ ಚ’ ಎಂದು ಗಾನ ತ್ರಾಣ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗ ಬೋಧಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದೆಯೋ, ಆದಕಾರಣ, ತಥಾಚೇತೋಽರ್ಪಣ ನಿಗದಾತ್ = ಗಾನಾದಿಕರ್ತೃತ್ವಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆಗಾಗಿ ‘ಗಾಯತ್ರೀವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ- ಅಥವಾ ‘ಪರೋ ದಿವೋ ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು ಛಂದಸ್ಸೇ, ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ. ‘ಗಾಯತ್ರೀ’ ವಾ ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀರೂಪವಾದ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ— ಗಾನ ತ್ರಾಣ ಕರ್ತೃತ್ವರೂಪ ಲಿಂಗದಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನು, ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ.

“ಓಂ ಭೂತಾದಿಪಾದವ್ಯಸದೇಶೋಷಪತ್ತೇಶ್ಚೈವಂ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೨೬ ||

* ‘ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಅಧಿಕರಣ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೇ ‘ನಿತ್ಯತ್ವಾದೇವ ಶಬ್ದಸ್ಯ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂಲದಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದರು. ಆದಕಾರಣ ‘ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್’ ‘ಛಂದೋಽಭಿಧಾನಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನ’ ಎನ್ನುವವುಗಳು ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣ-ಗಾಯತ್ರೈಧಿಕರಣಗಳೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಲ್ಲ. ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವನ್ನೇ ಛಂದೋಽಭಿಧಾನಾತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿವರಿಸಿದ್ದೆಂದು ಸನ್ನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಳಿಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವು. ಛಂದೋಽಭಿಧಾನಾತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೈಧಿಕರಣವು, ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧಿಕರಣಗಳೆಂದು ನ್ಯಾಯಸುಧಾಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇವರಿಬ್ಬರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಚಂದ್ರಿಕಾದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರಾಜ ಶ್ರೀಮಚ್ಚರಣರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು.

‘ಪಾದೋಸ್ಯ ಸರ್ವಾ ಭೂತಾನಿ | ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ಯತಂ ದಿವಿ’ ಎಂದು ಭೂತಾಮೃತರೂಪಗಳಾದ ಪಾದಗಳ ವ್ಯವಹಾರವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ಅಂದರೆ — ‘ಚತುಷ್ಟದಾ ಗಾಯತ್ರೀ’ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿ ಉದಾಹೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸರ್ವಜಗತ್ತು ಒಂದು ಪಾದವು. ಆಮೃತಗಳೆನ್ನಿಸುವ, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ, ಅನಂತಾಸನ, ವೈಕುಂಠಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಮೂರು ಪಾದಗಳು, ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅದು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ.

“ಓಂ ಉಪದೇಶಭೇದಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನೋ ಭಯಸ್ತ್ರಿನ್ನಸ್ಯ
ವಿರೋಧಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೭ ||

‘ಗಾಯತ್ರೀ ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎನ್ನುವ ಪದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳಿಗೆ ‘ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ಯತಂ ದಿವಿ’ ‘ಪರೋ ದಿವಾ’ ಎಂದೂ ಉಪದಿಶ್ಯಮಾನಗಳಾದ ದ್ಯುಸ್ಥಿತ್ವ ದಿವಃ ಪರತ್ವಗಳು ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಾವ್ಯವಾದ ಒಂದು ವಸ್ತುವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಎರಡುಪ್ರಕಾರ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದರೂ, ಒಬ್ಬನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದರೂ ವಿವಕ್ಷಾಭೇದದಿಂದ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಭೂಲೋಕ, ಭುವಲೋಕ, ಸ್ವಲೋಕ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳೆಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಭುವಲೋಕದಿಂದ ಮೇಲೆ ಇದ್ದು ದೆಲೆವೂ ದ್ಯುಲೋಕವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅನಂತಾಸನ, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ, ವೈಕುಂಠಸ್ಥರೂಪಗಳು ದ್ಯುಸ್ಥಿತ್ವಗಳೆನ್ನಿಸುತ್ತವೆ. ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸ್ವಃ, ಮಹಃ, ಜನಃ, ತವಃ, ಸತ್ಯಂ ಎಂದು ಎಳು ಲೋಕಗಳೆಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಮೇರುವರ್ವತ, ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ, ಇಂದ್ರ ಸದನಗಳು ‘ಹೃದಿನ್ಯಾಂ ದ್ಯಾವುರ್ವಹಾಮೇರುರಾಕಾಶೇ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಂ | ದಿವೀಂದ್ರ ಸದನಂ ಚೈವ ತತ್ಪರೇ ತು ದಿವಃ ಪರೇ ||’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ದ್ಯು ಎನ್ನಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅದರಮೇಲೆ ಇರುವ ಅನಂತಾಸನ, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ, ವೈಕುಂಠಸ್ಥರೂಪಗಳು ದ್ಯುಪರ (ದಿವಃ ಪರ)ಗಳೆನ್ನಿಸುತ್ತವೆ. ‘ದ್ವಾತ್ವಕೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ವೈಕುಂಠಶ್ಚೋಚ್ಚ ಉಚ್ಚತೇ’ || ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ವೈಕುಂಠವು ಉನ್ನತವಾದುದು.

ಛಂದೋಗರು ‘ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ಪಠನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗಾಯತ್ರೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮವೋ? ವರ್ಣಸಮಾವೇಶರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವೋ? ಎಂದು ಸಂಶಯವು. ಗಾಯತ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಛಂದೋ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಂತ್ರವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಇದೂ ಕೂಡ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ಪರಿಹೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ, ಅಭ್ಯಧಿಕಾ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ನಿತ್ಯತ್ವಾದೇವ ಶಬ್ದಸ್ಯ ತತ್ಸ್ವಭಾವಃ ಕಥಂ ಹರೇಃ || ೨೪೭ ||

ಕಥಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಹುಲಶಬ್ದಾನಾಮನ್ಯಥಾರ್ಥತಾ |

ಇತಿ ಚೇತ್ತದ್ಧರೇರೇವ ಬಾಹುಲ್ಯಾಚ್ಛ್ರತಿಲಿಂಗಯೋಃ |

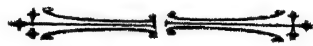
ತಾದೃಶತ್ವಾಚ್ಚ ತಚ್ಛಕ್ತೇಃ [ಬಾಹುಲ್ಯೇ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಯೋಃ] || ೨೪೮ ||

ಅ || (ಗಾನತ್ರಾಣ ಕರ್ತೃತ್ವ ಎರಡೂ) ಕಥಂ = ಯಾವಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಹರೇಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವಾಗುವುದು? (ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಆಗಲಾರವು.) ಶಬ್ದಸ್ಯ = ಧರ್ಮಿಯಾದ ವೇದಕ್ಕೆ, ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ = ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅನಾದಿತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಏವ = ಧರ್ಮಿಗೇನೇ ನಿತ್ಯತ್ವವಿರುವಾಗ ಅದರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪರಾಧೀನತ್ವವು ಬರಲಾರದು. ತತ್ಸ್ವಭಾವಃ = ಶಬ್ದಸ್ವಭಾವವು, ಹರೇಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಆಗುವುದು? (ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಾಧೀನತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಹುಲಶಬ್ದಾನಾಂ = 'ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ | ವಾಗ್ಗೈ ಗಾಯತ್ರೀ' ಇದುವೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಅನ್ಯಾರ್ಥತಾ = ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿರುವಿಕೆಯು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ? ಇತಿ ಜೇತ್ = ಎಂದರೆ— (ಅತ್ರ ಬ್ರೂಮಃ = ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು.) ತತ್ = ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಕರಣವೂ, ಗಾಯತ್ರೀಪ್ರಕರಣವೂ ಕೂಡ, ಹರೇರೇವ = ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ. (ಗಾಯತ್ರೀಪದವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ—) ತತ್ = ಗಾಯತ್ರೀಪದವು, ಹರೇರೇವ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ವಾಚಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ತತ್ = ಗಾಯತ್ರೀಪದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು, ಹರೇರೇವ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ, ಇತರವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವೇ. ಮತ್ತು ದಿವಃಪರತ್ವವೂ, ದಿವ್ಯಸಿದ್ಧಿತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಏವಕ್ಷಾಭೇದದಿಂದ, ಹರೇರೇವ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಯೋಃ = 'ತತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ | ಯದ್ವೈತದ್ವೈಹ್ಮ | ಯ ಏತಾ ಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೋಪನಿಷದಂ ವೇದ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಗಾನತ್ರಾಣ ಕರ್ತೃತ್ವ, ಭೂತಾದಿಪಾದವತ್ವ, ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ, ಇತ್ಯಾದಿ ಲಿಂಗಗಳೂ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಬಾಹುಲ್ಯಾತ್ = ಬಹುಲತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮುದಾಯವೂಕೂಡ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ವಾಚಕವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಗಾಯತ್ರಿಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಗಾನತ್ರಾಣಕರ್ತೃತ್ವವು ಗಾಯತ್ರೀಸ್ವಭಾವವು. ಅದು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಎಂದರೆ—) ತಚ್ಚಕ್ಷೇಃ = ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಯಮನಶಕ್ತಿಗೆ, ತಾದೃಶತ್ವಾಚ್ಚ = ನಿತ್ಯ, ಅನಿತ್ಯ, ಸ್ವಭಾವ, ಅಸ್ವಭಾವ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವವಸ್ತು ವಿಷಯಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ (ಸರ್ವವೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವಾಗುವುದು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ (1) ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಪರತ್ವವು ಕೂಡ ಬಹುದು. ಇತರರಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವೂ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇತರರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. (2) ಯದ್ಯಪಿ ವಿವರತ್ವಾದಿಗಳು ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಆಗಂತುಕವಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಉತ್ಪತ್ತಿನಿಶಿತವುಳ್ಳ ಧರ್ಮಿಯಾದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೇನೇ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಿತಿ ನಾಶಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನತ್ವವಿದ್ದರೆ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಈಶ್ವರಾಧೀನತ್ವವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ. (3) ಆಕಾಶವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—'ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. (4) 'ಅನಾದಿರ್ವಾ ಅಯಮಾಕಾಶಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವಾದಾಗ್ಯೂ ಭೂತಪ್ರಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಅದನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಗಾಯತ್ರೀಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಗಾನತ್ರಾಣಕರ್ತೃತ್ವವು. 'ಗಾಯತಿ ಚ ತ್ರಾಯತಿ ಚ ತಸ್ಮಾದ್ಗಾಯತ್ರೀ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು. ಅದರಲ್ಲಿ ಗಾನಕರ್ತೃತ್ವವೆಂದರೆ— ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಿಕೆ. ತ್ರಾಣಕರ್ತೃತ್ವವೆಂದರೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು.

ಅವೆರಡೂ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವಾಗಲಾರವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—
 ೧ ವಿವರತ್ವಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಅನ್ಯಾಧೀನವಾಗುವುದೋ ೨ ಧ್ವನಿ
 ಯಂತೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಅನ್ಯಾಧೀನವಾಗುವುದೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಧರ್ಮಿಯಾದ
 ವೇದವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮಿಗೇನೇ ನಿತ್ಯತ್ವವಿರುವಾಗ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು
 ಪರಾಧೀನತ್ವವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು? ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನಶಕ್ತಿಯು
 ಶಬ್ದಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. (5) ಮತ್ತು ಆಕಾಶಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಲಿಂಗಗಳು ಇರುವುದ
 ರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಪರತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹುದನ್ನು (ನಿರವಕಾಶವಾದ
 ವಿಷ್ಣು ಲಿಂಗವನ್ನು) ನೋಡಲಾರೆವು. ಮತ್ತೆ 'ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ವಾಗ್ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ'
 ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ
 ಪ್ರಬಲವಾದ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೆ ಅನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಬರ
 ಬೇಕಾಗುವುದು. ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಸಮಾನವಾ
 ಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯು ಬಂದರೆ— ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರಕರಣವು ಪರಮಾತ್ಮಪರವೇ.
 ಛಂದಃಪರವಾದ ಗಾಯತ್ರೀ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿರೋಧವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಗಾಯತ್ರೀ
 ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಶಬ್ದವು
 ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ವಾಚಕವಾಗುವುದು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಗಾಯತ್ರೀಶಬ್ದವು
 ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ನಿತ್ಯ-ಅನಿತ್ಯ-ಸ್ವಭಾವ-
 ಅಸ್ವಭಾವ ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಸರ್ವವೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವೇ. ಆದುದರಿಂದ
 ಗಾಯತ್ರೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ || ೨೪೭ || ೨೪೮ || ಸೂ. || ೨೫ || ೨೬ || ೨೭ ||
 || ಅಧಿ || ೧೧ ||

ಗಾಯತ್ರೈಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಂತಿಮ ಪ್ರಾಣಾಧಿಕರಣವು

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿಪ್ರಾಪಕಗಳಾದ ಬಹು ಲಿಂಗಗಳಿಂದ
 ಯುಕ್ತವಾದ ನಾಮಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತಥಾನುಗಮಾತ್ ಓಂ” ಸೂ. || ೨೮ ||

ತಥಾ=‘ತದ್ವೈತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣೋಽಭಿವಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಣನು ಹೇಗೆ
 ಬ್ರಹ್ಮನೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಪ್ರಾಣಃ=ಐತರೇಯದಲ್ಲಿ ‘ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಶೀರ್ಷಣ್ ಶ್ರಿಯಃ
 ಶ್ರಿತಾಃ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಃ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರುತನಾದ ಪ್ರಾಣನು,
 ತತ್ತು=ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಅನುಗಮಾತ್=ಬಹುಶಬ್ದ ದೇವೋಪಾಸ್ಯತ್ವವೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರುತಿ-ಬ್ರಹ್ಮ
 ಲಿಂಗಗಳು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ.

“ಓಂ ನ ವಕ್ತುರಾತ್ಮೋಪದೇಶಾದಿತಿ ಚೇದಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧ
 ಭೂನಾ ಹ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಓಂ” ಸೂ. || ೨೯ ||

ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಅಂದರೆ, ಅವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತ ಉಪದೇಶಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಕೃಷೇ' ಎಂದು ತನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ತ್ರೀವಿಷ್ಟವಲ್ಲ, ಅಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣೋ ವ್ಯಾಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಲ್ಲಟ್ಟ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಿಗೆ 'ಪ್ರಾಣೋಽಹಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಸ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬಹುದೇಹ ಸಂಬಂಧವು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆವೇಶಬಾಹುಲ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ತ್ರೀ ವಿಷ್ಟವೇ. ಅಂತೂ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಗತನು' ಎಂದೇ ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವನು, ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲ.

ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಮಯಿ ಪ್ರಾಣಃ ತ್ವಯಿ ಪ್ರಾಣಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ದೇಶ ವಿರಬೇಕಿತ್ತು. 'ಅಹಂ ಪ್ರಾಣಃ ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಃ' ಎನ್ನುವ ನಿರ್ದೇಶವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾ ಗುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

“ಓಂ ಶಾಸ್ತ್ರೈದೃಷ್ಟ್ಯಾ ತೌಪದೇಶೋ ವಾಮದೇವವತ್ ಓಂ”

ಸೂ. || ೩೦ ||

'ಪ್ರಾಣೋ ವ್ಯಾಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಇಂದ್ರಕರ್ತೃಕವಾದ ಉಪದೇಶವು ವಾಮದೇವ ಕರ್ತೃಕವಾದ 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪದೇಶದಂತೆ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಭಿ ಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

“ಓಂ ಜೀವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಲಿಂಗಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನೋಪಾಸಾತ್ತ್ವೈ ವಿಧ್ಯಾದಾತ್ರಿತತ್ತ್ವದಿಹ ತದ್ಬೋಗಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೧ || ಅಧಿ. ೧೨ ||

'ತಂ ಶತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯುಭ್ಯಾಚರ್ಚತ್' ಎಂದು ಶತಾಯುಷ್ಸ್ವಿ ಮೊದಲಾದ ಜೀವಲಿಂಗ ವಿದ್ವಪ್ರಯುಕ್ತವೂ 'ತಾ ಅಹಿಂಸಂತೇ ವಾಹಮುಕ್ಥಮಸ್ತಿ ಅಹಮುಕ್ಥಮಸ್ತಿ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣ ಸಂವಾದ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಲಿಂಗವಿದ್ವಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಪ್ರಾಣನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ. ಅಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜೀವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಲಿಂಗಗಳು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ದೃಷ್ಟಿ ಯಿಂದಲೇ ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂತರುಪಾಸನಾ, ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವೋಪಾಸನಾ, ಬಹಿರುಪಾ ಸನಾ ಎಂದು ಮೂರುಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಸ ಏತಮೇವ ಸೀಮಾನಂ ವಿದಾಯೈತಯಾ ದ್ವಾರಾ ಸ್ತಾಪದ್ಯತ' 'ಸ ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮತತಮಮಪಶ್ಯತ್' 'ಏತದ್ಧಸ್ಮೈತ ದ್ವಿದ್ವಾನಾಹ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯಃ' ಎಂದೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಉಪಾಸನೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಉಪಾಸನೆಯೂ ಯುಕ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಾಗಾದರೆ 'ಅತ ಏವ ಪ್ರಾಣಃ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾಣಾಧಿಕರಣದಿಂದಲೇ ಗತಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಧಿಕರಣವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ತಾ ಏತಾಃ ಶೀರ್ಷನ್ ಶ್ರಿಯಃ ಶ್ರಿತಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಕ್ಯಾಂತರವು ವಿಸಯವಾಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಸಯವಾಕ್ಯಗಳು

ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಗಳಿಗೆ ಭೇದ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯವಸಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಅಧಿಕರಣವು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅಭ್ಯಧಿಕಾ ಶಂಕೆಯೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದ್ದರೆ ಆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಆರಂಭಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಾಧಿಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವನ್ನು ಸಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ತಾದೃಶತ್ವಾಚ್ಚ ತಚ್ಚಕ್ಷೇಃ] ಬಾಹುಲ್ಯೇ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಯೋಃ |
 ಅನ್ಯಸ್ಯ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವಮಿತಿ ತನ್ನಾತ್ರಗಸ್ಯ ಹಿ || ೨೪೯ ||
 ವಿಷ್ಣೋರೇವ ತು ಲಿಂಗಾನಿ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನಿ ತು ಸರ್ವಶಃ |
 ಪ್ರಾಣಸಂವಾದ ಪೂರ್ವಾಣಿ ಮುಖ್ಯತೋ ಜೀವಗಾನಿ ಚ || ೨೫೦ ||
 ಅಭ್ಯಾಚ್ಚ ತವರ್ಷಾಣಿ ಪ್ರಾಣವಂಶತ್ವಮಿತ್ಯಪಿ |
 ತಸ್ಮಾದನ್ಯತ್ರಗೈಶ್ಚ ಬ್ಧೈರುಕ್ತನ್ಯಾಯೈಃ ಸಮಂತತಃ || ೨೫೧ ||
 ಏಕೋ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ಭಣ್ಣತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |
 ವಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪೇಣ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ || ೨೫೨ ||
 ಅಥವಾ ಪಂಚಮೂರ್ತಿಃ ಸಃ ಪ್ರೋಕ್ತೋಽಧಿಕರಣಂ ಪ್ರತಿ |
 ಪ್ರತಿಸೂತ್ರಂ ಪ್ರತಿಸದಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಮಥಾಪಿ ವಾ || ೨೫೩ ||
 ತೈಸ್ತೈರ್ಯುಕ್ತಶ್ರುತಿನ್ಯಾಯವಿಶೇಷೈರ್ಯೋಗ್ಯತಾ ಯಥಾ |
 ಬೃಹತ್ತಂತ್ರಪ್ರಮಾಣೇನ ಬಹ್ವರ್ಥಮಪಿ ಸಂಗ್ರಹಾತ್ || ೨೫೪ ||
 ಉಚ್ಯತೇ ನರಬುದ್ಧೀನಾಮಪಿ ಕಿಂ ಚಿದ್ಗ್ರಹಾರ್ಥತಃ |
 ಗ್ರಂಥೋಽಯಮಪಿ ಬಹ್ವರ್ಥೋಬಾಷ್ಯಂ ಚಾತ್ಯರ್ಥವಿಸ್ತರಂ || ೨೫೫ ||
 ಬಹುಜ್ಞಾ ಏವ ಜಾನಂತಿ ವಿಶೇಷೇಣಾರ್ಥಮೇತಯೋಃ |
 ತಸ್ಮಾನ್ಮಹಾಗುಣೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನಾಮ್ನಾಮಪುನರುಕ್ತಿತಃ || ೨೫೬ ||
 ಸೂ. ೨೮ || ೨೯ || ೩೦ || ೩೦ || || ಅಧಿ. ೧೨ ||

ಅ || ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಯೋಃ = ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಶ್ರುತಿ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ, ಬಾಹುಲ್ಯೇ = ಅತ್ಯಧಿಕವಿರುವಾಗ, ಅನ್ಯಸ್ಯ = ವಿಷ್ಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ, ಮುಖ್ಯ ವಾಚ್ಯತ್ವಂ = ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಶಂಕಾಬಂದರಿ, ತತ್ = ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವವು, ನ = ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (ಮತ್ತೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ, ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವೂ, ಪರಮೇಶ್ವರನ ಲಿಂಗ ಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.) ಅಥವಾ, ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಯೋಃ = ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳಿಗೆ, ಬಾಹುಲ್ಯೇ = ಅಧಿಕವಿರುವಾಗ, ಅನ್ಯಸ್ಯ = ವಿಷ್ಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ, ಮುಖ್ಯ ವಾಚ್ಯತ್ವಂ = ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವವು, (ಯಾವುದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ) ತತ್ = ಪ್ರಾಣಶಬ್ದ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವವು, ನ = ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅತ್ರ ಗಸ್ಯ = ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ವಿಷ್ಣೋರೇವ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ, ಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನಿ ತು = ಪ್ರಾಣ

ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಪ್ರತೀತಗಳಾದ, ಪ್ರಾಣಸಂವಾದ ಪೂರ್ವಾಣಿ=ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಂವಾದವೇ ಮೊದಲಾಗಿರತಕ್ಕ, ಪ್ರಾಣವಂಶತ್ವಮಿತ್ಯಪಿ = 'ಪ್ರಾಣೋ ವಂಶಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಕುಂತು ಆಶ್ರಯತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ, ಸರ್ವಶಃ=ಎಲ್ಲಾ, ಲಿಂಗಾನಿ ತು=ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಗಳು, ಜೀವಗಾನಿ=ಜೀವರಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕ, ಅಭ್ಯಾಚ್ಛೇದವರ್ಷಾಣಿ='ತಂ ಯಚ್ಛೇತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚ್ಛೇತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನೂರುವರ್ಷವರ್ಯಂತ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಇರೋಣ ಅಂದರೆ ಶತಾಯುಷ್ಷು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಲಿಂಗಗಳೂ, ಮುಖ್ಯತಃ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, (ಕೂಡುತ್ತವೋ, ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ವಿಷಯಕ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳು ಸಾವಕಾಶಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ಇಂದ್ರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಜೀವರು ಅಲ್ಲ.) (ಪಾದಾರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ಅನ್ಯತ್ರಗೈಃ=ವಿಷ್ಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ಪರವೆಂದು ತೋರುವ, ಉಕ್ತನ್ಯಾಯೈಃ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನ್ಯಾಯವುಳ್ಳ, ಸಮಂತತಃ=ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಶಬ್ದೈಃ=ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಏಕಃ = ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನಾದ, ದೇವಃ = ಕ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ನಾರಾಯಣಃ=ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನು, ಭಣ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ರ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸಂಶಯಃ=ಸಂದೇಹವು, ನ=ಇಲ್ಲ. (ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಈಗ ಹೇಳಿದಷ್ಟೇ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿವೆಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪೇಣ=ವಾಸುದೇವ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದ, ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಃ=ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಎನ್ನುವ ನಾಲ್ಕುಮೂರ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಶಃ=ಎಲ್ಲಾ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಥವಾ ಪಂಚಮೂರ್ತಿಃ=ನಾರಾಯಣ, ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಎನ್ನುವ ಐದು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಸಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರತ್ಯಧಿಕರಣಂ=ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಾ=ಅಥವಾ, ಪ್ರತಿ ಸೂತ್ರಂ=ಪ್ರತಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಥಾಪಿ=ಅಥವಾ, ಪ್ರತಿಪದಂ=ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಂ=ಎಲ್ಲಾ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರೋಕ್ತಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ತೈದ್ವೈಃ=ಆವಾವ, ಅಂದರೆ, ಆಯಾಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, ಯುಕ್ತಿಶ್ರುತಿನ್ಯಾಯವಿಶೇಷೈಃ=ಲಿಂಗ ಶ್ರುತಿಸಮಾಖ್ಯಾರೂಪವ್ಯಾವರ್ತಕಗಳಿಂದ (ಭೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು) (ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಃ ಪಂಚಮೂರ್ತಿಃ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕುಮೂರ್ತಿಯಾಗಲೀ, ನಾರಾಯಣಾದಿ ಐದು ಮೂರ್ತಿಯಾಗಲೀ ಎಂದೂ, ಪ್ರತ್ಯಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಪ್ರತಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಪ್ರತಿಪದಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಎಂದೂ ವಸ್ತು ವಿಕಲ್ಪವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಯೋಗ್ಯತಾಯಥಾ=(ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಗಳೂ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಪುರುಷರಿಗೆ)ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಪುರುಷರ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ವಿಕಲ್ಪವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಇಂತಹ ಅಲಂಕಾರವಾದ ಅರ್ಥವದೆ ಎನ್ನುವುದು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ—) ಬೃಹತ್ತಂತ್ರಪ್ರಮಾಣೇನ = ಬೃಹತ್ತಂತ್ರ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, (ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಇಂತಹ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಬಹ್ವರ್ಥಮಪಿ=ಸೂತ್ರಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ನರಬುದ್ಧೀನಾಮಪಿ=ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವಂಗೂ ಕೂಡ, ಕಿಂಚಿತ್ ಗ್ರಹಾರ್ಥತಃ = ಸ್ವಲ್ಪಸೂತ್ರಾರ್ಥಜ್ಞಾನರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸಂಗ್ರಹಾತ್=ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ, ಉಚ್ಯತೇ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಪಿ = ಸಂಪೂರ್ಣಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡದೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಆಯಂ ಗ್ರಂಥಃ =

ಈ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗ್ರಂಥವೂ, ಬಹುರ್ಥಃ=ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು. ಭಾಷ್ಯಂ ಚ=ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯವಾದರೂ, ಅತ್ಯರ್ಥವಿಸ್ತರಂ=ಹೆಚ್ಚು ಅರ್ಥದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳದ್ದು, ಏತಯೋಃ=ಈ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಭಾಷ್ಯಗಳ, ಅರ್ಥಂ = ಅರ್ಥವನ್ನು, ಬಹುಜ್ಞಾ ಏವ = ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದವರೇ, ವಿಶೇಷೇಣ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ, ಜಾನಂತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ನಾಮ್ನಾಂ=ನಾಮಗಳಿಗೆ, ಅಪುನ ರುಕ್ತಿತಃ=(ಯೌಗಿಕತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ) ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಮಹಾಗುಣಃ=ಅನಂತಾನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪೂರ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ವಾಕ್ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಇತರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಬ್ದಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕ ಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಬಾಹುಲ್ಯವಿದೆಯೆಂದಾಶ್ರಯಿಸಿ ಗಾಯತ್ರೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಪ್ರಧಾನಗಳಾದ ಚಕ್ಷು ರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವು ಪ್ರಧಾನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಾಣನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುವ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳು ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇಂದ್ರನಾಗಲೀ, ಜೀವನಾಗಲೀ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾಗಲೀ ಇವರು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯರೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಹಸ್ತರೂಪ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವವಿದೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯಫಲಾಶ್ರಯತ್ವವಿದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮೈೞೇ' ಎಂದು ಇಂದ್ರಶ್ರುತಿಯಿದೆ. 'ತಾ ಆಹಿಂಸಂತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಗಳಿಂದ ಕಲಹವು, ದೇಹಪಾತಉತ್ಥಾನಕಾರಣಗಳಾದ ದೇಹದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣಪ್ರವೇಶಗಳು ಪ್ರಾಣಸಂವಾದವೂ ಹೀಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಲಿಂಗಗಳೂ ಇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ತಂ ಶತಂ ವರ್ಷಾ ಣ್ಯಭ್ಯರ್ಚತ' ಎಂದು ಶತಾಯುಷ್ಷಮೊದಲಾದ ಜೀವಲಿಂಗಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇಂದ್ರಾದಿವಿಷಯಕಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇರುವಾಗ ಇತರರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ವಿದ್ದವ್ರಯುಕ್ತವೂ ದೇವೋಪಾಸ್ಯತ್ವ, ದೇವೋಪದೇಶ್ಯತ್ವ, ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವ, ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲಸ್ಥತ್ವ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಲಿಂಗ ಗಳು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಯುಕ್ತವು. ಇಂದ್ರಾದಿವಿಷಯಕ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಆಯಾಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲಿ 'ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟಾಂತೂಪದೇಶೋ ವಾಮದೇವವತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಾವಕಾಶಗಳಾಗಿವೆ. (ಐತ.ಉ. ಪು. ೩೪೭).

ಸಾರಾಂಶಃ—

ಸ. ರ. ನಿ— (1) ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. * 'ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಶೀರ್ಷನ್ಶ್ರಿಯಃ ತ್ರಿತಾಃ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಕ್ಯಾಣಃ' (ಐತ. ಉ.

* ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಾದಿಕ್ಯಭಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ವಿವರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಪು. ೩೪೭) ಎಂದು. ಯಾವ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಬಾಹುಲ್ಯನ್ವಯದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣು ವೆಂದು ಹೇಳಿಯದೋ ಅದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದೋಡಗೂಡಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾಗಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವು ತೋರುತ್ತದೆ. 'ತಾ ಅಹಿಂಸಂತಾಹಮುಕ್ಥಮಸ್ತುಹಮುಕ್ಥಮಸ್ತೀತಿ ತಾ ಅಬ್ರುವನ್ | ಹಂತಾಸ್ಮಾ ಚ್ಛರೀರಾದುತ್ತಾ ಮಾನು | ತದ್ಯಸ್ತಿನ್ನ ತ್ವಾಂತ ಇದಂ ಶರೀರಂ ಪತ್ಯುತಿ ತದುಕ್ಥಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ' || (ಐತ. ಉ. ಪು. ೩೪೭. ೩೪೮). ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಜಗಳವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಅಥ ಹ ಪ್ರಾಣಾ ಅಹಂ ಶ್ರೇಯಸಿ ವ್ಯೂದಿರೇ' ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಗಳನಾಡಿಕೊಂಡರು, ಎಂದು ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. (2) ಮತ್ತು 'ಪ್ರಾಣ ಉದಕ್ರಾಮತ್ ತತ್ಪ್ರಾಣೇ ಉತ್ಕ್ರಾಂತೇಽಪದ್ಯತ | ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತತ್ಪ್ರಾಣೇ ಪ್ರಪನ್ನ ಉದತಿಷ್ಠತ್' (ಐತ. ಉ. ಪು. ೩೪೮) ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಗಮನ ಪ್ರವೇಶಗಳಿಂದ ಶರೀರನಿಷಾತ ಶರೀರೋತ್ಥಾನಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಲಿಂಗವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. (3) ಹಾಗೆಯೇ ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಲಿಂಗವೇ ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾಣೋ ವಂಶ ಇತಿ ಸ್ಥವಿರಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ತದ್ಯಥಾ ಶಾಲಾವಂಶೇ ಸರ್ವೇ ಅನ್ಯೇ ವಂಶಾಃ ಸಮಾ ಹಿತಾಃ ಸ್ಯುರೇವನೇತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಣೇಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ನಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಶರೀರಂ ಸರ್ವಮಾತ್ಮಾ ಸಮಾಹಿತಃ' ಎಂದು(ಐತ. ಉ. ಪು. ೬೫೬). (4) ಜೀವಸಹಿತವಾದ ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯಾಧಾರತ್ವವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೇನೇ ಎಂದು ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. 'ತಾನ್ ವರಿಹಃ ಪ್ರಾಣ ಉವಾಚ | ನಾ ನೋಹಮಾಪದ್ಯಥಾಹಮೇವೈತತ್ತ್ವಂ ಚಢಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರವಿಭಜ್ಯೇತದ್ವಾಣಮವಷ್ಟಭ್ಯವಿಧಾರಯಾಮಿ' ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ 'ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ' (ಷಟ್ಪತ್ನ. ಉ. ಪು. ೨೧೨. ೨೧೩. ೨೧೪). ಎಂದು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವ ಜಗತ್ತು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಆಗಬೇಕು. (5) ಆಥವಾ ಜೀವನೇ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾ ಚರ್ಚತ್ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ವ ತದಭ್ಯಾಚರ್ಚತ್ ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ತಂ ಶತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚರ್ಚತ್ ತಸ್ಮಾಚ್ಛತಂ ವರ್ಷಾಣಿ ಪುರುಷಾಯುಷೋ ಭವಂತಿ' (ಐತ. ಉ. ಪು. ೩೯೦) ಎಂದು ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶತಾಯುಷ್ಪಲಿಂಗದಿಂದ ಜೀವನೇ ಪ್ರಾಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಶತಾಯು ವೈ ಪುರುಷಃ ಶತವೀರ್ಯಃ ಶತೇಂದ್ರಿಯಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ನೂರು ವರ್ಷ ಆಯುಷ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (6) ಆಥವಾ ಇಂದ್ರನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಾಗಬಹುದು. ಆವನಿಗೂ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಮಿಂದ್ರ ಉವಾಚ | ಋಷೇ ಪ್ರಿಯಂ ವೈ ಮೇ ಧಾನೋಪಾಗಾಃ | ವರಂ ತೇ ದದಾಮಿ | ಸಹೋವಾಚ | ತ್ವಾನೇವ ಜಾನೀಯಾಂ' ಎಂದು. ತಮಿಂದ್ರ ಉವಾಚ | ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಅಹ ಮಸ್ತೀತಿ | (ಐತ. ಉ. ಪು. ೪೧೦.) ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಬಂದರೆ—

ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅನುಗತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಸರ್ವಂ ಹೀದಂ ಪ್ರಾಣೇನಾವೃತಂ | ಸ ವಿಷೋಽಸುಃ | ಸ ಏಷ ಪ್ರಾಣಃ | ಸ ಏಷ ಭೂತಿಶ್ಚಾಭೂತಿಶ್ಚ | ತಂ ಭೂತಿರಿತಿ

ದೇವಾ ಉಪಾಸಾಂ ಚಕ್ರರೇ ತೇ ಬಭೂವುಃ (ಐತ. ಉ. ಪು. ೩೭೩) | ತಾ ನಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಸರ್ವೇ ನೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾಃ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಸ್ಪ್ರಾಣ ಏವ ಸ್ಪ್ರಾಣ ಋಚ ಇತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ (ಐತ. ಉ. ಪು. ೪೦೦) | ಅಥ ದೇವರಥಸ್ತಸ್ಯ ನಾಗುದ್ಧಿಃ | ಶ್ರೋತ್ರೇ ಪಕ್ಷಸೀ ಚಕ್ಷುಷೀ ಯುಕ್ತೇ ಮನಃ ಸಂಗ್ರಹೀತಾ ತದಯಂ ಸ್ಪ್ರಾಣೋಽಧಿಷ್ಠತಿ (ಐತ. ಉ. ಪು. ೫೩೩) ಎಂದು. (7) ಸರ್ವದೇವೋಪಾಸ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲಿಂಗಗಳೆಂದು ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. “ಅಂತರ್ಬಹಿಶ್ಚ ತತ್ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಹ್ಯ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಥಿತಃ” | “ಮಧ್ಯೇ ವಾಮನಮಾಸೀನಂ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಉಪಾಸತೇ” | (ಕಾಠ. ಉ. ಪು. ೭೭) ಸರ್ವೇ ನೇದಾ ಯತ್ರದಮಾಮನಂತಿ | (ಕಾಠ. ಉ. ಪು. ೪೮.) ಅತ್ಮಾನಂ ರಥಿನಂ ವಿದ್ಧಿ ಶರೀರಂ ರಥಮೇವ ಚ | (ಕಾಠ. ಉ. ಪು. ೫೭) ತಂ ಪ್ರಹದಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಪ್ರಾಪದ್ಯತ | ಬ್ರಹ್ಮೇಮಂ ಪುರುಷಂ (ಐತ. ಉ. ಪು. ೩೪೭) ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು “ತಸ್ಯ ವಾಕ್ತಂತಿರ್ನಾ ಮಾನಿ ದಾಮಾನಿ ತಸ್ಯೇದಂ ವಾಚಾ ತಂತ್ಯಾ ನಾಮಭಿದಾರ್ತಮುಭಿಃ ಸರ್ವಂ ಸಿತಂ” (ಐತ. ಉ. ಪು. ೩೬೦) ಎಂದು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವು ಪರಮಾತ್ಮ ಪರವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು “ಅಥಾಶೋ ವಿಭೂತ ಯೋಽಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ತಸ್ಯ ವಾಚಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ” (ಐತ. ಉ. ಪು. ೩೬೭) ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವು ಪರಮಾತ್ಮಪರವಾಗಿದೆ. (8) (ಇಂದ್ರಿಯಾಧಾರತ್ವಮೊದಲಾದುದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವ್ಯಾಪಾರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, “ಯಃ ಸ್ಪ್ರಾಣಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ” ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕದೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (9) ಶತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚರ್ತ ಎಂದು ಜೀವಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ‘ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಷ್ಟವಾಕ್ಯದಿಂದ ಆ ಲಿಂಗವು ಜೀವಾಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕವೇ. (10) ‘ಸ್ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಆಹಮಸ್ಮಿ’ ಎನ್ನುವುದು ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ‘ಸ್ಪ್ರಾಣಸ್ತು ಸ್ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸ್ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ | ಸ ಏತೇನ ರೂಪೇಣ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋಽಸ್ಮಿ’ ಎನ್ನುವ ಶಿಷ್ಟವಾಕ್ಯದಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯವು ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುವಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕವೇ. (11) ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪಾದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ‘ತತ್ತನ್ನಾನೋಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೈಶ್ಚ ಹೇತುತಃ | ನ ಕ್ವಾಪಿ ಕಿಂಚಿನ್ನಾಮಾಸ್ತಿ ತಮೃತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ | ಎಂದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಹ್ಲಾದನೂ ಹೇಳಿರುವನು. ‘ಸರ್ವಗತ್ವಾದನಂತಸ್ಯ ಸ ಏವಾಹ ಮಿತಿ ಸ್ಥಿತಃ | ಎಂದು. ಜೀವನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸರ್ವಗತ್ವಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡತಕ್ಕ ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಜ್ಞಾನರೂಪ ವರವನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಾ ನೆನ್ನುವುದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಇಂದ್ರನ ವಚನವು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿಷಯಕವೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಸಿದ್ಧ ವಾಯಿತು.

‘ತಸ್ಮಾದನ್ಯತ್ರೈಶ್ವರ್ಯೈಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ‘ಆನಂದಮಯೋಭ್ಯಾಸಾತ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಾರಾಯಣ, ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಎನ್ನುವ ಐದುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯಾಗಲಿ, ವಾಸುದೇವ ಮೊದಲಾದ

ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಾಗಲೀ ಪ್ರತಿ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಮ ದಿಂದಲೂ, ನಿರ್ವಚನಬಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (12) ಏಕಾಯನ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ 'ಹಿಂ ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವಃ ಆತ್ಮಾನ್ಯಕ್ತಂ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಧಾನಂ ನಿತ್ಯಮನಂತಂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಾಸುದೇವಾದಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮ ವಿಭಾಗವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿದೆ. 'ಅದ್ಯತೇತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಮಾದನ್ಮಂ ತದುಚ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನ ಭೇದದಿಂದ ಅರ್ಥಭೇದವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (13) ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೆ ಪಂಚಾ ವಯವಗಳ ಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪದಗಳ ಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಪದಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷರಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ, ವ್ಯಂಜನ, ಸಂಧಿ, ಸಂಧಾನಗಳನ್ನುವ ಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಚತುರ್ವ್ಯೂಹಾದಿ ವಿಷಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ವ್ಯೂಹಾದಿ ವಿಷಯತ್ವವು ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ತಾವಾ ವಿತಾಶ್ಚ ತಸ್ರಶ್ಚತುರ್ಧಾ' | (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೦೭) 'ಅಥಾತಃ ಸಂಹಿತಾಯಾ ಉಪನಿಷದಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ | ಪಂಚಸ್ವಧಿಕರಣೇಷು' || (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೦೦) ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (14) ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಇಂತಹ ಅರ್ಥವು ಬೃಹತ್ತಂತ್ರಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಆ ಅರ್ಥವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಭಾಷ್ಯಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾ ನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಗಾಂಭೀರ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬಹುಜ್ಞರಿಗೇನೇ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿಖಿಲ ವೇದವಿಚಾರಕವಾದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅನಂತಧಾ' ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವುಳ್ಳ ಅನಂತ ಶಬ್ದ ಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಅನಂತ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಸಿದ್ಧ ವಾಯಿತು.

ತಥಾಚ ೧ ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತನ್ನ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯವೂ, ೨ ಅಂತಸ್ಥತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನಗಳೆಂದೂ, ೩ ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಸ್ವಭಾವವೂ ಈಶಾಧೀನವೆಂದೂ, ೪ ಪ್ರಾಣಾ ಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜೀವನ ಹೇತುತ್ವವೂ, ೫ ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನೈ ಸ್ವವತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನ ಮೂಲಕವೆಂದೂ, ೬ ಗಾಯತ್ರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವಾ ದುದೂ ಈಶಾಧೀನವೆಂದೂ, ೭ ಅಂತಿಮ ಪ್ರಾಣಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಆಯಾಯ ಶ್ರುತಿ ಲಿಂಗ ಗಳು ಆಯಾಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿಷಯಕಗಳೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಈಪ್ರಕಾರ ಸಮಸ್ತಯಾ ಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ೧ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಿಗೂ ಸಮಸ್ತಯ ವನ್ನು ಮಾಡಿದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೨೪ || ೨೫ || ೨೫೧ || ೨೫೨ || ೨೫೩ || ೨೫೪ || ೨೫೫ || ೨೫೬ || ಸೂ. || ೨೮ || ೨೯ || ೩೦ || ೩೧ || ಅಧಿ. ೧೨ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮದ್ಭ್ರೂಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ
ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ ||

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದನೇದ್ವಾದ ಸಮನ್ವಯಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಒಂದನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ನನೋ ಭಗವತೇ ತಸ್ಮೈ ವ್ಯಾಸರೂಪಾಯ ನಿಷ್ಕವೇ |
ಯತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪರಂ ಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ನಿಬುಧಾದಿಭಿಃ ||
ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಖ್ಯಾನ್ ಗುರೂನ್ನಿದ್ಯಾದಿನಾಕರಾನ್ |
ವಂದೇ ಕುದೃಷ್ಟಿದುರ್ಬೋಧ ವ್ಯಾಸಸಿದ್ಧಾಂತದೀಪಕಾನ್ ||
ಶಬ್ದಾಃ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿದೈವಾಧಿಭೂತಾಧ್ಯಾತ್ಮಗೋಚರಾಃ |
ಸಸೂಕ್ತಾ ಅಧಿವೇದಸ್ಥಾಃ ಸಲಿಂಗಾಶ್ಚಾತ್ರ ಚಿಂತಿತಾಃ ||
ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪೂರ್ಣಪ್ರಮತಿ ಭಗವತ್ಪಾದಸುಕೃತೇ-
ರನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸ್ಯ ಪ್ರಗುಣಜಯತೀರ್ಥಾಖ್ಯ ಯತಿನಾ |
ಕೃತಾಯಾಂ ಟೀಕಾಯಾಂ ವಿಷಮಪದವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿವೃತಾವಯಂ
ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಚರಣಃ ಪರ್ಯವಸಿತಃ ||
ತಂ ತ್ರಿನಾರಾಯಣಾಖ್ಯೇನ ಭಾಷಯಾ ಸುಧಿಯಾಂ ಮುದೇ |
ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾಸುಧಾಸಾರಃ ಕೀರ್ತಿತಃ ಕೃಪಯಾ ಗುರೋಃ ||
ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಟೀಕಾ ಸನ್ನಾಹಯರತ್ನಾವಳೀ ಶುಭಾ |
ಪುರಾತನೀ ಪರಾ ಸ್ಯಾಪಿ ಶ್ಲಾಘಿತಾ ನಯಚಂದ್ರಿಕಾ ||
ತಯೋರ್ವಿಶೇಷೋಽಪ್ಯತ್ಯೇವ ಸಂಗೃಹೀತಃ ಪ್ರಯತ್ನತಃ |
ಗ್ರಂಥೋಽಯಂ ಭಾತು ಮಣಿವಲ್ಲೋಕೇ ಕೃಷ್ಣೇ ನಿವೇದಿತಃ ||

|| ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ೧ನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಎರಡನೇ ಪಾದವು.

ಸರ್ವಗತತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

ಓಂ || ಸುಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಭಯಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಪರೇಷಾಂ ಚ ಪ್ರಕಾಶಕಂ |
ಭಜತಾಮಿಷ್ಟದಂ ನ್ಯಾಸಚಿಂತಾಮಣಿಮಹಂ ಭಜೇ ||
ವೇದಭೇದ ವಿವಿಧೋರುಸುಶಾಖಂ
ಬೋಧಪೂರ್ವಕಗುಣಾತ್ಮಫಲೇತಂ |
ಆದರೇಣ ಭಜತಾಂ ಫಲದಂ ಶ್ರೀ
ಮೋದತೀರ್ಥ ಸುರಭೂರಹಮಿಡೇ ||
ಯೈರ್ಲಿಂಗೈಃ ಸಾಧಿತಃ ಪೂರ್ವಂ ನಾಮ್ನಾಂ ವಿಷ್ಣೌ ಸಮನ್ವಯಃ |
ತೇಷಾಮಿಹೋಚ್ಯತೇ ಲಿಂಗಜಾತೀಯಾನಾಂ ಸಮನ್ವಯಃ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭನುಮದ್ಭೀಮ ಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ೧ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಬಲದಿಂದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ೨ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಾಂತರ ಪರವಾಗಿ ತೋರುವ ಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ೧ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ೨ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾ ೨ನೇ ಪಾದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪಾದಭೇದವೂ, ತನ್ನಲ್ಲಿ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಾನಾಂ ಶಬ್ದಾನಾಂ ವೃತ್ತಿನಾರಾಯಣೇ ಪರೇ ||
ಚಿಂತ್ಯತೇ [ಸರ್ವಗತ್ವಂ ತು ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರವಿಚಾರ್ಯತೇ] || ೧ ||

ಅ || ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಾನಾಂ = ಲಿಂಗಂ ಆತ್ಮೇವಾತ್ಮಾ ಯೇಷಾಂ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅವಯವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಧರ್ಮವು ಸ್ವಾಮಿಯಂತೆ ಇರತಕ್ಕುದು ಅಂದರೆ, ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವು, ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೋ ಅವುಗಳು ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಗಳು, ಅಂತಹ, ಶಬ್ದಾನಾಂ = ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಪರೇ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ನಾರಾಯಣೇ = ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ, ವೃತ್ತಿಃ = ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು, ಚಿಂತ್ಯತೇ = ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಹಾಗಾದರೆ 'ಯಚ್ಛಬ್ದಾ ಯೋಗವೃತ್ತಯಃ' ಎಂದು ಅಣುಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಯೌಗಿಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ೧ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯಮಾಡಿದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಗಳೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ನಾಮ ಲಿಂಗ ವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾದಿಗಳಂತೆ ಆಪಾತಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಸಿದ್ಧಾಂತ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಯೌಗಿಕಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಆಪಾತತಃ ರೂಢಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು ನಾಮಾತ್ಮಕಗಳೆಂದೂ, ಆಪಾತತಃ ಯೌಗಿಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಲಿಂಗಾತ್ಮಕಗಳೆಂದೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಾದ ಭೇದವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ || ೧ ||

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರಾನಸ್ಥಿತತ್ವರೂಪವಾದ ಭಾವಾಖ್ಯವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

* “ಓಂ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋಪದೇಶಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೧ ||

‘ಏತಂ ಹ್ಯೇವ ಬಹ್ವುಚಾ ಮಹತ್ಯುಕ್ತೇನಿಾನಾಂಸಂತೇ | ಏತಮಗ್ನಾವಧ್ವಯಂವಃ ಏತಂ ಮಹಾವ್ರತೇ ಛಂದೋಗಾಃ ಏತಮಸ್ಯಾಮೇತಂ ದಿವಿ’ (ಐತ. ಉ. ಪು. ೬೬೩. ೬೬೪. ೬೬೫.) ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಅದಿತ್ಯನಾಗಲೀ, ಜೀವನಾಗಲೀ ಅಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವನ್ನು ‘ಏತಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ’ ಎಂದು ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ.

ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜೀಯರು “ಮನೋಮಯಃ ಸ್ವಾಣ ಶರೀರೋ ಭಾರೂಪಃ” ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮನೋಮಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಉಪಾಸ್ಯನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಅಧಿಕರಣವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಆಯುಕ್ತವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || [ಚಿಂತಿತೇ] ಸರ್ವಗತ್ವಂ ತು ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರವಿಚಾರ್ಯತೇ |

ತತ್ರ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತತ್ತಚ್ಛಕ್ತಿಪ್ರಬೋಧಕಃ ||

ದೂರತೋಽಪ್ಯತಿ ಶಕ್ತಃ ಸ ಲೀಲಯಾ ಕೇವಲಂ ಪ್ರಭುಃ |

ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ [ಕರ್ಮಕರ್ತೃರೂಪಗರ್ವತೋ ಭಿದಾ] || ೨ ||

* ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರೆ ನಾವು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಇನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವಾಚಕರ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಉಳಿದ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪಾರ್ಥಸಹಿತವಾಗಿ () ಈ ಅವರಕ ಚಿಹ್ನೆಯೊಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇವೆ.

ಅ || ಯದ್ಯಪಿ, ಸಃ ಪ್ರಭುಃ=ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು, ದೂರತೋಽಪಿ= ದೂರದಿಂದಲೂ, ಅಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ಶಕ್ತಿ ಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅತಿಶಕ್ತಃ=ಅತಿಸಮರ್ಥನು. (ತಥಾಽಪಿ= ಆದಾಗ್ಯೂ) ವಿಷ್ಣುಃ=ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಕೇವಲಂ ಲೀಲಯಾ=ಕೇವಲ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ, ತತ್ರ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತಃ=ಪೃಥಿವೀಮೊದಲಾದ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ, ತತ್ತಚ್ಛಕ್ತಿ ಪ್ರಬೋಧಕಃ=ಆಯಾಯ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ=ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಸರ್ವಗತತ್ವಂ ತು=‘ಏತಮಸ್ಯಾಮೇತಂ ದಿವಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ವಗತತ್ವವೇ, (ಈ ವಾದದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಥಮಂ= ಮೊದಲು (೧ನೇ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಪ್ರವಿಚಾರ್ಯತೇ=ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಮನೋಮಯನು ಇತ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಉಪಾಸ್ಯನೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಕಾಮತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಪರಮೇಶ್ವರ ಧರ್ಮಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುವುದ ರಿಂದ ಸಂದೇಹಾದಿಗಳೇ ಕೊಡಲಾರವು.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ—(1) “ಏತಂ ಹ್ಯೇವ ಬಹ್ವುಚಾ ಮಹತ್ಯುಕ್ತೇ ವಿನಾಶಾಂ ಸಂತೇ | ಏತಮಗ್ನಿವಧ್ವಯೇವ ಏತಂ ಮಹಾವ್ರತೇ ಭಂದೋಗಾ ಏತಮಸ್ಯಾ ಮೇತಂ ದಿವಿ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಸರ್ವಗತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. (2) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಹೊರಗೇನೇ ಇದ್ದು ಜಗತ್ತನ್ನು ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಾದಾಗ್ಯೂ ಲೀಲೆಯಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು, ಸರ್ವ ಶಕ್ತ್ಯುದ್ಬೋಧಕನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಗತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ತಾವು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದೊಡನೆ ಶರೀರವು ಏಳುತ್ತದೆ, ಹೊರಟು ಹೋದೊಡನೆ ಶರೀರವು ಬೀಳುತ್ತದೆ, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾದಿಗಳ ಶಕ್ತಿಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನಗಳೆಂದು ೧ನೇ ವಾದದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ ಅದು ಆಯುಕ್ತವು. ಶ್ರೀ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಗತನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಸರ್ವ ಗತತ್ವವನ್ನು ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಏತಮಸ್ಯಾಮೇತಂ ದಿವಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದರೂ ಇತರರಿಗೆ ಸರ್ವಗತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರ್ವಗತನೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. (2) ಅಥವಾ ಆನಂದಾದಿಗಳಂತೆಯೂ, ಸ್ರಷ್ಟೃತ್ವಾದಿಗಳಂತೆಯೂ ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಉತ್ಕರ್ಷಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಗುಣವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಸರ್ವಗತತ್ವವೆಂದರೆ— ಸರ್ವಸಂಯೋಗಿತ್ವಮಾತ್ರವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಆಯಾಯ ಶಕ್ತಿಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ಇರೋಣವು; ಇದು ಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. (3) ಅಥವಾ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಗತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗತತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ತತ್ತಚ್ಛಕ್ತಿಪ್ರಬೋಧಕತ್ವವು. ಹೀಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯಭೇದವಿದೆ. (4) ಅಥವಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಧಿ ಕರಣದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—ಅಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ

ನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (5) ಅಥವಾ ಅಂತಸ್ಥತ್ವಾಧಿಕರಣದಿಂದ ಇದು ಗತಾರ್ಥವಾಗಿದೆ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—ಅಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಭೇದವಿದೆ. (6) ಅಥವಾ ಸರ್ವಗತತ್ವವೆಂದರೆ—ಸರ್ವಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಸಂಯೋಗಿತ್ವವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ—‘ಅರ್ಭಕೌಕಸ್ವಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಆಕ್ಷೇಪವೇ ಕೂಡದೆಹೋಗುವುದು. ಪರಮಮಹತ್ವರಿಮಾಣತ್ವವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ‘ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯಧಿಕರಣಗಳಿಂದ ಗತಾರ್ಥತಾ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಈ ಅಧಿಕರಣದಿಂದ ‘ತತ್ತಚ್ಛಕ್ತಿಪ್ರಬೋಧಕಃ’ ಎಂದು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರು || ೨ || ಸೂ ೧ ||

(‘ಓಂ ವಿವಕ್ಷಿತ ಗುಣೋಪಪತ್ತೇಶ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨ ||

(ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷಯಗಳಾದ ‘ಸ ಯೋಽತೋಽಶ್ರುತಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಆಶ್ರುತತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ವೃಧಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.)

(‘ಓಂ ಅನುಪಪತ್ತೇಸ್ತು ನ ಶಾರೀರಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩ ||

(ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಶರೀರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನಾಗಲೀ ಜೀವನಾಗಲೀ ಸರ್ವತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು ಆಗಲಾರನು.)

“ಓಂ ಕರ್ಮಕರ್ತೃವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೪ ||

‘ಆತ್ಮಾನಂ ಪರಸ್ಮೈ ಶಂಸತಿ’ ಎಂದು ಶಂಸನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗತನಾದ ಆತ್ಮನು ಕರ್ಮನೆಂದೂ, ಜೀವನು ಕರ್ತನು (ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯನು) ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಜೀವನು ಸರ್ವಗತನಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳು ಒಂದಾಗಲಾರವು. ದೇವದತ್ತನು ಮರಕಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಕರ್ತನೂ, ಕರ್ಮನೂ ಒಬ್ಬನು ಆಗಲಾರನು.

(‘ಓಂ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೫ ||

ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಏತಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ’ ಎಂದು ಸಾವಧಾರಣತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಜೀವವರವಲ್ಲ.)

(‘ಓಂ ಸ್ಮೃತೇಶ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೬ ||

(ಅಹಮಾತ್ಮಾ ಗುಡಾಕೇಶ ಸರ್ವಭೂತಾಶಯಸ್ಥಿತಃ || (ಗೀ. ಅಧ್ಯಾ. ೧೦ ಶ್ಲೋ. ೨೦) ‘ಗಾಮಾವಿಶ್ಯ ಚ ಭೂತಾನಿ’ (ಗೀ. ಅಧ್ಯಾ. ೧೫ ಶ್ಲೋ. ೧೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಉಚ್ಯಮಾನನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ.)

(‘ಓಂ ಅರ್ಭಕೌಕಸ್ವಾತ್ ದ್ವೈಪದೇಶಾಚ್ಚ ನೇತಿ ಚೇನ್ನ

ನಿಚಾಯತ್ವಾದೇನಂ ವ್ಯೋಮವಚ್ಛ’ ಓಂ) || ಸೂ. ೭ ||

‘ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು’ ಎಂದು ಸರ್ವಗತನಿಗೆ ಅಲ್ಪಾಶ್ರಯತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಚಕ್ಷುರ್ಮಯತ್ವಾದಿ ಜೀವಲಿಂಗವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅದಿತ್ಯಶ್ರುತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಸರ್ವತ್ರ ಉಚ್ಯಮಾನನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಲ್ಪಾಶ್ರಯಕತ್ವ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯತ್ವಾದಿರೂಪದಿಂದ ಉಪಾಸನಾಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಏಕೈಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅವಸ್ಥಿತಿಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಭೂತಾಶಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ)

‘(ಓಂ ಸಂಭೋಗಪ್ರಾಪ್ತಿರಿತಿ ಚೇನ್ನ ವೈಶೇಷ್ಯಾತ್ ಓಂ)’ || ಸೂ. ೮ ||

(ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಾದರೆ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜೀವನಿಂದ ಸಮಾನಭೋಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶ್ರೀ ಹಂಗೆ ವಿಶೇಷ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ.)

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳು ಒಂದಾಗಲಾರವು. ದೇವದತ್ತನು ಭೇದನದಲ್ಲಿ ಕರ್ತನೂ, ಕರ್ಮನೂ ಆಗಲಾರನು. ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮಭಾವವು ಎಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇದೆಯೋ, ಇಲ್ಲವೋ? ಒಂದನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಲಾರದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅಸಿದ್ಧವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಕರ್ಮಾದಿಕ್ಷಣವಿರೋಧವು ವ್ಯಭಿಚಾರಾದರ್ಶನಸಹಕೃತವಾದ ಸಹಚಾರಾದರ್ಶನವೂ ನಿಯಾಮಕವಿದೆ ಎಂದರೆ, ಒಂದನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಗಮನಾದಿರೂಪಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯನು ಕರ್ತನು. ಪರಸಮವೇತಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯ ಫಲಶಾಲಿಯಾದುದು ಕರ್ಮವು. ಉದಾ=ದೇವದತ್ತಸಮವೇತವಾದ ಗಮನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಫಲಭೂತವಾದ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು ಗ್ರಾಮವು. ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯಫಲದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಕರ್ಮವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಗ್ರಾಮಸಂಯೋಗವಿರುವ ದೇವದತ್ತನಿಗೂ ಕರ್ಮತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ, ‘ದೇವದತ್ತಂ ಗ್ರಾಮಂ ಗಚ್ಛತಿ’ ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯತ್ಯಗರ್ಭಿತವಾದ ಕರ್ಮಫಲಕ್ಷಣವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ನಿಯತವೇ ಆಗಿದೆ, ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಯಾವ ದೇಶದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ದೇವದತ್ತನು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೋ ಆ ಅವಧಿಭೂತವಾದ ದೇಶಕ್ಕೂ ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಗಮನಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯವಾದ ವಿಭಾಗರೂಪಫಲವಿದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಕೌಶಾಂಬ್ಯಾಃ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ=ಕೌಶಾಂಬೀದೇಶದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ‘ದೇವದತ್ತಃ ಕೌಶಾಂಬೀಂ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ’ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು, ಅಂದರೆ, ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (3) ಮತ್ತು ‘ಶ್ವಸ್ತನಂ ಭೋಜನಂ ಇಚ್ಛಾಮಿ’ ನಾಳೆಯ ಭೋಜನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಇಚ್ಛಾದಿರೂಪ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಫಲವು ಅನಾಗತಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಭೋಜನಂ’ ಎಂದು ಕರ್ಮತ್ವವು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು. ಅನಾಗತಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಫಲವೇ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಫಲವೇ ಹುಟ್ಟುವುದು ಬೇಡವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಇಚ್ಛಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಕರ್ಮಕತ್ವವೇ ವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುವ ಭೋಜನಾದಿಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. (4) ಘಟಂ ಇಚ್ಛತಿ, ಘಟಂ ಕರೋತಿ = ಘಟವನ್ನು

ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ, ಘಟವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಫಲವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಫಲವು ಜ್ಞಾತತಾ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅದನ್ನು 'ನ ಪರಿಚ್ಛೇದಕಾರ್ಯೇನ ಪ್ರಮಾಣಮಿತಿ ಚ ಪ್ರಮಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಸಾದದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. ಮತ್ತು 'ಘಟಂ ಇಚ್ಛತಿ ಘಟಂ ಕರೋತಿ ಶತ್ರುಂ ದ್ವೇಷಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳಿಂದ ಜ್ಞಾತತೆಯು ಹುಟ್ಟದಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟು ತಕ್ಕ ಫಲವು ಸಂಸ್ಕಾರವು ಮತ್ತು ಇಚ್ಛಾದ್ವೇಷಗಳು, ಇಚ್ಛಾದ್ವೇಷಗಳಿಂದ ಕೃತಿರೂಪವಾದ ಫಲವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಕೃತಿಯಿಂದ ಧರ್ಮಾಧರ್ಮರೂಪಫಲವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳು ಜೀವನಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವುವು. ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುತಕ್ಕ ಫಲವು ವ್ಯವಹಾರವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅಭಿಲಾಷನರೂಪವ್ಯವಹಾರವೂ, ಹಾನಾದಿಬುದ್ಧಿರೂಪವ್ಯವಹಾರವೂ ಕರ್ತೃನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು. ಸ್ವೀಕಾರ ಪರಿತ್ಯಾಗಾದಿರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಉಪೇಕ್ಷಣೀಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯಫಲಶಾಲಿತ್ವಂ ಕರ್ಮತ್ವಂ ಎನ್ನುವ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಮತ್ತೆ ಕ್ರಿಯಾವಿಷಯತ್ವವು ಕರ್ಮತ್ವವು, ಕ್ರಿಯಾಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಕರ್ತೃತ್ವವು, ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾನುಬಂಧಿಯಾದ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷಣಾನುಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಸಮನೇತಕ್ರಿಯಾಫಲಶಾಲಿಯಾದುದು ಕರ್ಮವು ಎನ್ನುವ ಕರ್ಮಲಕ್ಷಣವಿರೋಧದಿಂದ ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ನಿಯತವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ತಂಡುಲಾಃ ಸ್ವಯಮೇವ ಪಚ್ಯಂತೇ=ತಂಡುಲಗಳು ತಾನೇ ಬೇಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಟಂ ಸ್ವಯಮೇವ = ಇಟ್ಟಿಗೆಯು ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೇನೇ ಒಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಯೋಗವು ದುರ್ಲಭವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ— ಕರ್ಮಕಾರಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮದಂತೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಕರ್ತೃ, ದುರ್ಲಭವಾಗುವುದು. ತಥಾ ಚ 'ಕರ್ಮವತ್ಕರ್ಮಣಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ=(ಪಾಣಿನಿ ಸೂ. ಅಧ್ಯಾ. ೩. ಪಾ. ೧. ಸೂ. ೩.) ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಗೇನೇ ಕರ್ಮತ್ವವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಪರಸಮನೇತಕ್ರಿಯಾಫಲಶಾಲಿತ್ವರೂಪವಾದ ಕರ್ಮತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದರ ವಿರೋಧದಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ನಿಯತವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಏಕೈಕ ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. (5) ಮತ್ತು ಕಾಂಸ್ಯಪಾತ್ರಾಭುಂಕ್ಷೇ=ಕಂಚೀಪಾತ್ರದಿಂದ ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಕಾಂಸ್ಯಪಾತ್ರಾಂ ಭುಂಕ್ಷೇ=ಕಂಚೀಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಇದುವೊಂದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ದೃಷ್ಟಗೊಳಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರಣಕಾರಕದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣರೂಪವಾದ ಕಾರಕಾಂತರಕ್ಕೆ ಸಮಾವೇಶವು ಕಂಡದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳಿಗೂ ಸಮಾವೇಶವು ಬರಲಿ. ವಿರೋಧವೇನಿದೆ?

(6) ಹಾಗಾದರೆ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಭಿಚಾರವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ವ್ಯಭಿಚಾರಾದರ್ಶನದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಸಹಚಾರದರ್ಶನವು ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ದರ್ಶನಾದರ್ಶನಮಾತ್ರವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಕೊಡಲಾರದು ಎಂದು 'ಸಹ ದರ್ಶನಮಾಪ್ರೇಣ ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿರವಸೀಯತೇ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. (7)

ಮತ್ತು ವ್ಯಭಿಚಾರಾದರ್ಶನವೂ ಇಲ್ಲ. ಮಾಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ=ನನ್ನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೇನೇ ಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಕರ್ಮಕರ್ತೃತ್ವವೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. 'ಮಾಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ' ಎನ್ನುವ ಆತ್ಮಕರ್ತೃಕಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವಾದ ಈ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (8) ೧ ಹಾಗಾದರೆ ಆತ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಸಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಆತ್ಮನು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಮೇಯನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಹೇಳಿ ಕೂಡದು. 'ಮಾಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ' ಎನ್ನುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಆಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ಎಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಭಾವವೋ ಅಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಮಾಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ೨ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಭಾವಕ್ಕೆ ಭೇದವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕರ್ಮಕರ್ತೃವ್ಯಪದೇಶವು ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಭಾವವು ಭೇದ ವ್ಯಾಪ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ 'ಕರ್ಮಕರ್ತೃವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ' ಎಂದು ಹೇತುವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || [ಇತಿ ಜ್ಞಾಹಯಿತುಂ] ಕರ್ಮಕರ್ತೃೋರುತ್ಸರ್ಗತೋ ಭಿದಾ |

ಅಭೇದೋಽಪಿ ವಿಶೇಷೇ ಸ್ಯಾದ್ಬಲೀ ಸೋಽಪ್ಯನಪೋದಿತಃ || ೩ ||

ಅ || ಕರ್ಮಕರ್ತೃಃ = ಕರ್ಮ-ಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ, ಉತ್ಸರ್ಗತಃ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಅಂದರೆ, ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಭಿದಾ=ಭೇದವು, (ನಿಯತವು) ಅಂದರೆ ಯಾವುಗಳು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವು, ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಪವಾದ ನಿಯತವು. (ಇದರಿಂದ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ಪಂಹೃತಗಳಾದವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ವಿಶೇಷೇ= (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭೇದವು ನಿಯತವಾಗಿ ಯದೋ ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ತನ್ನ ವಿಸಯವನ್ನು ಉತ್ಸರ್ಗವಿಸಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ವ್ಯವಚ್ಛೇದಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ವಿಶೇಷಃ = ಅಪವಾದವು.) ಅಪವಾದವಿರುವಾಗ, ಅಭೇದೋಽಪಿ = ಅಭೇದವೂ ಕೂಡ, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಬಹುದು. (ಅಂತೂ ಮಾಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ=ನನ್ನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುತ್ತವೆ.) ಸೋಽಪಿ=ಉತ್ಸರ್ಗವೂ ಕೂಡ, ಅನಪೋದಿತಃ= ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಬಲೀ=ತನ್ನ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. (ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಪವಾದವಿಲ್ಲ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಸರ್ವಗತನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಆತ್ಮಾನಂ ಪರಸ್ಮೈ ಶಂಸತಿ' ಎನ್ನುವ ಶಂಸನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಜೀವನು ಕರ್ತನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಭಾವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಭಾವಕ್ಕೆ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿಯತವು. 'ತದಾತ್ಮಾನ ಮೇವಾವೇತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಭಾವವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ನಾಕೃಶೇಷದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವದರ್ಶನ-ಸರ್ವಶ್ರವಣಾದಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವದೆ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ

ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಾದ 'ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ಹಂಯಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಭಾವವು ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಆಪಾದಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. (2) ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ಥಿತಿ ರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವು.

ನ. ಚ. ವಿ—(1) 'ಅಹಂ ಮಾಂ ಜಾನಾಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಭೇದವು ಬರುವುದು ಸಾಪವಾದ ನಿಯತವಾದ ಭೇದವೂ ಕೂಡ ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಲಿಷ್ಠವಾಗುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಏಕಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತಗಳಾದ ಯಾವ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆ. ಆದರೆ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕವು. ಅಂದರೆ, ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿಯತವು. ಅಂದರೆ, ಕ್ವಚಿತ್ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಕೋಚ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (2) ಅಪವಾದವಿದ್ದರೆ ಅಭೇದವೂ ಇರಬಹುದು. ತಥಾಚ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಭಾವವು ಭೇದವ್ಯಾಪ್ತವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಮಾಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ' ಎನ್ನುವ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು ಎನ್ನುವ ದೋಷವು ಪರಿಹೃತವಾಯಿತು. ಅಂತೂ 'ಮಾಮಹಂ ಜಾನಾಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುತ್ತವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (3) ಉತ್ಸರ್ಗವೂ ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತನ್ನ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದು, ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ೨ನೇ ದೋಷವೂ (ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕರ್ಮಕರ್ತೃವ್ಯಪದೇಶವು ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ದೋಷವೂ) ಪರಿಹೃತವಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— ನ ಹಿಂಸ್ರಾತ್ಸರ್ವಾ ಭೂತಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಲ್ಬಬಾರದೆನ್ನುವ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕವಾದ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹಿಂಸಾನಿಷೇಧವು 'ಅಗ್ನಿಷೋವಿಯಾಂ ಪಶುಮಾಲಭೇತ' = ಅಗ್ನಿಷೋವಿಯಾಂ ಪಶುವನ್ನು ಹಿಂಸಾಮಾಡಬೇಕು ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷ ವಿಧಿಯಿಂದ ಅಪೋದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕವಾದ ಈ ವಿಧಿಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕೂಲ್ಬಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪೋದಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಹಿಂಸಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ || ೩ ||

(1) ಪ್ರಥಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (೧) ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾದರೆ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವತೋಮುಖತ್ವವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯವಸಾನವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. (೨) ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಇತರಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಉಪಾಧಿಗಳನ್ನು (ಸಂಗ್ರಾಹಕಧರ್ಮಗಳನ್ನು) ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಬೇರೆ ಅಧಿಕರಣಗಳೇ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ— ೧ನೇ ಅಧಿಕರಣದ ಉಪಾಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳ ಉಪಾಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಏತದ್ಭಾವಾಭಿಧಂ ಲಿಂಗಂ ತ್ರಿಯಾಲಿಂಗೇ ತತಃ ಪರಂ |

ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಂತರಶ್ವೇತಿ ತ್ರಿಯಾಭಾವಾಖ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ||

ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯಭಾವಾಖ್ಯಂ ಶ್ರುತಿರ್ಲಿಂಗಾಧಿಕಾ ಪರಾ || ೪ ||

ಅ || ಏತತ್ = ಈ ಸರ್ವಗತತ್ವವು, ಭಾವಾಭಿಧಂ = ('ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋಪದೇಶಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಅವಸ್ಥಿತರೂಪವಾದ) ಭಾವಾಖ್ಯವಾದ (ಸತ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ) ಲಿಂಗಂ = ಲಿಂಗವು, (ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವು) ('ಏತಮಸ್ಯಾಮೇತಂ ದಿವಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಸ್ಥಲ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತವಾಚಕಗಳಾದ ಎಷ್ಟು ಶಬ್ದಗಳು ಇರುತ್ತವೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉಪಲಕ್ಷಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ತತಃ = ೧ನೇ ಅಧಿಕರಣದ್ದಿಲ್ಲದೆಯಿಂದ, ಪರಂ = ಮೇಲಿನದ್ದಾದ ಅತ್ಯುತ್ಪಾದಿಕರಣ ಗುಹಾಧಿಕರಣ ಗಳಲ್ಲಿ, ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗೇ = (ಕ್ರಿಯೇ ಚ ತೇ ಲಿಂಗೇ ಚ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಅತ್ತಾ ಚರಾ ಚರಗ್ರಹಣಾತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗವೂ, 'ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಲಿಂಗವೂ (ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಅಂತರಶ್ಚೇತಿ = ಅಂತರ ಉಪಪತ್ತೇಃ ಎನ್ನುವ ಅಂತರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ, ಕ್ರಿಯಾಭಾವಾಖ್ಯಂ = ಅಂತಃಸ್ಥಿತರೂಪವಾದ, ಭಾವಸಹಿತವಾದ, ರಮಣರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಲಿಂಗವೂ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿಾ ಚೇತಿ = ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯುಧಿದೈವಾದಿಷು ತದ್ಧರ್ಮ ವ್ಯಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯುಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಕ್ರಿಯಾಭಾವಾಖ್ಯಂ = ಅಂತಃಸ್ಥಿತ ಸಹಿತವಾದ, ನಿಯಮನ ರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗವೂ, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ = ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಕ್ಕೋ ಧರ್ಮೋಕ್ತಃ ಎನ್ನುವ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ, ಅಭಾವಾಖ್ಯಂ = ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ರೂಪವಾದ ಅಭಾವಾತ್ಮಕಲಿಂಗವು, (ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ) ವರಾ = ಮೇಲಿನದ್ದಾದ 'ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಾಧಾರಣ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಾತ್' ಎನ್ನುವ ವೈಶ್ವಾನರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವಾದದ್ದು, ಲಿಂಗಾ ಧಿಕಾ = (ಲಿಂಗಾನಿ ಅಧಿಕಾನಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಾನಿ ಯಯಾ ಸಾ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಲಿಂಗಗಳು ಅಧಿಕಗಳಾಗಿರುವ ಅಂದರೆ ಪಾಚಕತ್ವವೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಶ್ರುತಿಃ = ವೈಶ್ವಾನರನಾಮವು ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) ಯಾವುದು ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ ಅದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ಥಿತರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವು. (2) 'ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯಜತ ತತ್ತದತ್ತಮಧ್ರಿಯತ ಸರ್ವಂ ನಾ ಅತ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ 'ಅತ್ತಾ ಚರಾಚರಗ್ರಹಣಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸರ್ವಾದನವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗವು. (3) 'ಋತಂ ಪಿಬಂತೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾ' ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ 'ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾವಾತ್ಮಾನೌ ಹಿ ತದ್ಧರ್ಶನಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶುಭಸಾನವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದೂ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗವು. (4) 'ಯ ಏಷೋಽಂತರಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ವಿಷ ಆತ್ಮಾ ಇತಿ ಹೋನಾಚಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ 'ಅಂತರ ಉಪಪತ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷು ರಾದ್ಯಂತಃ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ರಮಣವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಕ್ರಿಯಾಭಾವಲಿಂಗವು. (5) 'ಯಃ ಪೃಥಿವೀಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯ ಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ 'ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯುಧಿದೈವಾದಿಷು' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಂತಃ ಸ್ಥಿತೃಪೇತವಾದ ನಿಯಮನವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದೂ ಕ್ರಿಯಾಭಾವ ಲಿಂಗವು. (6) 'ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ 'ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಕ್ಕೋ ಧರ್ಮೋಕ್ತಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅದೃಶ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಂತರಾ

ನೈವ್ಯಾಭಾವವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ ಅದು ಅಭಾವಾತ್ಮಕವಾದ ಲಿಂಗವು. (7) 'ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಾಧಾರಣಶಬ್ದವಿಶೇಷಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರ ಮುಪಾಸ್ತೇ ಯೇನೇದಮನ್ನಂಪಚ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಪಚನ ಮೊದಲಾದ ಬಹು ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದವು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹೇಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪಾದದಲ್ಲಿ 'ಅಂತಸ್ತದ್ಧರ್ಮೋಪದೇಶಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಲಿಂಗನಿರ್ಣಯವು ಬಹು ನಾಮಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳಿಯದ್ದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬಹುಲಿಂಗಗಳ ಸಮನ್ವಯಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಾಮವಿಚಾರವು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗ ಸಾದಾಂತರ್ಭಾವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ || ೪ || ಸೂ. ೮ || ಅಧಿ. ೧ ||

|| ಸರ್ವಗತತ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು. ||

ಅತ್ಯುತ್ಪಾದಿಕರಣವು.

ಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

“ ಓಂ ಆತ್ಮಾ ಚರಾಚರಗ್ರಹಣಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೯ ||

‘ಸರ್ವಂ ವಾ ಆತ್ಮಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಅತ್ಯುತ್ಪಾದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಅದಿತಿಯಲ್ಲ. ‘ಸರ್ವಂ’ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದ ಚೇತನಾಚೇತನಗಳನ್ನು ಅದ್ಯ (ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ) ಗಳನ್ನಾಗಿ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ.

(|| ಓಂ ಪ್ರಕರಣಾಚ್ಛೇ ಓಂ || ಸೂ. ೧೦ ||

(‘ನೈವೇಹ ಕಿಂಚನಾಗ್ರ ಆಸೀತ್’ ಇದು ಮೊದಲಾದ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಕರಣ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅತ್ಯುತ್ಪಾದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ) || ಸೂ. ೧೦ || ಅಧಿ ೨ ||

(1) ವೃತ್ತಿಕಾರರು ‘ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಚೋಭೇ ಭವತ ಓದನಃ | ಮೃತ್ಯುರ್ಯಸ್ಯೋಪಸೇಚನಂ ಕ ಇತ್ಥಾ ವೇದ ಯತ್ರ ಸಃ’ || (ಕಾರ ಉ. ಪು. ೫೧) ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯವಾಕ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ಅತ್ಯುತ್ಪಾದವಾಚ್ಯನನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿ ರುವರು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ‘ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯಜತ ತತ್ತದತ್ತಮಧ್ರಿ ಯತ’ (ಬೃ. ೩. ೨. ೧.) ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯವಾಕ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅತ್ಯುತ್ಪಾದ ವಾಚ್ಯನನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—(೧) ಆಚಾರ್ಯರು ಉದಾಹರಿಸಿದ ವಿಷಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಅತ್ತಮಧ್ರಿಯತ’ ‘ಸರ್ವಂ ವಾ ಆತ್ಮೀತಿ’ ಅತ್ತಾ ಎಂದು ಅತ್ಯುತ್ಪಾದವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿದ ವಿಷಯವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಓದನ ಉಪಸೇಚನ ಎನ್ನುವ

ಎರಡು ಪದಗಳಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (೨) ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಧಾತುವಿನ ಅನುಗತಿಯಿದೆ. ಉಪಲಕ್ಷಿತವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ಭೋಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಿತವು ಕೂಡುವಾಗ ಭೋಕ್ತೃಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅದಧಾತ್ವನುಗತಿಯಿಲ್ಲ (೩) ಮತ್ತು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಚರಾಚರಗ್ರಹಣಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವು 'ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಕಂರೋತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆ ವೃತ್ತಿಕಾರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ-ಕ್ಷತ್ರ-ಮೃತ್ಯುಪದಗಳಿಂದ ಚೇತನಾಚೇತನಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವು ಹೀಗೆ ವೃತ್ತಿಕಾರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕಿಂತ ಆಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ವಿಶೇಷವದೆ. (೪) ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರುತ್ಯನುಗಮಕ್ಕಾಗಿ 'ಸರ್ವ ಗ್ರಹಣಾತ್' ಎಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಏಕೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—'ಸರ್ವಗ್ರಹಣಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸಂಕೋಚಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದಿತಿಯೂ ಸ್ವಭೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನಪಾನಾದಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವಳು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸಂಕೋಚಮಾಡಬಾರದು. ಮತ್ತೆ 'ಸ ತಯಾ ವಾಚಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಮಹಾಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ 'ಚರಾಚರ' ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿದ್ದು. (೨) ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಗುಣಸರ್ವಸ್ವಸಿದ್ಧಯೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಲಕ್ಷಣವೂ ಲಕ್ಷ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆಂದು 'ಲಕ್ಷ್ಯ ಲಕ್ಷಣಯೋರ್ಭೇದಃ' ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ 'ಅತೋಽನಂತಗುಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ಭೇದಮಪಿ ಭಿಣ್ವತೇ' ಎನ್ನುವ ಪರ್ಯಂತ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. (೩) ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವೆಂದು ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅಂತೂ ಆ ಅದನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಶ್ರೀ ಪರ ಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಅದನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ತು ಕಥಮೇವ ಸ್ವರೂಪತಾ |

ಇತಿಚೇತ್ಸ ವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಸ್ಥಿತ(ಃ) || ೫ ||

ಅ || ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ತು = ಅದನ ಪಾನ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗಾದರೂ, ಅನಿತ್ಯತ್ವಾತ್=ನಿತ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವರೂಪತಾ=ನಿತ್ಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪತ್ವವು, ಕಥಮೇವ=ಹೇಗೆತಾನೇ ಕೂಡಬಹುದು. (ಹೇಗೂ ಕೂಡಲಾರದು.) ಇತಿ ಚೇತ್=ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— (ನ=ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿರನಲ್ಲ ಮತ್ತೆ) ಸಃ=ಈಶ್ವರಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ವಿಶೇಷೋಽಪಿ=ಧರ್ಮವೂ ಕೂಡ, ಕ್ರಿಯಾ=ಕ್ರಿಯಾರೂಪವಾದುದು, ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮನಾ=ಶಕ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸ್ಥಿರಃ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ನಿತ್ಯವಾಗಿಯದೋ, ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಥವಾ ಸರ್ವಗತತ್ವಮೊದಲಾದ ಆ ವಿಶೇಷವು ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಲ್ಲಾಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಿತ್ಯಗಳಾಗಿವೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(೧)ಪರಮೇಶ್ವರನು ನಿತ್ಯನೆಂದು 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತಃ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ತಾನು ಅನಿತ್ಯನಾದರೆ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. (೨) ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೂ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವನಾದವುಯುಕ್ತ

ಪ್ರಪಂಚವೇ ಶ್ರೀ ಹಂಗೆ ವಿನಾಶಕವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ — ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನೋ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಕೂಡಲಾರದು. ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಆ ಪ್ರಪಂಚವು ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗಾದರೂ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದು? 'ಕ್ರಿಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಾಭಿನ್ನೇ ನಿತ್ಯತ್ವಾ ನಿತ್ಯತ್ವರೂಪ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಾಧಿಕರಣತ್ವಾತ್ ಯತ್ ಯದ್ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಾಧಿಕರಣಂ ತತ್ ತನ್ನ ಯಥಾ ಘಟಪಟಾ' = ಅದನ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಇವೆರಡು ಅಭಿನ್ನಗಳಲ್ಲ. ನಿತ್ಯತ್ವ, ಅನಿತ್ಯತ್ವರೂಪ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಯಾವುದರ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಅದಲ್ಲ. ಘಟ-ಪಟಗಳಂತೆ-ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಗಳು ಇರತಕ್ಕವುಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಘಟವು ಪಟವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಪಟವು ಘಟವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಗಳಿದ್ದರೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮವತ್ಯವೂ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದಸಾಧಕವಾಗದಿದ್ದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾವದ್ದು ವ್ಯಭಾವಿಗಳಾದ ಸರ್ವಗತತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಯುಕ್ತವಾದಾಗ್ಯೂ ಅದನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಕೂಡಲಾರದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ — 'ಇತಿ ಚೇತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಹರಿಸುತ್ತಾರೆ — ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿರನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿದೆ. (3) ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಐಕ್ಯವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ 'ಅತೋಽನಂತಗುಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ಭೇದಮಪಿ ಭಣ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಹಿಮಾಂಡಲಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೂ, ಅಂದರೆ ಭಗವದ್ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಸವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈಶ್ವರ ಧರ್ಮತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ವಿಶೇಷಾ' ಎನ್ನುವ ಪದವು. 'ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಕ್ರಿಯಾ ಸ್ಥಿರಾ' ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. (4) ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿದರೆಂದ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಾಧಿಕರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು (ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇತು ವಿಲ್ಲವೆಂದು) ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಈಶ್ವರ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ಸಂಹರಣಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ? ಅಥವಾ ನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೋ? ಅಥವಾ ನಿತ್ಯತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತವೋ? ಗನೇದ್ವು (ಕ್ರಿಯೆಯು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆಂದು) ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ೧ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನಾಗಲಿ, ೨ ಅನುಮಾನವನ್ನಾಗಲಿ, ೩ ಆಗಮವನ್ನಾಗಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿ ೧ ಈಶ್ವರನೂ, ಈಶ್ವರನಕ್ರಿಯೆಯೂ ಆತೀಂದ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು ಅಶಕ್ಯವು. ೨ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅನಿತ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ೩ ಆಗಮದಿಂದಲೂ ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಆ ಆಗಮವು ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅನಿತ್ಯವು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದುದೋ? 'ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನಸೃಜತ' ಎತದ್ರೂಪವಾದುದೋ? (ಅಸೃಜತ ಎನ್ನುವ ಭೂತಾರ್ಥಕವಾದ ಲಿಂಗ ನಿಂದ ಅತೀತಕಾಲಸಂಬಂಧವು ಸರ್ಜನಕ್ರಿಯೆಗೆ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಗನೇದ್ವು ಈಶ್ವರ

ಕ್ರಿಯೆಯು ಅನಿತ್ಯವು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಆಗಮವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನೇದ್ದು ಅಂದರೆ 'ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನಸೃಜತ' ಏತದ್ರೂಪವಾದುದು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಸ ಐಕ್ಷತ ಸೋ ಕಾಮ ಯತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಆಗಮಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೂ ಆಗಮಬಲದಿಂದಲೇ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು? ಅಲ್ಲಿಯೂ ಭೂತಾರ್ಥಕವಾದ ಲಬ್ಧಿ ಇರುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರನ ಸಂಹರಣಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬಾಧಕವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ ಎನ್ನುವ ಏನೇ ಪಕ್ಷವಾಗಲಿ. (ನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬಾಧಕಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ—) ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಸರ್ವದಾ ಇರತಕ್ಕವುಗಳಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆಯು ಇರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು. ಘಟಕ್ಕೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ವಿನಾಶಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು. (5) ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಸಂಯೋಗ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೇನೇ ಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಸಂಯೋಗವಿಭಾಗಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (6) ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ೧ ಸಂಯೋಗ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ? ೨ ಇಲ್ಲವೋ? ೨ ಇಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ 'ಸಂಯೋಗ, ವಿಭಾಗಾಸಮವಾಯಿಕಾರಣಂ ಕರ್ಮ' ಎಂದು ಕರ್ಮಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾತ್ಯವೇ ವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು. ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸಂಯೋಗವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಈಶ್ವರ ಕ್ರಿಯೆಯು ತನ್ನ ಸತ್ಯದ (ಇರುವಿಕೆಯ) ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಯೋಗ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ? ೨ ಕೆಲವು ಕ್ಷಣಗಳ ವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಸಂಯೋಗ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ? ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು ಈಶ್ವರಕ್ರಿಯಾಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಇದೇ ಮೊದಲು ಎಂದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗ ವಿಶೇಷಾದಿಗಳು ಆಗುತ್ತವೆಂದು ನೀವು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ ಆ ಕ್ಷಣಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೂ ಸಂಯೋಗವಿಶೇಷಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವವು. ಕ್ರಿಯೆಯು ಆ ಕ್ಷಣಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೂ ಇದೆ. ೨ ಕೆಲವುಕ್ಷಣಗಳ ವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಈಶ್ವರ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸಂಯೋಗ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ಪೂರ್ವಕ್ಷಣಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕಿಂಚಿದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಅದರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವು ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಇಂತಹ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವು ಕೂಡಲಾರದು. ಉತ್ತರ ಸಂಯೋಗವು ಕರ್ಮ ವಿನಾಶಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವಸ್ಥಿತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂದರೆ—'ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಸ್ಥಿರಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ, ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೇ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನಿ ಸುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಕ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಸ್ಥಿರವಾದ(ನಿತ್ಯವಾದ) ಈಶ್ವರ ಕ್ರಿಯೆಯು ಯಾವಾಗ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೋ ಆಗ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (7) ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯಾ ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮನಾ=ವ್ಯಕ್ತಿ ಶಕ್ತಿರೂಪಕಾರಣದಿಂದ ವಿಶೇಷವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪತ್ವ, ಶಕ್ತಿರೂಪತ್ವಗಳೆಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ದ್ವಿರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ (ಕ್ರಿಯೆಯು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಕ್ರಿಯಾ ರೂಪವಾದವಿಶೇಷವು ಸ್ಥಿರವೆಂದು ಯುಕ್ತವು. ಶಕ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಸ್ಥೈರ್ಯವೂ, ಕದಾಚಿತ್ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಾಧಕ ಪರಿಹಾರವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ.

(8) ಹಾಗಾದರೆ ಶಕ್ತಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಯಾವುದು? ಪ್ರತೀತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು, ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತೀತಿಯು (೧) ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? (೨) ಬೇರೆಯವರಿಗೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಪ್ರತೀತಿಯು ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆಯು ಇರುವುದಾದರೆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೆಯೇ ಇರಬೇಕಿತ್ತು. ಇದು ನೋದಲಾದ ಹಿಂದಿನ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ೨ನೇದ್ದು (ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಎನ್ನುವುದು) ಕೂಡಲಾರದು. ಭಗವಂತನ ಶಕ್ತಿಯು ಅತೀಂದಿಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರರಿಗೆ ಭಗವಂತನ ಶಕ್ತಿಪ್ರತೀತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (9) ಆಗಮಾದಿಗಳಿಂದ ಪರರಿಗೆ ಭಗವಂತನ ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನ ಬರುತ್ತದೆಂದರೆ— ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನಬಂದರೂ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಪರ ಪ್ರತೀತಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ಇತರರಿಗೆ ಯಾವಾಗ ಭಗವಂತನ ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೋ ಅವಾಗಲೇ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ, ಶಕ್ತಿಪ್ರತೀತಿಯಾಗದಿದ್ದರೆ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಶಕ್ತಿಯ ಕಾರ್ಯಭೂತವಾದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಪ್ರತೀತಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರತೀತಿಯು ಆಗಲಿ, ಆಗದಿರಲಿ, ಕಾರ್ಯವಾದರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಗುವುದು. ತಥಾಜ್ಞ ಕ್ರಿಯಾರೂಪಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಪ್ರತೀತಿರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು. ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಿರುವಾಗ ಪರ ಪದಾರ್ಥಸಿದ್ಧ ಪರಪ್ರತೀತಿರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು. (10) ಅದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಅವರಣನಿವೃತ್ತಿಯು ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅವರಣವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಇತರರಿಗಾದರೂ ಈಶ್ವರನ ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇತರರನ್ನು ಕುಂತು ಅವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆನೇ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಪರರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವರಣನಿವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಇದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅದರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವ್ಯಕ್ತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಶಕ್ತಿಯ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಅನಸ್ಥಾವಿಶೇಷವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. (11) ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆಯು ಇರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯವಹಾರವಿರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪದಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ, ಶಕ್ತಿಗೆ ಯಾವಾಗ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧವು ಇದೆಯೋ ಅವಾಗಲೇ ವ್ಯವಹಾರವು ಬರುವುದು. (12) ಉತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾಗುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಶಕ್ತಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಯುಕ್ತವು. ಅಂದರೆ, ಶಕ್ತಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಕಾಲ ಸಂಬಂಧವು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (13) ಕ್ರಿಯೆಯು ನಿತ್ಯವಾದರೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಯೋಗವಿಭಾಗಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ ಅದೂ ಕೂಡ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಿಹೃತವಾಯಿತು. ಅಂದರೆ, ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತ್ಯವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳ ಶಕ್ತಿಯೇ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಕ್ತ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಯು ಸಂಯೋಗ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕುಂತು ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಕ್ರಿಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದಾವಾದಿಸಿದರೆ ಪಟಸಮಗ್ರಿಯೂ ಪಟ ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಇತರವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೇನೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಪಟವು ಹುಟ್ಟುತ್ತಲೇ ಇರ

ಬೇಕಾಗುವುದು. (14) ಹಾಗಾದರೆ ಪಟಸಾಮಗ್ರಿಯು ೧ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ಪಟವನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ? ೨ ಪಟಾಂತರವನ್ನೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪಟಪ್ರಾಗಭಾವವೂ ಪಟಸಾಮಗ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪಟವು ಹುಟ್ಟಿದಕೂಡಲೇ ಪಟಪ್ರಾಗಭಾವವು ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಟಸಾಮಗ್ರಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು ೨ನೇದ್ದೂ (ಪಟಾಂತರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ) ಕೂಡಲಾರದು. ಪೂರ್ವಪಟದಿಂದ ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಪಟಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದ ತಂತುವಿನಲ್ಲಿ ಪಟವು ಹುಟ್ಟಬೇಕು. ಆ ತಂತುವಿನಲ್ಲಿಪೂರ್ವಪಟವೇ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪಟಾಂತರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸರ್ವದಾ ಪಟವು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಆಪಾದನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ- ಇದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾರೂಪ ಸಾಮಗ್ರಿಯೂ ಆ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ? ಸಂಯೋಗಾಂತರವನ್ನೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಗಭಾವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಗ್ರಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ೨ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಪೂರ್ವ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. (15) ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸಂಯೋಗವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಯಾವುದು ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕ್ಷಣಗಳ ವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಮಾಡುತ್ತದೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ವಿರಮ್ಯವ್ಯಾವಾರವು ಕೂಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧರೂಪವಾದವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಅವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (16) ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ ಈಶ್ವರಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವಸ್ಥಿತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು, ಎಂದೂ ಅಲ್ಲ. ಆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಅನಿತ್ಯಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಬಹುದು. ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯಾದರೂ ನಿತ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. (17) ಹಾಗಾದರೆ, ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ (೧) ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೋ? (೨) ಇಲ್ಲವೋ? ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರವ್ಯವಹಾರವಾಗಲೀ ಸಂಹರಣರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲೀ ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದು? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ) ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಶಕ್ತಿ (ಕ್ರಿಯೆ) ಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಕಾಲಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಒಂದೇಯಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಹುಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯವಹಾರವಾಗಲೀ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲೀ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಅವಾಂತರ ಅನಂತ ವಿಶೇಷಗಳಿದ್ದಾವೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಲಸಂಬಂಧರೂಪವಾದುದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ದೋಷ ಬರುವುದು? ಮತ್ತೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಆಯಾಯ ಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧರೂಪವಾದುದೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ 'ಸವಿಶೇಷೋಪಿ' ಎಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಯಾವ ವಿಶೇಷವದೆಯೋ ಅದು ಅವಾಂತರ ಅನಂತ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಂಕರ್ಯವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದೂ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಪರಂಗೂ ಸರ್ವದಾ ಸಂಹಾರ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಸಂಹರಣರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಜ್ಞಾನ-ಇಚ್ಛಾ-ಪ್ರಯತ್ನರೂಪವಾದ ಸಂಹಾರಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಸಹಕಾರಿಯು ಇದ್ದರೇನೇ

ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ—ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸಹಕಾರಿಗಳೂ ನಿತ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳ ಅಧೀನಗಳಾಗಿವೆ. (18) ಹಾಗಾದರೆ, ಕೇವಲ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಂಹಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಇವುಗಳೇ, ಎಂದರೆ— ಆ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾದಿಗಳು ೧ ನಿತ್ಯವಾದ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯೋ, ೨ ಅಥವಾ ಸಂಹಾರಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ನಿತ್ಯ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳೆಯೋ. ೧ನೇದ್ದು ಕೊಡಲಾರದು. ಆದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ನಿತ್ಯೇಚ್ಛಾದಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾ (ಸಂಹಾರೇಚ್ಛಾ) ದಿಗಳಿಂದಲೇ ಸಂಹಾರಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವಾಗ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯಗಳಾದರೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಾರಾದಿಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವುವು. ಅನಿತ್ಯವಾದರೆ ಆ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾದಿಗಳ ಸಂಹಾರಕ್ಕೂ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾ (ಸಂಹಾರೇಚ್ಛಾ) ದ್ಯುಧೀನತ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆ ಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಾರೇಚ್ಛಾಧೀನತ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇತರರ ಸಂಹಾರಕ್ಕೂ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾಧೀನತ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಹೀಗೆ ದೂಷಣವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವಿಕ್ಕಲ್ಪವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ೨ನೇದ್ದು ಅಂದರೆ ಸಂಹಾರಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ನಿತ್ಯ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳು ಎನ್ನುವುದೂ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಹಾರಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೆ ಸಂಹಾರೇಚ್ಛಾದಿಗಳು, ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಹಾರಾದಿಗಳು ಹೀಗೆ ಅನೈಕ್ಯೋನ್ಮಾಶ್ರಯವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಸ್ವರೂಪಸತ್ತಾಗಿದ್ದ ಸಂಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇಚ್ಛೆಗೆ ವಿಸಯಭೂತಗಳಾದ ಸಂಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವು ಇರುತ್ತದೆ. ಇಚ್ಛಾ ವಿಸಯತ್ಯವು ಆಗಾಮಿಯಾದ ಸಂಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನೈಕ್ಯೋನ್ಮಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೂ ವಿಸಯತ್ಯವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಸತ್ಯವು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈಗ ಸಂಹಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಾವಿಯಾದ ಸಂಹಾರದಿಂದ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅದರಿಂದ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾತ್ಯವು ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಎಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ 'ಸಂಹಾರಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೆ ಸಂಹಾರೇಚ್ಛಾದಿಗಳು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನೈಕ್ಯೋನ್ಮಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಇಚ್ಛಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಾವಿಸಂಹಾರಾದಿವಿಸಯಕತ್ಯವು ಆಗಂತುಕವೋ, ಅಥವಾ ನಿತ್ಯವೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕೊಡಲಾರದು. ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಂತುಕಧರ್ಮಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಂಹಾರಾದಿ ವಿಸಯಕತ್ಯವು ನಿತ್ಯವಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಹಾರೇಚ್ಛೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸರ್ವದಾ ಸಂಹಾರಾದಿಗಳು ಆಗಬೇಕಾಗುವುವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿವ್ಯಕ್ತಿರೂಪತ್ಯವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅದಾದರೂ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇ ಆಗಿದೆ. (19) ಹಾಗಾದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪವಾದ ಸಂಹಾರಾದಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಪರರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಮಹತ್ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಸ್ಪಂದವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಸ್ಪಂದರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕ್ರಿಯೆಯು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವ ಪರರ ಪ್ರಯತ್ನವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪರಿಸ್ಪಂದರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಪರಮ ಮಹತ್ಪರಿಮಾಣವೇ ಪ್ರಮಾಣವು, ಅಂದರೆ (೧) ಈಶ್ವರನ ಪರಿಸ್ಪಂದಹೀನಃ ಪರಮ ಮಹತ್ಪರಿಮಾಣವತ್ವಾತ್=ಈಶ್ವರನು ಪರಿಸ್ಪಂದವಿಲ್ಲದಿರುವವನು,

ಪರಮಮಹತ್ವರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ, ಗಗನದಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಈಶ್ವರಃ ಪರಿಸ್ಪಂ
ವಾನ್' ಅಣುಪರಿಮಾಣವತ್ವಾತ್, ಮಧ್ಯಮಪರಿಮಾಣವತ್ವಾತ್ ಘಟಾದಿವತ್' ಈಶ್ವರನು ಪ
ಸ್ಪಂದವುಳ್ಳವನು, ಅಣುಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಮಧ್ಯಮಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನಾದು
ರಿಂದಲೂ, ಘಟಾದಿಗಳಂತೆ ಎಂದೂ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಣ
ಪರಿಮಾಣ, ಮಧ್ಯಮ ಪರಿಮಾಣಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪರಮಮಹತ್ವರಿಮಾಣವು
ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. 'ಅಣೋ ರಣೀ ಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹಿ
ಯಾನ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಅಣುತ್ವ, ಮಹತ್ವಗಳಿರಡೂ ಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ಅಣುತ್ವ
ಮಹತ್ವಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಡದೆಂದರೆ—
ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಥಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಣುತ್ವವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಬಹುದು. ಮತ್ತು
'ಅತೋ ವಿರುದ್ಧವದ್ಭೂತಮಪಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯ ತತ್ಪತಃ | ಯೋಜನೀಯಂ ಹೌ ನಾಕೃಂ
ವಿರುದ್ಧೋರ್ಲಕ್ಷಣೈರ್ಯುತಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸುವರು || ೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಶಕ್ತಿರೂಪ, ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪಗಳು. ೧ ಪರಸ್ಪರಭಿನ್ನಗಳೋ? ೨
ಅಭಿನ್ನಗಳೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯೇ ನಿತ್ಯವು, ಕ್ರಿಯೆಯಾದರೂ (ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದರೂ)
ಅನಿತ್ಯವು ಎಂದಾಯಿತು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಸರ್ವದಾ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು ಬರಬೇ
ಬೇಕಾಗುವವು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಶಕ್ತಿತಾ ವ್ಯಕ್ತಿ(ಕ್ತ)ತಾ ಚೇತಿ ವಿಶೇಷೋಽಪಿ ವಿಶೇಷವಾನ್ || ೬ ||
ಅಭಿನೋಽಪಿ ಕ್ರಿಯಾದಿತ್ವ ಸ್ವಭಾವ ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ |
ಜ್ಞಾನಂ ನಿತ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ನಿತ್ಯಾ ಬಲಂ ಶಕ್ತಿಃ ಪರಾತ್ಮನಃ || ೭ ||
ನಿತ್ಯಾನಂದೋಽವ್ಯಯಃ ಪೂರ್ಣೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರಚ್ಯುತಃ |
ಇತಿ ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಶ್ಚಾಹ ಶಕ್ತಿ ಸದ್ಭಾವ ಏವ ತು ||
ಕ್ರಿಯಾದಿ ನಿತ್ಯತಾ ಜ್ಞೇಯಾ ತದನ್ಯತ್ರ ತ್ವನಿತ್ಯತಾ |
ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವವಚನಂ [ದ್ವಿತ್ವಂ ಚೈಕಸ್ಯ ಯುಜ್ಯತೇ] || ೮ ||

ಅ || (ಶಕ್ತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅಭಿನ್ನಗಳೇ. ಸದಾ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು
ಎಂದು ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—) ಶಕ್ತಿತೇತಿ ವ್ಯಕ್ತಿತೇತಿ ಚ=ಶಕ್ತಿತ್ವ,
ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೆನ್ನುವ, ವಿಶೇಷೋಽಪಿ=ವಿಶೇಷವೂ ಕೂಡ (ಇದೆ. ಅದು ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ
ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವೆವು.) (ಆ ವಿಶೇಷವು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪ
ವಾದ ಧರ್ಮಿಯಿಂದಲೂ, ಭಿನ್ನವೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಭೇದವು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು?
ಅಂದರೆ. ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿ ಧರ್ಮಭೂತಗಳಾದ ಶಕ್ತಿತ್ವ-ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಗಳನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವ ವಿಶೇಷ
ಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಧರ್ಮಭೂತಗಳಾದ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಭೇದವು
ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು? ಧರ್ಮತ್ವವು ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ೨ ಅಭಿನ್ನವೆಂದಾದರೆ ಶಕ್ತಿಯು
ಒಂದೇ ಉಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಾರಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಬರಬೇಕಾಗು
ವುದು. ಎಂದರೆ—) ವಿಶೇಷಃ=ಶಕ್ತಿತ್ವ-ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವೋಪಪಾದಕವಾದ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ
ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾದ ವಿಶೇಷವು, ಅಭಿನೋಽಪಿ=ಅಭಿನ್ನವಾದಾಗ್ಯೂ, ವಿಶೇಷವಾನ್=ವಿಶೇಷ
ವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ಪನಿರ್ವಾಹಕವು. ಅಂತೂ ಸ್ಪನಿರ್ವಾಹಕತ್ವರೂಪ

ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದು. (ಹಾಗಾದರೆ, ಹೀಗೆಯೇ ಘಟ-ಪಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯೆಯು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬಹುದು. ಶಕ್ತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಬಹುದು. ಎಂದರೆ—ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದರೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಅಂದರೆ, ನಿರ್ಬಾಧಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದು ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಕಾದಾಚಿತ್ ಸಂಹಾರಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಇದ್ದರೆ ಅವು ಬೇರೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಘಟಾದಿಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಿತ್ಯಗಳೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಬಾಧಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯಾದರೂ ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಬಾಧಪ್ರಮಾಣವದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಕ್ರಿಯಾದಿಶ್ಚ=ಕ್ರಿಯಾ ಮೊದಲಾದುದು, ಸ್ವಭಾವ ಇತಿ=ಯಾವದ್ದು ಸ್ವಭಾವವೆಯೆಂದು, ಶ್ರುತಿಃ=ಶ್ರುತಿಯು, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. 'ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಶಕ್ತಿವಿವಿಧ್ಯೆನ ಶ್ರುತಿಯತೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೀ ಜ್ಞಾನಬಲಕ್ರಿಯಾ ಚ'= ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ-ಬಲಕ್ರಿಯಾರೂಪವಾದ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ಯಾವದ್ದು ಸ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) ಪರಾತ್ಮನಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಜ್ಞಾನಂ=ಜ್ಞಾನವು, ನಿತ್ಯಂ=ನಿತ್ಯವಾದುದು, ಕ್ರಿಯಾ=ಕ್ರಿಯೆಯು, ನಿತ್ಯಾ=ನಿತ್ಯವಾದುದು, (ಅಥವಾ ಮೊದಲಿನ ಶ್ರುತಿಯು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪಗಳೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. ಎರಡನೇದ್ದು ಸ್ವರೂಪತ್ವಕ್ಕೆ ಹೇತುಭೂತವಾದನಿತ್ಯತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು.) ಬಲಂ=ಬಲವೂ ನಿತ್ಯವಾದುದು. ಶಕ್ತಿಃ=ಶಕ್ತಿಯೂ ನಿತ್ಯವಾದುದು ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ನಿತ್ಯಾನಂದಃ=ನಿತ್ಯವಾದ ಅನಂದವುಳ್ಳನನು. ಅವ್ಯಯಃ=ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸ ವಿರಹಿತನು. ಪೂರ್ಣಃ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು. ವಿಷ್ಣುಃ=ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಅಚ್ಯುತಃ=ವಿನಾಶರಹಿತನು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಶ್ಚ=ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಯು, ಆಹ=ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. (ಹಾಗಾದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಯು ನಿತ್ಯವಾಗಲಿ, ಜೀವರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಅನಿತ್ಯವೋ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಶಕ್ತಿ ಸದ್ಭಾವ ಎವ ತು=ಶಕ್ತಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿಯಾದಿನಿತ್ಯತಾ=ಕ್ರಿಯಾ-ಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಅಥವಾ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವವು, ಜ್ಞೇಯಾ=ತಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕುದು. ಶಕ್ತಿ ಸದ್ಭಾವ ಎವ=ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ, ಸ್ವಭಾವ ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ=ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಯು, ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಶ್ಚ=ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಯೂ ಕೂಡ ಇದೆ. (ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.) ತದನ್ಯತ್ರ ತು=ಶಕ್ತಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ (ಅದಕ್ಕಿಂತಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ), ಅನಿತ್ಯತಾ=ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು, ಜ್ಞೇಯಾ=ತಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಸತ್ತತ್ವವಚನಂ=ಸತ್ತತ್ವವೆನ್ನುವ ಗ್ರಂಥದ ವಚನವು. ಅಂತೂ ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯಾದಿಗಳ ಶಕ್ತಿಯು ಎಷ್ಟು ಕಾಲಪರ್ಯಂತವಿರುತ್ತದೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲತನಕ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ತಥಾಚ ಶಕ್ತಿಯು ನಿತ್ಯವಾದರೆ ಜೀವರ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳೂ ನಿತ್ಯಗಳು. ಶಕ್ತಿಯು ಅನಿತ್ಯವಾದರೆ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳೂ ಅನಿತ್ಯಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಇತರರಾದ ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯ-ಅನಿತ್ಯ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ೧ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ೨ ನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬಾಧಕವಿದ್ದು

ಪ್ರಯುಕ್ತವೋ? ೩ ಸಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತವೋ? ಎಂದು ಮೊದಲು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿದ ಮೂರು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇ ಪಕ್ಷವು ಬಹಿರೇವ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ೨ನೇ ಪಕ್ಷವು ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ೩ನೇ ಪಕ್ಷವೂ 'ಕ್ರಿಯಾದಿಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. (2) ಸ್ವರೂಪ, ಸಹಕಾರಸಮವಧಾನ ಇವುಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಶಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಾರ್ಕಿಕಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಆವರಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೂ, ನಿತ್ಯವೂ ಎಂದು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ಉದಾಹೃತಗಳಾದ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳು, ಸತ್ತ್ವತ್ವವಚನವು, 'ಶಕ್ತಯಃ ಸರ್ವಭಾವಾನಾಮುಚಿಂತ್ಯಾ ಜ್ಞಾನಗೋಚರಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿ, ಇವುಗಳ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅನೇಕ ಬಾಧಕಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಸಾರಾಂಶಃ —

ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಅದನ ಪಾನ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಶಕ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿತ್ಯಗಳು. ಕ್ರಿಯೆಗೂ, ಶಕ್ತಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸರಸ್ವರವಾಗಿ ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಹಾರ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತಿರೂಪತ್ವವೆಂದರೆ— ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತತ್ವವು. ಕ್ರಿಯಾ, ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಅಭೇದವೂ, ನಿತ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ 'ಪರಾಸ್ಯ ಶಕ್ತಿರ್ವಿವಿಧೈವ ಶೂನ್ಯತೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೀ ಜ್ಞಾನಬಲಕ್ರಿಯಾ ಚ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು 'ಜ್ಞಾನಂ ನಿತ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ನಿತ್ಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮೈಂಗಿಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ. (3) ಶಕ್ತ್ಯನಾಶ ನಾಶಗಳಿಂದ ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ, ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಎಷ್ಟರತನಕ ಶ್ರವಣಾದಿ ಶಕ್ತಿಯು ನಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ? ಅಷ್ಟರತನಕ ಒಂದೇ ಶ್ರವಣಕ್ರಿಯಾಸ್ಥಾಯಿಯಾದುದು ಜೀವನಿಗೆ ಕದಾಚಿತ್ ಆವಿರ್ಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕದಾಚಿತ್ ತಿರೋಭೂತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಬರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಬಾಧಾರ್ಥವೇ ಬರುತ್ತದೋ, ಆಗ ಶ್ರವಣಕ್ರಿಯೆಯು ವಿನಷ್ಟವೆಂದು ಅನುಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೬ || ೭ || ೮ || ಸೂ. ೧೦ || ಅಧಿ. ೨ ||

ಅತ್ಯುತ್ಪಾದಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಗುಹಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಶುಭ ಕರ್ಮಫಲ ಭೋಗರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮಸ್ತಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾತ್ಮಾನೌ ಹಿ ತದ್ಧರ್ಶನಾತ್ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೧೧ ||

‘ಋತಂ ಪಿಬಂತೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೌ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸುಕೃತ-ಭೋಕ್ತೃಗಳು ಆತ್ಮ-ಅಂತರಾತ್ಮಾಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಿಶೇಷಣಗಳೇ. ಜೀವೇತ್ಯರರಲ್ಲ. ಹೃದಯ ಗುಹಾಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವರೂಪಲಿಂಗವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ. ಗುಹಾಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವವು, ಹಿ= ‘ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆ ರೂಪವಿಶೇಷಗಳು ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆಂದು ‘ಘರ್ವಾ ಸಮಂತಾತ್ತ್ರಿವೃತಂ ವ್ಯಾಪತುಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

“ಓಂ ವಿಶೇಷಣಾಚ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ ೧೨ || ಅಧಿ. ೪ ||

‘ಯಃ ಸೇತುರೀಜಾನಾನಾಂ ಚಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮಯತ್ನರಂ’ ಎನ್ನುವ ಏಕವಚನದಿಂದ ಸೇತುತ್ವ-ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಸುಕೃತ-ಭೋಕ್ತೃಗಳು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ, ಜೀವೇಶರಲ್ಲ.

‘ಋತಂ ಪಿಬಂತೌ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಜೀವೇತ್ಯರರನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೋ, ಅಥವಾ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೋ ಎಂದು ಸಂಶಯಬಂದರೆ ದ್ವಿವಚನವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವೇತ್ಯರರು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ನೊದಲಾದ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಈತ್ಯರನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕರ್ಮ ಫಲಭೋಗವು ಕೂಡದೇ ಹೋಗುವುದು. ಜೀವೇತ್ಯರರನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಜೀವನಿಗೆ ಕರ್ಮಫಲ ಭೋಗವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನೊಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿರುವ ಈತ್ಯರನಲ್ಲಿ ಭತ್ತಿನಯಾದಿಂದ ಔಪಚಾಂಕಪ್ರಯೋಗವು ಕೂಡುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಗುಹಾನಿಹಿತತ್ವರೂಪಲಿಂಗದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಜೀವಪರವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವೆಂದುಪಕ್ರಮಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಪಡಿಸಿರುವರು. ದ್ವಿವಚನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || [ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವವಚನಂ] ದ್ವಿತ್ವಂ ಚೈಕಸ್ಯ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಯಃ ಸೇತುರಿತಿ ಚೈಕತ್ವವಚನೇನ ವಿಶೇಷಣಾತ್ || ೬ ||

ಅ || ದ್ವಿತ್ವಂ ಚ=ಋತಂ ಪಿಬಂತೌ ಎನ್ನುವ ದ್ವಿವಚನಬೋಧ್ಯವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು, ಏಕಸ್ಯ=ಭೇದರಹಿತನಾದ ಕೇವಲ ಏಕತ್ವಾಧಾರನೂ ಆದ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ, ಯುಜ್ಯತೇ=ಆತ್ಮ ಅಂತರಾತ್ಮ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, (ಈಜಾನಾನಾಂ=ಯಾಗ ಮಾಡುವವರಿಗೆ,) ಸೇತುಃ=ಆಶ್ರಯನೋ, ಇತಿಚ=ಹೀಗೂ (ವಾಕ್ಯಶೇಷದಲ್ಲಿ) ಏಕತ್ವವಚನೇನ=ಏಕವಚನದಿಂದ, ವಿಶೇಷಣಾತ್=ವಿಶೇಷಣ (ಪರಾಮರ್ಶ)ವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ (ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪರಮೇಶ್ವರನೊಬ್ಬನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ದ್ವಿವಚನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವವನ ಹತ್ತಿರ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆಂದು

ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. ಆಗ ದ್ವಿವಚನವು ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ತನ್ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭೇದವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ದ್ವಿವಚನವು ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನುಶಾಸನ (ವ್ಯಾಕರಣಾದಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣ)ವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ 'ಋತಂ ಪಿಬಂತಾ' ಎನ್ನುವ ದ್ವಿವಚನವು ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆ ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆಭೇದದಿಂದ ಏಕತ್ವವೇ ಇರುವ ಘಟವು ದ್ರವ್ಯಾಂತರದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. (3) ದ್ರವ್ಯಾಂತರ ವಿಧುರನಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಿರೋಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವಾದರೆ—

ಸಂಸಾರಧರ್ಮವಿರಹಿತನಿಗೆ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗವು ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಭೇದವಿರಹಿತವೂ ದ್ರವ್ಯಾಂತರಶೂನ್ಯವೂ ಆದ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಆಭೇದ ಏಕತ್ವಗಳಿಂದ ಭಾವಾಭಾವರೂಪವಾದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಭಾವಾ ಭಾವರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವಧ್ಯಘಾತುಕಭಾವರೂಪವಾದ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಸಹಾವಸ್ಥಿ ತಿಯೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು 'ನಾಜಾತ ಏಕೋನ್ಯಂ ಹಂತಿ ನಾಪ್ಯನ್ಯಾಧಾರಃ' = ಒಬ್ಬನು ಹುಟ್ಟದೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯಾಧಾರನಾಗಿಯೂ ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ. ಎನ್ನುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಮೂಷಕ (ಇಲಿ) ಮಾರ್ಜಾರ (ಬೆಕ್ಕು) ಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇದ್ದೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಧ್ಯಘಾತುಕಭಾವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವರೂಪವಾದ ವಿರೋಧವಾದರೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಾವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧ ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸಹಾವಸ್ಥಾನ ರೂಪವಾದ ವಿರೋಧವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿದ್ದು ತೋರುವುದೇ ಬೀಜವು. ಅದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. 'ಋತಂ ಪಿಬಂತಾ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ದ್ವಿತ್ವಾತ್ರಯಕ್ಕೆ 'ಯಃ ಸೇತುಃ' ಎನ್ನುವ ಏಕವಚನ ದಿಂದ ವಿಶೇಷಣವದೆ. ಆಭೇದವೂ ಏಕತ್ವಾತ್ರಯತ್ವವೂ ತೋರುತ್ತದೆ.

(4) ಅದ್ವೈತಿಗಳು ದ್ವಿವಚನವಿಷಯರು, ಬುದ್ಧಿಜೀವರು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಜೀವೇಶ್ವರರು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಪಡೆಸಿರುವರು. ಅದೂ ಇದರಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ—'ತತ್ತಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ವಿವರಿಸತಕ್ಕ ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅದನ್ನೇ ವಿಸ್ತರಿಸಬೇಕು. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಜೀವೇಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವರು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಂತೆ ಆಯಿತು. ಬಾಧಕವಿದ್ದರೆ ಇದು ದೋಷವಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ದ್ವಿವಚನವು ಬಾಧಕವೆಂದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರರು ಈ ವಾಕ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ದ್ವಿವಚನರೂಪಬಾಧಕವು ಸರಿಹೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಭೇದವದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಬೋಧ್ಯವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು ಕೂಡಬಹುದೆಂದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೇನೇ ಆದ್ಭುತವಾದ ಅಚಿಂತ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ದ್ವಿತ್ವವು ಕೂಡಬಹುದು. ತಥಾಚ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉಪಕ್ರಮಾನುಗುಣ್ಯವೂ ಬರುವುದು. ಶಾಸ್ತ್ರವು ತತ್ವಾನೇದಕವೂ ಆಗುವುದು || ೯ || ಸೂ. ೧೧ || ೧೨ || ಅಧಿ. ೩ ||

|| ಗುಹಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು ||

ಅಂತರಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಒಳಗೆ ಸ್ಥಿತರೂಪವಾದ ಭಾವದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ರಮಣ ರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ಅಂತರ ಉಪಪತ್ತೇಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೩ ||

ಅಂತರಃ=‘ಯ ಏಷೋಽಂತರಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಏಷ ಆತ್ಮಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಒಳಗೆ ಇದ್ದು ರಮಿಸುವವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲ. ‘ಏತದಭಯ ಮೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅಮೃತತ್ವ-ಅಭಯತ್ವ ಲಿಂಗಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವುದರಿಂದ.

(‘ಓಂ ಸ್ಥಾನಾದಿವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೪ ||

(ಸ್ಥಾನರೂಪವಾದ ಅಕ್ಷಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ (ಅಸಂಗತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ) ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ (ಸಂಯದ್ವಾಮತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಂತರನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.)

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಭಾವರೂಪ ಲಿಂಗಸಮನ್ವಯವೆಂದು ‘ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಂತ ರಶ್ಚೇತಿ ಕ್ರಿಯಾಭಾವಾಖ್ಯಮುಚ್ಯತೇ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅದು ಆಯುಕ್ತವು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ, ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಅಂತರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡು ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಂತಃ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ರಮಣಕೃದಂತರಃ ಸ ಉದಾಹೃತಃ |

ರಮಣಂ ಚಾತ್ಮಶಬ್ದೇನಾದೇಯಂ ಮಾತೇತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ || ೧೦ ||

ಅ || ಸಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಂತಃ=ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಒಳಗೆ, ಸ್ಥಿತ್ವಾ=ಇದ್ದು, ರಮಣಕೃತ್=ಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ, ಅಂತರಃ=ಅಂತರನೆಂದು, ಉದಾಹೃತಃ=ಹೇಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. (ಹಾಗಾದರೆ, ‘ಯ ಏಷೋಽಂತರಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಏಷ ಆತ್ಮೇತಿಹೋವಾಚ್’ ಎನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣವಾಕ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿಸ್ಥನೇ ತೋರುತ್ತಾನೆ. ರಮಣಕರ್ತೃತ್ವವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದ ರಮಣಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಗೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿರುವರು ಎಂದರೆ—) ರಮಣಂ ಚ=ಅಕ್ಷಿಸ್ಥತ್ವವು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ರಮಣಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಎರಡನೇ ಚ=ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಎಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು. ಆತ್ಮಶಬ್ದೇನ=ಏಷ ಆತ್ಮಾ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಆದೇಯಂ=ಉಪಾದೇಯವಾದ ಸುಖವನ್ನೂ, ಸುಖಸಾಧನವನ್ನೂ, ಯಾತಿ=ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ, ಇತಿ=ಈ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ- ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಈ ರಮಣಕರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ‘ಅಂತಸ್ತದ್ಧರ್ಮೋಪದೇಶಾತ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ‘ಅಂತರೂಪಪತ್ತೇಃ’ ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಸೂತ್ರವೂ ಲಘುವಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಅಂತಶಬ್ದವೇ

ಉಪಪದವಾಗಿವುಳ್ಳ ಡಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಕವಾದ ರಮ್ ಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿರುವರು || ೧೦ || ಸೂ. ೧೩ || ೧೪ ||

ಪ್ರಕರಣಬಲದಿಂದಲೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಒಳಗೆ ಇರುವವನು ಪರಮೇಶ್ವರನು ಎಂದು ಉಪಸಾದಿಸುವ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಸುಖವಿಶಿಷ್ಟಾಭಿಧಾನಾದೇವ ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೫ ||

‘ವಿಶಿಷ್ಟಂ ಚ ತತ್ ಸುಖಂ ಚ, ಸುಖೇನ ವಿಶಿಷ್ಟಂ, ಸುಖೇನು ವಿಶಿಷ್ಟಂ’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಾಗಲೀ ‘ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಖಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಂ=ಸುಖವು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪೂರ್ಣವು ಎಂದು ಪೂರ್ಣತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸುಖರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಪದವು ವ್ಯರ್ಥವು. ‘ಸುಖಾಭಿಧಾನಾದೇವ’ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಸಾಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸುಖಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟಪದವು ಎಂದರೆ— ‘ಸುಖಿತ್ವಾಭಿಧಾನಾದೇವ’ ಎಂದೂ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಸೂತ್ರವೂ ಲಘುವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮತ್ತು ಸುಖಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ‘ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖಮಾತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ವಿಶಿಷ್ಟಸುಖವತ್ವಾಚ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ಚ ವಿಶಿಷ್ಟತಾ || ೧೧ ||

ಅ || ವಿಶಿಷ್ಟಸುಖವತ್ವಾಚ್ಚ = ಪೂರ್ಣತ್ವವಿಶಿಷ್ಟ ಸುಖರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (ಅಂತರನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.) ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ಚ = ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವೆಂದರೆ— ವಿಶಿಷ್ಟತಾ = ಪೂರ್ಣತ್ವವು.

ತಾ || (1) ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಖವಿಶಿಷ್ಟಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸುಖಪೂರ್ಣತ್ವವೆಂದರ್ಥವು. ಸುಖಾಭಿಧಾನಾತ್ ಎಂದಿಷ್ಟೆ ಹೇಳಿದರೆ ಸುಖವು ಜೀವನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶಿಷ್ಟವೆನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡದ್ದು ಸಾರ್ಥಕವೇ. (2) ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ವಿಶಿಷ್ಟಸುಖವತ್ವಾಚ್ಚ’ ಎನ್ನುವ ಮತುವ್ ಪ್ರಯೋಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— ಸುಖವು ಸ್ವರೂಪವಾದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷತೆಯಿಂದ ಸುಖವುಳ್ಳವನು ಆಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. (3) ಸುಖದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದಾದರೆ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ— ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವವು (ಪೂರ್ಣತ್ವವು) ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥವೇ. ‘ಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಸುಖವು ಪೂರ್ಣವು ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ || ೧೧ || ಸೂ. ೧೫ ||

(‘ಓಂ ಶ್ರುತೋಪನಿಷತ್ಕೃತಭಿಧಾನಾಚ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೬ ||

(ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಪುರುಷನಿಗೆ ‘ಸ ಏನಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಗಮಯತಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಾಯುವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಂಡು ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.)

ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಒಳಗೆ ಇರುವವನು ಈಶ್ವರನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ಅಕ್ಷಿ ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಅನವಸ್ಥಿತೇರಸಂಭವಾಚ್ಚೈ ನೇತರಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೭ || ಅಧಿ ೪ ||

ಜೀವನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಜೀವನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದರೆ ಆ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ನಿಯಾಮಕನು ಅವಶ್ಯಕನು. ಅವನಿಗೂ ಹೀಗೆ, ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುವುದು. ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಗ್ನಿಪ್ರೇರ್ಯನಾದ ಜೀವನಿಗೂ ಜೀವತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕಭಾವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಗ್ನಿಯು ಅಕ್ಷ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಥನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಯು ಬರುವುದು. ನಾವೂ ಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರು ಮಾನುಷಾದಿ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ ಪರರಿಗೆ ಅನವಸ್ಥಿತಿಯು ಅಸಂಭವವೂ ಬರುವುದಾದರೆ ನಮಗೂ ಏತಕ್ಕೆ ಬರಲಾರವು? ನಮಗೆ ಆ ದೋಷಗಳು ಬಾರದಿರುವುದಾದರೆ ಪರರಿಗೂ ಬಾರದಿರಲಿ, ಎಂದರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯೋನ್ಯ ನಿಯತಿಶ್ಚೇತನಿಯಮೇನಾನ್ಯಥಾ ಭವೇತ್ |

ಚೇತನಾನಾಂ ವಿಶೇಷೋ ಯಃ ಸ್ವಭಾವೋಽಪೀಶ್ವರಾರ್ಪಿತಃ |

ಅನ್ಯೋನ್ಯನಿಯಮೇ ತಸ್ಮಾದನವಸ್ಥಿತತ್ವಸಂಭವಾ || ೧೭ ||

ಅ || ಚೇತನಾನಾಂ = ಜೀವರಿಗೆ, ಅನ್ಯೋನ್ಯನಿಯತಿಃ = ಯಾವುದು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ನಿಯಮನವೋ ಅದು, ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವವು ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗಾದರೂ ನಿಯಮ್ಯತ್ವವು ಯಾವುದೋ ಅದು, ಈಶನಿಯಮೇ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರೇರಣೆಯು ಇದ್ದರೇನೇ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಅನವಸ್ಥಿತಿಯು ಅಸಂಭವವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರೇರಕ ಪರಂಪರೆಯಾದರೂ ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಇತರರಿಗೆ ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕಭಾವವು ಬರುವುದು.) ಅನ್ಯಥಾ = ನಿಯಾಮಕನಾದ ಈಶ್ವರನು ಇಲ್ಲವಾದರೆ, ಅನ್ಯೋನ್ಯನಿಯತಿಃ = ಪರಸ್ಪರ ನಿಯಮನವು, ನ ಭವೇತ್ = ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. (ಅನವಸ್ಥಿತ ಅಸಂಭವಗಳನ್ನು ಪಂಹಂಸತಕ್ಕ ಉಪಾಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ.)

(ಹಾಗಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವವೂ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಮ್ಯತ್ವವೂ ಎನ್ನುವ ಈ ವಿಶೇಷವು ಅವರ ಸ್ವಭಾವವೇ. ಏಕೆಂದರೆ— ‘ನಚಾಧಿಕಾರಿಕಮಪಿ ಪತನಾನುಮಾನಾತ್ತದಯೋಗಾತ್’ (ಅಧ್ಯಾ. ೩. ಪಾ. ೪ ಅಧಿ. ೬ ಸೂ. ೪೧) ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಯಮನ ನೊಡಲಾದ ಆವಾಸ ವ್ಯಾಪಾರವು ಅವರವರ ಸ್ವಭಾವವೆಂದವಗತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ‘ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಪದೇಶಾದಿತಿ ಚೇನ್ನಾಧಿಕಾರಿಕಮಂಡಲಸ್ಥೋಕ್ತೀಃ’ (ಅಧ್ಯಾ. ೪. ಪಾ. ೪ ಅಧಿ. ೯. ಸೂ. ೧೯.) ಮುಕ್ತರಾದ ತಮ್ಮಿಂದ ಅವರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ ಯಾವ ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆ

ಗಳೋ ಅವರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಅವರ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರತಕ್ಕ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮುಕ್ತರಾದ ಸರ್ವದೇವತಾಪೂಜ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದಾದವ್ರಯುಕ್ತ ಅವರವರ ಸ್ವಭಾವವೇ. ಸ್ವಭಾವವೇ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಎಂತಹುದು? ಎಂದರೆ) ಚೇತನಾನಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳ ಯಃ ವಿಶೇಷಃ=ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕತ್ವರೂಪವಾದ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೋ ಅದು, ಸ್ವಭಾವೋಪಿ=ಅವರವರ ಸ್ವಭಾವವಾದಾಗ್ಯೂ, ಈಶ್ವರಾರ್ಪಿತಃ=ಈಶ್ವರನಿಂದ ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆ. ('ನ ತದಸ್ತಿ ವಿನಾ ಯತ್ಸ್ಯಾನ್ಮಯಾ ಭೂತಂ ಚರಾಚರಂ' ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು.)

ಪರಂಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಾರ್ಕಿಕರು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನಾದಿಯಾದ ದ್ರವ್ಯತ್ವಕ್ಕೂ ಗುಣವತ್ವದ ಅಧೀನತ್ವವನ್ನೂ, ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಾಧೀನತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು ಯಾವ ಪದಾರ್ಥದ ಯಾವ ಧರ್ಮವು ಸರ್ವದಾ ಈಶ್ವರನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆ ಧರ್ಮವು ಆ ಪದಾರ್ಥದ ಸ್ವಭಾವವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಧರ್ಮವು ಕದಾಚಿತ್ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು ಸ್ವಭಾವವಲ್ಲ. ಹೀಗಾದರೆ ವ್ಯಾಹತಿಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಉಪಪನ್ನವಾಯಿತೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ಯೋನ್ಯ ನಿಯಮವೇ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೇನೇ ಪರಸ್ಪರ ನಿಯಮನವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೋ, ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೋ) ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ (ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ವಂದಿಂದ) ಅನ್ಯೋನ್ಯನಿಯಮೇ = ಪರಸ್ಪರ ನಿಯಮನವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಅನವಸ್ಥಿತೈಕಸಂಭವಂ=ಅನವಸ್ಥಿತಿ ಅಸಂಭವಗಳು (ಸೂತ್ರ ಕಾರರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು ಯುಕ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ).

ತಾ || ಅಸಂಭವಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯವಾದ, ಪ್ರವೃತ್ತಿನುಪಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಫಲವು ಅನವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಿತಗೂ, ಅಸಂಭವಕ್ಕೂ ಪ್ರಭೇದವೇನು? ಎಂದರೆ— ಅನವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತರೋತ್ತರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದೋ ಅದು ಮೂಲವು, ಅಂತಹ ಮೊದಲಿನದ್ದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಅಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಅದರೂ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವಿನಿಗಮಕವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿರೋಧವು ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನುಪಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗತಕ್ಕೇನೇ ಭೇದವು. ಉದಾ = ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಗಂಧವು ತೋರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವವನನ್ನು ಕುಂತು ವಿನಿಗಮಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನೀರಿನ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಗಂಧವು ತೋರುವದೆಂದು ಏಕೆ ಆಗಬಾರದು? || ೧೨ ||

ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವವನನ್ನು ಕುಂತು ಈ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು. ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ, ಅಕ್ಷ್ಯಾದಿಷ್ಠನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ದೋಷವೇನೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಈಶ್ವರಶ್ವೇನ್ನಿಯಂತಾ ಸ್ಯಾತ್ಸ ಏವ ಪ್ರಥಮಾಗತಃ || ೧೩ ||

ಕಿಮಿತ್ಯಪೋದ್ಯತೇ ಕಸ್ಮಾದ್ವೃಥಾವಸ್ಥಿತಿಕಲ್ಪನಾ ||

ದೋಷವತ್ಯೇವ ತಸ್ಮಾತ್ಸಾ ನೈವ ಕಾರ್ಯಾ ಕಥಂ ಚನ || ೧೪ ||

ಅ || ಈಶ್ವರಃ ನಿಯಂತಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚೇತ್ = ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ, ಆಗ, ಸ ಏವ = ಆ ಈಶ್ವರನೇ, ಪ್ರಥಮಾಗತಃ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಕ್ಷ್ಯಾ ದಿತ್ಯರಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ ಅಮೃತತ್ವಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಪ್ರತೀತನಾದವನು, ಕಿಮಿತಿ ಅಪೋದ್ಯತೇ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಕಸ್ಮಾಚ್ಚ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಈಶ್ವರನು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಾದಿಗಳು ಇವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ವೃಥಾ = ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ, ಅವಸ್ಥಿತಿ ಕಲ್ಪನಾ = ಅಗ್ನಿಯು ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅವಸ್ಥಿತಕಲ್ಪನೆಯು (ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ), ('ಯ ಏಷ ಆದಿತ್ಯೇ ಪುರುಷಃ ಸೋಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಯು, 'ಸ ಏವಾಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸವು, 'ಅಥ ಹಾಗ್ನಯಃ ಸಮೂದಿರೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹ್ವಗ್ನಿ ಶ್ರುತಿಯು ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಪ್ರಾಪಕಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರಸ್ತಗಳಾಗಿವೆ.

(ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಈಶ್ವರನು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ) ತಸ್ಮಾತ್ = ಈಶ್ವರನನ್ನು ಬಿಡಲಿಕ್ಕಾಗಿ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಾ = ಸರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ದೋಷವತ್ಯೇವ = ಶ್ರುತಹಾನಿ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನಾರೂಪದೋಷವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಕಥಂಚನ = ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ, ನೈವ ಕಾರ್ಯಾ = ಮಾಡಲೇ ಕೂಡದು (ಇದರಿಂದ ಈಶ್ವರ-ಆದಿತ್ಯಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಕಲ್ಪಕವಾದುದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಂತರನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮನೇ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಅಕ್ಷ್ಯಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತಿ ಪಾದ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುವನನ್ನು ಕುಂತು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತ್ರಕಾರರು ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. (2) ಅಥವಾ ಪ್ರತಿ ವಾದಿಯು ನಿರೀಶ್ವರನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅನವಸ್ಥಿತಿ, ಅಸಂಭವಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೆಂದು ಪೂರ್ವಗ್ರಂಥಾರ್ಥವು. ಇದು ಹೇಗೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತೆಂದರೆ— ಸರ್ವ ನಿಯಾಮಕನು ಈಶ್ವರನೆಂದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಆ ಈಶ್ವರನೇ ಉಪಪತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವನು? ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವನು? ಪ್ರಯೋಜನವೂ, ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನೇ ಮಾಡದೆ ಇರಬೇಕಿತ್ತು. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಸರ್ವಥಾ ಏನೂ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಉನ್ಮತ್ತನಂತೆ ಆತನನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷೆಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು. ಹೀಗೆಲ್ಲಾ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ನಿರೀಶ್ವರನೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಾ ರಾಂ ಶ .

ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಅಗ್ನಿಗೂ, ಆದಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಮ್ಯ-ನಿಯಾಮಕಭಾವವು ಸರಮೇಶ್ವರನ ಆಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತಕವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವನು. ಉದಾ = ದೇಶ

ಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತನಾದ ಪುರುಷನಿಗೂ, ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ನಿಯಮ್ಯ-ನಿಯಾಮಕಭಾವವು ರಾಜಾಜ್ಞಾ ನಿಮಿತ್ತಕವು. ಸುರ-ನರಾದಿರೂಪರಾದ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಮ್ಯ-ನಿಯಾಮಕಭಾವವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃತ್ರಿಮವಾಗದೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಭಗವದಧೀನವೇ. (2) ಈಶ್ವರನ ಆಜ್ಞಾಪೇಕ್ಷೆ ಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿಜೀವನು ಜೀವಾಂತರ ನಿಯಾಮಕನಾದರೆ ಅವನೂ ಜೀವನಾದ ವ್ರಯುಕ್ತ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ನಿಯಾಮಕನು, ಅವನಿಗೂ, ಮತ್ತೊಬ್ಬ ನಿಯಾಮಕನು ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವವ್ರಯುಕ್ತ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಜೀವತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕಭಾವವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು (2) ಅನವಸ್ಥಾ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವನಾದರೂ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು ಪಂತ್ಯಾಗಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರು ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ಗಳು, ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪನೆಯು ನಿಷ್ಪ್ರಮಾಣಕವೂ ವ್ಯರ್ಥವೂ ಆಗಿದೆ. 'ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಯೋಽಂತರೋ ಯಮಯತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿ ಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. 'ಸೋಹಮಸ್ಮಿ' ಎನ್ನುವುದು ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಯಾಮಿಯ ವಚನ ವೆಂದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೩ || ೧೪ || ಸೂ. ೧೭ || ಅಧಿ ೪ ||

|| ಅಂತರಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. ||

ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ಥಿತಿರೂಪವಾದ, ಭಾವಯುಕ್ತವಾದ, ನಿಯಮನಾಖ್ಯವಾದ, ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಾಧಿದೈವಾದಿಷು ತದ್ಧರ್ಮ
ವ್ಯಪದೇಶಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೮ ||

‘ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ’ ಎಂದು ಶ್ರುತನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅಲ್ಲ. ತತ್ತದಭಿನಾನಿ ಜೀವರೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ-ಅಧಿದೈವ ಅಧಿಭೂತಾದಿ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗೆ ‘ಯಂ ಪೃಥಿವೀ ನ ವೇದ ಯಃ ಪೃಥಿವೀಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯವಿವಿಧತತ್ವ ಅಂತರತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮ ಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ.

(‘ಓಂ ನ ಚ ಸ್ಕಾರ್ತಮತದ್ಧರ್ಮಾಭಿಲಾಷಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೯ ||

(ಜೀವನೂ ಸಾಂಖ್ಯಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಧಾನವೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲ. ಸಂಸಾರತ್ವ ತ್ರಿಗುಣತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಜೀವ ಪ್ರಧಾನರ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ.)

(‘ಓಂ ಶಾರೀರಶ್ಲೋಭಯೇಽಪಿ ಹಿ ಭೇದೇನೈನಮಧೀಯತೇ ಓಂ’)

|| ಸೂ. ೨೦ || ಅಧಿ || ೫ ||

(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೋಽಂತರಃ' ಎಂದು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾಯನರೂ, 'ವಿಜ್ಞಾನಾದಂತರಃ' ಎಂದು ಕಾಣ್ಯರೂ, ಈ ಜೀವನವನ್ನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ಆದಕಾರಣ ಶಾರೀರನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಕೃತಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲ.)

ಸ. ರ. ವಿ.— ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವನಿಗೆ ಕ್ಲೇಶವು ಕಂಡದರಿಂದ ಸರ್ವನಿಯಮನಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಚಿತ್ತ ವಿಕ್ಷೇಪವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕರ್ತೃತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಆಶಂಕಿಸಿ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಅಧಿಕರಣವು ಅತೀತಾಧಿಕರಣದಿಂದಲೇ ಗತಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವೆಂದರೆ ಒಳಗೆ ಇದ್ದು ನಿಯಮಿಸುವುದು. 'ಅಂತರ ಉಪಪತ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಅಂತರಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಅಂತರಃ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ 'ಅನವಸ್ಥಿತೇರಸಂಭವಾಜ್ಞ' ಎನ್ನುವ ದೂಷಣವು ಸಂಬಂಧವಾಗದೇನೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ -- ಪ್ರಮೇಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಅಧಿಕರಣದಿಂದ ನಿವರ್ತನೀಯವಾದ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ರಮಣಂ ನಾತಿಯತ್ನಸ್ಯ ವಿಕ್ಷೇಪಾದೇವ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಚೇತ್ಸರ್ವನಿಯಮೋ ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಮಾನ್ ಶಕ್ಯತೇ || ೧೫ ||

ಅ || ಅತಿಯತ್ನಸ್ಯ = ಅತ್ಯಂತಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನಿಗೆ, ವಿಕ್ಷೇಪಾದೇವ = ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವ್ಯಾಕುಲತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ರಮಣಂ = ಕ್ರೀಡೆಯು, ನ ಯುಜ್ಯತೇ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಿ ಚೇತ್ = ಎಂದರೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಉತ್ತರವು. ಯಸ್ಯ = ಯಾವ ವರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ, ಸರ್ವ ನಿಯಮಃ = ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವು ಇದೆಯೋ, ತಸ್ಯ = ಆ ವರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ, ಕಸ್ಮಾತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ರಮಣಂ = ಕ್ರೀಡೆಯು, ನ ಶಕ್ಯತೇ = ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಈ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪೂರ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಕ್ಷಯದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಕ್ರೀಡಿಸುವವನು ಅಕ್ಷಯದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಆಯುಕ್ತವು. ವ್ಯಾಪಾರಾನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅತಿಪ್ರಯತ್ನವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅತಿಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನಿಗೆ ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪವು (ಮನೋವ್ಯಾಕುಲತ್ವವು) ನಿಯತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಕುಲಚಿತ್ತನಿಗೆ ರಮಣವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕನು ರತಿ (ಕ್ರೀಡೆ) ಯುಳ್ಳವನು ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವು. ಶ್ರುತಿ ಲಿಂಗ ವ್ರಕರಣಾದಿ ನೂರಾರು ಹೇತುಗಳಿಂದಲೂ, ವ್ಯಾಹತಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. 'ಬಹುವ್ಯಾಪಾರತಾಯಾಶ್ಚ ಕ್ಲೇಶೋಽಧಿಕತರೋ ಭವೇತ್' ಎಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. (2) '೧ ಭಗವಾನ್ ನ ರಮಣಯುಕ್ತಃ ವಿಕ್ಷೇಪಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಸಮ್ಮತವತ್' ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ರಮಣದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಲ್ಲ, ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಮ್ಮತನಂತೆ, ಹೇತುವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ೨ 'ಭಗವಾನ್ ವಿಕ್ಷೇಪ

ಯುಕ್ತಃ ಅತಿಪ್ರಯತ್ನವತ್ಪಾತ್ ಸಮೃತವತ್” ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಿಶ್ವೇಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾನೆ, ಅತಿಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಸಮೃತನಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ೩ “ಭಗವಾನ್ ಅತಿಪ್ರಯತ್ನವಾನ್ ವಿಶ್ವನಿಯಮನರೂಪಮಹಾವ್ಯಾಪಾರವತ್ಪಾತ್ ಸಮೃತವತ್” ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅತ್ಯಂತಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನು ಜಗನ್ನಿಯಮನರೂಪವಾದ ಮಹಾವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಸಮೃತನಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಿದ್ಧಿಯು ಇಲ್ಲ. ಮೊದಲಿನ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತಹ ವ್ಯಾಪಾರವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ, ಪಕ್ಷಧರ್ಮ ತೆಯೂ ಇವುಗಳ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕಾಗಿ ‘ವಿಶ್ವೇಪಾದೇವ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಏವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿರುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಗೂಢಾಭಿಸಂಧಿಯಾಗಿ ‘ಇತಿ ಚೇತ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದರು ಹಿಂದಿನ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ || ೧೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಪಿಣ್ಯಾಕವನ್ನು (ಹಿಂದಿಯನ್ನು) ಬೇಡಲಿಕ್ಕೆ ಬಂದವನ ಹತ್ತಿರ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ನಿರ್ಬಂಧಿಸಿ ತೈಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದನೊಡನೆ ತೈಲದಾನವು ಹೇಗೆ ಆತನಿಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಯಿತೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇದು ಉಂಟಾಯಿತು. ಆದಿತ್ಯಾದಿ ನಿಯಾಮಕನಿಗೆ ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ರಮಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಮನಸ್ಸು ವ್ಯಾಕುಲ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಮಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಯಿತು. ಎಂದರೆ— ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸ್ವಾ (ಆ)ತ್ಮನಾ ನಿಯತಂ ವಸ್ತು ಪ್ರತೀಪಂ ಹ್ಯಾತ್ಮನೋ ಭವೇತ್ ||

ಸ್ವಾಧೀನ ಸತ್ತಾಶಕ್ತ್ಯಾದಿ ಕಥಮಾತ್ಮಪ್ರತೀಪಕಂ || ೧೬ ||

ಅ || ಯತ್ ವಸ್ತು = ಯಾವ ವಸ್ತುವು, ಸ್ವಾತ್ಮನಾ = ದೇವದತ್ತನಿಂದ, ಅನಿಯತಂ = ನಿಯತವಲ್ಲವೋ ಅಂದರೆ. ದೇವದತ್ತನ ಅನಧೀನವಾದ ಸತ್ತಾ ಪ್ರತೀತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯುಳ್ಳದ್ದೋ, ಅದೇವೇ, ಆತ್ಮನಃ = ದೇವದತ್ತನಿಗೆ, ಪ್ರತೀಪಂ = ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪಕವಾದುದು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. ಹಿ = ಹೀಗೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಜಗತ್ತಾದರೂ, ಸ್ವಾಧೀನ ಸತ್ತಾಶಕ್ತ್ಯಾದಿ = ಈಶ್ವರಾಧೀನವಾದ ಸತ್ತಾ ಶಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದುದುಳ್ಳದ್ದು. ತತ್ = ಆ ಜಗತ್ತು, ಆತ್ಮಪ್ರತೀಪಕಂ = ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪಕವಾದುದು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು. ಅಥವಾ, ವಸ್ತು = ಈ ಜಗತ್ತು, ಸ್ವಾತ್ಮನಾ = ಈಶ್ವರನಿಂದ, ಅನಿಯತಂ = ನಿಯತವಾಗದಿದ್ದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ, ಈಶ್ವರಾಧೀನ ವಾದ ಸತ್ತಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಆಗದೆ ಹೋದವಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅವಾಗಲೇ, ಆತ್ಮನಃ = ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಪ್ರತೀಪಂ ಭವೇತ್ ಹಿ = ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪಕವಾದದ್ದಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಅಂತೂ ರಾಜಾದಿ ಗಳಂತೆಯೇ ನಿಯಾಮಕತ್ವಮಾತ್ರವು ಅಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಸತ್ತಾ ಪ್ರತೀತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಪ್ರದತ್ಸವು ಅಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವೆಂದು ಕ್ರವಾಯಿತು ||

ಸಾ ರಾಂ ಶ .

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಪುರುಷರ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಆಪಾದಿಸ ಕೂಡದು. ಯಾವ ವಸ್ತುವು ಯಾರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿಯಮಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದೇವೇ ಆತನಿಗೆ

ಚಿತ್ತಾದಿ ವಿಕ್ಷೇಪಕವಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿಯದೆ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ವವನೆಂದು ಶ್ರುತನಾದ, ಸರ್ವ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಅಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನು ದಿವ್ಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೧೬ || ಸೂ. ೧೮ || ೧೯ || ೨೦ || ಅಧಿ. ೫ ||

ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಭಾವಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಕೋ ಧರ್ಮೋಕ್ತೇಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೧ ||

‘ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಗುಣ ಗಳುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಚಿತ್ರಕೃತಿ-ಅಚಿತ್ರಕೃತಿ ವಿರಿಂಚ ರುದ್ರರಲ್ಲ. ‘ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಸುಧಿಗಮ್ಯತೇ’ ಎಂದು ಪರವಿದ್ಯಾವಿಷಯತ್ವರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳಿರು ವುದರಿಂದ—

“ಓಂ ವಿಶೇಷಣ ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಭ್ಯಾಂ ಚ ನೇತರೌ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೨೨ ||

‘ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ’ ಎಂದು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಪರತಃ ಪರತ್ವರೂಪವಿಶೇಷಣ ವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಜಡಪ್ರಕೃತಿಯು ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಲ್ಲ. ‘ತಸ್ಮಾದೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ‘ಅನ್ಯಮಾತಂ’ ಎಂದೂ ವಿರಿಂಚರುದ್ರರಿಗೆ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರನದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಿಂಚರುದ್ರರು ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣ ಗಳುಳ್ಳವರು ಅಲ್ಲ.)

(“ಓಂ ರೂಪೋಪನಾಸಾಚ್ಚ ಓಂ”) || ಸೂ. ೨೩ || ಅಧಿ. ೬ ||

(‘ಯದಾ ಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಗ್ಮವರ್ಣಂ’ ಎಂದು ರುಗ್ಮವರ್ಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದಲೂ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ||)

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಜನ್ಮಾಧಿಕರಣ ದಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಅಂಗೀಕೃತ ವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅಭ್ಯಧಿಕಾಶಂಕೆಯಿಂದ ಆಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಗುಣಿಕ್ರಿಯಾದಯೋ ಭಾವಾ ಯಾದಿ ನಾ ಸ್ಯುರಭೇದಿನಃ |

ಅಭೇದೋ ಭಾವಧರ್ಮಾಣಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಯುಜ್ಯತೇ ಕಥಂ ||

ನಾಭಾವೋ ಭಾವ ಇತಿ ಚ ವಿಶೇಷಃ ಪ್ರಾಯಶೋ ಭವೇತ್ || ೧೭ ||

ಅ || ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಯಃ = ಅನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳು ಸಂಹರಣಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ, ಭಾವಾಃ = ಸರ್ವಗತತ್ವಾದಿ ಭಾವಗಳೂ, ಅನ್ಯಮಯಾದಿರೂಪಗಳೂ ಪುಷ್ಪಾದ್ಯವಯವಗಳೂ ಕೂಡ, ಯದಿ ಅಭೇದಿನಃ = ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಆಗ, ಸ್ಯುರ್ವಾ = ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಅವುಗಳು ಭಾವಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಪಪತ್ತಂತರಗಳು (ಅಂದರೆ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಗುಣಗುಣಿಭಾವಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು, ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಕೂಡಲಾಗದು, ಅಲ್ಪಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೆ ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು, ಅತಿಪ್ರಯತ್ನವಿದ್ದವನಿಗೆ ರಮಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಅನೇಕತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಅವಯವಿಗೆ ಅವಯವತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಇದುಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಪರಿಹೃತಗಳಾಗಿವೆ.) ಅಭಾವಧರ್ಮಾಣಾಂ = ಅದೃಶ್ಯತ್ವಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗಾದರೂ, ಬ್ರಹ್ಮಣಾ = ಪರಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದ, ಅಭೇದಃ = ಐಕ್ಯವು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಯುಜ್ಯತೇ = ಕೂಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಅಭೇದವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಅಭಾವಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮನು ಭಾವರೂಪನು, ಭಾವಾ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ವಿರುದ್ಧವು.) (ಈ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ವರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅಭಾವಃ = ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು, ಭಾವ ಇತಿ ಚ = ಭಾವವೆನ್ನುವುದೂ ಇವುಗಳಿಗೆ, (ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ) ವಿಶೇಷಃ = ಭೇದವು, ಪ್ರಾಯಶಃ = ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ-(1) ದೃಶ್ಯದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದುದು ಅದೃಶ್ಯವು ಅದರ ಧರ್ಮವು ಅದೃಶ್ಯತ್ವವು. ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ದೃಶ್ಯಾದ್ಯನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದೃಶ್ಯದ ಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (2) ದೃಶ್ಯಾದಿ ವಿರೋಧಿತ್ವರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ—ಸಹಾನವಸ್ಥಾನ, ವಧ್ಯಘಾತುಕಭಾವ, ಭಾವಾಭಾವರೂಪಗಳಾದ ವಿರೋಧಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ-ಬ್ರಹ್ಮನು ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ದೃಶ್ಯಘಟಾದಿಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೇನೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ತಾನೂ ದೃಶ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯಘಾತುಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಸ್ವವ್ಯಾಘಾತಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ದೃಶ್ಯಬ್ರಹ್ಮಂಭೂ ಭಾವಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಭಾವಾಭಾವರೂಪವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ತಾದಾತ್ಮ್ಯಾಭಾವರೂಪ ವಿರೋಧವು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವ ರೂಪವೇ. ತಥಾಚ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಕ್ಕೂ, ಭಾವಕ್ಕೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಐಕ್ಯಹೇಳಿದರೆ ಸರ್ವಧಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಬರಲಾರದು. ಬ್ರಹ್ಮ ನಲ್ಲಿ 'ತದಭಾವೋ ಹಿ' ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಪ್ರಾಯಶಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ಅಥವಾ ಅಭಾವಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅಭಾವವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾ ಭಾವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪ್ರಾಯಶಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. (3) ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ವೃತ್ತಿ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳದ್ದೆನೆಯಿಂದಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಇರುವುದು. ನಿತ್ಯಾನಾದಿ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (4) ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಾಗಭಾವ, ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವ, ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಗಳೆಂದು ಪ್ರಭೇದವುಳ್ಳ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವವು ೧ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನವೋ ಅಥವಾ ೨ ಅಭಿನ್ನವೋ ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವಕ್ಕೂ ಭೇದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ 'ಏನಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಅತ್ಯಂತಾ ಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಅಗೋತ್ರಂ ಅವರ್ಣಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಗೋತ್ರಾದಿ ಸಂಸರ್ಗಾಭಾವವು ಪ್ರತೀತವಾಗಿದೆ.

೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ) ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವಕ್ಕೆನೇ ಧರ್ಮ ಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರೆಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ತಥಾಚ, 'ಅಭಾವಃ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಹೀಗಾದರೆ 'ಅದ್ವೈತ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಗೋತ್ರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನೂ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಮಾಡಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳು ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳೇ. ಏಕೆಂದರೆ, ಧರ್ಮಿಗೆ ವಿನಾಶವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಭೂತಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳು ಇರುತ್ತವೋ, ಆ ಭೂತಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಖನನಾದಿಗಳಿಂದ ವಿನಾಶವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಘಟಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ. ನಷ್ಟ ಭೂತಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಾವ ಧರ್ಮಿತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮಿಸತ್ತಾಸಾಪೇಕ್ಷಿತ್ವವು ಹೇಗೆ ಇಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಭೂತಲಾದಿರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಿಗೆ ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಬಾಧವೇ. ಸಂಸರ್ಗಭಾವವು ಧರ್ಮಿಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಭಾವ್ಯಕಾರರು ತತ್ವವಿವೇಕದಲ್ಲಿ (ಪು ೨೦೨) 'ದ್ವಿವಿಧಂ ಪರತಂತ್ರಂ ಚ ಭಾವೋಽಭಾವ ಇತಿ ರಿತಃ' ಎಂದು ಭಾವಪದಾರ್ಥದಂತೆ ಅಭಾವವೂ ತತ್ಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿ 'ಭಾವಾಭಾವ ಸ್ವರೂಪತ್ವಾನ್ನಾನ್ಯೋನ್ಯಭಾವತಾ ಪೃಥಕ್' ಎಂದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವವು ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವೇ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. (5) ಹಾಗಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಗೋತ್ರಾದ್ಯತ್ಯಂತಾಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಸರ್ಗಭಾವಕ್ಕೂ, ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಭೇದವು ಒರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಗೋತ್ರಾದಿ ಸಂಸರ್ಗಭಾವವು ಬ್ರಹ್ಮಾತಿರೀಕ್ತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಉದಾ=ದಂಡೀ ದೇವದತ್ತಃ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ದಂಡವು ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ, ದೇವದತ್ತನಿಂದ ಭಿನ್ನವೂ ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಗೋತ್ರಾದ್ಯಭಾವವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನವೂ ಆಗಿದೆ. 'ಏವಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಸತ್ಯನ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ದಂಡಿತ್ವದಂತೆ ಅಭಾವವತ್ಯವೇ ಧರ್ಮವು ಅಭಾವವಲ್ಲ. ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭೇದವೇ. ಆನಂದಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಆನಂದವು ಧರ್ಮವಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಆನಂದವತ್ಯವೇ ಧರ್ಮವು ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. 'ಆನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವೇ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದಕ್ಕೇನೇ ಧರ್ಮಿತ್ವವು ಆನಂದವು ಭಾವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಭೇದ ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವವೇ ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು. ಗೋತ್ರಾದ್ಯಭಾವವತ್ಯವು ಭಾವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಯಾವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೭ ||

ಯಾವನು ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವತ್ಯವನ್ನೇ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆತನನ್ನು ಕುರಿತು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. ೧ ವಿರೋಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೋ, ೨ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೋ, ೩ ಬಾಧಕವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳಬೇಕು. ವಿಧಿನಿಷೇಧ ರೂಪತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದರೆ— ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವಕ್ಕೂ, ಧರ್ಮಿಗೂ, ವಿಧಿನಿಷೇಧ ರೂಪತ್ವವೇ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ— ನಜಾಪ್ರಯೋಗ ಅಪ್ರಯೋಗ

ಗಳಿಂದ, ನಜಾಬೋಧ್ಯವಾದುದು ನಿಷೇಧರೂಪವು, ನಜಾ ಅಬೋಧ್ಯವಾದುದು ವಿಧಿರೂಪವು. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಅತದ್ಭಾವೋಽನ್ಯತಾ ಚೇತಿ ನ ವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ಕಶ್ಚನ || ೧೮ ||

ದೋಷಾಭಾವೋ ಗುಣಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಲೌಕಿಕೇಷ್ಟಪಿ |

ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಕಾಂ ಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಗುಣಾನಾಹ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ || ೧೯ ||

ಅ || ಅತದ್ಭಾವಃ=(ವಟಕ್ಕೆ) ಅಘಟತ್ವವು, ಅನ್ಯತಾ ಚ=ಘಟದಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಒಂದೇ. ಇತಿ=ಇವುಗಳಿಗೆ, ಕಶ್ಚನ=ಯಾವುದೊಂದೂ, ವಿಶೇಷಃ=ಪ್ರಭೇದವು, (ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು) ನ=ಇಲ್ಲ. ('ಅಘಟ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ 'ಘಟಾತ್ ಅನ್ಯಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷವು ತೋರಿದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅಭೇದವೇ. 'ಅಘಟಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಜಾಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. 'ಘಟಾದನ್ಯಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಎಲ್ಲಿ ನಜಾ ಬೋಧ್ಯತ್ವ, ಅಬೋಧ್ಯತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತವಿಧಿ ನಿಷೇಧರೂಪತ್ವವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಅಘಟತ್ವ ಘಟಾನ್ಯತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು) (ಸ್ಥಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ದೋಷಾಭಾವಃ=ದೋಷಾಭಾವವು, ಗುಣ ಇತಿ=ಗುಣವೆಂತೆಂದು, ಲೌಕಿಕೇಷ್ಟಪಿ=ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಅಂದರೆ ಆರೋಗ್ಯವು ಗುಣವು, ಅಕ್ರೂರ್ಯವು) (ಶಾಂತ್ಯಭಾವಾಭಾವವು) ಗುಣವು ಎಂದು ನಜಾ ಪ್ರಯೋಗವಿಷಯವಾದ ನಿಷೇಧವಾದ ರೋಗಾದ್ಯಭಾವಕ್ಕೆ ನಜಾ ಪ್ರಯೋಗಾವಿಷಯವಾದ ವಿಧಿರೂಪವಾದ ಗುಣತ್ವವು ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅನಾದಾರ್ಯವು ದೋಷವು ಎಂದು ನಜಾ ಪ್ರಯೋಗವಿಷಯವಾದ ಗುಣಾಭಾವಕ್ಕೆ ನಜಾ ಪ್ರಯೋಗಾವಿಷಯವಿಧಿರೂಪವಾದ ದೋಷತ್ವವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವು.

(ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವ ಸಮರ್ಥನವು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾಮೂಲಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೂ ಅಭಿಮತವೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರೂ ಈ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) (ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ನಜಾನ ಪ್ರಯೋಗಾ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಭೇದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಗಳಾಗಿರುತ್ತವೋ) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅದನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಕಾನ್=ಅದೃಶ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ, ಗುಣಾನ್=ಗುಣಗಳನ್ನು, ಪ್ರಭುಃ=ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನು, ಆಹ=ಹೇಳಿದರು.

ತಾ || (1) ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಕಃ ಎಂದು ಅದೃಶ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ನಜಾ ವಾಚ್ಯಗಳಾದವುಗಳಿಗೂ ನಜಾ ವಾಚ್ಯವಾಗದಿರುವ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. (2) ದೋಷಾಭಾವವು ಗುಣವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಸಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವ, ನಿಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೧೮ || ೧೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಹೀಗೆ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೆ ಭಾವಾಭಾವರೂಪವಾದ ವಿರೋಧವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವಾದರೆ ವಿರೋಧವಾರ್ತೆಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೇನೇ ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಿರೋಧವು. ತದ್ವಾರಾ

ಭಾವಗಳಾದ ಘಟಜ್ಞಾನ, ಘಟಾಭಾವಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವು, ಎಂದರೆ — ೧ ಅವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವಿರೋಧವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವದೆಂದಾ ಪಾದಿಸುವುದೋ, ೨ ಅಧವಾ ಘಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಅಭಾವ ಘಟ-ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಬರುವುದಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವೇ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗುವದೆಂದಾಪಾದಿಸುವುದೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವನ್ನೇ ಆಪಾದಿಸದಂತೆಯೇ ಆಯಿತೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಭಾವಾಭಾವವಿರೋಧೋಽಪಿ ನ ತು ಸರ್ವತ್ರ ವಿದ್ಯತೇ |

ತದಭಾವೋ ಹಿ ತದ್ಭಾವವಿರೋಧೀ ನ ತತೋಽಪರಃ || ೨೦ ||

ಅ || ಭಾವಾಭಾವವಿರೋಧೋಽಪಿ = ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವೂಕೂಡ, ಸರ್ವತ್ರ = ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ನ ತು ವಿದ್ಯತೇ = ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವತ್ರ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಅವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅವಿಶಿಷ್ಟತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. ಘಟ ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಘಟಾಭಾವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (೨ ನೇದರಲ್ಲಿ ಆಪಾದಕವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ). ತದಭಾವಃ = ಘಟ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಾಭಾವವು ಘಟಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವಿರೋಧಿಯಾದುದು. ತತಃ = ಅದರಿಂದ, ಅಪರಃ = ಘಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಪಟ ಇದ್ದಲ್ಲಿರುವ ಅಭಾವವು, ತದ್ಭಾವವಿರೋಧೀ = ಪಟಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವಿರೋಧಿಯಾದುದು, ನ = ಅಲ್ಲ, ಹಿ = ಇವೆರಡೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಅಭಾವಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವೋ ಅಭೇದವೋ ಎನ್ನುವ ವಿಚಾರ ಮೊದಲಾದುದು ೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಗುಣಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವೋ ಅಭೇದವೋ ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡತಕ್ಕ 'ಉಭಯ ವ್ಯಪದೇಶಾತ್ತ್ವಹಿಕುಂಡಲವತ್' ಎನ್ನುವ ಭಕ್ತಿಪಾದೀ ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾಗಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಧರ್ಮಯದ್ವಿತೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ದೋಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದೂಷಿಸಿ ಇರುವರು. || ೨೦ ||

(1) ಹಾಗಾದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವ ವಿನಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಎರಡನೇ ವಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಭೇದವು ವಸ್ತು ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಭೇದವರಂಪರೆಯಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗುವವು. (2) ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಭೇದವದೆ. ಅದು ಅತಿರಿಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲ — ತದಾಚ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಭಾವದ್ವಿತೆಯಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅಭಾವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಭಾವದ್ವಿತೆಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಆಗಲಿ. (3) ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತೇವೆ ಅದು ಧರ್ಮ ಸ್ವರೂಪವೇ. ಅದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವಲ್ಲ. ಅದು ಭೇದದ್ವಿತೆಯಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ — ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವೂ ಭೇದವೂ ಒಂದೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಧರ್ಮ ಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಹೇಗೆ ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು? ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಪ್ರಮಾಣವು. (4) ಹಾಗಾದರೆ ೧ ಸ್ಪೃಹತ್ವ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವ, ಸ್ವರೂಪ ಎಂದು

ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಭೇದವನ್ನು ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಭೇದವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಗುಣ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ, ಸಮನಾಯ, ಈ ಐದರಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಎರಡೇ ವಿಧವು. ಪೃಥಕ್ತ್ವವು ಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಕ್ತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು (5) ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಸ್ವರೂಪ ರೂಪವಾದ ಭೇದವೇ. ಅಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರಾನೋನ್ಯಾಭಾವರೂಪವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅದೂ ಅಭಾವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅನೋನ್ಯಾಭಾವರೂಪವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸ ಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನೋನ್ಯಾಭಾವವು ಭೇದರೂಪವಾದಾಗ್ಯೂ ಭೇದವು ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪ ವಾದಾಗ್ಯೂ ಅನೋನ್ಯಾಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅನೋನ್ಯಾಭಾವವು ಸ್ವರೂಪ ಭೇದಾತಿರಿಕ್ತಭೇದವಾಗಿದೆ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಪೃಥಕ್ತ್ವಾಭಾವ ತದ್ರೂಪಾನ್ ಭೇದಾಂ ಪ್ರೀಷ್ಟಲ್ಪಯಂತಿ ಚೇತ್ |
ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾದ್ಯಾಸ್ತು ದೋಷಾಸ್ತತ್ರ ವಿರೋಧಿನಃ || ೨೧ ||
ಪೃಥಕ್ತ್ವಾನ್ಯತ್ವಭೇದಾಸ್ತು ಪರ್ಯಾಯೇಣೈವ ಲೌಕಿಕೈಃ |
ವ್ಯವಹ್ರಿಯಂತೇ ಸತತಂ ವೈದಿಕೈರಪಿ ಸರ್ವಶಃ || ೨೨ ||

ಅ || ಪೃಥಕ್ತ್ವಾಭಾವತದ್ರೂಪಾನ್ - ಪೃಥಕ್ತ್ವ=ಪೃಥಕ್ತ್ವವು, ಅಭಾವ=ಅನೋನ್ಯಾ ಭಾವವು, ತದ್ರೂಪಾನ್=ಸಃ=ಧರ್ಮೀ, ರೂಪಂ=ಆತ್ಮಾ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಯಿಂದ ಸ್ವರೂಪಭೇದರೂಪಗಳಾದ, ತ್ರೀನ್=ಮೂರು ವಿಧಗಳಾದ, ಭೇದಾನ್=ಭೇದಗಳನ್ನು, ಕಲ್ಪಯಂತಿ ಚೇತ್ = ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆಂದಾದರೆ, ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾದ್ಯಾಃ = ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವೇ ನೊದಲಾದ, ದೋಷಾಃ=ದೃಷ್ಟಹಾನಿ ಅದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನಾ ಎನ್ನುವ ದೋಷಗಳು, ತತ್ರ ತು= ಹಾಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ, ವಿರೋಧಿನಃ=ವಿರೋಧಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (ಪೃಥಕ್ತ್ವ ಅನೋನ್ಯಾಭಾವ ಸ್ವರೂಪಭೇದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾದಿಗಳು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಪೃಥಕ್ತ್ವಾನ್ಯತ್ವಭೇದಾಸ್ತು - ಪೃಥಕ್ತ್ವ = ಪೃಥಕ್ತ್ವವು, ಅನ್ಯತ್ವ = ಅನೋನ್ಯಾಭಾವವು, ಭೇದಾಸ್ತು=ಸ್ವರೂಪಭೇದವು ಇವುಗಳು ಅಂದರೆ ೧ ಘಟಾತ್ ಪೃಥಕ್ ಪಟಃ=ಪಟವು ಘಟ ದ್ವಿತೀಯಿಂದ ಬೇರೆಯೇ, ೨ ಘಟೋನ ಭವತಿ ಪಟಃ=ಪಟವು ಘಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ೩ ಪಟ ಎವ ಪಟವೇ ಎಂದು. ಸರ್ವಶಃ ಲೌಕಿಕೈಃ=ಎಲ್ಲಾ ಲೌಕಿಕರಿಂದಲೂ, ವೈದಿಕೈರಪಿ=ವೈದಿಕರಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಪರ್ಯಾಯೇಣೈವ=ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ, ಸತತಂ=ಯಾವಾಗಲೂ, ವ್ಯವಹ್ರಿಯಂತೇ= ಭಿನ್ನವಾಕ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯನಿವೇಶದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸ ಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಘಟ-ಕಲಶ-ಕುಂಬ ಪೃಥಕ್ತ್ವಾದಿಗಳು ಪರ್ಯಾಯ ಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥುಬುಧ್ನೋದರಾಕಾರತ್ವರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಉಪಪತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಘಟತ್ವ-ಕಲಶತ್ವ ನೊದಲಾದ ಅನೇಕ ನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಹೇಗೆ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವವೋ, ಹೇಗೆ ಘಟಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಮಾಡುವವರು ಆದರ ಕಾರಣವನ್ನು ಒಂದೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಣವು ಮೂರು ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ದೃಷ್ಟಹಾನಿಯೂ ಅದೃಷ್ಟ ಕಲ್ಪನೆಯೂ ಬರುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪೃಥಕ್ತ್ವ

ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಪರ್ಯಾಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದಾದ ಸ್ವರೂಪಭೇದ ದಿಂದಲೇ ಉಪಪತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಪೃಥಕ್ ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾಗಾರವವು. ನಿಯಮವಾಗಿ ಪೃಥಕ್ ನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪೃಥಕ್ತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಿತ್ತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ದೃಷ್ಟಹಾನಿಯೂ, ಅದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಯೂ ಬರುವುದು.

(2) ಘಟಾತ್ ಪಟಃ ಪೃಥಕ್, ಘಟಾದನ್ಯಃ, ಎಂದು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಯತ್ರ ಪೃಥಕ್ತ್ವಂ ತತ್ರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಃ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾನ್ಯ ಭೂತವಾದ ಪೃಥಕ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ವ್ಯಾಪಕೀಭೂತವಾದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಾ ದಿಯೂ ಲಬ್ಧವಾಯಿತು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಸಹಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾ ಭಾವಕ್ಕೂ ಪೃಥಕ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ— ಘಟಾತ್ ಪೃಥಕ್ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಘಟೋ ನ ಭವತಿ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗವು ಬೇಡ. 'ಘಟೋ ನ ಭವತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಘಟಾತ್ ಪೃಥಕ್' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು? ಪೃಥಕ್ತ್ವವಿರುವಾಗ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ನಿಯತವು. ಯತ್ರ ಪೃಥಕ್ತ್ವಂ ತತ್ರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಃ ಎಂದು. ತಥಾಚ 'ಘಟಾತ್ ಪೃಥಕ್' ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಆಮೇಲೆ ಘಟೋ ನ ಭವತಿ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗವು ಆಗದಿದ್ದರೂ 'ಘಟೋ ನ ಭವತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಆಮೇಲೆ 'ಘಟಾತ್ ಪೃಥಕ್' ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಪೃಥ ಕ್ತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾಪ್ಯಭೂತವಾದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ವ್ಯಾಪಕೀಭೂತವಾದ ಪೃಥಕ್ತ್ವವೂ ಲಬ್ಧವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಎಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾ ಭಾವವೋ ಅಲ್ಲಿ ಪೃಥಕ್ತ್ವವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವೇಇಲ್ಲ, ಎಂದು ಪರರೇ ಹೇಳಿರುವರು

(3) ಅವಿನಾಭೂತವಾದದ್ದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ನಿಯಮವೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂ ದರೆ— 'ಪೃಥಿವ್ಯವ್ ತೇಜೋ ವಾಯು ಮನಸಾಂ ಕ್ರಿಯಾವತ್ಯ, ಮೂರ್ತತ್ಯ, ಪರತ್ಯ, ಅಪರತ್ಯ, ವೇಗವತ್ತ್ವಾದಿನಿ ಅಂದರೆ ಪೃಥಿವೀತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾವತ್ತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಅವಿನಾಭೂತತ್ವ (ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು) ವಿದೆ. ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾವತ್ಯ ಮೂರ್ತತ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವ್ಯಾಪಕ ಭಾವವು ಇದ್ದರೂ ಸಹ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಂಡದೆ ಎಂದು ಅವರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯವಹಾರವು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

(4) ಲೌಕಿಕರು (ಕೇವಲ ಪ್ರಯೋಜನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದವರು) ಅನೇಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದಲೇ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ 'ಘಟೋ ನ ಭವತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಘಟಾತ್ ಪೃಥಕ್' ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವೈಹಿಕರೂ ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. (5) ಮತ್ತು 'ಘಟಃ ಪಟಾತ್ ಪೃಥಕ್, ಪಟೋ ನಭವತಿ' ಎಂದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಪರ್ಯಾಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಅವಿನಾಭಾವಾದಿ ನಿಮಿತ್ತಕತ್ವ ಕಲ್ಪನೆಯು ಕೂಡಬಹು ದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಸಹಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಕಲ್ಪನೆಯು ನಿರ್ಮೂಲವಾದದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದು? ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸತತಂ' 'ಸರ್ವಶಃ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ, ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅಪರ್ಯಾಯ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಪರ್ಯಾಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಥಾ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು, ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. || ೨೧ || ೨೨ ||

ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವ ದೃಷ್ಟಹಾನಿ ಅದೃಷ್ಟ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಬರಲಿ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವೇನಾ ಯಿತೆಂದರೆ- ೧ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವಾದಿಗಳು ದೂಷಣವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ೨ ಅಧವಾ ದೋಷ ವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟೇ ದೂಷಣವಾಗುವುದೋ, ೧ ನೇದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ದೃಷ್ಟಹಾನಿರದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಕಲ್ಪನೇತ್ಯೇವ ದೂಷಣಂ |

ಯದಾ ತದಧಿಕೋ ದೋಷೋ ವಿದ್ಯತೇ ಕೋ ನಃ ವಾದಿನಾಂ ||೨೩||

ಅ || ದೃಷ್ಟಹಾನಿಃ=ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಬಿಡುವುದು, ಅದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಕಲ್ಪನಾ= ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಇದ್ದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಇತಿ=ನೋದಲಾದ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವವೂ, ದೂಷಣಮೇವ=ದೂಷಣವೇಸರಿ. ಏಕೆಂದರೆ-ಯದಾ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ತದಧಿಕಃ= ಅದರಿಂದ ಅತಿರಕ್ತವಾದ (ಅದರಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗದಿರುವ) ದೋಷಃ=ದೋಷವು, ವಾದಿನಾಂ=ವಾದಿಗಳಿಗೆ, ಕೋ ನು ವಿದ್ಯತೇ=ಯಾವುದಿದೆ?

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ದೃಷ್ಟಹಾನ್ಯಾದಿಗಳು ದೂಷಣಗಳಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಅಸಿದ್ಧಾಧಿಗಳೂ, ಹೇಗೆ ದೂಷಣವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾದ್ಯಂಗಗಳ ವೈಕಲ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದರೆ—ವಿಕಲಾಂಗವುಳ್ಳದ್ದಾದಾಗಿಯೂ ಏಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ? ವಿಕಲಾಂಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಸಾಧನವಾಗುವುದಾದರೆ ಅಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಆಪಾದಿಸಬಹುದು. ಅದು ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ದೃಷ್ಟಹಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ದೋಷತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು. (2) ಅಂಗವಿಕಲ ವಾದುದಕ್ಕೂ ಅನುಮಾನತ್ವವಿದ್ದರೆ 'ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ತರಗಃ ಶೃಂಗೀ' ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನ ಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕಗಳಾದವುಗಳನೇಕಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ—ಇದೇ ಅದೃಷ್ಟ ಕಲ್ಪನೆಯು ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. (3) ವಿಕಲಾಂಗವೂ ಸಾಧನವೂ ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವೆಂದರೆ—ವ್ಯಾಹತವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಸಕಲ ಅಂಗವುಳ್ಳದ್ದೇ ಸಾಧಕ ವೆಂದು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವಿಕಲಾಂಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಸಾಧಕವೆಂದು ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—ಇದು ದೃಷ್ಟಹಾನ್ಯಾದಿಯೇ ಆಯಿತು.

(4) ಅಸಿದ್ಧಾಧಿಗಳು ದೂಷಣವಾಗುವುದು ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ವಾದಿತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ—ವಾದಿಯು ಅಸಿದ್ಧಾಧಿದೋಷದಿಂದ ಪರಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸ ಬೇಕು. ಅಸಿದ್ಧಾಧಿಗಳು ದೂಷಣವಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ದೂಷಣೋಪಾಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೂಷಣೀಯವಾದ ಪಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ದೂಷ್ಯವಾದ ಪಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ವಾದಿಯು ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ತನ್ನ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪರೋಧಿಯಾದ ಪಕ್ಷವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ದೂಷ್ಯವಾದ ಪಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಸಾಧನೀಯವಾದ ಪಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲ ವೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ತಥಾ ಚ ವಾದಿತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು. (5) ದೋಷೋನ್ನಾಯಕವಾಗಿ ದೂಷಣವಾಗುತ್ತದೋ ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇದ್ದಕ್ಕೂ ಇದೇ ಉತ್ತರವು. ದೃಷ್ಟಹಾನಿಯು ಅದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಯು ಎನ್ನುವುದೇ ದೂಷಣವೂ ದೋಷಾಂತರಕ್ಕೆ ಉನ್ನಾಯಕವಾಗಿ ಆಲ್ಲ. ಯಾವಾಗ ದೃಷ್ಟಹಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗ ಉದ್ಭವನೆ ಮಾಡು ತ್ತಾನೋ ಆಗ ಅದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ—ಅದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ, ಅದರಿಂದ ಉನ್ನೇಯವಾದ

ಯಾವದೋಷವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಿದೆ? ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಿದರೂ ಅದು ದೃಷ್ಟಹಾನ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆ || ೨೩ ||

(1) ಬಾಧಕವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮೊದಲು ನಿಕಲ್ಪಿಸಿದ ಇನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಿವರಿಸಿಕೊಂಡೇ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಭಾವವು ಭಾವಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿಭಾವವು ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಹ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಕದಾಚಿತ್ ದೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದ ಕಾಣದಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು, (2) ಬಾಧಕವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎನ್ನುವ ಇನೇ ಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಜನ್ಯಾದಿ ಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪರಿಹಾರವನ್ನೇ ಸ್ಮೃತಿಪದಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಾರೆ

ಮೂ || ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪಾಸ್ತು ವಿಶೇಷಾ ಏವ ವಸ್ತುನಃ |

ಅಭಿನ್ನಾ ಏವ ಸಂಗ್ರಹಾ ವ್ಯವಹಾರಪ್ರಸಿದ್ಧಯೇ || ೨೪ ||

ಅ || ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪಾಃ=ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮಾದಿಗಳೂ, ಅದೃಶ್ಯ ತ್ವಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಅಭಿನ್ನಾ ಏವ=ಯದ್ಯಪಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನಗಳೇ—ಆದಾಗ್ಯೂ, ವ್ಯವಹಾರಪ್ರಸಿದ್ಧಯೇ=ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ವಸ್ತುನಃ=ಧರ್ಮಿಯದ್ದೆಂಬುದು, ವಿಶೇಷಾ ಏವ=ಅತಿಶಯಗಳಾಗಿಯೇ, ಸಂಗ್ರಹಾಃ=ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (ಕೇವಲ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ನಿರ್ವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನಗಳಲ್ಲ).

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಅತ್ಯುತ್ತಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಶ್ರುತತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮ್ಯಾದಿವ್ಯವಹಾರವೂ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ. ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೂ ಯುಕ್ತವಾದ ಬಾಧವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಉಭಯಾ ನ್ಯಥಾನುವಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ವಿಶೇಷವು 'ಭೇದವಿಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ ಭೇದನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ' ಎನ್ನುವುದು ಸ್ವರೂಪ ಗ್ರಹಕ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ || ೨೪ ||

(1) ಕೆಲವರು ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನೂ, ಸಮನಾಯ ವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನುಪಪಾದಿಸುತ್ತಾ 'ಏಕಧೈವಾನುದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ' 'ಏಕಮೇವಾ ದ್ವಿತೀಯಂ' 'ಏವಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಎಶ್ಯನ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣ-ಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ, ಅಭೇದ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾಸನಾರ್ಥತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ, ಧರ್ಮಗಳು ನಿತ್ಯಗಳು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವು ಎಂದಾಗಲೀ ಹೇಳುತ್ತಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಕೆಲವರು ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಾರನಿರ್ವಹವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ, ಕೇವಲ ಭೇದಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನೂ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳುತ್ತಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೇ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಧರ್ಮಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವಿದ್ಯಾರೋಪನಿಮಿತ್ತ ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಾದಿಯಿಂದಲೂ ಭೇದಾಭೇದವಾದಿಯಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯಥೈಕಃ ಸಮನಾಯೋಽಪಿ ಭೇದಾಭೇದೌ ಚ ವಸ್ತುನಿ |

ಅಂಗೀಕಾರ್ಯಾ ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ಥಾನೇಷು ವ್ಯವಹರ್ತೃಭಿಃ || ೨೫ ||

ಅಖಂಡವಾದಿನೋಽಪಿ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷೋಽನಿಚ್ಛತೋಽಪ್ಯಸೌ |

ವ್ಯಾವೃತ್ತೇ ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ ತು ಕಿಂ ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯಬಹುತ್ವತಃ || ೨೬ ||

ಅ || ಸ್ಥಾನೇಷು = ಸ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಏಕಃ ಸಮವಾಯಃ ಇತಿ = ಒಂದು ಸಮವಾಯವೆಂದೂ, ವಸ್ತುನಿ = ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ಭೇದಾಭೇದೌ ಇತಿ ಚ = ಭೇದಾಭೇದಗಳೆಂದೂ, ವ್ಯವಹರ್ತ್ಯಭಿಃ = ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವವರಿಂದ, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ತೇ = ಸಮವಾಯ ಭೇದಾಭೇದಗಳು, ವಿಶೇಷೇಣ = ವಿಶೇಷವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ, ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹಃ = ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹಗಳೋ (ತಥಾ = ಹಾಗೆಯೇ, ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪಾಶ್ಚ = ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮಾದಿಗಳೂ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ, ವಿಶೇಷವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹಗಳು.) (ಅಖಂಡವಾದಿಯಾದ ಮಾಯಾವಾದಿಯಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ) ಅಖಂಡವಾದಿನೋಽಪಿ = ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುವವನು, ಅನಿಚ್ಛತೋಽಪಿ = ವಿಶೇಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸದೆ ಇದ್ದವನಾದಾಗ್ಯೂ ಆತನಿಗೆ (ನ್ಯಾಯವ್ರಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಅಸೌ = ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಶೇಷಃ = ವಿಶೇಷವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವೇ ಆಗುವುದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತಗಳಾದ ಅಸತ್ಯತ್ವವೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳು ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚುಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪದಗಳು ಸಾರ್ಥಕಗಳಾಗಬಹುದು ಎಂದರೆ) ವ್ಯಾವೃತ್ತೇ = ವ್ಯಾವೃತ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು, ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ ತು = ಸತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯಕವಿಶೇಷಗಳು ಇಲ್ಲದವನೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತನಾಗುತ್ತಿರಲು, ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯಬಹುತ್ವತಃ = ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯಗಳಾದ ಅಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಾಹುಲ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಕಿಂ = ಏನುಪ್ರಯೋಜನವು? ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ-(1) ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವವರು 'ತತ್ತ್ವಂ ಭಾವೇನ' = ಹೇಗೆ ಒಂದೇ ಸತ್ತಾಜಾತಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್‌ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿ ಕೂಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ 'ಏಕ ಏವ ಸಮವಾಯಃ' ಎನ್ನುವುದು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇತಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿಕೂಡುತ್ತದೆ, ಎನ್ನುವ ವೈಶೇಷಿಕಸೂತ್ರದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಒಂದೇ ಸಮವಾಯವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸಮವಾಯದ ವಿಶತ್ವವು ಸಮವಾಯದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ೧ ಭಿನ್ನವೋ, ಅಥವಾ ೨ ಸಮವಾಯಸ್ವರೂಪವೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯಗುಣಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ 'ಏಕಃ ಸಮವಾಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸಹಪ್ರಯೋಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? 'ಸಮವಾಯಸ್ಯ ಏಕತ್ವಂ' ಎಂದು ಷಷ್ಠೀ ಪ್ರಯೋಗವ್ಯವಹಾರವಾಗಲೇ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಸಮವಾಯಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಏಕತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀಪ್ರಯೋಗವು ಘಟಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ಔಪಚಾರಿಕವು. ಎಂದರೆ ಷಷ್ಠೀಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಔಪಚಾರಿಕತ್ವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಸಮವಾಯಕ್ಕೂ ಏಕತ್ವಕ್ಕೂ ನಿರ್ವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆಂದಲೇ ತದಭಿನ್ನವಾದ ಏಕತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಮವಾಯಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ತತ್ತ್ವಂಭಾವೇನ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣಪ್ರಯಾಸವೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯವರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಆದರೂ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವಾಗ ಭೇದ ಸಮವಾಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆಂದ ಏನುಪ್ರಯೋಜನವು?

(2) ಸಮವಾಯ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಭೇದಾಭಾವವು ಸಮವಾಯಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವು; ಎಂದರೆ— ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಸಮವಾಯಸ್ಯ ಏಕತ್ವಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ಯರ್ಥವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಮವಾಯೈಕತ್ವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಸಂಯೋಗಾದಿರೂಪವಾದುದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. (3) ಸಮವಾಯ ಏಕತ್ವಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಮೂರನೇಪಕ್ಷವೂ 'ಏಕಃ ಸಮವಾಯಃ' ಎಂದು ಸಂಬಂಧವ್ಯವ ಹಾರವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತವು. ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪುನಃ ಸವಿಶೇಷತ್ವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಸಮವಾಯಕ್ಕೇನೇ ವಿಚಿತ್ರ ಸ್ವಭಾವ ಇದೆ ಎಂದುಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ಸವಿಶೇಷತ್ವವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಭೇದಾಭೇದವಾದಿಯಾದರೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ರ ಸಮಾವೇಶವು ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಲಾರದು. (5) ಮತ್ತೂ ಭೇದಾಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಭೇದಾಭೇದಾಂತರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೆ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಎನ್ನುವ ಆಧಾರಾರ್ಥೇಯಭಾವವೂ ದ್ವಿವಚನವೂ ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಣೀಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವಾಗ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? (6) 'ಅಂಶಿನೋಂಶೈರಭೇದೋಽಯಮಂತೇನ ತು ಭಿದಾಭಿದಂ' ಎಂದು ವೈಶೇಷಿಕಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ತಂತುಸಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವೆವು. (7) ಅಖಂಡ ವಾದಿಯೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವು. ಅಖಂಡತ್ವವೆಂದರೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವವು, ಎಂದರೆ—'ಅನಿಚ್ಛತೋಽಸಿ' ಕೇವಲ ತನ್ನ ಅಂಗೀಕಾರದಿಂದ ಅಖಂಡ ವಾದಿತ್ವವಿದ್ದರೂ ನ್ಯಾಯಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (8) ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಾದಿಗಳೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಬಲದಿಂದ ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿ ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಆದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಸಾರಾಂಶಃ —

ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ವಿಧಿರೂಪವಾಗಿ ತೋರುವ ಗುಣಕ್ರಿಯಾ ಮೊದಲಾದ ಭಾವ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭೇದವು ಯುಕ್ತವಾಗಲಿ, ನಿಷೇಧರೂಪವಾಗಿ ತೋರುವ ಆದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದು? ನಿಷೇಧಮುಖವೇದ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಭಾವ ರೂಪತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನಿಷೇಧಮುಖವೇದ್ಯವಾದುದೆಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ಅಭಾವತ್ವವೇ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಆದಕಾರಣ ಇದು ಬೇರೆ ಎಂದು ಅನುಭೂತವಾದ ಅನ್ಯತ್ವವು ಭಾವರೂಪವಾದುದಾಗ್ಯೂ 'ತದಿದಂ ನ ಭವತಿ' ಎಂದು ನಿಷೇಧ

ಮುಖ ವೇದ್ಯವೆಂದು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವಿಧಿನಿರೂಪ್ಯತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ನೌಪಾಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಧಿನಿರೂಪ್ಯವಾದದ್ದಕ್ಕೂ ನೌಪಾಧ್ಯತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಅನ್ಯನೆಂದು ವಿವಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿಕೊಂಡು 'ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗವು ಅರಾಗತ್ವಾದಿಗಳು ಪುರುಷರ ಗುಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಮುಖವೇದ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಗುಣತ್ವವೂ ಯುಕ್ತವೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣಕೋಧಮೋಕ್ಷೇಃ' ಎಂದು ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಗವದ್ಗುಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳಿಗೆನೇ ನಿಷೇಧಮುಖವೇದ್ಯತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉದಾ=ಘಟವು ಘಟವಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪುನಃ ಘಟವು ವಟವಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ. (2) ವೃಥಾಕ್ಷವೆನ್ನುವುದು ಗುಣರೂಪವಾದುದು ಬೇರೆ. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಬೇರೆ. ವದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಬೇರೆ. ಎಂದು ಯಾವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪೃಥಕ್ತ್ವಾನ್ಯತ್ವಭೇದಾಸ್ತು' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ವರ್ಯಾಯಗಳೇ ಎಂದುಪವಾದಿಸಿದರು. (3) ಹೇಗೆ 'ಏಕಃ ಸಮವಾಯಃ' ಎಂದು ಸಮವಾಯ ಏಕತ್ವಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷವದೆಯೋ, ಹೇಗೆ 'ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಣೋಃ ಭೇದಾಭೇದಾ' ಎಂದು ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸಮವಾಯವಾದಿಯೂ, ಭೇದಾಭೇದವಾದಿಯೂ, ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಭಾವಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಅಭೇದವು ಸವಿಶೇಷವೆಂದೇ ಯುಕ್ತವು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೌನರುಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು. ಆದಕಾರಣ ಸಮವಾಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಸವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಲಾಘವವಿದೆ. (4) ನಿರ್ವಿಶೇಷಪಕ್ಷವಾದರೂ ಅತ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸತ್ಯವದಿಂದ ಅಸತ್ಯವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಎಷ್ಟು ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೋ ಅಷ್ಟೇ ೧ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನಾದಿ ವಾವೃತ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅತಿಶಯಿತವಾದುದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೧ನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೂ ಅವಗತವಾಯಿತು. ಅದೇ ಚಿಜ್ಞಾಸಿತವಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನಾದಿಪದಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೂ ಬರುವುದು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀವರಬ್ರಹ್ಮನು ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೨೫ || ೨೬ || ಸೂ. || ೨೧ || ೨೨ || ೨೩ || ಅಧಿ || ೬ ||

ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ವೈಶ್ವಾನರಾಧಿಕರಣವು.

ಪಾಚಕತ್ವಾದ್ಯನೇಕ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಮಕ್ಕೆ ಸಮಸ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಾಧಾರಣ ಶಬ್ದ ನಿಶೇಷಾತ್” || ಸೂ. ೨೪ ||

‘ಆತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರಮುಪಾಸ್ತೇ’ ‘ಅಯಮಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ ನಾದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ; ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದಾಗ್ಯೂ ಆತ್ಮಪದದಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

(‘ಓಂ ಸ್ವರ್ಯಮಾಣಮನುಮಾನಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೫ ||

ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ‘ಆಹಂ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಭೂತ್ವಾ’ ಎನ್ನುವ ಸ್ವೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವೈಶ್ವಾನರತ್ವವು ವೈಶ್ವಾನರ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು; ವಿಷ್ಣುವೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಮಾನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಮನ್ವಯಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಲಿಂಗಸಮನ್ವಯವೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಎರಡು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಭಾವತವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸಮನ್ವಯವೇ ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲರ್ಹವಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ— ಲಿಂಗಾಧಿಕಾ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಧವಾ ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಶೇಷವಿದು ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಬಂಧನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ಬಹುಲಿಂಗ ಸಮಾಯುಕ್ತೈರ್ಬಹುಭೀರೂಢ ನಾಮಭಿಃ |

ಪ್ರಸಿದ್ಧೈರನ್ಯಗತ್ವೇನ ವಾಚ್ಯಃ ಸಾಕೃತ್ಪಜ್ಜನಾರ್ದನಃ |

ವೈಶ್ವಾನರಾದಯಃ ಶಬ್ದಾ ಅಸಿ ತದ್ವಾಚಿನಸ್ತತಃ || ೨೭ ||

ಆ || ಅನ್ಯಗತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧೈಃ=ಇತರ ವಿಸಯಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, ಬಹುಲಿಂಗ ಸಮಾಯುಕ್ತೈಃ=ಅನೇಕಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಬಹುಭಿಃ=ಅನೇಕ, ರೂಢನಾಮಭಿಃ=ರೂಢನಾಮಗಳಿಂದ, ಸಾಕೃತ್=ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ಜನಾರ್ದನಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ವಾಚ್ಯಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, (ಈಗ ವೈಶ್ವಾನರಾಧಿಕರಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) ತತಃ=ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ವೈಶ್ವಾನರಾದಯಃ=ವೈಶ್ವಾನರನೊದಲಾದ, ಶಬ್ದಾಃ=ಶಬ್ದಗಳು, ತದ್ವಾಚಿನೋಪಿ=ವರಮೇಶ್ವರ ನಾಚಕಗಳೇ. || ೨೭ ||

“ಓಂ ಶಬ್ದಾದಿಭ್ಯೋಽಂತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನ ತಥಾ ದೃಷ್ಟ್ಯ ಪದೇಶಾದಸಂಭವಾತ್ಪರಂಪರಿಧಮಪಿ ಚೈನಮಧೀಯತೇ ಓಂ”

|| ಸೂ || ೨೮ ||

‘ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದ್ದೆನೆಯಿಂದ’ ‘ವೈಶ್ವಾನರೇ ತದ್ಧತಂ’ ‘ಹೃದಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೋಮಾದ್ವಾರತ್ಯ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದ್ಯಂಗಕತ್ವ ಲಿಂಗಗಳದ್ದೆನೆಯಿಂದ ‘ಯೋನಿಯಮಂತಃ ಪುರುಷೇ’ ‘ಯೇನೇದಮನ್ಯಂ ಪಚ್ಯತೇ’ ಎಂದು ಒಳಗೆ

ಇದ್ದು ವಚನ ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆಹೇಳಿ ಕೂಡದು ಏಕೆಂದರೆ— ಅಗ್ನಿಾದಿ ನಾಮಲಿಂಗ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಉಪಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಚೇತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು 'ಕೋ ನ ಆತ್ಮಾ ಕಿಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆತ್ಮತ್ವಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಕರಣವೂ ಆಗಿದೆ, ಮತ್ತು 'ಶೀರ್ಷೋದ್ಯಾಃ ಸಮವರ್ತತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರುಷಾಕಾರನನ್ನೇ ಛಂದೋಗರು ಈತನನ್ನು 'ಮೂರ್ಧ್ವೇವ ಸುತೇಜಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅಂತೂ ಪುರುಷಸೂಕ್ತ ಸಮಾಖ್ಯೆಯೂ ಇದೆ.

('ಓಂ ಆತ ಏವ ನ ದೇವತಾ ಭೂತಂ ಚ ಓಂ') || ಸೂತ್ರ ೨೭ ||

(ಆತ್ಮಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಗಳಿದ್ದವುಕ್ತವೇ ಅಗ್ನಿಾದಿ ದೇವತೆಯೂ, ಜಡಾಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ 'ಯ ಸ್ವೇತಮೇವಂ' ಎನ್ನುವ ವೈಶ್ವಾನರವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.)

('ಓಂ ಸಾಕ್ಷಾದಪ್ಯವಿರೋಧಂ ಜೈಮಿನಿಃ ಓಂ') || ಸೂತ್ರ || ೨೮ ||

(ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅಗ್ನಿಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದಾಗ್ಯೂ ಅಗ್ನಿದೇವತಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.)

('ಓಂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತೀರಿತ್ಯಾಶ್ವರಥೈಃ ಓಂ') || ಸೂತ್ರ ೨೯ ||

(ವೈಶ್ವಾನರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಿದ್ದವುಕ್ತ ಅಗ್ನಿಾದಿ ಸೂಕ್ತನಿಯಮವೆಂದು ಆಶ್ವರಥ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.)

('ಓಂ ಅನುಸ್ಮೃತೇರ್ಬಾದರಿಃ ಓಂ') || ಸೂತ್ರ ೩೦ ||

(ಆಯಾಯ ಸೂಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಾಸಕರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅನುಸ್ಮೃತಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಸೂಕ್ತಾದಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೆಂದು ಬಾದರ್ಯಾಚಾರ್ಯರು (ಶುಕಾಚಾರ್ಯರು) ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.)

('ಓಂ ಸಂಪತ್ತೀರಿತಿ ಜೈಮಿನಿಸ್ತಥಾ ಹಿ ದರ್ಶಯತಿ ಓಂ') || ಸೂತ್ರ ೩೧ ||

(ಅಗ್ನಿಾದಿ ಸೂಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಾಸಕರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಸೂಕ್ತಾದಿಗಳ ನಿಯಮವೆಂದು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. 'ತಂ ಯಥಾ ಯಥೋಪಾಸತೇ ತದೇವ ಭವತಿ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶ್ರುತಿಯು ಜೈಮಿನಿ ಮತವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ)

('ಓಂ ಆಮನಂತಿ ಚೈನಮಸ್ಮಿನ್ ಓಂ') || ಸೂತ್ರ ೩೨ ||

(ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿ 'ಯೋಗ್ನಾ ತಿಷ್ಠನ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ.)

ಹಾಗಾದರೆ ವೈಶ್ವನರನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ನಿರ್ಧಾರಣವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ವಕ್ಷಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗ್ನಾತ್ಯದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಹೋಮಾಧಿಕರಣತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳೂ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ತಾನಿ ಲಿಂಗಾನಿ ತೇ ಶಬ್ದಾಃ ಅಸಿ ತದ್ಗ್ನಿ ಹಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಬಹುಲಾಃ ಪೃಜ್ಞ ರೂಢಿ ಸ್ತತ್ರಾಜ್ಞ ರೂಢಿಂ ನ ಬಾಧತೇ || ೨೮ ||

ಅ || ತಾನಿ ಲಿಂಗಾನಿ = ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುರುಷವಿಧತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳೂ, ತೇ ಶಬ್ದಾಃ = ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಸರ್ವಶೋಽಸಿ = ಎಲ್ಲವೂ, ತದ್ಗ್ನಿ = ಪರಮೇಶ್ವರ ವಿಷಯಕಗಳೇ. ಹಿ = ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಥವಾ ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರ ವಿಷಯಕಗಳೋ, ಆ ಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರ ವಾಚಕಗಳೇ. ಹಾಗಾದರೆ ಆಗ್ನಾತ್ಯದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ಯತ್ರ ರೂಢಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವರಗಳು ಹೇಗೆ ಆಗುವುವು? ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ರೂಢಿ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅನ್ಯತ್ರ ರೂಢಿಯು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಬಲವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯು ಅಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ — ಅಜ್ಞರೂಢಿಃ = ಅಜ್ಞರ ರೂಢಿಯು, ಬಹುಲಾಃ = ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ, ತತ್ = ಅಜ್ಞಪ್ರಾಜ್ಞರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಢಿಂ = ಪ್ರಾಜ್ಞರ ರೂಢಿಯನ್ನು, ಅನಂದಮಯಾಧಿಕರಣಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ, ನ ಬಾಧತೇ = ಬಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ. ರ. ವಿ.— (1) “ಯಸ್ತೇತಮೇವ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮಭಿವಿಮಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವನರಮುಪಾಸ್ತೇ” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ವಿಗತಮಾನತ್ಯ (ಪರಿಮಾಣರೂಪಿತ್ಯ) ರೂಪಲಿಂಗದಿಂದಲೂ ವೈಶ್ವನರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಅರ್ಥವು ‘ಕೋ ನ ಆತ್ಮಾ ಕಿಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದು ಆತ್ಮನಿಗೇನೇ ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯತ್ವವು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. (2) ‘ತಸ್ಯ ಹ ನಾ ಏತಸ್ಯಾತ್ಮನೋ ವೈಶ್ವನರಸ್ಯ ಉರ ಏನ ವೇದಲೋಮಾನಿ ಬರ್ಹಿ ಹೃದಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಮನೋಽನ್ವಾಹಾರ್ಯ ಪಚನಃ ಆಸ್ಯಮಾಹವನೀಯ ಸ್ತದ್ಯದ್ಭಕ್ತಂ ಪ್ರಥಮವಾಗಚ್ಛೇತ್ತದ್ಭೋಮಿಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಶೇಷದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿ ಲಿಂಗವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆಗ್ನಿಯೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ‘ಯಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಯತೇ ಚಾಂಗಾಲ್ಲೋಕ ವೇದಾದಿಕಂ ಹರೇಃ | ತನ್ನಾಮವಾಚ್ಯಮಂಗಂ ತದ್ಯಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಂ ಮುಖಂ’ ಎನ್ನುವ ನಾರದೀಯ ವಚನದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಆಹವನೀಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಆಂಗಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ‘ಮೂರ್ಧ್ನೈವ ಸುತೇಜಾತ್ಮಕುರ್ವಿತ್ಸರೂಪಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪೃಥಗ್ವೃತ್ತಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದಕಾರಣ ವೈಶ್ವನರ ಶಬ್ದವು ಅವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಿಂದ ಆಗ್ನಿವಿಷಯಕವಾದಾಗ್ಯೂ ಬಲಿಸ್ಥವಾದ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಿಂದಲೂ ವಿಶ್ವ (ಸರ್ವ) ನರಾಶ್ರಯಾತ್ಮರೂಪ ಯೋಗದಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯವೆಂದೇ ಯುಕ್ತವು. ಇದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಂತರ ವಿಷಯಕಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಬಹುಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾದ ಅನೇಕ ರೂಢಿನಾಮಗಳಿಂದ ನಾರಾಯಣನೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಪಾದಾರ್ಥ, ಅಧ್ಯಾಯಾರ್ಥ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು

ಪ್ರಾಯಿಕವು, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ರೂಢವಾದ ವೈಶ್ವಾನರ ಮೊದಲಾದ ನಾನುಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು.

ತಥಾಚ ೧ನೇ ಸರ್ವಗತತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಶಕ್ತಿ ಪ್ರಬೋಧಕತ್ವವೂ, ಸರ್ವಗತನಿಗೂ ಅಲ್ಪಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆಯೂ, ೨ನೇ ಅತ್ಯುತ್ಪಾದಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದನಕ್ರಿಯೆಯೂ ೩ನೇ ಗುಹಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸಾರಭೋಕ್ತೃತ್ವವೂ, ಒಬ್ಬನಿಗೂ ಅನೇಕ ರೂಪತ್ವವೂ, ೪ನೇ ಅಂತರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಈಶನನ್ನೊದಗಿಸುವ ಸ್ವಾವರಣೇತ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದೂ, ೫ನೇ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಅವನಿಂದ ನಾಶ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಧವಾ ಅವನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಶರೀರವೆಂದೂ, ೬ನೇ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಗೋತ್ರಾದಿಗಳ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಈಶಾಖ್ಯ ಧರ್ಮಿಯದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ದೃಶ್ಯದ್ಯನೋನ್ಯಾ ಭಾವವು ಅವರ ಸ್ವರೂಪರೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ೭ನೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಾದಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

|| ವೈಶ್ವಾನರಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾರ್ಚನಾ ವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮದ್ವೈಶ್ವಾನರಸೂತ್ರಾನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಃ||

ಈಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾರ್ಚನಾರು ಮಾಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರಾನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಿತಿ ಭಗವತ್ಪಾದ ಸುಕೃತೇ

ರನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸ್ಯ ಪ್ರಗುಣ ಜಯತೀರ್ಥಾಖ್ಯ ಯತಿನಾ |

ಕೃತಾಯಾಂ ಟೀಕಾಯಾಂ ವಿಷಮ ಪದವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ವಿವೃತೌ
ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದೋಽಯಂ ಪ್ರಥಮವಿಷಯೇ ಪರ್ಯವಸಿತಃ ||

|| ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ೨ನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಮೂರನೇ ಪಾದವು.

ಓಂ || ದುರಂತದುರಿತಧ್ವಾಂಸವಿಪಾಟಿನಪಟೇಯಸೇ |
 ಬಾದರಾಯಣಸಂಜ್ಞಾಯ ಪರಸ್ತೈ ಮಹಸೇ ನಮಃ ||
 ಭಾರತೀಶ ನಮಸ್ತು ಭ್ಯಂ ರಾಮಪ್ರಿಯ ನಮೋಽಸ್ತುತೇ |
 ನಮಸ್ತೇ ದ್ರೌಪದೀಕಾಂತ ವ್ಯಾಸಶಿಷ್ಯ ನಮೋಽಸ್ತುತೇ ||

ಪೂರ್ವಪಾದದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಕ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಏಕ ವಾಕ್ಯತ್ವವು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಇನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪೂರ್ವಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇದ್ದು ಇನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಓಂ || ತತ್ರಾನ್ಯತ್ರ ಪ್ರ(ಚ)ಸಿದ್ಧಾನಾಂ ಲಿಂಗನಾಮ್ನಾಂ ಪುನರ್ಹರಿಃ |
 ವಿಶೇಷಾನ್ಮುಖ್ಯತೋ ವೃತ್ತಿಂ ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ನೇವಾತ್ರ ವಕ್ತ್ವಜಃ || ೧ ||

ಅ || ಅಜಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯರಾದ, ಹರಿಃ=ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಅತ್ರ=ಈ ಇನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ, ತತ್ರ=ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ಯತ್ರ ಜ=ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಾಂ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, (ಅಪಾತತಃ = ಪ್ರತೀಯಮಾನಗಳಾದ) ಲಿಂಗನಾಮ್ನಾಂ=ದ್ಯುಭವಾದ್ಯಾಯತನತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗ ಗಳಿಗೂ, ಭೂಮಾದಿ ನಾಮಗಳಿಗೂ, ಪುನಃ=ಮತ್ತೂ, ವಿಶೇಷಾತ್=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ, ಮುಖ್ಯತಃ = ಪರಮಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ, ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ನೇವ=ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ) ವೃತ್ತಿಂ=ಶಕ್ತಿಯನ್ನು, ವಕ್ತ್ವ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ,

ತಾ || ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳು ಲೋಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳೋ, ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನೇದವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯವರತ್ನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯ ಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನಲ್ಲಿಯೇ ವಾಚಕತ್ವವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ದರು. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳೆಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇತರರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಂಟೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ || ೧ ||

ದ್ಯುಭವಾದ್ಯಾಯತನತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

(‘ಓಂ ದ್ಯುಭವಾದ್ಯಾಯತನಂ ಸ್ವಶಬ್ದಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂತ್ರ ೧ ||

ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ಯುಭವಾದ್ಯಶ್ರುತಯನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಧಾನ; ವಾಯು ರುದ್ರ ಜೀವರಲ್ಲ. ಆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನಂ’ ಎಂದು ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ.

ಅಧ್ಯಾ. ೧. ಪಾ. ೩. ಅಧಿ. ೮. ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಯತನತ್ವಾಧಿಕರಣ. ೪೩೯

ಜಾಯಮಾನತ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗಬಲದಿಂದ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಜೀವವರವು ಏತಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ—

(‘ಓಂ ಮುಕ್ತೋಪಸೃಪ್ಯವೈಪದೇಶಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂತ್ರ ೨ ||

‘ಅಮೃತಸ್ಯೈವ ನೇತುಃ’ ಎಂದು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಅಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಯತನನು ವಿಷ್ಣುವೇ.

ರುದ್ರಪ್ರಧಾನರಿಗೆ ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಯತನತ್ವವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ನಾನುಮಾನಮತಚ್ಛಬ್ದಾತ್ ಓಂ” || ಸೂತ್ರ ೩ ||

ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಶ್ರಯರು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸುಧ್ಧವಾದ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಪರಾಭಿಮತವಾದ ವಾಶುಪತ ಸಾಂಖ್ಯ ಆಗಮಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧರಾದ ರುದ್ರ ಪ್ರಧಾನರು ಆಗಲಾರರು. ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಯತನ ವ್ರತರಣದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಪ್ರಧಾನಾಸಾಧಾರಣಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ—

(‘ಓಂ ಪ್ರಾಣಭೃಚ್ಛ ಓಂ’) || ಸೂ. ೪ ||

ಜೀವ ವಾಯುಗಳು ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಶ್ರಯರಲ್ಲ. ಆತ್ಮಶಬ್ದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಮುಕ್ತೋಪಸೃಪ್ಯವನ್ನು ವೈಪದೇಶಮಾಡಿದರಿಂದಲೂ, ಜೀವಾದಿ ವಾಚಕಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತವೂ

(‘ಓಂ ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೫ ||

(‘ಜುಷ್ಪಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಸನ್ಯಮಿಶಂ’ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಐಕ್ಯವಲ್ಲ.)

(‘ಓಂ ಪ್ರಕರಣಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೬ ||

(‘ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತವ್ಯೇ’ ಎಂದು ಪರವಿದ್ಯಾವಿಷಯವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ‘ಜುಷ್ಪಂ ಯದಾ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಈಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ; ರುದ್ರನಲ್ಲ.)

(‘ಓಂ ಸ್ಥಿತ್ಯದನಾಭ್ಯಾಂ ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೭ ||

(‘ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನುಪಜೀವಿಸದೆ ಇರುವಿಕೆ, ಕರ್ಮಫಲೋಪಜೀವನವು ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲ.)

‘ನಾನುಮಾನಮತಚ್ಛಬ್ದಾತ್’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಅತಚ್ಛಬ್ದಾತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛಬ್ದಾಭಾವಾತ್=ರುದ್ರಾದಿವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ—ನನಗಾಗಿ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಅಭಾವಾರ್ಥವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾವೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ತಚ್ಛಬ್ದದಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ—

(೧) ಛಂದೋವತ್ಸೂತ್ರಾಣಿ ಭವಂತಿ=ಸೂತ್ರಗಳು ವೇದದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆಂದಾಗಲೀ ಅಕರ್ತೃ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾಪಕದ್ದೇಶಿಯಿಂದ (ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಾರಕ ವದವು.) ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ನೞಾ ಇದ್ದದ್ದಾದರೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗಲೀ, (೨) ಅರ್ಥಾಭಾವೇ ಯದವ್ಯಯಂ ಎಂದು ಅವ್ಯಯಾಭಾವ ಸಮಾಸವು ಎಂದಾಗಲೀ ಸಮಾಧಾನ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ತೇಭ್ಯಃ ಅನ್ಯತ ಅತತ್=ಶಿವಾದಿಗಳದ್ದೇಶಿಯಿಂದ ಇತರನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನು. ತಸ್ಯ ಶಬ್ದಃ=ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಅತಚ್ಛಬ್ದವು. ಅದರ ದ್ದೇಶಿಯಿಂದ, ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ವಿಷ್ಣುವೇನಾತ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ ರೂಢತ್ವಾನ್ತ ಶಿವಾದಿಕಾನ್ |

ಶ್ರುತಿರ್ವಕ್ತಿ [ಅಖಿಲೇಶತ್ವಾದ್ಭೂಮಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಖಾಧಿಕಃ] || ೩ ||

ಅ || ಆತ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ=ಆತ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ವಿಷ್ಣುವೇವ=ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ, ರೂಢತ್ವಾತ್=ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅಂದರೆ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಮಹಾರೂಢಿಯೋಗಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಶ್ರುತಿಃ=ಯಸ್ಮಿನ್ ದಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು. ಶಿವಾದಿಕಾನ್=ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು, ನ ವಕ್ತಿ=ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಅರ್ಥವರ್ಣೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಯಸ್ಮಿನ್ ದಾಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಷ್ಟಮೋತಂ ಮನಃ ಸಹ ಪ್ರಾಣೈಸ್ತ ಸರ್ವೈಃ ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಾಥ ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ದ್ಯುಭವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು 'ಕರ್ತಾರವಿಶಾಂ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಶೇಷದ್ದೇಶಿಯಿಂದಲೂ 'ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಗ್ರಂಥಿರಸಿ ರುದ್ರೋ ಮಾನಿಶಾಂತಕಃ ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರವಿಂದಲೂ ರುದ್ರನಾಗಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (2) ಅಥವಾ 'ಸ ಏಷೋಂತರಶ್ಚರತೇ ಬಹುಧಾ ಜಾಯಮಾನಃ' ಎನ್ನುವ ಜೀವಲಿಂಗದ್ದೇಶಿಯಿಂದ ದ್ಯುಭವಾದ್ಯಾಶ್ರಯನು ಜೀವನು, ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಿದರೆ 'ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಾಥ ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ಆತ್ಮಶಬ್ದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ದ್ಯುಭವಾಶ್ರಯನು. "ಆತ್ಮಬ್ರಹ್ಮಾದಯಶ್ಚಬ್ದಾಸ್ತನ್ಯುತೇ ವಿಷ್ಣುಮವ್ಯಯಂ | ನ ಸಂಭವಂತಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೈರ್ವೇವಾಸ್ತಾ ಗುಣಪೂರ್ಣತಾ" ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. 'ಅನ್ಯತ ಸ್ಯೈವ ಸೇತುಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಶೇಷವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಪೂತಾ ತ್ವಾ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪರಮಾ ಗತಿಃ' | ಎಂದು ಭಾರತವಚನದಿಂದಲೂ, 'ವರಂ ವೃಣೀಷ್ಟ ಭದ್ರಂತೇ ಋತೇ ಕೈವಲ್ಯ ಮದ್ಯ ನಃ | ಏಕ ಏವೇಶ್ವರಸ್ತಸ್ಯ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರವ್ಯಯಃ' | ಎಂದು ಭಾಗವತವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಮುಕ್ತಾಶ್ರಯನು. (3) ವಾಕ್ಯಶೇಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಿವನು ದ್ಯುಭವಾದ್ಯಾಶ್ರಯನು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. "ರೂಪಂ ದ್ರಾವಣ್ಯತೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ರುದ್ರಸ್ತಸ್ಮಾಜ್ಜನಾರ್ದನಃ | ಈಶಾನಾದೇವ ಚೇಶಾನೋ ಮಹಾದೇವೋ ಮಹತ್ವತಃ" ಎನ್ನುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಈಶಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯಗಳೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವೆವು. (4) ಬಹುಧಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಎಂದು ಜೀವಲಿಂಗವೆಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ, ಅದೂ "ಅಜಾಯಮಾನೋ ಬಹುಧಾ ವಿಜಾಯತೇ" ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು

ದ್ವಿಸೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (5) ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಶ್ರಯನು ಜೀವನೆಂದಾದರೆ 'ಜುಷ್ಕಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮಿಶಮಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ವೀತಶೋಕಃ' | ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಶೇಷದಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಭೇದನಿರ್ದೇಶವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಶ್ರಯನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ || ೨ || ಸೂ. ೧. ೨. ೨. ೪. ೫. ೬. ೭. || ಅಧಿ || ೧ ||

ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಶ್ರಯತನತ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಭೂಮಾಧಿಕರಣವು

“ಓಂ ಭೂಮಾ ಸಂಪ್ರಸಾದಾದಧ್ಯಪದೇಶಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೪ ||

‘ಯೋ ವೈ ಭೂಮಾ ತತ್ಸುಖಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಭೂಮನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಪ್ರಾಣನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಅನೇನ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾದಃ ಪೂರ್ಣ ಸುಖವು, ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್ = ಪೂರ್ಣಸುಖರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅಧ್ಯಪದೇಶಾತ್ = ನೂಮಾದಿಗಳದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟನೆಂದು ವ್ಯಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ.

(‘ಓಂ ಭೂಮೋಪಪತ್ತೇತ್ಯ ಓಂ’) || ಸೂ. ೫ ||

‘ಸ ಏವಾಧಸ್ತಾತ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ವಗತತ್ವದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಭೂಮ ನಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಭೂಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ)

ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭೂಮಾ=ಭೂಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನು, ಏಕೆಂದರೆ— ‘ಸಂಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಅತ್ರೇತಿ’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾದವೆಂದರೆ ಸುಪ್ತಿಯು. ಸುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕನಾದ ಪ್ರಾಣನು ಸಂಪ್ರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಲಕ್ಷಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪ್ರಾಣನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಮೇಲೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್=ಜೀವಾತ್ಮನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಮೇಲೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು.

ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರು, ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಇವರಿರ್ವರೂ ಮಾಡಿದ ವಾಖ್ಯಾನವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಪ್ರ ಸಾದ ಪದವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ‘ಸಂಪ್ರಸಾದಾದಧ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವುದೊಂದೇ ಹೇತುವಲ್ಲ. ‘ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್’ ಎನ್ನುವುದು ಒಂದು ಹೇತುವು. ಅಧ್ಯಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವುದೂ ಒಂದು ಹೇತುವು.

ಆ ಹೇತುವು ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮಸಾಧಕವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || [ಶ್ರುತಿರ್ವಕ್ತಿ] ಆಖಿಲೇಶತ್ವಾದ್ಯುಮಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಖಾಧಿಕಃ || ೨ ||

ಅ || ಅಖಿಲೇಶತ್ವಾತ್ = ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸುಖಾಧಿಕಃ = ಸುಖಪೂರ್ಣನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಭೂಮಾ = ಭೂಮುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಅಂದರೆ ಅಧಿಶಬ್ದವು ಈಶ್ವರ ವಾಚಕವು. ತಥಾ ಜ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಖಿಲೇಶ್ವರತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ನಾನುವಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವದ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ಅಧ್ಯುಪದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವುದರ ಅರ್ಥವು 'ಅಖಿಲೇಶತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್ ಎನ್ನುವುದು ಅನಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅದು ಪೂರ್ಣಸುಖ ತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಸಂಪ್ರಸಾದಾತ್ ಎನ್ನುವುದರ ಅರ್ಥವು 'ಸುಖಾಧಿಕಃ' ಎಂದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ - (1) 'ಯೋ ವೈ ಭೂಮಾ ತತ್ಸುಖಂ ನಾಲ್ಪೇ ಸುಖಮಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಧೂಮುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪ್ರಾಣನಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಆಶಾಯಾ ಭೂಯಾನ್' ಇತ್ಯಾದ್ಯವಕ್ರಮದಲ್ಲಿ 'ಯದ್ವೈಶೇಷಾನುಕ್ರಾಂತಪ್ರಾಣಾನ್ ಶೂಲೇನ ಸಮಾಸಂ ವ್ಯತಿಷಂ ದಹೇತ್ ನೈವೇನಂ ಬ್ರೂಯಃ ಸಿತ್ಯಹಾಸೀತಿ ನ ಮಾತೃಹಾಸೀತಿ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣಲಿಂಗವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಎಂದರೆ - 'ತತ್ಸುಖಂ' ಎಂದು ಸುಖಾತ್ಮಕತ್ವವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಮುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ. 'ವಿಷ್ಣೋವ ಪರಮಾನಂದಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸುಖವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು (2) ಮತ್ತು 'ಸ ಏವಾಧಸ್ತಾತ್ ಸ ಉಪರಿಷ್ಠಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗತತ್ವಾದಿ ವ್ಯವದೇಶವು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಯುಕ್ತವು (3) 'ತಮುತ್ಕ್ರಾಮಂತಂ ಪ್ರಾಣೋನೂತ್ಕ್ರಾಮತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದಿಲ್ಲದೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳಿದ ಉಕ್ತಮುಣವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ 'ವಾಜನಾವೋ ಭೂಯಸೀ' ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಂದ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಉತ್ತಮರೆಂದು ಹೇಳಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಭೂಮುಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನು. || ೨ || ಸೂ. || ೮ || ೯ || ಅಧಿ ೨ ||

ಭೂಮಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಕ್ಷರಾಧಿಕರಣವು.

('ಓಂ ಅಕ್ಷರಮಂಬರಾಂತಧೃತೇಃ ಓಂ') || ಸೂ. ೧೦ ||

'ಏತದ್ವೈತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕ್ಷರನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಶ್ರೀತತ್ವವಲ್ಲ, ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾಚ್ಯವಾದ ಚಿತ್ರಕೃತಿಯು ಸರ್ವಾಧಾರವೆಂದು ಹೇಳಿ 'ಏತಸ್ಮಿನ್ ಬಲ್ಯಕ್ಷರೇ ಗಾಗ್ಯಾಕಾಶ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚ' ಎಂದು ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ಆಕಾಶಾಧಾರತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ.

('ಓಂ ಸಾ ಚ ಪ್ರಶಾಸನಾತ್ ಓಂ') || ಸೂ. ೧೧ ||

ಅಂಬರಾಂತ ವಸ್ತುಗಳ ಧೃತಿಯು ಅಕ್ಷರನ ಆಜ್ಞಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆಂದು 'ವಿತಸ್ಯವಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

“ಓಂ ಅನ್ಯಭಾವ ವ್ಯಾವೃತ್ತೇಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೨ ||

ಇತರವಸ್ತುಗಳ ಸ್ಥೂಲ್ಪಾದಿ ಧನುಗಳಿಗೆ 'ಅಸ್ಥೂಲಮನಣು' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಕ್ಷರನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.

ಅನ್ಯಭಾವ ವ್ಯಾವೃತ್ತೇಶ್ಚ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾಕೃತ ಸ್ಥೂಲ್ಪಾದಿ ರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಹೇತುಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷೇವನಿವರ್ತಕವಾಗಿಯೂ 'ಅತೋ ವಿರುದ್ಧವತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಈ ಅಕ್ಷರನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ. ಅಸ್ಥೂಲಮನಣ್ಣು ಹ್ರಸ್ವಮದೀರ್ಘಮುಚೋಹಿತಮಚ್ಛಾಯಮತನೋಮಾಯುನಾಕಾಶಮಸಂಗಮರ ಸಮವಾಕ್ ಅರುನೋಚಕ್ಸುಷ್ಮಮಪ್ರಾಣಮಸುಮಮಾತ್ರಮನಂತರಮಚಾಹ್ಯಂ ಸತದಶ್ನಾತಿ ಕಿಂಚನ' ಎಂದು ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ಅಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸ್ಥೂಲಾದಿಯು ೧ ಸ್ಥೂಲಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಅಣುತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದಾಗಲೀ, ೨ ಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿಗಳ ನಿವೃತ್ತಿಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಯವ ಸಾನವು ಎಂದೆಂಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕು ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವು 'ಅಸ್ಥೂಲಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಣುಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅನಣು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಅಹ್ರಸ್ವಮ ದೀರ್ಘಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ವಿರೋಧವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿಸ್ಸಭಾವನೆಂದಾಯಿತು. ತಥಾಚ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋಪದೇಶಾಚ್ಚ 'ಅತ್ತಾ ಚರಾಚರ ಗ್ರಹಣಾತ್' ರೂಪೋಪನ್ಯಾಸಾಚ್ಚ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಸರ್ವಗತತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ—ಪ್ರಥಮಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಚ ಶಬ್ದ ಸೂಚಿತವಾದ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅತೋ ವಿರುದ್ಧ ವದ್ಭಾವತನುಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯ ತತ್ವತಃ |

ಯೋಜನೀಯಂ ಹರೌ ವಾಕ್ಯಂ ವಿರುದ್ಧೈ (ವಿಶೇಷೈ) ಲಕ್ಷಣೈ

ಯುತಂ || ೩ ||

ಬ್ರಹ್ಮವ ತಾನಿ ಲಿಂಗಾನಿ ತದನ್ಯತ್ರ ತ್ವಸಂತ್ಯಪಿ |

ಅವಿರೋಧೇನ ಗೋವಿಂದೇ ಸಂತ್ಯಸ್ಥೂಲಾದಿಕಾನಿ ಚ || ೪ ||

ಅ || ಯತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ವಿರುದ್ಧೈಃ = ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ, (ವಿಶೇಷೈಃ = ವಿಶೇಷರೂಪಗಳಾದ), ಲಕ್ಷಣೈಃ = ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ, ಯುತಮೇವ = ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿಯದೋ, ಅತಃ = ಅದಕಾರಣ, ವಿರುದ್ಧವತ್ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿ ವಿಪರೀತವಾದುದು ಅಣುತ್ವಾದಿಗಳು, ಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿ ನಿವೃತ್ತಿಮಾತ್ರಪರವಾದುದೂ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳಾದ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವುದರಂತೆ, ಭಾವತಮಸಿ = ಪ್ರತೀತವಾದಾಗ್ಯೂ, ವಾಕ್ಯಂ = ವಾಕ್ಯವನ್ನು, ತತ್ವತಃ = ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, ಹರೌ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಯೋಜನೀಯಂ = ಕೂಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಅಥವಾ ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಆಕಾಶಾಂತ ವಸ್ತುಗಳ ಭಾರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯಾದೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿರುದ್ಧದಂತೆ ತೋರಿದರೂ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಜಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಸುಖಾಧಿಕನೋ ಆದಕಾರಣ ಭೂಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ವಿಷ್ಣುವು ಎಂದು 'ಅತಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪದದಿಂದ ಅನ್ವಯವು. (ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿರುದ್ಧಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ದ್ದಾನೆನ್ನುವುದು ಆಯುಕ್ತವು. ಮೇ ಮಾತಾ ವಂಧ್ಯಾ ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ವ್ಯಾಹತವಾಗಿದೆ. ಅಣುತ್ವ-ಮಹತ್ವಾದಿಗಳು ವಿರುದ್ಧಗಳೆಂದಾದರೆ ಅವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಒಂದು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? 'ರೋಧವು ಸಹಾನವಸ್ಥಾನರೂಪವಾಗಿದೆ. ಒಂದೇ ಅವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದಾದರೆ ಅವುಗಳು ವಿರುದ್ಧಗಳು ಹೇಗೆ ಆಗುವುವು? ಸಹಾನವಸ್ಥಾನವು ಅವಿರೋಧ ರೂಪವು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ) (ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿರುದ್ಧಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಇದು ನಮಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ.) ತಾನಿ=ಆದಾವ, ಅಸ್ಥೂಲಾದಿ ಕಾನಿ ಜ=ಅಣುತ್ವ-ಮಹತ್ವ ಮೊದಲಾದ, ಲಿಂಗಾನಿ=ಲಿಂಗಗಳು, ತದನ್ಯತ್ರ ತು=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಇತರರಲ್ಲಿ, ಅಸಂತೃಪಿ=ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ. ಗೋವಿಂದೇ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಅವಿರೋಧೇನ=ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೇನೇ, (ಒಟ್ಟಿಗೇನೇ) ಸಂತಿ=ಇರುತ್ತವೆ (ವಿರೋಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಏಕತ್ರ ಅವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಹತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಅಕ್ಷರನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದಾದರೆ 'ಅಸ್ಥೂಲಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಸ್ಥೂಲಾದಿ ಪದಗಳು ಸ್ಥೂಲ್ಯ ವಿಪರೀತಗಳಾದ ಅಣುತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆನ್ನುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆವು ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು, ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆನ್ನುವುದು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (2) ಗೋವಿಂದೇ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ "ಪೀತಪ್ರಾಯಸ್ಯ ಜನನೀ ಸುತಸ್ಯ ರುಚಿರಂ ಸ್ಥಿತಂ ! ಮುಖಂ ಬಾಲಯತೀ ರಾಜನ್ ಜೃಂಭತೋ ದದೃಶೇ ಇದಂ | ಖಂ ರೋದಸೀ" ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಶೋದಾದೇವಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ, ಅರ್ಜುನಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದ ವಿಶ್ವರೂಪಾದಿ ಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಣುತ್ವ-ಮಹತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಗ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಡದೋ? ೨ ವಿರೋಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ — 'ಅಣೋರಣೀಯಾನ್' ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮವೂ, ಉಭಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶನಾನುಮಾನವು (ಅಂದರೆ, 'ಗೋಪಿಕೋಲೂಖಾಲೇ ದಾಮ್ನಾ ಬಬಂಧ ಪ್ರಾಕೃತಂ ಯಥಾ|ತದ್ವಾನು ಬಧ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಸ್ವಾರ್ಭಕಸ್ಯ ಕೃತಾಗಸಃ|ದ್ವ್ಯಂಗುಲೋ ನಮುಭೂತಃ' ಯಶೋದಾದೇವಿಯು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಉಜಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಹಗ್ಗಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಉದ್ದೋಗಮಾಡಿದರೂ ಆ ಹಗ್ಗವು ಎರಡು ಅಂಗುಲ ಕಮ್ಮಿಯಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ಹಗ್ಗಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದಲೂ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಮಹತ್ವ ಕಾರ್ಯವೂ, ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಹಗ್ಗದಿಂದಲೇ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಅಣುತ್ವ ಕಾರ್ಯವೂ ಇವೆರಡೂ ಸ್ವಕಾರಣೀಭೂತಗಳಾದ ಅಣುತ್ವ-ಮಹತ್ವಗಳೆನ್ನುವ ಎರಡು ಪರಿಮಾಣಗಳನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ಅನೇಕ ದಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಅಬದ್ಧತ್ವರೂಪಕಾರ್ಯವೂ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಹಗ್ಗದಿಂದಲೂ ಬದ್ಧತ್ವರೂಪಕಾರ್ಯವೂ ಕಾಣುವುದರಿಂದ 'ವಿಷ್ಣುಃ ಅಣುಃ ಅಲ್ಪದಾಮಬದ್ಧತ್ವಾತ್'

ಸತ್ಪಾದಿವತ್=ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಅಣುವಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಅಲ್ಪವಾದ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ
ಕರು ನೊದಲಾದವುಗಳಂತೆಯೇ' ವಿಷ್ಣುಃ ಮಹಾನ್ ಅನೇಕ ದಾಮಭಿರಸಿ ಅಬದ್ಧತ್ವಾತ್
ಪರ್ವತಾದಿವತ್=ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಮಹಾಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನು, ಅನೇಕ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಕಟ್ಟ
ಲ್ಪಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವೂ, ಉದಾಹೃತ ಪ್ರತ್ಯ
ಕ್ಷವೂ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ವಿರೋಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪ
ದಲ್ಲಿ) ವಿರೋಧವು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಣುತ್ವ-ಮಹತ್ವಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು
ಹೇಳುವ ವಿಪರೀತ ಪ್ರಮಾಣವು ತೋರಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು.
ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ || ೪ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅಸ್ಥೂಲಾದಿಪದಗಳು ಅಣುತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆನ್ನುವ ವಕ್ಷನನ್ನು
ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶ್ರುತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿದರು. ಈಗ ಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿ
ನಿವೃತ್ತಿಪರವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯವಸ್ತು ಸ್ವಭಾವಾನಾಂ ಸ್ಥೌಲ್ಯಾದೀನಾಮಪಾಕೃತಿಂ |
ನಾರಾಯಣೇ ಶ್ರುತಿರ್ವಕ್ತಿ ನ ತು ತಸ್ಯಾಸ್ವಭಾವತಾಂ || ೫ ||
ಸರ್ವಧರ್ಮಾ ಸರ್ವನಾಮಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಾ ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ |
ದೋಷಾಃ ಶ್ರುತಾಶ್ಚ ನೇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಮಾಣಂ ಶ್ರುತಿರತ್ರ ಚ || ೬ ||

ಅ || ಅನ್ಯವಸ್ತು ಸ್ವಭಾವಾನಾಂ = ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಇತರಗಳಾದ ಯಾವ ಘಟ
ವಟಾದಿ ವಸ್ತುಗಳೋ ಅವುಗಳ ಸ್ವಭಾವಭೂತಗಳಾದ, ಸ್ಥೌಲ್ಯಾದೀನಾಂ=ಜಡಗಳೂ, ಪರತಂತ್ರ
ಗಳೂ, ಕಾರ್ಯಗಳೂ, ವಿನಾಶವುಳ್ಳವುಗಳೂ ಅಣುತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಇಲ್ಲದಿರುವವುಗಳೂ ಆದ ಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿಗಳ, ಅಪಾಕೃತಿಂ=ಅಭಾವವನ್ನು, ನಾರಾಯಣೇ=
ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ, ಶ್ರುತಿಃ=ಅಸ್ಥೂಲಮನುಷ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, ವಕ್ತಿ=ಹೇಳುತ್ತದೆ.
ತಸ್ಯ=ಆ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ, ಅಸ್ವಭಾವತಾಂ=ನಿಃಸ್ವಭಾವತ್ವವನ್ನು. ನ ತು ವಕ್ತಿ=ಹೇಳುವುದೇ
ಇಲ್ಲವು. (ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು.) (ನಿಃಸ್ವಭಾವತ್ವವೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರ
ದೆಂದರೆ—) ಸರ್ವಧರ್ಮಾ=ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವನಾಮಾ=ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ
ವನು, ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಃ = ಗುಣಗಳೇ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ದೋಷಾಶ್ಚ = ದೋಷಗಳಾದರೂ
ಶ್ರುತಾಃ ನ=ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ, ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ=ಇದೇ ನೊದಲಾದ
ಶ್ರುತಿಃ = ಶ್ರುತಿಯು, ಅತ್ರ = ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಧರ್ಮಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ,
ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಅಣುತ್ವ-ಮಹತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಮಾಣಂ=ಪ್ರಮಾಣವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಅಸ್ಥೂಲಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅವಯವ
ಬಹುತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತ ಮತ್ತು ಜಡಾದಿ ರೂಪಗಳಾದ ವಸ್ತುತರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ಥೌಲ್ಯಾದಿಗಳ
ಅಭಾವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ಥೌಲ್ಯಾದಿಧರ್ಮಗಳೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—
ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧರ್ಮಗಳೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಸರ್ವಧರ್ಮಾ' 'ಅಣೋರಣೀ
ಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಮಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. (2) 'ಯಸ್ಮಿನ್'

ವಿರುದ್ಧಗತಯೋಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಶಂ ಪತಂತಿ ತ್ವತ್ಪಾದಯೋರ್ವಿ ವಿಧಶಕ್ತಯಾ ಅನುಪೂರ್ವ್ಯಾತ್
 ಎನ್ನುವ ವಚನದ್ವೇಷಯಿಂದ ಅಣುತ್ತ-ಮಹತ್ವಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡು
 ತ್ತವೆ. (3) ಗೋವಿಂದನಿಗೆ ಇಂತಹ ಪ್ರಭಾವವು ಇದೆ ಎಂದು ಯಶೋದಾದೇವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ
 ವಾಗಿದೆ ಎಂದು 'ಪೀತಪ್ರಾಯಸ್ಯ ಜನನೀ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಗವತ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.
 ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವು ಪ್ರಾಕೃತ ಅಣುತ್ತ-ಮಹತ್ವಗಳಿಗೆ-ಆದ ಕಾರಣ
 ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ವಿಚಿತ್ರ ಸ್ವಭಾವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಅಪ್ರಾಕೃತ ಅಣುತ್ತ
 ಮಹತ್ವಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಕೂಡದು || ೫ || ೬ || ಸೂ. ೧೦ || ೧೧ || ೧೨ ||
 || ಅಧಿ. ೩ ||

ಅಕ್ಷರಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಸ ದ ಧಿ ಕ ರ ಣ ವು .

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ 'ಸತ್' ಎನ್ನುವ
 ನಾಮಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

* (ಓಂ ಈಕ್ಷತಿಕರ್ಮವ್ಯಪದೇಶಾತ್ಃ ಓಂ) || ಸೂ. ೧೩ ||

'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ. ಜಡಪ್ರಕೃತಿ
 ಯಲ್ಲ. 'ತದೈಕ್ಷತ' ಎಂದು ಈಕ್ಷಣಾಖ್ಯವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ. ಅಥವಾ ಈಕ್ಷಣ
 ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ || ೧೩ || ಅಧಿ. ೪ ||

ಸದಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ದ ಹ ರಾ ಧಿ ಕ ರ ಣ ವು .

ಇಲ್ಲಿ ಹೃತ್ಪದ್ಧತ್ಯರೂಪಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

(‘ಓಂ ದಹರ ಉತ್ತರೇಭ್ಯಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೪ ||

‘ಉಭೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ
 ಆಶ್ರಯನಾಗಿ 'ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ವೇಶ್ವ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಹೃತ್ಪದ್ಧದಲ್ಲಿವನು
 ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಜೀವಾಡಿಗಳಲ್ಲ. 'ಯ ಆತ್ಮಾ ಅಪಹತಸಾಪ್ತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ
 ಅಪಹತಸಾಪ್ತತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ.

* ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನುಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಾಂಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದ
 ರಿಂದ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತೀಕ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಷಯ,
 ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯ, ಸಿದ್ಧಾಂತ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದಕಾರಣ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು
 ಹೇಳುವುದು ಅಗತ್ಯವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತೇನೆ.

(‘ಓಂ ಗತಿಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ತಥಾ ಹಿ ದೃಷ್ಟಂ ಲಿಂಗಂ ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೫ ||

ಸುಪ್ರಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವರೂಪಲಿಂಗ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ಇವುಗಳು ಇದ್ದವಯುಕ್ತದಹರಸ್ಥನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಹೇಗೆ ಇವುಗಳು ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥನಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅರಣ್ಯ ಎನ್ನುವ ಅಮೃತ ಸಮುದ್ರಾಶ್ರಯವಾದ ಲೋಕವತ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವೂ ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥನಲ್ಲಿ ಇರುವುದಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಲಿಂಗವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆದವಯುಕ್ತವೂ ದಹರಸ್ಥನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.

(‘ಓಂ ಧೃತೇಶ್ಚ ಮಹಿಮೋಽಸ್ಯಾಸ್ತಿನನ್ವ ಲಬ್ಧೀಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೬ ||

‘ಯ ಆತ್ಮಾ ಸ ಸೇತುರ್ವಿಧೃತಿಃ’ ಎಂದು ಸರ್ವಧಾರಕತ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದಹರಸ್ಥನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಪಹತಪಾಪ್ಮತ್ವಾದಿ ಮಹಿಮೆಯು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಈ ಲಿಂಗವು ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥನಲ್ಲಿರುವುದು.

(‘ಓಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಶ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೭ ||

‘ದಹರಂ ವಿಸಾಪ್ತಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದಹರಸ್ಥನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.

(‘ಓಂ ಇತರಪರಾಮರ್ಶತ್ಸ ಇತಿ ಚೇನ್ನಾಸಂಭವಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೮ ||

‘ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿರುವಸಂಪದ್ಯ’ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ‘ಎಸ ಆತ್ಮಾ’ ಎನ್ನುವ ಏತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಮಾರ್ಶಮಾಡಿ ಆತ್ಮಾ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ‘ಯ ಆತ್ಮಾ ಅಪಹತಪಾಪ್ಮಾ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಹೃತ್ಪದ್ಧದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದಹರಸ್ಥನು ಜೀವನು ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾದ ಅಪಹತ ಪಾಪ್ಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳೂ ‘ಏತದಮೃತಮುಭಯಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅಮೃತತ್ವಾದಿಗಳೂ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರವು.

(‘ಓಂ ಉತ್ತರಾಚ್ಛೇದಾವಿಭೂತಸ್ವರೂಪಸ್ತು ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೯ ||

ಜೀವನಿಗೆ ಸತ್ಯಕಾಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ‘ಸ ತತ್ರ ಪರ್ಯೇತಿ’ ಇದುವೊದಲಾದ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ದಹರಸ್ಥನು ಜೀವನು ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ‘ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿ ರುಪಸಂಪದ್ಯ ಸ್ವೇನರೂಪೇಣಾಭಿನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಪಹತಪಾಪ್ಮತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಮುಕ್ತನೇ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತನಿಗಾದರೂ ದೇಹಾಂತವರ್ತಿಯಾದ ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥನು.

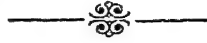
(‘ಓಂ ಅನ್ಯಾರ್ಥಶ್ಚ ಪರಾಮರ್ಶಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೦ ||

‘ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತೀರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ‘ಎಸಃ’ ಎಂದು ಪರಮಾರ್ಶವು, ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪರಮಾರ್ಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೃತ್ಪದ್ಧಸ್ಥ ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿದ್ದು.

(‘ಓಂ ಅಲ್ಪಶ್ರುತೇರಿತಿ ಚೇತ್ತದುತ್ತಂ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೧ ||

‘ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲ್ಪವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಹರಸ್ಥನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅಲ್ಪಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೆಂದು ‘ನಿಚಾಯ್ಯತ್ವತ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ || ಸೂ. || ೧೪ || ೧೫ || ೧೬ || ೧೭ || ೧೮ || ೧೯ || ೨೦ || ೨೧ || ಅಧಿ. ೫ ||

ದಹರಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅನುಕೃತ್ಯಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತತ್ವರೂಪವಾದ ಅನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ ಗೃಹ್ಯಮಾಣ ತ್ವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

(‘ಓಂ ಅನುಕೃತೇಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೨ ||

‘ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ವಸ್ತುವು ವಿಷ್ಣುವೇ. ಜ್ಞಾನಿಸುಖವಲ್ಲ. ‘ತಮೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣ್ವರ್ಥಿನವಾದ ಭಾನವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಮತ್ತು ‘ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸರ್ವವಸ್ತುವೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

(‘ಓಂ ಅಪಿ ಸ್ಮರ್ಯತೇ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೩ ||

ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವಪ್ರಕಾಶಕನು, ಸೂರ್ಯಾದಿ ತೇಜೋನಿಯಾಮಕನು ಎನ್ನುವುದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ‘ಯದಾದಿತ್ಯಗತಂ ತೇಜಃ’ ‘ನ ತದ್ಭಾಸಯತೇ ಸೂರ್ಯಃ’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ || ಸೂ. ೨೨ || ೨೩ || ಅಧಿ. ೬ ||

ಅನುಕೃತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ವಾಮನಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಈಶಾನನಾಮಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ಶಬ್ದಾದೇವ ಪ್ರಮಿತಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೪ ||

‘ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈಶಾನ ಶಬ್ದವಚ್ಛೇದನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ‘ಮಧ್ಯೇ ವಾಮನಮಾಸೀನಂ’ ಎನ್ನುವ ವಾಮನಶ್ರುತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ.

(‘ಓಂ ಹೃದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ತು ಮನುಷ್ಯಾಧಿಕಾರತ್ವಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೫ ||

ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರ ನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಲ. ವಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಂಗುಷ್ಠವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಅಂಗುಷ್ಠ ಮಾತ್ರಃ' ಎಂದು ವಿದ್ಯೆಗೆ ಮನುಷ್ಯರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷಃ' ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವು || ೨೪ || ೨೫ || ಅಧಿ. || ೭ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ದೇವತಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವಿದೆ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ—
(‘ಓಂ ತದೂಪಯಾಸಿ ಬಾದರಾಯಣಃ ಸಂಭವಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೬ ||

ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ ಇದ್ದವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಗಳಿಂದ ದೇವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆಯೂ ಅಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬುದ್ಧಾದಿಗಳು ಕೂಡುವವನು ಪ್ರಯುಕ್ತ ವೇದವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ ಎಂದು ಬಾದರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

(‘ಓಂ ವಿರೋಧಃ ಕಮಣೀತಿ ಚೇನ್ನಾನೇಕಪ್ರತಿಪತ್ತೇರ್ದರ್ಶನಾತ್ ಓಂ’)
|| ಸೂ. ೨೭ ||

ಮನುಷ್ಯರಿಗೇನೇ ದೇವಾದಿ ಪದವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಂದರೆ— ದೇವಪದವು ಸಾಧಿಯಾದರೆ ಇಂದ್ರಾದಿಪದವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ದ್ರವ್ಯತ್ಯಾಗವು ಕೂಡದಿರುವುದ ರಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಅನೇಕ ಯೋಗ್ಯ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮೊದಲು ಮೊದಲು ದೇವತಾಪದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ‘ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಈ ದೇವತೆಯು ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಆ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕರ್ಮ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

(‘ಓಂ ಶಬ್ದ ಇತಿ ಚೇನ್ನಾತಃ ಪ್ರಭವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ಓಂ’)

|| ಸೂ. ೨೮ ||

ದೇವಪದವಿಗೆ ನಾಶಹೇಳಿದರೆ ನಿತ್ಯಭೂತವಾದ ವೇದರೂಪವಾದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾ ಮಾಣ್ಯಾಖ್ಯವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಆ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಲ್ಲದಿರು ವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು, ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ‘ಧಾತಾ ಯಥಾಪೂರ್ವಮಕಲ್ಪಯತ್’ ‘ಯದ್ಭವ ನಿಯಮಃ ಕಾಲೇ’ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ದೋಷ ವಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಭವನಿಯಮವು ಮಹಾನುಭಾವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೂ ಇತರರಿಗೆ ‘ಉಪರಿತನ ಕಾಲಃ ದೇವಾದಿಮಾನ್ ಅಪ್ರಲಯಕಾಲತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಕಾಲವತ್’ ಮೇಲಿನ ಕಾಲವು

ದೇವಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಪ್ರಲಯಕಾಲವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತಕಾಲದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನ ದಿಂದಲೂ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಓಂ ಅತ ಏವ ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಂ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೯ ||

ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ದೇವಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀ ಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

(‘ಓಂ ಸಮಾನನಾಮರೂಪತ್ವಾಚ್ಛಾನ್ಯತಾ ವಶ್ಯವಿರೋಧೋ ದರ್ಶನಾತ್ ಸ್ಮೃತೇಶ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩೦ ||

ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ತಂತಮ್ಮ ಪದವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ ಅವರಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಸಮಾನನಾಮರೂಪಗಳಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಮಾನಧರ್ಮಗಳಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಅವರನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಖ್ಯ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಸಮಾನನಾಮರೂಪಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಧಾತಾ ಯಥಾಪೂರ್ವಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ ‘ಅನಾದಿನಿಧನಾ ನಿತ್ಯಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಇದೆ.

(‘ಓಂ ಮಧ್ವಾದಿಷ್ಟ ಸಂಭವಾದನಧಿಕಾರಂ ಜೈಮಿನಿಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩೧ ||

‘ಅಸೌ ನಾ ಆದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧ್ವಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಧ್ವ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತ್ವೋ ಮಾದಿವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ—

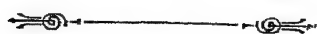
(‘ಓಂ ಜ್ಯೋತಿಷಿ ಭಾವಾಚ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩೨ ||

ದೇವತೆಗಳು ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿದ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಿತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ ವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ಭಾವಂ ತು ಬಾದರಾಯಣೋಽಸ್ತಿ ಹಿ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೩ ||

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನ ದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಶಯವದೆಯೋ, ಆದಕಾರಣ ಅತಿಶಯಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಧುವಿದ್ಯೆ ಮೊದ ಲಾದ ಸರ್ವವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ || ೨೬ || ೨೭ || ೨೮ || ೨೯ || || ೩೦ || ೩೧ || ೩೨ || ೩೩ || ಅಧಿ. ೮ ||

ದೇವತಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅವಶೂದ್ರಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರರಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

(‘ಓಂ ಶುಗಸ್ಯ ತದನಾದರಶ್ರವಣಾತ್ತದಾದ್ರವಣಾತ್ಸೂಚ್ಯತೇ ಹಿ ಓಂ’)

|| ಸೂ. ೩೪ ||

ಪೌತ್ರಾಯಣನು ಶೋಕದಿಂದ ಬಂದವನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಹಹಾರೇತ್ವಾ ಶೂದ್ರ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುನಿಯಿಂದ ಶೂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ರೂಢಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಶೂದ್ರನಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ 'ಕವ್ವರ ಏನಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹಂಸಕೃತವಾದ ಅನಾ ದರವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪೌತ್ರಾಯಣನಿಗೆ ಶೋಕವು 'ಸಹ ಸಂಜಿಹಾಸ ಏವ ಕ್ಷತ್ತಾರ ಮುವಾಚ' ಎಂದು ವ್ಯಗ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ಶೋಕವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(‘ಓಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವಾನಗತೇಶ್ವೋತ್ತರತ್ರ ಚೈತ್ರರಥೇನ ಲಿಂಗಾತ್ ಓಂ’)

|| ಸೂ. ೩೫ ||

‘ಅಯಮಶ್ವತರೀರಥಃ’ ಎನ್ನುವ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಚಿತ್ರರಥಸಂಬಂಧಿತ್ವ ರೂಪಲಿಂಗದಿಂದ ಈ ಪೌತ್ರಾಯಣನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನೆಂದು ಅವಗತವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಪೌತ್ರಾ ಯಣನಲ್ಲಿ ರೈಕ್ಷರು ಹೇಳಿದ ಶೂದ್ರ ಶಬ್ದವು ಶೂದ್ರತ್ವ ಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶೋಕದಿಂದ ಬಂದವನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶೂದ್ರಶಬ್ದವು ಯೌಗಿಕವು. ಆದಕಾರಣ ಶೂದ್ರನಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ.

(‘ಓಂ ಸಂಸ್ಕಾರಪರಾಮರ್ಶತ್ರ ದಭಾವಾಭಿಲಾಪಾಚ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩೬ ||

ಅಧ್ಯಯನಾಂಗವಾಗಿ ‘ತಮಧ್ಯಾಪಯಿತ’ ಎಂದು ಉಪನಯನಾಖ್ಯವಾದ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿದರಿಂದ, ಶೂದ್ರನಿಗಾದರೂ ‘ನಾಗ್ನಿರ್ನ ಯಜ್ಞೋ ನ ಸಂಸ್ಕಾರಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರಿಂದಲೂ ಶೂದ್ರನಿಗೆ ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ವಿಲ್ಲ.

(‘ಓಂತದಭಾವ ನಿರ್ಧಾರಣೇ ಚ ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩೭ ||

ಗೌತಮನು ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ‘ಸೈತದಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಿವಕ್ತುಮರ್ಹತಿ’ ಎಂದು ಶೂದ್ರತ್ವ ಭಾವವನ್ನು ಸತ್ಯವಚನದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಉಪನಯನಾಖ್ಯಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶೂದ್ರನಿಗೆ ಉಪನಯನಾಖ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲ.

(‘ಶ್ರವಣಾಭ್ಯಯನಾರ್ಥಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ಮತೇಶ್ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩೮ ||

ಶೂದ್ರನಿಗೆ ವೇದ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ‘ಶ್ರವಣೇ ತ್ರಪುಜತುಭ್ಯಾಂ ಶ್ಲೋತ್ರಪರಿಪೂರ್ಣಂ | ಅಧ್ಯಯನೇ ಜಿಹ್ವಾಷ್ಟೇದಃ | ಅರ್ಥವಧಾರಣೇ ಹೃದಯ ವಿದಾರಣಂ’ || ಶೂದ್ರರು ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ಕಾಯಿಸಿದ ಅಂಗ, ಸೀದಗಳಿಂದ ಅವರ ಕಿವಿಯನ್ನು ತುಂಬಿಸಬೇಕು, ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದರೆ ನಾಲಿಗಯನ್ನು ಕೊಯಿಸಬೇಕು. ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಹೃದಯವನ್ನು ಶಿಳಿಸಬೇಕು ಎಂದು ನಿಷೇಧವೂ ಇದೆ. ‘ನಾಗ್ನಿರ್ನಯಜ್ಞಃ ಶೂದ್ರಸ್ಯ’ ಎಂದು ನಿಷೇಧಕ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಇದೆ || ೩೪ || ೩೫ || ೩೬ || ೩೭ || || ೩೮ || ಅಧಿ. ೯ ||

ಅ ೩ ಶೂದ್ರಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಕಂಪನಾಧಿಕರಣವು.

(‘ಓಂ ಕಂಪನಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೩೯ ||

‘ಸುಹೃದ್ಯಂ ವಜ್ರಮುದ್ಯತಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ; ಇಂದ್ರಾಯಧವಲ್ಲ. ‘ಜಗತ್ಪರ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ಏಜತಿ ನಿಃಸೃತಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಜಗಜ್ಜೀವಕತ್ವರೂಪವಿಷ್ಟಲಿಂಗವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ || ೩೯ || ಅಧಿ. ೧೦ ||

ಕಂಪನಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವು.

(‘ಓಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ದರ್ಶನಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೪೦ ||

‘ಯೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು ಹೃದ್ಯಂತರ್ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಜೀವನಲ್ಲ. ‘ವಿಷ್ಟರೇವ ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎನ್ನುವ ಚತುರ್ವೇದಶಬ್ದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ || ೪೦ || ಅಧಿ. ೧೧ ||

ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣವು.

(‘ಓಂ ಆಕಾಶೋಽರ್ಥಾಂತರತ್ವಾದಿನ್ಯಪದೇಶಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೪೧ ||

‘ಆಕಾಶೋ ವೈ ನಾಮ ನಾಮರೂಪಯೋರ್ನಿರ್ವಹಿತಾ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆಕಾಶ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಟವೇ, ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವಲ್ಲ. ನಾಮರೂಪ ರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ವಿಲಕ್ಷಣಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ವ್ಯವದೇಶಮಾಡಿದಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವ-ಅಮೃತತ್ವಗಳನ್ನು ವ್ಯವದೇಶ ಮಾಡಿದಂದಲೂ || ೪೧ || ಅಧಿ. ೧೨ ||

ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಸುಷುಪ್ತ್ಯಾಧಿಕರಣವು.

(‘ಓಂ ಸುಷುಪ್ತ್ಯುತ್ಕ್ರಾಂತೋರ್ಭೇದೇನ ಓಂ’) || ಸೂ. ೪೨ ||

‘ಸ ಯತ್ತತ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ಪಶ್ಯತ್ಯನನ್ವಾಗತಸ್ತೇನ ಭವತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ದ್ರಷ್ಟನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಜೀವನಲ್ಲ. ಏಕಂದರೆ— ‘ಅನನ್ವಾಗತಸ್ತೇನ ಭವತ್ಯಸಂಗೋ ಹ್ಯಯಂ ಪುರುಷಃ’ ಎಂದು ಅಸಂಗತ್ವಲಿಂಗವಿದೆ. ‘ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಸಂವಂಷ್ಟಕ್ತಃ’ ಎಂದೂ ‘ಪ್ರಾಜ್ಞೇ ನಾತ್ಮನಾನ್ವರೂಢಃ’ ಎಂದೂ ಸುಷುಪ್ತ್ಯುತ್ಕ್ರಾಂತಿ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ವ್ಯವದೇಶಮಾಡಿರುತ್ತದೆ || ೪೨ || ಅಧಿ. ೧೩ ||

ಸುಷುಪ್ತ್ಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಧಿಕರಣವು

(‘ಓಂ ಪತ್ಯಾದಿಶಬ್ದೇಭ್ಯಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೪೩ ||

‘ವಿಷ ನಿತ್ಯೋ ಮಹಿಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ, ವಿರಿಂಚನಲ್ಲ. “ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೀ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಾಧಿಪತಿಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಾಧಿಪತಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಬ್ದಗಳಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ || ೪೩ || ಅಧಿ || ೧೪ ||
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

೧-೧೪. ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಷಯಾದಿಗಳು

ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಾಂಶವಿಲ್ಲ ‘ಸಗಮಾಖ್ಯವಿದ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಕರೋಮಿ’ ಎಂದೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು, ಪುನಃ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಇವೆರಡು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ರವ್ಯತ್ಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತತ್ವ ಇವೆರಡು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳೋಣನಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಷಯ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ನ್ಯಾಯ ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಲಿಂಗಂ ಸಾಧಾರಣಂ ಶಬ್ದೌ ಸ್ಥಾನಂ ಲಿಂಗಮನುಗ್ರಹಃ |

ಪುನಃ ಶಬ್ದಾಃ ಲಿಂಗಶಬ್ದೌ ವಿಚಾರ್ಯೌ ದ್ವಿಸ್ಥಿತಾ ಇಹ || ೭ ||

ಅ || ಸಾಧಾರಣಂ=ರೂಪ, ವಾಯು, ಪ್ರಕೃತಿ, ಜೀವ, ವಿಷ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ, ಲಿಂಗಂ=ದ್ಯುಭ್ಯಾದ್ಯಾಯತನತ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವೂ, ಶಬ್ದೌ=ಪ್ರಾಣ-ವಿಷ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಭೂಮುಶಬ್ದವು, ವಿಷ್ಣು ಜೀತನ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಆಕ್ಷರಶಬ್ದವು ಇವುಗಳು, ಸ್ಥಾನಂ=ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನವು (ಅಂದರೆ, ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆಯು, ಅಥವಾ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರಣವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಕರಣಸಮುದಾಯವು) ಲಿಂಗಂ=ವಿಷ್ಣು-ಆಕಾಶ-ಜೀವರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಹೃತ್ಪದ್ಯಸ್ಥಿತತ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವು, ಅನುಗ್ರಹಃ=ಜ್ಞಾನಿಸುಖ ವಿಷ್ಣು ಇವರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ ಗ್ರಹಣವು, ಪುನಃ=ಮತ್ತೆ, ಶಬ್ದಾಃ = ಈಶಾನಶಬ್ದ ವಜ್ರಶಬ್ದ ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದ ಆಕಾಶಶಬ್ದ ಇವುಗಳು, ಲಿಂಗಶಬ್ದೌ=ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ದರ್ಶನರೂಪವಾದ ಲಿಂಗ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದ ಇವುಗಳು, ಇತಿ=ಈಪ್ರಕಾರ ಇಹ=ಈ ಮೂರನೇ ಪಾದದ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ, ದ್ವಿಸ್ಥಿತಾಃ=ಎರಡರಲ್ಲಿ ಇರುವ, (ಉಭಯ ಸಾಧಾರಣಗಳಾದ, ಅಂದರೆ ಅನೇಕಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಧರ್ಮಗಳು) ವಿಚಾರ್ಯಾಃ = ವಿಚಾರಾರ್ಹಗಳು

ತಾ || (1) ‘ದ್ಯುಭ್ಯಾದ್ಯಾಯತನಂ ಸ್ವಶಬ್ದಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಥಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಭ್ಯಾದ್ಯಾಯತನತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡತಕ್ಕುದೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಆ ಲಿಂಗವು ಯಾವುದು? ಎಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದುದು, ಹೇಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗು

ವುದು? ಅನೇಕರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದಾದರೆ ಕೇವಲ ಶ್ರೀಕರಿಯ ವಿಷಯಕವು ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ೧ “ಸ್ರಾಣಾನಾಂ ಗ್ರಂಥಿರಸಿ ರುದ್ರೋ ವೈ ಲೋಕಾಯತನಂ” ಎಲೋ ರುದ್ರನೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಿ. ರುದ್ರನೇ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಧಾರನು. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳದ್ದೆಂಬುದು ಈ ಲಿಂಗವು ರುದ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೆಂದು ಪ್ರತಿಪತ್ತಿವಾಗುತ್ತದೆ. ೨ “ವಾಯುನಾ ವೈ ಗೌತಮ ಸೂತ್ರೇಣಾಯಾಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸಂದೃಬ್ಧಾನಿ ಭವಂತಿ” ಎಲೋ ಗೌತಮನೇ ಸರ್ವಜಗದಾಶ್ರಯನಾದ ವಾಯು ಎನಿಂದ ಈ ಲೋಕವೂ ವರಲೋಕವೂ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳೂ ಸಂಗತಗಳಾಗಿಯೇ ಅಂದರೆ, ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳದ್ದೆಂಬುದು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ೩ “ಸರ್ವೇ ನಾ ಏತೇ ಸ್ರಾಣಾಶ್ಚ ಸ್ರಾಣಿನಶ್ಚ ದೇವಾಶ್ಚ ದಿವ್ಯಾನಿ ಚ ಲೋಕಾಶ್ಚ ಲೋಕಿನಶ್ಚ ಲೋಕಾಶ್ಚ ಲೋಕಿನಶ್ಚ ವಿಷ್ಣಾವೇವ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ ಭವಂತಿ” ಈ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ, ಜೀವರೂ, ದೇವತೆಗಳೂ, ಸರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಪತರು ಮೊದಲಾದ, ವಸುಗಳೂ ಭೂರಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಭೂರಾದಿ ಲೋಕಗಳದ್ದೆಂಬುದು ಇತರಗಳಾದ ವೈಕುಂಠಾದಿಲೋಕಗಳೂ, ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮುಕ್ತರೂ ಎಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾಕ್ಯಗಳದ್ದೆಂಬುದು ದ್ವ್ಯಭ್ಯಾಸದ್ವಯತನವು ನ್ನಾಯಾನುಸಂಧಾನರಹಿತರಾದವರ ಮತದಿಂದ ರುದ್ರ ವಾಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಜೀವ ವಿಷ್ಣು ಇವರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಲಿಂಗವು. (2) ‘ಭೂವಾಸಂಪ್ರ ಸಾದಾದಧ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಭೂವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಪಾಹೋ ವಾ ಆಶಾಯಾ ಭೂಯಾನ್’ ಎಂದುಪ್ರಮಿಸಿ ಭೂಮಾನನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಮುಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಣವಿಷಯಕ ವಾಗಿಯೂ, ‘ವಿಷ್ಣುರ್ವೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭೂಯಾನ್ ತಸ್ಮಾದ್ಭೂಯಾನ್ಮಾನು’ ‘ಪೂರ್ಣಮದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾಗಿಯೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಭೂಮುಶಬ್ದವು ಅಜ್ಞರ (ನ್ಯಾಯಾನುಸಂಧಾನರಹಿತರಾದವರ) ಮತದಿಂದ ವಾಯು ವಿಷ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದುದು ವಿಚಾರ್ಯವು. (3) ‘ಅಕ್ಷರಮಂಬರಾಂತಧ್ಯತೇಃ’ ಎನ್ನುವ ಅಕ್ಷರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅವಿನಾಶಿತ್ವವು ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ, ಜೀತನಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಅವಿನಾಶಿತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಂಬರದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. (4) ‘ಈಕ್ಷತಿ ಕರ್ಮವ್ಯಪದೇಶಾತ್ಸಃ’ ಎನ್ನುವ ಸದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಕಾರಣತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ‘ಸದೇವ ಸೋಮೈದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನವು (ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿರು ವಿಕೆಯು) ಅಥವಾ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರಣವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಕರಣಸಮುದಾಯವು ವಿಚಾರ್ಯವು. (5) ‘ದಹರ ಉತ್ತರೇಭ್ಯಃ’ ಎನ್ನುವ ದಹರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೃತ್ಪದ್ವೈತ್ಯತತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಷ್ಣು ಆಕಾಶ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಲಿಂಗವು ವಿಚಾರ್ಯವು. (6) ಅನುಕೃತೇಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಎನ್ನುವ ಅನುಕೃತ್ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಸುಖ ವಿಷ್ಣು ಇವರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅನುಗ್ರಹವು. ಅಂದರೆ ‘ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ’ ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ನಾನು ತಿಳಿಯುವೆನು ಎಂದು ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತತ್ವರೂಪವಾದ ಅನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ (ಅಭಿಲಷಿತಜ್ಞಾನತ್ವದಿಂದ ಗೃಹ್ಯ ಮಾಣತ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವು ಜ್ಞಾನಿಸುಖವಿಷಯಕವೋ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವೋ ಎಂದು ವಿಚಾರ್ಯವು. (7) ‘ಶಬ್ದಾದೇವ ಪ್ರಮಿತಃ’ ಎನ್ನುವ ವಾಮನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಈಶಾನಶಬ್ದವೂ

(10) 'ಕಂಪನಾತ್ ಎನ್ನುವ' ಕಂಪನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಶಬ್ದವೂ (11) ಜ್ಯೋತಿರ್ಧರ್ತನಾತ್ ಎನ್ನುವ ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದವೂ (12) ಆಕಾಶೋರ್ಧಾಂತರತ್ವಾದಿ ವ್ಯವದೇಶಾತ್ ಎನ್ನುವ ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಶಬ್ದವೂ ಇವುಗಳು ವಿಚಾರ್ಯಗಳು. (8-9) ದೇವತಾಧಿಕರಣ ಅಪಶೂದ್ರಾಧಿಕರಣಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವಿಷಯಕತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತವೇ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವಕ್ಷ್ಯಗಳ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ ಈ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟೆಂದು ದೇವತಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಶೂದ್ರರಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಪಶೂದ್ರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (13) 'ಸುಷುಪ್ತ್ಯುತ್ಪ್ರಾಂತ್ಯೋರ್ಭೇದೇನ' ಎನ್ನುವ ಸುಷುಪ್ತ್ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇವರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ದರ್ಶನರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವು ಜೀನನಿಗೋ ವಿಷ್ಣುವಿಗೋ ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡತಕ್ಕದು. (14) ವತ್ಸಾದಿ ಶಬ್ದೇಭಃ ಎನ್ನುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಮಹಿಮತ್ಯು ಲಿಂಗದಿಂದಲೂ 'ಅಜಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣು ವಿರಿಂಚರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ವಿಚಾರ್ಯವು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಎರಡರಲ್ಲಿರುವ (ಉಭಯಸಾಧಾರಣಗಳಾದ) ಲಿಂಗಾದಿಗಳು ವಿಚಾರ್ಯಗಳು || ೭ ||

ಉಭಯತ್ರ ವ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳಾದ ನಾಮಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪಾದವು ವ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ 'ವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಕರೋಮ್ಯನ್ವಪಿ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ನಿಷ್ಫಲವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಕ್ಷ್ಯಗಳ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಧಿಕರಣಗಳ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ

ಮೂ || ಬಾಹುಲ್ಯಂ ಲಿಂಗಶಬ್ದಾನಾಮನುಕ್ತಿಶ್ಚ ವಿರುದ್ಧತಾ |
ಅದೃಷ್ಟಿರನ್ವಯಾಭಾವೋ ವಿಪರೀತಶ್ರುತಿಭ್ರಮಃ || ೮ ||
ಲಿಂಗಾವಕಾಶರಾಹಿತೈಭ್ರಮಸ್ತದೃಗ್ವೈಯಂ ತಥಾ |
ಬಹುತಾದೃಕ್ಷಮುಕ್ತಸ್ಯ ವಿರೋಧೋರ್ಧಾತ್ತಥಾ ಗತಿಃ |
ಸಮಸ್ತಮೇತದಿತ್ಯತ್ರ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇಷು ಯುಕ್ತಯಃ || ೯ ||

ಅ || (೧) ಲಿಂಗಶಬ್ದಾನಾಂ = ದ್ಯುಪಧಿನ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ (ರುದ್ರಾದಿವಿಷಯಕತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ 'ಅಂತಕಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ ಪಿನಾಕೀ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಲಿಂಗವೂ ರುದ್ರಾದಿಶಬ್ದವೂ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಬಾಹುಲ್ಯಂ = ಅಧಿಕೃತವು (ಹೇತುವು) (೨) ಅನುಕ್ತಿಶ್ಚ = (ಪ್ರಾಣನದ್ವೈಯಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಶ್ರೇಷ್ಠನನ್ನು ಹೇಳದಿರುವಿಕೆಯು, (೩) ವಿರುದ್ಧತಾ = ('ನ ತದಶ್ವಾತಿ ಕಿಂಚನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅನಶನಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವದಿಂದ) ವಿರೋಧವು (೪) ಅದೃಷ್ಟಿಃ = (ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮವು) ಕಾಣದಿರುವಿಕೆಯು, (೫) ಅನ್ವಯಾಭಾವಃ = ('ತಸ್ಮಿನ್ ಯದಂತಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ 'ಯಾವಾನಾಃ ಅಯಮಾಕಾಶಃ' ಎನ್ನುವ

ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ) ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು. (೬) ವಿಪರೀತಶ್ರುತಿಭ್ರಮಾ=(‘ತದೇತದಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ತತ್ ಎತತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ‘ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ತತ್‌ಶಬ್ದ ದಿಂದಲೂ ‘ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಸುಖವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ‘ಎಕೋ ವಶೇ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಲ್ಲ’ ಎಂದು) ವಿಪರೀತಶ್ರುತಿಯೇ (ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು.) ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರಣ ಗ್ರಹಿಕೆಯು ಭ್ರಾಂತಿಯು. (೭) ಲಿಂಗಾವಕಾಶರೂಪಿತ್ವಭ್ರಮಾ=(‘ಉರ್ವ್ವಂ ಪ್ರಾಣಮುನ್ನಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಣವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಇತರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಗ್ರಹಿಕೆಯು ಭ್ರಮಾವು. (೧೦) ದ್ವಯಂ=ವಜ್ರಶಬ್ದವೂ ಉದ್ಯತತ್ವಲಿಂಗವೂ ಇವೆರಡು, ತಾದೃಕ್=ಇಂದ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಇತರನಾದ ಸರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು. (೧೧) ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಬಹು ತಾದೃಕ್ತ್ವಂ=ಆದಿತ್ಯಾದಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವವೂ ಉಭಯಲೋಕಸಂಚರಣವೂ ಆದಿತ್ಯೇನೈವಾಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾ’ ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣವು ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಜೀವಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಜೀವನಿಂದ ಇತರನಾದ ವರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವು. (೧೨) ಉಕ್ತಸ್ಯ ವಿರೋಧಃ=ವೈ ನಾಮ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಯನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವ ಎರಡು ನಿಪಾತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಆಕಾಶಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೆ (ರೂಢಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಸ್ತರೂಪವಾದ ಯೌಗಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ) ವಿರೋಧವು. (೧೩) ಅರ್ಥಾತ್ ತಥಾ ಗತಿಃ=ಜೀವೇಶ್ವರಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಅರ್ಥಾತ್ ಜೀವನೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಅರ್ಥ ದ್ವಿತೀಯಿಂದ ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅರ್ಥಾತ್=ಅಸಂಗತ್ವ ಸ್ವಪ್ನಾದ್ರಷ್ಟೃತ್ವರೂಪ ಗಳಾದ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ಅನ್ಯಥಾನುವವನ್ನವಾಗಿ ತಥಾ= ಜೀವೇಶ್ವರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದ, ಗತಿಃ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (೧೪) ಅರ್ಥಾತ್ ತಥಾಗತಿಃ= ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಪಾಮಾದ್ಯಲೇವರೂಪಲಿಂಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದ್ವಿತೀಯಿಂದ ಅಭೇದವು ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತಿ ಸಮಸ್ತಮೇತತ್=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಮಾನವು. ಅಂದರೆ— ಪೂರ್ವಾಧಿಕರಣದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತಗಳಾದ ಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕ್ಷೇಪಕತ್ವವೂ ವಿರಿಂಚರೂಪ ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದಕ್ಕೆ ಆಕ್ಷೇಪಕತ್ವವೂ ವಿರಿಂಚನೇ ಎನ್ನುವ ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರುವಿಕೆಯೂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಮಾನವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಇತಿ ಸಮಸ್ತ ಮೇತತ್=ಈ ಪ್ರಕಾರ ‘ಉಕ್ತಸ್ಯ ವಿರೋಧಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ‘ಬಾಹುಲ್ಯಂ ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಾನಾಂ’ ಎನ್ನುವ ಪರ್ಯಂತ ಹನ್ನೆರಡು ನ್ಯಾಯ (ಯುಕ್ತಿ)ಗಳು. ಅತ್ರ=ಈ ಅಧಿಕರಣ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ಯುಕ್ತಯಃ=ನ್ಯಾಯಗಳು.

ತಾ || (1) ೧ನೇ ದ್ಯುಭ್ಯದ್ಯಾಯತನತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯಾಃ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ಯುಭ್ಯದ್ಯಾಯತನತ್ವವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೋ, ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೋ ಎಂದು ವಿಷ್ಣು ರುದ್ರ ವಾಯ್ವಾದಿಪ್ರಾಪಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಂಶಯವು ಬರಲು ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು, ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. * ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಕ್ಷನೋತಂ ಮನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿತಗಳಾದ ದ್ಯುಪೃಥಿವ್ಯಾ ದ್ಯಾಶ್ಚಯತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳು ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ಮಾಣಾನಾಂ ಗ್ರಂಥಿರಸಿ, ರುದ್ರೋಮಾವಿಶಾಂತಕಃ ಸ್ಪಾಣೇಶ್ವರಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ

ಪಿನಾಕೀ ಮನೋ ವೈ ರುದ್ರಃ ಓತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ ಚ ರುದ್ರೋ ವಾವಲೋಕಾಧಾರಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಂತಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ ಪಿನಾಕೀ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಲಿಂಗಗಳೂ ರುದ್ರನೊದಲಾದ ತಬ್ಬಗಳ ಬಾಹುಲ್ಯವೂ ಹೇತುವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತಥಾ ಚ 'ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಗ್ರಂಥಿರಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯೋಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣಾಧಾರತ್ವಂ ರುದ್ರಾದಿನಿಷ್ಠಂ ರುದ್ರಾ ದ್ಯಸಾಧಾರಣಾಂತಕತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಶಬ್ದ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರಾತ್ = 'ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಗ್ರಂಥಿರಸಿ' ಇದು ನೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಣಾಧಾರತ್ವವು ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು, ರುದ್ರಾ ದ್ಯಸಾಧಾರಣವಾದ ಅಂತಕತ್ವಾದಿಲಿಂಗ ರುದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಅಂತೂ ಅದರ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ 'ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ಯುಭವ್ಯಾ ಧಾರತ್ವವೂ ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಹೀಗೆಯೇ ವಾಯ್ವಾದಿ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳ ಬಾಹುಲ್ಯ ದಿಂದ ದ್ಯುಭವ್ಯದ್ಯಾಧಾರತ್ವವು ವಾಯ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ನ್ಯಾಯವಿವರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (2) ೨ನೇ ಭೂಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಆಶಾಯಾ ಭೂಯಾನ್' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಯೋ ವೈ ಭೂಮಾ ತತ್ಸುಖಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಭೂಮನು 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಆಶಾಯಾ ಭೂಯಾನ್' ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮ 'ವಿಷ್ಣುರ್ವೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭೂಯಾನ್ ತಸ್ಮಾದ್ಭೂಯಾನ್ನಾಮು' ಎನ್ನುವ ಸಮಾಖ್ಯಾಶ್ರುತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವೋ, ವಿಷ್ಣುವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಹುಟ್ಟಲು ನಾಮವಾಗಾದಿಗಳ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಆಶಾ (ಭಾರತೀ) ಪರ್ಯಂತ ಹೇಳಿ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಆಶಾಯಾ ಭೂಯಾನ್' ಭಾರತಿಯದ್ದೆಶೆ ಯಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಪ್ರಾಣನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಶ್ರೇಷ್ಠನನ್ನು ಹೇಳ ದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅಂತೂ ಪ್ರಾಣನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನೊಬ್ಬನನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದೇ ಅನುಕ್ರಿಯೆನ್ನುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿಯು. (3) ೩ನೇ ಅಕ್ಷರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ತದ್ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕ್ಷರವು - ಈ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅವಿನಾಶಿತ್ವವು ಚೇತನಪ್ರಕೃತಿ ವಿಷ್ಣು ಇಬ್ಬ ರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚೇತನಪ್ರಕೃತಿಯೋ ವಿಷ್ಣುವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬರಲು ಚೇತನಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು - ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ - ಈ ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವವಿದ್ದರೆ ಈ ಅಕ್ಷರನಿಗೇನೇ - 'ನ ತದಶ್ನಾತಿ ಕಿಂಚನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅನಶನಕ್ಕೆ 'ಅತ್ತಾ ಚರಾಚರಗ್ರಹಣಾತ್' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವ ವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದೆನ್ನುವುದೇ ವಿರುದ್ಧತಾ ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿಯು. ಆದಕಾರಣ ಚೇತನಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. (4) ೪ನೇ ಸದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಸದೇವ ಸೋಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸತ್ ತಬ್ಬವಾಚ್ಯ ವಾದುದು ಕಾರಣತ್ವವು ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವೋ (ಜಡಪ್ರಕೃ ತಿಯೋ) ವಿಷ್ಣುವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬರಲು ಪ್ರಧಾನವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಏಕೆಂದರೆ - 'ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಪಂಚರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವು ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಪ್ರಮಿತನಾದ ನಿರ್ವಿಕಾರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ವಿಕಾರಿ ಕಾರಣದಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಷ್ಣುವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನ ದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳು ಬಳಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವೇ ಸತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮ ಕಾಣದಿರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ

ಅದೃಷ್ಟಿಯೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. (5) ೫ನೇ ದಹರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅಥ ಯದಿದಮಸ್ತಿನಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಹೃತ್ಪದ್ಧ ಸ್ಥತ್ವವು ಆಕಾಶಕ್ಕೋ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟಲು, ಆಕಾಶಕ್ಕೇನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ದಹರೋಽಸ್ತಿನಂತರ ಆಕಾಶಃ ತಸ್ತಿನಿ ಯದಂತಸ್ತದ ನ್ನೇಷ್ಟವ್ಯಂ' ಎಂದು ಅನ್ವೇಷ್ಯವ್ಯ (ಹುಡುಕಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹ)ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದಹರಾಕಾಶ ಸ್ಥ ವಸ್ತುವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ತಸ್ತಿನಿ ಯದಂತಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ 'ಕಿಂ ತದತ್ರ ವಿದ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯತೇ' ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವ ಪರಿಹಾರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೊರತು 'ತಾವಾನೇಷೋಽಂತರ್ಯದಯ ಆಕಾಶಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪರಿಹಾರವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅನ್ವಯಾಭಾವವೇ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. ತಥಾಚ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನ್ವಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನ್ವಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶವೇ ಹೃತ್ಪದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು (6) ೬ನೇ ಅನುಕ್ಯಾತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ ಗೃಹ್ಯಮಾಣತ್ವವು, ಸುಖಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನಿಸುಖ ವಿಷ್ಣು ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಸುಖಕ್ಕೋ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟಲು ಜ್ಞಾನಿಸುಖಕ್ಕೇನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ತದೇತದಿತಿ ಮನ್ಯಂ ತೇಽನಿದೇಶ್ಯಂ ಪರಮಂ ಸುಖಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ತತ್ ಏತತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ 'ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ 'ಏಕೋ ವಶೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ಏಕಂ ರೂಢಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ | ತಮಾತ್ಮಸ್ಯಂ ಯೇನು ಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ ಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ ನೇತರೇಷಾಂ' || ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಸುಖವನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಏಕೋ ವಶೀ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಿಕೊಡದು. ಹೀಗೆ ಏವಂಶ ಶ್ರುತಿಯೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಗ್ರಹಿಕೆಗೆ ಭ್ರಮತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭ್ರಮಪದಪ್ರಯೋಗವು. (7) ೭ನೇ ವಾಮನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಈಶಾನನು ಮುಖ್ಯವಾಯುವೋ, ವಿಷ್ಣುವೋ ಎಂದು ಪ್ರೇರಕತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯವು ಬರಲು ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ' ಎನ್ನುವ ವಿಷಯವಾಕ್ಯದ ಶೇಷರೂಪವಾದ 'ಊರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಾಣಮುನ್ನಯತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಣವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕತ್ವ, ಮಧ್ಯಮತ್ವ, ಸರ್ವದೇವೋಪಾಸ್ಯತ್ವ ಲಿಂಗಗಳು 'ಏವಮೇವೈಷ ಪ್ರಾಣ ಇತರಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಗೇವ ಸನ್ನಿಧತೇ' 'ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣಃ' 'ಕುವಿದಂಗ ನಮಸಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಗ್ರಹಿಕೆಗೆ ಭ್ರಮತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಲಿಂಗಾವಕಾಶರಾಹಿತ್ಯಭ್ರಮಃ' ಎಂದು ಭ್ರಮಪದಪ್ರಯೋಗವು. ಅಂತೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಾಣವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗಗಳ ಸಮುದಾಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಈಶಾನನು ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾವಕಾಶರಾಹಿತ್ಯವೇ ಯುಕ್ತಿಯು. (10) ೧೦ನೇ ಕಂಪನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಮಹದ್ಭಯಂ ವಜ್ರಮುದ್ಯತಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಜ್ರವು ಇಂದ್ರಾಯುಧವೋ ಅಥವಾ

ವಿಷ್ಣುವೋ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಲಿಂಗಗಳದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಸಂಶಯವು ಬರಲು, ಇಂದ್ರಾಯುಧದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಗಳದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ವಜ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಇಂದ್ರಾಯುಧವೇ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಶ್ರುತಿಗೂ ಉದ್ಯತತ್ವ ಲಿಂಗಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ತಾದೃಗ್ವೈಯವೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. (11) ೧೧ನೇ ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಯೋಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪಾಣೇಷು ಹೃದ್ಯಂತರ್ಜ್ಯೋತಿಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು ಜೀವನೋ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವೋ ಎಂದು ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯವು ಬರಲು ಜೀವನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಕಂ ಜ್ಯೋತಿರಯಂ ಪುರುಷಃ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಜ್ಯೋತಿಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವವು 'ಸ ಸಮಾನಃ ಸನ್ನಿಭೌ ಲೋಕಾವನು ಸಂಚರತಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಭಯಲೋಕಸಂಚರಣವು 'ಆದಿತ್ಯೇನೈವಾಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಸ್ತೇ' ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣವು ಇತ್ಯಾದಿ ಜೀವಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಬಹುತಾದೃಕ್ತ್ಯವೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂತೂ ಜೀವನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಇತರನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅನೇಕ ಲಿಂಗಗಳದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಜೀವನೇ ಈ ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. (12) ೧೨ನೇ ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಆಕಾಶೋ ವೈ ನಾಮ ನಾಮರೂಪಯೋರ್ನಿರ್ವಹಿತಾ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆಕಾಶವು ಭೂತಾಕಾಶವೋ ವಿಷ್ಣುವೋ, ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬರಲು ಭೂತಾಕಾಶವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ವೈ ನಾಮ ಎನ್ನುವ ನಿಸ್ಸಾತಗಳೆರಡು ಆಕಾಶಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದ ರೂಢಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಆಕಾಶಸ್ತಲ್ಲಿಂಗಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷ್ಣುರೂಪವಾದ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿದರೆ 'ವೈ ನಾಮ' ಎನ್ನುವ ಎರಡು ನಿಸ್ಸಾತಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದೆನ್ನುವ 'ಉಕ್ತಸ್ಯ ವಿರೋಧಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. (13) ೧೩ನೇ ಸುಷುಪ್ತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಸ ಯತ್ತತ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ಪಶ್ಯತ್ಯನನ್ಯಾಗತಸ್ತೇನ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವಪ್ನಾದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವು ಜೀವನಿಗೋ ವಿಷ್ಣುವಿಗೋ ಎಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಅಸಂಗತ್ಯ ಲಿಂಗಗಳದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಸಂದೇಹವು ಬರಲು ಜೀವನಿಗೇನೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅಸಂಗತ್ಯಲಿಂಗಬಲದಿಂದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವಪ್ನಾದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜೀವೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಚೈತನ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಸಂಗತ್ಯಲಿಂಗದಿಂದ 'ಅಸಂಗೋ ಹ್ಯಯಂ ಪುರುಷಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು 'ಅರ್ಥಾತ್ಪ್ರಧಾಂತಿಃ' ಎನ್ನುವುದೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂತೂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ 'ಸ ಯತ್ತತ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ಪಶ್ಯತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವನೇ ಸ್ವಪ್ನಾದ್ರಷ್ಟನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ (14) ೧೪ನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಎಷ ನಿತ್ಯೋ ಮಹಿಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ವಿರಿಂಚನೋ, ವಿಷ್ಣುವೋ ಎಂದು ಈಶಶ್ರುತಿ ನಿತ್ಯಮಹಿಮತ್ವಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಸಂದೇಹವು ಬರಲು ವಿರಿಂಚನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು 'ಸ ನ ಸಾಧುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಭೂಯಾನ್ನೋ ಏವಾಸಾಧುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಕನೀಯಾನ್' ಎಂದು ಪಾಪಾದ್ಯಲೇವಲಿಂಗವೂ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣು-ವಿರಿಂಚರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದು

೦ಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ಆದು ಅನ್ಯಥಾನುಪಪನ್ನವಾಗಿ ಅಭೇದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 'ಅರ್ಥಾತ್‌ಫಾಗತಿಃ' ಎನ್ನುವುದೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು || ೮ || ೯ ||

ಮೂ || ತಾ ಏವ ಬಲವತ್ಯಸ್ತು ಗತ್ಯಂತರ ವಿವರ್ಜಿತಾಃ |

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಯೋಃ ಜ್ಞೇಯಾಃ ದೃಶ್ಯಂತೇ ತಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ || ೧೦ ||

ಅ || ತಾ ಏವ = 'ಬಾಹುಲ್ಯಂ ಲಿಂಗಶಬ್ದಾನಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳೇ, ಬಲವತ್ಯಸ್ತು = ಪ್ರಬಲಗಳಾದ, ಗತ್ಯಂತರ ವಿವರ್ಜಿತಾಃ = ಬೇರೆಗತಿ (ಅವಕಾಶ)ಯಿಲ್ಲದಿರುವ, ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಯಃ = ಸಿದ್ಧಾಂತನೈವಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು, ಜ್ಞೇಯಾಃ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ತಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ = ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ, ದೃಶ್ಯಂತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ತಾ || (1) ಬಾಹುಲ್ಯಂ ಲಿಂಗಶಬ್ದಾನಾಂ = 'ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಗ್ರಂಥಿರಸಿ ರುದ್ರ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳಿಗೇನೇ, ರುಗ್ಧ್ರವಣಾದಿಕರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ರುದ್ರಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯು ಪ್ರಬಲವು. ಆತ್ಮಶಬ್ದ, ಮುಕ್ತೋಪಸೃಪ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಸುತರಾಂ ಪ್ರಬಲಗಳು. ಅಂತೂ ಬಲಿಸ್ಥಗಳಾದ ಉಕ್ತಿಲಿಂಗಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ದೃಶ್ಯಭವ್ಯಾಯತನನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (2) 'ಅನುಕ್ತಿಶ್ಚ = ವಿಷ್ಣುವಿನದೇ ಸೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು "ಏಷ ತು ನಾ ಅತಿವದತಿ ಯಃ ಸತ್ಯೇನಾತಿವದತಿ" ಎಂದು ಪ್ರಾಣನದೇ ಸೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಪೂರ್ಣಸುಖವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಭೂಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (3) ವಿರುದ್ಧತಾ = "ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಗಾರ್ಗಿ ದಿವೋ ಯದರ್ವಾಕ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯದಂತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇಮೇ ಯದ್ಭೂತಂ ಚ ಭವಚ್ಚ ಭವಿಷ್ಯಚ್ಚೇತ್ಯಾ ಚಕ್ಷತೇ ಆಕಾಶ ಏವ ತದೋತಂ ಚ ಸ್ಪ್ರೋತಂ ಚ" ಎಂದು ಆಕಾಶಾಖ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ "ಏತಸ್ಮಿನ್ ಖಲ್ವಕ್ಷರೇ ಗಾರ್ಗಿ ಆಕಾಶ ಓತಶ್ಚ ಸ್ಪ್ರೇತಶ್ಚ" ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಆಕ್ಷರನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಸರ್ವಾಧಾರವಾದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಧಾರತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವೈತರಿಕ್ತವಾದ ಶ್ರೀತತ್ವಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವು. 'ಸತಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ಮೇಶ್ವರಂ' = ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಲೋಕಾಧಾರನು, ಲಕ್ಷ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಲ ಚೇತನಂಗೂ ನಿಯಾ ಮಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಧಾರನು. 'ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪರಾಯಣಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳದ್ದೇ ಸೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಾಶ್ರಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಶನೋಕ್ತಿಯಾದರೂ ಉಪಜೀವಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಿಂದಲೇ ಸಾವಕಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ವಿಷ್ಣುವೈತರಿಕ್ತಗೆ ಸರ್ವಾಧಾರವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಆಧಾರತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಕ್ಷರಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (4) ಅದೃಷ್ಟಿಃ = ಅಚೇತನಕ್ಕೆ ಈಕ್ಷಣವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. 'ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ' ಎನ್ನುವ ಬಹುಭಾವ ಶ್ರುತಿಯಾದರೂ ವರಣಾಮವಿಲ್ಲದೆ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ ಬಾಹುಲ್ಯವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಿಂದಲೇ ಯುಕ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಚೇತನಕ್ಕೆ ವಿಕಾರವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು, ನಿರವಕಾಶವೂ ಆಗಿದೆ. ಏವಂಚ ಪ್ರಧಾನವು ಜಡವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈಕ್ಷಣವು ಕೂಡದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಈಕ್ಷಣವು ಕೂಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (5) ಅನ್ಯಯಾಭಾವಃ = (೧) ಆಕಾಶವು ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ಯಯವಿಲ್ಲ.

ಹೇಗೆಂದರೆ— ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಉಪಾಸನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಕಿಂ ತದತ್ರ ವಿದ್ಯತೇ' ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವುದಾಗಿ 'ಯಾವನ್ನಾ ಆಯಮಾಕಾಶಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವ್ಯಾಪ್ತಾಕಾಶವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಕೂಡ ಲಾರದು. ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾಕಾಶವಿಲ್ಲ. ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾಕಾಶವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದಹರಾಕಾಶವನ್ನೇ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಉಭೇ ಅಸ್ಮಿನ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಹಾರವು ಎನ್ನುವುದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ದಹರವು ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ವೃಧಿವ್ಯಾಧಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಾಸ್ಯಗಳೂ ಆಗಿವು. (೨) ವಿಷ್ಣುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕೋ ಅವನು ಹೃದಯದ ಒಳಗೆ 'ಯಾವನ್ನಾ ಆಯಮಾಕಾಶಃ ತಾವಾನಾಕಾಶಃ' = ಬಹಿಸ್ಥಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂತಹ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೋ, ಎಂತಹ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನೋ, ಅಂತಹ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೇ, ಅಂತಹ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನೇ. ಅವನ ಒಳಗೆ ದ್ವಾವಾವೃಧಿವ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಆತ್ರಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪಾಪಾತ್ಯಂತಾಭಾವವುಳ್ಳವನು. ತಥಾ ಚ ಆಕಾಶಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯ ವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ವಿಷ್ಣುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೃತ್ಪದ್ಯ ಸ್ಥನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (6) ವಿಪರೀತ ಶ್ರುತಿಭ್ರಮಃ = ಯಾರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸುಖವೋ ಅವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು. ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅನಿದೇಶ್ಯವಾದ ಸುಖವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ, ಆ ಅನಿದೇಶ್ಯ ಸುಖವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣ 'ತದೇತದಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಾಧಕ ರೂಪವೇ. ಪೂರ್ವವಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯೋಜನೆಯಾದರೂ ಭ್ರಮಮೂಲಕವೇ ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆನುಕೂಲ್ಯದಿಂದ ಗೃಹ್ಯಮಾಣತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು (7) ಲಿಂಗಾವಕಾಶ ರಾಹಿತ್ಯಭ್ರಮಃ = ಪ್ರಾಣ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮವೇ. ವಾಮನ ಶ್ರುತಿಗೇನೇ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರ ರಾದವರಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಶಾನ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (10) ತಾದೃಕ್ ದ್ವಯಂ = 'ವರ್ಜನಾತ್ ವಜ್ರಮುಚ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಬಲದಿಂದ ವಜ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಉದ್ಯಮಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಉದ್ಯತತ್ವಕ್ಕೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿ ನಲ್ಲಿಯೇ ಅವಕಾಶವು. ಇತರರಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವು. ಎವಂಚ ನಿರವಕಾಶವಾದ ವಜ್ರಶಬ್ದ-ಉದ್ಯ ತತ್ವಲಿಂಗ ಇವುಗಳಿಂದ ವಜ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (11) ಬಹುತಾ ದೃಕ್ತ್ವಂ = 'ಕಿಂ ಜ್ಯೋತಿರಯಂ ಪುರುಷಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಸಂಸಾರಿಯು. 'ಆತ್ಮೈ ವಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ವಿಷ್ಣುವೇ. 'ಅಯಂ ಪುರುಷಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಸಂಸಾರಿಯಾದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವನು ಸಂಸಾರಿಗೇನೇ. ಬಾಹ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಆದಿತ್ಯೇ ಸೈವ' ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀವನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಲೋಕಸಂಚಾರ ವಾದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ದುಃಖವಿಲ್ಲದೇನೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಲೋಕಸಂಚರಣ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರರಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರು ವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (12) ಉಕ್ತಸ್ಯ ವಿರೋಧಃ = ವೈ ನಾಮ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ನಿಸಾತಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆನ್ನು ವಲ್ಲಿ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಏಕೋದಾಧಾರ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ' ಇದುವೊದಲಾದ

ಶ್ರುತಿಗಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಹೆಚ್ಚು ಉಂಟೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಕಾಶವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ತೇ ಯದಂತರಾ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅನಾಮ ರೂಪತ್ವಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವು. ಅಂದರೆ, ನಾಮ ರೂಪಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು. ಎವಂಚ ನಾಮರೂಪಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಕಾಶಕ್ಕೆ ನಾಮರೂಪಗಳು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ "ಅನಾಮಾ ಸೋಽಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾದ ರೂಪೋ ಭೂತನರ್ಜನಾತ್ | ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮರೂಪೋಽಸಾನ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯಾತ್ಪುರುಷೋ ತ್ತಮಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವಿರೋಧವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಕಾಶ ಪದ ವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. (13) ಅರ್ಥಾತ್ಪ್ರಧಾಗತಿಃ = ಸುಷುಪ್ತೃತ್ವಾಂತಿಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಸಂಪರಿಷ್ಕೃತಃ 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾನ್ವಾರೂಢಃ' ಎಂದು ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಸಂಗತ್ಯವು, ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವೂ ಈಶ್ವರನಿಗೇನೇ ಆಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಅಭೇದವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಸಂಗತ್ಯವು ಜೀವನಿಗೆ ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವು ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳು ಸತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (14) ಅರ್ಥಾತ್ಪ್ರಧಾಗತಿಃ = ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವೇದದಿಂದ, ಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಜ ಶಬ್ದವೂ 'ಕೇನಾಪಿ ನ ಜಾಯತೇ' = ಯಾರಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. ಈ ವಾಕ್ಯ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿರಿಂಚನೆಂದಾದರೆ, ಪಾಪಾಲೇಪಾದಿ ಲಿಂಗವಿರೋಧವೂ ಪತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಬರುತ್ತದೆ. (೧) "ಸ್ವಧರ್ಮನಿಷ್ಠಃ ಶತಜನ್ಮಭಿಃ ಪುನಾನ್ ವಿರಿಂಚತಾಮೇತಿ ತತಃ ಪರಂ ಹಿ ಮಾಂ" ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ ವಿರಿಂಚನಿಗೆ ಕರ್ಮಫಲವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭೇದವೇ ಯುಕ್ತವು. (೨) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಅಜ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖ ಪರತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೇ' 'ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ' 'ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಚನವು ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯೋಗದಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಪರತ್ವವೇ ಯುಕ್ತವು. 'ವಿಶ್ವೋ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಭೇದಪ್ರತಿ ಪಾದಕ ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು-ವಿರಿಂಚರಿಗೆ ಭೇದವೇ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣು-ವಿರಿಂಚರಿಗೆ ಅಭೇದವಿಲ್ಲವೋ ಆದಕಾರಣ ಪಾಪಾದ್ಯಲೇಪ ನಿತ್ಯ ಮಹಿಮತ್ವಾದಿಲಿಂಗವೂ, ಪತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವೂ ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು-ವಿರಿಂಚರಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಾವಕಾಶವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಇತಿ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ, ಏತತ್ = ಪೂರ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು, ಸಮುಪ್ತಂ = ಎಲ್ಲವು. ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಗಳು || ೧೦ ||

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತಗಳಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಂಠತಃ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಮುಕ್ತೋಪಸೃಪ್ಯತಾ ಪ್ರಾಣಾದಾಧಿಕ್ಯಂ ಸರ್ವತಸ್ತಥಾ || ೧೧ ||

ನೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ ಸ್ವಭಾವಸ್ಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಾಪೂರ್ವಕ್ರಿಯಾ ತಥಾ ||

ಅರಸ್ಯ ಣ್ಯಸ್ಯ ಚೇಶತ್ವಂ ಸೂರ್ಯಾದ್ಯನುಕ್ಯತಿಸ್ತಥಾ || ೧೨ ||

ನಾಮನಾಖ್ಯಾ ಸರ್ವಕಂ ಪಸ್ತಚ್ಚಬ್ದಾನನ್ಯಸಿದ್ಧತಾ |

ಅನಾಮರೂಪತಾ ಭೇದಸ್ಯೋಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾಣತಾ |

ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಕಾದ್ಯಾಸ್ತಾಃ ವೇದೇಶೇನ ಪ್ರದರ್ಶಿತಾಃ || ೧೩ ||

ಅ || ಮುಕ್ತೋಪಸೃಪ್ಯತಾ=‘ಮುಕ್ತೋಪಸೃಪ್ಯವ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಅಮೃತಸ್ಯೈಷ ಸೇತುಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವವೂ, ಪ್ರಾಣಾತ್ ಸರ್ವತಶ್ಚ ಅಧಿಕೃಂ=‘ಭೂವಾ ಸಂಪ್ರಸಾದಾದಧ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವ ೮ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಣನದ್ದೆಶೆಯಿಂದಲೂ, ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮತ್ವವೂ, (ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೂ) ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಸ್ವಭಾವಸ್ಯ ಸರ್ವತಃ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ=ಅನ್ಯಭಾವವ್ಯಾವೃತ್ತೇಶ್ಚ ಎನ್ನುವ ೧೨ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅನ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥೂಲ್ಯಾದಿ ಧರ್ಮಗಳದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಅಂದರೆ, ಪ್ರಾಕೃತ ಸ್ಥೂಲ್ಯಾದಿರಾಹಿತ್ಯವು ಅಥವಾ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ಥೂಲ್ಯಾದಿಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ‘ಅಸ್ಥೂಲಮನಣು’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೂ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ‘ಅಕ್ಷರಮಂಬರಾಂತಧೃತೇಃ’ ಎನ್ನುವ ೧೦ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾಶಾಂತಪ್ರಪಂಚಧಾರಕತ್ವಾದಿಗಳೂ, ಪ್ರೇಕ್ಷಾಪೂರ್ವಕ್ರಿಯಾ=‘ಈಕ್ಷತೀಕರ್ಮವ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವ ೧೩ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕ್ಷಣಾಖ್ಯವ್ಯಾಪಾರವು ಅಥವಾ ಈಕ್ಷಣ ಸೃಷ್ಠಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳು, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ ‘ದಹರ ಉತ್ತರೇಭ್ಯಃ’ ಎನ್ನುವ ೧೪ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಹತ ವಾಪ್ಯತ್ವಾದಿಗಳೂ(ಪಾನಾದಿಗಳ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವೂ)ಅರಸ್ಯಣ್ಯಸ್ಯ ಜೇಶತ್ವಂ=‘ಗತಿ ಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ತಥಾ ಹಿ ದೃಷ್ಟಂ ಲಿಂಗಂ ಚ’ ಎನ್ನುವ ೧೫ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅರಣ್ಯ’ ಎನ್ನುವ ಅಮೃತ ಸಮುದ್ರಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವವು, ಸೂರ್ಯಾದ್ಯನುಕೃತಿಃ=‘ಅನುಕೃತೇಸ್ತಸ್ಯ ಚ’ ಎನ್ನುವ ೨೦ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತಮೇನ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ ರಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳ ಭಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶಾಶ್ರಯತ್ವವೂ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಸರ್ವಪ್ರಕಾಶಕತ್ವವೂ, ವಾಮನಾಖ್ಯಾ=‘ಶಬ್ದಾದೇವ ಪ್ರಮಿತಃ’ ಎನ್ನುವ ೨೪ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾಮನ ಎನ್ನುವ ನಾಮಧೇಯವು, ಸರ್ವಕಂಪಃ=ಕಂಪನಾತ್ ಎನ್ನುವ ೩೯ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ಏಜತಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾದಿಸರ್ವಜಗಜ್ಜೇಷ್ಠಕತ್ವವೂ, ತಚ್ಚಬ್ದಾನನ್ಯಸಿದ್ಧತಾ=‘ಜ್ಯೋತಿರ್ದರ್ಶನಾತ್’ ಎನ್ನುವ ೪೦ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವಿಷ್ಣುರೇವ ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎನ್ನುವ ಚತುರ್ವೇದ ಶಿಖೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯತ್ರ ಸಿದ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ, ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ಯತ್ರ ಕೂಡಲಾರವು. ಅನಾಮರೂಪತಾ=‘ಆಕಾಶೋಽರ್ಥಾಂತರತ್ವಾದಿವ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವ ೪೧ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಮರೂಪರಾಹಿತ್ಯವೂ (ನಾಮಾತ್ಮಕ ರೂಪಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಭೇದವೂ), ಭೇದಸ್ಯಾಸಿ ಉಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾಣತಾ=‘ಸುಷುಪ್ತೃತ್ಯಾಂ ತ್ಯೋರ್ಭೇದೇನ’ ಎನ್ನುವ ೪೨ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೇದಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವಿಕೆಯು ಅಂದರೆ, ಭೇದವು ಉಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ, ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಕಾದ್ಯಾಃ=‘ಪತ್ಯಾದಿಶಬ್ದೇಭ್ಯಃ’ ಎನ್ನುವ ೪೩ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯ ಸರ್ವಾಧಿಪತ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಹೀಗೆ, ತಾಃ=ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಗಳು, ವೇದೇಶೇನ=ವೇದನಿಯಾಮಕರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ, ಪ್ರದರ್ಶಿತಾಃ=ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ || ೧೧ || ೧೨ || ೧೩ ||

(1) ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೪ ಅಧಿಕರಣಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ವಿಷಯಗಳೂ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯಗಳೂ, ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯಗಳೂ (೧೨) ಹನ್ನೆರಡೇ ಹೇಳ

ಲ್ಪಷ್ಟವೆ. ವಿಸಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ಅಧಿಕರಣವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅದಕಾರಣ ಇದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— “ತದುಪರ್ಯಪಿ ಬಾದರಾಯಣಃ ಸಂಭವಾತ್” ಸೂ. || ೨೬ || “ತುಗಸ್ತು ತದನಾದರ ಶ್ರವಣಾತ್ಪದಾದ್ರವಣಾತ್ಸೂಚ್ಯತೇ ಹಿ” ಸೂ. || ೩೪ || ಎನ್ನುವ ದೇವತಾಧಿಕರಣ ಅಪಶೂದ್ರಾಧಿಕರಣ ಈ ಎರಡು ಅಧಿಕರಣಗಳು ಸಮಸ್ತಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥನಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ದೇವತಾಧಿಕರಣವು ದೇವಾದಿಗಳಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಅಪಶೂದ್ರಾಧಿಕರಣವು ತ್ರೈವರ್ಣಿಕವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಸಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ಸಂಗತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಅಧಿಕರಣಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಎಕೆಂದರೆ—ಅಂತರ್ಭಾವರೂಪವಾದುದು, ಅನಂತರ್ಯ ರೂಪವಾದುದು ಎಂದು ಸಂಗತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಯಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವತವಾಗದಿದ್ದಮೇಲೆ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸುತರಾಂ ಅಂತರ್ಭಾವತವಾಗಲಾರದು. ಪ್ರಸಂಗ ಉಪೋದ್ಯತ ಅವಸರ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಅನಂತರ್ಯ ಸಂಗತಿಯೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಅಧಿಕರಣಗಳೆರಡು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರವು, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಅಧಿಕಾರಶ್ಚ ತದ್ಧಾನಿಃ ಪ್ರಸಂಗಾದೇವ ಚಿಂತಿತೌ || ೧೪ ||

ಅ || (ಅಂತರ್ಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಗತಿಯು ಇಲ್ಲವಾದರೂ) ಅಧಿಕಾರಃ=ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವು, ತದ್ಧಾನಿಃ=ಶೂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಾಭಾವವೂ (ಇತಿ ಇಮೌ ವಿಸಯೌ=ಎಂಬುವ ಈ ವಿಸಯಗಳು, ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಸಂಗಾದೇವ= (ಸ್ಮೃತವಾದುದಕ್ಕೆ ಉಪೇಕ್ಷಾ ಅವರ್ಹತ್ವರೂಪವಾದ) ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದಲೇ, ಚಿಂತಿತೌ=ವಿಚಿಂತನಗಳಾದುವು || ೧೪ ||

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು.

“ಓಂ ಮಧ್ವಾದಿಷ್ಠಸಂಭವಾದನಧಿಕಾರಂ ಜೈಮಿನಿಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೧ ||

‘ಅಸೌ ವಾ ಆದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧು’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಧುವಿದ್ಯಾ ಜ್ಯೋತಿ ಸ್ವೋಮಾದಿ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮೋಕ್ಷೇತರವಾದ ವಸುಪದನೇ ಮೊದಲಾದ ಫಲವುಳ್ಳ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ವಸುತ್ವಾದಿ ಫಲಗಳು ಸಿಕ್ಕಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಕಾಮ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಿತವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಅದಕಾರಣ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ.

ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿರಬಹುದಷ್ಟೆ! ಎಂದರೆ—

“ಓಂ ಜ್ಯೋತಿಷಿ ಭಾವಾಚ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೨ ||

ದೇವತೆಗಳು ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಅರ್ಥಿತವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ—

ದೇವತೆಗಳು ವೈದಿಕೋಪಾಸನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲ. ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ವೈದಿಕ ವಿಧಿಯೇ ಇಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ—ಅದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಅಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವೋಪಾಸನಾಡಿ ಫಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವತಾಪದವನ್ನು ಇವರು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮಧುವಿದ್ಯಾದಿಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಸನಾನಾಥ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನವೂ ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಏನು ಚ ಅನಾಂತರಫಲವೂ ಪರಮಪ್ರಯೋಜನವಾದ ಪದಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಧಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಜೈಮಿನಿಯ ವಚನದಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಭಾವಂ ತು ಬಾದರಾಯಣೋಽಸ್ತಿ ಹಿ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೩ ||

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಧು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ ಎಂದು ವೇದವ್ಯಾಸರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಶಯವಿದೆ.

ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಜೈಮಿನಿಯ ವಚನಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಮತಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕೋ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಷಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ತತ್ಪಲಾಯ ವಿಧಿಃ ಸಿದ್ಧೇ ಚೋಪಾಸಾಯಾ ನಿರಾಕೃತಃ |

ಯತೋ ಜೈಮಿನಿನಾಂ ನ್ಯಾರ್ಥಮಸಿದ್ಧೇಽರ್ಥೇ ವಿಧಿಸ್ತಥಾ || ೧೫ ||

ವಿದ್ಯಾಧಿರಾಜಸ್ಯ ಮತಮವಿರೋಧಸ್ತತಸ್ತಯೋಃ ||

ಮೋಕ್ಷೇ ಫಲವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ನ ಚ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶತೇ || ೧೬ ||

ಸರ್ವದಾ ತೇನ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯುಪಾಸನಾ |

ನಿತ್ಯಂ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಾಪೇತಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೂರ್ಣಂ ತು ವೇದನಂ || ೧೭ ||

ಸ್ವಷ್ಪಾತಿ ಸ್ವಷ್ಟವಿಶದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಶೇಷವಸ್ತುಗಂ |

ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಕ್ರಮಶೋ ಜ್ಞಾನಂ ಮಿತವಸ್ತುಗತಂ ಸದಾ || ೧೮ ||

ಇತ್ಯಾದಯೋ ವಿಶೇಷಾಸ್ತು ಸದಾ ವಿದ್ಯಾಪತೇಹ್ಯದಿ |

ಜೈಮಿನ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವೇತ್ಯುತ್ಪಾತ್ತತ್ತ್ವಾಂತರವದನ್ || ೧೯ ||

ವಿದ್ಯೇಶಮತಮೇತಸ್ಮಾನ್ನೈವ ಸದ್ಭಿರ್ವಿರುದ್ಧತೇ || ೨೦ || ಅಧಿ. ೮ ||

ಅ || ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ಜೈಮಿನಿನಾ = ಜೈಮಿನಿ ಋಷಿಯಿಂದ, ತತ್ಪಲಾಯ = ‘ವಸೂನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಅಗ್ನಿನೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾದ ವಸುಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಫಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸಿದ್ಧೇ = ಜ್ಞಾತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಉಪಾಸಾಯಾಃ = ಉಪಾಸನೆಯ, ವಿಧಿಕ್ಷ = ವಿಧಿಯಾದರೂ, ನಿರಾಕೃತಃ = ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆ. ತಥಾ = ಹಾಗೆಯೇ, ವಿದ್ಯಾಧಿರಾಜಸ್ಯ = ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ, ಅನ್ಯಾರ್ಥಂ = ಇತರ ಫಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಖವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ),

ಅಸಿದ್ಧೇ ಅರ್ಥೇ=ಅಜ್ಞಾತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಗುಣಗಳ ಸಮೂಹವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಉಪಾಸಾರಾಃ= ಉಪಾಸನೆಗೆ, ವಿಧಿಃ=ವಿಧಿಯು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಮತಂ=ಸಮ್ಮತ ವಾಗಿದೆ. ತತಃ=ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ, ತಯೋಃ=ಆ ಮತಗಳಿಗೆ, ಅವಿರೋಧಃ=ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. (ಹಾಗಾದರೆ ಇತರ ಫಲವು ಯಾವುದು? ಸರ್ವಜ್ಞಂಗೂ ಅಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ? ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉಪಾಸನಾವಿಧಿಯು ಹೇಗೆ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರೆ—) ಮೋಕ್ಷೇ = ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಫಲವಿಶೇಷಃ = ಫಲವಿಶೇಷವು, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ. ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸರ್ವಂ=ಸರ್ವ ಗುಣಗಳ ಸಮುದಾಯವು, ಸರ್ವದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ನ ಚ ಪ್ರಕಾಶತೇ= ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞ=ಯಾವುದು, ಪ್ರಕಾಶತೇ = ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೋ, ತತ್=ಅದು, ಸರ್ವದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ನ=ಅಲ್ಲ, ತೇನ=ಅಪ್ರಕಾಶಿತಗಳಾದ ಭಗವಂತನ ಗುಣವಿಶೇಷಗಳ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಕದಾಚಿತ್ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿ ತಿರೋಹಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೋ ಸ್ಕರ, ಅಥವಾ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅಪ್ರಕಾಶಿತ ಗುಣಗಳ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ದೇವಾನಾಮಪಿ=ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಉಪಾಸನಾ = ಉಪಾಸನೆಯು, ಯುಕ್ತಾ=ಯೋಗ್ಯವೇ. (ಹಾಗಾದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞರಿಗೆ ಸರ್ವವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವು ಎಂದು ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದವರಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗ ಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ) ನಿತ್ಯಂ=ಸನಾತನವಾದುದು ಅಥವಾ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಾ ನೇತಂ=ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಪೂರ್ಣಂ=ಅಶೇಷಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾದುದು, ಸ್ವಷ್ಟಾತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಶದಂ = ನಿರತಿಶಯಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದು, ಇಂತಹ ವೇದನಂ = ಜ್ಞಾನವು, ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು= ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ. ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ತು=ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಿಗಾದರೂ, ಅಶೇಷವಸ್ತುಗಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮಾತಿರಿಕ್ತ ವಾದ ಅಶೇಷವಸ್ತು ವಿಷಯಕವಾದುದು ಜ್ಞಾನವು. ಅಸ್ಯೇಷಾಂ = ಇತರರಿಗೆ, ಕ್ರಮಶಃ= ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಜ್ಞಾನಂ=ಜ್ಞಾನವು, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಮಿತವಸ್ತುಗತಂ=ಪರಮೇಶ್ವರಾತಿ ರಿಕ್ತವಾದ ಕತಿಪರ್ಯಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾದುದು, ಇತ್ಯಾದಯಃ = ಇದುವೊಂದಲಾದ, ವಿಶೇ ಷಾಸ್ತು=ವಿಶೇಷಗಳಾದರೂ, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ವಿದ್ಯಾಪತೇಃ ತು=ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೇನೇ, ಹೃದಿ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, (ಇರುತ್ತವೆ.) (ತಸ್ಮಾತ್ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾದ ಕಾರಣ, ಆಸೌ=ಈ ವ್ಯಾಸರು, ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿದರು.) ಜೈಮಿನ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತು = ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿ ಗಳಾದರೂ, ಸಾಮಾನ್ಯವೇತ್ಯುತ್ಪಾತ್=ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದವರಾದುದರಿಂದ, ತತ್=ದೇವತೆ ಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು, ತಥಾ = ಸಂಮುಗ್ಧವಾಗಿ, ಅವದನ್ = ಹೇಳಿದರು. ಏತಸ್ಮಾತ್=ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ವಿದ್ಯೇಶಮತಂ=ವೇದವ್ಯಾಸರ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಸದ್ಭಿಃ=ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿ ಗಳಿಂದ, ನೈವ ವಿರುದ್ಧ್ಯತೇ=ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (೧) ಜೈಮಿನಿ ಋಷಿಯ ಮತಕ್ಕೂ, ವೇದವ್ಯಾಸರ ಮತಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ — ಜೈಮಿನಿಯು ಶ್ರುತಫಲಾದಿ ಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಫಲಾದಿಗಳು ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಿಯಾರು? (೨) ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ—ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಪೂಜ್ಯರಾದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅಶೇಷವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರಾದುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದದ್ದು ಅವರ ವಚನವು. ಜೈಮಿನಿಯಾದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದವನು, ಫಲಾಂತ ರಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿಲ್ಲ. ಯಥಾಶ್ರುತವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅಧಿಕಾರ ವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ಸಾ ರಾಂ ಶಃ —

ಸ. ರ. ವಿ— (1) ‘ಅಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಥಾ ಸ ಯ ಏತದೇವಮನ್ಯುತಂ ವೇದ ವಸೂನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಅಗ್ನಿನೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮ್ನುತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಧುವಿದ್ಯೆಗೆ ವಸ್ವಾದಿಪದವು ಫಲವೆಂದು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ವಾದಿಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕಾರವು ಕೂಡಬಹುದು. ‘ಯಾವತ್ಸೇವಾ ಪರೇ ತತ್ಸೇ ತಾವತ್ಸುಖವಿಶೇಷತಾ’ ಎಂದು ಸ್ವಾಂದವಚನವು. ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ‘ಸ ಆತ್ಮೇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೆನ್ನಕೂಡದು. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಗವತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ‘ಸಹೈವ ಸಂತಂ ನ ವಿಜಾನಂತಿ ದೇವಾಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಭಗವದಂತವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾದಾಗ್ಯೂ ಕದಾಚಿತ್ ಅವರಿಗೆ ವಿಸ್ಮರಣವು ಕೂಡಬಹುದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ‘ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸೀತ’ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಉಪಾಸನಾವಿಧಿಗಳು ಕೂಡಬಹುದು. (2) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನವು, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಾದರೂ ಕ್ರಮದಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಹ್ರಸಿತವಾಗಿದೆ ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ತರತಮಭಾವವಿದ್ದವಯುಕ್ತ ವೇದವ್ಯಾಸ ಜೈಮಿನಿ ಮತಗಳಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ

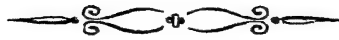
ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ||

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ

ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ

ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು || ೧ || ೩ ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದವು.

ಓಂ || ಪರಂ ಪರಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಕೃತೇರನಾದಿ
ಮೇಕಂ ನಿವಿಷ್ಟಂ ಬಹುಧಾ ಗುಹಾಯಾಂ |
ಸರ್ವಾಲಯಂ ಸರ್ವ ಚರಾಚರಸ್ಥಂ
ನಮಾಮಿ ವಿಷ್ಣುಂ ಜಗದೇಕನಾಥಂ ||

ದೇವಚೂಡಾಮಣಿಂ ಪೂರ್ಣಬೋಧಂ ಕೃಷ್ಣಪಾದಾರವಿಂದೈಕದಾಸಂ |
ಚಿತ್ತಚಿಂತಾಮಣಿಂ ಪೂರ್ಣರೂಪಂ ನಂದಯಾಮೋ ವಯಂ ನಂದತೀರ್ಥಂ ||

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ದುಃಖ ಬದ್ಧ ಅವರ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ—

(‘ಓಂ ಅನುಮಾನಿಕಮಸ್ಯೇಕೇಷಾಮಿತಿ ಚೇನ್ನ ಶರೀರರೂಪಕವಿನ್ಯಸ್ತ
ಗೃಹೀತೇರ್ದರ್ಶಯತಿ ಚ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧ ||

(‘ಅನ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ’ ‘ಜೀವಾ ಏವ ತು ದುಃಖಿನಃ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಜೀವ ಬದ್ಧಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ) ಅನುಮಾನಿಕಮಪಿ=ಅನುಮಾನದಿಂದ ಗಮ್ಯಮಾನ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳೇ, ಏಕೇಷಾಂ = ಕೆಲವರ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇತಿ ಚೇನ್ನ=ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ‘ಅನ್ಯಕ್ತಮಚಲಂ ಶಾಂತಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ, ‘ಅನ್ಯಕ್ತೋಕ್ತರ ಉಚ್ಯತೇ’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ‘ಅನೇನ ಜೀವೇನಾತ್ಮನಾ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ, ‘ಜೀವೋ ವಿನಿಯಿತಾ ಸಾಕ್ಷೀ’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯೂ, ‘ಅನ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತದೋ ಅದಕಾರಣ ಅನ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಲ್ಲ. (ವಿಷ್ಣುವೇ ಅನ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ—), ಅನ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯವಹಾರವು. ಜೀವರ ಶರೀರವು ಹೇಗೆ ಜೀವಾಧೀನವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧೀನಗಳು || ೧ ||

ಶ್ರೌತಸ್ಮಾರ್ತಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅನ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಮುಖ್ಯಗಳೆಂದರೆ—

(‘ಓಂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ತು ತದರ್ಹತ್ವಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨ ||

ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಅನ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೇನೇ ಅನ್ಯಕ್ತತ್ವವು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಅಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಅನ್ಯಕ್ತಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ

ಅವ್ಯಕ್ತತ್ವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. 'ಯತ್ತತ್ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ಪರಮಂ ನೇದಿತವ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳದ್ವೇನೆಯಿಂದ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು || ೨ ||

ಇಲ್ಲಿ " ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ " ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಎಂದು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷನೆಂದ ಅವರತ್ಯವು (ನಿರ್ದಿಷ್ಟತ್ವವು) ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಸರ್ವ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ ಓಂ ತದಧೀನತ್ವಾದರ್ಥವತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೩ ||

ಅನರತ್ವಾಕ್ಷೇಪಕವಾದ ಅವಧಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಪಂಚಮ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು, ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಅನರತ್ವ ದುಃಖತ್ವಾದಿಧರ್ಮಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧೀನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅನರತ್ವಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನ್ಯ ರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನರತ್ವಾದಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನರತ್ವಾದಿ ವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿದೆ || ೩ ||

(' ಓಂ ಜ್ಞೇಯತ್ವಾವಚನಾಚ್ಚ ಓಂ ') || ಸೂ. ೪ ||

ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಪ್ರಧಾನ ಮೊದಲಾದುದಲ್ಲ. 'ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಧಾತ್ಮನಂ' ಎಂದು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞೇಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಅನ್ಯಾಃ ವಾಚೋ ವಿಮುಂಚಥ' ಎಂದು ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಜ್ಞೇಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, || ೪ ||

(' ಓಂ ವದತೀತಿ ಚೇನ್ನ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಹಿ ಓಂ ') || ಸೂ. ೫ ||

' ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯ ತಂ ಮೃತ್ಯುಮುಖಾತ್ಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ ' ಎನ್ನುವ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೂ ಮುಮುಕ್ಷುಜ್ಞೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞೇಯನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ || ೫ ||

(' ಓಂ ಪ್ರಕರಣಾತ್ ಓಂ ') || ಸೂ. ೬ ||

' ಸೋಽಧ್ವನಃ ಪಾರವಾಪೋತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಪದವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಣಿತವಾದ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ || ೬ ||

(' ಓಂ ತ್ರಯಾಣಾಮೇವ ಚೈವಮುಪನ್ಯಾಸಃ ಪ್ರಶ್ನಶ್ಚ ಓಂ ') || ಸೂ. ೭ ||

' ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಪಿತೃಸೌಮನಸ್ಯ, ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾಗ್ನಿ, ಪರಮಾತ್ಮ— ಈ ಮೂವರ ವಿಷಯಕವಾದ

ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಚಿಕೇತಋಷಿಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಮನಿಂದ ಉತ್ತರವೂ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂದರೆ— ೧ ‘ಶಾಂತಸಂಕಲ್ಪಃ ಸುಮನಾ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ ವೀತಮನ್ಯುಃ’ (ಕಾಠ ಉ. ಪು. ೨೬) ಎಂದು ಪಿತೃಸೌಮನಸ್ಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯು; ‘ಯಥಾ ಪುರಸ್ತದ್ಭವಿತಾ ಪ್ರತೀತಃ’ (ಪು. ೨೭) ಎಂದು ಉತ್ತರವು; ೨ ‘ಸ ತ್ವಮಗ್ನಿಂ ಸ್ವರ್ಗಮಧ್ಯೇಷಿ ಮೃತ್ಯೋ ಪ್ರಬ್ರಾಹಿ ತಂ’ (ಪು. ೨೮) ಎಂದು ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾಗ್ನಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯು; ‘ಪ್ರ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ತದಾ ಮೇ ನಿಬೋಧ ಸ್ವರ್ಗಮಗ್ನಿಂ ನಚಿಕೇತಃ ಪ್ರಜಾನನ್’ (ಪು. ೨೯) ಎಂದು ಉತ್ತರವು; (೩) ‘ಯೇಯಂ ಪ್ರೇತೇ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನುಷ್ಯೇ’ (ಪು. ೩೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಶ್ನೆಯು, ‘ದೇವೈರತ್ರಾಪಿ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಿತಂ ಕಿಲ’ (ಪು. ೩೧) ಎಂದು ಉತ್ತರವು || ೭ ||

(‘ ಓಂ ಮಹದ್ವಚ್ಛ ಓಂ ’) || ಸೂ. ೪ ||

ಮಹಚ್ಛಬ್ದವು ಮಹತ್ವತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ‘ಮಹಾಂತಂ ವಿಭುಮಾತ್ಮಾನಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವರೂಪಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅವ್ಯಕ್ತಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವೂ ಬೇರೆಕಡೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ನಿಮಿತ್ತಾತಿಶಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ || ೮ ||

(‘ ಓಂ ಚಮಸವದವಿಶೇಷಾತ್ ಓಂ ’) || ಸೂ. ೫ ||

ಚಮಸಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ‘ಇದಂ ತಚ್ಛಿರಃ ಏಷ ಹ್ಯರ್ವಾಗ್ನಿಃ ಚಮಸಃ ಉರ್ಧ್ವಬುಧ್ನಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆನೆಯಿಂದ ಶಿರೋವಾಚಕವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದವೂ ‘ನಾನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವೇ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. ‘ನಾನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ‘ಇದಂ ತಚ್ಛಿರಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಇದೂ ಅನುಶಾಸನರೂಪವಾಗಿದೆ || ೯ ||

ಈಗ ‘ತದಧೀನತ್ವಾದರ್ಥವತ್’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಸ. ರ. ವಿ— (1) ‘ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯ ಪದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿರುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಪಾದಗಳಿಂದ ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಕಲ್ಯಾಣ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯಪರತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ವಿಷ್ಣುಪರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯಗಳೆಂದು ತೋರುವ ಪದವರ್ಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಪರತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಥಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ದುಃಖ ಬದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪರತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ದುಃಖಬದ್ಧಾವರಾದ್ಯಾಸ್ತು ತದಧೀನತ್ವಹೇತುತಃ |

ಶಬ್ದಾಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ವರ್ತಂತೇ ರಾಜ್ಞಿ ಯದ್ವತ್ಪರಾಜಯಃ || ೧ ||

ಅ || ರಾಜ್ಞಿ = ಅರಸನಲ್ಲಿ, ಯದ್ವತ್ = ಹೇಗೆ, ಪರಾಜಯಃ = ಪರಾಜಯವೋ, ಅಂದರೆ— ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳು ರಾಜನ ಅಧೀನರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೃತ್ಯರು ಪರಾಜಿತರಾಗಲು ರಾಜಾ ಪರಾಜಿತಃ =

ರಾಜನು ವರಾಜಿತನಾದನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಅಂತೂ ಭೃತ್ಯಸಮವೇತನಾದ ಪರಾಜಯವು ರಾಜನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ರಾಜನಲ್ಲಿ ವರಾಜಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಪರಾಜಯಾ ಭದ್ರಸೇನಾ = ಭದ್ರಸೇನನು ವರಾಜಯವುಳ್ಳವನೆನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ಇದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ, ದುಃಖಿಬದ್ಧಾವರಾಧ್ಯಾಃ = ದುಃಖಿ ಬದ್ಧ ಅವರ ಮೊದಲಾದ, ಶಬ್ದಾಸ್ತು = ಶಬ್ದಗಳಾದರೂ, ತದಧೀನತ್ವಹೇತುತಃ = ಅವರತ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ = ವರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ವರ್ತಂತೇ = ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ, ಧನವು ವೆಚ್ಚಿಗೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಧನಸ್ವಾಮಿಯು 'ಧನೀ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಗೆ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ದುಃಖಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಜೀವರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದುಃಖೀ ಬದ್ಧಃ ಅವರಃ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸುಧಾ— (1) ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರುತ್ತವೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ (ಅಂದರೆ, 'ಜೀವಾ ಏವ ತು ದುಃಖಿನಃ' 'ಯೋನಿಮನ್ಯೇ ಪ್ರವದ್ಯಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ) ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. (2) ದುಃಖಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವರತ್ವವಿದ್ದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ದುಃಖಿನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ಅಂತೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದುಃಖಾದಿ ಶಬ್ದವು ದುಃಖಾದಿಸಮವಾಯುವನ್ನು ಹೇಳುವುದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ತದಸ್ಯಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿಮತುವ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸಂಬಂಧವು ಸಮವಾಯದಂತೆ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವೂ (ನಿಯಾಮಕತ್ವವೂ) ಆಗುತ್ತದೆ. 'ನಿರಸೆಷೋ ನಿರವದ್ಯಃ' ದುಃಖಿನೊದಲಾದ ಅನಿಷ್ಟಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವವನು, ಅಜ್ಞಾನ ವಾರತಂತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಲೇಶರಹಿತನು, ಇದುವೊದಲಾದ ನಿರವಕಾಶ ಶ್ರುತಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ದುಃಖಾದಿಗಳು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. 'ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಶಂತಿ' ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳುತ್ತವೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರವಕಾಶಶ್ರುತಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ದುಃಖಿನೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ದುಃಖಾದಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜೀವರಲ್ಲಿರುವ ದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದುಃಖಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಯಾವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಅವರಯತೀತಿ ಅವರಃ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅವರಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು || ೧ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ ತದ್ಗತತ್ವಂ ಚ ಶಬ್ದವೃತ್ತೇರ್ಹಿ ಕಾರಣಂ ।

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ ತತ್ರ ಮುಖ್ಯಂ ಸ್ಕಾತ್ ಕುತೋ ರಾಜ್ಞಿ ಜಯೋಽನ್ಯಥಾ

|| ೨ ||

ಅ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ = ದುಃಖಿತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಾವಾದಕತ್ವವೂ, ತದ್ಗತತ್ವಂ ಚ = ದುಃಖಿತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣತ್ವವೂ, ಶಬ್ದವೃತ್ತೇಃ ಕಾರಣಂ ಹಿ = ದುಃಖಿನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವು. ತತ್ರ = ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ತದ್ಗತತ್ವಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ = ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ, ಮುಖ್ಯಂ ಸ್ಕಾತ್ =

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗುವುದು. ತದ್ಗತತ್ವವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಅನ್ಯಥಾ = ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗದಿದ್ದರೆ, ರಾಜ್ಞಿ = ಅರಸನಲ್ಲಿ, ಜಯಃ = ಜಯನಿಮಿತ್ತ ಕವಾದ ಜಯಿಶಬ್ದವು, ಕುತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಧರ್ಮಾಪಾದಕತ್ವವೂ, ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಧರ್ಮಾಧಿಕರಣತ್ವವೂ ದುಃಖಿನೋದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ದುಃಖಿನೋದಲಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು “ಸ ಬದ್ಧಃ ಸ ದುಃಖೀ ಸ ಬಂಧಯತಿ ಸ ದುಃಖಯತೀತಿ ಸ ಜೀವಃ ಸ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಸ ಜೀವಯತೀತಿ ಸ ಪ್ರಕರೋತೀತಿ ಸೋಽವರಃ ಸೋಽನಿತ್ಯಃ ಸೋಽವರಯತೀತಿ ಸೋಽನಿತ್ಯಯತೀತಿ” ಎಂದು ವೈಷ್ಣವಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (2) ಹೇಗೆ ರಾಜನು ಜಗದೀಶನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಸ್ವಾಮಿಯಾದಾಗ್ಯೂ, ಭೃತ್ಯರು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ‘ರಾಜಾ ಜಯೋ’ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಆ ಜಯಿಶಬ್ದವನ್ನು ರಾಜನಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. ಭೃತ್ಯನಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಬದ್ಧಾದಿಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯಗಳು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ದುಃಖಾದಿಗಳ ಸಮವಾಯ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ದುಃಖಾದಿಗಳ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಪರರಲ್ಲಿದ್ದದ್ದು ದುಃಖಿನೋದಲಾದ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು. ‘ತದನ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಸ್’ ಎನ್ನುವ ಅನುಶಾಸನವೂ ‘ರಾಜಾ ಪರಾಜಯೋ’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗವೂ ದುಃಖಾಧಿಕರಣನಲ್ಲಿಯೂ, ದುಃಖಸ್ವಾಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ದುಃಖಿನೋದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ‘ನಿರನಿಷ್ಕೋ ನಿರವದ್ಯಃ’ ‘ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ’ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. (2) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಲಿ, ಆದರೆ ಪ್ರಯೋಗವು ಹೆಚ್ಚು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವೇ. ಪ್ರಯೋಗವು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ ಮುಖ್ಯವು. ತಥಾಚ ದುಃಖಿನೋದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ತತ್ತ್ವಸಮನ್ವಯಾತ್’ ಎನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವೆಂದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗುವುದು. ತದ್ಗತತ್ವವು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. (3) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣವಾಗದಿದ್ದರೆ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿರುವ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಜಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಜಯಿಶಬ್ದವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಜಯವು ರಾಜನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಕೂಡ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಆಗ ನಿಮಿತ್ತವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಜಯಿಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಜಯಿಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಕೂಡ ಕಾರಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು. (4) ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ದುಃಖಾಶ್ರಯನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ದುಃಖಸ್ವಾಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ‘ತದನ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಸ್’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ‘ಅಸ್ಯಾಪಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಸ್ವಾಮಿತ್ವರೂಪನಿಮಿತ್ತವು ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಯೋಗವು. ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ವೈಪರೀತ್ಯವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು || ೨ ||

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಹಿ ಭೃತ್ಯಸ್ಯ ವಿಜಯಿಶಬ್ದಸ್ತಾವತ್ರಯುಜ್ಯತೇ |

ಯಾವದ್ರಾಷ್ಟ್ರಾನ್ಯಗತ್ವೇನಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭಾಸಮಾತ್ರತಃ || ೩ ||

ಅ || ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನ್ಯಗತ್ವೇನಿ=ಜಯವು ಭೃತ್ಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕದಾಗ್ಯೂ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭಾಸಮಾತ್ರತಃ = ಆ ಜಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭಾಸಮಾತ್ರದಿಂದ, ರಾಷ್ಟ್ರ=ಅರಸನಲ್ಲಿ, ವಿಜಯಿಶಬ್ದಃ = ವಿಜಯವುಳ್ಳವನೆನ್ನುವ ಶಬ್ದವು, ಯಾವತ್ = ಎಷ್ಟು, ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ = ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತಾವತ್ = ಅಷ್ಟು, ಭೃತ್ಯಸ್ಯ=ಜಯಾಧಿಕರಣ ನಾದಾಗ್ಯೂ ಭೃತ್ಯನ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ, ನ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ = ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ (ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗುವುದು.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— ಹೇಗೆ ಜಗದೀಶನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಸ್ವಾಮಿಯಾದಾಗ್ಯೂ ರಾಜನು 'ಜಯಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಭೃತ್ಯರು ಜಯಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಆ ಜಯಿಶಬ್ದವು ಬಹುಶಃ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ರಾಜನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. ಹೀಗೆಯೇ ಬದ್ಧಾದಿಶಬ್ದಗಳೂ ವರಮಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸುತರಾಂ ಮುಖ್ಯವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಕೇವಲ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭಾಸದಿಂದಲೇ ರಾಜನಲ್ಲಿ ವಿಜಯಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ಅನುವಚರಿತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಸುತರಾಂ ಯುಕ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯತ್ ಎಂದು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭಾಸಮಾತ್ರತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (2) ಭೃತ್ಯನ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಪ್ರಾಚುರ್ಯವೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಭೃತ್ಯನ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ 'ರಾಜಾ ಜಯಿ' ಎಂದೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವು ಮುಖ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಮ್ಲೇಂಘರು ಪ್ರಿಯಂಗುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಯವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ನಿರೂಢ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ಗೌಣಶಬ್ದಗಳೂ ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಪ್ರಾಚುರ್ಯವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ, ಎಂದರೆ—ಅಹುದು. ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇರುವುದರಿಂದ ತದ್ಗತತ್ವವೇ (ಅದರಲ್ಲಿರುವುದೇ) ಮುಖ್ಯವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಾದರೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಮ್ಮಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರರು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೂ 'ನಹಿ ಭೃತ್ಯಸ್ಯ' ಎನ್ನುವ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಭಾವಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಯೋಗಪ್ರಾಚುರ್ಯದಿಂದ ಮುಖ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (4) ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಪ್ರಾಚುರ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಜ್ಞಾನವೇ ನಿಮಿತ್ತವು. ಅಜ್ಞಾನವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗಮೂಲಕತ್ವವು, ಭ್ರಾಂತಿಮೂಲಕತ್ವವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನಾಗಲೀ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಜಗದ್ವ್ಯಚಿತ್ವತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು. ಅಂತೂ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದು ಶಿಷ್ಯರಿಗೇನೇ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದು. (5) ಹಾಗಾದರೆ ಮುಖ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ— 'ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್' ಎನ್ನುವುದು ದುಃಖಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿ

ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾವುದು ಯಾರ ಅಧೀನವಾದ ಸತ್ತಾ ಪ್ರತೀತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಗಳುಳ್ಳದ್ದೋ ಅದೇ ಯಥೇಷ್ಟವಾದ ವಿನಿಯೋಗಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಧೀನವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯದೋ ಅದು ಯಥೇಷ್ಟ ವಿನಿಯೋಗಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವನಿಂದ ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಲಿಕ್ಕೂ, ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಥೇಷ್ಟ ವಿನಿಯೋಗಕರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗುವುದು. (6) ಅಧವಾ ಅಭಿಧಾನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ತದ್ಗತತ್ವಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಮುಖ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವಾಗ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಪ್ರಾಚುರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇತುತ್ವ ವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅಭಿಧಾನವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿದೆಯೋ, ಅದು ಅಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ನಿವಚ್ಛಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದು ಯಾವಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಚುರಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಆ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲ. ಹೇತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾತ ಮುಖ್ಯ ಲಾಕ್ಷಣಿಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವೂ ಇಲ್ಲ || ೩ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಹೇಗೆ ಭೃತ್ಯನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ರಾಜನು ಜಯವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಭೃತ್ಯನಿಗೆ ಬಂಧ (ಕಾರಾಗೃಹವಾಸ) ಮರಣಾದಿಗಳು ಆದಾಗ ರಾಜನು ಬದ್ಧನಾದನು, ಮೃತನಾದನು ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ಏತಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸ್ವಾಮ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದರೆ ಆಗ ಭೃತ್ಯನು ಬದ್ಧ ನಾಗಲು 'ರಾಜಾ ಬದ್ಧಃ' ಎಂದೂ ಮೃತನಾಗಲು 'ರಾಜಾ ಮೃತಃ' ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಸ್ವಾಮ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೇನೇ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹುಡುಕುವುದು. ನಿಮಿತ್ತವೆಂದೆಯೆಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಈ ನ್ಯಾಯವು ಅಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಗವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ನಿಮಿತ್ತವು ಸಾಮಗ್ರಿಯಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸಾಮಗ್ರಿಯ ಏಕದೇಶವು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ನಿಮಿತ್ತವೇ ಸಾಮಗ್ರಿಯು, ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ— ಭೃತ್ಯನು ಬದ್ಧನಾಗಲು 'ರಾಜಾ ಬದ್ಧಃ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಆಪಾದಿಸ ಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದರೆ (೧) ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯೋ? (೨) ಉಚ್ಚಾರಣವೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡ ಲಾರದು. ರಾಜನಲ್ಲಿ ಬದ್ಧ ನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ರಾಜಾ ಬದ್ಧಃ' ಇದು ನೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು ಎನ್ನುವ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಇಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಸ್ವಾಮ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲ ಎಂದು ವಿವರ್ಯಯಪರ್ಯವಸಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. (೨) ಪ್ರಯೋಗ ವೆಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅನ್ಯಧಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಭೃತ್ಯಬಂಧಾದಿಕಂ ರಾಜ್ಞಿ ರಾಜ್ಞೋ ಬಂಧಾದಿಯೋಗ್ಯತಃ |

ಕಾರಣಂ ಸಂಶಯಸ್ಯ ಸ್ಯಾದಿತಿ ನೈವ ಪ್ರಯಾಜ್ಯತೇ || ೪ ||

ಅ || ರಾಜ್ಞಃ = ಅರಸನಿಗೂ, ಬಂಧಾದಿಯೋಗ್ಯತಃ = ಬಂಧಾದಿಯೋಗ್ಯತೆಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ರಾಜ್ಞಃ = ರಾಜಾಧೀನವಾದ, ಭೃತ್ಯಬಂಧಾದಿಕಂ = ಭೃತ್ಯನ ಬಂಧವೇ ನೊದಲಾದುದನ್ನು,

(ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಕೊಂಡು) ರಾಜ್ಞಿ = ಅರಸನಲ್ಲಿ, 'ರಾಜಾ ಬದ್ಧಃ ಮೃತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವು, ನ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ = ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಪ್ರಯೋಗವು) ಸಂಶಯಸ್ಯ = ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ, ಕಾರಣಂ = ಹೇತುವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು, ಇತ್ಯೇವ = ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹುಡುಕುವುದು. ನಿಮಿತ್ತವದೆಯೆಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಸಿಂಹದ ಗುಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಸಿಂಹೋ ದೇವದತ್ತಃ' ಎಂದು ಸಿಂಹಶಬ್ದವು ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಯಿತು ಎದಿಷ್ಟರಿಂದ ವೃಕ(ಚೆನ್ನಿನಾಯಿ)ದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದಾಪಾದನವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಶಬ್ದವ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. 'ರಾಜಾ ಬದ್ಧಃ ಮೃತಃ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದರೆ ವೃತ್ತ್ಯನ್ನನಿಗೆ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ರಾಜಾಧೀನನಾದ ಭೃತ್ಯನಿಗೆ ಬಂಧಮರಣಾದಿಗಳು ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದೋ, ರಾಜನಿಗೆ ಬಂಧನಾದಿಗಳು ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದೋ ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಸನ್ನಿಧಿ ಯೋಗ್ಯತೆಗಳು ರಾಜನ ಬದ್ಧತ್ವವನ್ನೂ, ಭೃತ್ಯನ ಬದ್ಧತ್ವವನ್ನೂ, ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಶಯವು ಬರಬಾರದೆಂದೇ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮಣಿ ಮುಂತಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾಗಿ ಸುಡದಿದ್ದರೆ ದಾಹಕಾರಣವಲ್ಲವೆಂದು ಅಲ್ಲವಷ್ಟೆ ||೪||

ಸಂಶಯ ಕಾರಣತ್ವ ಮಾತ್ರವು ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಲ್ಲ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಸಂಶಯವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಬಹುದು. 'ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತೋ ವಿಶೇಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿರ್ನಹಿ ಸಂದೇಹಾದ ಲಕ್ಷಣಂ' ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ, ಸಂಶಯದಿಂದ ಜ್ಞಾನವಕವಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ, ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ರಾಜಾ ಜಯಿ' ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವ್ರಕಾರ (ಅಂದರೆ ರಾಜಾಧೀನನಾದ ಭೃತ್ಯನಿಗೆ ಜಯವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದೋ, ರಾಜನಿಗೇನೇ ಜಯವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದೋ ಎಂದು) ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು, ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಅಮಂಗಲತ್ವಾಚ್ಛಬ್ದಾನಾಂ ರಾಜ್ಞೋ ಯೋಗಾದ ಮಂಗಲೇ |

ಅಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ತು ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ವಾತ್ಮಯೋಗನಿವರ್ತನಂ || ೫ ||

ಅ || ರಾಜ್ಞಃ = ಅರಸನಿಗೆ, ಅಮಂಗಲೇ = ಬಂಧನಾದಿರೂಪವಾದ ಅಮಂಗಲದಲ್ಲಿ, ಯೋಗಾತ್ = ಯೋಗ್ಯತೆಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಆಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳು ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತವು), ಶಬ್ದಾನಾಂ = ರಾಜಾಬದ್ಧಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ, ಅಮಂಗಲತ್ವಾತ್ = ಪಾಶ್ವಿಕವಾಗಿ ರಾಜಬಂಧಮೊದಲಾದ ಅಮಂಗಲ ಪ್ರತೀತಿನಕತ್ವವು ಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಅಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ತು = ರಾಜನಿಗೆ ಅಮಂಗಲವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ರಾಜನಿಗೂ, ಅವನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ರಾಜಪುರುಷನಿಗೂ ಅಪ್ರೀತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಶಬ್ದಸ್ಯ = ಶಬ್ದಗಳ, ಪ್ರಯೋಗನಿವರ್ತನಂ = ಪ್ರಯೋಗದ ನಿವೃತ್ತಿಯು, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು,

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಕೇವಲ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ ವೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸಂಶಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಪ್ರೀತಿಯಿಂದಂಟಾಗುವ ಅನರ್ಥಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಸಂಶಯದಿಂದಲೇ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಕಾರಣವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ, ರಾಜನು ವರಾಜಯವುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ— ಭೃತ್ಯ ನಿಂದಲೇ ರಾಜನಿಗೆ ಜಯವೂ, ಪರಾಜಯವೂ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ || ೫ ||

ಸ. ರ. ನಿ— ರಾಜನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಬದ್ಧಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬದ್ಧಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರ ದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಗುಣಾಸ್ತು ತಾದೃಶಾ ಯತ್ರ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇಽಖಿಲಾ ಅಪಿ |

ಪೂಜ್ಯೇಷ್ವೇವ ವಿಶೇಷೇಣ ಸಾತಂತ್ರ್ಯಂ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣಂ || ೬ ||

ಅ || ತಾದೃಶಾ=ಸ್ವಾಮ್ಯವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಲುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು, ಯತ್ರ=ಯಾವ ವಕ್ಷ್ಯ ದಲ್ಲಿ, ಗುಣಾಃ=ಶುಭವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೋ, ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿಯೂ ಅನುಗಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡು ವುದೇ ಇಲ್ಲವೋ, ತತ್ರ=ಆ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಖಿಲಾ ಅಪಿ=ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ= ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (ಉದಾ =ರಾಜನಿಂದ ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.) (ಸ್ವಾಮ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಕತ್ವದಿಂದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶುಭವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳಿಗೇನೇ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿದೆ. ಅಶುಭ ವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳು ವಿಲಕ್ಷಣಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವವುಗಳೆನ್ನುವ ವಿಮರ್ಶದಿಂದ ಅನರ್ಥಶಂಕೆಯೇ ಪ್ರಯೋಗಾಭಾವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲ ವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅನಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ (ಅಂದರೆ, 'ಅತಿತ್ವಾಕಂ ಅತಿತ್ವಯಾಂ ಅತಿಮಾಕಂ ಅತಿಮಯಾಂ ವಚಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ) ಪ್ರಯೋಗವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ವೆನ್ನುವುದೂ ಮುಖ್ಯವೆನ್ನುವುದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪೂಜ್ಯೇಷು= ನಿಯಾಮಕರಾದ ರಾಜರಲ್ಲಿ ಜಯಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ=ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡು ತ್ತವೋ, (ಅದರಿಂದ) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ=ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು, ಮುಖ್ಯಕಾರಣಂ=ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಪೂಜ್ಯೇಷ್ವೇವ=ಪೂಜ್ಯರಲ್ಲಿಯೇ, ವಿಶೇಷೇಣ=ಪ್ರಾಚುರ್ಯದಿಂದ, ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ=ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಭೃತ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋ ಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅದರಿಂದ) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ=ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು, ಮುಖ್ಯಕಾರಣಂ=ತದ್ಗತತ್ವ ದ್ದೆಲೆಯಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವೆಂದು (ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.) || ೬ ||

ಮೂ || ಅ(ತ)ತೋ ದೋಷಾತಿದೂರತ್ವಾತ್ಸಂಶಯಸ್ಯಾಪ್ಯಸಂಭವಾತ್ |

ದೋಷಾಣಾಂ ವಿಷ್ಣುಗತ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಜ್ಞಬುದ್ಧಿವ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ |

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾರ್ಥಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ದೋಷಶಬ್ದಾಶ್ಚ ನಿಷ್ಣವಿ || ೭ ||

ಅ || (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಕಾರಣವೂ ಮುಖ್ಯವೂ ಆಗಿಯದೋ,) ಅ(ತ)ತಃ=ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ, ದೋಷಾತಿದೂರತ್ವಾತ್ = 'ನಿರನಿಷ್ಕೋ ನಿರವದ್ಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿ

ಗಳದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ದೋಷಗಳಿಂದ ಅತಿದೂರನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಾಜ್ಞಬುದ್ಧಿವ್ಯಪೇಕ್ಷೆಯಾ=ಪ್ರಾಜ್ಞರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ, ದೋಷಾಣಾಂ=ದೋಷಗಳಿಗೆ, ವಿಷ್ಣುಗತ್ಯಸ್ಯ = ವಿಷ್ಣುನಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯ ಅಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ, ಸಂಶಯವ್ಯಾಪಿ= ಸಂಶಯಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಅಸಂಭವಾತ್=ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾರ್ಥಂ=ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಅಭಿವ್ರೇತ್ಯ=ಅಭಿವ್ರಾಯಮಾಡಿಕೊಂಡು, ದೋಷಶಬ್ದಾಶ್ಚ=ದುಃಖ ಬದ್ಧ ಅವರ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ, ವಿಷ್ಣುವಿ=ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, (‘ಜೀವಾ ಎವ ತು ದುಃಖಿನಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ=ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ‘ನಿರ್ದುಃಖಃ ನಿರನಿಷ್ಕಃ ನಿರವದ್ಯಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಬದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೂ ಬಂಧಾದಿ ಶಂಕೆಯು ಬರಲಾರದು. ಬಹು ಭೋಜನವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಂದಿತವಿಷಯವಾದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಬಂಧಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬದ್ಧಾದಿ ಶಬ್ದವು ಮಂಗಲರೂಪವೆಂದು “ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಬದ್ಧೌ ತಾವಿಷ್ಯೇತೇ ವಿಶ್ವತೇಜಸೌ” ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ || ೭ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನಾಸುದೇವಶ್ರುತಿಶ್ವಾಹ ನೈವ ವಿಷ್ಣೋ ವಮಂಗಲಂ || ೮ ||

ಮಂಗಲಾಮಂಗಲೇಽನ್ಯತ್ರ ತತೋ ನಾಮಂಗಲಂ ವದೇತ್ |

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ ವಿಷ್ಣೌ ದೋಷೋ ನಾಮಂಗಲೋಕ್ತಿತಃ ||೯||

ಅ || ಯತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ, ವಿಷ್ಣೌ=ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಅಮಂಗಲಂ= ದುಃಖಾದಿಗಳು, ನೈವ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೋ, ತತಃ=ಅದಕಾರಣ, ಯೋಗ್ಯತೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವವ್ಯಯುಕ್ತ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇಕ್ಷೆಯಾ=ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು, ವಿಷ್ಣೌ = ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಅಮಂಗಲೋಕ್ತಿತಃ = ಅಮಂಗಲವಚನದಿಂದ, ದೋಷಃ=ಅನರ್ಥವು, ನ=ಇಲ್ಲ. (ಅದಕಾರಣ ದುಃಖಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಅನ್ಯತ್ರ ತು=ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದರೂ, ಯತಃ= ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಮಂಗಲಾಮಂಗಲೇ=ಮಂಗಲ ಅಮಂಗಲಗಳು, (ಸುಖದುಃಖಗಳು) (ಕೂಡುತ್ತವೋ, ಅದಕಾರಣ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರವು ತೋರುವುದರಿಂದ ವಕ್ಷೇ ಅನರ್ಥವು ಬರಬಹುದು ಎನ್ನುವ ಸಂಶಯದಿಂದ) ಅಮಂಗಲಂ = ರಾಜನು ಬದ್ಧನಾದನು ಇದುವೊದಲಾದ ಅಮಂಗಲವಾಚಕವಾದುದನ್ನು, ನ ವದೇತ್=ಹೇಳಬಾರದು ||೮||೯||

ಒಂದೇ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವುಕಡೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅನರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಅನರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಬಹುಭುಕ್ತ್ವಂ ಯಥಾ ದೋಷೋ ನೃಷು ನೈವ ಹರೌ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಏವಂ ದುಃಖ್ಯಾದಿಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇಕ್ಷಯೋದಿತಾಃ || ೧೦ ||

ನೈವ ದೋಷಾ ಹರೌ ತದ್ಗಬುದ್ಧೋಕ್ತಾ ದೋಷಕಾರಿಣಃ ||
ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ದೋಷಶಬ್ದಾಶ್ಚ ತತ್ತ್ವನ ಗುಣವಾಚಕಾಃ || ೧೧ ||

ಅ || ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ನೃಷು=ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ, ಬಹುಭುಕ್ತ್ವಂ=ಬಹುಭೋಜನವು, ದೋಷಃ=ದೋಷವು. ಹರೌ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಕೈಚಿತ್=ಸ್ವಲ್ಪವು, ದೋಷಃ=ದೋಷವು, ನೈವ=ಅಲ್ಲವೇಅಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ವಾಸುದೇವಶ್ರುತಿಶ್ಚ=ಪೂರ್ವೋದಾಹೃತವಾದ ವಾಸುದೇವ ಶ್ರುತಿಯು, ಆಹ=ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ರಾಜನಲ್ಲಿ ಬದ್ಧ ಮೃತ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹೇಗೆ ದೋಷಹೇತುಗಳೋ, ಹೀಗೆ,) ಹರೌ=ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಬದ್ಧಮೃತಾದಿಶಬ್ದಗಳು, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ = ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ದೋಷಾಃ=ದೋಷಹೇತುಗಳು, ನೈವ=ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.(ಅಥವಾ ಬಹುಭುಕ್ತ್ವಂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಎರಡು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಬಹುಭುಕ್ತ್ವಂ=ಬಹುಭೋಜನವು, ನೃಷು=ಮನುಷ್ಯ ರಲ್ಲಿ, ದೋಷಃ=ದೋಷವೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ರಾಜ್ಞಿ=ರಾಜನಲ್ಲಿ, (ಬದ್ಧಾದಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ದೋಷವು,) ಹರೌ=ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಕೈಚಿತ್=ಸ್ವಲ್ಪವೂ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ದೋಷಃ= ದೋಷವು, ನ=ಅಲ್ಲವೋ, ಏವಂ=ಹೀಗೆ, ದುಃಖ್ಯಾದಿಶಬ್ದಾಶ್ಚ=ದುಃಖಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ, ಹರೌ=ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ = ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಕೊಂಡು, ಉದಿತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ದೋಷಾಃ=ದೋಷಹೇತುಗಳು, ನೈವ=ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. (ಹಾಗಾದರೆ 'ಅಸನ್ನೇವ ಸ ಭವತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿ ವೇದನವು ಅನರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ) ತದ್ಗಬುದ್ಧಾ= ದುಃಖಾದಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆನ್ನುವ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ, ಉಕ್ತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವು ಗಳು, ದೋಷಕಾರಿಣಃ=ದೋಷವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ತೇ=ಆ, ದೋಷಶಬ್ದಾಶ್ಚ=ದೋಷಪ್ರತಿವಾದಕಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ, ತತ್ರ=ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಗುಣವಾಚಕಾ ಏವ=ದುಃಖಾದಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯರೂಪ ಗುಣಪ್ರತಿವಾದಕಗಳೇ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ. - ದೇವದತ್ತನು ಬಹುಭೋಜನವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಅಸ್ವರ್ಗ್ಯಂ ಚಾತಿಭೋಜನಂ' ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಬಹುಭೋಗವುಳ್ಳವನೆಂದೂ ನಿಂದ್ಯನೆಂದೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಭುಕ್ತ್ವ ನಿಂದ್ಯತ್ವಗಳೆರಡೂ ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಆದವ್ರಯುಕ್ತವೇ ದೇವದತ್ತನಿಂದ ಹೆದರಿದವನು ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಸಂಸಾರಧರ್ಮಗಳು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸರ್ವಸಂಹರ್ತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳೇ ತೋರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೇನೇ ಪ್ರಯೋಗವು. ಆದಕಾರಣ ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೧೦ || ೧೧ || ಸೂ || ೧ || ೨ || ೩ || ೪ || ೫ || ೬ || ೭ || ೮ || ೯ || ಅಧಿ. ೧ ||

ಆನುಮಾನಿಕಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾಧಿಕರಣವು

|| ' ಓಂ ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾತ್ ತಥಾ ಹ್ಯಧೀಯತ ಏಕೇ ಓಂ ' ||

|| ಸೂ || ೧೦ ||

'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನು ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು 'ಎವ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾರ್ಚತ್' ಎಂದುವಕ್ರಮಿಸಿಯೇ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು 'ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(' ಓಂ ಕಲ್ಪನೋಪದೇಶಾಚ್ಚ ಮಧ್ವಾದಿವದವಿರೋಧಃ ಓಂ ') || ಸೂ. ೧೧ ||

'ಅನಾವಾದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧು ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಜೇನುತುಪ್ಪಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವಿರೋಧವು ಹೇಗೆ ಇಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಲೋಕಸಿದ್ಧವಾದ ರೂಢ್ಯಾದಿವೃತ್ತಿಕ್ಷಪ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಯೇ ಮಹಾಯೋಗ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು 'ತಾವಾ ಏತಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶವು. ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆನ್ನುವ ಉಪಾಸನೆಯು 'ವ್ರಾಣಋಚ ಇತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಸಾಧಕಮಾತ್ರವಿರುವುದಲ್ಲ; ಕರ್ಮಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನವು ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದೆನ್ನುವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಪಾಸನೆಗೋಸ್ಕರ ಭಗವತ್ಪರತ್ವವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಕರ್ಮಕ್ರಮಾದಿ ಪರತ್ವವೂ ಇದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಜ್ಯೋತಿಷೋಮೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ' 'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುತ್ತದೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು. ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವವಕ್ಷೆವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನು ೧ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥನೋ ೨ ಪದಾರ್ಥನೋ, ೧ನೇದ್ದು (ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥನೆನ್ನುವುದು) ಕೂಡ ಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜ್ಯೋತಿಷೋಮವು ಇಷ್ಟಸಾಧನವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಈ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು. ೨ನೇದ್ದು (ಬ್ರಹ್ಮನು ಪದಾರ್ಥನೆನ್ನುವುದು) ಕೂಡಲಾರದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಈ ವಸಂತಾದಿ ಪದಗಳು ರೂಢಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿವಾದಿಸುತ್ತವೋ, ಯೋಗದಿಂದಲೋ, ರೂಢಿಯಿಂದ ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಪದಗಳು (೧) ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಸಂತಕಾಲಾದ್ಯಭೇದವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ರೂಢಗಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೀರೋ, ಅಥವಾ (೨) ಆ ಪದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಸಂತಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾಗದೇನೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಅಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯೆಂದು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತೀರೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಜಡತ್ವ ಅನಿತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಂತಹ ದೂಷಣವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಂದರೆ, ಆ ಪದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಸಂತಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾಗದೇನೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಅಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯೆಂದು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ವಸಂತಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ.

ರೂಢಿಯಿಂದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಮನ್ವಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು ಯೋಗವು ರೂಢಿಯಕ್ಕಿಂತ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಮತ್ತು ಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ ಈಶ್ವರಪರತ್ವವಿದ್ದರೆ ಯೋಗವು ಕೂಡಲಾರದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಸಮನ್ವಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ತಥಾಚ ಯೋಗವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪರತ್ವವಿದ್ದರೆ ವಿಭಕ್ತಿವೈಯರ್ಥ್ಯವು. ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗತ್ಪರಗಳಾದರೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಸಮನ್ವಯ ಸೂತ್ರವು ಅಯುಕ್ತವು. ಎಂದರೆ—

(3) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವೆವು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ೧ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವೋ, ಪದಗಳಿಗೋ ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳುವೆವು. ಯೋಗವು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವೃತ್ತಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವು ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಜಾತಮೋತಂ ಹರೌ ಯಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಯೋತಿಃಷಃ ಪ್ರಾಣರೂಪತಃ |
ಆಯಜೇತಶ್ಚಾಯಜೇತೋ ವಸಂತಿಶ್ಚ ವಸಂಸ್ತತಃ || ೧೨ ||
ವಿಗತಚ್ಛಾದನತ್ವಾತ್ತು ಗಚ್ಛಭೂತಕ್ಷರಂಕರಃ |
ಭುಂಕ್ಷೇತ್ಯುಕ್ತೋ ಹರಿಹೃಂ ಚ ಹೃತಮಸ್ಮಿನ್ ಜಗದ್ಯತಃ || ೧೩ ||
ಸ್ಫುಟತ್ವಾತ್ ಸ್ಫುಟಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಕವ ರಕ್ಷಣ ಇತ್ಯತಃ |
ಕವಚಂ ವರ್ತತೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ಷಡ್ಗುಣತ್ವೇನ ಸರ್ವದಾ || ೧೪ ||
ವಷಟ್ ತದ್ಗತ್ವತಸ್ತೇಷಾಂ ನೌಷಡಿತ್ಯೇವ ಕಥ್ಯತೇ |
ಸ್ವೀಯಂ ಸ್ವೀಕುರುತೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಾಹೇತ್ಯುಕ್ತೋ ಜನಾರ್ದನಃ || ೧೫ ||
ನಮಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಗುಣಾ ಯಸ್ಮಾನ್ನಮ ಇತ್ಯೇವ ಕಥ್ಯತೇ |
ಇತ್ಯಶೇಷಕ್ರಿಯಾ ನಾಮ ಶಬ್ದೈರೇಕೋ ಜನಾರ್ದನಃ || ೧೬ ||
ಉಚ್ಯತೇ ಮುಖ್ಯತೋ ಯಸ್ಮಾತ್ಪದವರ್ಣ ಸ್ವರಾತ್ಮ(ದಿ)ಭಿಃ |
ತಸ್ಮಾದನಂತಗುಣತಾ ಶ್ರುತಿತಾತ್ಪರ್ಯತೋಽಸ್ಯ ಹಿ || ೧೭ ||

ಅ || ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ, ಜಾತಂ=ಹುಟ್ಟಿದ ಜಗತ್ತು, ಹರೌ=ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಓತಂ=ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ, (ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಜ್ಯೋತಿಃ=(ಜಿಃ ಓತಿಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಪ್ರಾಣರೂಪತಃ=ಜೇಷ್ಠಕರೂಪನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಷಃ=(‘ಷಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ) ಷಃ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (ತಥಾಚ ‘ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಾಸೌಷ್ಠ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಃ’ ತತ್ಸಂಬುಧಿಃ ಜ್ಯೋತಿಷಃ. ಜಗದಾಶ್ರಯನೂ ಜೇಷ್ಠಕರೂಪನೂ ಆದವನೇ) (ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ,) ಆ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಸರ್ವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜೇತಃ ಯಜ = ಯಜ್ಞಾಖ್ಯಕರ್ಮದಿಂದ, ಯಾಜಕ ಪುರುಷನಿಂದಾಗಲೀ, ಇತಃ=ಪ್ರಾಸಿದ್ಧವನ್ನೋ, ಚ=ಆದಕಾರಣ, ಆಯಜೇತಃ=

ಸಕಲಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸತಕ್ಕವನು ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕವರಿಂದ ಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಪ್ಯನು. (ಅದರನಂಬುದ್ಧಿಯು ಆಯಜೇತ ಎಂದು.) ವಸನ್=(ವಸತೀತಿ ವಸನ್ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಸರ್ವತ್ರ ವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದವನೋ, ತತಃ=ವ್ಯಾಪ್ತನೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ವಸಂತಿ ಚ=(ವಸತೀತಿ ವಸತಿ, ತನೋತೀತಿ ತಿತಿ 'ವರ್ಣಾಗಮೋ ವರ್ಣವಿವರ್ಯಯಶ್ಚ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಪೂರ್ವವದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾಗಮವು. ವಸಂತಾಸೌ ತಿಶ್ಚ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) 'ವಸಂತಿ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅವನ ಸಂಭೋದನೆಯು) ವಸಂತೇ=ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವವನೇ. ತಥಾಚ 'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ' ಎನ್ನುವುದು ಈಶ್ವರಪರವು) ವಿಗತಚ್ಛಾದನತ್ವಾತ್ಪ್ರ=ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ ಅವಿದ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳವನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಗಚ್ಛ=(ಗಂ=ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ, ಭಂ = ಆವರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯಾದಿಗಳು, ಯಸ್ಮಾತ್ = ಯಾರದ್ದೆಂಬೆಯಿಂದ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಗಚ್ಛತಿ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಮ್ವಗತೌ ಭದಿರಾವರಣೇ ಅಥವಾ ಭದಸಂಸರಣೇ ಇವುಗಳಿಂದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯವು.) ಅವಿದ್ಯಾದಿಗಳ ಅಂತ್ಯತಾಭಾವವುಳ್ಳವನೇ. ('ಇಂದ್ರಾಗಚ್ಛ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು.) ಭೂತಕ್ಷಯಂಕರಃ=ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಾಶವನ್ನು ಮಾಡುವ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು, ಭುಂಕ್ಷ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತಃ=ಭುಂಕ್ಷ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಭೂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಶಬ್ದವು ಆದೇಶವು. ಅದಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾಗಮವು ಮತ್ತು ದ್ರಸ್ತವು. ಕ್ಷಿಪ್ತಯೇ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಡ್ವಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು. ಅಂತೂ ಭುಂಕ್ಷ್ಯಭುಂಕ್ಷ್ಯ=ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವವನೇ, ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬೆಯಿಂದ, ಅಸ್ಮಿನ್=ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಜಗತ್=ವ್ರವಂಚವು, ಹುತಂ=ತನ್ನಿಂದಲೇ ವ್ರಲಯಾದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು, ಹುಂಚ=(ಹು ದಾನಾದಾನಯೋಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮು ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದರೆ ಹುಂ ಎನ್ನುವ ರೂಪವು) ಹುಂ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜಗನ್ನಾಶಕನು, ಸ್ಫುಟತ್ವಾತ್=ತನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ವ್ಯಕ್ತನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅಥವಾ ಅಸಂಕುಚಿತವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಫಟ್ ಇತಿ=ಫಟ್ ಎಂದು, ಪ್ರೋಕ್ತಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ 'ಸ್ಫುಟವಿಕಸನೆ' ಎನ್ನುವ ಧಾತುವಿನದ್ದೆಂಬೆಯಿಂದ ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯವು.) ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವು. ಕವರಕ್ಷಣೇ ಇತ್ಯತಃ=ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಕವ ಧಾತುವಿನದ್ದೆಂಬೆಯಿಂದ, ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾಡಿದರೆ) ಕವಚಂ=ಕವತೀತಿ ಕವಚಂ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವರಕ್ಷಕನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕವಚನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬೆಯಿಂದ, ಸರ್ವದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಷಡ್ಗುಣತ್ವೇನ=ಆರು ಗುಣಗಳು ಇರುವತನದಿಂದ, ವರ್ತತೇ=ಇರುತ್ತಾನೋ, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ, ವಷಟ್ = ವಷಟ್ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಥಾಚ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ವಃ=ಸರ್ವದಾ ಇರುವವನು, ಷಡ್ಗುಣಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್=ಐಶ್ವರ್ಯ-ವೀರ್ಯ-ಯಶಸ್ಸು-ಶ್ರೀ-ಜ್ಞಾನ-ವೈರಾಗ್ಯ-ಎನ್ನುವ ಆರು ಗುಣಗಳ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಷಟ್ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಶ್ವಾಸೌ ಷಟ್ಚ=ಸರ್ವದಾ ಇರುವವನೂ ಷಡ್ಗುಣಸ್ವರೂಪನೂ ಆದವನು.) ತೇಷಾಂ=ಆ ಗುಣಗಳಿಗೆ, ತದ್ಗತ್ಯತಃ=ವಿಷ್ಣುವೃತ್ತಿತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ವೌಷಟ್ ಇತ್ಯೇವ=ವೌಷಟ್ ಎಂದೇ, ಕದ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ 'ಅಕಯಪ್ರವಿಸಂಭೂಮಿ ಸಖಹಾ ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕಾಃ' ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ 'ವಿಃ' ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವು. ವೌ=ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ, ವಷಟ್=ಆರುಗುಣಗಳು, ವೌಷಟ್ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾವೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗುಣಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೌಷಟ್ ಎನ್ನುವುದೂ ಭಗವಂತನ ನಾಮಧೇಯವೇ.)

ಯನ್ಮಾತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಜನಾರ್ದನಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸ್ವೀಯಂ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಸ್ವತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿತನಾದುದನ್ನು, ಸ್ವೀಕುರುತೇ = ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆದವ್ರಯುಕ್ತ, ಸ್ವಾಹೇತ್ಯುಕ್ತಃ = 'ಸ್ವಾಹಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಅರ್ಚ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಹೃಷ್ ಷ್ ಹರಣೇ ಅಥವಾ ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಎನ್ನುವ ಧಾತುವಿನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೆ ಆಹ್ ಅ, ಆಹ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವೀಕಾರವೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಂ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವ್ರಯುಕ್ತ 'ಸ್ವಾಹಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಾದ ಶ್ಚಾಸೌಅಶ್ಚ ಸ್ವಾಹಾಃ ಅದರ ಸಂಬುಧಿಯು ಸ್ವಾಹಾ ಎಂ.ಯು.) ಯನ್ಮಾತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಅಸ್ಮಿನ್ = ಈ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಗುಣಾಃ = ಗುಣಗಳು, ನಮಂತಿ = ಪ್ರಹ್ಲೀಭೂತಗಳಾಗಿವೆಯೋ, ಆದಕಾರಣ, 'ನಮಃ' ಇತ್ಯೇವ = ನಮಃ ಎಂದೇ, ಕಥ್ಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ = ಈ ವರಮೇಶ್ವರವಿಯದಲ್ಲಿ, ಗುಣಾಃ = ಅಪ್ರಧಾನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು, ನಮಂತಿ = ಪ್ರಹ್ಲೀಭೂತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣ ನಮಃ = ನಮಃ ಎಂದೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ನಮ್ ಪ್ರಹ್ಲೀಶ್ವೇ ಶಬ್ದೇಚ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ವ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದರೆ ನಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.) ಇತಿ = ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ, ಯನ್ಮಾತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಪದವರ್ಣ ಸ್ವರಾತ್ಮ(ದಿ)ಭಿಃ = ಪದ-ವರ್ಣ-ಸ್ವರ-ಸ್ವರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಉದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರ ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಆದ, ಅಶೇಷಕ್ರಿಯಾನಾಮಶಬ್ದೈಃ, ಅಶೇಷ = ಎಲ್ಲಾ, ಕ್ರಿಯಾನಾಮ ಶಬ್ದೈಃ = ಆಖ್ಯಾತ ಪದಗಳಿಂದಲೂ, ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಏಕಃ = ನಿರ್ಭಿನ್ನನಾದ, ಜನಾರ್ದನಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಮುಖ್ಯತಃ = ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ತನ್ಮಾತ್ = ಆದಕಾರಣ, ಶ್ರುತಿತಾತ್ಪರ್ಯತಃ = ಸರ್ವಶ್ರುತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಅಸ್ಯ = ಈ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ, ಅನಂತಗುಣತಾ = ಅನಂತಗುಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದು, ಹಿ = ಪರ್ಯಾಯಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಿದ್ಧ್ಯತಿ = ಸಿದ್ಧಿ ಸುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದಿಷ್ಟರಿಂದ ಮಾತ್ರ ವರಮೇಶ್ವರನು ಅನಂತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ವೇದದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿ ಸಲಾರನು. ನಿರ್ವಚನವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃಗಳ ಬುದ್ಧಿಯ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಕೂಡ ಬಹುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಕುಷ್ಠದೇಹವುಳ್ಳವನು ಶೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ 'ಶ್ವೇತೋ ಧಾವತಿ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ಶ್ವಾ ಇತಃ ಧಾವತಿ' ಎಂದು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಂದ ನಾರಮೇಯವು (ನಾಯಿಯು) ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಓಡುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ— 'ಶ್ರುತಿತಾತ್ಪರ್ಯತಃ' ಎಂದು ಅಂದರೆ 'ನಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ವರಮೇಶ್ವರನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೀಗಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂದು 'ಕಃ ಛಂದಸಾಂ ಯೋಗಮಾವೇದ ಧೀರಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸುವೆವು || ೧೨ || ೧೩ || ೧೪ || ೧೫ || ೧೬ || ೧೭ ||

ಯೋಗವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥತ್ವತಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ ನಾಸ್ತಿ ದೂಷಣಂ |
ಅಂಗೀಕೃತೇಽಪಿ ನೈವಾಸ್ತಿ ದೋಷೋ ವಾಕ್ಯಸಮನ್ವಯೇ |
ತದರ್ಥತ್ವೇನ ಕರ್ಮಾದೇಃ ಸಂಭವಾದಲ್ಪಬದ್ಧಯೇ || ೧೮ ||

ಅ || ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ = ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥತ್ವತಃ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳಾದ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ವರಮೇಶ್ವರನಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ದೂಷಣಂ = ವಸಂತಾದಿರೂಪವಾಗಿ ರೂಢ್ಯಂಗೀಕಾರಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಅನಿತ್ಯತ್ವಾದಿ ದೂಷಣವು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ.) ಇದರಿಂದ 'ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾತ್ ತಥಾ ಹೃದ್ಧೀಯತ ಏಕೇ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರ (೧೦) ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ಸಮಸ್ವಯ ಸೂತ್ರದ ಅನುವಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದರು. ಈಗ ವಾಕ್ಯಾಸ್ವಯವಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಯೂ ಅನುವಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ವಾಕ್ಯಸಮಸ್ವಯೇ = ವಾಕ್ಯಸಮಸ್ವಯವು, (ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚಕವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊನೇಗೆ ಭಗವತ್ಪರತ್ವವು ವಾಕ್ಯಾಸ್ವಯವು) ಅಂಗೀಕೃತೇಷು = ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ 'ವಸಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ವಯವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಅಂದರೆ, ಸಮಸ್ವಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವವ್ರಯುಕ್ತವೂ, ದೋಷಃ = ಸಮಸ್ವಯ ಸೂತ್ರಾನುವಪತ್ತಿಯು, ನೈವಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (ಇದರಿಂದ 'ವಾಕ್ಯಾಸ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ೨೦ನೇ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಕರ್ಮಕಾಂಡಗತ ಆಗಮಗಳು ಸಾಂಗಕರ್ಮವರಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ವಯವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ) ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಯೇ = ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಗಳ, ಕರ್ಮಾದೀನ = ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ, ತದರ್ಥತ್ವೇನ = ಬ್ರಹ್ಮವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥತ್ವದಿಂದ, ಸಂಭವಾತ್ = ಕೊಡುವುದರಿಂದ, (ವಾಕ್ಯಾಸ್ವಯಾನುವಪತ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಖಾದಿರೋ ಯೂವೋ ಭವತಿ, ಯೂವಂ ಛಿನತ್ತಿ, ಯೂವಂ ತಕ್ಷತಿ, ಯೂವಮಷ್ಟಾಶ್ರೀಕರೋತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಯೂವವಾಕ್ಯಗಳೂ, 'ವಸಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಗ್ನೀನಾದಧೀತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಆಹವನೀಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಫಲವು ಶ್ರುತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಧ್ಯಾಪಾರಕಲ್ಪಕವಾದುದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಫಲವತ್ತಾದ ಕರ್ಮ ಸನ್ನಿಧಿಯ ಪ್ರತಿಬಂಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವರ್ಯವಸಿತಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪೋಷುನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪೋಷುವು ಇಷ್ಟಸಾಧನವು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವುಗಳೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಕಾಂಡವೂ ಅಲ್ಪ-ಅಸ್ಥಿರ ಫಲವುಳ್ಳ ಕರ್ಮಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಯವಸಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕರ್ಮಾದಿಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿಯೇ. 'ವಿವಿಧಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾ ನಾಶಕೇನ' ಯಾಗದಿಂದಲೂ ದಾನದಿಂದಲೂ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಅನಶನವ್ರತದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ, ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ಕರ್ಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಪದಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಮಸ್ವಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವಾದರೆ ಹೇಳಬಾರದಿತ್ತು. ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ವಾಕ್ಯಾಸ್ವಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಎಂದರೆ, ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಯೇ = ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ವಾಕ್ಯಾಸ್ವಯವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು 'ಅನ್ವಯಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸುವರು. ಇದರಿಂದ ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ 'ಅನ್ಯಾರ್ಥಂ ತು ಜೈಮಿನಿ ಪ್ರಶ್ನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಭ್ಯಾಸುಪಿ ಚೈವಮೇಕೇ' (ಸೂ.೧೯) 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಸಿದ್ಧೇರ್ಲಿಂಗಮಾಶ್ರುರಧ್ಯಃ' (ಸೂ.೨೧)

‘ಉಕ್ತಮಿಷ್ಟತ ಏವಂ ಭಾವಾದಿತ್ಯಾಡುಲೋಮಿಃ’ (ಸೂ. ೨೨) ‘ಅವಸ್ಥಿತೇರಿತಿ ಕಾಶಕೃತ್ಸ್ಮಿ’ (ಸೂ. ೨೩) ಎನ್ನುವ ೪ ಸೂತ್ರಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು || ೧೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರತಿಪದಗಳ ಅನ್ವಯವೇ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಕಃ ಛಂದಸಾಂ ಯೋಗಮಿತಿ ಶ್ರುತೇರ್ಯೋಗಾರ್ಥತತ್ವವಿತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮೈಕೋ ನೈವ ಚಾನ್ಯೋಽಪಿ ಇತ್ಯನ್ಯೋಭಯಾರ್ಥತಃ || ೧೯ ||

ಅ || ಕಃ ಛಂದಸಾಂ ಯೋಗಮಿತಿಶ್ರುತೇಃ=‘ಕಃ ಛಂದಸಾಂ ಯೋಗಮಾವೇದ ಧೀರಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ವೈದಿಕಪದಗಳ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಅನಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು. (ಹಾಗಾದರೆ, ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಕೋ ಧೀರಃ=ಯಾವ ಪಂಡಿತನು, ಛಂದಸಾಂ=ವೇದಗಳಿಗೆ, ಯೋಗಂ=ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯನ್ನು, ಆವೇದ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಾನು? ಯಾವನೂ ತಿಳಿಯಲಾರನೆಂದು ಅಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿವುಡರ ಹತ್ತಿರ ಗಾಯಕನು ಗಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ ಎಂದರೆ—) ಯೋಗಾರ್ಥತತ್ವವಿತ್=ಯೋಗ=ಅವಯವಶಕ್ತಿಯ, ಅರ್ಥ = ಅಭಿಪ್ರಾಯದ, ತತ್ವ=ಯಾರ್ಥಾರ್ಥವನ್ನು, ವಿತ್=ತಿಳಿದವನು, ಏಕಃ=ಒಬ್ಬ, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖನು. ಅನ್ಯಃ=ಮತ್ತೊಬ್ಬನು, ನೈವ ಚಾಪಿ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಕಃ ಇತ್ಯನ್ಯಃ = ಕಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ, ಉಭಯಾರ್ಥತಃ = ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು ಇದ್ದವುಯುಕ್ತ, (ಹೀಗೆ ಕಃ ಛಂದಸಾಂ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (೧) ‘ಪ್ರಜಾಪತಿವೈಕಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ‘ಕ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಕ್ಷೇಪಾರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಅಂತೂ ಕಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು ಇದ್ದವುಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದರ್ಥವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯೋಗವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಆಕ್ಷೇಪವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು. (೨) ಹಾಗಾದರೆ, ಒಂದಾವರ್ತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು (ಬ್ರಹ್ಮಾರ್ಥತ್ವವೂ ಆಕ್ಷೇಪಾರ್ಥತ್ವವೂ) ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತವೆ? ಎಂದರೆ— ಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿತವಾದುದು ಅನೇಕಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ತಂತ್ರವು, ಅದರ ಅನೇಕೋಪಕಾರಕತ್ವರೂಪವಾದ ಧರ್ಮದಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ‘ಏತಮೇವ ತಥಾನಂತಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯೋಗಾದಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ‘ಅನ್ವಯಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ’ ಎನ್ನುವ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಉಭಯಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯೇ ಈ ಶ್ರುತಿಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು || ೧೯ ||

ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪದಗಳ ವಾಚ್ಯ ವಾಚಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಆಗ ‘ಏಕಸ್ಯ ಪ್ರತಿಭಾತಂ ತು ಕೃತಕಾನ್ಸವಿಶಿಷ್ಟತೇ’ ಎನ್ನುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ

ಸಂಬಂಧವು ಕೃತಕವೆಂದಾಯಿತು. ತಥಾಚ 'ಔತ್ಪತ್ತಿಕಸ್ತು ಶಬ್ದನ್ಯಾರ್ಥೇನ ಸಂಬಂಧಃ' ಎಂದು ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಂತೆಯೇ ಆಗುವುದೆಂದರೆ —

ಮೂ || ತಸ್ಯಾಪಿ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಮೇವೇತಿ ನಿಶ್ಚಯಾತ್ |

ನಿತ್ಯಯೋಗೋಽಪಿ ಶಬ್ದಾನಾಮರ್ಥೈರ್ನೈವ ನಿಷಿದ್ಧತೇ || ೨೦ ||

ಅ || (ಯದ್ಯಪಿ ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನು. ಆದಾಗ್ಯೂ) ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವ ಸಿದ್ಧಸ್ಯಾಪಿ=ಮೊದಲು ಇದ್ದುದೇ ಮತ್ತು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೇ ಆದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧವು, ಜ್ಞಾನಮೇವ=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯಲ್ಲ, ಇತಿ=ಇಂತಹ ಅರ್ಥವು, ನಿಶ್ಚಯಾತ್=ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದರಿಂದ, (ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ) ಅರ್ಥೈಃ=ಅರ್ಥಗಳಿಂದ, ಶಬ್ದಾನಾಂ=ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ನಿತ್ಯಯೋಗಃ ಅಪಿ=ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧ ವಾದರೂ, (ಅನ್ಯಾಭಿಃ=ನಮ್ಮಿಂದ.) ನೈವ ನಿಷಿದ್ಧತೇ=ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧ ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾ ರೂಪವಾಗಿದ್ದರೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವು ಕೃತಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ದೋಷವು ಬರುವುದು, ಆ ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾರೂಪವೇ ಆಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವೇ ಆದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದವನು ಎಚ್ಚತ್ತನಂತೆ ಈಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (2) ಹಾಗೆ ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. 'ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ವಿವಿಧಾತಿ ಪೂರ್ವಂ ಯೋ ವೈ ವೇದಾಂಶ್ಚ ಪ್ರಾಹಿಣೋತಿ ತಸ್ಮೈ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಆತನಿಗೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಈಶ್ವರನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಆತನಿಗೆ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾ ಮೂಲಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸುಪ್ರವೃಬುದ್ಧ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಮೊದಲು ಇದ್ದುದೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧ ವಾಗುತ್ತದೆ. (3) ಮತ್ತು ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ 'ತದ್ವೈತತ್ವಶ್ಚೈವ ಸಿರ್ವಾಮದೇವಃ ಪ್ರತಿಪೇದೇ | ಅಹಂನುನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಾಮದೇವಮೊದಲಾದ ಪುರುಷಾಂತರರ ಜ್ಞಾನಸಂವಾದದಿಂದಲೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಕಾರ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, (4) 'ಜನ್ಮಾಂತರೇ ಶ್ರುತಾಸ್ತಾಸ್ತು ವಾಸುದೇವಪ್ರಸಾದತಃ ! ಮುನೀನಾಂ ಪ್ರತಿಭಾಸ್ಯಂತಿ ಭಾಗೇನೈವ ನ ಸರ್ವಶಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಯು. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿದೆ. ವಾಮದೇವಾದಿಗಳಿಗೆ ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಯೋಗಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅನೇಕಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಯಿತು ||

ಸಾರಾಂಶಃ —

ಸ. ರ ವಿ— (1) ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳಂತೆಯೇ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಪ್ರತಿವದಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳೆಂದು ವ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಮತ್ತು ಪುನರುಕ್ತಗಳಾಗದಿರುವ ಗುಣವಾಚಕಗಳಾದ ಪದಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧ ವಾಯಿತು. (2) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯೋಗಬಲದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ

ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾಗಾದಿರೂಪಗಳಾದ ಜಡ ಅನಿತ್ಯ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿ ಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಮಸ್ವಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಮರ್ಥರಾದ ಅಲ್ಪಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ವೇದ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಸಮಸ್ವಯವು. (4) 'ವಿವಿಧಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾ ನಾಶಕೇನ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ 'ಸ್ವಕರ್ಮಣಾ ತಮಭ್ಯರ್ಚ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಂ ವಿಂದತಿ ಮಾನವಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದಲೂ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಅಂತಃಕರಣಶುದ್ಧಿಯಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. (5) ಹಾಗಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳ ಪ್ರತಿಪದಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ವಯವು ಅಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಭಾವಿತ ವೆಂದರೆ—ವೇದಗಳ ಪ್ರತಿಪದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ ನೊಬ್ಬನೇ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ? ಯಾವನೂ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಇತರರಿಗೆ ಪ್ರತಿಪದಗಳ ಸಮಸ್ವಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಧಿಕಾರ ವಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (6) ಹಾಗಾದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಪದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆಂದಾದರೆ— ಕೃತಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆಂದಾದರೆ— ಆದ ಪದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವನ್ನು ಭಗವದ್ವತ್ತ್ವ ವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. 'ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ವಿದಧಾತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ ಇದೆ, 'ತೇನೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಹೃದಾಯ ಆದಿಕವಯೇ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಇದೆ. (7) ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಿಗಳಾದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಏಕದೇಶಗಳಲ್ಲಿ 'ತದ್ವೈತತ್ವಶ್ಚನ್ ಋಷಿಃ ವಾಮುದೇವಃ ಪ್ರತಿನೇದೇ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ವಾಮುದೇವಾದಿಗಳ ದಿವ್ಯ ದರ್ಶನದ ಸಂವಾದವೂ ತೋರುತ್ತದೆ. (8) ಹೇಗೆ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಜ್ಞಾನವು ಋಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಯುಕ್ತವೇ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೊದಲಿನ ಮಹಾಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವೂ ಜಾತಿಸ್ಮೃತಿಯೂ ಯುಕ್ತವೇ. (9) ಶಬ್ದಗಳಾದರೂ ನಿತ್ಯಗಳೇ, ಪ್ರತ್ಯುಚ್ಚಾರಣದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವವುಗಳಲ್ಲ. 'ಏಷ ಏವಾಯಂ ಗೋ ಶಬ್ದಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು. ಉಚ್ಚಾರಣ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥಗಳೂ ನಿರ್ವಿಕಾರಗಳಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಗಳಾಗಿವೆ. (10) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಳಯಗಳಿವೆ. ಆದರೂ ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ನಿತ್ಯವು. 'ನಿತ್ಯೋನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಂ' 'ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ಧಾತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವು ನಿತ್ಯವೇ; 'ಅನಾದಿನಿಧನಾ ನಿತ್ಯಾ ನಾಗುತ್ಸೃಷ್ಟಾ ಸ್ವಯಂಭುವಾ | ಋಷೀಣಾಂ ನಾಮಧೇಯಾಸಿ ಯಾಶ್ಚ ವೇದೇಷು ದೃಷ್ಟಯಃ | ವೇದಶಬ್ದೇಭ್ಯ ಏವಾದೌ ನಿರ್ಮಮೇ ಸಮಹೇತ್ವರಃ' ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಯು. ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರೂ 'ಔತ್ಪತ್ತಿಕಸ್ತು ಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥೇನ ಸಂಬಂಧಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾರಾದರೂ ಸಂಕೇತಮಾಡಿದ್ದೆಂದಾದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರಬೇಕಿತ್ತು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಾನುಕೂಲಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ || ೨೦ || ಸೂ ೧೦ ||

|| ೧೧ || ಅಧಿ || ೨ ||

ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ನ ಸಂಖ್ಯೋಪಸಂಗ್ರಹಾಧಿಕರಣವು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಹುತ್ವವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ,

(‘ಓಂ ನ ಸಂಖ್ಯೋಪಸಂಗ್ರಹಾದಪಿ ನಾನಾಭಾವಾದತಿರೇಕಾಚ್ಛೇ ಓಂ’) || ಸೂ. ೧೨ ||

(‘ಯಸ್ಮಿನ್ ಪಂಚ ಪಂಚ ಜನಾಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಜನಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ವಿಷ್ಟರೂಪಗಳೇ. ಪ್ರಾಣ-ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಶ್ರೋತ್ರ-ಮನಸ್ಸುಗಳಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪಂಚಜನ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವುಯುಕ್ತ ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಿವೆ. ಶರೀರನಿಯಾಮಕವಾದ ರೂಪಕ್ಕಿಂತ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳಾದ ರೂಪಗಳು ಭಿನ್ನಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಉಪವನ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ) || ೧೨ ||

(‘ಓಂ ಪ್ರಾಣಾದಯೋ ನಾಕೃಶೇಷಾತ್ ಓಂ’) ಸೂ. || ೧೩ ||

(ಪ್ರಾಣ-ಚಕ್ಷುಃ-ಶ್ರೋತ್ರ-ಅನ್ಮ-ಮನಶ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವುಗಳು ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐವರಿಗೆ ಪ್ರಾಣತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪವಿಶೇಷಗಳೇ. ‘ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಷ್ಠ ವಾಕ್ಯದಿಂದ || ೧೩ ||)

(‘ಓಂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೇಕೇಷಾವಾಸತ್ಯನ್ತೇ ಓಂ’) ಸೂ. || ೧೪ ||

(‘ಅನ್ಮಸ್ಯಾನ್ಮಂ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಕಾಣ್ಕರ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ತದ್ದೇವಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎಂದು ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪಂಚತ್ವವನ್ನು (ಐದು ಆಗುತ್ತದೆಂದು) ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು || ೧೪ || ಅಧಿ. || ೩ ||)

ನ ಸಂಖ್ಯೋಪಸಂಗ್ರಹಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

— ಸಂಕ್ಷೇಪೋತ್ತರ —

ಕಾರಣತ್ರೇನಚಾಕಾಶಾಧಿಕರಣವು.

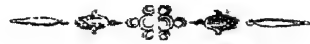
ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರಕಾರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಧವಾ ಅವಾಂತರಕಾರಣವಾದ ಆಕಾಶಾದಿ ನಾಮಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ಕಾರಣತ್ರೇನಚಾಕಾಶಾದಿಷು
ಯಥಾವ್ಯವದಿಷ್ಟೋಕ್ತೇಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೫ || ಅಧಿ. ೪ ||

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲಕಾರಣನಾದವುಯುಕ್ತ ಕೇವಲ ಮೂಲಕಾರಣವಾಚಕವಾದ ಆತ್ಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನು ಮಾತ್ರನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ‘ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದವನು ವರಮ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಭೂತಾಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲ. ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ

ಇದ್ವಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ, ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ತದಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯತ್ವವು. ವಾಯ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕ ರೂಪಗಳ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಹೇತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಣತ್ವವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ ಯೋತೋಶ್ರುತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೋ ಆ ಪ್ರಕಾರವೇ 'ಯಮಾಕಾಶೋ ನ ವೇದ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಯ ಆಕಾಶೇ ತಿಸ್ಯನ್ ಯೋ ವಾಯು ತಿಸ್ಯನ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. || ಸೂ. ೧೫ || ಅಧಿ. ೪ ||

ಕಾರಣತ್ವೇನ ಚಾಕಾಶಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಸಮಾಕರ್ಷಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೬ ||

ಎಲ್ಲಾ ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ. ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಕಾಶ ದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೆಳೆದುಕೊಂಡು ರೂಢವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಕೇತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ವಾಚಕತ್ವ ನಾವ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ || ೧೬ ||

(‘ ಓಂ ಜಗದ್ವಾಚಿತಾತ್ ಓಂ ’) || ಸೂ. ೧೭ ||

ಅಜ್ಞ ಜನರು ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಯುಕ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೭ ||

(‘ ಓಂ ಜೀವಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಲಿಂಗಾದಿತಿಚೇತ್ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಓಂ ’) || ಸೂ. ೧೮ ||

ಎಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಶ್ರೀಹರಿ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು, (ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.) ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. “ ಅಸ್ಯ ಯದೇಕಾಂ ಶಾಖಾಂ ಜೀವೋ ಜಹಾತ್ಯಥ ಸಾ ಶುಷ್ಕತಿ ” “ ವಾಯುನೈವ ಹಿ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾ ನೇನೀಯಂತೇ ” ಎಂದು. ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳು ಜೀವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರ ಅಧೀನಗಳೆಂದೂ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವ-ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಆ ಲಿಂಗವು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ || ೧೮ ||

(‘ ಓಂ ಅನ್ಯಥಾಂ ತು ಚೈಮಿನಿಃ ಪ್ರಶ್ನವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಭ್ಯಾ ಮಹಿ ಚೈವ ಮೇಕೇ ಓಂ ’) || ಸೂತ್ರ ೧೯ ||

ವೈದಿಕಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಶೆಳೆದುಕೊಂಡು ಕರ್ಮದೇವತಾದಿಜಗದ್ವಾಚಕತ್ವವು ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ. ಏಕೆಂದರೆ— ‘ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಭಗವೋ

ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತಿ' 'ಕಥಂ ನು ಭಗವಃ ಸ ಆದೇಶೋ ಭವತಿ' ಎಂದೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶೌನಕ ಶ್ವೇತಕೇತು ಇವರು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ 'ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತವ್ಯೇ' 'ಯಥಾ ಸೌಮ್ಯೇಕೇನ' ಎಂದು ಅಂಗಿರ ಉದ್ದಾಲಕರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಪರವಿದ್ಯಾವಿಷಯಕ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞಾನವು ಸಫಲ ವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಋಗ್ವೇದಿಗಳು 'ಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪ ಯುಕ್ತಗಳೆಂದು' 'ಯಸ್ತಂ ನ ವೇದ ಕಿಮೃಚಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ' ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.) || ೧೯ ||

(‘ ಓಂ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯಾತ್ ಓಂ ’) || ಸೂ. ೨೦ ||

(ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇದನು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವೈದಿಕಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜಗದ್ವಾಚಿತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) || ೨೦ ||

(‘ಓಂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಸಿದ್ಧೇರ್ಲಿಂಗಮಾಶ್ವರಥಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೧ ||

(ವೈದಿಕಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜಗದ್ವಾಚಿತ್ವವು 'ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾಃ ಅಯನಾಯ' ಎಂದು ಅನ್ಯಮಾರ್ಗ ನಿರ್ಲೇಖನಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧಕವೆನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾದ ಅರ್ಥನಿಶ್ಚಯ ವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಆಶ್ವರಥ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.) || ೨೧ ||

(‘ಓಂ ಉತ್ಕ್ರಮಿಷ್ಯತ ಏವಂ ಭಾವಾದಿತ್ಯೌಡುಲೋಮಿಃ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೨ ||

(ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜಗದ್ವಾಚಿತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ; ಏಕೆಂದರೆ — ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಅವಶ್ಯಕಗಳಾಗಿವೆ, ಎಂದು ಔಡು ಲೋಮಿ ಆಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.) || ೨೨ ||

(‘ ಓಂ ಅವಸ್ಥಿತೇರಿತಿ ಕಾಶಕೃತ್ಸ್ನಃ ಓಂ ’) || ಸೂ. ೨೩ ||

(ಕರ್ಮದೇವತಾದಿ ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅಂದರೆ, 'ಏಷ ಸೇತುರ್ವಿಧಾರಣಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವಾದಿ ಪ್ರಕಾರಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಆಧೇಯರೂಪ ವಾದ ಕರ್ಮಾದಿ ಜಗದ್ವಾಚಿತ್ವವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಕಾಶಕೃತ್ಸ್ನಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.) || ಸೂ. ೨೩ || ಅಧಿ. ೫ ||

ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾದೃಷ್ಟಾಂತಾನುಪರೋಧಾತ್ ಓಂ ”

|| ಸೂ. ೨೪ || ಅಧಿ. ೬ ||

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪುಲ್ಲಿಂಗಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಮಾತ್ರನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ಸೈಷಾ ಪ್ರಕೃತಿರವಿಕೃತಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. “ಹಂತ್ಯೈಕ

ಅಧ್ಯಾ. ೧ ಪಾ. ೪. ಅಧಿ. ೭. ಏತೇನ ಸರ್ವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಧಿಕರಣ. ೪೯೧

ಮೇವ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಾಣಿ ನಾಮಾನ್ಯಭಿವದಂತಿ ” ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ. “ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ ಸಮುದ್ರಮಭಿವಿಶಂತಿ ಏವಮೇವೈತಾನಿ ನಾಮಾನಿ ” ಎನ್ನುವ ದೃಷ್ಟಾಂತವು, ಇವುಗಳ ಅನುಕೂಲ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು ಅನುವಪನ್ನಗಳಾಗುವುವು || ೨೪ ||

(‘ಓಂ ಅಭಿಧ್ಯೋಪದೇಶಾಚ್ಚ ಓಂ’) ಸೂ. || ೨೫ ||

(‘ಮಾಯಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತಿಂ ವಿದ್ಯಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯು ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೆಂದು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು) || ೨೫ ||

(‘ಓಂ ಸಾಕ್ಷಿ ಚೋಭಯಾಮ್ನಾನಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೬ ||

(‘ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ’ ಎನ್ನುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ದ್ವಾರೀ ಕರಿಸದೇನೇ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ-ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ ಎರಡನ್ನೂ ‘ಏಷ ಸ್ತ್ರೀಸ ಪುರುಷಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ.) || ೨೬ ||

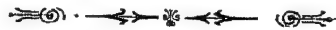
(‘ಓಂ ಆತ್ಮಕೃತೇಃ ಪರಿಣಾಮಾತ್ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೭ ||

(ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪರಿಣತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಾನೂ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀಹರಿಯೇ.) || ೨೭ ||

(‘ಓಂ ಯೋನಿಶ್ಚ ಹಿ ಗೀಯತೇ ಓಂ’) || ಸೂ. ೨೮ ||

(‘ಯದ್ಭೂತಯೋನಿಂ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದಲೇ ಅವತ್ಯೋತ್ಪಾದಕನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೇ.) || ೨೮ || ಅಧಿ. ೬ ||

ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

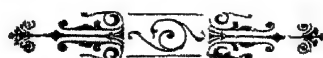
ಏತೇನ ಸರ್ವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಏತೇನ ಸರ್ವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ ಓಂ”

|| ಸೂತ್ರ ೨೯ || ಅಧಿ. ೭ ||

ತದಧೀನತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಹೇತುಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಶೂನ್ಯ ಅಸತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮವ್ರತಿಸಾದಕಗಳೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು || ೨೯ || ಅಧಿ. ೭ ||

ಏತೇನ ಸರ್ವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಈಗ 'ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ದೃಷ್ಟಾಂತಾನುವರೋಧಾತ್' 'ಏತೇನ ಸರ್ವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ' ಎನ್ನುವ ೬-೭ ಅಧಿಕರಣಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದಾಶ್ಚ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕಾಃ || ೨೧ ||

ಅ || ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಾಃ = ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವುಳ್ಳ (ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿವುಳ್ಳ) ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು, ನಿಷೇಧಾರ್ಥಾಶ್ಚ = ನಿಷೇಧವು ಅಂದರೆ, ಅಭಾವವು, ಮತ್ತು ನಿಷಿದ್ಧತೆ ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ = ಅಸತ್ ಅಂದರೆ ಅಭಾವ, ಅಸತ್ ಎನ್ನುವ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ, ತಥಾಚ ನಿಷೇಧಮುಖವೇದ್ಯತ್ವ ನಿಃಸ್ವರೂಪತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸದಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳಾದ ಅಸತ್ ಶೂನ್ಯ ಮೊದಲಾದ, ಸರ್ವೇಽಪಿ = ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ, ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕಾಃ = ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳು || ೨೧ || ಅಧಿ. ೬ || ೭ ||

ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಪರಮಾಖ್ಯವಿದ್ಯಾವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಕರೋಮಿ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ — ವಿಸಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳೋಣದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಸಯ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈಗ ಅಧಿಕರಣಗಳ ಉಪಾಧಿ (ನಮಸ್ವೇತವ್ಯ ಶಬ್ದತಾವಚ್ಛೇದಕೀಭೂತಧರ್ಮ)ಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ವಿರೋಧಿ ಸರ್ವ ಬಾಹುಲ್ಯ ಕಾರಣಸ್ತ್ರೀ ನಿಷೇಧಿನಾಂ ।

ಪೃಥಕ್ ಸಮನ್ವಯಾರ್ಥಾನಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯೇತಾನಿ ಸರ್ವಶಃ || ೨೨ ||

ಅ || ವಿರೋಧಿಸರ್ವಬಾಹುಲ್ಯಕಾರಣಸ್ತ್ರೀ ನಿಷೇಧಿನಾಂ = (ವಿರೋಧಿನಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಚ ಬಾಹುಲ್ಯಶ್ಚ ಕಾರಣಾಶ್ಚ ಸ್ತ್ರೀಯಶ್ಚ ನಿಷೇಧಿನಶ್ಚ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) (೧) ವಿರೋಧಿ = (೧ನೇ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ದುಃಖ ಬದ್ಧ ಅನರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ, (೨) ಸರ್ವ = (೨ನೇ ಜ್ಯೋತಿರುವಕ್ರಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಉಕ್ತ ವಕ್ಷ್ಯ ಮಾಣವ್ಯತಿರಿಕ್ತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ, (ಅಂದರೆ, ಮೊದಲು ಅವರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮೇಲೆ ಪಂಚಜನಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಯಾವ ವಾಕ್ಯರೂಪದಿಂದ ವಿಚಾರಾರ್ಹತೆಯೋ ಆ ವಾಕ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ೨ನೇ ಜ್ಯೋತಿನರ್ವಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಾರ್ಹತೆಯಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಪದ-ವರ್ಣ-ಸ್ವರಾದಿರೂಪ ದಿಂದಲೇ ವಿಚಾರಾರ್ಹತೆಯು, ಹೀಗೆ ಉಕ್ತ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಸರ್ವಶಬ್ದತ್ವವು ಉಪಾಧಿಯು. ಹೀಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಉಕ್ತ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾತಿರಿಕ್ತ ಸರ್ವ ವಿಸಯತ್ವವು ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. (೩) ಬಾಹುಲ್ಯ = (೩ನೇ ನ ಸಂಖ್ಯೋಪಸಂಗ್ರಹಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಪಂಚ ಪಂಚಜನಾಃ = ಇತ್ಯಾದಿ ಬಾಹುಲ್ಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದಗಳೂ, (೪) ಕಾರಣ = (೪ನೇ ಕಾರಣತ್ವೇನಚಾಕಾಶಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಅವಾಂತರಕಾರಣ (ಕಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಕಾರಣ) ವನ್ನು ಹೇಳುವ 'ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ, (೫) ಸ್ತ್ರೀ = (೬ನೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿ ಕರಣದಲ್ಲಿ) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ, (೭) ನಿಷೇಧಿನಾಂ = (೭ನೇ ಏತೇನಾಧಿ

ಕರಣದಲ್ಲಿ) ನಿಷೇಧವೇ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿವುಳ್ಳ ಶೂನ್ಯ ಅಸತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಅಥವಾ 'ವಿರೋಧಿ ಚ ಸರ್ವಂ ಚ ಬಾಹುಲ್ಯಂ ಚ ಕಾರಣಂ ಚ ಸ್ತ್ರೀ ಚ ನಿಷೇಧಶ್ಚ' 'ವಿರೋಧಿ ಸರ್ವಬಾಹುಲ್ಯಕಾರಣಸ್ತ್ರೀ ನಿಷೇಧಾಃ' ಎಂದು ಧ್ವಂಧ್ವನಮಾನಮಾಡಿ ಆ ಮೇಲೆ 'ವಿರೋಧ್ಯಾದಯಃ ನಿಷೇಧಾಂತಾಃ ಅರ್ಥಾಃ ಯೇಷಾಂ ಶಬ್ದಾನಾಂ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧಿ ಮೊದಲಾದ ನಿಷೇಧವರ್ಯಂತ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು, ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಏತಾನಿ=ಈ ವಾದದಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕ, ಸರ್ವಶಃ ಸ್ಥಾನಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕರಣಗಳು, ಪೃಥಕ್=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ಸಮನ್ವಯಾರ್ಥಾನಿ=ಸಮನ್ವಯವೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿವುಳ್ಳವುಗಳು.

ತಾ || (1) ಈ ವಾದದಲ್ಲಿ ೭ ಅಧಿಕರಣಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಾಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆರು ಉಪಾಧಿಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ— 'ಸಮಾಕರ್ಷಾತ್' ಇದುಮೊದಲಾದ ೮ ಸೂತ್ರಗಳು ಕಾರಣತ್ವೇನ ಎನ್ನುವ ೪ನೇ ಅಧಿಕರಣದ ಶೇಷಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಈ ವಾದದಲ್ಲಿ ಆರೇ ಅಧಿಕರಣಗಳು, ಆರು ಉಪಾಧಿಗಳು ಎನ್ನುವ ವಚನವೂ ಯುಕ್ತವೇ. 'ಸಮಾಕರ್ಷಾತ್' ಇದುಮೊದಲಾದುದು ೮ ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧಿಕರಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅಧಿಕರಣಗಳು (೭) ಎಳು. ಆಗ 'ಸಮಾಕರ್ಷಾತ್' ಎನ್ನುವ ೪ನೇ ಅಧಿಕರಣದ ಉಪಾಧಿಯನ್ನು ಎತಕ್ಕೆ ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—೨ನೇ ಅಧಿಕರಣದಂತೆ ೪ನೇ ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೂ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ೨ನೇ ಅಧಿಕರಣದ ಉಪಾಧಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ೪ನೇ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉಪಾಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ 'ಸರ್ವ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣಾರ್ಥವೂ ಸಂಗೃಹೀತ ವಾಯಿತು. ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢ್ಯಾದಿಗಳೇ ಕೂಡಲಾರವು ಎನ್ನುವ ಆಕ್ಷೇಪವು ಬಂದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ವೃತ್ತಿಯು, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೀನವಾದ ವೃತ್ತಿಯು ಎನ್ನುವ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅವಶ್ಯಕವು. (2) ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತ ನ್ಯಾಯಭೇದದಿಂದ ೨ನೇ ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೂ, ೪ನೇ ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೂ ಭೇದವು || ೨೨ ||

ಮೂ || ಸರ್ವಮಾನೈವಿರೋಧಶ್ಚ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇರ ಸ್ಯಶಕ್ಯತಾ |

ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧಶ್ಚ ವಿರೋಧಃ ಕಾರ್ಯತದ್ವತೋಃ || ೨೩ ||

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವಂ ನಿಷೇಧಶ್ಚ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇಷು ಯುಕ್ತಯಃ ||

ದೋಷಾತ್ಯಸ್ಪೃಷ್ಟಿನಿಯಮಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥಾನೇಕತಾ ತಥಾ || ೨೪ ||

ಬಹುರೂಪತ್ವವಿಶೇಷ ಸ್ಯಕ್ತ್ಯವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಶೇಷಿತಾ ||

ಉತ್ಪಾದನಂ ಸ್ವದೇಹಾಚ್ಛ ದುರ್ಜನಾವ್ಯಕ್ತತಾ ತಥಾ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ಯುಕ್ತಯಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಿದ್ಧಾಂತಸ್ಥಾಪಿಕಾ ಇಹ || ೨೫ ||

ಅ || (1) ೧ನೇ ಅನುಮಾನಿಕಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಮಾನೈವಿ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ, ವಿರೋಧಃ ಚ=ವಿರೋಧವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ಯುಕ್ತಿಯು. ದೋಷಾತ್ಯಸ್ಪೃಷ್ಟಿನಿಯಮಃ=ನಿಯಮವಾಗಿ ದೋಷಗಳ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಇಲ್ಲದವನೆಂದು (ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ದೋಷಾಯೋಗ್ಯತ್ವವು.) ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತ ಜೀವಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನು ಬ್ರಹ್ಮ ನಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತಾಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದು. 'ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ವರಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪಂಚವಿವಿಧವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅವರತ್ವವೂ 'ಜೀವಾ ಏವ ತು ದುಃಖಿನಃ'

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ಆದವುಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅವರತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ವಿರೋಧಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳೇ ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬಂದರೆ— ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದೋಷಸಂಸರ್ಗಾಭಾವವದೆ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನು ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅವರತ್ವಾದಿಗಳು (೧) ಪರರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅವರತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮನಿಯಂತ್ಯತ್ವವು, (೨) ಅವರಾದಿ ವಸ್ತುಗಳ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧವು. ‘ನಿರನಿಷ್ಕೋ ನಿರವದ್ಯಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆಯಾಯ ದೋಷಗಳ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಅತ್ಯಸ್ಪರ್ಶ್ಯವು ನಿಯತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯ ಬಲದಿಂದಲೂ ಪರರಲ್ಲಿರುವ ಅವರತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮನಿಯಂತ್ಯತ್ವವೇ ಅವರತ್ವಾದಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ‘ನಿರನಿಷ್ಕೋ ನಿರವದ್ಯಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯೂ, ‘ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ ಈ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳೂ ನಿರವಕಾಶಗಳಾಗಿವೆ. ಅನ್ಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮಾರಕತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ ರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೃತ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ‘ಸ ಬದ್ಧಃ ಸಃ ದುಃಖೀ ಸ ಬಂಧಯತಿ ಸ ದುಃಖಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬದ್ಧಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವೃತ್ತಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮೃತ್ಯುಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಔವಚಾರಿಕತ್ವಕಲ್ಪನೆಯು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

(೨) (೨ನೇ ಜ್ಯೋತಿರೂಪಕ್ರಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇರಪಿ = ಅವಯವಶಃ ಅರ್ಥ ಕಥನಕ್ಕೂ, ಅಶಕ್ಯತಾ=ಅಶಕ್ಯತ್ವವಿದೆ, (ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು) ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಾನೇಕತಾ=ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ, ಅನೇಕತ್ವವಿದೆ, (ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು) ಅಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವರತ್ವವಿದ್ದರೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ‘ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಸ್ತೋಮಃ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯತಿಮಾತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಕ್ತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅಶಕ್ಯವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಾದಿವಾಚಕತ್ವವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬಂದರೆ— ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಬಾಹುಲ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢ್ಯಾದಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ರೂಢಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಹಾಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಸ್ತೋಮಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು.

(೩) ೩ನೇ ನಸಂಖ್ಯೋಪಸಂಗ್ರಹಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧಃ = ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿರೋಧವು ಅಂದರೆ, ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿಯೇ ಆಧಾರತ್ವ-ಆಧೇಯತ್ವಗಳೂ, ಏಕತ್ವ-ಬಹುತ್ವಗಳೂ, ಈಶನು ಸರ್ವಾಧಾರನಾದುದರಿಂದ ಈಶತ್ವ-ಆಧೇಯತ್ವಗಳಿಗೂ, ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವು. (ಇದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿಯು.) ಈಶಸ್ಯ = ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಬಹುರೂಪತ್ವಂ = ಅನೇಕರೂಪಗಳಿರು ವಿಕೆಯು, ಇದು ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ ಪಂಚಜನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ಗಳಾದರೆ ಆಧಾರತ್ವ ಆಧೇಯತ್ವಾದಿಗಳು ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ

ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪಂಚಜನಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯ ಬಂದರೆ— ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅನೇಕಾನೇಕರೂಪಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಆತನೊಬ್ಬನಿಗೇನೇ ಅಧಿಕರಣತ್ವ-ಆಧೇಯತ್ವಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿರೋಧವೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪಂಚಜನಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು. (4) (೪ನೇ ಕಾರಣತ್ವೇನಚಾಕಾಶಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಕಾರ್ಯ ತದ್ವತೋಃ=ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ, ವಿರೋಧಃ=ವಿರೋಧವು, ಅಂದರೆ ಒಬ್ಬನಿಗೇನೇ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಭಾವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದೇ ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯಯುಕ್ತಿಯು.) ವ್ಯಕ್ತ್ಯವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷಿತಾ= ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವಿಶೇಷವೇ (ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು.) ತಥಾಚ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆಕಾಶ ವಾಯುಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಕಾರಣತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ; ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೂತಾಕಾಶಮೊದಲಾದುದೇ ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ಎಂದು ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯ ಬಂದರೆ—ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿ-ಅವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಕಾಶಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅಂದರೆ ಆಕಾಶವಾಯು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪದಿಂದ ವಾಯು ಅಗ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ವಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕ ಭಾವರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಬಹುರೂಪವಿದ್ದುದರಿಂದ ಉಪಪನ್ನ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ತನ್ನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಕಾರ್ಯತ್ವವು. ಇತರಗಳಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕಾರಣತ್ವವು. (5) (೫ನೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವಂ= ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವವು ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯಯುಕ್ತಿಯು. ಸ್ವದೇಹಾತ್=ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ, ಉತ್ಪಾದನಂ= ಹುಟ್ಟಿಸುವಿಕೆಯು, (ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು.) ಅಂದರೆ—‘ಎಷಾ ಹ್ಯೇವ ಪ್ರಕೃತಿರವಿಕೃತಿಃ’ ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ. ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಬೇರೆ ಯವರಲ್ಲಿ (ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ‘ನೈನಂ ವಾಚಾ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಬ್ರುವನ್’ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣೇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವೆಂದೂ ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು. ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ ಎಂದು ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯಬಂದರೆ— ‘ಸ್ವದೇಹಾತ್ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಸೂತಿಹೇತುತ್ವಂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಮುಚ್ಯತೇ | ತಚ್ಚಾಸ್ತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಾಸ್ತಸ್ಯ ವಾಚಕಾಃ’ ಈಶ್ವರನು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿದ ಚತುರ್ಮುಖಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದಲೇ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣತ್ವವೇ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ವಾಚಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ‘ಸ್ವದೇಹಾದಿಚ್ಛಯಾ ವಿಶ್ವಂ ಭುಕ್ತಪೂರ್ವಂ ಜನಾರ್ದನಃ | ಸಸರ್ಜ ಮಾತಾಪಿತೃವ ದೂರ್ಣನಾಭಿವದೇವ ಚ’ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮೊದಲು ಭೋಗಿಸಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಂತೆಯಾಗಲೀ ಜಾಡರ ಹುಳದಂತೆಯಾಗಲೀ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ—ಅದೇನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವು. ‘ಸೂತಿರವ್ಯವಧಾನೇನ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ಮಾಹುರ್ಮನೀಷಿಣಃ’ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಉತ್ಪಾದಕತ್ವವೇ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಆದಕಾರಣ ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಗಳೂಕೂಡ ಬಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ‘ಎಷ ಸ್ತ್ರೀಷ

ಪುರುಷಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿಯೇ ಇಚ್ಛಾಧ್ಯಾಪನವನ್ನು ಹೊರತು ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. (6) ೭ನೇ ಎತೇನ ಸರ್ವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ, ನಿಷೇಧಶ್ಚ = ನಿಷೇಧವಾದರೂ, (ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು). ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇಷು = ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ಯುಕ್ತಯಃ = ಯುಕ್ತಿಗಳು, ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ದುರ್ಜನಾ ವ್ಯಕ್ತತಾ = ಕೆಟ್ಟಜನರಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು, ಇತ್ಯಾದಿ ಯುಕ್ತಯಃ = ಇಮಮೊದಲಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳು, ಇಹ = ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಸಿದ್ಧಾಂತಸ್ಥಾಪಿಕಾಃ = ಸಿದ್ಧಾಂತಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳು. ಅಂದರೆ— ಅವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವವು ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದು. ಎಕೆಂದರೆ ರೂಪಹಾನಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ನಿಷೇಧ್ಯತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ಅಸತ್ತ್ವದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧಾ ಕೂಡಲಾರವು. ರೂಪಕ್ಕೇನೇ ಹಾನಿಯು ಬರುವುದು ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಸದ್ವ್ಯ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಸತ್ ಶೂನ್ಯಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ವಾಚ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ, ಅಸತ್ತ್ವವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಬರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಸತ್ತು ನಿಃಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಯಮನವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಈಶಾಧೀನತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅಸದಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬಂದರೆ—ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶೂನ್ಯತ್ವ ಅಸತ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಶಮೂನಂ ಕುರುತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತವೂ, ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದುರ್ಜನಾವ್ಯಕ್ತತ್ವರೂಪ ನಿಮಿತ್ತವೂ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅಸದಾದಿಗಳಿಗೂ ಈಶಾಧೀನತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಶೂನ್ಯ ಅಸದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಶಶನಿಷಾಣಗಳದ್ದೂ ಆತ್ಮಂತಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವು || ೨೩ || ೨೪ || ೨೫ ||

“ಓಂ ಸಮಾಕರ್ಷಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೬ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ಹಾಗಾದರೆ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿಯೇ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪಾದವು ಆರಬ್ಬವಾಗಿದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು 'ಅನ್ಯಾರ್ಥಂ ತು ಜೈಮಿನಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಸಂದರ್ಭದಿಂದ ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಭ್ಯನುಜ್ಞಾಮಾಡಿದ್ದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ 'ಆನುಮಾನಿಕಮವ್ಯೇಕೇಷಾಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಸಿಂಹಾನಲೋಕನ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣವನ್ನೂ, ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವನ್ನೂ ಕೂಡ 'ಅನ್ವಯಃ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾನಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ೧ ಇಷ್ಟವೋ, ೨ ಇಷ್ಟವಲ್ಲವೋ, (೧ನೇ) ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು ಇಷ್ಟವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತಿಪದಾನ್ವಯವು ಯುಕ್ತವೋ, ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೋ, ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪದಾನ್ವಯವು ಹೇಳಬಾರದಿತ್ತು, ಪ್ರತಿಪದಾನ್ವಯವು ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಪದಾನ್ವಯವು ಇರುವಾಗ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗು

ವುದು (೨) ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು ತನ್ನ ಮತವಾದರೆ 'ಅನ್ಯಾರ್ಥಂ ತು ಜೈಮಿನಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. (೨) ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಸಿದ್ಧೇರ್ಲಿಂಗಮಾಶ್ವರಥಃ " || ಸೂ. || ೨೧ || ಉತ್ಕ್ರಮಿಸ್ಯತ ಏವಂಭಾವಾದಿತ್ಯಾಡು ಲೋಮಿಃ " ಸೂ. || ೨೨ || " ಅವಸ್ಥಿತೇರಿತಿ ಕಾಶಕೃತ್ಸುಃ " ಸೂ. || ೨೩ || ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು (೩) ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂದರೆ— ೧ ಅಲ್ಪ, ಅಸ್ಥಿರ ಫಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪರಿಕರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮದೇವತಾಕಾಂಡವು ಕರ್ಮದೇವತಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ೨ ಕರ್ಮ ದೇವತಾಕಾಂಡವು ಮುಮುಕ್ಷುವಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಕಾರಣವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ೩ ಸರ್ವಾರ್ಥಾತ್ಮವೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾರಭೂತವಾದ ಆಧೇಯವಾದ ಕರ್ಮದೇವತಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಸ್ವ ಯಿಸಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು ಮೂರುಪ್ರಕಾರವು. ಆ ಮೂರು ವಿಧಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳ ಮತಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿದ್ದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಇಷ್ಟವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಇನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು ಇಷ್ಟವಾಗದಿದ್ದರೆ ಆಗ ನಿರಾಕರಣಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವು. ನಿರಾಕರಣ ಸೂತ್ರ ವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಇದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ವಯಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಮಶಕ್ಯೋ ಜ್ಞಾತುಮಂಜಸಾ || ೨೪ ||
 ಇತಿ ಯಲ್ಲೋಕವೈಮುಖ್ಯಂ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಮತಂ ವದನ್ ||
 ವಿದ್ಯಾಧಿನಾಥೋ ಭಗವಾನಪಾಚಕ್ರೇ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ || ೨೫ ||
 ಸ್ವಶಿಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಂ ಮತಮಾತ್ಮೀಯಮಂಶತಃ |
 ವಿಜ್ಞಾತಂ ತೈರ್ಜಗಾದಾತ್ರ ತಾರತಮ್ಯಂ ನೃಣಾಂ ವದನ್ || ೨೬ ||
 || ಅಧಿ. ೫ ||

ಅ || ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ = ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಅಂಜನಾ = ಜೆನ್ನಾಗಿ, (ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ) ಅನ್ವಯಃ = ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧವು, ಜ್ಞಾತುಂ = ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ, ಅಶಕ್ಯಃ = ಅಸಮರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಲೋಕವೈಮುಖ್ಯಂ = ಲೋಕ = ಮಂದಜನರಿಗೆ, ವೈಮುಖ್ಯಂ = ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗ ವೈಮುಖ್ಯವನ್ನು, ಪ್ರಭುಃ = ಸರ್ವಸಮರ್ಥರಾದ, ಭಗವಾನ್ = ಪೂಜ್ಯರಾದ, ವಿದ್ಯಾಧಿನಾಥಃ = ವೇದವ್ಯಾಸರು, ತಾವೇ, ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಮತಂ = ಇದು ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳ ಮತ ವೆಂದು, ವದನ್ = ಹೇಳುತ್ತಾ, (ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ) ಅಪಾಚಕ್ರೇ = ನಿರಾಕರಿಸಿದರು, ಸ್ವಶಿಷ್ಯಾಣಾಂ = ಜೈಮಿನಿಮೊದಲಾದ ತಮ್ಮಶಿಷ್ಯರಿಗೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಂ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಬರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಆತ್ಮೀಯಂ = ತನ್ನದೇ ಆದ, ಮತಂ = ಮತವು, ಅಂಶತಃ = ಏಕದೇಶದಿಂದ, ತೈಃ = ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿ ಗಳಿಂದ, ವಿಜ್ಞಾತಮಿತಿ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು, ಅತ್ರ = ಇಲ್ಲಿ, ನೃಣಾಂ = ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ, ತಾರತಮ್ಯಂ = ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವನ್ನು, ವದನ್ = ಹೇಳುತ್ತಾ, ಜಗಾದ = ಹೇಳಿದರು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(೧) ಪ್ರತಿವದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಮಂದಾಧಿಕಾರಿ ಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. 'ಕಃ ಛಂದಸಾಂ ಯೋಗಮಾವೇದ ಧೀರಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ವಯವನ್ನು

ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿವದಗಳ ಸಮಸ್ತಯಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಮೋಕ್ಷವು ಆಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶ ಭಕ್ಷಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. 'ವ್ಯಸನಾನಿ ದುರಂತಾನಿ ಸಮನ್ವಯಫಲಾನಿ ಚ | ಅಶಕ್ಯಾನಿ ಚ ವಸ್ತುಾನಿ ನಾರಭೇತ ವಿಚಕ್ಷಣಃ' ತಿಳಿದವನು ಅತಿವ್ಯಸನಪ್ರದಗಳನ್ನೂ, ವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಮವಾದ ಫಲವುಳ್ಳವುಗಳನ್ನೂ, ಅಶಕ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಆರಂಭಿಸಕೂಡದು, ಎಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುವರು. ಆದಕಾರಣ ಅಶಕ್ಯಸಾಧನವುಳ್ಳ ಈ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವು ಬೇಡ. ಶಕ್ಯಸಾಧನವುಳ್ಳ ಧರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೋಸ್ಕರವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವೆವು. ಹೀಗೆ ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿ ಮಾರ್ಗವೈಮುಖ್ಯವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ತಾನೇ ಇದು ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳ ಮತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವು ಇಷ್ಟವೇ. ಆದಕಾರಣ ನಿರಾಕರಣಮಾಡತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ದೋಷಾಧಾಯಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿವದಾನ್ವಯವೂ ಯುಕ್ತವೇ. ಅದನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದೂ ಯುಕ್ತವೇ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಪದಸಮಸ್ತಯ ವಿದ್ವರೂ ಪ್ರತಿವದಗಳ ಸಮಸ್ತಯದಲ್ಲಿ ನಾಮರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗದಿಂದ ವಿಮುಖರಾದ ಮಂದಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಾಯಾಂತರವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟು ವಿಶ್ವಾಸಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದರೆ— ಇಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿದರಿಂದ ಈ ಮತವು ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳದ್ದೇ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವೇದವ್ಯಾಸರದ್ದೇ ಮತವನ್ನು ಏಕದೇಶದಿಂದ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳು ತಿಳಿದಿರುವರು. 'ಗುರುಣಾ ಶ್ಲಾಘಿತಾ ಹಿ ಶಿಷ್ಯಾಃ ಲೋಕೇ ಖ್ಯಾತಿಂ ಲಭಂತೇ' ಶಿಷ್ಯರು ಗುರುವಿನಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿತರಾದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಖ್ಯಾತಿಯು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದ್ದು. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಇಷ್ಟಗಳು ಹೇಗೆ ಆಗುವವು? ಎಂದರೆ— ಅಲ್ಪಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಮುಮುಕ್ಷು (ಮೋಕ್ಷೇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಮುಮುಕ್ಷು=(ಮೋಕ್ಷೇಚ್ಛೆಯು) ಜ್ಞಾನಿತ್ವವಸ್ಥೆ, ಇಂತಹ ಅವಸ್ಥಾತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಾಮಾಡಿಯೇ ಮತಭೇದವು. ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧದಿಂದಲ್ಲ. ೧ ಅಮುಮುಕ್ಷುವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಂದಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ೧ನೇ ಮತವು. ೨ ಮುಮುಕ್ಷುವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಂದಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ೨ನೇ ಮತವು. ೩ ಜ್ಞಾನಿತ್ವವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ೩ನೇ ಮತವು. ಹೀಗೆ ಅಮುಮುಕ್ಷು, ಮುಮುಕ್ಷು, ಜ್ಞಾನಿತ್ವರೂಪ ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಅಧಿಕವು || ೨೬ || ೨೭ || ೨೮ || ಅಧಿ. ೫ ||

.. ಓಂ ಕಲ್ಪನೋಪದೇಶಾಚ್ಚ ಮಧ್ವಾದಿನದವಿರೋಧಃ ಓಂ"

|| ಸೂ. || ೧೧ ||

(1) ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮಸ್ತಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯಪರತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ನಿರ್ವಚನವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜಾತ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಅನ್ಯ ಪರಗಳು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ 'ಜಾತಂ ಓತಂ ಯಸ್ಮಿನ್' ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಅನ್ಯಪರಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗವದ್ವಚಕಗಳೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಮತ್ತು 'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ

ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಭಗವತ್ಪರಗಳಾದರೆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಲೋವವೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವಿಲೋವವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತೇವೆಂದರೆ —

ಮೂ || ತೇಷು ತೇಷು ಪದಾರ್ಥೇಷು ರೂಢಿರಂಗೀಕೃತಾ ಯತಃ |

ಪ್ರಯೋಜನಬಹುತ್ವೇನ ತಸ್ಯ ತಸ್ಯಾವಿರೋಧತಃ |

ಉಪದೇಶಾದಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ವಿಷ್ಣೌ ಶಕ್ತಿಶ್ಚ ಗೃಹ್ಯತೇ || ೨೯ ||

ಅ || ಪ್ರಯೋಜನಬಹುತ್ವೇನ=ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದು, ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವು ಕೂಡುವುದು, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದು—ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಯೋಜನಗಳ ಬಾಹುಲ್ಯದಿಂದ, ತೇಷು ತೇಷು ಪದಾರ್ಥೇಷು=ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ರೂಢಿಃ=ರೂಢಿಯು, (ಶಕ್ತಿಲಕ್ಷಣಾದಿವೃತ್ತಿಯು), ಅಂಗೀಕೃತಾ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ, ತಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಅವಿರೋಧತಃ=ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡದೆ, ಉಪದೇಶಾದಿನಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ = ಉಪದೇಶ ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ (ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ) ವಿಷ್ಣುಚ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಶಕ್ತಿಃ=ಶಕ್ತಿಯು, ಗೃಹ್ಯತೇ=ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯದ್ಯಪಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಹೇಳತಕ್ಕವುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದೇ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿರುವೆವು. ಆದಕಾರಣ, ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ವಿಲೋವವಿಲ್ಲ. ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಜಾತಂ ಓತಂ ಯಸ್ಮಿನ್' ಎಂದು ಅವಯವವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಿರುವಾಗ ಜಾತಾದಿವದಗಳು ಅನ್ಯಪರಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದಕಾರಣ ವೃತ್ತಿಗೆ ಅನುವವತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲ. ಏನು ಜಾತ ಎನ್ನುವುದರ ಅವಯವಕ್ಕೂ ಅನ್ಯಪರತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಜಾತವದಕ್ಕೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಅಂದರೆ ಇತರರಲ್ಲಿ ರೂಢ್ಯಾದಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಪ್ರಯೋಜನಬಹುತ್ವೇನ' ಎಂದು ಯಾವುದು ನಿಯಾಮಕವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ, ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಉಪದೇಶಾದಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್' ಎಂದು ಯಾವುದು ನಿಯಾಮಕವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ ಅವೆರಡೂ ವ್ಯರ್ಥವು. ಎಂದರೆ—ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈಶ್ವರ ಈಶ್ವರೇತರರೂಪ ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವವಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡಬಹುದಿತ್ತು. ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವವೇ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆನ್ನುವ ಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪದಾರ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು. ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ಪರಮೇಶ್ವರವಾಚಕಗಳೆನ್ನುವುದು 'ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ' 'ತಾ ನಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಉಪದೇಶಬಲದಿಂದಲೂ, ಶ್ರುತಿಲಿಂಗಾದಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಾಮಕದ್ವಯವು ಯುಕ್ತವೇ. (2) 'ತೇಷು ತೇಷು ಪದಾರ್ಥೇಷು' ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾರ್ಥಶ್ಲೋಕದಿಂದ 'ಕಲ್ಪನೋಪದೇಶಾಚ್ಚ ಮಧ್ಯಾದಿವದವಿರೋಧಃ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು || ೨೯ ||

ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರ ಈಶ್ವರೇತರರೂವವಾದ ಅರ್ಥ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೆ 'ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ' 'ಅನದೇವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಈಶ್ವರೇತರರಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿಗಳು ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವವುಯುಕ್ತ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಾರ್ಥತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ—ಪದಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು; ಎಂದರೆ—ಅಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಯಾವುದನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ತಥಾಪ್ಯೇತದ್ವಿರೋಧೇ ತು ತದ್ವಾಚಿತ್ತ್ವಮಪೋದ್ಯತೇ |

ಅವಿರೋಧೇ ತು ಬಹ್ವರ್ಥಾಃ ಏತನ್ಮೂಲತಯಾ ಮತಾಃ || ೩೦ ||

ಅ || (ಯದ್ಯಪಿ ಶಬ್ದಗಳು ಉಭಯಾರ್ಥಕಗಳೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು.) ತಥಾಪಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ, ಏತದ್ವಿರೋಧೇ ತು=ವರಮೇಶ್ವರವರತ್ವವಿರೋಧವಿದ್ದರೆ, ತದ್ವಾಚಿತ್ತ್ವಂ=ಅನ್ಯವರತ್ವವು, ಅಪೋದ್ಯತೇ=ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತು=ವಿಶೇಷವದೆ. (ಉಭಯವರತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಪರರೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದರೆ ವರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ನಿಶ್ಚಿತತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಪರಿಶೇಷತಃ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡುವುದೇ ಯೋಗ್ಯವು.) (ಹಾಗಾದರೆ 'ಕಲ್ಪಸೋಪದೇಶಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ಇತರಜಗತ್ ಹೀಗೆ ಉಭಯವರಗಳಾಗುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿದವುಯುಕ್ತ ವಿರೋಧವು ವ್ರಾವ್ಯವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅವನಾದವಿಲ್ಲನಾದರೆ ಮಾತ್ರ ಹಾಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಅವಿರೋಧೇ ತು=ವರಮೇಶ್ವರವರತ್ವವಿರೋಧವಿಲ್ಲನಾದರೇನೇ, ಬಹ್ವರ್ಥಾಃ=ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು, ಏತನ್ಮೂಲತಯಾ=ವರಮೇಶ್ವರರೂವಅರ್ಥವೇ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿವುಳ್ಳತನದಿಂದ(ಜ್ಞಾಪಿತಗಳಾಗಿ)ಮತಾಃ=ಆಯಾಯ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮತಗಳಾಗಿವೆ. (ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತು ಶಬ್ದವು. ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ) || ೩೦ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ರೂಢಿಯೋಗಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಢಿಯೋಗಗಳಾದರೂ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಗಳೆನ್ನಿಸುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ಅಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣು ಶಚೀಪತಿಗಳೆನ್ನುವ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯಗಳೆಂದೇ ಯುಕ್ತವು. ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುರೂಪ ಅರ್ಥಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಇತೋ ಹಿ ರೂಢತಾಃ ನೈಷಾಮುಪಜೀವ್ಯತ್ವಮತ್ರ ಹಿ |

ತಸ್ತಿದ್ವಿಸ್ತದಪೇಕ್ಷಾ ಚ ಸಾಪೇಕ್ಷಾ ಚ ಹರಿಚೈವಯಾ || ೩೧ ||

ಅ || (೧) ಅನೈಷಾಂ=ಪುರಂದರಾದಿಗಳಿಗೂ, ರೂಢತಾ=ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳ ರೂಢಿವಿಷಯತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು, (ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಆ ರೂಢಿವಿಷಯತ್ವವು) ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಇತಃ=ಈ ವರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಆಗುವುದೋ, ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅತ್ರ=ಈ ಯೋಗವಿಷಯತ್ವದಲ್ಲಿ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ) ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವಂ=(ಯಾವುದಿಲ್ಲದೆ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವ್ಯವು.) ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವವಿರು

ವುದೋ, (ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನು. ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲ.) (೨) (ಹೀಗಾದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಅಮುಖ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಯಿತು. ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಯು. ಹೇಗೆಂದರೆ — 'ಜ್ಯೋತಿಷ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜಾತಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಜ್ಯೋತಿಷ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡ ಲಾರದು ಎಂದರೆ — ಈ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ) ತತ್ಸಿದ್ಧಿಶ್ಚ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಪ್ರತೀತಿಯೇ, ತದವೇಕ್ಷಾ = ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವುದು. (ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲ. ಘಟದ ರೂಪವು ದೀವವಿದ್ದರೆ ತೋರುವುದೆಂದ ಸ್ವರೂಪದ ದೀವದ ಅಧೀನವಾಗಲಾರದು. ಹೇಗೆ ಬೇರೆಕಡೆ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಆಗಬೇಕಾದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದೆಯೋ ಹೀಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದರೆ ಯಾವುದೊಂದು ಇತರಾಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.) ಮತ್ತು ಸಾ ಚ ಅಪೇಕ್ಷಾ = ಯಾವುದು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವೃತ್ತಿ ಇರಬೇಕಾದರೆ ಅರ್ಥಾಂತರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿದೆಯೋ ಅದೂ ಕೂಡ, ಹರೀಚ್ಛಯಾ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ನಿರವಧಿಕ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯೋಗರೂಢಿಗಳು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗರೂಢಿಗಳು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಯಾವುದು ಯಾವುದರ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿವಾದ್ಯವೋ ಅದು ಅಮುಖ್ಯವು. ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯವು. ಉದಾ = ದಗ್ಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾಯಿಸಿದ ಕಬ್ಬಿಣವು ಅಮುಖ್ಯವು. ಅಗ್ನಿಯು ಮುಖ್ಯವು. ಅಕ್ಷಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಇತರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವೈವಿಧ್ಯವು. (2) ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ವೃತ್ತಿಯು ಇರಬೇಕಾದರೆ ಅರ್ಥಾಂತರದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕಾರಣವು. ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಅಧೀನವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನುಪಾದಾನೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿಸತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಸರಾಧೀನವಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ದೃಢಾಂಗನಾದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ಅವನ ಗಮನವು ಕೋಲಿನ ಅಧೀನವೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ? || ೩೧ ||

ಹೀಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಕಡೆ ವೃತ್ತಿ ಇರುವುದಾದರೆ ಕಬ್ಬಿಣಗೋಲದಲ್ಲಿ ದಗ್ಧಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಲಾಕ್ಷಣಿಕಗಳೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವವು. ಹಾಗಾದರೆ ಗಂಗಾ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಾದ ಗಂಗಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ತೀರ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ, ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ತೀರಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಗತಾದ ತೀರಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಗಂಗಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದೊಂದು ಪದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವಾಗದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು 'ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದರಾಶಿಗಳೂ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹೇಳತಕ್ಕವುಗಳು, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಚಕಪದಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ' ಅಯುಕ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂಬುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ 'ಏತನ್ಮೂಲತಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ತಸ್ಮಾತ್ಪರಮಮುಖ್ಯತ್ವಂ ವಿಷ್ಣಾವನ್ಯತ್ರ ಮುಖ್ಯತಾ |

ಉಪಲಕ್ಷಣಾ ಚ ಗೌಣೀ ಚ ತಿಸ್ರಃ ಶಬ್ದಸ್ಯ ವೃತ್ತಯಃ || ೩೨ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ಕಬ್ಬಿಣಗೋಲದಲ್ಲಿ ದಗ್ಧೃಶಬ್ದವು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಹಾಗೆ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕಗಳು ಅಲ್ಲ. ರೂಢಿಯು ಕೋಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಯೋಗಾರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ, ವಿಷ್ಣು=ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ, ಪರಮಮುಖ್ಯತ್ವಂ=ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು. ಅನ್ಯತ್ರ=ಇತರರಲ್ಲಿ, ಮುಖ್ಯತಾ=ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು, ಉಪಲಕ್ಷಣಾ ಚ=ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯು, ಗೌಣೀ ಚ=ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಯು ಹೀಗೆ, ತಿಸ್ರಃ=ಮೂರು, ಶಬ್ದಸ್ಯ=ಶಬ್ದದ, ವೃತ್ತಯಃ=ವೃತ್ತಿಗಳು.

ತಾ || (1) ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೇ ಪರಮಮುಖ್ಯಾರ್ಥ (ಮುಖ್ಯ) ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ (ಅಮುಖ್ಯ) ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪರಮೈಶ್ವರನಲ್ಲಿರುವ ರೂಢಿಯೋಗಗಳು ಪರಾರ್ಥಿನಗಳೂ ಅಲ್ಲ, ಪೂರ್ಣಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಮಮುಖ್ಯವು. (2) ಪುರಂದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಢಿ ಯೋಗಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅರ್ಥಿನಗಳೂ, ಅಲ್ಪಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೀನವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವೃತ್ತಿಯು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವೃತ್ತಿಯು ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಯು || ೩೨ ||

ಪರಮಮುಖ್ಯಾದಿ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತೋರ್ಬಾಹುಲ್ಯಂ ಜ್ಞೇಯಂ ಪರಮಮುಖ್ಯತಾ || ೩೩ ||

ತತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯಂ ಯದಿ ತತ್ಪರತಾ ಕಿಮು |

ಉಭಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣೌ ಶಬ್ದಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ ||

ಪ್ರಯೋಗಮಾತ್ರಬಾಹುಲ್ಯಂ ರೂಢಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || ೩೪ ||

ಅ || (ಮಹಾಯೋಗ, ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿ ಎಂದು ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವು. ಈಗ ಮಹಾಯೋಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತೋಃ=ನಿರ್ವಚನದಿಂದ (ಅನವಶ್ಯಕಿಯಿಂದ) ಲಭ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ, ಬಾಹುಲ್ಯಂ=ನಿರವಧಿಕತ್ವವು, ಪರಮ ಮುಖ್ಯತಾ=ಮಹಾಯೋಗವೃತ್ತಿಯೆಂದು, ಜ್ಞೇಯಂ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. (ಮಹಾಯೋಗ ರೂಢಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ರ=ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನವಶ್ಯಕಿಲಭ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ನಿರವಧಿಕತ್ವವಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಅರ್ಥ (ವಿಷಯ) ದಲ್ಲಿ, ಯದಿ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯಂ=ರೂಢಿನುಮಾಪಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಾಧಿಕ್ಯವಿದ್ದರೆ, ಆಗ, ತತ್ಪರತಾ ಕಿಮು? ಆ ವೃತ್ತಿಗೆ, ಪರಮಮುಖ್ಯತ್ವವು ಎನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು? ಅಂದರೆ ಆ ವೃತ್ತಿಯು ಮಹಾಯೋಗ ರೂಢಿವೃತ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಸರ್ವಶೋಽಪಿ ಶಬ್ದಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ವಿಷ್ಣೌ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಉಭಯಂ=ಮಹಾಯೋಗ, ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ವೃತ್ತಿಗಳೂ ಅಥವಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುಬಾಹುಲ್ಯವು—ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯವು ಇವೆರಡೂ, ದೃಶ್ಯತೇ=ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಯೋಗ

ಮಾತ್ರಬಾಹುಲ್ಯಂ=ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕ್ಯವಿದೆಯೋ ಅಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯಜ್ಞಾಪ್ಯ ಅಖಂಡವೃತ್ತಿಯೋ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದದ ವೃತ್ತಿಯು, ರೂಢಿರಿತಿ=ರೂಢಿಯಂತೆಂದು, ಅಭಿಧೀಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ಮಹಾಯೋಗ, ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯೋಗ, ರೂಢಿ, ಯೋಗರೂಢಿ ಎಂದು ಮೂರು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಗಳು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾಯೋಗ, ಮಹಾರೂಢಿ, ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿ ಎಂದು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ‘ಸಾ ಯೋಗಾದೇವ ಲಭ್ಯತೇ’ ಎಂದು ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಗವಿಲ್ಲದೆ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾರೂಢಿ ಎನ್ನುವ ವೃತ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವವು, (3) ಮಹಾಯೋಗವು, ೧ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯರೂಪವಾದುದು. ೨ ನಿರ್ವಚನಲಭ್ಯವಾದ ನಿರವಧಿಕಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾಶ್ರಯತ್ವರೂಪವಾದುದು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯತ್ವರೂಪವಾದ ಮಹಾಯೋಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ‘ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತೋರ್ಬಾಹುಲ್ಯಂ’ ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದ ಹೇಳಿದರು— (4) ಯದ್ಯಪಿ ‘ಇತೋ ಹಿ ರೂಢತಾಃ ಸ್ಯೇಷಾಂ, ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯರೂಪವಾದ ಮಹಾಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಆದಾಗ್ಯೂ ನಿರವಧಿಕ ತದಾಶ್ರಯತ್ವರೂಪವಾದ ಮಹಾಯೋಗದಿಂದಲೇ (ನಿರವಧಿಕತ್ವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರಿಂದಲೇ) ವಿಷ್ಣುವೇ ಶಬ್ದಾರ್ಥನು, ಇತರರಲ್ಲ, ಎಂದು ಇತರರಿಗೆ ವ್ಯವಜ್ಞೇದವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷಣ ಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಮಾತ್ರವು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯರೂಪವಾದ ಮಹಾಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. (5) ತಥಾಚ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಅಧವಾ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅವಯವಶಕ್ತಿಲಭ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾವುದು ಅರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ವೃತ್ತಿಯು (ಅರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವವು) ಮಹಾಯೋಗರೂಪವಾದ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. (6) ‘ತತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯಂ’ ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದ ಮಹಾಯೋಗ ರೂಢಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ನಿರವಧಿಕವಾದ ನಿರ್ವಚನಲಭ್ಯವಾದ ಅವಯವಾರ್ಥವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯವಿದೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿರೂಪವಾದ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು, ‘ತತ್ಪರತಾ ಕಿಮು’ ಎಂದು ಕೈಮುತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿ ಎನ್ನುವ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಶಂಕಾವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. (7) ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾಯೋಗ, ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ವೃತ್ತಿಗಳೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯೇ. ಆದರೆ ನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿಯು. ಇಂದ್ರ ರುದ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಹಾಯೋಗವು. (8) ಹಾಗಾದರೆ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಹಾಯೋಗ, ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ವೃತ್ತಿಗಳು ಲೋಕಕ್ಷಪ್ತಗಳಾದ ಯೋಗ, ಯೋಗರೂಢಿಗಳೆಂದೇ ಏಕೆ ಆಗಲಾರವು? ಎಂದರೆ- ೧ ನಿರವಧಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಅತಿಬಹುಲಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ಮಹಾಯೋಗವೃತ್ತಿಯು. ಅಂತಹ ಮಹಾಯೋಗಸಾಪೇಕ್ಷವಾದ ಅಖಂಡವೃತ್ತಿಯು ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿಯು. ಆದಕಾರಣ ಲೋಕಕ್ಷಪ್ತಗಳಾದ ಯೋಗ ಯೋಗರೂಢಿಗಳಿಂದ

ಭೇದಕವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು 'ನೃವೃತ್ತಿಹೇತೋಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದರು. (9) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು. ಆ ಲೌಕಿಕ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ೧ ಯೋಗ ೨ ರೂಢಿ ೩ ಯೋಗರೂಢಿ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವು. ೧ ಅವಯವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಲಭ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಿಕೆಯು ಯೋಗವು. ಅಥವಾ ಅವಯವಶಕ್ತಿ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾದ ವೃತ್ತಿಯು ಯೋಗವು. ಉದಾ= 'ಕುಂಭಕಾರಃ' ಮಡಿಕೆ ಮಾಡುವವನು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಯರೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಪ್ರಯೋಗಮಾತ್ರ ಬಾಹುಲ್ಯಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ರೂಢಿಸರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ತಥಾಚ, ಅವಯವಾರ್ಥ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ, ನಾಧ್ಯಶ್ಯ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧಾನಪೇಕ್ಷವಾದ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯವು ರೂಢಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. (10) ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಯೌಗಿಕಗಳೇ, ರೂಢವಾದುದು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಶಾಕಟಾಯನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಘಟಪಟ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ರೂಢಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. (11) ಅವಯವಶಕ್ತಿಲಭ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಇದು ಎಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಯೋಗರೂಢಿಯು. ಅಥವಾ ಅವಯವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕ ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವು ಯೋಗರೂಢಿಯು. ಉದಾ= 'ಪಂಕಜ' = ಕಮಲವು. (12) ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಫಲವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯೋಗರೂಢಿ ಎನ್ನುವುದೇ ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— (೧) ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವು ಯೋಗವು. ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವು ರೂಢಿಯು. ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಇವುಗಳು ಒಂದು ಕಡೆ ಕೂಡಲಾರವು. (೨) ಪಂಕಜಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಕೇವಲ ರೂಢಿಯಿಂದಲಾಗಲೀ, ಕೇವಲ ಯೋಗದಿಂದಲಾಗಲೀ ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಯೋಗ ರೂಢಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ, ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಯೋಗರೂಢಿಗಳ ಸಮಾಹಾರವು ಯೋಗರೂಢಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಪ್ರಾಚುರ್ಯದಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾ ಮಾತ್ರದಿಂದ ರೂಢಲಕ್ಷಣಾ ಎನ್ನುವುದು ಭಿನ್ನವೋ, ಗೌಣೀಮಾತ್ರದಿಂದ ರೂಢಗೌಣೀ ಎನ್ನುವುದು ಭಿನ್ನವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕ ಕೇವಲ ರೂಢಿಯಿಂದಲೂ, ಪ್ರಯೋಗಪ್ರಾಚುರ್ಯದಿಂದ ಕೇವಲ ಯೋಗದಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಮೂರನೇದ್ದಾದ ಯೋಗರೂಢಿ ಎನ್ನುವ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕುದೇ. ವಸ್ತುತಸ್ತು ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವೇ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪಂಕಜಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪಂಕಜನಿಕರ್ತೃತ್ವ ಪದ್ಧತ್ವ ರೂಪ ಭಿನ್ನಧರ್ಮಗಳಿಂದ ನಿಯತಗಳಾದ ಯೋಗರೂಢಿಗಳಿಗೇನೇ ಸಮಾಹಾರವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಯೋಗರೂಢಿಸಮಾಹಾರರೂಪವಾದ ಯೋಗರೂಢಿಯನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು || ೩೩ || ೩೪ ||

ಹೀಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ (ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೇನೇ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯ ಭೂತವಾದ) ಅಭಿಧಾ, ವಾಚಕತ್ವ ಮೊದಲಾದಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾದ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿ (ಅರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವ) ಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಈಗ ವ್ಯವಹಿತವಾದ (ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಅರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ) ಗೌಣೀ, ಲಕ್ಷಣಾ, ಎನ್ನುವ ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಪ್ರಯೋಗಯುಕ್ತಸಾದೃಶ್ಯಂ ಸಂಬಂಧೋ ವಾಕ್ಯಮುಖ್ಯತಃ |

ವೃತ್ತಿಹೇತುರಿತಿ ಜ್ಞೇಯಃ ಪೂರ್ವಾಯೋಗೇ ಪರಗ್ರಹಃ || ೩೫ ||

ಅ || ಪ್ರಯೋಗಯುಕ್ತಸಾದೃಶ್ಯಂ = ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದುದರ ಸಾದೃಶ್ಯವು, ಸಂಬಂಧೋ-
ವಾಪಿ = ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಅಂದರೆ, ಶಕ್ತಿಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಲೀ
ಕೂಡ, ಅಮುಖ್ಯತಃ = ಅಮುಖ್ಯವಾದ, ವೃತ್ತಿಹೇತುರಿತಿ = ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಗೂ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಗೂ
ಹೇತುವೆಂದು, ಜ್ಞೇಯಃ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದು. ಪೂರ್ವಾಯೋಗೇ = ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡದಿರು
ವಾಗಲೂ, ಪ್ರಯೋಜನ ಇರುವಾಗಲೂ, ಪರಗ್ರಹಃ = ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಗ್ರಹಣವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) “ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಯತ್ರಾರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗಃ
(ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ) ತಸ್ಯ ಸ್ವಪ್ರತಿ ನಿಮಿತ್ತಾತಿರಿಕ್ತಂ ತತ್ಸಾದೃಶ್ಯಂ ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತ್ ಅನ್ಯತ್ರ
ವೃತ್ತಿಗೌಣೀ” = ಯಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯದೆಯೋ, ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ
ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಸಿಂಹತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಆತಿರಿಕ್ತವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಷಯವದಾರ್ಥದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಅನ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವವು ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಯು.
ತಥಾಚ ಯಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಶಕ್ಯಾರ್ಥವೋ; ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯಾರ್ಥ ಸಾದೃಶ್ಯನಿಮಿತ್ತ
ವಾದ ವೃತ್ತಿಯು ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಯು. ಈ ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಯು ರೂಢ-ಅರೂಢ ಎನ್ನುವ ಭೇದದಿಂದ
ಎರಡು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗೋವಿನಂತೆ ಇರತಕ್ಕ ಮೃಣ್ಮಯವಾದ ಗೋವು
ಮೃದ್ಗವಕವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಮೃದ್ಗವಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ರೂಢ ಗೌಣೀ
ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. (೨) ಗೌಃ ವಾಹೀಕಃ = ವಾಹೀಕವೆನ್ನುವ ದೇಶವಿಶೇಷದಲ್ಲಿದ್ದ ಪುರುಷನು ನಾಗರಿಕ
ನಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಅನಾಗರಿಕ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರೂಢ ಗೌಣೀ
ವೃತ್ತಿಯು. ಅಂತೂ ಸದೃಶಗುಣಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡ ಪರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರು
ವುದು ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಯೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದುಕ್ತವಾಯಿತು. (2) ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧವನ್ನು
ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವವು ಲಕ್ಷಣ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಕೂಡ ರೂಢ
ಲಕ್ಷಣ, ಅರೂಢಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಧನೇದ್ವ ರಾಜಾ ಆಯಂ ಗಚ್ಛತಿ =
ಸಪರಿವಾರನಾದ ರಾಜನು ಹೋಗುವಾಗ ‘ರಾಜಾ ಆಯಂ ಗಚ್ಛತಿ’ ಎಂದು ಬಹುಲ ಪ್ರಯೋಗ
ವಿದೆ. ರಾಜಾರಾಜಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ರಾಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೂಢಲಕ್ಷಣ, ಅಥವಾ ಗರ್ವದಿಂದ ಮಾರ್ಗ
ದಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷುಕನು ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ‘ರಾಜಾ ಆಯಂ ಗಚ್ಛತಿ’ ಎಂದು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ
ರೂಢಲಕ್ಷಣ. (೨) ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ = ಗಂಗಾತೀರದಲ್ಲಿ ಶಬರರ ಮನೆಯು ಎನ್ನುವುದು
ಅರೂಢಲಕ್ಷಣ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. (3) ವ್ಯಂಜನವೆನ್ನುವ ಇನ್ನೊಂದು ವೃತ್ತಿಯಿದೆ ಅಂದರೆ —
‘ಅಸ್ತಂಗತಃ ಸವಿತಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ,
ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವವನಿಗೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಬಾರದೆಂದೂ, ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ.
ಅಂತಹ ಅರ್ಥಗಳ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು ವ್ಯಂಜನಾವೃತ್ತಿಯು, ಎನ್ನುವ ಇನ್ನೊಂದು
ವೃತ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದು ಅನುಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಾಗ
ಲಾರದು. ‘ವಚನಲಿಂಗಕಾನುಮಾ ಹಿ ಸಾ’ ಅರ್ಥಾಂತರಜ್ಞಾನವು ವಚನರೂಪವಾದ ಲಿಂಗದಿಂದ
ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅನುಮಿತಿರೂಪವಾದುದು, ಎಂದು ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯ (ಪು. ೪೭೮) ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರು
ವರು. (4) ತಾತ್ಪರ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಾದರೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು “ವಾಚಕತ್ವಂ ಹಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ
ಯದರ್ಥಮುಖಿಲಾ ರವಾಃ” ಎಂದು ಜ್ಞಾನಪಾದದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರೇ ಹೇಳಿರುವರು.

(5) ಹಾಗಾದರೆ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಾನುಪಪತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನೂ, ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಗೌಣೀವೃತ್ತಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಾನುಪಪತ್ತಿ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯು. ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ೧ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬಾದ, ೨ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧ, ೩ ಪ್ರಯೋಜನರೂಪಗಳಾದ ಮೂರು ಹೇತುಗಳು-ಲಕ್ಷಣಾಬೇಜವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. “ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬಾಧೇ ತದೋಗೇ ರೂಢಿತೋಽಥ ಪ್ರಯೋಜನಾತ್ | ಅನ್ಯಾರ್ಥೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ಯತ್ನಾ ಲಕ್ಷಣಾರೋಪಿತಃ ಕ್ರಿಯಾ” = ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧೆ ಬಂದರೂ, ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ರೂಢಿಯಿಂದಲಾಗಲೀ, (ಮಂಚಾಃ ಕ್ರೋಶಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಯೋಜನದಿಂದಲಾಗಲೀ, (ಗಂಗಾಯಾಂ ಘೋಷಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾವಿತ್ರಸಾಮೀಪ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾಪನವು ಪ್ರಯೋಜನವು) ಯಾವ ವ್ಯಾಪಾರದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಆ ಆರೋಪಿತವಾದ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಲಕ್ಷಣಾ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. (6) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಲಕ್ಷಣಾ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಾಚ್ಯಗತವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದವು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಹೇತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯ ಸಂಬಂಧ ಎನ್ನುವ ಎರಡನ್ನೇ ಹೇಳಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ — ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವ ರೂಪವಾದ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುವುದೇ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ತೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ತೀರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕವನು ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ತಿಳಿಯುವವನೇ ಈ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಗಂಗಾದಿ ಪದವು ತೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಶಬ್ದವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನು ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತತ್ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಡಲಿಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅನುಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಕಾರಣವನ್ನು ಚಿಂತಿಸುವಾಗ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ೨ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಕೂಡ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದನರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ನಮ್ಮ ಅಧೀನವಾಗಿರುವಾಗ ಅಮುಖ್ಯವಾದುದನ್ನು ಏಕೆ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳುವವನೂ, ತಿಳಿಯುವವನೂ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಚಿಂತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಡದು ಎಂದು. (7) ಯೋಗವು ರೂಢಿಯಿಂದ ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಕೇವಲ ಅವಿದ್ಯದ್ರೂಢಿಯಿಂದ ಮಹಾಯೋಗವು ಪ್ರಬಲವು. ವಿದ್ಯದ್ರೂಢಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಯೋಗವು ಸುತರಾಂ ಪ್ರಬಲವು || ೩೫ ||

‘ಉಭಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣೌ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಮಹಾಯೋಗ, ಮಹಾಯೋಗರೂಢಿಗಳೆನ್ನುವ ಎರಡು ವೃತ್ತಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ, ಮಹಾಯೋಗವು ಅಜ್ಞ ರೂಢಿಯಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಬಲವೆಂದೂ ಯಾವುದು ಸೂಚಿತವಾಗಿಯದೋ ಅದನ್ನು ಸಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ-

ಮೂ || ಏತಮೇವ ತಥಾ ಸಂತಂ ಶತರ್ಚೀತ್ಯಾದಿ ನಾಮುಭಿಃ || ೩೬ ||

ಆಚಕ್ಷತ ಇತಿ ಹ್ಯತ್ರ ಸಂತಮಿತ್ಯವಧಾರಣಾತ್ (ಣಾ) ||

ಯೋಗಸ್ಯ ರೂಢೇಃ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಂ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಂ ಚ ತತ್ರಗಾಂ |

ಬಹುಶೋ ದರ್ಶಯತ್ಯಂ ಜಸ್ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥನಿರುಕ್ತಿಕಂ || ೩೭ ||

ಅ || [‘ತಂ ಯಚ್ಚ ತಂ ನರ್ಷಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಯಸ್ಮಾಚ್ಛತರ್ಚಿನಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಛತರ್ಚಿನ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಸ ಯಾದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯಾದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಮಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಾಸ್ತನ್ಮಾಧ್ಯಮಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ’ ಇದುಮೊದಲಾದ (ಐತ.ಉ.ಪು.೩೯೦) ಶ್ರುತಿಯು ಏತಮೇವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ತಥಾ ಸಂತಂ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೋ, ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ೧೦೦ ವರ್ಷಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಇದ್ದನೋ ಅದಕಾರಣ ಶತರ್ಚಿಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ. ಶತರ್ಚೀತ್ಯಾದಿ ನಾಮುಭಿಃ=ಶತರ್ಚಿ ಎನ್ನುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅವುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ, ಅಥವಾ ‘ಶತಂ ಅರ್ಚಂತಿ’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಶತರ್ಚಿನಾಮಕ ಬಹುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ಆಚಕ್ಷತೇ=(ವಿದ್ವಾಂಸರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅತ್ರ=ಇಲ್ಲಿ, ಸಂತಮಿತಿ=ಸಂತಂ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದಲೂ, ಅವಧಾರಣಾತ್=ಏತಮೇವ ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣದಿಂದಲೂ, ರೂಢೇಃ=ಲೌಕಿಕರೂಢಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಯೋಗಸ್ಯ=ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಯೋಗಕ್ಕೆ, ಪ್ರಾಬಲ್ಯಂ=ಪ್ರಬಲತನವನ್ನೂ, ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಂ ಚ=ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ, ತತ್ರ ಗಾಂ=ಪರಮೇಶ್ವರವಿಷಯಕವನ್ನಾಗಿ, ಬಹುಶಃ=ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ, ಅಂಜಃ=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ತಾತ್ಪರ್ಯಾತ್=ತಾತ್ಪರ್ಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ, (ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲ). ಸನಿರುಕ್ತಿಕಂ=ಯೋಗವೃತ್ತಿಸಹಿತವಾಗಿ, ದರ್ಶಯತಿ=ತೋರಿಸುತ್ತದೋ, (ಅದಕಾರಣ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು.) ಅವಧಾರಣಾ ಎಂದು ಸಾರ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸಂತಂ ಎನ್ನುವ ಪದವೂ, ಏತಮೇವ ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣೆಯೂ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದರ್ಥವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ‘ಆಚಕ್ಷತೇ’ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಯೋಗ ಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶತರ್ಚೀದಿ ಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. (2) ‘ತಥಾ ಸಂತಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನೇ, ಲಾಕ್ಷಣಿಕನಲ್ಲವೆಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು. (3) ‘ಏತಮೇವ’ ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣದಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಶತರ್ಚೀದಿಶಬ್ದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಸರ್ವಥಾ ಇತರರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳೇ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅದಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಂತೆ ಇತರರಿಗೆ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (4) ತಥಾಚ ರೂಢಾರ್ಥಗಳಿದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾದ ಮಹಾಯೋಗಕ್ಕೆ ಲೌಕಿಕರೂಢಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೩೬ || ೩೭ ||

ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಥಿತಂ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್ಮತಾ ತಥಾ || ೩೮ ||

ಶಬ್ದಾನಾಮಸಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಾಮವಿತ್ಯುತ್ಕೃತೃತಾ |

ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥರೂಪತ್ವಂ ಸಂಹಿತಾದೇರಥಾಬ್ರವೀತ್ || ೩೯ ||
 ಣಕಾರಂ ಚ ಷಕಾರಂ ಚ ಬಲಚೇಷ್ಟಾತ್ಮಕಂ ವದನ್ |
 ತಜ್ಞಾನ್ಪೂರ್ವಕತ್ವೇನ ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನಂ ತಥಾ || ೪೦ ||
 ಉಪಸರ್ಗತ್ವತೋ ವೇಸ್ತು ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯಾರ್ಥಾದುನಸ್ತಥಾ |
 ಣಕಾರಶ್ಚ ಷಕಾರಶ್ಚ ನಾಮರೂಪತಯಾ ಮತೌ || ೪೧ ||
 ತಸ್ಮಾತ್ಸಮನ್ವಯೋ ವಿಷ್ಣೌ ಸ್ವರವರ್ಣಪದಾತ್ಮನಃ |
 ಅಸಿ ವೇದಸ್ಯ ಕಿಮುತ ವಾಕ್ಯರೂಪೇಣ ಸಂಗತಿಃ || ೪೨ ||

ಅ || ಅ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಥಿತಂ=‘ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಅಕಾರವು ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, (‘ಅಕಾರೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ವಾಕ್’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ) ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ಶಬ್ದಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್ಮತಾ=ಅಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪತ್ವವೂ, (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) ನಾಮವಿತ್ಕೃತಕೃತ್ಯತಾ=ನಾಮ ಮಾತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೂ, ಮುಕ್ತತ್ವವೂ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ) ಅಥ=ಮತ್ತು, ಸಂಹಿತಾದೇಃ= ಎಲ್ಲಾ ವೈದಿಕಸಂಹಿತೆಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ, ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥರೂಪತ್ವಂ= ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವನ್ನು, ಅಬ್ರವೀತ್=(ವೇದವು) ಹೇಳಿತು. (ತಥಾಚ ಸರ್ವ ವರ್ಣಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) (ಎಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯದೆಂದರೆ—ಆ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಥತಃ ಪಠನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಣಕಾರಂ ಚ ಷಕಾರಂ ಚ=ಣಕಾರವನ್ನೂ ಷಕಾರವನ್ನೂ ಕೂಡ, ಬಲಚೇಷ್ಟಾತ್ಮಕಂ=ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಬಲ ಚೇಷ್ಟೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕವುಗಳನ್ನಾಗಿ, ವದನ್=ಹೇಳತಕ್ಕ ಐತರೇಯವಾಕ್ಯವು, ತಜ್ಞಾನ್ಪೂರ್ವಕತ್ವೇನ=ವಿಷ್ಣುನಾಮಗಳ ಸಮಾನಾರ್ಥತಾಜ್ಞಾನ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನಂ=ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೂ, (ಹೇಳಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಸಂಹಿತೆಗಳು ಣಕಾರ-ಷಕಾರಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಣಕಾರ-ಷಕಾರಗಳೇ ವಿಷ್ಣುನಾಮಗಳಲ್ಲ. ಎಂದರೆ—)(ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವೇಸ್ತು=ವಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ, ಉಪಸರ್ಗತ್ವತಃ=ಉಪಸರ್ಗತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಶೇಷಿಸುವುದರಿಂದ,) ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಉನಃ=ಉನ್ವತ್ಯಯಕ್ಕೆ, ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾತ್=ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯ ರೂಪ ಅರ್ಥವಿದ್ದುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ವೇದಕ್ಕೆ, ಣಕಾರಶ್ಚ=ಣಕಾರವೂ, ಷಕಾರಶ್ಚ=ಷಕಾರವೂ ಕೂಡ, ಇವು ಎರಡೇ ಪ್ರಧಾನಗಳಾಗಿ, ನಾಮರೂಪತಯಾ= ವಿಷ್ಣುನಾಮಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿ, ಮತೌ = ಸಮ್ಮತಗಳು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ಸ್ವರ ವರ್ಣ ಪದಾತ್ಮನಃ = ಸ್ವರ ವರ್ಣ ಪದಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ವಿಷ್ಣೌ=ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಸಮನ್ವಯಃ=ಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವು. ಆದಕಾರಣ ವೇದಸ್ಯ=ವೇದಕ್ಕೆ, ವಾಕ್ಯರೂಪೇಣಾಸಿ=ವಾಕ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಸಂಗತಿಃ=ಸಂಗತಿಯು, ಕಿಮುತ=ಎನು ಹೇಳತಕ್ಕದಿದೆ?

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) “ವಿವೃತಾನಪಿ ಸರ್ಗಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಚ ಯತ್ಸ ಹಿ | ಸಮಾನೋತ್ತಮಹೀನತ್ವಮುಚ್ಯತೇ ನಸ್ತು ನೋಽಂಜಸಾ” ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಸಮಾನಿಕನೂ, ಉತ್ತಮನೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಅ ಇತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ‘ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದು ವಿಸರ್ಗ

ಸಹಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಶ್ರುತಿಗೆ ಐಕ್ಯಪರತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಇತಿಕರಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. (೨) 'ಅಕಾರೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ನಾಕ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಸರ್ವವಚನಗಳಿಗೂ ನಾಕೃತ್ ಐಕ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ಲಕ್ಷಣಾಶ್ರಯಣವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸುವಾಗ ಶ್ರೀ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. (೩) ಮತ್ತು 'ಯದ್ವಾಚ ಓಮಿತಿ ಯಚ್ಚನೇತಿ ಯಚ್ಚಾಸ್ತಾಃ ಕ್ರೂರಂ ಯದುಚೋಲ್ಪಣಿಷ್ಠತದ್ವಿಯೂಯ ಕವಯೋಽನ್ಯವಿಂದನ್ನಾನಾಯತ್ತಾಸಮತ್ಪಶ್ಯಂಚ್ಛತೇಽಧಿ' ಎನ್ನುವ ಐತರೇಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಕ್ ಸಮೂಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು? 'ಓಂ' ಎನ್ನುವ ಪದವು ಅಂಗೀಕಾರ ವಾಚಕವಾಗಿಯದೋ, ಯಾವುದು 'ನ' ಎನ್ನುವ ಪದವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾಗಿಯದೋ, ಯಾವುದು ಈ ನಾಕ್ ಸಮೂಹಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥತಃ ಕಠಿಣವಾಗಿಯದೋ, ಯಾವುದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಠಿಣವಾಗಿಯದೋ, ತಥಾಚ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ವಿವೇಕಿಗಳು ನಾನುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾನಾಧೀನಗಳಾದ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ತಿಳಿದರು. ಆ ಜ್ಞಾನವು ಪರಿಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿರಲು ಆ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ತರಾದರು, ಹೀಗೆ ನಾನುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಯಿದೆ. 'ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್' ಎಂದು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಅವೆರಡೂ ಅನ್ಯಥಾನುವಪನ್ನಗಳಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ವೈದಿಕನಾನುಗಳೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (೪) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವೈದಿಕ ಸಂಧಿಗಳೂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳೂ ವಿಷ್ಣುನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ವೇದವು ಸಾರುತ್ತಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (೫) ಎಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ — 'ಣಕಾರೋ ಬಲಂ ಷಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣು ನಾನುದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಣಕಾರ ಷಕಾರಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಬಲ, ಚೇಷ್ಟೆ (ವ್ಯಾವಾರವಿಶೇಷ) ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಐತರೇಯ ವಾಕ್ಯವು 'ಣಕಾರೋ ಬಲಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿದ್ದ ಶೆಯಿಂದ ಮೇಲೆ 'ಸಯೋ ಹೈತ' ಣಕಾರ-ಷಕಾರಾವನುಸಂಹಿತಮೃಚೋ ವೇದ' ಅಂದರೆ, ಋಕ್ಕುಗಳ ಸರ್ವಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಣಕಾರ-ಷಕಾರಗಳನ್ನು ಯಾವನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಂದರೆ, ಣಕಾರ-ಷಕಾರ ಅವುಗಳ ಸಂಹಿತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದುದು ಯಾವುದು ಅರ್ಥವೋ ಆ ಅರ್ಥವೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ, ಅವುಗಳ ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಯಾವನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುನಾನುಗಳ ಸಮಾನಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ವೇದವು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. (೬) ತಥಾಚ ಮೊದಲು ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪ್ರತಿವದಸಮನ್ವಯವನ್ನೂ ವಾಕ್ಯಾನ್ವಯವನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನೇ ಈಗ ಈ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ || ೩೮ || ೩೯ || ೪೦ || ೪೧ || ೪೨ ||

ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಈ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ 'ಅನ್ಯಥಾನುವಪತ್ತಿಯಿಂದ' 'ಉಪಸರ್ಗತ್ವತೋ ವೇಸ್ತು' ಇತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉಪಪತ್ತಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದರು. ಈಗ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನೂ ವಾಕ್ಯ ಸಮನ್ವಯವನ್ನೂ ಹೇಳತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಘೋಷಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ವೇದಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಶ್ಚ ಯತ್ಪದಂ !
 ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ಯಮಿಂದ್ರಂ ಚ ಪ್ರಥಮಃ ಸಂಸ್ಕೃತಿಸ್ತಥಾ || ೪೩ ||
 ನಾಮಧಾಃ ಸರ್ವದೇವಾನಾಮೇಕ ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ಶ್ರುತಿಃ |
 ಪ್ರಮಾಣಮುಕ್ತವಿಷಯೇ ತದೇವೋಕ್ತಮುಪಕ್ರಮಾತ್ ||
 ಇತಿ ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ ಬ್ರುವತಾಃಶೇಷಮನ್ವಯಂ || ೪೪ ||

ಅ || (೧) ಘೋಷಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ವೇದಾಶ್ಚ = 'ತಾ ನಾ ಏತಾಸ್ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾಃ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಪ್ರಾಣವಿವ' (ಐತ. ಉ. ಪು. ೪೦೦) ಆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣನೇ (ವಿಷ್ಣುವೇ) ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಋಕ್ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು? ಸಮುದ್ರಾದಿ ಘೋಷಗಳಿಗೂ ಮಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾದರೂಪವಾದ ವರ್ಣಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಣನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು, ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು, (೨) ಸರ್ವೇ ವೇದಾಶ್ಚ ಯತ್ಪದಂ = 'ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾನಂ ತಿ ತಪಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಯದ್ವದಂತಿ | ಯದಿಚ್ಛಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ ತತ್ತೇ ಪದಂ ಸಂಗ್ರಹೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ' (ಕಾ. ಪು. ೪೮) ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ (ಅದನ್ನು ಹೇಳುವೆನೆಂದು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿ 'ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ' ಎಂದು ಕಾರಕದಲ್ಲಿ (ಪು. ೫೮) ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವ ವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಾನೆ. (೩) ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ = 'ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿ ಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ | ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿತ್ವಾನಮಾಹುಃ' (ಋಗ್ವೇದ ಅಷ್ಟ. ೨ ಅಧ್ಯಾ. ೩ ವ. ೨೨) 'ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮಿತ್ರಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ನಾಮನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಷ್ಣುಪರವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.) (೪) ಯಮಿಂದ್ರಂಚ = 'ಯಮಿಂದ್ರಮಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯಮಾಹುರ್ಯಂ ಮಿತ್ರಮಾಹುಃ ಯಮು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ' ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (೫) ತಥಾ = ಹಾಗೆಯೇ, ಪ್ರಥಮಃ ಸಂಸ್ಕೃತಿಃ = 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ದೇವತಮಸ್ತಪೋ ಜಾಸ್ತಸ್ಮೈತ್ವಾತೇಭ್ಯಸ್ತಾಸಪ್ರಥಮಃ ಸಂಸ್ಕೃತಿರ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸ ಪ್ರಥಮೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋಽಗ್ನಿಃ' ಸ ಪ್ರಥಮೋ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತಿಸ್ತಿಕಿತ್ವಾಸ್ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಸುತಮಾ ಜುಹೋಮಿ' = ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತನು, (೬) ನಾಮಧಾಃ ಸರ್ವದೇವಾನಾ ಮೇಕಃ = 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ' (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೮ ಅಧ್ಯಾ. ೩ ವ. ೧೭) ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಧಾರಕನೋ, ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ಶ್ರುತಿಃ = ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ 'ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, ಉಕ್ತ ವಿಷಯೇ = ಪದಸಮನ್ವಯವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ವಾಕ್ಯಸಮನ್ವಯವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣಂ = ಪ್ರಮಾಣವು. (ಇಂದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರಪರತ್ವವಿದ್ದರೆ 'ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಪರತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ ತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವೇ ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಇರುವ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ್ದೆಂದರೆ) ತದೇವ = ಅದೇ, ಉಪಕ್ರಮಾತ್ 'ವಿಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾಚರ್ತ' ಎಂದುಪಕ್ರಮಿಸಿ,

ಅಶೇಷಂ=ಎಲ್ಲ, ಅನ್ವಯಂ=ಅನ್ವಯವನ್ನು, ಬ್ರುವತಾ=ಹೇಳತಕ್ಕ, ಭಗವತಾ=ಶ್ರೀ ವೇದ ವ್ಯಾಸರಿಂದ, ಇತಿ=ತಾವಾ ಎತಾಃ=ಇತ್ಯಾದಿ, ಸ್ವಯಂ=ತನ್ನಿಂದಲೇ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ವದಸಮನ್ವಯವೂ, ವಾಕ್ಯಸಮನ್ವಯವೂ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದುದಲ್ಲ. “ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾತ್ ತಥಾ ಹೃದೀಯತೇ ಏಕೇ” ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎಂದು ಸೂತ್ರಪ್ರತಿಪಕ್ಷಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ‘ಉಪಕ್ರಮಾತ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾ’ ಎಂದು ಪರಕೀಯ ಸೂತ್ರವಾರವು ಅಪಪಾರವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (2) ಅಥವಾ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯ ಪ್ರತಿಪಾದನವೆಂದು ಹೇಗೆ ಆಗುತ್ತದೆಂದರೆ— ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದವು ಉಪಲಕ್ಷ್ಯಕವು. ಹೇಗೆ ಉಪಲಕ್ಷ್ಯಕವೆಂದರೆ— ‘ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾರ್ಚತ್’ ಎಂದುವಕ್ರಮಿಸಿ ‘ತಾವಾ ಎತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆಮಾತ್ರ ಸಮನ್ವಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅದನ್ನುಮಾತ್ರ ಉಪವಾದಿಸುವುದನ್ನು ಏನಾದರೂ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ ವನ್ನುಪಪಾದಿಸತಕ್ಕದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡದ್ದು ಹೇಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು? ವಿಶೇಷವಿಷಯಕ ವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಸರ್ವವಿಷಯಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದವು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (3) ಮತ್ತು ‘ತತ್ ಸಮನ್ವಯಾತ್’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತ ವಲ್ಲ ಎಂದುಪಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಧ್ಯಾಯಶೇಷವು ಪ್ರವೃತ್ತ ವಾಗಿದೆ ಎಂದು ‘ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಗುಣಸರ್ವಸ್ವಸಿದ್ಧಯೇ | ಬ್ರಹ್ಮ ಷೋ ಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮೂಲಂ ಯತಸ್ತತಃ || ಅನ್ವಯಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ ಗುಣಸರ್ವಸ್ವವೇದಕಃ’ | (ಪು.೩೬೯) ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಏನಂ ಶಾಸ್ತ್ರಾವಗಮ್ಯತೇ ವಿಭಾಗೇನ ಸಮನ್ವಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆನಂದಮಯ ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಕರಣಗಳಿಂದ ಆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಬ್ದಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವಿರೋಧ್ಯರ್ಥಕ ದುಃಖ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವು ಹಿಂದಿನ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ಕರ್ಮ ಕ್ರಮಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು, ಅವಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಧಿಕರಣವು ಇದು. ಹೀಗೆ ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ರಮಾದ್ಯಭಿಧಾಯಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಅಧಿಕರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (4) ಅಥವಾ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಗಿದೆ ಎಂದಾಗಲಿ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸು ವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಜಾತಮೋತಂ ಹೌ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯಾವ ನ್ಯಾಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಸೂತ್ರಿತವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ‘ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾರ್ಚತ್’ ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ‘ತಥಾ ಹೃದೀಯತ ಏಕೇ’ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ || ೪೩ || ೪೪ ||

(1) ಹೀಗೆ ‘ವಿರೋಧಿಸರ್ವಬಾಹುಲ್ಯ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೂ, ‘ಅನ್ವಯಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಾಂ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿಸ್ತರವಾಗಿಯೂ ‘ಆನುಮಾನಿಕಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರ ಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಪರರು ಮಾಡಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

(2) 'ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಸಿದ್ಧವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಕೆಲವು ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸದೆ ಇರುವ ತನಕ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಕಲ ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಎನ್ನುವ ವಾದವು ಸ್ಥಿರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪಾದವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಈ ಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವೇನಾತ್ರ ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ನಿಷಿದ್ಧತೇ |

ಸರ್ವವೇದೇತಿಹಾಸೇಷು ಪುರಾಣೇಷು ಚ ಸಂಗ್ರಹಾತ್ || ೪೫ ||

ಅ || ಸರ್ವವೇದೇತಿಹಾಸೇಷು = ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪುರಾಣೇಷು ಚ = ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಗ್ರಹಾತ್ = ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಹವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅತ್ರ ಏವ = ಈ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೇ, ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ = ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ, ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತಾ = ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು, ನಿಷಿದ್ಧತೇ ಇತಿ = ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು, ನ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಸಮಸ್ತಯಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಾದದಲ್ಲಿ ಸಂಗತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಸಮಸ್ತಯವನ್ನು ಸ್ಥಿರಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಪಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಅಸಂಗತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಾಗಾದರೆ, ಅವಿರೋಧಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅರ್ಥವು ಸಮಸ್ತಯವನ್ನು ಸ್ಥಿರಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಮತ್ತು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ (೧) ಜಗತ್ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (೨) ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತಗಳಾದ 'ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಂ', 'ಯಸ್ಮಿನ್ ಪಂಚ ಪಂಚಜನಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೇ ಶ್ರುತವಾಗಲಿಲ್ಲ. (೨) ಎರಡನೇದ್ದು ಅಂದರೆ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಾಗುವುದಾದರೆ ಅದರ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿ ಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧಿಮಾತ್ರ ಆಗುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೂ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ಪರರು ಸರ್ವಶಬ್ದ ಸಮಸ್ತಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾರಣನೆಂದೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ನಮ್ಮ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳದೆ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (4) ಮತ್ತು ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ೧. ೨. ೩. ಈ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನೇ ನಿರೂಪಣ ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. (5) ಮತ್ತು ಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಪಾದದಲ್ಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗ

ಬೇಕು. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಕಾರಣತ್ವೇನ ಚಾಕಾಶಾದಿಮು' ಇತ್ಯಾದ್ಯಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಈ ಪಾದಾರ್ಥವಾಗಲಾರದು.

(6) ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಾದಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಪ್ರಥಮಾಧಿಕರಣದ ಪರಕೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಇದರಿಂದಲೇ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — 'ಅನುಮಾನಿಕಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪರರು ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನುಮಾನನಿರೂಪಿತವಾದ ಪ್ರಧಾನವೂ ಕೂಡ ಕೆಲವು ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಠಕದಲ್ಲಿ 'ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮಹತ್ ಅವ್ಯಕ್ತ ಪುರುಷವದಗಳು ಯಾವ ನಾಮವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ, ಯಾವ ಕ್ರಮವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ, ಸಾಂಖ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆಯೋ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವ್ಯಕ್ತವೆನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ರೂಢಿಯೋಗಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ, (ಸಾಂಖ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ರೂಢಿಯು, 'ನ ವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಂ' ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಯೋಗವು. ಇವುಗಳಿಂದ) ಪ್ರಧಾನವು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅದು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಶಾಬ್ದತ್ವವು ಅಯುಕ್ತವೆಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಈ ಕಾರಕವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಧಾನಪರವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. (7) ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವು ೧ ಕಾರಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತೀರೋ, ? ೨ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತೀರೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಠಕವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮಾತ್ರ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಶಾಬ್ದತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಹೊರತಾದ ಶಬ್ದಾಂತರದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಬಹುದು. ೨ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಇಷ್ಟವೇ. ಸರ್ವಥಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. * ಎಲ್ಲಾ ವೇದ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (8) ವೇದದಲ್ಲಿ 'ವಿಕಾರಜನನೀಮಜ್ಞಾಮುಷ್ಣರೂಪಾಮಜಾಂ ಧ್ರುವಾಂ | ಧ್ಯಾಯತೇ ಧ್ಯಾಸಿತಾ ತೇನ ತನ್ಯತೇ ಪ್ರೇರ್ಯತೇ ಪುನಃ' || ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ಆಧರ್ವಣಿಕರು (೩೨ ಉಪನಿಷತ್ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಆಧರ್ವಣೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವವರು) ಪಠನಮಾಡುತ್ತಾರೆ || ೪೫ ||

ತ್ರಿಗುಣತ್ವಾದಿ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಇತಿಹಾಸವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಸತ್ವಂ ರಜಸ್ತಮ ಇತಿ ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತ್ಯತಿಸಂಭವಾಃ || ೪೬ ||

ನಿಬಧ್ನಂತಿ ಮಹಾಬಾಹೋ ದೇಹೇ ದೇಹಿನಮವ್ಯಯಂ ||

(ಗೀತಾ ಅಧ್ಯಾಯ ೧೪. ಶ್ಲೋ. ೫.)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯರೂಪೇಣ ಯತ್ರಾರ್ಥೋ ಸಾನ್ಯ ಇಷ್ಟತೇ || ೪೭ ||

ತೇಜೋಽಬನ್ನಾತ್ಮಕಂ ನಾಽಪಿ ಯದ್ಯುಪಾದಾನಮಿಷ್ಯತೇ ।

ಅನಾದ್ಯೇನಾಪರಾಧಃ ಈ ಪ್ರಧಾನಮಿತಿ ಚೋದಿತೇ || ೪೮ ||

ಅ || ಪ್ರಕೃತಿಸಂಭವಾಃ=ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಜಡಪ್ರಕೃತಿಯದ್ದೆಂಬುದು ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅಂದರೆ, ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಂಶಭೂತಗಳಾದ, ಸತ್ಯಂ ರಜಃ ತಮಃ ಇತಿ ಗುಣಾಃ=ಸತ್ಯಗುಣ-ರಜೋಗುಣ-ತಮೋಗುಣ ಎನ್ನುವ ಗುಣಗಳು, ಹಾಗೆಯೇ ಚಿತ್ರಪ್ರಕೃತಿಯದ್ದೆಂಬುದು ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಭಜ್ಯಮಾನಗಳಾದ ಸತ್ಯ-ರಜ-ಸ್ತಮಃ ಶಬ್ದಿತಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಭೂ ದುರ್ಗಾಖ್ಯಗಳಾದ ಗುಣಗಳು ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯರಾದ ಮೂರು ದೇವಿಯರೂ, ಹೇ ಮಹಾ ಬಾಹೋ=ಅಲೋ ಅರ್ಜುನನೇ, ದೇಹೇ=ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಅವ್ಯಯಂ=ಸ್ವರೂಪತಃ ನಾಶ ವಿಲ್ಲದಿರುವ, ದೇಹಿನಂ=ಜೀವರ ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ನಿಬಂಧಂತಿ = ಕಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಅಂದರೆ, ಸತ್ವಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಶ್ರೀ ದೇವಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸತಕ್ಕವಳು. ರಜೋಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಭೂದೇವಿಯು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಬಂಧಿಸತಕ್ಕವಳು, ತಮೋಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ದುರ್ಗಾ ದೇವಿಯು ದೈತ್ಯರನ್ನು ಬಂಧಿಸತಕ್ಕವಳು, ಇಂತಹ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯರೂಪೇಣ = ಇದುಮೊದಲಾದ ‘ಭೂಮಿರಾಪೋಃಸಲೋವಾಯುಃ ಖಂ ಮನೋ ಬುದ್ಧಿರೇನ ಚ’ (ಗೀ. ಅಧ್ಯಾ. ೭ ಶ್ಲೋ. ೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿವಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ತ್ರಿಗುಣತ್ವಾದಿರೂಪದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಹವಿರುವುದರಿಂದ. ಯತ್ರ=ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯಃ ಅರ್ಥಃ=ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು, ನೇಷ್ಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಪಿ ತು=ಮತ್ತೆ, ತೇಜೋಬನ್ನಾತ್ಮಕಂ=ತೇಜಸ್ಸು ಜಲ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ, ಉಪಾದಾನಂ=ಶರೀರ ಮೂಲೋಪಾದಾನವಾದ, ಅನಾದ್ಯೇನ=ಅನಾದಿಭೂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೇ, ಇಷ್ಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ಹಾಗಾದರೆ) ಪ್ರಧಾನಮಿತಿ=ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಪ್ರಧಾನವೆಂದು, ಚೋದಿತೇ = ಹೇಳಿದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಈ ಅಪರಾಧಃ=ಯಾವ ದೋಷವಿದೆ?

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ‘ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್ಮರುಷಃ ಪರಃ’ ಎಂದು ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವಾದುದು ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲವಾದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರೆ—

ಆತ್ಮಾನಂ ರಥಿನಂ ವಿದ್ಧಿ ಶರೀರಂ ರಥವೇನ ಚ” (ಕಾರ. ಉ. ಪು. ೫೭) ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದದಿಂದ ಶರೀರವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (2) ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಶರೀರವು ವ್ಯಕ್ತವಾದುದು ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾದ ಪೃಥಿ ವ್ಯವತೇಜೋರೂಪವಾದ ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವು ಅವ್ಯಕ್ತವು. ಅನಾದಿಯಾದ ಆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವು ಅವ್ಯಕ್ತ ವಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. (3) ಕಾರಣವಾದ ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವು ಅವ್ಯಕ್ತವಾದರೆ ಕಾರ್ಯ ವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಕ್ತತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ—‘ಗೋಭಿಃ ಶ್ರೀಣೀತ ಮತ್ಸರಂ’ ಎನ್ನುವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗೋವಿನ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಕ್ಷೀರಗಳಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಮಿಶ್ರೀಕರಿಸತಕ್ಕುದು ಎಂದು ಗೋ ಕಾರ್ಯವಾದ ಕ್ಷೀರದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ಗೋ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪೃಥಿವಿ-ಅಪ್-ತೇಜಸ್ಸು ಎನ್ನುವ ಅವ್ಯಕ್ತದ ಕಾರ್ಯವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ‘ಅಂತೂ ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶರೀರವೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡು ತದೆ ಎಂದರೆ— ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹೇಗೆ ಕೇಳುವೆವು, ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದದಿಂದ

ಶರೀರವೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವು ಅಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವು, ಶರೀರಕ್ಕೆ ಮೂಲೋಪಾದಾನವಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೋಜೋವಾಯುರೂಪವಾದ, ಅನಾದಿಯಾದ ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವು ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದೋ, (೨) ಅಥವಾ ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವೇ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು. ಶರೀರಶಬ್ದವು ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮದಲ್ಲಿ ಔಪಚಾರಿಕವು. ಶರೀರವು ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದೋ, ಈ ಎರಡು ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಯತ್ರಾರ್ಥೋ ನಾನ್ಯದಿವ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿದರು.

(4) (೧) ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ, ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು ಶರೀರವೇ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಥಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯವಾದುದು ಶರೀರ ಕಾರಣವಾದ ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವು ಪ್ರಕೃತ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. (೨) ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವೇ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದಹಾಗಾಯಿತು. ಅಂದರೆ- ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರ್ವಧಾ ನೀನು (ಮಾಯಾವಾದಿಯು) ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವು ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮಕಾರ್ಯವಾದ ಶರೀರವನ್ನಾಗಲೀ, ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸಾಂಖ್ಯನು ಪ್ರಧಾನವಾಚಕವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅವ್ಯಕ್ತವು ಕಾರಣವೆಂದಭಿಪ್ರೇತವಾದರೆ ಆಗ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳೂ (ಮಾಯಾವಾದಿ, ಸಾಂಖ್ಯ ಇವರಿರ್ವರ ಪಕ್ಷಗಳೂ) ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನೆನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಇರಲು ಶರೀರವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೇ. ಅವ್ಯಕ್ತವು ಕಾರಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನೆನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿ, ಒಂದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಅಸಂಗತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. (5) ಅಥವಾ ಅನಾದಿಯಾದ, ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ, ಜಡಭೂತವಾದ ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮವನ್ನು ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಚನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಯಿತು. ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಅದೇ ಲಕ್ಷಣವು. ಅಂದರೆ, ಅನಾದಿತ್ಯ ಉಪಾದಾನತ್ವ-ಜಡತ್ವ-ಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವರೂಪಗಳಾದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಾಂಖ್ಯನು ಪ್ರಧಾನವು ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ನೀನಾದರೂ (ಮಾಯಾವಾದಿಯಾದರೂ) ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೋಜಸ್ಸುಗಳೇ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವುಗಳು ಎನ್ನುತ್ತಿ ಎಂದು ನಾಮದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಾದವು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವಿಲ್ಲ. (6) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಅನಾದ್ಯೇವ ಪರಾಧಃ ಕಃ ಪ್ರಧಾನಮಿತಿ ಚೋದಿತೇ' ಎನ್ನುವ ನಿಮ್ಮ ದೂಷಣವನ್ನೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು 'ತದಧೀನತ್ವಾದರ್ಥವತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೋಜೋರೂಪವಾದ ಸ್ವತಂತ್ರಕಾರಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅನಾದ್ಯೇವ' ಎಂದು ನೀವು ಹೇಳಿದ ದೂಷಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲ. ಆ ಪ್ರಧಾನವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧೀನವೆಂದು ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆವು, ಸಾಂಖ್ಯನಾದರೂ ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಧಾನವೇ ಕಾರಣವು ಎನ್ನುವ ವಾದಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನು ಎನ್ನುವ ವಾದದಿಂದ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇದನ್ನು ದೂಷಿಸಬೇಕು.

(7) ಹಾಗಾದರೆ, ಕಾರಣವೆಂದಂಗೀಕೃತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಾಧೀನಗಳಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೋಜಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಏತಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾಧೀನವಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೋಜೋರೂಪವಾದ ಕಾರಣವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೋಜೋರೂಪವಾದ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕಾದರೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವು ಅವಶ್ಯಕವೇ, ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಸಾಂಖ್ಯನನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ — ನಾವು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು) ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಂಖ್ಯನನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ಏನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು? ಪ್ರಧಾನವಿವೆ ಎನ್ನುವುದು ನಿಶ್ಚಿತವೇ. ಪ್ರಧಾನದ ಧರ್ಮಗಳಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿನಾದವು. ಹೀಗಾದರೆ ಸಾಂಖ್ಯನು ಪ್ರಧಾನವು ಸ್ವತಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಮಾಯಾವಾದಿಯು ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಬೇಕು. ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನವರತ್ನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ‘ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದಿಗಳು ತೋರುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಮತ್ತೆ ‘ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ’ ಎಂದು ಅವ್ಯಕ್ತಕ್ಕೆ ಪುರುಷಾಧೀನತ್ವವೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ನಿರ್ದಲವಾದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಧಾನವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಏನು ದೋಷವಿದೆ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು? ಮತ್ತೆ ಸ್ವತಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಮಾತ್ರ ದೋಷವಿದೆ. ಹಾಗೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ || ೪೬ || ೪೭ || ೪೮ ||

(1) ‘ಚಮನವದವಿಶೇಷಾತ್’ ಇದುಮೊದಲಾದ ಅಧಿಕರಣಗಳೂ ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- ‘ಅಜಾಮೇಕಾಂ ಲೋಹಿತಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಾಂ ಬಹ್ವೀಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಜಮಾನಾಂ ಸರೂಪಾಃ | ಅಜೋ ಹ್ಯೇಕೋ ಜುಷಮಾಣೋಽನುಶೇತೇ ಜಹಾತೇನಾಂಭುಕ್ತಭೋಗಾಮಜೋಽನ್ಯಃ’ (ಪ್ರೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತು ಅಧ್ಯಾ. ೪) ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವು ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ ‘ಅರ್ವಾಗ್ನಿಲಕ್ಷಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ನಃ’ ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಈ ಚಮನಕ್ಕೆ ಇದು ನಾಮಧೇಯವು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಧರ್ಮವಿಶೇಷನಿರ್ಧಾರಕವಾದ ವಿಶೇಷವು ಶ್ರುತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ನತ್ವಾದಿಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೂ ಯೋಜಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯಗಳಾಗುವವು. ಅದೇವ್ರಕಾರ ‘ಅಜಾಮೇಕಾಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ಧಾರಕವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದು ಅಯುಕ್ತವು. ‘ಗೌರನಾಡ್ಯಂತವತೀ ಸಾ ಜನಿತ್ರೀ ಭೂತಭಾವಿನೀ | ಸಿತಾ ಸಿತಾ ಚ ರಕ್ತಾ ಚ ಸರ್ವಕಾಮದುಘಾ ನಿಭೋಃ’ ಇದುಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ‘ಅಜಾಮೇಕಾಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅಜಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ನಿರ್ಣಯವು ಆಗಬಹುದು. ಮತ್ತೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಜಾ ಶಬ್ದವು ರೂಢಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೆಣ್ಣು ಆಡನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿದ್ಯಾಪ್ರಕರಣವಾಗಿದೆ. ಅಜಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ವರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಹಿತಾದಿರೂಪಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಜುಷಮಾಣವದದಿಂದಲೂ, ಭುಕ್ತಭೋಗವದದಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಭೋಗ್ಯತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಜೀವನೂ ಅಜಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲ. ಭೋಕ್ತನೆಂದು ಜುಷಮಾಣಃ ಎನ್ನುವ ವದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಜೀವನನ್ನು ಹೇಳಿಯದೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದೊಂದೂ ಅಚೇತನವು ಅಜಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೆನ್ನುವುದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು. ಸತ್ಯ-ರಜ-ತಮೋಗುಣರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಹಿತ-

ಶುಕ್ಲ-ಕೃಷ್ಣ ರೂಪಗಳೂ ಕೂಡಬಹುದು. ರಜೋಗುಣಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಲೋಹಿತಾದಿ ರೂಪಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವುದು ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಜೀವನೂ ಪ್ರಕೃತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತಿಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆನ್ನುವುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲವಾದರೆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಸಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

(೨) ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ, ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಿಷಯತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಸೂತ್ರಕಾರರೇ 'ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ, ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಜಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾ=ತೇಜಸ್ಸು ಜಲ ಪೃಥಿವೀರೂಪವಾದುದು. 'ಯದಗ್ನೇ ರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ತೇಜಸಸ್ತದ್ರೂಪಂ ಯಚ್ಚಕ್ಷಂ ತದಪಾಂ ಯತ್ಪೃಷ್ಠಂ ತದನ್ಮಸ್ಯ' ಎಂದು ತೇಜಸ್ಸು-ಜಲ-ಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಲೋಹಿತಾದಿ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಕೆಲವು ಶಾಖೆಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೇಜೋ ರೂಪವಾದುದೇ ಎಂದೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಜರಾಯುಜ-ಅಂಡಜ-ಸ್ತೇದಜ-ಉದ್ಭಿಜ್ಜ ರೂಪಗಳಾದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದಕತ್ವವೂ ಜಡವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ಅಜಾಮೇಕಾಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ ಶ್ರುತಿರೇತಾಂ ಯದಾ ತದಾ |

ಕೋ ದೋಷಃ ಸರ್ವಥೈವಾಸ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಿ ಜಡಂ ಯದಿ || ೪೯ ||

ಅ || ಯದಿ=ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಪರಿಣಾಮಿ ಜಡಂ=ತೇಜಸ್ಸು ಜಲ ಪೃಥಿವೀರೂಪವಾದುದು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗಾದರೆ, ಅಜಾ ಮೇಕಾಮಿತಿ ಶ್ರುತಿಃ = 'ಅಜಾಮೇಕಾಂ ಲೋಹಿತಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಾಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು, ಏತಾಂ=ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು, ಪ್ರಾಹ ಇತಿ ಯದಾ=ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವಾದರೆ, ತದಾ=ಆವಾಗ, ಸರ್ವಥೈವ=ಅಪರಿಹಾರ್ಯವೇ ಆದ, ಕೋ ದೋಷಃ=ಯಾವದೋಷವು, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ, (ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ). ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳೂ ನಮ್ಮಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ.

ತಾ || ಸ್ವಾಯಸುಧಾ—(೧) ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಜಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಜಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕು. ತೇಜೋಬಿನ್ನರೂಪವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರೆ ಪ್ರಧಾನರೂಪವೆಂದೂ ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು? (೨) ಪ್ರಧಾನರೂಪವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಕಾರಣತ್ವರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರಬಹುದು ಎಂದರೆ ಅಜಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ತೇಜೋಬಿನ್ನಾತ್ಮಕತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಮವೇ ಆಗಿದೆ. (೩) ಹಾಗಾದರೆ ತೇಜೋಬಿನ್ನಗಳೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನಗಳು. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೇ ಬ್ರಹ್ಮಲಕ್ಷಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಲಕ್ಷಣವು ತೇಜೋಬಿನ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಧಾನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಪರಿಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ.

ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಕೃತಿಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತೆ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಕೃತಿಪರವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡೇ 'ಯೋ ಯೋನಿಮಧಿತಿಷ್ಠತ್ಕೇಕಃ' (ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತು ಅಧ್ಯಾ. ೫) ಯಾವ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಕಾರ್ಯೋಪಾದಾನವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಅಧೀನೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೋ, ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರಾಧೀನತ್ವವನ್ನೇ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. (4) ಮತ್ತು ತೇಜೋಬಿಜ್ಜಗಳಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಅಜಾಶಬ್ದವು ರೂಢವಲ್ಲ 'ತತ್ತೇಜೋಸೃಜತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ತೇಜಸ್ಸಿಗೂ 'ತದಪೋಸೃಜತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಜಲಗಳಿಗೂ, 'ತಾ ಆಪೋನ್ನಮಸೃಜಂತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆಚಾರಣಯೌಗಿಕವೂ ಅಲ್ಲ. ತೇಜೋಬಿಜ್ಜಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವವೂ ಕೂಡಲಾರದು, ಏಕವಚನವೂ ಕೂಡಲಾರದು. (5) ಹಾಗಾದರೆ 'ತಾಸಾಂ ತ್ರಿವ್ರತಂ ತಿವೃತಮೇಕೇಕಾಚುಕರೋತ್' ಎಂದು ಮೂರರನ್ನು ಮಿಶ್ರೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನವು ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದೆಂದರೆ ಮಿಶ್ರೀಕರಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ರತೈಕವಾಗಿ ತ್ರಿವೃತ್ತರಣವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ತೃತ ಸಮುದಾಯಗಳೂ ಮೂರು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಏಕವಚನವು ಅಯುಕ್ತವೇ. (6) ಹಾಗಾದರೆ ತೇಜೋಬಿಜ್ಜಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಭೂತವಾದ ಜಡವಾದ ಅನಾದಿ ದ್ರವ್ಯವು ಒಂದು ಇದೆ, ಅದರ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತೇಜೋಬಿಜ್ಜಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾ ಶಬ್ದವು ಔಪಚಾರಿಕವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಕೂಡಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಾದರೆ ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಧಾನವೇ ಅಜಾ ಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಲಿ, ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (7) ಹಾಗೆಯೇ ಒಡಂಬಡುತ್ತೇನೆಂದರೆ—ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಏನು ಅಪರಾಧಮಾಡಿರುವನು? ಎಂದರೆ, ತೇಜೋಬಿಜ್ಜಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವ-ಜಡತ್ವ-ಅನಾದಿ ದ್ರವ್ಯತ್ವರೂಪವಾದುದು ಯಾವುದು ಪ್ರಧಾನಲಕ್ಷಣವೋ ಆ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು ಪ್ರಕೃತಿಯೇ. ಉಪಾದಾನಭೂತವಾದುದು ಅನಾದಿದ್ರವ್ಯವು ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದು ನಾನು ಹೆಸರು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ನಾನುಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ 'ಅಜಾಮೇಕಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (8) ಹಾಗಾದರೆ 'ಕಲ್ಪನೋಪದೇಶಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಮಧುವಿದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನೇ ಮಧು ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ಹೇಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುವಿರೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಷಸ್ಸುಗಳು ಅಜಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—ಇದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಕಲ್ಪನೇಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವು.

(9) ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು 'ಜ್ಯೋತಿರಪಕ್ರಮಾ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು, ಸ್ವತಂತ್ರವಲ್ಲ, ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಚಮಸಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವು. ಇದರಿಂದಲೇ ಚರಿತಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. (10) ಮತ್ತು 'ತದಧೀನತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಧಾನವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧೀನವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ರಚನಾನುಪಪತ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವುದನ್ನಾರಂಭಿಸಿ 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧಾಚ್ಚ' ಎನ್ನುವತನಕ ಸಾಂಖ್ಯಮತನಿರಾಕರಣಪರವಾದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದದ್ದು || ೪೯ ||

ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಧಾನ, ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದಾಗ್ಯೂ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. 'ತತ್ತ್ವ ಸಮನ್ವಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತು ಶಬ್ದವು

ಓಡಲಾರದು ಎಂದರೆ — ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಜಃಪರತ್ವವಿದ್ದರೂ ಆ ದೋಷವು ಓರಟುಹೋಗಲಾರದು. ಪರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ದೋಷವಿರಲಿ. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ —

ಮೂ || ಅಸ್ಮಾಕಂ ಪರಮುಖ್ಯಾರ್ಥೋ ಭಗವಾನೇಕ ಏವ ತು |

ಮುಖ್ಯಮಾತ್ರತಯಾ ರೂಢಂ ಸರ್ವಮುಖ್ಯಪಗಮ್ಯತೇ ||

ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಗೌಣಾ(ಣ್ಯಾ)ದ್ಯಂ ತದಯೋಗತಃ || ೫೦ ||

ಅ || ಅಸ್ಮಾಕಂ ತು = ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, (ತತ್ಪ್ರಸಮನ್ವಯಾತ್ ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವು.) ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ಶಬ್ದಾನಾಂ = ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಭಗವಾನೇಕ ಏವ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ, ಪರಮುಖ್ಯಾರ್ಥಃ = ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥನು. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ) ರೂಢಂ ಸರ್ವಂ = ಯಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಅರ್ಥವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯಾದೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ, ಮುಖ್ಯಮಾತ್ರತಯಾ = ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಮಾತ್ರವೆಂದು, ಉಖ್ಯಪಗಮ್ಯತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತದಯೋಗತಃ = ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡದೆ ಇದ್ದರೆ, ಗೌಣಾ (ಣ್ಯಾ)ದ್ಯಂ = ಗೌಣಾದಿ ವೃತ್ತಿಲಭ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೂ (ಅಂಗೀಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಅಂತೂ ಅಜಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತಿಸಾದಕಗಳು. ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಸಾದಕಗಳು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ಅನುವಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ || ೫೦ ||

ಹಾಗಾದರೆ ತತ್ಪ್ರಸಮನ್ವಯಾತ್ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅವಧಾರಣವು ಪರಮ ಮುಖ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಏತಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು. ಇತರ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಏಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬಾರದು. ಕರ್ಮದೇವತಾದಿ ವಸ್ತುವಂತರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರಬಾರದು, ಪ್ರಧಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪಬರಬಾರದು ಇತ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಅನುವಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಕೇತ ಮಾತ್ರದಿಂದಾಗಲೀ ಅದು ಕೂಡಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ಗ್ರಂಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅರ್ಥದ್ವಯಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಹರಿರುಕ್ತವಾನ್ || ೫೧ ||

ಕಾರ್ಯಾಣಾಂ ಕಾರಣಂ ಪೂರ್ವಂ ವಚಸಾಂ ವಾಚ್ಯಮುತ್ತಮಂ |

ಯೋಗಾನಾಂ ಪರಮಾಂ (ಮಾ) ಸಿದ್ಧಿಂ ಪರಮಂ ತೇ ಪದಂ ವಿದುಃ ||

|| ೫೨ || (ಜಿತಂತೇಸ್ತೋತ್ರ ಅಧ್ಯಾಯ. ೪. ಶ್ಲೋಕ ೭)

ಅ || ಅರ್ಥದ್ವಯಂ = ಪರಮ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಗಳೆನ್ನುವ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು, ಅಭಿಪ್ರೇತ್ಯ = ಅಭಿಪ್ರಾಯವಟ್ಟು, ಹರಿಃ = ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರು, ಪ್ರವೃತ್ತೇ = ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ, ಉಕ್ತವಾನ್ = ಹೇಳಿದರು. ವಚಸಾಂ = ವೈದಿಕ ವಚನಗಳಿಗೆ, ಉತ್ತಮಂ ವಾಚ್ಯಂ = ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯನು, (ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದವುಗಳು ಅಮುಖ್ಯ ವಾಚ್ಯಗಳು, ಏಕೆಂದರೆ) ಯೋಗಾನಾಂ = ಯೋಗವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಪರಮಾಂ ಸಿದ್ಧಿಂ = ಮುಖ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು, (ಮುಖ್ಯವಿಷಯನು) (ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಅಮುಖ್ಯವಿಷಯರು) ಕಾರ್ಯಾಣಾಂ =

ಮಹದಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ, ಪೂರ್ವಂ ಕಾರಣಂ = ಮುಖ್ಯಕಾರಣನು, (ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಅಮುಖ್ಯ ಕಾರಣಗಳು) ಇಂತಹ, ತೇ = ನಿನ್ನ, ವದಂ = ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ತೇ = ಆ ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ವರಮಂ = ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವನ್ನಾಗಿ, ವಿದುಃ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಯದ್ಯಪಿ ರೂಢಿಯು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೇ ಬಲಿಸ್ತವಾದುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಗವೇ ಬಲಿಸ್ತವು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಂಠತಃ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಇದ್ದರೂ 'ಉತ್ತಮಂ ವಾಚ್ಯಂ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ || ೫೧ || ೫೨ ||

ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಇತಿ ಬುದ್ಧೌ ಸಮಾರೋಹಾದುಭಯೋರ್ಯೋಗರೂಢಯೋಃ |

ತ್ಯಾಗೇ ಚ ಕಾರಣಾಭಾವಾದುಭಯಾರ್ಥತ್ವಮಿಷ್ಯತೇ || ೫೩ ||

ಅ || ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಯೋಗರೂಢಯೋಃ = ಯೋಗವೃತ್ತಿವಿಷಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು, ರೂಢವಾದ ಅಂದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪೃಕೃತ್ಯಾದಿಗಳೂ, ಉಭಯೋಃ = ಈ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ, ಬುದ್ಧೌ = ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ, ಸಮಾರೋಹಾತ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆರೋಹವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ತ್ಯಾಗೇ ಚ = ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ವರಿತ್ಯಾಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಕಾರಣಾಭಾವಾತ್ = ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಉಭಯಾರ್ಥತ್ವಂ = ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ ಎನ್ನುವುದು, ಇಷ್ಯತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಪದ ವದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯ ವಾಚಕಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಮತ್ತು ಉಪಕ್ರಮಾವಿ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನಿಗೆ, ಅಜಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದಹಾಗೆ ಪ್ರಧಾನದ ಜ್ಞಾನವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಸ್ವತವನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾದರೂ ಬಾಧಕಾಧೀನವು ಎಂದು ಪ್ರಧನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ) 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ವತವನಾಗಮಸ್ಯ ಹಿ' (ಪು. ೧೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಉಪಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವು ಇಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನಾದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರತೀತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು || ೫೩ ||

ಇದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ವಿಪರೀತಪ್ರಮಾಭಾವೇ ಪೂರ್ವಾರೋಹಸ್ತು ಕಾರಣಂ |

ಸಾ ಭವೇದ್ಯತ್ರ ಸ ವ್ಯರ್ಥಃ ಪೂರ್ವಾರೋಹೋ ಭ್ರಮೋ ಯಥಾ ||

ಅತೋ ಜಗದುಪಾದಾನಂ ಪ್ರಧಾನಂ ವಕ್ತಿ ಸಾ ಶ್ರುತಿಃ || ೫೪ ||

ಅ || ವಿಪರೀತ ಪ್ರಮಾಭಾವೇ = ವಿಪರೀತವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ (ಪಾತ್ರದಿಂದ ನೀರನ್ನು ತಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ), ಪೂರ್ವಾರೋಹಸ್ತು = ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆರೂಢವಾದ ಅರ್ಥವು ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ, ಕಾರಣಂ = ಕಾರಣವು. ಅಥವಾ ವ್ಯವಹಾರಕಾರಣವು. ಸಾ = ಆ ವಿಪರೀತಪ್ರಮೆಯು, ಯತ್ರ =

ಎಲ್ಲಿ, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದೋ, ಸಃ = ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಾಗ್ಯೂ, ಪೂರ್ವಾ ರೋಹಃ = ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆರೂಢವಾದುದು, ಭ್ರಮೋ ಯಥಾ = ವ್ರಸಿದ್ಧ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳ ವಿಪರ್ಯಯದಂತೆ, ವ್ಯರ್ಥಃ = ವ್ಯರ್ಥವು. (ಸ್ವೀಕಾರಕಾರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ). ಅತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಸಾ ಶ್ರುತಿಃ = 'ಅಜಾಮೇಕಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, ಜಗದುಪಾದಾನಂ = ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾದ, ಪ್ರಧಾನಂ = ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು, ವಕ್ತಿ = ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ. ಚ. ವಿ — ಸ. ರ. ವಿ. ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಮಹಾಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕವುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ರೂಢಿಯಿಂದ ಪ್ರಧಾನವೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಜಾಮೇಕಾಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಯುಕ್ತವು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಅಜಾದಿಪದಾನಿ ದ್ವೈರ್ಥಾನಿ ಬಾಧಕವಿಧುರಾಯಾಂ ಬುದ್ಧಿ ತಥಾ ರೂಢತ್ವಾತ್ ಯತ್ ಯದ್ಬಾಧಕವಿಧುರಾಯಾಂ ಬುದ್ಧಿ ದ್ವೈರ್ಥತಯಾ ಪ್ರತೀಯತೇ ತತ್ತಥಾ ದ್ವೈರ್ಥಮೇವ ಯಥಾಸ್ತಂಭಕುಂಭೌ' ಸಮೂಹಾಲಂಬನಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಕುಂಭಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರೋಮಿ ಎಂದು ಅನುವ್ಯವಸಾಯರೂಪವಾದ ನಿರ್ಬಾಧಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ತಂಭ ಕುಂಭರೂಪಗಳಾದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಜಾದಿಪದಗಳೂ ನಿರ್ಬಾಧಬುದ್ಧಿವಿಷಯಕಗಳಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ನಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಮೂಲಕವಾದ ಅನುಮಾನವು. (2) ಹೀಗೆಯೇ, 'ಯತ್ ದ್ವೈರ್ಥಂ ನ ಭವತಿ ತತ್ ದ್ವೈರ್ಥತಯಾ ನಿರ್ಬಾಧಬುದ್ಧಿವಿಷಯೋ ನ ಯಥಾ ಭ್ರಮಃ' 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎನ್ನುವ ಭ್ರಮವು ಶುಕ್ತಿಮಾತ್ರವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ, 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂದು ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ನಾನು ಎನ್ನುವ ಅನುವ್ಯವಸಾಯರೂಪವಾದ ನಿರ್ಬಾಧಬುದ್ಧಿಯು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವೈರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ಬಾಧಬುದ್ಧಿವಿಷಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿ, ವೈತರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದು. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಜಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿಯದೆ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಬಾಧಕದಿಂದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆರೂಢವಾದುದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು, ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣತ್ವಮಾತ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಲಕ್ಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಜಗದುಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅಜಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಕಾರಣತ್ವವು ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಯುಕ್ತವು. ಅಂದರೆ, ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಧಾನಪರವೆನ್ನುವುದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ || ೫೪ || ೧ || ೪ || ೧ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ನ ಸಂಖ್ಯೋಪಸಂಗ್ರಹಾದಸಿ' ಎನ್ನುವ ಅಧಿಕರಣವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಯುಸ್ಮಿನ್ ಪಂಚ ಪಂಚ ಜನಾ ಆಕಾಶಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ತಮೇವ ಮನ್ಯಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ಯತೋಮೃತಂ' || (ಬೃ. ಉ. ೬. ೪. ೧೭) ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪಂಚ ಪಂಚ' ಎಂದು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಂಚ ಶಬ್ದವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಂಚ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಮತ್ತೊಂದು ಪಂಚಸಂಖ್ಯೆಯು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಐದು ಐದಲಿ (೨೫) ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ೨೫ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ

“ಮೂಽಪ್ರಕೃತಿರವಿಕೃತಿರ್ಮಹದಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಯಃ ಸಪ್ತ | ಪೋಡಶ
ಕಸ್ತು ವಿಕಾರೋ ನ ಪ್ರಕೃತೀನ ವಿಕೃತಿಃ ಪುರುಷಃ” || ಎನ್ನುವ ಸಾಂಖ್ಯಸ್ಮೃತಿಪ್ರಸಿದ್ಧ
ಗಳಾದ ೨೫ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವು
ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ — ‘ಪಂಚ ಪಂಚ’ ಎಂದು ೨೫ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರ
ಹಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಆಶೆಯು ಮಾಡ
ಕೂಡದು. ಐದೈದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಹಕವಾದ ನಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ. ಅಂದರೆ—
ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ತತ್ವಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ‘ಪಂಚಜನಾಃ ಪಂಚ’
ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಕಾದಿವರ್ಗಗಳ ಐದರಂತೆ ಪಂಚಜನರ ವರ್ಗ ಪಂಚಕವೂ ತೋರುವುದು.
ಆ ಐದು ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾದಿವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಠ್ಯತ್ವ-ತಾಲವ್ಯತ್ವ-ಮೂರ್ಧನ್ಯತ್ವ-ದಂತ್ಯತ್ವ-
ಓಷ್ಠ್ಯತ್ವಗಳು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಐದೈದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಹಕಗಳಾದ ಐದು ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮಗಳು
ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ೨೫ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಐದು ಐದು ಎಂದು ಪಂಚತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಗ್ರಹಣಮಾಡ
ಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಒಂದುಕಡೆ ನಿಯಾಮಕಧರ್ಮವಿಲ್ಲದೆ ನಾನಾಭೂತಗಳಲ್ಲಿ
ದ್ವಿತ್ವಾದಿಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಪ್ರವಿಷ್ಟಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ‘ವಿಧಿಪ್ರಾಣನಾಥ’ ಇತ್ಯಾದಿ
ತಾರತಮ್ಯಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಏತೌ ದ್ವೌ’ ‘ಇಮೇ ತ್ರಯಃ’ ಎಂದೂ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ
ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಾಮ್ಯಾದಿ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪಂಚತ್ವಾದಿಸಂಖ್ಯೆಯೂ
ಐದೈದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಹಕಗಳಾದ ಧರ್ಮವಿಶೇಷಗಳಿಲ್ಲದೆ ನಿವಿಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) (2) ಮತ್ತು
ಸಾಂಖ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ (೨೫) ಇಪ್ಪತ್ತೈದೇ ತತ್ವಗಳು ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಯಸ್ಮಿನ್’
ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆತ್ಮನೂ ‘ಆಕಾಶಶ್ಚ’ ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಕಾಶವೂ ಹೆಚ್ಚು ತೋರು
ತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನಿಗೂ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಇಪ್ಪತ್ತೈದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವಿದ್ದರೆ ‘ಯಸ್ಮಿನ್’ ಎಂದು
ಆತ್ಮನನ್ನು ಅಧಿಕರಣವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದೂ ಆಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು.
ಆದುದರಿಂದ ಸಾಂಖ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಿಗೆ
ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(3) ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. (೧) ೨೫ ತತ್ವಗಳು ಇವೆ ಎನ್ನುವ
ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಸರ್ವಥಾ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವೋ (೨) ಅಥವಾ ಈ ವಾಕ್ಯವು ೨೫
ತತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೋ, ಎರಡು ವಕ್ಷಗಳೂ ಅನುಪಪನ್ನಗಳೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಯತ್ತತ್ತಿಗುಣಮವ್ಯಕ್ತಂ ನಿತ್ಯಂ ಸದಸದಾತ್ಮಕಂ || ೫೫ ||
ಪ್ರಧಾನಂ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಪ್ರಾಹುರವಿಶೇಷಂ ವಿಶೇಷವತ್ |
ಪಂಚಭಿಃಪಂಚಭಿರ್ಭ್ರಹ್ಮ ಚತುರ್ಭಿರ್ದಶಭಿಸ್ತಥಾ || ೫೬ ||
ಏತಚ್ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಕಂ ಗಣಂ ಪ್ರಾಧಾನಿಕಂ ವಿದುಃ |
(ಭಾ. ಸ್ಕಂ. ೩. ಅಧ್ಯಾ. ೩೭. ಶ್ಲೋಕಂ. ೧೨.)
ಇತಿ ಭಾಗವತೇ ಪ್ರಾಹ ವಿದ್ಯಾಧೀಶಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ || ೫೭ ||

ಅ || ಯತ್=ಯಾವುದು, ತ್ರಿಗುಣಂ=ಸತ್ವ-ರಜ-ಸ್ತಮೋಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ಅವ್ಯಕ್ತಂ=
ವ್ಯಕ್ತವಲ್ಲದಿರುವುದು, ನಿತ್ಯಂ=ನಿತ್ಯವಾದುದು, ಸದಸದಾತ್ಮಕಂ=ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದುದು,
ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಾತ್ಮಕವಾದುದು, ಅವಿಶೇಷಂ=ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಅಂದರೆ ತಾನು

ಮತೊಂದರ ವಿಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷವತ್=ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದು, ತತ್=ಅಂತಹದನ್ನು, ಅವಿಶೇಷಂ=ಅವಿಶೇಷತ್ವದಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಧಾನಂ=ಪ್ರಧಾನವನ್ನಾಗಿಯೂ, ವಿಶೇಷವತ್=ವಿಶೇಷವತ್ವದಿಂದ, ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತಿಂ=ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಾಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ವಿಶೇಷವತ್=ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಪಂಚಭಿಃ=ಪೃಥಿವೀ-ಅಪ್-ತೇಜಸ್ಸು-ವಾಯು-ಆಕಾಶ ಎನ್ನುವ ಐದು ಮಹಾಭೂತಗಳಿಂದ, ಪಂಚಭಿಃ=ಐದು ತನ್ಮಾತ್ರಗಳಿಂದ (ರೂಪ-ರಸ-ಗಂಧ-ಸ್ಪರ್ಶ-ಶಬ್ದಗಳಿಂದ) ಚತುರ್ಭಿಃ=ಮಹತ್ತತ್ವ-ಅಹಂಕಾರತತ್ವ ಮನಸ್ತತ್ವ-ಬುದ್ಧಿತತ್ವ ಈ ನಾಲ್ಕರಿಂದ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ದಶಭಿಃ=ವಿಕಾರಭೂತಗಳಾದ ೨೦ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ, (ಬುದ್ಧೀಂದ್ರಿಯಗಳು ಚಕ್ಷುಸ್ಸು-ಶ್ರೋತ್ರ-ಘ್ರಾಣ-ರಸನ-ತ್ವಕ್ ಹೀಗೆ ೫ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು ವಾಕ್-ಪಾಣಿ-ಪಾದ-ಪಾಯು-ಉಪಸ್ಥ ಹೀಗೆ ೫ಕೂಡಿ ೧೦ ಇವುಗಳಿಂದ)ಬ್ರಹ್ಮ=ಪೂರಿತವಾದ, ಎತತ್=ಈ, ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಕಂ ಗಣಂ=ಈ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ತತ್ವಸಮೂಹವನ್ನು, ಪ್ರಾಧಾನಿಕಂ=ಪ್ರಧಾನಕಾರ್ಯವನ್ನಾಗಿ, ವಿಮುಃ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಶಃ=ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾದ, ಪ್ರಭುಃ=ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನೇ, ಭಾಗವತೇ=ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಹ=ಹೇಳಿದರು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸೂತ್ರಕಾರರು ಗ್ರಂಥಾಂತರದಲ್ಲಿ (೨೫) ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ೨೫ ತತ್ವಗಳು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವು ಎನ್ನುವ ಗನೇ ಕಲ್ಪವು ಅಯುಕ್ತವು. ಹಾಗಾದರೆ ಇದು ಕಪಿಲದೇವಹೂತಿಯರ ಸಂವಾದಾನು ವಾದವು; ಆದಕಾರಣ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಈ ವಚನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವು. ಎಂದರೆ-೧ ಪ್ರಮಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವೋ, ೨ ಕಲ್ಪಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವೋ, ಗನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೇ ೨೫ ತತ್ವಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ೨ನೇದ್ದೂ (ಕಲ್ಪಿತಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ವೆಂದೂ) ವ್ಯರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಕೂಡಲಾರದು. ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದವೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಕೂಡದು. ಅಲ್ಲಿ ದೂಷಣವೇ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ದೂಷಿಸುತ್ತೇನೆಂದರೆ— ಗ್ರಂಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದವು, ಗ್ರಂಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ದೂಷಣವು ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. (2) ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪವು ಅಂದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯವು ೨೫ ತತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವೇ ಇಲ್ಲವು. (3) ನಾನಾಭಾವಾತ್ ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೂ ಸಂಗ್ರಾಹಕಧರ್ಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಂಚಭಿಃ ಪಂಚಭಿಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಭಾಗವತೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಭೂತತ್ವ, ತನ್ಮಾತ್ರತ್ವ, ಇಂದ್ರಿಯತ್ವಾದಿಗಳು, ಸಂಗ್ರಾಹಕ ಧರ್ಮಗಳು ಇವೆ ಎಂದರೆ—ಹಾಗಾದರೆ ಹಾಗೆಯೇ ಭೂತತ್ವ, ತನ್ಮಾತ್ರತ್ವ, ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯತ್ವ, ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯತ್ವ ಹೇಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವಗಳೆನ್ನುವ ಸಂಗ್ರಾಹಕ ಧರ್ಮಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದು ಸಮಾನವೇ. ಅಂದರೆ—'ಪಂಚ ಪಂಚ ಜನಾಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತತ್ವವೂ, ಶಬ್ದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ಮಾತ್ರತ್ವವೂ, ಘ್ರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯತ್ವವೂ ವಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯತ್ವವೂ, ಮಹದಹಂಕಾರ ಮನಃಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ೨೦ರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾನಾಭಾವಾತ್ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವು. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ, ಸಂಖ್ಯಾನಿವೇಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವು. 'ಪಂಚ ಸಪ್ತ ಚ ವರ್ಷಾಣಿ ನವವರ್ಷ ಶತಕೃತುಃ'=ದೇವೇಂದ್ರನು ೫. ೭. 'ಅಂತೂ ೧೨ ವರ್ಷ ಮಳೆ ಸುರಿಸಲಿಲ್ಲ. 'ವೃತಮೇತದನುಷ್ಠೇಯಂ ವರ್ಷಾಣಿ ನವ ಪಂಚ ಚ'=

೯. ೫. ಅಂತೂ ೧೪ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವ್ರತವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ೫. ೭. ಇವುಗಳಿಗೂ, ೯. ೫. ಇವುಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹಕಥಾರ್ಥವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅವಾಂತರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ನಿವೇಶನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದು. (5) ಅತಿರೇಕಾಚ್ಛ ಎಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೋ, ಅದೂ ಆಯುಕ್ತವು. ಪಾತಂಜಲರು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ತಥಾಚ ಜೀವನು ೨೫ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಾಗ್ಯೂ ಜೀವನಿಂದ ಇತರನಾದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಯಸ್ಮಿನ್ ಎನ್ನುವ ಅಧಿಕರಣತ್ವ ವಚನವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. 'ಆಕಾಶಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ' ಎನ್ನುವುದು ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ, ಪಂಚ ಪಂಚ ಜನಾಃ = ೨೫ ಜನರು ಯಾರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. (6) ಮತ್ತು ೧ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ೨೫ ತತ್ವಗಳು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಂಖ್ಯನು ತನ್ನ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರಿಂದ ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡದ್ದೋ, ೨ ಸಂಭಾವನಾವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡದ್ದೋ, ಎರಡೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪಂಚ ಪಂಚ ಜನಾಃ' ಎನ್ನುವುದು (೨೫) ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ; 'ಪಂಚ ಜನಾಃ' ಎನ್ನುವುದು ಸಮಾಸವಾದರೆ 'ಪಂಚ ಎನ್ನುವ ಗನೇ ಪಂಚ ಶಬ್ದವು 'ಪಂಚ ಜನಾಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಪಂಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷಣವಾದ ಗನೇ ಪಂಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನವಾದ ೨ನೇ ಪಂಚಶಬ್ದದಿಂದ (ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗುಣಭೂತವಾದ ಪಂಚ ಶಬ್ದದಿಂದ) ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು. ಗನೇ ಪಂಚಶಬ್ದವು ಜನ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಪಂಚಜನರು ಎಷ್ಟುಮಂದಿ ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣಭೂತವಾದ ಗನೇ ಪಂಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು. (7) ಪಂಚ ಜನಾಃ ಎನ್ನುವುದು ಸಮಾಸವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಗನೇ ಪಂಚಶಬ್ದಕ್ಕೆ ೨ನೇ ಪಂಚಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬಂಧವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಎರಡು ಪಂಚ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪಂಚತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಜನ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು ಜನರು ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ ಎಂದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಹುಟ್ಟಲು ಪಂಚ ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಂಚಜನರು ಪುನಃ ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಪಂಚ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು. ಪಂಚಜನರು ಎಷ್ಟುಮಂದಿ ಎಂದು ಕಥಂಚಿತ್ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಬಂದರೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪಂಚ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಐದು, ಮತ್ತೊಂದು ಐದು ಅಂತೂ ಹತ್ತು (೧೦) ಎಂದೇ ಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ. (8) ಹಾಗಾದರೆ ಪಂಚಜನಾಃ ಎನ್ನುವುದು ಸಮಾಹಾರದ್ವಿಗುಸಮಾಸವು. ಅದಕ್ಕೆ ಪಂಚ ಎನ್ನುವುದು ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ೨೫ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಪಂಚಜನಾಃ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅಂದರೆ 'ಆಕಾರಾಂತೋತ್ತರಪದೋ ದ್ವಿಗುಃ ಸಮಾಹಾರೇ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಿಷ್ಠಃ' ಎನ್ನುವ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಪಂಚಾನಾಂ ಫಲಾನಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪಂಚಫಲೀ' ಎಂದು ಆದ ಹಾಗೆಯೇ 'ಪಂಚಾನಾಂ ಜನಾನಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪಂಚ ಜನೀ' ಎಂದಾಗಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಅಂತೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಂಚಜನಃ ಎಂದಾಗಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಪಂಚ ಜನಾಃ ಎನ್ನುವ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಅನುಪಪನ್ನವೇ || ೫೫ || ೫೬ || ೫೭ || ೧ || ೪ || ೩ ||

‘ಕಾರಣತ್ವೇನ ಚಾಕಾಶಾದಿಷು’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ) ಅಧ್ಯಾಯಸಂಗತೇಃಪಾದಸಂಗತೇರಪ್ಯಭಾವತಃ | ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾ

ನುತ್ಥಿತೇಶ್ಚ ಸಿದ್ಧಾಂತಸ್ಯಾಪ್ಯಯೋಗತಃ=ಅಧ್ಯಾಯ ಸಂಗತಿಯೂ ಪಾದಸಂಗತಿಯೂ ಇಲ್ಲ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ, ಸಿದ್ಧಾಂತವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದಿ ಚಂದ್ರಿಕಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ದೂಷಣಗಳು ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ದೂಷಿಸಲಿಲ್ಲ.

|| ಅಧಿ. || || ೪ || ೫ ||

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣವು ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣನೋ ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣನೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು. 'ಸ ಈಕ್ಷ್ಣಂಚಕ್ರೇ, ಸ ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತ' ಎಂದು ಈಕ್ಷ್ಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೆಂದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆದ್ವೈತಿಗಳು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

(2) **ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾದೃಷ್ಟಾಂತಾನುಸರೋಧಾತ್**=ಬ್ರಹ್ಮನು ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣನೇ ಅಲ್ಲವು. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕೃತಿಃ=ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ೧ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ೨ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳ ಅನುಸರಣದಿಂದ; ಅಂದರೆ ೧ 'ಯೇನಾಶ್ರುತಂ ಶ್ರುತಂ ಭವತಿ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವ ವಿಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗದುಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವ ವಿದ್ದರೇನೇ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣದಿಂದ ಅಭೇದವು. ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭಿನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನವು ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ೨ ದೃಷ್ಟಾಂತವು 'ಯಥಾ ಸೌಮ್ಯೈಕೇನ ಮೃತ್ತಿಂಡೇನ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಉಪಾದಾನವಿಷಯಗಳು ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. 'ಯತೋ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಯತಃ ಎನ್ನುವ ಪಂಚಮಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. (3) 'ಅಭಿಧ್ಯೋ ಪದೇಶಾಚ್ಚ'='ಸೋಽಕಾನುಯತಃ| ಬಹು ಸ್ಯಾಂ' ಎಂದು ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬಹು ಪದಾರ್ಥರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣತ್ವವೂ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣತ್ವವೂ ತನಗೆ ಬಹುಭವನವನ್ನು ಹೇಳಿರು ವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (4) **ಸಾಕ್ಷಾಚ್ಛೋಭಯಾನ್ನಾನಾತ್**='ಸರ್ವಾಣಿ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯಾಕಾಶಾದೇವ ಸಮುತ್ಪದ್ಯಂತೇ ಆಕಾಶಂ ಪ್ರತ್ಯಸ್ತಂ ಯಂತಿ' ಎಂದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉತ್ಪತ್ತಿ-ಪ್ರಲಯಗಳೆರಡನ್ನು ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಯಾವುದು ಯಾರದ್ದೆಂಬುದು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಯಾರಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಉಪಾದಾನದಿಂದ ಬೇರೆಕಡೆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಲಯವೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. (5) 'ಆತ್ಮಕೃತೇಃ ಪರಿಣಾಮಾತ್'='ತದಾತ್ಮಾನಂಸ್ವಯ ಮಕುರುತ' ಎಂದು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕರ್ಮತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣನು. ಕರ್ತೃತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು. (6) 'ಯೋನಿಶ್ಚ ಹಿ ಗೀಯತೇ'='ಯದ್ಗೃತಯೋನಿಂ ಘರಿಸತ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಃ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನ

ಕಾರಣನೆಂದು ಪ್ರತಿಸಾಧಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನು ಎಂದರೆ— ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಚ ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದೇನ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾದಾನಮುಚ್ಯತೇ |

ಅವಿಕಾರಃ ಸದಾ ಶುದ್ಧೋ ನಿತ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಸದಾ ಹರಿಃ || ೫೮ ||

ಸದೈಕರೂಪವಿಜ್ಞಾನಬಲ ಆನಂದರೂಪಕಃ |

ನಿರ್ವಿಕಾರೋಽಕ್ಷರಃ ಶುದ್ಧೋ ನಿರಾತಂಕೋಽಜರೋಽಮರಃ || ೫೯ ||

ಅನಿಶ್ಚೋ ವಿಶ್ವಕರ್ತಾಽಜೋ ಯಃ ಪರಃ ಸೋಽಭಿಧೀಯತೇ ||

ನಿರ್ವಿಕಾರಮನೌಪಮ್ಯಂ ಸದೈಕರಸಮಕ್ಷಯಂ || ೬೦ ||

ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಪರಮಾತ್ಮೇತಿ ಯಂ ವಿದುರ್ವೈದಿಕಾ ಜನಾಃ |

ಇತಿ ಶ್ರುತಿಪುರಾಣೋಕ್ತ್ಯಾ ನ ವಿಕಾರೀ ಜನಾರ್ದನಃ || ೬೧ ||

ಅ || ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದೇನ = ಪ್ರಕೃತಿ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಉಪಾದಾನಂ = ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆಂದು, ನ ಚ ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹರಿಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಅವಿಕಾರಃ = ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣಾಮ ರಹಿತನು, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಶುದ್ಧಃ = ಜಡಾಮಿಶ್ರನು, ನಿತ್ಯಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶಗಳಿಲ್ಲ ದಿರುವವನು, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಮುಕ್ತಿದಶೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಆತ್ಮಾ = ಸ್ವಾಮಿಯು, ಸದೈಕ ರೂಪವಿಜ್ಞಾನಬಲಃ = ಯಾವಾಗಲೂ ನಿರ್ವಿಕಾರಗಳಾದ ವಿಜ್ಞಾನಬಲಗಳುಳ್ಳವನು, ಆನಂದ ರೂಪಕಃ = ಆನಂದಸ್ವರೂಪನು, ನಿರ್ವಿಕಾರಃ = ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಇಲ್ಲದವನು, ಅಕ್ಷರಃ = ಅವಿನಾಶಿಯು, ಶುದ್ಧಃ = ಜಡಾಮಿಶ್ರನು, ನಿರಾತಂಕಃ = ನಿರ್ಭಯನು, ಅಜರಃ = ಮುಪ್ಪು ಇಲ್ಲ ದವನು, ಅಮರಃ = ಮರಣವಿಲ್ಲದವನು, ಅನಿಶ್ಚಃ = ಪ್ರಪಂಚಭಿನ್ನನು, ಅಂದರೆ, ಪ್ರಪಂಚರೂಪ ದಿಂದ ಪರಿಣಾಮವಿಲ್ಲದವನು, ವಿಶ್ವಕರ್ತಾ = ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತನು, ಅಜಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು, ಯಃ = ಯಾವನೋ, ಸಃ = ಆತನು, ಪರಃ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೂ, ಅಭಿಧೀಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ನಿರ್ವಿಕಾರಂ = ನಿರ್ವಿಕಾರನು, ಅನೌಪಮ್ಯಂ = ಉಪಮಾವಿಷಯನಲ್ಲ, ಸದೈಕರಸಂ = ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವಗತಭೇದವರ್ಜಿತನು, ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನ = ಆನಂದಸ್ವರೂಪನು, ಅಕ್ಷಯಂ = ನಾಶರಹಿತನೂ ಆದ, ಯಂ = ಯಾರನ್ನು, ವೈದಿಕಾಃ ಜನಾಃ = ವೈದಿಕಜನರು, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ, ವಿದುಃ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ, ಶ್ರುತಿಪುರಾಣೋಕ್ತ್ಯಾ = ಶ್ರುತಿಪುರಾಣಗಳ ವಚನದಿಂದ, ಜನಾರ್ದನಃ = ಶ್ರೀಹರಿಯು, ನ ವಿಕಾರೀ = ವಿಕಾರವುಳ್ಳವನು ಅಲ್ಲವೆಂದು, (ಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — (1) ವಿಕಾರಿತ್ವವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನತ್ವವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಧರ್ಮಗಳಾದ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿರ್ವಿಕಾರ ತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲ. (2) ವಿಕಾರವು ಎರಡು ವಿಧವು. (೧) ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸಂಕೋಚಮಾಡಿ ಅನ್ಯಾಧೀನವಾದ ಅವಸ್ಥಾಂತರ ವಿಶೇಷವು, ಉದಾ- ಸುವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕುಂಡಲಾದ್ಯಾಕಾರವು. (೨) ಮತ್ತೊಂದು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯು ಹೋಗಿ ಅವಸ್ಥಾಂತರಭಾವವು. ಉದಾ— ಕ್ಷೀರಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಕಾರವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ

ವಿಕಾರವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಥಾ ಅನ್ಯಾಧೀನನಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣವಾದ (ಹೋಗದಿರುವ) ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯದ್ಯವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳವನು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆನ್ನುವುದು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪರಿಣಾಮಿಕಾರಣವು ಉಪಾದಾನವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ—ಘಟಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣು. ರುಚಿಕಾ (ಕಂಠ ಭೂಷಣಾ)ವಿಗಳಿಗೆ ಸುವರ್ಣಮೊದಲಾದುದು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಾದರೂ ರೂಪಾಂತರಾಪತ್ತಿರೂಪವಾದ, ವಿಕಾರರೂಪವಾದ ಪರಿಣಾಮವು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (2) ವಿಕಾರವು ೧ ಧರ್ಮಿಗೆ, ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ೧ ಮೃದಾದಿರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಿಗೆ ಘಟಾದ್ಯಾಪತ್ತಿಯು. ೨ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ, ಬದರಾದಿ ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾಮತ್ವ-ರಕ್ತತ್ವಾದಿಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಅವಿಕಾರಃ ಸದಾ ಶುದ್ಧಃ' ಎನ್ನುವುದು ಧರ್ಮವಿಕಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ಸದೈಕರೂಪ' ಎನ್ನುವುದು ಧರ್ಮವಿಕಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ || ೫೮ || ೫೯ || ೬೦ || ೬೧ ||

ನ. ಚ. ವಿ— ವಿಕಾರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಕಾರಿತ್ವವು ಯುಕ್ತವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಕಾರಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷಾಪ್ತಿರನಿವರ್ತ್ಯಾಽನೃಥಾಭವಃ |

ಕ್ಷೀರಾದಿವದ್ವಿಕಾರಃ ಸ್ಯಾನ್ನೈವ ಸ ಸ್ಯಾದ್ಧರೇಃ ಕ್ವಚಿತ್ || ೬೨ ||

ಅ || ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷಾಪ್ತಿಃ = ಪರಾಧೀನವಾದ ವಿಶೇಷಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದುದು, ವಿಶೇಷ ಪರಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದುದು, ಅನಿವರ್ತ್ಯಃ = ಅನಿವರ್ತ್ಯವಾದುದು, ಅನೃಥಾಭವಃ = ನಿವರ್ತ್ಯವಾದುದು. ಕ್ಷೀರಾದಿವತ್ = ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಂತೆಯೇ, ವಿಕಾರಃ = ವಿಕಾರವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು. ಸಃ = ಆ ವಿಕಾರವು, ಹರೇಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನೈವ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಿಕ್ಕೇನೇ ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ನ. ಚ. ವಿ— (1) ವಿಶೇಷಾಪ್ತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವು. ೧ ನೇದ್ದು ಪರಿಣಾಮ ವಿಲ್ಲದೇನೇ ವಿಶೇಷಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದುದು. ಉದಾ—ಚೇತನರಿಗೆ ದೇಹಾಭಿವಾಸಾದಿಗಳು. ಹಿರಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕುಂಡಲಾದಿಭಾವವು. ೨ ನೇದ್ದು ಅನಿವರ್ತ್ಯಾನೃಥಾಭವವೂ ಪರಿಣಾಮರೂಪ ಭಾವವಿಕಾರವು. ಉದಾ-ಕ್ಷೀರಕ್ಕೆ ದಧಿಭಾವವು. ಅನಿವರ್ತ್ಯಾನೃಥಾಭವಕ್ಕೆ ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷಾಪ್ತಿ ರೂಪತ್ವವಿದ್ದರೂ ಕುರುಪಾಂಡವನ್ಯಾಯದಿಂದ ಭೇದೋಕ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ವಿಕಾರವು ಎರಡು ವಿಧವು. ೧ ವಿಶೇಷಾಪ್ತಿಯು. ೨ ವಿಶೇಷ ಪರಿವೃತ್ತಿಯೆಂದು. ಅದರಲ್ಲಿ ೧ ವಿಶೇಷಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ ಧರ್ಮಿಗೆ ಪರಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ (ಇದ್ದಹಾಗೆಯೇ ಇದ್ದು) ಧರ್ಮಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪರಿವೃತ್ತಿಯು. ೨ ವಿಶೇಷಪರಿವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪಕ್ಕೇನೇ ಪರಿಣಾಮವು. ಈ ಎರಡುವಿಧವೂ ಪರಾಧೀನವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಪುನಃ ಪ್ರತಿವೊಂದೂ ಎರಡು ಎರಡು ವಿಧವು. ೧ ಅನಿವರ್ತ್ಯವು. ೨ ನಿವರ್ತ್ಯವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. (3) ಕ್ಷೀರಾದಿವತ್ ಎನ್ನುವುದು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಗೆ ದಧಿತ್ವಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ೧ ಅನಿವರ್ತ್ಯವಿಶೇಷಾಪ್ತಿಗೆ ಉದಾ=ಶ್ಯಾಮ ಫಲಕ್ಕೆ ಪೀತತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ೨ ನಿವರ್ತ್ಯವಿಶೇಷಾಪ್ತಿಗೆ, ಉದಾ=ಕುಂಡಲಾದ್ಯಾಕಾರವುಳ್ಳ ಸುವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಟಾಕಾದಿತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ೩ ಅನಿವರ್ತ್ಯವಿಶೇಷಪರಿವೃತ್ತಿಗೆ, ಉದಾ— ಕ್ಷೀರಕ್ಕೆ ದಧಿ ಭಾವವು. ೪ ನಿವರ್ತ್ಯಧರ್ಮಿ ಪರಿವೃತ್ತಿಗೆ, ಉದಾ=ತಾಮ್ರಕ್ಕೆ ರಜತತ್ವವು. (4) ವಿಕಾರವು ಇಂತಹುದೆಂದಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ— ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಇಂತಹ ವಿಕಾರ ವಿಲ್ಲವು. (5) ಎಲ್ಲಾ ವಿಕಾರವು ವರಾಧೀನವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಡಗಳಲ್ಲಿ ವರಾಧೀನವಾದ ವಿಕಾರ ವಿರಲಿ. ಚೇತನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಾದರೂ 'ತದಾತ್ಮಾನಂ ಸ್ವಯಮಕುರುತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳ ದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಜಗದಾಕಾರವಾಗಿ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರೇಕ್ಷಾವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನೇಕವಿಧಗಳಾದ ಅನರ್ಥರೂಪಗಳಾದ ಪ್ರಪಂಚರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಉನ್ಮತ್ತರು ಸಹ ತಮಗೆ ಅನರ್ಥ ರೂಪತ್ವವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಲಾರರು. ಪ್ರೇಕ್ಷಾವುಳ್ಳವರು ಸುತರಾಂ ಇಚ್ಛಿಸಲಾರರು. (6) ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನರ್ಥವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಯಾರಿಗೆ ಅನರ್ಥವು? ಜೀವನಿಗೆ ಎಂದರೆ—ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ೨ ಅಭಿನ್ನನೋ, ೧ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅವಸಿದ್ಧಾಂತವು. ೨ ಅಭಿನ್ನ ನೆಂದಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅನರ್ಥವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ೩ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಭೇದಾಂಶದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನರ್ಥವು ತಪ್ಪಲಾರದು. ಮತ್ತು 'ಅತ ಏವ ಜೋಷಮಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಈ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ನಿರಾಕರಿಸುವರು. (7) ತಥಾಚ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ವಿಕಾರಿತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತು ಯಾವರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚ ಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಪ್ರಪಂಚಾಕಾರತ್ವವು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪ್ರಲಯಶ್ರುತಿಗೆ ವ್ಯಾಕೋಪವು ಬರುವುದು. ನಿಷ್ಪ್ರಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಭಾವಾವತ್ತಿರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. (8) ಸ್ವರೂಪಪ್ರಚ್ಯುತಿ(ನಾಶ)ಯಿಂದ ಪ್ರಪಂಚರೂಪತ್ವವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸ್ಥಿತಿಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವು ನಿರಾಲಂಬನವಾಗುವುದು. ಪ್ರಪಂಚರೂಪತ್ವವು ಅನಿವರ್ತ್ಯವಾದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ 'ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು || ೬೦ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಕುರುಡನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಹೋಗುವ ಕುರುಡ ನಂತೆ 'ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು' ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಹಿಂದೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ ದೂಷಣಗಳಿಂದ ಹೆದರಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಅಚಿದ್ರೂಪವಾದ ಪ್ರಧಾನವೇ ಶರೀರವಾಗಿವುಳ್ಳವನು ಬ್ರಹ್ಮನು. ಈ ವಿಷಯವು* 'ಯೋಽವ್ಯಕ್ತೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಯಸ್ಯಾವ್ಯಕ್ಯಂ ಶರೀರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಯಮ್ಯ ವಾದ ಪ್ರಧಾನವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಂದರೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಧಾನಾ ಧಿಷ್ಠಾತ್ವತ್ವವೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವು. ಜಗದ್ರೂಪವಾಗಿ ವಿಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ಹೇಳಿದರೆ—

ಮೂ || ಅಪಾದಾನತ್ವಮೇವಾಸ್ಯ ಯದ್ಯಪಾದಾನತೇಷ್ಯತೇ |

ಅಂಗೀಕೃತಂ ತತ್ತಿತ್ಯನನ್ ತು ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾ ಭವಃ || ೬೧ ||

ಅ || ಪಿತೃವತ್ = ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಂದೆಯಂತೆ, ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಯ = ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಅಪಾದಾನತ್ವಮೇವ = ಅಪಾಯಾನಧಿತ್ವರೂಪವಾದ ಅಪಾದಾನತ್ವಮೇ, ಉಪಾದಾನತಾ = ಉಪಾದಾನತ್ವವು, ಇಷ್ಟತೇ ಯದಿ = ಇಷ್ಟವಾದರೆ, (ಸರ್ವಥಾ ನಿರ್ವಿಕಾರನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಕಾರಿಯಾದ ಪದಾನವೇ ಶರೀರವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾತನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು). ತತ್ = ಅಂತಹ ಉಪಾದಾನತ್ವವು, ಅಂಗೀಕೃತಮೇವ = ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಮ್ಮಿಂದ ಅಂಗೀಕೃತವೇ ಆಗಿದೆ. (ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲವು). (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾದಾನತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ನಿರಾಕರಣವು, ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗಬಹುದೆಂದರೆ) ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾ ಭವಃ = (ಶುಧ್ಧ ಚೈತನ್ಯನೇ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಭಾಸ್ಕರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ) ಜಗದ್ರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು (ಪರಿಣಾಮವು), ನ ತು = ನಮ್ಮಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾದಾನತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ).

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯದ್ಯಪಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ ಇಹ ದುಪಾದಾನ ಪ್ರಧಾನಾಧಿಷ್ಠಾತ್ವತ್ವರೂಪವಾದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಿದ್ದು ನಮಗೆ ವಿರೋಧಿಯಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಸೂತ್ರದ್ರೂಪದ್ಯವೆಂದು ದಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಗೌಣಉಪಾದಾನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಮತ್ತು ಉಪಾದಾನನಿಯಾಮಕನಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನವೆನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷೆಕರು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿಯಮಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರವುಳ್ಳದ್ದನ್ನೇ ಉಪಾದಾನವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಉಪಾದಾನನಿಯಾಮಕನನ್ನು ಉಪಾದಾನನೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಗೂತ್ರಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ತಾತ್ಪರ್ಯಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ || ೬೩ ||

ಬ್ರಹ್ಮಪರಿಣಾಮವಾದಿಯು ಪಿತೃವತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ 'ತಂದೆಯು ಮಗನಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೇ' ಆದಕಾರಣ ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತವೇ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಚೋರ್ಣನಾಭಿಜನಿತ್ಯಮಾತ್ಮಾಣಾಂ ಚ ವಿಕಾರಿತಾ |

ಚೇತನತ್ವಾತ್ತದನ್ನಂ ಹಿ ಕಾರ್ಯರೂಪತಯಾ ಭವೇತ್ || ೬೪ ||

ಅ || ಊರ್ಣನಾಭಿಜನಿತ್ಯಮಾತ್ಮಾಣಾಂ ಚ = ಜಾಡರ ಹುಳವು ತಂದೆಯು ತಾಯಿಯು ಇವರಿಗಾದರೂ, ವಿಕಾರಿತಾ = ವಿಕಾರಿಕಾರಣತ್ವವು, ನ ಚ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಚೇತನತ್ವಾತ್ = ಚೇತನತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ತದನ್ನಂ ಹಿ = ಆ ಊರ್ಣನಾಭ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ, ಉಪಭುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನವು (ಆ ಅನ್ನಪರಿಣತಗಳಾದ ಆ ಶರೀರಧಾತುಗಳು) ಕಾರ್ಯರೂಪತಯಾ = ತಂತುನೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದ, ಭವೇತ್ = ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಜನಿತಾ ಮಂತ್ರೇ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನಿತೃಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದವರು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥವು ಮಂತ್ರತುಲ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದರು. (2) ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಯಥೋರ್ಣನಾಭಿಃ ಸೃಜತೇ ಗೃಹ್ಣತೇ ಚ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವು. ಊರ್ಣನಾಭ್ಯಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುದರಿಂದ 'ಸಿತಾಃ ಹಮಸ್ಯ

ಜಗತೋ ಮಾತಾ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಉರ್ಣನಾಭ್ಯಾದಿಗಳು ತಂತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ, ಎಂದು ಯಾವುದು ಬ್ರಹ್ಮಪರಿಣಾಮವಾದಿಯು ಹೇಳಿರುವನೋ ಅದೂ ಕೂಡ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಉರ್ಣನಾಭಿ ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ನಿರಾಕೃತವಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಕಾರಿಕಾರಣನಲ್ಲ. ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೇ. (3) ಇಲ್ಲಿ ಪಿತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಚೇತನಾಚೇತನಸಮಾಹಾರರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಪಕ್ಷಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ೧ ಪಿತೃಮೊದಲಾದ ಚೇತನರು ಪುತ್ರಮೊದಲಾದ ಚೇತನರಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣರು. ೨ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನರಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣರು. ೩ ಪಿತೃಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನರು ಪುತ್ರಾದಿ ಚೇತನರಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣರು. ೪ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಾದ್ಯಚೇತನರಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣರು. ಹೀಗೆ (೪) ನಾಲ್ಕು ಪಕ್ಷಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಮಿಕ ಮೂರು ಪಕ್ಷಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಚೇತನತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವುದು ಹೇತುವು. ೧ನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಚೇತನರು. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಚೇತನರು. ೪ನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು 'ತದೇಕ್ಷಂ ಹಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರು. (4) ಪಿತ್ರಾದಿದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಿಗೆ ಇದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವು. ಯಾವುದು ಪಿತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಭುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನವೋ ಅದು ಶರೀರಭೂತವಾದುದು ಪುತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅಚೇತನಾಂಶಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಷಾಂತರಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಇದು ನಮಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಲ್ಲ. ಮಹಾವ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ನಿಗೀರ್ಣವಾದ ಮಹದಾದಿ ಕಾರ್ಯವು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಶರೀರದಂತೆ ಅವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಶರೀರವಲ್ಲದಿರುವ ಕುಶ್ಲಿತವಾದ ವ್ರಹ್ಮತಿ ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ವೃಧಾನವೇ ಮಹದಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವೆವು || ೬೪ ||

ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿ, ಪುರಾಣ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಕಾರನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನಾಗಲಾರನು. ಮತ್ತೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೇ ಎಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಶ್ರುತಿ-ಸ್ಮೃತಿ-ಪುರಾಣ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣನಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಪಾದಾನತಯಾ ವಿಶ್ವಕರ್ತೃತ್ವಂ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕಂ ।

ಉಕ್ತಂ ಬಾಲ್ಯವಶಾಖಾಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ಚ ಸಾದರಂ || ೬೫ ||

ಅ || ಅಪಾದಾನತಯಾ = (ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕುಲಾಲಾದಿಗಳಂತೆ ಬಾಹ್ಯರೂಪದಿಂದಲೇ ಕರ್ತನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ವೃಧಾನಾದ್ಯಂತರ್ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ತನ್ನ ಶರೀರರೂಪಕವಾದ, ವೃಧಾನ ಕಾರ್ಯಭೂತವಾದ ಮಹದಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ವಿಶೇಷಾವಧಿಯಾಗಿ, ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕಂ = ಅಶೇಷ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ತೃತ್ವಂ = ಸರ್ವ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು, ಬಾಲ್ಯವಶಾಖಾಯಾಂ = ಬಾಲ್ಯವ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ಚ = ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾದರಂ = ಆದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಉಕ್ತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಕ್ರಿಯಾಕಾರಕಫಲವಿಷಯಕ ಬುದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಕುಲಾಲವಂತೆ ಅನಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರತಕ್ಕ ರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾ, ವೃಧಾ

ನಾದ್ಯಂತರ್ಗತರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಧಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಿಣಾಮಾದಿ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ ತನಗೆ ಮುಖ್ಯಶರೀರವಾಗದಿರುವ ಕುಸ್ಥಿತ ಶರೀರರೂಪವಾದ ಪ್ರಧಾನಮೊದಲಾದ ಪರಿಣಾಮಭೂತಗಳಾದ ಮಹಾದಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹೊರಡುವುದರಲ್ಲಿ ಆಂತರರೂಪದಿಂದ ಅವಧಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ ||

|| ೬೫ ||

ಆ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಾಪ್ರಭೋಃ ಸೃಷ್ಟಿರವಿಕಾರಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ |
 ಸ್ವಭಾವೋಽಯಮನಂತಸ್ಯ ರಜೋ ಯೇನಾಭವಜ್ಜಗತ್ || ೬೬ ||
 ಸ್ವದೇಹಾದಿಚ್ಛಯಾ ವಿಶ್ವಂ ಭುಕ್ತಪೂರ್ವಂ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಸಸರ್ಜ ಮಾತಾಪಿತೃವದೂರ್ಣನಾಭಿವದೇವ ನಾ || ೬೭ ||
 ಪ್ರಧಾನಂ ಪರಿಣಾಮ್ಯೇಶೋ ನಿರ್ವಿಕಾರಃ ಸ್ವಯಂ ಸದಾ |
 ನ ಚೇತನವಿಕಾರಃ ಸ್ಯಾದ್ಯತ್ರ ಕ್ವಾಪಿ ಹ್ಯಚೇತನಂ || ೬೮ ||
 ನಾಚೇತನನಿಕಾರೋಽಪಿ ಚೇತನಃ ಸ್ಯಾತ್ಕದಾಚನ |
 ನ ಚಾನ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯರೂಪತ್ವಂ ವಿಕೃತತ್ವೇಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ || ೬೯ ||
 ನ ಕ್ಷೀರಾದನ್ಯಥಾ (ತಾ) ದಧ್ನಃ ಕೇನಚಿದ್ವೈಶ್ಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಸರ್ವಜ್ಞಾದ್ವೈಹ್ಮಣೋಽನ್ಯತ್ವಂ ಜಗತೋ ಹ್ಯನುಭೂಯತೇ || ೭೦ ||

ಅ || ಸರ್ವದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಅವಿಕಾರಸ್ಯ = ನಿರ್ವಿಕಾರವಾದ, ಪ್ರಭೋಃ = ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಾತ್ = ಕೇವಲ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ, (ಪರಿಣಾಮಿ ಕಾರಣದಿಂದಲ್ಲ) ಸೃಷ್ಟಿಃ = ಸೃಷ್ಟಿಯು. ಅಯಂ = ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯು, ಅನಂತಸ್ಯ = ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಸ್ವಭಾವಃ = ಸ್ವಭಾವವು. ಯೇನ = ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿಯೇ, ರಜಃ = ರಜಃಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಧಾನವು, ಜಗತ್ = ಜಗದ್ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾದುದು, ಅಭವತ್ = ಆಯಿತು. ಸ್ವಯಂ = ತಾನು, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ನಿರ್ವಿಕಾರಃ = ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಈಶಃ = ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಜನಾರ್ದನಃ = ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಪ್ರಧಾನಂ = ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು, ಪರಿಣಾಮ್ಯ = ಪರಿಣತವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಸ್ವದೇಹಾತ್ = ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ಅವಧಿಭೂತವಾದ ದೇಹದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಅಥವಾ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಧಾನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಇಚ್ಛಯಾ = ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಭುಕ್ತಪೂರ್ವಂ = ಪೂರ್ವಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಭುಕ್ತವಾದ (ಸಂಹೃತವಾದ) ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸದೃಶವಾದ, ಅಥವಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸಂಹೃತಗಳಾದುವುಗಳು ಯಾವವು ಉಪಚಯಭಾಗವು ಹೋದಮೇಲೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೋ, ಅವುಗಳೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳ, ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತನ್ನು, ಮಾತಾಪಿತೃವತ್ = ತಾಯಿತಂದೆಯವರಂತೆ, ಊರ್ಣನಾಭಿವದೇವ ನಾ = ಜಾಡರ ಹುಳದಂತೆಯೇ ಆಗಲೀ, ಸಸರ್ಜ = ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. (೨ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನುಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್ರ ಕ್ವಾಪಿ = ಯಾವ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಅಚೇತನಂ = ಅಚೇತನವು, ಚೇತನವಿಕಾರಃ = ಚೇತನವಿಕಾರವು, ನ ಸ್ಯಾತ್ ಹಿ = ಆಗಲಾರದಷ್ಟೆ. (೩ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನುಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ) ಕದಾಚನ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಚೇತನಃ = ಚೇತನವು, ಅಚೇತನನಿಕಾರೋಽಪಿ = ಅಚೇತನವಿಕಾರವೂಕೂಡ, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು.

(ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಚೇತನವೂಕೂಡ ಚೇತನವಿಕಾರವಾಗಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ೧ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನುವಪಾದಿಸಬೇಕು.) (ಅನುಮಾನಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ). ವಿಕೃತತ್ವೇಽಪಿ = ವಿಕೃತ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ಯಸ್ಯ = ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ, ಅನ್ಯರೂಪತ್ವಂ = ಅನ್ಯವಿಕಾರತ್ವವು, ನ ಚ ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭಿನ್ನಗಳಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಲಬ್ಧಗಳಾಗಲೇ ಇಲ್ಲವು. (ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ). ಕ್ಷೀರಾತ್ = ಕ್ಷೀರದ್ದೆಂಬುದು, ಅಂದರೆ ಯಾವ ಕ್ಷೀರದ ವಿಕಾರವು ಯಾವ ದಧಿಯಾಗುತ್ತದೋ ಆ ಕ್ಷೀರದ್ದೆಂಬುದು, ದಧ್ಯಃ = ಆ ದಧಿಗೆ, ಅನ್ಯತಾ = ಭಿನ್ನತ್ವವು, ಕೇನಚಿತ್ = ಯಾರಿಂದಲೂ, ಕ್ಯಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಭೇದದರ್ಶನವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿ ಭಾವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣ ದಿಂದ, ಜಗತಃ = ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಸರ್ವಜ್ಞಾತ್ = ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆಂಬೆ ಯಿಂದ, ಅನ್ಯತ್ವಂ = ಭೇದವು, ಅನುಭೂಯತೇ = ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ (ಆದಕಾರಣ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಕಾರ ವಿಕಾರಿ ಭಾವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. — ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಕಾರವಾಗಿದ್ದರೆ ನಿತ್ಯಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಲಕ್ಷಣ ಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆಂಬುದು ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಕ್ಷೀರಕ್ಕೆ ವಿಕೃತಾವಸ್ಥೆ ಯಲ್ಲಿ ಇದು ಹಾಲು, ಇದು ಮೊಸರು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಭೇದವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾಃ - (1) ಮೊದಲು 'ಚೇತನತ್ವಾದಿತ್ವದನ್ವಂ ಹಿ' ಎನ್ನುವುದಿದ್ದ 'ಚೇತನ ತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಅನುಮಾನಗಳು ಸೂಚಿತಗಳಾದುವು. (೧) 'ಸಿತಾ ಪುತ್ರಾ ನೋವಾದಾನೋಪಾದೇಯಭೂತೌ ಚೇತನತ್ವಾತ್ ದೇವದತ್ತ ಯಜ್ಞದತ್ತವತ್' ತಂದೆ ಮಗ ಇವರಿಬ್ಬರು ಉಪಾದಾನ-ಉಪಾದೇಯಭೂತರಲ್ಲ ಚೇತನರಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ದೇವದತ್ತ ಯಜ್ಞ ದತ್ತರಂತೆ, (೨) 'ಪುತ್ರಾದ್ಯಚೇತನಃ ನ ಪಿತ್ರಾದಿ ಚೇತನೋಪಾದಾನಕಃ ಅಚೇತನತ್ವಾತ್ ಘಟ ವತ್' ಪುತ್ರನೊದಲಾದ ಅಚೇತನವು ಪಿತ್ರಾದಿಚೇತನವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು, ಅಲ್ಲ, ಅಚೇತನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಘಟದಂತೆಯೇ. (೩) 'ಪುತ್ರಾದಿಚೇತನಃ ನ ಪಿತ್ರಾದ್ಯ ಚೇತನೋಪಾದಾನಕಃ ಚೇತನತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವತ್' ಪುತ್ರನೊದಲಾದ ಚೇತನರು ಪಿತೃನೊದ ಲಾದ ಅಚೇತನವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳವರು ಅಲ್ಲ, ಚೇತನರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಗಳಂತೆಯೇ. ಈ ಅನುಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತ್ವವು (ಹೇತು ವಕ್ಷದಲ್ಲಿದೆ ಎನ್ನುವುದು) ನಿಶ್ಚಿತ ವಾಗಿದೆ. (2) ೨ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು 'ನ ಚೇತನವಿಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದ ರಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಅಚೇತನವು ಚೇತನವಿಕಾರವಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಭಂಗವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಮಹದಾದಿ ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳ ಕೂಡದು ಈಗಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ, ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ನಿರಾಕೃತವಾಗಿದೆ. (3) ೩ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ 'ನಾಚೇತನವಿಕಾರೋಽಪಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನುವಪಾದಿಸಿದರು. ಅಂದರೆ, ಯಾವ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಚೇತನವು ಅಚೇತನವಿಕಾರವಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಭಂಗವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (4) ಹೀಗೆಯೇ ೧ನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಾವ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ,

ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಚೇತನವಿಕಾರವಾದ ಚೇತನವು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನುವಪಾದಿಸಬೇಕು. (5) ಅಥವಾ 'ಮಹದಾದಿಕಂ ನ ಚೇತನವಿಕಾರಃ ಅಚೇತನತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್' ಮಹತ್ತ್ವಮೊದಲಾದುದು ಚೇತನವಿಕಾರವಲ್ಲ; ಅಚೇತನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ ಘಟದಂತೆಯೇ ಎನ್ನುವ ಯುಕ್ತಾಂತರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು 'ನ ಚೇತನವಿಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. (6) 'ಚೇತನವಾದ ಜಗತ್ತು ಚೇತನವಿಕಾರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಏನು ದೋಷವು ಬರುವುದೆಂದರೆ ಹೀಗಾದರೆ ಚೇತನವೂ ಅಚೇತನವಿಕಾರವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದರು 'ನಾಚೇತನವಿಕಾರೋಪಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ. ಅಂದರೆ, ಮಹತ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಕಾರವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪದ ಅನುಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಸ್ವರೂಪದ ಅನು ಗಮನವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಘಟ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮಣ್ಣಿನ ವಿಕಾರಗಳು ಮೃತ್ತಿಕೆಯ ಅನುಗಮನ (ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮ)ವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ದೃಷ್ಟಗಳಾಗಿವೆ. ಇದು ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ ಮಹತ್ತ್ವಮೊದಲಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಕಾರವಲ್ಲ. ಪುನಃ ಕಾರಣಸ್ವರೂಪದ ಅನು ಗಮನವನ್ನು ಹೊರತು ವಿಕಾರಿ-ವಿಕಾರಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಚೇತನವನ್ನು ಅಚೇತನ ವಿಕಾರವೆಂದು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು? ಪರರು ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಇಲ್ಲವು. ಚೇತನಕ್ಕೆ ಅಚೇತನವು ಉಪಾದಾನವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಎಕಃ ಆತ್ಮನಃ ಶರೀರೇ ಭಾವಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಚೇತನವುಳ್ಳ ಈ ಶರೀರವು ನಾಲ್ಕು ಭೂತಗಳ ವರಿಣಾಮವೇ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಚಾರ್ವಾಕನಿಗೆ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ (ಕಾರಣವಾದ ಅಚೇತನದಲ್ಲಿ) ಇಲ್ಲದಿರುವ ಚೈತನ್ಯವು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ (ಅಚೇತನಕಾರ್ಯವಾದ ಚೇತನದಲ್ಲಿ) ಹೇಗೆ ಬರುವುದು? ಎನ್ನುವ ಪರರ ವರಿಹಾರವೂ ವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು. ಪುನಃ ಚಾರ್ವಾಕನು ಕ್ರಮುಕ್, ಪರ್ಣ, ಚೂರ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಮದಜನಕ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮದ ಜನಕತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಮದಜನಕತ್ವವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಭೂತ ಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಮುದಿತಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯವು ಕೂಡಬಹುದು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಪರರು ಮದಿರೋಪಾದಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಮದಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದೂ ವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಮದಿರಾದ್ರವ್ಯದ ಉಪಾದಾನದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಭೂತ ಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದಲೂ ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಸ್ವಭಾವವು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಚೇತನಕ್ಕೆ ಅಚೇತನವು ಅಪಾದಾನವೆಂದು ಯಾವುದು ನಿಮಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿಯದೋ ಅದು ವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು. (7) 'ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಗತ್ತೀ ನ ಉಪಾದಾನೋಪಾದೇಯಭಾವವತೀ ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾತ್ ದೇವದತ್ತ ಘಟವತ್' = ಬ್ರಹ್ಮ ಜಗತ್ತುಗಳು ಉಪಾದಾನೋಪಾದೇಯಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲ, ಚೇತನಾಚೇತನರೂಪ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ವುಳ್ಳವುಗಳಾದಪ್ರಯುಕ್ತ, ದೇವದತ್ತ ಘಟಗಳಂತೆಯೇ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ನ ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾದಸ್ಯ ತಥಾತ್ವಂ ಚ ಶಬ್ದಾತ್' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವರೂಪ ವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಉಪಾದಾನೋಪಾದೇಯಭಾವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾಡಿಕೊಂಡು 'ದೃಶ್ಯತೇತು' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೂಕೂಡ ನಿರಸ್ತ ವಾಯಿತು. (8) ಚೇತನರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪುರುಷಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣಗಳಾದ ಕೇಶ ನಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚೇತನಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಗೋಮಯಾದಿಗಳ ದ್ವಿತೀಯಿಂದ, ವೃತ್ತಿಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಯಾವುದು ಪರರು ಹೇಳಿರುವರೋ?

ಅಮೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಕೇಶ, ನಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಜೇತನವಾದ ಶರೀರದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋಮಯದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕಶರೀರಕ್ಕೆನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ 'ನ ಜೇತನ ವಿಕಾರಃ ಸ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಮೂಲವನ್ನು ಯೋಜಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. (9) 'ಸರ್ವಜ್ಞಾ ದ್ಬ್ರಹ್ಮಣೋನ್ಯತ್ವಂ' ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದ ಈ ಅನುಮಾನವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (೧) 'ಜಗದ್ಬ್ರಹ್ಮವಿಕಾರೋ ನ ಭವತಿ ತತೋನ್ಯತ್ವೇನೋಪಲಭ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್' ಯೋ ಯತೋನ್ಯತ್ವೇ ನೋಪಲಭ್ಯತೇತಿತ್ಯೇಷಃ ನ ತದ್ವಿಕಾರಃ ಯಥಾ ಘಟಃ ಪಟಸ್ಯ ಯಶ್ಚಯದ್ವಿಕಾರಃ ನಾಸೌ ತತೋನ್ಯತ್ವೇನೋಪಲಭ್ಯತೇ ಯಥಾ ದಧಿಕ್ಷೀರಾತ್' = ಪ್ರಪಂಚವು ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಕಾರವಲ್ಲವು ದಿಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಯಾವುದರದ್ದೆ ಶೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೋ ಅದು ಅದರ ವಿಕಾರವಲ್ಲ, ಘಟವು ಪಟದ ವಿಕಾರವಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಯಾವುದರ ವಿಕಾರವೋ ಇದು ಅದರದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ=ದಧಿಯು ಕ್ಷೀರದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. (10) ಅಥವಾ ಜಗದ್ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ವಿಕಾರ ವಿಕಾರಿಣೇ ಅನ್ಯೋನ್ಯಮನ್ಯತ್ವೇನೋಪಲಭ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಘಟ ಪಟವತ್=ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರಿಬ್ಬರು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಕಾರವುಳ್ಳವರಲ್ಲ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ, ಘಟಪಟಗಳಂತೆಯೇ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವಲ್ಲ || ೬೬ || ೬೭ || ೬೮ || ೬೯ || ೭೦ ||

(1) ಹಾಗಾದರೆ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಹೇತುವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? (ಅಂದರೆ, ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವಿದ್ದರೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ಯತ್ವೇನ ಉಪಲಂಭವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾಭಾವವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ). ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಭೇದೇನೈವೋಪಲಭ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವುದೇ ಹೇತುವು. ಹಾಗಾದರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನ ವೈಕಲ್ಯವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣಾಮವಾದಿಯಾದ ನಾನು ಭೇದಾಭೇದಗಳಿಂದ ಸಾಂಕರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆನು. ಅಂದರೆ, ಘಟವು ಘಟಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ, ಪಟಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಘಟ-ಪಟಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಾಂಕರ್ಯವು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ—(೧)ನೀನು ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ(೧)ಘಟ-ಪಟಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೋ, (೨) ಅಥವಾ ಹಾಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಭೇದವೋ? ೧ನೇದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ನಾನು ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶುದ್ಧ ಭೇದವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. (2) ಅಭೇದಾನುಪಲಂಭವಾಗಲೀ ಹೇತುವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ, 'ಜಗತ್ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಅಭಿನ್ನಂ ಸತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮವತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಅಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಹೇತುವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಖರ್ವಂ ಸ್ವರ್ಣೇನಾಭಿನ್ನಂ ಸತ್ವಾತ್ ಸ್ವರ್ಣವತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಆಭಾಸಸಮಾನ ಯೋಗಕ್ಕೆಮವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಭೇದಃ ಸತ್ವಮಾತ್ರೇಣ ಸ್ಯಾತ್ಪರ್ವ ಸ್ವರ್ಣಯೋರಪಿ || ೭೧ ||

ಅ || ಸತ್ವಮಾತ್ರೇಣ=ಸತ್ತಾ ಮಾತ್ರದಿಂದ, (ಜಗದ್ಬ್ರಹ್ಮಣೋ=ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ,) ಅಭೇದಃ=ಅಭೇದವು, (ಭೇದಾಭಾವವು) (ಸಾಧ್ಯೇತ ಯದಿ=ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ,) ಖರ್ವಂ

ಸ್ವರ್ಣಯೋರಪಿ, ಖರ್ವ = ಕಬ್ಬಿಣವು, ಅಧವಾ ಖರ್ವರವು, ಸ್ವರ್ಣಯೋರಪಿ = ಸುವರ್ಣವೂ, ಇವುಗಳಿಗೂ, ಅಭೇದಃ = ಅಭೇದವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧಾರ್ಮ್ಯದಿಂದ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲೋಹ, ಸುವರ್ಣಗಳಿಗೂ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಜಗದಾಕಾರದಿಂದ ಪರಿಣತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗನ್ನಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ನಾಶಾದಿಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕೋಪವು ಬರುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಖರ್ವಂ ಸ್ವರ್ಣಾದ್ಭಿದ್ಯತೇ ಸ್ವರ್ಣಸ್ವರೂಪಾನುಗಮಶೂನ್ಯತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್ = ಲೋಹವು ಸುವರ್ಣದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ, ಸುವರ್ಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸುವರ್ಣತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಾನುಗತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆಯೇ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವಿರೋಧವು ಎಂದರೆ — 'ಜಗತ್ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಅತ್ಯಂತಂ ಭಿದ್ಯತೇ ತತ್ಸ್ವರೂಪಾನುಗತಿಶೂನ್ಯತ್ವಾತ್' ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದ ಅನುಗಮನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಎಂದು ನಿನ್ನ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವು ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವು ಸಮಾನವೇ ಆಗಿದೆ. (2) ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ನಾನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವೆಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಮೋಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಭಾಸ್ಕರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವು ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಸಮುಚ್ಚಯ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ನಿವೃತ್ತಕರ್ಮದಿಂದಲೂ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆ ಜ್ಞಾನವೂ, ಅಜ್ಞಾನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ನಿವೃತ್ತ ಕರ್ಮವು, ಪ್ರವೃತ್ತ ಕರ್ಮವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (3) ಹೀಗೆಯೇ ಮೋಕ್ಷವೂ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮೋಕ್ಷ ಸಂಸಾರಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ಮೋಕ್ಷತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮೋಕ್ಷತ್ವರೂಪದಿಂದ ಇಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಂಸಾರವೂ ಇಷ್ಟವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮೋಕ್ಷಾತ್ಮಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ — (4) ಅಭೇದವು ಕಾಣಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ — ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು.

(5) ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಾನುಗತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಬ್ರಹ್ಮಪರಿಣಾಮವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ೧ ಸರ್ವಸ್ವರೂಪಗಳ ಅನುಗತಿಶೂನ್ಯತ್ವವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆಯೋ, ೨ ಕಿಂಚಿತ್ ಅನುಗತಿಶೂನ್ಯತ್ವವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆಯೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸರ್ವಾನುಗತಿಯಿಲ್ಲವಾದರೂ ಘಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೃದಾದಿವಿಕಾರತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸತ್ಯವು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವು ಉಪಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಎಂದರೆ — ಜಗದ್ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ, ಅಭೇದಃ = ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಲೋಹಸುವರ್ಣಗಳಿಗೂ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (6) ಹಾಗಾದರೆ, ಸುವರ್ಣಸತ್ಯವು ಲೋಹದಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಪ್ರಸಂಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ — ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ಯವಿದೆಯೋ ಏನು? ಹೌದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲವು. 'ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸತ್ಯಂ ತೇಷಾಮೇಷ ಸತ್ಯಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಸತ್ಯತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧೀನವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವು

ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯಸತ್ಯವು ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಲೋಹದಲ್ಲಿಯೂ ಸುವರ್ಣಸತ್ಯವು ಏಕೆ ಅನುಗತವಾಗಲಾರದು? (7) ಮತ್ತು 'ಅವಿಕಾರಃ ಸದಾ ಶುದ್ಧಃ' ಇದುವೊಂದಲಾದ ಆಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಚೇತನತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಕಾರನೆಂದು ಸಿದ್ಧನಾಗಲು ಅಪ್ರಚ್ಯುತಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆಂದು ಯಾವನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಆತನನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ಪ್ರಸಂಗವಿಷಯಗಳು ಅಂದರೆ, 'ಅಭೇದಃ ಸತ್ಯಮಾತ್ರೇಣ ಸ್ವಾತ್ಮವಸ್ತುರ್ವಿಶೇಷಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜಗದ್ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಸತ್ತಾನಾತ್ರದಿಂದ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವು ಆದರೆ, ಲೋಹಸುವರ್ಣಗಳಿಗೂ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದಾಪಾದಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಸಂಗವೂ ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲವು, ಜಗದ್ಬ್ರಹ್ಮರು ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿಭಾವವುಳ್ಳವರಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಆಸಿದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. (8) ಈ ಪ್ರಸಂಗವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ಪ್ರಧಾನಗಳಿಗೆ ಸತ್ತಾನಾತ್ರದಿಂದ ವಿಕಾರ-ವಿಕಾರಿ ಭಾವವು ಆದರೆ ಲೋಹಸುವರ್ಣಗಳಿಗೂ ವಿಕಾರವಿಕಾರಿ ಭಾವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದಾಪಾದಾನರೂಪವಾದ ದೋಷವು ಸಮಾನವೆಂದು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಚ್ಯುತಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಪ್ರಧಾನವೇ ಜಗದ್ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆಂದಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ || ೭ ||

ಸ. ರ. ವಿ — ಕ್ಷೀರದಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಭಾಗದಿಂದಲೇ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ —

ಬ್ರಹ್ಮನು ೧ ಅನಂತ ಆನಂದಚಿದ್ರೂಪನು, ೨ ಸದ್ರೂಪನು, ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇ ರೂಪದಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು. ೨ನೇ ರೂಪದಿಂದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನು. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ — ನಿರ್ವಿಕಾರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಯು ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರೂಪದಿಂದ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವವುಯುಕ್ತ ವಿಕಾರವು ಕೂಡಲಾರದು ಎಂಬುವ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾದ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರಧಾನ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳ ಸಚ್ಛಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗದ್ರೂಪನಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಚೇತನನಾದುದರಿಂದ ಅಚೇತನರೂಪವಾಗಿ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಚಿದ್ರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೇ ಆಗಿದ್ದು ಸದ್ರೂಪದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮಗಳ ಅನುಗತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯದ ಅನುಗಮವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ಯತ್ವದರ್ಶನವೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಯಾವ ಸರ್ವಜ್ಞನಿಂದ ಭೇದವು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೋ ಆ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವೇ. ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಲ್ಲ. ಯಾವ ಸದ್ರೂಪವು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೋ ಅದರದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತು ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ಭಾಗೇನ ಪರಿಣಾಮಃ ಶ್ವೇದಭಾಗಯೋರ್ಭೇದ ಏವ ಹಿ |

ಯೋ ಭಾಗೋ ನ ವಿಕಾರೀ ಸ್ವಾತ್ಮ ಏವಾಸ್ವಾಕಮಾತ್ಮರಃ || ೭೨ ||

ಅ || ಭಾಗೇನ=ಬ್ರಹ್ಮನ ಸದ್ಭಾವದಿಂದ, ಪರಿಣಾಮಃ ಚೇತ್=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಚಿದ್ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, (ಚಿದ್ಭಾವದಿಂದ ನಿರ್ವಿಕಾರತ್ವವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ,) ಭಾಗ ಯೋಃ=ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿಗೆ, ಭೇದ ಏವ=ಭೇದವೇ (ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.) ಯಃ ಭಾಗಃ=ಯಾವ ಭಾಗವು, (ರೂಪವು) ವಿಕಾರೀ ನ ಸ್ಯಾತ್=ವಿಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಸ ಏವ=ಆ ಭಾಗವೇ, ಅಸ್ಮಾಕಂ=ನಮಗೆ, ಈಶ್ವರಃ=ಬ್ರಹ್ಮವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುವ, ಹೊಂದದಿರುವ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವೇ ಯುಕ್ತವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಿಣಾಮಿಭಾಗವೇ ಈಶ್ವರನು. ಪರಿಣಾಮಿಭಾಗವು ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ನಮಗೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಬ್ರಹ್ಮನ ಸದ್ಭಾವದಿಂದ ಪರಿಣಾಮವು, ಚಿದ್ಭಾವದಿಂದ ನಿರ್ವಿಕಾರತ್ವವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ೧ ಅಭೇದವೋ, ೨ ಭೇದಾಭೇದವೋ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ ಅಭೇದವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಪರಿಣಾಮಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನುವ ಕಲ್ಪನೆಯೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ೨ ಭೇದಾಭೇದವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಭೇದದಿಂದ ಸಾಂಕರ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಭೇದವು ಅಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಡಿಯುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಾದರೆ, ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಅಭೇದದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಅದುದರಿಂದ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (2) ಅದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ— ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತಭಿನ್ನಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ನಿರ್ವಿಕಾರವಾದುದು ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವೇ. ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವು ಪರಿಣಾಮಿಯಾದುದು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೇ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಈಶ್ವರನು ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳುವ ನಮಗೆ ವಿವಾದವೇ ಇಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ, ನಾವು ನಿರ್ವಿಕಾರನಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾದವನು ಈಶ್ವರನೆಂದೂ, ಪರಿಣಾಮಿಯಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದುದು ಪ್ರಧಾನವೆಂದೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವೆವು. (3) ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬರಲು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು ಮಾತ್ರನಲ್ಲ, ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳು ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ನೀವೂ ಕೂಡ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ವಿವಾದವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಆರಂಭವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. (4) ಪರಮತರೀತಿಯಾಗಿ 'ಯೋ ಭಾಗಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ತಮ್ಮ ಮತರೀತಿಯಾಗಿ 'ಯತ್ ವಸ್ತು' ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಭಾಗಿಯಲ್ಲದೆ ಭಾಗವು ಕೂಡಲಾರದು. ವಿಕಾರಿ ಅವಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ಭಾಗವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ || ೭೨ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ಹಾಗಾದರೆ, ಸರ್ವಭಾಗಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಒಂದು ಭಾಗವು ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲವೆಂದರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಾಗಾದರೆ, ಚಿದಾದಿರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು. ಸದ್ಭಾವದಿಂದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ, ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿವಾದವಿಷಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತೋಪಾದಾನಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವವನು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವನು. ನಾನಾದರೂ ಸತ್-ಅನಂತ-ಆನಂದ-ಚಿತ್

(ಜೈತನ್ಯ)ಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎನ್ನುತ್ತೇನೆ. ಆದಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಸತ್-ಅನಂತ-ಆನಂದ ಜೈತನ್ಯಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣಾ ರಂಭವು ಆವಶ್ಯಕವು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ೧ ಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವ ನಾಮವಿರು ವಿಕೆಯೋ, ೨ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಲಕ್ಷಣವಿರುವಿಕೆಯೋ! ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ-

ಮೂ || ಭಿನ್ನಾನಾಂ ಸಮುದಾಯಸ್ಯ ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಚೇದ್ಭವೇತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾದಾನತಾ ನ ಸ್ಯಾತ್ತದಾ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹಿ ಕ್ವಚಿತ್ || ೭೩ ||

ಅ || ಭಿನ್ನಾನಾಂ=ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಭಾಗಗಳ, (ಸತ್-ಚಿತ್-ಆನಂದಾದಿಗಳ) ಸಮುದಾಯಸ್ಯ=ಸಮೂಹಕ್ಕೆ, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ನಾಮ = ಬ್ರಹ್ಮ ಎನ್ನುವ ನಾಮಧೇಯವು, ಭವೇಚ್ಛೇತ್=ಇರುವುದಾದರೆ, ಇರಲಿ. ತದಾ=ಆಗ, ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಕ್ವಚಿತ್=ಯಾವ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾದಾನತಾ = ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆನ್ನುವುದು, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಸದಾದಿಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆನ್ನುವ ನಾಮವು ಆಗುವುದು. ಒಂದೊಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ನಾಮಧೇಯವಲ್ಲವೆಂದರೂ ಆಗ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೂ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೂ ಎನ್ನುವುದೂ ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಯಾವುದು ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವೋ ಅದೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆಗ ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ನಾಮ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರರಿಗೆ ವಿವಾದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿವಾದವಿದ್ದರೂ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮವೆನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧುವೆಂದು ಶಬ್ದಮಾತ್ರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಶಬ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡತಕ್ಕದು. ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು. (2) ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವೆಂದರೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿ ರೂಪವಾದುದು ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ೧ ವರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಸಚ್ಚಿತ್ ಆನಂದಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಬ್ರಹ್ಮಗಳೋ, ೨ ಅಥವಾ ಅವುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಗಳಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಾದಿಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಬ್ರಹ್ಮವು. ಎಂದೋ? ೧ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. 'ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ೨ನೇದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಾದಿಗಳ ಸಮುದಾಯವೆಂದರೆ— ಸದಾದಿಗಳೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯಾಂತರವೋ, ಸತ್ ಅನಂತ, ಆನಂದ ಜೈತನ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಾದ ಬಹುತ್ವ ರೂಪಸಂಖ್ಯೆಯೋ, ಸದಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧವೋ? ಈ ವಿಕಲ್ಪಿತಗಳಾದ ಮೂರು ವಕ್ಷಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಯಾವ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೀವು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಸದಾದಿಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸದಂಶವೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆನ್ನುವ ೧ನೇ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ ಸದಂಶಕ್ಕೂ, ೨ನೇ, ೩ನೇ ವಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥಭೂತಗಳಾದ ಸಂಖ್ಯಾಸಂಯೋಗರೂಪ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಧರ್ಮಿಭೂತವಾದ ಸದಂಶಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರವಂಚದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತೃತ್ವವೂ, ಲಯಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾದುದು

ಯಾವುದು 'ಸತ್' ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಗುಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಗುಣಭೂತವಾದುದು ಯಾವುದು 'ಸತ್' (ಸತ್ಯವೇ) ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜಗದುವಾದಾನತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಸತ್ತಿನಕಾರ್ಯವಾದ, ದ್ರವ್ಯಭೂತವಾದ, ಗುಣಭೂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದೇಇದೆ. ಕಾರಣ ಶಕ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯತವು. ಆದ ಕಾರಣ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಎಂದರೆ — ಉಪಾದಾನ ಗುಣಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಗಳು ಕಾರ್ಯದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಗುಣದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಕೂಡಲಾರವು. ಏಕೆಂದರೆ — ಕಾರಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಕ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯದ್ರವ್ಯಭೂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾದಾನತ್ವವೂ, ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಗುಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಗುಣಿತ್ವವೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಉಪಾದಾನತ್ವ ಗುಣಿತ್ವಗಳು ಕಾರ್ಯದ್ರವ್ಯಭೂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ನಲ್ಲಿಯೂ, ಗುಣಭೂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (4) ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾರ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಗುಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣನು ಆಗಲಾರನು || ೭೩ ||

(1) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದೆಲ್ಲಾ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ಯತೋ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ' ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಚೇತನತ್ವಾತ್ಮದನ್ವಂ ಹಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನುಮಾನಗಳ ಸಮೂಹವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು, 'ಜನಿಕರ್ತುಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ' ಎನ್ನುವುದ ರಿಂದ ಉಪಾದಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ, ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವಾಗ 'ಅಪಾದಾನೇ ಪಂಚಮೀ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಂಚಮಿಯು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾ=ಶೃಂಗ (ಕೋಡು) ದಿಂದ ಶರ(ತೃಣವಿಶೇಷ)ವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಗೋಮಯದಿಂದ ವೃಶ್ಚಿಕವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನೋಪಾದೇಯಭಾವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಬಾಧಿತವು ಎಂದರೆ — ಇದು ಅಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಉಪಾದಾನತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ! ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪಂಚಮೀ ವಿಧಾಯಕವಲ್ಲ. ಕಥಂಚಿತ್ ಪಂಚಮೀ ವಿಧಾಯಕತ್ವವು ಕೂಡಿದಾಗ್ಯೂ ಉಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀವಿಧಾಯಕವಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾ ದರೆ ವರಂಪರಯಾ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — 'ಅಪಾದಾನೇ ಪಂಚ ಮೀ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. 'ಜನಿಕರ್ತುಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಾದಾನವೆಂದರೆ — ಅಪಾದಾನವಿಶೇಷವು. ಆದಕಾರಣ ಅಪಾದಾನದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪಂಚಮಿಯು ಉಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಉಪಾದಾನ ವೆಂದರೆ, ಅಪಾದಾನವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಪಾದಾನ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ 'ಯತೋ ವಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪಂಚಮಿಯಿಂದ ಕಥಿತವಾದ ಅಪಾದಾನಕ್ಕೆ ನಿಯಮವಾಗಿ ಅಪಾದಾನವಿಶೇಷವಾದ ಉಪಾದಾನತ್ವಸಿದ್ಧಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. 'ಜಾಯಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಾಚಕ ವಾದ ಪದವನ್ನು ಕೇಳಿ 'ಜನಿಕರ್ತುಃ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅಪಾದಾನ ವಿಶೇಷವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದರೆ —

ಮೂ || ಶೃಂಗಾಚ್ಛರೋಽವಿಲೋಮಃ ಭ್ಯೋ ದೂರ್ವಾ ಗೋಮಯತಸ್ತಥಾ |
ವೃಶ್ಚಿಕಶ್ಚೇತೇವ ಮಾದ್ಯಷ್ಟಪಾದಾನತ್ವಮಿಷ್ಟತೇ || ೭೪ ||

ಅ || ಶೃಂಗಾತ್ = ಕೋಡುವಿನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಶರಃ = ತೃಣವಿಶೇಷವು, (ಕೇತಕಿಯು ಮುಂಡ ಗೆಯು) ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಅವಿಲೋಮಭ್ಯಃ = ಮೇಷರೋಮಗಳದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ದೂರ್ವಾ = ಗರಿಕೆಹುಲ್ಲು,

ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಗೋಮಯತಃ=ಗೋಮಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ವೃಶ್ಚಿಕಶ್ಚ=ಜೇಳು, (ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.) ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಏವಮಾದ್ಯೇಷು=ಇದೇ ನೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ ಉದಾಹರಣಗಳಲ್ಲಿ, (ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ,) ಅಪಾದಾನತ್ವಂ=ಶೃಂಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಶರಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಪಾದಾನತ್ವವು, ಇಸ್ಯತೇ=ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಉಪಾದಾನತ್ವವಲ್ಲ.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಈ ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೂ ಪರರು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಪರರು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ಜನಿಕರ್ತುಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವು. ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಪ್ರಕೃತಿಯೋ, ಅಂದರೆ, ಉಪಾದಾನಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠವಾದ, ಅಪಾಯದಲ್ಲಿ (ಹೊರಡತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಶ್ಲೇಷದಲ್ಲಿ) ಅವಧಿಭೂತವಾದ ಯಾವುದು ದ್ರವ್ಯವೋ, ಆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದುದು ಅಪಾದಾನವೆನ್ನುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೃಂಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಶರಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಪಾಯಾವಧಿತ್ವವೇ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವು || ೭೪ ||

ಇದನ್ನೇ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಉಪಾದಾನೈಕದೇಶತ್ವಂ ಯದ್ಯಪ್ಯತ್ರ ಪ್ರದೃಶ್ಯತೇ |

ಆಪ್ಯಪಾದಾನತೈನಾತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತೋಃ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಭವೇತ್ ||

ನ ಹ್ಯಪಾದಾನತೈನಾತ್ರ ಬಾಹ್ಯಾವಯವಗೌರವಾತ್ || ೭೫ ||

ಅ || ಯದ್ಯಪಿ ಅತ್ರ=ಈ ಶೃಂಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಉಪಾದಾನೈಕದೇಶತ್ವಂ=ಶರಾದ್ಯುಪಾದಾನ ಭೂತವಾದ ಏಕದೇಶವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು, ಪ್ರದೃಶ್ಯತೇ=ತೋರುತ್ತದೆ. (ತಥಾಪಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ) ಅತ್ರ=ಇಲ್ಲಿ, ಅಪಾದಾನತೈನ = ಅಪಾಯಾವಧಿತ್ವರೂಪವಾದ ಅಪಾದಾನತ್ವವೇ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ದೃಷ್ಟಾಂತಃ ಭವೇತ್ = ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣವಾಗುವುದು. (ಉಪಾದಾನತ್ವವಲ್ಲ.) ಅತ್ರ=ಶೃಂಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಉಪಾದಾನತೈನ=ಉಪಾದಾನತ್ವವೆ ಎಂದು, ನ ಹಿ=ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅವರಿಣತಭಾಗವುಳ್ಳ ಶರಾಂಕುರಾದಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನಗಳೆಂದು ಪ್ರಮಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಇದು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವು. ಇದು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ಹಾಗಾದರೆ 'ಶೃಂಗಾತ್' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಬಾಹ್ಯಾವಯವಗೌರವಾತ್ = ಶರಾಕಾರವಾಗಿ ವರಿಣತಗಳಾದವುಗಳಿಂದ ಇತರಗಳಾದ ಯಾವುವು ಅವಧಿಭೂತಗಳಾದ ಅವಯವಗಳೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಹುತ್ವವಿದ್ದು ದರಿಂದ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶೃಂಗಾದಿಗಳು ಏಕದೇಶದಿಂದ ಶರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವು. ಏಕದೇಶದಿಂದ ಅಪಾಯಾವಧಿಯಾಗಿ ಶರಜನನರೂಪಕ್ರಿಯೆಗೆ ಹೇತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಾಯಾವಧಿಭೂತವಾದ ಶೃಂಗೈಕದೇಶವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಏಕದೇಶಾಂತರವಾದ ಶೃಂಗಸಾರಭಾಗಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನತ್ವವೇ ಕೊಡಲಾರದು. ಯದ್ಯಪಿ ಮುದ್ದಮಾಷಾದಿಗಳು ತುಷನುಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಂಶದಿಂದಲೇ ಅಂಕುರಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳು. ಆದಾಗ್ಯೂ ತುಷವಿಕಲಗಳಾದ ಅಂಶಗಳು ಅಂಕುರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿ ತುಷರೂಪ ಅವಧಿಭಾಗವೇ ಅಪಾದಾನವೂ, ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಉಪಾದಾನಪ್ರಧಾನಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠವಾದ ಅವಧಿತ್ವವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಪಾದಾನತ್ವವಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ— “ತತೋಽಭವನ್ಮಹತ್ತ್ವಮನ್ಯಕ್ತಾತ್ಕಾಲಚೋದಿತಾತ್ |

ಬೇರೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶರಾದಿಗಳು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಿಲ್ಲದೇನೇ ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಾಬಂದರೆ— ಶೃಂಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಾದಾನತ್ವವಿದ್ದರೂ ಶರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನವಿಲ್ಲದೇನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾದೀತು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಶೃಂಗಾದ್ಯವಯವಗಳು ಶರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವ್ರಕಾರ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. (8) ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶರಾದ್ಯುಪಾದಾನಗಳ ಏಕದೇಶತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅವಾದಾನತ್ವವಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗುವುದು. ಅವಾದಾನವಾದ ಶೃಂಗಾದಿಗಳದ್ದೆಂಬುದೇ ಶರಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ತೋರುವುದು. ಉಪಾದಾನಭಾಗದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಭೇದವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಕೆಲವು ಶೃಂಗಾದಿಗಳ ಅವಯವಗಳು ಶರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಭೂತಗಳು. ಕೆಲವು ನಿಮಿತ್ತಭೂತಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಗಳೋ ಅವುಗಳು ಸವಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿದ್ದರೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಉಪಾದಾನಭೂತಗಳೋ ಅವುಗಳು ವಿವಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲ.

(9) ಯಾವನು ಔದ್ಧತ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವಾದಾನತ್ವವಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಕೇವಲ ಉಪಾದಾನತ್ವವೇ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿದ್ದೇ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವನೋ, ಅವನ ಹತ್ತಿರ ಹೀಗೆ ವ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. (೧) ಅವಿನಷ್ಟವಾದ ಶೃಂಗಾವಯವಿಯು ಉಪಾದಾನವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೋ? (೨) ಅಥವಾ ಶೃಂಗವು ನಷ್ಟವಾಗದೇನೇ ಶೃಂಗಾವಯವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉಪಾದಾನವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೋ? (೩) ಅಥವಾ ಶೃಂಗವೂ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿರಲು ಶೃಂಗಾವಯವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉಪಾದಾನವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಈ ಶೃಂಗದಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಸುಮರ್ಣದಂತೆಯೇ ಶರದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗವೂ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ೨ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಅವಿನಷ್ಟ ಶೃಂಗಗಳುಳ್ಳ ಎಲ್ಲಾ ಶೃಂಗಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಶರಾದ್ಯುಪಾದಾನತ್ವವೆನ್ನುವುದೇ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಶೃಂಗಶರಗಳಿಗೆ ನಮಾನದೇಶತ್ವವು ಅಂದರೆ, ಶೃಂಗವು ಯಾವದೇಶದಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಶರವೂ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದರು. ೩ನೇದ್ದೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಲ್ಲಾ ಶೃಂಗಾವಯವಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶೃಂಗನಾಶವಾದಮೇಲೆ ಶರಾದ್ಯುಪಾದಾನತ್ವವೆನ್ನುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (10) ಏಕೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಬಾಹ್ಯಗಳಾದ, ಅಪರಿಣಿತಗಳಾದ ಅವಯವಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ಅಪರಿಣಿತವಾದುದೂ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗುವುದಾದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು || ೭೫ ||

‘ಭೇದೇನೋವಲಭ್ಯಮಾನತಸ್ಪತ್’ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬೇಡ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಚೇತನವು ಅಚೇತನವಿಹಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಇದರಲ್ಲಿ ಅಚೇತನವಾದ ಗೋಮಯದ್ದೆಂಬುದು ಚೇತನಗಳಾದ ವೃಶ್ಚಿಕಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ನ ಚಾಚೇತನತಸ್ತತ್ರ ಚೇತನಸ್ಯ ಸಮುದ್ಭವಃ |

ಉಪಾದಾನತಯಾ ಕಿಂತರ್ಹ್ಯುಪಾದಾನಂ ಹ್ಯಚೇತನಂ |

ಕಾರ್ಯದೇಹಗತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಚೇತನಸ್ಯ ಪ್ರದೃಶ್ಯತೇ || ೭೬ ||

ಅ || ತತ್ರ = ಗೋಮಯಾದಿಗಳದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅಚೇತನತಃ = ಅಚೇತನದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ, ಚೇತನಸ್ಯ = ಚೇತನರಿಗೆ, ಸಮುದ್ಭವಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ನ ಚ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (ಅಚೇತನದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ಚೇತನರಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದರೆ ಗೋಮಯದ್ದೆಂಬುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವಿರೋಧವೆಂದರೆ —) ಉಪಾದಾನತಯಾ = ಉಪಾದಾನರೂಪದಿಂದ (ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಅಂದರೆ — ನಾವು ಕಾರಣತ್ವಮಾತ್ರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ, ವ್ಯವಹಾರವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿಷೇಧಿಸುವೆವು.) ಕಿಂ ತರ್ಹಿ = ಗೋಮಯಾದಿಗಳು ವೃಷ್ಟಿಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳಾಗದಿದ್ದರೆ ಎಂತಹ ಕಾರಣವು ಹೇಗೆ ವ್ಯವಹಾರವು ಉಪವನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ — ಅಚೇತನಂ = ಅಚೇತನವು, ಅಪಾದಾನಂ = ಅಪಾದಾನವು, ಅಸ್ಯ = ವೃಷ್ಟಿಕಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ, ಕಾರ್ಯದೇಹಗತಸ್ಯ = ಗೋಮಯಾದಿಗಳೇ ಉಪಾದಾನವಾಗಿರುವ ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಚೇತನಸ್ಯ = ಚೇತನರಿಗೆ, ಪ್ರದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದಷ್ಟೇ.

ತಾ || (1) ವೃಷ್ಟಿಕ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಶರೀರವೂ ಚೇತನವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಗೋಮಯಾದ್ಯಚೇತನವು ಅಚೇತನವಾದ ಶರೀರವು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಏಕದೇಶದಿಂದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವು. ಏಕದೇಶದಿಂದ ಅಪಾದಾನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಚೇತನವಾದರೂ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವೇ. ದೇಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಚೇತನನಿಗೆ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವು. ಅವಗಮನದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅವಧಿಯಾಗಿ ಅಪಾದಾನವೇ. ಆದ ಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಭಂಗವಿಲ್ಲ || ೭೬ ||

ಹೀಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಪರರು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾ ‘ಪರಿಣಾಮಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಸಚ್ಚತ್ಯಚ್ಚಾಭವದಿತಿ ನಾಸ್ಯ ವಿಶ್ವತ್ಸಮುಚ್ಯತೇ !

ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವೇತಿ ಗಿರೈವಾಸ್ಯ ಪೂರ್ವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಿತಃ || ೭೭ ||

ಅ || ಸಚ್ಚತ್ಯಚ್ಚಾಭವದಿತಿ = “ಸಚ್ಚತ್ಯಚ್ಚಾಭವತ್ | ನಿರುಕ್ತಂಚಾನಿರುಕ್ತಂ ಚ | ನಿಲಯನಂಚಾನಿಲಯನಂ ಚ | ವಿಜ್ಞಾನಂಚಾವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ | ಸತ್ಯಂಚಾನ್ಯತಂ ಚ ಸತ್ಯಮುಭವತ್” || (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೩೫) ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಯ = ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ವಿಶ್ವತ್ಸಂ = ಸತ್ ತತ್ಯದಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಮೂರ್ತ-ಅಮೂರ್ತರಾಶಿದ್ವಯಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಶ್ವಭಾವವು, ಉಚ್ಯತೇ ಇತಿ ನ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಅಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ — ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವೇತಿ ಗಿರಾ = “ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತದನು ಪ್ರವಿಶ್ಯ | ಸಚ್ಚತ್ಯಚ್ಚಾಭವತ್” || (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೩೫) ಎನ್ನುವ ವಚನದಿಂದ, ಪೂರ್ವಮೇವ = ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸದಾದಿಗಳ ಭವನದಿಂದ ಮೊದಲೇ, ಅಸ್ಯ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಿತಃ = ಈ ಮೂರ್ತಾ ಮೂರ್ತರೂಪ ಜಗತ್ತಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ.

ತಾ || (1) ಈ ಸತ್‌ತ್ಯದಾದಿಭವನವು ಪ್ರಪಂಚರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲ. ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ. ಅಥವಾ ‘ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ತ್ಯದಾದಿಶಬ್ದಾರ್ಥತಯಾ ಆತ್ರ ನ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ತದ್ಭವನಾತ್ಪೂರ್ವಕಾಲೀನೋತ್ಪತ್ತಿಕತ್ವಾತ್ ಭೋಜನವತ್’ ಜಗತ್ತು ಸತ್

ತ್ಯದ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಸತ್ತ್ವದಾದಿಗಳ ಭವನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ, ಭೋಜನದಂತೆ ಅಂದರೆ, 'ಭುಕ್ತ್ವಾ ಚರತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಚರಣಪೂರ್ವಕಾಲೀನ ಭೋಜನವು ಹೇಗೆ ಚರಣವಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ-ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು || ೭೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವು ಯಾವುದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಸತ್ತ್ವಾತ್ ತೇರ್ವೈದಿಕತ್ವಾತ್ ಸಮ್ಯಗ್ವಕ್ತುಮಶಕ್ಯತಃ || ೭೮ ||

ಆಶ್ರಯತ್ವಾತ್ ಸ್ವಾಶ್ರಯತ್ವಾಜ್ಞಾನತ್ವಾದ್ವಿರ್ದಿಷ್ಟತಃ |

ಸತ್ತೇರ್ಯಾತನಾಚ್ಚೈವ ಹ್ಯಪ್ರಾಪ್ಯ (ಪ್ರ)ತ್ವಾಚ್ಚ ದುರ್ಜನೈಃ || ೭೯ ||

ನಿತ್ಯಸಾಧುಗುಣವ್ಯಾಪ್ತಿ ಯಂತ್ಪರೂಪತ್ವತಃ ಸದಾ |

ಜಗದ್ಗತೇನ ರೂಪೇಣ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಹಿ ತಥೋಚ್ಯತೇ || ೮೦ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮೈವ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, (ಜಗದ್ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವಿಲ್ಲದೆ ಸತ್ವಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳ ಯೋಗದಿಂದ) ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಸತ್ ತ್ಯದ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ— ಸತ್ತ್ವಾತ್=ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸತ್=ಸತ್ ಎಂದೂ, ತತಃ=ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ, ತ್ಯತ್=ತ್ಯತ್ ಎಂದೂ, ವೈದಿಕತ್ವಾತ್=ವೇದೈಕಸಮಾಧಿಗಮ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ನಿರುಕ್ತಂ=ನಿರುಕ್ತನೆಂದೂ, (ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲಿಟ್ಟವನು, ವೇದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) ಸಮ್ಯಕ್=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ವಕ್ತುಂ=ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ, ಅಶಕ್ಯತಃ=ಶಕ್ಯನಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಅನಿರುಕ್ತಂ=ಅನಿರುಕ್ತನೆಂದೂ, (ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವವನು) ಆಶ್ರಯತ್ವಾತ್ = ಜಗದಾಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ನಿಲಯನಂ = 'ನಿಶ್ಚಿತಂ ಅಯಂತೇ (ಪ್ರವರ್ತಂತೇ) ಅಸ್ಮಿನ್' ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಇವನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಯಿಂದ ನಿಲಯನನೆಂದೂ, ಸ್ವಾಶ್ರಯತ್ವಾತ್=ತಾನೇ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ, ತನಗೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಆಶ್ರಯನಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅನಿಲಯನಂ = (ತಾನು ಹೊರತು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಆಶ್ರಯನಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಅನಿಲಯನನೆಂದೂ, ಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್=ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನರೂಪ ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಜ್ಞಾನಂ=ವಿಜ್ಞಾನನೆಂದೂ, ದುರ್ವಿರ್ದಿಷ್ಟತಃ = ದುರ್ಜ್ಞೇಯನಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ, ಅವಿಜ್ಞಾನಂ='ನ ವಿದ್ಯತೇ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಸಕಲವಿಶೇಷಾವಗಾಹಿ ಜೀವಜ್ಞಾನಂ ಯದ್ವಿಷಯೇ' ರಮಾದಿಜೀತನರು ಈಶ್ವರವಿಷಯಕ ಎಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಯಿಂದ ಅವಿಜ್ಞಾನನೆಂದೂ, ಸತ್ತೇಃ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾತನಾಚ್ಚೈವ=ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸತ್ಯಂ = ಸತ್=ಸಮಾಚೀನವಾದ, ತ್= ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಯಸ್ಯ=ಯಾರಿಗೋ, ಸ ತತ್ ಚಾಸೌ ಯಂ ಚ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತನು, ಪ್ರಯತ್ನ ವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವನು ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸತ್ಯನೆಂದೂ, ದುರ್ಜನೈಃ=ದುರ್ಜನರಿಂದ, ಅಪ್ರಾಪ್ಯ(ಪ್ರ)ತ್ವಾಚ್ಚ=ಹೊಂದಲರ್ಹನಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಅನೃತಂ=ಅನೃತನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಿಥ್ಯೆಯಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನೃತನೆಂದಲ್ಲ. ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ನಿತ್ಯ ಸಾಧುಗುಣವ್ಯಾಪ್ತಿ ಯಂತ್ಪರೂಪತ್ವತಃ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧುಗುಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ನಿಯಾಮಕರೂಪವೂ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಸತ್ಯಂ=ಸತ್ಯನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ, ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಸಾಧುಗುಣಗಳ ಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗದ್ಗತೇನ ರೂಪೇಣ=

ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪದಿಂದಲೇ, ಬ್ರಹ್ಮೈವ = ವರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ತಥಾ = ಸದಾದಿಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನೆಂದು, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ತಥಾಚ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತ ಜಗತ್ತು ಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕೆ ರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸದಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸನ್ನಿಧಾನ ದಿಂದಲೇ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಾದಿಗಳಿಗೂ ಸದಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ || ೮೦ ||

ಸಚ್ಚ ತ್ಯಚ್ಚಾಭವತ್ = ಬ್ರಹ್ಮನು ಸದ್ರೂಪನೂ, ತ್ಯದ್ರೂಪನೂ ಆದನು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಸದಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಸತ್ತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಅನಾದಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಭವತ್' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗವು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ವ್ಯಕ್ತಿರುಕ್ತಗುಣಾನಾಂ ಹಿ ಪುರುಷಾವೇಕ್ಷಯಾ ನೃಣಾಂ (ಭಿಃ) |

ಭವೇದಭವದಿತ್ಯಾದ್ಯಃ ಪ್ರ (ತ್ಯಸ್ಮಾತ್) ಯೋಗಶ್ಚಾತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ || ೮೧ ||

ಅ || ಉಕ್ತಗುಣಾನಾಂ = ಸದಾದಿಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಧರ್ಮಗಳ, ವ್ಯಕ್ತಿಃ = ಪ್ರತಿ ತಿಯು, ನೃಣಾಂ (ಭಿಃ) = ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ, (ಉಪದೇಷ್ಟು ಪುರುಷರಿಂದ) ಪುರುಷಾವೇಕ್ಷಯಾ = ಉಪದೇಷ್ಟುಪುರುಷರನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅಥವಾ (ಶ್ರೋತೃಗಳ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ) ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಭವೇತ್ = ಆಗುವದೋ, ಅಸ್ಮಾತ್ = ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅತ್ರ ಚ = ನಿತ್ಯಗುಣ ಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಅಭವತ್ ಇತಿ = ಸದಾದಿಯು ಆಯಿತು ಎನ್ನುವ, ಪ್ರಯೋಗಃ = ಪ್ರಯೋಗವು, ಯುಜ್ಯತೇ = ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಾತ್ಮಕ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿ ಆ ಜಗತ್ತೇರಕನಾಗಿ ನಾನಾರೂಪಗಳಿಂದ ಆ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಪ್ರನೇಶಮಾಡಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದ ಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಉಪನೇಶಮಾಡತಕ್ಕವರೂ, ಉಪದೇಶ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವರೂ ಶರೀರ ಇಂದ್ರಿಯವುಳ್ಳವರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ರತೀತವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಉಪದೇಷ್ಟುಗಳಿಗೂ ಉಪದೇಶ್ಯರಿಗೂ ಶರೀರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತ ಸತ್ತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಆದನು || ೮೧ ||

ಬ್ರಹ್ಮಪರಿಣಾಮಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣವನ್ನುಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ತಸ್ಮಾದಶೇಷಕರ್ತೃಕೋ ನಿರ್ವಿಕಾರೋ ರಮಾಪತಿಃ |

ಶಬ್ದೈಃ ಪ್ರಕೃತಿರಿತ್ಯಾದ್ಯೈಃ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೈರಭಿಧೀಯತೇ || ೮೨ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದಕಾರಣ, ನಿರ್ವಿಕಾರಃ = ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ, ರಮಾಪತಿಃ ಏಕಃ = ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ವರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ, ಅಶೇಷಕರ್ತಾ = ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತನು. (ಆದ ಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ) ಮತ್ತೆ, ಪ್ರಕೃತಿರಿತ್ಯಾದ್ಯೈಃ = ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನುವ ಶಬ್ದವೇ ಮೊದಲಾದ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೈಃ = ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಾದ, ಶಬ್ದೈಃ = ಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಏಕಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ, ಅಭಿಧೀಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯವೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾದಾ ನತ್ವರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಂತೂ ತನ್ನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ದೃಢವಾಗು ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ನಿರಾಕರಣವು) || ೮೨ ||

ಸ. ರ. ವಿ — ‘ಸೋಕಾಮಯತ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇ ಯ | ಸಚ್ಚತ್ವಚ್ಚಾ ಭಸತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯೋಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾದ ಬಹುಭಾವವೂ ವಿಕಾರಿತ್ವವಿಲ್ಲದೇನೇ ನಿಯಾಮಕ ಬಹುರೂಪವಿದ್ದು ದರಿಂದಲೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಬಹು ಸ್ಯಾಮಿತಿ ತಸ್ಯೈವ ಹ್ಯುಕ್ತಮಾಗೇಣ ಯುಜ್ಯತೇ |

ತತ್ತದ್ಗತೇನ ರೂಪೇಣ ತದರ್ಥಂ ಹ್ಯಸೃಜಜ್ಜಗತ್ || ೮೩ ||

ಅ || ತಸ್ಯೈವ = ಆ ನಿರ್ವಿಕಾರನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ, ಬಹುಸ್ಯಾಮಿತಿ = ‘ಬಹುಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಬಹುಭವನವು, ಉಕ್ತಮಾಗೇಣ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ, ಅಂದರೆ — ತತ್ತದ್ಗತೇನ ರೂಪೇಣ = ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪದಿಂದ, ಯುಜ್ಯತೇ = ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, (ಆಯಾಯ ಅನಂತಾನಂತವದಾರ್ಥವೈರಕಗಳಾದ ಅನಂತ ರೂಪಗಳಿಂದ ಬಹುರೂಪಿಯಾಗುವೆನು, ಎಂದು ‘ಸೋಕಾಮಯತ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವು.) (ಹೀಗಾದರೆ, ‘ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ’ ಎನ್ನುವ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾದ ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯವು ಅಸಂಗತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಒಂದು ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಂದರೆ, ನಿಯಾಮಕಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನು ಆಗುವೆನು ಎನ್ನುವ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ — ಈಶ್ವರನು ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲೀ, ಅಸತ್ಯಕಾಮನಾಗಲೀ ಅಲ್ಲವಷ್ಟೆ ಎಂದರೆ —) ತದರ್ಥಂ = (ಆಯಾಯ ವದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳಾದ ಬಹುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗುವೆನೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದಮೇಲೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯಮ್ಯಾವೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ) ನಿಯಾಮಕಬಹು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಜಗತ್ = ನಿಯಮ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು, ಅಸೃಜತ್ = ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. (ಆ ಮೇಲೆ ನಿಯಾಮಕಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅದನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು, ಎಂದು ವಾಕ್ಯಯೋಜನೆಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅಸಂಗತಿಯಿಲ್ಲ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ — ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಿಂದ ಆಯಾಯ ವದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕ್ರೀಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜಗದಾಕಾರದಿಂದ ವರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ‘ಬಹುಸ್ಯಾಂ’ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪಬಾಹುಲ್ಯರೂಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ದಿಂದಲೇ ‘ತದಾತ್ಮಾನಂ ಸ್ವಯಮಕುರುತ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ನಿಯಾಮಕಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ ಬಾಹುಲ್ಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. (2) ‘ಸಾಕ್ಷಾಚ್ಛೋಭಯಾಮ್ನಾ ನಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವ ಉಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವಗಳೆರಡನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೇನೆನ್ನುವುದೂ ಊರ್ಣನಾಭಿದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. (3) ‘ಯೋನಿಶ್ಚ ಹಿ ಗೀಯತೇ’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವರ್ಣನವೂ ಊರ್ಣನಾಭಿದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ವಕ್ರ ವ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಎಲ್ಲವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಹಾಗೆ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಸಂಹಾರವು ಯುಕ್ತವೇ || ೮೩ ||

ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪರಿಣಾಮವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತವಾದವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಯಚ್ಚಾವಿಕೃತಮೇವೈಕಂ (ತತ್) ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾ ಮೃಷಾ |

ದೃಶ್ಯತೇ ಮಂದದೃಷ್ಟೈವ ಸ ಸರ್ಗ ಇತಿ ಕಥ್ಯತೇ || ೮೪ ||

ಸಾ ಮಂದದೃಷ್ಟಿಸ್ತಸ್ಯೈವ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕಿಂ ತತೋಽನ್ಯಗಾ |

ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚೇತ್ತ್ವ ಸಾರ್ವಜ್ಞಮನ್ಯಗಾ ಚೇತ್ಸ್ವತೋಽನ್ಯತಾ || ೮೫ ||

ಅ || ಏಕಂ=ಅದ್ವಿತೀಯವೂ, ನಿರವಯವವೂ ಆದ, (ತತ್=ಆ,) ಅವಿಕೃತಮೇವ=ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೇನೇ ಇರುವ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾ=ಜಗದ್ರೂಪದಿಂದ. ಮೃಷಾ=ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾಗಿಯೇ, ಮಂದದೃಷ್ಟೈವ=ಅಲ್ಪವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಯಾವ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಆಗುತ್ತದೋ, ಆ ಮಾಯೆಯಿಂದ, ಅಥವಾ ಮಂದವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಂದರೆ. ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದಲೇ, ದೃಶ್ಯತೇ ಇತಿ ಯತ್ = ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದೋ. ಸಃ=ಅದು, ಸರ್ಗ ಇತಿ=ಸರ್ಗ ಎಂತೆಂದು, ಕಥ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ. ಕಥ್ಯತೇ=ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತವಾದಿಯಿಂದ ಯಾವುದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದಕ್ಕೆ ದೂಷಣವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿವರ್ತವಾದಿಯಿಂದ ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (ಏಕೆಂದರೆ—) ಸಾ=ಆದಾವ, ಅಂದರೆ, ಅಸತ್ಯಾನೇಕವದಾರ್ಥಜ್ಞಾನರೂಪವಿವರ್ತದಿಂದಲಾಗಲೀ ಅಸತ್ಯಾನೇಕ ವದಾರ್ಥ, ಅವುಗಳ ಪ್ರತೀತಿ, ಇವುಗಳ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣತ್ವದಿಂದಲಾಗಲೀ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಅಂತೂ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿರೂಪವಾದುದು ಯಾವುದು ತತ್ಪ್ರವೋ ಅದನ್ನು ಬಿಡದೆ ಯಥಾಸ್ಥಿತರೂಪಕ್ಕಿಂತ ವಿವರೀತಗಳಾದ ಅಸತ್ಯಗಳಾದ ಯಾವುದು ಅನೇಕ ತೇಜೋಬನ್ನಾದಿರೂಪಗಳೋ ಅವುಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ವಿವರ್ತವು ಆ ರೂಪದಿಂದಲಾಗಲೀ ವಿವರ್ತೋಪಾದಾನತ್ವದಿಂದಲಾಗಲೀ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಮಂದದೃಷ್ಟಿಃ = ಮಾಯೆಯು ಅಥವಾ ಭ್ರಾಂತಿಯು, ತಸ್ಯೈವ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕಿಂ = ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೋ, ಏನು? ತತಃ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಅನ್ಯಗಾ = ಇತರರಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೋ ಏನು? ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಚೇತ್=ಆ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ ಎಂದಾದರೆ, ಸಾರ್ವಜ್ಞಂ = ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು, ಕ್ವ = ಎಲ್ಲಿ? ಅನ್ಯಗಾಚೇತ್=ಇತರರಾದ ಜೀವರಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದು ಎಂದಾದರೆ, ಸ್ವತಃ ಅನ್ಯತಾ = ಸ್ವಭಾವತಃ ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಭೇದವು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಜಗದಾರೋಪವೆಂದಾದರೆ, ಈ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಯಾರಿಗೆ? ೧ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೋ, ೨ ಜೀವನಿಗೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು. ಅಜ್ಞಾನವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞನಿಗೆ ಕೂಡಲಾರದು. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಜೀವನು ಭಿನ್ನನಿದ್ದಾನೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅದ್ವೈತಕ್ಕೆ ಭಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಉಪಾದಾನತ್ವವೆಂದರೆ ಪರಿಣಾಮಿಯಾಗಿ ಕಾರಣನೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅವಿದ್ಯಾಪರಿಣಾಮವಾದ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಭ್ರಮೆಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗುವಿಕೆಯೇ ಏವರ್ತೋಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವವು. (2) ಆಶ್ರಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಮಂದದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದಾಗ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿರಾಕೃತವಾಗುವವು.

(3) ಏಕಜೀವವಾದಿಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ತನ್ನ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಸ್ವಪ್ನಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಜಗದಾಕಾರನಾಗಿ ತನ್ನ ಭ್ರಾಂತಿವಿಷಯನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. (4) ಇತರರು ಬಿಂಬಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾಯಾ (ಪರರಿಗೆ ವ್ಯಾಮೋಹಮಾಡುವಿಕೆ) ಸಹಕೃತನಾಗಿ

ಕಾರಣನು. ಜೀವರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂ ಅವಿದ್ಯಾ (ತನ್ನ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನು ಮಾಡುವಿಕೆ) ಸಂಬಂಧರು, ಎಂದು ಇತರರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. (5) ಅಜ್ಞಾನವು ಮಾಯಾ ಅವಿದ್ಯಾಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವೆಂದು ತಿಳಿಯುವರು. ಮಾಯಾರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನು. ವಿಶುದ್ಧ (ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತನಾಗದಿರುವ) ಬ್ರಹ್ಮನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಆಶ್ರಯನು. ಜೀವರು ಅವಿದ್ಯಾ ಸಂಬಂಧರು ಹೀಗೆ ಕೆಲವರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. (6) ದೃಷ್ಟಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತದವರು 'ಜೀವರೇ ತಮ್ಮ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚಾಕಾರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕ ಭ್ರಾಂತಿಯುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ನೀನು ನೋಡಿದ ಘಟವೂ ನಾನು ನೋಡಿದ ಘಟವೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವಪ್ರತೀತಿಯು. ಸರ್ವ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಾದುದು ಯಾವುದು ಬ್ರಹ್ಮಚೈತನ್ಯವೋ ಆ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರಭೇದಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ 'ಬ್ರಹ್ಮಣಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿವರ್ತಾಧಿಷ್ಠಾನಭೂತನಾದ ಚಿದ್ರೂಪನಾದ ಶುದ್ಧ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೋ, ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಿಂಬಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೋ, ಹಾಗೆಯೇ 'ಮಂದದೃಷ್ಟಿಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಮಾಯೆಯೋ, ಅವಿದ್ಯೆಯೋ? ಇದುವೊಂದಲಾದ ಅವಾಂತರ ಭೇದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವೇ ವಿವರಿಸಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (7) 'ಜೀವಗಾ' ಎಂದು ಹೇಳದೆ 'ತತ್ಪೋಷ್ಯಗಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜೀವನು (೧) ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ (೨) ಅಭಿನ್ನನೋ ಎಂದು ವಿವರಿಸುವ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. (8) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ ವಿಶ್ವಭ್ರಾಂತಿಯಾದರೆ ಆಗ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ವಿಶೇಷಾಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ತಥಾಚ ಸಾರ್ವಜ್ಞವು ಇಲ್ಲದೆಹೋಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜ್ಞವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಆ ಸಾರ್ವಜ್ಞವು ಎಲ್ಲಿರುವುದು? ಜೀವನಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು ಅನುಭವವಿರೋಧವು. ಜಡದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ತಥಾಚ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬರುವುದು. (9) ಬ್ರಹ್ಮವೈತಿರಿಕ್ತವಾದ ಜೀವಾತ್ಮಯವಾದ ವಿಶ್ವಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಭ್ರಾಂತ್ಯಾಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಅವಸಿದ್ಧಾಂತವು || ೮೪ || ೮೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ವಾಸ್ತವವಾಗಲಿ. ಅನಾತ್ಮಪ್ರಪಂಚವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರಲಿ, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ನಾದೇಹಯೋಗಿನೋ ದೃಷ್ಟಿರಿತಿ ತತ್ಕಾರಣಂ ಸ್ವತಃ |

ದೇಹಿನಃ ಕಾರಣಯುತಾಃ ದೇಹಾಶ್ಚ ಯದಿ ನ ಭ್ರಮಾತ್ || ೮೬ ||

ಕಿಂ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತಂ ತತ್ರ ಭೇದೋಽಸಿ ಭ್ರಮಾಜೋ ಯದಿ |

ಭ್ರಾಂತೇರಜ್ಞಾನಮೂಲತ್ವಾತ್ ಸ್ಯ ಭೇದವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ |

ನಾಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಕಂ ಕಿಂ ಚಿದನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತಾ ಯತಃ || ೮೭ ||

ಅ || (ಯದ್ಯಪಿ ಹೀಗೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಅನುಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸುವುದು ಯೋಗ್ಯವು.) ಅದೇಹಯೋಗಿನಃ=(ಬ್ರಹ್ಮವೈತಿರಿಕ್ತವಾದ ಜೀವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ

ಅಕಲ್ಪಿತತ್ವವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ದೇಹಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ, (ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ದೃಷ್ಟಿ=ಪದಾರ್ಥದರ್ಶನವು, ನೇತಿ=ಅಗುವದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಕಾರಣದಿಂದ, ತತ್ಕಾರಣಂ=ಅರೋಪ ಕಾರಣವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವೂ ಇಂದ್ರಿಯಾಶ್ರಯವಾದ ಶರೀರವೂ ಕೂಡ, ಸ್ವತಃ=ಕಲ್ಪನೆ ಇಲ್ಲದೇನೇ ಉಂಟೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಸುಖಾದಿಯಂತೆಯಾಗಲೀ ರಜತಾದಿ ಗಳಂತೆಯಾಗಲೀ ಸಾಕ್ಷಿಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧವೆಂದು ಪರರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ. ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಗಳೂ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ದೋಷಕಾರಣವಾದ ಕಾಮಾದಿಯೂ ಸ್ವತಃ ಅಂದರೆ ಕಲ್ಪನಾ ಇಲ್ಲದೇನೇ ಇದೆಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.)

(ಬ್ರಹ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ಜೀವರಿಗೂ ಸಕಾರಣಗಳಾದ ಜೀವ-ದೇಹ-ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಅಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತತ್ವವಿರಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ, ಜೀವರು ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶರೀರವು ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರು ವುದರಿಂದಲೂ, ಕಾರಣಗಳು ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಮೊದಲೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ತದ್ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ —) ಕಾರಣಯುತಾಃ=ಜ್ಞಾನಕಾರಣಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೇಹಿನಃ=ಜೀವರು, ಕಾರಣಯುತಾಃ=ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೇಹಾಶ್ಚ ಶರೀರಗಳೂಕೂಡ, ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭ್ರಮಾತ್ ನ=ಭ್ರಮಸಿದ್ಧಿಗಳು ಆಲ್ಲವೋ? ತತ್ರ=ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತಂ=ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾದುದು, ಕಿಂ= ಯಾವುದು? (ಅಂದರೆ ಅನಂತ ಜೀವರು ಸಕಾರಣಕ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಇವುಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತ ವಾದ ಪ್ರಪಂಚವೇ ಇಲ್ಲವು. ವಿಷಯಗಳೂ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಗಳ ನಿರ್ವಾಹೋಪಯುಕ್ತಗಳು.) ತಥಾಚ ಕೇವಲ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವವೂ ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷಯಗಳೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವವು. (ಹಾಗಾದರೆ 'ಅನ್ಯಗಾ ಜೇತ್ಸ್ವತೋನ್ಯತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವೂ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವು. ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವುಳ್ಳ ಜೀವನಿಗೆ ಬಾಹ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅರ್ಥವಿಷಯಕ ಭ್ರಮವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ —) ಭೇದೋಪಿ=ಪ್ರಪಂಚಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವೂ, ಯದಿ ಭ್ರಮಜಃ=ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ತದಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತಾ=ಚಕ್ರಕಾ ಶ್ರಯವು. (ಹೇಗೆಂದರೆ) ಭ್ರಾಂತೇಃ = ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದಹೇತುಭೂತವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ, ಅಜ್ಞಾನಮೂಲತ್ವಾತ್ = ಭಾವರೂಪ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ತಸ್ಯ = ಆ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ಭೇದವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ=ಭೇದಸಾಪೇಕ್ಷೆತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣ ದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾದ ಜೀವನು ಹೊರತು, ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಕಂ ಕಿಂಚಿತ್ ನ= ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಕವಾದುದು ಯಾವುದೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯಾವ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧ ವಾಗಿಯದೋ ಆ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಅಜ್ಞಾನಸಾಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿಯದೆ. ಭ್ರಾಂತಿಯು ಸ್ವರೂಪವೂ ವಿಷಯವೂ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವು. ಯದ್ಯಪಿ ಭೇದವಿಷಯಕ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಸಾಕ್ಷಿಜೈತನ್ಯವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಸಂಗವಾದ ಅದಕ್ಕೆ ಆರೋಪಿತ ಅರ್ಥಸಂಸೃಷ್ಟಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಆ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭೇದದ ಅವೇಕ್ಷೆಯಿದೆ. ಆ ಅಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿಯಾದಾಗ್ಯೂ

ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತವು. ಅನಾದಿಯಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಸತ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಭ್ರಾಂತಿಯು ಜೀವಾಶ್ರಿತವು. ಭೇದಕಲ್ಪನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಜೀವನೇ ಇರಲಾರದು. ಅವಿದ್ಯಾರೋಪವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅವಿದ್ಯಾರೋಪವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಭ್ರಮಗಳೂ ಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುತ್ತಿರಲು ಅವಿದ್ಯಾರೋಪವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆತರಾರೋಪವು ಜೀವನಲ್ಲಿ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥಜರತೀಯವು ಕೂಡಲೆ ರದು. ಆದಕಾರಣ ಭ್ರಮ-ಅಜ್ಞಾನ-ಜೀವಭೇದ ಇವುಗಳಿಗೆ ವರಸ್ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯವು. ಅಂದರೆ, ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಪುನಃ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯವು. (2) ಅಥವಾ ಭೇದವು ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತವಾದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಭೇದದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು. ಭ್ರಮವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಭ್ರಮಕಲ್ಪಿತವಾದ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (3) ಇದರಿಂದ ಜೀವಾಜ್ಞಾನವೆಷ್ಟೋ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನಾಧೀನನಾದ ಜೀವನು ಸಿದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನು ಸಿದ್ಧನಾದರೆ ಜೀವಾಶ್ರಿತಾಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ || ೮೬ || ೮೭ ||

(1) 'ನಾಹೇಹಯೋಗಿನಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಶರೀರಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತಗಳು. ಆ ದೇಹಾದಿಗಳ ಭ್ರಮಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಇರುವ ದೇಹವೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಣವಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಈ ಆರೋಪ ವರಂಪರೆಯು ಅನಾದಿಯಾದವ್ರಯುಕ್ತ ಅನವಸ್ಥೆಯೂ ಇಲ್ಲ; ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆದಿಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇಹಾದಿಗಳ ದರ್ಶನವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ದೇಹ ದಿಗಳು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಮಾತ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಯಿದೆ. (2) ಮತ್ತು ಮೊದಲುಮೊದಲಿನ ದೇಹಾದಿಗಳೂಕೂಡ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಮಿತಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಈ ಅನವಸ್ಥಾ ಪರಿಹಾರವು ಕೂಡಬಹುದಿತ್ತು. ಈ ಭ್ರಾಂತಿ ವರಂಪರೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (3) ಹಾಗಾದರೆ 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದು? ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಭ್ರಮತ್ವೇ ತ್ವಿಯಮುಕ್ತಿಶ್ಚ ತದಂತಃ ಸತನಾನ್ಮ ಹಿ |

ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತಾ ಚಾಸ್ಯ ಸ್ಯಾದಬಾಧ್ಯತ್ವ ಎವ ಹಿ || ೮೮ ||

ಅ|| ಭ್ರಮತ್ವೇ=ಆಕಾಶಮೊದಲಾದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧಿತ್ವವಿದ್ದರೆ, ಇಯಮುಕ್ತಿಶ್ಚ = 'ನೇಹ ನಾನಾ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವೂ, ತದಂತಃಪತನಾತ್=ಆ ಆಕಾಶಾದಿಪ್ರಪಂಚಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ, ನ ಹಿ=ಸತ್ಯವಲ್ಲ. ಮಿಥ್ಯೆಯೇ ಆಗಬೇಕು. (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧಿವಾದಾಗ್ಯೂ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿರುವ ಶ್ರುತಿಯೂ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗ

ಬಹುದೆಂದರೆ) (ಪ್ರಪಂಚವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಹೇಗೂ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ) ಅಸ್ಯ = ಈ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತಾ ಚ = ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತ್ವವಾದರೂ, ಅಬಾಧ್ಯತ್ವ ಏವ = ಬಾಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೇನೇ, ಸ್ಯಾತ್ = ಬರುವುದು, ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯುಕ್ತ್ಯವಿರುದ್ಧವಾದ ನೇದಾರ್ಥವೇ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಅಂಧೋ ಮಣಿಮುನಿಂದತ್' ತಮನಂಗುಲಿರಾವಯತ್. ಅಗ್ರೀವಃ ಸ್ತತ್ಯಮುಂಚತ | ತಮಜಿಹ್ವೋಽಸಶ್ಚತ | ಕುರುಡನು ಮಣಿಯನ್ನು ತಿಳಿದನು, ಬೆರಳು ಇಲ್ಲದವನು ಆ ಮಣಿಯನ್ನು ಪೋಣಿಸಿದನು. ಕೊರಳು ಇಲ್ಲದವನು ಅದನ್ನು ಧರಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ನಾಲಿಗೆ ಇಲ್ಲದವನು ರುಚಿನೋಡಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದಗಳ ಆಪಾತಾರ್ಥವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿಚಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಆರಂಭವೇ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) 'ನೇಹನಾನಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವು ಯುಕ್ತಿವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಪಂಚಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭ್ರಮುಸಿದ್ಧಗಳೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಈ ಶ್ರುತಿಯೂ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ನೇರಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಭ್ರಾಂತ್ಯಾರೋಪಿತವಾದುದು ಅಸತ್ಯವೇ, ಅದಕಾರಣ ಶ್ರುತಿಯೂ ಅಸತ್ಯ (ಮಿಥ್ಯೆ) ವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (3) ಭ್ರಮು ಶಬ್ದವು ಭ್ರಾಂತಿವಿಷಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಭ್ರಾಂತ್ಯಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವರಮತ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಮುಸಿದ್ಧತ್ವೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಭ್ರಮುತ್ವೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (4) ಪ್ರಪಂಚವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಅಬಾಧ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗೆ ನೀನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಅದಕಾರಣ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದೆಂದಾಪಾದನಮಾದಿದರೆ ಇಷ್ಟವನ್ನೇ ಆಪಾದಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಪರರೂ ಕಥಂಚಿತ್ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು (ಸತ್ ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರಮಾತ್ರವಿರುವಿಕೆ. ಅಥವಾ ಮಾಯಿಕ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು) ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವಏವ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು || ೮೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಬಾಧ್ಯಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳು ಅಭಿಜ್ಞಾ ಅಭಿವದನರೂಪ ವ್ಯವಹಾರವಿಷಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯತ್ರ ಯತ್ರ ವ್ಯವಹಾರವಿಷಯತ್ವರೂಪ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತ್ವಂ ತತ್ರ ತತ್ರ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವಂ' ಎನ್ನುವ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಬಾಧ್ಯಂ ನಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿ ನ ಚ ಸ್ವಪ್ನೋಽಪಿ ನೋ ಮೃತಾ |

ವಾಸನಾಜನಿತತ್ವೇನ ತಸ್ಯಾಪ್ಯಂಗೀಕೃತತ್ವತಃ || ೮೯ ||

ಅ || ಬಾಧ್ಯಂ = ಬಾಧ್ಯ (ನಿಷೇಧ್ಯ) ಗಳಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು (ಅಭಿಜ್ಞಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ) ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿ ನ = ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿ ಅಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಂದ ರಜತೋಚಿತಗಳಾದ ವಲಯ ಮುಕುಟ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳು ದೃಷ್ಟಗಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವರೂಪ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರೇತವು. ಅಭಿಜ್ಞಾದಿ ವಿಷಯತ್ವವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿವೈಕಲ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಅಸತ್ಯಗಳಾದ ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಚರಮ ಧಾತು ವಿಸರ್ಗಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳು

ದೃಷ್ಟಗಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಸ್ವಪೋಷಿ = ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಅರ್ಥವೂ, ನಃ = ನಮ್ಮ (ಬಾದರಾಯಣೀಯರ) ಮತದಲ್ಲಿ, ಮೃಷಾ = ಮಿಥ್ಯೆಯು, ನ ಚ = ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ತಥಾ ಚ ನನ್ನ ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಭಂಗಬರಲಿ, ನಾನು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ ವ್ಯಾಸರ ಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವ ನಿಮಗೂ ಹಾಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವೇ ಆಗಲಾರದು.) ವೇದವ್ಯಾಸರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವು ಏಕೆ ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ವಾಸನಾಜನಿತತ್ವೇನ = 'ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ' ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ) ಅನಾದಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆಂದು, ತಸ್ಯಾಪಿ = ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ಅಂಗೀಕೃತತ್ವತಃ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದಭಿಮತವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ || ೮೯ ||

ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಕಾರರ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಶ್ರುತ್ಯನುಸಾರಿಯಾಗುವದಷ್ಟೆ. ಶ್ರುತಿಯಾದರೂ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕರ್ತನನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಸತ್ಯತ್ವವೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವೇ ಅಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸ ಹಿ ಕರ್ತೇತಿ ವಾಕ್ಯಾಚ್ಛ ಜಾಗ್ರತ್ವನಿತಿ ಹಿ ಭ್ರಮಾಃ || ೯೦ ||
 ಸರ್ಪಭ್ರಮಾದಾವಸಿ ಹಿ ಜ್ಞಾನಮುಪ್ಪೇವ ತಾದೃಶಂ |
 ತದೇವಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿ ತತ್ಸದೇವಾರ್ಥಕಾರಕಂ || ೯೧ ||

‘ಅ || ಸ ಹಿ ಕರ್ತಾ’ ಇತಿ ವಾಕ್ಯಾಚ್ಛ = (ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕರ್ತನು ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದೊಂದಿಗಿಂದ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕರ್ತನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಲ್ಲ. ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವೇ ಇಷ್ಟವಾಗಿದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ‘ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ’ ಎಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವು ಏಕೆ ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲವೆಂದರೆ—‘ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ’ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೆಂದಭಿಪ್ರೇತವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ತಸ್ಯ = ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ, ವಾಸನಾಜನಿತತ್ವೇನ = ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು, ಅಂಗೀಕೃತತ್ವತಃ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಆ ಸೂತ್ರವು ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವು ಅನಾದಿಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಸ ಹಿ ಕರ್ತೇತಿ ವಾಕ್ಯಾಚ್ಛ = ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಪ್ನ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸ ಹಿ ಕರ್ತಾ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ‘ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು ಸತ್ಯತ್ವಪ್ರತಿಸಾಧಕವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (ಅಥವಾ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವು ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿನಿಶ್ಚಯವುಗಳೂ ಅಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವು ಮಿಥ್ಯೆ ಏಕೆ ಅಲ್ಲವೆಂದರೆ) ವಾಸನಾಜನಿತತ್ವೇನ = ಅನಾದಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕಾರವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವು. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೇ. (ಹೀಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವನ್ನುವಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸ ಹಿ ಕರ್ತೇತಿ ವಾಕ್ಯಾಚ್ಛ = ‘ಸಂಧ್ಯಂ ತೃತೀಯಂ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಂ’ ಎಂದುವಕ್ರವಿಸಿ ‘ಅಥ ವೇಶಾಂತಾಃ ಪುಷ್ಕರಿಣ್ಯಃ ಸೃಜತೇ ಸ ಹಿ ಕರ್ತಾ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈಶ್ವರನು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನೆಂದ್ರು

ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಹಾಗಾದರೆ 'ಸ್ವನ್ನನಾಯಾ ಸರೂವೇತಿ ಸೃಷ್ಟಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವೋಕ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—) ಜಾಗ್ರತ್ಪ್ರಮಿತಿ = ನಾನು ಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುತ್ತೇನೆಂದು ನೋಡತಕ್ಕವನಿಗೆ ಯಾವುದು ಜಾಗರೂಕತನವೋ, ಯಾವುದು ಈ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಜಾಗರೂಕಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯವೋ, ಅಥವಾ ಬಾಹ್ಯಮೃದಾದಿಜನ್ಯತ್ವವೋ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತಿಭಾಸವು, ಭ್ರಮಃ=ಭ್ರಾಂತಿಯು, ಹಿ=ಬಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿವಚನಗಳು ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಇರುವವುಗಳು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಹಗ್ಗವನ್ನು ನೋಡಿ ಹಾವು ಎಂದು ಭ್ರಾಂತಿಬಂದರೆ ಅಸತ್ಯವಾದ ಹಾವಿಗೂ ಸರ್ಪೋಚಿತವಾದ ಭಯಕಂಪಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಕಂಡದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಾವನ್ನು ನೋಡಿ ಪುಷ್ಪಮಾಲಿಕೆಯೆಂದು ಭ್ರಮವು ಬಂದರೆ ಸಂತೋಷಕಾರಿತ್ವವು ಕಂಡದೆ. ಆದಕಾರಣ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಸರ್ವಭ್ರಮಾದಾವಪಿ=ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾವು ಎನ್ನುವ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ತಾದೃಶಂ=ನತ್ಯಸರ್ಪೋಲ್ಲೇಖಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವು ಎಂತಹುದೋ ಅಂತಹ ಅಂದರೆ, ವಿಷಯಸಂಬಂಧವನ್ನೇಕೆ ಸದೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಅಸರ್ವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾದ, ಜ್ಞಾನಂ=ಜ್ಞಾನವು, ಅನ್ವೇಷ=ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಹಿ=ಸರ್ವ ಜ್ಞಾನವು ಬರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಜ್ಞಾನವು ಇತ್ತು ಎಂದು ಅನುಭವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಜ್ಞಾನವು ಸತ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ತದೇವ=ಆ ಜ್ಞಾನವೇ, ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿ=ಭಯಕಂಪಾದಿರೂಪ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಕೇವಲ ಸರ್ಪಾದಿಗಳಲ್ಲ. ತತ್=ಆ ಜ್ಞಾನವು, ಸದೇವ=ಇದ್ದುದಾಗಿಯೇ, ಅರ್ಥಕಾರಕಂ = ಭಯ ಕಂಪಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು.

ತಾ || (1) ಸರ್ಪಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಭಯಕಂಪಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಲಾರವು. ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೇನೇ ಭಯಕಂಪಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಭಯಕಂಪಾದಿಗಳು ಜ್ಞಾನ ಕಾರ್ಯವೇ. ಸರ್ವಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಸರ್ವಕಾರ್ಯವಾದರೂ ಅಭಿನರ್ವಣ (ಹರಿಯುವಿಕೆ) ದಂಶನ (ಕಚ್ಚುವಿಕೆ) ಮೊದಲಾದುದು, ಮರಣವಾದರೂ ಧಾತುವ್ಯಾಕುಲತಾನಿಮಿತ್ತಕವು. ಆ ಧಾತುವ್ಯಾಕುಲತೆಯು ವಿಷದ್ರವ್ಯದಿಂದಲೆಂಬಂತೆ ಭಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಆಗುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ನಿಷೇಧ್ಯಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ಪಾದಿಗಳು ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ತಥಾಚ ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಭಂಗವಿಲ್ಲ || ೯೦ || ೯೧ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಹೇಗೆ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ವಿಷಕ್ಷದಲ್ಲಿಲ್ಲವೋ ಕಾಗೆಯೇ ಸಪಕ್ಷನಾದ, ಸತ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣವಾಯಿತು. ಸತ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದನ್ನಕೂಡದು. ಆ ಜ್ಞಾನವೂ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವಿಪ್ರತಿವನ್ನಾಗಿದೆ, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಬ್ರಹ್ಮ ತ್ವರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿ ಪರತಃ ಸ್ವತಃವ ವಾ |

ಅಂಗೀಕೃತಂ ಹಿ ತೇನೈವ ಪರತಸ್ತೇ ನ ಚ ಪ್ರಮಾ || ೯೨ ||

ಅ || ತೇನೈವ=ಮಾಯಾವಾದಿಯಿಂದಲೇ, ಬ್ರಹ್ಮ ತು=ಬ್ರಹ್ಮನಾದರೂ, ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾ ಕಾರಿ=ಪ್ರಪಂಚದಿಂದಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವೆಂದು. ಅಂಗೀಕೃತಂ

ಹಿ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದಷ್ಟೆ! (ಜನ್ಮಾದಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಕಾರಣನೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಪಕ್ಷಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಕಂಡದ್ದಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಹಾಗಾದರೆ, ನಾನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪರತ ಏನು = ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಆಶ್ರಿತವಾದುದು. ಆದಕಾರಣ ಆಪಾದಕಕ್ಕೆ ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು, ಅಂಗೀಕೃತಂ = ಅಂಗೀಕೃತವಾಯಿತು. ಅದು, ಸ್ವತಃ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ತನ್ನಿಂದಲೇ, ಪರತೋ ನಾ = ಮತ್ತೊಂದರಿಂದಲೇ ಎಂದಾಗಲಿ, ಆಗಲಿ, (ಪ್ರಕೃತಾನುವಯುಕ್ತವಾದ ಇದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಸ್ವತಃ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಆಪಾದಕನೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಪರರೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.) (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಬರಬಹುದು. ಪರತಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ದಾರುಯಂತ್ರದಂತೆಯೇ (ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕೊಣಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಮರದ ಗೊಂಬೆಯಂತೆ) ಪರಾಧೀನವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಕುಲಾಲನಂತೆ ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಗಗನದಲ್ಲಿ ಮಾಲಿನ್ಯವಿದ್ದಂತೆಯೇ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನೇ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಾಯೆಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ತೋರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಮಾಯಿಕವಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವದಿಂದ ಆಪಾದಕವಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಪರತಸ್ತ್ವೇ = ಬ್ರಹ್ಮನ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವಕ್ಕೆ, ಮಾಯಿಕತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮಾ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನ ಚ = ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಬ್ರಹ್ಮನ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ೧ ಪ್ರತೀತವಾಗಿಯದೋ, ೨ ಪ್ರತೀತವಾಗಲಿಲ್ಲವೋ, ೩ ಪ್ರತೀತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ? ಯಾವ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮಾಯಿಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವಿರಿ? (2) ಪ್ರತೀತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣಾದ್ಯರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣಾದ್ಯರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾಯಿಕವಲ್ಲ. (3) ಶ್ರುತಿಪ್ರತೀತವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸತ್ಯವೇ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಮಾಯಿಕವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಧಕವು ಇಲ್ಲದಿರುವಮಾತ್ರದಿಂದ ಶ್ರುತಿಯು ಸತ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವು ಹೇಗೆ ಆಗುವದೆಂದರೆ— ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತಸ್ತ್ವವಿರುವುದು. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪರಸ್ತ್ವ (ಮಾಯಿಕತ್ವ) ವಿದ್ದರೆ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. 'ನಿಷ್ಕಲಂ' (ಷೋಡಶಕಲಾತ್ಮಕ ದೇಹಶೂನ್ಯನು) 'ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಬಾಧಕಗಳು ಇವೆ ಎಂದರೆ— ಶ್ರುತಿಯು ಬಲದಿಂದ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಗೆ ಮಾಯಿಕತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ 'ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಾಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ಮಿಥ್ಯತ್ವವೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (4) ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು. ಈ ಶ್ರುತಿಯು ವಿರೋಧದಿಂದ ಮಾಯಿಕತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲವೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರದು? || ೯.೨ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಅಬಾಧ್ಯವಾದುದೇ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿಯಾಗಲಿ, ಜಗತ್ತನ್ನಾದರೂ ಅಬಾಧ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕೈಜ್ಞಾನದಿಂದ

ಮೊದಲು ಅಬಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಶ್ರುತಿಯೂ ಕೂಡ ಅಮುಖ್ಯ ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕವಾಗಿರುವುದೆಂದರೆ —

ಮೂ || ಅಮುಖ್ಯಸತ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಸಾಧಕತ್ವೇ ಸದಾನಯೋಃ |

ನ ಹಿ ಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ ಸ್ಯಾದತಸ್ತಿಸ್ವತು ಸಾ ಪ್ರಮಾ || ೬೩ ||

ಅ || ಅಮುಖ್ಯಸತ್ಯಮಾನಸ್ಯ = ಅಮುಖ್ಯಾಬಾಧ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ, ಸಾಧಕತ್ವೇ = ಸಾಧಕತ್ವ ವಿನಯದಲ್ಲಿ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಆನಯೋಃ = ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ, ಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ = ಸಮ್ಮತಿಯು, ನ ಹಿ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದಷ್ಟೆ. ಅತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಸಾ ಪ್ರಮಾ = ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯಾರ್ಥಕ ಪ್ರಮಾಣವು, ತಿಸ್ವತು = ಇರಲಿ. (ಹೇಳಬಾರದು.) ಅಧವಾ ಯಾನಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಸಾ = ಆ ಶ್ರುತಿಯು, ಅವ್ರಮಾ = ಅವ್ರಮಾಣವೋ, ಆದಕಾರಣ, ತಿಸ್ವತು = ಇರಲಿ, (ಹೇಳಬಾರದು).

ತಾ || (1) ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೇ 'ನೇಹನಾನಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವು. ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸೋಪಾಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಬಾಧ್ಯಾರ್ಥಕವು ಅವ್ರಮಾಣವೆಂದು ವ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ || ೬೩ ||

ಹೀಗೆ ಸ್ವರೂಪವೂ ಏಕಯವೂ ಅಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಶ್ರುತಿಯಿರಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರುತ್ಯಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ಏಕೆ ಮಾಡಕೂಡದೆಂದರೆ —

ಮೂ || ನ ಹಿ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನೇನ ಶಕ್ಯಂ ಸಾಧಯಿತುಂ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಸಾಧಕತ್ವಂ ತು ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಣೋ ಹ್ಯಾನಯೋರ್ದ್ವಯೋಃ |

ಸಮ್ಯಕ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಂ ತನ್ನ ವಿವರ್ತಮತಂ ಭವೇತ್ || ೬೪ ||

ಅ || ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನೇನ = ವಿವಾದ ವಿಷಯಾಭೂತವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಧಯಿತುಂ = ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ನ ಹಿ ಶಕ್ಯಂ = ಆಗಲಾರದಷ್ಟೆ. ಸತ್ಯಸ್ಯ = ಸತ್ಯವಾದ, ಸಾಕ್ಷಿಣಸ್ತು = ಸಾಕ್ಷಿಗಾದರೂ, ಸಾಧಕತ್ವಂ = ಸಾಧಕತ್ವವು, ಆನಯೋರ್ದ್ವಯೋಃ ಹಿ = ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ, ಸಮ್ಯಕ್ = ಜನ್ಮಾಗಿ, ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಂ = ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ತತ್ = ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ, ವಿವರ್ತಮತಂ = ಜಗತ್ತು ಆರೋಪಿತವೆನ್ನುವ ಮತವು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು. (ಆ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಪ್ರಮಾಣವು ಸತ್ಯವೋ ಅಸತ್ಯವೋ ಎನ್ನುವ ವಿಚಾರ ವಿರಲಿ, ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ವ್ರಮೇಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ನಿಮಗೂ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವವಿಷಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕಥೆಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ನೀವು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರಮಾಣವು ೧ ಸತ್ಯವಾಗಲಿ, ೨ ಅಸತ್ಯವಾಗಲಿ ಆಗುವುದು. ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ನಾನು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಸತ್ಯವೋ ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವೇಶವು (ಕ್ರಿಯಾನಿಷ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು)

ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವೇಶವಿದೆಯೋ ಅದು ಸತ್ಯವಲ್ಲ. ಸತ್ಯವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ನೀನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೀ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಕಥಂಚಿತ್ ಸುಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಕೊಡಲಾರದು. ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಂಟಾದ ಮನೋವೃತ್ತಿವಿಷಯವು. ರೂಪಾದಿ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅಂಧ-ಬಧಿರಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚವೇ ಈಗ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. (3) ನೀವು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಎಂದರೆ—ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಜ್ಞಾತಗಳಾಗಿ ಆಗಲೀ ಅಜ್ಞಾತಗಳಾಗಿ ಆಗಲೀ ಸಾಕ್ಷಿಚೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೇ ಸರಿ. ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವು ಎನ್ನುವ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವೆವು || ೯೪ ||

ಯಾವುದೊಂದೂ ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮೇಯಾದಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನಾನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪರರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆದಕಾರಣ ಏನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವ ನನ್ನ ಹತ್ತಿರ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಸಾಧಕವನ್ನು ನೀನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತೀ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಯದಿ ನಾಂಗೀಕೃತಂ ಕಿಂ ಚಿದನಂಗೀಕೃತತ್ವಾಽಪಿ ಹಿ |

ನಾಂಗೀಕೃತೇತಿ ಮೂಕಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ನಾಸ್ಮದ್ವಿವಾದಿತಾ || ೯೫ ||

ಅ || ಕಿಂಚಿತ್ = ಯಾವುದೊಂದೂ, (ಮಯಾ = ನನ್ನಿಂದ), ನಾಂಗೀಕೃತಂ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದು, ಯದಿ = ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, (ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಹೇಳಿದರೆ, ಆಗ ಹೇಳಬೇಕು. ಸರ್ವಥಾ ತಾನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು ನೀನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಿಯೋ ಇಲ್ಲವೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯು ಬರುವುದರಿಂದ ತನಗೆ) ಅನಂಗೀಕೃತತ್ವಾಽಪಿ = ಅನಂಗೀಕಾರಿತ್ವವೂ, ನಾಂಗೀಕೃತಾ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ, ಇತಿ = ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, (೨ನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಮೂಕಃ = ಮೂಕನು, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವನು. (ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನ ನಾದವನಿಗೆ ಸತ್ತವನಂತೆ ವಾಕ್ಯವೃತ್ತಿಯೇ ಕೊಡಲಾರದು. ಅಂತೂ ಮೌನವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದವನಿಗೆ ಅಸ್ಮದ್ವಿವಾದಿತಾ = ನಮಗೆ ಪ್ರತಿವಾದಿತ್ವವೇ, ನ = ಕೊಡಲಾರದು || ೯೫ ||

ಹೀಗೆ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ಯಚ್ಚಿಕೇತ ಪ್ರಘಾನ್ತಸ್ಯ ಯಥಾರ್ಥತಃ |

ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಯಃ ಸರ್ವಾ ವಿಶ್ವಸತ್ಯತ್ವವಾಚಿ(ಚ)ಕಾಃ || ೯೬ ||

ಅ || ೧ ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ = ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ಮಘವಾನಾ ಯುವೋರಿದಾಪಶ್ಚ ನಪ್ರಮಿಸಂತಿ ವ್ರತಂ ವಃ = (ಬು. ಅಷ್ಟ. ೨. ಅಧ್ಯ. ೭ ವ. ೩.) ಮಘವನ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಇಂದ್ರ-ಬೃಹಸ್ಪತಿ ನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ, ನೀವು ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಯಾವುದು ಪ್ರಪಂಚವೋ ಅದು ಸತ್ಯವೇ. ಸರ್ವಥಾ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಯಾವ ವಿಶ್ವಪಾಲನಾದಿವ್ರತವನ್ನು ಅಬಲಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ಅದೂ ಸತ್ಯವೇ. ಅಂತೂ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ

ಹರಿಯು ಸತ್ಯಭೂತಜಗತ್ತಿಗೆ ನ್ಯಾಮಿಯು ಎಂದು ಕ್ತವಾಯಿತು. (೨) ಯಚ್ಚಿಕೇತ = ಯಚ್ಚಿಕೇತ ಸತ್ಯನಿತ್ಯನ್ನಮೋಘಂ ವಸುಸ್ಪರ್ಶಮುತ ಜೇತೋತ ದಾತಾ (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೮ ಅಧ್ಯಾಯ. ೧. ವ. ೨೭) ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಾವುದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನೋ ಅದು ಯಥಾರ್ಥವೇ, ಅದು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ. ಸೃಹಣೀಯವಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಬಲ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಗೆದ್ದು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. (೨) ಪ್ರಘಾನ್ವಸ್ಯ = ಪ್ರಘಾನ್ವಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಾನಿ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯಸ್ಯ ಕರಣಾನಿ ವೋಚಂ (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೨. ಅಧ್ಯಾಯ. ೬. ವ. ೧೫) ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಸರ್ವ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸತ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿಯೇ ಹೇಳುವೆನು. (೪) ಯಥಾರ್ಥತಃ = ಕವಿರ್ಮನೀಷೀ ಪರಿಭಾಃ ಸ್ವಯಂಭಾಃ ಯಥಾತತ್ಯತೋಽರ್ಥಾನ್ವ್ಯದಧಾಚ್ಛಾತ್ಯತೀಭ್ಯಃ ಸಮಾಭ್ಯಃ = (ಈಶಾವಾಸ್ಯ. ಪು. ೧೦) ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವರ ಮನಃಪ್ರೇರಕನೂ, ಸರ್ವ ಸಂಹಾರಕನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಯಥಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಿಯೇ ಇರುವವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಯಃ ಸರ್ವಾಃ = ಇದೇಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳು, ವಿಶ್ವಸತ್ಯತ್ವವಾಚಿ (ಚ) ಕಾಃ = ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾಡುವವುಗಳು. (ಮತ್ತು ಜಗತ್ ಸತ್ಯಂ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾ ಕಾರಿತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್ = ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ) || ೯೬ ||

ಹೀಗೆ ಆಗಮ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಸತ್ಯತ್ವಂ ಗಗನಾದೇಶ್ಚ ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಧಿತಂ |

ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಸ್ಯ ನ ಕ್ವಾಪಿ ಬಾಧ್ಯತ್ವಂ ತದದೋಷತಃ || ೯೭ ||

ಅ || ಗಗನಾದೇಶ್ಚ = (ಆಂತರವಾದ ಸುಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯತ್ವವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಬಾಹ್ಯಗಳಾದ) ಗಗನಾದಿಗಳಿಗೂ ಕೂಡ, ಸತ್ಯತ್ವಂ = ಯಥಾರ್ಥವು, ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಧಿತಂ = ಸಾಕ್ಷಿ (ಜೀವಸ್ವರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ)ರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕ್ವಾಪಿ = ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ತದದೋಷತಃ = ಆ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಾಕ್ಷಿ ಸಿದ್ಧಸ್ಯ = ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದಕ್ಕೆ, ಬಾಧ್ಯತ್ವಂ = ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವಿಕೆಯು, ನ = ಇಲ್ಲವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (೧) ಗಗನಕಾಲ ದಿಕ್ ದಿಗ್ವಿಶೇಷಗಳಾದ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧ ಸತ್ಯತ್ವವುಳ್ಳವುಗಳು. ಸ್ತಂಭ-ಕುಂಭಾದಿಗಳಾದರೂ, ಸ್ತಂಭಾದಿಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಪ್ರಮಾಣ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾವನದ್ವಾರಾ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧ ಸತ್ಯತ್ವವುಳ್ಳವುಗಳು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಗಗನಾದೇಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆದಿಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (೨) ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವಾದರೆ ಮೂರೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಭಂಗಬರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವ ಸತ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಮಿತವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ಅಂದರೆ, ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿದ್ದು ಬೇರೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಧಿತಂ' ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಅತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಷಯಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ 'ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (೩) ಉಭಯವಾದಿಗಳಿಗೂ, ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿದೆ

ಎಂದು ಇಷ್ಟು ಹೇಳಿದರೆ ಸತ್ಯತ್ವರೂಪಾರ್ಥವು ಲಬ್ಧವಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಸಾಧಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ವಸಾದಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಸಾಧಿತಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (4) ಕೆಲವರು 'ಇಹ ವಿಹಂಗಮಃ ಪತತಿ' ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಯು ಹಾರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಚಕ್ಷುಷ್ಯವಾರಾಂತರದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರಗಳು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದಯುಕ್ತವು. ಆಕಾಶಃ ನ ಚಾಕ್ಷುಷಃ ರೂಪರಹಿತದ್ರವ್ಯತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮಪನನವತ್ = ಆತ್ಮವಾಯುಗಳಂತೆ ರೂಪರಹಿತವಾದ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶವು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಚಾಕ್ಷುಷ ಸಾಮಗ್ರಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಿಗಳಾದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ 'ಇಹ ವಿಹಂಗಮಃ ಪತತಿ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೊಡುತ್ತದೆ. (5) ಕೆಲವರು ಆಲೋಕ ಮಂಡಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದೂ ಅಯುಕ್ತವು. 'ಇಹಾಲೋಕಃ' ಎಂದೂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಂಟು. (6) ಹಾಗಾದರೆ ಅನುಮಾನ ವೇದ್ಯವಾದ ಆಕಾಶವು ಈ ಪ್ರತೀತಿ ವಿಷಯವಾಗಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆಕಾಶಸಾಧಕವಾದ ಲಿಂಗವೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ, ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವು. (೧) ಸ ಚ ಶಬ್ದಃ ಗುಣಃ ಸಾಮಾನ್ಯವತ್ವೇಸತಿ ಅಸ್ಮದಾದಿ ಬಾಹ್ಯೈ ಕೇಂದ್ರಿಯಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಾತ್ ರೂಪವತ್ = ಶಬ್ದವು, ಗುಣವು ಸಾಮಾನ್ಯವಿದ್ದು ಅಸ್ಮದಾದಿಗಳ ಬಾಹ್ಯ ವಾದ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ರೂಪದಂತೆಯೇ ಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯಾಶ್ರಿತವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲು (೨) 'ಶಬ್ದಃ ನ ಸ್ಪರ್ಶವದ್ವಿಶೇಷಗುಣಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವೇ ಸತಿ ಅಕಾರಣಗುಣಪೂರ್ವಕತ್ವಾತ್ ಅಯಾವದ್ವ್ಯಭಾವಿತತ್ವಾತ್ ಸುಖಾದಿವತ್ = ಶಬ್ದವು ಸ್ಪರ್ಶ ವುಳ್ಳ ಪೃಥಿವೀ-ಜಲ-ತೇಜಸ್ಸು-ವಾಯು ಇವುಗಳ ವಿಶೇಷಗುಣವಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದ್ದು ಕಾರಣ ಗುಣಪೂರ್ವಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವದ್ವ್ಯಭಾವಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಸುಖಾದಿಗಳಂ ತೆಯೇ. (೩) ಶಬ್ದಃ ನಾಪ್ಯಾತ್ಮಗುಣಃ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮಾಂತರಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮನೈವ ಸಮವಾಯಾತ್ ಅಹಂಕಾರೇಣ ವಿಭಕ್ತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಾತ್ ರೂಪಾದಿವತ್ = ಶಬ್ದವು ಆತ್ಮನ ಗುಣವೂ ಅಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ(ಶ್ರೋತ್ರ)ಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಆತ್ಮನಿಂದ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮವಾಯು ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅಹಂ ಸುಖೀ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಹಮರ್ಥದ ಸಂಬಂಧವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಮರ್ಥದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ರೂಪಾದಿಗಳಂತೆಯೇ. (೪) ಶಬ್ದಃ ನ ದಿಕ್ಕಾಲ ಮನಸಾಂ ಗುಣಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಾತ್ ವಿಶೇಷಗುಣತ್ವಾಚ್ಚ = ಶಬ್ದವು ದಿಕ್-ಕಾಲ-ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳ ಗುಣವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಶೇಷಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತ ಗಳಾದ ಪೃಥಿವೀಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಪರಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಈ ಎಂಟರಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಆಕಾಶಾಖ್ಯದ್ರವ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. (7) ತಥಾಚ ಶಬ್ದಃ ಅಷ್ಟದ್ರವ್ಯಾತಿರಿಕ್ತದ್ರವ್ಯಾಶ್ರಿತಃ ತದ್ವ್ಯತ್ ಬಾಧಕೋಪಪನ್ನತ್ವೇ ಸತಿ ಗುಣ ತ್ವಾತ್ ರೂಪವತ್ = ಶಬ್ದವು ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಆಕಾ ಶಾಖ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಿದ್ದು ಗುಣವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ರೂಪದಂತೆಯೇ, ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಆಕಾಶವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಎಕೆಂದರೆ — ಜಾತಿಯಿಂದಲೇ (ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ) ಕಿವುಡರಾದವರಿಗೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ 'ಇಹ ಆಲೋಕಃ ನಾಸ್ತಿ' ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬಾರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (8) ಮತ್ತು ವರ್ಣ ರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ

ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ದ್ರವ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ಆಕಾಶವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಥಾವ್ಯಾಧಿಗಳ ಗುಣವೆಂದೇ ಕೂಡಬಹುದು. ಮತ್ತು ಸ್ಪರ್ಶವುಳ್ಳವುಗಳ ವಿಶೇಷಗುಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ, ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ವಾಯುವೀಯವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಯಾವ ಬಾಧೆ ಕೂಡ ಇಲ್ಲ. (9) ಮತ್ತು ಶಬ್ದವು ಆತ್ಮಗುಣವೆಂದೇ ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು? ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಾಗದಿದ್ದರೂ ಸುಖಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಕೂಡಬಹುದು. ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದವು ವೃಥಾವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ ಪರಿಶೇಷವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (10) ಪರಿಶೇಷಾನುಮಾನವು ಎಂಟು ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ದ್ರವ್ಯವು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದರೆ ಅನುಮಾನವು ವ್ಯರ್ಥವೂ ಆದಕಾರಣ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಆಕಾಶಾಖ್ಯದ್ರವ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(11) ಅಥವಾ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಶಬ್ದಗುಣಕವಾದ ಆಕಾಶವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶಸಿದ್ಧಿಯು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಸರ್ವಥಾ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವನ್ನು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ಲಿಂಗವೇ ಇಲ್ಲ. ಆಕಾಶವು, ೧ ಭೂತಾಕಾಶವು ೨ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವು ಹೀಗೆ ಎರಡುವಿಧವದೆಂದು ವಿಯದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವೆವು. (12) ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಕಿವುಡರಾದವರಿಗೂ ಆಕಾಶವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಗಮವೂ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಆಕಾಶವು ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. (13) ಆಕಾಶಭಾಗಗಳೇ ದಿಕ್ಕುಗಳು; ದ್ರವ್ಯಾಂತರವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಿಗಳೇ. ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಲಪ್ರಕೃತಿಗಳೂ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಿಗಳು. (14) ಹಾಗಾದರೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಿಗಳಾಗಲಿ. ಅಷ್ಟರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಎನ್ನುವ ಸತ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿ ರಜತಾದಿಗಳು ಪ್ರತಿತಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಾಧವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ — ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಿವಾದುದಕ್ಕೆ ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕಾರಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಹಜಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಲಬ್ಧವಾದುದು. ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾದರೂ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪಾದಕಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಾಹಿತವಾದ ಆಗಂತುಕ ಶಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಸಾಕ್ಷಿಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು ಅಲ್ಲ. ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೇನೇ ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದಾದರೆ ಮುಕ್ತವಸ್ಥಾಕಾಲಿಕ ಸಾಕ್ಷಿಗೂ ದೋಷ ಜನ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅವಿದ್ಯಾದೋಷಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಕಾಲತ್ರಯಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾ ಸಂಬಂಧವೇ ಅನುಪಪನ್ನವೆಂದು ‘ನಿರ್ವಿಶೇಷೇ ಸ್ವಯಂ ಭಾತೇ ಕಿಮಜ್ಞಾನಾವೃತಂ ಭವೇತ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ‘ಸಾ ಮಂದದೃಷ್ಟಿಸ್ತಸ್ಯೈವ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕಿಂ ತತೋಽನ್ಯಗಾ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿನಾದಿತವಾಗಿದೆ. ನಾವಾದರೂ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಜೀವ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಆನಂದಾದಿ ಪ್ರಕಾಶಗಳ ಪ್ರತಿಬಂಧರೂಪವಾದ ಅವರಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆವು || ೯೭ ||

(1) ಹಾಗಾದರೆ ಗಗನಾದಿಸ್ವರೂಪವು ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವು. ಗಗನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲತ್ರಯಾಬಾಧ್ಯತ್ವವಾದರೂ ಸಾಕ್ಷಿನಿಷ್ಠವಾದುದು ಯಾವುದುಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೋ ಅದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಅಬಾಧ್ಯವಿಷಯತ್ವವೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಅಂತೂ ‘ಸತ್ಯತ್ವಂ ಗಗನಾದೇಶ್ಚ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವೆಂದರೆ

(2) ಅಥವಾ ಗಗನಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವು. ಗಗನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವಾದರೂ ಸಾಕ್ಷಿನಿಷ್ಠಪ್ರಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣದ್ವಾರಾ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯವು ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಬಾಧ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆಂದು 'ಅತೀತಾನಾಗತೌ ಕಾಲಾವಪಿ ನಾಸಾಕ್ಷಿಗೌಚರೌ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಗಗನಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸರ್ವಕಾಲೇಷ್ವಬಾಧ್ಯತ್ವಂ ಸಾಕ್ಷಿಣೈವ ಪ್ರತೀಯತೇ |

ಕಾಲೋ ಹಿ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ ಸುಷುಪ್ತೌ ಚ ಪ್ರತೀತಿತಃ || ೯೮ ||

ಅ || ಸರ್ವಕಾಲೇಷು = ಎಲ್ಲಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಬಾಧ್ಯತ್ವಂ = ಗಗನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವು, ಸಾಕ್ಷಿಣೈವ = ಜೀವಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೇ, ಪ್ರತೀಯತೇ = ತೋರುತ್ತದೆ. (ಕಾಲವೇ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಹೇಗೆ ತೋರುವದೆಂದರೆ) ಸುಷುಪ್ತೌ ಚ = ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ಪ್ರತೀತಿತಃ = ತೋರುವುದರಿಂದ, ಕಾಲಃ = ಕಾಲವು, ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯವೇ ಸಾಕ್ಷಿನಿಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಮಾಣ್ಯ ಗ್ರಾಹಕವೆಂದು 'ಯದಿ ಸಾಕ್ಷೀ ಸ್ವಯಂಭೂತೋ ನ ಮಾನಂ ಕೇನ ಗಮ್ಯತೇ | ಅಕ್ಷ ಜಾದೇಶ್ಚ ಮಾನತ್ವಮನನಸತ್ತ್ವಾನ್ಯಥಾ ಭವೇತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳುವರು. (2) ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಉಪರತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ-ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಆಗ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಆನಾಗರೂ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಏತಾನಂತಂ ಕಾಲಂ ಸುಖಮಹಮನ್ವಾಪ್ನಂ' ಇಷ್ಟುಕಾಲತನಕ ನಾನು ಸುಖವಾಗಿ ಮಲಗಿದೆನು ಎಂದು ಸುಷುಪ್ತಿಯಿಂದ ಎಚ್ಚತ್ತವನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅನುಭೂತವಾಗದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪರಾಮರ್ಶವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಕಾಲವು ಸಾಕ್ಷಿ ವೇದ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (3) ತಥಾ ಚ ಕಾಲಃ ಬಾಹ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದ್ಯತಿರಿಕ್ತಪ್ರಮಾಣವೇದ್ಯಃ ಅಸತ್ತ್ವಸಿ ತೇಷು ಪ್ರತೀಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಯದ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಸತಿ ಪ್ರತೀಯತೇ ತತ್ತತೋತಿರಿಕ್ತ ಪ್ರಮಾಣವೇದ್ಯಂ ಯಥಾಸತಿ ಚಕ್ಷುಷಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನಃ ಗಂಧಃ ತದತಿರಿಕ್ತಘ್ರಾಣವೇದ್ಯಃ = ಕಾಲವು ಬಾಹ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬಾಹ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾಲವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಯಾವುದು ತೋರುತ್ತದೋ ಅದು ಅದರಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ = ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ತೋರತಕ್ಕ ಗಂಧವು ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಇತರವಾದ ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ || ೯೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಇದು ಪರಾಮರ್ಶವಾಗಿದ್ದರೆ ಇದು ಹೀಗಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ಪರಾಮರ್ಶವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಆನಾಗರೇ ಅತೀತವಾದ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲ ವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ದುಃಖಾಭಾವವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಅತೀತಾನಾಗತೌ ಕಾಲಾವಪಿ ನಾಸಾಕ್ಷಿಗೌಚರೌ || ೯೯ ||

ಪಕ್ಷೀಕರ್ತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾನ್ನಾನುಮಾ ತತ್ರ ವರ್ತತೇ |

ತದೇತದಿತಿ ಸರ್ವಂ ಚ ದೃಶ್ಯಂ ವಾ ಸ್ಮೃತಿಗೌಚರಂ || ೧೦೦ ||

ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧೇನ ಕಾಲೇನ ಖಚಿತಂ ಹ್ಯೇನ ವರ್ತತೇ !

ತಸ್ಮಾನ್ನ ತಂ ವಿನಾ ಕಿಂ ಚಿತ್ಸ್ಮರ್ತುಂ ದ್ರಷ್ಟುಮಥಾಪಿ ನಾ || ೧೦೧ ||

ಶಕ್ಯಂತನ್ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧೇರ್ಹಿ ನಾನುಮಾನ್ಯಸರೋ ಭವೇತ್ ||

ಅತೋಽದೋಷಪ್ರತೀತಸ್ಯ ಸತ್ಯತ್ವಂ ಸಾಕ್ಷಿಣಾ ಮತಂ || ೧೦೨ ||

ಅ || ಅತೀತಾನಾಗತಕಾಲಾವಪಿ = ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳೂ ಕೂಡ, ಅಸಾಕ್ಷಿ ಗೋಚರೌ ನ = ಸಾಕ್ಷೀತರಪ್ರಮಾಣವೇ ವಿನಯವಾಗಿವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚತ್ತವನಿಗೆ ೧ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಅತೀತಕಾಲದ ಅನುಭವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸುಖಪರಾಮರ್ಶ ವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದೋ? ೨ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದಲೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟವು ಸಿದ್ಧ ವಾಯಿತು. ವರರೂ ಕೂಡ ಕಾಲವು ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಎಂದರೆ ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳೂ ಕೂಡ ಸಾಕ್ಷೀತರಪ್ರಮಾಣವಿಷಯಗಳಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರತೀತಿಯ ಬಲದಿಂದ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲವು ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯವಾಗಲಿ, ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಾದರೂ ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯವೇದ್ಯ ಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧಾಭಾವವು ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದರೆ) ಅತೀತಾನಾಗತ ಕಾಲೌ = ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳೂ, ಅಪಿ = ನ ಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳೂ ಕೂಡ, ನಾಸಾಕ್ಷಿಗೋಚರೌ = ಸಾಕ್ಷೀತರಪ್ರಮಾಣಗೋಚರಗಳು. (ಅಂದರೆ ಅತೀತಾನಾಗತ ಕಾಲಗಳೂ ಪ್ರತೀತಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಆದ ಕಾರಣ ನಾಕ್ಷಿಗೆ ಗೋಚರಗಳಾಗಿವೆ.) (ಅದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ರೂಪವಿಲ್ಲದಿರುವ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಾಕ್ಷುಷಸಾಮಗ್ರಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾಲವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇದ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೧ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಕಿವುಡರಿಗೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಕಾಲವು ಆಗಮವೇದ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. ೨ ಅನು ಮಾನವೂ ಕಾಲವನ್ನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೋ, ಬೇರೆ ಯಾವು ದನ್ನಾದರೂ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕಾಲವನ್ನೇ ಪಕ್ಷೀ ಕರಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) (ಕಾಲವು ಅಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಆಶ್ರಯಾ ಸಿದ್ಧಿಯು, ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು, ಆದುದರಿಂದ) ವಕ್ಷೀಕರ್ತುಂ = ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ಅಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ = ಅಶಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (೨ನೇದಕ್ಕೂ ಇದೇವೇ ಉತ್ತರವು.) ವಕ್ಷೀಕರ್ತುಂ. ಅತಕ್ಯತ್ವಾತ್ = ಕಾಲಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ಮರಣ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾ ಜ್ಞಾನಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ತತ್ರ = ಆ ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, ನ ವರ್ತತೇ = ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ತದಿತಿ ಸ್ಮೃತಿಗೋಚರಂ = ಅದು ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಗೆ ವಿನಯವಾದುದು, ಎತದಿತಿ ದೃಶ್ಯಂ ವಾ = ಅತಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಇದು ಎಂದು ಕಾಣತಕ್ಕ, ಸರ್ವಂ ಚ = ಎಲ್ಲವೂ, ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧೇನ ಕಾಲೇನ = ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಲದಿಂದ, ಖಚಿತಮೇವ = ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯೇ, ವರ್ತತೇ = ಇರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದಕಾರಣ, ತಂ ವಿನಾ = ಕಾಲಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ, ಕಿಂಚಿತ್ = ವ್ಯಾಪ್ತವಾದಿ ಗಳನ್ನು, ಸ್ಮರ್ತುಂ ವಾ = ಸ್ಮರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಲಿ, ಅಥಾಪಿ = ಆದಾಗ್ಯೂ, ದ್ರಷ್ಟುಮಪಿ ವಾ = ಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಲಿ, ನ ಶಕ್ಯಂ = ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ತನ್ನಿತ್ಯ ಸಿದ್ಧೇರ್ಹಿ = ಕಾಲಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿ ಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಸರಃ = ಕಾಲಾನು

ಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವು, ನ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದು. (ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ವಿನರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಆದೋಷಪ್ರತಿತಸ್ಯ=ಯಾವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದೋಷವು ಕಾರಣವಲ್ಲವೋ ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿಸಯಾಕೃತಗಳಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಪಂಚಗಳಿಗೆ, ಸತ್ಯತ್ವಂ=ತ್ವೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವು, ಸಾಕ್ಷಿಣಾ=ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ, ಮತಂ=ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಕಾದಾಚಿತ್ತ್ವವಾದ ಕಾಚಮೊದಲಾದ ದೋಷವು ಸಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಕೇವಲ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯವಷ್ಟೆ! ಹೇಗೆಂದರೆ— ಕಾಲವಾದರೂ ಕೇವಲ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯವು. ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಉಪರತಿಬರುವಾಗ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಅನುಮೇಯವಲ್ಲ. ಕಾಲವು ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋರದಿದ್ದರೆ 'ಏತಾವಂತಂ ಕಾಲಂ ಸುಖಮಹಮಸ್ವಾಪ್ನಂ' ಇಷ್ಟುಕಾಲತನಕ ನಾನು ಸುಖವಾಗಿ ಮಲಗಿರುವೆನು ಎಂದು ಉತ್ತರಕಾಲಿಕವಾದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅನುಭೂತವಾಗದಿರುವುದು ಸ್ಮೃತವಾಗಲಾರದು. (2) ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಕಾಲಸಾಧಕವಾದ ಹೇತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯೌಗಪದ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿಂಗವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲವೇ ವಿಷಯವು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯವಾದುದೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದಿರುವುದಾದರೆ ಘಟವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. (3) 'ಏತದಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ವವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಕಾಲವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೇನೇ ಉಚ್ಛೇದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಧೂಮಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡವನಿಗೆನೇ ಧೂಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವಜ್ಞಾನವು ಯುಕ್ತವು.

ನ. ಚ. ವಿ.— (1) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಉಪರತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಕಾಲವು ತೋರುವುದರಿಂದ 'ಇಯಂತಂ ಕಾಲಂ ಸುಖಮಹಮಸ್ವಾಪ್ನಂ' ಎಂದು ಎಚ್ಚತ್ತವನಿಗೆ ಪರಾಮರ್ಶವಿರುವುದರಿಂದ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲಾನುಭವವು ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಶ್ವಃ ಚರಿಷ್ಯಾಮಿ' ನಾಳೆ ಸಂಚರಿಸುವೆನು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಕಾಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಂತೆಯೇ ಈ ಪರಾಮರ್ಶವು ಅನುಭೂತವಿಷಯಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅನುಮಾನರೂಪವು. 'ವಿಮತಃ ಕಾಲಾಂತರವಾನ್ ಕಾಲತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿನನ್ನ ಕಾಲವತ್' ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಈ ಪಕ್ಷೀಕ್ರಿಯಾಮಾಣವಾದ ಕಾಲವು ೧ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪವೋ, ೨ ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪವೋ? ೧ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪವಾದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ

ಕಾಲಗಳೂ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ನೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಧರ್ಮಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಕ್ಷನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾಯಿತು. ೨ ವರ್ತಮಾನಾಖ್ಯವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪವಾದ ಕಾಲವೇ ವಕ್ಷೀಕೃತವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ — ವರ್ತಮಾನ ಎನ್ನುವ ವದದಿಂದ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ನಿರಾಸವು? ಅತೀತಾನಾಗತಕಾಲಗಳಿಗೆ ನಿರಾಸವೆಂದರೆ — ಅವುಗಳು ವ್ಯವಚ್ಛೇದ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಿತಿಯಿಂದ ಮೊದಲೇ ಜ್ಞಾತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾಯಿತು, (3) ಯೌಗವದ್ಯ, ಅಯೋಗವದ್ಯ ಚಿರ ಕ್ಷಿಪ್ರವ್ರತ್ಯಯವು ಕಾಲಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅನುಮೇಯವಾದ ಕಾಲವೇ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾಯಿತು. ‘ತತ್’ ಎಂದರೆ — ತತ್ಕಾಲವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ವಿಸಯವಾದುದು. ‘ಕಿಂ ತತ್’ ಎಂದರೆ ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ರಮಾಣಾಂತರವಾದ ದೃಶ್ಯವು. ಏತತ್ = ವರ್ತಮಾನಕಾಲವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ದೃಶ್ಯವಾದುದು. ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಲವನ್ನು ಹೊರತು ಯಾವುದಾದರೂ ಭೂತವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲೀ, ಭವಿಷ್ಯದ್ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲೀ, ವರ್ತಮಾನವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲೀ ನೋಡಲಿಕ್ಕೂ ಸ್ಮರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಗಳಿಗೆ ಭೂತ-ಭವಿಷ್ಯತ್ ವರ್ತಮಾನಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಸ್ಮರಿಸಲಿಕ್ಕೂ, ನೋಡಲಿಕ್ಕೂ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲವಿಲ್ಲದೆ ಅಭಾವಮೂಲವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (4) ಆದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಸರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಕಾಲವು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲಸಂಬಂಧವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ವ್ರತೀತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾಲತ್ರಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ನಿರ್ದೋಷವ್ರಮಾಣದಿಂದ ಜ್ಞಾತವಾದ ಆಕಾಶಾದಿಗೆ ಶಾಶ್ವತಿಕವಾದ, ಬಾಧಾಭಾವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಮ್ಮತವು. ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ವ್ರಮಾಣದಿಂದ ವ್ರತೀತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ವ್ಯಾಪ್ತಿಸುಭವವಿರುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ಯಧರ್ಮದ ಅನುಭವದಿಂದಲಾಗಲೀ, ಸ್ಮರ್ಯಮಾಣವಾದ ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ಯಧರ್ಮದ ಸ್ಮರಣದಿಂದಾಗಲೀ, ಮೊದಲು ಅನುಭೂತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸತಕ್ಕವನಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಕ್ಷವಾದ ವರ್ವತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸಂಧಾನವೇ ಅನುಮಾನವು. ಅದು ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅನುಮಿತಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವು. ಸ್ಮರಣ ಅನುಭವರೂಪಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತೀತಿಗಳು ಕಾಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕಾಲಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ‘ತದೇವ ತತ್ ವಸ್ತು’ ತತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕಾಲಸಂಬಂಧಿಯಾದುದು. ಅಂದರೆ, ಮುಂಚಿನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡದ್ದು ಹೀಗೆಯೇ ಅನುಭವವೂ ಕೂಡ ಅಂದರೆ, ‘ಏತತ್’ ಎಂದು ಅತಿವಿಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ವಸ್ತುವಿಸಯಕಜ್ಞಾನವು ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವುದು ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅನುಭವವೂ ಕೂಡ ಅಭೂತ = ಅತೀತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದಾಗಲೀ, ಭವತಿ = ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗಲೀ, ಭವಿಷ್ಯತಿ = ಮುಂದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದು ಎಂದಾಗಲೀ ಹುಟ್ಟುವುದು. ‘ಏತತ್ ತತ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಭೂತಕಾಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯೇ ಆದುದು. ಸಂಬಂಧಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಸರ್ವರಿಗೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಲಾವಮಾಡಿಕೊಡದು. (2)

ಹೀಗೆ ಏತತ್ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಕಾಲವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ತೋರಬೇಕಾಗುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿವ್ರಕಾರ ಆವಾದಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಲರೂಪವಾದ ಯಾವುದು ವಿಶೇಷಣವೋ ಅದರಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನವು 'ಸುರಭಿ ಚಾದನಂ' ಅಗರುಗಂಧವು ಅತಿವರಿಮಳವು, ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವುದು. ತಥಾಚ ವ್ಯಾವರ್ತಾದಿವಿಷಯಕಗಳಾದ ಪ್ರತೀತಿಗಳೂ ಕೂಡ ಕಾಲಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಏನಯೋಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಪ್ರತೀತಿಗಳೂ 'ಇದಂ ತತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲವು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವು. ನಿಶ್ಚಿತವಿಷಯವುಳ್ಳ ಅನುಮಾನವಾದರೂ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ವರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧವು ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಆದರೂ 'ಸಿದ್ಧಸಾಧಕಃ ಅನಂಗತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧ ಅನಂಗತರೂಪ ಅರ್ಥದೋಷಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಂಗತರೂಪ ದೋಷದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅನಂಗತ್ಯಾಖ್ಯದೋಷವುಳ್ಳದ್ದು.

(3) ಹೀಗೆ ಕಾಲವಿಷಯಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿಯೂ 'ತದೇತದಿತಿ ಸರ್ವಂ ಚ' ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಕಾಲಃ ಪರಾವರವ್ಯತಿಕರ ಯೌಗವದ್ಯಾಯೌಗವದ್ಯಚಿರಕ್ಷಿಪ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಲಿಂಗಃ' ಎಂದು ತಾರ್ಕಿಕರ ಭಾಷ್ಯವು. ಅಂದರೆ, ವೃದ್ಧನಲ್ಲಿ 'ಅಯಂ ವರಃ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ತರುಣನಲ್ಲಿ 'ಅಯಂ ಅವರಃ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಹಾಗೆಯೇ 'ಯುಗವತ್ ಆಗತೌ' ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಾದವರು, 'ಅಯುಗವತ್ ಆಗತೌ' 'ಚರೇಣ ಆಗತಃ' 'ಕ್ಷಿಪ್ರಮಾಗತಃ' ಎಂದು. ಈ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಗಳು. ವೃದ್ಧಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕಾಲವಲ್ಲದೆ ವಿಷಯಗಳೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪರಾವರ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸ್ಥವಿರಾದಿ ಪಿಂಡರೂಪವಾದುದು ಯಾವುದು ದ್ರವ್ಯವೋ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಗುಣಕರ್ಮಾದಿಗಳು ವಿಷಯವಲ್ಲ. ದ್ರವ್ಯಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಅಂತೂ ಕಾಲವು ಅನುಮಾನಗಮ್ಯವೆಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ತದಿತಿ=ವರವು ಎಂತೆಂದು, ಏತದಿತಿ=ಅವರ ಎಂತೆಂದು, ದೃಶ್ಯಂ ವಾ ಸ್ಪೃಶಿ ಗೋಚರಂ ಸರ್ವಂ=ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದುದೆಲ್ಲವೂ, ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧೇನ ಕಾಲೇನ=ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಲದಿಂದ, ಖಚಿತಮೇವ=ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯೇ, ವರ್ತತೇ=ಇರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ತನ್ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧೇಃ=ಅನುಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಆ ಕಾಲವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅನುಮಾನಸರಃ=ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವು, ಸಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದು. 'ತಸ್ಮಾತ್' ಎನ್ನುವ ದಕ್ಷೇನೇ, 'ನ ತೌನಿಂ' ಎನ್ನುವುದು ಏವರಣವು. (4) ತಥಾಚ ವರ.ವರ.ದಿವಿಷಯಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದರೂ ಕಾಲವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಪಿಂಡವಿಷಯಕಗಳು ಅಂದರೆ, ೧ ವರತ್ವವೆಂದರೆ, ಬಹುಕಾಲೀನತ್ವವು. ೨ ಅವರತ್ವವು ಅಲ್ಪಕಾಲೀನತ್ವವು. ೩ ಯೌಗವದ್ಯವು ಏಕಕಾಲೀನತ್ವವು. ೪ ಅಯೌಗವದ್ಯವು ಅನೇಕಕಾಲಿಕತ್ವವು. ೫ ಚಿರತ್ವವು ದೀರ್ಘಕಾಲಿಕತ್ವವು. ೬ ಕ್ಷಿಪ್ರತ್ವವು ಅದೀರ್ಘಕಾಲಿಕತ್ವವು ಎಂದು ವರರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂತೂ ದ್ರವ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲಕ್ಷಣತ್ವತ್ ಎನ್ನುವ ಲಿಂಗಜ್ಞಾನ ಬರುವಾಗಲೇ ಲಿಂಗಿಯಾದ ಕಾಲದ ಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದರಿಂದ ಆ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಕಾಲಾನುಮಾನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ದಂಡಿಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ದಂಡವು

ಅನುಮಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (5) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಪರಃಪರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಸಂಖ್ಯಂ ವಿಶೇಷಣಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನತ್ವತ್' = ಪರಃಪರಾದಿ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವೇ ಪೂರ್ವವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವು ಕಾಲಾತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಇಲ್ಲ, ಕಾಲವೇ ಎಂದನುಮೇಯಿಸುತ್ತೇವೆಂದರೆ ಹಾಗಾದರೆ ಇದು ಕಾಲಾನುಮಾನವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಜ್ಞಾನಾನುಮಾನವು. ಅದಾದರೂ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಲವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧನಾಥನವು. (6) ಹಾಗಾದರೆ ವಲೀ (ಜೋತಾಡತಕ್ಕ ಚರ್ಮವಿರುವಿಕೆ) ವಲಿತ (ಬಿಳಿ ಕೇಶವಿರುವಿಕೆ) ಯೌವನಾವಸ್ಥೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಕಾಲಸಂಬಂಧವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಆರು ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವರರ ಭಾಷ್ಯವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಥಾನುಮಾನದಿಂದ ತನಗೆ ಕಾಲಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವು ಬಂದರೂ ಯಾವನು ಕಾಲಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ವಿವ್ರತಿವನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ವಾದಿಯನ್ನು ಕುರಿತು (೧) 'ಪರತ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಕಿಂಚಿನ್ನಿಮಿತ್ತಕಾಃ ಕಾರ್ಯತ್ವತ್ ಘಟನತ್' ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯತ್ವಾದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಪರಃಪರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆರು ಪರಾರ್ಥಾನುಮಾನಗಳನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದು 'ಪರಾಪರವ್ಯತಿರೇಕ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯವು (ಪರಿಶೇಷತಃ ಕಾಲಸಂಬಂಧವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.) ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಶರೀರಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಸಂಬಂಧವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೋ? ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದ್ರವ್ಯಸಂಬಂಧವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಸಂಬಂಧವು ಅನುಮಿತವಾಗುವುದಾದರೆ) ಶರೀರಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಕಾಲಸಂಬಂಧಾನುಮಾನದಿಂದ ಮೊದಲು ಕಾಲವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೋ, ಇಲ್ಲವೋ? ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಮೊದಲೇ ನಿತ್ಯವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಕಾಲವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವದೆ. ತಥಾಚ ಅಂತಹ ಕಾಲಸಂಬಂಧವು ವಕ್ಷೀಭೂತವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಕಾಲವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಕಾಲಸಂಬಂಧವೂ ಅವುಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (7) ಮತ್ತು ವಲೀ ಪಲಿತಾದಿ ಶರೀರಾವಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಕಾಲವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಾದರೆ ಆ ಕಾಲ ಸಂಬಂಧವು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ವಲೀಪಲಿತಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ (ಅಂತೂ ಯೌವನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಕಾರಣತ್ವವು ಬಾಧಿತವು.) ನಿತ್ಯವಾದ ಪರಮಾಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ವಲೀಪಲಿತಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ವಯವ್ಯಭಿಚಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರಣತ್ವವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. ಅದಕಾರಣ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (8) ಹಾಗಾದರೆ, ವಲೀಪಲಿತಾದಿ ಶರೀರಾವಸ್ಥೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಕೇವಲ ಕಾಲಸಂಬಂಧವು ಅನುಮಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶರೀರಾವಸ್ಥೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಬಹುಕಾಲಸಂಬಂಧವೇ ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ೧ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಹುತ್ವವು ಪರಮಾಣುಗಳಂತೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಲನ ರೂಪವೋ, ೨ ಅಧವಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳಂತೆಯೇ ಪೂರ್ವ ಪರಭಾವಿತ್ವದಿಂದ ಬಹುತ್ವವೋ ಅಂದರೆ, ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಮೂರು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಣುಗಳಂತೆ ಮೇಲನವೇ ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪರೀಭಾವದಿಂದಲೇ ಬಹುತ್ವವು. ಅಂತೂ ಪೂರ್ವಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ನಾಶವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಂತರಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಬಹುತ್ವವು. ಹೀಗೆ ೧ನೇದ್ದೂ ಕೊಡಲಾರದು. ಬಹುಕಾಲಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ವಲೀಪಲಿತಾದಿ ಶರೀರಾವಸ್ಥಾಕಾರಣತ್ವವು ನಿತ್ಯವಾದ ಪರಮಾಣುವಿಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ವಯವ್ಯಭಿಚಾರವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಯಮವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಕಾರಣತ್ವವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. ೨ನೇದ್ದೂ ಕೊಡಲಾರದು.

ಕ.ಲವುನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಂತೆಯೇ ಪೂರ್ವಪರೀಭಾವದಿಂದ ಬಹುತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಬಾಧವು. (9) ವಲೀಪಲಿತಾದಿ ಶರೀರಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ದ್ರವ್ಯಸಂಬಂಧವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೋ ಎನ್ನುವ ಮೊದಲು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿದ ಏನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಧಿವ್ಯಾಧಿರೂಪವಾದ ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ವ್ಯಸಂಬಂಧವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು. (10) ಹಾಗಾದರೆ, ಶರೀರಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ದ್ರವ್ಯಸಂಬಂಧವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಆ ದ್ರವ್ಯವು ಕಾಲಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಕಾಲವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪರಿಶೇಷವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ದ್ರವ್ಯವು ಕಾಲವೇ ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಪರಿಶೇಷವೇ ಅನುವಪನ್ನವು.

(11) ವೈಶೇಷಿಕರು ಹೀಗೆ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗಮನಕ್ರಿಯೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ದಾಟಿರುತ್ತವೋ ಅವುಗಳ ಇರುವಿಕೆಯೇ ಪಿಂಡದಲ್ಲಿ ಪರತ್ವವು. ಕಮ್ಮಿಯಾದರೆ ಅಪರತ್ವವು. ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರ ಪರತ್ವಾಪರತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಕಾಲಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ-೧ ತರಣಿ ಪರಿಸ್ಪಂದಾಹಿ ಪದಾರ್ಥನಾರ್ಥೇ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಮುಖೇ ಕ್ಷಂತೇ, ಸ್ವರಸತೋಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನತ್ಪೇತಿಸತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರಜನಕತ್ವತ್ ಚಂದನಸೌರಭವತ್ = ಸೂರ್ಯಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪದಾರ್ಥಸಮೂಹವೇ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ತಾನೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿವುಳ್ಳ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯವು ಹುಟ್ಟುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪರಂಪರಾನಾಧಾರಣವಾದ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಸಂಬಂಧವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದು ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಚಂದನಸೌರಭವಂತೆ. ಆದಕಾರಣ ಪಿಂಡಕ್ಕೂ ಸೂರ್ಯಕ್ರಿಯೆಗೂ ಸ್ವಸಂಯುಕ್ತ ಸಂಯೋಗಿ ಸಮವಾಯ (ಸ್ವ=ಪಿಂಡ, ಸ್ವಸಂಯುಕ್ತ=ಕಾಲ, ಸಂಯೋಗ=ಸೂರ್ಯ, ತತ್ಸಮವಾಯ=ಕ್ರಿಯೆ) ರೂಪವಾದ ವರಂಪರಾಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದ್ರವ್ಯವು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವೋ ಅದು ಕಾಲವು. ಇದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಘಟಶೂನ್ಯಂ ಭೂತಲಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಸ್ವರೂಪಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೂಡಬಹುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೂ ತನ್ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂಲವು. ಆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ದ್ರವ್ಯಾಂತರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸದೇನೇ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯಾಂತರಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವು ಬರಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಸ್ವಭಾವಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಸ್ವರಸತಃ ಅಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನತ್ಪೇ ಸತಿ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರಜನಕತ್ವಂ ಎಂದಾ' ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದರೆ ಭೂತಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಘಟಾಭಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (12) ಅಥವಾ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಯತವಾದ ವೃಧಿವ್ಯಾಧಿಗಳಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ (ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (13) ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅನುಮಾನಾಂತರಗಳಿಂದ ಕಾಲವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವರು. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಕಾಲವು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವು. ಸರ್ವಥಾ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

(14) ಆಕಾಶಕಾಲ * ದಿಕ್ ಆತ್ಮ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯ

* ಯದ್ಯಪಿ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ದಿಕ್ಕು ಇಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ಭಾಗಗಳೇ ದಿಕ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಭಿಮತಗಳು.

ಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಭಾವಾಭಾವರೂಪವಾದ ಸ್ವವಿಷಯವನ್ನು ಸತ್ ಎಂದೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಸತ್ತೆಂದು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಸೀನರೂಪದಿಂದಲೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (15) ಜ್ಞಾನವಿಷಯವನ್ನು ಸತ್ತಾಗಿ ಯೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ 'ಘಟಃ ಅಸ್ತಿ' 'ಘಟಃ ನಾಸ್ತಿ' ಎಂದು ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಘಟಃ ಅಸ್ತಿ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಘಟಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಘಟ ಸತ್ಯವು (ಇರುವಿಕೆಯು) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ವುನಃ 'ಅಸ್ತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪೌನರುಕ್ತ್ಯವು. 'ಘಟಃ ನಾಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಘಟಃ' ಎನ್ನುವ ವದದಿಂದ ಘಟವು ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ನಾಸ್ತಿ' ಎಂದು ಘಟಸತ್ಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದರೆ ವ್ಯಾಹತಿಯು, ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಘಟಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ತ್ರೈಕಾಲಿಕನಿಷೇಧಾವ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯವು ಲಭಿಸಿದರೂ ದೇಶಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧವು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅಸ್ತಿ' 'ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗವು. ಆದವ್ಯಯುಕ್ತ ಪೌನರುಕ್ತ್ಯವಿಲ್ಲ. (16) ಕೆಲವುಕಡೆ, 'ಘಟಃ' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ 'ನಾಸ್ತಿ ಕಿಂ' ಇಲ್ಲವೋ ಏನು? ಎಂದು ವಿಪರೀತಾಕಾಂಕ್ಷೆಯೂ ಕದಾಚಿತ್ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅಸ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನವು. (17) ಕೆಲವುಕಡೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಭಾವರೂಪವಾಗಿದೆ. (18) 'ಘಟಃ ನಾಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಘಟಪದದಿಂದ ಘಟಸತ್ಯವು ಮಾತ್ರ ಸಿಗಿದರೂ 'ನಾಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಘಟಕ್ಕೆ ದೇಶಕಾಲವಿಶೇಷಸಂಬಂಧವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ತಾದ ಘಟವೂ ಇಲ್ಲಿ ಈಗ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಸತ್ತಾದುದು ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ತಾಗಬೇಕು ಎನ್ನುವ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ. (19) ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಥಾವಸ್ಥಿತ ಭಾವಾಭಾವರೂಪವಾದ ಜ್ಞೇಯ ವಿಷಯೀಕಾರಿತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕವು ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯವೆಂದೇ ವಾದಿ-ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವು. ತಥಾಚ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಜ್ಞಾನವಿಷಯಗಳಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಪಂಚಗಳಿಗೂ ತ್ರೈಕಾಲಿಕಾ ಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. (20) ಹಾಗಾದರೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಪಂಚಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಾದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯೇ ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳನ್ನು ಸತ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ — ಸಾಕ್ಷಿಯು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಇದು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ನಿರ್ದೋಷವಾದರೆ ಪ್ರಮಾಣವು. ದೋಷವಿದ್ದರೆ ಅಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. (21) ಯಾವಾಗ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿರ್ಧರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ, ಆಗ ಸಜಾತೀಯ ಸಂವಾದವಿರುವಿಕೆ, ವಿಜಾತೀಯ ವಿಸಂವಾದವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೋಷವು ಕಂಡರೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಪಂಚಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಹುಡುಕಿದರೂ ದೋಷವನ್ನು ಕಾಣದೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಸತ್ಯತ್ವವು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವು. ಹೀಗೆಯೇ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೂ ದೋಷವನ್ನು ಕಾಣದೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾನೆನ್ನುವುದು ಅಲ್ಲ. ದೋಷವು ಪ್ರತೀತವಾಗದಿರುವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೋಷವು ಪ್ರತೀತವಾದರೆ ಅಪ್ರಾ

ಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (22) ಹಾಗಾದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ನಿಶಂಕವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಈ ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣವಾದ ಅವಧಾರಣವು ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವಾದದ್ದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಮಾನಸ ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನರೂಪವು ಎಂದು 'ಯತ್ಕೃಚಿದ್ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಸ್ಯಾದ್ವರ್ತನಂ ಮಾನಸಂ ಹಿ ತತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವೆವು. ಮನಸ್ಸಿಗಾದರೂ ದೋಷಸಂವರ್ಕವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು || ೯೯ || ೧೦೦ || ೧೦೧ || ೧೦೨ ||

(1) ಹಾಗಾದರೆ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಹಕೃತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. ಪರೀಕ್ಷೆಯು (ಯುಕ್ತವೋ ಅಯುಕ್ತವೋ ಎನ್ನುವ ವಿಚಾರವೂ) ತಾನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ದೋಷಾಭಾವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಶ್ಯಕವು. ತಾನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಪರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯನಿರ್ಧಾರಣದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಲಾರದು, ತಥಾಚ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪರೀಕ್ಷಾಂತರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. (2) ಮತ್ತು ಸಾಕ್ಷಿಗೂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಸ್ವಯಂ ದುರ್ಬಲವಾದುದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಾಂತರವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಗ್ರಾಹಕಾಂತರವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಬೇಕು, ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯೇ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮಃ || ಪರೀಕ್ಷಾದೇಶ್ಚ ಸತ್ಯತ್ವಂ ತೇನ ಹ್ಯೇವ ಮತಂ ಭವೇತ್ || ೧೦೩ ||

ಅ || ಪರೀಕ್ಷಾದೇಶ್ಚ=ಪರೀಕ್ಷಾ, ಸಾಕ್ಷೀ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಆದರೂ, ಸತ್ಯತ್ವಂ=ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವು, ತೇನೈವ=ಕೇವಲ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ (ಪರೀಕ್ಷಾನಹಕೃತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲ.) ಮತಂ=ಸಿದ್ಧವು, ಭವೇತ್= ಆಗುವುದು. ಹಿ=ಈ ಅರ್ಥವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವು. ಅಥವಾ ಆದಕಾರಣ ಅನವಸ್ಥೆ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗುವುದಾದರೆ ರಜ್ಜುಸರ್ಪಕ್ಕೂ (ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾದ ಹ.ವಿಗೂ) ತೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಏಕೆ ಗೃಹೀತವಾಗಬಾರದು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ನಿರ್ದೋಷವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಜ್ಞಾನನಿಷಯವಾದುದನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಿಯು ತೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತದೆಂದು ನಿಯಮವು. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಸಮೀಚೀನತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪರೀಕ್ಷಾ ಇಲ್ಲದೇನೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದರೆ ವಸ್ತುಗಳ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪರೀಕ್ಷಾ ಇಲ್ಲದೇನೇ ಗ್ರಹಿಸಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೀಪವಿಲ್ಲದೇನೇ ದೀಪವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಘಟವೂ ದೀಪವಿಲ್ಲದೇನೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ದೋಷಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯುಕ್ತವು ಸಂಧಾನವು ಪರೀಕ್ಷೆಯು. ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವಿಷಯವು ಸ್ಥಾಣುತ್ವ-ಪುರುಷತ್ವರೂಪವಾದ ಉಭಯಕೋಟಪ್ರಾಪಕವಾದುದು ಇದ್ದರೇನೇ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ಎಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳು ಇರಬಹುದೆನ್ನುವ ಸಂಭಾವನೆಯಿಂದ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪರೀಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷೆಯು. ಬೇರೆಕಡೆ ಅಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ

ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಸಂಶಯವು ಇಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ ಪರೀಕ್ಷಾನವಸ್ಥೆ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ತೃಪ್ತಿನಾದವನು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರೋವರವಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ಆಗ ಆತನಿಗೆ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪುರುಷರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವೂ ಅಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವೂ ಎರಡೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಭ್ರಾಂತ್ಯಾದಿ ಮೂಲಕವೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾಗಿ ರೂಪವಿಶೇಷ (ಶುಕ್ಲರೂಪ) ದಿಗಳಿಂದ ಇದು ಪಾನೀಯವೆಂದು ಅನುಮೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ನಿರ್ದೋಷವಾದ ಉಪವತ್ತಿಯೋ, ಅಥವಾ ಆಭಾಸವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಪ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವವರಿಗೆ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವಿದ್ದರೆ ಇದು ಸದನುಮಾನವು ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆಭಾಸವಾಗುವುದು. ಸಮಾಪಿಸಿದವನಾದಾಗ್ಯೂ ಜಲಪಾನಾನಂತರ ದಲ್ಲಿ ರಸವಿಶೇಷದಿಂದ ಅನುಮೇಯಿಸಿದರೂ ಇದು ಸದನುಮಾನವೋ ಆಭಾಸವೋ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಶಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದ ಮೇಲೆ ಪಿಪಾಸಾದಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ದುಃಖಾಭಾವವನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಸುಖ-ದುಃಖಾದ್ಯಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಶಯಾದಿಗಳು ಕಾಣಲಾರವು. ಯಾವುದು ಪ್ರತೀತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಮೊದಲಾದುದೋ ಅದು ಮಿಥ್ಯೆಯು. ಯಾವುದು ಪ್ರತೀತಗಳಾದ ಘಟಾದಿಗಳೋ ಅವು ಸತ್ಯವು. ಸುಖಾದಿಗಳು ಪ್ರತೀತಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಕಾರಣ ಅವುಗಳು ಸತ್ಯವೋ ಮಿಥ್ಯೆಯೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಪ್ರತೀತತ್ವರೂಪ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮದಿಂದ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪ್ರತೀತವಿಶೇಷವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನತ್ವರೂಪವಾದ ನಿಶ್ಚಯಕವಿದೆ. ತಥಾಚ ಸುಖಾದಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ತೋರತಕ್ಕವುಗಳಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನ ರೂಪ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವುಯುಕ್ತ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಶಯವು ಬರಲಾರದು. ಸಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನತ್ವರೂಪವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ನಿಶ್ಚಯಕವಿದ್ದರೂ ಪ್ರತೀತತ್ವಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದಾದರೆ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ನಾಶವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸುಖಾದಿಗಳು ಸತ್ಯಗಳೆನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಂಶಯವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಪರೀಕ್ಷೆಯೂ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನಸ್ಥೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಸಂಶಯವು ಹುಟ್ಟದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗೋಣ ಪರೀಕ್ಷಾನವಸ್ಥೆಯೂ ವರಿಹೃತವಾಯಿತು. (2) ಸಾಕ್ಷಿಯು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವವುಯುಕ್ತ ಗ್ರಾಹಕಾನವಸ್ಥೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಾಹಕತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಮಾತ್ರವಿಶೇಷವು. ಇಂದ್ರಿಯ ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಯಾದ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯ ಅಯಾಥಾರ್ಥ್ಯರೂಪವಾದ ಎರಡು ಗತಿಯನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಿಯು ತಕ್ಕಷ್ಟಣವೇ ಇದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ದೋಷಾಭಾವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಯೇ. ದೋಷಾಭಾವವನ್ನು ತಾನೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಾಗಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಪರೀಕ್ಷಾಸಹಕೃತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯೇ; ಇಂದ್ರಿಯಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ್ವವಿಷಯಗಳಾದ ಸುಖಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಬರುವತನಕ ಪರೀಕ್ಷಾಂತರವು (ಸಜಾತೀಯ ಜ್ಞಾನಾಂತರ ಸಂವಾದಿರೂಪವಾದುದು.) ಆವಶ್ಯಕವು. ಪರೀಕ್ಷೆಯು ದೋಷಪಂಕಾರೂಪವಾದ ಬುದ್ಧಿದೋಷನಿರಾಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಕಾರಣವು. ಸಾಕ್ಷಿಯು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸಾಕ್ಷಿಗಾದರೂ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಶಂಕಾ

ರೂಪವಾದ ದೋಷಸಂಶಯದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ದೋಷಶಂಕಾರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಂಧವು ಹೋಗುತ್ತಿರಲು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತದೆ. (3) ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು (ಅಂದರೆ, ಸಾಕ್ಷಿಯು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ವಿನಯಾಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಶಂಕಾರೂಪವಾದ ದೋಷದಿಂದ ಆ ಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಮೇಲೆ ವಿನಯವಾದ ರೂಪಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಶಂಕಾರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಂಧವು ಹೋಗುತ್ತಿರಲು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು) ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಸ್ವತಃ ಗೃಹೀತವಾಗಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವೈಷಮ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾದರೂ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಶಂಕಾರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾತ್ರ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಶಂಕೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಸುಖಾದಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷಾವೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕಾರಣತ್ವವಿದ್ದರೆ ಸುಖಾದಿ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿಯೂ ಪರೀಕ್ಷಾವೇಕ್ಷೆಯು ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಅಂದರೆ, ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧ ಸುಖಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪರೀಕ್ಷಾನವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಅವೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲವಿರುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಗೇನೇ ಜ್ಞಾನಗ್ರಾಹಕಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಇತರಗಳಿಗೆ ವರತಃ (ಪರೀಕ್ಷಾವೇಕ್ಷೆಯಿಂದ) ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಂದಾಗಿರಿಸಿದರೂ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ || ೧೦೩ ||

ಸ. ರ. ವಿ— ಜಗತ್ತಿಗೆ ತ್ರೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಎಂದಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—ಹಾಗಾದರೆ, ಸಾಕ್ಷಿಯು ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ವಿನಯಾಕರಿಸಿದರೂ ಕೆಲವು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪುರುಷರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬಾಧಜ್ಞಾನಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೇ. ಪುನಃ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಸತ್ಯತ್ವವು (ಸರ್ವಥಾ ಬಾಧವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯಥಾ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಾದಿ ಪ್ರಮಾಣೈಶ್ಚ ಸಹೈವ ತು |

ಅಕಸ್ಮದ್ವಿನಿವೃತ್ತಿಶ್ಚ ಕಿಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ನ ಶಂಕೃತೇ |

ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ ತಥಾ ಭಾವಾದ್ಯದಿ ನೋ ಸಂಸೃತೇರ್ಗತಿಃ || ೧೦೪ ||

ಸಾಕ್ಷಾನುಮಾದಿತಶ್ಚೇತ್ಯಾತ್ಮತೃಪ್ತಾನ್ಮಾಣ್ಯಂ ಚ ಸಾಕ್ಷಿತಃ |

ತತ್ಪ್ರಮಾಣ್ಯಂ ಯಥಾ ಸಾಕ್ಷೀ ಸ್ಥಾಪಯತ್ಯೇವಮೇವ ಹಿ || ೧೦೫ ||

ಸರ್ವಕಾಲೇಷ್ಟಸಿ ಸ್ಥೈರ್ಯಾದ್ವ್ಯಭಿಚಾರಮಪೋಹ್ಯ ಚ |

ಏವಮಕ್ಷಮಾನತ್ವಸಿದ್ಧಾಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸತ್ಯತಾಂ |

ಕಿಮಿತಿ ಸ್ಥಾಪಯೇನ್ನಾಯಂ ನಿದೋಷಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿತಃ || ೧೦೬ ||

ಅ || ಅನ್ಯಥಾ=ಸಾಕ್ಷಿಯು ಸರ್ವಥಾ ಬಾಧರಾಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದಿದ್ದರೆ, ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಾದಿಪ್ರಮಾಣೈಶ್ಚ = ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ, ಸಹೈವ=ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ, ವಿಶ್ವಸ್ಯ ತು = ಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ, ಪ್ರವಂಚದಂತೆ, ಅಕ ಸ್ಮಾತ್=ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೆ, ನಿವರ್ತಕವಿಲ್ಲದೆ, ವಿನಿವೃತ್ತಿಶ್ಚ=ನಿವೃತ್ತಿಯು, ಕಿಂ= ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ನ ಶಂಕ್ಯತೇ=ಶಂಕಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಃಪೂರ್ವಂ=ಇದಕ್ಕಿಂತಮೊದಲು, ತಥಾಭಾವಾತ್=ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಯದಿ=ಯಾವ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಯು), ನ ಶಂಕ್ಯತೇ = ಶಂಕಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, (ತರ್ಹಿ=ಹಾಗಾದರೆ,) ಸಂಸ್ಪರ್ಶೇ= ಸಂಸ್ಪಾರಕ್ಕೆ, ಗತೀ=ನಿವೃತ್ತಿಯು, ನೋ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗದೇಹೋಗುವುದು. ವಾಕ್ಯಾನುಮಾದಿತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಚೇತ್=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಲಿ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಆವಾದಿಸಿದಾಗ ವರನು ವಾಕ್ಯ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ನಿಶ್ಚಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಅಥವಾ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವಂಚಕ್ಕೆ ಲಯವಾಗಲಿ ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಆವಾದಿಸಿದರೆ ವಾಕ್ಯಾನುಮಾನಾದಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ವರಮೇಶ್ವರನ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ, ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಾನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಆಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಆಗ, ತತ್ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ=ಆ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, (ಯಾವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಸಾಕ್ಷೀತರದಿಂದ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷೀವೇದ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ವರತನ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದಾದಕಾರಣ) ಸಾಕ್ಷಿತಶ್ಚ=ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. (ಸಾಕ್ಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ೧ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವನ್ನೇ ಗೃಹಿಸುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಆತ್ಯಂತಿಕವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನ ಶಂಕೆಯು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುವುದಾದರೆ) ತತ್ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ = ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸಾಕ್ಷೀ = ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯವು, ಸ್ಥಾಪಯತಿ=ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದನ್ನಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೋ, ಏವಮೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ಸರ್ವಕಾಲೇಷ್ಟಪಿ=ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ಥೈರ್ಯಾತ್=ಶಾಶ್ವತವಾಗಿಯೇ, ವ್ಯಭಿಚಾರಂ=ಬಾಧಕವನ್ನು, ಅಪೋಹ್ಯ ಚ=ನಿರಾಕರಿಸಿಯೇ, ಸ್ಥಾಪಯತಿ=ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಸರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಹೀಗೆಯೇ ಸರಿ. ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಸಯಾವಹಾರರೂಪವಾದ ಬಾಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದರಿಂದಲೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಎವಂ=ಹೀಗೆ, ಅಕ್ಷಜಮಾನತ್ವಸಿದ್ಧಾಂ=ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ, ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಸತ್ಯತಾಂ=ಯಾಧಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು, ಆಯಂ=ಸಾಕ್ಷಿಯು, ನಿರ್ದೋಷಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿತಃ = ನಿರ್ದೋಷವಾದ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಕಿಮಿತಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ನ ಸ್ಥಾಪಯೇತ್=ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾರದು.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಜಗತ್ಪ್ರವಾಹವು ನಿವೃತ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದಲೇ ಅನಾದಿಯಾದ ಸಂಸಾರಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗದೆ ಹೋಗಲಿ. 'ತರತಿ ಶೋಕಮಾತ್ಮವಿತ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, 'ಸಂಸಾರಬಂಧೋ ನಿವರ್ತಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ ಬಂಧತ್ವಾತ್ ಶೃಂಖಲಾಬಂಧವತ್' ಸಂಸಾರಬಂಧವಾದರೂ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವು, ಬಂಧವಾಗಿರುವುದ

ರಿಂದ ಶೃಂಖಲಾಬಂಧದಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಸಂಸಾರನಿವೃತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವು ದೆಂದರೆ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಅನುಮಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು? ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಾದರೆ ಅದರ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಶ್ರುತಿಗೂ ಅನುಮಾನ ಗಳಿಗೂ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಈಗ ಇರುವುದನ್ನಾಗಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಾಲಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇಪ್ರಕಾರ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ತೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವಿದೆ? ಆದುದ ರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ತೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದ ರಿಂದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಬಾಧಕವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಲಿ ಕ್ಕೇನೇ ಸಮರ್ಥಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ನ. ಚ. ವಿ.— (1) ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಜ್ಞಾನ ಹೊರತು ಆತ್ಮಾದಿರೂಪ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಶಂಕಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದರೆ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ೧ ‘ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋಕ್ಷಿತಿ ವರಂ’ ಎಂದು ವಾಕ್ಯವು. (ಶ್ರುತಿಯು) ೨ ‘ವಿಮುತಂ ದುಃಖಾ ದಿಕಂ ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯಂ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ ರಜ್ಜು ಸರ್ಪವತ್’ =ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ದುಃಖ ಮೊದಲಾದುದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶವು, ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾವು ಎನ್ನುವ ಭ್ರಮದಂತೆ’ ಎಂದನುಮಾನವು. ೩ (ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ) ‘ಮಹತಾಂ ಸಂಸಾರಬಂಧಃ ನಿವರ್ತ್ಯೋಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಬಾಧತ್ವಾತ್ ಶೃಂಖಲಾಬಂಧವತ್’ =ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸಂಸಾರಬಂಧವು ನಾಶವಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ, ಬಾಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶೃಂಖಲಾದಿಗಳ ಬಂಧದಂತೆ. ೪ ಯೋಗಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಇವುಗಳು ಸಂಸಾರಬಂಧಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. ೫ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೆ ಇರುವುದಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಪ್ರಪಂಚದಂತೆ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಏಕೆ ಶಂಕಿಸಬಾರದು? (2) ಹಾಗಾದರೆ ‘ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ’ ‘ತತ್ಪ್ರತ್ಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮನ ನಿವೃತ್ತಿಮತ್ ಅಜ್ಞಾನತತ್ತ್ವಾರ್ಥ ತಿರಿಕ್ತತ್ವಾತ್ =ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಅಲ್ಲ, ಅಜ್ಞಾನ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತ ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದುವೊದಲಾದ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಿರಹಿತವಾದ, ಅಸಾಕ್ಷಿ ಕ ವಾದ, (ಅದೃಷ್ಟಕವಾದ) ಭ್ರಾಂತಿಯೂ ಅವಧಿರಹಿತವಾದ ಬಾಧವೂ ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಪಂಚಾರೋಪಬಾಧ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅನ್ಯಥಾನುಪಪನ್ನಗಳಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುವುದರಿಂದ, (ಅಂದರೆ ‘ಅತ್ರ ಇದಂ ನಾಸ್ತಿ’ ಎಂದು ಬಾಧವು ಅವಧಿಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ‘ಇದಂ ನಾಸ್ತಿ’ ಎಂದು ಅವಧಿರಹಿತವಾದುದು ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಭ್ರಮಾಧಿಷ್ಠಾನನಾಗಿಯೂ ಭ್ರಮಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿಯೂ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಬಾಧಾವಧಿಯಾಗಿಯೂ ಆತ್ಮನು ಸಿದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತಥಾಚ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ದೃಷ್ಟಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆರೋಪವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಧಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.) ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಶ ವುಳ್ಳವನಲ್ಲ ಎಂದರೆ—ಈ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ನಿವೃತ್ತಿಯು

ಶಂಕಿಸಲ್ಪಡಲಿ. (3) ಅಂದರೆ, ಪ್ರಪಂಚವಿಷಯಕಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವವನ ಹತ್ತಿರ ಕೇಳಬೇಕು. ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ೧ ಶಕ್ತಿಯು ಇದೆಯೋ, ಇಲ್ಲವೋ, ೧ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಪ್ರಪಂಚವಿಷಯಕಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಗ್ರಹಿಸಲಾರದು? ೨ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೆಹೋಗುವುದು. ತಥಾಚ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವೂ ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಹೋಗುವುದು. ತಥಾಚ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ, ಮತ್ತು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಬಾಧವನ್ನು ಶಂಕಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಬಾಧ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನವೂ ಬಾಧ್ಯಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನವು ಆಗದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗುವುದು. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ನಿಯಾಮಕವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಕೇಳಬೇಕು.

(5) ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಾಧಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನೆಂದಾದರೆ ಇಷ್ಟು ಕಾಲದಿಂದ ಏಕೆ ನಿವೃತ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ? ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಬಾಧವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೂ ಬಾಧವನ್ನು ಶಂಕಿಸಕೂಡದು ಎಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಸಾಕ್ಷಿಗ್ರಾಹ್ಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವುಳ್ಳ ಈ ಉಪಪತ್ತಿಗೂ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿಗೃಹೀತ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವುಳ್ಳ ಈ ಯುಕ್ತಿಗೂ, ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ನೀನು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಪಂಚ ವಿಷಯಕ (ಗ್ರಾಹಿ) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಗ್ರಹೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೂ, ಆತ್ಯಂತಿಕಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ನಿವಾರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಅವುಗಳು ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧಕವಾಗಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ 'ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ' ಎನ್ನುವ ಯುಕ್ತಿಗೂ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೂ, ಸಾಕ್ಷಿಗೃಹೀತ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೂ, ಬ್ರಹ್ಮಸಂಬಂಧಿ ಉಪಪತ್ತಿಗೆನೇ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗಾದರೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾವಕ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (6) ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಶಂಕಿಸದಿದ್ದರೆ ಸಂಸಾರಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗದೆ ಹೋಗಲಿ. ಅಂದರೆ, 'ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ ಅನಿವೃತ್ತತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವುದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ೧ ಸಂಭಾವನೆಯೋ? ೨ ಅಥವಾ ಅನುಮಾನವೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸಂಭಾವನೆಯು ಸಂಶಯರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಕಸ್ಮಾದ್ವಿನಿವೃತ್ತಿಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಹಾಗಾದರೆ ಅವಿದ್ಯೆಗೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯು ನಿವೃತ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅವಿದ್ಯೆಯು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ನಿವೃತ್ತವಾಗದಿದ್ದರೂ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ 'ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ ತಥಾ ಭಾವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಬರುವುದು. (7) ಮತ್ತು ಶುಕ್ತಿರಜತ ಮೊದಲಾ

ದುದು ಮೊದಲು ನಿವೃತ್ತವಾಗದಿರುವುದೇ ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವೃತ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು.

(8) 'ಅನ್ಯಥಾ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತ್ಯಾದಿ' ಎನ್ನುವ ಮೂಲ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪ್ರಪಂಚಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸದಿದ್ದರೆ ಆಕಾಶಾದಿರೂಪಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ, ಉತ್ತರ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ವಿನಾಶವನ್ನು ಏಕೆ ಶಂಕಿಸುವುದಿಲ್ಲ? ತಥಾಚ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಗೂ ನಾಶವು ಬರುವುದು. (9) ಹಾಗಾದರೆ 'ಯತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿತಂ' 'ಯಮಪ್ಯೇತಿ ಭುವನಂ ಸಾಂಪರಾಯೇ' 'ತಸ್ಯಾಭಿಧ್ಯಾನಾದ್ಬೋಜನಾತ್ಪ್ರತ್ಯಭಾವಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, 'ಯತೋ ಜಗತ್ಸ್ಥಾನನಿರೋಧಸಂಭವಃ' 'ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತಾದರೂಪೇಣ ಸರ್ವಮಾವೃತ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ | ಪ್ರಲಯೇತೋಲಯಂ ಪ್ರಾಹುಃ ಸರ್ವತಃ ಸಂಪ್ಲುತೋದಕಂ' ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಯು, 'ಅಹಂ ಕೃತ್ಸ್ನಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪ್ರಭವಃ ಪ್ರಲಯಸ್ತಥಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಇತಿಹಾಸವು, 'ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಾತಾ ಚ ಸಂಹರ್ತಾ ಸ ಏಕೋ ಹರಿರೀಶ್ವರಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣಗಳು ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಪಂಚನಾಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. 'ವಿಶ್ವವಿನಾಶಃ ನ ನಿರ್ದೇತುಕಃ ವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ ಪಟವಿನಾಶವತ್' ಜಗನ್ನಾಶವು ನಿಷ್ಕಾರಣವಲ್ಲ, ವಿನಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಟವಿನಾಶದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವೂ ಕೂಡ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ 'ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ ತಥಾ ಭಾವಾತ್' ಎಂದು ಹೇಗೆ ಶಂಕಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೂ ನಾಶವೇ. ಅಂದರೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೋ, ಇಲ್ಲವೋ? ಇದ್ದರೆ ಪ್ರಪಂಚ ವಿಷಯಕಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ಗೃಹಿಸಲಾರದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಜಗನ್ನಾಶವು ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸಲಾರದು. ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (10) ಹಾಗಾದರೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಪ್ರಪಂಚನಾಶವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಮೇಲೆಯೂ ಹೇಗೆ ಶಂಕಿಸುವುದೆಂದರೆ— 'ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ' ಎಂದು. ಅಂದರೆ, (೧) ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಮೊದಲು ಆಗಲಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಮೇಲೆಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೋ, (೨) ಅಥವಾ ಯಾವುದು ಮೊದಲು ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ವಿನಾಶವಾಗಲಿಲ್ಲವೋ, ಅದು ಮೇಲೆಯೂ, ವಿನಾಶವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ ಎಂದೋ? (೩) ಅಥವಾ ಯಾವುದು ನಿಷ್ಕಾರಣವೋ ಅದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ (ವಿದ್ಯೆಗೆ) ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ವಿದ್ಯೆಯು ಸಂಸಾರ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು, ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚವೂ, ಅವಿದ್ಯಾಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನೇರಿದ ವಿದ್ಯೆಯೂ, ಅವಿದ್ಯಾ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಸಂಸಾರವೇ. ಎಲ್ಲಾ ಅವಿದ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ, ತಾನೇ ವಿದ್ಯೆಯು ನಿವರ್ತಕವು. ಆ ವಿದ್ಯೆಗೆ ನಿವರ್ತಕವಾದುದು ಯಾವುದೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಯಾವುದು ವಿನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದು ಮೇಲೆಯೂ, ವಿನಾಶವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ 'ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಕಿಮಪಿ ನ ನಿವರ್ತತೇ' ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವಿದ್ಯೆಗೂ ನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ವಿದ್ಯಾ ನಾಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (11) ಹಾಗಾದರೆ ವಿದ್ಯೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಅವಿದ್ಯಾಕಾರ್ಯಗಳ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವಿದ್ಯಾನಿವರ್ತಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವಿದ್ಯೆಯೂ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ

ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಾಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿದ್ಯೆಯು ತಾನೇ ತನ್ನ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹೀಗಾದರೆ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಕೂಡ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ತಾನೇ ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಂಕೆಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಪ್ರಯೋಜಕವು. (12)ವಿದ್ಯಾಖ್ಯಾಸಂಸಾರದಂತೆ ಜಗತ್ತಿಗೂ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೇನೇ ನಾಶವು ಬರಲಿ ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಯು ಹುಟ್ಟುವಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ೩ನೇ ಕಲ್ಪವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (13) ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ 'ವಾಕ್ಯಾನುಮಾದಿತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದರು. (14) ಅಥವಾ ವಿದ್ಯೆಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಸಂಸಾರ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಶ್ರುತ್ಯಾದ್ಯಸಿದ್ಧನಿವೃತ್ತಿ ಮತ್ಯೇ ಸತಿ ಪ್ರಾಗನಿವೃತ್ತತ್ವಾತ್' = ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾದ ನಿವೃತ್ತಿಯಿದ್ದು ಮೊದಲು ನಿವೃತ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಧಿಸುವ ಹೇತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಕೊಡುತ್ತೇವೆಂದರೆ — 'ವಾಕ್ಯಾನುಮಾದಿತಃ' ಎನ್ನುವ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದರು.

(15) ಸಾಕ್ಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವಿಷಯಕ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯವಿಷಯಾಭೂತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅಬಾಧ್ಯವಾಗಿಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ಏಷಯವೂ, ಅಬಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. (16) ಸಾಕ್ಷಿಯು 'ತತ್ಸತ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಗೃಹಿಸಿದರೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಷಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ, ತ್ರೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಮಾಡಿದರೆ ಹಾಗೆಯೇ ಜಗದ್ವಿಷಯಕಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತಾ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ಪ್ರಪಂಚದ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತದೆ ತ್ರಿಕಾಲಾಬಾಧ್ಯತ್ವಗ್ರಾಹಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. (17) ಸಾಕ್ಷಿಯು 'ತತ್ಸತ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಜಗದ್ವಿಷಯಕಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗಾದರೂ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವೇ ಎಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು ಎಂದರೆ — ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ನಿರ್ದೋಷಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಹೋಗುವುದು. (18) 'ತತ್ಸತ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಏನು ನಿಮಿತ್ತವು? ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತಾ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ನಿರ್ದೋಷತ್ವವಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ, ಇದು ಸಾಕ್ಷಿಯ ಸ್ವಭಾವವು, ಎಂದರೆ, ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಏಕೆ ಗೃಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ? ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ, ನಿರ್ದೋಷ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಇದೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಿರ್ದೋಷಜ್ಞಾನರೂಪ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಗೃಹಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ 'ತತ್ಸತ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ಯತ್ವಪ್ರತೀಪಾದಕ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮ ಸತ್ಯತ್ವ ಪ್ರತೀಪಾದಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಸತ್ಯತ್ವ ಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ || ೧೦೪ || ೧೦೫ || ೧೦೬ ||

(1) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಜ್ಞಾನವು ನಿರ್ದೋಷವಾಗಿದ್ದರೆ ನಾಕ್ಷಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಂತಿಕ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗಲ್ಲ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಅವಿದ್ಯಾಕೃತ ಪ್ರಪಂಚವಿಷಯಕವಾಗಿದೆ. (2) ಅವಿದ್ಯೆಯು ಯಾವುದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ? ಜೀವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ ಎಂದರೆ — ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವೂ ಅವಿದ್ಯಾಕವು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಾವೇಕ್ಷೆಯು, ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಜೀವವೇಕ್ಷೆಯು ಜೀವನಿಗೆ ಭೇದಾವೇಕ್ಷೆಯು. ಹೀಗೆ ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯವು. ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಅಜ್ಞಾನಾಧೀನವು, ಬ್ರಹ್ಮ ಭಿನ್ನ ಜೀವನು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು, ಇತ್ಯಾದಿದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪ್ರಪಂಚವು ಜೀವಾಜ್ಞಾನಕೃತವೆಂದು 'ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ಸುಪ್ತಃ ಯದಾ ಜೀವಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮಿತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರ್ಕಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತು ಒಬ್ಬ ಜೀವನ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಪವಾದುದು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಕಲ್ಪಕ ಒಬ್ಬ ಜೀವನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಜೀವ ಜಡ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪವ್ಯವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀವನು ಒಬ್ಬನೇ ಎನ್ನುವ ವಾದವು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಬಹುಜೀವವಾದವಾದರೂ ಮಂದರನ್ನು ಅಭಿಮುಖೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದ್ದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ಏಕಾಜ್ಞಾನಕೃತಂ ವಿಶ್ವಮಿತಿ ಯಚ್ಚೋಚ್ಯತೇ ಮೃಷಾ || ೧೦೭ ||

ಬಹುಜ್ಞಾನಕೃತಂ ವಿಶ್ವಮಿತಿ ತಸ್ಯೋತ್ತರಂ ಭವೇತ್ |

ಪರಸ್ಯ ಸತ್ಯತಾಂ ಜಾನನ್ನಪಿ ಯಃ ಸ್ವಾತ್ಮತಸ್ಕರಃ || ೧೦೮ ||

ಪರೋ ನಾಸ್ತೀತಿ ವದತಿ ಕಿಮಿತ್ಯುನ್ಮತ್ತನದ್ಭವೇತ್ |

ಪರಾಭಾವೇಪಿ (ಹಿ)ವಾಗ್ವ್ಯರ್ಥಾ ಯದಿ ನೈವೋಚ್ಯತೇ ತದಾ |

ಕಶಾನೇತ್ರಾದಿಕಂ ತಸ್ಯ ತಸ್ಕರಸ್ಯೋತ್ತರಂ ವದೇತ್ || ೧೦೯ ||

ಆ || ವಿಶ್ವಂ=ಜಗತ್ತು, ಏಕಾಜ್ಞಾನಕೃತಂ=ಒಬ್ಬ ಜೀವನ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಯಚ್ಚ=ಯಾವುದು, ಮೃಷಾ=ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ, ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತವಾದಿಗಳಿಂದ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ತಸ್ಯ=ಆತನಿಗೆ, ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತು, ಬಹುಜ್ಞಾನಕೃತಂ ಇತಿ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಬಹುಜೀವರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆಂದು, ಉತ್ತರಂ=ಉತ್ತರವು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಪರಸ್ಯ=ಪ್ರತಿವಾದ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ, ಸತ್ಯತಾಂ=ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು, ಜಾನನ್ನಪಿ=ತಿಳಿದವನಾದಾಗ್ಯೂ, ಪರಃ=ಮತ್ತೊಬ್ಬನು, ನಾಸ್ತೀತಿ = ಇಲ್ಲವೆಂದು, ವದತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಸ್ವಾತ್ಮತಸ್ಕರಃ=ತನ್ನ ಅನುಭವವನ್ನೇ ಅಪಲಾಪಮಾಡತಕ್ಕವನು.

(ನ. ಚ. ವಿ.) ಅಂದರೆ (ಇತರರಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದರೂ ಯಾರು ಇತರ ಜನರನ್ನು ವಂಚಿಸುತ್ತಾರೋ, ಪರರಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದಾಗ್ಯೂ ತನ್ನನ್ನೇ ವಂಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಇತರರಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸದಿದ್ದರೆ) (ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಪ್ರತಿವಾದಿ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ನೋಡಿದಾಗ್ಯೂ ಜೀವರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಆಗ) ಕಿಮಿತಿ=ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಉನ್ಮತ್ತವತ್=ಹುಚ್ಚತ್ತನಂತೆ, ವದೇತ್=ಹೇಳಿಯಾನು? (ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಕೂಡದು.

ಶಾಸ್ತ್ರನಿರ್ಮಾಣವನ್ನಾಗಲೀ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡಕೂಡದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಇವನು ಲೌಕಿಕನೂ ಅಲ್ಲ, ಪರೀಕ್ಷಕನೂ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪೇಕ್ಷಣೀಯನು ಆಗುವನು.) ಪರಾಭಾವೇಪಿ (ಹಿ)=ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ವಾಕ್=ವಚನವು, ವ್ಯರ್ಥಾ=ವ್ಯರ್ಥವು, ಅಂದರೆ ವಚನವು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಚನವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾದ ವಚನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಕೂಡದು. ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕವನು ಉನ್ಮತ್ತನು ಹೇಗೆ ಆಗಲಾರನು? (ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ವಚನವು ಅನರ್ಥಕವೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ, ನಾನೂ ಏನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ನೈವೋಚ್ಯತೇ ಯದಿ=ನನ್ನಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಯಾವುದೊಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ತದಾ=ಆಗ, ತಸ್ಯ ತಸ್ಕರಸ್ಯ=ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ವಿರೋಧಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ಜನರೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡತಕ್ಕ ಆ ಕಳ್ಳನಿಗೆ, ಕಶಾವೇತ್ರಾದಿಕಂ=ಬಾಕೋಲು, ಬೆತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ, ಉತ್ತರಂ=ಉತ್ತರವನ್ನಾಗಿ, ವದೇತ್=ಹೇಳಬೇಕು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಜಗತ್ತು ಒಬ್ಬ ಜೀವನ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದು ಆಗಿದ್ದರೆ ಕಥಂಚಿತ್ ಇದು ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಇದಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸದ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವೆವು. ಈಶ್ವರನು ಈಶ್ವರಪ್ರೇರಿತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ, ಇವರ ಜ್ಞಾನ, ಇಚ್ಛಾ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. (2) ಮತ್ತು ಜೀವ ಜಡಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವು ಒಬ್ಬ ಜೀವನ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಕಲ್ಪಿತವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳುವವನ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. ಈ ಒಬ್ಬ ಜೀವನು ನೀನೋ? ೧ (ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರೋ?) ೨ ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೋ? ೨ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೆಂದಾದರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತನಾದ ನಿನಗೆ (ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ) ಬಂಧಮೋಕ್ಷಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರಿವ್ರಾಜ್ಯಾದಿಗಳು ವ್ಯರ್ಥಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವುವು. ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿವಾದಿ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿಯೋ, ಇಲ್ಲವೋ? ನೋಡುತ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾರೆಂದು ನೋಡುತ್ತಿಯೋ, ಇಲ್ಲವೆಂದು ನೋಡುತ್ತಿಯೋ? ಇದ್ದಾರೆಂದು ನೋಡುವುದಾದರೆ ಪ್ರತಿವಾದ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆತನು ಸ್ವಾತ್ಮತಸ್ಕರನು. ಅಂದರೆ ತನ್ನಂತೆಯೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬನನ್ನು ಸತ್ಯನೆಂದು ನೋಡುತ್ತಾ ನಾನು ಒಬ್ಬನೇ ಸತ್ಯನು, ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಜಡಗಳು ತನ್ನ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತಗಳು ಎನ್ನುವ ವಚನವು ತನ್ನ ಅನುಭವದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವು. ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು ನಿನ್ನ (ಸಂಕರಾಚಾರ್ಯರ) ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಾಧವು ಯಾವುದರಿಂದ ಬಂದೀತು. ಅಂತೂ ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (3) ಪ್ರತಿವಾದಿ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿ ಎನ್ನುವುದು ೨ನೇ ಪಕ್ಷವೂ, ಪ್ರತಿವಾದಿ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ೩ನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಅಯುಕ್ತವು; ಅಂದರೆ—ಪರನು ಪ್ರತಿವಾದಿ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರನ್ನು ನೋಡದೆ ಇದ್ದರೂ, ನೋಡಿದರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಆಗ ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಏಕೆ ಹೇಳಿಯಾನು? ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಾದಿಗಳೇ ಬರಲಾರವು. (4) ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು? ಹೇಳಿದವನು ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಆಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ— ವಚನಗಳು ಪರಬೋಧನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರರೇ ಇಲ್ಲವಾದರೆ ವಚನಗಳು ವ್ಯರ್ಥಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು. ಹೇಳಿದವನು ಹೇಗೆ ಉನ್ಮತ್ತನಾಗದೆ ಹೋಗುವನು? (5) ನಾನೂ ಯಾವಾಗಲೂ

ಯಾವುದನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ತಾನೇ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ಜನರೂ ತಿಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡತಕ್ಕ ಆತನಿಗೆ ಕಷ್ಟನಂತೆ ದಂಡವೇ ಯೋಗ್ಯವು. ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಿಲ್ಲ || ೧೦೭ || ೧೦೮ || ೧೦೯ ||

ಮೊದಲು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಬಾಹ್ಯ ಯುಕ್ತಿಗಳ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಈಗ ಆಂತರಾನುಪವತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಆ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಗ್ರಂಥವು. ಅಧವಾ ಸರ್ವ ಶ್ರುತಿಸಾಧಾರಣವಾದ ಅನುಪವತ್ತಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ಈಗ ಅಸಾಧಾರಣಾನುಪವತ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೆರಡನ್ನು ವರನಮಾಡಿ ವರರಿಗೆ ಅಭಿವ್ರೇತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಪವತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ || ೧೧೦ ||
 ಮಾಯಾಮಾತ್ರವಿಃದಂ ದ್ವೈತಮದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ |
 ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ ಕೇನಚಿತ್ || ೧೧೧ ||
 ಉಪದೇಶಾದಯಂ ವಾದೋ ಜ್ಞಾತೇ ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ ||
 (ಮಾಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತು ಖಂಡ ೨. ಮ. ೯-೧೦. ಪು. ೩೧೭-೩೨೦.)
 ಇತ್ಯತ್ರ ಯದಿ ಶಬ್ದಾ ಚ ನಿವರ್ತೇತೇತಿ ಚ ದ್ವಯಂ || ೧೧೨ ||
 ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸತ್ಯತಾಮಾಹುರ್ವಿದ್ಯೇತೋತ್ಪತ್ತಿನೇವ ಚ |
 ವಿದೋತ್ಪತ್ತಾವಿತಿ ಹ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾತೋರುತ್ಪತ್ತಿರೇವ ಹಿ || ೧೧೩ ||
 ನಿವೃತ್ತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ ಪ್ರಾಯಃ ಪ್ರಪಂಚೋ ಭೇದಸಂಚಕಃ |
 ಜೀವೇಶ್ವರಭಿದಾ ಚೈವ ಜಡೇಶ್ವರಭಿದಾ ತಥಾ || ೧೧೪ ||
 ಜೀವಭೇದೋ ಮಿಥಶ್ಚೈವ ಜಡಜೀವಭಿದಾ ತಥಾ |
 ಮಿಥಶ್ಚ ಜಡಭೇದೋಽಯಂ ಪ್ರಪಂಚೋ ಭೇದಸಂಚಕಃ || ೧೧೫ ||
 ಸೋಽಯಂ ಸತ್ಯೋ ಹ್ಯನಾದಿಶ್ಚ ಸಾದಿಶ್ಚೇನ್ನಾಶನಾಪ್ನುಯಾತ್ |
 ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮತಂ || ೧೧೬ ||
 ಇತಿ ಶ್ರುತೇರ್ವಿತಂ ತ್ರೂತಂ ಮಾಯಾಖ್ಯಹರಿವಿದ್ಯಯಾ |
 ಉತ್ತಮೋಽರ್ಥೋ ಹರಿಸ್ತ್ವೇಕಃ ತದನ್ಯನ್ಮಧ್ಯಮಾಧವಃ || ೧೧೭ ||

ಅ || ಪ್ರಪಂಚಃ=ಭೇದವಂಚಕವು, ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ=ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ, ನಿವರ್ತೇತ=ನಾಶವಾಗುವುದು. ನ ಸಂಶಯಃ=ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇದಂ ದ್ವೈತಂ=ಈ ಭೇದವು, ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ=ಹರಿಯು ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಮಿತವೂ ರಕ್ಷಿತವೂ ಆಗಿದೆ. ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ, ವಿಕಲ್ಪಃ=ವಿವಿಧಭೇದವು, ಕೇನಚಿತ್=ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ, ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ, ಕಲ್ಪಿತಃ=ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದರೆ, ವಿನಿವರ್ತೇತ=ನಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಉಪದೇಶಾತ್=ಶ್ರುತ್ಯಾದ್ಯನುಸಾರಿಯಾದ ಉಪದೇಶದಿಂದ, ಅಯಂ ವಾದಃ=ಭೇದಸತ್ಯತ್ವದಿ ವಿಷಯಕವಾದುದೇ ಸಜ್ಜನರ ವಾದವು. ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ = ಭೇದವು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು,

ಅಜ್ಞಾತೇ=ತತ್ತ್ವವು ಅಜ್ಞಾತವಾದರೇನೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯತ್ರ 'ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ' 'ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ' ಎನ್ನುವ, ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಯದಿ ಶಬ್ದ ಚ = ಎರಡು 'ಯದಿ' ಶಬ್ದಗಳು, ನಿವರ್ತೇತೇತಿ ಚ ಧ್ವಯಂ=ನಿವರ್ತೇತ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಲಿಂಞ್‌ಶಬ್ದಗಳೂ, ('ವಿದ್ಯೇತ' ಎನ್ನುವುದೂ, ಕೇನಚಿತ್ ಎನ್ನುವುದೂ) ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಸತ್ಯತಾಂ=ಯಾಥಾ ಧರ್ಯವನ್ನೂ, (ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನೂ ಕೂಡ) ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಅಂತೂ ಆ ಶ್ರುತಿಗಳು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಯದಿನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುಪವನ್ನಗಳಾಗುವುವು.) ವಿದ್ಯೇತ=ವಿದ್ಯೇತ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು, ಉತ್ಪತ್ತಿಮೇವ=ಉತ್ಪತ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ, (ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯ (ಸ್ಥಿತಿ)ವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.) ಚ=ನಿವರ್ತೇತ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ವಿನಾಶವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬಾಧವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದೋತ್ಪತ್ತೌ ಇತಿ ಆಸ್ಮಾದ್ಧಾತೋಃ = ವಿದವೆನ್ನುವ ಧಾತುವು, ಉತ್ಪತ್ತಿ (ಹುಟ್ಟುವಿಕೆ) ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಈ ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಉತ್ಪತ್ತಿರೇವ=(ವಿದ್ಯೇತ (ವಿದ=)ಎನ್ನುವ ಧಾತುವಿಗೆ) ಉತ್ಪತ್ತಿ (ಹುಟ್ಟುವಿಕೆ) ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಹಿ=ಮಂದರಿಗೆ ಈ ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ಬಹುಜ್ಞರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಉತ್ಪತ್ತಿರೇವ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ, ಪ್ರಾಯಃ=ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ನಿವೃತ್ತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ = ನಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ (ನಾಶದಿಂದ) ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತವಾದುದು. (ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ 'ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ತರ್ಹಿ ನಿವರ್ತೇತ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯದಿ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳವುಗಳ ಬಲದಿಂದ ಅನಿಷ್ಟಾಪಾದನರೂಪವಾದ ಪ್ರಸಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸಂಗವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಮೂಲಕವು. ಅಂತೂ ವಿದ್ಯೇತ ಎಂದು ಆವಾದಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ 'ನಿವರ್ತೇತ' ಎಂದು ಆವಾದ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಆವಶ್ಯಕವು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತವಾದುದು. ಸತ್ತಯು ಅಲ್ಲ. ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂತೂ ಆಪಾದಕದಲ್ಲಿ 'ಭಾವತ್ಯೇ ಸತಿ' ಎಂದು ಏಶೇಷಣವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಭಾವಪದಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೋ ಅಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತಿಯು.)

(ಹಾಗಾದರೆ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೂ ಉಪವನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಆವಶ್ಯಕವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿವರ್ಯಯವರ್ಯವಸಾನವೂ ಆವಶ್ಯಕವು. ಅಂತೂ ಪ್ರಪಂಚವು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದಾದರೆ ನಷ್ಟವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ನಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿವರ್ಯಯವರ್ಯವಸಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದಾದರೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಭೂಮಿಮೊದಲಾದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶಗಳು ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟಿಗಳಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾದ ಆಪಾದ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಿಷ್ಟತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ 'ಪ್ರಪಂಚ' ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರಪಂಚಃ=ಪ್ರಪಂಚ ಶಬ್ದವು, ಭೇದಪಂಚಕಃ=ಐದು ಭೇದಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಈ ಪ್ರಪಂಚ ಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದಿನ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಐದರ ವರ್ಗವು 'ಪಂಚ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಪಂಚಭೇದಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃಷ್ಟ (ಉತ್ಕೃಷ್ಟ) ವಾದ ಭೇದಪಂಚಕವೇ ಪ್ರಪಂಚ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಜೀನ ಈಶ್ವರಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ನಿತ್ಯಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದುದು ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾದುದೇ.) ಅಂದರೆ ೧ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದವು, ೨ಜೀವರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಭೇದವು, ೩ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ನಿತ್ಯಜಡಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ

ಭೇದವು, ೪ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿರೂಪ ನಿತ್ಯಜಡಗಳಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಭೇದವು. ೫ ಪ್ರಕೃತಿವರ್ಣ ಮೊದಲಾದ ನಿತ್ಯಜಡಾದಿಗಳಿಗೆ ವರಸ್ಪರಭೇದವು. ಹೀಗೆ ಐದು ಭೇದವೂ ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾದುದೇ. (ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದಲೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.) ಜೀವೇಶ್ವರಭಿದಾ ಚೈವ=ಜೀವೇಶ್ವರರ ಭೇದವು, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಜಡೇಶ್ವರಭಿದಾ=ಜಡಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಭೇದವು, ಮಿಥಃ=ವರಸ್ಪರವಾಗಿ, ಜೀವಭೇದಶ್ಚೈವ=ಜೀವರ ಭೇದವೂ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಜಡಜೀವಭಿದಾ=ಜಡಗಳಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಭೇದವು, ಮಿಥಶ್ಚ=ವರಸ್ಪರವಾಗಿ, ಜಡಜೀವಃ=ಜಡಗಳಿಗೆ ಭೇದವು. (ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶಬ್ದಗಳು ಮೂರು, ತಥಾ ಶಬ್ದಗಳೆರಡು, ವರಸ್ಪರ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕಗಳು. ಏವಶಬ್ದಗಳೆರಡು ಅಭೇದಸಾಹಿತ್ಯನಿರಾಸಕಗಳು.) ಅಯಂ ಭೇದವಂಚಕಃ=ಈ ಭೇದಗಳ ಐದು, ಪ್ರಪಂಚಃ=ಪ್ರಪಂಚಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೆಂದು ('ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) ಸೋಯಂ=ಆ ಈ ಪ್ರಪಂಚವು, ಸತ್ಯಃ=ಯಥಾರ್ಥವು. ಹಿ=ವ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅನಾದಿಶ್ಚ=ಅನಾದಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಸಾದಿಶ್ಚೇತ್= (ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ) ಸಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ, ನಾಶಂ=ನಾಶವನ್ನು, ಆಪ್ನುಯಾತ್=ಹೊಂದುವುದು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ದ್ವೈತಂ=ಭೇದವು, ಸ ವಿದ್ಯತೇ ಇತಿ=ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು. ಅಜ್ಞಾನಿನಾಂ=ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ, ಮತಂ=ಮತವು, ('ಸೋಯಂ ಸತ್ಯೋ ಹ್ಯನಾದಿಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ 'ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ, 'ಪ್ರಪಂಚಶಬ್ದತಃ ಭೇದವಂಚಕಃ ಅನಾದಿಃ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ' 'ಸತ್ಯಃ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ' ಪ್ರಪಂಚಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಐದು ಭೇದಗಳು ಅನಾದಿಯಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ, ಸತ್ಯವಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ, ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.) (ಇತರ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಾಯಾನಾತ್ರಂ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ=ಈ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, (ಇದಂ ದ್ವೈತಂ=ಈ ಭೇದವು,) ಮಾಯಾಖ್ಯಹರಿವಿದ್ಯಯಾ=ಮಾಯಾ ಎನ್ನಿಸುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ವಿಜ್ಞಪ್ತಿಯಿಂದ, ಮಿತಂ=ಮಿತವೂ, ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೂ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಮಾಯಾನಾತ್ರಂ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ.) ('ಅದ್ವೈತಂ ವರಮಾರ್ಥತಃ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ತತ್=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಅಸ್ಯತ್=ಇತರವಾದುದು, ಮಧ್ಯಮಾಧನುಂ=ಶ್ರೀತತ್ವವು ಮಧ್ಯಮವು, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಅಧನುರು ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ತತ್=ಆದಕಾರಣ, ಉತ್ತಮಃ ಅರ್ಥಃ=ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವು, ಹರಿಃ ತು ಏಕಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ. 'ಏಕಲೋಕೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ' ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಪಂಚಸತ್ಯತ್ವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಲ್ಲ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಪ್ರಪಂಚವು ವಿದ್ಯೇತ=ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇರತಕ್ಕುದು ಆದರೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ 'ಯದ್ವಿದ್ಯತೇ ತನ್ನಿವರ್ತತೇ'=ಯಾವುದು ಉಂಟೋ ಅದು ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿವರ್ತೇತ' ನಾಶವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಪ್ರಪಂಚನವು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ವಿವಿಧ ಭೇದಾತ್ಮಕವಾದ ಏಕಲ್ಪವು ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ನಷ್ಟವಾಗುವುದು, 'ಯತ್ ಧ್ವಂಸವೃತ್ತಿರಿಕ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಉತ್ಪದ್ಯಮಾನಂ ವಸ್ತುತದ್ವಿನಾಶಿ' ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಈ ಭೇದವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅನಾದಿಯೇ. (2) ಘಟಪಟಾದಿರೂಪ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಪಂಚಶಬ್ದದಿಂದ ವಿನಿವೃತ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಐದು ಭೇದಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಶಬ್ದದಿಂದ ವಿನಿವೃತ್ತವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ‘ಅನಾದಿನಾಯಯಾ ಸುಪ್ತೋ ಯದಾ ಜೀವಃ
 ಸ್ರಬುಧ್ಯತೇ | ಅಜಮನಿದಮಸ್ತತ್ಸಮದ್ವೈತಂ ಬುಧ್ಯತೇ ತದಾ’ || (ಮಾ. ಉ.
 ಪು. ೩೧೩.) ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ, ಆತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಾ
 ಗಲೀ, ಜೀವರ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಜಡಗಳಿಂದ ಆವೃತಜ್ಞಾನತ್ವರೂಪವಾದ ಸುವ್ರ
 ತ್ಯವೂ, ಆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪರಮೇಶ್ವರಾದಿ ತತ್ವಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ
 ವರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಬೋಧವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.
 ಅದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೂ, ಜಡೇಶ್ವರರಿಗೂ, ಜೀವಜಡಗಳಿಗೂ ಭೇದಗಳು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.
 ಪ್ರಭುವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಿಗಡಾದಿಗಳಾದ ಪುರುಷನು ಬದ್ಧನಾಗಲು ಅಥವಾ ಮುಕ್ತನಾಗಲು
 ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಭೇದಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. (2) ಮತ್ತು ಮೊದಲು ‘ವ್ರಭವಃ ಸರ್ವ
 ಭಾವಾನಾಂ’ ಎಂದು ಭಾವಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವರಿಗೆ ವರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದವೂ ಹೇಳ
 ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆವರಣಗಳಾದ ಜಡಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು ಅರ್ಥಾತ್ ಲಭಿಸು
 ತ್ತದೆ. ಆ ಐದು ಭೇದಗಳಿಗೂ ‘ಅನಾದಿನಾಯಯಾ’ ‘ಅಜಮನಿದ್ರಂ’ ಇದುವೊಂದಲಾದ
 ವಿಶೇಷಣಸಾಮಾನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನಾದಿತ್ವವೂ ಲಬ್ಧವಾಯಿತು. ತಥಾಚ ಈ ಐದು ಭೇದಗಳಿಗೆ
 ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನೂ ಉಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಪ್ರವಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ’ ಇತ್ಯಾದಿ
 ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನು
 ‘ಪ್ರವಂಚೋ ಯದಿ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ— (೧) ಜಡಜೀವರ
 ಭೇದವು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಜೀವರಿಗೇನೇ ಜಡತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ
 ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು. (೨) ಜಡೇಶ್ವರರ ಭೇದವು ನಷ್ಟವಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ
 ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜಡತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ
 ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (೩) ಜಡಗಳಿಗೆ ವರಸ್ಪರ ಭೇದವು ನಷ್ಟವಾಗುವು
 ದಾದರೆ ಆಗ ವಿದ್ಯೆಗೂ ಅವಿದ್ಯಾತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ‘ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್’ ಇತ್ಯಾದಿ
 ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (೪) ಜೀವರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು ನಷ್ಟ
 ವಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ವರಸ್ಪರವಾಗಿ ಐಕ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸುಖಾ
 ದ್ಯನುಸಂಧಾನಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು. (೫) ಜೀವೇಶ್ವರರ ಭೇದವು ನಷ್ಟವಾಗುವುದಾದರೆ
 ಆಗ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ದುಃಖಾನುಭವವೂ, ಜೀವನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದ್ಯನುಭವವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.
 ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ
 ಶ್ರುತಿ ಅನುಭವರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವೂ ಪ್ರಮಾಣ
 ವಿರುದ್ಧವೂ ಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಅನಿಷ್ಟತ್ವವು.
 (3) ಹೀಗೆ ಐದು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿ ಸತ್ಯತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಮಾಯಾ
 ಮಾತ್ರಂ’ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ (ಇದಂ ದ್ವೈತಂ=)
 ಪ್ರಪಂಚಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ವೈತವು (ಭೇದವು) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ, (ಮಾಯಾ
 ಮಾತ್ರಂ=) ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮಿತವೂ ರಕ್ಷಿತವೂ ಆಗಿದೋ ಆದಕಾರಣ ಸತ್ಯವು. ಅವಿದ್ಯ
 ಮಾನವಾದುದು ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ವಿಷಯವಾಗಲಾರದು. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿಯೂ
 ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾದುದನ್ನು ಯಾರೂ ರಕ್ಷಿಸಲಾರರು. (4) ಹಾಗಾದರೆ
 ‘ಅದ್ವೈತಸರ್ವಭಾವಾನಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ, ಎಂದರೆ, ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾ
 ರ್ಥತಃ=ಯಾವುದೊಂದು ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅದ್ವೈತತ್ವವು ವಿಶೇಷಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು

ಎರಡನೇ ವಸ್ತುವು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುವು ಒಂದೇ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ. ಅಂತೂ ಉತ್ತಮಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾದುದು ಅಭೇದವು. (5) ಭೇದಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ 'ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿವಿವರ್ತೇತ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ (ವಿಕಲ್ಪಃ=) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಭೇದವು ಯಾವುದಾದರೂ ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಚಂದ್ರಭೇದದಂತೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು; ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸತ್ಯವೇ. (6) ಹೀಗೆ ಶ್ರುತ್ಯಾದ್ಯನುಸಾರಿಯಾದ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಯಾವುದು ಭೇದಸತ್ಯತ್ವದಿವಿಷಯಕವೋ ಇದೇನೇ ಸಜ್ಜನರ ನಾದವು. ದ್ವೈತವು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು 'ತತ್ತ್ವವು ಅಜ್ಞಾತವು ಆದರೇನೇ' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ದುರ್ವಾದವು || ೧೧೦ || ೧೧೧ || ೧೧೨ || ೧೧೩ || ೧೧೪ || ೧೧೫ || ೧೧೬ || ೧೧೭ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ಈಗ ಪ್ರಸಂಚವು ಬ್ರಹ್ಮ ಮಿಥ್ಯಾವರಿಣಾಮರೂಪವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಜಗತ್ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾದಿಸರನೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಈಗ ವರಿಣಾಮವಾದಿಯೂ ವಿವರ್ತವಾದಿಯೂ 'ವ್ರತಿಜ್ಞಾ ದೃಷ್ಟಾಂತಾನುಪರೋಧಃತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ 'ಉತ ತಮಾದೇಶಮು ಪ್ರಾಪ್ನೇತಿ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವರಿಣಾಮವಾದಿಯು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. 'ಉತ ತಮಾದೇಶಮುಪ್ರಾಪ್ನೋ ಯೇನಾಶ್ರುತಂ ಶ್ರುತಂ ಭವತ್ಯಮೃತಂ ಮೃತಮಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ವರಿಣ ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವವಿಜ್ಞಾನವು ವ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವ ಮತ್ತು ಉಪಾದಾನೋಪಾದೇಯಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಶ್ವೇತಕೇತುವು ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದರ ಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಥಂ ನು ಭಗವಃ ಸ ಆದೇಶೋ ಭವತಿ' ಎಂದು ಉದ್ವಿಗಲಕರ ಹತ್ತಿರ ವ್ರಶ್ಶಿಸಲು ಅವರು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಭೇದವೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾ ಲೌಕಿಕಪ್ರತೀತಿಸಿದ್ಧವಾದ, 'ಕಾರಣದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಉಪಾದಾನಕಾರಣ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಾದೇಯಜ್ಞಾನಬರುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. (2) 'ಯಥಾ ಸೌಮ್ಯಕೇನ ಮೃತ್ಪಿಂಡೇನ ಸರ್ವಂ ಮೃಣ್ಮಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ನಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋನಾಮಭೇಯಂ ಮೃತ್ಪಿಂಡೇನ ಸತ್ಯಂ | ಯಥಾ ಸೌಮ್ಯಕೇನ ಲೋಹಮಣಿನಾ ಸರ್ವಂ ಲೋಹಮಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ನಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಭೇಯಂ ಲೋಹಮಣಿರಿತ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ | 'ಯಥಾ ಸೌಮ್ಯಕೇನ ನಖನಿಕೃಂತನೇನ ಸರ್ವಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಸಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ನಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಭೇಯಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಸಮಿತ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ' | ಅಂದರೆ ಮೃತ್ಪಿಂಡ ಲೋಹಮಣಿ ನಖನಿಕೃಂತನ ಇವುಗಳ ವರಿಣಾಮಗಳಾದ ಘಟ ಲೋಹಮಯ ಕಾಷ್ಠಾಯಸಗಳಿಗೆ ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅವುಗಳು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೋ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು. (3) ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿಗಳಿಂದ ಘಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಘಟವು ಕಾರ್ಯವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಎಂದರೆ— ಘಟಾದಿಗಳು ಮೃತ್ಕಾರ್ಯಗಳು. ದಾಗ್ಯೂ ಮೃತ್ತಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. 'ಮೃದ್ಭಟಃ' ಎನ್ನುವ ಅಭೇದ

ವ್ಯವಹಾರರೂಪಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, 'ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ' ಘಟವಟಾದಿ ವಿಕಾರವು, ಘಟ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಧೇಯವು ವಾಗಿದ್ರಿಯಜನ್ಯವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಗಿದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅಭೇದವ್ಯವಹಾರವಿಷಯವು ಯಾವುದರಿಂದ ಆಗುತ್ತದೋ, ಅದಕಾರಣ ಘಟವು ಮಣ್ಣಿನ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆಂದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ತಥಾಚ (೧) 'ವಿಕಾರಃ ನಾಮಧೇಯಂ ಚೇತಿ ದ್ವಯಂ ವೃದನಸ್ಯತ್ ವಾಚಾಮೃತ್‌ಘಟಃ ಇತ್ಯಭೇದೇನ ವ್ಯವಹಿಯಮಾಣತ್ವಾತ್ ಅಭೇದೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಜ್ಞಾಯ ಮಾನತ್ವಾತ್ ಯತ್ ಯದಭೇದೇನ ವ್ಯವಹಿಯತೇ ಜ್ಞಾಯತೇ ತತ್ ತದಭಿನ್ನಂ ಯಥಾ ಘಟೋ ಘಟೇನ' = ಘಟಾದಿ ವಿಕಾರವು ಘಟಾದಿನಾಮಧೇಯವೂ ಇವೆರಡೂ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವು, ವಚನದಿಂದ ಮಣ್ಣು ಘಟವು ಎಂದು ಅಭೇದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, ಅಭಿನ್ನವೆಂದು ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಯಾವುದರಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದು ಅದರಿಂದ ಅಭಿನ್ನವು. ಘಟವು ಘಟದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವು. ಎಂದನುಮಾನವು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ನಾಮಾತ್ಮಕಪ್ರಪಂಚವೂ, ಮಣ್ಣಿನ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವು. (4) ವಿಕಾರಃ ನಾಮಧೇಯಂ ಎಂದು ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ, ವಾಚಕನಾಮಧೇಯಗಳಿಗೂ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿಕಾರರೂಪವಾಚ್ಯ ನಾಮಧೇಯರೂಪ ವಾಚಕಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೂ, ವಿಕಾರ ನಾಮಧೇಯಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಜಲಾಹರಣಾದಿರೂಪಕಾರ್ಯ ಭೇದವು ವ್ಯವದೇಶಭೇದವು. ತಥಾಚ (೧) ಕಾರ್ಯಂ ಘಟಾದಿವಿಕಾರತನ್ನಾಮಧೇಯರೂಪಂ, ಮೃದಾದಿಕಾರಣಾದ್ಭಿನ್ನಂ, ಮೃತ್ ಘಟಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಿನ್ನವ್ಯಪದೇಶವಿಷಯತ್ವಾತ್, ಯತ್ ಭಿನ್ನವ್ಯಪದೇಶವಿಷಯಃ ತದ್ಭಿನ್ನಂ ಯಥಾ ನಾಮಧೇಯವಿಕಾರೌ ಪರಸ್ಪರಂ' ಇತ್ಯಾದ್ಯನು ಮಾನವು. ಈ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇದವು ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ಎಂದು. ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಎಂತಹ ಸತ್ಯದಿಂದ ಮೃತ್ತಿಕೆಯು ಸತ್ತಾಗಿದೆಯೋ ಆಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ ಮೃಣ್ಮಯವು ಸತ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಪರಿಣಾಮವಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

(5) ವಿವರ್ತವಾದಿಗಳು ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಯಾವುದು ಎಂದಾಕಾಂಕ್ಷಾಬಂದರೆ 'ಯಥಾ ಸೋಮ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು, ಅಂದರೆ ಒಂದು ಮೃತ್ತಿಂಡವನ್ನು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮಣ್ಣು ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಮೃಣ್ಮಯವಾದ ಘಟಾದಿಯು ಮೃತ್ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಜ್ಞಾತವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿಕಾರವಾದ ಘಟವು ಶರಾವವು ಉದಂಚನವು ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಚನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಉಂಟೆಂದು ಆರಬ್ಬವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ವಿಕಾರವೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ನಾಮಮಾತ್ರವು ಇದು. ಅನೃತವು. ಮೃತ್ತಿಕಾ ಎನ್ನುವುದು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ —

ಸಿದ್ಧಾಂತಃ—

(6) ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು, ಮೃತ್ತಿಂಡಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳೂ ವಿಕಾರ ವಿವರ್ತಾಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವುಗಳೆಂದು ವಾಕ್ಯದಿಂದ

ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಾಚಾರಂಭಣಂ ಎನ್ನುವ ಉಪಪಾದಕ ವಾಕ್ಯದ ಬಲದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಥಮತಃ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ವಾಚಾರಂಭಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ವಾಚಾರಬ್ಧಂ ತು ಸಾಂಕೇತ್ಯಂ ನಾನು ಸ್ಯಾದ್ವಿಕೃತಂ ಬಹು |

ನಿತ್ಯಂ ತು ನಾನುಧೇಯಂ ಯನ್ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯಾದಿ ವೈದಿಕಂ || ೧೧೮ ||

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾತ್ ತ್ವರಿಜ್ಞಾನಾತ್ಪ್ರಾಕೃತೋ (ತಾ) ಜ್ಞೋಽಪಿ ಪೂರುಷಃ |

ವಿದ್ವಾನಿತ್ಯಚ್ಯತೇ ಸದ್ಭಿರೇವಂ ನಿತ್ಯಸರಾತ್ಮನಿತ್ || ೧೧೯ ||

ಅ || ವಾಚಾರಂಭಣಂ=ವಾಚಯಾ ಆರಂಭಣಂ ಯಸ್ಯ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಯಾವು ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೋ ಅದು, ವಾಚಾ = ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ಆರಬ್ಧಂ=ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಅಂದರೆ ಸಾಂಕೇತ್ಯಂ ನಾನು ಸ್ಯಾತ್=ವಾಚಾರಂಭಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಾಂಕೇತಿಕನಾನುವೇ ವಾಚ್ಯ ವಾಗುವುದು. (ವಿಕಾರಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ವಿಕೃತಂ=ವಿಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು, ವಿಕೃ ಯತೇ ಇತಿ ವಿಕಾರಃ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೋಷಪ್ರತ್ಯಯವು. ಬಹು=ಅನೇಕಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು. (ವಿವಿಧಃ ಕಾರಃ=ಪ್ರಕಾರವು, ವಿಕಾರಃ ಎನ್ನುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಬಹು ವಿಧವು) (ನಾನು ಧೇಯಂ ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ ಎನ್ನುವುದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್=ಯಾವುದು, ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯಾದಿ=ಮೃತ್ತಿಕಾ ಲೋಹಮಣಿ ಮೊದಲಾದ, ವೈದಿಕಂ ನಾನುಧೇಯಂ=ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾನುಧೇಯನೋ, ತತ್ತ್ವ=ಅದೇವೇ, ನಿತ್ಯಂ (ಸತ್ಯಂ) ನಿತ್ಯವು. ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾತ್=ಮುಖ್ಯತ್ವ ವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ತ್ವರಿಜ್ಞಾನಾತ್=ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಪ್ರಾಕೃ ತಾಜ್ಞೋಽಪಿ=ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಯ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನಾದಾಗ್ಯೂ, ಪೂರುಷಃ=ಪುರುಷನು, ಸದ್ಭಿಃ= ಸಜ್ಜನರಿಂದ, ವಿದ್ವಾನಿತಿ=ವಿದ್ವಾಂಸನೊಡನೆ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಏವಂ= ಹೀಗೆಯೇ, ನಿತ್ಯಸರಾತ್ಮನಿತ್=ನಿತ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡು ತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಸ ರ. ವಿ. — (1) ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನ ಭೂತಗಳಾದ ನಿತ್ಯನಾನುಧೇಯಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆಯಾಯ ದೇಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸಾಂಕೇತಿಕ ನಾನುಗಳ ಸಮೂಹವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಹಾಗೆ ಎಂದು ವ್ಯವದೇಶಿಸ ಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪುರುಷನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಇಡೀ ಗ್ರಾಮವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ನಿತ್ಯ ಪ್ರಧಾನಭೂತನಾದ ಈಶ್ವರನ ಪರಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಜಗತ್ತು ಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಕೂಡುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ:— (1) ಸಾಂಕೇತಿಕ ನಾನುಧೇಯವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಆದುದ ರಿಂದಲೇ ಅನಿತ್ಯವು. ಪುರುಷೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, (2) ಮೃತ್ತಿ ಕೇತ್ಯಾದಿ ನಾನುಧೇಯವು ವೈದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೂ, ಅನಾದಿಯೂ ಆಗಿದೆ. (3) 'ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರಃ' ಎಂದು ವಿಶೇಷ್ಯ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ನಪುಂಸಕ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಎಂದು ಲಿಂಗ ಗಳು ವಿಷಯಗಳನ್ನುವ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ನಾನುಧೇಯ ವಿಕಾರ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಯತ ಲಿಂಗವುಳ್ಳವು ಗಳು. ವಾಚಾರಂಭಣಂ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು 'ನಾನುಧೇಯಂ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. (4) ಅಥವಾ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಆರಂಭವುಳ್ಳ ನಾನುಧೇಯವು. ವಿಕಾರಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು.

ಹೀಗೆ ವಾಗ್ವಿಧಿಯಿಂದ ನಾನುಗಳಿಗೆ ಆರಂಭವು ಅನೇಕಾಕಾರವು. ಅಂತೂ ವಿಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿನಿವಾರಣವು. ಹೀಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಾಸದೋಷವೇ ಇಲ್ಲ. (4) ಕೃತಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪರರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಾಂಕೇತಿಕನಾಮವು ಅವಧಾನವು. ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪರರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವು ಪ್ರಧಾನವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರದಿಂದ ಸಾಂಕೇತಿಕವೂ ಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತದೆ? ಅದರ ವಿಧ್ಯದ್ವೈವಹಾರಗೋಚರತ್ವದಿ ಫಲವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅನಿತ್ಯತ್ವದಿಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ದೇವತಾಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜಗಜ್ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾವುದು ಫಲವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ನಿತ್ಯತ್ವದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಫಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತದೆ || ೧೧೮ || ೧೧೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ರೂಢಿಯೂ ಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—ಯೋಗ ರೂಢಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸದಾತನಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ ನಿತ್ಯಮೇವೋಚ್ಯತೇ ಬುದ್ಧಿಃ |

ಪ್ರಯೋಗಶ್ಲೋತ್ತರತ್ರಾಸ್ತಿ ಜರಾ ಯದ್ಯೇನ ಮಾಪ್ನುಯಾತ್ || ೧೨೦ ||

ದೇಹಃ ಪ್ರಧ್ವಂಸತೇ ಚಾಯಂ ಕಿಂ ತತೋಽಸ್ಯಾತಿಶಿಷ್ಯತೇ |

ಹನ್ಯತೇ ನ ವಧೇನಾಯಂ ಜರಯಾ ಚ ನ ಜೀರ್ಯತೇ |

ಏತತ್ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಮಿತಿ ನಿತ್ಯತ್ವ ಏವ ಹಿ || ೧೨೧ ||

ಅ | ಸದಾತನಂ=ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದು, ಸತ್ಯಮಿತಿ=ಸತ್ಯವು ಎನ್ನುವ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ, ಸತ್ಯಮಿತಿ=ಸತ್ಯವೆನ್ನುವ ಪದವಿಂದ, ನಿತ್ಯಂ=ನಿತ್ಯವಾದುದು, ಬುದ್ಧಿಃ=ಶಬ್ದನಿರ್ವಚನಾಭಿಜ್ಞರಾದ ವೈಯಾಕರಣರಿಂದ, ಉಚ್ಯತೇ ಏವ=(ಸದಾಶಬ್ದದಿಂದ ತ್ಯವಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದರೆ ಸದಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶಮಾಡಿದರೆ ಸತ್ಯವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು) ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ. (ಔಪಚಾರಿಕ ಪ್ರಯೋಗವಲ್ಲ.) ಉತ್ತರತ್ರ=ಎಂಟನೇ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ, ಪ್ರಯೋಗಶ್ಚ = ಪ್ರಯೋಗವೂ ಕೂಡ, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ. (ಆ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೇ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, 'ಯದ್ಯೇನಂ ಜರಾಮಾಪ್ನೋತಿ ಪ್ರಧ್ವಂಸತೇ ವಾ ಕಿಂತತೋಽಸ್ಯಾತಿಶಿಷ್ಯತೇ | ಇತಿ ಸ ಬ್ರೂಯಾತ್ ನಾಸ್ಯ ಜರಯೈತಜ್ಜೀರ್ಯತೇ ನ ವಧೇನಾಸ್ಯ ಹನ್ಯತೇ ಏತತ್ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಂ' || ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಥತಃ ಪಠನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಯದಿ=ಯಾವ ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏನಂ=ಈ ಶರೀರವನ್ನು, ಜರಾ = ಮುದಿತನವು, ಆಪ್ನುಯಾತ್=ಹೊಂದುವುದೋ, ಅಯಂ ದೇಹಃ=ಈ ಶರೀರವು, ಪ್ರಧ್ವಂಸತೇ ಚ=ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೋ, ತತಃ = ಆಗ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಕಿಂ ಅತಿಶಿಷ್ಯತೇ= ಸುಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಮನೆಯೊಳಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಆಕಾಶದಂತೆಯೇ ನಷ್ಟವಾಗದೇನೇ ಇರುತ್ತಾನೋ? ಘಟಪಟಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತಾನೋ? (ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ) ಅಸ್ಯ=ಈ ಶರೀರದ, ಜರಯಾ=ಮುದಿತನದಿಂದ, ಅಯಂ ಚ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಾದರೂ, ನ ಜೀರ್ಯತೇ= ಮುದಿತನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸ್ಯ=ಶರೀರದ, ವಧೇನ=ಸಂಹಾರದಿಂದ, ನ ಹನ್ಯತೇ= ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ, ಏತತ್ ಬ್ರಹ್ಮ=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಪುರಂ=ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಪುರ ಎಂದು, (ಸತ್ಯಮಿತಿ=ನಿತ್ಯನೆಂದು ಪರಿಹಾರವು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಇತಿ=ಹೀಗೆ,

ಪ್ರಯೋಗಶ್ಚ=ಪ್ರಯೋಗವು, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ. (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಏಕೆ ಅರ್ಥ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರೆ) ನಿತ್ಯತ್ವವ = (ವಿನಾಶವು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಸತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೇನೇ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿ=ಅನ್ಯತವು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಸಂಗತಿಯು.

ತಾ || ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮುದಿತನವೂ ಹನನವೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯತ್ವವು ಹೇತುವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಸತ್ಯನು, ಬೇರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಅಸತ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಅಂದರೆ, 'ಬ್ರಹ್ಮ ಜರಾಮರಣಶೂನ್ಯಂ ಸತ್ಯತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಜರಾ-ಮರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೋ ಅದು ಸತ್ಯವಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ರೀತಿಯಿಂದ ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಜರಾ-ಮರಣಾಭಾವರೂಪವಾದ ಸಾಧ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯತ್ವಹೇತುವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಜರಾದ್ಯುವೇತಗಳಾದ ದೇಹಗಳು ಅಸತ್ಯಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧಗಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಸತ್ಯಗಳಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಜರಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ || ೧೨೦ || ೧೨೧ ||

ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತರೀತಿಯಾಗಿ 'ವಾಚಾರಂಭಣಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಏನರ್ತವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವಾಚಾರಂ ಭಣಮಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಮಿಥ್ಯೇತ್ಯಶ್ರುತಕಲ್ಪನಂ |

ಪುನರುಕ್ತಿನಾರ್ಥಮಧೇಯಮಿತಿತ್ಯಸ್ಯ ನಿರರ್ಥತಾ || ೧೨೨ ||

ಅ || ವಾಚಾರಂಭಣಮಿತ್ಯುಕ್ತೇ='ವಾಚಾರಂಭಣಂ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು, ಮಿಥ್ಯೇತಿ=ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನಂ=ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನಾಖ್ಯ ದೋಷವು, ನಾಮಧೇಯಮಿತಿ = ನಾಮಧೇಯವೆನ್ನುವುದು, ಪುನರುಕ್ತಿಃ = ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಯಿತು. ಇತಿತ್ಯಸ್ಯ='ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇವ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ಇತಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ನಿರರ್ಥತಾ=ನಿರರ್ಥಕತ್ವವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1)(೧) ರೂಢಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ 'ವಾಚಾರಂಭಣಂ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತೀರೋ; (೨) ಯೋಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನವು. ೨ 'ಆರಭ್ಯತೇ ಇತಿ ಆರಂಭಣಂ' ಎಂದು ಯೋಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದಾದರೆ, ಕೃದ್ಯೋಗವಿರುವಾಗ 'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಷಷ್ಠಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ 'ವಾಚಾ ಆರಂಭಣಂ ಯಸ್ಯ' ಎಂದು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನವು. ಲ್ಯುಟ್ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನವೇ. ಈ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಿಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನವು. ವಾಚಾರಂಭ್ಯತ್ವಮಾತ್ರದಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ವಾಗಿದ್ರಿಯದಿಂದ ಕೇವಲ ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿಕಾರವು ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಾಚಾರಂಭಣಂ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನವೇ. (3) 'ನಾಮಧೇಯಂ'

ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಾಮಧೇಯಮಾತ್ರವು, ಅಂದರೆ ಅನ್ಯತವು ಎಂದು ವರರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ರುವರು. ಅದು 'ವಾಚಾರಂಭಣಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಗತಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ನಾಮ ಧೇಯಂ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ಪುನರುಕ್ತಿಯು ಆಗುವುದು. (4) ವಿಕಾರವು ನಾಮಧೇಯವು ಎರಡೂ ವಾಚಾರಂಭಣಂ ಎನ್ನುವುದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಕಾರ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ನಾಮಧೇಯಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವು ಬರುವುದರಿಂದ ನಾಮಧೇಯಂ ಎಂದು ಪುನರುಕ್ತಿಯೇ. (5) ಮೃತ್ತಿಕೆಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ಪರರಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಆಗ 'ಮೃತ್ತಿಕೈವ ಸತ್ಯಾ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವಾದರೂ ನಿರರ್ಥಕವೇ. ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವುಕಡೆ ಪದಾರ್ಥ ವಿವರ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೇತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೀಗೆ, ಆದಿ, ಪ್ರಕಾರ, ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಪನ್ನ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (6) ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಆದರೂ 'ಶಬ್ದಾದರ್ಥೇ ಸಂಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂದು ಮೃತ್ತಿಕೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು. (7) ಪರಿಣಾಮವಾದಿಗೂ (ಕೃದ್ಯೋಗವಿರುವಾಗ ತೃತೀಯಯನ್ನು ಅಂಗೀ ಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ) 'ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರಃ ನಾಮಧೇಯಂ' ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರಾದಿ ಪದಾಂತರಾಧ್ಯಾಹಾರವು ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನವು. ನಾಮಧೇಯಕ್ಕೂ ವಿಕಾರ ಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಣವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿಯು. ಇತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವು. ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ || ೧೨೨ ||

ಈಗ 'ಯಥಾ ನೋಮ್ಯ' ಇದುವೊದಲಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಮತ ಪ್ರಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ವರಕೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಏಕಃ ಪಿಂಡೋ ಮಣಿಶ್ಚೇತಿ ಪದವೈಯರ್ಥ್ಯಮೇವ ಚ || ೧೨೩ ||

ಏಕಾರಿತ್ವವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ನ ಚೈಕ ನಖಕೃಂತನಂ |

ಸರ್ವಂ ಕಾಷ್ಟ್ಣಾಯಸಂ ಚ ಸ್ಯಾದತಃ ಸಾದೃಶ್ಯ ಏವ ಚ ||

ವಿವಕ್ಷಾಽತ್ರ ತು ನಿತ್ಯತ್ವೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇ ಚೋಕ್ತವರ್ತ್ಮನಾ || ೧೨೪ ||

ಅ || ವಿಕಾರಿತ್ವವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಚ=ಪರಿಣಾಮವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದರೂ ವಿವರ್ತ ವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದರೂ, ಏಕಶ್ಚೇತಿ=ಏಕಃ ಎನ್ನುವ, ಪಿಂಡಶ್ಚೇತಿ=ಮೃತ್ತಿಂಡೇನ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಪಿಂಡ ಎನ್ನುವ, ಮಣಿಶ್ಚೇತಿ=ಲೋಹಮಣಿನಾ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ 'ಮಣಿ' ಎನ್ನುವ, ಪದವೈಯರ್ಥ್ಯ ಮೇವ=ಏಕ—ಪಿಂಡ—ಮಣಿ—ಎನ್ನುವ ಪದಗಳಿಗೆ, ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವಿಕೆಯು ಅಪರಿಹಾರ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಏಕನಖಕೃಂತನಂ = ಒಂದು ಉಗುರು ಕತ್ತಿಯು, ಸರ್ವಂ ಚ ಕಾಷ್ಟ್ಣಾಯಸಂ=ಎಲ್ಲಾ ಕಬ್ಬಿಣವೂ, ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದುದು, ನ ಚ ಸ್ಯಾತ್=ಸರ್ವಥಾ ಆಗಲಾರದು. ಅತಃ = ಇತರ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಉಕ್ತವರ್ತ್ಮನಾ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ, ಸಾದೃಶ್ಯ ಏವ ಚ = ಸಾದೃಶ್ಯರೂಪಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿವಕ್ಷಾ=(ಮೃತ್ತಿಂಡಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಿಗೆ) ವಿವಕ್ಷೆಯು. (ವಾಚಾರಂಭಣದೃಷ್ಟಾಂತ ಕ್ಕಾದರೂ) ನಿತ್ಯತ್ವೇ = ನಿತ್ಯತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇ ಚ = ಪ್ರಾಧಾನ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೂ, ಏವಕ್ಷಾ=ಏವಕ್ಷೆಯು. ಅಥವಾ ಅತ್ರ=ಇಲ್ಲಿ, ಸಾದೃಶ್ಯೇ ಚ = ಸಾದೃಶ್ಯರೂಪ

ಅರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ, (ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತತ್ರಯಕ್ಕೂ,) ನಿತ್ಯತೇ ತು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇ ಚ = ನಿತ್ಯತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದರೂ, ವಿವಕ್ಷಾ = ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಕಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಮೃದಾ ವಿಜ್ಞಾತಯಾ ಮೃಣ್ಮಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾತ್' 'ಲೋಹೇನ ವಿಜ್ಞಾತೇನ ಲೋಹಮಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾತ್' 'ಕಾರ್ಷ್ಣಾಯಸಾ ವಿಜ್ಞಾತೇನ ಕಾರ್ಷ್ಣಾಯಸಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಏಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪಿಂಡ ಮಣಿನಖ ನಿಕ್ಯಂತನಶಬ್ದಗಳೂ ಮೂರು ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳು ಆಗುವವು. ಎಲ್ಲಾ ಮೃಣ್ಮಯಾದಿಗಳು ಒಂದು ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿಗಳ ವಿಕಾರಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಮೃಣ್ಮಯಕ್ಕೂ ಒಂದು ಮೃತ್ಪಿಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಆರೋಪಿತತ್ವವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಮೃಣ್ಮಯಗಳಿಗೆ ಆರೋಪಿತತ್ವವು ಸುತರಾಂ ಕೂಡಲಾರದು. (3) ಮತ್ತು ಅದೃಶ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ಮಾತ್ರವದೆ. ಅದರೆ ಏಕಾದಿವದಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೇ. ಇದಾದರೂ 'ಯಥಾ ಸೋಮೈಕ್ಯೇನ ನಖನಿಕ್ಯಂತನೇನ' ಎನ್ನುವುದು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ನಖನಿಕ್ಯಂತನವು ಅಂತ್ಯಾವಯವಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಣತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಒಂದು ನಖನಿಕ್ಯಂತನವು ಸರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಸುತರಾಂ ಆಗಲಾರದು. (4) ಈ ಮೂರು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣಾಮವಾಗಲೀ ವಿವರ್ತವಾಗಲೀ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಯಾವುದು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದರೆ — ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತತ್ರಯವು ನಾದೃಶ್ಯವಿಷಯಕವು. ವಾಚಾರಂಭಣಂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಷಯಕಗಳು. (5) 'ನಾದೃಶ್ಯಾಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠೀ ಜ್ಞಾನಾದನ್ಯಸ್ತ್ರೀ ಜ್ಞಾನಂ' ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದಲೇ ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬೇರೆ ಸ್ತ್ರೀಜ್ಞಾನವು, ಎಂದು ತತ್ವನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. (6) 'ಯಥಾ ಮೃತ್ಪಿಂಡವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಸಾದೃಶ್ಯಾ ದೇವ ಮೃಣ್ಮಯಾಃ || ವಿಜ್ಞಾಯಂತೇ ತಥಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಾದೃಶ್ಯಾಜ್ಜಗದೇವ ಚ | ಯಥಾ ಸ್ಪರ್ಶಸ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಸರ್ವೇ ಲೋಹಮಯಾಸ್ತಥಾ | ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾದ್ವಿಷ್ಣು ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾಜ್ಜಗತ್ಸದಾ || ಅತ್ಯಲ್ಪೇಽಪಿ ಹಿ ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸದೃಶೇ ಸದೃಶಂ ಬಹು | ಜ್ಞಾಯತೇ ನಖಕೃಂತನ್ಯಾ ಯಥಾ ಸರ್ವಮಯೋಮಯಂ | ಕಿಮು ವಿಷ್ಣೋರ್ಬಹೋರ್ಜ್ಞಾನಾದತ್ಯಲ್ಪಂ ಜಗದೀದೃಶಂ | ಅನನ್ಯಾಧೀನವಿಜ್ಞಾನಾದನ್ಯಾಧೀನಂ ತಥೈವ ಚ | ಮೃದಯೋ ಲೋಹನಾಮ್ನಾಂ ಹಿ ಜ್ಞಾನಾತ್ಸಾಂಕೇತಿಕಂ ಯಥಾ' || ಇತ್ಯಾದಿ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವುಕಾರ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು || ೧೨೩ || ೧೨೪ ||

ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ 'ಸದೇವ ಸೋಮೈದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಉತ್ತರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಗತ್ಯಭಾವವು ದೋಷವು. ನಮಗಾದರೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸತಕ್ಕದಾದುದರಿಂದ ಉಪಯೋಗವಿದೆ ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಪ್ರತಿಪತ್ತರ್ಥೇ (ರ್ಥಂ) ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದೇಶ್ಚೈಷ(ವ) ವಿಸ್ತರಃ
|| ೧೨೫ ||

ತಸ್ಮಾತ್ಕೇನಾಪಿ ಮಾರ್ಗೇಣ ನ ವಿವರ್ತಮತಂ ಭವೇತ್ ||

ತದಸಂಖ್ಯಾತದೋಷೇತಂ ಹೇಯಮೇವ ಶುಭಾರ್ಥಿಭಿಃ || ೧೨೧ ||

ಅಸಂಖ್ಯತ್ವೇನ ದೋಷಾಣಾಂ ಗ್ರಂಥಾಧಿಕ್ಯಭಯಾದಪಿ ||

ಉಪರಮ್ಯತೇ ತತೋ ವಿಷ್ಣುರಿಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕಮಶ್ರಮಃ !

ಕರೋತಿ ಪಿತೃವದ್ವಿಶ್ವಂ ಪೂರ್ಣಾರ್ಶೇಷಗುಣಾತ್ಮಕಃ || ೧೨೨ ||

ಅ || ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಪ್ರತಿವತ್ಯರ್ಥೇ (ರ್ಥಂ) ಚ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನದ ಫಲವೂ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಆಶಂಕಾ ಬರುವಾಗ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಉಪಾದಾನತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಲ್ಲ. (ನೃಷಾನ್ಯದೇಶ್ಚ=ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ, ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆ, ತ್ರಿಸ್ತತ್ಕರಣ ಜೀವ ಶಬ್ದಿತ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕ, ಎಸ ವಿಸ್ತರಃ=ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತರವು (ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಅಸಂಗತಿಯಿಲ್ಲ) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ವಿವರ್ತಮತಂ=ಸರ್ವ ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವೆನ್ನುವ ಮತವು, ಕೇನಾಪಿ ಮಾರ್ಗೇಣ= ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಎನ್ನುವ ವಕ್ಷ್ಯದಿಂದಲಾಗಲೀ, ಜೀವನಿಗೆ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಎನ್ನುವ ವಕ್ಷ್ಯದಿಂದಾಗಲೀ, ಒಬ್ಬನೇ ಜೀವನು ಎನ್ನುವ ಮತದಿಂದಲಾಗಲೀ, ಅನೇಕ ಜೀವರು ಎನ್ನುವ ಮತದಿಂದಲಾಗಲೀ, ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದುದರಿಂದಾಗಲೀ, ವರಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದುದರಿಂದಾಗಲೀ, ಯುಕ್ತವರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದಾಗಲೀ, ಶ್ರುತಿವರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದಾಗಲೀ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, (ಉಪಪನ್ನಂ=ಯುಕ್ತವಾದುದು.) ನ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದು. ತತ್=ಆದಕಾರಣ, ಅಸಂಖ್ಯಾತದೋಷೇತಂ=ಅಸರಿಮಿತದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ವಿವರ್ತಮತವು, ಶುಭಾರ್ಥಿಭಿಃ=ಶುಭವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಿಂದ, ಹೇಯಮೇವ=ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದೇ. ದೋಷಾಣಾಂ=ದೋಷಗಳಿಗೆ, ಅಸಂಖ್ಯತ್ವೇನ=ಅತಿ ಬಹುತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಕೆಲವು ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಕೆಲವು ದೋಷಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವು.) ಗ್ರಂಥಾಧಿಕ್ಯಭಯಾದಪಿ=ಗ್ರಂಥವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಭಯದಿಂದಲೂ (ಗ್ರಂಥವು ಅಧಿಕವಾದರೆ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅಂತೂ ಮಾಡಿದರೂ ಮಾಡದಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಎನ್ನುವ ಭಯದಿಂದಲೂ) ಉಪರಮ್ಯತೇ=ಅವಸಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತತಃ=ಪರಿಣಾಮಾದಿವಾದವು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಪಿತೃವತ್=ತಂದೆಯಂತೆ, ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕಂ=ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಅಶ್ರಮಃ=ವಿಚಿತ್ರಗಳಾದ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರಮಾವಿದೋಷಗಳಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ವಿಶ್ವಂ=ಜಗತ್ತನ್ನು ಕರೋತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಪೂರ್ಣಾರ್ಶೇಷಗುಣಾತ್ಮಕಃ=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ನಿರವಧಿಕಗಳಾದ ಸಮಸ್ತಗಳಾದ ಜ್ಞಾನ ಆನಂದ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳ ಸ್ವರೂಪನು.

ತಾ || ಈ ಸಮನ್ವಯಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ವರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಕಲ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯಗಳಿಗೆ ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತಃ=ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವ ರೂಪಲಕ್ಷಣಸಿದ್ಧಿಯ ಫಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ತಥಾ ಚ ಈ ಸಮನ್ವಯಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದ ಅವರ್ಯಾಯ ಅನಂತಾನಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಹಾಯೋಗ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಿದುದರಿಂದ

ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣ
ತ್ವವು ಜನ್ಮಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿತವಾಯಿತು.

|| ೧೨೫ || ೧೨೬ || ೧೨೭ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ(ದ) ವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ

ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ (ಯಃ) || ಅಧ್ಯಾಯಶ್ಚ ಸಂಪೂರ್ಣಃ ||

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ

ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ

ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು || ೧ || ೪ || ೬ ||

|| ೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪೂರ್ಣಪ್ರನುತಿಭಗವತ್ಪಾದಸುಕೃತೇ

ರನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸ್ಯ ಪ್ರಗುಣಜಯತೀರ್ಥಾಖ್ಯ ಯತಿನಾ |

ಕೃತಾಯಾಂ ಟೀಕಾಯಾಂ ವಿಷಮಪದವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿವೃತಾ

ವಯಂ ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ಚರಮಚರಣಃ ಪರ್ಯವಸಿತಃ || ೧ || ೪ ||

ಆನಂದಾದಿಗುಣೋದ್ರಿಕ್ತಮಾನಂದಾದಿ ಪದಾಭಿದಂ |

ಆನಂದಮುನಿಸಂ ವ್ಯಾಸಂ ಸ್ವಾನಂದಾಯ ಭಜೇ ಮುಹುಃ ||

ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಟೀಕೇಯಂ ಸುಧಾಸಾರಮನೋಹರಾ |

ನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಳಿನೀತಿಚಂದ್ರಿಕಾ ಭಾವಗರ್ಭಿತಾ ||

ತಂ ತ್ರಿನಾರಾಯಣಾಖ್ಯೇನ ಭಾಷಾಯಾಂ ಸಾಧುತುಷ್ಠಯೇ |

ರಚಿತಾ ಕೃಷ್ಣಪಾಕಾಬ್ಜೇ ಸ್ವರ್ಣಿತಾ ಜಯತಾದ್ಭುನಿ ||

